СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Уредник Јован Скерлић

Власник, Богдан Поповић

КЊИГА ТРИДЕСЕТ ПРВА

БЕОГРАД.
Нова Штампарија „Давидовић", Дечанска 14.
1913.

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ КЊИГЕ ТРИДЕСЕТ ПРВЕ.

ЈУЛ, АВГУСТ, СЕПТЕМБАР, ОКТОБАР, НОВЕМБАР И ДЕЦЕМБАР 1913.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СВЕСКА ПЕТА.

СВЕСКА ШЕСТА.

СВЕСКА СЕДМА.

СВЕСКА ОСМА.

СВЕСКА ДЕВЕТА.

СВЕСКА ДЕСЕТА.

СВЕСКЕ ЈЕДАНАЕСТА И ДВАНАЕСТА.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXI, број 1. — 1 јул 1913.

СИРОТА НАША МУМИЦА!

Мумица је већ навршила деветнаесту, кад јој је најзад успело скинути матроску блузу и продужити до чланака широку, швигаричку, карнирану сукњу. Сестре су се дуго и очајно опирале, и у двоје тихо, али узбуђено се саветовале иза затворених врата. Мумица је стојала пред њима као осуђеник, дурила се, ударала ногом о под и плакала.

— Већ ме другараце дирају и „млади људи“ ми се ругају за леђима.

— Шта те се тичу те другарице! — разјарено и презриво су је прекидале сестре. — Ти имаш само нас да слушаш, ми смо само троје, и ми те само волемо. Људи су рђави!... А млади људи су данас неваспитани. И испод твог је достојанства да слушаш њихове безобразлуке. У осталом, та ти си још дете!

— Нисам ја више дете, ја сам деветнаест година! Да! — протестовала је јогунасто Мумица, а сестре су се ужаснуто згледале, као да не разумеју и као да је то крај света.

И од то доба су настали све чешћи спорови између трију сестара, наставница више женске школе, и Мумице. И дотле је било разилажења и сукоба, али су се они расправљали с мање узрујавања.

Већ сама чињеница што је Мумица била апсолутно без амбиције, жалостила је била сестре. Тешко је учила, памет јој никад није била око књиге, него се врзла око игара. А кад је с великом муком положила вишу школу, одједном се узјогунила и никако да пристане на даље студије. Бадава су се сестре напрезале да јој побуде частољубље позивајући се на покојног оца, професора, вегетеријанца и сачинитеља трију уџбеника, земљописа, аритметике и физике за српске православне автономне средње школе, о коме су оне говориле с обожавањем великог научника, кога је само смрт спречила, што није могао, на директни позив, заузети катедру у београдској Великој Школи. Свакидашње апеловање: — зар ти, кћи Василија Поповића, да не будеш прва у школи? — Мумица је одбијала раменима.

— Па шта ће бити од тебе ако не учиш, а ми умремо?

— Ја ћу се удати!

Сестре би се укочиле на столицама са толике вулгарне тривијалности.

— Срам те било! И то си научила од оних распуштених другарица!

Али помоћи није било. Попустиле су. Најзад, јако су је волеле. Само су часове своје распоредиле тако, да увек једна буде крај „детета“. Чувале су је, облачиле лепше но себе, и ако стално по лањској моди, и водиле је у шетњу, не пропуштајући ни ту прилику за паметне савете о животу који је тежак, и људима који су гадни, нарочито мушкарци, који су створени да женске лажу, варају и упропашћују.

Сестре, Катарина, Ангелина и Вукосава, биле су све ружне, црне, кошчатих лица и снопастих струкова, ситних, бодљикавих, неповерљивих очију, поповићских, птичјих, шиљастих носева и тепава хода. Пунђице су им биле свом силом стегнуте и масне, да су се преливале у модро и изукрштане премногим и великим иглама. А Мумица је била смеђа, румена, с крупним плавим очима и с непокорном вијугастом косом. Сва округла, с рупицама на образима, и на бради и на пуним, белим рукама. Права словенска, демократска лепота. Сестре су је звале међу собом: — Материна слика. А о матери, коју Мумица није ни упамтила, причале су пуноважно да је била лепотица. Но ако би Мумица на то весело кликнула: — па сви кажу да сам ја на матер! — оне

би је строго разочаравале: „Има нешто, али мама је била лепша. Само немој да уобразиш. У осталом лепота тела је случајна и површна појава. Главно је лепота душе".

Сестре су волеле Мумичину лепоту, дичиле су се њоме и уживале у њој, али су се у исто доба и бојале ње. Љубоморне су биле на њу као и кржљави мужеви на своје лепе жене.

Кад већ није хтела да учи школе, сестре су предузеле домаће образовање. Задавале су јој да чита класична и у нарочитом савету за њу редигована и цензурисана дела. Понајвише Шилера и Марлита. Но Мумица није имала много смисла за такву лектиру. Била јој је досадна. Док су јој читале и тумачиле сестре, она је фантазирала. Шашаве девојачке снове о мору, о спортовима, особито о крикету на коњима. У белом дресу, с каквим избријаним, неустрашивим лордовима, као што је видела на слици у „Wiener Mode". Или о милосрдништву. Да оде куда, где је рат, па да превија рањенике, па да је заволи један официр, над којим би лебдела не спавајући месец дана. Па деца. Страсно је волела децу. Чим би уграбила прилику, просто би украла из суседства мало дете, и гушила га пољупцима и ваљала се с њим по поду. Само да јој се удати, па да има тако мало, мало, румено дете, па да је попрска ножицом кад га купа.

Што се Мумица лепше развијала, сестре су све више страховале за њу. Пазиле су на сваки њен покрет. Чим би се замислила, оне су се споразумевале очима и почело би званично испиткивање. Дизале би јој главу за браду: „Шта ти је? Гледај у очи. О чему си мислила сад? Тајити ма шта од нас, то је ружан грех". Чим би једна нешто приметила што би јој се учинило необично и симптоматично, одмах би саопштавала шапућући другима, те би се повлачиле на саветовање, шта то може бити и какву тактику да примене. Понекад би дошло до љубоморе и међу сестрама. Појавила би се сумња да је Мумица према једној поверљивија, да једну више воли. И онда би избиле пригушене сцене, пребацивања, — да, ти њуквариш! — и хистерични плачеви, грљења и помирења.

Оне су стварно патиле кадгод би се с Мумицом шетале. Требало је пазити и на њу, а мотрити и пролазнике. И оне би бледеле и дрхтале од једа и јада, јер би пролазници дубље скидали шешире кад је Мумица међу њима

Застали би на углу или чак и крај пута, очевидно да их сачекају. Па би се онда наклонили, и као договорено, дугим, поклонственим, а, и то је најгрозније, и значајно веселим погледима осули Мумицу. Зашто им се засветли тај гнусни осмех у очима?

— У мушке се не гледа кад се јавља! Зашто си поцрвенела? — Шапутале су три сестре укочено ни не мичући уснама. — Да се ниси осмехнула, кад климнеш главом, наопако! То чине којекакве. Они су безобразни и богзна шта уобразе одмах! Само преда се, само преда се!

Сестре о удаји нису никад говориле пред Мумицом. И међу собом ретко, али и тада, наравно, тек онако теоретски, не помишљајући ни часа ни на једног младића из града. Јер те су све виђале оне ићи у кавану, смејати се, гледати за женама или чак и ићи с њима. Оне су говориле о једном озбиљном човеку, који ће једанпут наићи, кога ће оне добро упознати, простудирати и наћи за достојног да му повере дете, задрживши, наравно, и даље своја права врховног надзора и саветовања. Оне су говориле о томе, и ако у куту свог срца нису веровале да ће доћи једном дан растанка, мада су непрестано саме кројиле и везле дивну и солидну опрему и рубље за своју Мумицу.

У марту месецу кад је Мумица навршила двадесету годину, сестре су удвостручиле пажњу. У адвокатску канцеларију крај њихове куће почео је долазити кандидат Матић, који је сваки пут у пролазу демонстративно загледао у њихове прозоре. Од то доба нису више допуштале Мумици да код прозора чита и везе. Но, преплашено су приметиле да она сваки час налази ипак нове изговоре да се показује код окана и да отвара капију. Оне су биле усплахирене, али у смислу уговорене и установљене тактике нису хтеле да ствар по имену спомињу. Но понашање Мумицино је било из дана у дан сумњивије. Не само да мења без разлога расположење; час пева и ради да све гори, и послове које је пре мрзела. Извлачи ћебета, удара по њима извијуганом лопатом од шпанске трске да све грува као топови о Божићу и да се сва задува, час се опет заћути као да куња, једва се љуља и не обзире се на пожуркивања. Колико пута за столом у сред смеха се замисли, да јој кашика пуна чорбе застане пред уснама. Сада је сваки час ухвате како се огледа у огледалу,

мења фризуре, и као дете облачи старе материне свилене сукње са шлепом и шета се по соби пред огледалом као пауница.

Напослетку су је узеле пред себе. Но пошто су и оне саме обилазиле главно питање, нису сазнале позитивно ништа.

О мајалесу су се сестре увериле да им је противник срчан и да се и терен и прилике и људи, сви пакосно завериште против њих. И ако су оне биле бодре и гледале у усне Мумице и њених каваљера, ипак нису могле сваку реч докучити. Бунило их је, то пре није било, пре 10·15·20 година, кад су оне долазиле на мајалес као младе девојке, што се ту у тој шумици свет готово раскалашно понаша. Те вије, кад сукњице лете, мушкарци хватају оберучке, и те шетње испод руке. Сви младићи говоре живље, гледајући више дрва као да траже оно мало плаветнила и изломљене сунчеве зраке међу гранама, а девојчице једу руже са прсију, лист по лист, и зарумењене као броје колико се пута покажу врхови ципелица испод сукања. Оне су селе на велики ћилим, прострт по трави за старије, подвивши ноге под сукње, и пратиле очима дете, коју Матић од другог кола никако не пушта од себе. И што је горе, изгледа да ни Мумица нема ништа против тог, и да неће да разуме значајне погледе сестара. Или их обиђе очима, или их погледа некако расејано и обешењачки наивно, као да ништа не схвата. И те мајалесе су измислили само да олабаве дисциплину!

За време окретних игара сваки час бих устала Вукосава да тобож поправи и зглади Мумицину сукњу, или намести широку, плаву, атласку траку око паса, спуштену до доле. У пролазу су се сваки пут јављале с којом примедбом: — Мумице, испашће ти чешаљ! Мумице, доста је било, одмори се! Мумице, огрни шал, преладићеш се! Или би Катарина устала и шанула јој нешто на уво, што би се тицало или једног откопчаног пуцета, или крајичка беле кошуље, која се указала у малом изрезу на врату.

Кад је Мумица зажеднела, сестре су је силом посадиле крај себе и укоравале како је лакомислена, што мисли на пиће овако угрејана.

— Знаш, тако је и покојна Лујка попила на забави чашу лимунаде на искап, па се одмах стресла. Сутрадан је ухватила грозница, и за шест недеља јој је био крај.

— Па нисам ја угрејана, забога!

— Како ниси. То је као на усијани „пеглајз“. Причекај.

И онда су сестре једну чашу воде грејале међу длановима по сата, редом, све три, и тек јој онда давале да по мало гута.

— Не тако одједанпут! Наопако. Стани. Сад опет мало. Стани. Сад. Доста. Доста је, доста и толико.

Сирота Мумица никад није смела јести сладоледа, пре но што би га сестре сасвим размутиле, да буде као умокац, па онда пажљиво кашчицу по кашчицу.

Но маневар сестара није успео. Матић није хтео да напусти своју играчицу. Сео је и ту близу ње и поругљиво гледао по сестрама, но није смео ништа да каже, јер га је већ раније због једне такве опаске Мумица укорила:

— Немојте дирати моје сестре. Оне мене воле. И ако хоћете да се спријатељимо, морате се њима умилити.

— Ух! — Матић је дубоко уздануо.

Код куће су обзирно и дипломатски опомињале сестре Мумицу да не слуша на ласке Матићеве, јер је он као и други, и да није требала скоро цело време бити с њим у друштву, јер то износи на глас, и не пристоји се.

— Па шта ја могу!

— То није лепо. И више то да ниси урадила. Измисли ма какав разлог и дођи к нама.

Идући дан кроз отворен прозор је неко бацио киту цвећа на клавир. Мумица се обрадовала, а сестре су пребледеле.

— Одмах да си бацила на улицу.

— Нећу.

— Ти знаш од кога је?

Мумица поцрвене до врата.

— Не знам.

— То је — онај.

— Одмах да си бацила, или ћемо ми, пред њим кад наиђе.

Но Мумица оте цвеће и енергично се раскорачи.

— Не дам.

— Шта?

— Па, па, то ти онда... шта наопако?... па ти то њега... је ли могуће?

И сестре је довукоше за руке пред себе, а она окрете лице и бризну у плач.

— Па да, па шта има у томе, па и друге девојке се тако с младим људима. Зато се и удају. И ја ћу се за њега удати.

— И ти то иза наших леђа? Срам те било! Сирота наша мати да је жива, она би плакала.

И све се расплакаше.

— Па је л' ти он казао да те воли и да би се усудио да те проси?

— Није, није... још... — јецајући одговара Мумица — ал' ја знам.

И сад је тек настало чување. Али љубав је досетљива и лукава. Мумица и Матић су ипак нашли начина да се споразумевају. Како су то уговорили, остала је тајна, главно је да је Мумица исекла својим дијамантским прстеном комад стакла на прозору, који је прикривао јастучић, те су ту под њим свако јутро и сваке ноћи измењивали писма.

Једног дана само је Мумица храбро објавила, да ће Матић у недељу доћи званично да је запроси, и ако је оне не даду, она ће побећи, дâ, направиће скандал, или ако је спрече она ће се убити, или навући јектику, па умрети, а оне онда после нека се кају и нека наричу. Али ће бити прекасно, јер ње неће више бити. Бр-р-р!

Опште згрожавање, грчеви, плач, пребацивања: — незахвалност црна! — и опет сузе.

Мумица је после тог заћутала и ни клештама нису могле извући ни једну реч из ње. Претурише целу кућу да пронађу замку, испиташе слушкињу, посумњаше на све суседе и на саме себе, саветоваху се дубоко у ноћи, и закључише да се ствар мора спречити ако неће да се дете унесрећи. Добро, оне ће га примити, али ће га ставити на пробу, да му виде карактер, и пошто ће се он показати као и сви други, Мумицу ће проћи, и онда ће је однети само још на село једној рођаки да потпуно заборави.

У недељу су се сестре изоправљале и у одлучном, ратном, дефанзивном ставу су заузеле положаје на трима фотељама. Букет је дошао раније, али су га оне ставиле у спаваћу собу, где је Мумица затворена чекала с рукама на срцу, и бројећи минуте кад ће пробити међу зараћене стране, да одлучи исход битке. Пошто јој се дуго чинило, скочила је кроз

прозор у ходник и довукла се до врата од салона, и против двадесетгодишњег лепог васпитања, вирила је кроз кључаоницу и прислушкивала.

Матић је био укочен у фраку као у панциру. Округло његово здраво лице било је беље, или због бријања или је можда и пребледео.

Говорио је мирно, али се осећало у гласу да му је та церемонија досадна и да му је мучно бирати речи. Рекао је да оне сигурно знају зашто је дошао. Хоће да запроси госпођицу Мумицу. — Интересантно — помисли Матић — требало би је по крштеном имену звати у овом свечаном тренутку, а он га се не сећа.

Катарина, по договору, дрхћућим гласом одговори, да се чуди, да је Мумица још дете, (Матић се једва уздржа да се не насмеје), да оне нису на њену удају још ни помишљале, и да оне не могу дати своју сестру тако човеку, чији карактер и погледе на свет и на брак ни не познају. Треба да прође времена да га оне упознају.

Матић је већ био нервозан. Он је волео све послове, кад се већ одлучи на што, одмах да решава.

— Молим вас, опростите, шта се има ту упознавати? Ви знате ко сам, шта сам, ко ми је отац, чиме ћу се бавити, ја Мумицу волим, она мене, ја хоћу само њу, новаца ни опреме не требам: шта има, молим вас, ту компликовати тако једноставне ствари!

(Свршиће се.)

Вељко Петровић.

ДИВЉАК.

(7)

— Шта Вам је?... Забога, шта радите? — тихо, поплашено, запита Јованка која је осамљена, замишљена, са затвореном књигом руци, пролазила туда и опазила га. — Шта вам је скривила ружа, господине Поповићу?...

— Шта? — запита Младен, као будећи се, и зачуђено је погледа. — Шта сте казали, молим?...

— Зашто ломите ружу?... Шта вам је скривила?...

И Јованка му повјерљиво приступи и застаде пред њим, са наклоњеном главом према десном рамену и са превијеном руком у којој је држала књигу, на прсима.

— Скривио ми је, госпођице, читав свијет. И небо и земља су ми скривили, — мукло одговори Младен, гњечећи једну ружу у шаци и расипајући је. — Криви сте ми и ви, ако хоћете, и са̂м сам себи крив...

— Зашто?...

Запита га тако безазлено, наивно, да он застаде, занијеми, не знајући шта би одговорио. И намах као да се утиша, смири. Оставивши ружу и приближивши се њојзи, Јованци, ухвати је за руку и збуњено промуца:

— Опростите..

— Баш сте чудни!... Заиста чудни! — благо прошапта Јованка, не измичући се и не извлачећи руке из његове. — Зашто сте такви?...

Тек сада опази он да су му руке окрвављене. Брже-боље извади убрус и поче их отирати.

— Грдите ме, госпођице, грдите, молим вас, — рече отегнуто, меко, готово молећи. — Научио сам да ме сви грде, и то ми је најмилије...

— Али...

— Ако се ви стидите, знам се ја и сам грдити, — узвикну ватреније. — И, уневши јој се у лице, повјерљиво, пријатељски настави. — Ја сам мангуп, вјетрогоња, расипикућа, несрећник...

— Зашто ми то причате? — живо га прекиде она, нагло одступајући. — Коме је то требало?...

Младен се грко осмјехну и одмахну руком

— Ако вам ја све ово не кажем, казаће вам други, — рече пригушено. — Можда су већ и причали... Али кад други причају обично воле понешто и накитити, допунити... Приче о другом сухопарне су, ако им се понешто свога не придода, а то своје је најинтересантније јер је измишљено.. Кад се о себи прича никако не може бити занимљиво, ако се не прича искрено... А ја сам, чини ми се, и одвише искрен...

— О...

Младен се прислони леђима уз плот, а шешир који му је сметао баци у траву. Два-три пута провуче прсте кроз

косу, тобож да је уреди, па, запевши напошљетку палцем о прсник, настави жешће:

— Колико су ми имена пришили, можда сам сва заслужно. То не поричем .. Али сва та имена, и још далеко грђа, заслужило је читаво наше друштво, сва моја околина. Они су ме управо нагнали да будем овакав... Они су желили да пошто пото постанем потпуно *њихов*, онакав какви су и они, како се све не зову: мирни, часни, уредни, разборити, честити грађани. А ја то никако нијесам хтио. Видио сам све наготе њихове и све прљавштине биједнога им живота, и гадио се... Ако, случајно, западнем у чопор волова, зар и ја морам бити во?... Ако међу свињама дођем до блата, хоћу ли с њима заједно заронити у блато?... Не дају да се човјек развија како сам хоће и како жели, него како га они, како га њихова *честитост*, *разборитост* и тако даље, осуди... Без кривице, без злочинства икаква осуђују човјека да робује њима, њиховом моралу, њиховим увјерењима, навикама, обичајима...

Отпочину мало, одахну и погледа јој у очи. Слушала га је пажљиво, готово не предишући. Све јаче стеже ону књигу на прсима, притиска је, и слуша га, слуша.

— Побјегао сам из првог разреда гимназије, — поче лакше, — што ме учитељ нагонио да се чешљам, да сједим и да држим држаље према некаквом пропису, како и остали раде, док сам се ја чешљао, сједио и држао онако, како ми било згодније. Три пут ме истукао због тога, четврти пут сам побјегао... Из реалке ме истјераше јер нијесам потврдио лаж професорску... Један професор, ловац, причао нам како је близу нашег мјеста убио фазана. Ја сам још само додао како сам близу своје куће убио слона. . „Нема овдје слонова“ повика он бијесно. „Нема ни фазана...“ „Има...“ „Нема!...“ Он ме осули, разред се побуни због тога, истјераше ме... И, што је најчудније, сви се наши *часни* грађани сложише са професором... Брат ме чак истуче, изгрди... „Да старији и лаже, ти мораш шутити“, рече. „Није твоје да њега поправљаш, него да се покораваш и да учиш...“ Због таких савјета и оставио сам наскоро кућу. Тукли ме и савјетовали, савјетовали и тукли... Ко би још обоје могао издржати?...

Видећи како се Јованка стидљиво гури од хладноће, брже скиде свој горњи капут и огрну је. Препираху се мало

око тога, кошкаху се, али он ипак побиједи. Њезина глава као да потпуно утону у његов горњи капут, сакри се.

— Пребацивали су ми још и што трошим много, — настави мирније, — а они ме и на то нагнали. Док сам био млађи, нијесу ми давали новаца, — и ако их је било одвише, — ни за оно што је било најпотребније. „Учи се штедити, учи се штедити“, набацивали су непрестано своје убиствене савјете, не дајући ми готово ни паре, као кад би гладну човјеку препоручивали да буде умјерен у јелу, а никако му не давали јела. Због тога сам просто омрзнуо на ријеч „*штедња*...“ Да им напакостим, крао сам каткада ствари из куће и продавао, а добивене суме, — које су према онима што ми каткад давали изгледале преголеме да се не могу ни потрошити, — бацао сам, расипао... Ако су ме казнили, крао сам поново, из освете... А кад сам већ постао пунољетан и, напошљетку, ослободио се тутора и дочепао се свега, хтио сам уједанпут накнадити све што сам прије пропустио... Као пас кад га са ланца пусте, трчао сам, ишао, облијетао свуда и трошио... трошио... трошио...

Са необичним задовољством избаци задње ријечи и поносито се удари у прса.

— Још мало па ћу потрошити све... Никоме ништа након мене остати неће!...

— То вам не ваља, — полугласно прошапта Јованка испод капута. — Зашто да не остане *никоме?* Зар баш немате осјећања, љубави ни према коме?...

Младен дубоко уздахну и главу обори на прса.

— Љубави? — запита очајно, болно, готово јаукнувши. — А зар је неко имао љубави према мени?... Зар да волим брата, који ме је мјесто са љубављу васпитавао батином, који ме никад није хтио да схвати и да разумије?... У осталом, он се, јадник, разумије само у рачуне... Или да волим пријатеља, једног од оних *трезвених*, *дичних*, *честитих* људи, коме сам се био одао срцем и душом и... и који, само да би се брзо обогатио, згази ми срце, а душу упрља, омрачи...

Нагло ухвати Јованку за руку и стегну, стиште из све снаге.

— Или да волим *ону* која ми се једина чинила боља, узвишенија, умнија од других, која је једина имала срца и храбрости, да — одбацивши свачије савјете, — приступи мени и погледа ме као свог изабраника... У њу сам вјеровао као у

Бога, надао се да ће само она разујети ме, дигнути, осоколити на рад, на велика дјела... Па се и она играла, *само играла* са мном... Дао сам јој био све своје; она мени ништа, ни мрвице... Када сам ја, који ни пред ким прије клекнуо ни прегнуо се нисам, њој хтио пануги пред ноге, почела је бјежати; када сам пристајао да је само гледам, почела је тражити друге; кад сам готов био да умрем за њу — пошла је за другога... Све, све сам јој дозвољавао, све осим што нијесам пустио да ми се подсмијева и да ме понижава...

Па пусти руку Јованчину и отегнуто, промукло рикну:

— И опет ме тешко понизила... понизила до скота... змија!...

Раздражен, узбуђен окрену се и, не рекавши ни „збогом“ отрча из баште... Нијема, непомична, сва утонула у широкоме капуту, остаде она осамљена и, као чекајући да се опет поврати, окрену се према његовој башти... Стежући књигу на прсима и гледајући у башту чекала је дуго... дуго... Ни чула није кад су је звали из куће.

VIII

Са забаченим рукама на леђима, лагано, звиждућући и трескајући главом, шетао је начелник по својој пространој *канцеларији*, кад Милојевић на прстима уљезе и, застаде код врата, понизно, и као старјешини наклони му се.

— Неки људи чекају на пољу... Имали би с тобом говорити, — промуца полугласно.

— Ко чека? — запита начелник суво, одижући главу и гледајући изнад њега у кривудаве шаре на зиду. — И шта сад траже?

— Неколико радника без посла... Моле да их препоручиш...

Начелник измахну руком, пресијече.

— Немам ни мало времена за какве препоруке, — окреса брзо. — Нека дођу други пут..,

— А Антун Замлата би желио некакве дозволе, — настави Милојевић тише, — па...

— Антун Замлата, чини ми се, наш је човјек, — опет прекиде начелник, као присјећајући се нечега. — И при изборима је помагао?...

Милојевић потврди главом.

— Одличан је агитатор, — рече. Има много уплива у средњој класи...

— Хм...

Замисливши се мало, начелник застаде. Затим полако приступи Милојевићу, и, држећи га за дугме од прсника, отегну:

— Нека ти напише какве дозволе тражи... Надам се да ћу му код господина барона испословити... И напомени му да се радујем што му могу учинити услугу...

— Разумијем...

Па некако плашљиво и као постиђено прошапта:

— А има и једна и једна депутација...

Начелник се намргоди и принесавши кажипрст са великим прстеном до образа отегну:

— Депутација?... Каква?..

— Неколико грађана... Наших... хоће да нешто протестују...

— Да протестују?

— Љуте се нешто на те и оштро вичу, псују... Криво им, — додаде Милојевић збуњено.

— Стока! — окреса начелник јетко и удари се по бедри. — Пусти их мени!...

Брзо се окрену, сједе за сто и дохвативши три-четири овећа снопа разних, запрашених хартија, који су лежали у страни превезани црвеним концем, поче их разређивати, разгледати. Врата се отворише и неколико њих, грађана, лагано, лијено, уљегоше у собу, један за другим. Поређаше се у дну собе. Као да се спремали на свадбу, сви су били љепше убучени, опремљени. Дугачки, дебели ланци блистали се у свакога преко прсију и спуштали се по новим, тешким траболозима; везени копарани шаренили се, прелијевали; широке чохане чакшире гибале се, шуштиле. Ненавикнути да имају много посла са „властима“, били су некако неприродно узбиљени, укочени, крути; нека чудновата збуњеност и као плашња огледало им се на лицу. Непрестано су поправљали јаке око врата, стресали копоране који су били чисти, или држећи опуштене руке чупкали чакшире на бедрима. Често су, испод ока, погледали један на другога, нијемо се споразумијевајући, и непрестано указивали главом према начелнику, који је журно радио, писао, тобоже не опажајући их.

Након дуже почивке подиже он главу и љубазан, готово весео осмијех разли му се по лицу... Нагло се диже са столице и пође према њима.

— Каква срећа !... Каква срећа !... — узвикну раздрагано, пружајући им руке, поздрављајући се са свима. — Изволите сјести, господо моја !... Каквом срећном случају имам захвалити што вас овдје видим ?...

Изненађени оволиком љубазношћу још се више збунише и сметоше. Отежући вратовими, гуркајући један другога, нијемо се препирући, једва посједаше на крајеве столица, спустивши руке на кољена и још се више укрутивши.

— Па шта је било ?... Шта је ?... Какво вас је добро дотјерало ?... — убрза он живо, нудећи их цигарама и старајући се да их још више збуни. — Има ли ишта ново ?...

Почеше се сашаптавати, потајно намигивати један другоме. Нико није желио да први проговори. Сваки је соколио другога.

— Да немате какву жељу ? — запита началник благо и окрену се једном дугајлији, који се исправио на столици као да се слика, па нити миче оити трепеће очима. — Мени ће бити необично мило, ако вас могу ма у чему задовољити...

Дугајлија. очито незадовољан што се баш њему обратио, састави мало обрве, накашља се и, подавивши ноге под столицу, збуњено промуца :

— Ама ето... ми дошли због некаквих нереда...

— Јест, због нереда у општини, — додаде некакав главоња, са стране, прекрстивши руке на прсима као ђаче кад чита оченаш...

— Молим... Молим... Мени ће бити необично мило да чујем, — дочека началник меко и исправи се пред њима. — Ја управо и желим, и захвалан сам свакоме ко би ме на њих упозорио.. Сам не могу на све доспјети, све запазити... А ваша је дужност, као грађана, да ми помажете, да укажете на све нереде...

Опет се збунише. Дугајлија се на силу закашља и окрену се у страну тобоже да кога не упрска. Главоња поче превртати очима и уздисати.

— Кад смо вас бирали и кад сте нам рекли да ћете све уредити, — отегну напошљетку он, исправљајући се и бирајући ријечи, — сви смо били срећни... Старога смо началника

и оборили зато што нам, бива, није ваљао и што је само слушао Владу, а на наске, и на друго није се ни освртао... Ви сте то и сами вићели, па сте ударили и по њему и по Влади, — алал вам часни крст! — и казали сте им отворено што им нико није смио казати...

— Из душе наше... — допуни неко одострага, дубоким, уобљеним гласом.

— „Е овај ће нам ваљати, мајка га родила!“ сви смо рекли, — настави Главоња осокољен и попридиже се мало, — и вама смо, што се рекне, дали наше пуно повјерење... Заглаварили смо вас лијепо к'о свога човјека и ето...

— Кх, кх, кх, — опет се закашља Дугајлија у раствorену шаку. И Главоњу спопаде кашаљ. Остали, као снебивајући се, гледаху преда се...

— Неред остао стари? — запита начелник тихо, осмјехујући се. — То сте хтјели рећи?...

— То, — потврди Главоња кроз зубе, видећи како му начелник погаћа мисли. — Неред, ево, опет какав је и био... Влада се и опет мијеша, намеће и слуша к'о и прије; службеници и опет раде шта хоће и како хоће... Краде се, разноси се, сви се богате, а град још неурећен, јадан, жалостан...

— У мом сокаку нема ни лампе, — допуни уобљени глас.

— Вода нам рђава...

— А камо канализација?...

Као да се тек сада разбудише. Сви заграјаше у један глас... Сваки је имао нешто да примјети, свак на нешто да се потужи. Начелник, погледавши их, одмах погоди куда би то одвело. Брже их и опет понуди цигарима, и сам упаливши кресавицу поднесе им да припале.

— Знам, господо моја, све ја то знам, — рече некако болно, с дубоким уздахом једним. — Што се за толико година искварило не може се кроз неколико мјесеци поправити... Ни о чему другом и не мислим него само о томе: како би се све поправило и довело у ред?... Али залуд кад сам не могу, хоћу рећи не могу тако брзо како би ви желели...

Приступи лагано столу и указа им на хартије.

— Видите ли колико је овдје посла, — јекну паћенички, — и видите ли шта све *сам* морам прегледати?... Ни у дану ни у ноћи мира немам; радим као кртица, малаксах од посла... Нијесте ли ме и сами затекли при раду?... Надам се,

додуше, да ће ми сада бити лакше, јер сам узео у посао, мјесто туђинаца, наше људе, наше синове, Милојевића и Плетикосића...

— Добри су момци, Бог их живио! — скромно примјети Дугајлија.

— Добри су и поштени, — дочека начелник јаче, — а биће и још таких, осим њих... Потискујем туђинце, доводим наше... Зар то већ није један успјех?

— За дочек некаквих странаца потрошило се ономадне неколико хиљада, а наша сиротиња гладује, — опет затутња уобљени глас. — Зар није?

Начелник се причини као да није чуо. Објема рукама ухвати се за главу која као да му једнако бучи од превелика посла и неколико пута одхукну. Главоња, као из саучешћа, одхукну према њему и поново запита:

— А какви су ово нови намети?... Ви сте баш говорили против намета а сада нам се ударају нови?

— Не бојте се!... То су само привремени намети, — одговори начелник мекше, — који ће брзо отпасти. Ви сами тражите да се нешто уреди, то тражим и ја, али за сад никако није могло без намета .. Да нијесам ја на овоме мјесту, да је други, ударио би вам још трипута веће... Али ја... ја не могу да више товарим на народ... Мене боли, мучи ме сваки нови терет, јер осјећам с народом, јер патим с њиме заједно... Немојте мислити, господо, да сам ја каква власт која хоће да гњечи!... Ја сам ваш брат, искрени брат, и ако је вама тешко, тешко је и мени... Какав би ја човјек био кад бих и покушао да изиграм повјерење тако дивних, честитих, поштених људи као што сте ви и као што је читави измучени и напаћени народ наш?... Ви сте моји, ја сам ваш, браћа смо, а куд би брат рођени на брата рођеног?

— Живио! — одушевљено узвикну Дугајлија и сагнувши се потрча да му пољуби руку.

— Живио, — повикаше и остали, измахујући капама и фесовима.

— Таки нам треба!...

— Такога и хоћемо!...

Срећни, задовољни, весели стискоше му руку, поздравише се њиме. И измичући се на леђа и гуркајући један другога извукоше се из собе, изиђоше.

Бојећи се да га не би још ко узнемиривао, началник хитно зграби шешир и поће. На вратима се судари са госпоћом де Фабијани, која, нарумењена и намирисана, препријечи му пут и меко, шалећи се, проговори:

— А ја идем вама...

— Извините, молим вас, имам журна посла, — промуца збуњено, гледајући јој преко рамена и старајући се да измакне. — Збогом!...

— Али, Богдане...

Ухвати га за руку и пријекорно погледа.

— Зар ме заборављате?..

— Нека... Оставите сад... Доћи ћу вам сјутра, — убрза он и вјешто се измакну. — Данас немам времена...

Оставивши је, стрча низа степенице и крену кући. Ишао је журно, не осврћући се. Причињавало му се непрестано као да га госпоћа де Фабијани, — које се поприлично наситио, — узастопце гони, дозива. Кушао је да се што прије сакрије, уклони испред ње.

Дошавша кући затече Љубицу и Јованку саме. Читава гомила шешира, са крилима, рајерима, плерезама разним, издизала се око њих, а оне се увијале, угињале, окретале према огледалу, успијајући уснама, нагињући главу час према десном час према лијевом рамену, пробајући.

— Како ти се свиђа овај шешир?... — запита Љубица благо, опазивши га у огледалу. — Пристаје ли ми како?...

— Лијеп је, — одговори он кратко, не гледајући је.

Па сједе на диван и, опруживши ноге унапријед, завали се.

— Знаш ли, да сам данас доживео и критику? — избаци подругљиво ломећи прсте и трескајући ногама. — Читава депутација дошла да ме изгрди...

— Па?...

— Па ништа... Познајем ја те тице... Умирио сам их...

Саставивши руке изнад главе поче се протезати.

— А свему је томе, сигурно, крив онај вртоглави Младен, — отегну зијевајући. — Смио бих се кладити да их је он подбунио...

— Он?...

— Тај поганац одиста је постао несносан! — викну на-

чалник јаче и покуша да се исправи. — Видим да ћу морати наскоро да се разрачунам с њиме...

Она је једнако пробала шешире, загледала.

— Збиља? — нехајно запита, и ако му није ни чула пошледње ријечи.

— Показаћу му ко сам ја и шта могу!

Јованка одбаци овећи шешир у страну, па, загладивши косу, приступи брату и погледа га отворено.

— Ти му се нећеш осветити, — одлучно проговори. — Нипошто!...

— Охо!...

И сав се наже, накриви према њој.

— А зашто, молим?...

— Зато!... зато што не би било лијепо, што је он много бољи него ли га приказују, — дочека Јованка ватрено и преко ока погледа на Љубицу. — И зато јер је несрећан...

— Зар?...

Началник стаде према њој и, цупкајући, помилова је по образу.

— Зар га ти боље познајеш од мене? — запита подсмјешљиво. — Је ли?...

— Познајем га боље него сви ви, — узбуђено одговори Јованка, старајући се да му издржи поглед. — Више вриједи него десет Милојевића и Плетикосића!...

Љубица, која је рукама придржавала један шешир и као пробала га, застаде и нијемо их слушаше обоје. У крупним, плавим очима као да засвијетли нешто, крајеви танких скупљених усана задрхташе, ноздрве се раширише... Изненада се измаче испред огледала, прихвати Јованку за мишице, и, стискајући као клијештима, повика отегнуто:

— Ти га волиш?... Волиш?...

— Волим, — дочека Јованка пркосно, отимајући се, а прси јој се надимају и нешто као да пишти, цијуче у њима. — Волим, волим, волим!...

— А он тебе?...

Догура је до дивана и, не пуштајући из шака, питаше узбуђено, задихано:

— А он тебе?...

Настаде кратко комешање, хрвање међу њима. Љубица, наваљујући и питајући, стезала је све јаче, снажније, жешће,

док се Јованка, бранећи се непрестано, извијала, отимала, трзала. Напошљетку се преви до тала, сажс се и, напрегнувши сву снагу, отрже се, полети. Рашчупана, уплакана, зарумењена, застаде крај врата и поносито, изазивачки, са уздигнутом руком изнад главе, повика обома:

— Бићу његова!... Бићу његова!...

(Наставиће се.)

Светозар Ћоровић.

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(4)

Валвер.

Али...

Сирано.

То је мало!
Боже!... Шта би ствари мени на ум пало!...
Мењајући гласом, овако бих рек'о:
Вређајући: „Кад бих ја такав нос стек'о,
Сместа бих га дао да се ампутира!“ —
Другарски: „За њ мора чаша да се бира:
С њим се може пити само из бокала!“ —
Описно: „К'о стена!... Не, стена је мала!
Гребен!... Шта?... У полуострва се броји!“ —
Радознало: „Шта у тој футроли стоји?
Прибор за писање, или маказице?“ —
Љубазно: „Без сумње, драге су вам тице,
Те им ваша љубав ту пречагу мете,
Где могу без страха на одмор да слете?“ —
Дрско: „Кад пушите, он тол'ки дим створи,
Да суседи дрекну: ено, димњак гори!“ —
Услужно: „Зашто вам глава клоне тако?
Пазите, тај терет срушиће вас лако!“ —
Нежно: „Ах, амрелчић за такав нос вреди,
Јер од јаког сунца може да избледи!“ —
Цепидлачки: „Само животињска фела,
Звана Хипокампелефантокамела,

Могла је да носи, не марећи ништа,
На толицној кости толико месишта!“ —
Каваљер: „О, мода сад све лепша бива!
Да окачим шешир, баш је згода жива!“ —
Са заносом: „Само мистрал када хуче,
Кијавицу може цео да навуче!“ —
Драмски: „Кад му цури крв, Море Црвено!“ —
Парфимер: „За фирму себи бих га прен’о!“ —
Лирски: „Он је шкољци Тритоновој раван!“ —
Наивно: „Је л’ приступ у ту зграду јаван?“ —
Са респектом: „Ја вам завидим на срећи!
То се, богме, зове мало крова стећи!“ —
Сељак: „Шта, зар то нос? Хо, мај, мене слепа!
Мишљах да је кромпир, или шаргарепа!“ —
Војник: „С њим се лако нишани далеко!“ —
Практичар: „Кад бих га на лутрији стек’о,
О главном згодитку да не сањам више!“ —
И најзад, к’о Пирам, кад се пародише:
„Гле носа што газди складност лица квари!
Зато и црвени, тај издајник стари!“ —
Ето, шта си мог’о отоич ми рећи,
Да су ти писменост и дух мало већи!
Ал’ ни атом духа мозак твој не крије,
О, бедно створење, од свих најбедније!...
У шест је писмена писменост ти стала,
Која скупа чине једну реч: будала!
— Ал’ баш да у теби те мисли се роде,
Па, у кругу ове отмене господе,
Покушаш да кажеш мени редом ово,
Ти не би ни прво изустио слово
Реченице прве, а у првој речи,
Јер то себи рећи ништа ме не пречи,
Али не допуштам таквом к’о ти што си!...

Гиш.

(Хоће да одведе Валвера који је потпуно збуњен).

Хајд’мо!

Валвер.

(Пригушено).

Баш не може више да се сноси!
Зар да се још плашим и таква простака
Што ни рукавица нема, нити трака?

Сирано.

Ал' отмено срце бије ту у мени!
Образ мој од стида никад не румени!
Поносим се чашћу, не гиздањем глупим.
Ја никада нећу међ' људе да ступим,
Док увреду најпре нисам добро спрао,
Да ми савест дрема, да ми понос пао!
Ја ничега немам, што личи, на мени,
Али су ми срце и дух одевени
Слободом и снагом. Тело не утежем,
Али душу своју увек чврсто вежем.
Мене дела красе, кудгод се осврнем;
Уместо бркова, ја дух свој уврнем,
И одважно ступам од круга до круга,
Истином звечећи, уместо оструга!...

Валвер.

Господине...

Сирано.

Јесте, немам рукавица!
Некој хуљи бацих једну усред лица!
Била ми на сметњи, уз то врло стара, —
Бог би свети знао од којег је пара!...

Валвер.

Нитков, лудак, клипан!...

Сирано.

(Скине шешир и учтиво се поклони, као да му се Валвер представио).

О, молим! Част кака!...

(Представља се).

Сирано Савињен, Херкул од Берждрака!...

(Смејање).

Валвер.

(Ван себе од беса).

Лакрдијаш, хуља!...

Сирано.

(Као да га је грч ухватио).

Ух!...

Валвер.

(Који је хтео да оде, окрене се).

Зар још не ћути?

Сирано.

(Са гримасама бола).

Треба га помаћи, да се не укрути!...
Велика је штета кад беспослен спава!...
Ух!...

Валвер.

Шта вам је?

Сирано.

Не знам, к'о да је пун мрава!

Валвер.

(Тржући свој мач).

Добро!

Сирано.

Мој ударац биће вам по вољи!

Валвер.

(Презриво).

Песник!...

Сирано.

Господине, песник, нигде бољи!
Он ће вам у борби, више к'о у шали,
Спевати баладу!

Валвер.

Баладу?

Сирано.

Ал' зна ли
Господин шта значи уопште реч ова?

Валвер.

Ал'...

Сирано.

(Као да говори задаћу).

Има три строфе по осам стихова...

Валвер.

(Нестрпељиво).

О!...

Сирано.

(Као горе).

Једну са четир...

Валвер.

Зар ви...

Сирано.

И још нешто:
На крају баладе, борећи се вешто,
Убошћу вас!

Валвер.

Али ја се нећу дати!

Сирано.

(Декламирајући).
„Двобој Сирана у Бургоњској Палати
„Са једним глупаком!...“

Валвер.

Шта му то сад значи?

Сирано.

Натпис!

Дворана.

(Са највећом узбуђеношћу).
Ово, збиља, све више привлачи! —
Места!... Мир!... Тај има много поуздања!...

(У партеру се направио круг радозналих, затим маркизи и официри, помешани са грађанима и народом; пажеви се пењу другима на рамена да боље виде. Даме по ложама стоје. Десно, Гиш и његови племићи. Лево, Ле Бре, Рагно, Кнжи и т. д.).

Сирано.

(Заклопи очи за један тренутак).
Стихови већ ту су, стављам вам до знања!
(Речи у балади пропраћује покретима који одговарају радњи).
Отмено скидам сад огртач свој,
И бацам га да ме не саплета.
Ево и мача, нека почне бој!
Шешир доле, да оку не смета!
К'о Селадон, лака, жива крета,
К'о Скарамуш, ком се шале граде,
Ја ти напред јављам, раго клета,
Убошћу те на крају баладе!
(Прво укрштање мачева).
Што те враг носи, је л', ћуране мој?...
Ал' је мени то брига девета!
Да ти боцнем срце, ил' трбух твој?
Гле, брзином једног мувјег лета
Око тебе мач мој сад облета,

На победу мени пружа наде.
Нек' огласи добош ил' трумбета:
Убошћу те на крају баладе!

Сад ми још треба један слик на ој..
Што си блеђи од кринова цвета?
Посрћеш? Клецаш?... Сад секунде број!
Срце твоје мачу мом је мета!
— Цак!... Чувај се, мешино напета,
Сакри тај свој ражањ од параде,
Зар те није срамота од света!...
Убошћу те на крају баладе!

(Објављујући свечано).

Крај.

Нек' ти душа сад Богу одшета,
Ту, кроз прорез, одмах испод браде!...
Режем, сечем, кољем...

(Убоде Валвера).

Шта ми смета?...

(Валвер посрне. Сирано поздравља).

Убодох те на крају баладе!...

(Радосни узвици. Пљескање по ложама. Цвеће и џепне мараме лете доле. Официри опколе Сирана и честитају му. Рагно игра од одушевљења. Ле Бре изгледа срећан и тужан у исти мах. Пријатељи придрже Валвера и поведу га напоље).

Светина.

(Отегнуто).

А!...

Један коњаник.

Изврсно!...

Једна жена.

Дивно!...

Рагно.

(У заносу).

Ах, пирамидално!...

Један маркиз.

Ново!

Ле Бре.

Глупо!...

Многи.

(Гурајући се око Сирана).

Славно!... Срећно!... Гениално!...

Један женски глас.

Херој !...

Један мускетар.

(Приближи се живо Сирану, пружајући му руку).

Господине, то вам вреди злата !
Честитам !... И ја сам човек тог заната !
Лупао сам ногом од одушевљења !...

(Удаљи се).

Сирано.

(Кижију).

Ко је тај ?

Кижи.

Д' Артањан.

Ле Бре.

(Сирану, ухвативши га за руку).

Чуј...

Сирано.

Мало стрпљења,
Док свет оде.

(Белрозу).

Смем ли остати по часа ?

Белроз.

(Врло учтиво).

Молим !...

(Споља чује се жагор).

Жодле.

(Погледа напоље).

Монфлериу то сад звижди маса !

Белроз.

(Свечано).

Sic transit !...

(Промењеним гласом, вратару и лампаџији).

Бришите !...

(Жодлеу).

На вечеру брже,
Треба још за сутра пробе да се држе !...

(Вратару и лампаџији).

Оставите свеће ! — Нека се затвара ! —

(Жодле и Белроз оду, поклонивши се најпре дубоко пред Сираном).

Вратар.

(Сирану).

Нисте гладни ?

Сирано.

Не!

Ле Бре.

(Сирану).

Што?

Сирано.

(Гордо).

Јер...

(Промењеним гласом, пошто се вратар удаљио).

...јер немам пара!

Ле Бре.

(Убезекнуто).

Шта? Зар с оном кесом...

Сирано.

Оде трошак цео!

Ле Бре.

И сад месец дана..

Сирано.

Тхе, макар не јео!

Ле Бре.

Чујеш, то је лудо!

Сирано.

Али гест тај вреди!...

Продавачица.

(Кашљући за својим малим столом).

Хм!... Хм!...

(Сирано и Ле Бре окрену се. Она им приђе слободно).

Ја бих да вам... помогнем у беди...

(Показујући на бифе).

Имам свега овде... Да не гладујете...

(Живо).

Извол'те узети!...

Сирано.

(Скине шешир).

Драго моје дете,
И ако ми понос гаскоњски сад брани
Да ме ваша рука у невољи храни,
Ипак, да не вређам ваше срце чедно,
Узећу од грожђа...

(Приђе бифеу и бира. Она му пружа цео грозд, али он откине само једно зрно).

Само зрно једно...

Макароне...

(Она му пружи целу макарону, али јој он врати половину).

Пола !...

(Она хоће да му сипа вино, али јој он не допушта).

Чисте воде мало...

— Тако, то је доста...

Ле Бре.

Еј, моја будало !

Продавачица.

Још што ?

Сирано.

Да пољубим вашу руку малу !

(Она му пружи руку. Сирано је пољуби, као да је рука какве принцесе).

Хвала !...

(Поклони се).

Збогом !...

(Оде).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

МРШАВА МАЧКА.

(4)

Реми је сваког јутра пролазила крај Ликсанбура кроз чију је гвоздену ограду видео таласасте брежуљке обрасле травом и жбунове егзотичног дрвећа под лаком маглом. Он је долазио до улице Карно и улазио у атеље. Кључ су му остављали под застирач за брисање ногу.

Лабанов атеље био је тако пун књига да би човек рекао: књижарски магацин. Гомиле књига пеле су се око почетих кипова запуштених под сасушеним крпама. Под је био сасвим покривен нагомиланим свескама. Корачало се по плочама од кожног повеза. Са свију страна биле су ивице полеђина са испупчењима од повезивања и вињетама, предње ивице црвене или ишаране разним бојама, корице жуте, плаве, црвене, које су висиле полуоткинуте. Огуљени крајеви фолио-формата

зевали су и картон се листао испод искривљене коже. Стара прашина лагано је покривала ову хрпу књнжевности и науке.

Зидови су били некада бело окречени. Горњи део остао је чист, али докле човечји стас допире они су били замрљани угљеном, и то је био полу грчки полу француски текст. Коментар на *Федона* који је Бранши написао кад му је дошло надахнуће после једне ноћи неспавања. Врата су била покривена записима различито написаним различитим рукама.

Највиши запис, урезан врхом перореза, великим словима, гласио је:

ЖЕНА ЈЕ ГОРЧА ОД СМРТИ.

Други писан ронд-словима, писаљком Конте, гласио је:

Академици су ћифте, Кабанел је берберин.

Трећи, забележен графитом, курсивом, гласио је:

Слава телима женским која, античким начином,
Певају свету химну пластичне лепоте!

Пол Дион.

Трећи записан кредом, невештом руком, гласио је:

Донела сам опрано рубље. У понедељак ћу од вратарке узети прљаво.

Пети, који је угљеном набацао Лабан, гласио је:

Атино! вароши за навек достојна поштовања, да ти ниси постојала, земља још не би знала шта је лепота.

Шести обележен укосницом која је боју лако здерала, гласио је:

Лабан је тврдица. Носи га ђаво.

Марија.

Било је још и других записа на тим вратима.

У једном углу, покрај пећи, једно коњско ћебе било је бачено на књиге и новине. Те новине, те књиге, и то ћебе сачињавали су постељу моралиста Браншиа.

Једнога дана кад је Бранши, седећи на свом коњском ћебету, мислио на Демостена, немачке професоре и кнегињицу Федору, Реми је, заузет прецртавањем једног бокала за воду, плазио језик услед претеране пажње. Хтевши избрисати поправке он запита филозофа да ли овај у своме џепу има мало средине сувог хлеба. И, не пазећи, назва га

Бранши ди Тик. Бранши, кога су несреће чиниле раздражљивим, погледа га рачјим очима. Силан дрхат пројури дуж његовог носа. Он изиђе бесан.

Песник Дион по кога је отишао у пивару и Лабан кога је пронашао на кеју пред сандуком књига, узеше његову ствар у своје руке. Песник Дион хтео је крви; али скептични Лабан показа се благ и доведе до неке врсте измирења. У осталом, Реми није био злопамтило.

Моралист и Креолац поживеше у миру месец-два. Али Браншиу, чија је судбина хтела да пати од жена, деси се несрећа да почне са нежношћу посматрати газдарицу Мршаве Мачке. Међутим, кад је Браншиево лице издавало нежност оно је страховито личило на лице епилептичара. Виргинија, коју је посматрао закрвављеним, избуљеним очима уплаши се и нададе велику ларму о свом страху. Није пропуштала ни једну прилику да филозофу не покаже гнушање пуно врлине које јој је он уливао, и како је у исто време на Ремиа бацала значајне погледе пуне сладострашћа, Браншиа изубадаше све жаоке љубоморе. Али је патио, постао је зао.

Прво се изузе на благог Лабана, који је двоструко грешио што је примао неке мале ренте и филозофу чинио услуге. Свакога јутра Бранши му је свечано враћао кључ од атељеа, који је вајар свакога јутра остављао под застирач за брисање ногу, одакле га је Бранши узимао сваке вечери.

Месеца јула и августа, Бранши је био горак, скептичан и јак. Преображавао се у великог човека. Презирао је жену која је, говораше он, ниже биће. Правио се да чак и не гледа Виргинију, заповеднички тражећи од ње боце пива, које је Лабан плаћао.

О уметности стварао је транцедентне теорије.

— Скоро сам видео у музеуму, говорио је он, једну фигуру мамута врхом белутка изрезану на плочи од фосилне слонове кости. Та фигура датира из преисторијске епохе; она је старија од најстарије цивилизације. То је дело једног бедног дивљака. Али она открива уметничко осећање више од најлепше замисли Микел-Анџела. То је остварење идеално и истинито у један мах. А наши најбољи модерни уметници жртвују било истину идеалу, било идеал истини.

Говорећи тако гледао је на Лабана изврнутим очима. Али Лабан је био задовољан. Он потврди и разви мисао свога пријатеља филозофа.

— Уметност, рече он, пада у колико се мисао развија. У Грчкој, за време Аристотела, већ више није било вајара. Уметници су нижа бића. Они личе на трудне жене: порађају се не знајући како Праксител је створио Венеру као што је мати Аспазијина створила Аспазију, сасвим природно, сасвим глупо. Вајари Атине и Рима нису читали опата Винкелмана.[1] Они се у естетици ништа нису разумевали а начинили су Тезеја Партенонског и Августа у Лувру. Човек од духа не производи ништа лепо нити велико.

Бранши одговори пакосно:

— Па, у том случају, зашто сте вајар ви који себе држите за човека од духа? Истина је да од вас ја никад нисам видео ништа што би и најмање на свету личило на кип, попрсје или барељеф. Ви немате ни један једини модел или скицу да покажете, и има добрих пет година како се нисте дотакли длета. Ако свој атеље задржавате једино да мени дате уточишта, ја сам и вама и самом себи дужан објавити да ми неће бити мука наћи преноћишта на другом месту. Колико знам, ја вам нисам дао права да ме теретите својим доброчинствима.

Али, и поред своје душевне величине филозоф се не могаде дуго одржати на тим висинама. Он опет постаде слаб. Заборави мамута из музеума и доби очи само за Виргинију. Он паде у суморну утученост. Ипак му дође један леп час у животу. Како је једнога јутра срео Виргинију која се враћала са пијаце са по једном котарицом у свакој руци, знојећи се, дахћући, кашљући и гушећи се услед почетка сипње, он, пола милом пола силом, пође за њом и измоли од ње да јој понесе котарицу с месом. Он се осети очаран. Та радост га поквари. Он се понада, усуди се на све. Једне вечери ушуња се у кујну и дочепа у наручје Виргинију која је прала судове. Она испусти један тањир и ужасно задреча. Не, кнегињица Федора није викала тако јако.

То начини скандал. Песник Дион био је срећан. Очи Мерсјеа светлуцале су испод наочара. Лабан је слегао раменима. Реми, мало ражљућен, насмеши се у себи кад је нашао

[1] Немачки археолог, (1717—1768) писац *Историје уметности код старих народа,* који је први научним методом испитао античке споменике. Прим. превод.

своју освету. То је била ђачка и дивљачка освета због које се унапред облизивао. Он је остави да дрема у његовом облапорном и лењом срцу као тегла слатка у орману добре домаћице.

Песник Дион опет поведе реч о оснивању часописа. Прошлогодишњи покушај пропао је, јер се десило да су бабиних триста динара били отишли на домаће трошкове. Али Дион је примио других триста динара.

— Треба наћи наслов, говорио је он.

Растадоше се после два часа пошто су изређали велики број безумних или познатих именица.

Сутрадан, песник Дион поздрави скуп Мршаве Мачке овим античким узвиком:

— Нашао сам: *Идеја!... Идеја, нов часопис.*

И стискајући прстима замишљени лист, главе накривљене, унатраг забачених аполонских коса, лица озареног осмејком, он је у себи читао крупним словима написано:

Идеја, нов часопис, директор Пол Дион.

— Каква идеја? упита скептични Лабан, милујући своју жуту браду.

— Идеја ниже математике, до ђавола! одговори Мерсје

— Идеја надмоћности поезије и идеала над прозом и стварношћу, одговори Дион.

— А можда исто тако, протури моралист Бранши са киселом сладуњавошћу, тарући свој криви нос, а можда исто тако идеја новог морала, за чије излагање теорије нудим се ја, ако бих вам у том случају ипак био пријатан.

Лабан стави примедбу да би часопису ваљало дати назив не *Идеја* него *Идеје*, пошто је сваки имао своју.

Ипак се задржа први наслов и песник Дион на листу хартије за писма, пером којим је Вирганија писала своје рачуне, састави садржај првога броја у коме су требали бити:

1. *Реч читаоцу, од Пола Диона;*

2. Један неопредељен чланак о филозофији од *Клода Браншиа;*

3. Један још већма неопредељен чланак о уметностима, од *Емила Лабана;*

4. *Драгана што смрт носи, песма од Пола Диона;*

5. Нешто врло магловито о науци, од *Гијома Мерсје.*

Што се тиче позоришних и библиографских чланака, директор је то узимао на себе.

Пошто је текст тако био утврђен, Дион нађе, у једној рђаво калдрмисаној улици кварта Сент-Андре-дез-Ар, неког штампара у пропадању, који се са суморном равнодушношћу прими да штампа часопис. Тај штампар био је мали, ћелав, као крпа блед човек, чије је тело својим мршављењем подсећало на остатке свеће што догорева на промаји. Послови су му били у бедном стању. То је био штампар у очајању, али био је штампар. Он је штампао. Слао је коректуре које је Дион мастио по свима кафанским столовима. Али, морало се признати, и поред неколико песама *Идеје*, рукописа није било довољно. Број је обећавао бити тим мршавији што је Бранши оно што је написао од филозофског чланка губио испод колских капија и што је Лабан нарочито имао потребу да прочита петнаест стотина свезака пре него напише прве редове своје уметничке студије. Чланак Мерсјеа постојао је бар, али писац, збијен у рукопису, у стилу, у идејама као у своме оделу, могао би тај чланак сместити у стакла својих наочара. Што се тиче *Драгане што смрт носи*, она је већ била на трећој коректури.

У том тренутку Сент-Лиси, секретар редакције, предложи песнику Диону да му престави Г. Годе-Латерас, који неће пропустити дати један чланак. Била је то знаменита ноћ кад је Г. Годе-Латерас сишао са крова једног омнибуса и ушао у Виргинијину радњу. Он обрну кваку руком човека који зна да га зову; и док је ласкаво мрмљање дочекивало његов улазак, он пређе дућан африканском достојанственошћу ублаженом креолским увијањем. Чувши како га песник Дион назва: „драги учитељу“, осмејак идола откри му све зубе. Али одједном његово лице поново узе израз поносите горчине. Видео је како Лабанов поглед равнодушно клизи кроз дим једне грдне луле. Он је знао да се Лабан једног дана решио представити га у узвишеном ставу са часовничким бројевима на трбуху. Од тога доба он је лагано сматрао за једног од најпокваренијих скептика. Испуњен том мишљу, он окрете Диону и Мерсјеу своје водоравно лице и рече им:

— Млади људи, чувајте се скептицизма! То је отровни дах који суши душу у њеном цвету.

За часопис обећа једну неиздату главу своје велике књиге о регенерацији човечанства помоћу црне расе.

Он разви своју идеју. Црна раса није била заражена том хришћанском губом која већ осамнаест столећа прождире све беле народе.

Исприча како је он, тек једанаестогодишњи деран, шетајући се морском обалом, лице у лице са неизмерном величином, у себи рекао: „Свештеници узалуд говоре; ја никада нећу веровати да је хришћанство ишта учинило за укидања робовања“.

Кад је излазио испратили су га. Омнибус који је Сент-Лиси дозвао, приближавао се. Г. Годе Латерас, разделивши стиске руке, пријатељски ухвати за рамена свога ученика и повуче га у страну:

— Заборавио сам новчаник, рече му. Како сам расејан! Позајмите ми неколико петпараца.

Затим, при руковању вешто дочепавши једну белу пару, он ускочи на кров викнувши:

— Храбро, Реми! Проучавајте Тацита!

VI

И по други пут, најприродније на свету, испитивачи оборише Ремиа. Његово схватање тог испита било је све нејасније и нејасније и све даље. Кад је Г. Годе-Латерас те, нимало чудне, неуспехе, тумачио, све је узимало сумњив и мрачан вид.

— Нису они одбили вас, говорио је учитељ, они су одбили мене. На мене су они нишанили кад су вас погодили, будите у то уверени. Ах! та господа са Сорбоне не опраштају ми мој последњи чланак.

После сличних говора Реми је био тако потпуно збуњен да није више знао је ли матура књижевни испит или тајно удружење. Он зиму доврши у сладострасном дремежу. Плашљиво априлско сунце које је белело зидове пробуди га упола.

Врапци су цвркутали по крововима. Капетан у пензији сејао је жито у зеленим сандуцима. Прозори тако дуго затворени и чија су окна недавно била замагљена од густе паре, отворили су се, пропуштајући зраке још бледог дана

и први млаки дах пролећа. Реми, који је од лета изгубио из вида и из мисли своје пријатељице са четвртог спрата, са задовољством поново угледа кавез са канарином и бакарну ручицу гласовира.

Кад је први пут спазио у позлаћеном салону матер и кћер, он се уздржа да их не поздрави пријатељским наклоном. Један старчић седео је на канабету, држећи између ногу свој шешир и кишобран, а по лицу му се видело да говори срдачно. Он је дизао руку и човеку се чинило да чује како каже:

— Како сте порасли, Марија, (или Жана, или Лујза!) Ето сте сад госпођица.

Реми је био мрзовољан што види једног странца да се тако посадио на канабе његових пријатељица. Не што му се старчић није, допао. Сасвим напротив! Старчић је изгледао честит човек. Али Реми га није познавао, и Реми је помислио да те две госпође имају тајне за њега, што му до сад још није пало на ум. Човек не може мислити на све. Он затвори прозор и дурио се до сутрадан. Сутра ујутру отвори га само зато да види је ли кавез са канаринама на своме месту. Он виде девојчицу у округлом шеширу где грицка свој сунцобран и тапка ногама с нестрпљивошћу младог коња, како је радила увек кад је, потпуно спремна за шетњу, очекивала мајку која се задржавала пред огледалом, везујући траке свога шешира. Ипак, треба бити правичан, жена од четрдесет пет година не облачи се као девојчица у два или три тичја покрета.

Тога дана, као обично, мати подробно разгледа одећу своје кћери. Али овога пута морало је бити озбиљна нереда на сивој хаљини, јер мати рече нешто што се прими са сваковрсним ситним покретима дурења и нестрпљења, подскакивањем и знацима очајања Најзад, госпођица откопча дугмад на струку, и неко гурну прозор који се, после неколико тренутака сам од себе отвори. У том тренутку, Реми виде мајку која је, стојећи, држала у рукама сиву хаљину и нешто зашивала, док је госпођица, у корсету и доњој сукњи, обучена у бело и кратко, чекала. Она окрете главу и виде ђака како је гледа. Онда, лепим покретом зимљивог детета које купају, она обема рукама покри груди. Усне јој врло брзо изговорише нешто што је морало бити: „Мама! мама!“

Мати, врло мирна, слеже мало раменима као да хтеде рећи:

— Боже мој, госпођице, чудна ми чуда!

И она нехатно гурну прозор.

Од тога дана, не знајући баш због чега, Реми се уздржа од упорног посматрања својих суседа. Али њему паде на ум да оне могу отићи и да их он неће више видети. Та помисао га растужи. Мисли му узеше озбиљан и промишљен ток. Он рече у себи да је матура како је Г. Годе-Латерас схвата мало озбиљна ствар и одлучи да буде сликар. Сликати! то му је изгледало јасно и лепо. Затим, помисао на Телемека прође му кроз мозак.

— Треба отићи и видети га, помисли он.

(Наставиће се).

Анатол Франс.

(С француског превела Ј. Ђ.).

ТЈЕСКОБА.

Сати су стали. Све теже на груд
пада једнолично, мрачно вело.
Нема сна, нема, а гасне око,
тако би болно спавати хтјело.

Знам како милују чело жарко
сни као прамови женске косе,
заборав мирну к'о мирис чудни
опојног поноћног цвијећа носе.

Нема их, нема. Што јеца вјетар,
Зашто низ пусте га цесте гоне?
С јаблана сабласних трга грање,
С кровова мутне се капи роне.

Како су јаблани златни били,
Када се недавно сутон хват'о.
Зар је све лажно што је лијепо
И сање земље и неба злато?!

Чујем на ури су сати пошли;
Опет равнодушно иде вријеме.
Осјећам шаптање, тко то збори,
Зар ни тишине те нису nијеме?

Очи грчевито склапам, залуд.
Видим ја поглед пун тиха руга,
Злобно он ријетку ми гледа радост,
Смије се када ме кини туга.

О, да једанпут већ сване јутро,
Бојим се погледа тога, бојим,
Хтио бих починут', смирити се,
Што ме он мотри тим оком — мојим?

Драгутин М. Домјанић.

FICTIO.

Ја само једну вечно верно волим,
волим у нади и у очајању,
волим кад другу за милошту молим,
гледам је ноћу и сањам је дању.

Ја сам је позн'о још у доба давно:
у доба кад ме сан младости сколи,
у доба кад ме к'о слуђење тавно
обузе чежња да ме жена воли.

Постала је тад у мени она
када и љубав — у божанској моћи,
као молитва уз вечерња звона,
при благом ветру и звезданој ноћи.

И с њом у души ја кроза свет блудим,
и заволим ли икад какву жену:
у лику њеном њу ћу да пробудим,
и сен снevану у живу пут њену.

Ја само једну вечно верно волим,
волим у нади и у очајању,
волим кад друге за милошту молим,
гледам је ноћу и сањам је дању.

Љ. Дамјановић.

РАТНА ПИСМА.

НАШ НАЈВЕЋИ ЈУНАК.

(Крај.)

4.

Кажу: није разумео, ни осећао право. Довела га и терала напред дисциплина старешине ишле испред њега примером, па је морао да иде и он? Како је смешно такво тврђење, како је далеко од познавања народне душе!

Ако сељак није знао зашто иде, ако није осећао зашто је кренуо у рат, одакле она запиткивања војника уочи прелаза: кад ће се прећи, зашто се не прелази, страховања да прелаза неће бити? Одакле онај силни полет у покрету када се прешло? Одакле запиткивања прозеблих, гладних и изморених војника на висовима над долином Лаба: „Је ли то Косово, када ћемо на Косово, где је Косово, оно је — није!“ Одакле оно грљење и љубљење и плакање војника у опанку, са браћом што их затекоше на Косову, која још остадоше жива испод турског и арнаутског ножа и дављаху се у сузама, јер дочекаше дан да српска војска слегне на Косово? Одакле иста запиткивања пред Скопљем, пред Призреном, пред Прилипом?

Да српски сељак није знао, свесно и несвесно, зашто је кренуо у рат, не би свега тога било. Не би било ни оних безбројних примера самопрегорења појединаца војника сељака и целих одељења. Дисциплина и пример су чинили своје, али пре свега и над свим деловима је свест његова, сељачка, српска, национално његово осећање које је код многих и многих било мутно, нејасно, неспособно да се изрази, али је ту било као силни мотор који је кретао гомиле напред!

Доказ су о томе безбројни примери јунаштва војника, који већ иду у песми и причи кроз народ чак тамо за границама. За најтеже радње, најопасније смртне радње имало

се увек стотине који су се јављали добровољно. Кроз Арнаутлук ишле су патроле, сваки корак доносио је војнику смрт, гинули су дневно, а увек је било нових за исти посао сутра. У ноћима са предстража требало је ићи у извиђања. Сваку ноћ било их је који су тражили сами да иду. За време најжешћих бојева, где је куршум падао као град, десно и лево, требало је трчати кроз кишу олова и однети заповест или извештај. Сваки корак био је корак у смрт. У свакој борби неколико их је погинуло или рањено у тој важној ордонанској служби, али се налазило увек нових, који су полазили весело, прекрстивши се само, стопама онога што је још лежао мртав на корак два пред новим јунаком-сељаком. Кувара официрских и посилних је било који су кроз шрапнеле и гранате и куршуме трчали, голоруци, само са порцијама у рукама, на положаје, носећи јело својим старешинама, као деца што код куће трче кроз шуме којих се боје, на њиве где ору родитељи... Нису ретки примери где је војник ступио између куршума и свога старешине, наивно мислећи да ће тиме спасти старешину, као да куршум не иде кроз неколико тела. На Једрену, у опкопима, у последње време пред јуриш, сваку ноћ слати су бомбаши у турске опкопе да узнемирују непријатеља, кроз маглу, кроз снег, кроз ветар, кишу, увек у сигурну смрт. Сваку ноћ их је погинуло и рањено неколико, па ипак сутра их је било увек безброј нових. И они што су умрли били су се јавили добровољно, и ови што су ишли да умру јавили су се добровољно.

Па, та свест да буде резултат обичне „дисциплине“, последица страха само пред казном? Када би то било узрок, када би наша војска кроз својих шест месеца кадровске обуке могла да добије такву силну дисциплину, у каквој размери стајали би према европским војскама, где се у касарнама седи године? Те европске војске морале би према нашој да буду боговске у дисциплини, њихов војник према нашем див. А да то није, показао је талијанско-турски рат, за Талијане; показују манифестације ових дана у француској војсци против трогодишње службе, за Французе; и тако даље.

Када наш војник сељак није гоњен свешћу националном својом нагрнуо у рат и прогрмео Турском, одакле оно море песама народних о томе рату, које су испевали војници одмах после борби, а које говоре само о Српству, а нигде ни

једном речи о дисциплини? Одакле оне друге песме које су певали заостали у селима, одакле оне песме у писмима, одакле цела та поезија народна, што израза даје ономе што се догађа, и то не после дугог времена и размишљања о догађајима, него упоредо са њима? Уз куршум који зуји, иде и песма из срца. Је ли и то последица дисциплине?

Јест, била је дисциплина све то што је показао наш војник у рату. И касарнска, али на првом месту, дисциплина коју је донело јединство идеје, једна идеја код свих, српска идеја код свих, национална душа, велико национално осећање, исто код оног полуголог у опанку са пушком као код оног у штабу сагнутог над плановима...

5.

Улогу сељака у рату, његово велико значење за победе, показују најбоље жртве које су пале на њега.

Сваки рат, па и победоносан, товари жртве на народ, на државу, сатире народну и државну снагу. Рат је божји бич. Битка сатре много пута и победну војску, а не само побеђену. Рат је бацање живота, новца, стоке, материјала, ломљење, разоравање. Он спасава много пута народ и државу, када победоносан доноси, после, благостање и напредак, али тренутно значи жртвовање и страдање. Дарови рата, као што је био овај наш, биће учвршћена слобода Србије и српског племена, ојачано благостање свих нас, напредак, развој Српства у сваком правцу, али, то све има тек да дође, то све је данас само у моралу, а у материјалном су само жртве у великом дугачком низу.

Те жртве су најјаче код њега, сељака. Он је највише страдао. Највише је мртвих сељака, умрлих и рањених, промрзлих, назеблих, са одсеченим ногама и рукама, оболелих од разних болести. Он за своје ратовање, сем издржавања у храни, није примао ништа, па је трошио и од свога од куће. Он је у сва три позива изишао из села својих, која су остала празна, а с њиме и његов во, његов коњ и његова кола. И во је падао и пропадао тамо по планинама и јаругама балканским, и коњ скапавао и смрзавао се, бијен ветром и другом непогодом, кола су се ломила, опрема се кидала. А во је отац сељаков и брат. Он је извор моћи његове и живота. Није редак случај чути целу кућу сељачку да кука кроз село

када им пропадне крава или во, да нариче као да им је умрло најмилије чељаде у кући, млада девојка јединица, или син јединац!

Гинули су и умирали сељак, тамо на бојним пољима, и његов во, а из празних села су слаби и немоћни, старци, жене и деца слали помоћ ратницима, много пута продавајући најпотребније што су имали на дому. Јесен је била када су таласи сељака прешли преко граница, и остале су многе њиве необране, зима је дошла са ветром и снегом, у многим кућама, са мало зимнице или нимало, седеле су жене и старци и деца, и мрзли се, јер није било ни сељака ни вола да донесе дрва за огрев. А када је грануло пролеће и цветало цвеће и замирисала земља, жељна рала и мотике, када је требало радити, са оно мало стоке што је остало, кидала су се деца и старци, жене и девојке, држећи плугове и вукући џакове семена на њиве, орући и копајући. Уз то су цело време давали, слали помоћ онима на бојном пољу.

Било је жртава за рат и код интелигенције, официра, трговаца, чиновника свих грађанских струка. Но све су оне мале према овим великим жртвама сељака. И све ове жртве подносио је сељак, не, не само што је морао, што је закон то тражио, што је дисциплина ту била. Онај на бојном пољу знао је и за све ове невоље на дому, па је опет ишао онако сверсрдно напред, ишао херојски напред, поред свих невоља својих на бојишту и поред свих ових на дому. Они што су остали код кућа, знали су за све невоље својих на бојиштима, а осећали ове своје на дому, па су херојски подносили све, и поднели и издржали.

Ако је овај рат дао јунака, први највећи јунак рата је српски сељак.

Његов високи ступањ херојства, први и највиши који припада сељаку, доказује, на послетку, и то што је он јунак без награде, херој непознати, незнани јунак.

Сви ми интелигентни, његове старешине и остали чланови интелигенције, примамо за своје жртве награде, у унапређењима, орденима, неки од нас, који су се бавили лиферацијама, могли су се путем рата и обогатити. Сељак не прима ништа. За њега нема класа, а одликовати их се неће моћи ни стоти део од броја који је одликовање заслужно. Ни имена се свих тих храбрих сељака не знају. Мајки сељачких још увек

има које ни данас не знају где су им синови закопани, у којој болници су умрли, да ли су у гробу, на болесничкој постељи, или живи и здрави негде у биваку, а камо ли да по имену знамо све наше храбре сељаке. Да би херојство било потпуно, високо и највише, оно треба да има знак трагике на челу, а тај знак, ево, у свој потпуности има херојство нашега сељака, јер он је јунак без награде и признања, са огромним жртвама, многи и многи и именом нам непознат! Не зато што се то хоће, него зато што тако мора да буде, јер много их је јунака, а да би се сви могли знати, много их је заслужних, а да би се сви могли наградити; премного бедних, болесно пропалих, а да би се могло помоћи. Држава и друштво чине све што могу за њих и чиниће, па ипак, има их много и остаће их много без награде и помоћи.

Заиста, ако је овај рат дао хероја, први највећи херој рата је наш сељак...

6.

Сада када је рат престао, када нема на бојиштима догађаја, него је тишина, у стању смо да управимо очи и мисли на околину око себе и да посматрамо.

Да ли се види у престоници нашој да смо били у рату? Не. Ври живот у Београду. Каване су пуне, биоскопи препуни, позориште препуно, на улицама врви свет, а пуне су и трговине. Застој је, може бити, по гдегде, али се не види. Београд кипи и ври животом. Па ипак, види се и у Београду да смо у рату. Сретамо сељаке војнике, жуте у лицу и бледе, на штакама, без пушака и са пушкама и торбама. Иду из болница на боловања, у команде из болнице, од надлештва до надлештва где траже помоћ, од одбора разних до одбора, где опет траже помоћи. Пред зградама војних команди леже на тврдом камену гомиле сељака војника, са торбама под главом, чекају објаве за пут у команде, комисијске прегледе, обавештења где могу добити помоћ. На улици сретамо носила на њима војник кога носе у болницу, блед, испијен, затворених очију, сунце га пржи, он се не миче. А у болницама? Ту су дугачки низови кревета са болесним сељацима, покупљеним и донесеним из Албаније, Старе Србије, Македоније. Тракије. Када оставите Београд и пођете у унутрашњост, ту у варошицама, где је све слично

Београду, шум живота је мањи, а ове су престоничке слике сељака војника чешће, али, ипак, и ту човек још право не осети да смо колико јучер имали рат.

Тамо на селу се то тек право осети.

У цвету су ливаде, шљивици, жита се зелене, шуме и виногради, све буја и кипи, али природа само, село са својом природом, али све без њега, без сељака.

Празна су села. Оно мало људи и деце и жена што је у њима ћутке иду за пословима у неизвесности и ишчекивању. Сретају се црне шамије, војници на штакама, писма се читају и пишу, види се војник без руке или ноге, у двориштима на сунцу на поњавама, где лежи и кашље. Село је мртво. Рат је. Село вам каже да је рат био, да је још увек рат. Просидби нема, сватова нема, правог свечарства нема, кола нема. Остављене саме, вире недељом кроз плотове на пут, жене и девојке. Са станице отуда, однекуда доноси пут војника. Долази на одсуство. За час скупљају се гомиле око њега, здраве се с њим и питају за своје. Рат је свршен, али за село још траје. Код оно крава што је остало од рата, и јунади, стоји жена бременита, муж јој у рату, два брата и два девера. У дворишту чучи бака и пребира жито, два сина јој у рату, девер и два брата, тамо у малој кући до њене, сиромашној, стриже жена трећу овцу, а још има две. Једно јој дете у колевци, два мала отерала су краву и јуне на пашу; девер јој, такођер дете, оре на њиви са суседом; на њој је црна шамија, јер муж јој је погинуо, тамо негде, да је питаш сада, не зна право где... На сред друма стоји сељак, нагнуо се на штаку. Био је у варошици да прими храну, рањен је на Куманову, али му нога остала краћа. Ишао је по новчану храну, али му рекоше да иде у дивизију. Вратио се, далеко је до тамо, а нема ни трошка. Сада се вратио. Нема никога свога, ни земље ни куће, ни рада. Био је слуга пре рата, сада је богаљ. И такве слике иду редом. Ни једне куће нема која није осетила рат. Ни једног лица које није нешто изгубило, а ни једног које је нешто добило. Зато куће и вире онако суморни на вас из оног зеленила и цвећа. Као да вам говоре: јест, ми смо то, ми гнездо сељака, првих јунака, ваших, и наших, народних, ми смо то, гледајте нас!...

Суморни постајете, али се одмах пренете. Тресу се гране, цвеће пада са њих, зеленило буја на све стране. Живо је то

све, ипак, јест, живо! Све буја, ипак. Све њиве узоране, сви виногради подсечени, све овце стрижене. Не да се село, без сељака је, али је живо. Као лукаво и мало подсмешљиво гледају те куће на вас; није то суморност, подсмех је вашој слабости и понос због своје јачине. Без сељака, са свом бедом и жртвама, урађено је све, цветало је све, родило је све. Српском селу ни рат није могао ништа!

Ово дивно село, ту непобедну кулу српског живота, зашто је тако слабо познајемо, ми који смо, колико јуче, излетели из њега у господство. Сељака, нашег првог и највећег јунака, зашто га тако мало волимо? Како то да сва наша господа још увек не виде да нам је све на свету непријатељ, а једино уздање наше снага ова, наша, народна? Како може да буде међу нама још увек малодушних, слабе вере у испуњење наших народних идеала, када је овакав сељак основ наше народне снаге?

У једној болници играју прездравели војници-сељаци коло. Један војник без ноге хвата се да игра, па пошто не може на вештачкој нози, ухвативши се рукама око врата за рањене другове и игра се њима телом, на једној нози, другом једва додирује земљу. Болничарке, лекари и неки посетиоци стоје запрепашћени и гледају. Војник без ноге се смеје, а њима хоће сузе на очи.

Ново време наше с правом ништа тако не мрзи као сентименталност. Али, зар је то сентименталност, ако скинемо капу до земље и до земље се поклонимо пред силном снагом наших сељачких милиона, коју је на дани видело сазнања свију нас изнео овај наш славни рат?

Капетан Милан Прибићевић.

ЕСТЕТИЧНА ПИСМА ИЗ РИМА.

(Крај.)

II

Рим 5 јуна.

У оној чудној књизи у којој је Свети Августин исписао своје *Исповести*, прича нам овај божји угодник како је дошао до тога да, након толико јалова мозгања, проникне одједном у тајну Бога творца и васионог свијета. „Пукло ми је — вели

— пред очима, кад сам једног дана застао покрај мора једно дијете које које су својој невиности узалуд мучило да скупљеном шачицом прецрпе неизмјерну пучину морску".

Аполог је овај врло подесан да обиљежи чуства која су ми, ових дана, душом кружила на очиглед ове друге, не мање неизмјерне пучине, што се зове Рим. Мада ми главне знаменитости у њему бјеху познате још из ране младости, сила обновљених утисака била је опет тако јака да ми се збиља чинило као да неке ствари посматрам први пут у животу. Узрок је томе била очито прилика што сам многој појединости тек сада — усљед дубљег, у потоње вријеме стеченог сазнања — могао да схватим праву цијену и уочим сву љепоту. А већ се само каже да је за потпуно и свестрано упознање римских старина једва довољан људски вијек.

Ова последња три дана протекла су ми не знам ни сам како — баш као у некој хипнози. Ја вам, госпођо, нећу поново описивати споменике старог Рима: Квиринал с киповима Диоскурā, остатке Форума и Колосеја, рушевине царских дворова на Палатину, чувени Капитолски Бријег, и т. д. То би напросто значило поново низати оне исте адмиративне усклике који су нам — сјећате ли се? — на уста навирали, кад смо те класичне старине посматрали раме уз раме. Обилазећи сада инокосан неке римске знаменитости (које сам, у своје вријеме опширно описао у својој књизи *У Латинима*), мени је некако у души било као да сам се од њих истом јуче растао. Па ипак је од оног доба, особито на Форуму и Палатину, много што-шта, усљед новог трагања и скорашњих откопа, сасвим нови изглед добило. Форум је, може се казати, што се опсега тиче, у новије вријеме готово подвостручен. Али разне археолошке принове на њему могу да запазе тек посвећени стручњаци; ми лаици примјећујемо само оно што је крупније, видније. Тако, између осталога, путнику удара у очи пр̀дужена *Via Sacra*, која се протегла чак до славолука Титова, и онда дом у ком су становале Весталке, чуварице светог огња — што је све откривено истом 1901 године. Но покрај тих нових старина, или боље старинских новина, подигнут је у центру вароши и један нов, огромни и модерни споменик, који, по љепоти и димензијама, нема шта да завиди класичним споменицима императорског Рима. То је грандиозни монуменат што га Италијанци подигоше

„оцу отаџбине“, првом краљу уједињене Италије, Виктору Емануилу II. Овим спомеником, којему је основе ударио одвећ рано преминули неимар Сакони, испунила је Италија давњашњи свој завјет да у мрамору и бронзу овјековјечи успомену народног уједињења, а то је што и рећи: најважнији догађај у италијанској историји послије пропасти римскога царства.

Наслоњен уз Капитолски Бријег, с лицем окренутим ка модерном Риму, на сама два корачаја од Форума и од Колосеја, овај је дивот-споменик својом мраморном гомилом заузео 135 метара у ширину, а толико отприлике у дужину. Зачелни колонат узвисио се до на осамдесет метара „небу под облаке“.

Успркос својим оријашким размјерима и античкој строгости својих линија, споменик је овај пун склада и орнаменталске хармоније. Око њега — у непосредној близини — збило се неколико торњева и кубета, које је тај нови и јамачно неочекивани сусјед, бој се, толико уплашио и изненадио. Али са којегод стране вароши на њега погледате, бијели мраморни колос привлачи вам неминовно поглед својом маестатичном громадом. А кад, о западу сунца, сумрак стане да се спушта на „седмохумачку варош“, човјек који се случајно испео на Пинчову раван, не може да без чуда свога, у конгломерату разноврсних кућа и господских домова, не издвоји од свега осталог ова три велика споменика у којима је канда оваплоћена историја модерног Рима: храм Св. Петра у Ватикану, коњанички стас Јосипа Гарибалда на Јаникулу и монуменат Виктора Емануила на подножју Капитола.

Чепљући овакво тле и посматрајући оваке ствари, човјека понекад обузме луда жеља да би напрасно узрастао за неколико педаља — тако се осјећа ситан и кукаван у грандиозном амбиенту што га окружује! Јер на свијету нема вароши која би могла да се с Римом такмачи, не само по улози коју је ова варош над варошима одиграла у историји човјечанства, него и по васпитној сили њених благородних споменика, који су драгоцјени сваком културном човјеку.

Кад бисте хтјели да чујете мој лични утисак пред спомеником „оца отаџбине“, исповиједам, госпођо, да би ме ваша радозналост малко збунила. Прво и прво, цјелокупна радња није још докончана, нарочито што се тиче скулптурā и крупних рељефа, што ће имати да сачињавају украсни дио спо-

меника; затим је врло тешко напосе говорити о разним детаљима који су намијењени да својом појединачном љепотом допринесу ефекту и потпуне перспективну љепоту цјелине. На сваки начин, треба признати да овај колосални споменик, као архитектонско дјело, неће постидан бити у колу својих старијих старијих и прастаријих другова у Вјечном Граду.

Вјеран својим архаистичким симпатијама, ја сам своје римске екскурзије ових дана започео с Форума и Палатина, а наставио сам их облазом старине једне из императорског доба, која ми дојако — морам признати на срамоту своју — бијаше позната тек по гласу. Мислим на Терме ћесара Диоклецијана. Ова киклопска зграда, највеће римско здање ове врсте, била је у новије вријеме ослобођена од паразитних грађевина што се земаном бијаху збиле око њених зидина, те је тако у једном дијелу њезиних просторија могао да буде смјештен нов државни музеј (Museo Nazionale), а у другом дијелу јубиларна археолошка изложба коју сам споменуо у почетку овога писма. Но о томе, бива о музеју и изложби, биће говора другом приликом. За овај мах, рад бих да вам штогод кажем о самој купци.

Ако у пространом римском свијету ишта може да данашњег човјека оријентује о исполинским потхватима оног надчовјечног соја, то су за цијело ове *Thermae*, које су за читаве двије трећине веће од Каракалиних. Да грдна ли грађевног склопа! Изгледа чисто као да је ово огромно здање зидано не за један или више нараштаја, него за чигаву вјечност, а овамо га је вријеме претворило у развалину, али развалину која свједочи о гвозденој вољи и о колосалним насновама једног доиста изванредног времена. Да човјек добије приближна појма о томе шта су ове Диоклецијанове Терме морале бити за вријеме њихова подигнућа, у IV вијеку прије Христа, довољно је да треном завири у пространу цркву *Santa Maria degli Angeli*, која је и сама смјештена у једној дворани гигантске бање, у тако званом *Тепидарију*, где ју је још у XVI вијеку, тако рећи, импровизовао славни папински неимар Микеланђело Буонароти.

Кад сам јуче у јутро, пробив се кроз обичну гомилу просјака у црквеној порти, ушао у ову настрану богомољу, чинило ми се као да ступам у *foyer* каква позоришта, у пријамну дворану каква поклисарства или у другу какву свје-

товну дивот-просторију, али никад и нипошто у дом хришћанске смирености и молитве! Микеланђело је ову огромну сухоту, тако рећи, усјекао у Термама Диоклецијановим. Осам големих монолита од црвеног мисирског гранита, што се налазе у црквеном транзепту, стрше на томе мјесту још од времена Диоклецијанова. Ванредно красно сведено небо црквеног брода, по којему око кружи као по небу природном, блиста се у гизду богате позлате. Патос црквени поплочен је разноврсним мозаиком, а зидови и нише украшене су драгоцјеним сликама од Доменикина и Батонија, те разним мајсторским статуама, међу којима се љепотом своје израде издваја чувени *С. Бруно* од Худона. У ротунди до уласка су гробови Салватора Розе и Карла Марате, двају типских сликара у којима је, на неки начин, оличена синтеза италијанског сликарства у XVII вијеку. До цркве је некадашњи манастир Трапистā (данас преобраћен у *Национални Музеј)*, чија се адаптација, у баснословним Термама, приписује такође великом Микеланђелу.

За мога боравка је ова блистава богомоља била поплављена јасном подневном светлошћу, те изгледаше весела као каква паганска невјеста. У њој не бјеше ни трага од каких богомољаца, већ по шареном плочанику мйле странци с „црвеном књигом“ у руци. Скроз пагански карактер овог хришћанско-католичког храма, а нарочито његови размјери, дозиваху ми и нехотице на памет творца и оснивача првобитног здања, великог римског императора који отраг хиљаду и шест стотина година — сит славе и господства — бијаше дошао да потражи мира и покоја на процвјеталим обалама Јадрана, те да ту, у нарочито сазиданом двору, заврши као прост грађанин своју триумфалну кариеру.

Диоклецијан се, према најновијем трагању, родио у Дукљи, крај данашње Подгорице. Његова отаџбина је према томе, за коначног уређења римскога царства, припадала римској Далмацији, која је обухватала, покрај данашње политичке Далмације, источну Истру, добар дио Хрватске, Рашку, Босну, Херцеговину, Црну Гору, Сјеверну Албанију и све „илирске“ отоке од кварнерског залијева до конала отрантског. Ако га дакле, с обзиром на познија насељавања и на етничке мијене у току вијекова, не можемо да назовемо земљаком по крви, и оно имамо свакојако право да у њему гледамо „своје горе лист“, барем по географском и климатском атавизму.

Било како му драго, овај велики ћесар оставио је свијетла трага не само у архитектури, него и у политичкој историји свога времена. Његова владавина обиљежила је у римској повијести једну важну етапу, као што његова чувена палача у Спљету значи преокрет у римској архитектури. Енглески историчар Фриман каже попријеко да је Диоклецијан, у неку руку, основао римску империју, јер је он био први римски ћесар који забаци старе републиканске уредбе што их Август бијаше оставио у насљеђе апсолутизму, те који пође за трагом великих азијатских монархија, присвојивши од њих раскошни луксус и помпозне обреде дворске. Но какогод се о томе мислимо, нема сумње да је Диоклецијан, као градитељ, оставио непропадно име у историји Рима и римске умјетности. Спљетски *Palatium* и ове римске *Thermae* броје се данас у најљепше и најзначајније архитектонске споменике што се сачуваше из доба царско-римскога.

Нека вам, одлична пријатељице, та прилика објасни зашто сам се оволико задржао на Диоклецијановим Термама. У њима је, као што сам већ поменуо, покрај сталног националног музеја, смјештена и јубиларна изложба римских старина, репродукованих већим дијелом по оригиналима из разних провинција (данас царстава и краљевстава), над којима је римски орао ширио своја крила. Диоклецијанова је купка, према томе, овом приликом постала привлачна тачка, једна од главних атракција оводанашњег Рима. Међу изложеним стварима предњачи, међутим, прекрасна репродукција спљетских двора, коју је израдио француски археолог Хебрар, некадашњи питомац овдјашње француске академије лијепих вјештина. Дворана у којој се тај модел налази, готово је увијек пуна свијета, а то ме, госпођо, као адмиратора и, у неком смислу, земљака великог паганског ћесара, у велике весели и испуњава поносом.

III

Рим, 8 јуна.

Ваше писмо, драга и незаборављена пријатељице моја, испунило ме је радошћу, покрај свега тога што сувише немилосрдно замјерате „пјесничком нагласку“ задњих редака моје некадашње посланице. Као да вас гледам како се несташно подсмјехујете и као тобож велите: ударио у пое-

зију! Смијте се колико вам драго: ја велим опет зато: поезија, то је једина *стварност* која није до краја лажна.

У осталом, лака стријелца која се одвојила од вашег лука није могла да мојој кавалирској сујети нанесе осјетна вриједа, јер је умотана била у китици газијā. Док вам захваљујем на пажњи и учтивој обазривости, ја не могу ипак да се отресем једне бодљикаве мисли. Волио бих, наиме, знати имају ли се оне ваше ријечи да схвате као ироннсање мог јесењег лиризма, или као неко набацивање на поезију у опће? Пошто би се овом потоњем тумачењу противило све што ми је познато из ваше прошлости, ја волим вјеровати у ону прву, и ако за ме не баш најласкавију ипотезу. Како било да било, ви сте, госпођо, оним приговором дирнули у мој књижевнички понос, и ја сам ево ријешио да вам се осветим. Мјесто Рима и римских старина, ово ће вам писмо говорити... о поезији.

Немојте, молим вас, да се узнемирујете. Предавање ће бити кратко и што је могуће простије. О поезији су досле коване многе теорије, писане многе расправе, држане многе дисертације. Па ипак науци није још пошло за руком да јој тачно обиљежи идеалну суштину, као што није могла да прозре ни у суштину религије. Један њемачки научник покушао је, у своје вријеме, да тачно похвата и у музикалне ноте збије пјесму славуљеву. С каквим успјехом, о том би требало да се изразе... славуљи. Ја не знам, искрено рекавши, што ћу овдје о поезији казати; али вам једно могу рећи на ваше умирење: нити ћу се позивати на писце које не познајем, нити ћу на своју руку ковати какве нове теорије. Ја ништа не знам, ништа учио нијесам, а ако и јесам штогод из књига дознао, оно сам много више осјећао и у својој глави маштао (не знам, додуше, да ли напразно или с каквом коришћу): а пошто намјеравам да говорим само о ономе што сам осјећао и у себи мозгао, то вас, госпођо, молим да моје ријечи саслушате пријазно, самилосно.

Кад бисте ме дакле упитали: шта је поезија? — ја бих вам без оклијевања одговорио: поезија, госпођо, то сте ви!

Овај ће вам налаз, можда, измамити осмијех на уста. Но ја остајем опет при својој дефиницији. Поезија, то сте ви, јер је поезија прије свега осјећање, а осјећање је, нарочито, особина женска.

Поезија сте дакле ви, јер она неодређена тежња за љепотом, што особито карактерише поезију и што се у човјеку јавља као особина умна, то је код вас нешто сасвим прирођено, нешто, рекао бих готово, инстинктивно.

И немојте, госпођо, да ми пребацујете да сам тобоже ударио у мадригале. Не; ово што о вама кажем не односи се на вас саму, то вриједи за „вјечито женскиње“ у опће, нарочито за вјечито женскиње које вам је подобно срцем и памећу. Јер ви то добро знате: на пјесничкој лири има струнâ које као да су женскога рода и које изразују нежност, страст, љубав. Без тих струна би човјек љепоту замишљао сувише једнострано, сувише *јуначки*, нити би му позната била *нежност*, која није друго но осмијех љепоте Ја не мо̀гу, према томе, да појмим зашто жене и пјесници не живе међу собом у бољем складу. Та они се узајамно попуњују, и једно се без другога не да, чисто, ни замислити. Но, манимо се скакања у страну.

Ријеч је дакле била .. ах! да, ријеч је била о поезији.

За човјека је поезија особина скроз и скроз душевна; она се рађа и борави у његовој души, и живот што га она ту проводи сав је, може се рећи у нематеријалној мисли. Је ли вољан да јој дâ израза, човјек треба да за то нађе и подесну форму. Отуда извор пјевању и умјетничком стварању. Женској је глави, на против, поезија испунила цијело биће; њезине аспирације, њезине мисли, њезине страсти, све је то сушта поезија; жена живи у некој атмосфери идеалности, што се око ње шири попут свијетла и чаровна нимбуса.

Па ипак је било писаца који су — невјероватно! — у жени гледали оличену прозу. Није чудо. Код жене су много поетичније прећутане мисли, него ли изговорене ријечи. Узрок томе није мучно погодити, и ви га, госпођо, знате врло добро.

Рекао сам навише, да ја нових теорија о поезији ковати нећу. Нека ми буде просто казати само то да поезија, напрам осталих осјећања људских, заузима од прилике оно мјесто, што га љубав заузима напрам осталих страсти.

Поезија, као год и љубав, огрнута је лаким велом мистериозности, понекад чак и нелогичности, па је стога разумљиво што неке вулгарне душе немају за њу ни осјећања, ни разумијевања. Ми, просјечни људи, њену суштину већма осјећамо. него ли појмимо. Само поједини између нас имају

ту богодану моћ да поезију у исто вријеме и осјећају и разумијевају.

Ја држим да су ти одабрани људи оно што се обично каже пјесници. Шта више, држим да то баш и јесте узрок што су они пјесници.

Свијет, доиста, пјеснике обично замишља као људе абнормалног темперамента, који непрестано раде под импулсом одушевљења и који, тобоже, са очима још влажним од узбуђења, стварају оне крилате пјесме којима се вршњаци диве, а потомци поносе.

Али, госпођо, пазите. Ни ту теорија не иде увијек напоредо са праксом.

Ако добро памтим, ми смо о томе још једном дискутовали. Кад пјесници своју љубав преко мјере узносе и сувише звучним и кићеним стиховима описују, тад о њиховој искрености треба помало сумњати.

Прохтије ли се, насупрот, којем од њих да вам своје срце раскрије у прози, тада му будите милостиви, па та проза и не била најбоља.

Али сам ја, бојим се, поново зашао с пута. Ако је тако, извините; или боље, сматрајте ову малу дигресију као нов доказ моје предавачке невјештине.

Кад сам стао да говорим о поезији, ја сам своју спрему за то, очито, прецијенио. Писати у прози о поезији!... Да сам тој вјештини дорастао, ја бих, вјерујте ми, са висине гледао и на саме пјеснике. Јер писати добро у прози, то је збиља једна велика, ријетка вјештина. Кад би читаоци знали како је то тежак посао, и како се и најотмјеније мисли, у мукама рађања, могу да унаказе, да окржљају и постану обичне: кад би они знали како је мучна ствар непослушну мисао стезати под јарам писмености, и ону танку, златну пређу, што се зове фантазија, у одређене облике запредати, — они би занаго мање површно судили о заслугама појединих писаца!

Ја сам дакле рекао да је поезија осјећање. Али осјећање, као што знате, није никакав *узрок*, него тек *посљедак*, неког узрока. Потражимо ли сам узрок божанствене силе која нам душу испуњава неодређеним, сјетним аспирацијама, која ријечи, што нам на уста навиру, понекад преобраћа у складну музику, наћи ћемо да то може бити једино љубав.

Љубав је, не може бити сумње, неисцрпно врело пое-

зије, плодни извор свега што је узвишено, принцип свега што је лијепо. Љубав је, према томе, супстракт пјесничког осјећања, супстракт поезије; али... али... шта је управо љубав?

Као што видите, госпођо, питање се под мојим пером још једаред заплеће, проширује, док сам ја међутим ово писмо развукао и одвише. Ред је завршити.

Но не лези, враже! Ви се, одлична пријатељице, канда смјешкате и у моме опраштању назирете можда неко „невољно“ укидање дебате, или, још горе, узмицање са попришта.

Па нека је и тако. Нећу да се пред вама извињавам, што не умијем да разлажем о љубави. Шта више, рећи ћу вам искрено: ја нити знам, нити се усуђујем да с вама о томе говорим.

A bientôt.

Марко Цар.

ЕДМОНДО ДЕ АМИЧИС.

(Крај).

IV

Таква је, у великим линијама, историја обимне књижевне продукције де Амичиса. Представивши је овако, као што смо је ми представили, као рад не чистог уметника, већ писца моралиста, да ли се учинила неправда симпатичном писцу? Не изгледа, судећи о томе по одсуству сувише високих уметничких претенсија, која се види у целокупној његовој персоналности. Али има нешто више. Сам де Амичис, пре много година, у прво време његова књижевног рада, схватио је себе и овако се дефинисао као што смо га ми описали[1]. Он није претеривао у схватању наклоности публике, која је дочекивала његово литерарно дело. „Наклоност публике? Шта је ова наклоност публике? Шта она доказује? Ко, пишући, не добија мало те наклоности, само ако има мало срца, не вређа ниједну друштвену класу, иде за током времена, и пише о стварима које већина друштва осећа или мисли, или нема интереса да их пориче?“ Признавао је да талас његове уметничке фантазије није много обилан: „Једно је бити рођен

[1] Види: *Обесхрабрења* у *Растуреним странама*.

да се прође кроз стадиум писца, а друго је бити рођен да се у њему остане; једно је имати духа за писање, а друго је имати само толико духа да се не може оправдано ништа друго радити до писати.. Ми смо изван правог пута! Сви смо изван нашег пута, зато што смо схватили као свој главни дар, споредни дар, који је имао само да служи као помоћ, као украс другим даровима; зато што смо мислили да је оно што је требало да нам заузме само један час на дан, довољно да испуни цео наш живот; зато што смо сматрали као позив оно што је била само склоност.“ Осећао је јаким у својој души нешто што је било различно од обичног уметничког духа: „Ја сам... био рођен да будем учитељ, толико да, кад сагледам у соби четири клупе и сто, осетим да се нешто у мени узбуди! И то не само учитељ: ја осећам да би мој прави живот био да имам посла са сиромашним светом, са радницима; осећам да би ми се, да сам претор у каквом селу, подигла статуа.“ Али се после охрабривао, помишљајући: „Велики писци буде дивљење, одушевљење; остали само љубав и симпатију. Ех, лепо, породити и симпатију изгледа ми ефекат који оправдава једну књигу, зато што је симпатија наклона диспозиција срца, а наклона диспозиција је половина добре акције. А, осим тога, зашто би велико требало да искључи мало и врло лепо да искључи нежно? Зар би требало да не постоји мали цветак маргерите и љубичице, зато што постоје сунцокрет и ружа? Зар да ме Дантеова песма спречава да не плачем и да не осећам охрабрење душе читајући Туарове приче?“ И ево његовог схватања задатка: писац не велике моћи, „човек духа другог реда... треба да пише о моралним стварима и да не узима став бунтовника, циника, проналазача ружних ствари и човека који псује“. Ова искреност и скромност јесте друга од оних црта које чине драгом де Амичисову личност.

Поред оних које, антономазијом, називамо *артистима*, које покрећу обимне, солидне, коерентне групе слика које имају да остваре, има и других темперамената, мање богатих, мање органских, кадрих само за ретку и фрагментарну продукцију. Кад ови последњи желе да постигну обимну продукцију, морају да изиђу из правог и сопственог поља уметности; морају да се ослањају на нешто друго. И тако ми видимо истина уметничке духове, али недовољне да у великом

стварају чисту уметност, како се одају, према својим разноврсним интелектуалним способностима, студијама философије, историје или критике, и постају они философи богати топлином, хуморизмом или сатиричким духом, они историчари колорисане и живе моћи представљања карактера и акција, они критичари оживљачи или полемичари, којима се сви дивимо. Сувишно је наводити примере и помињати имена, којих се свако сећа. Други се предају политичком беседништву или састављању књига психолошке опсервације, моралног васпитања; а други опет на друге ствари. Уметници, у колико критичари, историчари, философи, психолози, беседници, они немају даха за сложена дела чисте фантазије, а, ако ли ризикују да у њих уђу, претрпљују бродолом. Они су одлични, али не кад служе уметности, већ кад се њоме служе. Овој класи припадао је де Амичис.

Која је опасност којој иду у сусрет и од које треба да се чувају такви писци? Јасно је: хибридизам. Њихов садржај, њихов дух који их оживљује дат је рефлексијом, он је прозаичан; али њихове споредне и фрагментарне уметничке особине вуку их који пут да теже ка поезији. И за де Амичиса, као и за друге који су у његовим приликама, могла би се дати ова формула, привидно парадоксална: да, у колико више тражи уметност, у толико се више од ње удаљује; што ће рећи да је његова естетичка форма у толико боља, у колико је простија и прозаичнија. И, извесно, по општем признању, најслабије де Амичисове радње јесу оне које би требало да су резултат чисте инвенције, као *Новеле*. И, такође по општем признању, доста су слаби његови стихови. Стихови, овај врло нежни цвет књижевног духа, код њега су прости отпатци његове прозе. Лако се распознаје да су они постали што је он стављао у стихове час ствари из *Војничких Скица*, час ствари из *Успомена 1870-71*, час из путописних књига, час из *Растурених Страна*. И не дају више, чак дају мање, од онога што дају прозне стране. То су стихови, било из васпитних листова за дечаке, било из хумористичних листова: псеудо-стихови. Осећања су честита и нежна; шала је невина и који пут оштроумна: описи, потанки и тачни; али нема ништа друго. Описује ли рат, он је суптилан, али не прост. Звижде ли куршуми, он пева:

И како фантастична и занимљива раса!
Један ти улази у тело и крије се у њему:
Други клизи даље, други опет расејан,
Игра се часовником и ланцем.
Један, нежан, једва те омилује,
Други те сравни са земљом; други, манит,
Улази у груди, врти се, шета,
И весело излази на леђа...

Војни лекари:

Видех једног плавог и младог,
пренеражен пред страшним крвопролићем,
али са неизмерним саучешћем у грудима;
умируће покривао је пољупцима,
и његов свети ужас био је лепши
од гордог мира смелих.

Овде недостаје слике и хармоније. Нисмо цитирали баш најбоље стихове; али и најбоље праве хладнима вечито исте мане, које се овде виде јасно и отворено.

И, може бити, овим уметничким велеитетима ван тона треба придружити, бар делимично, другу једну ману, толико пута пребачену де Амичису, и која се наводи као његова карактеристика, мада се, истину рећи, јавља само у његовом првом маниру, од прича из војничког живота до путописних књига. Подсмевао му се Кардучи: „...Едмондо чежњиви, љубазни капетан“, и шаљивим завршетком *Интермеца*:

Ох да ми је плакати на звонику
Као мој слатки Едмондо!...

И, мучен због ове своје навике и од самих својих пријатеља, писац се шалио због тога на свој рачун: „О моји наклони пријатељи, и ви који ми нисте пријатељи, који сте ми рекли толико пута и са толико права, да је моје срце сунђер, да су моје очи два извора суза, да су моји војници женице и да су сви редови мојих страница као толики потоци који јуре великом мору плача у коме ћу се једног дана и сам утопити...“ — У прекору, извесно има нешто неправедно, а то је начин на који је он изречен. Јер, од када до данас један уметник не може да плаче и да учини да други плачу, и често, сваки пут кад му се за то дâ прилика? Али основа оптужбе, праведна је. Де Амичис је посигурно заиста плакао, заиста се узбуђивао; али, и ако нам често даје такву вест, он

не уме да успе да ми плачемо, да се ми узбудимо. Његов аналитички и рефлексивни тон сусреће се са објављеним сузама и леди их. — Али, да ли је заиста плакао и да ли се заиста узбуђивао колико вели? Ја у то сумњам. По некој младићској романтичарској и сентименталној пози, он је проналазио и стварао емоције, које није никада осетио и које није успевао да осети чак ни у фантазији. Типична књига, у овом погледу, јесте *Шпанија*. На врху куле у Сарагоси писац држи један мали емфатични говор чувару, чинећи помен славној одбрани 1809 године: и завршава га пољубивши га у образ — као потомка оних јунака! — Улази у Ваљадолид и не може да гледа његове улице а да не види како „пролазе с ове стране Гонгора, с оне Сервантес, а тамо с друге неке Леонардо д' Аргенсола". Милост! Ни најватренији шпанофил не би никада дошао до таквих ревокација и мöре. И, ако је допуштено, који од двојице Леонарда де Аргенсоле: Луперсо или Бартоломео? — Улази у оружницу у Мадриду: „При првом уласку у врло пространу салу, срце вам одскочи, а крв потоне, и ви остајете непомични на прагу као неко ко је изгубио свест. Читава војска витезова покривених гвожђем, са мачем у руци, са копљем у устави, сјајни, страшни, устремљују се на вас, као какав легион авети..." Је ли ово утисак који он има на изложби оружја? — Одлази у музеј Прадо: „Дан у који се први пут улази у музеј као што је мадридски, чини историски датум у животу једног човека; то је важан догађај, као венчање, рођење детета, примање наследства; дејство тога осећа се до смрти. А то зато што је музеј као мадридски, као фирентински, као римски, један свет; један дан, проведен међу оним зидовима, јесте једна година живота: година живота узнемирена свима страстима стварног живота: љубав, вера, превелика страст за отаџбином, ревност за славом; година дана живота због онога што се ту ужива, због онога што се ту учи, због онога што се ту мисли, због поуздања које се ту добија за будућност; једна година живота у којој се прочитало хиљаду књига, искусило хиљаду ефеката, projурило хиљаду авантура. Ове мисли пролазиле су ми у глави док сам се хитним корацима управљао ка сликарској Галерији, и толика ме радост била обузела да сам се, стигавши пред врата, зауставио и рекао самом себи: — Да видимо! — шта си ти учинио у животу да заслужиш

да уђем ту унутра? Ништа! Ех лепо, кад те једнога дана снађе несрећа, приклони главу и сматрај да си измирен. — Уђох и скидох шешир и не приметивши: срце ми је силно куцало, а лака дрхтавица ме је пролазила од главе до пета!..“ Којекако још када присуствује борби бикова: „Време је, почиње се. Сећаћу се целога живота хладноће коју сам осетио у томе тренуту... какав потрес, каква дрхтавица, какви наступи хладноће у срцу и крви у главу обузимају човека за време овог призора! Колико изненадних бледила!...“ — Одлази у Гренаду, и улази у *patio de los leones*: „Дрхтао сам као лист“. Његов пратилац му вели да посматра: „Погледах и, заклињем се главом својих читалаца: осетих како ми се скотрљаше две сузе низ образе“. — Опет у Гренади, показују му тако звано сандуче краљице Изабеле: „Ох, нека кажу шта хоће јаки људи; што се мене тиче, то су ствари пред којима дрхтим и плачем! Држао сам у рукама кутију у којој је било благо помоћу кога је Колумбо открио Америку! Сваки пут кад споменем ове речи, крв ми се ускомеша! И додајем: — Овим рукама сам је додирнуо, — и посматрам своје руке“. *J'en passe, et des meilleurs!* Један мој пријатељ, са којим сам, пре много година, путовао баш по Шпанији, — и са којим сам, с времена на време, погледао у де Амичисову књигу — додаваше: — После овога свога пута, де Амичис морао се разболети, али не од стомачне болести, као што ће се нама десити, већ од нервне изнурености! — Међутим, здрави физички састав красног и практичног Лигурца није био изложен органским потресима, које је писац измишљао. И не заклињући се главом наших читалаца (малобројних, али драгих), ми за то дајемо овде један занимљив доказ. Де Амичис мисли, или налази написано, да у севиљској Галерији слика има једна слика *Св. Антоније из Падове* од Мурила: и опомиње се да је прочитао да је једна слика Св. Антонија „најбожанственије инспирисан од његових радова, и једна од највећих чудесности људскога рода“. То је дакле случај да се човек егзалтира, да лудује! И ево га на послу: „Посетио сам ту Галерију у друштву господина Гонцала Сеговие и Ардицоне, једног од најчувенијих севиљских младића, и волео бих да је он сада овде, крај мога стола за писање, да посведочи потписаном изјавом да сам га ја, у тренуту кад сад управио очи на ту слику, ухватио за мишицу и испустио

крик". И наставља: „Један једини пут у своме животу осетио сам узбуђење такве природе као што је било ово које ме је обузело, видевши ту слику. Била је лепа летња ноћ, цело небо било је посуто сјајним звездама...", и у том тону наставља да описује, на читавој једној страни, измену нежних осећања, учињену са једном женом на ведром небу. Затим, у осам редова, настаје опис слике, који је преписан из Готјеа;[1] и завршује: „Такав је био потрес који сам добио од ове слике, да су ме оно мало тренута што сам је посматрао, заморили као да сам био прошао читаву једну Галерију; и обузе ме нека дрхтавица, која је ме држала за све време што сам провео у тој сали". Само, крик, уверење сведока, потрес, дрхтавица, препис из Готјеа, све, све је овог пута било узалуд. Чувени *Свети Антоније*, Свети Антоније кога сви познају и кога Готје описује, и није онај из сликарске Галерије: то је у ствари други портрет који се налази у катедрали, у капели Крстионице; испред кога је добри де Амичис прошао равнодушно, јер је мислио да свој товар ентузиазма има на друго место да стовари.

Задржали смо се на овој мани, зато што је она ушла у пословицу кад се говори о де Амичису. И могли бисмо додати друге сличне примере, из његових дела, у којима се ипак налазе у мањем ступњу. Али ми је много стало до тога да поновим да се он, под бољом свешћу својих врлина и својих слабости, коју је стекао у току година, тога готово потпуно ослободио у своме зрелијем и важнијем периоду рада.

V

Као артист, де Амичис је артист описа, комичних или нежних „макјета", психолошких и моралних опсервација. Овим

[1] „Le saint en extase est à genoux au milieu de la cellule... Le haut du tableau noyé d' une lumière blonde, vaporeuse... Attiré par la force de la prière, l'enfant Jésus descend de nuée en nuée, et va se placer entre les bras du saint personnage, dont la tête est baignée d'effluves rayonnantes et se renverse dans un spasme de volupté céleste". (Th. Gautier, *Voyage en Espagne*, 1843, Charpantier, 1888, стр. 330—1).

„Светац клечи на сред своје ћелије: Исус, дете, у плавој и ваздушастој светлости, привучен силом молитве, спушта му се у наручја; Свети Антоније, обузет екстазом, баца се целим својим телом и целом својом душом ка њему, забацујући назад своју главу у једном грчењу надчовечанске жудње". (Едмонд де Амичис, *Шпанија*, 8°, издање, Фиренце, Барбера, 1883, стр. 355).

стварима испунио је стотине и стотине врло срећних страна, које се читају са непромењеним задовољством. На овом пољу он се осећа, и јесте, господар.

Његови описи немају песничке енергије; често имају очевидности и минуциозности топографске карте рађене са тичјег лета; отуда и у њима честа процедура путем набрајања. Али ово, пре но њихова мана, изгледа ми њихов карактер. У њима има дужине и сигурности погледа; не око покривено унутрашњим узбуђењем. На такве описе наилази се, као што је забележено, већ у скицама из војничког живота и у свима његовим књигама првог манира; *Мароко* их има одличних.

И макјета има од првих књига. Свако се сећа: „Оригиналног посилног“, у збирци *Војнички Живот*; „Драги педант,“ у *Растуреним Странама*; а за тим толике и толике друге у доцнијим збиркама, као „Дечји књижар“, „Непознати песник“, у збирци *Од школе до куће.* У последњој његовој књизи, *Општа Кола*, пролазе као у калеидоскопу фигуре двоје младих, ружних, сиротних, бојажљивих, који се воле и узимају из саучешћа једног према другоме; кочијаш на трамвају, који не види пред очима другог раја да доручка и ручка; старица сељанка, која има сина заробљеника у Африци; млада девојка, профил девице, студенткиња медицине; љубитељи трамваја; љубавници, посетиоци тога јавног зборишта; младић који тражи жену на томе месту; писмоноша, љубитељ политике и страсни ратоборац; чиновничка жена и пешадијски капетан, који ту заказују прве љубавне састанке; *travet*, нежан према своме Турину; гонилац чиновника; жена из народа, која се служи лукавством, да би возила на трамвају своје дете, не плаћајући; госпођа, смела и готова на препирку, заштитница слабих; професор, који је немилосрдан у жељи да рецитује сопствене стихове; радник пропагандист; радник политичар, пијанац; стара пропала *cocotte*; ветеран из 1848; граф, спао да буде писмоноша; стари друг из школе и пука, постао контролор; и многи други. Исти калеидоскоп се налази и у: *На Океану* и *Роман Једног Учитеља.* Примећено је већ да ове де Амичисове личности имају све свој *tic* и да се увек представљају са тим *tic*-ом, као да рецитују какву улогу. И то је истина, и то зависи од тога што су оне само скице лица, ухваћених у каквој њиховој најистакнутијој од

одлици, и што никада не постају део сложене акције, која би открила у њима богатији а различнији живот. Кад де Амичис хоће сувише да их употребљава, она постају механичка и понављају се. И овде напор ка уметности у великоме много оштећава уметност у маломе.

Капитално дело психолошких опсервација јесу *Пријатељи*, једно од најбољих и, може бити, најбоље дело које је он написао. Али су их пуне и претходне књиге. Отворите *Новеле*. Ево ова, под насловом *Фурио*, има, у средини, стране као ове:

„Оне три или четири године, прелазне између детињства и младићства, пуне су обесхрабрења и меланхолија, као кад се почиње осећати да се стари. Душа, жудна да се појави у живот, види како јој је он са сваке стране затворен, и отима се у мучном затвору. Као што зрно, у пролеће, опире о љуспу која га омотава и креће се нестрпељиво, тако се у тим годинама човек осећа затворен у дечаку и трепти због тога. Треба му ваздуха и светлости, и хтео би да полети; и удара крилима о домаће зидове, и савија их оштећена и тужна. Он види ниже од себе мали свет деце, која се играју, смеју се, певају, шале, он не може више да се спусти до њих; изнад себе види други један свет, пространији, у коме се мисли, ради, бори, воли, и у који још не може да уђе. Већ сагледа, као иза каквог вела, жену, лепу, драгу и мистериозну, тајни аргуменат жеља и снова; и жена се сагиње да љуби децу, окреће се да посматра људе, а поред њега пролази и не види га. Он би желео привући тај поглед, учинити јој се леп, допасти јој се; а он је само издужен дечак, са великом главом на два слаба бедна рамена, са опуштеним трупом на две танке ноге, са којих искачу напоље два оштра колена. Он осећа прве подстицаје сујете, хтео би бити добро обучен, елегантан, а даје му се да носи изношено одело старијег брата, а кравате му праве од старог сестриног одела, и још немају вере да му даду часовник у руку. Хтео би да га сматрају као младог човека и да рачунају са њим; а отвори ли у друштву уста, или казује какву неуспелу шалу, која прође неопажена, или каже какву глупост, и онда га прекидају. Хтео би бити углађен и допадљив, а дође ли у салон, не зна како у њему да се окрене, закачи за столицу, стаје на шлеп каквој госпођи, и згази на жуљ домаћину куће. Хтео би дати трага

ономе што ври у њему, понудити своје срце, открити се; пише стихове којима се учитељ смеје, а отац му их отима из руке, и ставља му под нос уџбеник из аритметике. Хтео би кретати се, разонодити се, лутати, видети нове ствари; а мора да се врати у осам у вече, да претура латински речник, у каквом малом углу своје собе, сам, док до њега допире шуштање хаљина његових сестара, које се спремају за позориште или за игранку. Обесхрабрен, унижен, час се увлачи у сред свега, молећи поглед или осмејак; час се затвара у сама себе, љутит и диваo, као уморан људима и животом. И тада долазе два часа самоће, проведена на прозору, ноћу; или у пољу, гледајући биљчице; а његова жива и немирна фантазија жудно се баца у безграничну и непознату будућност, пуну великих планова и великих нада. Тада он замишља себи живот по своме начину; дивне и чудновате догађаје, борбе, опасности, триумфе, путовања, зоре непознатих небеса, и простране неме баште, у којима се налазе драге творевине његове фантазије. Али га затим та сјајна визија растужује и замара, и он опет помамно пригрљава живот; враћа се струји дечијих задовољстава: оставља их, незадовољан, и страсно се опет предаје студијама; немиран, он их напушта, и тражи одмора духу у великим напорима тела; његов фантастични свет меша му се у глави са стварним, и у мраку напада на њега изненадни страх, који је већ одавна изгубио: религиозни терор га обузима, пробуђен без икаквог размишљања; затим дивљачна хладноћа, која оружа његову руку противу невиних животиња, и безумна смелост која га гони на ивице кровова и на врхове дрвета; за тим га обузима дубока меланхолија у којој тражи материне груди, да на њима пролије топле сузе, које му враћају мир.

Прекомерна бојажљивост многих дечака у ово доба долази управо од тога, што они имају сву ту мешавину мисли и ефеката и желе да је одрже скривену, и стално дрхте да је други не открије, и да их због тога не сматра дечацима више но што јесу; они сами мисле да је то кривица детињског доба, и стиде је се, док је то у ствари прва варница младости која их оплођава и преображава".

Прочитајмо који став из *Безименог писма*:

„Разноликост облика, код безимених писама, исто толико достојна је посматрања колико разноликост садржине, зато

што се много пута приказује боље у једној но ли у другој, дух писца. Постоји у писмима, у овом погледу, фина градација безобразности, као што у физичким повредама, постоји градација између лаког штипања нежне руке и удара тешке жуљевите руке. Постоји писмо које је цело безобразно, почевши од адресе која садржи какав подругљив епитет и грубе хартије у коју се увија салама на којој је написано, која је нарочито изабрана да се манифестује презирање: наслов је увредљив, писац вам говори са ти, сав садржај је састављен од многих гадости, појачаних овде и онде речима и изразима пијачног говора, написано је крупним ружним словима, у којима је такође увредљива намера. Такво је типично безимено писмо, прави епистоларни лавеж, продужен и помаман, без и једног слабљења тона: у својој врсти, савршено дело. Постоји опет безимени писац који вас вређа не грешећи се ни о једно правило доброг књижевног васпитања: хартија је фина, по неки пут намирисана, адреса је пуна части, ословљава вас са *врло цењени господине,* писмена су аристократска, написана са великом бригом као што се обичава са угледним особама, али је са поштом и љубазношћу — изузевши значење прозе, у којој вам се вели да сте лупеж и глупак; али вам се то казује у лепом стилу, завијено, изразима који секу, али чистим и сјајним, преко којих се, по који пут, прелази руком са задовољством. Нека писма су састављена од исечака из листова, и залепљених гумом за хартију; увредљиве речи, великих слова, узимају се из огласа са последње стране, у којима се баца анатема на фалсификаторе. Ова последња, ако ништа друго, читате без умора. Али су индискретни, заиста, они који вам шиљу четири стране најситнијег слога, у таласастим редовима, који се додирују и прелазе један у други, са красним претензијама да скинете наочари, да би сте извукли из те збрке њихове неучтивости, као што се из каквог нејасног палимпсеста извлаче знатне речи кога грчког или римског класика. Највећи део таквих писама, међутим, написан је у подражавању штампаном слогу, и у њима бар имате утеху, што се лопужа око њих добро помучио; осим тога, што увређено лице, у томе декоративном слогу, који даје увреди неки озбиљан и величанствен изглед епитафа или инскрипције са триумфалног лука, — што вам делом спасава частољубље. У неком од ових писама прво велико слово

украшено је калиграфским украсима. Зашто то? Да ли је, може бити, писац хтео да вам докаже да је, у тренутку кад се спремао да вас врећа, уживао у оном миру душе који долази од исправне савести. Ако није ово, онда је деликатна пажња".

Опет одатле јесте и следећа анализа осећања онога који шиље безимено писмо:

„Уображење тих тортура охрабрава лупежа да пише безимено писмо. Али задовољство које он осећа много је сложено, или боље, то је низ задовољстава, која он куша и преварује за неко одређено време. У тренутку када пише, он осећа потпуно и дивно уживање слободне речи, задовољство што може за тренут да прекрши и да осећа како пада онај танки слој цивилизације, који је за по некога као лудачка кошуља, у којој се стално бори јаросни примитивни човек, слава моћи се наплатити једном за толике мучне жртве, учињене друштвеним конвенционалностима и страху, давнашња атавичка пожуда моћи брљати пером по својој вољи по утроби човека, као каквом стрелом. Он тиме готово задовољава једну своју жалосну потребу. Веле: — То је ниско! — Али њему изгледа да се готово брани, бацајући увреде које су се загушиле у његову грлу, олакшавајући мржњу, коју носи препуњену у своме срцу. И када је, бацивши поглед око себе, спустио писмо у кутију, за њега отпочиње један период пријатног ишчекивања, као оно ловца у заседи који чека животињу да падне у јаму и да постане његов плен. Он зна да израчуна час у који ће његова литерарна бомба, стављена у руке жртве, експлодовати Ко ли зна колика ли лица, насмејаног изгледа, са којим се сусрећемо у шетњи, јесу лица писаца слепих писама која чекају тренут да експлодују. Час је куцнуо. Потајник замишља сцену. Човек који је његова жртва, мирно отвара писмо, шалећи се са својим домаћима. Какво задовољство видети његово лице како постаје замишљено, за тим се помрачава, а по том помодри! Ах! како гужва лист у руци, како гризе своју браду, и како жути светлаци избијају из његових очију! — Да, пронађи ко је! — При помисли на овако грчење његових мишића, његов непријатељ, који га је из заседе погодио, осећа на својим устима блажен осмејак. И ако има прилике да га сретне на улици са лицем по коме се да видети да стално носи оно писмо, припијено на гру-

дима, као какав облог, његова радост се удваја. И ако, познаник његов, може да му приђе, да се рукује са њим, да га запита о узроку његове убијености, да опипа његову рану и осети његово јецање, његово уживање му је два пута драже. А ако, најзад, види да подрозење пада на другога, на кога такође баца увреде и противу кога смишља освету, и ако може увређенога да подржи у подозрењу, да му да савета и осети да му се благодари на добром срцу, тада је освета тако јака, да се његова мржња претвара готово у једно осећање наклоности према ономе ко му га је створио, и кадар је да га искрено теши".

Ево, из *Пријатеља*, последњих периода срећног портрета пријатеља кога де Амичис назива *господар*:

„Он нама влада природно, не зато што би хтео, и не злоупотребљавајући своју супериорност ни у најмањој ствари; што повећава његову снагу и нашу потчињеност. Он је обично, за дуго времена, загонетка за нас. Ми тек после дугог испитивања успевамо да откријемо разлог његове претежности. У чему је он према нама супериоран? Није интелигентнији, није образованији, није богатији срцем, није лукавији, није смелији, није богатији од нас. Има једну једину ствар: он је неупоредиво логичан у свима својим актима и у свима својим речима. Због тога, можемо да га окушамо са свих страна: његов оклоп тако је потпун и чврст, да не налазимо ни најмањег отвора, на коме би смо у њега наишли на какву слабост".

Из исте књиге, једна страна из главе о *Оговарању*:

„Како су, готово сви, речити у оговарању! Изгледа да интелектуалне моћи добијају кад се говори рђаво о пријатељима: и најглупљи избацују из себе коју варницу духа. Свет који је у стању да вам утробу преврне, кад се говори ма о чему другоме, људи безбојни и монотони, при чијем причању би сте будни спавали, налазе у оговарању оштроумне шале и колоритне изразе, који запрепашћавају пријатеље и приморавају их на пажњу. Лудаци које свако исмева, први откривају код важних и угледних лица извесне скривене и смешне мане, које су измакле најоштроумнијима, стварају слану карактеристику, која их дефинише, и која успева. Безјаци и лопуже, препуни недостатака и порока, постају најсмишљенији људи на свету кад говоре рђаво о пријатељима; чини се да заиста имају, и на високом степену, све врлине за које

се жале да недостају другима, изванредно расуђују, са достојанственом и убедљивом мирноћом, са акцентом искрености, важног и очинског лица, које улива поштовање и симпатију онима који их не познају интимно. Врло многи, који ни у чему другоме немају уметничког духа, јесу прави уметници у оговарању...“

Довољно ће бити поменути величанствену главу, у којој се описује испраћај на гробље умрлог пријатеља: *Последњи Поздрав.*

Рећи ће се да Амичисови описи, макјете и психолошке анализе не остављају дубок утисак. То је зато што је дубок утисак производ онога што има велики уметнички интензитет или велику снагу мисли: концентрације слика или концентрације идеја, управо дарови који недостају де Амичису. Што ипак није оправдан разлог да му се одричу многи други, које он заиста има, и због којих је био, и сада је, највише читани писац од наших модерних писаца. Како сам имао да се занимам њиме, и не нашавши у својој библиотеци више његових књига, које сам, и не једанпут, био набавио (и ово је знак брзе циркулације његових дела!) а како нисам хтео понова их све куповати, послао сам те су се неке узеле у јавној библиотеци на зајам. Донесени примерци били су тако раскупусани и умашћени, да сам, из хигијенских обзира, морао одмах набавити нове од књижара. Али ипак, погледавши овде онде, неке странице ових примерака, доведених у овако рђаво стање, спазио сам на њима сталне знаке и узвике читалаца: *Лепо! Нежно! Истинито! Красно! Величанствено!* — *Величанствено* је нешто сувише, и де Амичис га дугује вашој младићској топлоти, о непознати читаоци; али што се тиче ваших *лепо, нежно, истинито* и *красно*, имали сте право што сте њима посули стране тих врло драгих и испревртаних књига.

Бенедето Кроче.

(С талијанског превео М. Р.)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Ујка Вања, комад из провинцијског живота у четири чина, од Антона Чехова. Превела с руског Зорка Велимировићева. Редитељ Г. Андрејев. (Први пут 31 маја.) — Г-ђица Суханкова у *Марици* А. и В. Мршћика и *Саломи* Оскара Вајлда. — Крај позоришне сезоне: Косовска трагедија, драмска песма у четири певања, с прологом, од Жарка Лазаревића. Музика од Петра Ј. Крстића. Редитељ Г. Андрејев. (Први пут 13 јуна.)

Антон Чехов је код нас познат махом по својим малим причицама, пуним хумора и незлобиве сатире, писаним у младости, и које се данас не узимају у обзир кад је реч о великом приповедачу. Од његових већих ствари, ако се не варамо, преведен је само, у овом часопису, *Мој живот*.[1] Један леп оглед о Чехову објавио је његов преводилац Г. Др. Јован Максимовић, такође у овоме листу.[2]

Поред више драмских сцена у једном чину, као што је *Просидба*, Чехов је написао неколико драма, које не силазе с репертоара руских позорница. Најпознатије су *Ујка Вања* и *Вишњев врт*.

Достојан наследник Тургењева и Достојевског, и млађи савременик Толстојев, Чехов је сматрао уметност као један племенит друштвени позив, а књижевност као моћног пропагатора лепога и доброга, средство за буђење и васпитање. Отуда су његове приповетке и драме у исти мах уметничка дела и социални документи, и отуда нам оне у исти мах оплемењују душу и помажу да себи створимо једно високо схватање живота, ако не да назремо и сâм смисао његов.

Чехов је почео писати осамдесетих година прошлога века, у доба разочарења и опште клонулости која је била обузела руско друштво после једне бујне периоде узалудних напора. Изгубивши веру у поправку друштва, поколење тих година почиње да се мири са укорењеним предрасудама ширих слојева. Тај тежак тренутак обарања главе и покоравања судбини приказује Чехов у већини својих при-

[1] *С. К. Гласник*, књига XXII.
[2] *С. К. Гласник*, књига XXIV.

поведака. Тај тренутак оставио је свој отисак и на ову његову драму, мада је она писана много доцније.

Ово Чеховљево дело, дакле, носи печат једнога посебног доба, и било би погрешно по типовима из њега закључивати о данашњем руском друштву. Сем тога, у комаду је приказана једна нарочита средина: закржљао живот руског земљепоседничког сталежа, таворење оних који су промашили, и чије је срце преливено болом неиспуњених жеља и омануливх нада. *Ујка Вања*, то је трагедија бића прегажених од живота, победа свакидашњости над сновима.

Доктор Михаило Лавовић Астров, човек уман и добар, али и са̑м огрубео у својој суровој средини, живи од данас до сутра, предан своме лекарском занату, не жели ништа, мисли да не воли никога, и једино ужива у подизању и чувању шума̑, које улепшавају земљу и облагорођавају људе. Он је raisonneur у комаду, и кроз њега очевидно говори сам писац. Он има у себи нешто од занимљивога руског типа „раскајаних племића“, који, из грижe савести због неправди почињених од стране својих предака, иду у народ да испаштају њихове грехе и олакшавају судбину беднога мужика, али се отуда враћају разочарани у своме идеализму, уверени да је сељак сувише утучен, „спутан великим ланцем“, „материално и духовно осакаћен... спахиском најездом, — савршено неспреман да појми значај новога, грађанског живота који му интелигенција спрема“. „Сељаци су врло једнолики, неразвијени, живе у блату“, жали се Астров. „Непроходно блато по друмовима, мразеви, вејавице, огромна растојања, народ груб, дивљи; кудгод бациш поглед: беда, оскудица, болести...“ — то је оквир његовога живота, једнога живота за који је Чехов негде рекао да „нити је расписом забрањен, ни одобрен“.[1] И тако, после надахнутих и бујних Базарова и Неклудова, јављају се они што не виде светлости у даљини, разочарани и млитави људи које приказује Чехов у својим делима, бар у онима из првог доба свога стварања, јер његове доцније личности, после 1890, ипак све више чезну за идеалом, теже једној вишој идеји, кадрој да надахне сваку посебну радњу људску и да да̑ потребан смисао животу.

[1] Наводи су из поменутог огледа Г. Др. J. Максимовића.

Серебрјаков подсећа на Чеховљевог универзитетског професора из *Досадне историје*, онога што пати од несанице, која сачињава „главну и основну црту његовог бића“. Обојица иду слепо за својом самообманом: њихов рад на науци остаје неплодан, мада су век провели у држању досадних предавања и писању излишних књига.

Поред професора чами његова млада жена Јелена Андрејевна, која се за њега удала такође из заблуде, засењена његовом ученошћу, и која сада негује мужевљу подагру и подноси његову пензионарску зловољу и старачку љубомору.

Из исте заблуде, за тога празног и сувог професора који им је изгледао више биће, жртвовали су се и његова кћи из првог брака Софија Александровна (Соња), и брат његове прве жене Иван Петровић Војницки (ујка Вања). Овај се ради зета одрекао наследства у корист сестре, жртвовао му своју младост живећи у селу и радећи за њега.

Пензионовани професор долази у село са својом младом женом, и уноси неспокојство у мирни сеоски живот. Војницки се заљубљује у Јелену, и тек тада примећује да је оседео. Њој се међутим допада доктор Астров, „особењак“ који воли шуме. И шта се догађа? Прељуба, двобој, самоубиство? Ни једно од тога... или боље: све то, али не до краја, и на особит начин. Јелену Андрејевну штити од љубавног искушења њена жеља да остане на правом путу, или боље: бојазан да с њега скрене. Али она ипак не може да одоли, и, „ма шта било, једанпут у животу“, баца се у наручја Астрову, у часу растанка. Као залутали путник, Војницки се у једном тренутку осврће, види да је промашио живот и да је доцкан да га изнова почиње. Баш у том тешком часу, Серебрјаков му саопштава своју намеру да прода имање, да би дошао до потребне ренте за живот у вароши. Видећи да ће остати без крова над главом, он који је век провео радећи за Серебрјакова, Војницки у очајању потеже оружје на виновника своје судбине и на самога себе. Али он промаша, и, као што после олује настаје дубља тишина, тако и ујка-Вања немоћно обара главу још ниже, да је више не дигне. Они се мире, Серебрјаков понова иде у град, и све „остаје по старом“: Вања ће радити са Соњом и слати му приход. Астров се враћа својим болесницима. А Соња, несрећна у својој љубави према Астрову, предаје се покорно својој судбини, теши ујка Вању

и очекује покоја тек после смрти. „Ми ћемо се одморити". И завеса лагано пада, док самовар зуји, попци зричу и стари филозоф Тељегин сетно свира на балалајци своју старинску арију.

Кроз комад веје известан пантеистички дах, који је у природи руске душе (сетите се Астровљеве метафизике шума) и који се као црвена нит провлачи кроз цело Чеховљево дело, мада се он труди да из себе ишчупа корен те опасне клице, која је често храна песимизму.

То колебање између песимистичког и оптимистичког схватања живота чини битну одлику Чеховљевих дела, и, ако се може судити по последњим списима, код њега би најзад преовладала вера у бољи, савршенији живот. „Човечанство иде вишој истини, највишој срећи каква се само замислити може на земљи, и ја сам у првим редовима", говори студент Трофимов трговцу Лопахину у *Вишњевом Врту*. „А хоћеш ли стићи тамо?" пита овај представник животне вулгарности. „Стићи ћу... Стићи ћу, или ћу бар указати другима пут како да стигну". То „указивање пута како да стигну" најдостојнија је одлика Чеховљеве уметности.

Чехов није драматичар, у обичном смислу речи: човек који зналачки комбинује стварност и прилагођава је драмским захтевима. Његова драма тече широко и спокојно као Волга, и његове се личности шетају преко позорнице као да су код своје куће, заборављајући да смо ми у партеру и да жудно очекујемо „заплет", по правилима драмске теорије.

Скоро сасвим лишена радње у драмском смислу речи, без много гестова и узрујаних дијалога, његова драма не тргује гледаочевом пажњом и не изазива у њему грозничаву језу. Али зато Чехов и у драми црта унутрашњи живот личности; а то нас занима више него вештина драмског заната. Колико Чехову не иде од руке драмски занат, види се по невештом трећем чину, који је требао бити драматичан, а који тако одудара од осталих и квари пријатни штимунг овога комада. Анри Бернстен је, на пример, извесно већи драмски вештак; али како су његове личности празне према Чеховљевим! Његова драма нас држи приковане на месту док траје, али нам зато, као код Чехова, не оставља у души ону дубоку сету и разнежену симпатију према јунацима, који однекуд као да личе на нас, и чије су просте речи кадре да се толико косну наших срца.

Заиста, речи Чеховљевих личности звуче болно, и из њих веје дах нечега промашеног и croповратног, нека стара коб: вечна трагедија људских бића, везаних за земљу а жељних неба.

Сви којима је досадила драмска и вештина, њени лажни и јевтини ефекти, осећали су се ове вечери као у оази (ма колико та асонанција била недопуштена). Нарочито су у овој драми могли уживати они који познају и воле руску књижевност, њену моралну и социалну подлогу, њен интерес за унутрашњи живот личности. Ни у једној књижевности нема толико тога унутрашњег живота личности, онога што се једном неодређеном али лепом речи зове *душа*. Добра, широка, сетна руска душа! Она нас је задахнула те вечери, и изгледа нам да смо из позоришта изашли мање рђави него што смо.

Што ова отмена и дубока драма, поред све успешне, праве руске режије, није имала заслужног успеха на нашој позорници, кривица је и до публике и до приказивача.

Чеховљева драмска техника не може задобити данашњега површног и расејаног гледаоца кинематографа, чију машту узбуђују само стравични догађаји криминалних „драма“, и који је навикао само на контрасте у clair-obscur-у. Али каква је да је, публика је скоро неприкосновена.

Што се тиче глумаца, они то не могу бити. Пре свега, они нису имали ничега руског, чак ни у својим маскама. Изузимамо Г. Илију Станојевића, који је ове вечери био најбољи у својој епизодној улози „вечитог госта“ Тељегина. Затим, њихово основно схватање улога било је погрешно: Г. Љ. Станојевић је играо пре Карла Мора него ујка Вању; Г-ђа Таборска је била површна, а Г. Милутиновић, противно својој улози, плах и циничан, нарочито у трећем чину. Г. Гавриловићев Серебрјаков нема довољно ауторитета, мада му је основни став добар. Г-ђица Бандић је искрена, али сувише експанзивна Соња. Г-ђица Поповић и Г-ђа Павловић играле су врло добро своје живописне споредне улоге.

Г-ђица Суханкова, чланица прашког Дивадла и кћи братскога чешког народа, који нам је у овим великим данима дао дирљивих доказа своје велике словенске љубави и солидарности, није заборавила Београд, и дошла је да гостује у двема уло-

гама: као Мариша у драми својих земљака Алојза и Виљема Мршћика, и као Салома у чувеној драми Оскара Вајлда.

Г-ђица Суханкова је наша стара познаница, најпре као чланица нашег Позоришта, затим као гошћа из 1910, и о њој је већ говорено на овоме месту. То је глумица која има дара и велике љубави за своју уметност, али још већих претензија. Она је код наше публике имала великог успеха. У чешкој сеоској мелодрами Г-ђица Суханкова је показивала више искрености него вештине; у Саломи обратно. Њена Салома је сувише хистерична; то је била физиолошка студија страсти. Још од првих сцена, још док није ошинута љубављу, њена Салома се показује сувише преласна и перфидна (сцена са Нарaботом) без имало наивности, чија ореола још лебди око њене бледе главе, тако да изгледа „као слика беле руже у сребрном огледалу". Њена љубавна екстаза наступа сувише нагло, и њен атавистички нагон разбуктава се сувише плахо, без потребних прелаза. А кад је већ једном обујима, наступ не попушта до краја: она се грчи, тресе као у грозници, тако да њена игра пре изазива код гледаоца нелагодно саучешће него уметничко уживање. Њени гестови местимице прелазе у грчеве, њена мимика у гримасе, а њене речи у грцање. Кажемо местимице, јер је Госпођица имала и складних покрета, и изразитију дикцију. Њена прва појава, на пример, кад се, обасјана месецем, ослони на довратак и руком чежњиво превуче по зиду, оставља утисак источњачке визије.

Г. Жарко Лазаревић је погрешио што је штампао своју „драмску песму у четири певања". Као патриотска мелодрама, уз пригодну музику Г. Петра Крстића, његова *Косовска трагедија* правила је известан утисак на широку публику, и њени млаки стихови, заогрнути велом наше снажне народне поезије, успевали су како-тако да се спасу. Али кад се читају овако у књизи, неприхваћени музиком, они губе равнотежу, и падају на земљу, као птице подсечених крила.

Тако садржина књиге верно испуњава што њене уметничке корице обећавају. У колико се није послужио стиховима из народне поезије, који су често без потребе дотеривани, то јест сакаћени, Г. Лазаревић је у слободном ритму ропски подражавао стиховима Г. Ива Војновића из његове

високо поетске *Смрти Мајке Југовића*. Њиме се Г. Лазаревић инспирисао и за своју трећу слику, која је најслабија, мада је имала бити најефектнија. Прва слика је бледо препричавање легендарне косовске вечере; друга је неиздржљиво дуга и неукусна травестија поласка на Косово (сетите се оне бедне поворке љубā Југовићā, у „ампирима“ свирепих боја): трећа је скоро сва у Соколовом декламовању. Највише нам се ипак свиди четврта, која је само „жива слика“ : визија пропасти српског царства, — можда зато што има свега четири стиха.

Миодраг Ибровац.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Балкански савезници између себе.

После царевога телеграма упућенога Србији и Бугарској дошао је говор графа Тисе, новога министра председника угарскога, у Сабору, и говор аустријскога председника министарскога савета у аустријскоме Горњем Дому. Оба ова државника, један јаче а други нешто завијеније и округлије, рекли су од прилике ово : Аустро-Угарска је доказала да нема територијалних амбиција, да из својих интереса је спречила Србију да изађе на Јадране, а Србију и Грчку да поделе Албанију. Аустро-Угарска има и за даље једну политику која је и алфа и омега целе источне политике њене, а та је да балканске државе стварно буду независне. И у будућем уређењу ствари између савезника на Балкану Аустро-Угарска ће тражити само оно решење које не би ни једној сили у Европи дало нарочиту превагу, управо такву превагу која би окрњила начело независности балканских држава. Не треба нарочито истицати да се ова два говора тичу онога телеграма руског цара.

Докле се у Београду и у Софији разговарало о томе кад ће се поћи у Петроград, и под каквим погодбама примити арбитража, између Атине, Београда и Софије мењане су ноте које су добијале све јаче акценте. Ноте више нису биле, него полемике, изливи давно пригушеног незадовољства и нерасположења. Уз ове ноте, које су из Софије

често неприличним вестима и оценама о суседима, постајале све оштрије и непомирљивије, почеле су на демаркационој линији од Осогова до Солуна чарке, које су биле чешће и у већим размерама.

У Народној Скупштини у Београду председник владе дао је једну изјаву из које се видело да су Бугари до последњега часа одуговлачили с одговором на ноту о ревизији уговора, за ноту о разоружању, само да добију у времену. Т. ј. да своју војску концентришу дуж горње демаркационе линије (на Злетовској Реци, Брегалници, Вардару до Солуна). Из те изјаве даље се видело да Русија прима становиште српске и грчке владе да се спор о деоби има расправити у четворо и о целоме condominim-у задобивеноме у рату са Турцима и да се спор има расправити на широј основи од основе коју су хтели Бугари. После те изјаве, коју је већина, истина не велика (13 гласова), одобрила — сваки се надао да ће сад председници влада бугарске, грчке, српске и црногорске поћи у Петроград да се тамо, и то мирним путем, расправи ствар. Место дога дошло је нешто друго. Ноћу између 17 и 18 јуна, Бугарска војска је, у јачини од 100.000 људи, ударила на цео фронт грчки и српски и на тај начин отворила рат. Напад је учињен изненада и на начин који је до сада био невиђен код цивилизованих народа. Објашњења тражена од софијскога кабинета, а од стране београдскога и атинскога кабинета, нису добивена као одсечна, него је речено да су Срби и Грци изазвали бугарске предстраже, да је наређена обустава непријатељстава, да Бугарска прима да иде у Петроград, да се само чека на одговоре из Београда. Непријатељства су ишла, међутим, свом жестином и свирепошћу. И ако није било објаве рата ни с једне стране, и ако дипломатски односи нису прекинути, рат је почео, крвав и страшан.

Приликом вођења оштрих разговора између Бугарске и Србије чуо се и толико очекивани глас Румуније. Њена влада одједном је објавила, најпре европским кабинетима, да она неће бити неутрална на случај сукоба између некадањих савезника, а затим и софијској влади да она не може допустити да се начело равнотеже ремети, и да задржава одрешене руке за своју акцију. Изненађење је било свуда велико. До сада мирна Румунија одједном је постала не само одлучна

него и агресивна. Тражени су, наравно, одмах и разлози овоме држању Румуније. Једни су нашли да је Румунија, дотле савезница Тројнога Савеза, одједном прешла у Тројни Споразум под утицајем Русије, — чији утицај се у Букурешту од зимус осећао, — нарочито од решења спора око Силистрије. Други су налазили да је Румунија, видећи Бугарску у шкрипцу, решена да потражи сада поред Силистрије и онај појас до Балчика (Тутрукаја—Балчик), кад га није могла добити у Петрограду. Трећи су мислили да је Румунија видела да је Бугарска почела сувише много тражити, и да је сада моменат умерити је, специјално што не верује да ће Србија и Грчка моћи одолети сили. Четврти су били мишљења да је Румунија хтела да добије и земљу драговољно од Бугарске (увек Тутрукаја—Добрич—Балчик), и да се умеша и даље ако Бугарска буде победоносна над Србијом, и потражи цео четвороугао Рушчук—Варна. Највероватније ће бити да је Румунија донела своју одлуку о акцији у циљу да се сада очува начело равнотеже на Балкану, то јест не допусти стварање једне велике Бугарске. За свакога Балканца су јасни и намера Бугарске и њени планови за будућност. Освојивши целу Тракију, и добивши Маћедонију, Бугарска ствара једну државу од 7 милиона и скоро 200.000 квадратних километара. Та држава за неколико година има да присаједини све крајеве који сад не би ушли у њен састав, а некада су улазили у састав Сан-Стефанске Бугарске. Србија и Грчка били би или послушни савезници или би се оружјем морали приволети да буду то, ако не што више. Добивши то, Бугарска би имала да врати Добруџу, и Дунав учини својом границом према Румунији. Кад се и то сврши онда остаје још Цариград с околином, и на Балкану би била једна моћна држава и господар Црнога и Белога, Мраморнога и Јадранскога Мора. Ето, такви планови се не могу сигурно допасти Румунима, и за то они данас сматрају да треба довести Бугарску на њен прави ред, наједнако са свима и по величини и по снази. Задовољити се сада поново једином новим делом бугарске територије, уступљеним под притиском догађаја, за Румунију би била једна ситна политика и опасна погрешка и добит. Пример Немачке, која је победивши Аустро-Угарску 1866 године, задржала само један мали део Аустрије и увела је одмах

у Савез, још делује благотворно на мудре државнике. Узети много сад од Бугарске, значило би у будућности чекати на реванш, и зато ваља узети мало сада и нагнати је да напореде расте с другима на Балкану. Растећи уз друге, можда ће Румунија узети главну улогу у будућем балканском савезу. Балкански Савез је могућан само тако ако се савезници, једни помоћу других, могу одржати у границама интереса Балканскога Савеза, а сузбијати посебне и сувише себичне интересе. Тога Савеза мора бити, јер без њега не могу за дуго постојати Румунија, Бугарска, Србија, Грчка и Црна Гора. Овај нови несрећни рат даће једну крваву, али добру лекцију о томе Савезу и његовој вредности.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Spalato, le palais de Dioclétien, relevés et resaurations par *Ernest Hébrard*, architecte du gouvernement, ancien pensionnaire de l'Académie de France à Rome; texte par *Jacques Zeiller*, professeur à l'Université de Fribourg (Suisse), ancien membre de l' Ecole française de Rome. Préface de *Charles Diehl*, membre de l' Institut, professeur à la Sorbonne. Ovrage honoré d' une souscription du ministère de l'instruction publique et des beaux-arts. Paris, Librairie générale de l' architecture et des arts décoratifs. Ch. Massin, éditeur, 1912.

Класичним остатцима Диоклецијанових „двора" у Спљету бавили су се одвајкада домаћи и инострани писци, које је заносила њихова и данас видљива грандиозност и љепота. Још у XVIII вијеку један енглески архитект, Mr. Robert Adam, дошао је у Спљет да проучава Диоклецијанову палачу, те је у прекрасним сликама приказао изворну зграду са свима припадностима, и односну књигу изложио у Лондону својим земљацима на удивљење. Ма да је у својој реконструкцији дао можда и сувише маха произвољном нагађању, Адамово дјело је, опет зато, најбољи покушај ове врсте што смо га до недавно имали. Тек у најновије доба, услед методичког и научног претраживања драгоцјених спљетских рујина, у ком

су учешћа узели и домаћи инжињери Ивековић и Тончић, могло се отићи један корак напријед, те са солиднијим резултатима изићи пред публику која се за оваке ствари занима. Настојањем пак познатог конзерватора спљетских старина, професора Булића, који је знао да за то заинтересује аустријску владу, и захваљујући готово паралелној, и ако одвојеној акцији француске *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* и бечког министарства просвјете, ми смо недавно о Диоклецијановој палачи добили два стручна дјела, која се у сваком погледу могу да сматрају као урнеци у своме роду. Једно је од тих дјела израдио Г. Ђорђе Ниман, професор на Академији Лијепих Вјештина у Бечу, који у своме елаборату показује „садашње стање“ палаче на основу стварног и минуциозног снимања преосталих старина; друго дјело — ово, наиме, којему смо наслов исписали поврх овог приказа и које је најновије по реду времена — саставили су Г. Ернест Хебрар, бивши питомац Француске Академије у Риму, и Г. Жак Зелер, професор университета у Фрибуру.

Ко је преклањске године, у Риму, посјетио изложбу педесетогодишњег јубилеја италијанске државе, биће јамачно задржао у памети велики рељефни модел Диоклецијанових двора, који је изложен био у Термама овог прослављеног ћесара. У том моделу је Г. Хебрар величанствену спљетску палачу напросто ускрснуо из мртвих. Ми који смо римску изложбу лично посјетили, сјећамо се и данас пријатна утиска што га собом понијесмо о раду француског неимара. Књига његова, која данас пред нама стоји, може да се сматра као писмени и пластични коментар поменутог, у Риму изложеног модела, који је у њој илустрован и протумачен још и детаљним снимцима и прегледним видицима, по којима се могу да увиде резултати трагања постигнути од времена Адамове реконструкције до дана данашњег. Осим тачног описа очуваних старина и њихове умјетничке оцјене, којом нас је задужио Хебраров сарадник Г. Зелер, из овога дјела први пут најстрожом тачношћу дознајемо који је био унутрашњи распоред царевих одаја. Из потанкога и тачнога описа, који је плод дугогодишњих истраживања на лицу мјеста, увидјеће читалац најбоље колико су сачинитељи овога дјела морали да уложе оштроумнога труда, али ће се он увјерити уједно и о несумњивом, позитивном успјеху њихова потхвата. Њиховом за-

слугом данас се тачно зна у којим су одајама становали цар и његова породица, која ли су помјешћа имала другу намјену; у томе се рестаурација Хебрара издваја од свих ранијих сличних потхвата.

И тако се цјелокупна Диоклецијанова палача данас истиче пред нашим очима у своме изворном сјају, правећи достојан *pendant* оној грандиозној „вили" цара Хадријана у Тибуру, која и данас привлачи путнике из цијела свијета. „Али „villa" тибурска — вели с разлогом Зелер — представља остварење раскошнога сна једног владаоца умјетника, који је себи подигао љетниковац у тихој безбједности римске „Кампање" другога стољећа. Напротив, двори Диоклецијанови су утврђени замак једног ћесара војника који је — одрекавши се власти у часу кад је у пространом царству и око његових граница грозила обнова грађанских и спољашњих ратова — имао у виду своју личну сигурност, таман онако као што се раније, за свога владања, старао за сигурност државе. Његови спљетски двори спадају добрим дијелом у војничку архитектуру, те их треба сматрати већма као тврђаву, него ли као музеј."

Као тврђаву дакле — нека буде: али као тврђаву која је изнутра обложена била разноврсним мраморјем, позлатама и драгоцјеним мозаиком, и чији су украс допуњали гранитски египатски сфингови! „Царска палача — завршује француски писац — подигнута је на размеђи двају свијетова: свијета латинског и свијета источног. Она у исто доба представља мост између двије епохе у историји умјетности: пријелаз из епохе римске у епоху византијску."

Шарл Дел, професор на париској Сорбони и члан француског Института, давнашњи пријатељ нашег Приморја и његових класичних старина, написао је увод за ово дјело, у којем се врло ласкаво изразује о резултатима заједничког рада Г. Г. Зелера и Хебрара, истичући како је ово први пут да се два „пансионера" Француске Академије у Риму удружују у дјелу које је заједничко и археолозима и научницима.

Марко Цар.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Цар Душан у Дубровнику“. — У издању Матице Српске у Дубровнику, изишла је књига Г. Вида Вулетића Вукасовића „Цар Душан у Дубровнику“. Писац је покушао, без успеха, да у виду приповетке изнесе неколико момената из владавине Цара Душана. М.

„Основни етички проблеми“. — Г. Владан Максимовић професор богословије у Карловцима, прештампао је из „Богословског Гласника“ своју студију „Основни етички проблеми“. Књига је штампана у Српској Манастирској Штампарији у Карловцима. Цена је 1.60 круна. М.

Две руске приповетке. — Универсална Библиотека из Сарајева наставља серију својих свешчица опет једном руском ствари, која њену универсалност почиње да демантује. Сад је изишла, као трећа и четврта свеска, приповетка руског револуционара Степњака „Кућа крај Волге“. То је позната старинска приповетка, пуна револуционарне реторике, чак и поезије, наивна и по предмету и по композицији. Превод је, као и прошла два, слаб и некњижеван.

Истовремено са том новом публикацијом Универзалне Библиотеке, изишао је, у издању Свесловенске Књижаре. у Београду, превод лепе Тургењевљеве приповетке „Прва Љубав,“ у добром и читком преводу Г-це Станке Глишић.

Г.

„Српске Победе“. — Француски новинар Г. Анри Барби (Henry Barby), као дописник париског „Journal-а“, био је јесенас, као ратни дописник, у српској војсци, у Маћедонији и зимус у Тракији, под Једреном. Он је један од оних ретких европских новинара који су били очевидци историјске битке код Битоља. Своје дописе „Journal“-у и накнадно написане утиске и успомене, Г. Барби је прикупио у једну књигу и штампао је у Паризу ове године, под насловом „Српске Победе“ (Les Victoires serbes. Paris, Bernard Grasset, éditeur. 1913; 8⁰, p. V, 309; 3·50 fr.). Г. Барби прича оно што је видео, и живе слике ређају се пред читаочевим очима. Битке на Куманову, Прилипу и Битољу, са плановима бојишта, врло добро и прегледно су изложене. Драматичне слике су прелаз Црне Реке и Облакова код Битоља. О једренској опсади

писац даје свој занимљив дневник, који је раније, под насловом „Срби под Једреном", преведен на српски. Цело дело богато је украшено сликама, фотографисаним на лицу места. Овом ваљаном делу, у коме један објективан посматралац одаје највеће признање српској војсци, написао је нарочити предговор Г. Емил Оман, професор париског университета, један од најбољих страних познавалаца српско-хрватског народа. О самој књизи вели уважени научењак и најбољи славист француски: „Његова књига показује нам Србе онакве какви су, онакви какве, у току векова, Европа није умела да их види. Нека зла срећа дуго их је гонила. Збрисани са карте Европе у тренутку када их је талас Ренесанса додирнуо, они су продужили тући се против угњетача, али заборављени, непознати, као авангарда Аустријанаца и Венецијанаца. Доцније, када су се ослободили једино својим напором, име Карађорђево одјекнуло је Европом, али име Наполеоново такође је одјекивало, и врло брзо, пошто је доба битака прошло, бавили су се *песмама*, старим епским поемама, више но стварношћу, на коју су дошли, у доба краља Милана, и нашли је мало повољну по Србију. Међутим, од Петрограда до Париза, прешав преко Беча и Берлина, јавно мњење се заљубило у Бугаре... Књига Г. Барбиа ставља ствари на њихово место. У овим истинским страницама, ми налазимо јунаштво хероја из песама, ту словенску храброст која је пре свега стоичка меланхолија, али која код Срба има нечега живљег..."

Ова лепа књига, која ће ускоро изићи и у српском преводу, заслужује што већи круг српских и хрватских читалаца.

X.

André Chéradame: Douze ans de propagande en faveur des peuples balkaniques, Paris 1913. — Овај балкански пријатељ скупио је у једну књигу око стотину чланака, које је писао од 1900 до 1913 године, о питањима која се тичу политичких догађаја у Европи, а специјално догађаја у Турској. Видећи како се нагло и стално развија Немачка, Г. Шерадам је, после дужега личнога испитивања, дошао до уверења да је за Француску најбоља политика одржавања равнотеже којој развој још неослобођених у Европи народности може много помоћи. Новим распоредом европских снага, мисли он, створен би био један сталан *мир*, ограничила би се сувише јака експансивност Немачке и помогле легитимне аспирације западних Словена. Ступање аустријских Словена и балканских народа на снагу и у потпуне политичке слободе, произвело би ту промену, која би могла да буде од велике користи за Француску. У целој књизи, кроз све готово чланке, промиче стара мисао Шерадамова: Аустро-

Угарска да се развија у смислу јачега зближења са Русијом и са свима балканским државама, и на тај начин се спречи јака германска експансивност, која прети толико Француској колико и европскоме миру. Ин.

Alexandre Rubin: Les Roumains de Macédoine, Bucarest, 1913. — Ова књига је дошла у своје време. Кад се у Лондону расправља питање о заштити мањина у заузетим Турским областима које ће припасти Грцима, Србима и Бугарима, природно је да и Куцо-Власи или Арумуни нађу свога браниоца. И, морамо признати да су га, растурени по некадањој Турској, Аромуни доиста нашли. Ако се одбију недостатци који прате сваку расправу ове врсте: нетачна статистика и националистичка нетрпељивост, — може се казати да досад нису Румуни нашли бољега браниоца за очување права маћедонских Арумуна на самостално развијање у духу њихове расе. Ако лондонски амбасадори стигну да прочитају ову књигу, ствар Куцо-Влаха, које су тек у последње време почели прибијати уз себе Румуни из краљевине Румуније, неће стајати тако рђаво. Ако ли то не буде, ја држим да ће се Куцо-Власи брзо прилагодити, као и Јевреји, својој новој отаџбини, као и до сада, дајући јој своју специјалну умешност и предузимљивост која их одликује од Словена на Балкану. Никада Аромуни у Турској нису осећали за Румуне, оно што су Патријаршисти и Егзархисти осећале за Србију, Грчку и Бугарску. Да ли је то одлика или недостатак расе, тек ће се видети. J. M J.

Dr. W. K. Weiss Bartenstein: Bulgariens Volkswirtschaftliche Entwicklung bis zum Balkankriege, mit besonderer Berücksichtigung zum Balkankriege, Dietrieh Reimer, 1913, Berlin. — Вештина уверавати свет о своме постојању и о својој животној снази, привредној и финансијској моћи и војничкој сили, — постала је у нашем суседству друга природа. Откако је балкански рат настао ово је, колико ја знам, трећа књига о Бугарској у којој се не говори о рату, него о прошлој и данашњој Бугарској. И та књига говори о привредној снази Бугарске, о шумарству, земљорадњи, индустрији, трговини, саобраћајним средствима, кредиту и кредитним установама, о порезивању и т. д. Скупљени податци су вештом употребом и распоредом дали слику Бугарске која има све више будућности. Из ње треба немачка публика да види да германска дипломатија има и где и за кога да се заузима. Ин.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXI, број 2. — 16 јул 1913.

СИРОТА НАША МУМИЦА!

(Крај.)

Катарина и Вукосава погледаше у Ангелину, коју су сматрале најнепосреднијом наследницом очеве памети

Ова скупи и иначе као на конац навучене усне, и с тоном индигниране презривости запита:

— Молим, молим. А јесте ли ви озбиљно промислили шта то значи брак, какве он дужности захтева, колико моралне чврстине и озбиљности, колико одговорности? Имате ли ви довољно снаге да понесете на себи одговорност и за срећу једне друге, тако чисте, особе? Не, не, господине, живот је јако озбиљна ствар.

— О, Господе! Па ваљда нисам балавац?

— О, пардон. Видите како сте напрасити, а знате ли да у браку мора бити темељ трпељивост? Ви сте се можда тако одлучили као на једну парницу, која се може добити, а и изгубити. Но ми, сестре, које смо њој и мати и отац, ми не можемо тако лакомислено предати своје дете у руке непознатом човеку. Не, не, ми вас морамо добро упознати, пре но што би дале свој пристанак.

— Али, молим вас, кад Мумица хоће; ето дозовите је, и запитајте је одмах!

— О, не, не. Мумицу смо ми тако васпитале да она хоће само то што и ми хоћемо. И онда, зар ви мислите да

би ми дале наше дете куда од себе. О, то нека нико не захтева од нас! То никако! Она мора бити увек у нашој близини. Та она је тако нежна, она је тако дете, златно наше дете, да би ми биле без душе, и не би свој завет, који смо задале мајци, испуниле, кад би је у свет пустиле саму с туђим човеком.

— Е, госпођице, опростите, али то је страшно! Па како ви замишљате? Жена мора ићи с мужем. Част вама и поштовиње, хвала вама на бризи, нези и љубави, коју сте потрошили на њу, ја бих вас, наравно, стално поштовао, долазили би к вама у госте, али тек то морате признати да ја канцеларију и жену морам имати у једном месту.

— Дакле такви сте ви! Па ви сте прави тирјанин. Видиле смо ми да Мумица није за вас.

Матић је већ хтео да скочи и да се свади, кад Мумица улети. Сестре се запањише, Матић хтеде нешто да јој рече, но она га ућутка једним покретом руке.

— Сад ја не знам ко ја дете. Сви сте ви детињасти, и ви што тако говорите, и ви, господине Матићу, што се тако обрецате Сви ви мени добра желите, јер ме волите, и кад је реч о мени, хоћу и ја да кажем своју.

— Али Мумице!...

— Маните се сад!... Јесте ли ви мене запросили, господине Матићу, јер ме волите?

— Јесам.

— Ето. Имате ли ви што против господина Матића? Онако, па да, стварно?

— Али Мумице, од куда ти тако!... Gresslich!

— Немате. И сад пошто и ја пристајем, па да, то је свршено. Сад лепо да се договарамо.

— Али Мумице, од кога си то научила?!

Матић скочи и пољуби је у руку, а она румена, са сузама и са осмехом у очима, поче грлити сестре и љубити.

— Па он мене воли, сестрице моје, као и ви, ја ћу бити срећна, хајде пољубите се!

И Матић окупи пренеражене девојке и пољуби сваку у суве, лабаве образе.

Сестре тек полако долажаху к себи, згледаху се, почеше брисати очи и утучено и збуњено се опираху:

— Не, не, то не иде тако, ми нисмо тако хтеле!

— Шта ћете? — насмејано и задовољно ће Матић, стискајући Мумичину руку.

Мумица се охрабрила и причини јој се да је постала овог часа паметнија и старија од сестара:

— Чекајте. Ја наравно морам с њим куд он буде хтео, али ћу зато увек остати ваша иста Мумица, ваше прво дете, а он ваше друго — па се онда збуни. — Не. Ја ћу бити и његово дете, а он ваш брат. Он ће вас волети као и ја, а и ви њега као и мене. Је л' те?

Матић весело климну главом, а сестрама се образи још више продужише у недоумици.

Кад је Матић полазио, оне још нису дошле до речи које од суза а које од Мумичина чаврљања. Само су и код капије понављале с пребацивањем:

— Шта учинисте, шта то учинисте!

Матић је ускоро отишао да положи адвокатски испит. За подруг месеца се вратио. Онда се прстеноваше, а после две недеље се венчаше и одоше у његово родно место где је отворио канцеларију.

Сестре су се свему опирале, све су негодовале, али су све чиниле што је Мумица наређивала по својој вољи а под њиховим именом.

Преплакале су цело време до венчања, и пребацивале Мумици да их не воли. Она се већ уморила од уверавања. На венчању су плакале као на погребу. Још једном пред полазак су је увукле у собу и позвале да им све, али све пише, и да се одмах врати к њима, ако би се разочарала.

Матић се невољно смешио и од љутине чупкао бркове.

— Чудне сте; као да је шаљете у тигрову пећину.

Кад су остале саме, туговале су као удовице. Разговарале су се само о њој. И слагале су се у том да је он неће волети као оне, да ће она трпети и свиснути од поноса. Сваки дан је једна писала, с пуно савета о најмањим ситницама. Како се кућа уређује, где је место за коју ствар, како стан да удеси, слале су јој рецепте за јела, кројеве за блузе, непрестано везле за њу. И што је најважније, давале јој мудре савете како ће с њим. Ти су савети наличили на наивна, немачка, теоријска упуства, како се зверови дресирају. Писма су заједнички склапале, и исто тако њене одговоре читале, и реч по реч тумачиле. Било је израза око ког би се сатима

препирале, шта значи, да ли је срећна, или је он већ почео хладнети. Распитивале су се да ли примећује на њему какву промену? Да ли је већ који пут увече изостао? Да ли иде у клуб? Јавља ли се каква „страст“? Је ли нежан?

Што су дуже остале без ње све су више постале загрижљивије и једна према другој. Почеле су се натицати која више воли Мумицу. Која ју је више волела? Досећале су се свих несугласица и пребацивале су једна другој, која ју је чешће увредила.

Њега су звале „он“. Нешто из стидљивости, а нешто из љубоморе.

Оне због школе нису могле да се крећу из места. И зато је млади пар одлучио да ће четврти месец по венчању, о Божићу доћи к њима у госте, на две недеље.

У велико су се спремале да их дочекају. Свака је нешто тајно радила за изненађење.

Опет ће живети, бар те две недеље, као пре. На њега нису хтеле ни мислити. Опет ће спевати у истој соби. Она ће у средини међу два кревета, а четврта ће на комоду. Те ће се мењати, да би свака могла опет бити крај ње. Покрити је, ако склизне с ње покривач, љубити јој извраћену, утрнулу руку у сну, полагати јој длан на чело од бриге, да ли је у ватри.

Њега ће сместити у салон на „шеберле“.

Они су стигли обоје руменији, и пунији но што су отишли.

На њему се огледао грађански понос сталоженог и свог господара, који сигурно држи кајасе свог живота у рукама. Већ по гласу, како је наручивао носаче и фијакер, и како је пребирао новац у новчанику, видело се да зна заповедати. А Мумица је добила онај мирни израз заобљености младе жене, коју су престали трзати снови ишчекивања и слутње.

Кад су се изљубиле, она је и нехотице погладила сестре по образу, заглёдала се у њих готово зналачки, и доброћудно се смешила као најстарија међу њима.

— Добро изгледате. Ти си само, Ангелина, нешто попустила. Опет ваљда твоја несаница. Тамо код нас има добар доктор, питала сам га за твоју болест. Па да, писала сам ти у последњем писму. И понела сам тај сируп с гвожђем и бромом.

— Па како сте, децо, како сте, јесте ли нас жељно очекивале? Ах, овај мој целог пута је хркао, ха, ха, ха!

Кад су дошли кући и док су је сестре свлачиле, Матић викну из друге собе:

— Молим воде!

Мумица се истржe од сестара.

— Чекајте, чекајте, он воли кад ја њему поливам руке.

И узе бокал из слушкињине руке, и, поливајући му руке весело, док је он дувао и прскао воду из шака, шану му на ухо:

— Буди добар, знаш!

Он се насмеја и пољуби је у спремне, напућене усне.

Сестре су само измењивале погледе. Чим би се чуо његов корак, или кашљуцање из друге собе, она се одмах извила и прислушнула:

— Хоћеш што, Миливоје?

Довољно је било само да се осврне, и она је већ остављала сестре, и тражила жижице или четку. Увек је погодила шта хоће, и чему су се сестре највише чудиле, она је то чинила тако радо.

Она се распитивала о њима, али је нису толико тронуле и обузеле те ситнице непромењеног сестринског живота, који је био њој познат. Више је волела сама да прича. И то све о њему, о његовим навикама, које су све њој биле миле, или макар о граду, о канцеларији, о његовој породици. И то је све она звала „наше“, према овом „вашем“: Код нас су лепше баште, код нас има баштован који и прозоре за багателу украшује цвећем. Али наш хлебац што је укусан! Неки Маћедонци. Мама прави за зелени цушпајз ређу запригу. И Миливој то воли. Па и ја сад тако кувам. Па изистине је боље тако, верујте ми! Ха, ха, ха! Ви се згледате, што сам се променула. Е, није, само тако.

Кад су вадиле одела, Катарина примети измене на неким блузама што су оне шиле за њу.

— Шта си то урадила? — запита прекорно.

Мумица порумени.

— Па, знаш, Миливој не воли блузе с голим вратом, па сам дошила тај пластрон и штуарт.

— Ваљда ти не заповеда и како да носиш блузе, које ти сестре поклањају?

— Ах, Боже мој, немојте одмах све трагично узимати. Па овде ћу опарати за вашу љубав.

И сви покушаји сестара да се врати онај стари живот, нису успели. Мумица је најзад све учинила по њихову укусу, али се није могла понова да уживи у улогу „детета". Било јој је смешно то и детињасто, на што су сестре полагале велику важност.

Но оне су се са свом амбицијом и љубомором дале да униште „његов" утицај. Ни часа их нису пустили на само, као да ће их он тиме ускратити. Оне су је мазиле и на само и пред њим, тепале јој, да се Мумица чисто стидела због тога пред њим. А њему је било већ трећи дан досадно. Морао је да измишља којекакве глупе изговоре, да би је домамио у својој собу насамо. И смејао се и једио што је морао своју рођену жену да заводи и да краде пољупце убрзо као ђачић. Јер и званични пољубац при опроштају после ручка, кад би одилазио у читаоницу, доводио је сестре у неприлику. Оне су црвениле и мрским очима га пресецале.

А кад им је Мумица признала да ће бити нешто код ње, оне су удариле у плач, претрнуле су од страха, и нису га могле да гледају очима. Одмах су га позвале на само и пребациле му, шта је учинио с тим дететом, каквој ју је смртној опасности изложио, и да сад пази на њу као очи у глави, да се окане лудорије, да се не даје служити од ње као паша, јер је свако напрезање за њу опасно по живот.

А кад се он насмеја:

— Ех, шта ви то знате!

Оне су му сикнуле у очи.

— Циник, бездушник!

Сад их тек нису остављале на само. Нису јој допуштале ни да му ишта руком пружи.

— Немој ти. Нека узме сам.

Када за столом Матић положи руку на њену, или јој од милоште заглади прамен са очију, оне су скупљале обрве, и непријатно су се врпољиле на шкрипавим столицама. Чим остану један час на само, оне наилазе да их спрече. Кад се неопажено искраду, оне уздрхтало слукте, и сваки шум одела, сваки тихи пуцањ чланака или пригушели смех и шапат, испрекидан као од пољубаца, испијао је њима крв из образа. И тада једна мора закашљати и премештати столицу и лупати њоме о под.

Младу жену је готово ухватио страх. Она је осетила затегнутост и мржњу која је палацала из сваке речи сестара, из њихових очију против Матића, као змијини језици. Она се сама колебала, али је изгубила самосталност, одлучност и сигурност понашања и разазнавања. Њен смех, којим је хтела да прикрије неугодну студен и да унесе топлине, постао је неискрен, дрхтао као лепетање ухваћене птице. За недељу дана бављења у своме девојачком кругу она је почела подлегати вољи и ћудима сестара. То је приметио и Матић, и лице му се мрачило. Настала су ћутања; испричало се све и натезало се с новим стварима.

Осмог дана се већ Мумица превртала без сна. Сестре је одједном почеше грлити, и јецајући је запиташе:

— Признај да си несрећна!

Мумица их је разуверавала. И смејала се и љутила.

— Ја сам срећна. Он је диван човек. Само га ви не разумете. Ви уопште „то“ не разумете.

Одједном Матић удари песницом у зид. Мумица уплашено скочи и викну:

— Шта је? Зар ти не спаваш?

Матић је хтео исто то да запита.

— Не. Боли ме рука, ходи да ми истрљаш.

По жениним лицу сину осмех, па забринуто полети к њему.

— Мумице, ваљда нећеш тако! — у један глас викнуше сестре, ужаснуте од њеног неглижеа и пружајући јој сукњу и блузу са столице.

— Таман! — скоро поругљиво одврати Мумица и отрча у другу собу.

Сестре су остале узверене и укочено седећи у постељама. И дуго нису могле заспати. Слушале су напрегнута слуха и немирних срдаца, и да је Мумица прешла руком преко њихових очију када се вратила, осетила би да су влажне.

Бол Матићеве руке није попуштао. Сваке ноћи га је жигао. Сад је Мумица већ и сама примећивала да јој сестре јецају у душецима. То ју је болело, нагнула се да их пољуби, али оне тек тада бризнуше у плач, одвраћаху лица од ње и као с гнушањем пискаху:

— Иди, ти нас не волиш више!

Сутра дан није смела да види, је ли мужу боље. Но после два дана, Матић опет удари о зид.

Али сад се сестре дигоше и раширише руке:

— Не, нећеш ићи! Ти ћеш пропасти. Назепћеш. Какав је то човек? Тирјанин један!

А кад Матић удари поново, оне викнуше у глас, а он је трептао од мржње и злобе:

— Она не сме ићи! Већ је сва пропала од зиме. Зар ви немате срца? Није она ваша робиња!

— Шта-а? Шта се ви петљате ту? Бабе! Ја жену своју зовем.

— Пашо, тирјанине! Она је наша сестра. Ако ви немате душе, ми морамо на њу пазити!

Мумица је узалудо крхала руке, пламен који је букнуо није могла угасити.

Матић опсова нешто, поче грувати око себе стварима, и викну пред њиховим вратима.

— Жено, сутра пакуј! Ја идем у кавану.

И опет падање у несвест, грчеви и плач.

— Ти сутра немој с тим дивљаком и убојицом. Остани код нас. Немој да будеш несрећна целог века.

Узалуд их је Мумица тешила и корела, оне су остале при свом, да је она несрећна.

Сутрадан су отпутовали. Сестре су их испратиле на станицу, пожутеле и поцрвенелих очију. Мумица је силом извела да се бар света ради измире и рукују. Али се нису гледали.

Чим је Матић осетио угљени, жељезнички дим, насмешио се, зграбио жену испод руке, као да се боји, отеће је неко. А она се прионула уза њ, и кад јој је погледао у очи, њене се зенице засијаше.

— Хоћемо ли нашој кући?

Она срећно климну главом.

Сестре их нису могле да гледају, окретоше главе.

Кад је већ жељезница пошла, они се нагоше кроз прозор, да би женске могле лепршати рупцима. Он је жену држао око паса, и раздраган, опраштајући сада све, и сам махао шеширом. Код завијутка Матић само одахну као да му је пао камен са срца, рашири руке и загрли жену, која се сва скупљена положи на његово раме.

— Немој се срдити на њих. Оне су добре, само су несрећне!

— Ех, не срдим се ја, само једва чекам да смо код куће.

Мумица се насмеја:

— И ја — Па полу-тужно и детињасто додаде: — Боже прости!

А Катарина, Ангелина и Савета не проговорише ни речи при повратку у свој пусти, чисти стан. Само кад се нађоше саме у својој соби, нагонски падоше једна другој у загрљај, ударише у гласан, очајан плач, док се Ангелина не трже, и дошавши себи и осетивши потребу да се нешто каже, готово стидљиво прошапта, а сестре одмах за њоме поновише:

— Сирота наша Мумица, она је несрећна!

Вељко Петровић.

ДИВЉАК.

(8)

IX

Пробудивши се раније него обично, Љубица се диже и оде пред огледало. И нагло устукну, одступи као да се препаде сама од себе. Очи јој бијаху пожутиле, зацрвениле; капци отекли, поднадули; образи поблиједили и као упали; од ноздрва до усана исприједчиле се двије косе бразде; на бради избила округла модрица као након чијег ударца. Љутита, раздражена, осорна, одбаци и сапун, и четку за зубе, и пудер. Разасу све по руменкастој мраморној плочи на умиваонику, па, уздигнувши рамена, лупну вратима и упути се Јованкиној соби.

На топлој, мекој постељи, која се исприједчила на средини и запремала половину собе, покривена свиленим чаршафом чије су жућкасте ресе падале по тлима, лежала је Јованка. Коса јој се разасула по уздигнутом јастуку и као да га ишарала, окитила; једна рука опустила се по чаршафу као свилом извезена грана, док је другу држала под образом који се руменио, а око сочних, напућених усана, које као да се спремале на пољубац, заигравао је блажен осмијех и, дрхтећи непримјетно, као да се топио у зраци сунчаној, што

се, у једном сребреном млазу, изијевала на њу кроз бјеличасте, мало разгрнуте завјесе.

Погледавши је, Љубица стаде и као да се замисли. Ражали јој се... Ипак, након краће почивке, осоколи се мало, охрабри саму себе, па јој приступи и немилосно продрма за раме.

— Устај!...

Јованка се прену, пробуди. Протре очи, прокомеша голим раменима, зијевну. Затим, преврнувши се на другу страну, као да опет хтједе заспати.

— Устани! — подвикну Љубица јаче и опет је гурну. — Доста си спавала!..

— Молим? — промуца Јованка буновно, купећи се и увијајући.

— Имам да се објасним с тобом... Одмах!...

Јованка се, протежући, придиже, и, придржавајући се за зид, сједе на постељи.

— Шта има? — запита отегнуто, пребацујући косу преко рамена.

Љубица сједе поред ње, на постељу. Грицкајући нокат на малом прсту и гледајући некуд у страну, оштро запита:

— Ти ми не рече отворено: воли ли те он?..

— Хихи...

Јованка се брзо сакри за чаршаф и поче се смијати.

— Кажи!

Јованка не одговори.

— Реци!...

И, исправивши се, опружи обје руке према њој:

— Реци, молим те...

— Рекла сам већ, — пригушено одговори Јованка и опет се засмија. — Шта ћеш више?...

— Лажеш!... Лажеш!... Лажеш!... — цикну Љубица злобно, и тога часа учини јој се да јој на свијету нико мрскији није од Јованке. Дође јој да нападне на њу, да је дави, бије, рашчупа. — Он те не може волити!... Не може!... — избаци, отимајући јој чаршаф из рука.

Није више била она мирна, хладна, присебна Љубица. Помућене, закрвављене очи, блиједи образи који су због завјеса, — што их осјенчавале, — изгледали још блеђи, неуређена, неочешљана коса, и пригушен, полупромукао глас,

одавали су потпуно једну пијану, избезумљену жену која не зна шта ради, која је потпуно на се заборавила. Јованка, погледавши је боље, препаде се и хтједе врнснути. И, као бранећи се, измичући, грчевитије се ухвати за чаршаф, са жељом да се сасвим сакрије, да се огрне њиме.

— Никад он тебе волио није, нити те волити може, — осијече Љубица жешће и раширене прсте поче јој подносити под очи. — Он сада не може волити!... Не може!...

— Али шта је теби? — запита Јованка увријеђена и изненада бризну у плач. — Зар га још и сад волиш?... Зар га нијеси заборавила?..

— Ја?...

Тек сада као да се Љубица освијести. Одступи од постеље, заглади косу и суво избаци:

— Ја га презирем...

— Па тражиш, зар, од мене да га презирем и ја? — отегну Јованка мекше. — Зашто?

— Недостојан је твоје љубави.

Јованка одбаци чаршаф, отре сузе, па скрсти руке на прсима и, погуривши се, безазлено узвикну:

— А јесам ли ја достојна њега?

— Ја сам ти причала ко је и какав је, — осијече Љубица сурово, закопчавајући хаљине, — а ти ме нијеси чула.

— Зато сам чула њега, — мазно одговори Јованка и осмјехну се, — а он је лијеп, лијеп!...

Љубица одиже кажипрст и рече заповједнички:

— Више га не смијеш чути...

— Слушаћу сваки дан, — одлучно одговори Јованка и узви гаравим обрвама. — Сваки дан!

— Нећеш!...

Спустивши мало глас, додаде развлачећи:

— Он те не воли... Никако... И ја, желећи ти добро, забрањујем ти састајање с њиме...

— Забрањујеш?...

Јованка прасну у смијех, преви се.

— Ко мени може забранити?... Ја нећу тутора!...

— Видићемо.

Љубица, ударивши ногом о тле, нагло изађе из собе и закључа врата.

— Не смијеш никуд ни излазити, — довикну с поља. — Треба те казнити као дијете!...

Јованка погледа око себе, устаде с постеље и, притрчавши вратима поче лупати, ударати. Видећи да брава не попушта опет се врати и, онако гола, у самој кошуљи, поче табати по соби, тумарати, као поплашена птица у кавезу. Дође јој и да виче, и да заплаче, и да запомаже у исти мах... Хтједе да отвори прозор, да искочи на авлију... Хитно одгурнувши завјесу, прислони чело уз стакло и погледа даље... Опази само Марију . Румена, весела, ведра напунила широку бошчу кукурузом, па залијевајући читаву авлију јасним и звонким смијехом, прегрштима га баца на све стране, међу голубове и кокоши, које, са нечувеном грајом, оптрчавају, узлијећу око ње. Један омален голуб спустио јој се на главу, други слетио на раме, трећи се раширио на руци којом је придржавала бошчу, па гугућу и, као хладећи је, размахују крилима, док се она све јаче и гласније смије и све живље и живље разбацује кукуруз око себе.

Јованка цикну и као да се нечег досјети. Брже отшкрину прозор, и стидљиво покривајући обнажене прси својим ружичастим рукама, позва је шапатом...

— Марија!...

— Молим?...

Отпочинувши мало, Марија погледа на прозор.

— Ста зелите?...

— Немојте ићи!... Причекајте!... Послушаћете ме нешто!...

Па се брзо врати и сједе за сто. Из књиге, која јој прва дошла под руку истрже, — да изгледа потпуно *тамнички*, — један изгужван листић, исправи га, подреза. Затим, узевши оловку, — на мастило није хтјела ни погледати, — и, не размишљајући много, хитно написа:

Сад осјећам како прогоне и како се свете некоме који хоће да има своју вољу. Затворили су ме у собу данас само зато да се више не бих састајала с вама... Не мари!... Јављаћу вам се макар и овако.

Јованка.

Прочита шта је написала и сави хартију. И дође јој да се из гласа засмије... Макар и затворили, доскочила им је ипак... Сад је сама себи изгледала некако одважнија, храбрија, јача...

Необично задовољство обузе је што је, и нехотице, постала слична многим јунакињама из прочитаних романа. Сваку су мучили и кињили због велике и страсне љубави, па су ипак, на крају, све побјеђивале и успијевале... Зар неће овога пута побиједити и она?... Неће ли и њезин витез дотрчати да је избави?...

Опет приступи прозору и, пажљиво се обзирући да ко не гледа, прстом домами Марију и баци јој хартију.

— Носите то господину Поповићу, — рече шапатом, плашљиво гледајући како се вјетар игра са хартијом и како ковитла њоме изнад Маријине главе. — И немојте да вас опазе.

Марија поскочи, вјешто ухвати хартију и објешењачки, лукаво намигнувши, сакри је под бошчу. Климну главом у знак да је разумјела и, окренувши се брзо, на пети, оде, отрча... Јованка опет погледа унаоколо, затвори прозор и поново се врати постељи...

Младен је сједио у дну баште, на трави, опкољен пашчадима и дјецом којој је правио свирале, кад се појави Марија. Зајапурена, задихана, поплашена, лако поскочи до њега и баци хартију у крило. Опет отрча.

— Шта ли је ово? — лијено запита он, па одгурнувши свирале, дохвати хартију и поче размотавати. Прочита.

— Хм, — прогунђа немарно, отпрснувши. Па, узевши га између два прста, као са неком насладом, поцијепа писмо и надалеко око себе разбаца парчад, која, попут сniјежних пахуљица, почеше лепршати и повијати се у ваздуху. Затим опет прихвати за свирале и поправи једну.

— А зар сам ја разбојник, па да забрањују некоме састајање са мном? — изненада, као досјетивши се, запита сам себе, и, протежући се, с натегом устаде. — Зар сам отрован?..

Поправи мало шешир, накриви га и пође. Ни сам није знао куда ће окренути. Два пута је застајкивао и као размишљао: на коју ће страну?... Напошљетку одмахну руком, окрену се и пође право према начелничкој *канцеларији.*

Затекао га је сама. Сједио је на столици миран, безбрижан, задовољан, са забаченом главом унатраг и, пјевуцкајући, разгонио колутове дима који се извијали из танке, са позлаћеним врхом, цигаре. Опазивши Младена нагло се исправи, подави ноге под столицу, и, на силу се правећи љубазан, избаци:

— О мило ми је... мило ми је... Дакле ипак...

— Немој се, молим те, измотавати, — прекиде га Младен осорно, сједајући на столицу према њему. — Ја сам дошао да се озбиљно разговоримо, ако се уопште може озбиљно разговарати с тобом...

— Ја се, опет, необично радујем што си се и ти зажелио озбиљна разговора, — дочека началник попијевајући, па и њега понуди цигаром. — Хвала Богу!...

Младан спусти шешир поред себе, заглади косу руком и, не примајући цигару, запита набусито:

— Зашто си забранио сестри да се састаје са мном?...

-- Ја?...

Началник устаде и збуњено се поче освртати као да тражи нешто.

— И због тога је, зар, затворио као сужња у тамницу?..

— Али... — замуца началник једнако се осврћући, — то...

— Не знам како бих управо назвао такав поступак, — окреса Младен немилосно. — Јесмо ли Африкандери, шта ли смо?...

Началник пође према њему, погледа га и, као досјетивши се, хладно одговори:

— Нико нема права да се мијеша у моје породичне ствари...

— Али ја имам права, — дочека Младен дрско и удари се по кољену, — јер је то учињено ради мене...

— Свеједно... Нијесам дужан да ти полажем рачун...

И, окренувши му леђа, началник оде прозору и прстом поче шарати по замагљеним стаклима.

А то Младена потпуно раздражи. Диже се са столице, коракну, и, избацивши десну ногу напријед, узвикну пријетећи:

— Нијесам ја човјек твоје врсте да је опасно са мном састајати се.

Началник не одговори.

— И ја не могу дозволити да због мене, ни крива ни дужна, пати једна честита дјевојка.

Началник одиже главу и опет поче пјевуцати.

— Ја отворено захтијевам да је не мучите!... Ја...

Началник искриви главу и подругљиво се осмјехну:

— *Ти* захтијеваш? — запита мукло, са пуно омаловажавања. — *Ти?...*

И, уневши му се у лице отегну презриво:

— А ко си ти?...

Младен се изви, одиже руку, измахну... Ипак, савладавши се, одступи мало, опусти руку низ бедру и јетко, пакосно окреса:

— Знаш добро ко сам, а познаћеш ме још боље!...

Па, прихвативши за штекавицу на вратима, додаде јаче:

— И кућу ћу ти разорити и ослободићу дјевојку!... Отећу је!...

Снажно залупнувши вратима оде из канцеларије. Началник набра обрве, прогунђа нешто, и, запаливши нову цигару, опет се узвали на столици...

X

Док јој началник причао о свом разговору са Младеном, Љубица је немирно чупкала крај од завјесе и грицкала нокат на маломе прсту. Два-три пута је само дизала главу и нијемо га гледала својим крупним, овлаженим очима, као тражећи да понови поједине ријечи, да их објасни. Кад је све свршио, она прошета по соби и суво, промукло запита:

— Па шта сад мислиш?

— Шта мислим? — нехајно одговори он и слегну раменима. — Зар се може неко плашити од Младенових пријетња?

— Али она га воли!

— За кратко вријеме. Чим га боље упозна, неће га волити.

Љубица лагано задрхта. Узе са стола чашу воде и искапи је.

— А ако је отме? — запита мирније, савлађујући се. — Шта тада?..

— Он то неће учинити, — одговори началник хладно.

— За инат он ће све учинити!

Началник погледа на своје прстење и поче их чистити.

— А шта је са Милојевићем? — запита као узгред, присјећајући се. — З р је на њега заборавила?

— Милојевић је једна велика нула, — јетко дочека Љубица, и одмах се могло познати да је и сама размишљала о њему. — Зар се он код дјевојака може успоређивати са Младеном?...

— А ако би удесили да је сад запроси? — нагласи начелник јаче.

— Она би га одбила.

— Вјерујеш?...

Он као с муком устаде и, спустивши јој руку на раме, одлучно рече:

— Ту је нећемо много ни питати.

— А ако одбјегне?...

— Не бој се!...

Узе јој главу међу руке и пољуби је у чело. Затим, измахнувши главом као да поздравља, окрену се, оде...

Остаде сама. Неколико минута гледала је према вратима куда је отишао и као да је хтјела још нешто казати. Затим се врати, сједе крај стола и објема рукама подуприје главу. Има часова кад човјек изгледа најзамишљенији, а кад у ствари не мисли ништа. Ни она, у овом тренутку, нити је што мислила нити је могла мислити. У глави јој је зујало, врило, пиштало; ситне некакве пјеге као безбројни ројеви мушица колутале јој се испред очију; трепавице се, каткада, саме склапале и, изненада, нагло, отварале се опет, шириле се... Поново узе чашу воде и напи се.

— А ако му одбјегне? Ако је отме?... — запита сама себе и брзо устаде. Погледа унаоколо као да тражи некога. Хитно отвори врата, на прстима дође до собе Јованкине, ослухну. Нешто је шуштало унутра, у соби, комешало се. Провири кроз кључаницу. Опази Јованку како се нагла, погурила се над некаквим хартијама и пише нешто, пише. Лице јој ведро, свијетло; око усана игра осмијех...

— Шта пише?...

Ухвати за штекавицу и хтједе да отвори врата, да је изненади. „Сакриће“ као да јој шапну неко.

— Неће му отићи!... Неће!...

Готово шиштећи прошапта и попријети према соби:

— Неће!...

Па одступи од врата и опет пође. Дошавши до степеница, ни сама не знајући зашто, спусти се низа њих и крену према башти. Мирис расцвјетана цвијећа надахну је, вјетар јој се заигра косом. Као освјеживши се мало, пође даље тргајући гранчице и стружући папучама по ситном, шареном пијеску, који јој хрштао под ногама. Сађе, спусти се у дно

баште. Ту, прикупивши „шлафрок,“ сједе на траву и, жваћући отргнуто лишће, гледаше унаоколо једним широким, тупим, безизразним погледом.

Сва се стрекну кад изненада, иза ограде, истрча једно керче, малено, ситно, кудраво, са оклемпљеним ушима и заковрченим репом, и, ситно жевкајући, поче облијетати око ње. Диже руку да га удари, отјера. Тада, одједном, као да јој се ражали за њим. Нагло га узе у наручје и, милујући, поче стезата, привијати на прси.

— Како сте милостиви према пашчадима, а како немилостиви према људима, — узвикну неко са стране и, иза ограде, кроз лишће и цвијеће лехандерово, провири блиједа, чупава глава Младенова. — Ко вас не познаје, скупо би вас платио!...

— Шта?... Зар ваше?... — избаци Љубица поплашено и хитно одбаци керче, које жалосно цијучући одлети у страну. — Опростите!... — Нијесам знала...

— Ипак сте се промијенили, — осијече Младен јетко, старајући се да је што јаче пецне. — Керче сте пажљивије одбацили него мене...

— Тхе... Како ко заслужује!...

Неко вријеме стајали су обоје ћутећи. Она је ударала папучицом по пијеску и као шарала нешто; он је, држећи се за ограду, овјенчан расцвјетаним лехандером, прождирао погледом. Ћутали су обоје, а ни једно нити је хтјело нити могло да се макне, да оде одатле.

— Смишљате ли какву нову муку којој ће те подврћи вашу симпатичну заовицу? — запита он пакосно, након подуже почивке. — Чујем да сте у томе ненадмашни.

Она скупи усне, поблиједи.

— Никаква мука не би јој била страшна колико би било страшно ближе познанство с вама, — одговори му полугласно, прибирајући се.

— Не бих рекао да то и из искуства знате, госпођо...

— О...

Љубица поносно узви главом и хладно одговори:

— Ја је волим и хоћу да је спасем... Могу је спасти само ако јој забраним састајање с вама...

— А ако је ја волим? — отегну Младен лукаво и поче њихати лехандером. — Шта може тада бити?..

— Ви?

Љубици узви једним раменом и брзо осијече:

— Ви никога не можете волети!

— Али ако волим?..

Некако поплашено, збуњено погледа она унаоколо. Не опазивши никога, пође према Младену и рече убрзано:

— Најбоље ће бити ако се ја и ви о том озбиљно разговоримо... Господине Поповићу, пођите за мном!...

— За вама?... у вашу кућу?...

И зачуђен, узбуђен провири он кроз лехандер, а разасута кудрава коса лепршала му се по танким гранама, око главе.

— За љубав тој дјевојци, морамо се разговарати...

Она га погледа нежно, молећи.

— Молим вас...

Дохвативши се за ограду, он се преви и снажно затресе њоме. Прескочи. И паде, клекну пред Љубицу.

— Ево ме на кољенима! — узвикну весело, отресајући траву са хаљина. — Изгледам као какав сентиментални љубавник!...

— Ја никад нијесам волила сентименталне љубавнике, измичући се добаци она.

— Зато сте, сигурно, и изабрали господина барона?...

Састави обрве, напући усне и не хтједе му одговорити. Он се диже и, нехотице се дотјерујући и уређујући, пође за њом.

— Сад ми кажите искрено и отворено: волите ли Јованку? — запита она јаче, пошто су уљегли у собу и стали једно према другоме, лице у лице. — Гледајте ми право у очи и кажите истину!...

— Гледајући у ваше очи, не може се говорити истина, — ватрено избаци он, исправљајући се.

— А ви гледајте куд хоћете.. Само реците!

— Искрено?...

— Искрено!...

— Ха... А јесте ли ви када били искрени?...

Она му се примаче и лагано га удари по образу.

— Говорите!...

Он је погледа дрско, дражећи.

— А ако и опет кажем да волим?...

— Волите?...

— Волим...

Она издиже руке као да зове у помоћ и опружи их према њему.

— И хоћете да буде ваша? — готово цикну.

— Тхе... Хтио бих...

— Неће! — узвикну она јаче, а сва се усплахирила, па дрхће, стрепи, ломи се, кида. — Неће никада!...

И изнемогла, малаксала спусти се на столицу. Мале, румене, ноздрве шириле јој се сад више него икада поцрвениле; преко блиједих образа прелијевало се све јаче руменило; бујна, једра прса дизала јој се, надимала непрестано. Рука, коју је спустила на кољено, још и сада је дрхтала, тресла се, а везена јој папучица при крају остала ситно, ситно клепетала...

— Неће!... Неће!... Неће!... — понови неколико пута болно, изнемогло, као да за себе говори. Затим, погледавши Младена, оснажи се опет и готово заповједнички окреса:

— Кажи да неће!... Реци!...

— А зашто не бих? — одговори он пркосно, са необичном насладом гледајући је како се мучи. — Зар бих био ружан младожења?...

— Не смије она... Не може... — готово јаукну Љубица, грчећи се на столици и увијајући, — јер те је и сад волим, несрећниче!...

Младен, са раширеним очима, тупо и бесвјесно је погледа испод неуређених бичева. Сав се нагео према њој, превио се, и као да је очекивао да ће још нешто рећи, поновити...

— Ја те волим... ја.. ја... ја, — задихано, испресијецано убрза она, пружајући бијеле, пуначке руке да га ухвати, обгрли. — Нико те волио није... нико те волити не може као ја... тиранине!...

Нијемо, без ријечи, спусти се он, стропошта преда њу а чупава му глава клону у крило њезино. И сав се скупи, стресе, проплака. Проплака и она, загрливши га и спуштајући му усне на блиједо, високо чело. Јецајући поче га љубити?...

— Како си икад могао и помислити да те не волим?...

— Како си икада и могла поћи другоме?...

Дугим једним пољупцем зауставише даље даље пре коре. У томе часу сувишне су им биле ма какве ријечи. Силна, велика љубав, у својим најљепшим тренутцима, и јест увијек нијема: њојзи су ријечи непотребне.

(Наставиће се.)

Светозар Ћоровић.

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(5)

Пета појава.

Сирано, Ле Бре, затим вратар.

Сирано.

Ево, све је на асталу!

(Седне за сто и спусти половину макароне).

Јело!...

(Спусти чашу воде).

Пиће!...

(Спусти зрно грожђа).

Воће!... Ал' ће да се једе!

Гладан сам к'о хала!...

(Ле Бреу).

Шта ми рећи хтеде?

(Једући).

— Дакле?

Ле Бре.

Ове хуље толико те љуте,
Да се бојим да ти ум већ не помуте!
Иди па запитај разборите људе
О испаду твоме како они суде!

Сирано.

(Довршујући макарону).

Славно!...

Ле Бре.

Кардиналу...

Сирано.

(Задовољно).

Зар је и он био?

Ле Бре.

Изгледа...

Сирано.

Ħе, њему испад мој је мио!

Ле Бре.

Ал'...

Сирано.

Он пише. Зато и ужива крадом
Кад се неко титра са туђим комадом!

Ле Бре.

Ти душмане ствараш као из рукава!

Сирано.

(Убаци у уста зрно од грожђа).

Кол'ко сам вечерас навукао глава?

Ле Бре.

Педесет, без жена!

Сирано.

То су?

Ле Бре.

Од Валвера,
Гиш, Монфлери, Баро, затим из партера...

Сирано.

Доста, јер и ово сувише ми годи!

Ле Бре.

Али знаш ли куда такав начин води?
— Шта је принцип теби?

Сирано.

Вртех се без плана;
На вољи ми беху разни сваког дана;
Ја изабрах...

Ле Бре.

Који?

Сирано.

Нема равног њему:
Узвишен да будем за све и у свему!...

Ле Бре.

(Слежући раменима).

Лепо!... Сад ми реци разлог мржње твоје
Према Монфлериу, али прави!

Сирано.

(Устане).

То је
Што тај глупак, коме напет трбух крати
Да свој рођен пупак прстима дохвати,
Замишља још да је опасан по жене,
Па очима жабљим страсно у њих блене!...
— Ја га силно мрзим од једне вечери,
Кад се гад тај дрзну *њу* да оком мери!
Чини ми се гледах где љигава глиста
Мили преко једног лепог свежег листа!...

Ле Бре.

(Забезекнуто).

Како? Је л' могуће?

Сирано.

(Са горким осмејком).

Да ми срце пати?...

(Промењеним гласом, озбиљно).

Да! Ја волим!...

Ле Бре.

Коју? Може ли се знати?

Сирано.

Да сним чак и ружна жена да ме воли,
Смета ми нос што се свуд први помоли
За четврт пре мене! — Ипак, не застрепих
Да изберем — бедник! — најлепшу од лепих!...

Ле Бре.

Најлепшу?

Сирано.

Ниједна од свих женских глава
Није тако сјајна, нежна...

(Утучено).

...тако плава!...

Ле Бре.

Која је то жена?

Сирано.

Створ што мозак мути,
Бесвесно убија! Она и не слути
Колико је дивна! Тако лепа није
Ни ружа у којој љубав замке крије!

Њен осмејак мора сваког да очара,
Она ни из чега савршенство ствара;
На божанство личи кретање јој свако.
Венеро, у шкољку ти не стајеш тако,
Ни теби, Дијано, ход није ни близу,
К'о њен што је, кад се шета по Паризу!...

Ле Бре.

До ђавола! То је...

Сирано.

Сад знаш, ваљда, која?

Ле Бре.

Магдалена Робен?

Сирано.

Да!

Ле Бре.

Рођака твоја?

Сирано.

Роксана!

Ле Бре.

Што кријеш? Буди сад бар смео
Па јој признај! Ето, сам је случај хтео
Да ти славу види!

Сирано.

Погледај па кажи
Чудовиште ово шта може да тражи?
Што да се заносим?... Каткад, у самоћи,
Мене свали туга, па у плавој ноћи
Уђем у врт неки. Мирис се разлива,
Ја носину ову пустим да ужива,
Удишући април... А кад месец сине,
И каваљер неки поред мене мине,
С каквом женом, руку стиснувши у њену, —
Ја сањам! Ах, како слатко у том трену
Стиснуо бих и ја руку каквој жени,
Кад би таква срећа била дата мени!
И сав се занесем... Ал' тренутка тога
Угледам на зиду сенку носа свога!...

Ле Бре.

(Дирнуто).

Пријатељу !...

Сирано.

Такав час ми тешко пада !
Осамљен и ружан...

Ле Бре.

(Живо, зграбивши га за руку).

Да не плачеш тада ?

Сирано.

Ах, не, никад ! Пре ће главе да ме стане,
Него што ће суза на мој нос да кане !
Никад нећу дати, догод владам собом,
Да ми се помеша са овом ругобом
Божански чар суза !... Шта на свету буди
Узвишеност већу, но суза у људи !..
— И ја у грех већи не бих мог'о пасти,
Но да једну сузу подсмех обешчасти !...

Ле Бре.

Немој да си тужан !... Љубав то не пита !...

Сирано.

(Тресући главом).

Волим Береницу, личим ли на Тита ?
Волим Клеопатру, да л' сам Цезар, реци ?

Ле Бре.

Ал' дух, храброст твоја !... Ево, и сам стеци
Уверења за то : она мала не би,
Да си ружан тако, никад пришла теби !

Сирано.

(Потресено).

Да !...

Ле Бре.

Нит' би ти дала да бираш од јела !...
— И сама Роксана, за време дуела,
Била је сва бледа !

Сирано.

Бледа ?

Ле Бре.

Бледа, веруј мени!
Дух и срце су јој тобом опијени!
Приђи...

Сирано.

Шта? Да ми се још у нос насмене?
— Само тог се плашим!...

Вратар.

(Улази, Сирану).

Траже вас...

Сирано.

(Спазивши дружбеницу Роксанину, усплахирено).

А!... Њене
Дружбенице ево!

Шеста појава.

Сирано, Ле Бре, дружбеница.

Дружбеница.

(Поклони се дубоко Сирану).

Молим где се може
Храбри рођак наћи?

Сирано.

(Збуњено).

Ја?

Дружбеница.

(Са реверансом).

Ви. Кришом.

Сирано.

(Посрћући).

Боже!...

Дружбеница.

(Опет са реверансом).

Важне ће се ствари с вама да говоре.

Сирано.

(Као горе).

Боже!...

Дружбеница.

Ићи ће се сутра, још пре зоре,
У цркву.

Сирано.

(Ослањајући се на Ле Бреа).

Ах, Боже! ..

Дружбеница.

Око седам сати

Где ћете ви бити?

Сирано.

(Залуђено).

Где ?...

Дружбеница.

Брзо!

Сирано.

Нек' сврати...

Дружбеница.

Где ? ..

Сирано.

(Збуњено).

Колачар Рагно .. Ту...

Дружбеница.

Улица која?

Сирано.

Сент-Оноре... Боже, та збуњеност моја!..

Дружбеница.

(Одлазећи).

Тачно седам сати!

Сирано.

Да, кад она жели!

(Дружбеница оде).

Седма појава.

Сирано, Ле Бре, затим глумци, глумице, Кињи, Брисај, Лињиер, вратар, свирачи.

Сирано.

(Падне на руке Ле Бреу).

Ја! .. Састанак!..

Ле Бре.

Више ниси тужан, је ли?

Сирано.

Зна да живим!...

Ле Бре.

Мир сад!

Сирано.

(Ван себе).

Луд сам и сав горим!...
Са читавом војском хоћу да се борим!
Ја сад десет срца, двaест руку носим;
Не кепеце, хоћу...

(Узвикне громко).

...џинове да косим!...

(У томе тренутку на позорници, у дну, виде се сенке глумаца и глумица како се крећу, шапућући: проба почиње. Свирачи су поново заузели своја места).

Један глас.

(Са позорнице).

Еј, пст!... Мир, ви тамо, сад се држи проба!...

Сирано.

(Смејући се).

Хајд!...

(Пође натраг. Кроз велика врата, у дну, улазе Кижи, Брисај, више официра, придржавајући Лињиера, који је трештен пијан).

Кижи.

Сирано!

Сирано.

Шта је?

Кижи.

Гле, у ово доба
Ког ти водим!

Сирано.

(Познавши Лињиера).

Откуд сад та стара тица?

Кижи.

Тебе тражи!

Брисај.

Стра' га!

Сирано.

Што?

Лињиер.

(Промуклим гласом, показујући му једну сасвим изгужвану цедуљицу).

Та цедуљица...
Сто њих вребају ме... због мојих стихова...

Код капије Нелске... Испод твога крова...
Допусти да ноћим... Ту се ја не бојим...

Сирано.

Сто?... Ноћићеш зато баш под кровом својим!...

Лињиер.

(Уплашено).

Ал'

Сирано.

(Страшним гласом, показујући му запаљену лампу, коју вратар љуља у руци, радознало посматрајући ову сцену).

Узми ту лампу!...

(Лињиер брзо зграби лампу).

И не смеш се крити!
Вечерас ћу теби *ја* покривач бити!

(Официрима).

Будите сведоци!...

Кижи.

Ал' сто њих се скрише!

Сирано.

То је мало! Ноћас треба ми још више!...

(Глумци и глумице, у разним костимима, силазе са позорнице и прилазе к њима).

Ле Бре.

Страшно!... Ко за такву...

Сирано.

Ћути!

Ле Бре.

...пијаницу мари!

Сирано.

(Тапшући Лињиера по рамену),

Да, али то буре, тај ракијаш стари,
Учини по каткад изврсну ствар коју:
Једанпут, у цркви спазив драгу своју
Где замаче прст у освећену воду,
Он, тај водомрзац, улучи тад згоду
И искапи до дна то знамење свето!

Једна глумица.

(У костиму субрете).

То је дивно!...

Сирано.

Зар не, ви, лепа субрето?

Глумица.

(Осталима).

Што прете сто људи том јадном поети?

Сирано.

Напред!...

(Официрима).

Вашу помоћ, ма шта да ми прети,
Не тражим!

Друга глумица.

(Скочивши са позорнице).

И ја ћу!

Сирано.

Напред!...

Трећа глумица.

(Скочивши такође са позорнице, једном старом глумцу).

Хајд, Касандре

Сирано.

Пођите сад напред, Докторе, Леандре,
Изабело, сложно сви сад за мном скупа,
К'о шарена каква позоришна трупа!
С драмом шпанском нек' се здружи ово вече
Талијанска шала, и док борба тече
Нек' прапорци ваши весело зазвоне!...

Све жене.

(Скачући од радости).

Шал!... Огртач!...

Сирано.

(Свирачима).

Нек' вам рука сад не клоне!...

(Свирачи се придруже поворци која се образује. Са позорнице узимају се запаљене лампе и поделе. Цела поворка добије изглед бакљаде).

Напред сви сад!.. Глумци, официри, жене,
Ал' преда се најпре...

(Стане испред њих).

...пустићете мене,
Самог, с перјаницом коју слава вије, —
Сципион Назика ништа био није!...
Ни откуд ми помоћ не сме бити дата!...
— Један! Два! Вратару, отвори нам врата!...

(Вратар отвори обадва крила на вратима. Види се један живописан крај старога Париза, обасјан месечином).

Париз!... Око њега ноћ и магла сива;
Низ кровове плаве месец се разлива...
Дивна позорница!... А тамо далеко,
Сена, к'о чаробно огледало неко,
Трепти испод лађа... Лепше сцене нема!...
— А сад да гледате комад што се спрема!

Сви.

На капију Нелску!

Сирано.

(Стојећи на прагу).

Напред!...

(Пре поласка окрене се субрети).

Драго дете,
Питаш што песнику оном сто њих прете?
Пријатељ је мени, — жељни су му крви!

(Извуче мач).

На капију Нелску!... За мном, ја ћу први!...

(Оде. Поворка, — Лињиер, на челу, посрћући, глумице руку под руку с официрима, глумци скакућући, — пође за њим у мрак, уз свирку свирача и жмираву светлост лампи).

(Завеса).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

МРШАВА МАЧКА.

(5)

VII

После другог неуспеха, Годе-Латерас врло заузет јавним пословима, јако занемари свога ученика. Реми, који се утешио што не виђа свога наставника, одлазио је у Лабанов атеље да црта. Неупоредиви вајар, пронашавши на зиду кеја Малаке песме Колардоа, би испуњен дивљењем.

— Колардо је највећи међу француским песницима, говорио је он.

Док је тешка врућина притискивала варош од камена и асфалта, моралист Бранши био је оденут у дебео горњи капут са дугим длакама, због чега је, по речима својих пријатеља,

личио на Скита покривеног животињском кожом. Мисао о жени није напуштала његов дух и расположење му никад није било тако крвожедно. Није више имао онај стари апетит којим је јео свакога дана један хлепчић од пет пара. Али, под тим густим руном њега је сагоревала неутољива жеђ. Једнога дана кад је Реми по стоти пут, под Лабановим руководством, прецртавао лонац за воду који су зими стављали на пећ у атељеу, моралист Бранши дочепа модел-суд и оде да га напуни на чесми. Кад се Бранши поврати влажна носа и браде низ коју је цурила вода, млади Креолац баци на њега прикривен поглед који је нешто обећавао. Бранши је призивао муњу и жудио за северцем. Из најлепших Лабанових књига цепао је листове да на њима исписује мрачне и ужасне мисли. Олуја с пљуском освежи варош и олабави нерве моралиста.

Време је протекло; време је повратило змајеве по узнемиреном септембарском небу, маглу по октобарским хоризонтима, пећи са печеним кестеновима пред вратима винарских трговаца, поморанџе у ручним колицима, чаробну лампу на Савојчевим леђима и, под крововима белим од снега, у топлим трпезаријама, пару од печених гусака, о Божићу, о Новој Години, о Богојављењу. Али време није изменило срце Браншиово.

На Богојављење, око четири часа, пролазећи са песником Дионом преко трга Сен-Силпис, Реми баци поглед на ледене сталактите који су упола покривали четири камена епископа и воду смрзнуту под њиховим нога у студенцу. Он протрља руке и рече уз крупан смеј:

— О поноћи, овде на тргу, неће бити топло.

Затим су поразговарали, Реми са грубом радошћу, а Дион са префињеним задовољством, о неком писму које су послали по једном носачу, и нису се умарали наводећи му почетак: „Ви сте мрки, а ја сам плава; ви сте јаки, а ја сам слаба. Ја вас разумем и волим вас". Зацело су била сковали какву одвратну мистификацију којом су били задовољни и горди.

Те вечери Бранши је вечерао код Мршаве Мачке са Мерсјеом који је старио и чије је смањено лице ишчезавало испод наочара, са Лабаном који је од осам дана био јако заузет једном књигом о учтивости у XVII веку, са песником

Дионом и Сент-Лисиом. Виргинија им изнесе супу од купуса силнога мириса. Филозоф Бранши одгурну тањир из кога се дизала пара који му је Лабан пружио. Та тешка храна њега би угушила, рече он. Лабан, дакле, није имао ни најмање појма о начину исхране својственом одабраним природама

Један носач уђе, затражи господина Браншиа и предаде му писмо које је мирисало на перунику и на чијој је куверти, нежно сиве боје, био ударен плав монограм. Док је филозоф читао, многобројни дрхтаји појуривали су његовим покретним носом. Најзад, метну писмо у џеп свога капута (фрака који му је Лабан био дао) и баци око себе поглед пун тајанствености. Сва његова сиромашна и узбуњива крв оживе му лице ишарано црвеним жилицама. Био је преображен. Нос му је изгледао обасјан унутрашњим огњем. Дион је посматрао црвене пруге на својој сервиети. Реми је ножем по соли у сланику правио брда и долине и чинио се сав заузет посматрањем поларних предела у миниатури које је стварао и разоравао са ћудљивом свемоћношћу каквог лапонског Јехове. Разговор који је носач прекинуо, млитаво се продужи. Само је Лабан имао нешто полета. Врло занет учтивошћу XVII века, он је жалио за Лујем XIV.

— Краљ Сунце није вредио колико Цезар Борџија, говорио је он. Али био је много бољи од Права Човекових и „бесмртних начела“.

Бранши је покаткад турао руку у џеп свога фрака и нешто притискивао уза срце. Занесеном дубоким сновима, њему се, с времена на време, из натечених и испуцалих усана, отимале медене речи о регенерацији човека помоћу љубави. Још у једанаест часова диже се да узиђе; доњом страном рукава протрља свој прсник, што је од његове стране била необична префињеност и неумерен култ своје спољне особе.

— До виђења сутра! рече му Лабан.

Али филозоф промрмља неколико тајанствених речи о свом могућном ишчезнућу и промаче напоље тако лако, рекао би човек да је постао ваздушаст. После неког времена Дион и Лабан изиђоше из Мршаве Мачке.

О поноћи моралист је у балској одећи обилазио око Студенца четири епископа. Неколико задоцнелих пролазника живо су ишли преко трга. Вода која се била прелила из корита замрзла се по асфалту, и моралист се клизао при

сваком кораку. Оштар ветар покретао је крајеве његовог фрака. Али као слепи коњ који окреће млин моралист је ишао бескрајном ивицом округлог каменог корита. По пустом тргу, једна млада радница, без сумње задржана каквом авантуром, пресецала је ветар живим ходом и чврстим кораком праве Парижанке. На општинском часовнику изби један час, а моралист се још окретао. Само су звонке потпетице двојице ноћних чувара једноликим лупкањем реметиле ћутање ноћи. У један и по филозоф се удаљи да испод фењера поново прочита намирисано писамце.

„Ви сте мрки, а ја сам плава. Ви сте јаки, а ја сам слаба; ја вас разумем и волим вас. Вечерас, о поноћи, будите на тргу Сен-Силпис, око басена“.

Састанак је био тачно означен. Филозоф опет заузе своју кружну стражару. Иње га је покривало дијамантским прахом. Крајеви његовог фрака, од влаге отежали, висили су. Трг је био пуст. Он се још дуго окретао. Затим, преварен, изнурен, очајан, клону на једну клупу и оста непомичан са главом међу рукама. Кад се поново диже, учини му се да спази Диона и Сент-Лисиа како се трчећи губе у мраку улице Оноре-Швалије. У његовој болној глави блесну светлост, и нос његов уздрхта од гнева.

Сутра дан, обавијен својим коњским ћебетом, он изјави Лабану да ће убити Сент Лисиа.

— Мени није много стало до мога живота, рече он, али ми је још много мање стало до његовог живота.

Лабан узалуд покуша да га умири.

За то време Реми, спокојан и без злопамћења, уживао је у благој топлоти своје перине и мислио:

— Ипак би требало једног од ових дана обићи ђенерала Телемака.

VIII

Телемак, у платненој капи на глави и опасан белом кецељом, смешио се, са прага свога дућана, на лепо јутарње сунце које је плавило прашњаву алеју засађену мршавим платанима. Изглед му се пружао десно до касарне, одакле је допирало трештање труба, и лево до Царевог „круга“, у чијој средини се налазио један пједестал који је плакао за својом статуом. Широка алеја била је са обе стране ограни-

чена ниским грађевинама и празним земљиштима по којима су се ређале бели кочеви праља. Винске крчме на углу улица, које су гледале на необрађену земљу, биле су замрљане црвено-мрком бојом, да би привукле погледе и из далека изазвале жеђ војника и радника. Све остало, зидови и земља било је једнолико сиво. Две куће које су се дизале преко пута Телемакове радње имале су малтерисану фасаду три спрата високу, са малим стубићима овалним прозорима, украшену бистама по удубљењима, испуцалу, ољуштену, плесниву, са окнима закрпљеним округлим хартијама и дроњцима обешеним по прозорима. Смешане групе деце и паса мицале се у прашини. Војници су лагано ишли ка узвишењу, а жене у једноставним сукњама носиле су ведра или корпе.

Дућан Телемаков био је црвено обојен; иза окана један комад од говеђих леђа и бифтек били су изложени у чинијама. Телемак је држао за уши једног мртвог зеца и осмејкивао се. Сјајан емаљ његових косих очију, са стране уздигнутих испупчењем јабучица, блистао се на његовом лицу од абоноса, спљоштеног носа и меснатих усана. Још црна вуна коврџала му се по глави. Али чело, кога је ћела оголила, подизало се забачено и откривало један део лобање, чији је врх сачињавао неку врсту кресте.

Седећи на својим стражњим ногама Мирагоана је са интересом посматрала људе, животиње и ствари. Али слободна од страсти и мирне душе, она се спокојно грејала на сунцу. Понекад, испружајући унапред интелигентну главу, својим увијеним језиком лизала је крв усирену на њушци зеца кога је Телемак држао за ноге. Затим, задовољена овим деликатним чулним уживањем, она је поново посматрала алеју, а реп јој је покаткад уздрхтао.

Телемак окрете зечју кожу као рукавицу и, спустивши на један мали сто одерану животињу која се сијала у најлепшим тоновима, он је вешто расече и комађе поређа на једну чинију.

Затим уђе у дућан чија спољна врата су водила у малу башту украшену ладињацима. Пошто је врло чисто приправио своје јело, он седе, док је шерпења од црвеног бакра певала на пећи, и остаде замишљен. Његове очи које су изгледале скоро намалане на сасвим новој играчки, нису гледале више ни у шта. Телемак је без умње видео нешто друго а не своју пећ са четвртастим плочама од фајанса, калајну тезгу и сто-

лове са мушемом, јер је мрморио неку чудновату, благу песму и говорио одсутнима. Најзад, бацивши један поглед на зеца који је, како кувари веле, лагано крчкао:

— Мирагоана, рече он, чувај дућан.

Мирагоана управи на њега свој интелигентан поглед и приђе каменом прагу, који заузе са изразом важности. Телемак се попе у једну врло лепу собу, обложену шареном хартијом по којој се слика лова на дивљег вепра бескрајно понављала. У тој соби од намештаја био је један орман од ораховине, постеља са белим памучним завесама и четири стола, и она је служила у исти мах као соба за спавање гостионичару и трпезарија недељним друштвима Телемак извади из ормана један ковчег који метну на сто и опрезно отвори. Тај ковчег био је пун ствари увијених у свилене мараме и хартије. Он, једно за другим, одви један црвени шал, еполете са китњастим ресама, обоце за уши, један крст и једну значку непознатог ордена и велики шешир са ширитима на коме се сваки од два рога завршавао огромном златном кићанком. Кад се та блага распростреше по столу, Телемак их је посматрао својим зачуђеним погледом малога детета, затим на своју коврџасту главу метну шешир чије се кићанке затресоше, уви се у црвени шал своје жене Оливете, и посматраше се у свом малом ручном огледалу.

Он тада поново преживе свој прошли живот, и поврати се времену кад је био ђенерал. Поново виде блесак крунисања Његовог Величанства Фаустина I, плаве огртаче војвода, кнежева и грофова, црвене хаљине барона; црно лице царево, уоквирено златном круном; Оливету, коју су, у хаљини са шлепом, довезли у двоколицама и која је заузела место међу госпођама у сред цркве. Све му је било пред очима, хиљаде боја хаљина, топовска паљба, војна музика и узвици: Живео Цар! Затим је видео величанствене светковине у царској палати, кад су, под светлошћу свећа и кристалних полијелеја, у бесном витлању игара, бели муслински струкови пуцали стежући величанствене црне груди госпођа. Он поново виде војнике постројене пред његовим очима на голој и светлој равници. Сви, спремни за битку, показивали су му своје оружје. А он, Телемак, с рукама на леђима, као Наполеон са бакрореза, пролазио је кроз редове и говорио:

„Војници, ја сам с вама задовољан!“

Затим му се у успомени указаше мрачније слике. Он виде догађаје који су убрзали његов пад; кад је у децембру 1851, са царском свемоћношћу развијајући свој дух плашљивог и свирепог детета Сулук захтео да зарати са доминиканском републиком, Телемак је, на челу своје бригаде, учествовао међу послатим трупама којима је заповедао ђенерал Волтер Кастор, гроф од Крављег Острва. У својој прокламацији војсци Император је био рекао: „Официри, подофицири, војници! Људи са Истока, говедари из Санто-Доминга бежаће испред вас. Идите“. Пун поверења у речи свога цара, ђенерал Телемак, метнувши свој шешир са кићанкама, носећи на грудима императоров орден и војнички ордена Светог Фаустина и велику ленту хаитске Почасне Легије, накићен ширитима, нацицан, босоног, гордо је ишао на челу црног пука, који је представљао претходницу, кад одједном снажан плотун изненади га на граници једног воћњака банана. Зачуђен, разгневљен, запрепашћен, он трупама окрете своје унакажено лице и узвикну са искреном речитошћу:

— Цар је исмејао сиромах свет!

На те ђенералове речи бригада окрете пете и побеже свом брзином. Пустивши у посао опруге својих мајмунских мишића ногу и исплазивши језик, Телемак поново заузе место на челу трупа, не бринући се о пушкама, шаторима, пакетима фишека и сандуцима бисквита остављених на путу. Добивши вест о тој војној операцији, Сулук уздрхта свим својим удовима и, да би себи повратио срчаност, нареди да се ђенерал Волтер Кастор пушкара. Издаде заповест да се ухапси ђенерал Телемак, који осам дана остаде сакривен у тропској шуми на обали. Француски консул, на молбу лепе госпође Сент-Лиси, прими Телемака и даде га пребацити на кров *Најаде*, која се припремала на пут за Марсељ

При тој успомени Телемак узе израз интелигентног пса кога су ишибали, и поново уви крст, еполете и шешир у свилене мараме. Он, забринуто, погледа кроз прозор да когод није прошао алејом, и, пошто је драгоцени ковчег поново метнуо у закључан орман, он сиђе у дућан и нали неколико капи воде у мирисну шерпу која је певала.

Часовник, прикуцан изнад места за тезгом, показивао је једанаест часова. Гомила малих мангупчића са замршеним чуперцима и којима су крајеви кошуље вирили кроз рупе на

панталоницама, у облаку прашине јурну на стаклена врата. Оштро кричање дизало се из тог облака.

Телемак се појави на прагу са једном чинијом за супу пуном заосталих комада живине и печене рибе чисто увијених у хартије. Мирагоана, пажљива и озбиљна, седећи на прагу, са репом који је подрхтавао, надгледала је раздавање.

Преврћући једно друго, мали народ опседе две ноге Телемакове, који командова нарочитим тоном кроз нос:

— На десно, строј се!

Онда се деца поређаше у једну линију, са рукама уз ноге, испружена врата, очију увећаних од жеље.

Телемак их разгледаше неко време са веселом озбиљношћу, затим:

— Одговарајте на прозивку, рече он. Број један... број два... број три...

И свакоме је давао његову порцију. Број један, два и три побегоше, обема рукама стежући уз трбух свој део укусних ствари и поједоше га сваки у по једном углу, бацајући око себе неповерљиве погледе.

— Број четири... број пет... број шест...

Број шест, који је био риђ, одгурну број четири, који је рамао, и чије се пилеће кости откотрљаше у олук.

Мирагоана наћуљи уши, број четири поново узе своју кост, и ђенерал Телемак, пошто је тако по обичају снабдео своју војску, врати се пећи. Видевши да је зец добро, он извуче из фијоке једну малу дрвену пушку црвено обојену, и зовну Мирагоану. Она се приближи оборених ушију, а изгледало је као да хоће да каже:

— Боже мој! чему све то може служити? Не ваља што узалуд живот чинимо сложенијим; ја никако задовољство не осећам да вршим обуку. Али пристајем на то да бих била пријатна своме господару Телемаку.

И, стојећи на својим стражњим шапама, Мирагоана пусти да јој се уз ружичаст трбух прислони мала дрвена пушка.

— Узми оружје! Пред перси!

Мирагоана учини по команди. Али су јој мишићи на ногама изнемагали; она паде на четири шапе и, оставивши оружје на плочама, нишући се, појде дућанском прагу.

— Рђаво, млитаво, рече јој Телемак. Поновићемо сутра.

Али Мирагоана непомична, наћуљена, лану двапут. Затим поче трчати од прага пећи док су јој стражњи нокти куцкали по плочама.

Са сламним округлим шеширом какве носе мрнари, Реми уђе у дућан и представи се Телемаку који му, у својој радости, без речи окрете леђа, да би отворио једну боцу белога вина.

— То сте ви, *муше*,[1] рече црнац, ви *муше* Реми, син *муше* министра и кумче сироте моје жене Оливете, која је продавала арак, кокосово пиће и сапотиље у Порто-Пренсу. Мулати су је грозно убили у њеном базару и попили су јој тафју. Догађај се надугачко описао штампаним словима у *Хаитском Монитору*. Конзул, *муше* Морел-Латас дао ми је да га прочитам. И мени је било жао, јер је Оливета била добра жена. Како сам задовољан што вас видим, *муше* Реми! Оливета није више била млада кад сам је узео за жену. Телемаку се смејали што узима стару; али Телемак је знао да што је жена старија, она боље кува. Седите, *муше* Реми. Ево белог вина које неће више остарити, јер ћемо га ми испити.

И црнац стаде дуго да се смеје. Кад је отчепио боцу, одухну восак са грлића, он се замисли и рече:

— Живот не траје увек, али смрт траје увек.

Затим, приближивши своје дебеле усне уву Сент-Лисиа, додаде полако:

— Па онда, тамо горе, у једној кеси, ја имам приличну суму новаца да дам сазидати Оливети леп споменик.

И опет поче да се смеје. Он запита како је госпођа Сент-Лиси, која је тако лепа жена, и хтеде да сазна шта Реми ради у Паризу.

— Спремам се за испит зрелости, одговори младић зевајући.

Телемак није знао шта је то матура, али је мислио да то мора бити „нешто добро“.

(Наставиће се).

Анатол Франс.

(С француског превела Ј. Ђ.).

---

[1] Mouché, како Црнци изговарају *monsieur*, господин.

МАЈКА.

Сваке ноћи, кад људи спавају најдубљим сном, а дуси почну да говоре, излази *на* на крваво разбојничке, да обиђе гробове деце своје.

Иде од гроба до гроба, од хумке до хумке, и љуби крвљу натопљену земљу.

— Децо моја, синови моји! Ја сам мајка мајке ваше, која се зове *Отаџбина.*

Нека вас не стеже бол, што на последњем издисају нисте видели своје најмилије. Ја сам вам очи склопила, и ваше крваве ране целивала. Ја сам мајка мајке ваше, која се зове Отаџбина.

Нека не ломи туга срца ваша, што не почивате тамо где сте први пут сунце угледали. Ви сте донели овде ваше лепо сунце, ваше слободно сунце, а оно ће грејати груду која вас покрива. Ја сам груда, мајка мајке ваше, која се зове Отаџбина.

Ви сте посејали мирисне цветиће по пољима овим, и они ће кадити гробове ваше. Ја ћу их својим сузама радости и захвалности заливати. Ја сам мајка мајке ваше, која се зове Отаџбина.

Целивам стопе куда сте проходили, целивам ваше лепе, младе ватрене очи; целивам ваша ведра и поносита чела; целивам ваше мушке јуначке груди; целивам ваше челичне мишице, које су нам челичном кишом објавила рађање сунца. Целивам ваша лепа, насмејана уста, децо моја. Ја сам мајка мајке ваше, која се зове Отаџбина.

Куманово.

Милорад М. Петровић.

ЗЕЈНА.

1.

Звекир тресну, Латиф-бег се врати,
Златне ноћи прођердани сати,
Ко ли ће вас ноћас да позлати? —
Звекер тресну, Латиф бег се врати.

Зејна, Зејна, око моје црно,
Како бих ти у кавезе прн'о,
И ферецу и јашмак разгрн'о...
Зејна, Зејна, око моје црно!

Али како?... Латиф-бег је гуја,
Што ђауре и твога славуја
Мрзи, мрзи.. око моје црно,
Како бих ти у кавезе прн'о!...

Сад се гуја око тебе свија
Сад те гуја у наручје нија,
Па ти очи и усне испија,
Сад се гуја око тебе свија!

Отруј гују!... отрова му спреми,
Нек' са првим пољупцем занеми,
Ми ђаури у љубави мремо,
Ми ђаури слађе милујемо!

2.

Убих скота, моја је грехота,
Кад ми ноћас у ложницу сврати,
Да ми санак сузама прекрати, —
Убих скота, нек' је и грехота.

Сад ми дођи, моје радовање,
Узми чевре па ми вежи очи,
Да не гледам ни дане ни ноћи,
Дођи, дођи, моје радовање!

Поведи ме куд те очи воде,
Дан за даном, од зрака до мрака.
На крај света, стотину конака,
Одведи ме, куд те очи воде.

Па ме љуби, као онда што си,
Ти још незнаш како вену буле,
Кад познаду ђаурске булбуле,
Па ме љуби, као онда што си.

Па ми испи и очи и уста,
Па ме испи сву целу до капи,
Алаху су угодни севапи,
Дођи, дођи, испи ме до капи.

Куманово.

Милорад М. Петровић.

СТАЛНОСТ.

Ја те волим! Дани, ноћи пролазе.
Сваки тренутак односи по мало
Од младости. Дани нови долазе;
Али је једно ипак остало:
Ја те волим!

Ја те волим! У звезданим ноћима,
На клупи, у дну парка, к'о некада,
Ја те сањам у најлепшим сновима;
Успомена је вечито млада.
Ја те волим!

Ја те волим! После твога одласка,
Мени је радост непозната била.
Људи су говорили то је маска;
Али ти си друкчије мислила:
Ја те волим!

Ја те волим! У рђавим данима,
Као на мрачном небу светлост блага,
Твој нежни лик се пред мојим очима
Појављује. Сећај ме се драга.
Ја те волим!

Ја те волим! Дани, ноћи пролазе.
Сваки тренутак односи по мало
Од младости. Дани нови долазе;
Али је једно ипак остало:
Ја те волим!

М. Л.

ПРОЛЕТЊА НОЋ.

Шапати се проносе по тами.
Све по двоје пролази и сања.
Ова ноћ је пуна миловања.
Ту смо и ми, на путањи, сами.
Шапати се проносе по тами.

Прилике су чврсто припијене,
И усне се додирују страсно.
Корачамо тихо као сене.
У срцима љубав пева гласно.
А срећа је као бескрај сами.
Шапати се проносе по тами.

Месец светлост лије изнад грања.
Сваки руку стеже својој дами.
Ова ноћ је пуна миловања.
Све по двоје пролази и сања.
Шапати се проносе по тами.

М. Л.

ЕНЕРГИЈА У БИОЛОГИЈИ.

Без тачна појма енергије у биологији, измене материје између живога створа и његове средине и хемијске појаве којима је седиште жива материја, остале би необјашњене у своме циљу, загонетне у своме правцу. Без науке о енергији примењене на живот, кружење материје у живоме свету, цео метаболизам како се вели у физиологији, био би неразумљив из узрока што он бива у енергичној сврси. Друкчије речено, Биохемија без Биоенергетике била би наука свакако интересантна која би нас упознала том чудотворном лабораторијом живе материје: али без науке о енергији сва познавања биохемије остала би готово бесплодна у ширим закључцима, јер би прави циљ — или последица — сложеног хемизма живих створова остао неоткривен. Живот се не да замислити без хемијске основе: а пошто све хемијске појаве стављају у игру

енергију, то је јасно да је посматрање метаболизма у живих створова једино са материјалне стране непотпуно ако се не посматра у исто време и са енергетичне стране. То се данас увиђа, али свакако не одавно. Доста је зато бацити поглед на многобројне књиге у којима су изложени основи физиолошке науке. Док се у њима више или мање надугачко излаже функционисање срца и његових валвула, утицај разних сокова на храну, закони надраживања живаца електричном струјом и т. д., дотле се о биоенергетици не говори нимало или само врло мало, и то под именом животињске топлоте, и ако све оно што је изложено служи енергетичним сврхама, било стављајући организму на расположење хемијску енергију хране, било употребљујући ту енергију и претварајући је у неку другу врсту енергије. Али, мора се признати, у новије доба биоенергетика почиње заузимати место које јој припада у физиологији. Проблемима биоенергетике приступило се са свих страна. Томе служи као доказ скорашње знаменито дело J. Lefèvre-a, *Chaleur animale et Bioénergétique*, у коме је на не мање од хиљаду страна изложено наше знање о биоенергетици за коју, у предговору тог дела вели професор Dastre: „Могло би се рећи да је она средиште или пупак физиологије у ономе смислу у коме су стари говорили за Грчку, матер цивилизације, да је пупак света“.

* * *

Особиту важност у биологији добила је енергија од како је од нејасна појма постала одређена ствар коју смо кадри мерити и пратити у њеним променама за које имамо заједничку меру. Хемијска енергија, механичан рад, топлота, електрицитет, све то разне су ствари у којима смо пронашли нечега заједничкога што смо кадри пратити и мерити. Као год што се за материјалне измене створа може држати биланс између „примања“ и „издавања“, тако се исто може учинити биланс и за промет енергије кроз економију живога створа. То је све последица истине да се у живих створова ни материја ни енергија нити губе нити стварају. И једна и друга само пролазе кроз живи створ не одступајући у томе од великих закона хемије и физике. Применом закона консервације енергије и консервације материје на живот, одузета је одједном животу она тајанственост која му је давана као

спонтаном извору енергије, а жива материја пада у делокруг хемије. Животиње и човек не само да сву енергију којом се манифестују примају из спољашњег света, него они још ту енергију деградују претварајући енергију више врсте у енергију ниже врсте, као што ћемо даље видети.

Дакле, данас хемијски закони мртвих тела владају живом материјом, а у енергичном погледу увиђамо да су живи створови само место промена, метаморфоза, енергије која им долази споља и која се у њима не губи.

Када би то била једина тековина биологије било би већ нешто. Ставивши биологију на такву основу, физичари и хемичари учинили су више за ту науку него ли природњаци свих времена.

Колико су неки велики принципи хемије и физике у самој основи живота показује нам и то да су их њихови проналазачи одмах опазили у живих створова и опробали на њима скрећући тиме са свога пута. Чим је Лавоазје схватио шта је то сагоревање, он постаје физиолог и изучава дисање и животињску топлоту, убеђен да и у живих створова нешто гори као што свећа гори и развија топлоту. То је била прва велика тековина физиологије. Доцније, Бертло изучавајући хемијске реакције са енергетичне стране и оснивајући термохемију, даје упутства којима се треба водити за изучавање животињске термохемије. У другим случајевима велики је физички принцип најпре опажен у живих створова: Р. Мајер, размишљајући о пореклу рада у живих створова, дошао је до идеје принципа конзервације енергије.

* * *

Цео свет зна да се механичан рад може претворити у топлоту. Трљајући два комада дрвета једно о друго њихова ће се температура повисити. Кад се топовски метак заустави у оклопу брода, његова жива снага претвара се у топлоту којом челична плоча може бити доведена до усијања. Механичан рад се претвара у топлоту по сталноме односу: треба 425 килограм-метара да би се добила једна калорија и обратно за сваку несталу калорију добива се 425 килограм-метара, па то претварање било помоћу парне машине, мишића итд. Све врсте енергија спојене су међу собом таквим сталним односима, што је у осталом последица закона о конзервацији енергије.

Многе хемијске реакције пропраћене су развијањем топлоте. На тај начин се ослобађа оно што се зове потенцијална хемијска енергија једнога тела, која се мери тим претварањем у топлоту. На пример када 1 грам шећера сагори и претвори се у воду и угљендиоксид, та реакција одаје стално 3,8 калорија. Та потенцијална енергија која лежи скривена у молекулу шећера, беланчевини и масти и која ће се у извесним погодбама ослободити, јесте једина енергија којом животињски свет располаже. Она је *primum movens* целог животног механизма. У мишићноме раду, у животињској топлоти, у светлосним и електричним појавама којима је седиште живи створ, свугде је она и једино она. Њено провлачење кроз живи створ у разноврсним облицима пропраћено хемијским појавама за које је везана, ето то је најособенија ствар живота и сав је живот у томе. И на крају крајева, пошто је одиграла своје многобројне улоге, енергија се растаје са живим створом у оној истој количини у којој је ступила у њ, али само деградована у облику топлоте.

У циљу изучавања материјалних и енергетичних биланса у живих створова, физиолози су саградили разноврсне апарате помоћу којих се могу тачно мерити „примања" и „издавања" створа, како енергије тако и материје. Ти биланси подсећају на билансе новчаних завода у којима су изложени приходи и расходи, и чија разлика сачињава добит или губитак предузећа. Ми смо данас у стању држати тачна рачуна о промету енергије и материје кроз живи створ пратећи и мерећи једно и друго са великом тачношћу. У новије доба томе је много допринела америчка школа са Atwater-ом на челу, саградивши савршене апарате и установивши методе којима се са највећом тачношћу могу мерити измене између створа и његове средине и тиме у исто време проверити принцип консервације материје и енергије у живих створова. Чувени Atwater-ов калориметар јесте у ствари једна затворена соба у којој станује особа на којој се врши оглед и која у њој има удобности да би могла провести више дана. Помоћу апаратâ који су у вези са том собом мере се тачно све гасовите измене створа као и топлота коју развија. С друге стране држи се тачна рачуна о узетој храни и о екскретима и у погледу њихове количине и у погледу њихове енергетичне вредности. Енергија коју створ добива налази се искључиво у

храни. Она се мери у облику топлоте коју развија та храна када потпуно сагори. Али пошто та храна неће сва у организму тако потпуно сагорети, то ће она у ствари мање енергије пружити створу. Добићемо тачну количину ако од топлоте добивене сагоревањем хране ван организма одбијемо топлоту сагоревања екскрета који произлазе од те хране. Та разлика представља количину енергије којом је створ располагао. И заиста, мерећи топлоту коју је створ развио за одређено време налазимо да одговара тачно оној израчунатој енергији коју је храна ставила на расположење томе створу. Тиме се верификује принцип консервације енергије у живих створова. Храна, сагоревајући у организму развија тачно онолико топлоте колико би развила сагоревши изван организма до истог ступња. Као што се види, у енергетичном смислу живот није више тајна.

Ако упоредимо тежину хране коју је створ узео за извесно доба, са тежином телâ која су оставила створ за исто доба (продукти дисања, бубрежног лучења и остала екскрета) налазимо потпуну једнакост ако створ није променио своју тежину за време огледа. Ако биланс није потпун, разлика се налази у промени тежине самога створа. Тиме је верификован у живих створова принцип консервације материје.

* * *

Рекли смо да живи створови не само што сву енергију којом располажу примају споља, него да они ту енергију и деградују. Да би појам консервације енергије био тачан, треба му додати и појам деградације енергије која бива у живих створова као и изван њих. Међу разним облицима енергије треба разликовати више и ниже облике. У прву врсту долазе механична, еластична, електрична и хемијска енергија, а у другу топлота и светлост. Главна разлика је између тих двеју врста енергија у томе што се енергије више врсте могу лако и *потпуно* претворити у енергију ниже врсте, док обратно није могућно под истим погодбама. Претворити механичан рад у топлоту лака је ствар, али претварати топлоту у механичан рад тежа је ствар. И дивљачка племена умеју трљањем произвести ватру, док је претварање топлоте у механичан рад можемо рећи јучерашња тековина. И ништа није толико утицало на нашу цивилизацију као проналазак који је дозволио

претварање енергије ниже врсте у енергију више врсте. Реч је о парној машини.

Кад би се претварање топлоте у механичан рад разликовало од обрнутог процеса само тешкоћом којом се оно може остварити, тада име енергије ниже врсте које се даје топлоти не би било оправдано. Али оно што разликује енергију више врсте од енергије ниже врсте јесте то, да се прва може потпуно претворити у другу, док се друга може само делимично претворити у прву. На пример, када при једноме удару два не-еластична тела развијамо рад извесног броја килограм-метара, цео ће се тај рад претворити у топлоту, и то по односу 425 килограм-метара: 1 калорија. Ако пак претварамо калорије у механичан рад, тада ће опет свакој несталој калорији одговарати 425 килограм-метара, само што неће бити могућно претворити све калорије у механичан рад, већ ће их извесан број спасти са више температуре на нижу не претворивши се у механичан рад. То изискује принцип Карно-Клаузиус-а, и из тог узрока парна машина не претвара никад више од 10—15 процента развијене топлоте у котлу у механичан рад; онај остатак од 90—95 процента не претвара се у рад већ спада са температуре котла на температуру кондексатора или атмосфере и према томе остаје неупотребљив; али без њега онај мањи део топлоте не би се могао претворити у механичан рад. Не треба мислити да то непотпуно претварање топлоте у рад зависи од несавршености машине помоћу које се то претварање врши. Не, оно је у принципу немогућно, оно је немогућно што је топлота енергија ниже врсте. Када се има на уму да је онај остатак топлоте који је погодба за употребу другога дела, спао на ниску температују и према томе постао готово неспособним за претварање у рад, тада је јасно да, и ако се енергија не губи у својим разним променама, ипак се, падајући са вишег ступња на нижи, тиме смањује количина *употребљиве енергије*, то јесте енергије која је кадра претворити се у рад. Дакле, принципу да се енергија не губи и не ствара треба додати да се у разним променама употребљива енергија губи прелазећи у неупотребљиву енергију.

Животињска машина добива енергију у вишем облику, а то је хемијска потенцијална енергија хране која је исто што и потенцијална енергија угља за парну машину. Али у пар-

ној машини та енергија више врсте претвара се на огњишту у енергију ниже врсте, у топлоту, па затим се топлота обрнутим путем претвара у енергију више врсте, у механичан рад, са познатим губитцима. То је заобилазан и штетан начин претварања хемијске енергије у рад. Међутим, могућно је извршити исто претварање без прелаза кроз ступањ топлоте и према томе и без губитака. То бива када се у једној батерији хемијска енергија претвара у електричну, па ова у меманичан рад. У овоме случају нема прелаза енергије више врсте у енергију ниже врсте, већ промене остају међу вишим енергијама које се могу интегрално претварати једна у другу. Теоријски је дакле много корисније извлачити хемијску енергију из цинка у електричној батерији него из угља на огњишту парне машине, а ако није тако и у индустрији то је због скупоће цинка према угљу.

Питање је сада како животињска машина претвара потенцијалну енергију хране у механичан рад. Да ли слично електричној батерији без посредовања енергије ниже врсте или посредовањем топлоте. Према томе знаћемо у исто време да ли топлота коју створови развијају игра важну улогу посредника између хемијске енергије и механичне енергије или је само последица механичних енергија, слична топлоти која се развија под чекићем на наковњу и која може бити према томе сматрана неком врстом физиолошког екскретума.

Пре свега треба имати на уму да у организму живога створа нема знатне разлике температуре која би омогућила пад топлотне енергије са више температуре на нижу, што је неопходна погодба, као што смо видели, за претварање топлоте у механичан рад. Највећа разлика температуре између разних тачака људског организма не премаша много 2°. Дакле, искључена је могућност претварања топлоте у рад у оном смислу како то бива у парној машини, јер са тако малом разликом температуре само би се бескрајно мали део топлоте могао претворити у рад. Да видимо пак у ком се односу хемијска енергија хране претвара у организму у механичан рад; другим речима, које је искоришћавање (rendement) људске машине.

Знамо сви да наш организам развија више топлоте при раду него ли при одмору. Ако дакле одредимо количину хемијске енергије која је ступила у игру у вези са продукова-

ним мишићним радом, тада налазимо да је око 20 процента те хемијске енергије претворено у рад а остатак прелази у топлоту. Значи да је искоришћавање људске машине веће од искоришћавања парне машине, али да није идеално као што је случај када се хемијска енергија претвара посредовањем електричне енергије у механичан рад, у ком случају искоришћавање може бити 100 процента. На који се начин у живих створова хемијска енергија претвара у рад, није нам познато; али је једно несумњиво, а то је да се претварање врши само посредовањем неке енергије више врсте, физиолошке енергије, а не посредовањем топлоте, јер у овоме случају, имујући у виду незнатну разлику температуре између разних тачака организма, не би се могло добити искоришћавање од 20 процента већ бескрајно ниже.

Кад говоримо о механичном раду живих створова, читалац свакако замишља дизање руком једнога тега на извесну висину или извлачење терета уз стрму раван. Међутим, поред тог правог, динамичког рада, у физиологији треба разликовати и такозвани статични рад који је у ствари рад без кретања, рад који се сав збива у унутрашњости мишића. Када на пример држимо непомично опружену мишицу и један тег у руци, знамо да тиме вршимо извесан рад, јер развијамо напор коме следује умор. Али у ствари, физички није произведен никакав спољашан рад, јер се исти резултат може добити без употребе и најмање количине енергије, обесивши на пример тег о један клин. Стога што у статичном раду нема продукције спољашњег механичног рада, *сва* хемијска енергија употребљена у томе циљу претвара се у мишићу у топлоту, док у динамичноме раду видели смо да је 20 процента претворено у рад који мишић стварно продукује. У случају статичнога рада дакле нема продуковања рада већ само деградовање хемијске енергије у топлоту.

* * *

Сви живи створови производе топлоту, неки више неки мање. То је неизбежна последица самога живота који ставља у игру увек извесну количину хемијске енергије потребну за животне манифестације и која се на крају крајева налази у облику топлоте. Сав механични рад који се збива у организму

најзад се претвара у топлоту. Тако на пример, механичан рад срца претвара се у топлоту која се развија трењем крви о судове.

Управо рећи хладнокрвних животиња нема, јер и у оних које се таквим сматрају температура је виша од средине и ако та разлика може бити доста мала. Уместо што делимо животиње на хладнокрвне и на топлокрвне, тачније је делити их на животиње са промењивом и непромењивом температуром. Прве мењају своју температуру према температури средине, док друге са човеком имају сталну температуру независну од спољашње. Човек у поларним пределима и на екватору има исту температуру од 37°, сисари 39°, тице 24°. Разумљиво је да одржавање сталне температуре у срединама које могу имати разлику од близу 100° није тако лака ствар и да човек мора имати поред разног начина одевања и нарочити физиолошки механизам за своју терморегулацију.

За човека и животиње са сталном температуром, за *хомеотерме* како се вели у физиологији, стална температура је погодба живота. Знамо сви, када нам се температура удаљи од нормалне да је то знак поремећености функционисања нашег организма. Животиње умиру када им је температура тела подуже држана на 5° изнад нормалне (Клод Бернар).

Виши створови, отргнувши се од покорности спољашњој температури, ступили су тиме на један виши степен органске савршености јер је тиме њихова потпуна активност омогућена беспрекидно без обзира на годишња доба. Али, еманципујући се на тај начин, створена им је једна могућност више кобном подлегању спољашњим утицајима која не постоји за створове који су остали подчињени спољашњој температури. Хомеотермни створ не покорава се спољашњем топлотном чиниоцу, али ако у својој борби сустане за тренутак, тада, одвикнут од начина живота својих предака, умире.

Између тих крајности, животиња потчињених и животиња еманципованих према утицају спољашње температуре, налази се трећа врста која се такође отргнула од тиранства спољашње температуре, али која претпоставља у критичним тренутцима деспотски јарам упорној борби, очекујући опет згодан тренутак да примљени јарам збаци. То су сисари који преспављују зиму, „зимовњаци“ — ако се може тако рећи, — hibernantes, и у које спадају јеж, мрмот, слепи мишеви и т. д.

Ничега интересантнијега од романа борба тих створова са термичним чиниоцем.

Док је спољашња температура изнад 15°, мрмот се понаша као прави хомеотерм са сталном температуром од 37°.5. Падне ли пак температура испод 15°, тада организам мрмота напушта борбу за одржавање сталне температуре, успава се и постаје *хладнокрвна животиња*: то јесте, његова температура се управља према температури средине, остајући увек мало виша од ове. Мрмот тада живи на рачун својих резерва, пошто се пре летаргичног сна необично угојио, а и буди се с времена на време и једе оно мало зимнице што је спремио у својој јазбини. У осталом, у летаргичном сну његова енергетична потреба врло је мала, око 35 пута мања него ли за време бдења, па према томе и потреба хране мала, јер је истинита она француска пословица: ко спава обедује.

Али не треба мислити да ће се мрмот потчињавати свим фантазијама спољашње температуре; јер ако ова падне испод 3°, мрмот се буди, његова температура се нагло пење на 37°,5 и бори се свим могућим средствима за одржавање своје сталне температуре. Ако је савладан он умире као прави хомеотерм.

Као што се види, организам мрмота, драговољно се ставља под господарство сталне температуре када ова не иде далеко у својим захтевима; али када ова пређе извесну границу он јој се одупире. Слично бива и са јежом и са слепим мишевима.

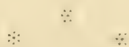

Рекли смо да је животни механизам скопчан одавањем извесне количине топлоте. Та топлота коју је немогућно избећи и која постоји у свих живих створова без разлике, јесте такозвана *физиолошка топлота*. У животиња са промењљивом температуром она једина и постоји. То је топлота која није произведена у циљу грејања, већ која је последњи облик енергије што је животу потребна и која је њиме деградована. Она је тако рећи врста ененергетичног екскретума сличан материјалним којих се организам ослобођава и који су последњи резултат метаболисма разних елемената хране кроз животињски организам. Међутим, та физиолошка топлота игра једну важну физиолошку улогу у човека и животиња са сталном

температуром. Она служи њиховој терморегулацији и она може у томе циљу бити довољна, недовољна или сувишна, према погодбама у којима се створ налази. Ако је спољашња температура доста висока, тако да организам губи релативно мало од своје топлоте, тада је она неизбежна физиолошка топлота више него довољна за одржавање сталне нормалне температуре организма. И тада организам прибегава средствима за одбрану од хипертермије, на име знојењу и повећању зрачења своје топлоте. Али ако је спољашња температура доста ниска, тако да физиолошка топлота није више у стању одржати сталну температуру тела, тада организам прибегава једноме новоме механизму за борбу против хипотермије. Тада се дешава да организам продукује потребну количину топлоте — ради топлоте. То је *допунска топлота*. И она води своје порекло из хемијске енергије хране, само што у овоме случају она није више онај екскретум, последњи ступањ енергије која је животним манифестацијама потребна, већ је продукована у непосредном циљу грејања. Ето разлога зашто зими узимамо више хране него лети. У осталом можемо избећи производњу допунске топлоте на рачун повећана оброка, ако ту топлоту примамо споља седећи у топлој соби или ако смањујемо зрачење топлоте нашега тела одевши се добро. Због тога је тачно речено: да зими један бифтек може бити замењен топлим капутом или једном цепаницом.

* * *

Тешто је схватити праву важност улоге биљнога света у кружењу енергије. Ако треба говорити о деградованој енергији у живоме свету, изгледа да то треба пре свега да се односи на биљни свет који се свакако не одликује својом „енергичношћу". Међутим каква активност под привидном пасивношћу! Какав живот у тих створова за које деца сумњају да су живи, јер се не туже кад им ломе грање и парају кору! Гледајући зелене ливаде које као да дремају под сунцем и шуме које не дају знака живота, ретко ко наслућује чудотворну активност која се збива у тишини лишћа. Хтео бих видети једну биоенергетичну панегирику шума и лугова која би славила праву величину биљнога царства за коју не знају песници. Јер је зелено биље оно чему човечанство и цео животињски свет дугују свој живот. Оно је веза између сунца,

извора живота, и човека. Без биљнога света животињском свету нема опстанка јер је овај паразит који троши енергију коју је зелени лист у тишини уштедео. Па и цела наша техничка активност модернога живота води своје порекло из биљнога света, подложена костурима прашума које немилице трошимо — док их буде било.

До сада смо у живих створова видели само деградовање енергије, прелаз хемијске енергије у топлоту, енергију ниже врсте. Пошто је сунчево зрачење готово једини извор енергије коју прима наша планета, а то је енергија ниже врсте — топлота и светлост — јасно је да се у живоме свету мора наћи један чинилац који је кадар ту енергију попети до ступња хемијске енергије органских тела која су, као што смо видели, једини извор енергије животињског света; јер иначе би ти носиоци хемијске енергије једнога дана понестали. Тај чинилац јесте зелено биље, — биље са хлорофилом.

Као год што парна машина спасава један известан део топлоте при њену паду са температуре котла на температуру кондензатора, тако и зелено биље у деградацији сунчева зрачења које пада са високе температуре сунца на температуру атмосфере наше планете, спасава извесну количину тог зрачења подижући га на виши ступањ енергије која је представљена потенцијалном хемијском енергијом угљеникових једињења која је зелено лишће синтетизовало: беланчевине, масти, шећери и т. д. Пошто је животињски свет кадар узети потребну енергију једино из тих тела која постају биљном синтезом, то је јасно да је биљни свет погодба за опстанак животињског света; а ако има и месоједих животиња ипак без биљнога света њихов плен не би могао постојати.

И тако нам животињски свет са енергетичне тачке гледишта изгледа у опреци са биљним светом. Док овај игра тако рећи улогу регенератора хемијске енергије, онај је напротив озбиљан чинилац деградације енергије у природи. Биљни свет дакле само за један часак спасава коначно деградовање сунчеве енергије коју животињски свет довршује у своме организму и људска индустрија на својим огњиштима.

Иван Ђаја.

ЕСТЕТИЧНА ПИСМА ИЗ РИМА.

IV

Рим, 11 јуна (недјеља).

Не кажем то у намјери да тобоже сам себе тјешим, а још мање да у лаж угоним оног талијанског свеца[1] који је тврдио да је на овом свијету „све дим и таштина, изузевши само добру екипажу у вјечноме граду“, — али морам искрено рећи: ко у туђој вароши жели збиља да штогод види, треба да се по њој креће апостолски. Само оно баврљање које Французи назваше *фланеријом*, може да путника доведе у ближи дотицај с људима и људским срединама; само по ту цијену човјек налази подстицаја да *очима мисли* и да с времена на вријеме понешто запази, што би му се иначе поткрало и што сачињава не само радост и уживање за његове очи, већ понекад и читав један проналазак у области љепоте. Возећи се непрестано у колима, ви ће те се, без сумње, упознати са архитектуром и са извањским споменицима вароши коју обилазите, али оно што чини оригиналност, невидну психу једне вароши, то ће вам зацијело избјећи, као што мора да вам избјегне физиономија куће којој сте завирили само у гостинску собу. Овај стари римски *Corso*, који у неким моментима личи на људски мравињак и по чијим тротоарима ја се обично с муком пробијам, има за се ту добру страну што путник на њему може увијек да наиђе на нешто ново и непредвиђено, на нешто што ће га, ма у ком било правцу, изненадити.

Ја сам, госпођо, јутрос ту срећу имао да сам у *Ко̀рзу* набасао на једног старог пријатеља и земљака, доктора П. из Дубровника, који је малко послије тога — шетајући се са мном по Пинчу — имао прилику да још једном у животу, и кад се томе најмање надао, доживи потврду оне народне ријечи која вели да „по шали и просо рађа“. Чувена „passeggiata“ бијаше данас необично живахна; свијет се извезао у сваковрсним кочијама и аутомобилима, а пјешаци и јахачи растурили се и разиграли у свима правцима, те једни чепукају и ћаскају, а други се окупили у гомилице, па слушају

[1] Свети Филип Нерја, 1515—1595.

концерат музике војничке. Ми се двојица спустили на једну клупу и у најбољем расположењу посматрамо људско шарениле што се пред нама роји. Мој друг, права дубровачка подругуша, воли да збија шалу, те радо хвата ма коју прилику да се безазленом пошалицом очеше о мимопролазнике. Нарочито ужива кад у којем од њих може да запази неку физичну сличност, или ма какву заједничку црту с каквим познатим лицем из богате галерије наших домаћих оригинала и личних познанстава. У неки ће мах, тако, покрај нас проћи један господин у сивкастом путном „комплету“, са вуненим докољеницама, фотографским апаратом преко рамена и плитком *lawn-tennis*-капом на глави. С њиме у друштву бјеше и млада, врло гиздава госпођа. Мој ће шаљивчина брже-боље добацити:

— Гле нашега Јоска! Откуд он овдје?...

Погледам инстинктивно у странца и — замислите, госпођо, мога чуда —: умотрим пред собом, у живом портрету, свога старог побратима *in litteris* Јосипа Берсу и његову убаву полутицу, с којима се тек отраг мало дана бијах растао на задарској *Новој Обали!* Сличност бијаше потпуна, тако потпуна, да се смјеста увјерих.. е се пошалица мога веселог друга ненадно претворила у најозбиљнију збиљу. Наш пјесник и његова госпођа бијаху тог истог јутра допутовали жељезницом из Фиоренције.

Можете замислити како им се обрадовасмо. Ништа у туђем свијету није пријатније од тих неслућених принова у пријатељском друштву; то даје новог маха духу и ногама, особито ногама, на које се, дабогме, у оваким приликама постављају велики захтјеви. Берса је са својом дру́гом и раније у Рим долазио. И он спада у категорију оних римских хаџија, који у вјечиту варош свраћају чешће, зато што су први пут у њој подуже боравили. И, у истини, свети отац Гргур XVI (Cappellari) није без узрока странце који би у Риму тек неколико дана провели, отпуштао лаконским „збогом“, док је напротив путнике за које знађаше да су у вароши дуже времена боравили, на поласку увијек поздрављао узречицом: „Дакле, господине, до виђења!“ Берса ће дакле, као и ја, овога пута између римских старина *пробирати*; а пошто су пробирачи, као што сви знамо, један ћудљиви сој људи, то се наши програми, док заједно будемо, неће увијек подуда-

рати. На сваки начин екскурзије, што их евентуално скупа учинимо, биће за ме несумњиво уживање, јер Јосип Берса није само један одличан познавалац римских старина, већ је у његовом случају археолог, у пуном смислу француске ријечи, *doublé d'un artiste.* Међутим, да бисмо овај наш случајни састанак како-тако прославили и уједно угодили заједничком пријатељу Др. П., који је у Риму новајлија, те једва чека да се домакне Петрова храма, ми смо се данас договорили да сви скупа „ходочастимо“ Светоме Петру Ватиканском, и то, *nota bene*, пјешице.

Сјећате ли се, госпођо, препоруке нашег римског цицерона деведесетих година, услужног и духовитог вајара Ксименеса? „Обилазите римске знаменитости *piano*, *pianissimo;* нема вароши на свијету, која од посјетиоца изискује више физичког труда и више умног напрезања; али, с друге стране, никаква вам варош неће тако издашно наградати муку као вјечити Рим“.

Имајући на уму ту препоруку, ја сам са својом дружином јутрос прије свега хтио да прођем покрај историјског стуба на форуму Трајановом, да се још једаред поклоним његовој љепоти и освјежим успомене што се за њега везују. Отишао сам затим да своје очи разгалим на грчком прочељу (πρόναος) Агрипиног Пантеона и да, узгред, посветим неколико тренутака мајсторским барок-студенци на старом борилачком циркусу (Piazza Navona) Најзад сам, на новом мосту *Umberto I*^{0}, премостио Тибар, и, прошавши покрај тврђаве *Sant'Angelo,* убрзо стигао на помол Петрове пијаце, пред прослављену Бернинијеву колонаду, што се у двоструком полукругу раскрила око чувеног гранитског обелиска и двају водоскока пред исполинским храмом.

Овога се пута нијесам толико журио да превалим црквени праг и зађем под Микеланђелово кубе; ја се овог пута дуже но обично задржах у црковном тријему. Бјеше недјељни дан, те је свијет одлазио и долазио у најшаренијим поворкама. На десној страни до цркве ижђикао мучаљиви, тајанствени Ватикан, који не опомиње ама баш ни чим на јединствену палачу са одређеном архитектуром, но је више налик на згртај разних, поступно надограђених станова. Па ипак је то један мали свијет што се угњијездио у вароши која је сама по себи један свијет!

Наканим се најзад и уђем. Као год први пут, као више-мање сваки пут, моја уобразиља је фрапирана бодљикавим контрастом између религиозне идеје којој је овај џиновски храм посвећен, и огромног умјетничког сјаја и материјалног богаства које је у њему нагомилано. Но, не водећи рачуна о томе, Петров храм, по својим размјерима и ефектима свјетлости која се по њему разлила, остаје опет ствар јединствена.

Свјетлост у овом оријашком здању спушта се с такве висине, да ти чисто изгледа као да се спушта с неба; она се по огромној базилици на све стране шири у таком изобиљу да су њоме поплављени чак и најзабитнији углови. Но гдје се она управо блијешти, то је под самим кубетом; чисто би рекао да је ту издашније концентрисана, канда у намјери да вјечно пјесму поје умјетности Браманта и Микеланђела!

У цркви сам провео пуна два часа, обилазећи разне капеле, чувене папинске гробнице и остале историјске и умјетничке знаменитости у њој. Сликарство је из Петрова храма готово махом проскрибовано. Једна Ђотова слика која је красила *atrium* првобитне базилике, а данас је смјештена у црквеном улазу, претрпјела је у току времена такових „ресторација“, да од Ђотове руке на њој нема већ ни трага. Напротив, Петрова базилика обилује мозаицима, и то је можда једина овећа мана у украсу ове цркве. Мјесто да се мозаиком послуже само у подређене, декоративне сврхе, папе му овдје намијенише главну улогу: они хтједоше управо да мозаиком сликају, да се њиме надмећу са живописима на платну, тежећи за једнаким перспективним и пластичним ефектима, као год и сликари. Отуда, по црквеним зидовима, ово обиље живописа у мозаику, који су напосљетку — покрај све вјештине њихових твораца — у својој блиставој стаклености тако хладни!

Најљепши су украс ове цркве, како се мени чини, њене скулптуре. Један образац старинске умјетности сачуван је у тучној статци *Св. Петра*, којој је богобојазни пук силним целивањем изглодао стопала. Чији је тај кип и у које је доба израђен? — То се тачно не зна; по свој прилици, у IV вијеку. По једној версији, тај некада је Св. Петар друго име носио и представљао ништа мање но поглавицу старог паганског Олимпа, громовника Јупитра.

Италијанско вајарство не води своје поријекло из Рима, него из Тоскане. Ранија Ренесанса представљена је у Петрову храму са два значајна дјела од Полајуола: гробним споменицима Сикста IV и Инокентија VIII. Гробница Сикстова, која се налази у капели Св. Сакрамента, сушто је ремек-дјело и приказује сахрањеног папу у понтифичкој одежди с тијаром на глави и крстом око врата. Израда појединих делова одаје такав мар и детаљну тачност, каква се могла очекивати само од скулптора који бијаше уједно гравер и мајстор златар. Лице је право чудо анатомске скрупулозности — лице испијено, коштуњаво, на коме је сваки мишић, свака жилица под увелом кожом обиљежена. Тоскански реализам дао је у тој скулптури један од својих најљепших образаца. Тешко да су Донатело или Верокио, покрај све своје вјештине, ишта савршеније из бронза створили.

Ова гробница је 1483 године израђена по налогу кардинала Јулијана дела Ровере, познијег папе Јулија II. Улога папе Сикста IV у умјетничком и литерарном покрету његова доба није била мање важна од улогā што их на Петровој столици одиграше Никола V, Јулије II и Лав X. Човјек оштра ума и широког видокруга, овај папа, Сикст IV, бијаше до краја схватио замашај и дух Ренесансе и успио да се у њ уживи. За његова понтификата разни умјетници почињу да се окупљају у Риму; мајстори које ће он нарочито к себи позвати и својом протекцијом одликовати зову се: Полајуоло, Ботичели, Верокио, Лука Сињорели, Перуђино, Пинтурикио, Мелоцо да Форлй: читава елита.

Што се тиче моралних одлика овога папе, о томе су мишљења скроз у опрјеци. По неким писцима је Сикст био у суштини добар, обазрив, па чак и побожан човјек; он је, веле, на Петровој столици само наставио беспријекоран и неокаљан живот на који се бјеше навикао кроз четрдесет година свога фратровања. По другима је то био човјек без стида и без вјере, окрутан, пријетворан, похлепан, окаљан најцрњим пороцима, — у једну ријеч прототип папе Александра VI. Контроверзија о томе није ни данас довршена. Но макар како та препирка свршила, Сикст IV остаје у сваком случају једна истакнута историјска личност и један веома заслужан папа.

То исто не би се могло казати за Инокентија VIII, чија гробница је подигнута у лијевом црквеном броду. Човјек без

моралног рељефа и у свему ограничен, овај папа се некако губи и ишчезава између својега претходника (Јулија II) и својега насљедника (Александра VI). Рекох да је његова гробница подигнута у лијевом црквеном броду, и тај израз „подигнута“ одговора тачно положају Инокентијева саркофага, који је дословце прикачен уза зид и заоквирен статуетама увученим у нишама. Али се вајар овдје није задовољио да упокојеног понтифика истеше на капси, него га је приказао у два различита момента; на неки начин: с ову и с ону страну гроба. У огромној статуи која је над капсом, Инокентије сједи и у лијевој руци држи копље којим је, по хришћанском предању, Исус мучен на Голготи. То злогласно копље овај папа — кажу — дипломатским путем је откупио од султана Бајазита II. И ова статуа је третирана једнаким реализмом као и Сикстова.

У првој капели десно од улаза налази се чувена *Богородичина туга* („Pietà“) од Микеланђела.

Кад је то дјело стварао, велики фиорентински умјетник бијаше истом навршио двадесет трећу годину живота. Створио га је у часу своје велике биједе, љуто уцвијељен и поражен смрћу свога великог учитеља и пријатеља Савонароле, чувеног фратра мученика који у то доба погибе на ломачи Свете Инквизиције. Отуда, веле, чемерни и јадовити израз ове у бога дивне скулптуре.

Ви је се, госпођо, сјећате. Божанствена дијева сједи на Калварију и држи на скуту свог малаксалог, узвишеног синка. По дивном чуду неком, Марија је своју љиљанску младост и своју идеалну љепоту задржала, успркос годинама. Лице јој одише анђеоском милоштом, а нијема, непреболна туга чита се из сваке црте његове. Малаксали Христос узео је облик неисказаног благородства. У опреци са усвојеним обрасцима религиозне умјетности, на овом тијелу, које је толико препатило, нема ни трага од какве озледе, или поднесеног вриједа. Рекло би се, живот у њему није изумро, него се тек притајио. Само бог један могао је тако уснути.

Наша мала дружина подуже времена пред овом прослављеном радњом забленуто је оклијевала, док нас у неки мах пријатељ Берса не трже из заноса, одредивши правац нашем даљем опхођењу овом смисленом напоменом:

— Естетичка еволуција, господо, која је овим Макеланђеловим дјелом започета, домакла се, на неки начин, циљу и

крунисала је своје поступно напредовање двама споменицима у црквеној апсиди, а то су вам опет двије папске гробнице: гробнице Павла III, од Вилима дела Порта, и гробница Урбана VIII, од Бернинија. Изволите само припазити.

Пођосмо скупа ка црквеној апсиди.

Павле III, родом Фарнез, саливен у бронзу, привлачи пажњу посјетилаца већ из даљине. Свети отац сједи гологлав, огрнут плаштем; десну је руку подигао у знак благослова. Ово дјело се одликује ријетком снагом и изразом — двјема велим особинама школе Макеланђелове. Двије голе женске прилике подну саркофага симболишу *Обазривост* и *Правду*. У првој је приказана зрелија, стамена жена, што се огледа у огледалу и држи у руци затворену књигу. *Правди* се, на против, младост смјешка не само из очију, но из читавог тијела. Само тијело, пак, право је чудо складности и облине, једрости и елеганције. Таласаста коса, прикупљена за потиљком, подсјећа у неку руку на фризуре Лизипове. Ова статуа је из умјетникових руку изишла гола. Али се 1595 године тадашњи „намјесник Христов“ побоја за јавни морал и душевну чистоћу своје пастве, те Тодор дела Порта, Вилимов син, буде позван да голе облине божице Правде застере смоковим листом, тачније рекавши, тучном кошуљом у којој су данас (срећом, доста прозриво) умотане.

По једном предању, ова би статуа била пуки портре Јулије Фарнез, рођене сестре Павла III, назване *Giulia la Bella*, која је спадала у најгалантније красотице свога времена и коју римски народ, као титуларну милосницу папе Александра VI, бијаше прозвао „вјереницом Христовом“ (la sposa di Cristo).

Маузолеј Урбана VIII опомиње такође, у некој мјери, на манир Микеланђелов. Али је необуздани Бернини у овом дјелу свом знао дивно да сам себе обузда, и док је дао маха својим умјетничким одликама, успио је као мало кад да своју ужагрену фантазију свлада. Па ипак, која разлика између Полајуолова пластичног веризма и Бернинијеве виртуозности, а да већ и не говоримо о његовом јурењу за сликарским ефектима! Гдје је први назирао прилику за проучавање истине и природе, ту други назире једино, или барем претежно, ефекте пиктуралне и декоративне.

И у овом споменику је „свети отац“ приказан у свечаним одеждама и уздигнут над маузолејом. Лице нема можда

довољно карактера, али је статуа моделисана мајсторски. Знаоци се диве нарочито капси која је, веле, ремек-дјело резбарске вјештине. Вриједно је овом приликом споменути још нешто. На овој гробници (након мистичких оргија Средњега Вијека) слика *Смрти* први пут се јавља као мотив скулптурални. Ренесанса, која је страствено вољела живот, бијаше ту мрку појаву истиснула сасвим из своје архитектуре.

Новина се публици опет зато допаде. Бернини, охрабрен успјехом свог језивог проналаска, попусти поново уздице својој фантазији, те ће за маузолеј Александра VI исклесати читав људски скелет — скелет, наиме, који се узнио из мраморне драперије и као да светом оцу наговјештује судњи час. Од тада ће се грозна Самрт, у свим могућим позама, кезити на људским гробницама, као неминовни атрибут вјечнога покоја.

Томе *гробном* укусу најзад ће крај учинити ново-класична реакција скулптора Канове. У своме маузолеју Климента XIII (1795) прекида овај даровити умјетник са свима екстраваганцијама Бернинијеве школе, те се повраћа једноставним облицима класичног идеала. Али, као што је добро познато, његов стил одаје, у својој траженој простоти, опет неку врсту конвенционалности и опомиње на оно што се обично назива *академски стил*.

Заморени овим опходом око папинских гробница, ми смо из Петрова храма изишли претресајући питање: да ли да се још данас, једном првом, приступном посјетом, одужимо Ватиканском музеју. Али је засићени дух тражио одтора, да се прибере и асимилује утиске што их истом бијаше примио. И тако се ријешимо за паузу.

Ја сам, уважена пријатељице, требао иначе да уграбим времена за ово писмо. Ви ћете, до душе, наћи да је оно, за човјека заморена, и сувише дуго, и да ваш дописник у њему много више *предаје*, него ли своје утиске исказује; али га извините. У Риму је човјек и нехотице гоњен да се често пење на катедру.

Addio, cara signora. Изволите примити на поклон моје најбоље жеље и допустити да ваш дописник њежно и снисходљиво пољуби врхове ваших мирисавих прстију.

Марко Цар.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Одговор на један реферат.

Још претпрошле године, месеца фебруара, био је у Главном Просветном Савету на дневном реду реферат о мојој понуди Министарству Просвете да откупи известан број ексемплара књиге: „Омањи списи Луке Зиме“, а за библиотеке наших гимназија и за награђивање наших одличних ученика из виших гимназијских разреда. Референти су били Г. Г. Миливоје Поповић, професор немачког језика у Војној Академији, и Милан Мајзнер, професор латинског језика у I београдској гимназији. Њихово мишљење је гласило: „да Министарство Просвете и Црквених Послова може откупити неки број књига „Омањи списи Луке Зиме“ за наставничке и друге школске књижнице. А за давање ученицима као награда књига није подесна због полемике и реферата; који би својом личном страном могли код њих (т. ј. ученика) могли изазвати пометњу и забуну.“

Мишљење ове Г. Г. референата усвојио је Просветни Савет.

И сад да видимо с колико су основа референти изрекли да поменута Зимина књига не би била подесна да се даје ученицима као награда.

Зиминих омањих списа има деветнаест. Међу њима има три полемике и један реферат. Од ове три полемике довољно је да с једном упознам читаоце овог часописа; из те једне видеће они какве су Зимине полемике; видеће да ли су оне такве да би „својом личном страном могле код ученика изазвати пометњу и забуну.“

Та полемика има наслов: „Примедба на реферат Спире Калика, професора, о Синтактичним Задацима, II. део, од дра Јована Туромана“.

1896 био је потрошен II део мојих Синтактичних Задатака за превођење са српског на латински, па га је требало прештампати. Министар Просвете пошље Просветном Савету моју књигу с питањем: да ли се она може прештампати онака каква је, или треба може бити у њој учинити какве измене и допуне. За једног од референата изабере Просветни Савет професора I гимназије Спиру Калика. Садржину његова ре-

ферата чинило је ово двоје: најпре похвала Малинине латинске граматике, а за тим окривљивање моје књиге за неуспех у латинском језику у 8 разреду прве београдске гимназије. Када реферат изиђе у „Просветном Гласнику“, прочита га Зима, изненади се Каликовим извртањем истине и незнањем, па ће ми рећи једног дана у почетку летњег течаја 1897: да ће он место мене написати одговор Калику. То он и изврши. Својим списом, којим сам напред наслов исписао, збрисао је Каликову похвалу Малинине латинске граматике; а исто је тако збрисао и све замерке које је Калик учинио мојој књизи.

Вредно је да од разних замерака које је Калик учинио мојој књизи истакнем нарочито оне које је учинио мојем српском језику, а уједно и да наведем како је прошао с тим својима замеркама. Ево тих његових замерака, а ево и примедаба које је Зима на њих учинио:

„Даље налази г. референат (стр. 620), да „сем тога има још и нетачних превода и грешака у српском језику.“

„Трећа рубрика погрешака: нетачни преводи. Међу такве рачуна се ово: „Exploratum est omnibus, извиђено је од свију, место: свима је јасно.“ — Ту свако може видети, да је баш Туроманов превод тачан, а Каликов слободнији и по том нетачнији. — „Bellum suscipere, рат започети, место: предузети војну.“ То је г. референат написао, тек да нешто рекне; јер реч *војна* не налази се у Вукову речнику, премда за то није лоша, али bellum значи управо рат; а ни глагол *предузети* нема у Вукову речнику и одговара немачком vornehmen. Свакако је то Туроман боље превео. Тај пример узет је из Корнелија Непота, а Gustav Gemss у речнику за Корн. Непота suscipere bellum преводи: einen Krieg unternehmen, beginnen. — Pro nihilo ducere = ни пода шта не држати, место ни за што сматрати.“ Да та Туроманова фраза није погрешна, доказују оваки примери: Да се ругаху другим тлачећи њи и под ништо држећи. — Која многи ни пода што не држе. Акад. речн. I. стр. 828[b] m. — „Tusculanae disputationes (quaestiones), тускуланска испитивања, место: расправе или разлагања.“ Ако Туроманов превод тих речи није бољи него Каликов, лошији за цело није, а никако нетачан. — „Реч збиљски прихватај = rem fortiter aggredere место: лаћај се озбиљно посла. Није то тако у Туромановој књизи, како г. референат наводи. „Реч збиљски прихватај“, то је у Туромановој књизи

наслов једне приче (на страни 69. број 16) и није преведен с латинског језика. У ноти под текстом даје Туроман значење за „збиљски прихватај: fortiter aggredi.“ А тај српски наслов г. референат криво преводи на латински: rem fortiter aggredere, па тај криви превод с латинског преводи натраг на српски језик: лаћај се озбиљно посла. Није ту дакле Туроман нетачно превео, јер није ништа с латинског превео, него је г. референат Туроманове речи криво на латински језик превео. — Даље истиче се: „quaerere de, преслушати, место: испитивати, саслушати.“ Све те три српске речи могу се у том случају употребити, али кад је говор о тачности, то је *преслушати* тачније, јер по Вукову речнику значи verhören дакле специјилно пред судом (као што је на овом месту), а испитивати и саслушати имају опште значење, које је за тај случај мање тачно. — Res proposita = упитни предмет, место питање.“ И ту је Туроманов превод тачнији, јер је питање опћенитији појам него упитни предмет. — Difficultatem exsorbere = тегобу издржати место: савладати.“ Exsorbere је ту метафора, која се не да тачно превести, за то није тачније савладати него издржати. Еле ни у тој рубрици г. референат није далеко прокопсао, јер је Туроман наведене изразе тачније превео него он.

„Четврта рубрика. Као грешке у српском језику наводе се ови изрази: „Ово писмо *диктујем на те*. Да је ово диктовати страна реч, и овде за невољу употребљена, то знамо сви, па и сам писац; а што је „писмо диктујем на те“ брахилогички казано место „писмо диктујем управљајући на те“, не мора већ за то бити погрешно. А како треба на латински превести назначено је у књизи. — „Тешко је човеку стидљиву молити за што год велико онога, *за кога је заслужан*.“ Да то није грешка, доказује овај пример: Да смо и ми за отачаство заслужни људи. Вук, Одговор Улаку, 30. — „Ја бих био *требао*. Шта *требају* многе речи? *Нисам требао* бити извештен; где глагол требати —, није безличан.“ Да се глагол требати и лично употребљава, доказују оваки примери из народнога говора: Ко хоће самљети, треба засути. Вук, Нар. посл., 158. Ја ћу теби једаред врло требовати, само узми од мене једну љуску, па кад ти затребам само је протри. Вук, Нар. прип., 20. — „Или ходом *убрзаним*; човеку *стидљиву*; поштење *беспримерно*, где су атрибути после именице,

погрешни су.“ — Да су атрибути после именица погрешни, то од г. референта сад први пут чујемо. Али да атрибути намештени после именица у српском језику нису погрешни (као што нити у латинском нити грчком), то доказују многи примери у народном говору. Ја ћу их овде само неколико навести: Буздован несрећном *ковачевом* прсне. Вук, нар. прип., 3. — Он ће теби давати, шта год заиштеш: сребра, злата и камења *драгога*. Вук, нар. прип., 11. — Ту се бурад оправљају, ту се вино сипа, људи раде, село *читаво*.. Вук, нар. прип., 80. — Јадан ти је, да он пребаци бедеме *градске*, кад синови *Мухамедови* не могу. Вук, нар. прип., 270.

Пета рубрика. „Погрешне конструкције као: „Чим би Квинт *окупао* се и ужинао.“ Да такав положај заменице „се“ није погрешан, види се из оваких примера у народном говору: Овај је сирома послије *домишљао се*, што ће и како ће. Вук, нар. прип., 268. — А сутра дан и отац и мати *преставе се*. Вук, нар. прип., 78. — Тек што заспао бјеше, чује у пећи клопот . . . док у томе и *пробуди се*. Вук, нар. прип., 95. — Даље г. референат наводи: „Цезар прећаше, да ће гусаре строго казнити, — *би мислио* он је њихов господар.“ Испореди оваке примере: Чини ми се, *би* за тебе била. Вук, нар. пјесме. 3, 89. — *Би рек'*, ми вељаше све нјешто: не ходи! Акад. рјечн. I. стр. 365[a]. — Даље истиче се: *Оно да је најбоље мислимо*, што буде најправичније.“ Период, из кога су те речи истргнуте, у Туромановој књизи цео овако гласи: „Љубимо отаџбину, покоравајмо се сенату, бринимо се за добре, садашње плодове презиримо, на славу (код) потомства се обзиримо, оно да је најбоље мислимо, што буде најправичније.“ Ту се јасно види, да споменуте речи за то онај необичан положај имају, да се постигне ритам у том периоду. Намести оне речи у обичан положај, а ритам тог периода је покварен. Али на то није се г. референат обзирао, него је ту само погрешну конструкцију видео — Даље он наводи: „*Већ ако* мислите. *Већ ако* Ханибала ваља бројити.“ Чудно нам је, да израз *већ ако* смета г. референту. Испореди у Вукову речнику под „већ“ 3.: већ ако, ausser wenn. — Даље се истиче ово: „Када Римљани *већ таман* хтедоше. Г. референат добро би урадио, да је доказао, зашто то не ваља. — За тим он наводи ово: „*Будући да* Ксеркс особито Атину беше узео на око. *Будући да* код војске беше.“ Израз „бу-

дући да“ налази се често у књигама разних писаца и како Вук у свом речнику вели, у Војводини са значењем „indem, cum (ital. essendo che —); у осталом тај израз у народном говору није обичан. — Даље следује: „*Тако врло* порасло.“ У Туромановој књизи стоји овако: „Услед ових дела беше углед Темистоклов тако врло порастао, да завист својих суграђана није могао избећи.“ Кад се може латински казати: „tam vehementer, tam valde, зашто не и српски: тако јако, тако врло? — Тој рубрици, у којој се наводе погрешне конструкције, додане су на крају још две појединe речи: „нуждан, цељи“, као да једна појединa реч може чинити конструкцију. У осталом те речи тако су се удомаћиле и у говору и у књизи, да би их тешко било одстранити.

Шеста рубрика. „Граматике (треба граматичке) и ортографске погрешке као: од Алпа.“ Ја нећу да одлучујем, је ли у туђој речи боље „од Алпа, од Алпи, или од Алапа.“ Тако се ниже наводи: „мазага“, што се не противи нити аналогији, а говори се и *мазги* и *мазага*. — Даље истиче се као погрешно „новајлиштво“, што је Туроман за невољу употребио, а г. референат добро би урадио да је бољу реч за тај појам изнео. — Фразу „стоје сваком од воље“ г. референат као граматичку погрешку бележи; али испореди из народнога говора овај пример: Одбер' соколе, што т' је од воље. Вук, нар. пјесме, 1, 433. — Даље наводи се као погрешно: „са основом“. Ово је добра српска реч, а и предлог није погрешан уз њу. Испореди тај предлог у истој служби у овом примеру: Он се замоли, да га приме, да преноћи, а они га *са свим срцем* приме. Вук, нар. прип., 82. — Даље има: „Бој бојоваше.“ Бојо̀вати бо̀јује̂м није нечувено, ако и није обично. Види ту реч у Речнику Југосл. Акад. I. стр. 518; уз то има у споменутом речнику „бојѐвати бо̀јује̂м (I. стр. 516), где се међу другим наводе ови примери: Срећни с Грци бој бојујућ. Да бој бојује с змајем пакленим. Обичније говори се: бој бити, војску војевати. — Даље се истиче као погрешно: „од стра“. У народном говору је то обично, на пр.: Па га од стра увати грозница. Вук, народне пјесме, 3, 38. Пра̂вилније дакако јест: од страха. — Што се тиче речи „неатост“, коју г. референат међу погрешке броји, ваља приметити, да Вук само тај облик у свом речнику има. — У реченици: „Пошље га с једном посадом“ г. референту

ваљда смета реч „једном: али испореди у народном говору оваке примере: Извади *један* бокунић круха и даде га цареву сину. Вук, нар. прип., 93. Идући тако за дуго по свету, дође једанпут на једно језеро, и онде нађе једне велике и богате дворе и у њима једну бабу, царицу, и једну девојку, бабину кћер. Вук, нар. прип., 17. — Даље: „Живљаше са највећом славом“ није криво; испореди у народном говору оваке примере. Дома га љуба *с поштењем* чека. Вук, нар. пјесме 1, 138. *Са страхом* ће стајати, и *с опрезом* гледати. Вук, нар. пјесме 1, 209. — Даље истиче се: „Најпријатељскије“ као погрешка. Тај облик и не може друкчије гласити, али га ваља другим заменити. — Речи: „умалити, прекоравати, прихватимо, пожиљка, престолница, користовати, пријатељоваше, преузме“, за које такођер г. референат вели „да не подносе за такву књигу, могу се све наћи у Вукову речнику. Ако дакле чисте српске речи, које Вук наводи у свом речнику, „не подносе за такву књигу“, а да какве речи онда подносе? — У тој рубрици има још фраза „захвалност указати“, коју г. референат такођер као граматичку погрешку наводи; а мало ниже завршује он свој реферат „благодарећи Просветном Савету на *указаноме* му *поверењу*.“ Дакле кад Туроман каже „захвалност указати“, то је граматичка погрешка, а кад г. Калик каже „указано поверење“, то није граматичка погрешка. Јачега ударца, мислим, већ не би могао г. референат сам себи задати!“

„Кад би сад, рецимо, одлични ученици I београдске гимназије прочитали све Зимине примедбе на реферат Каликов, шта би између осталог видели? Видели би, да њихов професор латинског језика Мајзнер данас оно исто чини, што је пре њега чинио пок. Калик, т. ј., да препоручује својим ученицима латинску граматику, за коју је у Јагићеву Архиву и ово речено: деца, која буду учила латински језик по овој књизи, јесу „beklagens werthe junge Wesen“ (млади створови које треба жалити).

Да упознам сад читаоце са Зиминим рефератом о латинској читанци Владимира Малине. На срећу наших гимназија беше Главни Просветни Савет изабрао Луку Зиму за једног од референата о Малининој књизи. Овај поднесе опширну и темељну оцену, али по писца врло неповољну. Просветни Савет усвоји ову оцену, и Малинина латинска књига

буде одбијена. Ова оцена Зимина главни је узрок због кога је професор Мајзнер, који у I београдској гимназији служи заједно са Малином, био противан награђивању наших одличних гимназиста Зиминомъ књигом. Истину овог мог тврђења доказује и ово што ћу сад рећи. Кад је изишла латинска граматика Малинина, изрекао је о њој у Јагићеву Архиву др. Милан Решетар овакав суд: „Diese lateinische Schulgrammatik besitz in holem Grade die Eigenschaft den in Serbien ohnebin auf schwachen Füssen stehenden Unterricht in klassischen Sprachen gründlich zu untergraben.“ Па при свем том, што је у Архиву овакав суд о њој изречен, проф. Мајзнер налаже својим ученицима да је купују и по њој уче латински језик.

Напред сам рекао, да је срећа за наше гимназије у Србији, што је Зима био један од референата о латинској читанци Малининој, па Просветном Савету предложио, да је одбије, што је овај и учинио.

Но и Малинина је срећа, што му је латинска читанка у Просветном Савету пропала; јер да је штампана, она би била најјачи доказ против његове латинске граматике. Као што је познато, читанком треба да се илуструје и потврђује оно што је речено у граматици; а међу тим примерима у латинској читанци, коју је Малина поднео Просветном Савету, побија се готово све, што је речено у његовој латинској граматици. Ради потврде ових мојих речи чујмо, шта Зима у свом реферату каже: „Прем да овде није мој задатак, да говорим о латинској граматици г. Малине; али свако ће признати, да примери у читанци треба да су удешени према граматици, и да су потпуно у складу са науком у граматици изложеном. Због те околности ја се већ дотле на више места освртах на граматику Г. писца и показивах, да примери читанке не стоје у складу с граматиком; а особито код те партије, на коју сада прелазим, нужно је примере читанке с науком у граматици испоредити, да се види, како се једно с другим подудара.

(Свршиће се.)

Др. Јован Туроман.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Савезници балкански и Румунија.

Од 17 јуна догађаји су се развијали врло брзо. Бугарска војска, њен најбољи део, почела се повлачити к Софији и укопавати се. Др. Данев, сад већ бугарски Емил Оливје, покушао је да, на супрот очигледној истини спасе образ земље на тај начин што је дао у Народноме Собрању изјаву да су Срби и Грци отпочели рат а не Бугари, и што се, заједно са својим владаоцем, обратио у Петроград за помоћ и повраћај у првобитно стање. Ни једна ни друга ствар није успела. Фактима је утврђено да су Бугари спремали одавно овај изненадни препад, који на срећу није успео, али који је оставио траг најкрвавији можда после Косова и Марице. Савезници су примили да преговарају са Бугарима, али непосредно и не обустављајући никако ратна непријатељства, познавајући карактер бугарских преговарача и намера.

Докле су у Софији настала саветовања о томе шта да се ради и на све стране тражила помоћ, дотле је румунска војска прешла Дунав, заузела сву територију Туртукаја-Добрич-Балчик и целу десну обалу Дунава на бугарскоме земљишту. Заузевши ту територију, она је наставила своје напредовање ка престоници Бугарске. На питање Сила чему тежи њена акција, Румунија је одговорила нотом која овако карактерише намере Румуније: Ступајући на бугарско земљиште Румунија не иде ни за освајањем ни за уништавањем бугарске војске. Њена војничка акција своди се, на првоме месту, на потреби да у Добруџи прибави себи сигурну границу. Садашњи сукоб међу балканским државама, а нарочито порекло тога сукоба, који лежи у непомирљивости бугарске владе и у нападу на њене дојучерашње савезнице, учврстили су румунску владу у уверењу да се сама од себе намеће стратегијска граница према Бугарској, како би у будућности могли бити помирљиви односи између Румуније и Бугарске Та граница јесте Туртукаја-Добрич-Балчик, с извесним бројем километара на западу и југу, а према саставу земљишта. Поред тога, основни интерес Румуније на Балканскоме Полуострву није могао допустити да остане миран посматрач пред хеге-

монистичким тежњама које је Бугарска показала на штету својих савезника сутра дан после рата за ослобођење који су заједнички водили. Као стални елеменат реда и мира на Истоку Европе, Румунија има дужност да участвује у коначноме решењу питања које је често пустила, на њеноме прагу, да ремети мир. Да би Румунија дошла до коначнога уређења између ратујућих страна, Румунија мисли да ће на тај начин не само допринети обезбеђењу законитих интереса ратујућих страна, него и потпомоћи помирљиве напоре Великих Сила. — Краљ Фердинанд, који је онако неприличан телеграм био упутио рускоме цару, сад се обратио молбом на румунскога краља да не иде даље, а бугарска краљица, Елеонора, другом депешом краљици румунској, у истоме смислу. Одговори су били исти: не може се обустављати ништа докле се не потпише мир између ратујућих страна.

Петроград и Париз, којима се Софија опет обратила за посредовање, добили су одговоре да Србија и Грчка хоће да разговарају само непосредно са Бугарском. Овај одговор је дат после састанка председника влада грчке, српске и црногорске у Скопљу. На томе састанку је постигнут цео споразум у држању према Бугарима који носи само помирљиво обележје, без икакве мржње и подцењивања, обрнуто држању које је Бугарска показала већ на последњој лондонској конференцији за мир.

Крунска саветовања у Софији најзад, су довела до унутрашњега решења питања о кабинету. У тај кабинет су ушли као шеф Др. В. Радославов, шеф једног дела либералне партије, и Др. Н. Генадијев, шеф т.зв. стамбуловистичке партије као министар спољних послова. Др. Радослав, познат само по злу у Бугарској, јер су под њим некад свршени насилни законодавни избори (помоћу „сопација"-буџоносаца), државник је без широка даха и видика. Др. Генадијев је већ познатији, пореклом Цинцарин из Крушева, енергичан и интелигентан. Генадијев је одлучан противник Срба и Грка и руковао је још као министар трговине свима револуционарним покретима у Турској. И он и његово друштво из кабинета (од 1903-1907) под судом су за злоупотребе учињене државним новцем: под суд их је дало Народно Собрање. Нова влада је учинила поново кораке, као и њихов краљ, у Букурешту. Резултати су до сада остали исти, а нова бугарска влада даје такве изјаве као да хоће са Србима и Грцима да настави рат.

И Турска се користила непомирљивом политиком Краљевине Бугарске, прекинула сваке преговоре са њом и послала војску у правцу Једрена. Војска је до сада окупирала сву територију која јој је по лондонскоме миру додељена, а коју Бугари нису до сада хтели да испразне. Турци су и преко те линије прешли и узели много више земљишта, правдајући то својим унутрашњим политичким приликама и дајући уверења да ће се у своје време повући.

Велике Силе су биле врло много изненађене последњим ратом међу савезницима, тако брзим сломом Бугарске и некултурним поступцима и њене владе и њене војске. Али, како је њима стајало да се што пре заведе и учврсти мир, и после овога рата, — који све Силе осуђују, — и спрече свемогући заплети, оне су чиниле кораке и у Београду, и у Атини, и у Софији, и у Цариграду и у Букурешту. Ти кораци су остали до сада без успеха. Савезници, којима се придружила и Румунија, хоће непосредно преговарање са Бугарском о условима мира и после одобрења Сила, а Бугарска хоће европски суд. Савезничке владе траже поред нових територијалних заузећа, одузетих од Бугарске, и која се могу свести на стратегиске границе према Бугарској, још и јемства да ће Бугарска у будућности бити један миран сусед. Исте те владе не траже деобу целе Бугарске, нити то желе, и то одговара намерама Европе, која не би то допустила ни под којим условом. Оне траже једне исте погодбе за мирно и самостално развијање и неку врсту равноправности. Тако су се ствари и догађаји развијали. Даљи развој зависиће од држања Румуније и Бугарске. Нова бугарска влада може да ради двоје у данашњем положају. Или да прими још могућан, частан и повољан мир од својих некадашњих савезника, или да настави један очајнички рат. Судећи по томе што је нови бугарски министар спољних послова изјавио отворено да хоће споразум са Румунијом, и по неколиким телеграфским молбама краља Фердинанда упућеним краљу Каролу I, могло би се рећи да влада Др. Радославова хоће да настави рат са Србијом и Грчком, у нади да извојује боље територијалне услове на западној и јужној граници. Та би се политика онда имала састојати у овоме, — наравно ако то није само један bluff, — задовољити Румунију за сада, оставити Турску Европи, а поверити војничке операције једном

од њихових највиђенијих вођа, генералу Савову, и покушати један велики напор против Србије и Грчке — са надом у успех. Ако ови ратоборни планови нису само један став да се умире колико толико Бугари, а пред Европом поправи нешто садашњи положај Бугарске, онда је ово решење још најгоре. Нови рат је нови ризик, и нови и тежи услови за побеђенога, остављајући на страну нове жртве. Ако Румунија прихвати понуде Др. Радославовљева кабинета, онда је доста вероватно да се рат наставља. Али, ако Румунија остане при своме досадашњем држању онда је и такав план осуђен на пропаст. Вероватније је да ће Румунија остати при овоме данашњем држању. У питању о односима са Бугарском, Румунија зна колико имају вредности и иначе бугарска обећања, а камо ли уступци које би Бугари данас дали; сем тога, она се и пред Европом ангажовала за своје држање и рад, а тај рад је договаран са савезницима. После ових покушаја са Румунијом, бугарска влада мора или преговарати непосредно, или ући у рат са Румунијом којој до данас није нигде давала војничкога отпора. Акција Грчке, Србије и Румуније у Бугарској ићи ће стално и умерено ка Софији. Турска ће сигурно за себе дејствовати, јер је тешко веровати да ће је примити савезници у заједницу. Што се тиче сила теже је претпоставити да ће интервенисати. Аустро-Угарска и Русија су најзаинтересованије у питању о разграничавању међу балканским државама, и оне би биле најпозва̂није да интервенишу врло енергично. Због Румуније, која је почела очигледно показивати Аустро-Угарској да има засебних својих интереса, неће се моћи то извести. И тако ће доћи тренутак да Бугарска, сем какве нове авантуре, призна да нема куда изван својих суседа, и прими преговоре. Европа ће рећи своју реч ако Бугарска изађе у истини много умањена и ако услови буду тешки. Јер, не треба мислити да сваки нови дан у одуговлачењу Бугарске да узме један правац, не доноси собом и нове услове. Србија, Грчка и Румунија нису хтеле рат, њима је Бугарска тај рат наметнула из пусте славобоље и грамзивости. И, кад она њих нагони да одржавају под оружјем читав народ, и чине нове жртве материјалне и моралне, онда с правом најзад могу тражити и за то накнаду.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Стеван Влад. Каћански: Од Балкана до Адрије. Београд, 1913.

Стеван Влад. Каћански, један од бољих песника нашега романтизма, остао је и до данас познат само неколиким својим патриотским песмама („Где је Српска Војводина...", „Са Авале оро кликће...", Хеј, трубачу с бојне Дрине..."). Његов песнички рад није велики, али све његове песме ни до данас нису прикупљене. 1879 изишле су у Новом Саду његове *Скупљене Песме*. У тој збирци не налазе се сви песникови стихови, нарочито не лирске песме из педесетих година, растурене по часописима онога доба. Затим, после 1879, све до своје смрти, 1890, Каћански је испевао приличан број стихова. На тај начин, његова збирка из 1879 садржи само мањи део његовога рада.

Било је потребно да се издаду целокупна песничка дела Стевана Влад. Каћанског. Српска Књижевна Задруга, која последњих година од старијих писаца издаје само она дела која имају трајну књижевну вредност, намеравала је да сврши тај посао. Али услед политичких прилика од последњих година, да Задруга не би тим издањем једног великосрпског, ирредентистичког, песника дошла у сукоб са законима аустро-угарске монархије, та намера одложена је за боља времена. Син песников, Г. В. С. Каћански, дао је сада ново издање песама свога оца, али и то издање није потпуно. Ту има известан број песама испеваних у последњем периоду песникова рада, од 1879 до 1890, али су изостављене све лирске песме, нису унете песме из ранијих година којих нема у првој збирци, и ми опет нисмо дошли до целокупног издања.

Међу песмама које се налазе у овој збирци има их врло мало познатих, неке се сада први пут штампају („Спомен Карађорђа...", „Свршило се...") Некоје од њих су, у своме роду, врло добре и доказују да песничка снага Каћанског у старости није била спала. Тако песма „Што тугом шушти Дрина..." спевана 1885:

Што тугом шушти Дрина,
Што хукти љут Врбас?
Што Тара из дубина
Потмуо даје глас?

Самом издању даје се учинити неколико напомена. Систем издања не види се. Песме нису поређане ни хронолошки ни по предмету, него на дохват. Затим, издавач, је имао пиетет према оцу, испуњавао „синовљи дуг према оцу“, али није имао издавачких скрупула према писцу. Мењао је, како сам признаје, не само правопис и интерпункцију, но и текст (сам помиње „неке мање измене у тексту“). Издавач је могао видети из последњих издања наших старијих песника како се данас раде ти послови. (Г. Драгутина Костића издање песама Војислава Ј. Илића, Г. Др. Милана Ћурчина издање песама Васе Живковића, а нарочито Г. Др. Милана Решетара издање *Мањих Пјесама* Његошевих). Текст никако није имао права мењати, а за остале измене имао је у предговору или поговору казати колике су и какве су.

И после ове књиге ми ћемо имати да чекамо пуно и критично издање песама Стевана Влад. Каћанског. Али као пригодно издање једног старијег патриотског песника, ова књига долази у добар час. Каћански је један од оних људи који су имали веру у српски народ и у Србију, и он ту веру није губио у оним тешким и мрачним временима осамдесетих година XIX века, после буне у Србији и сливничког пораза. Када је он опевао „витешку Шумадију“ и њен „дух слободе,“ када је у дубини душе старог идеалиста узвикивао:

Шумадијо, надо моја,
Шумадијо, чврсто стој!
Сад се за част целог Српства
Вије само барјак твој!

— када је стари песник тако певао, практичари и мудрице, они који су расправљали теме „зашто наш народ пропада“ и писали расправе „Дванаести час Србије“, презриво су смејали његовој слепој вери, и сматрали га за неизлечивог фантаста. Време је дало за право песнику, и његови снови великим делом постају стварност. „Од Балкана до Адрије“ — то је 1875 године било његова песничка машта; 1913 то је географска стварност, то су границе двеју спојених српских краљевина.

J. C.

Мита Димитријевић, Привреда и трговина у новој Србији, Београд, 1913.

Г. Димитријевић је у овој књизи изложио опширно и са разумевањем стање привреде у нашим ново-ослобођеним крајевима. Овакав један рад код нас је још увек новина. Ми смо, као што је познато, до царинског рата са Аустро-Угарском имали веза трговачких готово искључиво са Пештом. Кад смо после прекида уговорних трговинских односа били приморани да тражимо и друге правце за нашу трговину и друге купце за нашу робу, ми смо за тај посао били потпуно неспремни: ништа нисмо знали, јер никакве информационе службе нисмо имали. Систем почасних конзула на страни показао је сву своју некорисност. Отпочели смо са подизањем трговинских агенција, које нису одговориле потпуно својим задатцима. Међутим, ближим додиром и непосредном везом са западним државама та информациона служба постајала је сваком даном све потребнија. Ми смо се морали упознати са приликама и обичајима који постоје на светским трговима са којима смо отпочели рад, и своје после управљати према њима. Морали смо постати способни и спремни за *међународну трговину*, коју до тога времена нисмо имали у правом смислу речи.

Регулисање наших трговинских односа са Аустро-Угарском 1910 године одложило је дефинитивно уређење консуларне информационе службе. Међутим Балкански Рат ће изменити са свим ситуацију. Ми ћемо преко Солуна доћи у још непосреднији додир са Западом, и уређење те информационе службе биће само питање времена.

Г. Димитријевић је један од добрих изузетака у колегиуму конзула од каријере. Он је своју дужност разумео на шири начин, и није сматрао за непотребно да прикупи податке који нас морају у највећој мери интересовати. Његова књига је добро дошла баш у овоме тренутку кад нас у новим крајевима чека цео један низ задатака за чије смо решење без података апсолутно неспособни. Практичари који имају сад да спроводе тамо ма коју грану привредне политике, а којима су ти предели због оскудице консуларне информационе службе апсолутно непознати, биће захвални Г. Дими-

тријевићу на овој публикацији. За нас би била велика добит кад би писац у брзо издао и другу књигу са податцима о трговини и потрошњи појединих артикала у појединим центрима. С друге стране треба се надати, да ће ова публикација изнети на дневни ред и питање о консуларној информационој служби.

Др. Јован Лончарић.

Бугарска Егзархија и њен утицај на Балканске Словене. Написао Др. Јов. Хаџи-Васиљевић. Београд, 1913.

Године 1912 и 1913, када се правила нова историја и нова географска карта Балканског Полуострва, необично су богате политичким расправама. На српском језику се појавио низ књига о појединим проблемима балканске политике, и ова најновија књига Г. Јована Хаџи-Васиљевића има да представи српској публици како је створена бугарска егзархија у Маћедонији, и какав је био утицај ове установе која је од једне словенске цркве постала главно средство бугарске националне пропаганде.

После толико расправа и чланака о постанку бугарске егзархије и њеном утицају на Балканске Словене, брошура Г. Хаџи-Васиљевића није без интереса за читаоце. Писац је покушао да изнесе главне политичке елементе који су допринели оснивању егзархије. У кратко је изложен рад руске дипломатије и руских славенофилских кругова на стварању егзархије. Тачно је представљена и тактика отоманске владе, која је после дугог одуговлачења, прихватила руски предлог о егзархату, надајући се да ће тиме успети да паралише политичку акцију Русије, као и да створи заваду и пометњу међу својим поданицима Грцима, Србима и Бугарима.

У другом делу своје расправе писац наглашава како је егзархија одмах у почетку свога рада пошла странпутицом. У место да буде чувар интереса Словена — Срба и Бугара — она је постала расадник за бугаризовање словенске масе у отоманској царевини. Срби су нарочито имали много неприлика од оваквог рада егзархијских органа.

Књига Г. Хаџи Васиљевића је тешко писана, али ипак спада у релативно боље радове Г. Хаџи-Васиљевића. Он је у свом раду стално стајао између науке и новинарства, био

мешавина између научника и публициста. Његови радови одбијали су ширу публику својим научним претенсијама и тешким стилом, а у научним круговима нису налазили на признање због сувише пригодног, публицистичког начина расправљања. Ово дело, схваћено као популаран *historicum* егзархијског питања, као нека врста подсетника за политичаре, долази у релативно боље публицистичке радове Г. Хаџи-Васиљевића. У сваком случају, оно долази у згодан час, када се то питање решава, — ако већ није и дефинитивно решено.

М. Ђ. М.

La Vérité sur le désaccord serbo-bulgare. Genève, 1913.

Као једна од појава патриотске делатности наше омладине јесте и ова књига коју је издала „Српска Колонија у Женеви“, састављена готово искључиво од студената.

Српско-бугарски спор, чија важност ником није измакла, пробудио је општу пажњу у европском јавном мњењу. Било је потребе да се српско гледиште и српско образложење што јаче истакне, и женевски Срби су дошли на срећну мисао да приберу известан број докумената и чланака који се тичу тога питања и да их, у једној књизи, изнесу пред страну публику, обично непотпуно и рђаво обавештену о балканским стварима.

У овој књизи налазе се ови документи од српске стране: експозе министра-председника Г. Николе Пашића, прочитан у Народној Скупштини, српска нота Бугарској о ревизији уговора о Савезу, говор народног посланика Г. Милорада Драшковића, — и чланци Г. Др. Гргура Јакшића — који је у току ове године успешно заступао српске интересе у „Temps-“у: — „Српско-бугарски сукоб“ и „Зашто Србија хоће да задржи Битољ“. О истој ствари, непристрасно и повољно по Србе, писали су и страни публицисти, и у овој књизи налазе се неколико важнијих чланака. И то су: „Српско бугарски спор“, ванредно прегледно, јасно и убедљиво излагање инжињера-географа Г. Ф. Бјанкониа у „Temps-“у; чланак у „Journal des Dèbats“ о српском експозеу; „Срби и Бугари“, чланак одличног швајцарског публициста Г. А. Бонара у угледном

„le Journal de Genève", чланци Анриа Барбиа у „Le Journal"-у, Др. Лардиа у „la Tribune de Genève", Ренеа Мулена у „La Petite Gironde", одличног познаваоца Балкана Андреа Шерадама у „Le Petit Journal", ваљаног српског пријатеља Жана Ербета у „L' Echo de Paris". Као што се види, ту су мишљења француске штампе, која је најбрже и најпотпуније схватила српско гледиште, и која је српску ствар бранила најинтелигентније и најубедљивије.

И пре но што је решење овога било предато мачу, Србија је имала оно што се зове „добру штампу", јер су стварно право и сви разлози очевидно били на њеној страни. Сада, после вероломног напада бугарског и исхода овог крвавог рата, који Србија није хтела, али кога се није плашила и из кога је са чашћу и са успехом изишла, страна штампа. готово без изузетка, на страни је Србије. Оружје је пресудило тај замршен спор, и то, надајмо се у интересу мира и напретка на Балканском Полуострву, једном за свагда. Али добро је да се сачувају сви аргументи којима је Србуја бранила своја и морална и стварна права.

Срби у Женеви учинили су услугу српској народној ствари што су српску аргументацију и повољне одзиве позваних прикупили и издали у засебну књигу, апелујући на „здрави разум јавнога мњења које се не даје никада завести у заблуду" и које „зна да нађе на којој је страни истина и правда". М.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Ново издање „Јазавца пред судом". — У нашој новој књижевности ниједан спис није имао толико широког успеха и доживео толику популарност као Кочићев „Јазавац пред судом". Догађаји од 1908 па на овамо дали су му велику актуалност, и он је често прештампаван. Сада је у Америци, у Чикагу, изишло једанаесто издање. Књига је штампана латиницом, а издавач је ондашњи српски штампар и књижар Душан Б. Поповић. Н.

Двадесето издање „Горског Вијенца“. — Његошев „Горски Вијенац“ остаје не само најбољи песнички производ но и најпопуларније дело целе српско-хрватске књижевности. Ових дана изишло је у Котору његово двадесето издање. Књижара г. Јована Секуловића у Херцег-Новом у Боци Которској почела је издавати „Библиотеку за народ“, и као прву њену књигу дала је „Горски Вијенац“. Пред књигом је краћи предговор Г. Марка Цара о Његошу. Карактеристично је да су за последње три године изишла четири нова издања „Горског Вијенца“: 2 у Београду (1910 и 1912), и по 1 на Цетињу (1912) и Котору (1913). Л.

„Понор“. — Иван А. Гончаров припада оној сјајној плејади руских писаца шездесетих година каква се ретко видела у историји светске књижевности. Али и поред Толстоја, Тургењева и Достојевског, Гончаров се води и заузима велико место у руској књижевности. Као и остали велики руски писци тога доба и Гончаров се врло рано почео преводити на српски. 1872 изишао је у Новом Саду, у издању „Преходнице“, на српском његов „Један обичан догађај“, у преводу Марије Лебедове, — књига која је данас библиографска реткост, а која заслужује да буде прештампана. „Обломов“, најбоље дело Гончарова, изишло је у Београду, у веома добром и књижевном преводу Милована Ђ. Глишића (прво у „Српским Новинама“ за 1876, потом у Забавнику Српске Књижевне Задруге, 1898). Исти роман превео је и вредни хрватски преводилац са рускога Мартин Ловренчевић (Загреб, 1891). Трећи велики роман Гончарова „Понор“ („Обрывъ“) није у целини преведен на српски. Француски писац Е Готи тај роман је скратио за француске читаоце, и са те француске прераде превео га је Миливој Максимовић и 1892 издао под насловом „Верина Љубав“. Књига, увек радо читана, постала је реткост, и Г. С. Б. Цвијановић је приредио ново издање, које је преправљено према руском оригиналу. Желети би да српска књижевност дође до непосредног и пуног превода овог снажнога дела руске књижевности, али када га још немамо, задовољимо се овим иначе интелигентним изводом. — „Понор“ је изишао као 3 књига „Модерне Библиотеке“, и стаје 3 динара. Н.

„Балканске Песме“. — У овом часопису било је речи о песмама које је под утиском последњих догађаја на Балкану испевао чешки песник Јан Рокота (Др. А Черни). Те песме, које су биле изишле по разним чешким часописима, („Máj“, „Besedy Času“, „Zvon“, „Zlatá Praha“) сада су изишле у засебној књизи, под насловом „Balkánské Zpěvy“ (Праг, 1913;

цена 60 хелера). Наши песници добро би учинили кад би превели на српски коју од ових песама, у којима је јаком словенском осећању дат висок песнички израз. Л.

„Зидање Скадра“ у руском преводу. — У Нижњем Новгороду, у Русији, ове године покренута је библиотека „Славянское Чтеніе“. Као њена прва свеска изишао је превод познате српске народне песме „Зидање Скадра“. („Сазиданіе Скадра. Сербская былина“.) Преводилац је Т. В. Ржига. Пред самим преводом налази се неколико речи предговора о граду Скадру у прошлости и о српској народној митологији и обичајима (виле, виленик, побратимство, дружичање). К.

„Ревизија српско-бугарског уговора“. — У низу брошура о балканској кризи је и ова књижица руског публицисте, сарадника „Новог Времена“ Јеронима Табурна, који је пре две недеље напрасно умро иза једне политичке конференције у Петрограду. Књижица „Ревизија српско-бугарског уговора“ садржи у главном скуп аргумената који српској публици нису непознати, али које је писац прегледно средио и логично повезао. Издање г. Цвијановићево је превод с руског истоимене брошуре.

ПОЗОРИШТЕ.

Крај позоришне године 1912—1913. — Народно Позориште завршило је у овој позоришној години рад 20 јуна. За десет месеца (с прекидом од месец дана у новембру) имало је 214 представа, од којих су близу половина чиниле дневне (111 вечерњих. 51 дневних). Велики број дневних представа је био нарочито у првој половини сезоне од септембра до децембра, када је због ратних околности сав рад сведен био на популарне представе. Од 1 јануара настао је нешто редовнији рад, и ако још непрестано у нередовним околностима због осуства великог броја глумаца и техничких радника на позорници.

Поред свих нередовних прилика Народно Позориште успело је дати 15 премијера и десетину реприза. Изнесена су и три оригинала: драма „Без среће“ од Аделе Милчиновић. Војновићева поетска драма „Лазарево Васкрсење“, и „Косовска Трагедија“, драмска песма у 4 чина, од Жарка Лазаревића с музиком Петра Крстића. — Позоришни Годишњак упознаће нас свакако с потпуном статистиком ове сезоне.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXI, број 3. — 1 август 1913.

НИКОГОВИЋ.

I

Једног прољетног јутра, и то подоцкан, пробудио ју је врућ млаз сунчане огрије који је одједном продро кроз мäзгалу на врху сухо̀међасте лӣстрē у бабовој јој колиби. Су̑нчарица се у виду златне тканице спустила косо до на о̀дар од стр̏жевине, под којим је при̏спјелā Јаглика провела ноћ, и пала јој управо међу обрве, у повије. Заголицана наглом топлином сунчаних зрака, лијепа горштакиња се прену и промешкољи под ко̏стрēтнӣм гу̑бером у својој сиромашној постељи од па̏прāти, претури с десна на лијево, отвори једно па друго око, издиже лакат, те их заклони од сагорљиве сунчане свјетлости, зијевну, и протеже се као двизица на уранку, од чега јој вратни и хрбатни обручеви запуцкаше као карике на ланцу од ту̑ча, а ручни и бедрени живци се затегоше као тетива на запосленој др̏нди.

Промрмљавши неколике зијевањем испрекидане ријечи које је од своје мајке чула и научила и молитвом их звала, протрља очи па погледа около себе по колиби. И, видећи да је сама, прокрће се поново у постељи, као покренута пепељуга у зеленој ливади, хити рукама, те отури губер са себе и ђипи с кревета као одапета стријела са лука. Низ њено младо, гипко и танковијасто тијело, којим се изви пут сни-

ског шу̑вита попут разбукталог пламена у полутами, објеси се згужвана и већ изношена кошуља до кољена; а низ врат и низ леђа јој се разасуше и чак до кукова допријеше црне и густе косе попут нигда неподшишаване гриве у црне бедевије.

На огњишту је горела ватра. Над њом је висио гарави котао, у ком је кркљао качамак, који је стара Рижна, мајка Јагличина, зором бијелом и прије но је изјавила мла̂д на па̏шу, наставила, оставивши да јој га шћер оме̂те̂ и доготови, кад се пробуди.

Мухе су лећеле и зујале по колиби, и купиле се у читавом роју на један распукли шкип у буџаку, у коме се виђело разливено млијеко поврх кога се нахватила мршава крпа скорупа. На крушчини пред кућом ћиликтало је јато врабаца. Из села је час-по допирао по нечији храпав глас попут расушене чегртаљке. Чуо се и нечији бахат и кашљуцање пред колибом на друму.

Јаглика скочи као лане с одра, приђе сандуку, јединој сопствености јој под бабовим шљеменом, отвори га и извади нову и чисту кошуљу са свиленим о̏швица̂ма, куповну котулу, вунене чарапе, плетену јакету, сукнени зу̏бу̑н и опанке са шпа́гом. И мада у колиби никога сем ње не бијаше, ипак, по навици, сакри се иза купусног бадња, те ту свуче својудојакошњу и обуче нову кошуљу, по њој котулу, под овом чарапе, а по њима обу опанке. Затим из бу̏рила насу воде у ко̀нату, те уми руке, грло и лице. Очешљавши се на брзу руку, косе сплете у двије плетенице које сколута и намјести на потиљак, а по њима натаче ђевојачку капицу.

На полици је нашла колач урмети́новице̂, а у каблу кисјела млијека; задробила је једно у друго и предручковала. Затим је узела метлу те помела колибу; опрала суде и ставила на своје мјесто; поспремила одрове; размела качамак и скинула котао с верига, па га поклопила и оставила у крај да се хлади за ручак домаћим кад дођу кући; и најзад обукла ја̀кету и зу̏бу̑н, отворила кутња врата и изишла на бијел дан, па их поново замандали́вши за собом, кључ им оставила у уски прозорчић без стакла под самом стрехом од колибе. Ако би се које од чељади вратило, то нека га и нађе ту, као што су обично и радили.

Витка и гипка као мачка, крочила је и искочила на осунчану плочу у авлији; ту стала и, подбочивши се, упрла

своје јастребовске очи далеко изнад села и Главицâ над селом, покупила у њих, као у дурбин, брда и долине, уздахнула тешко и дубоко и замислила се још теже и дубље, као што обично све приспијенке њена доба раде.

Знала је да су јој два старија брата с оцем рано јутрос у нећељу отишли на пазар у Никшић, оћеравши једну јаловицу да продаду, те да за добивени новац купе што им за кућу треба, — јер тако су још јуче били углавили. Најмлађи јој је брат, као и увијек, поодавно изјавио неко пет-шест кӧзјӓчи и десетак оваца на пашу. Мајка јој пак, уставши као и вазда рано, отворила котац и изјавила сама јањад и козлад у Главице на траву, а своју од јучерашњег рада и кр̏качȇња бремéнâ дрвâ и вйша уморену јединицу и мезимицу оставила да се сита изаспава и отпочине. Јаглика се томе није зачудила, јер то јој доброј мајци није била првйна. А сад смисли и оверчи да ће јој мајка с млȃди бити у Главицама; и упути се тамо.

II

Сунце одскочило за читаво копље изнад Кр̏нова. Шарени, а за највише зелени, свијет блистао је под његовом свјетлошћу као раскошно оћевен делија под сребрним токама а у зеленој долами. Росом обисерено дрвеће се расцвјетало и зазелењело у изобиљу, окитило поље по рубовима и подножје натȍкљȇченйх и кршевитих брда. Ваздух набрекао јутарњом харијом, топлотом прољећа и мирисом расцвјетаних липа. А над повијарцем сурих и голишавих планина што се у даљини топе у некакву сигаву сумаглицу, блуде два бијела облака као посмртни остатци нечије растрзане душе, испод којих се у лахору расипа чиста ведрина и здрава свјежина. Кокотови се и још дозивају по селу; а, усхићене блаженством које им природа пружа, пољске птице се натијечу са шумским: које ће љепше и достојније опјевати љепоту и одати хвалу својој небесној добротворци.

Сва бијелећи се у бијелом зубуну и бијелој јакетн као бијели лабуд, јављајући се и називајући добро-јутро сусједима и интȍпаоцима, Јаглика је оставила сеоски колȍвоз и припела се уза стрмене стране Студеначких Главица. Одатле се упутила по беспућу и на индйвйн, правећи сама својим

стопама по росној трави и маховини пут за саму себе, управо путну бројаницу.

Скакутала је, попут разиграног јарета, с буса на бус и с камена на камен; замицала, као јаребица, кроз густеж од цѐро̂ва̂, гра̀бо̂ва̂, клѐко̂ва̂ и расцвјеталих глѐгиња̂ са трњинама; и, као соколић у лету, час се појављивала а час губила с кланца на кланац, из рупе у рупу, с бријега на бријег и из шумарка у шумарак, — докле се најзад не докотура и не испе наврх цику̂ља̂тог Пло̏чни̂ка.

И ставши, попут громобрана на барутани наврх Плочниковог врха што се као голошија орао издигао и наткипио над свим осталим Главицама, Јаглика баци испитљив поглед на све четири стране испод себе: неће ли ђегод у вла́кама и долинама угледати своју стару мајку с мла̂ди. Пред њом се отвори панорама од мноштва кршевитих и ђе-ђе пошумљених рупа и брежина, посутих наранџастом позлатом јутарњег сунца. Не угледавши пак мајке, би готова те се припе на најистакнутији крш на самоме врху од бријега, метну прсте у уши и зазва што је грло служи:

— Ооо, на-а-а-не!..

Није морала понављати зо̏ва, — јер јој се, у исти душак, одазвао старачки, прозукао, бакарни глас из бла̏тачке̂ ва̏ле̂ испод Плочника, искрај самих врела.

Јаглика хити очима на ту страну, и пред њом пуче љепота блатачких во́да̂ и по̏ља̂на̂, које су се блистале јутрос на прољетњем огледалу а у свој раскоши својих богатих својстава: бисерних врела, жуборљивих потока, зелених вирова, дубоког понора и саливађених ледина и пошумљених и расцвјетаних окрајака око њих.

Као да је вила под крилима, Јаглика је за тили час слећела низа страну до у Бла̏ца к мајци, коју је замијенила на чобанији и послала кући да че̂ и готови ручак. Подузбивши јагањце и козлиће тамо ђе јој се учинила гушћа трава и здрпљенији лист, млада чобаница одскакута до једног од четири блатачка извора, захити воде у шаке те се напи, а затим пробра мјесто у хладу једног грдно разгранатог бријеста, под којим, на мечини од зеленог ка̀оца, подави сукњу пода се, опружи ноге до саме ивице врела, сједе и намјести се да се ни с каквом царицом из стола сребрна не би мијењала.

Блаца су се својом источном половином и још купала у сјенци наткваченйх брегова, докле му је на западном дијелу сунчана огрија позлаћивала бујно зеленило и обилато шаренило лишћа, траве, цвијећа, маховине, лишаја и кршева под њима и међу њима, и одбијала се и блијештала са глатке површине блатачког вира као с огромног по земљи положеног огледала Бистра као ђечија суза, вода је роморила и клокотала, пробијајући се кроз тијесне шкрипове. Пјенушави изворски кључиви су се носили у ковитаоцу низ потоке, сукобљавали се с гредама и дрвљем, багушали и клобучали од бола и иједа, инадили се са стијенама на путу и сусрету, засијецали озбиљну раван зеленог вира, и, незадовољни и собом и свијетом, јурили стрмоглавце и губили се у коловрату у хучни понор под жалосним врбама испод наткапљене литице при самом Плочнику. Небески свод се чинио двострук, као и брегови на које се наслањао: и над Блацима и под њима у води, да је изгледало као да ће се сад стропоштати и пропасти у бездању. Повјетарац би пирнуо с времена на вријеме, мрскајући водену површину, легујајући траву и лишће. Птичице узавреле: славуји по трњинама отаврзли своја богохвална јектенија; косовци скачу и шушкају по шушњу; овчарке шибају крилима над потоцима и одмарају се било на израслом заборавку у води, било на вуненим леђима мирних јањаца по ледини; орао шестари изнад Плочника. Стоји крекетање жаба у локвању и цика змија по сухим шкрипинама. Над изворима и понором зузукају комарци, а по цвијећу зује пчеле и шарене се лептирови.

И колико је Блатаца и блатачких страна унаоколо, није живе људске душе, сем Јаглике под бријестом. Неки свечани, манастирски, мир и пустињска самоћа свуд около ње. Усхићеној свјежином јутра и росе и живих вода испод ње, заголицаној мирисом цвијећа и бехара и траве и лишћа, раздраганој милином прољетног сунца и љепотама окружавајуће је природе, и узнесеној напоном блаженог ђевојаштва, Јаглици су се груди надимале и таласале као разапета једрила, крв јој је обузимала језа, кожу јој подилазили жмарци, а душу притискала страва од нечег тајанственог, непознатог, силног, и опасног и неопасног. Па ипак, и ако пуни страха и искушења, тај горски мир и брдска пустиња јако су годили гор-

штачкој природи наше прирасле брђанке, као кад се у њима родила а с њима сродила и погодила.

Плетиво је била понијела собом. Имајући млâд на оку, покуша да плете те се замарињава. Држала је да ради, а ни осјетила није да је, умјесто у чарапу, забола иглу из деснице у земљу, љевицу с плетивом опустила низа се, а очи укочила и упиљила се у једну влат метивице на пољаници пред собом, па, непокретна и лијено предишући, потонула у дубоке мисли, тако да би је, гледајући је са стране и поиздаље, прије узео за какву окамењену загоркињу него за живо чељаде.

Мислила је — а да како би и могла не мислити у то доба дана и године и живота тек започетога? Јер као што пјенушави бу̑к надире кроз воденички бадањ те окреће тешке витлове, тако је и њена млада и упаљива крв навалила из срца на дамаре а из ових на мозак, те мисаоно коло стала окретати свом силином своје неначете и необуздане ватре.

И чудне су јој се слике врзле по памети. Гледала је себе у чему није била, подавала се жељама и повијала за страстима своје младости; чезнула и уздисала за нечим никад не окушаним а тако познатим и тако блиским да јој између прста клизи, а тако далеким и неприступачним да га ни оком ни умом замјерити не може; страдала је од нечег горчег од чемера и истовремено слађег од меда; борила се сама са собом; и отимала се својим распаљивим шипаричким маштанијама, са којим од стида није смјела ступити пред своју горштачку савјест.

Пред очи су јој излазиле, све редом једна за другом као на причешћу, шарене прилике њених тако исто шарених мера̀клӣја̂ и просилаца. Ту је био Јанко Кезунов, што јој је, кадгод би се ђе за бравима срели, прелазио преко пута и по пуну јој торбу љешника давао да крца; па Рушо Брацанов, што јој је онако лијепо преслицу ишарао и поклонио; па Митар Перишин, што јој вазда на пландишту онако дивно уз дипле свира и шалом је на смијех нагони; па Томаш Ђуричин, господарев перјаник, што јој сваке нећеље, избријан и наређен, с накривљеном капицом на челу и грбом међу очима, долази кући оцу и браћи на разговор, не пропуштајући никад прилике да пред њом не нагласи, како га Господар добро држи и како му је обећао да ће га убрзо поставити за капетана. Све су то добри момци а од добрих кућа, да би се многе и многе њене познанице у „длан пољубиле“ кад

би им се ма који од њих ашик учинио. Ема сви они Јаглици некуд обични, те, кад мисли о њима, равнодушна је, као да то и нијесу момци ни људи но лијепо дрвеће које се љуља.

Али јој се памет, баш као завитлана муња кад налети на гомилу од жељеза, насука и заустави да се и не одвоји на Мр̀кана Гр̀ма̑љева.

И не зауставила га се! И која је то сеоска дику̑ница што се с њиме дајбуди и мимогред срела, а да јој он и његово око ђаволово и лице анђелово и брци на фи̏ја-фи̏ћ и џински стас и господска ријеч нијесу за очи запрле а за жеље им се зача̏нгале. Није давно да су се срели, а његова је појава Јаглици и мозак заврћела и срце заробила. Јер куд ишла да ишла, шта радила да радила, и шта мислила да мислила, он јој је увијек у срцу, у памети, и пред очима.

Па тако и сад.

И премећући га у својим мислима, сјети се цура свога ноћашњега сна. Као обрела се у некаквој ливади, чија јој је трава с цвијећем до рамена допирала. Брала је цвијеће себи за вјенчани вијенац. Набравши га довољно, ходе те сједе у хлад под један храст; и ту стаде савијати вијенац. Сави га за тили час, и, да га опроба како јој стоји, стави га себи на главу. Док се наједанпут од тога вијенца претвори змија, исто онако шарена и китњаста као и вијенац, дугачка колико најдужи момак, дебела колико њен врат, а мјесто змијске главе са главом Мркана Грмаљева. И, уколико би оком тренуо, змија се сколута око Јагличиних ногу, обави јој струк, стеже груди да јој сва ребра попуцају, своју глатку шију провуче између њених једрих дојака, а своју главу прислони на њену и своја уста притиште на њена. И запухну је тако силовито, опојно и ватровито, да јој се од тога даха зажди сва крв као јелова смола, у чијем пламену сагоре и она и змија и храст над њима и ливада около њих. Али у тој ватри не осјећаху бола ни она ни змија око ње: на против, нека ненадмашна сласт и рајско миље струјаше у њеним пламеновима и кроз њихове кости и дамаре. И кад су престали да горе, растужило им се, да су зажељели да поново горе... Даље јој је сан био нејасан, испрекидан, бунован...

Јаглика је уздахнула, тргла се и прекрстила.

(Наставпће се.)

Невесињски.

ДИВЉАК.

(9)

XI

На велико чудо свију знанаца и пријатеља, Младен као да се потпуно помири са началником. Два пута заједно прошли су кроз чаршију; у кавани их виђали чешће, за једним столом. Никола као да је био најсрећнији ради те помирбе. Мало по мало сва она живина коју је Младен са собом донио поче се пресељавати из његове у началникову кућу. Најприје пренесоше папагаја, па паунове, па мајмуна. Сваки дан Младен је слао по нешто, поклањао. И изгледао је некако питомији, мирнији, сређенији... Бријао се готово свакога јутра, бркове поткресавао, косу зачешљавао, уређивао. Изгужвани, широки шешир замијенио је новим; и испеглане хаљине чистио по неколико пута дневно; краватне мијењао свакога јутра и везао их кицошки, пустивши крајеве да падају по шаренкастом прснику и лепршају се.

И он и Љубица као да су пажљиво избјегавали да више говоре о прошлости. Као да се плашили обоје е би опет могло доћи до неспоразума, ината. Сједнувши једно поред другога на меканоме, широком дивану и чврсто се ухвативши за руке само су се гледали у очи искрено, топло, весело и само се смјешкали.

— Како сам срећан! — шаптао је он испрекидано, приносећи јој час једну час другу руку својим уснама и љубећи их. — Како сам задовољан сада!...

— А ја? — размажено је питала она, нагињући се лагано и наслањајући му главу на раме. — Ко је могао и мислити да се овако можеш упитомити, дивљаче мој?...

Док су њих двоје, све се више приљубљујући једно другоме, сашаптавали се, смијали, шалили, дотле је Јованка, у другој соби, прислонивши чело уз хладно стакло прозорско, бесвјесно гледала на авлију сјетна, невесела, замишљена. Први пут, када је опазила како је Младен дошао Љубици и како су се пријатељски растали, мислила је да је то због *ње*, због њезина трочасовнога сужањства... Дошло јој бијаше да заплаче од радости.. А када је, након тога, угледала Љубицу како јој прилази осмјехујући се, раширила је обје руке

према њој и готово вриснувши пала јој на прса, љубећи намирисане хаљине и свјетлуцаве гривне на грлу.

— Нико бољи од тебе!... Нико бољи од тебе!... — муцала је заносно, не допустивши ни да што проговори, ни да се одбрани. И као пуштена птица залепрша, одлети из собе, потрча у авлију и поче пјевати, пјевати из свега гласа.

Истога дана неколико је пута силазила у башту и обзирала се, тражила га погледима... Чинило јој се, као да је прикривен чека, пази на њу, да јој *све, све* каже и све јој објасни. Завиривала је око ограде, лутала, чекала... Напошљетку разочарана, смућена, враћала се у собу, сједала поред стола и по неколико пута смишљала и размишљала: би ли му писала опет, и шта би опет рекла?...

Сјутрадан, кад га је угледала како поново долази, хтјела му потрчати у сусрет, дочекати га весело, са набујалом и као крв црвеном ружом у рукама, коју му још синоћ одабрала.

— А неће ли бити боље ако га овдје дочекам? — запита саму себе и брзо се поче уређивати и дотјеривати према огледалу. — Он мени иде, мени!... И зар не треба да га овдје примим, у својој соби, као што га јуче Љубица примила у својој?

Залуд га је чекала, залуд се надала. Чула је лијепо, јасно је чула како се у предсобљу разговара с Маријом и како пита за Љубицу. Чула је, након тога, како се за њим затворише врата од Љубичине собе... И покуњена, постиђена некако, са немоћно опуштеним рукама, прислонивши се уза зид погледала је тамо, забленула се...

— Шта ће му сада Љубица?... Шта опет има с њоме говорити?...

Хтједе да сиђе и да запита Марију... Да ли је њојзи макар што рекао?... Зна ли она ишта?... Је ли шта чула?...

Али се ни макла није.

— Зар ми неће Љубица и сама казати? — помисли. — Зар се од мене може нешто сакрити, *ако* се о мени ради?...

Ако?..

Први пут посумња, да можда и не говоре о њој, да на њу и не мисле. Принесе своју малу, руменкасту руку устима и жестоко је загризе. И не осјети бола. Приступи своме столу, па, ни сама не знајући рашта, дохвати папир на коме му ми-

слила писати и поче кидати, цијепати, разбацивати. Опет се окрену према вратима и тихо, на прстима, крену према Љубичиној соби...

Изненада се сусрете са Маријом. Безбрижна, живахна, лака, као и обично, трчала је она уза степенице и, размахујући једрим обнаженим рукама низ које се циједила вода, весело узвикну:

— Господин Милојевиц пита за вас... пита: мозе ли говорити с вама?

— Милојевић?...

Јованка се ухвати за чело и, тобож, поче забацивати чупе, који јој пали по лицу.

— Боли ме глава, — протепа уморно, болећиво. — Данас не могу разговарати ни с ким.

— Али он казе да је вазно...

— Свеједно... Други пут...

Објема рукама ухвати се за главу и раздражено узвикну:

— Зар не видите како ми је?... Пустите ме!... Оставите!...

И, вративши се у собу, сама закључа врата и, потрчавши, паде по постељи...

Кашње је све боље и јасније увиђала, да на њу и не мисли, нити долази због ње. Али у колико је више увиђала, у толико је више и лагала, обмањивала саму себе, надала се. Вјеровала је, управо на силу хтјела вјеровати, како обоје нешто крију, вјешто, пажљиво крију само због тога, да је једанпут, изнебуха, што пријатније изненаде. И, ко зна ради чега, али то изненађење требало је свакако доћи једног празничног дана, о светковини каквој... Читава кућа освијетлиће се окитити и биће препуњена гостима. Окупиће се сви, чак и највећа господа, са бароном заједно, а барон ће бити у сјајној, блиставој униформи и сав окићен орденима. И кад раздрагани и развесељени гости, дижући препуњене чаше у вис и куцајући се, пропјевају уз пратњу читаве војничке музике, њој ће приступити неко, прихватити је и јавно, пред свима, открити јој чудну ову тајну.

— Ах!...

Осјећајући на себи радознале погледе толиких, необичних гостију, она постиђено обори очи и, као приљубљујући се уз њега, Младена, приљуби се и приви уз своју чисту, ме-

кану постељу. Снажно, грчевито стегну, пригрли свилени, ресnати покривач и, као сакривајући од некога, брзо га покри младим, облим, топлим тијелом својим...

— Ах!... Боже!...

Пренувши се из таквих чудних сањарија, за дуго није смјела макнути собом, мрднути се. И поново је склапала очи и поново је желила: да опет измами слике какве, да их привуче. Тек након дуге почивке одскочила би, тргнула се и, полако прилазећи вратима, провиривала према Љубичиној соби:

— О чему зборе?... О чему зборе?...

Једнога дана одлучи да га сачека на степеницама, да му се јави. Обуче се, нагизда, окити. Образе, по којима се познавали трагови суза, мимо обичај обасу руменкастим пудером, обрве мало нагарави сочне, румене усне још јаче нарушени. Застајући према огледалу неколико пута покуша да се насмије, указујући ситне, бисерне зубе. Затим лагано пође и заустави се на степеницама. Прислони се уза зид, поред лонаца са цвијећем.

— Сад ће, — прошапта полугласно стрепећи, очекујући. — Сад!...

Кад се врата од Љубичине собе отворише, сва претрну. Младен, указавши се на њима и још држећи за штекавицу весео, срећан, задовољан тресао је својом дугачком гривом и наклањао се по неколико пута.

— Ево га!

Јованка подиже очи као према икони и лако затрепери.

— Ево!...

Он затвори врата и пође низа степенице. Опазивши њу, само се дотаче до шешира и збуњено, нејасно промуца нешто. Отрча даље. Ружа једна, која му била задјевена у рупици од капута, испаде и заустави се на дну степеница.

— Оде!...

Уздахну Јованка и обори главу. Затим, као у несвјестици некој, лагано се спусти, дохвати ону ружу, *његову* ружу, и, загледајући је, пажљиво принесе уснама. Тако је стајала неколико минута.

— Оде!...

Непрестано загледајући ружу и љубећи је, врати се у собу.

XII

Јован, названи Франц, мирно је сједио на авлији, одбијајући димове из нове, порцеланке луле, и, лијено гладећи браду, испијао ракију. Добивши добру напојницу од барона, који се управо вратио са подужег допуста и кога је са Љубицом пратио на излет, очекивао је Марију да се похвали и да је подражи. Очекујући је, није ни примјетио Младена, који је дошао преко баште. Кад му своју снажну руку спусти на раме и добро га продрмуса сав стрекну и, преваливши боцу са ракијом, поплашено скочи.

— Кажи ми гдје сте били јуче? — оштро запита Младен и као бојећи се да му не побјегне, стегну га још јаче. — Говори!...

— Тхе...

Јован поче комешати раменима, снебивати се.

— То су *наше* ствари...

— Говори! — узвикну Младен бјешње, високо одижући руку као да ће ударити.

— Куд *ми* излазимо, не пита ни господин началник, — лукаво одговори Јован и, очекујући ударац, скупи се, полегути. — А кад он не пита, не треба да пита ни други...

— Живино!...

Младен га пусти, одгурну и брзо пође у кућу. Крену право Љубичиној соби.

Затекао је за столом. Разбацани, растворени модни журнали из Беча, Берлина и Париза шаренили се пред њом; она их, подниши̇вши се објема рукама, пажљиво окретала и разгледала, као савјестан трговац када разгледа књиге и рачуне своје.

— Надао сам се да ћу вас затећи необично расположену, госпођо, — избаци он јетко, хотимично прелазећи на *вас* и то нарочито наглашујући. — Јуче сте имали веома пријатно друштво.

— Одиста је било врло пријатно, — мирно му одговори она, и даље разгледајући журнале...

— Можда пријатније него ово данашње? — отегну он жешће и освр̄ћући се унаоколо одбаци шешир у страну.

— Свакако, — прошапта она полугласно, не гледајући га. — Разговор је барем био много пријатнији...

Он се нагло приближи, једном руком покупи све журнале испред ње и, згужвавши их, одбаци до под прозор.

— Оставите то и гледајте ми право у очи, — окреса осорно поносито се исправљајући пред њом. — Ја морам сазнати истину...

— Ко тражи истину код жена, треба га сажаљевати, — тихо отповрну она и поче поправљати косу. — Кад би жена постала апостол истине, изгубила би све дражи за мушкарце; она не би више била жена!

— Ја најмање могу волити жену која ми почне филозофирати, — осијече Младен мргодећи се.

— А ја најмање могу волити мушкарца који ми почне постајати досадан ..

Младен забаци косу, рашчешља је прстима и, као ломећи се, избаци увријеђено:

— Ако сам вам досадан, госпођо, могу се и удаљити.

— Ако сте уобразили да сте поп па би желили исповедити ме, можете се удаљити... Ја се нерадо исповиједам...

И, поносито уздигнувши главу, она му указа на врата.

Младен заломи прстима, нарогуши се. Хитно пође према вратима и, дошавши до њих, поново застаде.

— Желите ли да се више не вратим? — мукло запита, гледајући јој право у лице.

— Дођите кад се растријезните, — одговори она топлије и осмјехну се.

Осмијех њезин као да га изненада умекша, ублажи. Врати се опет, спусти се поред ње на столицу и, узевши је за руку, припушено јекну:

— Зашто си таква према мени?

— А ти?... Зашто си такав? — запита она тепајући и, кокетно зажмиривши, унесе му се у лице. Свилени бичеви плаве, мекане косе пошкакљише га по челу.

— Како можеш, како срца имаш да примаш другога, да се извозиш с другим? — застења Младен играјући се њезином руком и непрестано је љубећи. — Ако не лажеш, ако ме волиш, зашто ме вријеђаш?... Зашто дозвољаваш да ту љубав ико дијели са мном?... Зашто?...

Па је објема рукама ухвати око паса и, наслонивши јој главу на прси узвикну:

— Ја хоћу само мене да волиш и никога више!... То

хоћу, чујеш ли?... Презри, одбаци све друге и само се уза ме приви... Само уза ме!...

Она, узвијајући главом, завуче му руку у косу и чупкајући њежно протепа:

— Дивљаче мој!...

Затим лако га одгурнувши устаде и, увијајући златни сахатни ланац око прста, поче ходати по соби.

— Па само тебе и волим, — прозбори мирније закачивши га, као нехотице, лактом по образу, — а то сам ти, чини ми се, и доказала... Али зато што те волим, ипак немаш права контролисати ме, испитивати моје поступке... Не!... Била сам увијек слободна и хоћу да останем потпуно слободна... Нико не смије ни покушати да ми ту слободу ограничи!... *Нико!...*

— Али шта ће ти барон?... Шта ће?... — запита Младен ватреније, па и он устаде и поче ходати с њоме заједно. — Зар зато што је нека *власт*, па ти мило што вам се сви клањају кад се извозите?... Или се радујеш што ти завиде понеке *„пријатељице"?*

— Можда и зато, — одврати она поносито. — Па шта?...

— Али барон се само игра с тобом, — узвикну Младен и стегну шаку као да би да смрви, уништи некога. — Макар што ти ласка и удвара се, у души те својој презире, као што презире и све нас...

— Ништа зато... Презирем и ја њега, — кратко окреса Љубица и узви раменима.

— И ипак га не можеш одбити?...

— И ипак га *нећу* одбити...

Младен се заустави, скрсти руке на прсима и пажљиво је погледа.

— Ја те никако не разумијем, — рече. — Не могу да те разумијем...

— Да си жена, можда би и разумио... Само се ми жене у томе потпуно разумијемо...

Милујући га по образу додаде размажено:

— А зашто и да испитујеш?... Ја те волим, *само тебе* волим и зар ти то није доста?... Шта би желио више?... И зар можеш желити нешто више?...

(Свршиће се.)

Светозар Ћоровић.

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(6)

ДРУГИ ЧИН.

Песничка ашчиница.

Дућан Рагноа, ашчије-колачара, на углу улице Сент-Оноре и улице Л'Арбр-Сек. Кроз стаклена врата виде се ове две улице, обвијене сивом јутарњом маглом.

Напред, лево, велик дућански сто. Над њиме гвозден обруч, на коме висе гуске, патке и бели пауни. У великим судовима од порцулана стоје дугачке ките пољскога цвећа, већином сунцокрета. На истој страни, више у дну, огроман камин; пред њиме, између великих сачака, пржи се и пишти печење у тигањима.

Напред, десно, врата. Иза њих, у дну, степенице које воде у једну омању, уздигнутију, преграђену собу. Кроз отворена врата види се намештен сто и мали фламански свећњак који гори: то је засебно одељење, где се једе и пије. Једна дрвена галерија наставља се од врха степеница, као да води у друге сличне собе.

На средини ашчинице, на тавану, виси као лустер велик гвозден обруч који се помоћу конопца може спустити, и на коме је обешена разна крупна дивљач.

Зажарене пећи, испод степеница, сијају у тами; бакарни судови блистају се; ражњеви окрећу се. Уређена дивљач диже се као пирамида. Шунке висе.

Почиње јутарње спремање. Дебели кувари, жустри колачари и њихови мали шегрти журно долазе и одлазе; многима су капе окићене кокошјим пером, или бисеркиним крилом. У великим тепсијама и корпама, доносе колаче разне врсте.

Више столова покривени су чинијама и колачима. Други, окружени столицама, остављени су за госте. Један мали сто, у углу, претрпан је артијама. Ту седи Рагно, кад се завеса диже, и пише.

Прва појава.

Рагно, колачари, затим Лиза. Рагно пише за малим столом, одбрајајући, сав инспирисан, стихове на прстима.

Први колачар.

(Носећи велик тањир, украшен унаоколо).

Суџук!...

Други колачар.

(Носећи таблу).

Алва!...

Трећи колачар.

(Носећи тепсију).

Ћаје!...

Четврти колачар.

(Носећи тигањ).

Уштипци!...

Пети колачар.

(Носећи дугачку чинију).

Ћурани!...

Рагно.

(Престане да пише и дигне главу).

Гле, зора већ руди!... Рагно, све сад мани! —
Престани да певаш у мени, о, Боже!
После, — сад је време да се пећи ложе!...

(Устане. Једном кувару).

Овај сос је кратак, развући га треба!

Кувар.

Кол'ко?

Рагно.

За три стопе!...

(Оде).

Први колачар.

Бурек!...

Други колачар.

Врућа хлеба!...

Рагно.

(Пред камином).

Музо моја, бежи сад од ове ватре,
Јер дим може да ти лепе очи сатре!

(Једном колачару, показујући на хлеб).

Пресек тога хлеба нимало не вреди:
Упамти, цезура увек је по среди!

(Другом колачару, показујући на један недовршен колач).

Дворцу том од теста кров да се сагради!...

(Једном шегрту, који седи на земљи и натиче живину на ражањ).

А ти на том ражњу, пријатељу млади,
Мешај горде петле и смирене пӑтке,
К'о Малерб стихове дугачке и крӑтке,
Догод не направиш строфе од печења!..

Други шегрт.

(Приближи се с једном тепсијом, која је покривена чаршавом).

Мајсторе, да чујем каквог сте ви мњења
О мојој вештини. Не имађах мира
Док то не испекох. Погледајте!

(Открије тепсију, на којој се укаже велика лира од колача).

Рагно.

(Усхићено).

Лира!...

Шегрт.

Од кисела теста!

Рагно.

(Занесено).

И воћа са стране!

Шегрт.

Шећерне јој струне!

Рагно.

Дивна је, без мане!...

(Даје му новац).

Попиј!...

(Спазивши Лизу која улази).

Моја жена!... У џеп новац мети!
Бежи!...

(Показује Лизи лиру, мало као устручавајући се).

Лепо?

Лиза.

Смешно!...

(Спусти на сто кесе од артије за завијање колача).

Рагно.

Хвала!

(Посматра артије).

Боже свети,
Писци које волим!... Шта те ствари значе!
Зар ти у стихове завијаш колаче?
— Све је искидано, без везе, без реда!...
Ти радиш к'о некад, тако ми изгледа,
С Орфејем Менаде!

Лиза.

Суво).

Шта ја за то марим!
Кад од тих шкрабала ништа не пазарим,
Нек' бар тако плате што нам се задуже!

Рагно.

Мируј, мраве!... Нек' се преда мном не руже
Ти божански попци!

Лиза.

Пре те шаке јāда
Ја вам мрав не бејах, још мање Менада!

Рагно.

(Очајно).

С поезијом тако!...

Лиза.

Али се уштеди!

Рагно.

Шта ли онда, госпо, *ӣроза* код вас вреди?...

Друга појава.

Исти. Два детета улазе у колачарницу.

Рагно.

Шта желите, децо?

Прво дете.

Дајте три пастете.

Рагно.

(Услужујући га).

Румене и вруће. Ево, драго дете.

Друго дете.

Завите нам!

Рагно.

(Уплашено, за себе).

Боже!... У коју ћу кесу?

(Узме једну кесу, и у тренутку да завије пастете, он прочита).

„*Када Уликс*...“ Не, не!... Оне друге где су!...

(Остави кесу на страну и узме другу. У тренутку да завије пастете, он прочита).

„*Плави Феб* се...“ Ни то!...

(Као горе).

Лиза.

(Нестрпељиво).

Хајде, шта си стао!

Рагно.

Одмах!... Ево, одмах!...

(Више за себе).

Свију ми је жао!

(Узима трећу кесу, у резигнацији).

Ах!... *„Сонет Филиди...“*

Лиза.

Све му нешто смета!

(Слежући раменима).

Глупак!

(Попне се на столицу и намешта чиније на једном орману).

Рагно.

(Чим му је Лиза окренула леђа, викне децу с врата).

Пст, пст!... Децо!... Ево још пастета!

Вратите ми сонет! Ја га морам спасти!

(Деца му врате кесу, зграбе брзо колаче и побегну. — Рагно исправља кесу, болно).

Њено слатко име цело је у масти!...

(Сирано улази журно).

Трећа појава.

Рагно, Лиза, Сирано, затим мускетар.

Сирано.

Колико је сати?

Рагно.

(Поздрави га снисходљиво).

Шест.

Сирано.

(Узбуђено).

Још сат до седам!

(Иде по дућану).

Рагно.

(Пратећи га).

Славно!...

Сирано.

Шта?

Рагно.

Ваш двобој! К'о да га сад гледам!...

Сирано.

Који то?

Рагно.

У сали Бургоњске Палате!

Сирано.

(С омаловажењем).

А!... Сећам се!...

Рагно.

(Дивећи се).

Двобој ког стихови прате!...

Лиза.

(Сирану, показујући на Рагноа).

Пуна су му уста! Он вас обожава!

Рагно.

(Учини испад са једним ражњем, кога је зграбио).

„*Убошћу ш̅е, раго...*“

Сирано.

(Као горе).

Ех, играчка права!...

Рагно.

(Као горе).

„*Убошћу ш̅е...*“ Дивно! Вреди да се плати!...

(Боде са ентузијазмом).

„*Убошћу ш̅е...*“

Сирано.

Рагно, колико је сати?

Рагно.

(Престане да боде, погледавши у сат).

Шест и пет минута.

(У заносу).

Како стихом влада!...

Их, да мени падне на памет балада!...

Лиза.

(Сирану, који јој је расејано пружио руку, пролазећи поред њеног стола).

Шта вам је на руци?

Сирано.

Огребох се јуче.

Рагно.

Да се нисте тукли?

Сирано.

Ни трага од туче!

Лиза.

(Претећи му прстом).

Ви лажете, канда?

Сирано.

Верујте ми, шала!

Зар ми се нос миче?... То би лаж се звала!...

(Другим тоном).

Дође ли ког чекам, хоћу да смо сами!

Рагно.

(Сумњајући).

Тешко!... Песнике ће јутро да домами...

Лиза.

(Иронично).

Гладнице!...

Сирано.

Ти с њима на мој знак изађи...

Сати?...

Рагно.

Шест и десет.

Сирано.

(Седне за мали сто и узме артију).

Једно перо нађи!

Рагно.

(Пружи му перо, које је држао иза ува).

Од лабуда!

Један мускетар.

(Великих бркова и громким гласом, улази на врата).

Здраво!...

(Лиза пође му живо у сусрет).

Сирано.

(Окрене се).

Ко је тај? Шта тражи?

Рагно.

Један страшан ратник, — бар к'о такав важи!...
Пријатељ ми жени!

Сирано.

(Зграби перо и да̂ знак Рагноу да се уклони, за себе).

Ово је пут краћи:

Написати писмо, — дати, — па умаћи!...

(Баци перо на страну).

Кукавицо!... Ал' нек' умрем ако...

(Рагноу).

Сати?...

Рагно.

Шест и четврт.

Сирано.

(За себе).

...кажем, када она сврати,
Једну реч од оних што ми...

(Лупи се у груди).

...овде леже!

(Зграби опет перо).

Писмом лакше иде, — усмено је теже!
Написаћу писмо, где се слово свако, —
А то писмо ја ћу написати лако, —
Дахом душе моје по стоти пут буди:
Треба само да га копирам из груди!...

(Пише. Иза стаклених врата виде се мршаве и лелујаве сенке како се крећу).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

МРШАВА МАЧКА.

(6)

Он се куцну чашом зажмиривши својим мазним очима. Затим упита Ремиа хоће ли то он бити ђенерал.

— То је лепо, додаде он уздишући, то је лепо. Али ђенерал понекад има незгода.

Реми, коме је Црнац био забаван, рече:

— Телемаче, ви сте били ђенерал под оним злим мајмуном Сулуком?

Телемак се узбуни. Његове дебеле усне уздрхташе. Он промуца:

— *Муше* Реми, не треба тако говорити о цару.

Реми је од свога оца слушао како се Телемак страшно плаши Сулука, како верује да је он још жив, зато додаде:

— Ваљда се не бојите сенке Сулукове да ће ноћу доћи и повући вас за ноге? Има десет година како је Његово Величанство мртво.

Црнац лагано одмахну главом:

— Не, муше Реми, рече он.

Узалуд му је Реми говорио да цео свет зна како је Сулук умро 1867, на Јамајци. Црнац одговори :

— Не никако! *муше* Реми. Цар није мртав, он је сакривен.

И чело Телемакoво збора се на тврдој лобањи.

Из бакарне шерпе испаравао се добар мирис меса и зачина. Црнац опет постаде срећан и рече смејући се :

— Сад ћемо ручати, *муше* Реми.

Он разастре столњак и постави под једним ладњаком обраслим у дивљу лозу. Мали крчмарев врт гледао је на поља засађена салатом. Насип версаљске жељезнице затварао је хоризонт. Реми је расејано гледао ово поље кад се Телемак опет појави, уста раширених до ушију, у пари од јела које је носио обема рукама.

— Ово је нешто добро, *муше* Реми, рече он.

И она ручаше са добрим апетитом. Мирагоана, која је имала дужност да чува дућан док обед траје, с времена на време бацала је на њих поглед са судбом измиреног створа.

Кад су довршили јело од зеца и залили га аржантејским вином, они се са слашћу зауставише код бријског сира који су размазивали по меком хлебу.

— Телемаче, вама је овде врло угодно, рече Реми, који се сам осећао како се може пожелети.

Али како у људској природи лежи да се без престанка стварају нове жеље, Телемак уздахну и рече :

— Знате ли шта мојој радњи недостаје, *муше* Реми ? Недостаје несликан мој портрет у позлаћеном оквиру. Мој портрет био би нешто лепо изнад тезге. Тамо горе, у једној кеси, ја имам крупну суму новаца за гроб Оливетин. Али ја бих радо одузео један мали део за сликара који би начинио мој портрет.

Сент-Лиси одговори да ће ђенерал имати свој портрет не окрњивши маузолеј куме Оливете.

— Ја сам сликар, рече он засењеном Телемаку. Кад опет дођем понећу своје платно и кутију са бојама и начинићу вам портрет.

Два војника које огласи лајање Мирагоане затражише две боце пива. Док је Телемак био под трапом који је затварао подрумске степенице, Реми, чија се лула била угасила, приђе тезги да узме жижице. Онда виде како алејом про-

лази старчић кога је био спазио у позлаћеном салону госпођа из улице Фејантин. То је одиста био исти старчић, са истим белим залисцима и истим кишобраном.

— Телемаче, Телемаче! повика младић.

Испод подигнутог трапа појави се Телемак сличан подземном, али добронамерном духу. Он се смејао између две боце пива које је хтео одмах одчепити и послужити војницима за столом. Али Реми га снажно повуче за његов бели капут и зачуђеног одведе до дућанског прага.

— Телемаче, познајете ли оног старог господина? упита он, прстом показујући повијена леђа старчева.

Притежући боце на груди, Црнац одговори, гласно прснувши у смеј:

— Зацело, *муше* Реми. То је мој газда. Он се зове *муше* Сариет. Тражићу да ми учини неке поправке на тавану.

Не пуштајући куварев капут, Реми брзо рече:

— Телемаче, не тражите поправке од тога старца.

Затим додаде скоро претећим тоном:

— Плаћате ли ви своју кирију, Телемаче?

Али како се могло помислити да гостионичар који у истој кући станује двадесет и једну годину не плаћа своју кирију?

Реми затим дознаде да су Г. Сариета држали за богатог, да је најчешће живео у Нормандији где је имао добара, и да је јавне споменике мерио својим кишобраном.

Млади човек одушевљен повика:

— Телемаче! ја ћу начинити ваш портрет. Насликаћу вас као ђенерала, у оделу врача, у шеширу са црвеном перјаницом и са четири еполете.

Али Црнцу се лице уозбиљи и доби покајнички израз:

— То би било нешто лепо, *муше* Реми, рече он. Али то не треба чинити због цара, који би се наљутио. Он је сакривен. Ви ћете ме насликати у црном фраку и метнућете три дијаманта на моју кошуљу.

Силазећи алејом Сен Жермен, Реми, и ако потпуно без размишљања и никад изненађен свим што се дешавало у њему и око њега, запита се зашто се осетио сав узбуђен кад је видео да пролази стари познаник госпођа из улице де Фејантин.

IX

Пошто је дуго размишљао о сиво-бисерном писму, о богојављењској ноћи, о састанку код студенца, моралист Бранши створи идеално схватање тих догађаја. Не само да више није мислио пролити крв Сент-Лисиа, него је Креолац, у духу философа, постао потпуно стран тим знаменитим догађајима. Браншиу пође за руком да једино помоћу своје унутарње свести позна истину о своме доживљају. Пун презирања према тврдњама Ремиа који се јавно признавао писцем сиво-бисерног писма, он је, са свом извесношћу непосредног сазнања, био уверен да је то писмо писала једна дивна и неутешна жена, биће ретко и реткога порекла. Низом индукција за које су само мождане ћелије једног метафизичара биле способне, моралист је доказао себи, до најјасније очевидности, да је та жена била једна данска принцеза, да се звала Вранга, и да је она, пошто је метла на себе накит пун чудне и меланхоличне поезије како би пошла Студенцу четири епископа, пала мртва у своме будоару, окружена тропским биљкама чији је мирис, симбол њене љубави према Браншу, био прекрасан и смртоносан.

Редом како су се ове отмене и тужне чињенице њему јављале као последица субјективног испитивања и унутарњег истраживања, моралисг их је саопштавао своме пријатељу Лабану, који у томе није видео ничег необичног.

Последица ређања тих открића о принцези Вранги била је да моралист Бранши потону у речиту тугу.

— Ја морам, говорио је он, нарочитим мукама испаштати неупоредиви злочин што сам проузроковао смрт једног изузетног створа, финог као племенити коњ и ученог као Хипатија.

Болни дрхтаји јурили су дуж његовог изразитог носа. Вранга је била једини предмет његових разговора. Он је од сад живео само са покојницом. У свом очајању заборављао је да од Лабана узајми одело. Увијен у своје коњско ћебе као у покров, он је са узвишеном меланхолијом лутао по булевару Сен-Мишел.

— Видите, говорио је пријатељима који су га заустављали, ја сам у жалости.

И показивао је на својој глави нешто што је личило на креп око нечега што је личило на шешир.

Док је филозоф Бранши тако носио црнину за принцезом Врангом, Сент-Лиси је према газдарици Мршаве Мачке показивао све већу и већу хладноћу. Он се никад није усуђивао ићи сам у њену радњу и избегао је удаљити се од својих другова да потражи жижице на столу близу чесме код које је Виргинија вечно прала чаше.

Он је постајао озбиљан и марљиво је сликао. У осталом сад је у Лабановом атељеу био један жесток радник, људина снажних мишића и широких плећа, који је, с кошуљом раздрљеном на косматим грудима и подавијеним рукавима, сликао целога дана, речи не говорећи. Његово сељачко лице, земљано и избраздано, обрасло оштром брадом, није изражавало никакво осећање; његове округле очи гледале су увек, а у њима се никад ништа није могло видети. То је био Потрел, Потрел чију је незахвалност Виргинија одавала. Вративши се из Фонтенебла где је две године провео у сликању, он је сликао код Лабана очекујући да буде празан атеље који је био најмио на Монмартру.

Потрел је говорио мало и рђаво. Нагнувши се над платно са палетом у руци и жмирећи оком, он је на теорије Лабанове одговарао једну једину реч: „могуће“, коју је изговарао једним удисајем, разгоревајући цев своје кратке луше.

Лабан му рече једнога дана:

— Пошто је Апсолутно неостварљиво, уметник не може постићи апсолутну лепоту

— Могуће, одговори Потрел.

И продужи да слика.

Њему је долазио један модел, диван мали Талијанац, плачљивац и лажљивац који му је крао дуван. Сент-Лисиу се указа прилика да слика с природе. Кад би се Потрел дигао са своје столичице да протегне ноге, он је давао Ремију кратка и јасна упутства и поново се прихватао свога посла.

Ипак једнога јутра, он је чешкао браду и грицкао нокте. Реми га запита зашто ништа не ради. Потрел пружи руку у правцу стакленога крова и рече:

— Проклета стварчица не да ми да сликам.

„Стварчица“ је била само сунце које је по атељеу лило заслепљујућу светлост.

Потрел је много јео. Ишао је у кочијашке крчме. Кад би му Реми говорио о Мршавој Мачки, Потрел се задовоља-

вао само смешењем. Једнога дана ипак запита да ли Виргинија још увек има лепе форме. После много узалудних покушаја, Реми једне вечери успе да га одвуче у радњу улице Сен-Жак. Виргинија, црвена као божур, изнесе незахвалнику велико парче шунке.

— Једите, Г. Потреле, говорила је она. То је добро, меко. Видите, сланина јој је сасвим бела. Ви не пијете? Пробајте ово пиво; ја сам га разлила у боце прошлог месеца. Ви сте некада волели пиво.

А Потрел је јео и пио, док је Виргинија, стојећи крај његове столице, озарена серафимским осмејком, премирала при сваком залогају који је гутао овај ћутљиви и снажни човек.

Реми изиђе из пивнице, а газдарица то и не примети. И он одахну весело, као човек ослобођен великог терета.

Враћајући се дома, он срете вратара куће у којој су становале две госпође где улази у винарску радњу, и вратарку која се заговорила са пиљарицом на доста великом одстојању. Онда му дође једна изненадна мисао; он уђе у празну ложу и покуша не би ли могао пронаћи име госпођа са четвртог спрата. Он нађе на кутији за писма забележено: *Госпођа Лурмел, рентиерка.*

Сутрадан он кроз прозор виде госпођицу Лурмел која је тицама сипала воду у мали чанак од порцелана. Он је и нехотице погледа са топлином живе симпатије. Она га виде и тек лагано окрете од њега свој безазлен и одважан поглед. Он запази да она више није дете и да је лепа.

У то доба он је неколико пута преко недеље ишао у Курбвоа. И портрет Телемаков мало по мало излазио је из платна. Био је то врло рђав портрет. Али Телемак је њиме био очаран. У вече, кад му је дућан био затворен, он је метао портрет на сто између две свеће, па је играо *календу*, или са благошћу певушио кроз нос:

Канга до кп ла,
Канга ли.

Седећи на својим стражњим ногама, Мирагоана је озбиљно присуствовала тој церемонији. Једног дана дође јој да с пуно љубави олиже још несасушен нос на портрету. Штета која отуд произиђе била је лако поправљена.

Телемак је замало жалио што на платну, покрај њега, није била Оливета у црвеном шалу. Али се помирио са судбом и поново је играо *календу*.

X

Устајући, Реми је мислио како је јуче свршио Телемаков портрет и како је то, у своме роду, изврсна ствар. Он са задовољством виде како у оквиру суседног прозора две мале руке ударају по диркама гласовира; оне више нису биле црвене и ударале су мање грубо. Али опази да је лустер увијен у навлаку од муслина, и да је у стану, обично тако мирном, био велики неред.

Мале руке затворише гласовир, ишчезоше, затим се по вратише са марокенским торбама и кутијама за шешире. Реми, који је предосећао неки озбиљан догађај, не напушташе место посматрања и припази на кућни излазак. После два часа стражарења, он виде вратара натовареног пирамидом од кофера и кутија, једна кола где стоје пред вратима, затим служавку госпође Лурмел како трпа у кола путничке торбе и још кутија.

Он онда, шчепавши своју кутију с бојама и сручивши у џеп новац из фијоке свог стола за писањем, гологлав, у собној блузи, у папучама, јурну низ степенице, па на улицу. У пролазу заустави једног зачуђеног кочијаша и упути га да прати фијакер у који је видео како улази један крај сукње и који се већ кретао под пирамидом што се клатила.

Обоја кола пређоше Париз и зауставише се, једна иза других, у дворишту станице Сен-Лазар. Реми пође за двема госпођама и пређе за њима, у свом собном оделу, степенице станице. Госпођица Лурмел обазре се да види тог чудноватог путника кога је врло добро познавала. Она га је гледала са изненађењем у коме је у исти мах било и подсмеха и дивљења. На каси где се продају карте он се придружи госпођи Лурмел и зачу да тражи две карте за Авранш; иза ње узе једну карту за Авранш, и одахну. Било је четири часа и двадесет минута, а воз је полазио у четири и тридесет и пет. Госпођа Лурмел отиде са својом кћери да преда пртљаг. Реми није имао да изврши никакву формалност те врсте, али му је било потребно учинити неколико корисне куповине. Он

отрча једном продавцу хаљина у улици Пепинијер, не гледајући, узе два или три одела и плати трговцу, који једва уздржа јаку жељу да дâ ухапсити тог купца. Али Реми крикну очајно:

— Ципеле! узвикну он, ципеле!

Трговац, леп Јеврејин са јарећом главом, љубазним устима и немилосрдним очима, хладно одговори да „не држи обућу“.

— Ваше! дајте ми ваше! повика Реми очајан.

Али Јеврејин, све више и више неспокојан, начини тако мрачан израз, да Реми утече у папучама и са својим капутима, које обуче успут у гунгули живе улице. У суседном дућану откачи један шешир, и плати га у лету. Било је четири часа и двадесет и пет минута. Реми јурну на станицу и у четири и тридесет и два уђе у чекаоницу, у коју до тада можда није ступио ни један путник у папучама. Два ока боје као љубичица која га при доласку дочекаше, као да су му говорила: „Ми смо вас чекали. Ви сте врло необични са вашим мрким лицем, новим хаљинама једва натученим и у вашој јутарњој обући. Али ви нам не задајете ни страха, ни туге. Не изгледате нам рђави и имате израз смелости који нам се не чини ружан. То је све што имамо да вам кажемо. За остало обратите се мами“. Ако су очи од љубичице тако говориле, погледи госпође Лурмел одавали су ону врсту забринутости која се види код кокошака кад им се пилићи маме на мрве хлеба.

Реми с пуно пажње остави матер и кћер саме у вагону и смести се у други крај воза. Седећи на своме месту он се прво запита где би, кад и како могао купити ципеле, затим, пребројавши новац и нашавши да има још 21,35 динар, осети се сигуран. Најзад, упита се да, случајно, није заљубљен у госпођицу Лурмел.

(Наставиће се).

Анатол Франс.

С француског превела Ј. Ђ.).

ЖЕТЕОЦИ.

К'о свилене нити што их паук саткâ,
Мреже мјесечине висе с врба стари';
У пољу, под селом, шушти јечам јари
И покрај ријеке трепти бреза глатка.

Мален дрвен торањ, као стража нека,
У пристранку бдије. Густо гробље ћути
И крстови, маховином огрнути,
Своје руке шире, к'о да сваки чека

Да загрли неког... Но док поноћ плава
Трепти, и под руком божјом село спава,
Жетеоце чудне, коштане и суре,

Ја видим... Низ дуге љестве озго слазе
И, с косама оштрим, корачају, газе,
Док над селом звони удар кобне ўре...

Мостар.

Алекса Шантић.

ХИМНА ВАРДАРУ.

Вардаре, наври, нагрни,
вире растури у зòру,
с урвина, с кршева стрми,
кроз јадиковце
кланце!
Вардаре,
тутњи и грми,
носећи Егејском Мору
скршене, смождене ланце,
што стезаху Мајчино гр'оце,
аждајски, претешки, црни.
Вардаре,
цикћи и јури,

горд као змајићу сури,
лијеп к'о раскликтан бог,
пуст као понос и снага
Народа мог!

Сам у сред домаје давне,
мотајући се тмурно,
цептећи бјесно и бурно,
к'о наша Горда
Мис'о,
Вардаре,
кликт'о си нас.
И бјеше твој крвави глас
глас наше прошлости славне,
глас наших поносних снова,
глас пет цијелих вјекова,
глас наше крви
што вре:
и зачу га задњи и први
наш ко се рађа и мре,
зачу к'о раздражен лав
твој народ сав!

Загорја, поморја, вирја,
утрине, пропланци голи,
груди и душе наше
откликтаваху
орно,
Вардаре,
поклич твој холи,
што зваше и преклињаше:
„давори, давори, давори,
ко ми је јунак, у рујни
вир своје крви, у бујни
плам својих снова,
у пуну
ватру свог заноса, нека
урони: златну ће круну
обрети, што но Цар с њом
утону у крв и лом!“

И Народ сав јунак бјеше
давори, Вардаре тамни!
И Народ сав у вир мамни
крви, у вихор
снова,
у ватру
заноса свога
к'о змајић урони пламни:
раскину оковне везе,
у славу нову огрезе,
и круну свог Честитог Цара,
препуну зара
и бљеска,
к'о велик и упаљен сан,
сред огњеног пљуска и тр'јеска,
на бијели изнесе дан,
на Видовдан! —

Вардаре, наври, нагрни,
вире растури у зо̀ру,
с урвина с кршева смрти,
кроз јадиковце
кланце!
Вардаре,
цепти и грми,
царску одбљескујућ' круну,
носећи скршене ланце
што стезаху Мајчино гр'оце
к сињем Егејском Мору!
Вардаре,
цикћи и јури,
раскликтан, узмотан, мрк,
док ти уз Црне Хридине
откликује клик из даљине
Јадран грк!

Задар.

Мирко Королија.

ПОВРАТАК ПОБЈЕДНИКА.

Дјевице нетакнуте,
нека вам младост сине,
к'о огња сјајни пламен,
што усред црне тмине,
кô тајни неки знамен
разгори се!
Нека вам душа чиста
у смјеху пуном сјаја,
к'о поље пуно мака,
к'о поље пуно крви,
к'о јутро пуно злата
раствори се!
Враћа се, к'о краљ силни,
преш'о је преко гора,
к'о Ханибал,
освојио до Мора;
враћа се, к'о краљ силни
у гримизноме сјају,
љепшем од сјаја сунца,
љепшем од сјаја злата,
враћа се у сјају крви, —
Побједник,
к'о мали, храбри Давид
са главом Голијата!

Дјевице нетакнуте,
уз игру и уз пјесму,
к'о дјевице јудејске
уз свирку и уз пјесму,
идите да га сретнете
и сревши га да сплетете
уз пјесму сав сјај радости,
уз игру сав жар младости.

Иш'о је глас вјекова,
диз'о се кроз столећа
из срушених гробова,

од мајки погажених,
од дјеце растрзане,
од кћери оскврњених!
Иш'о је страшни глас.....

И дигао се барјак црн,
велик и страшан барјак црн:
„гдје има срушен гроб,
„гдје има који тужан роб,
„ја носим Смрт и Спас!“

И летну барјак црн...
Тисуће су га дигле руку:
и пође на Косово,
и пође до Призрена,
и пође до Прилипа,
и пође преко гора
до великога Мора
и просја онај барјак црн
окупан крвљу Побједникā,
као Сунце!

Дјевице нетакнуте,
цв'јећа, цв'јећа, цв'јећа,
носите пуно цв'јећа!
Враћа се барјак сјајан,
носе га тисуће руку,
што нигда не клонуше;
носе га тисуће срца,
што нигда не клонуше.
Пјевајте пјесму веселу,
пјевајте пјесму радости,
пјевајте пјесму младости,
и просипајте цв'јеће
куд сјајни барјак креће,
сјајан, као Сунце!

Дубровник.

Јосип Миличић.

ВУК СТ. КАРАЏИЋ.[1]

I
Живот.

Породица Караџића је из Херцеговине, од племена Дробњака, и око 1739 доселила се у Јадар, у Србију. 26 октобра 1787, у селу Тршићу, од оца Стефана и матере Јегде, рођене Зрнић, родио се Вук Караџић. Читати и писати научио је од рођака Јевте Савића-Чотрића, који ће играти извесну улогу у Првом Устанку. 1795 отишао је у основну школу у Лозницу, затим се као манастирски ђак учио у манастиру Троноши. Из то мало школа изнео је знања да може читати и писати, вратио се у село, до Устанка седео дома, и био у својој околини најписменији човек и писар.

Када је букнуо Устанак 1804, он постаје писар у чети војводе Ђорђа Ћурчије, и ту остаје неко време. Жељан да што више научи, он пређе у „Немачку“, у Карловце. Како га због година нису примили у гимназију, он ту две године приватно учи немачки, латински и словенски. Неко време био је ради учења немачког језика у Петрињи, у Хрватској. 1807 врати се у Србију, постаје писар код ваљевског војводе Јакова Ненадовића, затим писар у Правитељствујушчем Совјету у Београду. Он је један од најранијих ђака Велике Школе Доситеја Обрадовића, али се и сам образује, утврђује се у немачком, и чита све што му до руку дође.

1808 разболи се, и отидне на боловање у Тршић. Ради лека 1809 године ишао је у Нови Сад и Будим. Од лечења је било само делимичног успеха; остао је хром, и то је било од значаја по цео ток његова живота. „Са штулом, писао је он доцније, не могох више мислити ни на коње ни на рат, морадох се навикавати, како могах, на сједење код куће. Да ми није било ове моје штуле, ја бих одавна већ погинуо био од Турака, као што су сила другијех мојих вршњака, а овако ме штула моја натјерала да сједим с миром и на миру књиге читам, и на миру биљежим на хартији што су ми уши слушале и очи видјеле...“

[1] Из потпуног издања *Историја нове српске књижевности*, које ће изићи крајем ове године.

1810, Караџић је у Београду, као учитељ основне школе, и ту остаје све до 1811. Те године отишао је за писара код свога рођака Јевте Чотрића, који је узео под закуп скелу у Кладову. 1812 и 1813 био је цариник и судија у Брзој Паланци у Крајини, а када су Турци надирали у Србију, он је заповедао једним мањим одредом војске. 1813, као готово све народне старешине, и он је пребегао у Аустрију. У јесен исте године већ је био у Бечу.

Долазак у Беч био је одсудан тренутак у његовом животу. Ту је дошао у додир са образованим српским писцима који су се скупљали око тек покренутих *Новина Сербскихъ*, ту се, што је нарочито важно, упознао са Копитарем, који га је увео у књижеван рад. Од 1814 Караџић већ почиње свој посао. 1814—1815 је у „доњим крајевима“, у Карловцима и у Фрушкој Гори, где бележи народне песме и скупља речи за свој речник. 1817 оженио се у Бечу, и та женидба са Немицом, која се никада није могла навићи на живот у српским крајевима, била је главни узрок да је он готово сав свој живот провео у Бечу.

Када се после појаве *Српског Рјечника* дигла повика на њега, он 1819 пође у Русију, са намером да тамо нађе и моралне и материјалне помоћи за свој даљи књижевни рад. Преко Кракова, Варшаве, Вилне и Пскова дође у Петроград. Добро примљен, упознао се са најзнатнијим људима ондашње Русије: Карамзином, Жуковским, Аделунгом, Шишковом, Румјанцовом. „Общество любителей россійской словености“ изабрало га је за свога члана; Шишков га је на једној седници представио члановима Руске Академије. Више почаствован но награђен, он је у Русији, нарочито у Петрограду, а неко време и у Москви, провео девет месеца. Вратио се преко Новгорода, Твера, Туле, Кијева и Кишенева, где се неко време задржао. У јесен 1819 налази се у Бечу. Без сталних средстава, живећи тешко у туђини, реши се да се врати у Србију. Средином 1820 дође у отаџбину, у Крагујевац, али непросвећена околина кнеза Милоша није трпела образована и просвећена човека, и он, у рђавим материјалним приликама, по други пут напусти Србију.

На страни његов рад почиње бивати цењен. 1823 добија од јенског универзитета почасни докторат философије, 1825 постаје члан ученог друштва у Гетингену, у страном књи-

жевном и научном свету почиње се говорити о његовом раду. Али, он је још увек материјално необезбеђен. Помоћ од кнеза Милоша, коју је добио за писање кнежеве биографије, била је недовољна. Пошто је неко време, 1822, нашао склоништа код својих пријатеља у селу Пањеву, код Темишвара, у Банату, он 1823, преко Прага, пође у Немачку да учи медецину. У Немачкој, бавећи се нарочито у Лајпцигу и Хале, а нешто мало и у Каселу, Вајмару и Гетингену, напустио је своју намеру да учи медецину. Како у Бечу цензура кнеза Метерниха, који је подржавао Турску и попреко гледао новостворену Србију, није допуштала даље штампање српских народних песама у којима су се певали српски бојеви са Турцима, Караџић се користи својим бављењем у Немачкој, и ту штампа друго издање својих збирки народних песама. Он се у опште у Немачкој бавио штампањем својих књига и упознавањем са научним и књижевним радницима немачким (међу осталима упознао се са Јаковом Гримом, који се особито интересовао за њега, и Гетеом, који га је у Вајмару лепо примио). Али Караџић није имао средстава да продужи тај живот, породичне обавезе позивале су га натраг, и после једногодишњег бављења у Немачкој, 1824, врати се у Беч. Ту га је очекивао стари оскудан живот књижевника без сталних и сигурних прихода. 29 децембра 1825 писао је он из Беча једном пријатељу: „Не могу вам казати у којој сам ја сад невољи. Вјерујте ми да на Божић нијесам имао зашта купити фунте меса, а камо ли печенице! Мислећи који је онда дан и гледајући на ђецу моју, плакао сам као лудо дијете. Све што се могло продати или заложити, заложио сам или распродао; сад не знам шта ћу чинити са женом и троје нејаке ђеце. Зимно доба, а дрва нема, љеба нема, а новаца нема“. Тек када је 1826 добио од руске владе пензију од 100 дуката годишње, „за заслуге за словенску књижевност“, почео је нешто боље живети, али и то је још увек био тежак живот.

1828 учинио је нов покушај да живи у Србији. Он постаје прво члан „законодателне комисије“, чији је главни задатак био да преводи законе за Србију. Караџићев посао био је да са немачкога преводи Наполеонов Законик. Потом постаје судија, а 1831 председник суда у Београду („президент славнога магистрата наије и вароши београдске“). Средина у коју је запао била је груба и сурова. Он је бивао

кињен, вређан, и најзад разболевши се и дошавши у сукоб са самим кнезом, 1831 напусти Србију, поневши собом као једину зараду знатан број нових народних песама и речи за речник. У крајњој оскудици, гањан од кнеза Милоша, осумњичен код руске владе као аустријски и католички агент, а код аустријске владе као руски човек, опасан демагог и члан „тајних друштава“, одвојен од породице која се у оскудици налазила у Бечу, он је провео осам месеца у Земуну, као у неком полузаточењу. „Ја сам сад у највећем очајанију, писао је он у Земуну у пролеће 1832: овака гоњенија, на врату жена и четворо ђеце, а сувише слабо здравље и сиромаштво!“ Тек у априлу добио је од аустријских војних власти допуштење да може живети прво у Будиму, потом у Бечу. Али новчана оскудица га је непрестано пратила. 1833 родољубива српска општина у Трсту, која је раније помагала Доситеја Обрадовића, Атанасија Стојковића и Павла Соларића, одредила му је извесну новчану помоћ.

1834, помогнут од Руске Академије, он пође на научно путовање у југозападне крајеве. Преко Трста дође на Цетиње; 1835 био је у Боци Которској. Те године, обогаћен материјалом и са ширим и потпунијим познавањем народнога живота, враћа се у Беч. 1835 године успева да добије малу пензију од Србије (прво од 150, после од 400 талира годишње). 1837 путује по Срему и Хрватској, где су га Илирци лепо дочекали, и по Далмацији. Приликом династичке промене у Србији 1842, изгубио је пензију, која му је враћена тек 1845.

После неких тридесет година напорног рада и тешког живота дошли су му мирнији, лакши и сигурнији дани. Он, у главном обезбеђен материјално, прослављен као писац, члан многих страних учених друштава, живи у Бечу, непрекидно ради и објављује своја дела, с времена на време учини по какво путовање. 1841 са руским путницима Надеждином и Кнежевићем путује по Хрватској, Далмацији, Црној Гори, Србији; 1843 био је у Прагу и Берлину. Од 1844 обилато га помаже кнез Михаило Обреновић. 1845 опет је био у Србији, и том приликом израдио повратак своје пензије. 1848 узео је учешћа на Словенском Конгресу у Прагу. Потом 1849 био је у свом родном месту. Србију је обишао опет 1852. 1850 берлинска Академија изабрала га је за свога дописнога члана; 1852 и 1857 ишао је у Берлин. Од 1859

до 1861 неколико пута је долазио у Србију. 1861 године кнез Михаило га је по једној политичкој мисији слао у Црну Гору.

Цењен, признат у страном научном свету више но и један Србин пре њега, слављен као нико до њега у младом нараштају, дочекавши да види готово пуну победу својих идеја за које се толико борио, Караџић је доживео да се 1863 свечано прослави педесетогодишњица његовог плодног и сталног рада. Али и у старости и постигавши готово све чему је тежио, он је непрестано радио, није се предавао старости и болести, „е да би се јоште шта отело од смрти.“ Умро је у Бечу 26 јануара 1864. 1897, са великим свечаностима, пренесене су му кости у Београд.

II

Скупљање народних умотворина и описивање народнога живота.

Јернеј Копитар и Вук Караџић. — Не само почетак рада Вука Караџића но и цео његов рад немогућно је оделити од личности Словенца Јернеја Копитара (1780—1844). Сам Караџић је једном учинио одсечну изјаву: „Главни узрок да сам ја данас списатељ остаће до вијека Копитар. У том сам му дужник, ако не у свему, у многом, врло многом“.

Широког духа и велике научне радозналости, Копитар је имао врло опсежно знање: monstrum scientiarum, називао га је Јаков Грим. И ако јоште млад, Копитар је већ био на гласу у уском кругу људи који су се онда бавили словенском филологијом. 1808 године изишла је у Љубљани његова граматика словеначког народног језика, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnthen und Steyermark.* Словеначки језик је проучавао на широј компаративној основи, и природно се занимао и осталим југословенским језицима, нарочито српским. Од 1809 он хвата везе са Србима и тражи податке и објашњења о правом српском језику. Од 1811 он је у преписци са Лукијаном Мушицким, потом са митрополитом Стратимировићем. 1810, поставши цензор словенских књига у Бечу, он међу Србима тражи човека који ће га обавестити о правој природи српскога језика, о томе: да ли је тај језик онакав како су га писали славено-српски писци или

онако како је писао Доситеј Обрадовић, да ли је ближи руском језику или језику далматинских и славонских писаца. Убеђен романтичар, сељачко дете, дајући много значаја народним умотворинама, он је тражио међу Србима и једног „бољег Качића“, неког ко ће му прикупљати српске народне песме. После дужег тражења, он је наишао на таквог човека у Вуку Караџићу. Копитару као цензору дошао је на преглед један Караџићев чланак о паду Србије 1813, намењен Давидовићевим и Фрушићевим *Новинама Сербским*. Он је у том језику видео прави српски народни језик, осетио доброг познаваоца народног језика, народног човека којега књиге нису збуниле. У почетку 1814 пише он једном пријатељу: „Овде је неки Вук који прекрасно пише српски“. И он се одмах упознаје са Караџићем, узима га у своје руке и упућује у посао.

Копитар је увидео необичне природне способности Караџићеве, и одмах га огласио за „најбољу главу“ на коју је он међу Србима наишао. 1815 он са учитељским поносом пише: „Мој Вук“; Добровски тада пише да Копитару „Вук је изнад свега“. Он га је обавестио о значају народнога језика и народних умотворина, дао му не само прва упутства но и активно сарађивао на његовим првим радовима, извесне ствари са њиме заједно писао. Караџић сам прича како је Копитар у њему познао „човјека од народа“, „друкчијег од свију Срба које је он донде виђао и познавао“. „И познавши се са мном, наговори ме мало по мало не само да пишем народне пјесме, него и ријечи и граматику... Што се тиче првога узрока и почетка скупљање нашијех народнијех пјесама, ријечи и правила у језику, то је једина заслуга Г. Копитара“. Копитар му је дао не само прва упутства, но га поучавао стално, подржавао, развијао у народном правцу. „Ово је трећа година, писао је 1816 Караџић Копитару, од како сам се ја с вама познао; од онда сам натраг почео натраг почео ићи, и приближавати се говору народном, и још нисам на право мјесто дошао...“ Он је са њиме основао оно што је називао „наша партија“. Када је у један мах посумњао и пољуљао се у својим уверењима, Копитар га је у тим тешким часовима подржао.

Караџић не би могао продрети у европску јавност без Копитара, који је био у пријатељским односима са Гетеом,

В. Хумболтом, Ф. А. Волфом, Ј. Гримом и Ф. Шлегелом. Он му је створио везе у Русији, и помогао му да тамо нађе признања и помоћи. Он је Грима и немачке писце заинтересовао за српску народну поезију; он је за Гетеа преводио на немачки читаве народне песме; он је био тај који је и непосредно српској народној поезији стварао европски глас. Његови чланци о српским стварима и прикази о српској књижевности у бечким часописима као што су: *Annalen der Literatur und Kunst, Vaterländische Blätter, Wiener Allgemeiner Zeitung, Archiv für Geograhie, Historie, Staabs-und Kriegskunst, Oesterreichicher Beobachter, Jahrbücher der Litratur*, — сви ти чланци, прикази и преводи српских народних песама, писани са разумевањем и са симпатијама, привукли су пажњу западног, нарочито немачког књижевног и научног света на Србе.

Од Копитара произилазе три главне идеје Караџићеве језичне и правописне реформе: народни језик постаје књижевни језик; фонетички правопис; усавршавање графике. Стално боравлење Копитарево у Бечу, од 1808 до 1844, у вези је са Караџићевом привезаношћу Бечу. Кроз цео живот Копитар му је остао пријатељ, заштитник, саветник, па и сарадник, и рад Вука Караџића није могуће замислити без велике сарадње Јернеја Копитара.

Скупљање народних песама. — Копитар, припадајући романтичарском бечком кругу сарадник аустријских романтичарских листова, волео је народну поезију у опште. Још док је био у Љубљани он је знао за српску народну поезију, и стално је тражио човека међу Србима који ће га из ближе са њоме упознати. Код Хрвата је нашао помагача у родољубивом загребачком бискупу Максимилијану Врховцу, који је 1813 издао подручном свештенству окружницу за скупљање народних песама. Али код Срба таквог човека није налазио, и вајкао се што тако остаје у тами „благо како може бити нема ниједан народ..." Наишавши на Караџића, пошто му је показао Качићеву збирку и Херлерове *Stimmen der Völker*, убедио га да он треба да започне тај посао међу Србима. Већ 1814 Караџић је забележио извесган број народних песама српских којих се сам сећао, поред тога још неколико које је чуо од једне своје рођаке. Тако је у јулу 1814 изишла *Мала простонародња славено-сербска пѣснарица*, прва књига Вука

Караџића. Она садржи 100 „женских“ и 6 јуначких, „мушких“ песама. („Песне мужеске су оне које се уз гусле певају“; „све оне песне које нијесу од десет слогова и не могу се уз гусле певати, зову прости Серблъи женске песне“).

Када је Караџић издао ову прву збирку народних песама, још није био начисто о правој природи и значају овога посла. Доцније, 1842, пишући о тој првој збирци својој, рекао је сам: „ја оне вриједности нашијех народнијех пјесама, коју су Грим и Гете и Копитар у њима нашли и свијету је казали, нијесам познавао и онда када сам прву књижицу штампао..“ Тек доцније он ће у њима видети „највећу драгоцјеност“ српскога народа, „једино и вјечно украшеније литературе наше“, и истицаће их високо због „најдрагоценије чистоте и сладости нашега језика...“ У први мах, он је тај посао радио из општег родољубивог осећања, из „гореће љубави к роду сербскоме“, за „сваког оног Серблъина који национализмус свога рода љуби“. То је била у опште једна *песмарица*, како јој и само име каже, на језику који није био чисто народни но у неколико дотериван. Караџић је све то сматрао само као грађу којом ће се доцније послужити уметнички песник српски: „пак ће се онда који нађе којега је Бог даром песнотворства обдарио, и дао му случај да може на латинском или на њемецком језику правила тога разумети; онај ће покупити сва она собрања и претрести; а неке песне и сам по вкусу и начину рода свога сочинити, и тако од свију оних малих собрања једно велико цело сочинити...“

1814—1815 он је продужио скупљање народних песама, нарочито за време свога бављења у Срему. Друга збирка народних песама изишла је у Бечу 1815 године, под насловом *Народна србска пѣснарица*, са 101 „женском“ и 17 „мушких“ песама. Ту су биле песме које је покупио по Срему, међу осталим и дивне песме које је чуо од великих народних певача Тешана Подруговића и Филипа Вишњића, и које иду у најбоље производе српске народне поезије. Овога пута Караџић је бележио верно, онако како их је „преписивао из уста Срба и Српкиња“. Али циљ скупљања тих песама још му није довољно јасан, и он у ову збирку уноси „неколико нових пјесама што су учени људи састављали“. Језик ове књиге био је много чистији, и Копитар и Караџић сматрали су *Народну*

србску пѣснарицу од 1815 за „прву књигу српску“, прво дело написано чистим народним језиком.

Ове две збирке сматрају се као прво издање српских народних песама. Од тада се почиње стварати велики глас српских народних песама у европској књижевности. Копитар, стручан референат бечких романтичарских листова за словенске књижевности, поводом Караџићевих збирки стао је Немцима скретати пажњу на нову, оригиналну и снажну српску народну поезију. Он је за Гетеа лично превео Караџићеву *Песнарицу* из 1814, у бечким часописима штампао своје преводе српских народних песама, међу осталима и познату Вишњићеву песму *Почетак буне на дахије*. Он је исто тако писао о разним преводима српских народних песама у страним књижевностима. Јаков Грим, убеђен поштовалац старине и традиција, уверен у тесну везу између прошлости и садашњости, који се у свом проучавању старе Германије јако занимао „живом старином“ у опште, особито се заинтересовао за српски језик и српску народну поезију, лично давао му упутства како да ради, и одушевљеним изразима почео писати о „прекрасној поезији“ српској. Он је за српску поезију у Немачкој почео правити читаву пропаганду, и Мушицки га је због тога звао: „честити, храбри, одлични сербофил“. И од тога доба успех српске народне поезије у западном свету само расти. Охрабрен тим неочекиваним успехом, Караџић продужује започети посао, и не напушта га до краја свога живота. Копитар га је стално подстицао на непрекидан рад у скупљању народних песама. 1822 писао је он Караџићу: „*Песмарицу* пре свега! Таквих песама ниједан народ нема, нити је имао“. Караџић је стално скупљао песме и увећавао своје збирке. 1830, када их је бележио од посланика прве народне скупштине у Крагујевцу, писао је да је то његов „прави и најмилији посао“.

Велики посао око *Српског Рјечника* прекинуо је за неко време Караџића у објављивању народних песама. Али он стално прикупља материјал, бележи га сам лично, или набавља преко пријатеља из све ширег круга српских земаља. Од двадесетих година излази ново издање његових скупљених народних песама, три књиге у Лајпцигу, од 1823 до 1824 (књига III — 1823, књ. II „у којој су пјесме јуначке најстарије“ крајем 1823, књ. I — 1824); књ. IV, „у којој су различне пјесме

јуначке", изишла је у Бечу 1833. Ту су песме које су биле у збиркама из 1814 и 1815, али допуњене многим новим. Песме су имале успеха и код Срба, јер су простијем свету чиниле задовољство као да их од гуслара слуша, а образованим људима страна критика је казивала њихову високу уметничку вредност. И четрдесетих година отпочиње ново издање (I књига 1841, II — 1845, III — 1846, IV — 1863, V — 1865, VI — 1866). У значајном предговору Караџић је дао корисне и опширније податке о начину певања тих народних песама и о савременом стању српске народне поезије.

Караџић није никако остављао издавање песама. Скупљао их је стално, организовао посао око скупљања, и нашао и извежбао скупљаче готово по свима српским крајевима. Шта више, враћајући се 1819 из Русије, он је у орловској губернији забележио и неколико руских народних песама, а 1822 издао је и неколико бугарских народних песама. С времена на време публиковао је по коју нову збирку народних песама, и за собом је оставио прикупљен материјал који је после његове смрти издаван. Целокупно издање народних песама које је он прикупио отпочело је изилазити 1891 године (књига I — 1891, књ. II — 1895, III — 1894, IV — 1896, V — 1898, VI — 1899, VII и VIII — 1900, IX — 1902). Поред тога изишао је велики број популарних издања појединих народних песама из његових збирки.

Као скупљач народних песама Караџић има врло великих заслуга. Он је пре свега живео у доба када је народна поезија била у пуном цвету, и лично је познавао народне гусларе-песнике, као што је био слепац Филип Вишњић, који је опевао Први Устанак. Сам он имао је у себи нечег дубоко народног, и после педесетогодишњег борављења у туђини остао народски човек. Народну поезију је осећао у дубини своје душе и разумевао је боље но ико од савремених писаца српских. Најзад, он је имао књижевнога укуса, и из великог броја народних песама које су му до руку биле дошле, он је умео да одабере оно што је најлепше. Извесно је данас да је он те песме, ако не дотеривао, а оно свакако одабирао и сређивао, избацивао оно што је вређало укус, дотеривао метрику, изостављао понављања, уносио ред и јединство. У предговору другог издања *Српских Народних Приповиједака*, 1853, он моли своје скупљаче да ништа не изостављају, но да оставе онако

како су чули од народа, „па гдје буде потребно да се која ријеч премјести, или дода, или изостави, то ћу ја чинити, као што сам радио и у овим свима које сам написане добио...“ Као и са приповеткама радио је тако и са песмама Тако је радио у осталом Јаков Грим, скупљајући немачке народне приповетке, тако немачки романтички песници Арним и Брентано, скупљајући немачке народне песме. Караџићеве збирке су најбоље не само зато што их је он почео скупљати у време цветања народне поезије и када је у множини непокупљених песама могао одабирати најлепше, но и зато што је био уређивач који је имао и укуса и смисла за тај посао, био у неку руку и сарадник народних певача. И Караџић је до данас остао најбољи скупљач народних песама не само код Срба но и у целокупном Словенству.

(Наставиће се).

J. Скерлић.

ЕСТЕТИЧНА ПИСМА ИЗ РИМА.

V

Рим, 14 јуна.

Хвала вам, велика хвала, убава пријатељице, на љубазном писамцу. Хвала вам, нарочито, за онај латински *postscriptum*, у којему се вашем расијаном перу поткрала једна правописна омашчица. Али би требало да сам ја много јачи у Цицеронову језику него ли сам то у истини, па да вам замјерим за ту ситницу. Нека вам је дакле све просто — латинска ортографија, као и лаконски стил вашега писма — али вам непросто само једно: хваљење моје, као што је ви називљете, „епистоларне многостручности“. — Ако хоћете да ме хвалите, и у опће да ми угодите, а ви ћете, духовита цензорко, ту сврху најбоље постићи тиме што ћете мом тумарајућем перу оставити потпуну слободу акције, хоћу рећи, потпуну слободу мрчења. Не заборавите, молим вас: ја од вас тражим само једно: да ми поклоните вашу милостиву пажњу.

Већ сам казао, па ћу и поновити: ја од учитељâ ништа научио нијесам. Прилично сам читао, много сам осјећао, још више сањао — да ли с каквом коришћу, нека о томе суде

други. Није према томе искључено да се из мога пера исциједи и понека филозофска, књижевна или умјетничка јерес. Но ништа зато. Ја не захтијевам ни од кога да је у свакој мога мишљења, а како ли да бих се другоме наметно за учитеља. Хоћу дакле да с вама разговарам без претензија, без удешеног плана, како ми се који предмет понуди случајем. Исказујући вам тако своје мисли, ја ћу барем бити миран с те стране: знаћу да их исказујем једној сродној души, која је по свом унутрашњем склопу упућена на пријатељску попустљивост и најширу толеранцију.

Пошто ћу у овим писцима чешће имати повода да дајем одушка својим умјетничким симпатијама, то бих рад био да вам, једном за свагда, исповједим укратко своје умјетничко „вјерују". Не плашите се, госпођо, неће то бити никакво компликовано распредање. Као што неки људи много лакше схватају суштину вјере и појам божанства тумарајући по катакомбама, него ли слушајући предавања из богословије, тако се и моји естетички инстинкти најбоље утврђују и до сазнања долазе у овом расаднику класичне умјетности, гдје се благородно стабло љепоте његовало и његује од најудаљеније старине. Еле, није друге: ко хоће да упозна природу богова, треба да се попне на Олимп. И нек нико не мисли да су стари пагански богови помрли. Они и данас живе и богују, и то не можда у каквом умишљеном, баснословном свијету, него баш овдје у Риму, у колијевци папства. Јупитер, Венера и плави Аполо имају и данас своје вјерне поклонике у Вјечноме Граду. Узалуд се немоћна суревњивост хришћанских божанства трудила да их прогна из њихових златних храмова: стари пагански богови царствују данас у музејима и у рушевинама древне прошлости:

Muoiono gli altri dèi: di Grecia i numi
Non sanno occaso; ei dormon ne' materni
Tronchi e ne' fori...

Људски род је кроз три хиљаде година сам себе обожавао у приликама својих божанства. То је доба с правом названо прољећем човјечанства, кад су и богови и људи били млади и лијепи — лијепи у физичком значењу ријечи. Доласком Сократовим појам *лијепога* пренесен је с тијела на душу, с облика на супстанцију. Хришћанство усвојило је тај

поглед и уложило све силе да га растури по свијету. Али се умјетнички појмови од тога часа помутише, у неку руку искривише. Нова божанства, у виду хришћанских светаца, учинише се људима у толико достојнија обожавања, у колико се та божанства одмицаху од пређашњег појма љепоте. Они почеше да зазиру од љепоте физичне и да плету вијенце љепоти моралној. С тога је хришћанска скулптура, обло узевши, створила само једну галерију портрета, док су грчки вајари стварали према обрасцима идеалним.

Дјела јелинског генија имају понајвише тај смјер да нам прибављају естетичког уживања, не уносећи никаквих непријатних трзаја у нашу душу; та дјела редовно се обраћају нашем разуму, нашој уобразиљи, нашем срцу; понекад хоће да нас потресу и душевно, али никада до суза и до гримаса. Сасвим друкче поступише умјетници хришћански. Они се поведоше за пјесницима трагијским и хтједоше да у видном и опипљивом облику представе живот душевни, буру страсти и људски бол. Али су они у томе понајчешће промашили смјер. Слике светитељā што у ужасним мукама издишу под гомилом, или на ломачи, кадре су прије да подстакну нашу грожњу но наше милосрђе. Што се иначе на позорници, и за неколико тренутака, може да сноси, то је неподносно у умјетничкој представи, која је, тако рећи, створена за вјечност.

Знам добро, учтива земљакињо, да ће вама, која се толико дивите љиљанским дјевицама и мистичким пажевима енглеских прерафаелита, ови моји умјетнички погледи изгледати одвећ... несавремени. Но прилика што су противници традиције у умјетности прегли у новије вријеме да старим, класичним обрасцима љепоте обарају цијену и да се помоћу извјештачених стилизација враћају примитивизму Средњега Вијека (дајбуди у име неке *карактеристичности*, која је, тобоже, недостајала умјетницима Класичне Старине и Ренесансе), та ме прилика, исповиједам, не буни ни најмање. Присталице тако званог модернизма отишли су у својим настраностима тако далеко, да су идеал љепоте и карактеристичности уочили у — наказноме. Ко је међутим вољан да мирним и тријезним оком прозре у суштину лијепога, мораће увијек водити о томе рачуна како су најкултурнији народи, у напону свога развитка, схватили умјетнички идеал. У томе случају, про-

слављене културне епохе које је историја обиљежила именом једнога Перикла, или једног Лава X, и које се поносе умјетницима као што су Фидија, Пракситеп, Микеланђело и Рафаело, мораће у том погледу нешто да знаменују. Тиме, дабогме, није речено да се ма у којем стилу, и ма у којем часу, не може што лијепо и велико створити. Али је опет зато несумњиво да ће дјела која су у горе поменута и слична времена поникла, остати увијек најпоузданије мјерило за оцјењивање умјетничке вриједности и најсигурнија подлога сваког дубљег сазнања и области љепоте.

Да би нас једна умјетничка радња до краја задовољила, она треба да је лијепа не само по техничкој изради, него и по своме предмету. То и јесте разлог с којега су *Миловска Венера*, капитолски *Антиноус*, белведерски *Аполо* и мраморни украси с Партенона признати као ненадмашни обрасци љепоте. У њима су спојене двије битне врлине: савршенство типа и савршенство израде.

Творац *Лаокôна*, послије њега, Микеланђело и Бернини, имали су као умјетници у виду експресивност, Фидија и Праксител тежили су једино за љепотом. Експресивност и карактеристичност не иду увијек напоредо са љепотом; физички бол се понајвише коси с појмом чисте љепоте, јер се обично јавља грчевима и гримасама које руше хармонију тијела и лица. Зато се Лаокôн, опасан змијама, и Христос на крсту, не могу да сматрају лијепима. Кад се дакле каже да су дјела ове врсте лијепа, хвала се ту не односи на предмет у себи, него на вјештину с којом га је умјетник приказао. Морални бол је, на сваки начин, мање одвратан од бола физичног. С тога је медицејска *Ниоба*, макар и сатрвена болом, задржала опет сву своју љепоту. Најпотпунија инкарнација љепоте остаје свакојако Венера Миловска, јер у њој не само да нема трага од бола, већ је директно изражена мирноћа, ведра љепота, младост и снага, једном ријечју, све особине божанства.

У пластици игра свакојако знамениту улогу младост, без које нема ни складних контура, ни савршене љепоте. Стара бабускера, истесана у камену, моћи ће да нас интересује као куриозум, али нипошто као ствар допадљива. Још мање могу да нас привлаче нага тијела измождена глађу, или болешћу. Коме је до такове анатомије, неће ићи да је тражи у ваја-

ревој радионици, него у клиници. Крајна сухоћа, као год и скрајна тустина, искључују једнако скулптуралну љепоту. Складна тијела стоје по сриједи; она не морају да су ни одвећ танка, ни одвећ здепаста. Што се моралног израза тиче, то је боље да је тај израз ведар, него ли свирсп, отмјен него ли вулгаран, поносит него ли нехатан.

Најзад избрана умјетност воли у пластици мирноћу, него ли прекомјерну усталасаност. Највећи скулптори древне старине и препорођене Италије, Фидија и Микеланђело, не створише једне статуе која не би била у стању мирноће и рефлексије. Код већег дијела Микеланђеловихкипова мускулатура је, до душе, напрегнута, али су удови мирни, непомични. Узрујаност је сва у унутрашњости, у души. И тиме је утисак, што га ти радови на нас чине, знатно појачан, потенциран.

Трагање за *карактеристичним* (које би, по неким модернистама, требало да замијени *лијепо)* одводило је често пута умјетнике на карикатуру умјетности. Много спомињане „типске фигуре“ *(Charaktertypen)* њемачког вајара Месершмита спадају у категорију тих промашених умјетничких радова. Његове студије *Глупавога*, *Срдитога*, *Љенивога*, *Насмијанога* и тако даље, то су, по моме схватању, згољне карикатуре, које, излазећи из оквира природе, залазе напросто у екстраваганцију. Како прави умјетник може да буде карактеристичан чак и у области одвратнога и ужаснога, па да опет зато не изгуби умјетничку равнотежу, показује нам, у осталом, дивна глава Медузе у грчкој пластици, у којој је демонска љепота изражена с највећом експресивношћу и, покрај тога, с највећом здржаношћу.

Али о томе — о идиосинкразијама и заблудама савремене умјетности — другом приликом.

Овдје, госпођо, а у вези са овом умјетничком козеријом, хоћу да нагласим још једно. Данашњи Рим, што се тиче пластике, још је увијек један од најважнијих умјетничких центара на свијету. Сликарство је у Паризу, у Берлину и у Минхену — а да већ и не говоримо о Белгији и о Шведској — у новије вријеме узело великог маха и одњеговало је умјетникâ, каквих је у Италији мучно наћи. Али је скулптура у земљи Макеланђела и Канове, а наособ у Риму, и данас на ријеткој висини. Обиље изврсног вајарског материјала, богатство драгоцјених образаца из старине, који су сахрањени по гале-

ријама и музејима, и најзад пробраност живих људских модела обојега спола, којима умјетници могу да се послуже као угледницима — све то скупа створило је Риму такове погодбе за идеално васпитање и техничко школовање умјетникâ, каквих не може да у једнакој мјери понуди никаква друга варош на свијету.

Од какве је важности Рим као умјетничка средина, показује у осталом и сама прилика што је најкултурнији европски народ — народ француски — у њему основао један умјетничко-васпитни завод првога реда. То је дом пансионерâ тако званог „prix de Rome", чувена *Villa Medici.* Млади умјетници који у њему станују, крећу се и раде у умјетничком амбиенту, који је сам собом читав један естетички и културно-историјски програм. Протурити се натјечајним путем у римску француску академију лијепих вјештина, значи што и показати се, својим талентом, достојан великих претеча који су се ту усавршавали и који су, више или мање, били носиоци секуларних традиција европске умјетности. Његовање тих традиција — традиција класичних — постаје за дотичног пансионера, у неку руку, једна дужност. Те традиције у прошлости везују се за саме оснивачe науке о љепоти, Грке и Римљане, и за њихове срећне епигоне, велике умјетничке италијанске Ренесансе. Рим је, према томе, за западни свијет умјетничка школа над школама, оваплоћење умјтничког предања у Европи. У његовим збиркама су сабрана ремек-дјела која умјетник треба да сматра као угледнике чак и онда кад га је оставила свака нада да ће им се икада примаћи.

Ето зашто су велики умјетници новијех времена сматрали Рим као своју идеалну постојбину; ето зашто су један Рафаило Менгс и један Торвалдсен безмало сав свој вијек у њему провели; ето, најзад, зашто је велики естетичар Винкелман — родом Прус — кад је након вишегодишњег боравка у Риму хтио, под старост, да се у своју отаџбину поврати, пао у таку меланхолију, да је још из Минхена морао навалице да се врати у постојбину своје душе, у Вечити Рим.

Марко Цар.

БУГАРСКИ ВОЈНИК.[1]

По једнодушном признању, војна у Тракији била је поглавито „војничка“ војна. Другим речима, морална вредност бугарског борца и растројство турског ратника одлучили су о исходу одсудних битака. Остали чиниоци били су од споредног значаја и преимућство војне спреме није било увек на страни победилаца. Бугарске војсковође, истина је, у почетку су врло разумно управљале својим операцијама. Концентрација њихових војски, пре почетка непријатељстава, била је узорна. Уређење опсаде Једрена, с врло ограниченим средствима, било је такође узорно. Али, у опште узев, бугарске војсковође нису, изгледа, ништа учиниле што и турске војсковође не би тако исто могле остварити да су имале трупе извежбаније и јаче прожете убеђењем о потреби победе.

Догађаји су доказали да се још могу, усред Двадесетог Века, распалити масе народне до тог степена да весело полете у грозоте бојног поља. Да, таква је била стварност: грађани бугарски осетили су се срећнима што су се дигли на оружје. Али, да би се избегле извесне заблуде у доказивању, треба добро испитати какве су тачне, позитивне разлоге, доступне сваком од њих, Бугари имали да желе тај рат. Све је у томе.

*

Кад је мобилизација била одлучена, сваки Бугарин имао је осећање да се његова земља обрела једва једанпут, без поговора, пред плаћањем које је, и ако вечито одлагано, ипак увек изгледало неминовно. Час је био куцнуо, час за који је сваки млади Бугарин, од пре тридесет година, био припреман својим васпитањем. Тренутак је био дошао да се изврши велика национална дужност, дело ослобођења и државне обнове које је за Бугарску било преко потребно извршити и, очекујући тај догађај, она није била престала, од свога стварања, да посвећује војсци највећи део својих новчаних средстава.

[1] Чувени француски дописник Лудовик Нодо, који је нарочито познат по својим дописима о руско-јапанском рату, био је ратни дописник париског „Journal“-а у последњем Балканском Рату и све време провео је на тракијском ратишту. Овај његов чланак, коме извесне уочљиве нетачности не одузимају много од његове укупне вредности, штампао је „Revue hebdomadaire“ у свесци од 26. јула о. г. *Превод.*

Свако ко познаје многобројне историјске чињенице чије би набрајање одговарало на питање: *Зашто овај рат?* разумео је да сваки Бугарин, индивидуално, мора да буде лично киван на Турке. Нема Бугарина који се није сећао убиства кога претка или оца, у време кад је још турско господарство притискивало његову земљу и кад је отомански валија пребивао у софијском конаку, који је после 1878 преобраћен у кнежевску столицу а затим у краљевску палату. Нема Бугарина коме који огранак породице није становао у Маћедонији [?!] изложен према томе увек турским зулумима. Нема Бугарина чији брат, син или синовац није једног дана, прешао границу да се, с пушком у руци, бори против Отомана; нема Бугарина, нема Маћедонца који није имао да оплакује смрт кога рођака или отмицу које девојке своје крви. Нема Бугарина који није био врло тачно обавештен о стварној слабости отоманске владавине, њеној неизлечивој подмитљивости, њеној трулежи, њеној тромости, њеном растројству; нема Бугарина коме нису проповедали да је влада турских освајача над бугарском [!] Маћедонијом анахронизам, бесмисленост, ропство способнијега неспособнијем.

Бугари су из дна душе мрзели своје непријатеље, али су их још више презирали. Патриотизам који их је надахњивао у почетку овог рата одговарао је стварностима опипљивим, видљивим, конкретним, које су се тицале сваке породице, сваке личности. Тај патриотизам није дакле био идеологија, то је био, у неку руку, патриотизам практичан, користољубив, који би изникао у срцу сваког детета чим би дошло у године кад је могло да разуме страшне приче с очинског огњишта. Прогонство Турака из бугарске [!] Маћедоније било је неизбежан, потребан програм, и сваки бугарски грађанин био је у дну душе убеђен да његова земља неће имати ни трајног мира, ни равнотеже, ни истинског напретка док год то велико дело не буде извршено.

*

Да продужимо још даље ово размишљање: рат између два велика западњачка народа, који су доспели до истог степена цивилизације, може имати за последицу граничне промене; он мења само релативно мало лични положај сваког грађанина. Ако Немац постане Француз, ако Француз постане

Немац, ако Аустријанац постане Талијан, ако Холанђанин постане Белгијанац, његова најплеменитија осећања су увређена до крајности, његова душа је тешко ожалошћена, чак и његови материјални интереси могу трпети, али, на крају крајева, његов *standard of living* је једва промењен; он остаје на степену цивилизације на коме је и од пре био; он не губи ништа од онога што чини ту цивилизацију: факултете, музеје, употребу гвоздених путева, хигиену, право гласа и заштиту чувара јавне безбедности. У истину, велики западњачки народи немају никад неспорних разлога да војују међу собом. Њихови разлози су мало очигледни ако се упореде са неодољивим, директним разлозима који су загревали Бугаре.

Бугари су знали да ће, ослободивши Маћедонију и Тракију, одагнати у Азију један систем нехата и несигурности, Средњи Век лености и гоњења. Поред тога што ће повратити њиховој европској судбини своје саплеменике и донети собом ред, методу, цивилизацију, они ће дограбити простране крајеве који једино због турског нереда нису могли да се убројавају у најбогатије на свету и даће својој отаџбини њене праве размере.

*

Познавајући географски положај своје земље, Бугари су знали да ће им требати бити победиоцима или подлећи. Један једини одлучан пораз, па су Турци у Софији. Сваки Бугарин био је искрено, поштено решен да се жртвује да би његова земља победила; он је на то био решен без оних извијања, без оних резерви које казуистика егоизма може увек да улије онима које не подржава дубоко убеђење. Осећање које је загревало ту младу војску кад је прешла трачку границу, није било оно што се зове грозница, полет. То је била хладна одлучност, одушевљење без дреке и беседа. Како није било наједанпут пробуђено код бугарског народа трубљењем трговаца патриотизма, оно није имало ничег театралног ни демонстративног. Нико није осећао потребу да се прави унапред јунак, јер се сваки, ништа не говорећи, осећао потпуно спреман да положи свој живот, и јер би сваки који би се и сувише разметао својом готовошћу да погине самим тим изазвао сумњу у то.

*

Бугарин није религиозан човек.

И ако је хришћанство некад прешло из Бугарске у друге словенске земље, и ако су свети проповедници јеванђеља Ћирило и Методије били два Бугарина из Солуна, становници младе краљевине нису ни по што, као поданици московског цара, непрекидно у заносу пред величанством небеса. То су духови позитивни, материалистични, приземни, више лукави но сентиментални. Трпљиви, они остављају веру женама, старцима и калуђерима. Пре свега политичари, према врло тачној речи Луја Лежеа, они су у питању маћедонских цркава увек гледали само средство како да се умешају у турске ствари и да групишу, око једног заједничког програма, своје саплеменике. Међутим је сушта истина да су у Осамнаестом Веку сироти калуђери са Рила и из Свете Горе васкрсли бугарску народност, кад је она готово потпуно била ишчезла под турским освојењем и под религиозном и интелектуалном владом грчких епископа које су штитили мухамедански победиоци. Један убоги светогорски игуман, Пајсије, издао је 1762 једну бугарску историју, и онда се то подјармљено и угњетено племе пробудило и опет почело да живи својим животом, који се био готово потпуно изгубио под јелинским господарством. Нема збора да Бугари поштују Пајсијево име, али њихова захвалност иде политичару, родољубу, огорченом противнику јелинизма. Уосталом, у то доба, једини Бугари који су имали нешто образовања били су калуђери. Један Пајсије, ако му је било суђено да се роди, могао је дакле искрснути једино из каквог манастира...

Дешавало се понекад да се бугарски народ колеба између разних видова хришћанства и најзад усваја онај који се најбоље слаже с његовим тренутним интересима. Према преокретима историје, овеће бугарске групе су се драговољно турчиле или католичиле. 1860 године, Бугари, да би задобили стварну помоћ Наполеона III, намеравали су озбиљно да се најпре потчине римском папи. А ту скоро, маћедонски Бугари, из бојазни да не постану Срби после дефинитивне поделе ослобођених покрајина, изјављивали су јавно да ће се одрећи православља и покатоличити, да би потпали под заштиту папе... то јест, у овој прилици, Аустрије!

Бугари Двадесетог Столећа мало походе цркве и немају врло дубоко поштовање према свештеницима. Нема сумње, у

почетку рата, високи црквени доглавници узели су с великим торжеством удела у првим војничким успесима. Цар Фердинанд ушао је у Мустафа-пашу праћен епископима, иконама, златним одеждама и митрама пуним драгог камења. То је било време када су сви западњачки листови доста наивно говорили о хришћанском крсташком походу и о борби крста против полумесеца. Боље обавештени људи смешили су се У том тренутку, исход рата није био сигуран. Требало је, за случај да ствар испадне рђаво, моћи одмах апеловати на хришћанску солидарност сила и нарочито моћи молити за посредовање великог православног царства. Кад се препредени Бугарин накани да иде на службу, то је због тога што би желео да се фотографија церемоније могадне послати његовом великом простосрдачном, доброћудном, болећивом и сујеверном рођаку: руском мужику. После првих војничких успеха, представници свештенства ишчезоше као чудом, склоњени у своје цркве. Трачки рат био је рат два племена, то је био рат два система, то је био рат из освете, то није био верски рат. Да говоримо отворено: бугарски војник не бори се за Бога; и, ма да цени свог краља, он се не бори ни за краља: он се бори само за народност.

*

Дубока психолошка разлика дели Бугарина из 1913 године од Француза из 1913. Бугарин нема, колико ми, љубав према личној слави. Изгледа да он схвата славу само у колективном облику који ће увећати углед његове земље, и ја овде хоћу да га упоредим донекле са Јапанцем из 1904 године.

Могуће је да су, међу главним војсковођама бугарске војске, извесне суревњивости, извесна неслагања вршила више пута свој штетни утицај. Јапанске војсковође нису никад знале за такве сукобе. Али, међу трупним официрима и у војничким редовима, хероизам је готово увек остао ћутљив и анониман. Људи су полагали своје животе, не да би прославили своје име, већ да би добро послужили народу и срећно извели дело које је заједнички предузето. Многи војници којима су дали крст „за храброст" зачудили су се томе, изјавивши да су они просто „радили као и остали". Један учитељ га је одбио.

То је био мој стални утисак, у току овог рата, да бугарски официри поклањају мало важности својим личним

подвизима. Било ми је тешко да им искамчим анекдотичну и епизодичну причу рата; они су причали врло мало о јуначким делима у којима су учествовали; ретке су биле лепе приче где би лична имена била изговорена. „Војска“ се добро борила. Највише ако би се нарочито споменуо, по броју или имену вароши из које је, по неки пук кад би претрпео изузетно велике губитке. Али, у накнаду за то, кад би била реч о политичким закључцима и мешањима, кад би требало побројити корисне последице рата и благодети које ће он донети њиховој земљи, бугарски официри били би непресушни; они би се са стрепњом обавештавали о будућем положају великих сила; они би на памет цитирали дипломатске текстове, говорили о статистици, историји, демографији, социологији; трошили велику речитост да ми докажу да Бугарска има права на Једрене, Родосто, Мидију, Солун или Битољ, и да, уз то, знатна одштета треба да јој се досуди, у лепој звечећој монети.

Кад бих, трудећи се да избегнем те опште ствари, замолио ког официра да ми исприча како се његов батаљон одликовао у извесној битки, тада бих добио од њега само речи кратке и безизразне. Ти бугарски војници водећи бригу само о том да велико национално предузеће донесе добар доходак, држали су да су урадили што је било неопходно да ураде да би се успело. Трагичне фразе о биткама биле су, у њиховим очима, само неизбежни начини да би се дошло до жељеног циља. Бугарски војник није дилетант, он не воли нимало уметност ради уметности; у његовим очима практичног и позитивног човека, рат је операција која треба да донесе приход, уплата у животима и новцу која треба да буде награђена с најбољим интересом.

⁂

Било би несумњиво парадоксално правити поређења између два народа која дели у свој својој дужини огромна Азија. Та два народа нису никад имала ни везе ни додирне тачке, она никад нису знала један за други; она су се развијала у току векова према потпуно различним атавизмима: један, Јапан, азиатски, незнабожачки и феудалан; други, Бугарска, европски, хришћански и постојбина апостола Ћирила и Методија.

Да ли би се могло, с пуно попустљивости и уобразиље, наћи између њих какво далеко азиатско сродство? Тада би требало показати претерано велику добру вољу и сетити се како је, у седмом веку, татарско-финска хорда Аспарухових *Болгара* дошла и накалемила се на словенску балканску масу. Као Франци у Галији, та ће хорда, и ако је усвојила језик подјармљеног народа, дати му своје име. Наћи какво тамно монголско сродство између Јапанаца и Бугара, то би било мало похвалан историјски посао. У осталом, турска раса, далеко више но бугарска, требало би да може да се похвали својим монголским пореклом, а ми видимо да она није сачувала ону ратничку способност која је карактерисала, пре десет година, поданике Микадове.

Ипак, узроци потпуно различни нагнали су на крају Деветнаестог и у почетку Двадесетог Века ове две расе, јапанску и бугарску, да претрпе у исто време преображај са истоветним циљем: оне се упознају са западњачком науком, скидају брже боље своју источњачку љушгуру, усвајају друштвени поредак, начине владања и сву ратничку опрему великих цивилизованих народа. Док Јапан позајмљује себи устав од Пруске, Бугарска навлачи, као нову униформу, белгијски устав. И ако се загледа како се код Јапана и Бугарске врше ти преображаји, констатоваће се у њиховом развићу чудновате сличности, које још више падају у очи због огромних основних разлика што проистичу из потпуно различног порекла и нарави.

Готово у исто време, Јапан и Бугарска отварају се модерној култури: готово у исто време та два народа оснивају војске по европски; готово у исто време они шире у мрачним слојевима својих сељака основну наставу; готово у исто време они постављају себи парламентарну владу. И онда обе ове земље пролазе кроз периоду немира и криза. Дубок морални поремећај избија на видело код тих народа који су наједанпут примили оне исте установе које су западњаци дали себи после векова искуства. Њихова бујна и сурова енергија, њихове завереничке навике доводе затим периоду политичких убиј става. Јапанац још није заборавио своју феудалну и крваву прошлост. Бугарин је сачувао суровост својих примитивних нарави; он се сећа оних завера против Турака, оног доба несигурности кад је живот сваког рајетина висио увек о

концу. Обојица, Јапанац и Бугарин, држе да је најбољи начин ућуткати ког сувише немирног противника, уклонити га с овог света.

Нереди који су довели до пада кнеза Батенберга, војничке завере тог времена, насиља и убијства по наредби Стамбулова, борба између револвера и вешала, страшан догађај са мајорем Паницом, препади силистријски, рушчукски и варнски, убијства Велчева, Вељковића (1892), Стамбулова (1895), сатиричара Алека Константинова (1897), Канчева, Бориса Сарафова (1906), Петкова (1907), све те епизоде подсећају, ако не по својим узроцима, оно по свом начину извршења, на ону серију политичких злочина који су, од 1864 до 1895, попрскали крвљу царство Микадово. Атентат извршен у Шамоносекиу на кинеског опуномоћеног министра Ли-Хунг-Чанга и убијство Стамбулова, који је исечен сабљом у софијским улицама, падају обоје у годину 1895.

Пре дванаест или четрнаест година, у Бугарској су се избори још вршили с ножевима и револверима у руци. Данас, и ако периода политичких убијстава изгледа да је завршена, живот људски још има у Бугарској мало мање вредности но на западу. Спомињу се доста скорашњи сукоби, политичке туче после којих извесне убице, и ако их је полиција пронашла, нису биле кажњене или су кажњене тек форме ради. Извесне чете, извесни одбори више пута су присвојили себи право да смакну тобожње „шпијуне“, и, пред њима, суд је стао скрштених руку. Више пута, захваљујући високим утицајима, били су пуштени из затвора људи који су затворени због сукоба из којих су изишли крвавих руку.

Истину рећи, Бугари, одвојени од европског света у Четрнаестом Веку, од тада су били затворени, укљештени, заглибљени као у какву лаву, под деспотизмом једне азијске царевине. Силом околности, они су остали страни великим интелектуалним покретима Реформације, Ренесанса и Француске Револуције. Удаљени од мора, у чијим се таласима огледа увек мало светлости и које увек носи са својом флотом мало напретка, они долазе на крај Деветнаестог Века „значајни по броју, ништавни по цивилизацији“, као што је писао велики чешки историчар Јиречек. Они долазе с душом сировом и нетакнутом, неразмекшаном чулним префињено-

стима; они долазе без књижевности, без уметности, без прошлости, сурови да, али због тога, врло способни за осиона дела.

Способни за осиона дела? Каква је била, доиста, најплеменитија забава народа за време пет векова робовања? Ограђен ван цивилизације и постао права „дивљака“ велике европске породице, он није створио ни један спев, ни једну слику, ни једну грађевину, већ је у потаји ковао завере противу паша; слао у дивљу гору оне војводе, оне хајдуке, оне комите који су дозлогрђивали Турцима док их ови не би набили на колац кад би их задесила несрећа да им живи падну шака. Бугарски народ био се навикао на потајне завере, на упорна претворства, на борбе без милости и убијства без гриже савести; он је био научио да пати, да истрајава, да и даље животари у пркос покоља, вешања, паљевина, набијања на колац и силовања; он се био научио да се бори груди у груди са животињским баши-бозуком, са Арнаутином, са Курдом...

Ослобођен 1878 руском милошћу, он мисли одмах на то да купи најсавршеније оружје и кад, у Двадесетом Веку, добије у руке разорне машине које су пронашли западњачки инжењери, то није ни по што ради задовољства да њима парадира. Бугарски војник са својом манлихерком и топом из Крезоа, то је Европљанин, нема сумње, Европљанин наоружан европским оружјем. Али је он, ја то понављам, спрам војника старих западњачких народа, оно што су шумски дивљи дрен и крушка дивљака спрам вештачког дрвета у воћњаку. То је једно биће ново, мало упечатљиво, с мало развијеном уобразиљом, с мало осетљивим нервним системом, и баш због тог што његова земља, као ни Јапан 1900 године, није још у стању да прави научне машине, брзометни топ или гранату с мелинитом, он је у толико способнији, сам лично, као и Јапанац из 1900 године, да буде особит крвопролитник.

Јапан и Бугарска, на крају Деветнаестог и у почетку Двадесетог Века, покушавши да се уздигну на ниво великих цивилизованих држава, били су приморани да апелују на стране васпитаче и стараоце, на страну индустрију и нарочито на стране капитале. Њихови официри, њихови лекари, њихови научници, њихови правници били су се образовали — и још се образују — у великим престоницама европским.

Јапан и Бугарска били су све узели са Запада: пушке, вагоне, топове, балоне, аутомобиле. Обе земље биле су сиромашне и славољубиве, обе су патиле осећајући да их потцењују. Постојала је у њима ватрена жеља да задобију угледа, да се ослободе своје прошлости, потреба да играју видну улогу на великој светској позорници. Још једна друга сличност која јако пада у очи: ове две земље дуго су подносиле понижење једне заједничке невоље. Дуго, кад су оне већ веровале да су се уздигле на висину западњачких народа, да су обнародовале мудре законе и створиле судије који су непрекорни чувари права, дуго су морале да подносе да странци настањени на њиховом земљишту потпадају под изузетно правосуђе. Пуномоћници, творци Берлинског Уговора, видећи у Бугарској само једну дојакошњу турску провинцију, нису хтели да признаду бугарском суду исту власт над странцима у земљи као и над бугарским поданицима и наметнули су јој *капитулације*. Странци који станују у Бугарској нису потпадали под обично правосуђе но су зависили једино од конзула свога народа. То је било право туђинско мешање, нека врста службене потврде да је Бугарска доспела тек на нижи степен цивилизације, и да је стање њеног духа као и њеног морала подједнако сумњиво. Бугари, као некад Јапанци, били су се наљутили што их тако рђаво цене. Посумњати у честитост или знање њихових судова, то је значило убијати углед целој њиховој земљи. Народ који признаје *капитулације* не осећа се независан. Јапанци су се дефинитивно ослободили 1899 године те потчињености; Бугари ће је се тек сад сасвим ослободити. Већина европских народа већ су укинули *капитулације* за Бугарску; други, као Француска Република, не журе се да даду праведно задовољење Бугарима. Република још није изнела на потврђење свом Парламенту уговоре које су потписали још у децембру 1911 њен министар спољних послова и софијска влада. Још и данас, у Бугарској, француски преступник не може бити затворен без суделовања француског конзула. За Француза, у трговачком погледу, нису надлежни бугарски судови. Ми дакле и даље сматрамо Бугаре као Кинезе. То није ни право ни вешто.

(Свршиће се.)

Лудовик Нодо.

(Превео с француског Н. Н).

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Једна српска музичка премиера у Народном Позоришту.

Једно је несумњиво, и потребно је то нарочито и одмах напоменути да је Г. Петар Ј. Крстић, који код нас ужива репутацију драмског композитора, први пут са музиком за Лазаревићеву „Косовску Трагедију“ сасвим одређено и јасно нагласио да је скромне претензије са којима је обрађивао досадашња своја дела за позорницу заменио свесном вољом за вишим и одређенијим и чистим музичко-драмским стилом. И ако је после премиере било врло мало речи о овој музици, и не довољних, ипак су људи који умеју да слушају стално наглашавали очевидну чињеницу, за Г. Крстића врло ласкаву, а за наше будуће српске музичко-драмске подвиге једном и потребну: да је за стварање наше опере, односно музичке драме, после свих традиција Singspiel-а, данас дошло време да се окушају позвани и евентуалне успехе и особине своје покажу као јемство и подлогу за рад који тек има да настане, радом на широј концепцији, делима која стилистички одскачу од скромних и лепих, али не и толико снажних покушаја од Јенка до Г. Петра Ј. Крстића. Једини изузетак чини, можда, „Уранак“ Г. Ст. Биничког. Али његови местимични карактеристични музичко-драмски моменти нису могли да одрже превагу над општом неуједначеношћу стила ове опере. И тек је Г. Крстић са својом музиком за „Косовску Трагедију“ стигао да подвуче потребу сређења стила и живо радио на тој потреби. И, одмах да кажем, успео; и ако резултати нису увек и свуда исти, и нису увек онаки какве смо очекивали.

Први разлог томе је, а он је и најважнији: што је основни Stimmung целе радње и садржај, сва драмска концепција, израђена са нарочитом патриотском намером, неразнолика, без потребног контраста идеја и назора, потреба и прохтева, једнолика до тога ступња да за комбиновању музичку драмску обраду не задовољава. Отуда је свега два момента Г. Крстић својом музиком нагласио: патос (увертира, фанфари) и лиризам (са малим изузетком готово сви монолози и диалози) док драмског акцента готово и нема. Други је: *мелодрамска обрада.* Мело-

драма са свим недостатцима склада између технике говора и течнога развоја музичке дескрипције, кочила је сав полет и спутавала сву снагу. Реч, као саставни део великога оперског ансамбла, мора да добије сву тонску гипкост која је у њој, мора да се развије у мелодијске целине да би одржала превагу, а уједно дала и највиши импулс дескриптивној музици која је подкрепљује и даје тек онај прави смисао и ефект. А то може да буде само онда када се пева. Песма, као вокална музика, у заједници са инструменталном, тек даје онај склад, први и основни, у драмској целини поезије, музике. архитектуре и мимике, и преставља једну уметничку нужду и оправданост. Реч декламована са кратким тонским развојем је само сметња да се општи драмски облик логично развије. Она ће пре учинити да се пред нама брзо нижу сличице и боје, као у калеидоскопу, него изазове осећање саживљене, сливене, тесно скопчане и нераздвојне целине. С друге стране музика задржава реч у току, изазива паузе и неприродно модулиране фразе да би се колико толико ишло упоредо. Једна узајамна сметња, једно спутавање слободе и као последица свему немогућност да се изведе жељени ефект, онај поштени а не ефекта ради. А када се као пример узму Рихард Штраус („Енох Арден“) и Макс Шилингс („Вештица“) још се боље потврђује ово што рекох, јер ни они, јаки и силни, нису ништа више успели него да, имајући срећу да обраде високо драматичне спевове, створе дела „за прилику“.

Г. П. Ј. Крстић је то осећао. И зато је, место да *усиљено* музички прати сваки детаљ драмске радње, потрудио се да уђе у основни *штимунг* појединих, музиком праћених сцена, и слободно је у облику обрадио поједине нумере своје партитуре неконгруентне местимице са радњом, али многе по развоју музичких мисли сређене — заиста музикалне. Овом музиком Г. Крстић је, и ако недраматичном у најширем смислу те речи, показао да располаже са извесним видно наглашеним смислом за лиризам и да би из његовог пера, — мислим да се нећу преварити у нади, — могао да потекне један српски „Евгеније Оњегин“. Јер она музичка места која су се највише допала нису била патетична места Херојске Увертире нити онако неразвијенога и неизведенога Свечаног Марша, који је са тога недостатка назван „фанфари: Полазак на Косово“. Не ни емиментно епски тон „Пролога“, или музика између тре-

ћег и четвртог певања, него тиха, мелодијски срећна места диалога Анђелије и Дамњана, Бранковићке и сокола а нарочито сокола у диалогу са Бранковићем. Уопште ова друга слика са нешто новијим материјалом мистике ноћи и мизерије гриже савести, музички је не само у овој партитури најуспелија него заиста и успела. Она је можда највиднији знак Г. Крстићевога талента, и највиши разлог за веровање да Г. Крстић тек има да каже своју реч на позорници. Али поред целе ове сцене и поред неколико монолога у другим сликама, има једна нумера у овој партитури која негативним путем врло изразито истиче лирске предиспозиције Г. Крстића. То је музика између трећег и четвртог певања. Ја је замишљам као дескрипцију косовске катастрофе, као слику сукоба и ужаса, као момент највишега напона снаге и апсолутнога пада. А ја ово не замишљам произвољно. Г. Крстић нам је дао добар повод за то. Јер, шта значи онај оријентални мотив у холцблезерима? Шта мотив у виолон челу? Шта они ритмички акорди као хармонска подлога томе мотиву? То су карактеристични мотиви: ислама и хришћанства и нервних дрхтаја са сукоба њихових, сукоба две расе које они персонифицирају. Они су основ и подлога за једну програмскимузичку обраду историјске сцене. Али место те обраде полифонски зреле, са контрастима мелодије, ритма и хармоније Г. Крстић је дао неразвијену и хомофону скицу, музички још не опеване, косовске катастрофе.

Пада у очи да је цео стил ове музике у опште хомофон Нигде да се развије онако опипљиво изразита полифонија која је неопходна за највећи део драмске обраде. Тек се у њој колизијом супротних елемената може да развије права слика и помоћу ње право осећање драматике. Није потребно ваљда да напомињем да је данас полифонија основни принцип драмске обраде, а хомофонија потребан местимични контраст условљен ситуацијом. Али да се та полифонија постигне и развије, несумњиво је потребно да сви тонски фактори буду, да се тако изразим, у рукама композитора, да их он моделира по своме осећању као саставни део једне заједнице: геста, мимике, сцене једном речи, располажући апсолутном тананошћу своје уметности и њеном експанзијом. Реч, непевана реч, спутава полифонију и под њеним теретем је Г. Крстић био хомофон. Где ње није било: у Прологу, у Херојској Увер-

тири нарочито или, мање нешто, у музици између првог и другог певања Г. Крстић је био слободнији и полифонија обрада ових нумера је јасно показала да Г. Крстић треба са пробраним укусом себи да нађе згодно литерарно дело, без патоса, који је музички врло ретко искрен, и без трагике, него дело здравог лирског полета, пуно тихе среће и сунца, и да га музички обради. Потребно је, једном речи, да Г. Крстић после лутања од Singspiel-а до тешке трагике и националне помпе, нађе себе у делу широке и неусиљене песме и створи продукте који неће са даном проћи него остати као доказ нашег националног таленте и снаге. А солидно искуство Г. Крстића, и неколико успелих партија ове партитуре довољно су јемство да ћемо од њега добити трајно дело онда када он за себе нађе згодан драмски садржај.

Милоје Милојевић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

(Крај.)

Одговор на један реферат.

Г. Малина у својој латинској граматици у § 123. (на 117 страни) учи, да презенс пасиван на пр. „laudor“ у српском језику значи „хваљен сам, хвалим се, хвале ме“ ит.д. Иперфекат пасивни „laudabar“ преводи он: „бејах хваљен, хваљах или хваљаху ме“, и т. д. У § 128. на страни 134. перфекат пасивни „laudatus sum“ преводи г. писац „био сам хваљен“; плусквамперфекат пасивни (стр. 136): „био сам се хвалио„, а на дну те стране у ноти 1) вели: „у српском језику не употребљава се облик pass plusqpf. Обично се казује активом“. Futurum exactum passivi „laudatus ero“ преводи г. писац „будем био хваљен“.

Тако Г. Малина. А у Туромановој лат. граматици § 92. (стр. 68. у 5. издању) преводи се praesens passivi „amor љубим се, imperfectum amabar „љубљах се“, perfectum „amatus sum љубљен сам или бих љубљен“, plusquamperf. „amatus eram бех (или бејах) љубљен, futurum exactum „amatus ero будем љубљен“. Према томе су и примери у Лекићевој читанци удешени.

Ту видимо векику и важну разлику у томе, како један и други писац латинске облике на српски језик преводи. А ко ту има право? Очекивати било би, да је новија књига боља од старије, јер која би друкчије била нужда, да новија на свет излази? Та разлика у превођењу латинских облика кадра је не само ученике на криви пут навести, него и међу старијима велику забуну начинити, кад су и сами учењаци у том несложни. О тој важној ствари ваља ми мало опширније проговорити.

Дакле praesens passivi laudor Г. Малина на српски језик преводи „хваљен сам". Ту ја не питам, како су у којој граматици латински облици на српски језик преведени, или како који писац пише не слажући се са народним говором српским. Вук нам је показао, да чист српски језик ваља учити из народнога говора: из народних песама, приповедака и т. д. Тај извор још није исцрпен. „Зла жена" у народној причи (види Вукову збирку срп. нар. приповедака 2. изд. стр. 144.) научиће нас, да „хваљен сам" не значи laudor већ laudatus sum. Почетак ове приче гласи овако: „Путовао некуд чоек са женом, па ударе преко ливаде *скоро покошене*, онда чоек рече: Ала жено! лијепо ти *је* ова ливада *покошена!* А жена: Зар ти *је напало на очи*, те не видиш, да то *није кошено* него *стрижено*. А чоек опет: Бог с тобом, жено! Како ће се ливада стрићи? То *је кошено*, ето видиш откоса. И тако чоек доказујући, да *је кошено*, а жена да *је стрижено*, сваде се." —

Сад ја питам свакога, ко српски и нешто латински разуме, хоће ли у тој причи ове речи: „ова је ливада покошена" на латински језик превести по граматици Г. Малине: hoc pratum demetitur, или по Туромановој: hoc pratum demessum est? — Хоће ли речи: „то није кошено, него стрижено" превести по Г. Малини: hoc non metitur sed tondetur, или по Туроману: hoc non messum sed tonsum est? — Ту видимо и то, да се не само српски тренутни облик „покошено је", него и трајни облик „није кошено него стрижено" латинским перфектом а не презенсом пасивним превести мора. А и сам Г. Малина у лат. граматици у § 107. (стр. 102.) вели: „по трајању радње глаголи лат. језика не могу се, као у српском, тачно поделити на трајне, тренутне и учестане; јер се у ла-

тинских глагола трајање радње не истиче већ самим основним обликом, као што је то у српском“.

За бољи доказ, да „хваљен сам“ не значи laudor него laudatus sum, навешћу још који пример из народних приповедака. „Отиде кући плачући и приповеди матери, шта му *је сад* цар *заповедио.* А мати му одговори: Иди, синко, опет иза села не би ли те Бог намерио на ону девојку. Он изиђе иза села... она изиђе опет преда њ... а он јој се стане тужити, шта му *је сад заповеђено* (imperatum sit). Вук, с. нар. прип. 67. — „Путујући тако сврши на путу све, као што му *је речено* (dictum est). Вук пр. 70. — „Ено ти три сироте ђевојке... у једној кући поземљуши, која *је* на троје *раздијељена* (divisa est). 111. — „Тада му цар даде тридесет јаја и рече му: понеси ово твојој шћери... Сиромах отиде... и даде све шћери. Она позна да *су* јаја *варена*“ (cocta esse, а не: codui). 105. — „Кнегиња настави пô пињате воде и сву кафу у воду, онако непопржену... Потрчи кнез до огња и запита кнегињу: *Је* ли већ *варена?* Је ли пуштила црнило? Па кад види, да није, врати се стидан“ (cocta est, не: coquitur). 262. — Ево има девет годиница, како *сам* ти млада *доведена.* Вук, народне песме. 1. 757.

По граматици Г. Малине морали бисмо Цезарове речи (de bello Gall. 1. 1. 1.) Gallia est omnis divisa in partes tres на српски језик овако превести: Галија *је* сва *била подељена* на три дела. А ко преводи по Туромановој граматици, рећи ће: Галија *је* сва *подељена* на три дела; а тако по прилици казао би и сам Цезар, да је српски говорио, а не латински. И то је са свим наравно; јер partic. perf. pass. divisa потпуно одговара српском партиципу „подељена“, исто тако латински глагол est одговара српском глаголу „је“. Кад Г. Малина учи, да laudor значи „хваљен сам“, а laudatus sum „био сам хваљен“, како се онда то значење перфекта слаже с оним његовим речима у граматици (у § 111. на стр. 104), где вели, да је перфекат облик за време радње *свршене у садашњости?* laudatus sum „био сам хваљен“, онда питам, како ће се по његовој граматици преводити оваки примери: Cic. de off. 1. 17. 67. Qui lacerarunt omni scelere patriam et in ea funditus delenda *occupati* et *sunt* et *fuerunt.* По Туромановој граматици (§ 209. прим. 1.) то би се по прилици овако превело: Који су сваким злочинством отаџбину раскидали те *забављени* и

јесу и *били су* тим, да је из дна разоре. Исто је и с овим примером: Cic. de or 1, 42, 187. Omnia fere, quae *sunt conclusa* nunc artibus, *dispersa* et *dissipata* quondam *fuerunt.* Испореди још: Liv. 1, 19, 3. Bis deinde post Nymae regnum (Janus) *clausus fuit.* — Liv. 38, 56, 3. Monumento statua *superimposita fuit,* quam tempestate disiectam nuper vidimus ipsi. — Лако је разумети, да се такав облик претерита може заменити плусквамперфектом.

Пошто смо и из српских и латинских примера видели, да „хваљен сам" не значи laudor него laudatus sum, дедер да видимо, како се примери у читанци Г. Малине слажу с његовом науком у граматици.

Бр. CXXXI. Б. 7. Oppida multa, quae olim floruerunt, *nunc diruta sunt.* По граматици Г. Малине превешћемо речи nunc diruta sunt: сад *су били разорени*", а по Туромановој: сад *су разорени*".

Бр. CV. 4. Naiurae cngnitione *liberati sumus* gravissimis dominis, terrore sempiterno et diurno ac nocturno metu. По Г. Малини превешће се: *били смо ослобођени* (дакле сад више нисмо); по Туроману: *ослобођени смо.*

Бр. CV. 5. Mors omnibns *parata est.* По Г. Малини: Смрт свима *била је приправљена* (а сад није више); по Туроману: *приправљена је.*

Бр. CXLIII. 7. M. Petronius centurio, simulatque in medios hostes irrupit conantibus auxiliari suis: Frustra, inquit, mihi subvenire conamini, culus vires iam *exhaustoe sunt.* По Г. Малини превешће се речи cuius vires iam exhaustae sunt: „чија је снага већ *истрошена била*; а по Туроману: чија *је* снага већ *истрошена.*

Бр. CXXXIV. In tecto stabuli gallus sedebat cum gallinis, cum vulpes apparuit et dixit: Laetissimam rem vobis nuntio: quae inimicitiae inter animalia erant, hae omnes *exstinctae sunt.* По Г. Малини: та (непријатељства) сва *су уклоњена била*: по Туроману: сва *су уклоњена.*

Бр. CXXIII. 17. Ut ad cursum ecuus, ad arandum bos, sic homo ad has duas res, ad intellegendum et ad agendum, *natus est.* По граматици Г. Малине треба natus est превести „био је рођен", а по Туромановој „рођен је". Испореди с тим примером овај:

Бр. 42. 15. „Марва *створена* (= *рођена) је* за орање“. По граматици Г. Малине то би се превело: Pecus *nascitur* (према laudor = хваљен сам); а по Туромановој граматици: Pecus *natum est*, што се и с горњим латинским примером (homo ad duas res... natus est) слаже.

Бр. 51. 6. Моћ Картагињана *сломљена је* у другом пунском рату. По граматици Г. Малине (где се вели, да је laudor = хваљен сам) треба ту превести: opes Carthaginiensium *franguntur*. Презенс franguntur могао би се само као praes. historicum оправдати, али не као превод облика „сломљена је“. По Туроману преводи се то: opes C. *fractae sunt.*

Бр. 51. 15. „Кад је Цицерон спасао државу, *прозван је* (dicere) оцем отаџбине“. По граматици Г. Малине: Cum Cic. rem publicam conservasset, pater patriae *dicitur;* а по Туроману: *dictus est.*

Бр. 51. 22. Цицерон *је послан* у изгнанство (за то), што је могао шкодити намерама Цезара, Помпеја (и) Краса“. По граматици Г. Малине: Cicero *mittitur;* по Туроману *missus est.*

Ако је господин писац хтео, да се та последња три примера преводе по његовој граматици, онда им нема у том броју места, јер стоје међу примерима, који се тичу перфекта; ако ли је он хтео, да се преводе перфектом, као што и смисао иште, онда се превод не слаже с његовом него с Тnaromановом граматиком. Та три примера узета су из Лекићеве читанке.

Још један друкчији облик презенса пасивног има Г. Малина у свом примеру: бр. 9. 15. „С тога, што свагда верујеш, *биваш* често *преварен*“ Тај облик презенса пасивног не нађох нигде у граматици Г. Малине споменут, а требало би тек доказати, да ли га има у народном говору српском“.

Овај класични реферат Зимин о Малининој латинској читанци и класичне његове примедбе на реферат Каликов о II делу мојих Синтактичних Задатака могли би по мишљењу Г. Г. референата можда изазвати пометњу и забуну код ученика, а то је другим речма: не би ученици знали, на којој је страни управо истина, да ли на Зиминој, или на Каликовој и Малининој. Risum teneatis!

Да не би ученици читали овај реферат и наведене „примедбе“ Зимине, нису им у руке дати још осталих седамнаест

омањих списа његових, који су такви, да се незна, који је од кога поучнији и драгоценији.

Због поменутог реферата и поменутих „примедаба“ Зиминих није ученицима гимназијским у руке дата ни узорита његова биографија, коју је написао бивши управитељ вараждинске гимназије Др. Јосип Крижан, друг и земљак Зимин; није дата биографија оног српско-хрватског просветника и научника, који је сјајем имена свог двадесет година обасјавао гимназију карловачку, седамнаест година гимназију вараждинску, и четири године нашу Велику Школу.

На послетку да речем, за што сам овај одговор написао на реферат, што су га о Зиминој књизи Главном Просветном Савету поднела два моја бивша ученика. Написао сам га:

1) за то, да покажем, како је непромишљено тврђење, да је Зима написао нешто, што би код ученика можда могло изазвати пометњу и забуну. Што год је он за четрдесет и седам година свог књижевног рада (1859—1906) написао; уносило је и уноси у главе читалаца само ведрину и светлост.

2) за то, да покажем, како је непромишљено тврђење, да бих ја кадар био Министарству Просвете и Главном Просветном Савету препоручивати нешто, што би код ученика могло можда изазвати пометњу и забуну.

3) за то, да покажем, како је корисна лектира нашим одличним гимназистима ускраћена тиме, што су референти противни били, да се они Зимином књигом награђују.

Др. Јован Туроман.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Букурешка конференција за мир.

Бугарски краљ, тражећи мир, обратио се оваквим телеграмом на румунскога краља: „Жива и дубока жеља којом сам проникнут да садашњем мучноме стању нађем краја, присиљава ме да се још једном обратим и у своје име и у име своје владе Вашем Величанству са молбом да се закључи мир. Докле се ми обраћамо Вама, ми не намеравамо, на случај да ова молба нађе повољнога одзива код Вашега Величан-

ства, никако да наставимо рат са Србијом и Грчком. Моја влада је, на против, чврсто решена да са овим двема земљама закључи мир. Моја влада је дала доказа о томе пославши своја два делегата у Ниш са врло широким пуномоћјем. Влада је готова, ако Срби и Грци том истом мером одговоре, да обустави непријатељства и приступи демобилисању. Она је дала своја јемства за искреност својих намера и ова моја изјава коју дајем у њено име може то потврдити. Са тим осећањем молим Ваше Величанство да буде умирено и заустави наступање својих трупа. У томе чину и ја и моја влада видећемо први знак за скору и срдачну обнову односа између наша два народа, који су многим успоменама и заједничким интересима освештана, а које смо ми с дубоким жаљењем у једноме тренутку видели помућене“.

Бугарски делегати су дошли доиста у Ниш, али нису имали прилике да приступе послу. Докле су се очекивали грчки и румунски пуномоћници, дотле је промењено мишљење и у Београду и у Атини и у Букурешту о решавању свих спорних питања између противника. После врло краткога времена двоумице, сложили су се сви да се преговори воде у Букурешту. И у Букурешту су се стекли на конференцију за мир четири министра председника, грчки, румунски, српски и црногорски, заједно са бугарским делегатима, који су имали врло широка пуномоћја да закључе примирје и мир. Размена мисли, после првога састанка на коме су верификована пуномоћија изасланика, довела је брзо до одлуке да се за пет дана обуставе непријатељства на свима фронтовима како би се слободније водили преговори. Пре него је ова одлука донесена, Бугари су покушали на целој линији јаче испаде како би, колико толико, поправили свој положај и у Букурешту олакшали делегатима својим рад. Покушај није успео, али је понова дао прилике бугарским противницима да цео рад Бугара са резервом и досадашњим неповерењем и даље прате.

На конференцији за мир Румуни су нешто појачали своје захтеве, и тражили су сада да граница у Добруџи на Дунаву иде нешто западније од Туртукаја, а нешто јужније од Балчика на Црноме Мору. Сем овога су тражили да се на извесноме одстојању од нове границе не подижу утврђења као и то да се утврђења код Рушчука и Шумле учине безопаснима по Румунију. Бугари су примили румунске захтеве, тако да ће

нова добруџанска граница полазити испод Балчика на Црноме Мору, око 12 километара јужно од Балчика, одатле линијом ка Добричу, и то десет километара испод њега ка Туртукаји на Дунаву (око 9 километара западно од Туртукаје). Цела територија коју ће сад Румунија од Бугарске добити износи око 8.000 квадратних километара и око 250.000 становника, за које се зна да су већином муслимани. Пет бугарских вароши ће припасти Румунији: Силистрија, Туртукуја, Добрич, Балчик и Каварна. Највеће су Силистрија и Балчик; у свима је већина бугарска.

За првих пет дана од састанка балканских делегата није се могао постићи никакав споразум о будућој граници између Срба и Бугара и Грка и Бугара. На континенту су Срби и Грци тражили да граница буде водомеђа Струме и Месте. На мору Грци су пристали да Бугари добију све приморје до изнад залива Лагоса, тако да Грцима остане Кавала и цело приморје на западу од лагоскога залива. Граничну линију на суву могућно је још и наћи тако да један део Маћедоније остане Бугарима, али питање о Кавали има врло велике тешкоће. Сва пажња Сила изгледа да је уперена на Кавалу, за коју са своје стране Бугари свом енергијом раде. Европске Силе нису сагласне у питању о Кавали, која је врло важно извозно место за дуван и врло погодно пристаниште на Егејском Мору. Немачка, Француска и Енглеска су вољне да то пристаниште припадне Грчкој, која га је освојила скупим жртвама, а Италија, Русија и Аустро-Угарска настојавају да Кавала остане Бугарској. Питање о Кавали може да буде узрок због којега се може све покварити и поново довести до непријатељстава између Бугарске и Грчке. Како се по истеку првога примирја од пет дана није могло доћи до споразума између делегата српских и грчких, то је примирје продужено за три дана. Тај рок је вероватно последњи, и у идућем прегледу имаћемо да рачунамо са новим чињеницама.

У питању о Једрену Турска се показује сада нешто попустљивија. Њена влада, која је сву кривицу за наступање на бугарску територију, бацила на младотурски комитет и на војничку партију која није хтела да слуша, пристала би да се повуче њена војска на Чаталџу под условом да јој се исправи што боље граница Енос-Мидија и да јој се допусти да може повисити царину на увезену робу из Европе са 4%

више. Преговори се о томе воде; не буду ли они успели у изгледу су или комбиноване акције или изолована акција једне Силе, којој би Европа дала мандат да уреди питање о граници између Бугарске и Турске. Нико више не верује да би Бугарска сама могла да уради штогод са Турцима после овога последњега рата са Грчком и Србијом.

Лондонска конференција амбасадора је при крају свога рада. Нови догађаји на Балкану су убрзали, сигурно, рад њен последњих седница. На тим седницама је донесено неколико врло важних одлука о Албанији. Међу тим одлукама налази се одлука о уређењу финансија у Црној Гори. Када је Црна Гора попустила у питању о Скадру, тражило се да јој се помогне у њеним слабим финансијама. Тада јој је то обећано. Како ће се то извршити и уредити то ће се видети. Међународна контрола за дугове у Турској и Грчкој дала је добре резултате, и ако је донекле та установа дирала у суверена права државе. Друга одлука конференције тиче се органскога статута за Албанију. По тој одлуци Албанија треба да буде независна држава, којом ће управљати један изабрани владар наследан у достојанству по праву прворођења. Избор тога новога балканскога владара биће извршен после шест месеца, када има да узме управу над Албанијом, чију ће неутралност да гарантују Силе. Будући владар не може бити муслиманин, већ хришћанин. За то време примиће управу над Албанијом међународна комисија која ће да припреми потребне законске предлоге за управу над земљом. Како је једна од најважнијих установа за Албанију установа за одржавање реда и поретка у њој, то је амбасадорска конференција одлучила да установи народну жандармерију којом ће управљати страни официри, и то не официри из једне од балканских држава већ из које од малих европских уређених држава. На конференцији амбасадора одлучено је да се Србија веже жељезницом са Јадранским Морем преко Албаније, на којој ће Србија имати неограничено преносно право, како за време мира тако и за време рата (овде ће то право бити ограничено, јер на случај рата једна зараћена страна може изван пристаништа до којега ће доћи жељезницом, конфисковати ратни материјал). За ову жељезницу ће се, у своје време, израдити и један нарочити статут, како би се права Србије уредила на један неоспоран начин. Којим путем ће та же-

љезница иђи, видеће се кад се буду уредиле коначне границе Србијине. Исто тако и питање о грађењу ове жељезнице расправиће се доцније; могућно је да ће се обновити она комбинација која је једном већ 1908 године постојала, а по којој је градњу жељезнице имала да изврши једна међународна група. Питање о пристаништу зависиће од правца којим ће ићи дунавско-јадранска пруга. Лондонска конференција није још расправила питање о границама јужним Албаније. С обзиром на стање створено последњим ратом можда ће бити много лакше наћи споразум између Сила. Аустро-Угарска и Италија журе да конференција донесе одлуку о томе, а Енглеска, не верујући сувише много у нову Албанију, предлаже да то питање остане за доцније и да га реши једна међународна комисија. Италија се користила ратом између Грчке и Бугарске и саопштила Силама да она неће предавати архипелашка острва Турској све донде докле се буде и један низам налазио у Триполису. Исто тако неће предавати острва ни Грчкој, јер, наводи, да је уговором у Ушију закључено да окупирана острва преда Турској. Сем тога аргумента, који је више мање добар, Италија износи још један који је сличан првоме: она сматра да ће се Турци моћи нагнати да врате Једрене помоћу тих острва. Острва се неће враћати све дотле докле Турска држи Једрене. Овај талијански предлог је прихватила и Немачка, која је у питању о острвима била увек на страни Турске. Ово непосредно интересовање Немачке и Италије, после састанка њихових владара у Килу, може се сматрати као нови корак у политици Тројнога Савеза у Средиземноме Мору. Италија се у политици у томе мору почела одвајати од Француске и Енглеске и ићи противним путем. На томе путу Италија се налази у колу Србима ненаклоњених Сила.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Две француске педагошке књиге.

Т. Рибо, члан Академије: Болести воље, превео Влад. С. Вемић. Београд, 1912. Штампарија „Меркур“ Мил. Стевановића. Издање књижаре С. Б. Цвијановића. Стр. 183. Цена 2 динара.

M. et G. Braunschvig: Родитељски Дневник. По француском Влад. Т. Спасојевић. Београд, штампарија „Симеон Мироточиви“ 1913. Стр. 187. Цена 2 динара.

На први поглед чини се да између ова два дела нема никакве сличности. Једно је научна монографија о једној врсти духовне радљивости; друго су белешке о првим животним данима једног детета. Једна је од ових књига испуњена научним тумачењима, хипотезама и теоријама; друга је збирка малих причица и анегдота. Међутим, обе ове књиге служе истом двојном циљу: унапређењу психолошке и педагошке науке. Психологија није могла стати на чврсте ноге док се год бавила само емпиричким проучавањем психолошких појава у одраслих, нормалних особа. Ваљало јој је зађи у страну, да би могла добити карактер праве науке. Поједина психичка стања могу се тек онда добро испитати, ако се прати њихова генеза. То је одвело Психологију на два нова поља: с једне стране у испитивање душевног живота у мале деце; с друге, у проучавање психологије нижих раса и виших животиња. Тамо се налазе зачетци психолошких појава. Оне се тамо налазе у свом простом и првобитном облику, док су у одраслих људи сложене и испреплетане с читавим низом других психичких појава. Ако их човек не проучи док су, тако да речем, у повоју, не може их правилно схватити кад се развију и сазре. Али ни то није све. Има једна врста одраслих личности чији је психички живот слабије развијен него и у мале деце. То су идиоти и кретени, у којих је свест закржљала, воља сведена на најниже инстинкте, а виша осећања и не постоје.

Психологији није довољно само проучавање појава у почетном и простом стању. Да се разумеју сложени процеси душевног живота треба поједине психичке појаве посматрати и у њиховом абнормалном стању, онда кад оне снажно доминирају над свим другим стањима свести. Оне се онда издва-

јају из опште заједнице, изилазе изнад нормалних граница и показују пред очима посматрачевим увећане као микроскопски препарати. Ђенији и умоболни дају драгоцен материјал за психолошке студије. Једна силно развијена идеја која испуњује готово сву свест субјектову, једно јако осећање које је потисло сва остала, једна моћна тежња која господари целокупном активношћу човековом, ето красног материјала за формирање експерименталне Психологије, која треба да коначно замени ову скромну дескриптивну и емпиричку Психологију која је владала кроз читаве деценије...

*

Није корист од оваких дела само за Психологију, него и за Педагогију. Васпитни методи и наставни програми морају се подешавати према дечјем духу. Да се то постигне ваља што више и што поузданије познавати психички живот деце. У том послу нема ничега незнатног и за одбацивање. Дужност је сваког васпитача да воли децу, да прати њихово душевно развиће и да наставу подешава према способностима, карактеру и темпераменту дечјем. Американци, чија настава најбоље одговара захтевима савременог живота, највише су се и бавили тим питањем. У њих има повише дела која, као и „Родитељски Дневник“ бележе корак по корак и стопу по стопу духовну еволуцију детињу. И Европа није пренебрегла тај предмет, и ако му поклања мање пажње но што заслужује. Свако дело те врсте, само ако је рађено пажљиво и савесно, и ако је искрено и поуздано, добро је дошло педагошким радницима. Док се није проучавала дечја психа, настава је била право мучење. И наставни методи, и количина градива, и педагошки захтеви и васпитни идеали, све је то била нека врста тортуре за децу. Најплеменитији покрети дечје душе оглашавани су често као опасност за службени школски морал; природна веселост и живост сматрале се као нарушавање званичног школског поретка, а ружне антисоцијалне особине таксиране су као велике грађанске врлине. У области интелекта све се сводило на памћење факата, на масу нагомиланих појединости, а врло се мало пазило на поступно развијање моћи посматрања и расуђивања. Знати много, одговарати брзо, бити учтив до понизности и миран до укочености — ето какав је био некадашњи васпитни идеал!

Те заблуде пролазе, захваљујући прогресу моралних и психолошких наука и упознавању дечје душе, али се ипак Педагогија још није сасвим опростила излишних традиција, штетних навика и празног формализма.

И књига Рибовљева „Болести Воље“ има важност за васпитача. Школа има као једну од главних дужности неговање ученичке воље и упућивање њихове акције ка моралним и социјалним циљевима. Сузбити лоше инстинкте, уништити рђаве навике, створити у ученика снагу потребну за моралну акцију, ојачати му добре наклоности, омогућити му да има радљив темперамент и снажан морални карактер, ето великог задатка за васпитаче и родитеље! А све се то може најбоље постићи ако се познају сви елементи и облици воље, било у нормалном, било у ненормалном стању. Има тренутака кад се васпитачи јако греше гонећи ученике к оној врсти учења и оној радљивости која је сасвим супротна њиховом физичком и психичком стању. Треба имати и спрему и добро око, па запазити клице болести воље у појединих младих особа. А кад се оне добро уоче, васпитач и лекар наћи ће начина да их угуше док су још у зачетку, и да дух и активност дечју спасу од пропасти и упуте на нормалан живот...

* * *

У својој монографији „Болести воље“ Рибо износи све врсте обољевања вољиног, пошто нас је с неколико речи предходно упознао с нормалном вољом и окарактерисао њен однос према другим психичким стањима. Само, ваља знати да *Рибо*, и ако спада у најодличније француске психологе, није радио своја дела по непосредном проучавању абнормалних природа, нити се бавио физиолошким и анатомским студијама које би му послужиле за експериментално проучавање психолошких појава, како се то каже језиком нове психолошке школе. *Рибо* није ни *Модсли*, ни *Карпентер*, ни *Вунт*. Он пише своје студије по податцима које му пружају други аутори. *Рибо* је књишки психолог, али као такав јак и поуздан. Он одлично познаје стање савремене психолошке науке и писао је поред других расправа и једно дело о енглеској, а једно о немачкој савременој психологији. У делу које приказујемо *Рибо* је зашао у врлетне и тешко проходне пределе психолошке науке, за које, да употребимо једну Бранкову алего-

рију, нису довољни пијук и секира ни највећих и најоригиналних радника на Психологији. Зато не треба сматрати *Рибовљево* дело као дефинитивну и последњу реч науке, него само као користан прилог за проучавање овог замршеног и мучног питања. Ако га *Рибо* и није решио, он је ипак бацио на њ доста светлости. Његова излагања могу се у главном свести на ово што ћемо ниже изложити као есенцију и резиме његове монографије.

Почетак је воље у спонтаним и рефлексним покретима. Први су изазвани унутрашњим стањем, други спољним подстицајем. Воља у свом развијеном стању то је способност руководити својим покретима и акцијом и упућивати их остварењу једног истакнутог циља. Координовање и хијерархијско уређење свих стања свести да би се постигао циљ, то је, по *Рибоу*, основна погодба воље. Кад се воља развија, онда се почиње од координације најпростијих покрета, па се иде ка сложенијим и савршенијим. У том развијању постоје три ступња: прво, аутоматске радње, прости и сложени рефлекси и навике, затим акције које долазе од узбуђења и страсти, најпосле разумне акције. Кад воља слаби и обољева, онда се најпре губе најсложенији и најхотимичнији покрети, они за које је потребна јача свест, а најдуже остају аутоматски и рефлексни, који су без велике везе с интелектом. *Рибо* поткрепљује своје гледиште примерима из патологије воље, које је прибавио од лекара и стручних аутора.

Болест воље може доћи било од слабости и недостатка подстицаја, било од јачине и прекомерности његове. У првом случају нема никакве тежње за рад, у другом је немогућно извршити избор за акцију. Затим постоји немоћ хотимичне пажње, која долази са два узрока: или је ум преплављен изобиљем представа (као на пример при употреби хашиша и опиума), те субјект постаје неспособан да управља својим мислима, или се јавља немогућност умног напора због слабог духа и због недостатка осећања које би ојачало пажњу. Код хистеричних особа постоји стална немоћ воље. Њихов је карактер вечно промењљив и непостојан; расположење им се мења као слике у калеидоскопу; час реагују на најмањи и најнезнатнији надражај, а час су неосетљиве и при највећој недаћи. У њих не постоји разумна активност и мотив им је за акцију само у непосредном осећању.

Најтежи облик болести воље то је њено *уништење*. Оно се јавља у разним облицима. Први је *екстаза*. Умом завлада једна особита идеја која потисне сав остали духовни живот. Мозак који је у нормалном стању у исто време и интелектуални и моторни орган, у ектази престаје да буде моторни. Не јавља се никакво осећање ни мисао о акцији и само постоје органски покрети (на пример дисање). То одговара принципу антагонизма или корелација психичких стања. Она се развијају једна на рачун других. Где постоји максимум покрета, ту је обично минимум свести, и обратно: кад је свест врло интензивна обично је покрет сведен на минимум.

Други је случај уништења воље у случају *сомнабулизма* и *хипнотизма*. *Рибо* се не бави у довољној мери тим питањем, јер је оно разрађивано у многим специјалним студијама лекара и психолога. Главно је обележје те појаве да је организам у стању умног мртвила и уништене свести. Известан надражај с поља или заповест хипнотичара изазива у тој успаваној свести једно стање које одмах тежи да пређе у акцију, и то у толико брже и лакше, у колико нема никакве друге супротне идеје и осећања који би спречавали тај прелаз у акцију. Ипак и код сомнабулизма и код хипнозе треба надражај да одговара природи субјекта, па да се има поуздан успех. Често се хипнотисана особа противи заповестима које су супротне њеном карактеру и наклоностима. Један хипнотисани послушао је без икаква отпора заповест свога хипнотичара која га је претварала у официра, морнара и томе подобно али је одбијао са сузама у очима кад му је наређивано да буде свештеник. Само, овај унутрашњи утицај који задржава хипнотичареву моћ и брани личност од свемоћног утицаја туђе воље слаб је и недовољан, ако се субјеку буде чешће наређивало да изврши нешто чему се у почетку противио. У том случају његов отпор слаби а потом и сасвим ишчезава...

*

„Родитељски Дневник“ има два одељка. Један, већи припада француским ауторима; други, мањи Г. Спасојевићу. Оба су само бележење факата; у Француза овда онда с извесним кратким и овлашним тумачењима. То је сасвим довољно да буде корисно. Као и у сваком послу, и у науци треба да постоји подела рада. Једни су способни да прибирају факта,

други да проучавају једну врсту појава, трећи да изводе шире и генијалније законе, четврти да стварају читаве философске системе. И све је то корисно, у мањој или већој мери. Заслуге нису подједнаке, па ни признање не треба да буде једно и исто.

„Родитељски Дневник“ није оно што су редови Дарвинови и Џемсови, па ни Пере-ови и Прајерови у истој области. Али је ипак користан прилог, који може врло добро послужити с једне стране теоријским радницима на Психологији и Педагогији, с друге наставницима и родитељима. По томе дело је добит за нашу књижевност и, ако се не варам, прво је те врсте које је у нас преведено. Уз то оно се да читати и као пријатна лектира, јер је у српској обради задржало леп и лак стил, а одликује се правилним и чистим језиком.

J. Продановић.

Dr. Hugo Grothe: Durch Albanien und Montenegro, München. 1913. M. Mörikes Verlag Са 71 сликом, 2 скице и 2 карте. —

Др. Гроте је путник од заната. Он је путовао по Азији и по Африци, и о тим својим путовањима написао је десетак књига, које су радо читане. Како човек почне да чита ову његову нову књигу, види одмах да писац није намерник него прави путник, одмах позна да то није обични радознали путник, него истраживач кога интересују географија и етнографија. Уз географију и етнографију западнога Балкана, које су одиста врло занимљиве, писац баца погледе лево и десно, да види да ли што Немачка туда не би могла што да заради. Такви су данашњи Немци, од цара па до обичнога радника. Писца су догађаји при крају 1912. године затекли на томе истраживачкоме путу. Он је видео Црну Гору у пуном јеку ратничкога расположења противу Турака, које је обухватило цео Балкан. Он је слушао првога црногорскога генерала испред Тарабоша како ради и говори, а завршио је своје белешке о Црној Гори, о Улцињу и његовој лепој обали.

Други део ове књиге представља прерађене и допуњене белешке о пишчеву путовању из 1909 године кроз Албанију. Арбанаси су подивљали народ, али не и рђав народ без

икаква изгледа за будућност. Аустрија и Италија су добро урадиле, закључује писац, што су створили ову нову државу која би без Скадра била труп без главе. У тој Албанији биће зарада. У књизи Александра Башмакова има бољих фотографија из Црне Горе и Албаније од ових које је писац врло вешто умео да сними, изабере и у ову књигу унесе. Лепо место међу тим фотографијама узимају и снимци из наших нових крајева. У освојењу тих крајева Др. Гроте лепо је поменуо Србе. J. M. J.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Лазарево Васкресење“. — Матица Српска у Дубровнику показује прилично велику активност, и ових дана дала је једну нову и добру књигу. То је најновије дело Г. Ива Војновића „Лазарево Васкресење“, „четири главе једне просте историје која зачудно свршава пјесмом“. Комад је овога пролећа даван у београдском Народном Позоришту, и у овом листу било је говора о тој представи. Несумњиво је да је дело више за читање но за гледање, и својом поетском страном и националним надахнућем заслужује живу пажњу читалаца. Да поменемо још да је „Лазаревом Васкресењу“ једногласно досуђена годишња награда Њ. В. Краља Петра, која се даје најбољем оригиналном делу у току године даваном у београдском Народном Позоришту X.

Једна књига о српско-бугарским односима у прошлости и садашњости. — Пре рата са Бугарима изашла је из штампе једна књига о српско-бугарским односима у старој и новијој историји. Име њеног писца крије се иза иницијала М. Р. С. Књига носи наслов „Срби и Бугари у прошлости и садашњости.“ И ако је писана одвећ полемички, књига је пуна интересантних докумената, познатих, али марљиво покупљених. Писац не износи ништа ново, али његова књига, у пригодном тренутку, буди успомене на многе заборављене догађаје. Зато се може читати, поред свега свог дилетантског карактера у историјском и политичком погледу. Г.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXI, број 4. — 16 август 1913.

НИКОГОВИЋ.

III

И ђипила је у страху, као да је ко изнебуха над њом пушку изметнуо. Бла́нула се као иза сна; протрљала очи и ухватила се за главу, да види, да ли постоји више; и, сва се тресући на ногама као шибљика на вјетру, прислонила уз брестово дебло, да не падне.

Плетиво је испустила из руку у траву. У глави јој је зујало као у пчелиној дубини. Нешто ново, тајанствено, нејасно, неопробано и непознато, несавладљиво и сагорљиво, фијукало јој је кроз душу, палило јој тијело, заносило је као у бунилу и опијало као у лудилу. Пред очима су јој играле блијеске; у живцима и костима настала малаксалост, да би је вјетар оборио; а у памети јој мркло.

И постојала је тако добар комад сата. А кад се освијестила и снага јој се повратила, виђела је себе у зноју и ватри као да је из кључалог казана извађена. И, као супротност пређашњем бунилу и изнемоглости, њена младост понова распали снагу приспјеначког јој тијела; мишице и бутине јој се набубрише, а живци у њима засврдлаше и узиграше као да кроза њих мишеви коло воде; на очи јој покуља џемра као над сушом упаљеним пољем; малопређашње јој бљедило на образима замијени нагла зајапуреност, слична

лучеву пламену; јакета јој се на грудима затеже да прсне, као да су јој под њом, на двије стране прси, лежала сколутана два шаргана који су сад наједанпут стали нагло да се отколутавају; и дође јој воља да хрве, да се бије и шакéтâ, да голим рукама крља дрвље и ломи камење, да живу жераву ждере, да цио блатачки вир на искап попије, а онај Плочник горје да једним ударом песнице у земљу уђера. И као манита, ухвати се објема рукама о брестово стабло, па се припи уза њ, а обујми га и стеже и рукама и ногама да јој све кости у крстима и међу лопатицама попуцаше; а зубима загризе у брестову кору тако јако и дубоко да јој из дéснӣ жива крв а на уста и крв и пјена шинуше као бијесној кобили преко ђема на трци, и ударише и обојише брестово дéбло и траву под њим.

Престала је тек онда кад ју је добољело. И сама не знајући шта ради, а управо и будући неспособна да ма шта паметно размишља, Јаглика се одби од бријеста као завитлана лопта, и у неколико скока, попут вјеверице, обре се на ивицу блатачког вира. Ту се заустави на један грдно истакнут и подлокан обалски крш, у хладу густе и погрбљене раките. Један појак млаз прохладног лахора нагна се од понора, пови грање око вира, запљусну Јаглику, те јој разгали ознојено чело и грло, са којих се у грашкама стакала мокрина и салијевала јој се у њедра. И она мало по мало стаде прикупљати снагу и долазити к себи.

Осврнула се на млâд, и, видећи их да мирно пасу по травној блатачкој пољани, сједе на стијену на којој стајаше; још једном погледа око себе; и, увјеривши се да је сама самцита, претури ногу преко ноге, те се стаде изувати и свлачити.

Ужурбана и узбуђена као да је војска ћера, Јаглика прекиде обје обуваче док сазу опанке, и полу копача на јакети и путаца на кошуљи потрга док се свуче. Обућу и одијело остави поред себе, на плочи. И онда дође те расплете своје катранасте плетенице, од којих јој се по седефли раменима расу кудраво прамење дугих коса, те јој од налета и жаока насртљивих обадова сакри лабудасти врат и мермерна леђа. А, кад би готова са свлачењем, ђипи на ноге као цилитнута џӣда, изви се као млада и бијела мачка, босим ногама стаде на осунчану плочу на самој пёлијежи дубокога вира, и, као жедна кошута, наже се на њ.

Пласа сунчане свјетлости, као златоткана копрена, прекри и обујми њено голо тијело, те сијну красота ђевичанских јој облика од главе до пета, бјелина и неоскврњене је коже, и здравље и једрина младе јој пути и пуноживотног меса.

Не зна се, или се више зачудише бијели дан и зелени вир, примајући у се слику Јагличину, или пак сама Јаглика, видећи се, тек након толиког времена, у пуној својој наготи, слободно, без бојазни и без замјерке. Укустечена као кип какве грчке богиње, оборила је поглед у водену раван и угледала своју слику наопачке. И ако је мислила да је сама, ипак ју је сбузео стид и зајаприо јој јагодице попут зреле јабуке, очи јој расјактао попут жижака од распламћела ћумура, зубе јој зацвокотао, ноге у дрхат наћерао, усне погрчио и стао сушити као у грозници. А са тим и толиким горштачким стидом помијешао јој се и не мањи понос пред таком дивотом и толиком правилношћу љепших јој од сваке љепоте и правилнијих од сваке правилности црта и облина. И поред све скромности, чедности и урођене јој срамежљивости, млада чобаница није могла тако ласно отргнути својих очи од вира и своје слике у њему. Огледала се дуго и много, као да никад прије није себе у огледалу виђела. И, попут лабуда у језеру, зо̀рила се пред самом собом и дичила се и наслађивала својим дражима, час-по повијајући гараве обрве и гримизне губице или размјештајући косе на раменима, а час-по кочећи врат и гладећи филдишли грло и груди, или се вижласто плешћући задланко̀м по једринама.

Јаглика се препаде да наново не пане у пређашњи занос. Па би готова те се брже боље цијелим тијелом наже над вир, у чијој се мирној површини зрцало изврнуто небо као огромна купа од сафира опточена резбаријом од околних брда и дрвећа, и у којој се и она сама себи учини као да је, неђе насред поднебеске пучине, за ноге наопако објешена. Издигавши руке више главе, састави им испружене шаке једну уз другу, гицну се као рањен срндаћ; кликну као преплашена утва; и, као завитлана из праћке, у једном се одважном кубацу стропошта и бућну у хладни и дубоки вир.

Водена јој се раван отвори и, за тили час, прими је у свој студени загрљај, склопи се над њом и сакри је под своју дебелу, мокру и житку масу. А на мјесту ђе паде, покуљаше, заклобучаше и закркљаше кључеви воде као из врелога котла,

па се нагло растурише у обручасте валове на све стране унаоколо. Ови пак, нижући се једни за другим, запљуснуше иве и раките и, као луди, грунуше и поломише се о обалско стијење; сузбијени назад, сукобише се с новим таласима, с којим се ухватише у коштац, сатријеше једни друге и утопише се једни у другим.

А и небо и сунце и брда и дрвље и камење и трава и цвијеће и све живо и мртво на њима и под њима што се до овог часа зрцало у виру, све то ишчезе одједном, да начини мјеста бићу младе љепотице.

А у том се, с ону пак страну Бла̏та̂ца̂, разлеже се страшан, громовит, мушки крик, одјекну о супротне стране каменог Плочника, и изумрије у плаве поднебесне висине, као рик баковита бика у лу̏жини.

Час-два, и Јагликина се прилика опет појави наврх воде. Вјешта пливачица, млада чобаница размахну рукама и ногама као жаба; и, као права русалка, ходе се плацати, пливати и ронити по виру, те купати своје младо и азгинасто тијело..

Више ње се осмејкивало небо својим плавим образима, џилитало сунце својим златним зрацима, мргодио љубоморни и окамењени Плочник, и нешто неразумљиво шапутале врбе с ракитама и ћућориле ражџагорене тичице по дрвећу. Брзина покрета, хука воде и бућкање све нових и нових таласа и клобукова који су јој се залијевали у уши, нијесу јој дали ништа чути; а, хватајући јој се и лијепећи за очи, водена јој је течност смела да види и да се за раније уклони од оног што се, овога тренутка, иза брда ваља.

IV

Мркан Грумаљев је био на гласу као један по један његов врсник. Ем лијеп, ем паметан, ем уљудан, ем богат, ем оћевен, био је добро-дошао ђе год се̂ појавио, и пристојно му се̂ мјесто знало и код простих и код господе, па и сами га је Господар познавао и призивао преда се. А то све одонда откад се оно, прије двије године, поврати из Калифорније са сребрним штапом у руци, златним сатом и ланцем у прснику и пуним тобоцем долара, крваво зарађених по америчким рудницима.

Видећи га, људи који су га израније познавали махали би главом и свакодневно потврђивали једни другим истину

оне народске: да од галиота ђетета најбољи човјек израсте. Јер, док је био ђетићком, вишега ђавола није могло проћерати од Мркана. Ударљив, кавгаџија, лајавац, крадљивац и преганац да би у сваку пређу утопио и у свашто загазио, дозлогрдио је био свакоме своме и туђину; а стари родитељи на хиљаду мука и јада с њиме су били. Починули су тек онда кад им се, у шеснаестој својој години, искрао и с некаквим Далматинцима на море завезао.

Кад се, након десет година странствовања повратио у домовину, нико га није могао познати. Истесао се момак и начинио човјек, и то господин човјек, да се два ока од њега не могу одвојити. И људи су се у чуду питали да ли је могуће да је то син прескубеног Грмаља Чмањка и криворепе Јешне испод Бедема.

Јер му је отац Грмаљ био по ћо́ку тањевина, по стасу и образу тӯтӯли, а по нафаци плитковагановић. Кројио је коже и сукао опуту те продавао и од тога живио, док му је жена Јешна прела туђу вуну те допуњавала остале кућевне по̀шурице. Родом је био из Никшића, староварошанин, и припадао колу „ђугума́ша̂“, то јест раје која је, за доба турског владања над Никшићем, тако ропски метанисала пред Турцима и тако предано служила аге и спахије, да им је и воде у ђугумима с бунара за авдес доносила. После освојења Никшића, црногорски господар, љут што се за вријеме борбе с Турцима и опсаде никшићскога града никшићски Срби староварошани нијесу одметнули од султана и придружили његовој војсци, нађеде им надимак *ђугума́ши*, па им чак, у знак изобличења међу Црногорцима и за нарочиту казну, нареди да ниједан од њих не смије устаћи црногорску капицу с његовим именом, но да и даље продуже носити турске фесове. Наравно да је међу овим „оглашеним“ био и Грмаљ опутар. А то је било доста те да црногорски кућићи и главо̀сјековићи, и први и потоњи, и богати и сиромашни, гледају на Мркана с висине, као на јучевечерњаковића и ни̏коговића.

Мркан је знао све то и на све је био огу̏глао. И, како га је Бог дао шаљива и дови̏тљива, није ни он црногорским главарима и кућићима остајао дужан. Докле су Црногорци, кадгод би се о њему повела ријеч, увијек имали у виду и његово ниско поријекло и ме̑тошко̑ ко̀тило, дотле је њихова њежна страна гледала на њ као на мушко, као на човјека,

и то згодна, окретна, ваљана, наредна и кицошки оћевена, вјешта и паметна, и богата, врло богата младића. А та су му својства у њиховим очима била довољна не само да у очима жена и ђевојака и посљедњу му пјегу ђугумашког несоја и родитељске нечему́рности збришу с имена и са појаве, но да га, шта више, многа и многа од њих и својим жељама окупа и уздисајима утјеши па и својом близином озрачи и освети.

Двадесет и пет година му̀ се намири, а он у највећој ватри. Долазило му је често, и да главом плати по неку од својих љубавних пустоловина. А није дана било да му до родитељских ушију нијесу допирале грдне псовке и грозне пријетње мужева и мајака.

Стари Грмаљ и Јешна, који већ бијаху сасвим грохнули те се као два груми́чка земље ћу̂ћора̂ху̂ у пуној кући код јединца сина а без сина, да се помаме, страхујући сваког часа да не остану и без њега јединога, па да је Богом проста несрећа у том случају при бруци и грдилу пред свијетом, да им он, — заклони, руко небесна! — погине на каквој згужваној котулѐтини. И ударише га наговарати да се жени. Умолише и пријатеље да му говоре. Јер им се чинило кад би га виђели ожењена, као да би им се поново родио: једно што би се и они тада, с надом у Бога, окитили унучићима као ливада цвијетом, те у своме подмлатку виђели продужење свога бића и наставак својих душа; а друго, што би се у том случају и Мркан дозвао, смирио и за своје огњиште везао.

— Још се моја суђеница или није родила или воде с мога извора попила... одговарао је он, с осмијехом на освајачки засуканим брцима, родитељима и пријатељима кадгод би ови покушали да му говоре о женидби или да му хвале ову или ону познаницу и интопа̀дницу.

И на том се свршавало.

Дани су пролазили, младост се дерала и лизала као орући лѐмеш, Грмаљ и Јешна се све више и више гурили под бременом неми́ле старости и без замјене, а Мркан и даље био бећар и јурио преко плотова, не могући ваљда ни за себе а̀чкати ђевојке ни за своју кућу пријатеља.

Али све има свој почетак и крај, па и Мрканова судбина.

(Свршиће се.)

Невесињски.

ДИВЉАК.

(Крај).

XIII

Узалуд се мучила и превртала по топлој, загријаној постељи, Јованка никако није могла заспати. Привиђале јој се свакојаке слике и прилике; мисли се ројиле, одгониле једна другу; на ушима јој звонили разни гласови, одлијегали, замирали. Неколико је пута јасно, сасвим јасно чула како је зове неко. Није баш могла распознати гласа, али се кроз помрчину снажно разлијегало њезино име. Не палећи свијеће, не облачећи се, устајала је и ослушкивала. Нигде никога. Само озго, од баште, изгледало јој као да се неко испријечио па је маше; кад је боље погледала увјерила се да су то ниске, искривљене лехандерске гране, које се лијено њијале и повијале, а кроз широку им круну пробијала се танка, бледуњава свјетлост нечије свијеће из суседства као зелено мачје око које је непрестано подрхтавало. Лагано уздахнувши врати се у постељу и намаче покривач преко главе... Рукама запуши уши да ништа не чује.. А тада, управо изнад главе јој, као да неко отпоче бројати: један-два, један-два, један-два... Најприје јој се причини како то броји Богдан; затим, пошто мало убрза, као да бијеше Маријин глас; напошљетку, као да неко поче кашљати и нечији врео дах, заударајући на духан, проструја јој преко лица... Дође јој да врисне, да запомаже... Хтјела би отворити уста, а вилице јој се стегле па не попуштају; покуша да застење, а нешто јој се савило у грлу па гуши, дави... Крупан зној обли је по лицу, образи почеше горети... Тада као да се читава постеља поче мицати, шетати... Лијепо иде, шета, марширa, избацујући час једну час другу ногу напријед, а онај чудни глас као да опет поче командовати: један два, један-два, један-два...

— Јао!..

Једва се прибравши, јаукну и опет устаде. Ослухну како миш клапара негдје за орманом, па, обрисавши зној руком, упали свијећу... Мека, блиједа свјетлост разли се по соби, једва освјетљујући сто и један дио постеље. По зиду се опружи голема, мрка прилика и поче пипати, тражити нешто; Јованка, која се и опет стресе, поглади се по челу и болано се осмјехну!

— Почела сам се и своје сјени плашити!

Није више могла ни помишљати на спавање. Сједе, саже се по столу и спусти главу на руке. Неко вријеме гледала је само у свијећу како сагорева, повија се, трепеће, узлијећући каткада за димом, а танки, сребрни млазеви, као сузе, слијевају се низа њу и, погонећи се, сљубљују се један с другим, смрзавају. Када јој одсијев свијеће поче прелијетати преко руке, исправи се и као хтједе да га ухвати, поклопи... Затим, опазивши перо на столу, дохвати га и поче грицкати држаље.

— Бих ли писала? — запита саму себе тихо, као размишљајући. — Бих ли се јављала?..

У задње доба писала му је често, тепајући, ласкајући, називајући га најљепшим именима. Причала му шта ради, о чему мисли, казивала снове који јој се снијевали. Напомињала му увијек и о цвијету, који је он изгубио и који је, мјесто њега, ижљубила, па и сад носи, чува у њедрима и често, често разговара с њиме.. О свему му јављала, писала потанко, подробно, не заборављајући ни најнезнатније ситнице. А ни једно му није више смјела послати, опремити.. Бојала се, стрепила да јој се не наруга или, што би још горе било, да их не поврати. И све их остављала, слагала у једно сандуче, обмотавши их златним концем и црвеном свилом, и окитивши цвијећем... Читала их поново није никада, нити је хтјела да их чита... А и зашто да чита?... Она је само желила да се изјада, исповједи, а исповједити се хтјела *њему* и једино *њему*, макар јој никад не чуо исповиједи... И увијек јој било лакше на души, постајала је и ведрија и мирнија чим би написала које писмо.

— Бих ли га прекорила? — запита опет премећући папире и пребирајући. — Он мучи мене, па зашто да и ја не мучим њега?... Мене боли, па нека и њега заболи од прекора дјевојачког!...

Подними се и поче размишљати. Затим, одабравши папир, опет узе перо и брзо, без почивке поче писати:

Шта сам вам учинила да ме заборавите?... Шта сам скривила те ме остависте?... Нико вашу душу није боље познао од мене; нико вас није могао право разумјети осим мене; нико вас зато није могао ни заволити колико ја... Ваша сам, ваша, ваша, ваша и ни-

чија више, — о никоме другом никад ни помислити не могу, — па хоћу да и ви будете мој, мој, мој и ничији више! Дођите и клекнућу пред вама ако затражите; дођите, макар и да погинем од руке ваше! Ја вас чекам, очекујем, драги, обливена сузама, као што цвијет обливен росом очекује сунце... Имате ли срца да ме одбаците? Зар бисте могли бити толико свирепи да ме потпуно заборавите?... Дођите ми, молим вас!... Преклињем вас, дођите ми!

Јованка.

— Ово ћу писмо послати, макар ме убили! — живо узвикну, устајући и одбацујући перо. — Нико ми забранити не може да не пошаљем!...

Једва је сачекала свануће. Необучена, неуређена, отрча у Маријину собу, пробуди Марију и предаде писмо. Ни сама не знајући зашто, поче је голим рукама својим грлити, обвијати, и, грлећи, обећавати стотину поклона. Затим, оставивши је, оде у собу и стрепећи, очекујући поче се облачити...

Опазивши Младена, — негдје тек испред подне, — како, суморан и невесео, долази кроз башту, хитно му потрча у сусрет... Сад, након писма, кад је види мораће јој се јавити!... А јави ли се, мораће, хтио не хтио, казати *све, све*... Оно, на што је толико очекивала, ипак ће једном дочекати!...

Када се сусретоше, збунише се и једно и друго. Он застаде и, натуривши шешир на очи, као да поче опипавати прсник: је ли му закопчан; она, са ужагреним очима и напућеним уснама, поче се освртати по авлији и брзо поправљати бошчу, испод које као да је жуљило нешто, упијало се у месо...

— Она ме је чекала! — помисли Младен погледавши је и, не желећи да обмањује, одлучи одмах да се објасни и да јој каже истину, голу истину... Али како би почео?...

Погледавши је опет, сажали му се... И, макар што је смислио и заустио шта ће рећи, занијеми поново, умукну... Љутећи се сам на се и штипајући се за бедру, најпошље се накашља и, тек да нешто рекне, мукло, набусито избаци:

— Ви сте ми писали, госпођице...

Она не одговори. Пламенови јој лизнуше уз образе, брада задрхта, и, да не би проплакала и осрамотила се, брзо

заклони главу рукавом... Затим, ненадно притрчавши, објеси му се о руци, малакса потпуно, клону му на прси .. А то га сасвим збуни, помете, пренерази:

— Шта ви?... госпођице... забога... — поче муцати постиђено, измичући се и гледајући наоколо. — Како то?... госпођице!...

Напошљетку, као да му све додија, устукну и пажљиво је одгурну.

— До ђавола!... Опазиће нас!... — узвикну раздражено.

И, као кривац какав, хитно, не обзирући се, потрча Љубици да се с њоме разговори.

— Спремаш се на забаву? — суво запита, са злобом и готово мржњом неком, гледајући је, како, са сваке стране, зналачки разгледа хаљину, коју јој истога јутра кројачица зготовила и донијела. — Биће то велика, господска забава, — додаде пакосније, — о којој ће се сјутра писати у свима новинама... Спомињаће се и хаљине — свачије...

— Наравно да се спремам, — поносито одговори Љубица, задовољно ширећи хаљину и показујући је. — Како бих пропустила!...

— И барон ће бити тамо?... Свакако?

— Свакако!

— И пред читавим свијетом удвараће ти се?...

— Надам се...

Младен се поче усиљавати да буде што љубазнији, питомији. Умекша глас.

— Немој, молим те, ићи, — отегну молећиво. — Одреци се те проклете забаве мени за љубав!...

— Зар?...

Она накриви главу и забаци руке на леђа.

— А видиш ли хаљину? — запита развлачећи.

— Зар баш толико желиш да о њој пишу? — одговори Младен с подсмјехом. — А добро знаш да се обично хаљине хвале на особи на којој се нема шта друго похвалити...

— Ко зна да ли би на теби и хаљине похвалили, — окреса она оштрије узвивши обрвама.

— А на барону?...

Стаде преда њу и љутито, готово пријетећи, викну:

— Ја нећу да пишу о теби уз њега, а о њему поред тебе!... Нећу да вас мијешају!... Нећу!..

— А ја то хоћу! — одговори она јогунасто, па сједе на столицу и пребацивши ногу преко ноге, зар да га више раздражи, мирно запали цигару. — То ми треба!...

— Не!...

Она одби два дима и погледа га преко рамена.

— Опет си почео да досађујеш, — хладно окреса, цупкајући ногом. — А ја то не могу поднијети!... Ја нећу ничијих лекција!...

— Ово нијесу лекције, ово су молбе, — прошапта он понизно и као да се спремаше да се спусти, да на кољена пане.

— Ни молбе таке не трпим, — дочека она јаче, нагонећи дим према њему. — Ја хоћу да радим све што хоћу!... Разумијеш ли?.. Никога нећу слушати, нити се ико смије мијешати у моје послове!..

Младен се нагло исправи и као да хтједе да викне, да се окоси... Једва се савлада некако... Пође неколико пута по соби, прогунђа нешто полугласно, и опет се заустави, стаде.

— Чујеш, ја ћу полудити ако овако наставиш, — протепа њежно, топло, молећи је. — Ја ово не могу издржати... Ако ме заиста волиш, ако си ме икад волила, остави све, одбаци!... Хајде, ако хоћеш, бјежи са мном!...

— Па да живимо у шумици зеленој, покрај поточића хлађаног, у колибици бијелој? — прекиде га она подругљиво и гласно се засмија. — И постао си сентименталан и почео да понављаш фразе из старих романа.

— Молим те!...

Она се узвали на столици и, ударајући везеном папучом по ћилиму, мирније проговори:

— Било је момената, на примјер онда кад смо се *помирили*, када сам можда и заборављала на све око себе и када бих, без икаква размишљања, пошла за тобом, свуда... Али таки су моменти ријетки; ја признајем да нијесам била сасвим при себи...

— Сад си се, на жалост, растријезнила, — болно упаде Младен, обарајући главу.

Она га погледа испод ока, испитујући.

— Јест, растријезнила сам се, — дочека, — и сада, признајем, већ не бих била у стању да правим нове глупости...

Па му полако приступи, ухвати га за рамена и силом посади на столицу.

— Шта би ми радили, пријатељу, — запита искрено, отворено, — да смо онога дана побјегли?... Љубакали се, љубакали, љубакали, докле нам напошљетку неби и тако љубакање додијало... Данас, као што видиш, обично све додијава... Ја бих тад, може бити, почела тражити од тебе понешто што не би могао дати. Почела бих чак и пребацивати... Ти би, *као и сада,* постајао насртљив. Хтио би ме заробити, ограничити ми слободу, а ја бих се бранила... Своју слободу бранила бих свима средствима!... И шта би настало тада?... Инат, свађа; свађа, инат...

— Никад!... — узвикну Младен одлучно и руку одиже у вис као да ће се заклињати. — Никад то не би било!...

Љубица одмахну главом, прекиде га.

— Не говори ми да никад не би било и не обмањуј себе сама. Познајемо се и сувише, а да би могли лагати једно другоме.. Напошљетку да ти и ово рекнем: ја сам жена као и све жене, ни боља ни гора... И ја нећу да своју младост и љепоту сакривам као тврдица благо... Хоћу да се показујем свуда, да се истичем, да се допадам!... *Хоћу* уживања, друштва, удварања! Хоћу све оно што ми ти *сам* не би могао накнадити ни дати, хоћу баш оно против чега се буниш!..

— Па што си ми онда декламовала о љубави? Што си ме варала онако? — узвикну Младен очајно и удари се по челу. — Рашта си лагала, обмањивала?...

Она га ђаволасто чупну за нос и, зажмиривши, унесе му се у лице.

— Па зато што те истински волим и што сам хтјела да имам и *тебе* и *све остало,* — нагласи поносито. — Бојала сам се да ми не одлетиш, да те не отме друга... А сад си мој, дивљаче!... Мој!...

— Играчка твоја!

— Играчка моја, ако хоћеш, коју ми више *нико отети не може!*

И, лако ускочивши, објеси му се о врату и пољуби га у образе:

— Нико!.. Нико!... Нико!...

Нијем и студен као статуа каква стајао је он покрај ње и тупо, готово бесвјесно гледао око себе. Нити је знао што проговорити, нити се могао освијестити.

— Господин барон су досли, — јави се на вратима весела, зарумењена Марија, шуштећи својом широком сукњом и наклањајући се. — Цекају...

— Уведите га у салон, живахно одговори Љубица и, притрчавши огледалу, брзо уреди витице, које се бејаху замрсиле. — Сад си ме ваљда разумео, — добаци Младену погледавши га попријеко. — Надам се, да ћеш од сада бити друкчији...

И подигнувши главу, са најљубазнијим осмејком на лицу, оде кроз побочна врата у салон, да се и са бароном разговара.

XIV

— Дошао јој, и сад је потпуно срећна! — промукло изговори Младен, заустављајући се у предсобљу и нехотице ослушкујући: о чему ли говоре. — И како је љубазна према њему! Он може говорити шта хоће, може причати, вријеђати је... Она ће се само смјешкати, улагивати се и све, све одобравати... Не смије ни помислити да се игра с њиме, *као што се са мном игра...* Њему никада „*истину*" рећи не смије!...

Весео, разуздан смијех њезин проби се кроз врата, зазвони и у предсобљу. Младен се стресе. Бијаше пошао према степеницама, кренуо. Опет застаде.

— Ено је!... Ено!... Ено!... — прогунђа стискајући зубе и јежећи се, скупљајући. — Шали се с њиме, церека... Он јој је сад најглавнији, — о мени и не мисли!... Ја сам пас с којим се може забављати кад год усхтједне!.. Види, осјећа да се не могу више опирати, бранити, да сам немоћан, па кликће, ликује како јој више одолети нећу нити могу!...

Дође му да јурне у собу, да ухвати барона и да га, бијући и ударајући, изгура, избаци из куће!... Да и њој покаже како је још поносан, снажан и како се ни сад не да газити нити понижавати...

— Честитај ми, пријатељу, — јави се, тога часа, началник, гиздав, поносит, срећан, и обје руке опружи према њему. — Одликован сам орденом!...

— Ето барона у соби... Дошао је да честита коме треба. — сурово осијече Младен и, одгурнувши га, потрча низа степенице.

Кад је изишао на улицу, није знао куда ће ни на коју

страну окренути... Пође неколико корачаји, па се врати. Окрену на другу страну и понова се врати.

— Гдје ћу?...

Опазивши једнога кочијаша, који се гурио на своме сједишту и мирно одбијао димове, као да се досјети. Брзо притрча колима, гурну кочијаша у леђа и сједе.

— Тјерај! — одлучно узвикну трљајући руке. — Гони!...

— Куда? — лијено запита кочијаш, опљуцкујући преко луле и освр̀ћући се.

— Куда?... Далеко!...

И, замисливши се, додаде јаче:

— На жељезничку станицу!...

Па се попридиже и погледа према началниковој кући.

— Да бјежим од потпуног понижења, да се отмем, — јекну, — да се никада не вратим!...

Кад кочијаш потјера. он опет устаде, ухвати га за рукав и нареди да заустави кола... Учини му се, као да га зовну неко... Опет се окрену према началниковој кући и ослухну... Нико се није јављао... Затим се скљока на сједиште, погури се, и, узвративши јаку од капута, промукло нареди:

— Тјерај!

Светозар Ћоровић.

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(7)

Четврта појава.

Рагно, Лиза, мускетар, Сирано, пишући за малим столом; песници, у црном оделу, са смакнутим чарапама, упрсканим од блата.

Лиза.

(Рагноу).

Ево ти шкрабала!... Биће блата пуно!...

Први песник.

(Улазећи, Рагноу).

Друже мој!...

Други песник.

(Исто тако, тресући му руке).

Колега!...

Трећи песник.

Колачарска круно!...

(Њушкајући).

Ал' мирише слатко!...

Четврти песник.

Орле!...

Пети песник.

Горди лаве!...

Рагно.

(Кога су песници опколили, грлећи га и тресући му руке).

Ох, како ме сретним њине речи праве!...

Први песник.

Код Капије Нелске грдна руља стала,
Те смо једва прошли!

Други песник.

Ноћас крв је пала!

Осам мртвих...

Сирано.

(Подигне за тренутак главу).

Ваљда њих седам на броју?...

(Пише даље).

Рагно.

(Сирану).

Да ли сте ви чули име том хероју?

Сирано.

(Равнодушно).

Ја?... Не!

Лиза.

(Мускетару).

А ви?

Мускетар.

(Гладећи бркове).

Можда!

Сирано.

(Пишући, за себе, мрмља с времена на време).

„...волим...“

Први песник.

Сви се чуде:

Зар да од сто људи један јачи буде?

Други песник.

Сломљено оружје цео кеј покрива!

Сирано.

(Као горе).

„...очи...“

Трећи песник.

Безброј капа!

Први песник.

Да страшнога дива

Сирано.

(Као горе).

„...усне ваше...“

Први песник.

Тај се не плаши ни врага!

Сирано.

(Као горе).

„...Кад вас видим, клонем, изда ме сва снага...“

Други песник.

(Жељно зграби један колач, Рагноу).

Спева ли што ново?

Сирано.

(Као горе).

„...као сунце сјати...“

(У недоумици да ли да потпише писмо, устане и остави га у грудњак).

Нећу да потпишем, сам ћу га њој дати!

Рагно.

(Одговарајући другом песнику).

Један рецепт скових!

Трећи песник.

(Намести се поред једне тепсије с колачима).

Читај!

Четврти песник.

(Посматрајући парче пите, које је зграбио).

Ова пита

Нешто је зле воље!

(Загризе).

Први песник.

(Шчепа један колач).

С лица му се чита
Да је досад једва чекао на мене!...

Други песник.

(Гушећи се колачима).

Чујмо!...

Трећи песник.

(Превр ћући немарно једно парче суџука).

Овај суџук почео да вене!...

Рагно.

(Који се спремио да рецитује, накашљао, натукао капу, заузео позу).

Да, рецепт за торте, у везаном слогу!

Први песник.

(Другом, гурајући га лактом).

Доручкујеш?

Други песник.

(Првом, исто тако).

Ручаш?

Рагно.

Дакле...

Пети песник.

(Загризе у саму лиру).

Хвала Богу,
Да и ја од лире видим вајду неку!...

Рагно.

(Рецитује).

„Како да се торте од бадема пеку.“

Разби најпре с једног краја
Више јаја;
Кад постану пена мека,
Од лимуна додај сока
И, од ока,
Од бадема успи млека.

Затим све то скупа суни,
Да испуни
Сву тепсију, докле стане;
Уз то нека једна врста,
Тако с прста,
Од кајсија сок се кане.

Сад остави да се пече;
Кад протече
Сат, ти вади; и од сорте,
У какву си форму мет'о,
Теби ето
Од бадема слатке торте!

Песници.

(С пуним устима).

А!... Изврсно!... Дивно!...

Један песник.

(Гушећи се).

Ху!...

(Оду, једући, у позадину. Сирано, који их је посматрао, приђе Рагноу).

Сирано.

(Рагноу).

Видиш шта раде?
Просто се већ гуше!

Рагно.

(Полугласно, смешећи се).

Нека их, нек сладе!...
Нећу да их буним, сâм очи обарам,
Ал' тиме двојаку радост себи стварам:
Док стихове читам, страсти своје ради,
Ја помажем оне што пате од глади!...

Сирано.

(Тапшући га по рамену).

Браво, Рагно!...

(Рагно оде песницима. Сирано га прати очима, затим викне мало оштрије).

Лизо!..

(Лиза, у нежном разговору са мускетаром, тргне се и пође Сирану).

Тај наметљив бива!

Лиза.

(Увређено).

У мом гордом оку победа се скрива,
Ма ко да на моју врлину насрне!

(Обори поглед).

Сирано.

Зар и кад погнете ваше очи црне?

Лиза.

(Стишавајући љутину).

Али...

Сирано.

(Гласно).

Рагно, Лизо, пријатељ је мени:
Не допуштам да он због ма ког црвени!

Лиза.

Ал'...

Сирано.

(Још гласније, да мускетар чује).

Ко има уши, нека их отвара!

(Поздрави мускетара и, погледавши најпре у сат, оде на врата у дну, да посматра и очекује).

Лиза.

(Мускетару, који је мирно отпоздравио Сирана).

Томе се не надах од вас, — мускетара!...
Што му нос...

Мускетар.

Нос?...

(Оде журно. Лиза за њиме).

Сирано.

(Даје са врата знак Рагноу да уклони песнике).

Пст!... Пст!...

Рагно.

(Песницима, показујући врата десно).

Децо, биће боље
Да пређемо тамо...

Сирано.

(Нестрпљиво).

Пст!... Пст!...

Рагно.

(Гурајући песнике).

Ту до воље
Читаћемо песме...

Први песник.

(С пуним устима, очајно).

А колачи где ће?...

Други песник.

Понесимо !...

(Пођу сви за Рагноом, у свечаној поворци, пошто је најпре сваки узео што може више колача).

Пета појава.

Сирано, Роксана, дружбеница.

Сирано.

Мало осетим ли среће,
Предаћу јој писмо !...

(Роксана, под маском, појави се иза стаклених врата, у пратњи своје дружбенице. Сирано отвори брзо врата).

Напред !...

(Приђе дружбеници).

Реч, две !...

Дружбеница.

Молим !

Сирано.

Једете ли много ?

Дружбеница.

Каткад се разболим !

Сирано.

(Узме брзо неколико кеса са стола).

Ево, од Бензрада једног мадригäла...

Дружбеница.

(Кисело).

Ху !...

Сирано.

У њему има колача од сäла...

Дружбеница.

(Разведри лице).

А !...

Сирано.

Волите пите ?

Дружбеница.

(Достојанствено).

Да, с повише крема !

Сирано.

Лепо !... Ево шест у једној од поема
Сент-Амана. Затим, у ове баладе
Завићу колаче све од чоколаде...

Дружбеница.

(Заносно).

О!...

Сирано.

(Пунећи јој руке колачима).

Ту има свега што вам срце жели.

(Гура је напоље, на улицу).

Дружбеница.

Али...

Сирано.

Јавите се, ако би још хтели!...

(Затвори врата за њом, затим се упути Роксани и, скинувши шешир, застане у пристојној даљини).

Шеста појава.

Сирано, Роксана, затим дружбеница.

Сирано.

О, најлепши дане што ми га Бог дао!...
Помислих већ да сам у заборав пао!...
— Имате ми рећи... мени... нешто рећи?

Роксана.

(Скине маску).

Мачу вашем хвала што успех утећи
Од оног глупака! За њега, — о, чу̑да! —
Једна личност...

Сирано.

Граф Гиш?

Роксана.

(Обори очи).

Хоће да ме уда!...

Сирано.

(Поклони се).

Да се тукох, госпо, то јасно сведочи,
Не због свога носа, већ за ваше очи!

Роксана.

Ал' од исповести да ме страх не хвата,
Треба да у вама опет гледам брата,
К'о кад се играсмо — крај језера — мали...

Сирано.

У мом селу — лети...

Роксана.

Ви сте трску брали
И мачеве секли...

Сирано.

Кукурузна свила
Беше лутки коса...

Роксана.

То је радост била!...

Сирано.

Кад дођемо кући с купинама зрелим...

Роксана.

Ви сте ми чинили све штогод зажелим!

Сирано.

Роксана се онда звала још Мадлена,
И кратка је била хаљиница њена...

Роксана.

Да ли бејах лепа?

Сирано.

О, никада ружна!

Роксана.

Памтим кад дођете к мени, лица тужна,
Кад вам од пентрања огребе се рука,
А ја мајка, па ме стане грдних мука
Да се љута правим, и повичем јетко:
(Ухвати га за руку).
„А откуд та рана, је ли, ти, несретко?...“
(Застане убезекнуто).
О!... И опет једна!... То је страшно!...
(Сирано хоће да отргне руку).
Стани!
У тим годинама?... Шта је узрок рани?

Сирано.

Код капије Нелске... играсмо се...

Роксана.

(Седне за један сто и умочи своју мараму у чашу воде).
Ходи!...

Сирано.

(Седне такође, више за себе).
Као мајка друга, тако бригу води!

Роксана.

(Бришући му крв са руке).

Причајте ми! Дотле крв ће да се збрише!
— Кол'ко их је било?

Сирано.

Сто њих, можда више!

Роксана.

Даље?

Сирано.

Ја, не!... Ал' ви, да л' ћете сад хтети
Рећи то што нисте смели...

Роксана.

(Не пуштајући му руку).

Сад ћу смети!
Дах прошлости храбри срце да не ћути.
— Ја волим...

Сирано.

А!...

Роксана.

Неког који и не слути!

Сирано.

А!...

Роксана.

Кроз кратко време биће му све јасно!

Сирано.

А!..

Роксана.

Сирома' дечко! Он ме воли страсно,
Ал' крије!

Сирано.

А!...

Роксана.

Што вам тако врела рука?...
— На усни му лебди...

Сирано.

А!...

Роксана.

(Обвије му руку марамом).

Он је из пука

Где сте ви!

Сирано.

А!...

Роксана.

(Смејући се).

Кадет!

Сирано.

А!...

Роксана.

Рећи се може

Да је уман, храбар, млад, горд, леп..

Сирано.

(Устане, сав блед).

Леп?...

Роксана.

Боже.

Шта је вама?

Сирано.

Ништа... Мало...

(Показује руку, смешећи се).

...мало боли!...

Роксана.

Једном речју, њега срце моје воли!
Ал' у позоришту само видех њега...

Сирано.

Говорили нисте?

Роксана.

Погледима свега!

(Наставиће се.)

Едмон Ростан

(С француског превео Милан Димовић).

МРШАВА МАЧКА.

(Крај).

XI

Осам дана после Ремиовог одласка, Г. Годе-Латерас, обузет изненадним педагошким жаром, са Тацитом у џепу, упути се хотелу у улици Фејантин. Тамо сазнаде да му је ученик ишчезао. Један облак пређе преко његовог узвишеног чела, преко чела у коме би се, да је огледало, одблескивало само небо, галеби Тихог Океана и звездана кола двају светова. Виши духови имају предосећање чешће него они други. Г. Годе-Латерас имао је предосећање. И због тога, одрекавши се старог непријатељства, он отиде у Лабанов атеље.

Вајар, који никаква појма није имао о времену и простору, не могаде ништа рећи. Али га одведе код хранитељке Виргиније, која је Ремиов нестанак сматрала као последицу туге, а о природи те туге није се изјашњавала. Али даде разумети да она можда није страна том догађају. Ако је, као што се бојала, Г. Сент Лиси подлегао каквом љубавном очајању, она је због тога неутешна. Али ипак не може се сав свет задовољити, кад жена није као толике друге што су. Она ништа није учинила да изазове љубомору Г. Ремиа на Г. Потрела. Заврши изјављујући да је поштена жена и да себи нема шта да пребаци. Она узе слику Мршаве Мачке за сведока своје невиности, и врати се у мрак где је имала обичај да пере чаше.

Г. Годе-Латерас, забринут, врати се на висине Монмартра. Одатле сиђе сутрадан на крову једног омнибуса и поново оде у атеље који је био изабрао за средиште операција. Тамо нађе моралиста Браншиа, који се, увијен у своје ћебе, занимао састављањем једне расправе о љубави. Обузет својим предметом, Бранши га изложи:

— Љубав је, рече он, апсолутна између два бића која се никад нису видела. Две душе су у савршеној хармонији само у вечном одсуству. Самоћа је неопходан услов дефинитивне страсти.

Г. Годе-Латерас одоле дражи једног беседничког двобоја у тим узвишеним регионима. Он запита моралиста да ли је видео Сент-Лисиа.

Креолчев нестанак, о коме Бранши баш ништа није знао,

учини да из главе философа пљусну извор необориве интуиције. У трен ока њему се открише многе ствари. По њему, тај нестанак морао је бити у тесној вези са смрћу принцезе Вранге. Тајанствено понашање Г. Сент-Лисиа, у околностима које су претходиле и следиле тужном и поетичном скончању принцезином, било је, у очима моралиста, такве природе да је оставило вечиту грижу савести у души младог човека, привидно лакоумног, али у ствари подмуклог.

— Принцеза Вранга морала је умрети, додаде философ ведар и спокојан. Њена смрт била је неопходна, да би се љубав према мени, која се у њој била зачела, могла оваплотити у апсолутноме. Међутим, задржавајући у неколико махова писма која ми је принцеза писала и чији сам текст ја васпоставио непосредно, без умовања и доказа, и предавши ми уз сатанску иронију само последње писмо, Г. Сент-Лиси учинио је злочин који га је врло вероватно одвео до самоубиства.

Тако је говорио Бранши, чији је нос подрхтавао на бледом, местимично црвеном лицу, испод закрвављених и унезверених очију. Лабан стиже на време да одвуче на улицу несрећног васпитатеља који је пренеражено млатарао кишобраном изнад своје главе.

— Јадни мој моралист, завика Лабан, никад лепших идеја није имао! Једно зрно фосфора у мозгу, и то би био генијалан човек! Али он има два зрна фосфора. Ето у чему је несрећа!

Лабан се сети да му је Сент-Лиси са одушевљењем говорио о неком црном ђенералу, крчмару у Курбвоа. Вајар је мислио да ће тај Црнац нешто знати; у осталом он је желео да га види.

Они се успеше на кров једнога трамваја који их одвезе на трг де л' Етоал. Лабан се по нагону заустави код прве кафане коју је видео и заборави се пред чашама у бескрајном блебетању. Г. Годе Латерас му је надугачко одговорио. Лабан га не саслуша и одговори му. Тако су красне теорије развијене. Одједном вајар убоде ваздух палцем и рече:

— Било би једно средство да се ова ствар учини сношљивом за око.

„Ствар“ је била Триумфални Лук.

— Средство је то просто. Али ви ћете видети да се на то и не мисли. Ипак би доста било сместити на подножје зграде довољан број крпача, пискарача и продаваца печених кромпира; ови последњи били би нарочито корисни због дима. Те страћаре би морале бити забатаљене и уз њих би ишле погрешно исписане фирме и грубе слике. Онима који би те зграде направили дозволило би се да из споменика, нарочито са углова, поваде камење, што би му врло корисно ублажило оштрину. Добро би било рупе које после извлачења остану испунити лопатама земље и ту земљу засејати буковим и храстовим жиром. Букве и храстови, чије би се зелене круне развиле на разним висинама, одмениле би једноликост сивих површина, и, пружајући своје коренове у саме зидове, проузроковали би живописно извијугане пукотине. Требало би много бршљана, али та биљка пузавица неће нам недостајати; она живи на камену. Ветрови и тице у прашини пукотина засејаће шебој, који воли старе зидове, и хиљаде других травки. Каменолом, жедан влаге, купина и дивља лоза никнуће и множиће се где стигну. Голубињаци, смештени на врху зграде начиниће га зупчастим. Под сводовима ласте ће саградити своја гнезда. Јата гаврана намамљена лешевима пољских мишева пашће, у сутон, на украсе грађевина. Онда. када буде тако са интелигентном бригом одржаван, Триумфални Лук ће песници моћи посматрати, сликари пресликавати и држати за уметничко дело. Момче, чашу пива!

Ноћ је падала. Уметник и мислилац морали су напустити намеру о даљем наступању и поново седоше на монпарнаски трамвај.

XII

Док се госпођа Лурмел са својом кћери смештала у кућицу од сивог камена и сламе у једном слабо посећеном крају на приморју, на неколико километара од Авранша, Реми, весео и осећајући свуда на себи слан ваздух, ишао је на суседни вашар носећи кутију са бојама. Остало му је још само 14 дин. 70, али је имао ципеле. На уласцима трга низала се многа кола једна за другим. На тргу, испод дрвећа засађеног у четвороуглу, по пет у реду, била је смеша црвених лица опточених плавом брадом, телећих леђа са којих се љуштила балега, рогова, свињских њушка, сјајних сапи и

белих капа. Скичање свиња које су вадили из кола надвишавало је неодређен жагор животиња и људи. Док су се жене, са златним ланцем око врата, преко памучних марама на грудима, држале укочено у својим једноставним сукњама покрај кола и строго надгледале, људи, у плавим широко набраним блузама, разговарали су о пословима, пијући јабуковачу у крчми пуној мува.

Реми дође испод гране од зеленике и, са својом хартијом и писаљкама, заседе за један сто у крчми. Начини један портрет, затим још један, па још један, затим портрете свију сељака који су га гледали. За сваки портрет тражио је пет гроша. Али се кесе нису дрешиле.

— Идите зовите ваше драге, рече уметник. Ја ћу их сликати.

У гомили настаде жагор и тројица или четворица необично веселе браће гурнуше пред Ремиа једну дебелу девојку. Она је била пурпурна, готово љубичаста, и смејала се од ува до ува. Реми начини једну скицу на којој се девојка познавала по капи и крсту. Један од веселе браће потражи у једној вуненој чарапи белу пару за сликара, а цртеж, пажживо савијен на четворо, метну под своју кочијашку блузу.

Овлада мњење да Парижанин добро погађа сличност, и Реми се отуд врати са неколико белих пара у џеповима.

Он остаде да ноћи у крчми која је задржала највећма сеоски вид и где се била сместила госпођа Лурмел, и сутрадан се појави на жућкастој обали, где су биле поређане шарене кабине.

Море, плаво на хоризонту, лагано се дизало и запљускивало песак зејтинастим и зеленкастим, пеном оперваженим таласима. Влажно и благо небо, једно онако притворно небо које милује и пали нежну кожу варошана, затварало је округли видик. Умерен ветар који је дувао са ширине задиркивао је тоалете Парижанака. Витке жене, у оделу за купање и са косом под капама од гуменог платна, јуриле су пред талас. Он спази госпођицу Лурмел, чији љубичасти вео слободно се лепршао.

Њему дође жеља да јој скочи око врата, али виде како, са угла једне стазе која је умирала на песковитој обали, изби Г. Сариет, са истим белим залисцима и истим кишобраном.

— Добар дан, господине Сариете, рече он изненађеном старцу.

После четврт часа, они су били добри пријатељи.

— Ја врло волим старе споменике, рече Г. Сариет. И ево, овакав каквог ме видите, ја сам три недеље провео док сам измерио све зидове цркве на брегу Сен-Мишел. По једној, мени својственој навици ја сам се при мерењу послужио својим кишобраном. Тако, средња висина стена на којима је манастир јесте седамдесет и два кишобрана, а, у цркви, стубови средника немају мање од тридесет и седам кишобрана, три дршке и два доња плехом окована краја.

Г. Сариет је био очаран кад је дознао да је Реми сликар. Они закључише да заједнички обиђу цео Авранше. Г. Сариет ће мерити све историјске споменике, а Реми ће узимати скице.

— Представите ме госпођи Лурмел, рече Реми.

И кад је добричина рекао: „Г. Реми Сент-Лиси, син Г. Сент-Лисиа, бившег министра на Хаити“, Реми се поклони пред госпођом Лурмел занемелом од изненађења и пред младом девојком која преко мере рашири своје очи од љубичице, док су јој се уста развлачила.

Тога дана увече, госпођа Лурмел и њена кћи, налакћене на прозору, удисале су ваздух засићен сољу и гледале месец који се дигао изнад светлуцавог мора.

— Али, дете моје, говорила је госпођа Лурмел, ми ништа не знамо ни о његовој породици, ни о његовам стању, ни о његовом владању.

— Али, мама, ја га волим, повика млада девојка са смелошћу невиности.

— Шта то говориш, Јованка? прихвати мати. Ти га чак и не познајеш.

А Јованка, чије лепе очи сијале се мало јогунастом нежношћу, одврати:

— Мама, ја га не познајем, али га знам.

XIII

Г. Алидор Сент-Лиси, који је већ дванаест часова у Паризу, још није видео свога сина. Он га је узалуд тражио на станици и узалуд чекао у хотелу. Тај недолазак вређао га је; његови нерви, поремећени дугим путем, поново су, на

мирном хотелском душеку, осетили љуљање лађе и труцкање експреса. Он се пробудио незадовољан. Неодређена нелагодност која му је пролазила кроз удове одјекивала је у мозгу.

Упола лежећи у фијакеру и трескајући се по калдрми узбрдних улица, он је са рђавим расположењем мислио на васпитање свога сина, којим је Г. Годе-Латерас тако млитаво руководио. Прошле су четири године, а Реми још није положио матуру. Зар је ради таквог резултата он за наставника изабрао сиромашног, али вишег човека! Он се бољем надао од Г. Годе-Латераса, од њега тако речитог и строго озбиљног у политичким кафанама. Писма која је добијао од наставника љутила су га због њихове неодређености и празнине. Осим тога он је био бесан на Ремиа, што овај није дошао на станицу да загрли оца, као што му је била дужност. Мирис пржене рибе допре му до ноздрва и раздражи их. Фијакер се лагане пео, а мршави коњ који га је вукао, сагнуте главе и исплажена језика, излагао је грбачу ударцима бича. Најзад се кочијаш заустави без речи. Пред вратима фијакера оштро су се издизали сто и шездесет степена уличице Котен.

Сишавши с кола, Г. Алидор даде кочијашу петодинарац који овај, бубуљичав у лицу, огроман и прашњав, стисну међу зубе не изјашњавајући се даље. Онда започе једна дуга нема сцена. Кочијаш, споро прекрећући, на седишту, своју џиновску телесину, претресе руком један од својих џепова одакле извуче једну кесу, заустави се да припази на коња који се грчевито трзао, испита други један џеп, потера коња неколико корака унапред да се склони од једних таљига које му нису сметале, изврну мале џепове свога црвеног прсника и на послетку показа огорченом путнику тридесет и пет пара. То је све што је могао да врати. Другог новца није имао. Г. Алидор му бесно окрете леђа и зачу како овај гунђајући шиба свога коња. Беспрекорне лаковане ципеле зашкрипаше на расклиматаном камењу уличице Котен, и степен по степен, пређоше страменити пут кроз који је пробијала кужна и лепљива влага. Најзад, пошто се склизао низ љигаве унутрашње степенице, Г. Алидор повуче за срнину шапу која је висила крај плеснивих врата. После доста дугог ћутања, врата се отшкринуше и пропустише једну главу повезану шареном марамом чији крајеви су штрчали као рогови. Виши човек,

тргнувши се иза сна, натукао је на брзу руку панталоне упрскане врло старим блатом које се љуштило. Ваздух је био тежак од мириса влажног дувана. Зеленкаста светлост, исцрпена многобројним одбијањем, с муком се провлачила кроз прљава окна. Политичке карикатуре биле су чиодама прикачене за зидове. Умиваоник је био претрпан прљавим и раскупусаним књигама. Један комад сапуна, један чешаљ и половина земичке мешали се са рукописима и речницима на столу за писање Та беда откривала је такву навику лењости и нереда, да Г. Сент-Лиси, пошто је само један поглед бацио по соби, познаде наставника као да га је двадесет година пратио из кафане у кафану. Несрећни Креолац трудио се да достојанственошћу свога држања спере срамоту свога стана.

— Извините ме, рече он бившем министру, што вас примам у нереду једне ћелије модерног пустињака.

И додаде усправљајући се:

— Бенедиктинци Деветнаестог Века, то смо ми!

И, кришом, трпао је себи у џепове чешљеве и комађе хлеба које му је бешчастило сто.

Г. Сент-Лиси мораде у себи признати да је сам себе преварио, а није га преварио други. Како би Г. Годе-Латерас могао некога преварити! Тај блатави гуштер био је достојан сажаљења, али ако је било осећања туђег души Г. Сент-Лисиа, то је свакако било сажаљење. Он је могао да се љути само на себе, а то је баш најмање праштао невином учитељу. У своме гневу, он је стискао уснице и бацао мрачне погледе. Али ускоро осети нарочиту сласт да се претвара. Он се напреже да проговори својим благим гласом јаког човека и да каже скоро умиљатим нагласком.

— Драги мој господине Годе, опростите што сам вас изненадио тек што сте из постеље. (И какав поглед баци на оно што је учтиво назвао постељом!) Прва моја посета јесте вама. Ићи ћемо да изненадимо Ремиа, кога сам ја известио о своме доласку, а који се о њему врло мало бринуо. Хоћу уши да му извучем.

На те речи учитељ целим телом уздрхта од страха, и ма како да је високо дизао главу, видео је изнад себе загонетно лице мулатово.

Он покуша да се осмехне и муцајући одговори да је Ремиу дао један дан допуста и да је ђак данас бесумње учинио излет на село.

Несрећник је добио само један дан. Он га проведе у тражењу које га сатра од уморе и не доведе ни до каквог открића.

Сутра у јутру, већ у осам часова, Г. Сент-Лиси опет се појави у ћелији, коју је бенедиктинац Деветнаестог Века био мало довео у ред. Он сам стајао је у њој, у белој кравати, са оним стоичким изразом који га је при церемонијама чинио тако значајним. Страх који му је уливао бивши Сулуков министар није му био једина мука. У купалишном ћорсокаку имао је мало кредита, а, како није имао ни динар, на њега беше дигнута хајка. Двеста динара које је сваког месеца примао у хаитском консулату редовно су били крњени отплаћивањима која је давао разним набављачима. Јер он је био поштен. Остатак суме није дуго трајао. Његов омиљен гест био је да сеје злато.

Он пође за Сент-Лисием у крајњој бризи која га је заносила, заслепљавала, доводила изван себе и мало по мало прелазила у равнодушност. Тргнувши се разбуђен гласом Хаићанина који је кочијашу споменуо улицу Фејантин, он покуша да добије још неколико часова.

— Драги господине, рече он, мало има изгледа да ћемо Г. Ремиа затећи сад, него после подне, у време моје лекције.

Мулат, неповерљив и притворан, посумња да се од њега нешто крије. Њему као да је било драго прикупљати у памети разлоге за освету, и одговори савршено доброћудно:

— Хе! лепо, хајде да ручамо. Ви мора да сте гладни, Г. Годе.

Ручали су у једној кафани на булевару. Учитељ је мало јео и са ужасом посматрао како џиновски мулат гута месо које је потхрањивало његову снагу. Никад му тај човек није изгледао тако велики и тако широк. Огромне руке са бронзаним мишићима извиривале су из његових маншета са златним дугметима, док је Хаићанин говорио готово са детињском благошћу. Светлуцање његових свирепих очију било је ублажено трепавицама са поверењем спуштеним. И то поверење увећавало је стрепњу учитељеву. Ручак се отеже са ликерима и цигарама. Ипак се сврши. И кола која је довео послужитељ, однесоше оца и учитеља улици Фејантин.

Учитељ се надао каквом чуду. Он је готово очекивао да, благодарећи изненадном провиђењу, затече Ремиа у соби, где капље над својим Тацитом.

Прва реч газдарице хотела била је као удар грома.

— Г. Реми се није вратио, рече она; треба јавити полицији.

Г. Алидор се окрете наставнику, скрстивши обе руке. Лице му је остало мрко и тамно, али усне су му биле беле и очи закрвављене. Стиснутих зуба, он упита гласом из грла:

— Где је он? Ви ми за њега одговарате!

Затим опружи своју снажну руку и дочепа за мишицу учитеља који, пошто се земља под њим, испред хотелског бироа, није отварала, диже главу и погледа на зид поред кога су водиле степенице. Чак и у својој пропасти он је остајао узвишен. Г. Сент Лиси баци у страну један поглед, виде бакарне свећњаке поређане на једном послужавнику, кључеве са нумерама и један оглас продавача ликера, ствари које су сведочиле европску цивилизацију. Да је око себе видео голе брежуљке антилске, стрмените литице водом излокане и тропске шуме свога острва, он би, по свему судећи, подлегао страсној жељи да удави наставника. Он се уздржа из поштовања према континенталним наравима, и задовољи се да каже:

— Ја вас нећу оставити док га не нађете.

Онда отпоче низ вожњи у фијакеру. Г. Годе-Латерас водио је немог мулата. Он је с њиме ручавао по раскошним хотелима, примао љубазне осмејке послуге и јео сочна јела. Увече се, по меким саговима, пео уз хотелске степенице, а уз њега пела се преко мере издужена сенка његовог неизбежног друга. Он је улазио у лепу собу чији се кључ за њим обртао, да тек сутра ујутру зашкрипи само да би га подсетио на тај раскошни и свирепи живот. Један фијакер који их је чекао на улици узимао их је и котрљао целога дана. Отишли су код Мршаве Мачке. Виргинија пред оцем показа много интереса за сина. Она је, говораше, крпила рубље Г. Ремиу. У ватру би била скочила за њега. Она није жена као што их толико има.

— Идите погледајте где се излажу лешеви, додаде она уздишући.

Затим умаче у кујну да се тренут после појави, носа црвена и збрчканих очних капака, држећи у руци рачун који Г. Реми није био исплатио.

Она се исто тако користи приликом да Г. Годеа подсети на трошак који је учинио. Али гвоздени човек био је забо-

равио новчаник. У осталом он се више није борио. То ропство у котрљању изнуравало га је. Из Мршаве Мачке њега одвукоше у Лабанов атеље. Милујући своју светло-риђу браду, вајар изјави да још не види покајнички споменик жртава тираније. Сад изучава флору Антилских Острва. Он показа Сент-Лисиу ногаре већ у пола затрпане нагомиланим књигама.

— То су биле Ремиове ногаре, рече вајар. Деран је почињао да слика мајмунском вештином.

— Мој син је сликар! узвикну Г. Сент Лиси зачуђен.

И покретом који му је већ био прешао у навику, он гурну учитеља у кола која су их чекала. Одоше у правцу полиције; одоше Диону, који је састављао једну песму испод укрштених мачева. Једна мртвачка глава и на њој црна образина која се завршавала чипком, стајала је на орману с књигама. Одоше Мерсјеу који је живео са једном бабицом чврсте грађе и снажне боје. Одоше на крај Батињола, у атеље у коме је Потрел сликао. Одоше некој госпођици Марији и некој госпођици Лујзи, која бившег министра назва „тата" и покуша да га примами.

Једног дана, после изврсног ручка, и гледајући већ фијакер који је требао да га повезе, Г. Годе-Латерас упита Г. Сент Лиси нека му бар дозволи да оде у свој стан и промени кошуљу и чарапе. Али отац, не одговарајући му, заповеди кочијашу да се заустави пред првом радњом на коју наиђе.

Тога дана, ишли су Телемаку. Мирагоана која никад није видела фијакер да се заустави пред дућаном њеног господара, залаја забринуто. А кад Телемак виде да силази бивши царев министар, њега обузе поштовање и ужас.

— То сте ви, *муше* Сент-Лиси!

Рече, и ућута, а уста му остадоше отворена.

Он је бацао у фијакер плашљиве погледе, у страху да тамо није сакривен Сулук. Али осигуран у томе погледу, он упути један осмејак Г. Годе-Латерасу и уђе у подрум да донесе две боце пива.

У његовом одсуству господин Сент-Лиси проматраше портрет који је, у позлаћеном оквиру, висио изнад места код тезге.

— Је л' те, *муше*, да је то нешто лепо? рече Црнац, коме је само глава вирила из пода. То је *муше* ваш син насликао. *Муше* Реми је вештац.

Отац баци на учитеља поглед двеју зеница препуних црнога отрова. То је било све.

Кад је од бившег министра дознао да је Ремиа нестало Телемак се дуго премишљао. Његове очи полузатворене као у мачора који пада у сан, изгледале су да хоће нешто да прочитају из очију Мирагоане. Најзад рече са религиозном озбиљношћу:

— *Муше*, љубав је однела младог човека. Младе људе тресе љубав као брата Воду кад игра по змијском кавезу. Стара жена која добро кува јесте нешто добро. Али и лепа млада девојка јесте нешто добро.

Телемак ућута.

— Ви знате где је мој син, рече му Г. Сент-Лиси.

— Да, *муше*, одговори му Телемак; он је тамо где је млада девојка.

Упиташе га где је млада девојка о којој је говорио.

— Ја не знам, *муше*, одговори он.

И насмеши се као мало дете.

Г. Сент-Лиси више није могао постићи. Он гурну учитеља са његовим пакетом кошуља и чарапа у фијакер, и закле Телемака да му јави све што би могао открити о Ремиу.

XIV

Телемак је био обучен у црно. Изгледао је врло лепо у свом грађанском оделу, и послужитељ хотела без устезања упути га на почасне степенице.

— Добар дан, *муше*, рече Г. Алидору кога нађе у ружичастом кућном капуту и панталонама са потпетицама. Ја знам где је муше Реми. Он је тамо где је млада девојка, а девојка је у Авраншу на мору.

Он затим објасни како је, пошто је у више прилика приметио да се младић много интересује за Г. Сариета, сопственика из Курбевоа, помислио да то мора бити због какве девојке. Он је преко месарке и преко хлебарке дознао да је Г. Сариет, који се мало дружи, тутор једне младе девојке, сирочета иза оца, која с матером станује у улици Фејантин. Говорило се да је га девојка лепа. И знајући да је Г. Сариет отишао са својом пупилом у једно мало село близу Авранша, Телемак више није сумњао да је и *муше* Реми у

Авраншу. Он потврди да ни отац Јосиф, пророк, не би боље погодио, чак и пошто би играо на змијском кавезу.

Г. Сент-Лиси потрча да извади из затвора учитеља који је почињао да се привикава на тај живот изобиља и пренеражења, и рече му да спакује своје кофере. На ту свирепу иронију Г. Годе-Латерас погледа таваницу очима пудлице и мученика које су га чиниле тако дирљивим. Једног гостионичарског слугу послаше да му купи неколико џепних марама, и он се, седећи уз мулата, морао котрљати по нормандијској прузи.

Два путника проведоше ноћ у Авраншу. Сутра ујутру блага светлост засипала је сребром пешчану обалу залива, у дну кога је брег Сен-Мишел уздизао своју мрку и зупчасту пирамиду. Г. Сент Лиси одвуче Г. Годе-Латераса до путничких кола која су их имала одвести у село где су купатила. Бивши министар завали се у купе, а свога заробљеника даде сместити под кош, између два сандука чији су му крајеви улазили у ребра.

Дошавши на обалу по лепом нежно сивом времену, Г. Сент-Лиси затвори своју жртву у једну хотелску собу. Гостионичарка коју су испитали одговори да је Г. Реми, у друштву са Г. Сариетом, отишао тамо према стеновитој обали поневши своју кутију с бојама. Одиста, после десет минута хода, Г. Алидор нађе свога сина који се мирно био дао на сликање стења. Оцу дође у исти мах жеља да га премлати штапом и да га свом снагом загрли. Није знао коју од двеју жеља да задовољи, кад му Реми паде око врата.

Он више није био оно велико, мрзовољно дете које је отац видео пре четири године. То је био снажан младић, сасвим бодар и добро расположен. Израз лица био му је отворен и насмејан.

— Каква срећа што сте дошли, тата! повика он. Хтео сам да вам пишем. Г. Сариет, кога вам ја представљам, представиће вас госпођи и госпођици Лурмел.

Г. Сариет престаде да мери стене кишобраном, и поклони се.

У вече, под неизбројном војском звезда, Г. Алидор Сент-Лиси, украшен свим креолским дражима, давао је своју руку госпођи Лурмел да се мало прошетају по обали.

Реми је корачао поред Јованке и гледао како плаве сенке ноћи силазе са девојчиних трепавица на њене округле образе. Она окрете своје очи свеже као орошене љубичице, и, откривши зубе на које је падао месечев зрак, рече:

— Мама, никако, ама никако, није разумевала зашто сте ви пошли на пут у исти мах кад и ми, без шешира, у папучама и у кућњем капуту. Али ја, ја сам добро разумела да је то због тога што ви хоћете да ме узмете.

Г. Алидор, оставши сам са сином, рече му упола нежним, упола набуситим тоном:

— Девојка је сасвим како треба. Ти такву ниси заслужио. Погрешио сам што госпођи Лурмел нисам испричао какав си живот водио у Паризу, лупежу! Знаш ли бар сликати?

Одједном се лупи по челу:

— А она будала Годе кога сам оставио закључаног у соби! узвикну он.

Анатол Франс.

(С француског превела Ј. Ћ.).

R Â.

Јест! Ја сам давно пирамиду градио
На бр'јегу Нила покрај зелен-öазê;
И народ робља мени сфингу подигну
На међи глухе пустиње.
Три мрка лава испред кола рикаху,
Кад градом вељим у храм су ме возила
Пред олтар мум'је, што се свеђ подмлађује,
Што сама себе ствара свакидан,
Пред лице бога Рâ.
...И вјекови ме затим позни видјеше,
Гдје први дижем б'јела једра феничка
И пловим сињим валима;
И видјеше ме поносна,
Гдје пуку судим испред врата градскијех;
И видјеше ме слободна,

Гдје звјерад ловим на дну мрачне прашуме;
И видјеше ме жалосна,
Гдје бл'јед на хрпту носим даске кедрове
Јеховин у храм, док је мрком мајстору
На змију налик крвав бич пуцкетао
У чистој, тешкој песници.
...И ја сам једном ловор-граном окрућен
У Вјечни Град на златним уш'о колима;
Jo triumphe!... Б'јели коњи рзали
Преда̀ мном, скиптар блист'о ми у десници;
И пук је цио мoју славу пјевао
Уз ба̑т кохо́рте и крик римских о̏рло̄ва̑;
И звечали су ланци петсто сужњева̑,
И голих плећа краљица је варварска
Под мојим ногам' лежала...

Да̏, ја се сјећам... Жића већ сам хиљаду
Проживио у т'јелу гордих хероја
И хиљаду сам пута згажен гмизао
У крви, блату, прашини.
Све борбе знам и славља, дике, побједе,
Све зло и гр'јехе, вај и љуте жалости,
Јер корито је моја душа бесмртна,
У које, као са виси́на̑ планинских
Ео́на̑ мрачних из хиљаху изво̑ра̑
Рй̏јѐке меда, крви, мл'јека, отрова
Све теку, теку вјековма.

Сад роб сам тужан... Притисло ме кољено,
Што жељезо је — под њим кости пуцају;
И вукови се ц'јелом земљом растркли,
И сва је земља мрачна, глуха пустиња,
По којој штекћу чагаљи.
...Ал' жив је Ра̑, — и сред зема̀љских њедара
Већ чујем бй̏ло нових клица прољетних;
Ал' јак је Ра̑, — и моја крвца богата
Ускипјела је, да се пропне изнова
Пред олтар мум'је што се свеђ подмлађује,
Што сама себе ствара свакидан ..

Ох, ја ћу вјечно, вјечно живјети
Сад краљ, сад роб, сад човјек виловни:
Сад плод, сад лист, сад цвијет чудесни
На стаблу бога Râ!

Кастав.

Владимир Назор.

СЕНКЕ.

12

Крвав цвет.

Кад се голуб, после дугог растанка, врати у гнездо, код своје лепе беле голубице, он је притиште на груди своје, али се брзо трже. Он спази на њеним грудима, велики црвен цвет; велики крвав цвет.

— Мила! од куда овај крвави цвет на твојим грудима? Од куда?

— Зашто ме питаш? Зар ја нисам она иста твоја бела, лепа голубица која сам и раније била? Зашто ми не тепаш, кад сам ја жељна твога тепања?

— Иста си, али сад имаш на грудима један крвав цвет, а ја ти га нисам оставио. Ко ти га даде?

— То је рäна, то није цвет. Док ти ниси био код мене, моје је срце туговало за тобом, и на мојим грудима изникао је од бола и од љубави овај крвави цвет. Пољуби га, и исцели ме!

— Од бола и љубави за драганом, не ничу крвави цветови на грудима; ја не умем да љубим рањене груди, рече голуб.

Али тек што то рече, а на његовим грудима изниче исти крвав цвет.

И он осети дубок бол крвавог цвета, и носаше га до смрти своје.

А голубица, која окрете главу од њега, поче се понова китити крвавим цветовима, и залечиваше једну рäну другом.

Милорад М. Петровић.

ПРЕД ПАД.

I

И ја сам видео Човека нага, у свој његовој моћи. Он је тек био израстао. Дошавши из ноћи у зору, он је укротио животињу у себи, и његов мозак заче сјајну мисао, као што дрвеће плод носи.

Слава Човеку! Ишао је усправљен, јак и слободан; слободно, не губећи равнотежу, могао се окретати. Према небу, родитељу сунаца, лавови, пећински колоси, умиљавали су се око њега, вукући своје трбухе поред ногу његових.

Ветар није више лелујао на његовим леђима густу гриву, сведочанство дивља порекла његова, али како је Човек желео да се животиња види на његовом бићу, он је са свим поносом својих предака ширио своје господствене рутаве груди...

II

И повика Човек: „Земљу и Небеса! Ја сам Човек! Ја сам Човек! Ја знам какво име носим! Ја знам да сам слободан и јак! Ја знам да ми је кућа начињена од животињских кожа, и да се исто тако одупире бури као пећина у коју се лав склања.

„Неме стене; зверске шапе утиснуте у песку; крунасто дрвеће, мрачно и огромно, које по земљи шири страх; ноћ, кћи небеска која своје чело велом покрива; видици оивичени јатима звезда — све припада мени, све је моје!

„Ради мене цвркућу јата тица на гранама; ради мене тече бистра вода, и ромори у жуборним валима кроз велике дремљиве шуме; ради мене Земља, света дојиља, носи на својим браздама жуто класје на сунцу.

„А друг мој, Жена, весела је и лепа као зора када се рађа, и ја осећам како пред њом дрхће и стреса се моја људска природа. Вриштући од љубави као тигрица, распуштених власи у ветар, она се јавља у чудесној наготи својој.

„У рукама мојим она спава на зеленој рудини. Зора је у очима њеним: љубоморне лавице сврћу јој с пута Уста су јој мала, груди су јој обле... О заштитничке гранчице густе шуме, здравите поносити пар људски!“

III

Али док је певао песму своју према ветру који је дувао, према тици у шумама, према сунцу у простору, према зеленим чудовиштима у плавоме валу, — Човек није знао да носи у своме бићу роба, готова да поштује свога господара, спремна да створи Бога.

То је било његово лепо тело, избраздано венама, несталним као сенке а снажним као дубови; то је била његова гипка и права кичма, витка и јака колена, савитљиви костур — који ће га, опет оживотињеног, бацити пред ноге попова и краљева.

Јер он који се издизао миран на ивици бездне, он који је са узвишеним поносом истезао седам пршљенова свога врата, он господар планина̂, шума̂ и равница̂, он је имао недостатак у своме људском оклопу: могао је да превије колено!

Кловис Хиг.

(С француског превео Х.)

О ЦРНОЈ ГОРИ.

I

Политичко законодавство и устројство земље.

Према Уставу од 1905 године, Црна Гора је наследна монархија (у мушком потомству, по реду прворођења) са свима модерним владалачким прерогативама, са представничким једнодомним системом и политичким грађанским правима. Промена Устава условљена је квалификованим вотумом од две трећине присутних посланика у три редовне узастопне скупштине. Спољна или унутарња опасност за безбедност земље суспендују Устав и сва законодавна власт прелази на Круну.

Народну Скупштину састављају посланици, и то изабрани, по један на капетанију (срез) — њих 56, и по један у 6 вароши, (5 обласних, Бар, Цетиње, Подгорица, Никшић, Колашин, и у Улцињу), свега 62 изабрана, и 11 вирилних: поглавари обе хришћанске цркве и мухамедански, чланови Државног Савета (6), председници Великог Суда и Главне Контроле,

и 3 постављена — бригадира (ђенерала). Један изабрани посланик долази на 4.030 становника, по капетанијама на 4.000, по варошима на 4.100 становника. Избори су непосредни, јавни, писмени; систем појединачни. Опште право гласа за све пунолетне; изузимају се официри и војници. Пасивно бирачко право условљено је цензом од 15 перпера пореза и 30 година живота; оно је одузето полицијским чиновницима и председницима варошких општина. Неприкосновеност бирачког тела ништи се случајевима преке опасности. Бирачки одбор састављен је од општинских часника; секретари одбора су полицијски чиновници. Начин и систем избора није Уставом предвиђен, исто тако ни неприкосновеност бирачког тела, нити састав бирачког одбора, него законом.

Скупштина дели законодавну власт с Круном. Може бити распуштена (с роком од 6 месеца за сазив) и одложена (с роком за 3 месеца за сазив). Има потпуну самосталност у својој организацији; сама бира тајним гласањем своје представнике, сама верификује мандате. Посланици су неприкосновени за време сесије. Није забрањено унапређење, премештај, отпуст посланика чиновника. Накнаду трошкова имају посланици који нису из места где се држи скупштина. Нема законодавну инициативу. Буџетско право јој је ограничено; не може смањити кредите, прима к знању ванбуџетске кредите. Успоравање одлука проведено је једном мером, установом одбора. Право дневног реда ограничено јој је владиним предлозима који имају првенство. Ограничено је право дебате, посланик може два пута говорити. Кворум је апсолутна већина, за вотум је потребна већина присутних.

Скупштина врши контролу над извршном влашћу. Има право анкете, питања, интерпелације. Она међутим нема санкцију тога права — нема парламентарне одговорности министарске. Сам Устав прописује да влада не мора примити скупштинска решења Има право адресе. Од 6 кабинета који су се изменили у уставном режиму (Л. Мијушковић 1906, М. Радуловић 1907, А. Радовић 1907, Л. Томановић 1907, бригадир М. Мартиновић 1913, бригадир J. Вукотић 1913) парламентарно је пао кабинет Л. Мијушковића у новембру 1906 године. Скупштина је једанпут распуштена, у мају 1907 године.

Досад су биране три скупштине. На становништво од 250.000 у 1906 години било је бирача 43.022 (17%), гласача

24.763 (10%), према чему је гласало 58% бирача; кандидата 452, за свако посланичко место 8. У 1907 години, бирача 40.356 (16%), гласача 22.526 (9%), према чему гласало је 56% бирача, кандидата 70, за свако посланичко место 1. У 1911 години, бирача 48.162 (18%), гласача 30.062 (12%), према чему гласало је 63% бирача, кандидата 306, за свако посланичко место 6.

Састав тих скупштина овакав је. У првој било је чиновника 59, слободних занимања 5, трговаца 6, сељака 3; у другој, чиновника 56, слободних занимања 1, трговаца 6, сељака 8; у трећој, чиновника 49, слободних занимања 4, трговаца 5, сељака 11. Друга скупштина је решавала о владину предлогу о измени Устава, којим се одузима пасивно бирачко право чиновницима.

На дневном реду било је у скупштини од 1906 године: закона 10, питања 45, интерпелација 56, посланичких предлога 124; од 1907: закона 2, питања 11, интерпелација 8, посланичких предлога 62; од 1908: закона 12, интерпелација 1, посланички предлог 1; од 1909: закона 15, питања 3, посланичких предлога 13; од 1910: закона 17, питања 11, интерпелација 15, предлога 14; од 1911: закона 6, питања 15, интерпелација 3, посланичких предлога 23.

За 1912 скупштина није сазивана.

Право збора и право удруживања нису подвргнута никаквим превентивним ни прохибитивним мерама. За јавне зборове и политичка удруживања потребна је само пријава властима, али не и одобрење власти. Судски одговара представништво збора и удружења. Устав никаквим нарочитим ограничењима не гарантује ова права, то је остављено закону. Закон је од 1907 године.

1907 године постојале су две политичке струје, мада ниједна није била организована у партију. Једна је Народна Странка, позната краће под именом: народњаци, клубаши. Програм њен у унутрашњим државним питањима носио је обележје радикалних партија, у спољној националистично, са нарочитом тежњом к Балканском Савезу. После такозване „бомбашке афере“ у 1907 и 1908 години и такозване „колашинске афере“ у 1911 ова странка је ишчезла. Друга, Права Народна Странка, или Праваши, била је конзервативна струја.

Штампа је слободна од свих превентивних и прохибитивних мера. Репресија је у надлежности редовних судова.

За повремену штампу одговорни уредник мора имати бар средњу школу и пасивно бирачко право. Продаја је потпуно слободна без пријаве властима. Питање о забрани растурања регулисано је тачним роковима. Штампарске ствари су хитне код судова, клевета се не доказује. Казне су строге за клевете и увреде. Застарелост је од године дана, рачунајући од дана кад је кривица учињена. Устав ни штампу не гарантује никаквим нарочитим ограничењима. Закон од 1905 године октроисан је.

Према овом закону издаване су ове новине: *Уставност* на Цетињу, десет месеца у 1906, као орган прве уставне владе; *Народна Мисао* у Никшићу, девет месеца у 1906 и 1907, као орган Народне Странке; *Слободна Ријеч*, од јануара 1907 до јуна 1908, у Подгорици као орган Праве Народне Странке. Од половине 1908 године излази на Цетињу *Црногорски Вјесник*, као полуслужбени лист.

Министарска одговорност, кривична и грађанска, регулисана је окроисаним законом од 1906 године. За министарски положај нису одређене квалификације. Министар не мора бити посланик. Сваки указ мора бити премапотписан од одговорног министра. Право оптужбе имају заједнички оба законодавна фактора. За Државни Суд који ће судити министрима бира коцком председник скупштине по три члана из Државног Савета и Великог Суда. Право помиловања и аболиције имају заједнички оба законодавна фактора.

Државни Савет има 6 чланова. Њих бира и поставља Круна. Услови су за саветника: раније министарско звање, или факултет, 35 година живота, 10 година службе. Саветници нису некретни. То је највиши административни суд и дисциплински чиновнички суд. Закон је октроисан 1906 године.

Главна Државна Контрола има 3 члана. Њих бира скупштина од 6 кандидата које предлаже Државни Савет. Услови су за чланове контроле као и за чланове савета. Нису некретни. Тако исто ни рачуноиспитачи. Уређена је законом од 1901 године.

Судство се уређује законом. Према томе могућни су изузетни судови. 1907 године за учаснике у „бомбашкој афери“ образован је нарочити једностепени суд „за суђење анархистичких злочина“. Нема судијске независности. Никаквих услова за судијско звање нема до истека две скупштинске

периоде, рачунајући од 1906 године као године прве скупштине. Суђење је двостепено, у првостепеним, обласним судовима, и у Великом Суду; колегијално, јавно. Иследног судију и државног тужиоца одређује председник суда по свом нахођењу. Нема пороте. Уставом је прописано да на судију не сме нико утицати у одлучивању.

„Општинске управе“ су организоване само по варошима. Председника и два члана суда поставља врховна власт на неодређено време између мештана и државних чиновника. Општински одбор и његови заменици бирају се општим, јавним гласањем пунолетних, на три године. Општина нема самоуправу, ни економску ни финансијску. Лекара и инжињера поставља централна власт. Општинског деловођу поставља председник општине, и он долази у ред државних чиновника. Све одлуке општине подлеже надзору централне власти. Како ове општине узимају поред полицијске власти и друге функције среза — капетаније, финансијску и судску, излази да су оне капетаније, модификоване територијално (њихова власт се простире само и непосредно на вароши) и установом одбора. Оваквих општина има 10: Цетиње (4.400 становника), Подгорица (7.000 становника), Ријека (1.000 становника), Данилов Град (800 становника), Никшић (3.000 становника), Колашин (800 становника), Андријевица (600 становника), Бар (2.500 становника), Улцињ (4.000 становника), Вирпазар (400 становника). Оне су уређене законом од 1903 године.

На избору одборника у цетињској општини у јуну 1903 године од 730 бирача било је 190 гласача. За избор 12 одборника и 6 заменика било је 175 кандидата, распоређених у 79 листа. Сеоске општине не постоје. На основу уредбе о судској грађанској и кривичној надлежности судова, села морају имати по једног свога кмета за суђење у капетанским судовима (примирителним судовима). Како „капетански суд“ чини сам капетан — срески старешина, овај кмет је делегат села код капетана. Није установљен начин за бирање тога делегата. Сеоских кметова има у никшићској области (округу) 86, у зетско брдској 124, приморско-црмничкој 42, морачко-васојевићској 98, катунско-ријечкој 94. Према томе, толико и села. Сеоске општине, дакле, представљене су у капетанијама. Најмања је капетанија по броју села затријебачка (има 2 села), а највећа петрушинска (има 19 села). На капетанију долази просечно 8 села.

Земља је административно подељена на 5 области и 56 капетанија. По броју становништва области стоје овако: никшићска 55.000,[1] ријечка[2] и зетско-брдска[3] по 50.000, морачко-васојевићска 42.000[4] и приморско-црмничка 26.000.[5] И капетаније се, мада су изборне јединице, законом одређују. Оне су у ствари и административне јединице. Капетани и области управитељи су чиновници. Капетаније имају сву административну власт; полицијску, извршну, финансијску. У полицијској имају право казне затвором до 30 дана, новчано до 200 перпера, прогонством из села и државе за време или за увек, забрану радње. Све одлуке из полицијског судства подлеже контроли виших административних власти. (Наредба о надлежности управних власти од 1904 године). Оне извршују одлуке свих судова. Финансијска надлежност њихова обухвата: разрез и прикупљање пореза, екзекуцију, наплату трошарине. Капетаније имају судску власт; кривично-судску, јер суде кривице против имања до 50 перпера, лаке повреде, увреде; грађанско-судску, јер суде имовинске спорове, сем о наслеђу, до 100 перпера; оне имају и надлежност истражне власти у свима кривицама. У погледу судске власти подлеже контроли судова. Капетанско судство је инокосно.

Чиновнички положај се стиче указом. Међутим има чиновника који то постају и без указа, учитељи, свештеници и у администрацији, канцелисте у конзисторији, и секретари и писари општински, које постављају министар, митрополит, председник општине. Судије и министри су чиновници. У погледу плата и пензија и активни официри се равнају свему осталом чиновништву. Они се разликују од осталог чиновништва само у погледу судства. Све је чиновништво подељено на 9 класа. Плате чиновничке нису унапред одређене, законски, нити су везане за положај или чиновничку класу. Изузетак од тога чине министарске плате и официрске, до положаја командира (мајора) закључно. Оне су за све чинове исте, мада ни оне нису законски одређене. Плате се морају нарочито казати у акту постављења, везане су за личност, и разликују се за чиновнике на истим положајима. У по-

[1] 180 мухамеданаца, 20 католика. [2] 40 мухамеданаца, 10 католика. [3] 2.500 мухамеданаца, 2.000 католика. [4] 10 мухамеданаца. [5] 9.000 мухамеданаца, 2.500 католика.

гледу унапређења правила су да чиновник не може бити враћен у нижу класу, нити имати мању плату; остало долази у дискрециoнарну власт централне управе. Учитељи основних школа и свештеници имају законски регулисане периодске повишице. Чиновник има право на пенсију после десет година службе (40% од плате), а на издржавање или милост и пре тога. Ово је право, међутим, факултативно. Цела плата као пенсија може се стећи за 40 година службе, изузевши свештенике којима је време службе 30, и учитеље којима је време службе 32 године. Пенсија чиновничке удовице и деце обезбеђена је у износу петине плате умрлог чиновника до 10 година, а затим расте сваком годином са 1%. И пенсије чиновника и њихових породица иду из једног фонда у који се стичу улози чиновнички и државна помоћ. Чиновничка породица има право на једномесечну плату или пенсију умрлог чиновника. Чиновник на расположењу има пуну плату. Министар може бити на расположењу највише годину дана. Чиновник стоји под дисциплинском влашћу својих старешина, рачунајући ту и надлежног министра, и дисциплинског суда — Државног Савета. Важније су казне: премештај без путних трошкова, тромесечна плата, губљење положаја и права скопчаних с њим. Чиновник је и под дискрециoнарном влашћу свога министра, који га по државној потреби може премештати, и из државног разлога пенсионисати и отпустити из службе, без обзира на године проведене у служби. Чиновничка одговорност пред судом за радње у званичној дужности из које су проистекле праве последице или штета, условљена је одобрењем надлежног министра. Он је дужан, без поговора, извршивати наредбе својих старешина, на које пада одговорност за те наредбе. У 1911 години било је покренуто и питање: да ли је потребна министрова одлука о предаји чиновника суду и за нечиновничке злочине. Ни полицијски не може бити чиновник кажњен затвором без одобреља министрова.

Специалне квалификације се траже за официре, учитеље, свештенике, наставнике виших школа.

Чиновништво је подељено у 6 министарстава:[1] унутрашњих дела (полиција, поморство, пошта и телеграф, са-

[1] Податци о чиновницима и пенсионарима су за 1913 годину.

нитет, привреда — са 260 чиновника, од којих 145 полицијских и 14 лекара), спољних послова (са 10 чиновника), правде (са 82 чиновника), финансија (грађевине — са 82 чиновника, од којих 2 инжињера), војно (са 40 чиновника и активних официра), просвете и црквених послова (са 400 чиновника, од којих 220 професора и учитеља, 180 свештеника обе хришћанске цркве и мухамеданске вере). У ресору министарства просвете професора и учитеља са стручном школом, односно факултетом, има 25%. У оба степена судова има 8% чиновника са свршеним правним факултетом, 70% чиновника који нису свршили више од 2 разреда гимназије.

Плате стоје овако по класама: I 7.500, II 5.000, III 4.200, IV 2.500, V 2.000, VI 1.500, VII 1.300, VIII 1.100, IX 600 перпера просечно годишње. Учитељска плата је најмања 960, највећа 3.000; свештеничка најмања 960, највећа 2 400. У 1911 години био је дат нарочитим законом за ту годину ванредни додатак чиновнику на Цетињу (10%) и у Подгорици, Никшићу и Колашину (7% од плате). Судије Великог Суда долазе у III класу, судије првостепених судова у V, њихови секретари у VI класу. Среске старешине — капетани у VI, а њихови писари у IX класу. Чланови Главне Контроле у IV класу. 33% буџета иде на активно чиновништво.

Пенсионера има 550 са 220.000 перпера; просечна пенсија је 400 перпера; највећа 5.500, најмања 11 перпера годишње; размера чиновника према пенсионарима је 2 : 1; 5% буџета иде на пенсионаре.

Војска је у Црној Гори уређена по систему тако зване милиције. Војна обвеза траје од 1 јануара оне године у којој се навршује 18 година, па закључно до 31 децембра године у којој се навршује 62 године. Она се дели на рекрутску класу — две године, активну војску — наредне 33 године, резерву — последњих 9 година. Рекрутска класа мора да проведе у „војном стану“, у касарни, известан део времена у свакој години. Закон је предвидео најмање четири, а највише шест месеца, као што је одредио и свакогодишња вежбања од по неколико дана за остале две класе.

Родови оружја су: пешадијски, артиљеријски, пионирски.

Време које се проведе у касарни намењено је обуци. Рекрутска класа, која је у главном сва била намењена пешадији, давала је од 1896 до 1903 по један „уџбени батаљон“, а после

по два. То је била врста стајаће војске, управо једине у Црној Гори, до 1906 године, када је укинута. Артиљерија је била с времена на време позивана код „слагалишта батерије“ на кратке вежбе. После 1886 године, кад је била прва двомесечна вежба после турског рата за артиљерију, била је друга петомесечна у 1898 години. За последњих десет година артиљерија је обучавана по три месеца годишње. Пионири су почевши од 1905 године имали за обуку просечно по пет месеца годишње.

Старешински кадар састоји се од подофицира, десетара и водника (топовођа) и официра. Официра има: официра народне војске, стројних и официра специалне службе. Струке су: ђенералштабна, инжињерска, техничка, судска, интендантска. Официри народне војске су стручно неспремани људи из народа, тако звани стари командири. Официри специалне службе су активни официри као у држава које имају стајаћу војску: носе стално униформу, чиновници су, напредовање им је условљено испитом, подлеже нарочитом судству представљеном у војним судовима и суду части. Они имају законом уређен положај у питању звања, пензионовања, одсуства, женидбе. Стројни официри су равни резервним официрима у држава са стајаћом војском. Нису чиновници, имају сталне плате.

Стручну спрему старешински кадар добија у војничким школама које се с времена на време отварају у земљи, или одашиљањем у стране војне школе. Први школовани официри, њих 10, дошли су са талијанских школа 1886 године. Године 1895 било их је свега 20. Почевши од 1886 године прошло је кроз старешинске курсеве, прво подофицирске па официрске, шест класа старешина за пешадију; у артиљерији почевши од 1885 године пет класа; у пионерији почевши од 1904 две класе. Просечна дужина курса сваке класе била је за пешадију годину и по дана, за артиљерију три године, за пионерију две године. Своју војну спрему допунио је у добу од 1906 године пешадијски старешински кадар на „учебном скупу“ од месец дана, а артиљеријски за последњих десет година у три маха по два месеца.

Официрски чинови су: потпоручник, поручник, капетан, командир, бригадир, дивизионар — последња два су равна генералском чину.

Формација војске је: 4 дивизије са 12 бригада и 56 батаљона; батаљони се деле на чете. Једна бригада од њих са неколико батаљона, муслиманска је. Број величина појединих јединица није подједнак, нити је једнак број нижих јединица у вишима. Официра има до 250. „Интенданца“ је у рукама резерве и друге класе активне војске, оних који нису способни да носе пушку, а под командом цивилних власти. Комора је у коњима.

„Имовну војну обвезу“ (војницу), 10% од целокупне своје порезе, плаћа лице које се нађе неспособно за личну службу. Постоји и новчана казна поред казне лишења слободе и других уобичајених казна у војном законодавству: злонамерно уклањање од личне службе, поред осталога, казни се и новчано до 300 перпера; тако звани „прсташи“ плаћају двојну имовну обвезу, исто тако и фалсификатори војних исправа као и они који су осуђени на губитак војничке части. Даље, ту „глобу“ дају држави и чиновници и службеници који су законом ослобођени од вежбе, и поданици Црне Горе на страни, и обвезници који су за пет година одлазили на вежбе, па више не желе ићи.

Војни судови су двостепени. Виши официри имају само један, и то је највиши степен суда и суђења, Велики Војни Суд. Нема нарочитих правника за војне иследнике, нити неофицир може бити бранилац.

Војне установе су: две радионице за оправку и чишћење оружја, пушака и ножева, и војна штампарија.

Стара Црна Гора, она од пре Берлинског Уговора, у коју су улазили: Катуњани, Ријека, Црмница, Љешани, Бјелопавлићи, Пипери, Морача, Васојевићи, јесте војнички *plateau central*. У њој су сконцентрисане све војне установе.

Патријархалност у модерној Црној Гори изражена је у племенској, братственичкој, основици администрације. Капетаније, које се званично и зову „племенске капетаније“, и батаљони, као војничке јединице, састављени су по братствима. Братства се не цепају, но се састављају при томе. И старешине, племенски капетани и командири, исто су тако постављани.

Тихомир А. Поповић.

ВУК СТ. КАРАЏИЋ.

(2)

Скупљање народних приповедака и пословица. — У току свога плоднога живота, Караџић је непрестано проширивао круг свога рада. Од скупљања народних умотворина у стиху природно је прешао на скупљање народних умотворина у прози.

По савету Јакова Грима, који је са својим братом од 1812 почео скупљати немачке народне бајке, Караџић је почео прикупљати и српске народне приповетке. У Бечу 1821 изишле су његове *Народне Српске Приповијетке.* У нарочитом предговору он је писао програм целог свога рада: „Нека родољубиви Мушицки лети за Пиндаром и Орацијем, нека се дружи и пореди с Рамлером, с Клопштоком, с Державином, с Дмитријевом; нека дубоко замишљени Соларић истражује и доказује каким су језиком говорили земљаци и врсници Рема и Ромула; коме Србину српски језик не ваља нека га *поправља по своме вкусу*, и нови нека гради: не завидим, на част сваком своје, — а ја ћу само готово да скупљам оно што је народ српски већ измислио." Он ће да прикупља народне умотворине „док се нијесу просвјештенијем и новим модама загушиле и искоријениле." Том приликом Караџић чини и ову значајну исповест како он схвата скупљачки посао: „Пјесме, загонетке и приповијести, то је готово народно књижевство, коме ништа не треба него га *вјерно*, *чисто* и *непокварено* скупити. Али у писању приповијетки већ треба мислити и ријечи намјештати (али опет не *по своме вкусу*, него по својству српскога језика), да не би ни с једне стране било претјерано, него да би могао и учен чатити и прост слушати..."

У овом издању било је 12 дужих и краћих приповедака и анегдота, уз које је додао и 166 одгонетнутих народних загонетка. Уметничка вредност и оригиналност народних приповедака очигледно је несразмерно мања но народних песама. Друго издање, проширено, са 50 приповедака, изишло је у Бечу, 1853, посвећено „славном Нијемцу Јакову Гриму". У предговору Караџић и приповетке дели на мушке и женске. „Женске су приповијетке оне у којима се приповиједају којекаква чудеса што не може бити, и по свој прилици само ће за њих бити ријеч *гатке*, њемачки Märchen: а мушке су

оне у којима нема чудеса, него оно што се приповиједа рекао би човјек да је заиста могло бити." Ту збирку превела је на немачки Караџићева кћи Вилхелмина, и, са нарочитим предговором Јакова Грима, издала у Бечу 1854. Треће издање, умножено (од 50 приповедака у другом издању овде се попело на 111) изишло је у Бечу 1870, а четврто, умножено, (70 приповедака и 50 „шаљивих прича", заједно са 782 загонетке), у Београду 1897.

У скупљању *народних пословица* Караџић је имао претходника: поред Јована Мушкатировића, који их је скупљао још у XVIII веку, и два писца из почетка XIX века, сомборског пароха Стефана Оеренчевића и игумана манастира Гомирја Севастијана Илића, који су своје мале збирке штампали у *Новинама Сербскимъ* за 1818 и 1820. Али ти послови су рађени непотпуно и делимично. Први Караџић је дао једну целокупну збирку народних пословица. Он их је почео скупљати још од 1816, и када је прикупио довољан број издао је 1836 на Цетињу *Народне српске пословице и друге различне, као оне у обичај узете ријечи.* Пословице је уредио азбучним редом, и где је било потребно објаснио их анегдотама које су за њих везане. Као и остале своје сличне послове, тако је и ову збирку попуњавао новом грађом. 1849 дао је ново, проширено издање. 1900 изишло је ново, допуњено издање.

Описивање народних обичаја. — Наши писци XVIII века, са својим рационалнистичким и космполитским идеалом, са тежњом ка просветном изједначивању свију људи и ка једној вишој општечовечанској цивилизацији, нису марили за народне обичаје и традиције. Они су у њиховим очима били заостатци варварства, и називали су их: предрасудама, заблудама и празноверицама. Матија Рељковић, који је из свог бављења у Немачкој донео један виши идеал европске културе, гледа на особине народног живота у Славонији, на народне обичаје и традиције, као на заостатке робовања под Турцима, назива их „турском шкулом" и „хадетима мрским". Доситеј Обрадовић хоће да код Срба искорени „стара мњенија и обикновенија", „старе плесњиве и зарђате обичаје", и хвали једног српског епископа у Банату што је прогонио обичај коледа. Јован Мушкатировић осуђује народне обичаје

„от идолопоклоников заоставше“ и „сујеверије од Турака узајмљено“; тако и Алексије Везилић жигоше народне обичаје у народу, „стаду простодушном“.

Вук Караџић о народним обичајима има сасвим друге погледе. Он је у идејама савременог романтизма, који, идући за Жан-Жаком Русоом, сматра да је примитивни човек много бољи и лепши и да је народни живот прави и нормални живот људски. За Караџића народни обичаји су „жива старина“, оно што одликује један народ и обележава његову оригиналност. У полемици са Милованом Видаковићем он га осуђује што његов јунак у роману *Любомиръ у Елїсїуму* говори против народних обичаја. Љубомир, вели он показује „магарећу памет“ када се жали на оно што чини „светињу“. „...Наш Љубомир ваљада је чуо где *Доситеј* и *Рељковић* (и јошт гдјекоји) вичу на обичаје народне, а није знао расудити да су они сви у том лудовали“. На супрот рационалистима XVIII века, Караџић истиче ново, сасвим романтичарско схватање: „Код сваког су народа најсветије ове три ствари: *закон*, *језик* и *обичаји*; тим се народи један с другим рођакају, и један од другог разликују. Како народ изгуби те три светиње, он изгуби и своје име“.

Схватајући тако народне обичаје, он их је још врло рано почео прикупљати, и то опет по савету Јернеја Копитара. „У Рјечнику ће српском, пише Караџић, бити описани скоро сви обичаји српски. Копитар ме на то наћерао“. У *Српском Рјечнику* из 1818 поред великог броја речи има краћих и дужих описа народних обичаја, и тиме је ово знаменито дело добило и велику фолклорну вредност. 1849 изишла је у Бечу Караџићева књига *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, у којој има и етнографског материјала. У важном чланку *Срби све и свуда* он сасвим русовљевски напада „вишу класу“ српску, образоване људе што су се „отуђили од свога народа и његових обичаја“ и „друкчије од народа носе се и живе“, и велича „просту класу народа нашега“, која чува народно име, језик и обележје.

Караџић је непрекидно и систематски прикупљао грађу за опис народног живота с намером, како је сам говорио, да изнесе српске „обичаје, сујеверје, митологију и домаћи живот“. Он бележи не само народне обредне песме, но хоће да опише целокупан народни живот у свим његовим појавама. После

његове смрти остао је рукопис *Живот и обичаји народа српског,* који је штампан у Бечу 1867. То још недовршено дело имало је да опише сав народни живот, да у српском фолклору буде оно што је у српској лексикологији био *Српски Рјечник.* И ако недовршена, ова књига је драгоцен прилог испитивању народног живота. У засебним поглављима Караџић је описао народне обичаје, традиције, веровања, изнео начин живота у кући, у селу, у општини. Када се види како је на ширем основу схватио тај посао, као неки компендиум за етнографију српског народа, онда се мора жалити што је остао недовршен. Он је дао пример, и за њим су дошли ученици који су посао настављали. Одмах за њим Вук Врчевић је стао описивати живот српскога народа у Херцеговини, а Милан Ђ. Милићевић у Србији.

III

Реформа књижевног језика и правописа.

Почетак рада на реформи језика и правописа. — Када је већ изишао на глас, Караџић је тврдио да се врло рано, још док се службом био у Србији, за време Устанка, почео бавити народним језиком. Још 1810, тврдио је он, другови у Београду сматрали су га за „зналца српскога језика“, а 1813, када је био са службом у Брзој Паланци, он је обраћао пажњу на народни говор и бележио што му се „учинило да треба знати“. Али све је то радио „без икакве књижевне намере... него само за себе“.

То његово тврђење у целини није сигурно, али је извесно да је у добу око 1813 он врло добро знао српски језик. Рођен у једном крају где се лепо и чисто српски говори, не прошавши кроз школе у којима се предавао славено-сербски, он је својим знањем народног језика одскакао од осталих.

Копитар, у то време када су се филолози са одушевљењем бацали на компаративно изучавање индоевропских језика, тражио је човека код којега ће се моћи обавестити о правој природи српскога језика. У узаном кругу ондашњих словенских филолога још није било решено питање шта је управо српски језик, диалекат руског или засебан словенски језик. Још 1809 Копитар је писао о „неопходности новосрпске граматике“. Он је са највећом похвалом дочекао реформатор-

ску књижицу Саве Мркаља *Само дебелог іера, либо азбукопретрес* (1810) и писао да у њених дваестак страница има више „лингвистичке филозофије но у другој дебелој граматици“. Другом приликом је писао: „Срби очекују још свога Херкула-Коранса, који ће очистити ову Аугијасову шталу, и који ће и старом мртвом црквеном језику, и новом, живом, народном, зајемчити њихова узајамна права. Он ће доћи тај Херкул-Коранс“. Када му је 1813 дошао у руке Караџићев чланак намењен за *Новине Сербске*, упознавши лично Караџића, оценивши његову велику личну вредност, он је видео да је наишао на човека који му је требао, прогласио га „најбољом главом међу свима Србима“, и 1814 писао своме пријатељу Словенцу Жупану: „Срби ће вас све оставити за собом. Овде је сад неки Вук који прекрасно пише српски“.

Караџић је тада потпао под његов пун духовни утицај. Без школа и без школских предрасуда, природно бистар и проницљив, Караџић је лако прихватио његове идеје. И Копитар идеје које је проповедао и спроводио код Словенаца, преко свога ученика преноси и код Срба. У то време код словенских народа водиле су се борбе за народни језик у књижевности и за прилагођивање правописа природи појединих језика, — то је била такозвана „абецедна војна“. Копитар се код Словенаца борио за народни језик, написао граматику народног језика, и радио на упрошћавању словеначког правописа. Он је и Караџића увео у своје идеје, и начинио га њиховим апостолом код Срба. Караџић му је писао: „нити ја знам како бих вам за то возблагодарити могао што сте ви мене удостојили участником бити тога славног и сваку человеческу похвалу правосходећег вашег предпријатија“.

Било би погрешно мислити да се Вук Караџић одједном развио у оно што је доцније постао, да је од првога почетка свога рада писао чистим народним језиком и упрошћеним фонетичким правописом. Он истина још 1814 истиче „матерњи језик“ као „најдрагоценије благо“, жали се на хаос који влада у српском књижевном језику и правопису, и тражи реда и јединства, граматику и речник, којих би се сви обавезно држали. Али је и он у првој књизи својој био под утицајем ранијих старијих писаца, још писао старим правописем и уносио многе старинске и туђе речи против којих ће се доцније одсудно борити (као: госпожа, примечаније, чувствителан, сердце, серб-

ски, нижајши, расуждавати, просвешченије, вкус, чрез, битије, и тако даље). Чак и у приватним писмима из 1814 он се служи многим старинским речима и старим правописом. Копитар га је од тога одучавао, и успео да га одучи.

Српска Граматика. — Копитар је Караџића још 1814 убедио о потреби да напише граматику простог српског, народног језика, како би остали српски писци могли видети што је прави српски језик. Караџић је одмах схватио да без граматике народног језика не може народни језик постати књижевни, и да и без ње не могу поставити чврсти основи народној књижевности. „Док се не почне, писао је он нешто доцније, српска граматика учити по школама, ништа неће бити од наших списатеља“. 1814 изишла је у Бечу *Писменица сербскога іезика, по говору простога народа написана.* Караџић је ту у граматичка правила свео „говор оних Сербаља који живе по селима далеко од градова“, и то је била прва граматика народног језика српског.

Он није имао потребну спреме за један овакав посао, и овај покушај учинио је „из ревности к себрском књижевству и из љубави к матерњем језику“, али потпуно свестан својих „малих сила знања“ „Ова је моја писменица само један перви опит, у којему сам се ја потрудио, по силама знања мога, само нека правила о склањању имена и мјестоменија, по спрезању глагола, у једно саставити, и с отим, ако не внутрење вештество, а оно барем вид сербске писменице предложити“. Он ју је написао по верном угледу на славеносербску граматику Аврама Мразовића из XVIII века, која је опет била написана према руским граматикама XVII века. Он је задржао стару граматичарску терминологију и начин излагања, у старе калупе прелио живи народни говор. Али и ако је књига у изради несавршена, она је имала неколико важних новина и означавала велики напредак. Кроз њу је спроведено начело: „*пиши као што говориш, а читај као што је написано*“, начело фонетичког правописа и упрошћене азбуке.

И код ранијих писаца српских опажа се склоност за упрошћавање одвећ сложене словенске азбуке, пуне за српски језик излишних и паразитских слова. Доситеј Обрадовић изоставља *ы*, не прави разлику између ъ и ь, уноси *ћ* којим обележава не само глас *ћ* но каткада и *ђ*, *ђ*, *њ* и *љ* пише са

дь, нь, ль. Емануило Јанковић изоставља *ь*, *њ* и *љ* пише са *н'* и *л'*, жели да избаци и *ъ*, као и „многа друга слова... из нашег алфабета“. Атанасије Стојковић је писао да је *ъ* „пети точак у колима“; Сава Текелија је штампао своје *Римљане у Шпанїи* (1805) без *ъ;* Павле Соларић у појединим својим списима изоставља на крају речи и *ъ* и *ь*, само задржава *ь* као знак за умекшавање. Мушицки је у појединим својим одама изостављао оба јера. У тој „буни у славенским писменима“ најдаље је ишао Сава Мркаљ, који је у својој књижици *Сало дебелога їера, либо азбукопретрес* учинио одлучан корак ка упрошћавању азбуке. Мркаљ је у својој новој азбуци избацио велики број непотребних слова, место *ѣ*, *ю, я,* писао *іе*, *іу*, *іа*, тражио нарочите знаке за гласове *љ*, *њ*, *ђ*, *ћ*, избацио не само ѕ, ѵ, ѿ, щ, ѱ, ω, ѡ҇, ѯ, ѳ, ѵ, но и дотле редовно употребљавана слова: *ъ*, *ы*, *є*, *ю*, *я* Караџић у томе правцу своди српску азбуку на 29 слова: *а*, *б*, *в*, *г*, *д*, *дь*, *е*, *ж*, *з*, *и*, *ї*, *к*, *л*, *љ*, *м*, *н*, *њ*, *о*, *п*, *р*, *с*, *т*, *ћ*, *у*, *ф*, *х*, *ц*, *ч*, *ш*. Он сам саставља слова *дь* (*д* + *ь*), *љ* (*л* + *ь*) и *њ* (*н* + *ь*); *ћ* је узео из старих српских књига; словима *ф* и *х*, за која је мислио да се у народу не изговарају, служиће се тек доцније (слово *х*, уверивши се да се изговара у народу, почео је употребљавати тек од 1836 у *Народним Српским Пословицама)*; глас *ђ* узеће од Лукијана Мушицкога; слово *ї* замениће јотом *(ј)*. Тако је он, додавши и тридесето слово *џ*, створио своју нову азбуку, за коју је са разлогом могао рећи да у њој „ниједно [слово] није сувишно, ниједно звукопромјенљиво, нити које недостаје, него је таман толико колико својство сербског језика изискује“, азбуку за коју је он 1832 са поносом писао да је „правилнија и паметнија од ортографије свију народа и језика европејских“.

Копитар је са похвалом дочекао ову граматику. 1815 у једном бечком листу писао је он: „добро дошла, прва српска граматико ћирилским писменима! И двапут нам добро дошла што си верно по говору простога народа написана!“ Али му је Копитар учинио и извесне примедбе. Сам Караџић није био задовољан овом „жалосном пробом српске граматике“, како је доцније скромно називао, и изјављивао да је се стиди. Као разуман човек он је примио примедбе Копитара, а исто тако и других личних и књижевних пријатеља, користио се искуством, и 1818, уз *Српски Рјечник*, дао ново попуњено и поправљено,

далеко боље издање те своје граматике. 1824 Грим ју је превео на немачки, и као учен филолог учинио неке исправке и допуне.

1827, у *Даници* Караџић је написао *Први српски буквар*, први буквар простонародног српског језика.

„Српски Рјечник“. — И пре Караџића било је речника српско-хрватскога језика. Тако речник Јакова Микаље изишао је 1649, Јурја Хабдалића 1670, Арделија дела Беле 1728, Белостенца 1740, Андреје Јамбрешића 1742, Јозе Волтиџија 1803, Јоакима Стулија 1801—1810. Али све су то били речници говора северо-западнога дела нашега народа, штампани латиницом, и као такви нису допирали у крајеве где су православни Срби живели.

Копитар је убедио Караџића да поред граматике треба дати и речник српског народног језика. Чим га је Копитар упознао, он га је увео у тај посао, и чак му донео листиће за исписивање речи. Од краја 1814 Караџић је почео да бележи. „Било је онда, прича он, ученијех Срба у Бечу који су сав овај посао држали за беспослицу и говорили ми у очи да не кварим хартију у залуд; но мени се учини боље и милије послушати Г. Копитара него њих.“ Од 1815 он живље почиње радити, уверен да ради један посао од историјског значаја. „Рјечник ће бити прво дело у српском књижевству; он ће бити триумф српског језика.“ У један мах намеравао је да унесе све речи из ранијих поменутих „шокачких речника“, исто тако мислио је да дâ два речника, један речник ученог, словенског језика, и један речник простог народног, па да се доцније оба речника слију у један. Али се најзад задржао само на речима које је сам чуо да се говоре у народу. Када је прикупио довољну грађу, од краја 1816 дао се са Копитаром на посао. Све своје слободно време 1816 и 1817 Копитар је посветио активној сарадњи на *Српском Рјечнику.* Он је Караџићу долазио свако вече, и дубоко у ноћ Караџић је читао забележене речи, објашњавао их, а Копитар преводио на немачки и латински. „То време, писао је доцније Караџић, свакидашње разговоре с Копитаром нећу да заборавим никада и довека; ту је моје пређашње опширно, али несавршено знање српскога језика правилима оживело.“

Предузеће је било велико, и захтевало је доста материјалних жртава. Копитар је у бечким часописима и у преписци са славистима скретао пажњу на овај значајан посао. Са штампањем самога дела ишло је врло тешко. Трошкови су били велики, а Караџић је био без средстава. Позив за претплату није нашао довољног одзива, и без неколико родољубивих меценати дело не би могло изићи. Најзад, 1818 угледао је света *Српски Рјечник, истолкован њемачким и латинским ријечма.*

То је био огроман посао. У том речнику је било преко 26.000 речи, акцентованих и истумачених немачким и латинским речима, често пропраћених етнографским, историјским и географским објашњењима. Речи су покупљене само из оних српских крајева које је Караџић знао, из Србије, Срема и Јужне Угарске. Многобројне, чисто народне речи из наших западних крајева, које се налазе у ранијим „шокачким речницима“, овде нису унете. Тим великим послом Караџић је стекао титулу „законодавца српског књижевног језика“.

Чим је дело изишло Караџић је осећао његове непотпуности. Он је продужио скупљање језичног материјала, добијао читаве збирке речи из разних српско-хрватских крајева, и ревносно спремао друго издање. То друго издање, много допуњено прикупљеним новим речима из Црне Горе, Далмације, Хрватске, па и из Старе Србије, садржавајући преко 47.000 речи, изишло је у Бечу 1852. Но ни то издање он није сматрао за дефинитивно, скупљао је непрестано нов материјал, и за собом оставио нову грађу. Тај материјал је сређен, и 1898 у Београду Пера П. Ђорђевић и Г. Љубомир Стојановић приредили су треће, исправљено и допуњено издање *Српскога Рјечника.*

Борбе за народни језик и нови правопис. — Караџић ни по својој спреми ни по својој природи није био кабинетски научник, који би се задовољавао да износи своје теорије и да остави времену да им оно извојује победу и примену. Он је био практичан радник, енергичан борац, који је у стопу гонио своје противнике и безобзирно наметао своје идеје. Од 1815 он се баца у велике и страсне полемике, које ће водити неких четрдесет година. Критикујући Милована Видаковића не толико због садржине његових романа колико због језика којим је писао, као и у осталим многобројним полемикама

које је пред 1820 годину заподео, он је одлучно напао на савремене српске писце и њихов рђав књижевни језик, и сав се заложио за народни језик. Он је одлучан противник писаца старе школе, „оних списатеља који су ради да Србе претворе у старе Славене“. Он констатује анархију у српском књижевном језику. Има писаца који још пишу руско-словенским, али њих је све мање, и када пишу они то чине недоследно, без довољног знања словенске граматике, са већим или мањим додатцима српскога језика, и то називају „високо сербски“. Има их који хоће да пишу народним језиком, али они тај језик не знају, јер нису из крајева где се често српски говори, и немају српске граматике по којој би писали. Још најгори су они, најмногобројнији, који не пишу ни словенски ни српски но „*средњим слогом*“, произвољном мешавином између руско-словенског и српског, мешовитим речником, мешовитом граматиком, удешавајући језик сваки по свом „вкусу“, додајући српским коренима речи словенске флексије и, обратно, словенским коренима српске флексије. „Што не знаш српски, метни словенски; што не знаш словенски, метни српски; а што не знаш ни словенски ни српски, метни како ти драго, што ти на ум падне.“

Караџић најодлучније устаје противу тога. Он доказује да црквено-словенски није старо-српски језик, но да су то два разна језика. Словенски језик је језик Цркве, и њега треба оставити Цркви, као што је у Европи латински језик, који је у Средњем Веку био општи научни и књижевни језик, данас остављен само у Цркви. „Средњи слог“, скрпљен „српски по словенској граматици“, јесте једна језична бесмислица, доказ незнања и српског и црквено-словенског. Као и у целом просвећеном свету, као што су већ учинили Немци, Талијани, Французи и Руси, и Срби треба да усвоје за књижевни језик свој народни језик, ваља примити „чист и непокварен говор народа српског“, „језик орача и копача“, језик крајева где се лепо и чисто говори, Западне Србије, Босне и Херцеговине. Своје начело „пиши као што говориш“, он прецизује: „пиши као што народ говори“. Између народног језика и књижевног језика не сме бити разлике: „што год у језику нашему није народно оно није ни српско“. И Караџић упућује писце на своју граматику, на свој речник, на своје збирке српских народних песама.

Те просте идеје у оно доба значиле су велику јерес, и против Караџића се подигла силна бура. Он је у првом реду стекао непријатеље у црквеним људима, нарочито у јерархији, у онима које су његови пријатељи називали: „црквари“, „црквењаци“ и „обскуранти“. За њих је словенски језик био „свештени, свети језик“, а за митрополита Стевана Стратимировића „неоцјеноје церкве наши сокровишче“ и „котва Православија“. Одступати од тога религијом освештаног језика, допустити да се „кирилеческа слова штроје“, значило је за „славенољубитеље“ одступати од православља и од словенства, и ићи у сусрет туђинству. Они су се сећали покушаја католичке цркве и аустријских власти, чињених не само у XVIII веку но још у првим десетинама XIX века,[1] и као почетак Уније гледали су напуштање у азбуци карактеристичних словенских слова и уношење слова из латинице, као што је *ј*, злосрећна *јота*, коју је митрополит Стратимировић 1831 прогласио за „срп Нечастивога.“ Српска јерархија је са крајњим неповерењем гледала на Караџића због његових веза са Копитарем, „словенским Мефистофелом“, по Шафариковим речима, којег су у Прагу називали „Hofslavist“, који је био цензор словенских књига у Бечу, познат као велики Аустријанац и ревностан католик, који је желео да сви Словени приме латинску азбуку, имао сталну идеју да на супрот православном словенству треба ставити католичко, аустријско словенство. И због тога је Караџић још у почетку свога рада био осумњичен да је преко Копитара у служби католичке пропаганде, проглашен је за „антихриста“, агента кнеза Метерниха, и та тешка оптужба против њега се стално понављала и он се против ње са гнушањем бранио.

(Свршиће се.)

J. Скерлић.

---

[1] 1779 царским указом било је наређено да се књиге за српске школе, сем књига верске поуке, имају штампати латиницом. 1782, једна школска комисија, којој је председавао загребачки бискуп, решава да се латиница унесе у српске и румунске школе. 1784 то решење је поновљено. 1828 латиница се силом увлачила у српске школе у Банату; 1833 то је радила војна власт у Срему и у целој Војној Граници. Таквих покушаја било је и 1847. (Борбе против ћирилице било је чак и у XX веку, 1908 и 1909 у Хрватској.) Неповерење било је тако велико да у почетку XIX века православни Срби у Далмацији нису хтели читати књиге штампане грађанском азбуком, из страха да се у томе не крије почетак Уније.

БУГАРСКИ ВОЈНИК.

(Крај.)

У обе земље, Јапану и Бугарској, од скора уређене по западњачки, иста сиротиња и исте жудње, исти дух претворства и завера, иста мржња, исто неповерење, углађено и насмејано у Јапану, грубо и сурово у Бугарској, спрам свих странаца ма ко били; исто неповерење које иде каткад до неправедног сумњичења, до маније за гоњењем, до ксенофобије.

И ако црте лица многих Бугара још одају не може бити очигледније далеко азиатско порекло њихових предака, било би детињасто покушати наћи најмању телесну сличност између тих балканских становника и јапанских острвљана. Ипак, има у њиховим особинама многобројних сличности које треба забележити.

Бугарски војници из 1912—1913, као и јапански војници из 1904—1905, регрутују се готово искључиво међу сеоским становништвом. Има врло мало радника у њиховим редовима. Иначе су то сељаци, и то сељаци по готову потпуно вегетарианци. Бугарски сељаци живе нарочито од хлеба, црног лука и паприке; јапански једу поглавито пиринач, просо и мало рибе. Обе ове расе су подједнако умерене и врло мало навикнуте на употребу алкохолних пића.

Исти стоицизам пред највећом оскудицом, иста сурова, дивља одважност пред физичким патњама. Ја сам показао недавно, у свом *Модерном Јапану*, на основу свог личног посматрања и сведочанстава више европских практичних лекара, како Јапанци умеју да буду хладни и неосетљиви пред хируршким мучењем. Сви страни хирурзи који су дошли у Бугарску за време рата запазили су да се Бугари држе бескрајно боље од Западњака при операцијама и превијањима. Многи не даду да их успавају и подносе без иједног јаука мучења пред којима бисмо ми вриштали од бола... „Велики број њих, при вађењу куршума, захтевали су да се не хлороформишу, и, не грчећи лица, подносили су мирно да им се касапе удови. Наши хирурзи нису се могли начудити толикој издржљивости...“ [1]

[1] Белешке фратра директора француске школе Софијских фратара, која је била преобраћена у болницу.

Један белгијски хирург лечио је у исти мах под Једреном Бугаре и Србе. Он ми је више пута рекао како је видео да су први непоколебљивији но други Јер Срби, већи уметници, музикалнији но њихови суседи, имају самим тим осетљивије живце. Сличност између Бугара и Јапанаца иде још даље: одважни пред хируршким ножићем, они су малодушнији но што бисмо били ми кад udari на њих каква заразна болештина. Пред колером, на Чаталџи, бугарска војска се препала, распала на једном, и многи војници, кад су оставили бојне редове, боловали су једино од страха од болести. Већина од ових, кад су се вратили у свој батаљон, јуначки су погинули од турских куршума. Јер у стара времена, у целој Азији, на целом Истоку, зараза је била бољка без лека од које се човек могао спасти једино бегством...

И Бугари дакле имају својих слабости као што и ми имамо својих. У осталом, као доказ да и њихов живчани систем, макар како био јак, може понекад да попусти, служи то што су неки међу њима полудели од узбуђења на бојном пољу. Ти случаји умног поремећења били су чести у руској војсци у Манџурији; њих би било тушта и тма кад би рат довео у сукоб целокупно становништво две високо културне народности као што су Француска и Немачка. Доиста, већина становника са Запада не би била у стању да издржи у једном од бескрајних судара модерног рата: у једном Мукдену или само једном Луле Бургасу. Њихови сувише утанчани живци не би могли одолети. Гомиле лудака лутале би у позадини бојног поља...

Друга карактеристика заједничка Јапану и Бугарској: племенски дух. Сви они који су становали на Крајњем Истоку знају како јако влада племенски дух у јапанском друштву. У Бугарској, породична веза солидарише тесно у једну врсту племена читаву једну даљну, тамну родбину. Политичар који дође на власт огрешио би се о своје моралне дужности кад не би створио места чопору потребитих рођака и земљака. Људи се муче, допадају у сиротињу да би послали на страну на науке брата или синовца.

Племенски дух постаје овде дух локалне заједнице. Отуда је и најмање село средиште патриотског васпитања. Сви војници, сви резервисти једног пука познају се из малена. Кад би се један од њих показао кукавица пред непријатељем,

општа осуда која би га дочекала пратила би га целог века на његовом огњишту. Војници пазе један на другог, суде један другог. Врло често, после битке, кад треба разделити известан број крстова људима из истог пука, њих позивају да гласају и да сами одреде најзаслужније.

Најзад, и како исти узроци стварају исте последице, примећено је у Бугарској, као и у Јапану, да најновији људски слојеви, састављени од дојучерашњих дечака и од врло младих данашњих људи, пошто су познали сласти цивилизације и благодети интелектуалне културе, нису више дорасли, ни по физичкој култури ни по моралној енергији, старијим поколењима.

Сличности између два народа тако различита један од другог своде се на то. А оно што их чини различнима важније је, кад се све узме у обзир, но оно што их приближује. Бугарин из 1912 године, видели смо, матерћалист је и не покушава да баци свој поглед изнад узане зоне „здравог разума“. Јапанац из 1903 године, још потчињен култу предака, није заборавио на своја митолошка божанства. Он није престао да с узбуђењем присуствује оним обредима на којима се призивају душе јунака умрлих на бојишту. Јапанац, са својим многобројним предрасудама, са својим превеликим патриотизмом и дубоким уважењем свога бого-цара, Јапанац је спиритуалист.

*

Јесу ли Бугари Словени? Они говоре једним руским наречјем. Убројавају их, и без сумње с разлогом, међу словенске народе. Ипак путник који их посматра видеће у чуду да је њихов карактер сасвим различан од карактера њихових тобожњих једнокрвних рођака. Један Енглез, високо образован славист Мориц Барић, говорио ми је:

— Постоје, у основу, исте разлике између Руса и Финланђана као и између Руса и Бугара. Хелзингфорс и Софија, с истим правом и из истог разлога, разликују се дубоко од руског света...

Речи врло тачне и које су резимовале врло добро и моје лично гледиште. Зар уралска хорда Аспарухова, Крумова, Омортагова, Сусувулова, Алобоготурова, није била далеко многобројнија но што се обично претпоставља? Зар Бугари нису, на крају крајева, „кукавичка јаја“ у великом словенском

гнезду? Ваља веровати да нису, јер Љубор Нидерле, из Прага, закључује да су Бугари увек били Словени. Али, додаје он, Бугари са Волге, пратиоци Аспарухови, били су Турци. А међу другим елементима који су допринели образовању бугарског племена треба тако исто споменути остатке старих Трачана, Готе, Аваре, којима се доцније додало много других азиатских елемената. Затим, поврх тога, Пољаци, Кумани, Огузи, Цигани и најзад Турци Османлије...

Било како било, проучавати пажљиво Бугаре, то значи констатовати да они показују врло мало психолошке сличности с ма којим од осталих словенских народа. Овима се приписује један заједнички карактер: Словени имају више сјајног надахнућа но реда и методе; они су сентиментални и благородни, често чак занешењаци, док су код Бугара разум, рачун, предумишљај увек чврсте узде које притежу испаде једног срца, у осталом мало осетљивог. Бугари немају ни мистицизам, ни топал и племенит идеализам, ни гипку и променљиву пластичност Руса, ни одушевљену срдачност Чеха, нити ишта од менталитета Пољака, и сами се праве да сматрају Србе као бића чија се импулсивна и немирна природа сасвим разликује од њихове.

А каква је онда њихова?

— Срби су већи песници но ми, кажу они с иронијом нормanског газде који би говорио о каквом шкрабалу. И додају:

— Српски народ је ратнички народ. Ми, Бугари, ми смо војнички народ.

Бугарин је, ми смо то видели, али то треба још истаћи, материалист, неверник, „човек од здравог разума“, који не пружа свој поглед изнад оног што се види. Он не ратује да задобије небеско царство, но да преобрази обделавање земље. Потпун повраћај и слободно притежање националног земљишта довољни су за његову срећу и он не води бригу о стварима бесконачности. Било да се тиче њих самих или њихове земље, стање њиховог духа је унапред потпуно опредељено: упорство и „ћар“. Јевреји, које оптужују да су упропастили руског сељака, наивног и неуредног, нису никад могли прокопсати у Бугарској, где су наишли на „мајсторе“ према себи.

Бланки, пошто је походио Бугаре 1843, оценио их је као „мирне, стрпљиве, обазриве, чуварне“. Ламартин, од прилике у исто доба, говорио је за њих да су „зрели за неза-

висност“. Један Аустријанац, Каниц, пошто је провео више година код њих, признао им је 1882 сваковрсне одличне способности. Де Лавле, 1885, налазио је да су „вредни, неуморни, штедљиви“. А Луј Леже говорио је од своје стране: „Народ честит, раден, мирољубив и више свега политичан“.

Више свега политичан! То је најтачнија реч. Досад, они се не боје да се покажу цинични кад објашњавају да су увек готови да се користе приликама отресајући се принципа и обзира савести, увек готови да се предаду или боље рећи да се даду на зајам оном који им највише понуди, увек готови да жртвују интересу сутрашњице љубав коју су истицали синоћ још према својим благонаклоним заштитницима. Нема код њих никакве сентименталности, ни верске, ни историјске, и захвалност је пртљаг који неће тако брзо закрчивати њихову робу. Велика панславистичка идеја, доиста, изазива код њих осмејак, и они желе само једну ствар: увећање Бугарске.

*

Кад су такве карактеристике Бугарина, да видимо како се држава постарала да га спреми за велики посао који је, данас или сутра, имао да му допадне у део.

У Бугарској као и у Јапану, пред крај Деветнаестог Века, интелектуална елита образована на западњачким университетима служи као квасац народу. Та елита труди се да убрза развој народне масе којом господари и коју хоће да одушеви, да спреми за извесну акцију. Она шири до у најмања села основну наставу. У Бугарској, највећи народни издатак, после издатка који намећу ратне припреме, то је издатак одређен за јавну наставу.

У току једног нараштаја, бугарска елита учинила је своје сељаке писменијим од поданика шпанског или италијанског краља, чак и од грађана француских. [!!] Међу бугарским борцима из 1912 године, има их 92% који умеју да читају и да пишу.. [!!] Али, учећи их читању и писању, шта су им још њихови васпитачи, поред тога, улили у душу? Мржњу спрам непријатеља и потребу да се наново створи велика Бугарска. У васпитним заводима — то је сведочанство многих страних професора — млади Бугари, ако им је махом интелигенција мало мање отворена, мало мање жива но у западњачких дечака, истичу се над овима трудољубивошћу, истрајношћу.

Њих обузме неки занос за радом који их може одвести до преморености. То су, међутим, реченице које би се могле исписати и поводом јапанских студената. И они, жељни да се образују и да се издигну, надокнађују великом ревношћу извесну спорост у развијању својих способности.

Бугарски учитељ распаљивао је, од малена, у будућем грађанину-војнику, дивљење спрам његове личне одважности. Он га је убеђивао да је бугарска војска непобедива. Он му је показивао, не трудећи се да одмерава речи, како су се, за време ослободилачког рата 1877, бугарски добровољци, поред руских војника, прославили на Плевни, у Старој Загори, у Ченеву, на Шипки. Он му је показивао како су, у време рата са Србима, млади бугарски батаљони, јурнувши на нападаче, прешли за тридесет сати сто двадесет и три километра и смрвили непријатеља код Сливнице и код Пирота. Оним што се говорило ученику, пуниле се уши и регруту: „Бугарски војник не боји се ничег. Бугарски војник је рођен за победу“.

Али нарочито, прича о борбама које су водили у Маћедонији егзархијски устаници 1902 и 1903 године, подигла је одважност код младих Бугара. Они знају како су, под предвођењем Builder Цончева, Бориса Сарафова и толико других јунака, маћедонско бугарске четице држале у шкрипцу и по који пут чак и тукле турску војску која је била међутим четири-пет пута многобројнија. Нема породице чији који члан није једног дана прешао преко границе да би узео учешћа у опасним комитским доживљајима и борио се с Турцима.

Према свима тим податцима, које су изобилно ширили по земљи учитељ и новинар, Бугари су осећали како се умирује њихов здрав разум и стекли су потпуну веру у своју непобедивост. Доиста, кад буде освануо дан велике и неизбежне борбе, Турчин ће бити противник на кога ће се moћи јурнути без страха, без бојазни као и без милости.

И то поуздање чак постаје претерано, тежи да се претвори у заслепљеност и мегаломанију. После првих борби, иза којих су Турци морали напустити Лозен-град, читава бугарска војска (ја не говорим разуме се ни о генералима ни о вишим официрима) била је уверена да ће Једрене бити ослобођено на исти начин за четрдесет осам часова. После Луле-Бургаса, бугарска војска надала се да приреди једну војничку шетњу до Цариграда. Огромно увећана после тога рата, да,

увећана преко сваког свог очекивања, Бугарска осећа међутим велико разочарење кад помисли да не може да се докопа обале Мраморног Мора. Натерали су је да се одрекне Родоста! Каква непоправљива несрећа! Она држи да су јој закинули, да су је похарали, да су се о њу огрешили. Кад би се десило, поврх тога, да јој загрози стварна опасност да изгуби Битољ, она би помахнитала.

*

Нема уздржавања, никакве опозиције ни у једној класи народа. За бугарске социалисте као и за представнике свих других партија, рат против Турака је свети рат. Главни уредник социалистичког листа *Камбане*, Христо Станчев, прост војник, даје пример храбрости; он јуриша први у логор Јавер-паше, који је, доцније, заробљен, са целом својом војском, на ушћу Марице. Тај јуначки подвиг донео му је крст за одважност и нашао је у истој партији много подражавалаца.

*

Над том масом грубих и јогунастих сељака који образују бугарску војску, стоји озго официрски кадар, истог порекла. Бугарска је земља где нема породица које би могле уображавати да су старије од осталих; турско освојење некад све је изједначило под собом. Бугарска аристократија, у то време, да би спасла свој иметак, прешла је на непријатељску страну; она се помусломанила, то јест потурчила. Од тада, нема племства, па, према томе, ни тобожњих племића. И сам грађански сталеж тек почиње да се рађа. Земљиште у држави је силно издробљено. Сваки земљорадник је један мали сопственик који је навикнут да буде на равној нози са својим суседима. Бугари су, по правилу, сељаци, земљоделци; они то признају; они се тиме диче, и та искреност их облагорођује.

Бугарски официр разликује се од подофицира и од војника једино по нарочитој настави коју су му дале војничке школе. Али и он је сам, увек или по готову увек, земљораднички син и ни по чему не уображава да припада некој друштвеној категорији друкчијој од осталих народа. Бугарска је најдемократскија [?!] од свију европских земаља. У њој официр сматра чисто и просто да је постављен да се брине о устројству народне одбране и нема [?] никаквог кастинског духа. Један

известан број ђенерал-штабних официра и официра из посебних струка образовао се на страни, поглавито у Петрограду и Турину, одакле је објашњиво што је италијански језик врло раширен међу њима. Наша војна школа није играла претежну улогу, као што неки замишљају, у васпитању бугарских официра.

Отуда, за време овог ратног похода, потпуна истоветност бугарског официра од заната и резервног официра пала је јако у очи свима страним посматрачима. Немогућно је, у рату, разликовати једног од другог: иста крепкост, исто војничко држање, иста патриотска оданост. Јер је овде официр од кариере без надутости, док је резервни официр без млитавости. Војничко уређење краљевине чини бугарску војску у ратно доба правом швајцарском војском. Две трећине потпоручника, поручника и капетана, пред крај рата 1912–13 године, били су резервни официри. Никад се довољно не може истаћи вредност ових официра-грађана; они су чинили костур бугарске војске за време овог тешког рата.

Истина је да је школа резервних официра у Књажеву установа којој, досад, нема равне у Европи. Она прима с једне стране младиће — од прилике по 120 на годину — који се, по свршеном универзитету, спремају за слободне кариере. А с друге стране, она је отворена и ученицима стручних завода који су учили само средњу школу. Они из прве категорије, свршени ученици универзитета, проводе годину дана у Књажеву и излазе као резервни официри, под условом ипак да им пође за руком добити потребну диплому. Оних других, из стручних школа, има 200; и они остају годину дана у Књажеву, после чега морају да служе још годину дана у трупи као подофицири. Кад изиђу из касарне, добијају диплому резервног официра.

Очевидно, француски егалитаризам можда би осудио такав систем, сматрајући га као неправедан, јер, с једне стране, он ослобођава образоване младиће (који су, по правилу, најимућнији) од обичне службе простих војника, а, с друге стране, поверава тим истим младићима старешинство над батаљонима. Истина је да су један известан број резервних официра некадањи подофицири који су остали у војсци, по одслуженом року, још дванаест година. Али сви знају у Бугарској да је служба у Књажеву мучна и строга. Ником, до сада,

није пало на ум да приговара уређењу које је дало походној војсци официрски кадар колико спреман толико и одважан. Било је немогућно у Бугарској да морал официра од заната буде виши но код резервног официра. Зашто? Јер је цео народ, једнодушно, прожет патриотизмом тако јаким, тако искреним, да се то осећање не би могло ни у чем поправити, код извесног дела Бугара, војничким или кастинским духом. Из тог излази да у рату поштен патриотизам може надокнадити све, док ништа не може надокнадити поштен патриотизам.

Таква је била, до јуче још, бугарска војска.

Лудовик Нодо.

(Превео с француског Н. Н).

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Једна Вукова згода у хрватској јавности.

Истом „Вукова Преписка" омогућује да добијемо о њему и његову времену праву слику. До данас још нема праве и потпуне студије о Вуку. Ко је прочитао „Преписку" која је изишла, тај се могао о томе да увјери. Без икаква приговора морају то да признају сви они који су досад о Вуку што писали. Констатујући овај факат, нећу да овдје износим потврде за ово и оно. Утврђени су главни моменти и заслуге Вукове. О томе нема сумње. Али за овако велике људе и за онаква времена у којима је радио Вук, добро ће доћи свака ствар да се разумије зашто је Вук имао толике борбе за здраве принципе који су дошли, али тешко, до побједе. Требало је да дође нова генерација која ће моћи пријећи преко догађаја у Србији, јер их она није изазвала, па прихватити прави народни дух — бар с формалне стране — и учинити га опћеним добром.

Односи Вукови с кнезом Милошем и послије 1832 нису били прекинути. Вук је у Милоша увијек налазио потпоре. Кад је Милош морао да остави Србију, опет су односи између њега и Вука, који је живио у Бечу, постали срдачнији. У петом деценију прошлога столећа, а напосе око 1848 године, ти односи су били и јаки. Мени се чини да је Вук био пријатељ Милошев и кнежеве породице због поли-

тичких прилика у Србији. 1848 је Милош прије свога поласка у Хрватску, гдје се збио онај крупни догађај с Људевитом Гајем, намјеравао да пође у Праг на Словенски Конгрес у пратњи Вуковој. Догађаји су прекренули план Милошев, па је Вук сам отишао, док је Милош пошао у Загреб. Да ли је ту било какве политичке мисије за Милоша, не знам. Према вијестима у Хрватској, Вук је и давно прије обављао политичке послове за Милоша. То је било махом 1844 године.

У Гајевим Новинама 1844 приказана је доста опширно тако звана Стојанова Буна у Србији. Први пут о тој буни пишу Новине, 16 листопада по београдским новинама. Ова буна Стојана Јовановића била је брзо угушена. Прота Матија Ненадовић је учинио своју. Гајеве Новине под тадашњом строгом цензуром у Хрватској донесоше послије доста извјештаја о Буни, која је имала да доведе Обреновиће на пријестоље. Највише је вијести по београдским и пештанским новинама. Из ових новина је пренесено да је Стојанова чета разгласила „неку слободу од рускога императора и кнеза Михаила“. Политичка Стојанова Буна свагдје је доносила — колако је могла — гласове и пропаганду за кнеза Милоша.

По вијестима које су ушле из других новина у Гајеве Новине, не спомиње се нигдје Вуково име. Дописник ових Новина из Србије јавио се доста касно. Истом 6 студенога долази први пут. Оправдава оштри поступак с бунтовницима од стране власти. 13 новембра долази из Београда (12/24 октобра писан) допис, у којем има оригиналних вијести за хрватску публику. Дописник међу осталим приповиједа, да се „припадшему Стојану нашло неколико љубезних писама од Јелке, кћери Јефрема Обреновића, откуда се види да Обреновићи знаду и љубезним замкама себи приврженике и жртве примамљивати.“ Дописник прича даље да су Милошеви људи спремили чету, која је из Славоније продрла у Шабац, како су тамо били дочекани, и тако даље. Узрок поради којега сам ову биљешку написао, стоји у овим ријечима дописника: „У то вријеме (за буне) и овди су у Београду многе сумњиве особе страном похватане, страном пак по полицији из државе отправљене, *међу овима је и Вук Стефановић.*“

Из ових биљежака излази да је Вук Стефановић Караџић у октобру 1844 био сматран у Београду као противник тадашњега владања, да је он био српској влади сумњив и да

га је влада протјерала из Србије. Споменем ли да је српска влада тражила у октобру 1844 од аустријске владе да забрани Милошу Обреновићу да стално живи у Бечу, биће нам не само лични односи јаснији, већ и односи који су могли много да утјечу на књижевно развијање.

Нама Хрватима је тешко поради недостатака врела да просудимо замашност оваких послова, каквима се Вук овдје — по вијестима Гајевих Новина — бавио. Али бих ипак, мислим, смио да кажем већ као увјерење да је недаћи Вуковој с материјалне стране био крив оваки посао, каквим је он дошао 1844 у Србију и који је присилио српску владу да га протјера из домовине. Ја бих пошао још и даље, па бих рекао да је ово било и од већега замашаја у просуђивању односа између тадашњих Хрвата и Срба. Скепса с којом се Вуков рад примао у Хрватској, има да се у оним литерарно-политичким временима Хрватске просуђује и оваким дјелима, која код Вука нису имала књижевне позадине.

Ђ. Шурмин.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Букурешки Мир.

После десет дана рада у једанаест седница, закључен је 28 јула уговор о миру између Бугарске с једне и Грчке, Румуније, Србије и Црне Горе с друге стране. Тај, по Србију најзначајнији трећи букурешки уговор о миру има овакве одредбе:

1). За Србију: „Између краљевине Бугарске и краљевине Србије будућа граница ће ићи од врха Патарице на старој граници бугарско-турској до Диздерице, а одатле водомеђом Вардара и Струме преко Лукова Врха, Обела, Занога, Ронорице, Кадика, Чинган Калеа, на гребен Клепало, па одатле гребеном Малеш-планине, окрећући на Запад на Драганевску Планину, Кадимезар-тепе, Кале-тепе, преко реке Ковичанске јужно од села Рајанца. Одатле између села Ословца и Сушева, прелазећи реку Струмицу између Радичева и Владовца и излазиће поново на водомеђу Струме и Вардара до гребена Белашице планине, где се састају грчка и бугарска

граница — тако да горњи део струмичке равнице остане Србији..." Питање о старој граници српско-бугарској расправиће мешовита српско-бугарска комисија узимајући за базу Тимоков thalweg.. Унапред неће више постојати тако звана двовласна непокретна имања, а она која сад постоје, влада бугарска и српска, експроприсаће путем праведне оцене и накнаде...

2). За Румунију: „Нова бугарско румунска граница поћи ће од Дунава изнад Туртукаје па на Црно Море јужно од Екрена.. Бугарска ће од данас па за две године порушити утврђења која постоје и неће нова градити у Рушчуку, у Шумли, у простору између тих вароши и на простору двадесет километара око Балчика..."

3). За Грчку: „...Граница ће поћи од нове српско-бугарске границе на гребену Белашице планине до утока Бистрице у Струму, а одатле Бистрицом до Ченган-кале и даље ка Северу и северо-истоку водомеђом до села Ракистена, ту ће прећи реку Месту па на врх Руза и Зелезе до Чуке, одавде ће ићи водомеђом преко Сибкова, Кадиркаје, Авлика, Кајинчала, Дебиклија на југ од села Карова, а одатле на исток северо од села Кајбова, а затим ће се пети на север до највишега врха планинскога и скренуће на југ до Кушчара, а од Кушчара водомеђом Месте и Јаси-Еврен-дере преко Рујана до жељезничке станице Окчинар, а одатле реком Местом до утока у Јегејско Море... Бугарска се одриче острва Крита.."

Бугарска се обвезује да одмах, пошто се саопшти Врховноме Штабу да је мир потписан своју војску распусти и сведе је на мирнодопско стање... Евакуисање трупа са бугарске старе и нове територије почеће одмах чим се демобилише бугарска војска и извршиће се најдоцније за две недеље... За све време окупације бугарских територија, стране војске ће имати право да се снабдевају потребним материјалом за војску уз довољну новчану накнаду. Стране трупе ће се моћи послужити бугарским железницама за пренос и превоз трупа и материјала сваке врсте без икакве накнаде за месне власти.

Кад је већ довршена редакција горњих најглавнијих тачака уговора о миру, учињене су три изјаве. Бугарски делегати су рекли: „Бугарски делегати сматрају да би се најсигурније остварила општа жеља да се на Балкану створи трајан мир и правична равнотежа, кад би се узело за основу

начело народности. — Па ипак водећи рачуна о садашњем стању, а да би дали доказа своје покорности Великим Силама чији су савети за њих закон, бугарски делегати су пристали да са савезницима изврше деобу територијалног condominium-а ослобођенога од Турске, једино с обзиром на фактично стање ствари. — Бугарски делегати се надају да ће код Великих Сила наћи потпоре како би поправила свој положај сразмерно поднесеним жртвама и потребама свога економскога и националнога развића". — Грчки делегати су дали овакву изјаву: „После изјаве бугарских делегата, грчки преговорачи изјављују да су савезници, да би дошли до споразума о деоби са Бугарском и одазвали се жељи Великих Сила и румунске владе да се што је брже могућно дође до закључена мира, дали доказа највеће помирљивости и били задахнути неопходношћу да заснују међу хришћанским државама на Балкану правичну и трајну равнотежу. Грчки делегати су дубоко убеђени да срећно постигнути споразум није само резултат садашњега фактичнога стања, него да одговара исто тако сталним интересима заинтересованих држава, а изјава бугарских делегата не може обеснажити ни у чему правну снагу уговора о миру склопљеног на основу постигнутога споразума..." Српска делегација је учинила овакву изјаву: „Државе заступљене на овој конференцији, најзаинтересованије да се учврсти једно стално стање и трајан мир на Балкану, непрестано су се руководиле у раду конференције тим мислима. И за то су оне дубоко уверене да ће њихове одлуке осигурати потупно постављену сврху".

Пред конференцију, у току рада, изнесене су и два саопштења, једно аустро-угарско а друго руско Аустро-угарска влада је изјавила ово: „Аустроугарска монархија, ма каква била одлука конференције о Кавали, задржава право да и ту тачку подвргне ревизији, пошто и она припада скупу оних питања о којима је Аустро-Угарска задржала право ревизије". Руска влада је, два дана доцније од аустро-угарске изјаве, дала овакву изјаву: „Царска влада сазнавши да питање о Кавали прети да омете успешан рад конференције, изјављује да задржава себи слободу да ревидира, споразумно с осталим Силама, одлуке које буде донела Конференција".

Остале Силе нису дале никакве изјаве у овом или у ономе смислу.

Српски и грчки делегати покренули су питање о ратној оштети. Али како се о томе нису могли постигнути никакви споразуми, то су и српска и грчка делегација у једноме засебноме протоколу унеле захтев о оштети с тим да то оставе међународноме суду у Хагу да расправи то питање.

Грчки делегати су предложили да се у уговор о миру унесе неколико одредаба о питањима која се односе на верске и школске слободе хришћанских народности у присаједињеним територијама. Грци су тражили од Бугара да усвоје чисто начело узајамности у овим питањима, а Бугари су тражили признање аутономије црквених општина и слободу наставе. Између Грка и Бугара није у томе постигнут споразум, а Срби су изјавили да су питања о школи и цркви за њихове нове поданике регулисана већ уставом краљевине Србије. У уговор о миру, није, дакле, ушла никаква одредба о томе.

У протокол који регулише питање о будућој граници између Бугарске и Румуније, унесена су имена места која ће припасти Румунији а налазе се поред границе. Ово је учињено из опрезности, из страха од бугарског инћарења. На 31 село које припада Румунији само два носесловенско име, а на 48 села која остају Бугарима, само четири имају словенска имена; у свима тим селима, и с ове и с оне стране нове румунско-бугарске границе, становништво је муслиманско.

Према новоме стању ствари, и ако још нису границе коначно утврђене, може се рећи да ће балканске државе овако отприлике стајати. Румунија: 138.000 квадратних километара и 7,550.009 становника. Бугарска око 130.000 квадратних километара и око 5,000 000 становника. Грчка око 120.000 квадратних километара и око 4,500.000 становника. Србија око 93.000 квадратних километара и око 4,600.000 становника. Црна Гора око 20 000 квадратних километара са 500.000 становника.

Чим је потписан уговор о миру, после кога су у Букурешту изречене неколике значајне речи од румунскога краља, румунскога министра председника и неких делегата који су активно учествовали у раду конференције за мир, немачки цар је честитао депешом краљу Каролу I закључење мира. Та његова депеша је прва ратификација од стране Сила новога Уговора. У тој депеши је изрично наглашено да Немачка букурешки уговор о миру сматра као неподложан реви-

сији. Француска се још у току преговора показала одлучно противна свакој ревизији, и ако се Русија званично изјаснила за ревизију. Енглеска, која је спремила најпре изјаву за ревизију новога уговона, тргла се натраг, а Италија је изјавила, и ако је у прво време била одлучно противу тога да Кавала припадне Грцима, да не полаже много на ревизију. Русија је тада почела да прави извесне резерве у питању о ревизији уговора, тумачећи своју ранију изјаву о томе тако, да је она за ревизију ако буду и све Силе за ревизију и да је њена тежња била да Бугарима обезбеди Кавалу. Аустро-Угарска је остала и даље при своме мишљењу за ревизију, што се види из депеша које је аустро-угарски монарх упутио краљу румунскоме, и честитке које је заједнички министар спољних послова послао председнику румунске владе. Аустро-Угарска сматра да је садашњи мир на Балкану само привремен, јер њиме није утврђена равнотежа и праве границе народностима иису постављене. Један проглас бугарскога краља бугарској војсци и изјаве неких чланова владе Г. Радославова, у којима се говори већ о освети и реваншу, ишли су у прилог овоме становишту Аустро-Угарске. Агитациона путовања званичних и полузваничних софијских Маћедонаца по Европи, јака новинарска борба у руској штампи, вођена опет махом од истих софијских агитатора, — има за сврху да одржава и даље мисао о ревизији букурешког уговора о миру на горњој основи. За сада, пак, цело питање о ревизији, о коме се у свој Европи говорило са пуно живости, полако се свело на овакво решење: нека стоји како стоји; за неколико година ће се видети да ли је добро што се Европа није мешала у ту ствар, као што ће се видети да ли је Букурешки Мир трајнији и бољи од Лондонскога Мира, који је готово насумце створио Албанију.

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Срби и Бугари“. — Када решавање српско-бугарског спора још није било предато оружју на решавање, Г. Др. Александар Белић је на руском језику написао брошуру „Сербы и Болгары въ балканскомъ союзѣ“ (Петроград, 1913). Неке главе те брошуре биле су раније изишле у руским

листовима: „Новое Время“ и „С-Петербургскія Вѣдомости“. Књига, у којој је изложено српско гледиште, нашла је одзива у руској јавности и о њој се много писало. Један део, преведен са руског, изишао је у београдској „Самоуправи“. Г. Белић је ту књигу попунио и штампао на српском, под насловом „Срби и Бугари у Балканском Савезу и у међусобном рату“ (Београд, 1913; 8°, стр. 188; цена 2 динара.) Од нарочитог су значаја су главе у којима се научно дискутује о језику и народности Маћедоније и расправља о разним схватањима маћедонског питања. Књига знатно премаша границе једне пригодне и пролазне књиге и заслужује да је сваки образован Србин прочита. М.

Једна лепа војничка књига. — Г. Милутин Јовановић, који је као активни пешадијски капетан учествовао у оба рата, штампао је споменицу свога пука „XV пешадијски пук Стевана Синђелића у рату противу Турака 1912—1913 године“. Ту је тако рећи службени део пука: штаб и старешине пука, списак погинулих и одликованих, преглед бојева у којима је пук био, на Кривој Паланци, Кратову, Црном Врху и под Једреном (код Екмекчикјоја, Могиле 154, Шајтан Тарге и Фора Карађоза). Писац је поред неколико својих пригодних песама, дао и описе главних бојева, из свога пера и пера својих ратних другова. Књига, добро писана и задахнута искреним патриотизмом, заслужује да се чита и ван ускога круга којем је намењена. Желети да је имаднемо споменице и осталих наших пукова, који су у овим великим данима победнички прешли готово целим Балканским Полуострвом. Х.

„Српске Победе“. — Књижара Г. С. Б. Цвијановића, у Београду, издала је интересантну збирку чланака ратног дописника париског „Journal“-а, Г. Анриа Барбиа, о српској кампањи за време првог балканског рата и учешћу српске војске у опсади Једрена. О француском оригиналу било је више речи у овом часопису. За кратко време, које је пробавио у Србији, међу српским војницима на бојном пољу, Г. Барби је успео да позна истину о ратним операцијама на Балкану и душевне врлине српскога војника. И он је то изнео са лепом речитошћу, истичући величину наших победа и културну способност нашега народа. Познато је, да је у прво време ратних операција на Балкану Г. Барби био међу оним новинарима који су тачно оценили вредност српске војске и историјски значај српских победа. Последњи велики догађаји дали су му пуну сатисфакцију. Књига о српским победама представља и његову личну победу. И. Г.

О српским мемоарима. — У берлинском часопису „Zeitschrift für osteuropäische Geschichte“ (1913, књ. III, св. 4) по-

чели су излазити чланци Ханса Иберсбергера „Studien zur serbischen Memoirienliteratur". У првом чланку говори се о руском делу Симеона Степановића Пишчевића (1731—1735), које је 1884 издао у Москви Ним Попов. М.

„Молитва". — У 38 свесци чешког часописа „Svetozor" изишла је, у преводу Г-ђе Хелене Малиржове, песма Г. Милутина Бојића „Молитва", која је прошле године изишла у „Српском Књижевном Гласнику" (XXVIII, 11, свеска за 1 јун 1912 године). Н.

Dr. J. M. Baernreither: Handelspolitische Ausblicke, Wien 1913 .Wanz. — Основна мисао и главни циљ ове брошуре, која је у ствари једно предавање Др. Бернрајтера држано у бечкоме индустријскоме клубу, јесте ова. Аустро Угарска је до сада водила једну погрешну трговинску политику, а помало и своју спољну политику према Србији. Биланци од последњих трговинских уговора са балканским државама, а нарочито са Србијом, врло су неповољни за Аустро Угарску. Претерана заштитна аграрна политика била је главни узрок да су у Аустро Угарској животне прве потребе, људска храна, претерано поскупиле, а аустријска индустрија и угарска производња знатно отишле у назад. Извоз аустроугарских индустријских фабриката у балканске земље, а нарочито у Србију, показује велики назадак, докле увоз Немачке показује велики напредак. Зато треба што пре изменити цео систем трговинске политике према овим резултатима. Нови догађаји на Балкану чак то неодложно налажу монархији. Изменуте политике треба извршити тако што ће се строго заштитна политика аграраца заменити политиком узајамних концесија, међу којима увоз живе стоке и неограничавање континента заклане стоке треба да имају прво место. Ако се настави радити као до сад, под утицајем аустријских и угарских великих власника земаља, Аустро-Угарска ће за неколико година изгубити прво место међу увозницима у Србији, а кад их тамо једном замени Италија и Немачка, онда ће бити тешко борити се. Променивши трговинску политику, која је била први повод за неспоразуме између Србије и Аустро-Угарске, доћи ће саме од себе и измене на боље и у политичким односима између њих, и утицаће сигурно повољније на унутарње односе међу народностима на југу монархије. J. M. J.

УСТАНОВЕ.

Срска Музичка Школа у Београду. — У школској години 1912/1913 предавани су ови предмети у Српској Музичкој Школи: клавир, виолина, соло певање, флаута, обоа, виолон-чело, историја музике, наука о облицима; осим тога уче-

ници су имали камер-музичка и хорска вежбања. Клавир је изучавало 129 ученика-ца, виолину 67, соло певање 9, флауту 4, обоа 2, виолон-чело 2 ученика. У наставничком курсу било је 8 ученика. По два предмета изучавало је 6. У школу се уписало 216 ученика-ца. У овој години ученици су приредили два концерта: један у Позоришту (5 јуна) а један у школској сали (17 јуна) Од плаћања школарине било је ослобођено 22. У току школске године исписало се 48, годину завршило 168. Један кандидат полагао је испит „спремности за наставника музике у средњим школама“. У школи предаје 12 наставника: 4 клавир, 2 виолину, 2 соло певање, 2 теорију музике, по 1 флауту, обоа, кларинет, виолончело, контрабас, историју музике и науку о облицима, естетику. Ensemble часове држало је 3 наставника. Као изасланик Г. Министра Просвете присуствовао је годишњим и завршним испитима у овој школи Г. Богдан Поповић, професор Универзитета.

Српска Музичка Школа из године у годину стиче све више пријатеља и пажње. Када се упореди број ученика у првим годинама њенога рада са овогодишњим (41, 57, 69, 85, 109, 106, 116, 101 од 1899—1907; 1910/11, 188, 1911/12 203) најбоље се истиче улога коју она игра у нашем друштву. У новом добу које има, после великих дана које смо преживели, да настане, она мора свој делокруг рада допунити и проширити тако да одговори новим потребама које се буду јавиле. Нема сумње да ће и надлежни, који су и до сада помагали школу колико су могли, увидети њену потребу и створити јој још више материјалне сигурности да би још боље могла да одговори своме задатку.

Податке о Српској Музичкој Школи извадили смо из годишњег извештаја за ову школску годину. Овогодишњи извештај има, осим школског летописа и списка наставника и ученика, један чланак „О стогодишњици од рођења Рихарда Вагнера“, један под насловом „Настава клавира“, и у српском преводу „Музичка правила за кућу и живот“ од Роберта Шумана. Уз чланак о Вагнеру иде и слика Рихарда Вагнера.

М. М.

ПРОСЛАВЕ.

Шездесетогодишњица од рођења В. Короленка. — 15 јула ове године прослављен је широм целе Русије шездесети рођендан великог руског приповедача и јавног радника, *Владимира Галактионовича Короленка*. Њега прослављају нарочито напредни кругови руског друштва, у чијим редовима је он од ране младости био. Поједини богати људи, корпорације, вароши и земства, дали су тога дана велике суме новаца на оснивање стипендија и фондова за културне потребе под његовим именом.

Короленко је врло симпатична појава међу руским културним радницима и најпопуларнија, а може се слободно рећи и највећи, од савремених руских приповедача, и јачином и богатством свога уметничког талента, и својом високом образованошћу. Рођен у Житомиру 15 јула 1853 године, остао је рано без оца, те се много мучио, учећи се у Петрограду на Технолошком Институту, а потом у Москви у Петровској Академији. Још као младић почео је показивати чврстину свога карактера и широк, слободоуман видокруг, због чега је, и не довршивши школу, био протеран у источне губерније, а доцније и даље, чак у Сибирију, тако да је за неколико година свога прогонства прокрстарио и упознао сву пространу Русију. Још за време свога прогонства почео је писати, али се потпуно предао књижевности тек по повратку 1885. У време кад је он почео писати у руској белетристици су се укрштала три правца: субјективни песимизам (Гаршин, Чехов), псеудо-народњаштво и Толстојев правац религиозних проблема, „тражења Бога“. Али он није подлегао утицају ни једног од тих праваца, већ је ударио својим путем; на својим дугим путовањима, будући под утицајем непрегледних руских степа од Вологде до Јакутска, пространих снежних равница, широких сибирских река и високих планина, његов гипки и пријемљиви таленат кристализовао се под утицајем природе и средине у којој је живео. Зато се његови уметнички производи одликују потпуношћу и хармоничношћу; личности нису бледе и бескрвне, као у многих других, већ рељефно оцртани карактери, пуни бујности; пејзажи се одликују обиљем боја и разноврсношћу слика, потпуно изведених, и не само скицираних. Прва већа приповетка, којом је Короленко одмах стекао глас даровитог приповедача, „Сан Макара“, описује живот, спољни и унутарњи, једног примитивног Јакута. Из сибирског живота су и „Скице сибирског туриста“, „У рђавом друштву“ описује његов родни град. Али је најлепша и најјача ствар „Слепи музикант“, у којој се износи душевни живот од рођења једног слепог музиканта, слика његовог умног и музичког развића без чула вида. Поред тих најкрупнијих и најбољих ствари у разним књижевним листовима изишле су још многе мање његове приповетке. Он и сам уређује одлични часопис „Руско Богатство“, на којем раде многи напредни јавни и књижевни радници руски. Тај лист је и расадник напредних идеја, због чега је често и много гоњен.

Короленко је својим већим приповеткама и код нас познат и радо читан, али нека ових неколико реди подстакну српски свет да се с њим још боље упозна, а у исто време нека буду и поздрав уваженом јубилару. М. С. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXI, број 5. — 1 септембар 1913.

НИКОГОВИЋ.

(Крај.)

V

Било је то о потоњем Ускрсу. На други дан празника, слегао се силан свијет обојега пола са свију села око Никшића, те заметнуо коло и игру и пјеванију насред никшићске пијаце, од подне до у саму вече.

Било је ту и лијепих момака и прикладних ђевојака, али нити је љепшега момка било од Мркана Грмаљева, нити пак прикладније женске главе од Јаглике Мучине. Ту су се њих двоје виђели први пут, приближили и ухватили у коло једно до другог, проговорили, допало се једно другом и занијели једно друго као да их је ко омађијао. А и омађијао је, — јер има ли веће вјештице од љепоте, горег силеџије од младости и изненаднијег вихора од љубави?

И, чим ју је згледао, Мркана је нешто такнуло у срце, као да му га је какав невидовни дух својом чаробном палицом дотакао и растворио; а неки му је тајанствени глас пришаптао на ухо да је то та што му је у књизи судбине за вјечиту дру̑гу забиљежена. Играли су то цијело поподне једно с другим у ору и једно до другога у колу; а ван кола се разговарали и забављали, као да су некад веома блиски били, па се растали и послије дуга времена сад се опет срели и у жељи виђели.

С Јагликом су били и њена два брата, Ву̑чина и Пу̑риша.

Да би их придобио, те да му не би на пут стајали, Мркаљ им је пришао, проговорио и познао се с њима. И отада се скоро сваке нећеље њиховој кући, у Стўдêнцима, навраћао, доносећи вина, ракије и дувана за старога Мўчу и његове синове, а кафе и шећера за стару Мўчиницу: не би ли им се умилио и код њих себи пут за Јаглику лакше прокрчио. Јаглици је пак, кадгод су се на-само срели, давао прêгр̂штима свиле и злата, по који лијеп украс, као менђуше, белензуке и ђердане, слаткиша и мириса. И иначе сладак, тим је он ђевојци постао још и слађи, и толико јој је уљегао у срце и памет јој завртио, да ни о ком другом на свијету нити је мислила нити снијевала до о њему.

Већ је било свакоме јасно зашто Мркан тако често долази кући Мўчиној. Завидљиви сусједи и зли језици већ отавр́зоше читав бури́џак ћäкўлâ на рачун Јагличин. Најближа пак родбина Мучина похита да му напомене да би, ради лијепа гласа своје кћери и части свога дома, требало да мало строже припази на Јаглику и да оном ђугумашком скӥтâчу затвори врата пред носом. А кад му стара Рӥжна једанпут саопшти да јој је долазила једна варошанка, те јој казала да ју је послао Мркан Грмаљев да је пита би ли му дала шћер за жену, ако би је запросио по обичају, — Муча је дрекнуо као рањен воловодак:

— Ко? Зар ја да се спријатељим са Грмаљем Чмањком и мој дом са ђугумашима, је ли?! И ко је та' да ми то смије рећ', ко?! А не бих му, тамо-њему никоговићу и опутару од опутара, да' ни своју кучку, а камо ли шћер, па да му је сва авлија талијерима калдрмисана, — не!...

Па ипак су његова невоља и сиромаштина биле јаче од његове воље и старокољеновићског поноса. Истина, стегао је Јаглику и забранио да се састаје на само и разговара с Мрканом, али је овога продужио и даље примати у свој дом, јер су му његове понуде и поклони били претежнији него сеоске замјерке. Увађајући да ће ä пре ä послије доћи до неминовног раскида између њега и Мркана, наумио је да употреби згоду, те је од свога богатога госта у неколико навратка тражио пара у зајам.

Али се намјерио лисац на мајстора. Оштроумном Мркаљу није требало много па да види на чему је. Задовољио је

Мучу позајмицом, али му је у истом часу, око у око, затражио руку Јагличину.

Наравно да га је препредени старац одбио, али фино и благо, изговарајући се да је инокосан, и како му шћер није прерасла нити му је и још додијала. И тако даље, тако да је остао и вук сит и овца читава.

Али се ни Мркан не обесхрабри нити откани. Имајући Јагличину вољу и пристанак, наставио је и даље походити дом старога кућића Му̏чē Вӯјошева и пресријетати и у потаји се састајати с Јагликом. А на ла́ву и пецкања сеоских торокача није ни главе освртао. Најзад се домисли да околишно и из захода преко Јагличине браће утиче на Мучу, неће ли га обрла́тити да му да шћер.

Нашавши се, једног пазарног дана, у никшићској чаршији с Вучином, најстаријим сином Мучиним, Мркан га окупи појити и гостити, докле га не напи као напуњен жбан; па му онда ходе обећавати најљепши пар одијела и јарам волова, само ако он успије наговорити оца да му да Јаглику. Загријан пићем а де́ра и лапа̀рало и иначе по природи, Вучина не умједе одмјерити ријечи, но се испрси, укочи шију, занесе главом, па према оној: „што родитељи на огњишту то ђеца на буњишту“, бупи с неба па у ребра:

— Ема, чоче, како се мо’ш усудит’ да м’ иштеш сестру за жену?! Жнаш ли ти ко сам ја, а ко си ти, и од кога је она а од кога си ти? Ђе је ко видно да лежи пӯпавац, па ако ће бит’ и шарен, са соколицом, па да нема ни два пера у репу? а̂?... Не, ма̏јде за̏на̂го, нико ми се још, отка̀ ми се траг закопа̀, није пријатељио с ни̏коговино̂м, па нећу да̏ ти ни ја, ма̏ ти бож’а вјера, не̏, па да ми се сестра никад удала не би. Но ти, ђугумашевићу, поспуштај малачко дурбин, и потражи ђе око себе по Старој Вароши, те сјеци дрво према себи; а остави се главарах и кућићах и хоџаковићах, од којијех ти је доста ако ти узде́њајӯ назват’: помага̂ бог!...

То је било доста, па да Мркан плане и завјетује се да ће показати и Мучи и Мучићима и цијелим Студенцима и Никшићима да он није пупавац но сиви соко, и да ће му се ба̀стати и посад, као и увијек досад, понијети као прави ко̏говић

— Ко је био никоговић до̏сле̂, то смо вињели; а ко ће то битп по̏сле̂, то идемо да видимо. А ја вељу да ће то бит’

онај од нас двојице који се коме нађе под кољенима... бусну се ражљућени Мркан Вучини, остављајући га сама за столом.

И при томе се раздвојише и без збогом и без у-добричас.

VI

И како се љут захвалио, тако је, прибран и ражљућен, и скројио план и појачао намјеру да отме Јаглику. Како му је, од дана за̑вадѐ с Вучином, приступ у кућу ђевојчину био немогућ, то је промијенио дан за ноћ, тако да му је на јаде и омрцало и освитало, таба̀нају̑ћи око колибе Јагличине и прѐшкају̑ћи је по барама и окрајцима кад у вече примркне с млади, или по пољу и Главицама кад у јутру подрани у млин или у дрва: не би ли312 уграбио прилику, те се с њом састао кри̑шом и у четири јој ока објаснио потребу одлучности, и наговорио да ушка̀мпа̑ с њим и ђевојачку капу невјестачком марамом, а презиме и крсну свијећу оца Муче замијени Мркановијем.

Али ни Муча с Мучићима није сидио скрштених рука. Не само да је прикри̑чао кћери да више и не погледа „онога никоговића испод Бедема“, но јој је запријетио да ће је на два лѐпу̑ха пресјећи, ако му ико каже да је с њим ђе видио да се састане и проговори. А Мучићи је, отада, нијесу пуштали саму без којег од њих ни на воду пред кућом. И тако су се дани слијевали у нећеље, а нећеље у мјесеце, а мјесеци напунише скоро читаву годину, откад се Мркан и Јаглика не виђеше никако друкчије сем наспрема се и то увијек у присуству других.

Јутрос је, будући далеко и од помисли да ће се инто̀пати с Јагликом, Мркан устао порано, накицошио се као и увијек, узео пушку ловницу, па се упутио у Главице, више да прекрати вријеме и убије досаду но да што улови. А како је и хаја̀о да се врати с ловом кући, најбољи је доказ то што су се два зеца и читаво јато препелица покренули пред њим, а да их он ни видио није. Ишао је, погружен и потонуо, а све су му се мисли и жеље на Студенце биле управиле. Претурајући по памети успомене и прилике у којим се налази и препреке које га сретају, почео је већ био клонути и губити наду да ће икад Јаглику моћи назвати својом.

Сав росан и задихан од пѐнтра̑ња по кршима и гуду-

рама, а не интрáвши пред цијев од ловнице ни звјерке ни птице крилатице, Мркан се, око пòпаса, ријеши да се врати кући.

У повратку удари преко Блäтâцâ, јер му је туда долазило на правац и било понајпрече. Прегазио је једну пољану; прескочио скäкала на првом потоку, који га је срио; припео се уз òбронак сивога стијења што је, попут кречног самара, преседлавао блатачку валу; и, кад се припео наврх њега и поглед му се отео на вир под Плочником, стао је и укочио се као укопан, запањѝвши се од чуда и изненађености као никад дотад ни потад у своме животу. Пред њим је стајала Јаглика нага као од мајке рођена, огледајући се у води као горска вила, и спремајући се да зарони.

Мркану пада мрäка на очи. Свијет му се преврну, тако да небо дође ђе су Блäца, а Блаца ђе је небо. Оне му се главице окренуше око њега. Крв му се узруја као да на клупко змија налази, а кожу му спопаде језа као да уза њ читав мравињак помиље. Глава му се занесе, а мозак запали као да му ко на њ изручи саксију жераве. Живци му забрекнуше од навале крви као потопљени конопци. Задрхта свим тијелом, а живо му месу узигра као да му сто ђавола под кожом закопòрашê Грло му нешто стеже попут уплатњене карике. Жиле му испод уши и у слијепим очима стадоше бити као да ће да попрскају. У ушима му зазуја као у отвореној кошници. Прво зäћôрӣ и зажмури од некаква зóра и врућине, па онда разрогачи очи као звијерац; шкљôцнӯ вилицом о вилицу као огњилом о кременицу; дрекну као здỳрљив; и, у истом тренутку у ком Јаглика скочи у вир, и он кỳбâцӣ са камена грóхтињê на травну подину, коју прекаса у неколика рисовска скока; и, не бирајући ни начин ни мјесто, нити се пак свлачећи ни изувајући, ђӥлâсӣ баш онако у чему се и како се нађе, па посред воде у поток, и заплива, попут гује по откосима, низ поток пут вира и Јаглике у виру.

И тек кад јој се примакао на два ỳкопа, Јаглика му је виђела главу ђе му вири из воде, примичући јој се као стријела; цикнула је и стала је вриска као да се дави; гицнула се и рукама и рукама и ногама, и у сав мах хитила низ вир, неће ли се дочепати обале.

И дочепала је се, али доцкан. Она таман на обалу, а Мркан под обалу. Ни одијело не имаде кад дограбити. Сва мокра и блистајући се на сунцу као риба, удари табанима у

ледину и замаче уз крше и громове, попут покисле срне пред ловачким хртом. Вода се цијединла са њених коса и остављала мокар траг на трави и камену. А по том трагу и за њом се надао Мркан, па трчи и скаче као да се помамио.

И настаде једна дивља, идилична и митска јурњава, какву Блаца од доба нестанка вила и змајева нијесу запамтила.

Ђерали су се као зечеви. Под њима се гужвала трава и цвијеће, пред њима повијало шибље, за њима кидало лишће, а око њих оргало отиснуто камење у провалијама. Грање их је парало а трње гребало, да су им се све фашàнице црвенеле по кожи а крв им шибала из изравнављених и изубаданих нога, те бојадисала прегажени пут. Али они нити су осјећали бола ни умора, нити су пак што чули ни виђели.

Јаглика је бјежала што је очајније могла и куда ју је мах нанио. Није разабирала раван од неравни, ни дрвље од камена, ни трње од цвијећа. Газила је заподáњке, провлачила се кроз грмење, пѐнтрала се уза стијење, и крила по жбуњу и пећинама, те прикупљала снагу за даљи бијег. А Мркан притужио па не изостаје, но куд год она туд и он. Дешавало се да је ȍвдâш-ȍндâш и попристигне па је и у руке дочепа. И таман пòнтâ да је стегне и привуче себи, а она се праћакне својим мокрим и нагим и клизавим тијелом, и, попут рибе, из шака му се измигољи.

И опет трчњава, и опет помамно бјежање и још помамнија поћера, и опет умор и задиханост и страх и стид и обијес и насиље и љубав и освета и крвава борба и без пушке и без ножа, све у један мах.

Хä тако,... хä тако, за читаво пола сата. Најзад ђевојачка снага поче попуштати. Умор, болови, узбуђење, силина осјећаја, препреке земљишта, незаштићеност, свијест о узалудности отпора и очај духа и положаја, надвладаше јој горштачки женски стид. Ноге јој се поткратише и малаксаше и брзина поче слабити и издавати, а воља се мирити са судбином. А Мркан утолико још и јаче притужи и придаде нову ватру табанима.

И, као да му и сами удес би на руци, пред њима се испријечи греда, да је, без птице под крилима, ништа не би могло прејездити. Темељ јој обувен у маховину, а литице оћевене бршитаном. Под њом се, сприједа, простро бусенаст заподанак, ишаран густим бòкорима мирисних љубица и зла-

тастих јаглика, а сав зарастао у густу љесковину, чије су се гране са стијеном више себе у нарочит свод састојале, а чије здр̏пљенȏ лишће удобну логу и згодан заклон под собом правило.

У страху и забуни, Јаглика немаде куд-камо, но шми̏гну̑ ту. И, не могући никуд ни напријед ни назад ни десно ни лијево, прибн се и згучи у једну пукотину од греде, подавивши ноге на једну ћу̏бу цвијетних својих имења̏кӣња̑ и сакривши се својим дугим косама. И, сва дршћући као лист шеме̏шљике̑, у̏тетријебӣ својим скоро избезумљеним очима на свога гониоца, као покиснут дјетлић кад га лисица приһера у безизлазну па̏његу.

— Јаглика!... заучиње Мркан неким молећивим и болећивим тоном, сгавши, задихан као ловачки кер, више драге очајнице; и некуд се и стидећи и снебивајући и жалећи је и поносећи се својим успјехом и драгоцјеним шићаром све у један мах.

Па, у трен од ока, би готов те је дочепа у своје јаке шаке, припи уза се и обгрли врућим као уплатњена клијешта рукама, и простриједе по свиленој маховини и жутим јагликама.

* * *

Тога дана у вече, Јаглика је, на велико чудо и бригу свакога свога, први пут у својих осамнаест година, замркла незнано ђе са јањцима и козлићима. Родитељи јој и браћа ударише у пре̏трагу. Обише дрво и камен; питаше кога год сретоше да је није ђе виђао; не смирише се да испред саме зоре, кад набасаше на саму и напуштену млад у једној долиници под Плочником; и са сузама у очима, плачем у грлу, болом у срцу, очајањем у души и увјерењем у памети: да се у блатачки понор утопила и обестрвила, повратише се сјутра-дан, и то тек око по̏пашњега доба, у свој ојађани дом.

Али какво их тек чудо задеси и како ли их порази глас кад им, истога дана око подне, јави вјесник из Никшића да се тога јутра у Петровој Цркви њихова мезимица и миљеница Јаглика вјенчала са Мрканом Грмаљевим!

Невесињски.

ДОСТА ЈЕ

ОДЛОМАК ИЗ БЕЛЕЖАКА УМРЛОГ УМЕТНИКА.

I

. . . .

II

. . . .

III

Доста је, — говорио сам самом себи, док су ме ноге, лено корачајући низ врлетну стрмен брега, носиле доле ка тихој реци; „доста је“, — понављао сам ја, удишући смоласти мирис борове шумице, коме је свежина насталог вечера давала нарочиту јачину и оштрину; „доста је“, — рекао сам још једном, седнувши на маховинаст брежуљак над реком и гледајући у њене тамне и мутне таласе, изнад којих је густ тршчак уздизао своја бледо-зелена стабла... „Доста је!“ — Мани се тумарања, махни се тежња; време је да стегнеш срце, време је да узмеш главу у обе руке и заповедиш срцу да ћути. Мани се уљушкивања у слатком миљу неодређених, али заносних осећања; мани се трке за сваком новом појавом лепоте, мани се ловљења сваког треперења њених финих и снажних крила. Све сам окусио, све сам осетио много пута... уморио сам се. Шта ми вреди што се баш у овом тренутку вечерње руменило све више, све сјајније шири по небу, као да је распаљено неком несавладљивом страшћу? Шта ми вреди што се два корака од мене, усред тишине и благости и вечерњег сјаја, у росној дубини непомичног жбуна изненадно јавља славуј тако чаробним певањем, баш као да пре њега није било славуја на свету, и као да је он први запевао прву песму о првој љубави? Све је то било, било, понављало се, хиљаду пута се понавља, и кад помислиш да ће све то целе вечности непрестано тако ићи, баш као по некој наредби, по закону, — чак ти је и мучно. Јест... мучно!

IV

Ох, остарио сам! Некада, у оно срећно доба кад сам и ја буктао као вечерње руменило и певао као славуј, — такве

мисли не би ми ни на ум пале. Мора се признати, све је унаоколо потамнело, сав је живот изгубио свој сјај. Светлост, која даје његовим бојама и вредност, и јачину, она светлост што из срца човечјег излази, у мени се угасила. Не, она се није угасила, већ само тиња без зракова и без топлоте. Сећам се, једном сам у Москви, доцкан ноћу, пришао прозору са решетком што је био на једној старој цркви, и наслонио се на рапаво стакло. Било је мрачно испод ниских сводова; заборављено кандило једва је светлуцало црвеним пламичком испред стародревне иконе, и нејасно су се виделе само усне светитељевог лика, строге, тужне; сурови мрак наваљивао је са свих страна и, рекао би, спремао се, да својим мрачним притиском угаси слаби зрачак непотребне светлости. И у мом срцу сад је таква светлост и такав мрак.

V

Ја ово теби пишем, теби, моја једина и незаборављена пријатељице, теби, моја мила другарице, коју сам за увек оставио, али коју ћу до краја свога живота волети.

Авај! ти знаш шта нас је раставило. Али ја сад нећу то спомињати. Ја сам те оставио... али и овде, у овом забаченом крају, у овој даљини, у овом изгнанству, ја сам сав обузет тобом, ја сам, као и пре, у твојој власти, као и пре осећам мио притисак твоје руке на мојој сагнутој глави. Последњи пут, придижући се из мирног гроба, у ком сад лежим, благим и веселим погледом прелећем сву своју прошлост, сву нашу прошлост... Нема наде, ни повратка, али нема ни туге, ни кајања у мени, и ведрије од небесног плавила, чистије од првог снега на планинским висовима, јављају се, као ликови помрлих богова, дивна сећања.. Она не наваљују гомилама, већ лагано редом пролазе, као оне, смешно одевене, фигуре атинских литија, које смо ми — сећаш ли се? — с уживањем гледали на барељефима у Ватикану..

VI

Мало пре поменуо сам светлост која излази из човечјег срца и обасјава све што га окружава... Хтео бих да се поразговарам с тобом о оном времену кад је и у мом срцу горела та светлост која срећом обасипа. Слушај.. а ја замишљам да ти седиш преда мном и гледаш у ме својим уми-

љатим, а у исти мах и до строгости пажљивим очима. О, незаборављене очи! На кога ли сте, куда ли сте сад упрте? Ко прима у своју душу ваш поглед; тај поглед који, рекао би, излази из незнане дубине, налик на оне потајне изворе који су, као ви што сте, и бистри и мутни и који избијају испод наднесених стена са дна уских долина... Слушај.

VII

Ово је било крајем марта, пред Благовести, ускоро после тога кад сам те први пут видео, и још нисам знао шта ћеш ми ти постати, а већ сам те у срцу носио, ћутке и тајно. Требало је да пређем једну од великих река у Русији. Лед се на њој још није кретао, али као да се подлупио и потамнео; већ је био четврти дан како је одјуговило. Сав је снег унаоколо копнео, али лагано; свуд су текли потоци; у проређеном ваздуху нечујно је пиркао ветар. Једна иста, једнолика, млечаста белина ширила се и по небу и по земљи, магле није било, али није било ни светлости; ниједан се предмет није издвајао из опште белине; све је изгледало и близу и нејасно. Оставивши кола подалеко, брзо сам сишао по речном леду и сем потмулог тупкања својих корака, ништа нисам чуо, ишао сам окружен са свих страна заносним дахом ранога пролећа.. и док сам сваким кораком, сваким покретом одмицао напред, мало по мало подизала се и расла у мени некаква радосна, непојмљива узрујаност. Она ме је заносила, она ме је журила, и тако је била јака, да сам ја напослетку стао и испитујући погледао унаоколо, као хотећи да пронађем спољашњи узрок свог заносног стања... Све је било мирно, бело, сањиво; али кад подигох очи, угледах како високо под небом јатима пролећу тице селице.. „Пролеће! Живело пролеће! — узвикнух ја. — Живео живот, и љубав, и срећа!“ И у том тренутку, са пријатном узбудљивом снагом, налик на кактусов цвет, изненадно заблиста твој лик пред мојим очима, заблиста и стаде, чаробно сјајан и прелеп, — и ја сам видео да те волим, да тебе једину волим, и да си ти овладала целим мојим бићем..

VIII

Ја мислим о теби... и много других сећања, других слика излази ми пред очи. и свуда си ти, на свима стазама свога

живота ја тебе сретам. — Час ми се укаже стари руски врт, обасјан последњим зрацима летњег сунца. Иза сребрнастих топола помаља се дашчани кров спахијске куће са танком вијугом црвенкастог дима изнад белог димњака, и на огради једва сеошкрину врата, баш као да их је нечија неодлучна рука повукла, а ја стојим, и чекам, и гледам у врата и на песак по стази у врту; ја се дивим и топим од милине. Све, што видим чини ми се необично и ново, све је провејано некаквом сјајном, пријатном тајношћу; и мени се причиња да чујем лаке, брзе кораке, и ја стојим у запетом очекивању и лак као тица, која тек што је савила крила, а већ се спрема да наново узлети под облаке, а срце ми букти и трепери од радосног страха пред блиском, пред брзом срећом..

IX

Или гледам стару саборну цркву у удаљеном, дивном крају. Свет у редовима клечи, побожном хладноћом, нечим узвишеним и сетним душе од високог голог свода, од огромних, на врху разгранатих стубова. Ти ћутке и хладно стојиш крај мене, баш као да се и не знамо; свака бора твог мрког огртача непомично виси, као изваjана; крај твојих ногу, по излизаном камену, мирно леже шарени одблесци обојених прозора. И наједанпут, јако потресајући тамњаном замагљени ваздух, потресајући и наше душе, снажним таласом пролетеше звуци оргуља, а ти побледе и исправи се; твој поглед паде на мене, уздиже се више, подиже се небу, — а мени се учини да само бесмртна особа може тако и таквим очима гледати...

X

Или ми излази друга слика пред очи. Стара црква не притискује нас својом суморном велелепношћу; ниски зидови, омалене, угодне собице одвајају нас од целог света. Та шта ја говорим! Само смо ми, једни једини, на целоме свету; сем нас двога нема ништа живо; иза тих пријатних зидова мрак је, и смрт, и празнина. То не да вијуче ветар, то не да лије киша пљуском; та то тужи и јечи хаос, то плачу његове слепе очи. А код нас је тихо, и светло, и топло, и весело; нешто мило, нешто детињски безазлено — је ли тако? — као лептир летуца око нас. Ми смо сели једно крај другога, присло-

нили главу уз главу и читали лепу књигу. Ја осећам како бије нежна жилица на твојој слепоочници; ја осећам како ти живиш, ти осећаш како ја живим; твој се осмех јавља пре на мом лицу него ли на твом; ти ћутке одговараш на моје немо питање; твоје мисли су моје мисли, баш као два крила једне исте тице што се изгубила у небесном плаветнилу. Последњих препрека нестало је, и тако се стишала, тако се дубоко укоренила наша љубав, тако је потпуно нестало сваке подвојености, да нам се више неће ни да се измењамо речима и погледима. . Само нам се хоће да дишемо, да заједно дишемо, да живимо заједно, да смо заједно... и чак и да нисмо свесни тога да смо заједно..

XI

Или ми, на послетку, излази пред очи оно ведро, септембарско јутро, кад сам се, на благој светлости ведрога неба, с тобом шетамо по усамљеном, још непрецветалом врту занемареног двора што је био на обали туђинске, не руске, реке. О како да искажем она осећања. Онај бескрајни ток реке, она усамљеност и тишина, и радост и некаква заносна туга, и узбуђење од среће; па непознат, једнолик град, јесење гакање чавки на обасјаном дрвећу, и оне благе речи, и осмеси, и погледи, дуги, нежни, који до дна душе продиру, и лепота, лепота у самим нама, около нас, свуд, — то се неда речима изказати. О, клупице на којој смо ћутке седели, сагнувши главе од сувишних осећања, не могу те до самртног часа заборавити! Како су били дивни они ретки пролазници и са својим добрим лицима, који су нам се срдачно јављали, па велики чамци што су тихо крај нас пловили (на једном — сећаш ли се? — стајао је коњ и замишљено гледао у воду, која му је испред носа протицала), па несташно жуборење ситних, обалских таласа, па и сам лавеж паса што се издалека по речној површини разлегао, и вика дебелог подофицира на румене регруте, који су подбочили лактове и као ждралови истурили ногу напред! Ми смо обоје осећали да ништа лепше од тих тренутака нити је било на свету за нас, нити ће икад бити, и да све друго... Та каква се и ту поређења могу правити! Доста је... доста.. Авај! јест: доста је.

XII

Последњи пут занео сам се тим успоменама и праштам се с њима на свагда. Тако тврдица, пошто се последњи пут нагледа свога блага, свога злата, свога сјајног иметка, затрпава га суром, влажном земљом; тако фитиљ догорелог кандила, блеснувши последњи пут јачим пламеном, покрива се хладним пепелом. Последњи пут погледала је зверка из своје рупе на кадифасту траву, на сунце, на плаве, примамљиве реке, и завукла се на дно рупе, савила се у клупко и заспала. Да ли ће јој се бар у сну привиђати сунце, трава и плаве. примамљиве реке?

. . . .

. . . .

XIII

Неумитно и хладно води сваког од нас судбина, и само у почетку ми, заузети свакојаким случајностима, тричаријама, самим собом, не осећамо њене нечовечне руке. Док човек може самог себе заваравати, док се не стиди лагати, може се живети и није срамота надати се. Истина, не цела истина — о њој ни говора не може бити, — већ чак она маленкост што је докучити можемо, одмах нам запуши уста, свеже руке и доводи нас до ништавила. Тада човеку само једно остаје, да би се одржао на ногама, да се не би срушио у прашину и не би потонуо у каљугу самозаборава, самопрезирања: мирно да се одрекне од свега, рекне: доста је! — и скрстивши на празне груди непотребне руке, да сачува последњу и једину лепу особину која је њему приступачна, особину сазнања о свом сопственом ништавилу; ону особину на коју Паскал циља кад називајући човека трском која мисли, говори да кад би га цела васиона загушила, он би, та трска, ипак био узвишенији од васионе зато што би он знао да она загушује, а она то не би знала. Незнатна је то особина. Јадна је то утеха! Ма како се трудио да је примиш у се, да јој поверујеш, о ти ко си да си, мој кукавни сабрате, нећеш се моћи одбранити од страшних речи песникових: „Наш је живот сенка што лута; јадни глумац који на позорници само један час прави се важан и охоло се размеће, а после пропада ни виђен, ни чувен; гатка коју безумник исприча, пуна брујања

и беснила, а која нема никаква смисла“.[1] Навео сам стихове из „Магбета“ и пале су ми на ум оне вештице, духови, привиђења. На жалост, нису страшна привиђења, ни фантастичне подземне силе; није страшна хофманштина, ма у каквом се облику појавила... Страшно је то, што нема ништа страшно, што је сама суштина живота сићушна, незанимљива и бедно отрцана. Прожет *тим* сазнањем, окусивши *тога* пелена, већ ти се више никакав мед неће учинити сладак чак и она највећа, она најдража срећа, срећа љубави, потпуног зближења, преданости за увек, чак и она губи сву своју чаробност: све њене лепе особине уништава њена сопствена сићушност, њено кратко трајање. Рецимо, човек се заљубио, пао у ватру, разбрбљао се о вечитој срећи, о бесмртним насладама — а кад погледаш, већ је давно и давно нестало оног црва који је изео последњи остатак његовог сасушеног језика. Тако дубоко у јесен, у мразовити дан, кад је све мртво и немо у побелелој трави, треба само да на крају оголеле шуме часком изиђе сунце из магле и пажљиво погледа на охлађену земљу и одмах се са свих страна подигну мушице; оне се ковитлају у његовом топлом зраку, упињу се, узлете горе, полете доле, окрећу се једна око друге... Сунца нестане — мушице падају као тиха киша, и крај је њиховом тренутном животу.

XIV

Али зар нема великих замисли, крупних, утешних речи: „Народност, право, слобода, човечанство, уметност?“ Јест, те речи постоје, и многи људи живе од њих и за њих. Али ипак, мени се чини кад би се Шекспир поново родио, не би имао рашта да се одрече свога Хамлета, свога Лира. Његово проницљиво око не би открило ништа ново у човечјем животу: увек иста шарена, а у ствари проста, слика раширила би се пред њим у свој својој узнемирљивој једноликости. Иста лаковерност и бездушност, иста жеђ за крвљу, златом, прљавштином; иста простачка уживања, иста неразложна мучења у име... та макар у име оне тричарије коју је пре две хиљаде година Аристофан исмејао; исти простачки мамци, у које се тако лако поузда многоглава звер — људска гомила; исти поступци власти, исте ропске навике, исте природине

[1] „Магбет“: V чин, појава 5.

неправде; једном речју, исто ужурбано скакање веверице у истом старом, чак неоправљеном точку... Шекспир би опет натерао Лира да понови оно своје јетко: „нема криваца“, што другим речима значи: *нема ни праведних*, па би и он рекао: доста је! па би и он окренуо главу. Једино би, може бити, подругљиви геније великог песника зажелео да наслика, насупрот мрачном, трагичном тиранину Ричарду, други више савремен тип тиранина, који је скоро склон да поверује у своју сопствену врлину и ноћу мирно спава, или се жали на одвећ пробрана јела баш онда кад се његове полупремлаћене жртве труде да се бар тим теше што га замишљају као Ричарда III, окруженог аветима оних људи које је сам побио.

Али шта то вреди?

Шта вреди доказивати, па још бирајући и мерећи речи, заокругљујући и дотерујући реченице, шта вреди доказивати мушицама да су оне заиста мушице?

XV

А уметност?... А лепота?... Јест, то су крупне речи; оне су, ако хоћете, и крупније од оних, што сам горе поменуо. Милоска Венера је, рецимо, доказ римског права или начела из 1789 године. Мени могу одговорити — а колико су се пута већ чули такви одговори, — да је и лепота релативна ствар, да њу Китајац сасвим друкчије замишља, него ли Европљанин... Али не буни мене релативност у уметности; њена трошност, и још једном њена трошност, њено труљење и прашина, ето шта мени одузима храбрости и веру. Уметност је, рецимо, по неки пут јача и од саме природе зато, што у овој нема ни Бетховенове симфоније, ни Рујсдалове слике, ни Гетеовог спева, и само затуцани педанти и несавесни брбљови могу још говорити о уметности као о подражавању природе; али на крају крајева природа је неодољива; њој није потребно да хита, и она ће, а пре, а после, победити. Несвесно и неизбежно послушна законима, она незна за уметност, као што не зна за слободу, као што незна за добро; вечито покретљива, вечито пролазна, она не трпи ништа бесмртно, ништа непромењљиво. Човек, њено дете — али човечанско, вештачки углађено, — њој је мрзак баш зато што се упиње да буде непромењљив и бесмртан. Човек је дете природно, али је она општа мати, и она нема ни према коме нарочите наклоности;

све што постоји у њеним недрима, постало је на рачун другога, и мора у своје време уступити место другоме. Она рушећи ствара и њој је свеједно: стварала ово, ружила оно, само да живот не престане, само да смрт не губи својих права... И зато она исто тако мирно покрива плесном божанствени лик Фидијевог Јупитера, као што покрива и прости шљунак, и допушта да презирања достојни мољци изгризу драгоцене списе Софоклове. Истина, људи јој својски помажу у њеном рушилачком раду; зар није иста сила елемената, зар се није природина сила осетила у буздовану варварина који је распрскавао блиставо чело Аполоново, у зверским урлицима кад је бацао у ватру слику Апелеса? Откуд ми, кукавни људи, јадни уметници, можемо изићи на крај са том глувонемом, слепорођеном силом, која се чак и не поноси својим победама, већ иде, иде напред, све прождирући? Како да се одупреш оним тешким, суровим таласима што безбројно и неуморно навељају, како напослетку да поверујеш у вредност и лепе особине оних трошних ликова што их ми у тами, на дну провалије, лепимо од прашине и за један тренутак?

XVI

Све је тако... Али је једна пролазност дивна, рекао је Шилер; и сама природа у непрекидном мењању својих облика, који се сад појаве, сад их нестане, не избегава лепоте. Зар она не кити брижљиво дивним бојама и ону децу своју што најбрже угину: листиће цветова и крила лептирова; зар им она не даје тако лепе облике? Лепота не мора вечито живети па да буде вечна; њој је и један тренутак доста. Да, то је може бити, правично, али само кад није у питању личност, кад није у питању човек, слобода; учмало крило лептирово и после хиљаде, година наново израста, и то оно исто крило, оног истог лептира; ту се строго, правилно и безлично врши неминовно кружење. Али се човек не рађа поново као лептир, и дело његових руку, његове уметности, његово слободно стварање, кад се једном разруши, губи се за свагда... Њему јединим дато је да ствара .. али је смешно и страшно изговорити: ми смо творци... тренутни; као што је, кажу, био калиф само за један час. У том је наша надмоћност, и наше проклетство. Сваки од тих „твораца“, он лично, једини он, а не ко други, као да је намерно и с унапред одређеном суд-

бином створен; сваки мање више магловито схвата свој значај, осећа да је сродан нечем узвишенијем, вечном, — а живи, мора да живи тренутно и ради тренутка.[1] Седи у каљузи, драги мој, и тежи к небу! Највећи међу нама, баш они, најбоље схватају ту битну противречност; али у том случају питање је да ли су умесне ове речи: највећи велики.

XVII

Шта да се рече о онима којима се, код све добре воље, не могу дати ова имена, чак ни у оном значењу које им придаје слаби људски језик? Шта да се рече о обичним, осредњим другога, трећега реда трудбеницима, макар то били државници, научници, уметници, нарочито уметници? Чим ће се они нагнати да се отресу своје тихе лености, суморне неодлучности; чим ће се опет примамити на бојно поље, само ако им се у главу увукла мисао о ништавилу свега људскога, сваке активности која ставља себи узвишенији циљ но што је зарађивање свакидашњег хлеба? На какве ће се венце полакомити они за које су и лавор и трње подједнако без вредности? Рашта ће се они наново излагати ругању „хладне гомиле“ или „осуди глупака“; старога глупака, који не може да им опрости што су се одрекли пређашњих идола; младога глупака, који захтева да они одмах, заједно с њим, клекну, да потрбушке легну пред новим, тек пронађеним идолима? Ради чега да они иду у ту телалницу обмана, на тај трг где и трговац и купац подједнако варају један другога, где је све тако хучно и бучно, па ипак јадно и гадно? Зашто да се „с изнемоглошћу у костима“ наново тетурају у тај свет, где се људи, као сеоски дечаци о празнику, ваљају по блату ради прегршти празних ораха, или разјапивши уста диве се рђавим сликама, израђеним музивним златом; у тај свет где живи само оно што нема права да живи и где заглушујући самога себе својом сопственом дреком, свако се грозничаво жури ка несигурном и њему непознатом смеру? Не, не... Доста је... доста је... доста!

[1] Како да се не сетиш говора Мефистофелова Фаусту:

„Er (Gott) findet sich in einem ew'ggen Glanze,
„Uns hat er in die Finsterniss gebracht —
„Und euch taugt einzig Tag und Nacht.“

XVIII

The rest si silence . . . .
. . . .

И. С. Тургењев.

(С руског превела С. Ђ. Г.)

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(8)

Сирано.

Ал' како тад знате...

Роксана.

Прилика се пружи,
Те чух...

Сирано.

Да је кадет?

Роксана.

Да у гарди служи!

Сирано.

Име?

Роксана.

Барон Христијан од Невилѐта.

Сирано.

Кол'ко знам, то име нема наша чета.

Роксана.

Он тек данас ступа. Име капетана:
Карбон Кастел-Жалу̑.

Сирано.

Да... Ал' једног дана
Да се не кајете?... Вас више привлаче...

Дружбеница.

(Отвори врата у дну).

Господине, ја сам појела колаче!

Сирано.

Читајте стихове што на кеси стоје!

(Дружбеница се изгуби).

...Вас више привлаче, драго дете моје,

Дух и лепе речи. Ако он, пак, носи
Душу просту?

Роксана.

Не, не! Види се по коси!

Сирано.

Грубу?

Роксана.

Он је нежан! Ни за то не стрепим!

Сирано.

Нежан, — то се види по брцима лепим!...
— А кад би сте ипак уверење стекли
Да је глуп?

Роксана.

(Лупне ногом).

Умрећу!...

Сирано.

(После кратке паузе).

То сте ми, зар, рекли?...

(Горко).

Госпоћице, шта се то све мене тиче?

Роксана.

О вашој сам чети чула страшне приче.
Она, веле, има све Гаскоњце саме...

Сирано.

(Мало ватреније).

Да, Гаскоњце који чисто се помаме,
Кад се у њој иза туђих леђа крије
Какав наметљивац, а Гаскоњац није!...
— Да ли сте то чули?...

Роксана.

— Па ме бриге муче...

Сирано.

(Кроз зубе).

Знам!...

Роксана.

...Али видећи вашу храброст јуче,
Када укротисте онога глупака,
Рекох: е, да хоће мишица му јака...

Сирано.

Не, вашем барону не сме ништа бити!

Роксана.

(Радосно).

Дакле, ваша рука њега ће да штити?...
О, никад вам нисам пријатељство крила!

Сирано.

Да!...

Роксана.

Нека вас сматра као друга мила!

Сирано.

Да!...

Роксана.

И нека само, највише вас молим,
Двобоја се клони!

Сирано.

Да!...

Роксана.

Како вас волим!...
— Ал' сад морам ићи!...

(Метне журно маску на лице и покрије чело велом. Расејано).

Не чух ништа даље
О тој борби?... Страшно!... Нек' ми писма шаље!...

(Добаци му пољубац руком).

Ја вас волим!...

Сирано.

Да, да!...

Роксана.

Сто њих? Страшне ствари!...
— Морам ићи!... Збогом, пријатељу стари!...

Сирано.

Да!...

Роксана.

Збогом!... Нек' пише!... Сто њих!... То је срећа,
Ал' и храброст ваша!...

Сирано.

(Поклони се).

Ово беше већа!...

(Роксана оде. Сирано стоји непомично, оборене главе. Тишина. Врата десно отворе се, Рагно помоли главу).

Седма појава.

Сирано, Рагно, песници, Карбон Кастел-Жалу, Кадети, руља, итд., затим Гиш.

Рагно.

Слободно?

Сирано.

(Не мичући се).

Да...

(Рагно дâ знак песницима да се врате. У исто време, на вратима у дну позорнице, појави се Карбон Кастел-Жалу, у униформи гардијског капетана. Спазивши Сирана, чини живе гестове).

Карбон.

Ту је!... Браво!...

Сирано.

(Подигне главу).

Капетане!...

Карбон.

(Радосно).

Прави херој!... Већ се чуло на све стране!
Триестак кадета желе да те виде!...

Сирано.

(Узмичући).

Ал'...

Карбон.

(Хоће да га поведе).

Пију код „Крста“.

Сирано.

Не!...

Карбон.

(Стане на врата и јаким гласом виче преко улице).

Неће да иде!...

Један глас.

(С поља).

До ђавола!...

(Галама на улици, звек мачева; све ближе чују се кораци).

Карбон.

(Трљајући руке).

Ту су!...

Кадети.

(Улазе у ашчиницу).

Сто му мука!... Врага!...
Гром и пак'о!... Где је?...

Рагно.

(Устукне уплашено).

О !...

(Љубазно кадетима).

Господо драга,
Јесте ли ви, збиља сви Гаскоњци чисти?

Кадети.

Сви !...

Један кадет.

(Сирану).

Браво !...

Сирано.

(Поклони се).

Бароне !...

Други кадет.

(Тресући му руке).

Славно !... Увек исти !

Сирано.

(Као горе).

О, бароне !...

Трећи кадет.

Сјајно !... Ходи ми на груди !

Сирано.

(Као горе).

О, бароне !...

Више Гаскоњаца.

(Опколе га).

Здраво !...

Сирано.

(Не знајући да се нађе).

О, ба.. милост, људи !...

Рагно.

Ви сте сви барони?

Кадети.

Сви ! ..

Први кадет.

Тиме се каже
Да се читав торањ може да наслаже
Од грбова наших !

Ле Бре.

(Улази журно, Сирану).

Једна руља хита !
Тебе тражи. Пред њом noћашња ти свита!...

Сирано.

(Уплашено).

Да ли рече где сам?

Ле Бре.

Да. Је ли ти криво?

Један грађанин.

(Улази, праћен гомилом).

Из предграђа Марé јурнуло све живо!...

(Улица пуна света. Носиљке и кола стижу пред врата).

Ле Бре.

(Полако Сирану, смешећи се).

А Роксана?

Сирано.

(Живо).

Ћути! Зар...

Руља.

(Руља дере се на улици),

Слава Сирану!...

(Једна гомила упадне у посластичарницу. Гужва. Узвици).

Рагно.

(Скочи на сто, одушевљено).

Нека ми разбију све сад по дућану!...
Ово је дивота!...

Многи.

(Гурајући се око Сирана).

Пријатељу... друже...

Сирано.

Откуд тол'ки знанци да ме сад окруже?

Ле Бре.

(Усхићено).

Успех!...

Један мали маркиз.

(Дотрчи раширених руку).

Да ти кажем...

Сирано.

Јесмо ли нас двоје
Пасли кадгод овце?

Други мали маркиз.

Више дама стоје
У колима мојим. Једна ме упути...

Сирано.

(Ладно).

Ја ни вас још не знам!

Ле Бре

(Убезекнуто).

Шта је теби?

Сирано.

Ћути!...

Један литерат.

(С прибором за писање).

Господине, молим, да ли бисте хтели...

Сирано.

(Суво).

Не.

Ле Бре

(Гурне га у лакат).

Ренодо!... Он је, цео свет то вели,
Новине пронаш'о!

Сирано.

Лепо! — А сад доста!

Ле Бре.

Та идеја, веруј, није тако проста!
Ту су догађаји и страни и месни.

Један песник.

(Приђе Сирану).

Један стих...

Сирано.

Шта?

Неко.

(Приђе такође).

Молим...

Сирано.

(Љутито).

Да човек побесни!...

(Гурање. Направи се шпалир. Граф Гиш се појави у пратњи официра. Затим Кижи, Брисај и они исти официри што су пратили Сирана на крају првога чина. Кижи приступи живо Сирану).

Кижи.

(Сирану).

Граф Гиш!...

(Мрмљање. Сви се пореде).

Изасланик светлога маршала!

Гиш.

(Поздрави Сирана).

Маршал вам се диви и препун је хвала
За дело о коме глас све више кружи!

Руља.

Живео!...

Сирано.

(Поклони се Гишу).

То њему само на част служи!

Гиш.

Тај глас потврдише и ова господа!

Кижи.

Да!

Ле Бре.

(Полако Сирану, који се замислио).

Ал'...

Сирано.

Мир!

Ле Бре.

Ти патиш!

Сирано.

(Уплашено, савлађујући се).

Шта? Да ме бол ода?...

(Бркови му се накостреше; лупи се у груди).

Не!...

Гиш.

(Коме је Кижи нешто шапутао).

За вашу славу то су добри знаци!
— У служби сте где и гаскоњски лудаци?

Сирано.

Код кадета.

Један кадет.

(Страшним гласом).

Код нас!...

Гиш.

(Посматрајући Гаскоњце који су се поређали око Сирана).

А!... Што се не јаве!...
Но, дакле, то су те усијане главе?

Карбон.

Сирано!

Сирано.

На служби!

Карбон.

Сви су ту на броју:
Хајд, представи сада графу чету моју!

Сирано.

(Учини два корака према Гишу, показујући на кадете).

То су, ето, Гаскоњски кадети,
Капетан им Карбон Кастел-Жалу̑;
Лажу, да се не могу поднети,
То су, ето, Гаскоњски кадети!
Сваком стоје пркосно на мети,
О њима се већ на далеко чу!
То су, ето, Гаскоњски кадети,
Капетан им Карбон Кастел-Жалу̑.

Краци танки, могу се прозрети,
Мачји брци, зуби спремни злу.
Тешко оном који њима прети!
Краци танки, могу се прозрети, —
Они перјем на старој качкети
Крију рупе од куршума, на дну! —
Краци танки, могу се прозрети,
Мачји брци, зуби спремни злу.

Трбосеци или Пробисвети, —
Сва сласт и срећа за њих леже ту!
Готови су за славу умрети,
Трбосеци или Пробисвети!
Срце њима не стоји у пети,
Где се гине, ту је њин рандеву!
Трбосеци или Пробисвети, —
Сва сласт и срећа за њих леже ту!

То су, ето, Гаскоњски кадети,
Што мир мужу не дају ни у сну!
Еј, ви, жене, варљиве памети,
То су, ето, Гаскоњски кадети,
Због којих ће вас мужеви клети
И просути јед и мржњу сву! —
То су, ето, Гаскоњски кадети,
Што мир мужу не дају ни у сну!

Гиш.

(Немарно седне у фотељу коју му је Рагно брзо донео).

Данас је у моди држати поету. —
Ступите код мене!

Сирано.

Ни код ког на свету!

Гиш.

Мој се ујак смеј'о синоћној балади.
Ја ћу му већ рећи још коју, вас ради!

Ле Бре.

(Усхићено).

Боже!...

Гиш.

Ви имате, ваљда, што за бину?

Ле Бре.

(Сирану, на уво).

Ти ћеш још да гледаш твоју „Агрипину“!...

Гиш.

Носите му!

Сирано.

(У искушењу и мало загрејан).

Збиља...

Гиш.

Он уме да цени.
Кад прочита, чак ће што-шта да измени...

Сирано.

(Лице му се опет помрачи).

Господине, никад! Нема тог створења
Које може мени тачкицу да мења!

Гиш.

Ал' кад му стих који дивљење пробуди,
Награди га добро.

Сирано.

Нека се не труди!
Ја награду већу не желим да стекнем,
Н'о кад, сав усхићен, самом себи рекнем:
Успео си!...

Гиш.

Ви сте и сувише горди!

Сирано.

Збиља?

Један кадет.

(Улази са мачем у руци, на коме су набодени разни шешири, са искрзаним перјем, избушени и изгажени).

Гле, Сирано! То је оној хорди
Остало при бегству! Нађох поред кеја!

Карбон.

То ти служи место ратнога трофѐја!
(Смеј).

Кижи.

Тај што руљу посла, мора да се ждере!

Брисај.

Ко ли је то?

Гиш.

Ја сам!...
(Смеј престане. Тишина).
Вређан преко мере
Од једног пијанца, било ми је му̏чно
Да тог стихоклепца казним својеру̏чно.
(Нелагодна тишина).

Кадет.

(Полугласно Сирану, показујући на шешире).
Сви су врло масни... Да ли да се прже?

Сирано.

(Зграби му мач из руке и, поклонивши се, поздрављајући мачем, баци све шешире Гишу пред ноге).
Пријатељи ваши нека их задрже!...

Гиш.

(Скочи).
Носиљку ми дајте! Ово је страхота!...
(Сирану, увређено).
Господине!...
(Стиша се, с осмејком).
Да ли знате „Дон Кихота“?

Сирано.

(Поклонивши се).
Славног ветрогоњу!

Гиш.

Сетите се...

Један носач.

(У дну, с носиљком).
Места!...

Гиш.

Оних ветрењача...

Сирано.

(Поклонивши се).

Глава тринаеста!...

Гиш.

Када се нападну, бива често пута
Да баш нападачи онога минута...

Сирано.

Зар ти што нападам, по ветру се крећу?

Гиш.

...У прах падну!

Сирано.

Или међ' звезде узлећу!...

(Гиш оде. Види се како се пење у носиљку. Његови пратиоци се разилазе, шапућући. Ле Бре пође донекле за њима. Руља одлази).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

ПОД ЈАСИКАМА.

По мени сребрних јасика сјен пао.
Ту је они извор што је онда био,
Из липове коре кад сам жедан пио
И с тобом се дуго кроза шибље крао...

Ено старе стазе куда смо се пели
Онамо, високо, гдје облаци руде
И к'о раздерани пламенови блуде
И окрајком запну за врхове јели.

Осврћем се, гледам... И, мени се чини,
Као да те видим овдје у близини,
Гдје широка сјенка разастрта стоји.

И као да чујем птице давних дана,
И као да вјетар, тихо испод грана,
На ме сипа бехар из њедара твоји'...

Алекса Шантић.

ПЕЋИНА.

Улазим. Пећина зинула к'о гладне
И зупчасте жваље, што нијесу јеле
Одавно, па жртве гутати би хтјеле.
Мрачно. С хладног свода капљу капи хладне...

Ко то овдје чами? Суха жена нека
Крај убоге ватре, што још доле руди,
На ритама сједи, раздрљених груди,
И чудно ме мотри... Кога ли ту чека?

На прсима држи чедо, а к'о двије
Сузе, празне дојке висе... Стӯдêн бије
И загушује ме воњ чељади гладне.

Тихо. Само неђе, из рапаве шпиље,
Миш слијепи блиској ноћи поздрав шиље
И са мрачног свода капљу капи хладне...

Алекса Шантић.

СМРТНИ ПЛЕС.

Сва отрована крв се покољења
у моје срце слила; биједно срце,
у теби плаче бол твојих отаца:
то на дну једног заједничког гроба
редови труну сагњилих мртваца.

А моје руке хтјеле би живота,
што кида воће са највиших грана —
ал' сва су поља давно похарана
а сухо лишће вјетар смрти мота.

Тај смртни плес се око жене врти,
около жене, што се вјечно смије
и из путира крв и мозак пије...
Ал' њезин посмијех и у часу смрти
нас мртве диже и нас мртве грије...

О биједно срце и ви руке моје
и вашу снагу вјетар смрти мота.
О биједно срце и ви руке моје,
вас убила је Велика Љепота!

Божо Ловрић.

ЗА МИР.

Ако опако срце земљу пржи својим ужасним пламеном,
Ако је бес који се из ње издиже, стрељa и цепа;
Ако је њено море урлајући уједа, ако га тутњећи она
одбија;
Ако јед живих створова из њена скута избија;
Који сам себе у слепилу напада, до неба убија па умире;
Ако по калу, црвима и змијама кришом се попне до
људског срца
Злобни дух и пйсне своје име „мржња“; ако рат
Подли, неверни, бездушни, увек сузама орошава земљу;
Каквог мира тражите? Све је рат, а један је частан:
Чело у чело, мач против мача, против буре олуја.
Даље од срца, страшна звери, даље слепе незаситне
жудње.
Даље, бедна охолости, даље од света, и ти, раскоши
и глади!
Па идите, вратите небесима моћну побожну песму,
Која је сишла по звездама: „мир човеку и слава Богу!“

Антонио Фогацаро.

(С талијанског превео Т. К.)

AMOR AMORUM.

Песник рече: „шта ћеш ти од мене?
Постао сам Стена, а Гробом се зовем“.
Лепојка рече: „Ал' ја те, Гробе, волим,
Жива хоћу да се у тебе сахраним“.

Песник рече: „Сахрањене су многе
У мом ледном срцу, места више нема“.
Лепојка рече: „Можда једна од многих
На молбу моју уступиће ми место“.

И на ледено срце прислони жарка уста
И своје сестре замоли благо.
Сама се она тад ћутке диже,
Коју он прву љубављу љубљаше.

Она која му прва душу и лепоту
Као прах и пепео понуди,
Само да он има један часак сласти,
Нечујно изиђе, гушећ' се у сузама.

Антонио Фогацаро.

С талијанског превео Т. К.)

ВУК СТ. КАРАЏИЋ.

(Крај.)

На не мање огорчене противнике нашао је у књижевним круговима и у такозваној „благоображеној публици“. Главни напад учинио је он на њих, показао им како не знају да пишу, и упутио их у школу простога народа. Писци, који су имали професионалног поноса и кастинског духа, толико држали на „виспреност“ и „вископарност“ својих списа, били су увређени тим лекцијама једног нешколованог, неквалификованог, и у књижевности новог човека, тим упућивањем на „покварен србски“ језик из „турских провинција“. Јоаким Вујић је, усиљавајући се глупо да буде духовит, писао нападе на „курто-херо-шијачку граматику Г. Вука Стефановића“ и на његов „неслано-мастни-турско-херо-шијачки-Ћир Дилбер-Ђиди чауша Речник“. Павле Кенђелац је са пуно презирања говорио о том „славено-сербо-немецко-мађаро-турско-циганском“ језику. Милован Видаковић се бунио против писања „онако као што наше баке говоре“.

Глуп Сербљин буди, говедарски
Говори, онда си ти Вуков Србљин.

Ако ли лепше што пером написа
Нег' што је бака изрекла крезуба,
Србски то није.

— певао је 1821 Сава Текелија.

А један други стари писац узвикивао је:

Слепачке гусле Орфеју зар лира да буду?

Књижевна традиција била је већ доста јака, стари језик био је у цркви и школи неких осамдесет година, образовани људи су њиме не само писали но у неколико и говорили, и језик Караџићев њима је изгледао низак, простачки, недостојан књиге и образованих људи. Са незнатним изузетком, угарски Срби који су били прешли у Србију и заузимали висока места у српској администрацији, које је он у љутини називао „Швабуријом", били су љути противници Караџићеви.

И Караџић од 1815 развија полемике са својим противницима. До 1817 он их је водио у *Новинама Сербскимъ*, показујући чврсто убеђење, упорност, полемичку вештину да обиђе питање која су била незгодна за њега и да се сав баци на питање где је право очевидно било на његовој страни. Нарочито је показивао безобзирност и насртљивост која је застрашивала. Око 1826 Павле Шафарик у Новом Саду покушавао је да измири Караџића и његове противнике, да нађе неки компромис између оба гледишта, али Караџић није хтео ни да чује за попуштање и мир и продужио рат са „надрикњигама и благородним простацима". Али у главноме имао је два периода великих полемика, доба између 1815—1821, у почетку свога књижевнога рада, и доба око 1840, када је требало задобити последњу и одлучну битку.

Тада се сукобио са највећим својим противником Јованом Хаџићем. Хаџић је двадесетих година био са њим у добрим односима, али када је прешао у Србију он се ставио на чело оних који су радили против Караџића. Односи су постали затегнути, и рат је отпочео 1837. Хаџић је те године издао у Новом Саду књигу *Ситнице Језикословне*, где је осуђивао брз, несмишљен рад на реформи језика и правописа, тражио да те ствари не пресуђује један човек, но цело једно тело учених људи, и то после дугих стручних претресања и саветовања. 1839, Караџић је написао *Одговор на ситнице*

езикословне Г. Ј. Хаџића-М. Светића, где је оштро напао свог противника, упућујући га да пре но што отпочне давати савете другом сам добро научи српски. И од тада се јавља цео један низ полемичних брошура, три *Утука* Јована Хаџића и оштри, опасни одговори Караџићеви. У борби се са научног поља прешло на груба лична вређања. Хаџић је Караџића називао пуком незналицом и простим „преписачем" оног што му други дају и диктују; Караџић је Хаџића проглашавао за „фушера и шарлатана", и стављао га у гомилу српских писаца који чим почну да говоре о језику и књижевности, изгледају као да су „избјегли из луднице". Најзад, цела та борба, у којој се раздражени противници ни најмање нису штедели, свршила се 1845, у главном Караџићевом победом.

Своје дефинитивно мишљење о књижевном језику Караџић је казао у важној својој брошури *Вука С. Караџића и Саве Текелије писма високопреосвештеноме Господину Платону Атанацковићу, православном владици будимскоме, о српском правопису, са особитим додацима о српском језику* (Беч, 1845). Ту више није тако одлучан као раније у борби против речи словенскога порекла. Он допушта да се оне могу употребити када их нема у народном речнику, али обазриво и у најмањој мери. Ту се тек потпуно изјашњава да треба усвојити јужно наречје као књижевно. Раније, и ако је сам увек писао јужним наречјем, допуштао је да сваки може писати својим наречјем, али сада је истакао јужно наречје као књижевно, из разлога што њиме говори велики део српскога народа, што су њиме испеване готово све наше народне песме и што су њиме писали и дубровачки писци, што је он најближи словенском, и што се само „чрез њега можемо уједињити с нашом браћом римскога закона".

(Караџићева полемика, растурена у брошурама, часописима и листовима, у новије време прикупљена је. У државном издању почели су излазити *Граматички и полемички списи* Караџићеви. До сада су изишле III књиге (I, која обухвата време од 1818—1822, изишла је 1894; II, 1824—1835, 1894; III, у две свеске, 1836—1847, 1847—1864, 1896). IV књига је у штампи).

Примену свих својих идеја о језику и правопису Караџић је дао у свом преводу *Новог Завјета.* Он је тај посао покушао још 1815. 1819, када је био у Петрограду, уговори

са Руским Библијским Друштвом да Нови Завет преведе на српски. 1820 посао је био готов и рукопис буде послат на преглед Атанасију Стојковићу. Стојковић, поборник старога језика, да мишљење да овај превод на простонародни говор није добар и понуди се да сам дā нов превод. Исквconfigured Караџићев превод, не само у језику но и у смислу, он га штампа у Петрограду 1824. Када се у Петрограду чуло да је Стојковић превео не на српски но у једној руско-српско-црквено-словенској збрци, забрани се даље растуривање књиге. Енглеско Библијско Друштво прештампало је Стојковићев превод 1834 у Лајпцигу. Караџић, увређен и оштећен, није дизао руке од свога превода. 1824 штампао је у Лајпцигу један део свога посла под насловом *Огледи Светог Писма на српском језику.* Тек 1847 изишло је у Бечу цело дело *Нови Завјет господа нашега Исуса Христа*, „Вуково Еванђелије", како се око 1850 године говорило. Превод је изишао без дозволе црквених власти. Црквени људи и иначе су осуђивали језичну и правописну реформу Караџићеву, а када се он дрзнуо да на свој језик преводи и својим правописом штампа чак и „вешчи церковне и свјашчане", то им је изгледало као опасна јерес коју је требало одлучно сузбијати. Синод српске православне цркве је уложио протест у Бечу и тражио да се забрани растурање те јеретичне књиге; у јавности је изишло неколико напада, међу осталима и од Др. Јована Стејића. Архимандрит Никанор Грујић, и ако пријатељ Караџићев, штампао је 1847 нарочито дело *Примѣтве*, у коме је доказивао нетачност превода и сумњичио Караџића да се тим послом ставио у службу римске пропаганде. Не знајући ни ни грчки ни латински, Караџић је преводио са старијих словенских превода, а Копитар је поредио његов превод са грчким оригиналом; исто тако помагао му је и Миклошић. У погледу тачности превод није потпуно веран, али у погледу језика то је мајсторски посао, образац данашњег књижевног језика српског. Али Караџић је у том послу био принуђен да одступи од својих ранијих апсолутних идеја, и у предговору сам признаје да је позајмио из словенског и руског језика знатан број речи, или их посрбио. (На пример: словенске речи: спаситељ, законик, заступник, преступник, праведник, жртва, ближњи, итд.; посрбљене словенске речи: стрелац, обиље, човекољубље, савршенство, будући, новорођени, итд.;

руске речи: посредник, поступан, природа). На тај начин, и он је делимично признао оно против чега се толико борио: да народни језик није сасвим довољан, и да се морају чинити позајмице из развијенијих језика. 1857 изишло је ново издање *Новог Завјета*, са мањим изменама; познија издања су проста прештампавања.

Крајем четрдесетих година борба између „Јотовића“ и „Јеровића“ клонила се крају, победа је била на Караџићевој страни. Полемика Јована Хаџића била је последњи трзај старе школе; превод *Новог Завјета* био је последња реч Караџићева. Он је осећао да старији нараштај, васпитан у старим идејама, не може приволети на своју страну, и сву своју наду, у часу најљућих полемика, полагао је на млађи нараштај. „Оваки се људи не могу поправити, него само младеж може избавити нас од срамоте и језик наш сачувати од пропасти...“ Крајем четрдесетих година пристигао је тај очекивани нараштај. 1847 почињу рад два млада „Вуковца“: Ђуро Даничић, који својим *Ратом за српски језик и правопис*, даје научно образложење Караџићевим идејама, и Бранко Радичевић, који својим *Песмама* уноси његове идеје у лепу књижевност. 1848 почиње изилазити први лист новим правописом, *Напредак*. 1850, Вук Караџић, Фрањо Миклошић, Ђуро Даничић, Иван Кукуљевић Сакцински, Иван Мажуранић, Димитрије Деметар — да се помену само најглавнији — закључили су *Књижевни договор*. Пошавши од гледишта „да *један* народ треба једну књижевност да има“, они су прогласили да јужно херцеговачко наречје, фонетички изражено, треба да постане књижевни језик Срба и Хрвата, и оставили Караџићу да напише правила тога језика.

Последње препоне су падале, нови нараштаји су придолазили и прихватили његове идеје. И Караџићева идеја у главном је победила: тај језик је остао књижевни језик Срба и Хрвата, са оградом да се није остало на сировом народном језику но да су чињене позајмице и коване нове речи, и да је источно наречје остало у већем делу српске књижевности.

Караџић је нашао времена да се позабави и бугарским језиком, тада потпуно непознатим научном свету, 1822 године, у већем чланку *Додатак к санктпетербургским сравнитељним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим*

огледима бугарскога језика, по посредном сазнању изнео је главне особине бугарског народног језика и дао неколико примерака бугарске народне поезије.

Остали рад. — У своме раду на језику Караџић се није задовољио само граматиком и речником и полемичком борбом за начела која је ту изнео. Он је осећао своје недовољно знање и трудио се да што боље уђе у питања словенских језика и историје српскога језика. Његово формално, више дескриптивно знање српскога језика није му више било довољно, он је осетио потребу да тај језик позна научно, на темељу историјске граматике, зато је читао старе српске споменике, још од двадесетих година скупљао србуље, писао о односима старог и новог српског језика, (1826, 1845) и издао *Примјере српско-славенског језика* (Беч, 1857). У засебним чланцима *(Примѣчаніе о дателномъ и творителномъ падежу србскомъ мушкиʼ и среднiʼ имена*, 1818; *Главне разлике између данашњега славенскога и српскога језика*, 1826; *Главна свршивања суштествителниʼ и прилагателниʼ имена у српском језику*, 1828) он прелази на детаљна питања из српске граматике, и носи се мишљу да напише опширну научну граматику српског језика. Путујући по разним српским крајевима које у почетку свога рада није био видео, и знајући не само садашњост но и прошлост српскога језика, он је своје знање знатно проширио, и када је водио своје последње полемике и научна надмоћност над школованијим противницима била је несумњиво на његовој страни.

Караџић је био човек велике радне снаге и вредноће, и огледао се на више разних поља. Он се бавио и историјом, и био један од најранијих историчара нове Србије и први биограф њених хероја. Он је својим очима гледао велику националну драму од 1804 до 1813, и намеравао је да напише целокупну историју Првога Устанка. Око 1822 спремао се да ради, како сам вели, „српску историју нашега времена, или управо рећи од године 1791, од када буна српска почетак има“. За тај „Српски Плутарх“ спремио је обилан биографски материјал о главним јунацима оба устанка, 1828 тражио је од Кнеза Милоша да га постави за „српског историографа“. 1849 објавио је да ће изићи његово дело *Историја народа нашега у Србији за владања Карађорђијева од го-*

дине 1804 до 1814. Одломак из тога дела је књига *„Правителствующій совѣтъ сербскій" за времена Кара-Ђорђијева, или отимање ондашњијех великаша око власти* (Беч, 1860). Од њега је остало неколико лепих биографија људи из тога доба, међу осталим Хајдук-Вељка, Миленка Стојковића, Милоја Петровића, Петра Добрњца, Милоша Стојићевића, Ивана Југовића, Аџи Рувима, Ива Кнежевића „Кнеза од Семберије" и т. д. 1820 скупио је у Србији материјал за биографију Кнеза Милоша. 1822 књига је била готова и требала је да изиђе на српском и немачком. Агент кнеза Милоша у Петрограду, Михаило Герман, докопа се немачкога текста и 1825 анонимно га изда у руском преводу. Караџић је протестовао против тога плагијата, и у Будиму 1828 издао свој српски оригинал *Милош Обреновић князъ Сербіи, или грађа за српску историју нашега времена.* Знаменити немачки историчар Леополд Ранке по његовим податцима и причању написао је своје дело *Die serbische Revolution aus serbischen Papieren und Mitteilungen* (1829), за коју је Нибур рекао да је најбоље историјско дело на немачком језику. Ранке се обраћао Караџићу и за податке о доцнијем животу Србије, и према материјалу који му је Караџић усмено и писмено дао написао је своје потпуно дело *Serbien und die Türken im neunzehnten Jahrhundert* (Лајпциг, 1879). *(Скупљени историјски и етнографски списи* Караџићеви почели су изилазити у државном штампу. 1898 изишла је прва књига, и има да изиђе још три књиге).

Караџић није био историчар у правом смислу речи, но кроничар који је бележио што је сам видео и запамтио. „Ја не тражим, писао је он 1822, у свој историји мојој да оставим примјер српским реторима и историцима, него сам се трудио да опишем све онако просто, без икаке мајсторије и философије, као што би Србин Србину приповједао; закон сам себи поставио, да нити кога *валим* ни *кудим*, нити да се чему *подсмијевам* и *чудим*, него само да кажем шта је било, па читатељи сами нека суде што је за валу, што је за куђење, што ли је за чудо, што ли је за подсмијех".

За дуг низ година он је био „главни референт на западу за све српске ствари" (Љубомир Стојановић), и кадгод се прилика и потреба указала, упознавао је Европу са стварима српског народа. Познати испитивач Балканскога Полуострва, француски географ Ами Буе добивао је непо-

средно од Караџића податке и упутства. На немачком језику остало је од њега неколико етнографских и политичких списа. У немачкој збирци *Reisen und Länderbeschreibungen der ältern und neusten Zeit*, изишао је, анонимно, 1837 његов географско-етнографски спис *Montenegro und die Montenegriner. Ein Beitrag zur Kenntniss der europäischen Türkei und des serbischen Volkes*, један од најранијих и најпотпунијих описа Црне Горе, њене земље, прошлости, народа, просвете и обичаја. 1853 изишла је у Бечу његова књижница. *Die Christen in Bosnien.*

Неколико година (1826—1829, 1834), издавао је алманах *Даницу*, који је готово сам попуњавао својим корисним прилозима.

Од Караџића је остала и врло велика и особито важна преписка, са најглавнијим људима у српском народу и са многим знатним људима у словенском и страном свету. Та преписка остала је као својина Српске Државе, и у редакцији Г. Љубомира Стојановића почела се издавати од 1907 године. До сада је од те *Вукове Преписке* изишло седам великих томова (I — 1907, II — 1908, III и IV — 1909, V — 1910, VI — 1912, VII — 1913. У збирци има писама неједнаке вредности, али у целини то је драгоцена ризница српске и словенске науке и књижевности. Међу осталим ту је преписка са: Копитарем, Јаковом Гримом, Гетеом, Већеславом Ханком, Павлом Шафариком, А С. Шишковом, Лукијаном Мушицким, Савом Текелијом, Павлом Соларићем, Симом Милутиновићем, Јованом Ст. Поповићем, Његошем, Милошем Обреновићем, Јоксимом Новићем. Она боље но ишта осветљава цео живот, интимну личност и многоструки рад Вука Караџића, а исто тако и целу прву половину XIX века у књижевном и културном животу српскога народа, наше књижевне и културне нарави, интимну историју српских духова тих времена.

IV

Општи поглед на његов рад.

Вук Караџић је једна од најоригиналнијих и најјачих личности целе српске књижевности. Он је свој човек и самосталан дух; он уме и сме да мисли својом главом, без обзира на то шта ће други рећи. „Кад бих се ја, писао је 1820 године, поводио за читатељима, ја бих морао постати луд као и они што су, па им на пошљетку угодити“. Самоук,

без школских и књижевних традиција, духовно слободан и смео, он напушта старе стазе којима се дотле ишло у српској књижевности и започиње један нов покрет, који би се могао назвати књижевном револуцијом. Романтичар по идејама, он има рационалистички дух. „То је највећа разлика између човека паметна и између простака, што паметан човек једнако мисли и труди се да што боље научи или измисли, и да он буде паметнији од својих старих, а његова ђеца од њега; простак пак све је рад да остане као што су му и стари били, а његова ђеца као и он што је. Какав би јадан и жалостан род људски и овај свијет био да су сви људи остајали онаки као што су и њиови стари били“. Он је ушао у књижевну борбу са осећањем да старе ствари никако не ваљају, и да су потребне велике, корените реформе. Са пуно свести о сопственој вредности и о задатцима који му предстоје, он је 1819 писао Лукијану Мушицком: „Ми смо Платони и Аристотели у данашњему народу нашему...“

И у тај велики посао он ће унети своју ретку снагу и истрајност. Он је по својој здравој памети осетио да је плодан рад најбољи одговор неправедним критикама, и непрекидни рад и стварање у његовим очима су били „једини начин благородно се осветити непријатељима, или их посрамити“. Препреке му нису сметале, и противници су га само подстрекивали на живљи рад. „У свакоме паметном почетку, писао је он 1820, више је лудих људи него ли паметних, али у напредак, од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина надвлађују“. Требало је имати много самопоуздања и храбрости, па ударити на јаку традицију, и књижевну и црквену, заратити са готово свим образованим људима у српском народу, изложити се најстрашнијим оптужбама и беспрекидним гањањима. Караџић је имао борбени дух свих великих рушилаца. Без илузија о људима, не кријући ни мало своје презирање према „надрикњигама“ и „благообразној пропасти“, он је знао да у боју „ваља зубе показати“. И он ће се показати као полемичар првога реда, неукротив, нетрпљив, по потреби суров, неправедан често, али увек готов на борбу. Само човек такве борбене снаге и истрајности, дубоко убеђен да „истина мора, мало раније или доцније, надвладати“, могао је издржати толике борбе и готово сам извојевати једну од највећих победа у српској књижевности.

Но он није имао само тих борбених способности. То је био и један од најдаровитијих људи који су постојали у српском народу. Он је припадао оном јаком нараштају који је у почетку XIX века створио данашњу Србију, нараштају толиких генијалних војсковођа и дипломата. Он је имао природну бистрину и оштроумље србијанског сељака, ванредно асимилативан дух, способност да ствари брзо схвати и прими, и да самостално и доследно изводи закључке. Копитар је од првога дана видео његове природне способности, и одмах га назвао „најбољом главом" међу Србима које је познавао; доцније, када је видео како је овај човек који ни основну школу није свршио, брзо ушао у науку о језику, он га је без устезања назвао „граматичарским генијем". У сваком случају код њега је била велика духовна енергија, јака памет, оштар критички дух, природан здрав разум, и Мушицки га је са разлогом називао *бодрим* и *крилатим Вуком*.

Његов посао је огроман, и у погледу плодности стоји на првом месту у српској књижевности. Почео је писати млад, и кроза цео живот није напуштао посао. За пола века неуморне и непрекидне делатности, он је извршио неколико великих послова, од којих би сваки за се био довољан за живот другога човека. Највећи део његова посла то је прибирање народних умотворина и описивање народнога живота. У тај посао он је унео не саму своју велику радну снагу и неуморну истрајност, но извесно књижевно разумевање, готово књижевни укус Не само међу Србима но и међу свим Словенима он је тај посао радио боље но ико, и његове збирке народних песама заузимају прво место у историји словенских књижевности. „Свим другим скупљачима народнога блага на Северу и Југу био је Вук први и класични узор" (Др. Матија Мурко). Станко Враз посветио је 1839 Караџићу прву збирку словеначких народних песама, а 1845 писао да би желео цео живот провести крај њега. За Караџићевим примером у скупљању народних песама пошли су код Чеха и Словака: Шафарик, Палацки, Јан Колар; Челаковски му је посветио своју прву књигу чешких народних песама. Тај његов посао није имао само књижеван и научан значај но и националан. Прикупљајући народне умотворине и описујући народни живот у готово свим српским покрајинама, без обзира на политичке и верске поделе, он је Србима дао појам да су једна душевна

целина, и тако силно допринео стварању општег националног осећања српског. Наглашујући непрестано етничку чистину и снагу балканскога Српства, он је више но ико радио на национализацији оних крајева на народној периферији где је национално осећање бледело, или се још није било развило. Његове збирке, те „рапсодије српских хомароида из XIX века“, постале су опште народно благо, прошириле су се на све српске крајеве, и у етнички слабије крајеве где је извор народне поезије био усахнуо. Његове збирке су у Европи побудили велики интерес и симпатије за српски народ, а у доба стварање српске државе те симпатије биле су драгоцене. Са правом, већ 1826, он је писао: „ја сам народ српски с ученом Европом познао“. И његове збирке не само да су сачувале највећи и најбољи део наше народне поезије, но својим сјајним сликањем велике и јуначне народне прошлости дале су српском народу, који је увек имао епску машту, осећање да није од јуче, улиле му самопоуздање и веру у будућност, и данас врше велики утицај у народној маси. И тим прикупљањем народних песама, описивањем живота целог српскога народа, истицањем етничке чистоте и националне особености српске, Караџић је можда главни творац српскога национализма у XIX веку. Он му је дао чисто и снажно западносрпско обележје.

У питањима језика и правописа његов рад је био одлучан, могло би се рећи дефинитиван. Он једном за свагда сузбија руско-словенски језик из српске књижевности, и извојева победу народном језику, подиже га на висину књижевног језика и за Србе и за Хрвате. Он није успео у оном што је у први мах замишљао: да народни језик, без икаквих позајмица и страних утицаја, постане књижеван језик, није успео да херцеговачко наречје постане опште наречје, али је успео да жив и народни језик потисне мртви црквени и школски језик, да исто онако као што је извршио пуну национализацију српског осећања изврши и демократизацију књижевног језика. Њему се дугује за прву граматику и први речник српског народног језика, као и први српски превод Новог Завета. Логично идући за писцима XVIII века који су напустили црквену азбуку и усвојили грађанску азбуку, он је упростио српски правопис, потпуно га прилагодио фоне-

тичким законима српског језика, и створио најупрошћенији и најрационалнији правопис који данас у опште постоји.

Али, ипак поред свих тих великих и несумњивих заслуга његових, данас се не може примити претерана Даничићева реч да је Караџић „отац нове српске књижевности“, из простога разлога што је пре њега, и у његово доба и мимо њега, било добрих српских писаца и прогресивне српске књижевности. У чисто књижевном погледу његов значај је мањи, више посредан но непосредан. Али и на том пољу он има знатних заслуга. Он је положио основ српском књижевном језику, и својим јасним, једрим, живим и крепким стилом показао како треба лепо српски писати. Као Хердер, који је у немачкој књижевности одвраћао писце да не буду „Пиндари“ и „модерни Анакреони“ но да се врате националном извору, германској старини, тако је и Караџић нападао класицизам и књижевну и школску литературу, и писце враћао народу и народној поезији. Његово схватање народа и народне поезије примили су доцнији романтичари, развијали оно што је он писао, остваривали идеје које су код њега нашли. Око половине XIX века почиње цео један култ Вука Караџића. Ђуро Даничић га је сматрао за неку врсту националног Месије, и 1849 писао: „да није Вук на свијет дошао, могли бисмо свашта мислити, али кад он дође, то нам је највећи јемац да нећемо пропасти“. Бранко Радичевић је певао:

Ноћ нам дође са Вука једнога
Данак бели, браћо, са другога.

Омладина је прославила педесетогодишњицу његова рада, а његова смрт примљена је као општа народна жалост. 1865, Фрањо Миклошић, Огњеслав Утјешеновић и Јован Суботић, у позиву за издавање целокупних Караџићевих списа, назвали су га „другим Мојсијем“ који „отвори народному духу нашему у жедној пустињи незнанства бистро врело живота народнога“. Он је био од предсудног утицаја на духовно формирање познијих романтичара, који су га назвали „Мојсијем нове српске књижевности“, и са доста разлога нараштај од шездесетих година назива се и „Вуковом Омладином“. Са Караџићем је био случај као са свима великим реформаторима, сувише оспораваним и снижаваним у једно време, претерано истицаним и величаним у друго време. В. Јагић

са разлогом пише: Као што је Вук у своје време страдао од неправичних и пристрасних напада на његову реформу, тако после коначне победе сви српски писци његовога правца када говоре о његовој реформи, лако падају у противну крајност — у претеран панегеричан тон.

И кад се одбије на сва та претеривања, Караџић остаје као један од највећих људи у српском народу и у српској књижевности. Он је један од оних који су највише радили и стварали и најјаче утицали, централна личност српске књижевности у средини XIX века, за XIX век он што је Доситеј Обрадовић био за XVIII век: књижевни реформатор и национални творац.

J. Скерлић.

О ЦРНОЈ ГОРИ.

II

Финансије.

Непосредни порез састоји се од „даније“ и „пореза“.

Дација је уведена 1853 и претрпела је неколико измене до 1904, када је добила свој садашњи облик. То је пореза која посредним путем оптерећује принос од пољопривреде, рачунајући ту и стоку: рало земље (1.820 □ м.), орнице 1·60, косу ливаде) 3.640 □ м.) 0·80, брава (овцу) 0·20, говеда или коња 1·00, улиште (кошницу) 0·30, свињу 0·40, корен маслине 0·08, килограм вина 0·015. килограм ракије 0.06 перпера. Дација нема минимума за ослобођење. Порезује се и 1/16 од рала и косе. Она се наплаћује без обзира на плодност земље и евентуалности. Катастар земљишта није извршен.

Порез на принос од зграда састоји се од пореза на млинове и ваљарице — 5% од чистог приноса, а на кирије кућне — 5% од годишње кирије. Нове куће „поземљуше“ ослобађају се за четири, а куће „на под“ за шест година. Први је установљен још шесетих година, а други 1881 године, наравно у другом облику. Катастар кућа врши се од 1910 године; свршен је у неколико места.

Порез на радње, установљен прво 1899, има од 1907 овај облик: порез на чист принос од радње — 5% код нов-

чаних завода, акционарских и осигуравајућих друштава, и порез на капитал уложен у радњу — 1% за трговце, 2% за занатлије. Порез на капитал дат ма у коме облику под интерес, било приватнима, било заводима, установљен 1904, има стопу 5%. Ни у једног од ових пореза нема минимума за ослобођење.

Порез на принос од личног рада установљен је 1904 — 1% до 1000 перпера, а 2% на већи принос. Ослобођен је минимум од 700 перпера годишње.

Свештенички прирез уведен је 1900 за поданике обе хришћанске цркве и муслимане по 5·60, 4·60, 2 перпера од укупног давања пореза и дације.

„Обавезни рад" (кулучарина) уведен је као факултативан од 1904, а од 1906 као обавезан — 6 перпера с главе на главу, почевши од седамнаесте године.

Посредни порези почели су се уводити од 1865 године.

Постоји и монопол соли. Набавка се врши путем лицитације, а малопродаја је монополисана за трговце који се обвежу да ће је продавати по најнижој цени. До 1910 со је купована од *Dette publique ottomane*, после од Р. Жутkића у Котору. У 1907 купљено је 3,000.0000, у 1908 2,500.000, у 1909 2,000.000, у 1910 4,500.000, у 1911 2,000.000, и у 1912 3,000.000 кг. Просечна куповна цена је 2·80 перпера по квинталу. 1909 била је врло добра, и то се одазвало на сточарству у 1910.

Монопол дувана заведен је од 1 јануара 1904 године законима од 1903 и 1905 за рачун талијанског „Друштво задружне режије црногорског дувана", претвореног у 1905 у „Црногорско Анонимно Друштво" са седиштем у Венецији са акционим капиталом од два и по милиона перпера. Друштво је обвезано да подигне фабрику за прераду дувана у Подгорици и да је одржава у добром и исправном стању, са простором од најмање 4.000 □ м; подићи магацине у Подгорици и Бару за скупљање домаћег дувана; саградити магацине за раздавање прерађеног дувана у Подгорици, Бару, Цетињу, Никшићу; да уреди два или више угледних добара за гајење дувана — све то о своме трошку. Оно даље има дужност да допусти гајење дувана на простору не мањем од 546 хектара и да откупљује дуван по ценама како би се исплаћивала производња. Оно прерађује домаћи и страни дуван. Концесија траје 25 година, до 31 децембра 1929 го-

дине. По истеку тога рока сва некретност друштвена прелази у својину Црне Горе. Затечену робу исплатиће Црна Гора по куповној цени, односно по цени производње. Капитал уложен у предузеће има се амортизовати за 20 година почевши од 1910 године. Од добити узима се двадесети део за амортизацију, затим двадесетина вредности непрерађеног дувана кога мора бити у слагалишту за годину дана унапред, или чија вредност је утврђена на 400.000 динара, 5% на неамортизовани капитал, остатак се дели између друштва и државе, тако да Црна Гора има 80% од њега за продају учињену у земљи, а 20% за продају у иностранству. Стоји до воље Црној Гори да изврши амортизацију за 15 година, повећаним отплатама или одједном, у ком случају даје друштву као награду трогодишњу чисту добит. Држава врши контролу преко једног свог чиновника, она прописује правилник за рачуноводство. Она поставља препродавце и кажњава преступнике. Капитал друштвени на концу 1909 и 1910 износио је 1.400.000 у алату и 1.100.000 у роби. Сем тога друштвени капитал представља и позајмица држави за раније године која у 1909 чини 780.000, а у 1910 810.000. Приходи у 1911 и 1912 чине по 1.200.000 од продаје у унутрашњости, по 600.000 од продаје у иностранству. Чисти приходи у те две године употребљени су и то 560.000 у 1911 на „интерес од 5% на дуг монополу дувана и суму потребну за амортизацију капитала, а остатак за поделу према уговору у цељу смањивања текућег рачуна", а 400.000 у 1912 на „интерес од 5% на дуг монополу дувана и суму потребну за амортизацију капитала", према пројекту монополског буџета за те године.

Максималан простор на коме је произвођен дуван био је до 390 хектара; у 1910 он је 222, а у 1908 био је 163 хектара. Принос од хектара креће се између 2.200 и 150 перпера. За последњих шест година потрошња дувана у земљи попела се за 25%, на 160.000 кг. У 1911 подигнуте су цене за 50%.

Монопол цигар-папира уведен је за државни рачун 1908 године.

Сем ових правних монопола постоји и један фактички монопол, монопол писаћег материјала. Државни „депо писаћег прибора" набавља на страни материјал за државна надлештва. Тај материјал не плаћа царину 10%. Друго, стране

фирме испоручују материјал franco Котор. Држава има преносних средстава. Њену конкуренцију немогућно је издржати према томе.

Државна трошарина на алкохолна пића уведена је законом од 1909. Она је прохибитивна за страна алкохолна пића од 25%.

Таксе су уведене 1881, прво за судску радњу, за тим 1909 годину као жиговина лозова и срећака (20% од вредности и 200 годишње за одобрење продаје), па 1910 таксе за извршење судске пресуде. 1912 године по закону о таксама уведене су таксе, сталне или процентуалне, за сва акта који долазе пред државне власти или од њих произлазе.

Увозна царина уведена је 1881 — 4% ad valorem, и то у почетку само трговце, за тим је уопштена, 6% од 1892. 1899 уведена је за пића и дуван специфична царина, и царина по вредности повећана од 6 на 8%, и то за робу из уговорних држава, а за другу 4%. Извозна царина постојала је на руј и рибу. 1899. Ова царина је проширена на коже и вуну, и повећана је. Специфична извозна царина креће се између 1 и 16 перпера од 100 кг. Те године уведене су и споредне царинске таксе. 1904 уведена је царинска тарифа минимална и максимална, са увећаним ставовима по вредности и специфичном царином проширеном и на колонијалну робу. Тарифа садржи 17 класа. Минимална царина по вредности креће се између 10 и 25%, специфична између 6 и 20. Максимална је већа од минималне код царине по вредности $1^1/_2$ до 4 пута, а $1^1/_2$ до 10 пута код специфичне. Царина на алкохол је прохибитивна, минимал се креће између 6 перпера и 4.000 перпера.

Провозна царина је укинута.

Споредне таксе су: лежарина 0·05 од 100 кг., мерачина 0·20 од 100 кг., декларација 0·10 од примерка, признаница 0·10 од примерка, уверење 0·50, печат 0·10, статистичка такса 0·20—0·30 за 100 кг., робе или 0·02—0·50 по комаду од живине и стоке.

Разрез и прикупљање дације врши сам капетан племенски. За разрез осталих пореза постоје порески одбори од 3—5 лица које по варошким општинама поставља министар финансија. У капетанијама одбор чини капетан као председник са кметовима. Наплату, пак, врше племенски капетани, и

председници општина по варошима. Порез на куће плаћа се царинарницама где их има. Разрез дације и пореза врши се сваке године. Дација се плаћа у два рока-полгођа, а порези у четири тромесечја.

Солара има осам. Царинарница, „финансијских капетанија“, 23.

Први закон о буџету донет је у 1901 години. Овај који сада важи вотиран је од скупштина у 1906. Буџетска година почиње 1 јануара, рачунска 1 маја. Сви приходи и расходи према закону морају се показати у буџету, који се прави сваке године. Уобичајено је међутим да се у буџет не уносе суме од обавезног рада, монопола дувана и приходи за чиновнички фонд. Са пројектом буџета подноси се завршни рачун последње закључене буџетске године и финансијски закон за годину за коју и буџет. О буџету решавају оба законодавна фактора. Кад се скупштина не сазове, Круна сама продужава буџет. Постоје буџетске дванаестине као привремене мере. Право задужења имају оба законодавна фактора, међутим може и сама круна то учинити у изванредним приликама и то до суме од 200.000 перпера. Ванбуџетске издатке одобравају оба законодавна фактора, али то може и сама круна у изузетним приликама до суме од 50.000 перпера. Скупштина у свима тим случајевима има обавезу накнадног одобрења.

Буџет прави министар финансија. Предлог буџета има општи (главе и партије) и специјални део (главе, партије, позиције). Приходи буџетски одређује се према просечном приходу последње три године. Што се тиче расхода, дозвољени су вирмани по позицијама исте партије, и то у сродним материјалним или личним потребама. У буџету постоје три кредита као буџетски резервни кредити: кредит за недовољно предвиђене расходе из кога црпу сами министри до 500 перпера, а на веће суме треба да имају највише одобрење, кредит за ванредне државне потребе за чију употребу решава скупштина или сама круна у изванредним приликама, кредит од 5.000 перпера за непредвиђене ситне издатке на расположењу министара.

Министар финансија је првостепени наредбодавац; он отвара кредите. Он је једини благајник примања и издавања. Посредници су му у овим пословима 23 финансијске благај-

нице — царинарнице. Сви се приходи у њих стичу, а преко њих се и исплата врши.

Главна контрола има стално и непосредно право надзора: њен рачунополагач даје визу сваког издавања и примања. „Диспозициони Фонд" стоји под непосредном контролом скупштине.

Чиновничке плате издаје се у другој половини месеца.

Први буџет по овом закону јесте од 1908 године.

Буџет прихода био је у 1903 1,990.000, у 1912 је 4,650.000. За десет година порастао је за 115%, годишње 11,5%. Нееластични порези: дације, свештенички прирез, обавезни рад, давали су исте приходе. За све време ове периоде приходи од њих остали су исти: дације 700.000, свештенички прирез 125.000, обавезни рад 250.000 Сви остали приходи јавноправног карактера показали су тенденцију за увећање: порези од 37.000 у 1903 на 285.000 у 1912, царине од 365.000 на 1,200.000, таксе од 18.000 на 105.000; монополи од 275.000 у 1904 на 480.000 у 1912; трошарина заведена у 1910 дала је 240.000, и свакако да и она неће подбацити. Овај однос више дугује екстензивној црти пореског система. То се види из окамењеног односа у коме ови приходи стоје према укупним приходима за последњих десет година, рачунајући од 1903 године: 81, 76, 66 69, 88, 85, 72, 84 79, 79%. Од приватноправних прихода, узевши ту приходе од привредних и саобраћајних установа, ниједан не показује тенденција за рашћење Приход од саобраћајних установа (пошта, телеграф, дилижанска вожња) почевши од 1903 до 1910 био је исти, око 250.000, са изузетком 1905 када је био 390.000, вероватно у вези са унутрашњим политичким прекретом. Ни године анексионе кризе, 1908 и 1909, нису га могле померити. Од једном се у 1910 пење на 450.000, и ту остаје. Овај скок проузрокован је таксом од вожње државним аутомобилима заведеним 1909 године, и према томе не може се узети у обзир кад се одређује тенденција овога прихода. То у толико пре што се за три године није поновио.

Буџет прихода од 4.000.000 утврдио се од 1910 године. Он се још у 1909 попео на ту цифру због ванредног прихода, око пола милиона, од ковања новца.[1]

[1] У буџет прихода унете су и суме од обавезног рада.

Буџет расхода[1] од 2.654.000 у 1903 години показује 4.750.000[2] у 1912 Буџет пак самих редовних расхода од 1.826.000 у 1903 попео се на 4.360.000 у 1912 години, преко два пута. Највише се попео у 1906 (2.790.000) за 42% према буџету из 1905, или (2.560.000) за 35% према истом, ако се узму само буџети редовних расхода. Јачи скок је био, затим, у 1910, (4.800.000 за 35% према 1909 години, или (3.700.000) за 22% према њему, ако се пореде буџети редовних расхода. Велика висина буџета 1906 дугује се прекрету у унутрашњем јавном животу Црне Горе, а 1910 због издатака на амортизацију дуга и јубилејске свечаности.

Буџет расхода од 4.000.000 утврдио се 1910 године.

Све партије у буџету расхода показују тенденцију за рашћење.

Партија на врховну државну управу прати највеће скокове у периоди од 1903 до 1912 година. У 1906 години она је три пута већа но у 1905 и чини четвртину целогу буџета (860.000); 1912 она је за половину већа но у 1906 (1.060.000) и чини четвртину целога буџета. То долази од појава већ назначених које су проузроковале пењање буџета расхода, јер се и народно представништво и амортизације плаћају из те партије. После ове партије долазе расходи министарства унутрашњих дела, она чини (900.000) 22% буџета за 1912 години. Партија министарства правде показивала је стално опадање до 1906 године. Реформе које су после настале повећавају је док је не утростручe у 1912 години (320.000). Министарство просвете и црквених послова има исту судбину као и министарство правде. У 1912 године буџет му је четири пута већа но у 1906 години (620.000). То поглавито долази од реформа изведених у том периоду: регулисан положај учитељства, свештенство добило плате, установљена позиција за питомце на страни. Мада министарство финансија у буџету редовних расхода не показује никакав напредак за целу десетогодишњу периоду, мора се узети да и његови издатци имају исту тенденцију као и код осталих ресора. То због тога што је највећи део ванредних кредита утрошен на његове послове и грађевине, путове. Министарство војно, које има само једну

[1] У буџет расхода, и то редовних расхода, унете су и суме које троше на сврхе прихода од обавезног рада и издатци на министарство војно.

[2] Ту нису рачунати ратни кредити.

партију у формули: „на министарство војно уз друге приходе“, такође увећава своје расходе; они су 5% од буџета за 1912.[1]

Збир свих редовних расхода, почевши од 1903 па до 1912, чини 28.000.000, а ванредних 4.500.000. Највећи ванредни расход је 1.200.000 у 1910, а најмањи 1.500.000 перпера у 1904 години. Просечан је ванредни расход 450.000, 14% укупног буџета за сваку годину.

Свршиле су се дефицитом године: 1903 (670.000), 1907, (50.000), 1908 (470.000) 1910 (550.000), 1911 (120.000), 1912 (100.000) у укупној суми око 2.000.000. Имале су суфицита године: 1904 (400.000), 1905 (500.000), 1906 (200.000), 1909 (600.000). Укупно 1.700.000 У годинама дефицита држава је узимала 9% мање од пореских обвезника но што је потрошила (2.022.850 на 22.800.000), у годинама суфицита 17% више (1.700.000 на 10.200.000).

У 32.700.000 прихода, за тих истих десет година, било је ванредних прихода од ковања новца у 1906, 1908 и 1909 години до 800.000 перпера.

Ова десетогодишња буџетска периода свршила би се буџетским дефицитом од око 1,5 милиона перпера, стварним око 0,5 милиона.

Државни дуг стоји овако: Црна Гора дугује Црногорском анонимном друштву за монопол дувана за зајам у 200.000 од 1903 191.000 перпера, за тим по зајму за грађњу пута Ријека-Вир 524.894.85 — свега 714.894.85 перпера. Овај дуг од 5% огарантован је приходима државним од монопола дувана.

Први јавни зајам је учињен по закону од 1909 у номиналној суми од 6.000.000 перпера. Зајам је створен емитовањем 5% државних облигација на лондонској берзи. Емисиони курс је 97%. Посредник је банкарска група Boulton Brothers et Company у Лондону. Приход од зајма је 5.190.000, дакле 86½ за сваку облигацију од 100 перпера. Зајам ће се амортизовати до 1946. Годишњи ануитет је 367.000. Службу око обвезница и њихову извлачењу врши Црна Гора. Пре 1920 не може се цео зајам исплатити.

[1] Из ове партије се плаћа кор перјаника (телесне гарде). Перјаници се бирају из најбољих кућа. Њих има стотина, са једним командиром на челу и два „официра страже“. Њих је увек половина на служби, а половина код куће. Плате су им 50 и 60 перпера, према томе да ли ко има десет година службе или мање. Служба перјаничка траје доживотно.

Према закону од 191 закључен је зајам посредством Bodenkreditanstalt-а у Бечу од номиналник 3,500.000 перпера. Зајам је остварен емитовањем обвезница 5% Емисиони курс је 98%. Приход од зајма је 3,405.489 44 перпера, било би дакле 97.3%. Зајам ће се амортизовати за 50 година Пре 1922 не може се приступити конверсији овог зајма, нити појачаном извлачењу обвезница, нити потпуном отказу. Службу око обвезница и њиховог извлачења врши банка. За накнаду трошкова за то банка добија 25% од годишњег ануитета. Ануитет је 95.725 перпера, 1962, 38.012·52.

За амортизацију првог зајми дати су као специална гарантија приходи од монопола соли и царина (узевши ту и споредне царинске таксе). За други, пак остатак тих прихода и прихода од монопола цигар-папира, као и овлашћење да поверилац може „у опште да сва законита средства примени да дође до наплате која му припада“.

Оба зајма су грађена: за исплату сталних дугова Bodenkreditanstalt-у и Länderbank-у у Бечу 1.400.000, привремених дугова 145 000, за оснивање хипотекарне банке 2.500.000, и остало за државне зграде, путове, мостове.

Према закону од 1912 направљен је принудни унутрашњи зајам од 2,000.000 перпера, у облику папирног новца, с роком за годину дана. То је ратни зајам.

Општинске финансије регулисане су законом од 1903 и правилником министра унутрашњих дела од исте године. Општински су приходи: пореза на куће, уведена 1881, 1·12 перпера од сваког метра дужине ако је кућа призремна, а 2·24 перпера ако је на спрат — тако звани „метрарина“; пореза на псе (4 перпера годишње), на карте, домине, билијар (120 перпера годишње), на кола (од 12 до 58 перпера годишње); такса за обављање ма какве радње, стално или привремено, (од 2 до 1000 перпера), за све административне радње; казне по полицйском праву; трошарина општинска на све живо (од 0 02 до 0 20), на сваку кожу (од 0·02 до 0 40), на свако пиће (0 02 од кгр.), на све апотекарске ствари (2% од вредности), на прекогранично грожђе (0 01 од кграма); кланична такса, ловачка такса, мерачина (кантарина); монопол жижица и пушчаног материјала; путнина — дневница општинских чиновника за рад ван канцеларије; прирези које установи општински одбор — 15% од целокупне државне

порезе за радње у општини цетињској за 1911 годину, школски прирез општине цетињске.

Држава је ипак принуђена додељивати помоћ појединим општинама за покриће дефицита. Од 10 општина, колико их свега има, држава је у 1910 морала да потпомогне 5 највећих и најнапреднијих: Бар и Улцињ (са по 1.500 перпера), Подгорицу (са 3.600), Никшић (са 2.500), Цетиње (са 18.000).

Јавни општински зајмови нису познати. Општина цетињска највише дугује, око 80 000 перпера Црногорском Анонимном Друштву које експлоатише монопол дувава.

Тихомир А. Поповић.

ЕСТЕТИЧКА ПИСМА ИЗ РИМА.

VI

Рим, 15 јуна.

Оставивши пред вратима *Капитолског Музеја* оно што је енглески пјесник Китс једном приликом назвао „the dull cataloque of common things“,[1] отишао сам јутрос да учиним дужно подворење чувеној галерији античких статуа на Капитолском Бријегу. Не узимајући у рачун драгоцјену збирку императорских салика, која је већ на гласу, биће да је у овом музеју сакупљено до сто и педесет разних скулптура, од којих су двадестак њих ремек-дјела првога реда Ту су, између осталога, *Капитолска Венера*, *Гал на умору*, статуа „красног“ *Антиноја*, љубимца ћесара Хадријана.

Ви се, госпођо, тих кипова сјећате бесумње врло добро: гледали смо их, у своје вријеме, раме уз раме. Прве сам двије статуе споменуо и у свом путопису *У Латинима;* али оно што сам тамо о *Галу* казао није нипошто примјерено истинској вриједности ове мајсторске работе. Ја сам је онда, за цијело, *одсутним* очима гледао, те према томе јако потцијенио. Имајући у виду више техничку обраду, но умјетничку концепцију ја сам у њој хвалио нарочито вјешту репродукцију природе, ријетки *specimen* умјетничког реализма. *Гал на умору* је, међутим, и нешто друго, нешто

[1] „Глупи списак обичних ствари“.

више. Осим крепког живота и етничког карактера, који је у њему изражен, овај „варварин“ одаје уједно и велику, управо херојску душу. Његова је смрт — смрт јуначка. Оборен у часу кад је своје другове храбрио на јуриш (то се види по бојној труби коју је истом пустио из руку), племенити рањеник пао је на десно стегно, ногу је подвио, на десну се руку обочио, док му је глава клонула к прсима. Види се да га живот оставља, да му се вид гаси, али је он љути бол и смртни страх савладао витешки. Тај камените лик доиста је као књига која сама проговара и неуку. Од једнога погледа на њ зачну се јака чуства, и човјек вели нехотице сам у себи: душа која се с муком пробија из оних рањених груди, и ако проста, варварска душа, нема шта да завиди оним сродним душама које се смрћу бориште на крвавим бојиштима Термопила и Маратона.

Друга мисао, која ми се по глави врзла посматрајући ово ремек-дјело Лизипове школе из *хеленистичког*[1] доба, бијаше мисао да је у животу човечјем посве мало тако чистих, потпуних и несебичних уживања, као што је уживање у великим умјетничким дјелима. Суза одушевљења која је Винклману из ока потекла кад је први пут ступио пред *Белведерског Апола*, спада несумњиво у најчистије и најблагородније сузе што се из самртничког ока исциједише. Имати осјећања за живописе великих пјесника и за пјесме великих живописаца; знати уживати у афресцима *Сикстинске Капеле*, у *Симфонијама* од Бетовена и у разним љепотама природе — то су, можда, најотмјеније сласти и радости у животу. Чуство милине и задовољства што смо га осјетили при посматрању истинске љепоте, тековина је која не пропада:

„A thing of Beauty is a joy for ever“ (Keats).

Хеленистичког је поријекла или, у најгорем случају, дјело нео-атичке школе из времена римскога царства, и чувена *Венера Капитолска*, у којој вјештаци назиру особита обиљежја (грацију и мекоћу) школе Праксителове. Попут *Венере од Книда* у галерији ватиканској, и ова божанствена жена приказана је гола, и то у тренутку кад се спрема да сађе

[1] Овако се у историји умјетности назива доба које иде од смрти Александра Великог (323 пр. Хр.), па до римског освојења Египта (30 пр. Хр.).

у купку. Покрај све своје наготе, она је у погледу свом тако чиста и безазлена, да у гледаоцу поништава сваки осјећај материјалне похотљивости. Љепота што се извија из овог складног тијела, отима се, иначе, свакој анализи. И, у истини, је ли могуће ријечју саздати ритам и хармонију контурâ, спретност кретње и дивну моделацију женских облина? У складу са самим предметом, кретња је у овој статуи куд и камо јаче наглашена, него ли је то случај код осталих кипова божанствене Афродите, којој — веле — није потребита кретња, па да буни и осваја умове људске.

Убавог *Антиноја* „с наклоњеном главом и сањалачким очима“ посјетилац италијанских музеја срета често у својим естетичким екскурзијама И увијек га мисионо лице овог спретног момчета једнако привлачи и плијени његову пажњу; оно га привлачи као стољетна загонетка која није још до краја ријешена.

Под његовим младачким челом станила се, рек'би, нека потајна туга; али туга која се мушки ограђује од туђега милосрђа. Поглед му је благ и пријатан, али у исто вријеме некуд изгубљен и као занесен у регионима у којима су снови и слутње све, а воља готово ништа. Црте његова лица опомињу на идеалну љепоту јелинског типа, мада се од овога унеколико одмичу. Узраст је диван, но нипошто без мана. Знаоци налазе да му лијево раме, за длаку, од деснога одскаче. Једре груди и жилава стегна подсјећају, додуше, на гимнастичко васпитање грчке младежи, али се овдје мушка снага складно здружила са елеганцијом. Умјетници су овај урнек мушке љепоте приказивали час као бога, час као јунака — понекад као Диониза, а понекад као Хермеса или Апола —; но у ком год се виду јављао, дивна хармонија његових младачких облика остаје увијек једнака, увијек себи равна.

Ко ли управо бјеше тај Антиној? Бјеше ли му и живот тако загонетан, као што је загонетна његова камена личност? О животу се његову мало што зна, а смрт му је обавита у густој магли.

У својој педесетој години, путујући по божанственој Хелади, наиђе Хадријан у Минервину граду на младог, тек осамнаестогодишњег Антиноја, родом из Витиније, но који је своје поријекло доводио из Аркадије, отаџбине пјесама и

пастирства. Који га случај доведе у прилику да се упозна с моћним ћесаром, то се тачно не зна; али Антиној постаде ускоро царев миљеник и нераздвојни пратилац.

Хадријан проведе том приликом дуже времена у Грецији — у земљи својих умних симпатија — чија га умјетност бијаше занијела још у младим данима и чијем препороду бијаше посветио зрелије године свога живота. Те су године биле, можда, његове најљепше. За њим је у тај мах стојао читав један живот обилата и устјешна рада. У римском свијету владала је свуда безбједност и дотле незнана добробит. Народи подвржени римскоме орлу упираху благодарне очи у Хадријана, достојног насљедника племенитог Трајана. За њих је овај мирољубиви ћесар био прави отац, као што је за научнике и умјетнике био даровити садруг, а за ратнике и чиновнике неуморни сатрудбеник и суборац. „Његова најближа околина — вели један биограф из старине — налазила је у њему попустљива пријатеља, који је имао осјећања и за туђе радости и за туђе жалости“.

Хадријан је у тај мах све своје силе улагао, да би куд и камо обновио стари сјај јелинске културе. У томе је раду млади Антиној био његова десна рука, онај који је на практичном пољу утирао пут његовим великим идејама. А те идеје невјероватном брзином су се преобраћале у конкретну стварност. По налогу моћног ћесара, јавне грађевине, друмови и луке, па чак и читаве вароши,[1] ницале су као из земље. Његов смисао за љепоте природне не бијаше ниуколико ужи од његова смисла за умјетност. Један царев биограф из старине забиљежио је један догађај, који би прије кадар био да окарактерише каква модерног естета, но човјека из старине. Хадријан ће се једном попети на брдо Етну, да би отуд могао да се нагледа младог сунца на уранку.

Кад се, госпођо, узме на ум да је млади Витињанин; као слушалац неопитагорске философије у мудрој Атени, био присталица оне мистичне теософије уз коју заносно присташе и сам ћесар, онда нас његово међусобно симпатисање не мора да зачуди. Из Грчке ће Антиној са својим царским пријатељем, преко Мале Азије, Сирије и Палестине, отпутовати у Египат, гдје су фараонски споменици, јератичка предања

[1] Адријанопољ, Адријанотер.

и владајући александринизам морали, јамачно, пружити нове хране њиховом радозналом духу и њиховом трагању за посмртним удесима рода људскога. Међутим, за њихова боравка у Египту, почеше да се јављају у Палестини опасни знаци народног устанка; напоредо с тим стаде да се проноси легенда да су неки видовити људи, дајбуди пророци, нагovијестили скору смрт Хадријанову. У томе пуче изненада глас да је Антиној претекао у гроб свога окруњеног пријатеља, утопивши се на једном путовању по ријеци Нилу.

Дивно момче погибе, по свој прилици, пуким случајем. Али се савременом свијету та нагла смрт не учини природна, људи хтједоше да је доведу са оним злогуким пророчанством о смрти Хадријановој, и то на један врло чудноват начин. У то је доба, у опће, владало мишљење да појединац може да умилостиви свирепу судбину и откупи живот другоме створу, жртвујући се за њега својевољном смрћу. Кроз гомилу се, према томе, пронесе глас да је Антиној свој млађани живот прегорио из љубави и благодарности према Хадријану.

Овом тумачењу напрасне смрти Антинојеве дао је израза и познији римски љетописац Аврелије Виктор, нагласујући, на неки начин, као да је дјело самопријегора младог Витињанина почињено било са царевим знањем и његовим претходним пристанком. Но то је тврђење сувише наивно, а да би могло бити вјероватно. Даде ли Антиној у истини „живот за цара“, онда се то морало десити не само *без*, но и *против* Хадријанове воље.

Антинојева је статуа, као што видите, госпођо, моју пажњу скренула на једног великог римског ћесара, о којему сам тек доцније, згодном приликом, имао намјеру да вам коју проговорим. Да ли ће вам ова мала историјска шетња бити по ћуди, не могу знати; но рекао бих да тим нијесам опет „испао из предмета“. У то име допустите, милостива пријатељице, да продужим странпутицу и уједно докрајчим ово писмо.

Последње године свога живота провео је Хадријан у својој „вили“ на оним чувеним Тибуртинским бреговима, гдје се раније подизаху љетниковци Хорација и Меценатa, Брута и Цезара, триумвира Антонија и историчара Салустија. Та „villa“ је, по разним описима што се о њој сачуваше из ста-

рине, била право чудо својега времена — комплекс величајних грађевина свију познатих стила, којима се обрасци налажаху тамо-амо по римском свијету. Царске одаје, храм, библиотека, палестра за разне игре, стадиј, разна позоришта, купке, дивот баште, све је то удешено било према већ у свијету чувеним урнецима из Хеладе и Мисира. Све се умјетности бијаху, тако рећи, срочиле да ту ћесарску стојбину што сјајније и што гиздавије украсе. Она је, према томе, у неку руку, представљала језгру, компендијум свега оног што се у то доба могло да сматра као огледало уљудности и конфора у грчком и латинском свијету. Ту у том питомом збјежишту намјераваше Хадријан да у пријатељском кругу проведе своје старе дане. Али га наједном попаде ужасна чама, којој се придружише и болови физични. Господар свијета поче да се носи најцрњим мислима — мислима о блиском крају живота. Али је смрт дуго оклијевала да га к себи позове, баш као да је хтела да му остави времена, да се понајлак увјери о штурости и бескрајном ништавилу свјетске славе и свјетског богатства.

Као што ће с Марком Аурелијем на царски пријесто засјести стојички филозоф, тако је, за Хадријанова царовања, царством управљао један крунисани естет, књижевник и умјетник по природном нагону, радозналац на свима пољима умне дјелатности. Неуморан хаџија, пропутова Хадријан листом све провинције и обиђе све знатније вароши простране римске империје, трудећи се да их уљепша, а понекад из самог темеља прегради. У самоме Риму сазидао је храм Венере и Рима, обновио безмало из основа Пантеон, форум Августов, Агрипина купатила и мноштво других јавних здања. Но главно му је дјело, као градитељу, било подизање сопственог гроба, оног џиновског маузолеја који ће се с временом претворити у папинску тврђаву *Castel Sant' Angelo.*

Рекао сам навише да је Хадријан био један крунисани естет, и тај сам назив употребио овлаш; употребио сам га у најмодернијем значењу те ријечи. Од разних наука које се у мирно доба гаје, почињући од филозофије и астрономије па до медецине и права, све је то он хтио да изучи, из пуке радозналости. Он је, међутим, у многом правцу био човјек настраних ћефова, а истакнута његова црта била је тежња за архаизмом и примитивношћу. Примјера ради, бесједнику Ци-

церону претпостављаше бесједника Катона, пјеснику Вергилију пјесника Енија, а бесмртном Хомеру готово непознатог Антимака.

За те умне настраности његове, историја му се данас освећује; она му их с пуним разлогом уписује у гријех.

МАРКО ЦАР.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Две женске књиге.

[*Исидора Секулић:* Сапутници. Издање С. Б. Цвијановића, Београд, 1913.

Милица Јанковић (Л. Михајловић): Исповести. Издање С. Б. Цвијановића. Београд, 1913].

Жене које пишу нису новина у српској књижевности, или боље рећи у српској библиографији. Почевши од „славеносербске списатељице и гражданке Арадкиње“, „Еустахије от Арсич, рождене Цинцић“, која је почела писати још 1814, читав је низ жена које су се огледале у књижевном раду. Неколико од њих занимљиве су као личности, тако Милица Стојадиновић Србкиња и Драга Дејановић; неке од њих, као Г-ђа Јелена Димитријевић, показивале су у своме писању и извесних књижевних особина. Али жене праве књижевнице јављају се тек у најновије доба: у поезији Г-ђа Даница Марковић, и сада, у прози, Г-ђице Исидора Секулић и Милица Јанковић.

И Г-ђица Секулић и Г-ђица Јанковић јавиле су се последњих година, и то у овоме листу, и сада, готово у исти мах, изилазе са првим својим књигама. И ако се оне јако разликују по својој природи и књижевним особинама, обе припадају једном књижевном нараштају и имају извесних заједничких одлика. И зато не само да је згодно но је и потребно писати уједно о обема.

Само, то не иде без тешкоће, и ја не кријем да се давно нисам при писању нашао у таквој забуни. Није лако писати ни о људима који пишу — Хорацијев „раздражљиви род песникâ“, коме ниједна похвала није довољна и коме најмања примедба изгледа као смртна увреда! — а камо ли о женама,

и то о двема у један исти мах. Како да им се чине примедбе, када, како вели једна источњачка пословица, жену ни цветом не треба ударити? И шта да ради и како да пише један уредник часописа, где су се оба писца први пут јавила, и који носи извесну одговорност за обе књиге, како да пише о сарадницима чија је сарадња увек добро дошла?

Али, прва је дужност рећи своју мисао, с искреношћу и са уверењем.

* * *

Утисак који су први радови Г-ђице Секулић учинили био је чуђење. Једна савршено непозната почетница јавља се као потпуно израђен писац који пише сасвим књижевним стилом; једна девојка почиње писати о најтежим проблемима духа и душе; најзад, једна Српкиња из старе Војводине, где се, са малим и часним изузетцима губи традиција доброг српског језика и стила, пише правилним, готово беспрекорним „београдским стилом“, као да је цео свој живот провела у београдским књижевним срединама. И сада, када је њена књига изишла, остаје исти утисак чуђења, не усхићења ни одушевљења, но чуђења, које је ипак једна врста признања.

Сапутници су књига врло лична, скроз субјективна; то је нов појав оне раније забележене „експлозије женске искрености“, која се последњих година јавила и у нашој књижевности. Субјективизам, лични и интимни тон у књижевности, данас је особина жена-писаца. У данашњем нелиричном и неромантичном добу човек-писац, који је некада толико и тако радо причао о себи, добио је неку врсту књижевног стида, постаје све одмеренији и уздржљивији; док жена-писац говори готово искључиво о себи, исповеда се, проказује своје унутрашње тајне, разголићује своју душу. Разуме се да и у овако субјективним женским књигама као што су *Сапутници* не треба и не сме се узети све као лична истина и интимно признање; треба оделити истину од песништва и много одбити на литературу. Најзад, ми немамо ни права, бар у овом случају, да изједначујемо потпуно писца и књигу и да узмемо *Сапутнике* као једну моралну аутобиографију. Узмимо је као књигу личнога надахнућа и врло интимног тона.

Госпођица Исидора Секулић има врло развијену ретку способност за интроспекцију, она може да немилостиво дуби

у себе и у стању је да своју душу стави под лупу, да страшно јасно види све кутове и наборе своје душе. Она готово искључиво даје детаљне психолошке, — каткада и физиолошке, — анализе стања своје свести и целог свог унутрашњег бића. Са склоношћу за психолошке генерализације она воли да приказује осећаје и осећања као целине и опште појаве, и од 16 састава у овој књизи 10 главних носе апстрактне наслове: *Чежња, Самоћа, Носталгија, Умор, Туга, Главобоља, Мучење, Круг. Иронија, Лутање.* Чак и када даје описе, као у *Глечеру* и у *Лигурији*, она, без љубави за природу, описује природу као огледало своје свести и у толико колико се она одблескује у њеној души, као што је Морис Барес сликао Шпанију, Италију и Север у својој узнемирујућој књизи „страсних идеологија“ *Du sang, de la volupté et de la mort.* Г-ђица Секулић има готово манију за анализирањем, и *Главобоља*, која у осталом иде више у патологију и психиатрију но у литературу, врло је поучна за студенте медецине, и у њој је пустош главобоље изнета у тако свирепим појединостима да и читалац почиње осећати како му се од болова шав на лубањским костима почиње кидати.

Те способности самопосматрања код Г-ђице Секулић велике су, али она их злоупотребљава. Она не зна за меру. Све то психологисање је занимљиво када иде у малим и сварљивим дозама, али најзад почиње замарати то дуго причање само о себи и ни о чему другом. Нико на свету није тако занимљив да на двеста страна прича само о себи и да седамнаест страна ситнога текста посвети једној својој главобољи. Ако је било интересантне личности женске, то је била Марија Башкирцев, и ако се прве стране њеног чувенога *Дневника* читају са великим интересом, ко може без досаде да дотера до краја друге књиге? Литераторски је егоизам гледати свет само кроз себе, осећати своје ја као центар васионе, причати на широко и на дугачко само о себи. То замара, и читалац најјачих нерава мора да почне нервозно узвикивати: доста, доста! Има писаца који добијају када се читају у целини, има их које боље изгледају када се читају поједини њихови редови или одломци. Г-ђица Секулић се боље чита у одломцима. Овако у књизи психологијска доза је сувише јака.

Не само међу женама које су писале и које пишу у српској књижевности но и међу људима, Г-ђица Секулић представља

одређен интелектуалан тип. Она је чиста интелектуалка. То је њена снага као личности и слабост као писца. Све се на овом свету плаћа, па и супериорност духа. Од чистих интелектуалаца никада не изилазе прави писци. Један од првих услова за књижевни рад јесте дар за непосредно осећање и непосредно изражавање природе и живота. Треба бити душом и духом широм отворен, пријемљив као фотографска плоча, примати одмах и непосредно одговарати на спољне утиске. Велики писци имају увек ту непосредну визију ствари, они гледају свет очима и осећају га душом, без посредништва мозга. Људи који су и са многим читањима и умовањима интелектуализовали, губе драгоцену моћ непосредног посматрања. То су *docti cum libro.* Они сувише познају тајне књижевнога заната и рецепте за књижевне ефекте, и изгубили су способност за самосталну књижевну радњу. Тиранин мозак, паралишућа самокритика, коче им руку; они осећају на себи терет књига, и све гледају кроз књиге. Они могу писати о књигама, али не могу сами писати књиге, књиге у смислу непосредне књижевне производње.

И Г-ђица Секулић је у томе случају. Она се развила у књигама, прво читала па после гледала, и између ње и живота остаје увек тешко пробојни зид књига. Да ли је то случај што се прва ствар у овој књизи, *Буре,* која има карактер једне интимне исповести, почиње овим редовима: „Одмах се познају она несрећна мала деца која из школе долазе у празну кућу, која знају *Робинзона* на памет, и у деветој години читају *Живот и патње у Сибиру* и *Пут у земљу Вашукулумба*“. Од тих дечјих забава постају сталне навике духа, и читање као и све страсти не напушта своју жртву. Г-ђица Секулић је много читала, те многе књиге оставиле су читаве наносе у њеној души, њен унутрашњи живот постао је чисто књишки. Уопштавајући свој случај, она вели: „Културни човек је пун страха, и зато за њ не постоји непосредни живот“. Треба додати томе: и литераторски страх бити прост и природан, осећати, мислити и изражавати се као обични људи. Код ње није само страх но и немоћ бити природан и непосредан. Књижевност за њу није одблескивање живота кроз једну душу но један племенит занат. По примеру других који су писали, гурана и притискивана у писању књигама, под утицајем несвесних књижев-

них реминисценција, она узима перо у руке, не да се изражава но да изражава. Она узима један више или мање оригиналан књижеван мотив, и разрађује га пажљиво и прилежно као једну тему, скицира, сенчи, боји, мери сваку реч, дотерује сваку фразу, одржава ритам, једном речју: „прави литературу“. У свему том осећа се нешто тражено, усиљено и прављено, извештачено и укочено, без даха и живота. Око се може преварити, али душа не. То је цвеће изникло из мастионице.

Г-ђица Секулић је сасвим књишки писац, и представља сасвим оно добро оно што се зове посредна литература. Али она је од бољих писаца те врсте. Литература у њој постала је друга природа. Она је читала и зна оно о чему пише. Она није од онх наивних снобова, каквих све више има код нас, који прво праве своје уметничке фризуре, па тек после покушавају да дају уметничка дела, који певају орхидеје а никада их нису видели, и за које су хризантеме него егзотично тропско цвеће; ни од оних који у своје стихове убацују имена великих сликара и великих сликарских дела, а знају за њих само по „анзихтс-картама“ купљеним у радњи „код Наполеона“ по 10 пара комад; ни од оних који стављају у стихове музику Шопена, Шумана и Грига, а нису у стању да распознају ни једну гаму на пиану. Када Г-ђица Секулић помиње необичне ствари, егзотична имена и туђе земље, она то зна. Код другога би снобовски звучала реченица: „Тихи и меланхолични су жути салони, ћутљиви и бледи су пажи у жуто плавим, костимима, и невесело изгледа пенушање жутог тосканског вина у плавом венецианском стачлу“. Код Г-ђице Секулић то није снобизам, јер је све то видела и остало је у њој.

Затим, код ње је литература толико постала друга природа, да је тешко код ње говорити о природности и искрености. Ко је живео искључиво књишким животом, под утиском те сталне сугестије књига, добија најзад књишку природу, и може бити потпуно искрен у свој својој привидној и спољној извештачености. Ко уобрази да је неврастеничар, он је одиста неврастеничар. И, најзад, ко зна! Одиста, човек је човеку највећа тајна, и ко ће икада знати шта се збива у дну душе једнога човека, нарочито писца, који живи удвојеним животом? Када је изишла Мопасанова невесела књига *На води*, Леметр је писао да Мопасан „прави литературу“

да развија општа места песимизма, да „шопенхауернизује" на јахти, и да је све то код њега реторика. Мопасанове жалосне последње године живота и његова трагична смрт показале су колико се проницљиви критичар варао.

Затим, литература Г-ђице Секулић може имати оправдање што има људи чијим душевним потребама она одговара и којима ће се допадати. Има људи који више воле један сунцем позлаћен септембарски дан и једну звездану летњу ноћ но највештије декорације позоришних кулиса и најбоље писане књиге, које на крају крајева ударају на штампарско мастило. Има их који више воле Тургењевљеве *Пролетње Воде* но Флоберову *Саламбо*, више Дикенскова *Давида Коперфилда* но Бодлерово *Цвеће Зла*, више извесне Змајеве песме из *Ђулића Увелака* или *Претпразничко Вече* Алексе Шантића но *Плаве Легенде* Јована Дучића. Зависи шта ко тражи у књизи: живот или фикцију, искрено осећање или лепу реч.

И најзад — ја се бојим да не будем неправедан према Г-ђици Секулић, и стално тражим што би јој могло ићи у прилог — најзад, њена еготична књига долази у тако незгодан час, најмање погодан за књиге те врсте. Коме је 1913 године, — у једној од најсудбоноснијих година целе наше историје, у тренутку када се, од како нас има на свету, највише пролило српске крви, у овом страховитом вртлогу догађаја, — коме сада може бити до неврастеничарских криза, обртања и превртања једног малог ја, и артистичког распређивања паучине фраза? *Сапутници* су изишли у почетку јула, у најгрозовитијим данима српско-бугарскога рата, кад је на сто хиљада мртвих и рањених лежало на маћедонским бојиштима и када је колера почела да коси на све стране Ја сам покушао да читам ту књигу у жељезничком возу, у атмосфери крви и смрти која се свуда осећала. Воз које је сав ударао на карбол и јодоформ, био је пун страних лекара, милосрдних сестара и официрских жена у црнини које су ишли на гробове својих погинулих. У разговорима, у возу, на станицама где су се видиле само скрушена лица стараца и преплашена лица жена, чуле су само злокобне речи: *рањен*, *погинуо*... Разговор се водио о једном лепом шумадијском селу у које се 62 млада човека, пала на Брдици и Рајчанском Риду, никада више неће вратити. Оздо, са југа, јурили су велики возови пуни рањеника, који су, подерани, блатави, са крвавим за-

војима, измучена лица, неки изврнутих очију, лежали су на окрвављеној слами вагона за стоку. На појединим станицама извлачили су оне несрећнике код којих се јавила колера и бацали их на рампу. У Лапову, трагична гомила од неколико стотина жена, са малом децом, многе већ у црним шамијама, у очекивању воза са рањеницима пука чији су војници из околине. И када је воз стао, и када се на њ бацио рој несрећних жена, када се виделе у фургонима све грозоте рата и када се чуло и о онима који се, ни измрцварени, никада више неће вратити, чуо се врисак, кукњава, ридање, велики крик бола матера и жена, и затим је дошла страшна поворка, на носилима, на леђима, на штакама, на штаповима одломљеним негде у планини, млади људи са пребијеним рукама и ногама, пробуражених трбуха, размрсканих глава, исцурелих очију. И пред тих призором од којег се крв човеку леди и који се никада неће моћи из сећања избрисати, када се види бездна људског бола и беде, како могу изгледати седамнаест страна фраза о једној главобољи! Ја никада у своме животу као тада нисам толико осетио бедну празнину речи и сву таштину књишке литературе!

Не, еготичка књига Г-ђице Секулић дошла је у најнезгоднији час који је за њу могао бити, толико да изгледа профано чак и о њој данас писати.

На једном месту *Сапутника* пише: „Мисао блуди и малаксава, узлеће и пада. Зарони дубоко у море, у густу, замршену морску траву и плаве косе медузе, и клизећи преко искричавих љусака мирних и невиних морских животињица, застрани негде далеко, у неку разливену плитку мочар, међу зле змије узверених зелених очију, на срамну и мртву тачку где су пали сви отпори и борбе“. (Стр. 93). То је од прилике садржина, дух и тон целе књиге: књижевна егзотика, символизам идеја, атрофија осећања, парализа воље, нешто заморено и болешљиво. Има у свему томе грча и гримасе. „Темперамент болује од хистерије“, вели се на једном месту ове књиге. Негде је излагање тако мутно и замршено, да се не види што се желело рећи; негде се за љубав стила промакне и што-шта што нема никаквог људског смисла. Што се мене тиче, ја признајем да *Мучење* нисам разумео, а одвећ трансендентални *Круг* ми изгледа с ону страну разума. Али, било би свирепо заустављати се дуго на сличним местима.

Код Г-ђице Секулић једна је ствар несумњива: она зна да пише. Не само да пише правилно и чисто, да јој је фраза глатка и ритмична, но има, што је теже, боје и израза, каткада и речитости и снаге. Али, осећа се да „прави стил“. Њој није довољно што пише добро, она жели да пише сувише добро. А то јој је озбиљна мана, и у томе се види како је одиста „боље непријатељ доброг“. Г-ђица Секулић воли да се игра речима, она је она *Worttänzerin* у њеном *Растанку*, која уме да „заплеће и расплеће“ речи. Она злоупотребљава своје способности стила, и гомила усиљене речи и претеране фигуре ради стилског ефекта. На пример: „А њој је сваке ноћи нешто лупало на прозор. Гранчица дивљег кестења која не може да спава. И долазили би тада гласови из провалије времона и из царства проклетих душа, и говорили јој да је њихов растанак стража на вратима великог разочарања и мржње, да ватра и страсти нису више богови, и да обуче црну сомотску хаљину нелепих паметних девојака, и увене у њој као што се суши биљка у црној вази која светлост не пропушта“. (Стр. 160).

Али, поред неколико тако промашених стилских ефеката, много је добро и књижевно писаних страница.

„Само један је пољубац у животу човека, само једаред је душа у очима, само је једаред вера сујевера! А све је остало само чежња, силна или сломљена, вечна и болна чежња. Чежња мрамора да буде стуб поноса и снаге. Чежња бледих фреска да их не спшу очи и сунце. Чежње залеђене воденице што стоји као пусто тичје гнездо, напуњено снегом. Чежња кошуте, кад је месец измами у густа житна поља и грицка врхове класова, и не зна да то чини. Чежња распученог бескраја морског, кад у сне часове вечера попадају једрила и весла, и уплови и последња лађа у плитке и мртве воде луке“. (Стр. 29).

Или:

„Моја је кућа дом без љубави, острво исушених живота. Уморило нам се надање, уморило нам се плакање. Нити се молимо Богу, нити хулимо Бога. У вече, кад сви полежемо, и чује се само мрмљање мога малога сина који тешко учи школске задатке, тако ми је као да смо одсечени од целога света и затворени у торањ какве стародревне, мрачне и хладне куле, где убоги стражари шапућу тајанствене гатке да их дремеж не свлада“... (Стр. 65).

И цела књига је писана тим пажљивим, одабраним књижевним језиком. Човек не мора много марити за поглед на свет, теме и тон Г-ђице Секулић, али остаје под утиском њених ретких

способности за интелектуалну анализу себе сама и за књижеван начин изражавања.

* * *

Први радови Г-ђице Милице Јанковић, који су у овом часопису изишли под безличним потписом *Л. Михајловић*, привукли су пажњу читалаца; мањи део од тих радова, под карактеристичним насловом *Исповести*, изилази сада у засебној књизи.

Прва, основна одлика Г-ђице Јанковић је што она има словенску душу, словенски поглед на свет, словенско схватање књижевности и њених задатака. То је она елементарна доброта коју човек доноси собом на свет, способност предати са једном осећању, одушевити се и занети се, оно саосећање људске патње, братско саучешће, дух нежности и праштања, онај широки хуманизам и алтруизам којим се мимо све остале одликују руски писци.

Било би погрешно рећи да је Г-ђица Јанковић изишла из руских писаца. Она је код Руса нашла оно што је одговарало њеној интимној природи, изражавало оно што је сама осећала. Читајући Русе, она је морала осетити што она је њена мала, добра и чиста девојка уписала у свој лепи дневник: „Достојевски, Толстој, Горки, Чехов, Гогољ и Чернишевски!... Ја, ја могу да плачем сузама Достојевског; ја могу да се надам Толстојевом Васкрсењу људи, ја могу да топло и искрено верујем лепим маштама Чернишевског! Не, не, ко не познаје та осећања, тај је сиромах као последњи просјак, па ма како се богатим уображавао. Божанствена је ствар литература! Она је као нека племенита зараза, и ја сам тако срећна што могу да разумем велику љубав и велики бол великих душа! Полако ми се отварају очи, и ја почињем да волим ове људе око себе и да их жалим...“ (Стр. 24—25). Она сасвим словенски схвата књижевности: дати живот другим, да би се могао добити живот; када пише о себи, она то чини ради других. „О, ја мислим да заиста није мала ствар утрти коју сузу, смањити који јецај“. *Болничарку*, њену најсређенију ствар, оличење еванђелске доброте без икакве религиозне подлоге, диван тип световне милосрдне сестре, могла је написати само једна словенска душа.

Снобовима, онима који су сада пронашли Оскара Вајлда,

изгледаће све то старински наивно и смешно. И ова књига није за снобове и цинике. Она ће имати, и заслужује да има, једну нарочиту публику. Њу ће читати оне сироте младе девојке које милионарски живе у својим чистим сновима и племенитим илузијама. Има по нашим школама, по скромним улицама наших вароши, у најзабаченијим нашим селима, још тих младих добрих створења која воле свет, и ако је он према њима увек био тако суров и тврд, и која се још могу расплакати над отвореном књигом. То су оне младе девојке које у априлу носе зимске жакете и чије ципеле су са искривљеним потпетицама, али под чијим старомодним шеширима лепе мисли роје се као звезде у летњој ноћи. То је свет који осећа оно што Г-ђица Јанковић назива: „радосне мисли", „светли радни дани", „доба срећног рада". Може се ко хоће смејати том свету, али он одиста постоји, и он је у књизи Г-ђице Јанковић добио свој висок израз.

Поред те словенске нежности и самилости, у књизи Г-ђице Јанковић има нечег, српског, националног, домаћег. И то не српскога са београдског „корза", но српског што подсећа на оне мале и чисте варошице наше, чије бели зидови и црвени кровови вире из великих ораха и дудова, са оним старим кућама које се држе чисто као цркве, где се патос жути као лимун и бакарно посуђе светли као огледало, где су зидови покривени везовима вредних девојака, са хладовитим собама заливеним мирисом црвених јабука и жутих дуња, са баштама у којима се сади невен, зелен-када, здравац, кадифица, селен и калопер. У тим малограђанским кућама наше провинције породица још није празна реч. Ту се још зна радити, трпети и волети. И на тај свет подсећа стално књига Г-ђице Јанковић, књига која је одблесак наше средине на једну добру девојачку душу.

Исповести немају претензија на велике проблеме, оригиналне идеје и ретка осећања. У њима нема ничега необичног. То је обичан живот са својим тихим трагедијама и недраматичним драмама; осећања су просечна и нормална, речи просте и обичне. То су тихе и ведре „истине срца". Читалац се не задивљује, не скандализује, не буни, не одушевљава, али чита, и писац хвата његову душу. Осећа се срцем да је све то заитано из извора живота, да је све то избило из једне душе која се преливала. Оно што је најлепше у овим добрим де-

војачким исповестима, то је основни тон дискретне доброте. Књига се чита не само са задовољством но и са неком ведром радошћу. Прочитавши је, разнежени читалац осети се бољим но што је био када ју је узео у руке.

Не значи то да се цела књига своди на један осећајан девојачки дневник, и да у њој нема ничега другога до плавих цветића и уздаха. Као у сваком делу које је писано непосредно, из себе, са личним акцентом, тако и овде има занимљивих опажања, оригиналних утисака и добрих рефлексија. Г-ђица Јанковић уме да види и да каже што је видела; на неколико места показује способности да уочи типове, да их живо изнесе, као што има и неколико врло добрих сцена, а поред тога и разумних и слободних погледа на живот.

Г-ђица Јанковић пише добро. Она има сасвим свој стил, спонтан и природан, у коме се не осећа никакав напор и не види књижевна орнаментика, а који је ипак оригиналан и књижеван. Тај стил је врло коректан, тачан, спокојан и нормалан, са мером и укусом. Причање иде природно, као широка река. Има топлоте, која се ретко налази код данашњих писаца, и то топлоте без усиљавања и реторике. И ако су местимично мале ствари казиване са много речи, и ако се троши више речи но што треба, и ако има понеких ствари које људима изгледају апсурдне, књига се без престанка чита са осећањем задовољства. Лепо писана она је пријатна за читање, и оним основним тоном дискретне доброте, топле интимности и узбудљиве самилости људске, она човека узбуђује и разнежава. То је једна од оних књига за које је Тургењев једном приликом рекао да ваздух чисте.

*
* *

Г-ђица Исидора Секулић и Г-ђица Милица Јанковић јављају се у исто доба, и, ако су два сасвим различна књижевна типа, имају заједничких извесних особина. Код обе исти субјективизам, иста способност за самопосматрање. Код обе у основу нешто невесело и болно, тако да се при читању и једне и друге књиге намеће давно речена мисао: да у сваком женском таленту има по једна промашена срећа. Обе пишу врло добро, чисто, глатко, читко, и дале су две добро писане књиге. Обе имају и једну заједничку ману: не воде економију речи, када почну причати не умеју се зауставити, реч повлачи реч,

слика слику, и отуда код обе местимично сувишна опширност и трошење много речи да се каже мало ствари.

Али, поред тога, каква разлика између ове две девојке које у исто време изилазе са својим књигама, разлика у личном темпераменту и у књижевном схватању! Једна представља сложену и посредну књижевност, друга једноставну и просту, личну и непосредну; једна пише под притиском књига, код друге се рефлектује живот; једна је дала књигу књигâ, друга књигу живота; једна је учевнија и говори разуму, друга осећајнија и обраћа се срцу; једна је интересантнија, друга симпатичнија. Једна има космополитски дух, друга врло словенску и српску душу. Једна је егзотична, друга не само национална но и домаћа. Једном речју: *Исидора* и *Милица.* Ако игде, овде се може рећи: *nomen est omen.*

За обе, најзад, постоји једна иста опасност. Оне имају заједничку ману готово свију жена које пишу: оне искључиво говоре о себи, и не могу да изиђу из себе. По своме злом социјалном положају, жене су одгурнуте из живота, или одбачене на ивицу живота, затворене у себе, приморане да живе само својим сентименталним животом, и тако зазидане у себе не могу да не виде друге предмете и интересе. И зато и ослобођене међу њима — реч је о онима које имају талента — када пишу, причају само повести својих душа, дају своје интимне исповести. Тако су радиле све жене које су последњих десетак година почеле код нас са успехом писати, тако је радила Г-ђа Даница Марковић са својим *Тренуцима*, тако на жалост рано преминула Лепосава Мијушковић, која је од 1905 до 1909, објавила у овом часопису неколико лепих и импресивних слика *(Утисци живота, Близу страсти, Боли и љубав, Прича о души са вечитом чежњом)*, тако сада и Г-ђица Секулић са *Сапутницима* и Г-ђица Јанковић са *Исповестима.* Пишући тако о себи, оне су казале занимљивих ствари, и то је свакако нешто. Али треба ићи и даље. Ништа није опасније за писца но на књижевној позорници отпевати своју арију, па или је стално понављати или се повући у мрак. Извесно, човек је један микрокозом и у њему се свет огледа, али то је одвећ мало огледало и сувише узак круг. Живот није само мало и ограничено човеково ја, и нико на свету није толико важан, или бар занимљив, да годинама и на стотинама страна пише о себи. Субјективизам је добро као полазна тачка једнога

писца, али искључив субјективизам може да значи и скучен видик и немоћ књижевног развијања. Писац треба да буде не у предмету но над предметом, да доминира живот и свет, да гледа озго, да разуме и друге и друго, да казује сву разноликост других и разних људских душа и приказује богату скалу свих људских осећања.

И Г-ђица Секулић и Г-ђица Јанковић дале су, у својој врсти и у природи свога талента, две добре књиге, које доказују да и код нас жене озбиљно улазе у књижевност. Српска књижевност после ових књига постаје богатија са два имена. Али надати се да *Сапутници* и *Исповести* нису последње речи њихове, и да ће после ових врло интересантних почетака доћи видиком шира, садржајнија и потпунија дела.

J. Скерлић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Наш музичко уметнички програм.

После великих доказа наше — физичке народне — снаге, после сјајних резултата са надчовечанских напора на широкој територији коју запљускују три мора, треба да настане време када ће да се развије и духовна снага наша, да би се могло потврдити: да наши успеси нису ефемерни успеси слепе силе, него успеси народа коме је требало више маха, да би могао да постоји, јер има права да постоји.

Историја наше културе је позната. У њој нема много страница, али оне које су исписане имају већу вредност него што се и замислити може: оне су доказ да је наш народ у основи способан за културу, да је ту способност документовао не само племенитошћу своје крви, него и делима своје књижевности и уметности, за која у великом свету постоје само лепе речи. *Народна поезија српска*, савремена *Илиада*, недостижни еп који за Гетеа значи високи ступањ урођене моћи и културе, позната је свуда. Богата и изразита, по комбинацијама боја и линија, *народна орнаметика српска*, ствара стил, постаје углед. *Дуборезачка уметност*, која краси наше гусле, фруле, и двојнице, преслице и заструге, има интимну драж једне пуне и здраве душе. Све скупа даје израз бо-

гатства речй и мислй, идејâ и сликâ, духовног преимућства, једном речи, које није често и због тога значи још више.

Али једна грана наше народне уметности, најјача, најкарактеристичнија, није још добила признање које заслужује. *Музика*, наша велика и силна *нарсдна музика*, песма наше туге и радости, нашега бола и јäда, наше снаге и уздања, дитирамб наш, бесконачни уздах душе српске, неизмерно клицање срца њихова, његово најсвојственије говорење које се чује као тихи жубор у благе летње вечери, као снажно клицање у златну зору, као израз радости на послу, на сéлу и прéлу, на свадби и слави, које је пуно суза када Србина туга и несрећа скöле, наша музика је још увек у границама наше Отаџбине. Не треба тражити кривце. Њих можда и нема; или ако их има то може бити сама природа која ју је и створила. Јер за успех народне уметности треба оне нарочите средине, у којој је поникла, да би могла да изазове и код најширих слојева онај ефекат који у себи скрива и који јој је дала природа средине у којој је се зачела и развила. На великим европским изложбама, уметничким и етнографским, лако је наместити собу и украсити је нашим ћилимима, нашим столицама и столовима, застртим оригинално тканим чаршавима наше сељачке тканине, унети у њу струк босиока који скромно мирише иза иконе и над кандилом. Кад човек уђе у тај кут, када још на пању крај инпровизованог огњишта, уз то, угледа српску сељанку, домаћицу, која у бакрачу готови јело радницима у пољу, без по муке преноси се у средину коју та „намештена“ соба представља, осети у њој сву специфичну националну дражж њену. И она преслица, и оне дрвене кашике и виљушке на столу, и оне гусле у углу, и двојнице и фрула под њим, ишаране вештом руком Србина сељака-уметника, има свој пун израз и свој национални тон.

А музика? Наш народ готово никако у соби не пева. Не. Него треба правога комишања да би се осетилм песма која се вије из грла наших сељака и сељанака, треба грäдине у селу и правога сéла и прéла да би „Збирајте се друге на седељку“ или „Ајде мори, момичето, да играмо“ имало ефекта, треба да је *наша* шума и планина, *наш* луг и гај, *наше* ливаде и *наши* друмови, кроз које ће да звони песма „Маро Ресавкињо“ или „Мој се драги на пут спрема“ или „Славуј пиле, не пој рано“. Треба да се осети величанственост при-

роде на Оридском Језеру и виде пуне груди наше сељанке да би се могло разумети „Биљана платно белеше“ или „Не-л' те је жалба за младост“. Треба зађи у криве сокачиће вра њанске, прилипске, галичничке, приштинске, дебарске или битољске, и у њима чути ефектан прекор „Твој ти је син ти је чифтели чапкн“ ...„По механа пије у махала спије“, видети убого село па веровати Динки кад „двори мете дробне солзи рони“ и моли мајку „Пушћи ме мајко до на двор“.

Тога нема у изложбеним аренама или концертној сали, зато велика публика и не налази у нашој сировој народној мелодији ону силну скривену снагу, њену вредност. А за музику, која је у стању да се обраћа свакоме, јер јој је језик општи, не значи много признање које јој дају музички научењаци, изучавајући је са фолклористичког гледишта.

Значи: треба поћи другим путем од онога којим се до сада ишло. Развијенији укус велике светске публике, којој се најзад треба почети обраћати, тражи више него, по њеном схватању скромну, интересантност махом кратких народних мелодија. Дакле: не само *хармонизирати* народне мелодије, вокалне и инструменталне, него их и *обрађивати* и *разрађивати*. Тиме ће наша оригинална народна музика, не дирнута у мелодијском склопу своме, коментарисана, тако рећи, начином образованога Србина музичара, моћи да заинтересује и најширу и претенциознију публику и ван наше отаџбине. Урадити треба оно што је урадио Гречанинов са татарским и башкирским напевима, на пример.

Али од много је веће важности: да наши композитори, предиспонирани рођењем и васпитањем, удубе се у народну музику и проуче њене принципе па на основу њих изразе своје уметничко Ја. Да створе, једном речи *Националну Музику*, која ће имати све одлике народне музике, али по ширини концепције и по примени свих техничких чинилаца имати високи ступањ који одговара савременом и укусу, и животу, савременим, и потребама, и прохтевима. Таква уметност продреће као и уметност Грига, Сибелијуса, Рентгена, Нордрака, Римског-Корсакова, Гречанинова, Сјегрена, Мек Даула, Бентека, Ене, Сука, и толиких националних композитора који се слушају у великом свету и уметнички живе за њега и у њему. Несумњиво је да сваки композитор не може да буде и национални композитор. Али онај који то не може да буде треба

да има оригиналну снагу попут Рихарда Штрауса. Изгледа ми да ми можемо да имамо само националних композитора који би могли уједно имати права да кажу да су, осем национални, и оригинални.

Тиме ће се постићи двоје. Показаће се да имамо у народу неизмерно дубок смисао за музику, која је развијена у границама сељачког духовног видокруга, и да имамо музичаре-композиторе који стварају *своја* дела, високо уметничка, и опет, по општем карактеру своме, дела са одлика народа коме по рођењу у духовном васпитању, припадају.

Да се оба ова задатка изведу, потребно је у главном:

а) Приступити прикупљању народних попевака и свирки, у колико то до сада није учињено, и средити их, проучити, извести из њих принципе. — Обрадити их, да би могле да се изводе и ван наше отаџбине.

Обрада њихова зависи од талента онога који их обрађује, те, пошто је то посве индивидуална ствар, не треба ни постављати правила о начину обраде, осим једне једине напомене, да је треба изводити апсолутно уметнички, чувајући, наравно, све њихове специфично-народне одлике.

б) Најенергичније радити на сузбијању продирања свакога страног елемента у нашу сирову народну музику. То се постизава: озбиљнијим и већма народским предавањем музике у основним школама; организовањем сељачких певачких друштава са тим специалним задатком. Да би се то могло постићи, потреба је реформисати наставни план за предавање музике у учитељским школама, и најзад помагањем оних музичких капела које својим радом доприносе извођењу овога задатка.

в) Да Срби композитори прођу кроз неку врсту музичко-народнога чистилишта, и одбаце са себе све што је у њиховом музичком схватању, а не подудара се са националним. Рекао сам за кога то није неопходно потребно, али ми изгледа да је свима, савременим, Србима композиторима, ово једна од најпречих дужности. Њима треба створити могућност да своја дела и у отаџбини могу изводити.

Њихова дела биће: дела опште-уметничке и национално-уметничке културе.

Тако ће наша музика бити: *чисто-сирово-народна*, она која живи у срцу и на устима српскога сељака; *народна, али обрађена и разрађена*, спремљена за један виши уметнички задатак. Њу ће за њега спремити Србин композитор; и биће

национална, рођена у уметничком осећању Србина композитора, готова и јака да одговори највишим потребама развијене уметности, али по основном своме принципу једнака сирово-народној музици.

Хоћете ли, осем уметничког разлога, још један, који потврђује потребу горњих напомена? Он је у потреби политичке слободе једнога народа: одржана, и очувана, и развијена народна уметност у опште, јемство је за одржање народне свести. И наша сва уметничка политика мора да иде само тим путем. Јер ће се, између осталог и тим радом сачувати огромни добитци ових славних дана, јер ће се и тако доказати: да смо имали и имамо највишега права да проширимо наше границе, јер су нам много шире границе потребне да би се могле задовољити наше урођене културне експансије. А од свију уметности највећу обавезу да тако ради има музичка уметност, јер је највише народна, јер је најизразитије народна, јер и онда када добије облик највише уметности остаје са свима одликама народног ритма, мелодије и хармоније, остаје и по души и по *техници* народна.

Добија само гест углађености највише уметности и права да се обраћа свету који има, до најтананијих граница, развијен смисао за необично уметнички лепо, за ванредно уметнички лепо.

Остаје још да напоменем да естетику наше националне музике није потребно нарочито постављати. Естетски принципи су општи, осим тога на који се начин они могу и национално извести, показали су нам Руси, Норвежани, Финландђани, Чеси, показао нам је Римски-Корсаков, Григ, Сибелијус, Сметана. Треба само њиховим путем да пођемо.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Мир на Балкану.

Балканска криза која је добила пре годину дана тако оштар облик, приводи се крају. Румунска војска је испразнила све бугарске територије, а комисија за регулисање румунско-бугарске границе у велико ради свој посао. Грчка војска исто

тако повлачи своје трупе са земљишта које је заузела у последњем рату. Има неких територија које неће напустити одмах, јер је Бугарска, преко других Сила молила Грчку да не испражњује те територије све донде док Бугарска не буде у стању да их окупира. Грчко-бугарска комисија за утврђивање коначне граничне линије почела је посао, и он ће се брзо свршити. И српско-бугарски рад на уређивању граница неће дуго чекати на свој крај. Између Србије и Грчке постоји већ споразум о границама, те су на основу његову свршени многи послови, који јужну границу Србије чине сад дефинитивним. Између Црне Горе и Србије доћи ће се убрзо до уређења граничнога питања. И комисија за уређивања граница између Србије, Црне Горе и Грчке и нове државе Арбаније почеће скоро свој рад. Овде ће бити сигурно великих тешкоћа. Те тешкоће биће најпре у омеђавању између Црне Горе и Арбаније; племена Груди и Хоти, која треба да уђу у састав Црне Горе, према одлуци Лондонске Конференције Амбасадора, показују незадовољство, које није мало. Много веће тешкоће створиће се на југу при разграничавању нових грчких територија и Арбаније. Лондонска Конференција Амбасадора оставила је међународној комисији један врло мучан посао, јер ће комисија имати да се бори између амбиција нових арбанаских државника, талијанске политике, етнографских особина народа из јужне Арбаније и грчких права и претензија.

Ова последња тешкоћа, која проистиче из Лондонских Конференција, није већа од друге једне тешкоће која се јавила између Турске и Бугарске. Та тешкоћа је у регулисању питања о Једрену, које Турци намеравају задржати, а Бугари опет вратити га у своју државну влаштину, и сачувати границе које је Лондонски Уговор о миру предвидео између ове две државе. Турска, која се у почетку чинила да ће тражити само неке стратегијске исправке на тој граници, одједном је добила вољу да задржи и Једрене као прву и старију престоницу за коју је везана, сем толиких историјских успомена, и фактички стањем ствари и надмоћном већином турскога становништва. Бугарска је оставила Турску да војском заузима један по један део онога земљишта које је њена војска узела раније, ослањајући се непрестано на то да ће Европа решити то питање у њену корист. Бугарска је непрестано веровала

да ће Силе нагнати Турску да се потчини одредбама Лондонскога Мира и задовољи се границом Енос-Мидија. Узалуд се саветовало софијској влади да почне непосредне преговоре са цариградском владом, она је увек одговарала да је Европа дужна да примора Турску да врати Једрене и врати се у границе обележене Лондонским Миром, који су Силе наметнуле балканским савезницима. Бугари нису хтели да усвоје да је други рат покварио Лондонски Уговор, и остајали су при своме да је тај уговор вредећи, и ако није било измене ратификације, и ако је Турска уступила савезницима цело земљиште од линије Енос-Мидија на запад. Силе су осећале само донекле оправданост оваквих излагања бугарске владе, и покушале су да се сагласе у томе питању. Све су дошле до закључка да Турска треба да поштује уговор који су Силе израдиле и на који су Турци пристали, али, кад је дошло до тога како да се и у дело приведе оно што се мисли, оне се нису могле сложити Ни заједничке дипломатске представке Сила у Цариграду, — које су у осталом приказивале само привидну сагласност међу Силама, — ни претње финансијским бојкотом, ни претње флотном демонстрацијом, ни претње оружаном акцијом, нису се показале корисне. Енвер-беј са војском је бивао све смелији и категоричнији, почео је чак претити и даље напредовати. Финансијски бојкот није Порту плашио; земља у којој су финансије увек врло рђаве није никада била без новаца, и у највећој невољи Турска је увек налазила пара. Европске Силе се нису могле сложити на једно: на заједничку принудну акцију противу Турске. Свака таква акција могла је да доведе до нових компликација, јер се зна увек како се почне, али се не зна како се и где се завршује. Бугарска је покушала путем покоља да изазове одлучност Европе, али се и ту преварила. Нови покољи с оним што је раније починила, умањили су расположења Европе да се заузимају за њихово гледиште. У европским престоницама почело се примати турско становиште: да је Једрене у главноме турска варош, а Тракија пре турска и грчка него ли бугарска. Пред оваквим стањем ствари бугарска влада ће се морати одлучити на непосредне разговоре и споразум са Портом, помирити се са тим да њен најбољи плен из прошлога рата, Једрене, остави у рукама Турака. Влада Др. Радославова, која је чинила тешке прекоре влади Др. Данева да се осла-

њала на свакога и да опет није никога имала за собом, чини исту грешку. Докле је Беч уверавала у најискреније осећаје пријатељства, а Петроград клела везама Словенства и историјским традицијама, дотле је покушавала да изазове какве догађаје само да би Европу увукла у какав рат, и упорно одбијала савете искрених пријатеља да гледа да се што пре споразуме са Турском. Ако је Др. Данев крив нешто за губитак на западу, Др. Генадијев је сигурно крив што ће Бугари изгубити на истоку.

Из Софије се почиње поново агитација за аутономну Маћедонију. Депутација од неколико професора налази се на путу по Европи и почела је да меродавне политичаре и јавно мњење обавештава о томе како треба створити Маћедонију; јер, ако се то не учини, онда ће Србија посрбити оно словенско становништво које тамо живи, а које је бугарско. Да би се боље у овоме успело, старају се браниоци овог новог предузећа да се вежу са Арбанасима, који са своје стране воде сличну борбу за оне своје саплеменике који ће остати у Грчкој и Србији. Европа је рекла своју реч о аутономној Маћедонији и о Арбанији. А на нама је да покажемо да је њена заблуда била веровати увек да је тамо имало Бугара, и да је уверимо да је у Србији Арбанасима боље него у другим местима. Бугарски снови о Великој Бугарској разбивени су. Природно је што ће Бугари радити поново да остваре те снове, и њихов први рад, чим дођу к себи од ових несрећа које их, једна за другом, туку, биће противу Срба наперен. Они ће се војнички спремати, а дипломатски рад упутити да Србију учине што слабијом. Прорицати још данас колико ће успети, тешко је, али прошли рат је дао један наук свима балканским државама. Балкански Рат је поучио: да на Балкану мора бити равнотеже међу нама за добар број година, и да се идеја о превласти једне државе над другом не може лако остварити. Ма какве бугарске комбинације биле, биће без резултата. За известан број година чак их неће моћи ни бити. Бугарска има, рекло би се, за први циљ да Румунију придобије за себе и одвоји је од Србије. Нека би јој то испало за руком, нека би јој чак испало за руком да придобије и Грчку, обезбеди помоћ Арбаније и осигура неутралност Турске. Нека, даље, оствари и такву једну идеалну комбинацију за своје намере противу Србије, нека чак буде и

један рат противу Србије успешан, — па какви ће резултати бити? Бугарска би се одмах окренула противу онога који би јој буде под руком. Јер, и Грци, и Румуни, и Турци, узели су један део од онога што је или било бугарско или што с Бугари мислили после последњих ратова присвојити. Исти ти народи то добро знају, те ће се чувати добро да олако приме предлог Бугарске. Румуни знају да Бугари не могу заборавити да су им узели један од најплоднијих делова Бугарске, део који Бугари цене на 800,000.000 динара. Грци знају да су Бугари од увек Солун и цео богати Hinterland на истоку и западу сматрали као нешто најнеопходније великој Бугарској. Турци не заборављају да су Једрене и Цариград главни објекти сваке бугарске спољне политике. Не треба губити из вида да ће Бугарској требати да се војнички и економски опорави и много времена и врло много новаца, и да ни други неће седети скрштених руку.

Иностранп.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Současná srbska literatura v Hercegovině: Alexa Šantič. Napsal Dr. Josef Hostovsky. V Hradci Králové. 1913.

Г. Јосиф Хостовски провео је као резервни официр прошле зиме три мјесеца у Мостару и употребио је ту прилику, — за разлику од већине својих другова, — да нешто интимније позна земљу и људе међу које га је донио ненадан случај. Њега је, прије свега, највише занимао новији књижевни покрет у Херцеговини и он је с много оданости и љубави проучавао његов хисторијат и главније представнике. Прву студију посветио је Г. Алекси Шантићу, најстаријем раднику између новијих српских књижевники у Мостару.

Г. Хостовски радио је свој посао с љубављу и разумијевањем. Давши кратак преглед књижевног интересовања у Мостару у првој половини XIX вијека, он прелази на приказивање младости и школовања Г. Шантића и онда на оцјену његова рада. Оцјена та, узимајући за основу приказ Г. Ј. Скерлића поводом најновије књиге пјесама Г. Шантића, врло је ласкава за пјесника. Својим збиркама Г. Шантић стално показује да се развија; задњом књигом постао је уз Г. Ј. Дучића и Г. М. Ракића главним и најбољим представником српске поезије. За њ је Г. Шантић колико деликатан, толико

и прост мајстор; творац стиха кристалне јасности и класичке љепоте; човјек с тихом тугом, али и мушким осјећањем. У драмама Г. Шантића оно што ваља, то је лирика; у њој је његова главна снага и прави успјех. Опсежно приказује, с много навода, Шантићеву збирку из 1911 године.

Књига Г. Хостовског приказаће чешкој публици Г. Шантића, у главном, добро и тачно. Неколико омашака из необавештености („Освета Косовска" није био часопис; Гиљфердингово познато дјело о Босни, Херцеговини и Старој Србији не зове се „Сборник"; Крањчевић није имао никаквих веза са Г. Шантићем; Г. Богдан Поповић није писао поводом прве збирке пјесама Г. Шантића из 1891; „Остајте овдје" није у збирку узета истом из комада „Под маглом", него је ту баш обратан случај). Но све то не штети много општи утисак. Њему би могле да сметају једино онакве ствари, као неуспјело упоређење значаја мостарске књижевности са оним дубровачке, или онакво тражење Толстојева и Ничеова утицаја на Г. Шантића, какво је писац хтио да нађе. Књига иначе има и нових личних података о Г. Шантићу, с којим је писац непосредно општио; један такав је, примјера ради, онај да је својој најновијој збирци „На старим огњиштима" Г. Шантић с почетка мислио дати мало старински назив „Лаворике".

В. Ћ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Наш највећи јунак". — Књижара Г. Трбојевића на Ријеци прештампала је латиницом у засебну књижицу чланак Г. Милана Прибићевића „Наш највећи јунак", који је ове године изишао у „Српском Књижевном Гласнику". У последње време све је већи број случајева прештампавање латиницом ствари првобитно објављених ћирилицом, и обратно. И тога треба што више да буде, како би све више падале вештачке преграде између оба дела нашега народа. М.

„Нове јуначке пјесме". — У току 1912—1913 године јавио се велики број народних песама, или песама испеваних у духу и форми народне поезије, којима су за предмет последњи ретки догађај. Сва та обилна и врло популарна поезија, врло интересантна као културно националан појав, заслужује нарочиту пажњу и засебно проучавање. Једна од бољих књига те врсте јесу „Нове јуначке пјесме" од Никца од Ровина (књига прва, Београд, 1913; 8^{0}, стр. 118; цена 1 динар). У књизи је 14 песама у којима је успешно имитована народне поезија. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXI, број 6 — 16 септембар 1913.

КУПУС СА СЛАНИНОМ.

Пред вече је Ужице нарочито лепо. Његов видик је узак, мален, те се сунце спушта нагло међу оштра брда на западу. Али сумрак траје дуго; сунце остави за собом много дрхтавих велова плавих, наранџастих, белих као седеф. Горска рупа, у којој је подигнута варош, изгледа као језеро истопљеног злата или огромни врт процветалих ружа или пожар пред смак света, или све то једно за другим, јер се призор мења у тренутку. Дневна светлост што умире, ублажава грбине, пооштрава црте. Уске пољане од песка поред речне обале дрхте као поливене сребром. Планине у присоју као да оживе. Како су ливаде зелене! Брезе, које крунишу насмејане брежуљке, светле својом црном и врло белом кором, те изгледају као обучене у свечано одело под венцима црвених облака. У пошумљеним странама стрчe куле голих, кречних стена. На њима се одмара гдекоји црни орлић, стрељајући очима долину под собом. Путеви излазе из шума и шумице, у којима се виде жута острва зрелог јечма. Они се пењу на заокуке или вијугају право низ брдо. Из клисуре ветар доноси дивље мирисе на тичји босиљак, на клеку и линцуру. Како певају тихо ластавице! Осећа ли, види ли ове та варош, чије се беле куће и црвени кровови вековима снебивају доле, у подножју?

Из ружне фабрике, која као љигави полип гута те старинске, окречене кућице једну по једну, чује се писак сирене и по улици се зацрне блузе радника, залепршају се беле шамије у радница. На великом простору пред гимназијом виде се неколико двоколица дрва, под којима седе или лешкаре сељаци, очекујући своје купце. Они гледају око се неповерљиво. Душу би дали да подвале варошанину, али се дешава да и сами буду ошишани. Отуда су и сељак и варошанин на опрезу. Пред кафанама су чиновници; они чекају време вечери и лењо претресају дневне догађаје. Нешто младежи шета у групама уским тротоарем. Из касарне допире глас војничких труба. Иначе свет хита на одмор. Радан и суров живот господари у граду поред све величанствености појава које вечерње сунце приређује око њега.

Ноћ се спушта Хладна електрична светлост усијава жице у лампиона. Дућани се затварају. Кад најстарији момак заклопи катанац, газда узима кључ, продрма бравом ради сваке сигурности, па се креће кући, најкраћим путем, ћутке и срединoм улице, а за њим његови момци, као гарда, све снажне, жуљевите руке, једри младићи, сишли из околних села да изуче занат.

На челу једне од тих многобројних група, које тако продефилују с вечери градским сокацима, налази се и јунак овог ситног, маловарошког догађаја који хоћу да вам испричам — мајстор-Вујо, дугогодишњи ужички опанчар. То је човек мален, живих покрета, с крупним смеђим брковима који се рђаво подударају са ситним цртама његовог лица. Носи вишњев фес, чакшире од сурог, домаћег сукна и једну врсту чоханог прсника, који допушта његовој кошуљи од врло танког платна да покаже своју дивну белину. Око паса му је жућкаст, широк, вунен појас са источњачким шарама, а иза појаса му вири чиста, шарена сељачка марама.

Конзервативан у оделу, он је такав и у личном раду. Није хтео да се баца у несигурне спекулације извозне трговине са стоком, које су зависиле више од променљивих политичких прилика него од трговачке умешности. Гледао је само свој занат, правећи црвене опанке од волујске коже, мешао се слабо у јавни живот, пазио се лепо са муштеријама, избегавао велике трошкове, рачунао на малу добит, те се одржао у оном малом броју грађана који су пребродили тешке

кризе осамдесетих и деведесетих година без великог потреса по своју имаовину и добро биће.

Момци који су ступали код њега у службу знали су поуздано да ће добро изучити свој занат и спремити се да буду своје газде. Мајстор Вујо није закинуо ником од његове зараде једну пару, рачунао је беспрекорно уговорени интерес кад би му се остављао ајлук на штедњу, те су калфе могле код њега зарадити за неколико година потребан капитал ради отварање сопствене радње. Једино што им је падало тешко јесте што се у мајсторовој кући морало постити сви постови у години.

Једне среде, кад се за вечеру изнесе, по обичају, прост пасуљ без меса и масти, Драгојло *из Севојна*, најмлађи калфа, здрава момчурина. с великим, похлепним устима, ружним као у горила, нашали се прогунђавши:

— Докле ћемо, мајсторе, постити као светогорски испосници!

Вујо га погледа оштро, не одговоривши ништа. Да ли његова жена, плашљиво, бледо створење са црним очима и отужним лицем, опази сувише задовољства на лицу осталих момака због примедбе њиховог друга, или је у опште имала дух помирљивости? Тек, она се умеша:

— Сутра ће бити купус са сланином. Још јутрос сам га приставила. Све ћете прсте олизати!

Ове речи постигоше нежељени ефекат. Момци, готово без изузетка, оставише пасуљ, да им остане што више места у стомаку за сутрашњи купус, који је мајсторица спремала јединствено. Купус је кувала у добро искуваном лонцу од камените, шупљикаве земље, који израђују сељаци из Потпећа. Прво метне један слој купуса, па ред сланине, па опет слој купуса, па тако све до на врх. Лонац пристави дан раније поред тихе ватре, па се то полако крчка два дана и ноћ.

Мајстор-Вујо примети брзоплетост своје супруге, али се савлада. Обори очи у тањир, поједе све што је имао пред собом, па се онда диже. Осећајући да не може даље задржати свој гнев, остави кујну где су вечеравали, пређе у собу, и љутито протрља нос. Ту му се отрже са душе:

— Изелице старовлашке, даћу вам ја купус са сланином!

Имао је обичај да легне рано, одмах по вечери, јер је зором отварао дућан. Тако и сад уради. Међутим, није могао

заспати. Сан му никако није долазио на очи, а по глави му се врзло како да се освети Драгојлу из Севојна, па и оним осталим.

— Пола се јела морало просути, попрело их!... — гунђао је у себи. — Хоће људи купус са сланином, као да их је то одхранило! И јесу ми мустре за сланину, дивије једне!

Време је полако одмицало. На звонику је избило најпре девет, па десет часова.

— Морам их научити памети — зарицао се даље, и, свеједнако лежећи, теглио леви брк. — Али како? На пасуљу су сви сложни. Мрсили би на Велики Петак, Боже ми прости.

Изби и једанаест. У кући је све спавало. Дрво у старинском намештају пуцкарало је спокојно. Варош је такође била мирна. Тек ако се зачује, с времена на време, уједначен бат тешког хода ноћњег стражара.

Не могаде више издржати у постељи. Изиђе из собе, прође кроз кујну и стусти се у двориште.

Бела магла од хладне месечеве светлости вукла се преко грана воћака засађених у авлији. По калдрми цветали су џбунови кадифице, беле раде и шебоја. У мешавини сумрака и месечине видела се силуета споредне кућице, у којој су становали момци. Иза ње је сулдрма, одакле долази јак задах сушене коже; даље се простирала баштица, сва обрасла у кромпир и боранију. Ноћ се ширила свежа и топла. У душу је улазио лак, ноћни ваздух. Глава се хладила, мисли се срећивале.

Мајстор-Вујо пљуну. То је био знак да је дошао до неког закључка. Сагну се, уђе под степенице велике куће, где нађе неке старе поњаве, па их, тихо и вешто, обеси о прозор момачке собе. Затим, скину спољна врата са степеница, па и њих прислони уз прозор.

— Ах, старовлашки гладниковићи, хоћете да се мојем хлебу подсрдате! — рече, гледајући у правцу прозора. — Сад ћу и ја спавати мирно, мислећи на купус са сланином.

Затим се успе у кућу, па, пробудивши жену, рече јој:

— Сутра немој да будиш момке, и у авлији нек све остане онако како сам ја уредио.

Јутро брзо свану. Оно неколико часова мирног сна, колико му је било остало од ноћи, пријало је опанчару као да

је спавао целу ноћ. Још једном је поновио синоћну наредбу својој жени, па је сам отишао у дућан и отворио га. Дан му је прошао корисно и забавно. У радњи је пријатно мирисала боја од јовове коре, продао је неколико пари опанака више него обично, свршио је што му је стајало од крпежа, наоштрио турпије, притворио капке од дућана кад је прошао један мртвачки спровод, одиграо домина с бакалином преко пута и обавестио се шта има у новинама. Пред вече је, као обично, затворио дућан и вратио се кући.

Чим ступи у двориште, погледа на момачку собу. Врата су стајала на прозору онако како их је наслонио, а такође поњаве. Око куће је било мирно. Домаћи мачак прео је безбрижно, лежећи у расходованој карлици Вечерњи ветар отресао је спарутке са шљива, играо се са сувим лишћем по калдрми. Хтеде да се попење у кућу кад чу нешто што га натера да ослушне.

— Али ми крче црева! — чуо се један глас из момачке собе.

— Ћути, па спавај — одговарао му је други буновно. — Чека нас купус са сланином. Само је дуго до ујутру.

Мајстор Вујо се смешећи успе уз степенице, и слатко вечера купуса са домаћицом Никад му се то јело није слађе учинило. Купус набубрио од масти, па само се ломи, крцка под зубима. Још преко обичаја попи литру вина, па пре но што леже сиђе у двориште и опрезно скину све што је био наместио на прозор.

Сутрадан, орила се песма из Вујова дућана. Момци, испавани и у нади на добар ручак, бôли су снажно шилом волујску кожу, затезали опуту, туцали у калупе, а мајстор их гледао, задовољно и пакосно.

Око подне донесе се ручак.

— Зар опет пасуљ? — цикну Драгојло из Севојна.

— Мајсторе, нисмо се тако погодили — прихватише енергично други. — Бар данас није среда?

— Ако није среда, оно је петак, миље моје! — одговори мајстор мирно, извлачећи руке из чакшира и мећући их у изрезе од прсника. — Преспавали сте цео боговетни дан, као стока божја. Кад се спава, нема да се једе, то и највећи ципов староблашки зна. Шта је, шта се чудите, не верујете

ми?... Је ли, газда-Перо — обрати се изненадно бакалину преко пута — шта је данас?

— Петак, мајстор-Вујо; петак пред Илин-дан. Данас, кажу, пости свака крштена душа.

Момци опустише носеве и више се никад не побунише против поста.

М. М. Ускоковић.

ТОМ БРЕД И ЏОН БРЕД.

Док је стари лупеж, њихов тобожњи отац, издржавао десет година тешке робије у тамници у Њугету, Том и Џон Бред родили су се у дну једне оближње улице, први у мају 1847, а други о Божићу 1850.

Ови случајни производи порока и разврата, без колевке, без неге, без хлеба, остали су у животу поред свих ових смртоносних разлога. Под неодољивим нагоном детињег живота, одрасли су они посред беде.

Већину ноћи су проспавали на степеницама или по кутовима у том кварту, пошто мајка Бред није допуштала да долазе у њен ћумез. Преко дан су просили или скупљали у дроњке, чим би прошла која кола, остатке са улице.

Један је имао на себи подеране панталоне и кошуљу од џака; другоме је све одело било један стари капут који му је падао као мантија на поцепане ципеле.

Понекад, пели би се позади на кола, или би дуго стајали пред вратима једне потковачнице посматрајући рад мехова и огњишта. Тако су се дерани спремали да наследе очев посао, кад буду одрасли.

Једне вечери (Тому је било осам година, а Џону пет), некаква гласна свађа заустави их пред крчмом која је обасјавала магловитом светлошћу приземни спрат њиховог привременог преноћишта.

Унутра нека људина, у вуненом прснику са рукавима од листера, са накривљеном џамбаском капом, викао је што му не дају на веру још једну чашу, још само једну чашу!.. ма само до пола пуну!...

Ма да је то лице ишчезло најмање пре три и по године,

Том га познаде. То је био Смит, стари познаник, красан човек, можда прави творац његова живота. Том се сажали: извуче извуче из своје капе два испрошена пенса, и понуду их ижеднелој пијаници.

Пошто и то није било довољно, претресена је и Џонова кеса. Млађе дете је тврдило да нема ништа. Брат га назва „проклетим лажљивцем", и, подигавши га са земље против његова опирања, извуче му из једне подеротине један пени сакривен у његовој јединој обући.

— Бога ми! узвикну усхићен Смит, ви сте ваљани другови!

Он дохвати своје добротворе за врат, подиже их са земље смејући се громогласно, и спусти их грубо; и, приближивши их сасвим к себи:

— Пазите, рече он, ја долазим управо са Северо-Западног Рта... Знате ли где је Океанија? Хеј! Шврће?... Овде чекам да свршим један посао, прошапута он стежући им руке и колутајући поднапитим очима... Добар посао, нека ме ђаво носи! Обогатићу се.. Али не треб↑ још ништа говорити... Пст! заврши он с кажипрстом на затвореним устима.

Деца су га слушала не дижући с њега разрогачене очи.

Одједанпут, мајка Бред, сва одрпана, у шеширу с тракама за везивање, појави се из једног мрачног кута у дворани, где је била шћућурена. Дерала се бесно на ове младе расипнике, и шамарала их је, штипала, чупала им кудраве витице.

Том је горе прошао штитећи и заклањајући Џона.

...После недељу дана, Смит потписа уговор са својим рођаком Маркингемом *старијим*, познатим одгајивачем коња, настањеним у Француској.

Увек накресан, он се врати да потражи младе Бреде, и затече их баш кад су се ревносно надметали ко ће даље пљунути у глибу једног олука.

— Пст! даде им он знак пртом, зовући их из далека.

И одвевши их на страну, он им поносито показа једну свеже исписану хартију. Затим им узруја сва чула звецкајући им под носем пуном шаком сјајног злата

— Лепо! настави он, то је врло лепо!... А шта бисте рекли о једном путу са Смитом, мали вражји другови?.. Пре свега, не казујте ни речи својој драгој мами. Свакако, и она би тражила да пође с нама... Но? пристајете ли? Вечерас, у

седам часова, наћи ћете ме пред станицом Викторија.., Баш су ми наручили да нађем два грума... Хеј! дерани!... Е-хеј?.. Зар не радим као прави пријатељ?.. Шта?... Видите ли ви то?... Чекам вас кроз који час.. Допашће вам се, много... Пст! наравно! пст! пст!...“

После ове последње препоруке, наглашене уобичајеним покретом и тако замршено тајанствене, Смит се обрте на петама, и удаљи се тешким али чврстим кораком, клатећи се.

Том, замишљен, седе на ивицу олука.

Мали Џон, који није ништа разумео, с ногама нагим и испрсканим блатом, чачкајући зубе црним ноктима својих мајушних руку, стајао је као укопан пред својим братом.

Укратко, пошто су више пута залутали лондонским улицама, и увек избегли сусрет с полицајцима, Том, изнурен, носећи Џона на леђима, стиже на заказано место тек пред мрак.

II

У то доба, ергела звана Цврчак у шуми Шантији, била је достигла врхунац своје славе. Међутим, способности одгајивачеве почеле су осетно да опадају; његов алкохолизован мозак производио је мисли само под укрштањем најразноврснијег пића.

Кад му је рођак Смит представио браћу Бред, Маркингем је баш гладио своју јарећу браду, и седео на трему своје виле од црвених цигаља, опкољене рудином, где су пуштени коњи пасли слободно, међу белом оградом.

Он промотри новодошавше са свом проницљивошћу својих зеница, које се, услед неумерености, скупиле у невидљиву тачку.

Био је очаран физичком спољашношћу Џоновом, његовим црвеним образима, његовом коврчавом косом. И да би га боље испитао, он се чак потруди да подигне, притиснувши га палцем, један свој очни капак, више узет, који је непрестано падао на јабучицу левог ока после конгестије која је наступила услед поквареног стомака.

— У његовим годинама, рече он, био сам сасвим као он!

Најзад, почевши да проматра старијег Бреда, он примети да је већ врло касно са пуних осам година почети учење џокејског заната.

Овај суд, суво изречен, стеже срце Тому, који је слушао

са узбуђеном и преплашеном прибраношћу. То је био први појам о људској неједнакости до кога је дошао подносећи беду у заједници с братом.

Газда нареди да донесу боцу и четири чаше, и насу свима; и, чучнувши до Џона, с лицем у лице:

— Ирски виски, запита га он, или шкотски виски?

— Шкотска виски!... одговори упитани удахнувши дубоко.

— Ха! ха! ха! мали гаде!... Бога ми! има потпуно право!,.. Какав мали гад!...

И додаде, трљајући руке:

— Нека ме ђаво носи! Начинићу од њега сјајног џокеја.

...Бреди добише одмах ранг *лада* међу особљем у коњушницама. Спавали су у дну два суседна бокса. Одевали су их.

Чак су имали, за недељу, округао филцан шешир, на чијој постави налазио се енглески краљевски грб.

Већ у првим месецима, Том, да би надокнадио изгубљено време, почео је да учи јахање.

Показао се лепо у целом низу огледа.

Међутим, Маркингем *старији* и даље је тврдио да је врло касно да се тек сад почне учиње, и да ђаво однесе и њега и његове слушаоце ако се није с тиме закаснило бар за две године.

Што се тиче Џона, он се показао као будући јахач с најсјајнијим изгледима.

Његов важан израз био је јединствен кад би се, немоћним ударима својих великих ципела, упорно трудио да утера ушкопљеног пунокрвног коња, кога су му одредила као друга за спавање.

Тако исто, међу његовим вршњацима није било никог који би тако достојанствено као он умео да води ходом, кроз дрворед букава, коње под поштедом или на лечењу. Никада није устукнуо пред пропетим и замахнутим копитама. И није губио свој озбиљан израз кад би га животиња, чија узда била му је привезана за руку, подигла уздижући свој велики врат и љуљала га по ваздуху као кадионицу.

Са чудноватим дечјим памћењем памтио је сав неизговаран речник, све јахачке узвике који умирују коње или их застрашују. Тако да је Маркингем *старији* позивао сваког дана Џона да умири пуцњавом језика или грубим умиљавањем свога звучног грла коња живога или непокорног тимарењу.

И срце старог одгајивача, тако давно окорело под пакленом ватром вечите ракије, наслађивало се овом коњушарском музиком. Слушао је, машући глупо свој врат, начуљивши побожно уши, као права побожност пред чистом песмом детета са певнице.

— Доиста! Видите ли то? узвикивао је он усхићен... Чујете ли овог малог гада! Још једанпут, молим вас?!... Не ви, Томе! Узалуд му подражавате! Томе, Томи! та умукните!... Чекајте да мали звижди!...

Тада би се старији Бред повлачио, гризући усне и гунђајући.

У склоништу где је одлазио да сакрије суревњиво понижење, одбијао је свога брата, који се, по повратку, најпре домишљао мажењу а доцније исмевању.

Често је Том одлазио, да се изјада на ову старачку слепу љубав, Смиту, који је постао Г. Смит, главни надзорник ергеле Цврчак. Овај би одговарао.

— Да рођак је глуп. Али чекајте док цркне!... Зар не видите да ће ускоро црћи? Тада ћу ја постати господар. Стрпите се само!... Ожените се газдарицом. Пст!...

Оба брата била су подложена оном строгом начину живота који развија мишиће, а не допушта телу да се гоји ни на расте, и који производи она људска неисплатива чудовишта: џокеје.

III

Кад су браћа Бред изгледала достојна да буду изведена на хиподром, Тому је било осамнаест, а Џон је баш улазио у петнаесту годину.

Тело млађега брата било је дугачко метар и тридесет девет сантиметара, а старији је имао четири сантиметара мање.

Рамена Џонова била су шира. Имао је црвену косу и риђе мрље по целом лицу.

Том је био ћелав као мајмун, с ружичастим кесама под очима.

Сем ових појединости, они су наличили један на другог као што горила наличи на шимпанза.

Модро месо њихових лица, разапето услед мршавости на кошчатим деловима, оцртавало је око свих дупља чудноvате гримасе. Двоструки низ зуба испадао је при сваком

грчењу уста. Боре су им се преплетале на слепоочницама и под обрвама. Њихове збрчкане ушне шкољке, набрана крила њихових ноздрва били су увек у покрету.

У кратким кожним панталонама, њихове бутине, тврде и глатке као ноге на столовима од извијеног дрвета, падале су завојито на ђонове њихових чизама.

Били су уображени и ружни.

Њихова прва појава на тркама подједнако је успела.

Неко време после тога, Маркингем *старији* свугде је понављао:

— Моји Бреди вреде онолико злата колико су тешки! Нека ме ђаво носи ако их дам јевтиније.

Том је разумео задњу помисао ове речи тек онда кад су се шаљивчине из Шантији забављале задиркујући га и наговештавајући му да ће на кантару тежити пет килограма мање него његов млађи брат. Према томе, он је представљао мање петнаест хиљада франака непрерађеног злата. То га је увредило више но што се може исказати.

Шта се може тражити од њега боље но што је већ урадио?

Победио је у четрнаест трка; ни Џон није имао ни једну победу више.

Ако је млађи брат сломио себи три ребра у Довилу, зар се старији не може позвати на четвороструки прелом својих кључњача и цеваница, што му је прибавило част да опозове неколико некролошких чланака? Не! То је одвећ неправедно!

Један догађај доведе његову срџбу до врхунца.

Маркингем старији гајио је једног ждрепца означеног, због својих ранијих успеха, за будућег победиоца на француском дербиу. Али, шест недеља пре ове највише утакмице, тако важне по позив једног џокеја, Г. Смит, одвевши Тома на страну у собу где се држе хамови, рече му ово у поверењу:

— Пазите, дечко! Газда му је то казао јуче пред својом женом и преда мном. Доиста, казао му је: „Џоне, ви ћете бити мој први џокеј“. Отворите очи, дечко, а затворите уста... Пст!...

Сутра дан, Том Бред приступи одгајивачу пред целим особљем, и одважно затражи да јаше шампиона ергеле Цврчак. Никада до тад није био тако дрзак.

Позивао се на право старијега с тако плаховитом енергијом да стари Маркингем, који је био велика кукавица, даде му свечано обећање.

Том оде на рад, разведрен.

После једног тренутка, Џон поднесе оставку, додајући, с ђаволским осмехом на свом подмуклом лицу, новост да је ступио у Компиењ.

На тај глас, модре бразде набраше јабучице Маркингема *старијег*, на којима су, услед по столећа разузданог живота, израсли гроздови брадавица длакавих, бобичастих и љубичастих као гњиле малине.

Компиењ!!! То је значило: гнусан супарник, одметник ученик, вероломан синовац: то је Маркингем *млађи!*

— Џоне! рикну он, ударивши по столу где му се хладила шунка с јајима, ви не можете бити тако рђави?... Ох! ви! драги посинче!...

Али увидевши неумољиву хладноћу свог штићеника, он га дохвати за руке, које су се извлачиле:

— Имајте вере у мене, рече он. Ја ћу већ удесити све што је потребно

И изговарајући ове речи. он намигну лако десним оком; и, у исти мах, ударивши палцем о свој леви капак, он показа друго хранилиште својих лицемерних и сивих погледа.

После овог покрета, чији значај је разумевао, Џон изјави да је задовољан, и ред се поврати на Цврчку.

. . . .

Већ дванаест дана Том се подвргавао строгом начину живота, да би изгубио неколико фунти од своје нормалне тежине, и да би је свео на најмању меру коју допуштају и уредбе о тркачима.

Сва храна му је била мало воде, рибе и пудинга.

Одмах после свог оскудног обеда, обукавши пет прсника, три огртача и четири пара панталона, прелазио је он пешке десет до дванаест километара прашљивог пута, под жарким подневним сунцем.

Његове изгубљене очи, на зажареном и ознојеном лицу, сијале су неприродном ватром, засењене неким идеалним привиђењем, равнодушне према колима која су долазила у сусрет, према кравама на ливадама које су подизале у вис

своју радозналу њушку, према тичјем лету, према преплашеном бегству једне срне:

— Идите, котрљајте се, мислио је он, мучите, певајте, ричите: Том Бред се спрема да задобије Плаву Траку".

Кад би се најзад вратио кући, сео би крај паклене ватре, док му знојење није постало већ несносно.

Тада би гутао разне лекове, легао под гомилу перина, и трљао своје удове, осећајући се у самоћи горд због њихове снаге.

Једне суботе, у очи дана кад ће се раздавати награда Џокејског Клуба, Тому се учини његово свакодневно пиће необично укусно.

Он пуче језиком о непце, скиде крчажић с полице, помириса отвор на грлићу и окуша другу чашу, која потврди први утисак.

— Бога ми! прогунђа он, ово је чудна ствар!

Он нали себи још по чаше, и испи је лагано, по упорности извесних људи који одричу мртвим стварима право да се могу противити тврђењима њихова разума.

Том је погрешио.

После неколико минута, грчеви почеше да му завијају стомак и утробу. Ледени зној пробијао је кожу тако мало пробојну његова пергаментисана чела, и, дрхћући у свима угловима свога костура начињеног као од челика и каучука, он паде на под, од бола и слабости.

...Више од шездесет часова, по лекареву мишљењу Том Бред је био близу смрти.

Маркингем *старији* остајао је поред болесника, мучен ужасним страхом.

— Нека ме ђаво носи! драги Томе, и нека и вас однесе! мрмљао је он непрестано свадљивим гласом... Наредили су вам да никад не пијете више од једне чаше овог лека!... Прави враг тај Томи!... Ко је то само могао помислити?... Наравно, то је ваша кривица, само ваша! Да, вере ми, то је доиста само ваша кривица!..."

Кобна последица овог необјашњеног догађаја било је то што је Џону Бреду пало у део да, на Дербиу, јаше непобедног ждрепца.

...Кад је Том прездравио, остао му је неки неодређен страх о узроцима његове несреће. Сумње, многобројне и живе

као мрави, поткопавале су темељ његове свести. Потмула мржња раздражи га против газде; он прекиде сваку везу са Џоном, који је био наименован за првог џокеја, после своје изузетне победе.

(Свршиће се.)

Пол Хервје.

(С француског превела П. Л.)

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(9)

Осма појава.

Сирано, Ле Бре, кадети, који су поседали лево и десно око столова, служени јелом и пићем.

Сирано.

(Заједљиво пратиоцима Гишовам који, одлазећи, не смеју да га поздраве).

Господо.. . Господо...

Ле Бре.

(Врати се натраг, очајно, подигнувши руке к небу).

О!... Сад је све касно!..

Сирано.

Шта? Ти опет мумлаш?

Ле Бре.

Још ти није јасно?
То што радиш, за шта сваки дан те корим,
Већ је претерано!

Сирано.

Ја ти то не спорим!

Ле Бре.

(Тријумфујући).

А!...

Сирано.

Ал' да се види докле принцип води,
Моја претераност нимало не шкоди!

Ле Бре.

Што се не уздржиш!...

Сирано.

Лепо, шта би хтео?...

Да, крај заштитника, растем кроз век цео, —
К'о што бршљан пузи по рапавој кори,
Обвијен, да себи чврст ослонац створи, —
Лукавством, не снагом? Ил', у духу моде,
Да пуноме џепу стално певам оде?...
Не, хвала!... Да будем лакрдијаш гнусни,
Па да чекам где на министровој усни
Осмејак се рађа? Да са̂м себе спутам?...
Не, хвала!... Да жабу сваког јутра гутам?
Да пузим и трбух сав отрцан носим,
Да вечито клечим, туђу милост просим,
Понизно кршећи и грбећи леђа?...
Не, хвала!... Да пустим да ме сваки вређа?
Да милујем козу, а да купус садим,
Ил' кадионицом непрекидно кадим?...
Не, хвала!... Да летим из крила у крило,
Генијем називан ма од кога било?
Да ми мадригали буду весла чуну,
И уздаси баба једрила надуну?...
Не, хвала!... Ил' да се још и за то бринем
Како издавача са вра̂та да скинем?
Ил' да будем биран за папу од браће,
Која по крчмама своје дане траће?
Због једног сонета да за славом жудим,
А да пишем друге да се и не трудим?...
Не, хвала!... Да дрипце талентом називам?
Каквим шупљим листом вечно плашен бивам,
Те да зато мучим и ту бригу штуру:
„Да ли сам у вољи *Француском Меркуру?*"
Не, хвала!... Да бледим, да будем у треми,
Да уживам мање у каквој поеми
Но у посетама? Да рачунам, бројим,
Да познанства правим и планове кројим?...
Не, хвала!... Ал'... песмом да се ја загревам,
Да сам независан, да усамљен сневам,
Да ми глас трепери, и да оком живим
Ступам свуд! Да шешир по вољи накривим,
Да к'о убојица, ил' ко песник важим,
Без бриге за славу пут на месец тражим!...
Само, што напишеш нека буде твоје,

Да са̂м себи кажеш: ето, дете моје,
Уживај у цвећу, воћу, лишћу с гране,
Јер су све те ствари у твом врту бране!...
Ако би, случајно, успех био већи,
Не мораш Цезару за то хвалу рећи,
Него самом себи! Речју, нећеш бити
Паразитски бршљан; нећеш, к'о бор вити,
Дићи се високо, — можда много ниже, —
Али ће те снага сопствена да диже!...

Ле Бре.

Са̂м се дижи, ал' не против целог света!
Каква ти је, врага, та манија клета
Да ствараш душмане и навлачиш беде?

Сирано.

Кад видим шта вама пријатељи вреде,
И како их подсмех с ваше усне прати!
Волим што ми нико неће поздрав слати,
Што се пријатељи сви од мене скрише.
И што могу рећи: један душман више!...

Ле Бре.

Лудост!

Сирано.

Да. Тај принцип можда је и штетан.
Ал', баш кад ме мрзе, ја сам онда сретан!
Како је то слатко кад, без пријатеља̂,
Ступаш са̂м, а тебе свако око стреља!
Кад ти на капуту свака мрља годи,
Јер је то јед, који туђа завист роди! —
Пријатељство ваше, због нежности лаке,
Личи на чипкасте талијанске јаке,
У којима врат ваш потпуно мек буде.
Те јаке вам годе, али глави худе,
Јер ту, без ослонца и чврстине оне,
Глава свима вама брзо напред клоне!
Али мени Мржња, тај веш злотвор љути,
Сваког дана јаку све то више крути,
Те ми врат и глава увек чврсто стоје. —
Ја за украс сматрам све душмане своје.
Тај украс је мени сласт и срећа права;

Он ме мало стеже, ал' и озарава:
Јер, личећи сасвим на јаку Шпањола,
Мржња јесте ланац, ал' и ореола!...

Ле Бре.

(После кратке паузе, ухвати га под руку).

Вичи из свег грла шта ти душу сколи,
Ал' ми тихо признај: она те не воли!

Сирано.

(Живо).

Ћути!...

(За то време Христијан је ушао и помешао се међу кадете; ови неће ни да говоре с њиме; напослетку седне сам за један мали сто. Лиза га служи).

Девета појава.

Сирано, Ле Бре, кадети, Христијан де Невилет.

Један кадет.

(Седећи за столом у дну позорнице, са чашом у руци).

Еј, Сирано!

(Сирано се осврне).

Причај о мегдану!

Сирано.

Ево сад!

(Под руку са Ле Бреом оде натраг. Они разговарају полако).

Кадет.

(Устане и пође напред).

Очитај лекцију ваљану
Овом новајлији!

(Застане код Христијанова стола).

Христијан.

(Подигне главу).

Шта?

Други кадет.

Северцу који
Мекушан изгледа!

Христијан.

Шта?

Први кадет.

(Заједљиво).

Нешто постоји
Што у говор нико не сме да унесе,
К'о уже у дому оног ког обесе!

Христијан.

То је?

Други кадет.

(Страшним гласом).

Погледајте!

(Метне тајанствено трипута прст на нос).

Сад знате?

Христијан.

А, тако!

То је...

Други кадет.

Пст!... Може вас враг однети лако!...

(Показује на Сирана који се у дну разговара са Ле Бреом).

Побесни чим чује једну реч о носу!

Трећи кадет.

(Који је, кад се Христијан окренуо другоме кадету, сео полако на Христијанов сто, иза његових леђа).

Двојици ту скоро сву утробу просу,
Само што је глас њин много уњкав био!

Четврти кадет.

(Гробним гласом, помаљајући се испод стола, где се био завукао четвороношке).

Нек му не спомиње, ком је живот мио,
Кобну рскавицу!

Пети кадет.

(Спусти Христијану руку на раме).

Једну реч ко зуцне, —
Не, ко мигне само, том задњи час куцне!
Ко мараму вади, за покров се брине!...

(Пауза. Сви кадети око Христијана, прекрстили руке и посматрају га. Христијан устане и приђе Карбону који, у разговору са једним официром, прави се као да ништа не види).

Христијан.

Капетане!

Карбон.

(Окрене се, мерећи га очима).

Молим!

Христијан.

Шта северци чине,
Када од јужњака чују хвале саме?

Карбон.

Докажу да нису ни северци ма̂ме!

(Окрене му леђа).

Христијан.

Хвала!

Први кадет.

(Спрану).

Причај!

Сви

Причај!

Сирано.

(Враћајући се к њима).

Да вам причам?... Хоћу.

(Сви приближе столице и направе круг око њега, испруживши вратове. Христијан објаше једну столицу).

Пођох им у сусрет, потпуно са̂м, ноћу.
Месец, к'о сребрн сат, на небу је сјао...
Кад, сајџија неки, са̂м Бог би га знао,
У омотач густи стаде сат да скрива.
Нигде зрачак један, нигде душа жива.
На кеју завлада помрчина грозна.
До ђавола! Човек једва још да позна...

Христијан.

Свој нос.

(Тишина. Сви устају полако и ужаснуто гледају у Сирана. Сирано, запрепашћен, застане. Очекивање).

Сирано.

Ко је овај?

Један кадет.

(Полугласно).

Јутрос међ' нас стаде.

Сирано.

(Учини корак према Христијану).

Јутрос?

Карбон.

(Полугласно).

Барон Невил...

Сирано.

(Застане, живо).

Сад ми на ум паде...

(Час бледи, час црвени, и као да хоће сваког тренутка да јурне на Христијана).

Дакле...

(Одједном утиша се, пригушеним гласом).

...беше...

(Опет плане).

Врага!...

(Настави причу обичним гласом).

...мрачно до зла Бога.
Ја помислих: зашто да због које кога
Замераш се каквом херцегу, ил' кнезу?
Боље да...

ХРИСТИЈАН.

Нос чуваш.

(Сви опет устану. Христијан се клати на столици).

СИРАНО.

(Пригушеним гласом).

...будеш на опрéзу,
И да сад не гураш...

ХРИСТИЈАН.

Нос.

СИРАНО.

...међу њих руку,
Јер те могу лако...

ХРИСТИЈАН.

За нос да повуку.

СИРАНО.

(Бришући зној са чела).

...по руци да лупе. Ал' беше већ касно.
Да се вратим натраг, не би било часно.
Те викнем: Гаскоњче, напред, дужност зове!
Тад осетих...

ХРИСТИЈАН.

Зврчку.

СИРАНО.

...смрдљиве ниткове.
Ја станем...

ХРИСТИЈАН.

Нос у нос с њима.

СИРАНО.

(Јурне на њега).

Сто му мýка!...

(Сви Гаскоњци потрче напред да виде. Сирано, дошавши до Хрпстијана, савлада се и продужи причу).

Дигнем...

Христијан.

Нос.

Сирано.

(Блед и смешећи се).

...мач. Боцнем двоје више кӯка.

Један писну...

Христијан.

(Кине).

Циха!...

Сирано.

(Плане, кадетима).

Идите!

(Кадети јурну на врата).

Један кадет.

Лав плану!

Сирано.

Остаћу сâм с њиме!

Други кадет.

Гледам к'о на длану,

Како га претвори у гомилу каше!

Рагно.

Шта кажете?

Трећи кадет.

Таман за пастете ваше!

Рагно.

Не могу од страха просто доћи к себи!

Карбон.

Хајд'мо!

Четврти кадет.

Ено, где му све кошчице преби!

Пети кадет.

Тешко њему кад он почне да му суди!

Шести кадет.

(Затварајући врата десно).

Кожа ми се јежи!...

(Сви кадети оду, — једни на врата у дну, други на врата лево и десно, а неки уз степенице. Сирано и Христијан остану сами, лице уз лице, посматрајући за тренутак један другога).

Десета појава.

Сирано, Христијан.

Сирано.

Ходи ми на груди!...

Христијан.

Ал'...

Сирано.

Честитам!

Како?

Сирано.

Мени храброст годи!

Загрли ме!

Христијан.

Али...

Сирано.

Ја сам брат њен. Ходи!

Христијан.

Брат њен?

Сирано.

Да, Роксанин.

Христијан.

(Потрчи према Сирану).

Ви?

Сирано.

Чудно ти пада?

Брат сам њен од стрица.

Христијан.

То ви знате тада...

Сирано.

Знам све!

Христијан.

Да л' ме воли?

Сирано.

По речима њеним,

Воли те!

Христијан.

(Зграби га за руке).

Да знате колико вас ценим!

Сирано.

Е?... Ја чух од тебе и мишљења гора!

Христијан.

Опростите!...

Сирано.

(Посматра га и спусти му руку на раме, више за себе).

Хуља, леп је, нема збора!

Христијан.

Међ' нама од данас свака мржња преста!

Сирано.

А носеви што ми...

Христијан.

Повлачим их сместа!

Сирано.

Она чека писмо...

Христијан.

Писмо?

Сирано.

Одмах седи!

Христијан.

Од саме помисли крв ми се већ леди!

Сирано.

Што?

Христијан.

Глуп сам!

Сирано.

То прави глупаци одричу!
Твој напад на мене ући ће у причу.

Христијан.

С противником лако пречистим рачуне.
Мој дух је војнички. Ал' ме жене збуне!
Очи им, кад прођем, сијају топлином...

Сирано.

А да ли то видиш и у срцу њином?

Христијан.

Не! Ја сам од оних што, кад приђу жени,
Ћуте о љубави као заливени!

Сирано.

Да ми је Бог само лепши облик дао,
Да говорим с њима још како бих знао!

Христијан.

Умети ствар рећи! Ах, што немам дара!

Сирано.

Да ми је лик каквог лепог мускетара!

Христијан.

Роксану сви међу прециозе броје;
Разочараћу је!

Сирано.

(Посматрајући Христијана).

Кад би речи моје
У његово тело могле сада стати!

Христијан.

(Очајно).

Што речитост немам!

Сирано.

(Одлучно).

Ја ћу ти је дати!
Ти лепоту мени, и једнога дана
Створиће се од нас јунак из романа!

Христијан

Шта?

Сирано.

Учи да за мном речи изговараш!

Христијан.

Ја не знам...

Сирано.

Тад нећеш да је разочараш!
Да се удружимо? Реци да ли може
Из грудњака мога од бивоље коже
Да ми душа пређе у твој, сав од веза?

Христијан.

Ал', Сирано...

Сирано.

Хоћеш?

Христијан.

Мене хвата језа...

Сирано.

Да је не одбијеш, када се већ бојиш
Да сам нећеш моћи, хоћеш ли да спојиш
Са уснама твојим моје речи вреле?

Христијан.

Ти сав гориш?

Сирано.

Хоћеш?

Христијан.

Да л' те развеселе
Такве ствари?

Сирано.

(Заносно).

Мене...

(Тргне се, немарно).

Да, време ми скрате!
Песнику су за то све вештине дате!
К'о сен пратићу те. Успећеш зацело:
Ја ћу дух твој бити, а ти моје тело!..

Христијан.

Ал' писмо што чека! Да напишем... Како?
Ја никада не бих...

Сирано.

Та то је бар лако!

(Извади из грудњака писмо које је мало час написао).

Ево писма!

Христијан.

Како?

Сирано.

Мети још адресу.

Христијан.

Али...

Сирано.

Речи таман за тебе и јесу!

Христијан.

Знам, ал'...

Сирано.

Буди миран! Пусти га нек' иде!
Ми имамо увек за наше Хлориде

У џепу писамце. Нама у сну сине
Какав леп лик што се к'о мехур расплине,
Да нам душа после жељно за њим лута.
Узми ово писмо и, бар овог пута,
Нек' се твоја душа с таквим ликом споји:
Нека иде оној што стварно постоји!
Узми га и дођи са̂м до уверења
Колико сам речит!

Христијан.

Треба л' да се мења
Која реч? Да л' иде сасвим за Роксану?

Сирано.

Као рукавице! Нема једну ману!

Христијан.

Ал'..

Сирано.

Љубав верује, слепо напред хита:
Неће ни да слути, кад писмо прочита!

Христијан.

Добри пријатељу!...
(Падне му у наручје. Стоје загрљени).

Једанаеста појава.

Сирано, Христијан, Гасконци, мускетар, Лиза.

Један кадет.

(Отшкрине полако врата).
Свуд гробни мир влада.
Једва смем...
(Промолу главу).
Шта?...

Сви кадети.

(Улазе и гледају Сирана и Христијана како стоје загрљени).
А!... О!...

Један кадет.

Ко да се том нада!...
(Општа запањеност).

Мускетар.

(Заједљиво).
Тхе!...

Карбон.

Како је сладак! Да га сада пљесну
По левој ноздрви, сâм би дао десну!

Мускетар.

Кад му нос споменем, да л' ће да се љути?
(Зове Лизу, победоносно).
Лизо!... Пази!...
(Увлачи ваздух кроз нос, усиљавајући се).
Хм!... Хм!... Већ ми главу мути
Овај мирис!...
(Пође Сирану, гледајући му дрско у нос).
Ваш нос погрешити неће
На шта то мирише?...

Сирано.

(Опали му шамар).
На *спомeнак* цвеће!...

(Урнебесан смеј и пљескање. Кадети опколе Сирана и скачу од радости).

(Завеса).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С францускога превео Милан Димовић).

МЕТЕОР.

— из књиге „Посмртна Љубав". —

Мирисала је покошена трава,
Док се по небу, изнад наших глава,
Јављале звезде у сутону млаком.
Ноћ августовска спуштала се јасна,
И од некуд се разливала страсна
Музика валса парком и сокаком.

Погледи неми, управљени горе,
Заронили су у плаветно море,
Кад призор један и душу и око
Усхити чаром небеске лепоте,
И заједнички узвик нам се оте
На сусрет ноћи у етир високо.

Преко тамнога плаветнила свода —
Прозирна глатка, к'о језерска вода —
Метеор један у блеску сунчаном
Пређе и небо обасја, па мину,
Неста...: траг дуги само за њим сину;
И он утрну у миру свечаном.

О, мртви друже мојих мртвих снова,
Како ме боли успомена ова!
Ти мојим небом попут метеора
Мину и душу моју тамом зави.
Сад ми над бићем сплин победу слави
И пусти живот гуши као мóра.

Даница Марковић.

ЕПИЛОГ.

— из књиге „Посмртна Љубав“. —

С последњим листом, крвљу исписаним,
Ја склапам књигу тегобе и бола.
Сврши се драма младости свечаним
Погребна марша акордима мола.

Збогом нејасни снови скорих дана,
Надања ведра, узвишене тежње,
Вечери млаких маштања лагана
И бурних ноћи непобедне чежње.

Осаме драге смеле мисли, збогом!...
Покров је преко свега пао бео.
Удес је најзад победничком ногом
Смрвио мене и свет снова цео.

Мртвога срца, опустеле душе
Са кобном сенком једне смрти ра́не,
Посмртна љубав, што боли певуше
Мени ће худе испунити дане.

Без топла сјаја, у тмини, под мразом,
Водићу живот од дужности жене,
Све крећући се одређеном стазом
Суморно, попут звезде угашене.

Даница Марковић.

САН.

Ратар ми је у сну рек'о: „Крај је рају твом!
„Сеј и копај, ја ти више хране баш не дам".
Ткач ми рече: „Ти од сада одевај се сам".
Зидар на то: „Алат узми, па сам зидај дом".

Кад овако сав род људски изрече свој суд,
И са клетвом остави ме том удесу злом,
Ја сам небо преклињао, слаб у јаду свом,
Ал' милости ни откуда, — свуд закрчен пут.

Протрем очи и прогледам: јава или сан?
По улици журба', врева, увелико дан.
Свако предан послу своме, а жито већ зре.

Познао сам своју срећу, и од тада знам
Да у свету оног нема ко све може сам;
Па сад волим све те људе још више но пре.

Сили Придом.

(С француског превела К. Б.).

СОНЕТ.

Мој живот има тајну, душа ми нешто крије,
Вечиту љубав што се зачела у трен ока.
Злу нема лека, па је остало без сведока.
И она, узрок свему, то никад знала није.

Авај! непознат од ње провешћу век свој цео.
Вечито с њом — у машти, на јави — у самоћи;
Несрећан и у тузи чезнућу дане, ноћи,
Страхујућ' и да кажем све што бих рећи хтео.

А она, нежна, блага, какву је Господ даде,
Ићи ће својим путем, и неће чути јаде,
Ни уздах мога срца што само због ње пати.

Па нађе л' ову песму, бол страсти сакривене,
Прочитаће, и гласом спокојне, часне жене
Упитаће: „Која је?", и никад неће знати.

Феликс Арвер.

(С француског превела К. Б.).

ГЕНЕРАЛ СИМЕОН НЕРАНЏИЋ ЗОРИЋ.

Скупљајући у московским и петроградским библиотекама материјал за историју српске емиграције у Русију у XVIII веку и за одређивање садашњег стања српских колонија у Јужној Русији, ја сам, узгред, записао и све што се односи на знатније Србе у руској служби. Један од најзнатнијих Срба тога доба био је, без сумње, генерал Зорић, чувени љубимац царице Катарине II и мецена Доситеја Обрадовића. Како је баш тада Г. Ј. Скерлић написао о њему један чланак у „Српском Књижевном Гласнику", (књ. XXVIII, стр. 427—434), решим се да покупим све што је о њему где писано и што сам могао наћи, те да конструишем Зорићеву биографију и згодном приликом изнесем је на јавност.

Помена о Зорићу у нашој књижевности има врло мало. Колико ми је познато, први је Г. Скерлић написао о њему нарочити чланак, управо малу, заокругљену биографију његову. Раније га, тек узгред, спомињу свега три наша писца, његова савременика. Доситеј Обрадовић га у својим делима[1] помиње на седам места: у *Живошу и прикљученијама*, на стр. 90 и 92 помиње како га је Зорић звао к себи и како је провео тамо шест месеци; у *Совјешима здраваго разума*, на стр. 67, налази се посвета те књиге Зорићу, на стр. 105—106 писмо од Зорића и одговор на њега, на стр. 106—107, поводом писма, похвала Зорићу у стиховима; у *Баснама*, на стр. 145, у предговору „јуности" вели да она има да захвали Зорићу што је та књига изашла; у *Ешици*, на стр. 284, наводи га као пример, говорећи о жељама и њихову задовољењу. Сава Текелија у својој аутобиографији, говорећи о свом путу из Петрограда кући 1787 године, помиње да се задржао, почастивши се три дана, код Зорића у Шклову.[2] И трећи, Герасим Зелић, у својим *Жишијама*[3] посвећује му неколико речи. Чудновато је да ти наши писци, који у својим биографијама говоре о свему и свачему, о Зорићу говоре тако мало, што је скоро као и ништа, и ако је он тада био чувен и у Европи

[1] *Дела Доситеја Обрадовића;* пето, државно издање. Београд 1911.

[2] „Летопис Матице Српске", 1876, књ. 119, стр. 62.

[3] Издање Српске Књижевне Задруге, књ. I стр. 169—174.

и у српском народу, и ако га они сви високо цене и поштују, као „добродјетеља“ и „мецена“, „славног“ и „племенитог“. Све што говоре о њему односи се, у главном, на новац и гошћење код њега, а нешто више о њему можемо дознати од њих само индиректно. Ма да је Зорић био чувен у свету у првом реду као љубимац Катарине II, само Текелија то узгред спомиње.

Из скупљеног материјала покушаћу да дам дефинитивну биографију овог чувеног Србина, у колико ми то податци допуштају. Г. Скерлић изнео је слику Зорићеву у општим цртама, али у главном тачну, и мој задатак ће бити само да је допуним са неким новим податцима. При томе, цитате који се тамо налазе не наводим.

О пореклу генерала Зорића старији писци различно говоре, али је код свију завијено у таму; тако по једнима је он био син простог сељака, по другим — на пример по Ламартиновој „Историји Русије“ — турски робијаш који је је побегао из Цариграда у Русију, па се доцније у ратовима с Турцима истакао. Све је то, међутим, нетачно; порекло његово је сасвим познато и доцнији писци га тачно износе.

Због верског и политичког гоњења и незгодних економских прилика, многи Срби су се средином XVIII века преселили из Аустрије у Русију, а најјача је сеоба била 1752—1754, кад су се емигранти кренули у две групе: прву је групу предводио пуковник, доцније генерал, Јован Хорват, и она је населила област у пустарама Јужне Русије, која се од тада звала *Нова Србија*; друга је група стигла под командом пуковникâ Јована Шевића и Рајка Прерадовића, који, не хтевши признати старешинство Хорвата, свемоћног у својој области, добише област источно од њега и основаше „Славјано-Сербију“. Предводиоци исељеника били су већином аустријски официри, од којих су се многи доцније у руској служби истакли и дотерали до високих чинова. Тако су под командом Шевићевом била два брата Зорића: „премијер-мајор“ Максим и поручник Василије. Први је у руској војсци дотерао до „генерал-поручника“ и 9 септембра 1774 добио од царице, као награду за уредну службу, имање у псковској губернији са 416 душа. Други је остао стално у Шевићевој команди, то јест у „Славјано-Сербији“. Максим Зорић имао је само једну кћер, Јулијану, те зато усини *Симеона Неранџића*, који је био син Гаврила Неранџића, а унук Максимова стрица Јована Зорића,

по матери Стефанији. Тако дакле знамо порекло нашега Зорића; само остаје нерешено питање одакле су Зорића и Неранџићи. Ако бисмо судили по вођама емиграната, онда би они били из Угарске, јер се презиме Шевић често срета тамо, а Рајко Прерадовић је био из Будима, јер у протоколу српске православне будимске општине из године 1741 изрично стоји име Рајка Прерадовића и његовог сина Александра, за кога се каже да се одселио у Русију и постао генерал. Значи да је он још пре оца отишао у Русију.[1] Али ћемо доцније видети да је Зорић називао неку браћу Зановиће својим рођацима, а како су они били из племена Паштровића, излази да је и Зорић био Далматинац. Кад је Симеону било 11 година уписан је 1 маја 1754 године у један од Шевићевих и Прерадовићевих хусарских пукова. Нигде се не помиње кад се Зорић родио, али би се по овоме могло мислити да се родио у 1743 године. Као што је тада био обичај, он је добијао редом војничке чинове, учећи се код свога поочима разним наукама и вештинама; особито је волео јахање, мачевање и стрељање. У седамнаестој години, 1760, већ је учествовао у Седмогодишњем Рату, у ком су га, 1 марта исте године, заробили Пруси, али су га ускоро пустили. Исте године, 16 децембра, произведен је за „корнета“,[2] а истог дана за потпоручника. После тога учествовао је у многим борбама, свугде се одликујући, због чега је на крају рата произведен за поручника. Доцније је суделовао у умирењу пољских метежа.

Царица Катарина II прва је завела јаку централизацију свих грана државне управе, због чега је у то време намислила да створи и једнообразну војну организацију у целој земљи, па је зато и укинула у неку руку аутономне насељеничке пукове, у толико пре што су се тамо вршиле велике злоупотребе, нарочито у „Новој Србији“ код генерала Хорвата. Манифестом царичиним од 28 јула 1765, насељенички, или такозвани „слободски“ пукови преобраћени су у редовне хусарске пукове. У комисији за извршење тог посла био је и Зорић, и 1 јануара 1767 произведен је за „ротмистра“. Тим

[1] Гаврило Витковић, *Споменица из будимског и пештанског архива*, „Гласник Српског Ученог Друштва“, 2 одељ., књ. 4.

[2] Најнижи официрски чин у коњици.

[3] Види: *Собраніе Полное Законовъ*, св. XVII, бр. 12440.

великим реформама царице Катарине II сељаци су потпуно везани за земљу („укрепљени“, отуд „крепосное право“), те постали спахијски робови, што је изазвало велике побуне у целој земљи. У умиравању побуњених сељака и Зорић је учествовао.

У руско-турском рату 1768—1774 Зорић се одликовао, храбро се борећи у авангарди, те је произведен још у почетку за „премијер-мајора“. Читавих седам месеци он је са својим одредом успешно одбијао навалу Турака. Али је једног дана задобио три тешке ране, те га Турци заробе и одведу у чувени затвор Једи-куле код Цариграда, где је провео 4 године и 3 месеца; после тога преведен је у Цариград и, кроз 8 месеци, пошто је закључен мир, вратио се у Русију. 1775 године стигао је у Петроград и одмах је послат у некој дипломатској мисији у Штокхолм, а кад се вратио отуда би представљен царици, која га одликова за храброст орденом св. Ђорђа, четвртим степеном. Тај орден је управо тада установљен и Зорић је био један од првих каваљера његових.

Као што је познато, Катарина II имала је за све време своје дуге владавине, чак и у дубокој старости, своје љубимце, од којих су неки „владали“ дуже, неки краће време. Најчувенији и најсилнији међу њима били су Григорије Орлов, Потемкин, Корсаков и Зубов, а поред њих било их је још шесторица који су званично заузимали то место, са свима правима и дужностима везаним за њега; колико их је пак било споредних, привремених, то нико ни од савременика не уме да каже. Међу том десеторицом главних љубимаца био је и један „наше горе лист“ — генерал Симеон Зорић.

Зорић је по реду био пети од главних фаворита. Ускоро после триумфалног празновања Кучук-Кајнарџиског Мира, кад је Потемкин био на врхунцу славе и силе, јавише се два нова придворна кандидата, Завадовски и Безбородко. Многобројни непријатељи Потемкинови чинили су све могуће да га истисну са тога положаја, па предложише Катарини да га замени Завадовски, и за време одсуства Потемкинова, 1776, овај је имао успеха. Али кад се врати у Петроград, Потемкин гледаше да некако одстрани Завадовског, кога је нашао на свом упражњеном „престолу“. Потемкин је, истина, остао и даље као главни љубимац, али се бојао да царица мало по мало не охлади према њему, те је гледао да нађе неког езна чај-

ног човека који би истиснуо Завадовског, али самом њему не би био опасан, јер би испуњавао само једну функцију вице-царску. Пажња му се заустави на Зорићу, који је био још млад, леп и неустрашиво храбар. Кад се вратио из Штокхолма, Потемкин га постави у Петрограду за свог ађутанта и препоручи га Катарини, која га одмах произведе за потпуковника, а мало доцније и за командира хусарског телесног ескадрона и козачке телесне чете. Као такав Зорић би лично представљен царици, на коју, као и на цео двор, учини огроман утисак. Ускоро је (1777) произведен, заједно са млађим братом за пуковника и крилног ађутанта царичиног. Једног дана нађе под јастуком кесу с новцима и кључевима од царичиних соба, што је значило да се уводи у нову „дужност“.

Отада је почела да сија његова звезда, али само за кратко време: његово „царовање“ трајало је свега 11 месеци. Па ипак, ни један од љубимаца Катарине II није за тако кратко време добио толико доказа њене љубави и милости као Зорић.

На дан крунисања Катарине II, 22 септембра исте године, Зорић је произведен за генерал-мајора и корнета „кавалер-гардског“ корпуса и добио силне скупоцене поклоне од царице.[1] После неколико дана допуштено му је да носи послати малтески орден св. Јована. 30 септембра изишао је указ којим му се поклањају у вечну и наследну својину сва крунска имања у Сесвегену, у Лифландији.[2] Та имања су вредела тада 200.000 рубаља, а прихода су дали последњих десет година 80.000. Затим му је поклонила дивну велику палату у Петрограду, не далеко од Зимског Дворца. У разним приликама добио је 300.000 рубаља у готову. Колико је био омиљен види се и по томе што су се чак и страни владари утркивали ко ће више да му да доказа пажње и поштовања, па су га обасипали високим орденима. Пољски краљ Станислав Август молио је Катарину да она лично обеси своме љубимцу пољске ордене св. Станислава и Белог Орла, што је она и учинила 26 новембра 1777, о чему су чак и стихови изашли у званичним „Московским Вједомостима“.

18 априла 1778 царица је наредила да се Зорићу поклони

[1] Добио је: звезду у брилијантима, златне нарамнице и сабљу, перјаницу, скупоцене пређице за ципеле, дијамантски прстен и дугмета.

[2] *Списак решења Правит. Сената 1777 године*, бр. 604 и 607.

место Шклов у могиљевској губернији, које је некед припадало пољској фамилији кнезова Чарторишких, са селима и засеоцима, раздељеним на 12 општина.[1] На том имању живело је 16.000 душа и вредило је тада пола милиона рубаља. 25 априла Катарина му поклони још једно имање у полоцкој губернији. Поред тих великих дарова, царица му је чинила разне поклоне у стварима, и савременици цене вредност поклоњених брилијаната на више од 200 000 рубаља.[2]

Обасипан тако поклонима, он је живео врло раскошно. На двору је био увек весео, пун неисцрпне духовитости, добродушан и безбрижан. Мада је био врло сујетан расипач, ипак се сви слажу у томе да је био необично добра срца, и да никад није отказао да учини услугу ближњему, да помогне невољним. Тако се о њему одазивају сви савременици, па и страни посланици у рапортима својим дворовима.

Као што је поменуто, Потемкин је мислио да употреби Зорића привремено, само као средство да се ослободи Завадовског, те је сасвим равнодушно и спокојно гледао на све Зорићеве придворне успехе, сматрајући га безопасним за свој високи положај првог човека у царевини. Али Зорић, убрзо задовољен и засићен дворским животом, поче показивати жељу да се ослободи положаја потчињеног љубимца. Тек тада га се Потемкин поче прибојавати, па стаде говорити Катарини да изабере себи другог, достојнијег ађутанта. После тога царица мало охладни према Зорићу. Опазивши то, он је одмах знао да је то масло Потемкиново, те се у мају месецу споречка с њим и позове га на двобој, али овај, свемоћни и „светљејши“ кнез, тако рећи владар Русије, презриво га одби. Тада Зорић паде к ногама царичиним, горко плачући призна де јој шта је радио и поче је молити да га не остави: маколико да су велике почасти и богаства којима га је обасипала, он је равнодушан према свему томе, а једино жели њену милост

[1] *Списак решења Правит. Сената 1778 године*, бр. 361 и 606.

[2] Нарочито истичу лепоту и скупоценост табакере, појаса и прстена; појас је имао у себи фунту злата и 1875 брилијаната, 239 смарагда и вредео је 18.000 рубаља. Те су ствари доцније биле заложене и за прстен је добијено 1.200 талира. Дакле, од августа 1777 године до 30 јуна 1778 године Зорић је добио разних поклона у вредности више од два милиона рубаља.

и наклоност. То је гануло осетљиву Катарину, те је Зорић остао у милости још неколико дана; затим се, по наредби царичиној, помири с Потемкином. Али једног јунског вечера изненада добије наредбу да сместа напусти двор, и он отпутује у иностранство, па је неко време проживео у Паризу, заглушујући свој бол у расипању и оргијама. У септембру исте 1778 врати се у Русију и стално настани у своме Шклову. Тада је последњи пут добио велики додатак уз плату, огромну суму у готову и још 7.000 душа. Тиме је пресушио за њега извор царичине милости и његова звезда је зашла у Петрограду, да после тога још помало светлуца у Шклову.

Павши у немилост и сишавши са тако високог положаја, Зорић није клонуо духом, и није хтео да потоне у заборав у провинциској удаљености и самоћи. Навикнут на раскошан дворски живот, није хтео да живи много друкчије, а средства су му то допуштала. Зато је, по причању савременика, живео у Шклову као какав владар. Али он није расипао новац само на уживање, већ је и даље био широке руке за добра дела и корисне ствари, а прво његово велико дело којим је стекао крупну заслугу за просвету у Русији, било је отварање „племићске школе“ за децу сиротних племића, што је учињено исте године 24 новембра, на имендан Катарине II. То је била прва модерна војна школа у Русији.

Дом његов у Шклову био је отворен за свакога. Његовим неограниченим гостопримством користили су се људи разних сталежа, професија и народности; уз многобројне рођаке, школске и ратне другове, тамо су налазили уточишта разни светски коцкари и протуве; ту су се могли срести Французи, Талијани, Немци, Срби, Грци, Румуни, па чак и Турци. У пространом дворцу били су они као у својој кући и живели недељама и месецима на његов рачун. Зорић је чак држао сталну позоришну трупу и оркестар од својих поданика. Сваки дан за ручком је било огромно друштво званих и незваних. Али он није показивао своју дарежљивост само у дочекивању и гошћењу светских гладница, већ и у указивању помоћи свакоме ко би је од њега потражио; био је добар чак и према Јеврејима, које су онда из реда гонили и презирали. Никог од својих познаника није заборављао: давао је пензије и службе с добрим приходима, цела имања на

уживање, на пример своме собару на дан његове свадбе поклонио је 200 душа.[1]

Није Зорић трошио своје силне приходе само на уживања и доброчинства, већ их је улагао и у велика предузећа: сем школе, подигао је и фабрике кожа, ужарије, лађа, једрила, бакра, ракије и спирта. Но за тако велике послове требало је и спреме и неуморног рада и надзора, а он се, не могући свуда стићи, све надгледати, по доброти свога срца поверавао другима, који су злоупотребљавали његово поверење, па се добро наплаћивали, а предузећа занемаривали. Све је то мало по мало водило Зорића упропашћењу и пре времена растројило његово здравље.

Поред свакодневног раскошног живота, било је преко године нарочитих дана који су својом помпом превазилазили све што се могло очекивати у тако малом месту. Сваке године, на царичин имендан и кад је био шкловски вашар, скупљали су се у Шклову са свих страна гости, па су настајала празновања, весеља и гозбе, који су трајали по две недеље и више. Тада су се у Шклову могли видети: раскошни балови, маскараде, позоришне представе, ватромети, вожња на чамцима по Дњепру, и друго. У позоришним комадима учествовали су најотменије госпође и господа, гости из Петрограда и Москве.

(Свршиће се.)

Милош С. Московљевић.

---

[1] Да је био и частан, а не само добар, показује овај пример: с католичким митрополитом Смогоржевским био је у великом пријатељству и један другом су узајмљивали велике суме на реч: кад је овај умро, много доцније Зорић нађе у својим забелешкама да му је остао дужан не малу суму, па пише своме поверенику да одмах исплати тај дуг, ако је дужан, а не да се изговара тиме што је читавих десет година прошло а никаквог писмена нема.

О ЦРНОЈ ГОРИ.

(3)

III

Привреда и јавно благостање.

Никакве установе не ометају вршење макакве привредне гране у Црној Гори. Трговина и занати су потпуно слободни; нема еснафа и комора. У питање о вршењу које од тих грана интервенише државна и општинска власт само из фискалних разлога. Прва наплаћује таксу за трговачко, калфенско и мајсторско уверење 5, 1, 2 перпера, а друга таксу за радњу одсеком и једном за увек од 2 до 1000 перпера, према увиђавности.[1] Од професионалних установа постоје само „трговачки одбори“. Њихово образовање није уређено законодавством. Праксом је установљено да слободан збор трговаца и занатлија бира неколико лица из свога реда који чине тај одбор.

1910 уведен је у судство нарочити закон за трговачке послове и трговце. Он је копија нашег трговачког законика. До те године задовољавало се прописима општег грађанског законика о тековинским друштвима.

Трговачким законодавством уведене су ове установе: трговачке књиге, изузетно судство, меница и друге трговачке хартије.

Поред трговачких књига, прописаних трговачким закоником, трговац или занатлија, и то сваки, дужан је да води и једну трговачку књигу за рачун државе — пореске власти. Ради изналажења капитала уложеног у поједине радње и занате, министарство финансија прописује нарочите књиге, потврђује их и издаје свима трговцима који су дужни водити их, убележавати у њих кад су што од кога купили. Невођење, или не тачно вођење тих књига строго се казни — порезом и полицијски.

Изузетно судство састоји се у томе што се на захтев парничне стране може један државни судија заменити једним чланом трговачког одбора.

Озакоњена је меница и строги и брзи поступак по њој.

[1] За наплаћивање ове таксе не постоји никакав правилник, него се за сваки случај решава у општинском одбору. Збир сума које означе сви одборници подели се бројем гласача, и та добивена просечна сума је сума коју обвезник треба да плати.

Раније су се служили овим средством само новчани заводи. Како није било законодавства који би је регулисавали, она је била усвојена и поступак по њој уређен административним путем. Министар унутрашњих дела је у правилима дотичне установе, која је он одобравао, прописивао је све што се односи на меницу. Главно је да је акт протеста менице био исто што и подношај тужбе за наплату.

Никакав закон о стечају не постоји. Међутим у животу стечај постоји као правна установа. Судови га отварају по начелима нашег стецишног поступка.

У области индустрије, у њеном специјалном значењу, постоје установа „радничког фонда", ако је добивена повластица од државе, у који би радници улагали 65% а подузеће 35%, док фонд не порасте довољно (закон о повластицама и о потпомагању домаће радиности од 1911 године). Исто тако држава има дужност да води рачуна о „сигурности живота" радника у рударским предузећима, према закону о рудама од 1911 године.

Биће да се 6% од укупног становништва у Црној Гори бави трговином и индустријом.

Од 1904 или су нови закључени или су обновљени дотадашњи трговински уговори са овим државама: Италијом, Белгијом, Србијом, Египтом, Намачком, Грчком, Холандијом, Француском, Турском, Бугарском, Русијом, Енглеском, Швајцарском, Румунијом и Аустро-Угарском. Сви уговори су са клаузулом највишег повлашћења. Даље, Србија је ослободила сваке царине суву рибу — сарагу; Грчка је уговорила да су њене власти надлежне и за Црну Гору у одређивању квалитета њенога вина које се увози у Црну Гору. Аустро-Угарска, пак, за слободну пограничну зону — само которски округ — уговорила је слободан извоз до 6.000 говеди која нису тежа од 300 кг. по комаду; 20.000 овнова, коза, јаради; 1000 мет. квинтала сувог меса, званог „кастрадина" — црногорског порекла. Установљене су, даље, повластице за двовласна имања и склопљена је „монетарна конвенција".

До 1906 Црна Гора није имала свога новца него се служила страним новцем, и то: златним новцем готово свију држава, а ситним новцем искључиво аустро-угарским.[1] 1906

[1] Отуда је у обичном језику остало и сад назначење: солад (крајцара), шестица (сексер), фиорин (два перпера).

отпочела је ковање и са 1910 годином закључно пустила је у саобраћај 1.030.000 златног (4,13 перпера на становника), 1,400.000 сребрног (5,60 на становника), 19.000 бронзаног новца (0,76 на становника) — свега 2,749.000 перпера. Новчана јединица је перпер, која има 100 пара. Она је равна вредности аустријске круне.

Према монетарној конвенцији аустро-угарско-црногорској од 1911 године, Црна Гора ће на свима својим благајницама примати аустро-угарски новац по номиналној вредности. Аустро-Угарска, пак, примаће црногорски сребрни, никлени и бронзани новац по номиналној вредности на свима цивилним благајницама у которском и дубровничком округу, затим у Задру, Шибенику, Спљету и Мековићу, и на војничким у требињском округу. Златан новац пак на свима царинарницама у Аустро-Угарској и код пошта у Бечу, Прагу, Трсту, Будим-Пешти, Загребу, Ријеци и Сарајеву. Земаљска благајна у Трсту, порезни уреди на Ријеци и у Мостару мењају црногорски новац по номиналној вредности. Црна Гора обвезује се да не кује виши ситног вовца. Износ кованог новца мора бити у истој сразмери према становништву као у Аустро-Угарској. Коваће се само у главној ковници у Бечу или у угарској ковници у Кермец-Бања.

Већа трговачка и индустријска предузећа су ова.

Никшићско Трговачко Акционарско Друштво, са седиштем у Никшићу, основано је у 1907 са капиталом од 200.000 перпера, 2.000 акција по 100 круна. Друго коло акција исте вредности представља 300.000, а уплаћено је до краја 1911 са 68.864 перпера. Акционари јемче за обавезе друштва са још једанпут онолико колико износе њихове акције. Друштво се бави свим трговачким и индустријским предузећима. Не може продавати робу на мало, нити спекулисати на берзи. Само својим акционарима даје робу на кредит. Имовина друштвена износила је у 1911 године 1.591.433 перпера, рачунајући ту и 500.000 перпера гарантне главнице. Бруто добитак 90.645 перпера. Чиста добит 54.477. Подељено је акционарима до 40.000. Дивиденда је била 8%.

Црногорска Пивара Оногошт основана је 1907 године[1]

[1] Она је од 1896 године до овог датума била концесионирани ортаклук.

у Никшићу са капиталом од 250.000 перпера подељеним на 2.500 акција по 100 перпера, и уплаћењем до краја 1911 са 185.000 перпера. Друштво се бави индустријом пива. На крају 1911 имовина друштвена износила је 652.171. Бруто добитак 92.406, а чист 50.122 перпера. Подељено је акционарима око 40.000 перпера. Дивиденда је била 27%.

Индустријско Акционарско Друштво Требјеса у Никшићу за производњу пива, рафинерија уља у Улцињу, друштво Жегарница за прераду дрвета у Никшићу — мања су предузећа.

Земљораднички свет има законску заштиту да му се једно рало земље и алат не могу продати.

Баштинске књиге не постоје.

Исправе о својини земље, тако зване „сентенце" имају само они имаоци који су куповином дошли до земље. Наслеђење нема никакве исправе. „Сентенце" издају племенски капетански судови.

Задружни живот у сељака не постоји.

Сељак се може менично задуживати. Пре трговачког закона самом праксом, а сада и тим законом је одређено да то може бити само код новчаног завода.

Земљорадом и сточарством се бави око 90% становништва.

Од 1903 до 1912 земља ораница није се повећала. Она чини око 35.000 хектара (200.000 рала). Исто тако и земља косачица која чини око 50.000 хектара (150.000 коса). Остала обрађена земља (воћњаци, виногради, баште) чини око 3.000 хектара (17.000 рала). Утрине и пашњака има на 25.000 хектара. Како има око 56.000 домова, један хектар обрађене земље долази на 7 становника, или на породицу нешто више од пола хектара (6.250 □ м.).

Најплоднији су крајеви: поља барско, улцињско и никшићско, затим Зета, Црмница, бјелопавлићска долина. Може се узети да та површина чини укупно до 1.300 □ км. или 130.0000 хектара. Обрађена земља према укупној површини државе (9.500 □ км.) стоји у односу 1 : 11. Однос обрађене земље према земљи намењеној искључиво сточарству (ливаде, утрине, паше) је 1 : 2.

Судећи по количини наплаћеног пореза број стоке је

[1] У Дробњацима је доскора постојала једна већа задруга.

стационаран у периоди од 1905 до 1912 године. Он стоји овако: коња 16.000, говеди 100.000, свиња 17.000, оваца 520.000, коза 250.000, магараца 3.500, мазги 1.000, пернате живине 135.000. Кошница има до 30.000. Најбогатија област у стоци све врсте је никшићска: коња 7.000, говеди 35.000, свиња 2.000, оваца 180.000, коза 80.000, пернате живине 30.000, кошница 8.000. Свиња има више у катунско-ријечкој и зетско-брдској (по 6.000), коза и пчела у катунско-ријечкој (100.000 коза, 10.000 кошница).

У служби јавнога кредита су новчани заводи, засновани на акције. Не постоји закон о акционарским друштвима, али су сва таква друштва у главном подједнако организована. Свако од њих има надзорни и управни одбор од по неколико лица. Чланови управног одбора су неограничено и солидарно одговорни. Скупштина акционара, даље, даје разрешнице и обавезна је. Постоје, затим, управе (равнатељства) као извршни орган управног одбора. Нема подударности у питању трајања мандата управног и надзорног одбора. У неких је периода од 1, у неких од 2, 3 и 4 године. Увек су акције на име. Странци могу бити акционари по одобрењу државне власти. Код неких, акционари одговарају са дуплом сумом од уложене а код неких само са уложеном сумом. Код свих акционарских друштава постоји резервни фонд. Није, међутим, увек одређен проценат који се има у њега уносити. У свима осталим питањима која се односе на организацију ових друштава нема сагласности између њих. Акционарска дружина долазе у надлежност министра унутрашњих дела. Сви новчани заводи у Црној Гори (а има их 5) врше једино банкарске послове, а поглавито зајмодавачке. Заводи стоје овако.

Прва Никшићска Штедионица, са седиштем у Никшићу, основана је 1891 са капиталом од 300.000 перпера, подељеним на 3.000 акција, који је уплаћен до 1908 године. Друштво траје до 15 марта 1951 године. У 1911[1] године главница је 480.000, улози на штедњу 500.000 са 300 улагача, резервни фонд 150.000, обрт 50,000.000, њен кредит 450.000, чиста добит 100.000, дивиденда 16%.

Подгоричка Банка, са седиштем у Подгорици и филија-

[1] Узет је у рачун рад за 1911, јер је у 1912 почело нередовно стање у Црној Гори од јула месеца.

лима у Колашину и Данилову Граду, основана је 1904 са капиталом од 600 000 перпера, подељеним на 6.000 акција, који је уплаћен 1911 године. Друштво траје до 9 маја 1924 године. У 1911 години главница је 600.000, улози на штедњу 450 000 са 700 улагача, резервни фонд 7.000, обрт 80.000 000, њен кредит 1.000.000, чиста добит 100.000, дивиденда 20%.

Црногорска Банка, са седиштем на Цетињу и филијалама у Подгорици и Колашину, основана је 1906 са капиталом од 600.000 перпера, подељеним на 3.000 акција, и у 1911 подигнутим на 1.000.000 са акцијама од 200 перпера. Уплаћено је до краја 1911 750 000, а и остатак је уплаћен до краја 1912 године. Друштво траје 50 година. У 1911 главница је 750.000. улози на штедњу 900.000 са 650 улагача, резервни фонд 90.000, обрт 125 милиона, њен кредит 470.000, чиста добит 80 000, дивиденда 20%.

Народна Штедионица на Цетињу, основана 1906 без утврђеног капитала а са колима која се уплаћују за 4 године по 0·50 недељно. У 1911 години главница је 82.000, улози на штедњу 120.000 са 167 удела, резервни фонд 9.000, обрт 2.500.000, чиста добит 12.000, дивиденда 8%.

Народна Банка Краљевине Црне Горе са седиштем у Бару, основана 1909, са капиталом од 2.000.000, подељеним на 20 000 акција у два кола, уплаћеним досад са 250 000 перпера. Завод траје 20 година. Ово је привилегован завод, коме није дозвољено да се упушта у берзанске послове нити да узима учешће у индустријским предузећима, када буде имао довољно свога капитала са којим ће моћи јемчити за покриће новчаница, може добити ту концесију. У 1911 години главница је 240.000, улози на штедњу 250.000 са државом као главним депонентом и још три до четири приватних лица као улагача. Резервни фонд је 130 000, обрт 8.000.000, чиста добит 6.000 перпера, без дивиденде.

Сви новчани заводи дају по правилу само зајмове на стварне залоге. Лични кредит је врло слаб, ни 2% не долази на њега. Залога је ручна или некретност, и готово искључиво некретност. Међутим сваки зајам је огарантован и меничном строгошћу, пошто се даје на менице. Отуда би залога била само супергарантија. Отплата зајма на некретност удешена је готово код свих завода тако да се зајам одужи за тринаест година. Некретност која се хоће да заложи треба

трипут више да је оцењена од износа зајма. Да би се кредитни саобраћај олакшао било је потребно да Народна Банка Краљевине Црне Горе унесе у свој статут да зајмови на ручне залоге неће бити покривени меницама. Па ипак ни она сама се није могла тога држати. Оскудица пак баштинских књига и у опште исправа о својини некретности, и неповерење према органима власти који врше процену имања (то су процениоци општинских и капетанских судова) нису могли световати зајмодавцима друго до да зајмове на залогу некретности дају на менице.

Облик менице која се употребљава јесте облик вучене менице, и то на шест месеца. Само Црногорска Банка прима и менице с роком од четири месеца.

Народна Банка за Краљевину Црну Гогу гарантује својим акционарима 6% интереса на уложени новац из чисте добити, а ако ње никако не би било онда 3% из резервног фонда.

Сви новчани заводи имају извесне судске гарантије у Црној Гори. Оне се односе на поступак односне наплате њихових меничних потраживања. Обласни суд је дужан у року од пет дана од дана кад је меница дата на протест да пошаље дотичном заводу списак пописаних ствари и некретности дужникâ. Неки заводи имају нарочиту привилегију да се попис мора извршити за 48 часа, а по том за остатак времена до 5 дана да му се мора послати списак. Продаја пописане имовине, и то прво акцептантове, има се извршити за 45 дана путем дражбе (лицитације) Неки заводи имају право да одређују шта ће се прво продати. Други опет да се продаја покретности мора извршити за 15 дана а некретности за 45. Ако се на првој продаји не би извршила наплата, суд је дужан заказати другу продају, за неке заводе у року од 20 дана, а за неке у року од 30. Суд је, исто тако, дужан о овој другој продаји известити и завод, и то неке по свом нахођењу, а неке у року од 10, неке, пак, у року од 15 дана пре дана продаје.

(Свршиће се).

Тихомир А. Поповић.

ЕСТЕТИЧКА ПИСМА ИЗ РИМА.

VII

Рим, 18 јуна.

Ваше писмо, учтива пријатељице, затекло ме је овога пута у пријегону с једним ужасним противником; с противником који не кидише тек просто на живчани систем, него се немилосно обара и на човјечју душу. Тај противник је злогласни јужњак, тако звани римски *шилок*, који је једнако погубан и за еластичност тијела и за свјежину духа. Ваше писмо дјеловало је на ме као лак планински вјетар, који разноси маглуштину и кријепи плућа. Нијесам стога могао да узмем к срцу ваше, иначе оправдане, жалбе ради талијанских књига, које сте, велите, узалуд од мене очекивали преко Јакина. Искрено рекавши, већма него ли ваше ријечи, мене је зато гризла моја рођена савјест. Али је узрок моје привидне нехатности у томе што се писмо у ком је била ваша поруџба затурило негдје међу мојим хартијама. Да ми истина није до краја света, ја бих се, госпођо, лако извукао из неприлике. Рекао бих вам напросто да сам то писмо носио у лијевом шпагу свога грудњака, дакле на своме срцу, и да га је на томе мјесту снашла ненадна: да га је уништио пожар. Но пошто би то, увјерен сам, с ваше стране изазвало суху тучу на моје перо и на моја леђа, одричем се мадригалâ и велим отворено: згријешио сам, госпо, извините.

Надајући се скоро од вас примити нови попис поручених књига, ја вам међутим шаљем ону за коју рекосте да вам је зачас најпреча: пјесме госпође Аде Негри.

Не замјерите мојој искрености, али док се одазивам вашој жељи и шаљем затражену књигу, ја не увиђам шта је могло да вашу пажњу скрене на ту бесполетну пјесникињу егалитаризма, која ће тешко моћи да удовољи вашем укусу било у погледу садржине, било у погледу пјесничке форме, коју ви толико волите. Госпођа Негри (или како се сада, као удата жена, друкчије презива) није, заправо, без неке искрене и топле суштине, али... ја не могу да одобрим њену идолатрију за несуку свјетину, за гомилу. Вјерујте ми, госпођо, кокетовати с гомилом значи враћати се просташтву. Да се неко може да диви елементарној маси, као расаднику сирових енер-

гија, ја то допуштам; али да се човјек, који је сав свој вијек настојао да се из гомиле искобеља, обрнуто тој гомили удвара и да јој нуди на поклон цвијет свога умља — то ми је збиља недокучиво.

Odi profanum vulgus. Ја гомилу не волим; њој ништа није свето. Што је год њежно, деликатно, супериорно, — све то у њој мора да подивља, да осурови или да угине. Попут заталасане морске пучине, коју није лако стишати, гомила је увејек непоуздана; она је непоуздана чак и онда кад изгледа мирна. Попут морске пучине, ја најволим да је посматрам с прозора — са суха.

Па онда, госпођо, ви то знате одавна: охлократизам, социализам, модернизам, феминизам итд., то су све звучни *изми* који, у поезији и у животу, не одговарају мојему укусу. Признајем, додуше, да је модернизам Данунцијев, припадом, знао да се узвиси до необичних висина и, свакојако, да се испољи мајсторски. У овог италијанског пјесника има много реторике, али његове мисли нијесу без полета, ни без дубине; нагласак му је, на сваки начин, скроз италијански. Његова поезија неће бити до краја оригинална, али је далеко од вулгарности, а надахнута је понајвише изворима домаћим, националним, класичним. Данунцио је увјерен о основној енергији свога латинског племена; он је, у неку руку, империалист — империалист у духу старих Римљана. За њега је иностранство „варварин" којега треба освајати чаром латинске питомости, а нипошто грубом експансијом по обрасцу њемачком. У томе се његов империјализам разликује од империјализма њемачког и енглеског.

Умјетност, то је у осталом велика љубав нове, као год и старе Италије, подлога на којој се њезини синови труде да оснују наговијештену ренесансу соја латинскога. Јуче сам дуже времена разговарао са једним угледним чланом великог националног удружења „Dante Alighieri, те сам тако имао прилике да у многом правцу попуним своје појмове о савременом књижевном покрету у овој земљи. Прилике заједничког језика италијанског знатно су се побољшале у задње доба, те је његовање стила и умјетничке обраде отело мах чак и у штампи периодичној. Новине као: *Jl corriere della sera*, *La Stampa*, *Jl giornale d'Jtalia*, *La gazzetta di Venezia* постале су јаким полугама за ширење књижевнога језика и смисла за

књижевност. Иначе, сви листови талијански, па чак и они који су намијењени ситноме пуку, пазе строго на форму и чистоту језика. И ту немам у виду тек нарочите чланке у којима изванредни сарадници приказују књиге, реферишу о умјетничким изложбама или о другим каквим појавама друштвеног живота: овдје мислим на редиговање листова у опће. Од уводнога чланка до позоришне кронике, од политичког прегледа до ситних вијести, све је то данас изложено јасним, језгровитим стилом и фразеологијом која нема шта да завиди ревијама књижевним. Најчеднији *reporter* полаже данас много да му је стил агилан, а језик чист. Томе су успјеху много допринијеле школе (нарочито преуређене средње школе) младе краљевине, које су већином у рукама вјештих и спремних наставника. Са опћег културног погледа, пак, нема сумње да су дјела једног Кардућиа и једног Данунција имала знатна утјецаја на ширење „литерарности“ и смисла за лијепу форму.

Његовање књижевног облика у политичким листовима имало је тај посљедак да је у новије вријеме у Италији веома популаризована књижевност есејистичка и, у свези са тим, умножено издавање сабраних новинарских чланака у посебним књигама. Међу издаваоцима ове врсте зборника заслужују нарочита помена: Уго Ојети, Винћенцо Морело (Rastignac), Франћесто Пастонки и Г. А. Борђезе. Главна заслуга ових и овима подобних писаца у томе је што у њиховим радовима лакоћа и отмјеност стила иду напоредо са озбиљношћу у мислима и у коначним смјеровима, тако да су њихове расправе у исто доба и књижевна предавања и веома пријатне козерије, ствари уједно и поучне и забавне.

И немојте мислити, госпођо, да је тај књижевни род можда површан, да се он поклапа са оним што неки „снобови“ тамо код нас називају литературом фејтонском. Сасвим обратно. Овим начином, то јест прибирајући полемичне чланке, студије, портрета, књижевне оцјене и остале саставе раније објављене по новинама, поникле су неке књиге које заузеше трајно мјесто у књижевности. Кардућиеве *Confessioni e battaglie* и чувени *Saggi critici* од Десанктиса томе су најсјајнији доказ. Кад је ријеч о писцима позитивне вриједности, несумњиво је да и растурени списи могу да се одликују дубљом суштином и љепотом која је кадра да у њима надокнади евентуалну оскудицу јединства. У осталом, по некад

је и на тај начин склопљена књига потпуно хомогена, ма да ју је писац састављао фрагментарно. То је нарочито случај са Мантованиевом *Letteratura contemporanea*, а то би могао случај бити и са књижевним студијама што их Бенедето Кроће објављује у свом часопису *La Critica*, и у којима писац фином и широком анализом проучава савремену италијанску књижевност и књижевнике. Једино што би се овом проницавом критичару могло да замјери, то је можда схематичност неких општих принципа, те према томе гријешење о ону златну свестраност и толеранцију, која се у књижевног критичара идентификује са непристрасношћу.

Рекао сам мало час да су један од узрока данашње еволуције, књижевнога језика у Италији била и дјела Габријела Данунција. То је признао и један скорашњи критичар овога писца, Г. А. Борђезе,[1] чија се ведра и суптилна оцјена може да сматра као закључна ријеч у дебати која се годинама водила о генијалном пјеснику. Спор је, ако се не варам, био у овоме: Шта је управо Данунцио? Велики пјесник или само велики стилист, литерарни жонглер? Како да се протумачи необични успјех његових књига; свеопћа јагма, готова опсесија за овим писцем, бијесни фанатизам његових присталица и немирна граја његових противника? Који су извори и основи његове књижевности? Је ли могуће да је тај човјек само један мистификатор у великом стилу, који је „обмануо простоту“ благом покупљеним по иностранству, у Француској, у Немачкој, у Енглеској, у Русији? И, најзад, да ли ће његово дјело бити од трајне вредности, или је оно, као многа данашња умна продукција, проста варка, рефлекс превртљиве моде?...

На сва та питања давани су, са разних страна, најопречнији одговори. Толико хваљена и рекламом узношена дјела пјесникова нијесу, међутим, никада продрла у шири круг читалаца, нити су икада имала за се једнодушно одобрење публике. Шта више, у неким круговима је писац наилазио на одлучну противност. Г. А. Борђезе покушао је у својој књизи да том занимљивом спору потражи узроке. Он је, као што сам признаје, био из почетка заклети противник Данунцијеве естетике; затим је, постепено, постао његов велики поклоник. Он је дакле лично прошао и кроз једно и кроз друго „ду-

[1] G. A. Borgese: *Gabriele D' Annunzio.* Napoli, Ricciardi, 1909.

шевно стање“ у ком се налазила несложна читалачка публика, и то га је, вели, извело на чистац, ставило у положај да о пјеснику проговори непристрано. Ево, укратко, његова суда:

Данунцио је, несумњиво, један велики артист. „Што се никако не да порећи, то је замашност његових напора, његова умјетничка искреност и његово примање природе..“ Он је питање књижевнога језика практично ријешио тиме „што се подигао изнад борбй и утакмицâ које се вођаху између сљедбеникâ строгог правила и поклоника узуса, ма да и он често прегони дотјеравајући на наковњу својега стила књижевни језик којему је сам створио угледнике“.

Истина је такође и то да је Данунцио много што шта узео из иностранства, но мало је коме пошло за руком да вјештије асимилује и у себи прокува туђе стихије... Истина је напосљетку и то да је женска страна много допринијела успјесима овога умјетника, који је тако вјешто знао да се удвара нежноме сполу својом префињеном сензуалношћу и гиздавим аморалностима, које је објеручке сипао у својим списима. Али се његово дјело, с друге стране, искупљује многим странцима, па и читавим књигама, које су прожете племенитим мислима и циљају на вјечност.

Данунцио „остаје свакојако највећи уметник свога времена, и највећи што га је уопће могао да дâ менталитет тога времена. Доба иначе, које је писац приказао у својим дјелима, то је за Итмлију било доба историјског натезања. Данунцио је, према томе, апологист једног инфериорног нараштаја, чија је умна снага била у опадању; нараштаја мекушаца, који су живјели о идеалном иметку што га бијаху наслиједили од ранијих генерација прегалаца и бораца. Савремени Италијанци упознаше сами себе у пјесниковим фикцијама и, у опће, у његовој умјетности, и зато је неки до краја омрзоше, а неки је страшно завољеше“.

Овако се о божанственом Габријелу изражава његов, тобоже, најобјективнији земљак. Ми бисмо странци, на тај „jugement d'ensemble“, могли пристати само онда, кад би се, уз пјесникове мане, споменуо још и његов елегантни снобизам и често истицање свога надчовјештва. Он је, опет зато, један од највећих писаца нашега времена, и његова отаџбина има рашта да је с њиме поносна. Што се иностранства тиче, оно

— ако је збиља писца задужило — може само да се дичи и поноси таквим дужником.

На крају крајева, и како се год о пјеснику судило, једно је јамачно изван сваке сумње: међународна женска публика данас је сва на његовој страни, јер је Данунцио, поврх свега, пјесник љубави и „вјечитог женскиња“.

То̀ ћете ми, госпођо, признати и ви.

Марко Цар.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Питање о једној стогодишњици.

Неколико београдских дневних листова, а по њима и неки листови у Војводини, Црној Гори, и Хрватској, донели су вести о стогодишњици званичних *Српских Новина*. Тврдило се да се ове године навршује сто година од њиховог покретања. Међутим, то није тачно.

Одиста су 1813 године, дакле управо пре сто година, Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић покренули *Новине Србске изъ царствующаго града Віенне*, али се то покретање не може узети као појава данашњих званичних новина Краљевине Србије. Овај лист излази у Бечу, у првом реду је за светску политику и космополитски информативан и књижеван, па тек онда обраћа пажњу на чисто српске ствари, и његово финансирање је потпуно приватно. Он је био дело и тековина *српске заједнице* а не *српске државе*. Кад је после деветогодишњег излажења, 1822 године, престао излазити, сматрало ес то за велики губитак, и по кушавало се да се сачува ово „народно и књижевно добро“. Сам Фрушић је, још 1821 године, позивао Вука Караџића да преузме издавање листа. 1823 и 1828 године он је наваљивао на Караџића да настави издавање. Димитрије Тирол, један од наших истакнутих радника у првој половини XIX века, такође, 1823, предлаже Караџићу исту ствар. Караџић се није усуђивао да узме на себе тај посао.[1] Тиме се свршава потпуно живот овог листа; остаје

[1] *Вукова Преписка*, I, 426. Караџић Копитару, 6 јуна 1832.

само сећање на њега, које покреће појединце да мисле на покретање листа.

И неколико пута после тога јавља се покушај да се покрену „Српске Новине“, како се говорило и писало онда кад се тиме није давао наслов новина него показивало чије су новине. 1829 покушава Тирол да добије од „Мађарске Канцеларије“ „рекурс за Српске Новине“. 1830 године, Димитрије Исаиловић, доцније професор „сијателних бегова“, деце Кнеза Милоша, истиче први пут, у једном писму Караџићу, *мисао о издавању једног листа у самој Србији.* Овај наш вредни радник из времена кад се стварала српска држава око 1830 година, понавља свој предлог и 1831 године, и то сад Кнезу Милошу. Идуће године је он „Администратор Типографије“, која се управо била основала, те подноси и писмен образложен предлог о покретању листа, наглашујући моралну добит („слава народна“, „полза за све струке народа“) и износећи приближан рачун новчане добити и спречавања нерада у Типографији.

Те године, 1832, издао је Исаиловић *Пробу Новина Србски.* Шта је то, не види се јасно ни из *Голубице* (1839, I, 275) ни из *Вукове Преписке* (V, 263) — јединих извора који говоре о овом „табаку у кварту“.

Исаиловић, дакле, наваљује и ради живо на том да се издаје лист.[1]

У половини идуће, 1833 године, уз предлог Исаиловића долази и предлог Димитрија Давидовића, да се покрену „књажеско-србске новине“. Кнез прима предлог и решава се да од почетка нове, 1834 године, почне излазити лист. Давидовићу је толико био мио његов ранији лист да је узео сличан наслов: *Новине Србске.*

5 јануара 1834 године изишао је њихов први број. На њему је стајало: „година I, нумера 1“; он је донео, на уводном месту, вести о Србији и њеном напредовању, и објавио да ће доносити „указе књажеске и правителствене“. Лист је финансирала штампарија, а нахијски судови су га раздавали. У току те прве године уреднике је смењивао и постављао сам Кнез, а идуће, 1835, године је на заглављу државни грб. Те новине су данашње званичне *Српске Новине.* Оне имају

[1] Државна Архива. *Штампарија.* Исаиловић Кнезу, 27 новембра 1832.

везе са *Новинама Србским* из 1813—1822 године само у толико што је на њихово покретање и њихов назив утицала и успомена на тај ранији лист.

Кроз два-три месеца, дакле, имаћемо *осамдесетогодишњицу* нашег државног званичног листа. Може се говорити само о стогодишњици Давидовић-Фрушићевих *Новина Србских*, а не и стогодишњици званичних *Српских Новина*. А ако се хоће да узме неки други почетак а не 1834 година, онда се може узети и 1791 година, јер је у марту те године изишао први број листа који је у Бечу издавао Маркидес Пуљо под именом *Сербскія Новины*. И ту је име сасвим исто. Онда бисмо ове године имали стодвадесетдвогодишњицу.

Многе наше државне установе и гласила немају ни најпростије монографије, често ни најобичнијег летописа. *Српске Новине* не треба да спадају у број таквих тековина. Ево им 5 јануара 1914 године као повод да о својој осамдесетогодишњици израде ма најкраћу историју свог постанка и досадашњег излажења. Било би у њој врло много појава вредних да се оставе записане за оне који долазе после нас.

А. А.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Mirabeau, par Louis Barthou. Paris, 1913.

Писац ове књиге није нико други него председник данашње владе француске, — и без сумње било је од интереса знати шта о једној тако проблематичној политичкој личности као Мирабо, мисли један данашњи политичар од заната. Поред толиких литерарних расправа о Мирабоу, није било рђаво имати о њему и једно стручњачко мишљење; може бити, један човек који зна политику из праксе, пре је у стању да нам покаже правог Мирабоа, него што је то у стању учинити један велики књижевник.

На жалост, Барту је један од оних политичара који имају књижевне амбиције, и, пишући свога Мирабоа, он је поглавито хтео дати једно књижевно дело. Он га је и дао, али, као што је обично случај с трудољубивим књижевним дилетантима,

његова је књига испала једно од оних коректних дела код којих нема шта да се куди, али нема шта ни да се хвали. Барту је начинио један извод, прегледан, премда површан, из велике књижевности о Мирабоу. У својој оцени тог интересантног човека показао је не толико проницљивости колико такта: он је говорио о његовим великим особинама, али без претеривања; пред његовим махнама није затварао очи, али се на њима није задржавао. О политичком генију Мирабовљевом, он, политичар од заната, није рекао ништа ново. Лишен уметничке осетљивости, он је дао један Мирабовљев портрет брижљив и опет безбојан — један од најблеђих портрета Мирабовљевих који постоје. Цела је књига писана јасно и течно, али без стила. Луј Барту изгледа један од оних разумних људи без оригиналности, који немају снаге да се одликују, али имају вештине да се не компромитују.

У том погледу, Мирабо је био сасвим дркучији него његов биограф: у своје време, то је био један од најкомпромитованијих људи. Цео његов живот, почев од ране младости, био је један велики скандал: свађа с оцем, бракоразводна парница, отмица туђе жене, стављање под старатељство због дугова, тамновање у Венсену; затим у зрелијим годинама, кад се мало стишао, најамничке полемике и тајне, полу-шпионске мисије у иностранству; један живот плаћеног писца и тајног агента. Револуција је затекла Мирабоа као извиканог човека, али, поред свих својих мрља, то је била једна снажна и оригинална природа, рођена да господари људима и догађајима.

Велики беседник и велики трибун, Мирабо није био само трибун и беседник. Он је имао државнички поглед на ствари, и, може бити, од свих вођа Револуције једини био у стању спречити њено изметање у анархију. Велика је штета што није успео постати министар, и што је умро на прагу Револуције.

Његова толико хваљена речитост — за данашњи укус сувише свечана и декламаторска — показује у исто време и трибуна и државника. У својим великим тренутцима, она је страсна и плаховита, са једном силином апострофе која погађа противника као маљем у главу. Сваки зна његов одговор краљевом изасланику, који је био позвао Народну Скупштину да се разиђе: „Идите и реците ономе који вас је послао, да смо се ми овде састали по вољи народа, и да нас само силом бајонета могу растерати“. Упућена самом краљу,

у једном од најважнијих тренутака Револуције, ова је апострофа нарочито запамћена; али такве апострофе, такви лавовски удари шапе, нису ретки у Мирабовљевим беседама. Кад је требало гневити се у име народа, претити и проклињати, ту трибунску улогу нико није умео играти с толико ширине и достојанства као Мирабо.

Али, у својим беседама, он није био увек Мирабо furioso. Поред тога Мирабоа, био је и други један који се показивао у великим парламентарним дискусијама, — хладан, логичан, с једном суптилношћу у аргументисању више италијанском него француском; један Мирабо који и најстраснију дискусију држи под својом влашћу, силом своје суверене присебности и увиђавности. И због овог другог Мирабоа с државничком хладнокрвношћу, човек је склон помислити да је Мирабо узимао трибунски тон, постајао жесток и безобзиран, само онда кад је то нарочито хтео.

Политичке идеје Мирабовљеве своде се на ово. Он је разликовао између социалних и политичких резултата Француске Револуције. Револуција је била уништила повластице племства и свештенства; збрисала сталешке разлике; основала једно ново, такозвано грађанско друштво, у коме су сви друштвени редови имали иста права. Те социалне резултате Револуције, Мирабо, и ако племић по рођењу, примао је без поговора, и држао да нема те силе која може повратити старо стање ствари. Али Револуција је имала и извесне политичке резултате. Она је сувише ослабила краљевску власт и начинила Народну Скупштину скоро свемоћном. Противник повлашћених сталежа, Мирабо је у исто време био дубоко убеђени монархист. Он је држао да се без јаке краљевске власти не може управљати; да Народна Скупштина, која је хтела прикупити сву власт у своје руке, не може имати довољно отпорне снаге према револуционарним тежњама париске гомиле, и да ће се скупштинска диктатура пре а после претворити у деспотизам улице, који неминовно води ка безвлашћу. Мирабо је предвиђао и Конвент и санкилоте и гиљотину.

Он је желео спасти краљевску власт. Знао је, наравно, да она не може више бити апсолутна као пре Револуције, и да у будуће краљ мора владати договорно са Скупштином. Али, по његовом мишљењу, краљ је имао да буде ограничен а не уништен Скупштином; краљ и Скупштина требали су да

буду два равноправна чиниоца. Мирабо је држао да краљ не може спасти своју власт, ако се не одрече сваке солидарности с племством и свештенством. Он који је до Револуције владао у интересу повлашћених редова, имао је у будуће да влада у интересу целог народа, и да од „господског краља“ постане „краљ народни“. Чим осети у краљу свог заштитника, народ ће се прикупити око њега, — и, ношен народним одушевљењем, краљ ће постати један важан чинилац у политичком животу. Мирабо је желео модерну, демократску монархију, где се владалац не ослања на горње сталеже него на народну масу.

Политичке идеје Мирабовљеве биле су савршено тачне, али, у тренутку кад их је он заступао, њих је било тешко остварити. За њих се није могла задобити ни тадашња десница ни тадашња левица, — ни странка племићска ни странка грађанска. Странка племићска слагала се с Мирабоом да краљевску власт треба ојачати, али од ојачане краљевске власти она је, пре свега другог, очекивала повраћај својих изгубљених повластица, — оно баш о чему Мирабо није хтео да чује. Грађанска странка слагала се с Мирабоом, да се постигнуте социалне реформе морају одржати, али за разлику од Мирабоа она је мислила да чувар и бранилац тих реформи може бити само Скупштина а никако краљ, и да с тога скупштинску власт треба што више ојачати, а краљевску што више ослабити. Као ни племићска странка, тако се ни грађанска није могла сложити с Мирабоом; и једна и друга примала је само један део његовог програма.

Немогући да нађе потпоре ни код деснице ни код левице, Мирабо је покушао да краља задобије за своје идеје. На његову несрећу, Луј XVI није био ни из далека онај владалац који је њему требао. Њему је требао јак владалац, који ће васпоставити једну скоро уништену владалачку власт. Луј XVI био је један слаб владалац, који је имао апсолутну власт у рукама, па пустио да му се она одузме. Од једног владаоца који није био у стању очувати власт коју је имао, није било тражити да силом свога карактера прибави једну власт коју није имао. Мирабоу је требао један Кромвел или Наполеон; Луј XVI био је слаб и неодлучан човек, који се није могао решити ни на борбу ни на измирење с Револуцијом, и најзад дочекао да буде погубљен од револуционарне странке, која је победила благодарећи његовој нерешивости.

Мирабо је могао успети са својим идејама само још тако, да га је Луј XVI хтео узети за свог министра. У недостатку јакога краља, имао би се бар јак министар, и то би за ојачање извршне власти било може бити довољно. Али Луј XVI није ни помишљао да Мирабоа узме за министра. Он није веровао у искреност његових монархијских уверења; држао га за поткупљивог човека који се само новцем дао привући у службу двора. Он је пристајао да се послужи Мирабоом као плаћеним агентом, али се није смео дати водити њиме.

И ту сада налазимо један узрок Мирабовљевог неуспеха који је лежао у њему самоме. Не само краљ, него у опште нико се није радо поверавао Мирабоу. Он који је вршио магнетски утицај на гомилу, није умео задобити поверење ниједног важнијег политичара по на особ; сви су га се клонили, — и нико, ни Некер, ни Лафајет, чак ни Талеран, који није био пробирач у погледу својих пријатеља, није хтео почињати никакав заједнички посао с њиме. Мирабо се свима редом нудио за савезника, и сви су га редом одбили. Свемоћан на говорници, Мирабо би се нашао потпуно усамљен, чим би с говорнице сишао. То опште неповерење које је уливао, било је један од узрока његовог неуспеха.

Мирабо је за све кривио своју распусну младост, али он се варао. Породични скандали и љубавне авантуре које је имао у младости, нису му могли шкодити као политичару, нарочито не у XVIII веку, кад се у питањима сексуалног морала нису имали баш тако строги погледи. Њему је сметало нешто друго: он је важио код својих савременика за непоштеног, поткупљивог човека. Као што лорд Актон каже, свет му је опраштао што је био бруталан и порочан као и други људи племићског реда, али му није опраштао што је био лажов и лопов.

Поткупљивост је Мирабовљева неоспорна. Кад се понудио двору да спасе краљевску власт, он, поред све искрености својих монархијских уверења, није ни часа мислио да то чини бесплатно. Краљ му је морао платити дугове; одредити месечну плату, и још ставити у изглед, ако би његовим радом био задовољан, читав милион. У одбрану Мирабоа, речено је да је он био плаћен, али не и продан. На крају крајева, он је краљеве интересе бранио из властитог уверења; новчана награда коју је примио, била је заслужени адвокатски хоно-

рар. Али. као што Барту каже, треба разликовати између исплаћених дугова и месечне плате с једне стране, и обећаног милиона с друге. Исплаћујући Мирабовљеве дугове, двор је хтео да га ослободи новчаних брига које су му сметале у раду; одређујући му сталну плату, двор је хтео да му накнади велике издатке које је он као политички човек имао, и од којих су неки били изазвани његовим агитовањем за краљеву ствар. Али онај условно обећани милион, — милион који му се имао дати тек онда, ако би Краљ био задовољан његовим радом, — не може се ничим извинити. Тај милион начинио је Мирабоа краљевим плаћеником.

У Мирабовљевом животу има једна још незгоднија ствар коју Барту не помиње, али о којој говори познати енглески историк Холанд Роз, у свом великом делу о млађем Питу. Године 1790, поводом једног питања колониалне политике, рат између Енглеске и Шпаније изгледао је неизбежан. Шпанија, на основу једног уговора од 1761, тражила је од Француске да заједно с њоме ратује противу Енглеске. За француску Скупштину одмах се поставило питање: да ли нову, слободну Француску веже уговор од 1761, закључен за време апсолутизма, између шпанских и француских Бурбона, искључиво у њиховом династијском интересу? Затим, ако би дошло до рата с Енглеском, коме би припадало право објаве рата: краљу или Скупштини? У тој прилици, као председник дипломатског одбора Народне Скупштине, Мирабо је вршио велики утицај на спољашњу политику Француске, и Барту налази да је он, у једној тешкој ситуацији, показао много дипломатског такта. Али Холанд Роз, који је имао у рукама извештаје тајних агената енглеске дипломатије, тврди да је, вероватно, Мирабо примио новаца, прво од Шпаније, да потстиче Француску на рат с Енглеском, — па онда од Енглеске, да Француску од тога рата уздржава.

Пред саму своју смрт, Мирабо је саставио за краља читав ратни план противу Скупштине. Тај план који осветљава основну неморалност његове природе, није ништа друго него план једне велике и врло компликоване политичке интриге. Мирабо је саветовао краљу да Скупштину распусти, да би се на новим изборима добили умеренији људи за посланике. Али, по његовом мишљењу, новим изборима не би требало приступати пре него би се у целој земљи изазвала

јака струја противу дотадашње Скупштине. Ради тога, требало је ту Скупштину навести на читав низ непопуларних мера које би распалиле народно незадовољство, — и те мере Мирабо излаже краљу на дугачко и на широко, даје му детаљна, исцрпна упутства како ће најбрже и најсигурније компромитовати Скупштину, лишити је оне популарности у којој је лежала њена снага Између осталога Мирабо је предлагао да се установи један тајни пресбиро, који би и путем штампе, и усмено, преко својих агената, ширио по целој Француској неповољне вести о Скупштини, које не би морале увек бити истините. Мирабо је и сâм увиђао да су његова средства неморална: „подземне интриге и препредена претварања“, али, по његовом мишљењу, Француској је требала једна врста политичке апотеке, где би се справљали лекови од помешаних здравих и отровних трава... Да ли је Мирабовљева породица била старином из Флоренције, као што се дуго времена, без доказа у осталоме, мислило, тешко је тврдити; али да су његови савети краљу били чиста флорентинска политика, која је државне болести лечила отровом, о томе не може бити сумње.

Мирабо даје редак пример једног трибуна који је у исто време и државник. Народне страсти он је осећао и изражавао силније но ма ко други; али њега народне страсти нису ни опијале ни заносиле. Он је, и поред њих, задржавао сигурност политичког суда, и гледао далеко у будућност, што обично није случај с народним вођима, који се лако даду повући тренутним импулсима гомиле. Али, поред трибуна и државника, у Мирабоу се налазио још и један политички најамник и интригант, који је волео да иде тајним, подземним путевима, који је уживао у интригама из далека спремљеним и на широкој основи замишљеним; који се служио противу других средствима корупције, и допуштао да се тим истим средствима и други противу њега служе. У њему је било помешано и зло и добро. Он је имао највише политичке особине, а имао је и најниже. Вештина предвиђања догађаја и вештина утицања на догађаје; осећање народних жеља и потреба; дух сплетке и слабост пред новчаним утицајима, све се то налази једно поред другога у политичком свету, — и све се то налазило сједињено и у Мирабоу.

Слободан Јовановић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

О музичком образовању у стручним школама.

Данас је више него потребно позабавити се горњим питањем не само због тога што је стручно музичко образовање у нас почело да узима маха, и постало у нашега света убеђење, него и због тога што ћемо њиме прокрчити, за сада још непрокрчен, пут ка вишој музичкој уметности у опште, а нарочито нашој специфично националној Једном речи, потребно је да се у новом добу, када ће у свима гранама и на свима пољима да почне да буја са подмлађене народне снаге, обрати много већа пажња музици, дакле и музичком васпитању, јер је музика, као културни преставник, један од најважнијих, најкарактеристичнијих и најсвојственијих културних чинилаца нашега народа. А истаћи потребу сређенијега и приликама више одговарајућега рада, значи помоћи да се један део наше културне снаге појача и развије до граница које се могу достићи, а нису се достигле само за то што није било васпитног система

У једном кратком чланку, наравно, није могуће дати један општи реформни план и поставити принципе за музичко васпитање у свима установама којима је то дужност. Не и принципе приватне музичке наставе. За то што је програм васпитања свуда други, обим не увек једнак и основни разлог не исти и не од равне важности. Подвући да ваља заокруглити наставни систем у стручној школи, истаћи његову важност и оправданост, нагласити да се само тако могу постићи прави и једино могући резултати, ето то је циљ овоме кратком чланку. Тиме ће се уједно поставити директива на основу које ће се, с обзиром на наше прилике и с обзиром на принципе више уметности, моћи регулисати приватан музичко-васпитни рад и рад у Средњим Школама на буђењу прве воље и првих осећања за музику и њене лепоте.

Треба одмах бити начисто са основном потребом: општег музичког образовања; имати убеђење да је успех само онда велики када се пажња обрати свима музичким чиниоцима и најважнијим и најбезначајнијим, а не само једном инструменту, рецимо или певању, јер једнострана уметничка настава и васпи-

тање доноси једнострано уметничко схватање. А уметничко схватање није спекулација са физичким елементима музике, не ни одабирање места која су срачуната на спољни ефект. Није ни онда када се са минуциозном скрупулозношћу истичу формалне контуре једне композиције. Музички је свађено дело тек онда када се у њега унесе своја душа и из њега изнесе сва његова садржина, *његова* душа. Потребно је „mit der Seele zu spielen“ каже стари Кванц.

А да се музицира „са осећањем“ ваља савладати не само технику, него проширити видокруг личног уметничког сватања и урођене моћи, студирањем осим главног предмета, и споредних обавезних, стећи искуство које је потребно да би се компликовано тело уметности могло анализирати, да би се могао наћи пут којим треба поћи да би се дошло до извора.

То се постизава не аутодидактски, не и код приватног наставника (изузетци баш потврђују правило), него у стручној школи. Јер се само у њој може обратити пажња свима, и важним и мање важним али потребним, чиниоцима, који сви скупа формирају тек потребно искуство и дају зрелу снагу. Осим тога заједница на часу, у дворишту, у ђачкој концертној дворани, буди вољу за уметничким огледањем, за такмичењем и тиме јача потстрек за рад; и, што је може бити најважније, стиче се могућност да се млади питомци на примерима, упоређењем, поуче. Несумњиво је потребно да се и за време музичког развијања, учећи, осећа онај живи и топли пулс живота, да би се развила гипкост у примању утисака и слобода да се лично осећање без устезања и лажног стида изкаже. А та својства се најпре могу добити у стручној школи. Јер вечити разговор са самим собом, код аутодидакта, или са увек истим наставником, у један исти час, на истом месту и готово увек о истом предмету, када се музика приватно учи, пре ће убити здраве инстинкте него их развити и поткрепити.

Да би и стручне школе могле да покажу оне резултате који се од ње траже: да не само технички него и духовно развију своје питомце до ступња који је потребан за доцнији самосталан рад и највиши развој потребно је, не само стручно образовати будуће уметнике него дати им и општег образовања. У томе могу за углед и пример да послуже талијанске

конзерваторије, нарочито у раније доба. Од данашњих великих конзерваторија не би се све могле похвалити да о томе воде рачуна. Али оне које у свој програм уносе и ту потребу, спроводе је са успехом. У Бечу, на пример, осим стручних предмета, учи се: талијански, француски и енглески језик; немачки језик и књижевност, општа историја и митологија, општа драматургија, о костиму у вези са историјом уметности, акустика, естетика, историја опере, о хигијени гласа итд. У Прагу је и философска пропедевтика у програму и општа педагогика са практичним педагошким курсом. На тај начин развијени интелекат може да решава најтеже уметничке проблеме, представља преимућство које даје права ономе који га има, да игра улогу не само као уметник него и као културан човек, отвара му врата у најшире и најодабраније слојеве друштва.

То је идеал! Идеала је мало, највише због тога што стручне школе и у великом свету морају да се боре за опстанак јер живе од зараде, те према томе не могу да плаћају и наставнике за опште културне предмете, а примају у школу свакога који плаћа и тиме нагомилавају број ученика на часовима и спречавају наставника да обрати већу пажњу заиста даровитима, и проучи их и прилагоди се њиховој индивидуалности.

Код нас стоји сасвим друкчије — а може се рећи још горе. Наше две стручне школе не само да не могу да обраћају пажњу на опште културно образовање, него не стижу и све стручне предмете да поучавају. Најглавнији је разлог томе, материјална оскудица. Али поред свега тога данас, после више од десетогодишњег рада у Српској Музичкој Школи и двогодишњег у Музичкој Школи „Станковић“, ступањ музичког васпитања подигао се до висине која јемчи да су услови, у главном, за прави развој ту, и да ће, чим ствари добију изглед и облик који је потребан и који морају добити, и рад да буде упућен правцем који одговара потребама и уметности и наше средине.

Не улазећи у појединости, ја ћу у неколико речи само да изнесем моје мишљење о устројству стручне наставе музике код нас више због тога да оно изазове друга боља и искуснија него са намером да га форсирам као најприлагодније нама, јер интерес који се у нас пробудио за музику

треба да буде поткрепљен а не несвесно али систематски вођен странпутицом.

Код нас се музика учи првенствено забаве ради. У другом реду тек „за насушни хлеб“. Стога ћете чути од родитељâ, — ја говорим из личног искуства — да вам каже: „Ја хоћу да моје дете научи да свира, мене да весели и друштво, кад се скупи на ћаскање“. „Нека оно свира свој инструмент шта ће њему неки споредни обавезни предмети те клавир, те солфеђо, теорија, историја и друго“. Извести из заблуде већину наших родитеља који шаљу децу у стручне школе, често због ниске школарине, речима врло је тешко. Пример који дају напреднији ученици утиче, али не у задовољавајућим размерама. И место да се настава изводи строго по програму и наставном плану, да би школа могла опстати, гледа се кроз прсте и пропушта се родитељима који се никако не могу убедити о потреби општег музичког образовања Тиме се шкоди двема стварима: угледу школе, која не испуњава прописе правила, и даровитим ученицима. Да би се то зло одклонило, ваљало би школу поделити на „Одсек за редовне ученике“ и „Одсек за нередовне ученике“. Сваки одсек да има по три курса: приправнички нижи и виши. Приправнички и нижи курс да буде заједнички за оба одсека. Тек у вишем курсу да се оделе одсеци. Ко не ће стручно да се образује, а хоће да прегази границу просечног дилетантизма, улази у „Одсек за нередовне ученике“. Ко хоће диплому, полаже, по нарочитом програму, из нижег курса „Прелазни испит за Одсек за редовне ученике“. У овоме одсеку да постоји: „Одељење за соло певање“, „Одељење за инструменталну наставу“ и „Одељење за теоријске предмете и композицију“. У вези са њиме да стоји „Наставнички курс“ који спрема кандидате за наставнике певања и свирања у средњим школама. Да би се они и практично спремили за рад у последњој години школовања у том курсу да предају основне појмове музике и Солфеђо почетницима у школи.

То је у најкрупнијим потезима изведена подела школе. Наравно да би ученици „Одсека за редовне ученике“ поред главног предмета учили и све споредне обавезне који су и на страним конзерваторијама предвиђени. Осим тога музицирали би у ансамблу којим би руководио не само инструментално-технички него и хеоријски и историјски образован музичар. Он треба да

може да им прошири музичко културни видокруг. Нередовни ученици који су у нижем одсеку, као и редовни, свршили солфеђо курс и упутили се у основне појмове музике у најширем обиму, поред главног предмета учили би једино можда историју музике, а напреднији и способнији узимани би били у ансамбл. Тиме би се солфеђирањем развијени осећај за ритам и мелодију и донекле хармонију и даље развијао и учврстио, а наставом историје развио појам о стилу и његовој важности.

Детаљни наставни план за оба одсека и време које би требало учећи провести у школи имао би да се нарочито изради по угледу на стране слично устројене школе а одговарајући уметничким захтевима и нашим потребама. Добро би било не одређивати строге границе школовања осем у наставничком курсу и „Одсеку за редовне ученике“.

На први поглед изгледа да ова подела иде на то да развија дилетантизам. Међу тим, на супрот баш, временом ће „Одсек за нередовне ученике“ који ће бити бројно јачи од „Одсека за редовне ученике“ да се смањи и сведе на ону неизбежну, али малу, меру, која служи као материјална помоћ школи, јер ће несумњиви и многобројнији резултати, него што је то до сада могуће било, упорније и боље доказати потребу општег музичког васпитања и евентуалне користи од музичке уметности пре се уочити. То код нас неће брзо да настане, и не мора; јер идеја за музичко образовање у опште није још тако дубоко корена ухватила, осим тога још немамо довољно стручних људи, домородаца, који ће са пуно нарочитога интереса да се подухвате овог тешког посла. За то ће школе, која са тога недостатка морају и даље остати приватне, ако прихвате овај реформни предлог, радити у границама које су прописане и правцем који је предвиђен, одговарајући потпуно дужностима и дајући родитељима, који то хоће, дилетанте, и родитељима који имају зрелији поглед, развијеније и развијене уметнике, који неће само бити „породична дика“ него и преставници наше културне снаге. Њих ће бити у почетку мало, али ће њихов успех победити све предрасуде и они који данас површније мисле увидеће да погрешно мисле. Јер право задовољство ће доћи тек онда када је и поглед свестранији и уметност не само као културни него и као васпитни фактор добиће и у нашој средини ту важност тек кад се она потпуно позна. А рекао сам како и где то може да буде.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Цариградски уговор о миру. — Нова Албанија.

Кад је Бугарска послала своје делегате у Цариград да са турском владом преговарају непосредно о границама својим на Истоку, она је тражила три ствари. Прва је била да река Марица буде граница и на левој обали Марице један језик земље толико велики да може послужити за одбрану реке, коју су мислили начинити пловном. Друга је била да Марица и у самоме Једрану буде граница. Бугарска се бојала турскога захтева да граница иде од Мустафа-Паше до испод Димотика тако да Једрене буде од границе удаљено око четрдесет км Самим тим што је Бугарска добила излаз на Јегејско Море сва средња Бугарска упућена је томе мору, на коме може Бугарска имати једино пристаниште Дедеагач. Прилаз томе пристаништу је могућан само долином реке Марице, сваки други жељезнички пут имао би да пролази кроз високе пределе, коштао би много, не би много давао приноса, и обезбедио би увоз из Француске и Енглеске, који иначе за Бугарску мора ићи или Дунавом или Црним морем. Разлоге одбране Једрена, — које Турци мисле створити непобедном тврђавом, — Бугари су одбијали као неосноване. У истина, сва главна утврђења за одбрану Једрена налазе се у главноме на левој обали Марице. Пре пада Једрена Турци су предлагали да граница буде Марицом и Тунџом тако да Бугарима остане жељезничка станица Карагач, која је доста далеко од Једрена и коју би Турци могли лако жртвовати саградивши један крак од Баба-Ески, или другога којега места у близини. Трећа је била да будућа граница буде на Црноме Мору од Једрена до Мидије. (Ово је она граница коју је предвиђао Сан-Стефански Уговор). Ниједну од ове три ствари Бугарска није добила од Турске, која се показала непоколебљива у својим захтевима. Нова граница је утврђена на картама, и према њима она иде од утока реке Резваје у Црно Море до удока Марице у Јегејско Море. Киркилисе, Једрене и Димотика остају Турцима, а Бугари добијају Мало Трново, Мустафа-Пашу и Ортакеј. Сви бугарски напори да сачувају Киркилисе, Једрене и Димотику остали су без успеха

пред чврстом одлуком војника да не попусте у томе питању. Готово сва жељезница Једрене—Дедеагач остаје у рукама Турака. Према овоме уговору, — који ће регулисати и сва питања о слободи вероисповести, о вакуфским добрима, о поданству, о амнестији оних који су узимали учешћа у одбрани земље, о размени заробљеника и издржавању њихову, — Бугарска губи око дваестак хиљада квадратних километара, које јој је био дао Лондонски Уговор о миру.

Закључењем овога Цариградскога Уговора, који је однео Бугарској најбољи део онога што је својим великим жртвама заузела од Турака, решено је једно од најтежих питања које је Балкански Рат поставио пред Европу. Ова нова и то скупо плаћена бугарска жртва може појачати жељу Бугара да се што пре освете и отму оно што су они прво узели или мислили узети на Балкану. Али, тако исто и Турска, која је тако брзо и тако јевтино добила свој реванш од Бугарске, неће олако узимати своју будућу одбрану. Садањи напори Бугара да Турке добију за своје савезнике, као оно и пред рат са Србима и Грцима, тешко ће имати успеха. И ако су претерани шовинизам и национализам Младотурака стали Турску једне читаве државе, коју су поделили између себе Бугари, Грци, Арбанаси и Срби, тим Младотурцима није сметало да без капи крви поврате Једрене, Луле Бургас, Киркилисе и Димотику. Њима би несумњиво било драго да некадашњи савезници опет зарате, али они добро осећају да и у томе новоме рату није за њих корисно да буду Бугари победиоци. И ради своје безбедности и ради великога посла којим им предстоји за уређење Мале Азије, турски управљачи ће пре желети да буду добро са свима балканским државама него са појединим од њих, а, случајно, свуда ће и за све имати више јемства него ли у савезу са Бугарима. Србија и Румунија могу бити на пример много кориснији савезници од Бугарске, на случај да баш треба Турској један такав савез. Могућно је, ипак, да таквога савеза неће требати и да ће Бугарска брзо доћи к себи и увидети да је и њен први, и прави интерес, да, за сада, све балканске државе буду што ближе једна другој и да у миру траже јемства за своју будућност.

Сад је остало још нерешено питање о јужној граници између Арбаније и Грчке, где Корица, Делвино, Аргирокастро

играју непрестано велику улогу. Настојавање Италије да ова места уђу у састав Арбаније чини те је у тим странама развијена врло велика агитација и са грчке и са арбанаске стране. Европска комисија која има да уреди то питање кренула се на пут, и сигурно је да ће своје послове тек до године свршити. Сви су изгледи да ће Грци из Епира остати под Арбанасима, што можда и није баш најгоре решење за краљевину Грчку, и ако сигурно није и најправичније.

Провизорна влада у Валони налази се у неприлици, и ако се пре краткога времена попунила највиђенијим људима из Северне Албаније. Есад-паша Топтани бранилац Скадра, и ако члан провизорне арбанашке владе, почео је показивати нарочите знаке самосталности. На једноме сасганку Малисора и Миридита у Љешу, на коме су били и две католичке владике и потпредседник валонске владе Пренк Биб-Дода, изјављено је неповерење Исмаил-Кемалу, председнику исте владе, и његовим друговима. Есад-пашини људи су томе највише допринели, а он је сам тражио да се у Драч премести арбанашка престоница и влада. Ово ће бити први почетци врења која ће од сада редовно да се јављају. Још се није успело да се утврде границе на северу, истоку и југу Албаније, да се обележи нова Албанија, а већ је настала унутрашња борба. Ни установа међународне комисије, која у осталом има само привремени карактер, ни нови владар, ни страна жандармерија неће бити у стању да спрече унутрашње трзавице у Албанији. Још кад је у Лондону на Конференцији Амбасадора стварана нова независна држава, говорено је на овоме месту да ће тих нереда морати бити у земљи која никада није била самостална држава. Подељени на јужне и северне, Тоске и Геге, Арбанаси се даље деле у многобројна племена, која су живела у традицијама својих старих, полунезависно, увек у саставу једне туђе државе. Рђава турска управа учинила је да та племена могла преко пет стотина година живети непрестано одвојена од културе и по законима обичајнога права, који су на северу донекле друкчији од оних на југу. Има патриота арбанаских ван арбанских гора и кршева, који су радили на стварању једне Арбаније; али, унутра, у земљи, племенске распре су толико јаке да нису допустиле чак ни једноме племену да се, мимо остале истакне а камо ли мисао о некој народној заједници. Истакле су се две три породице, на пример

Влоре из Коњице, Биб-Доде из Мирдита, браћа Фрашери, — али ниједна није створила народни покрет општега значаја нити дала народу вођу. Ни једна породица из Албаније, нарочито из Северне Албаније, не допушта да је друга боља од ње у ма коме погледу. Ривалство између њих још се плаћа главама, које се још, као некада у Црној Гори, могу и новцем откупљивати, али не потпуно и откупити. Без азбуке, без додира са спољним светом, нерасположени према свакоме новачењу, они су са пушком чували од турске управе своја права. Сваки покушај да се постави једна власт међу њима, да се плаћа пореза, да се служи војска, да се граде путеви, да се суди по једноме закону, обично је свршавао оружаним сукобом и попуштањем од стране реформатора. Од 1908 године ми смо до пред рат с Турском видели неколико озбиљних побуна арнаутских, а које су се увек свршавале победом над турском централном управом. Сад кад има једна њихова управа у толико ће теже ићи да се Арбанаси доведу у ред, који је основа за државну управу и развиће. Зборови, оружани сукоби, незадовољство Есад-паше, путовања првака по Европи после закључка амбасадора у Лондону о стварању нове Албаније, само су први симптони онога што има природним током да се развија. Ако се остави да у Албанији иду ствари историјским током и кроз оне мене кроз које су пролазиле све модерне државе у стварању своме, онда ће имати тек да се виде догађаји. Врло је вероватно да ће се само ти догађаји брже развијати због тога што ће Србија и Грчка желети што пре мира на својој граници, што ће Европа хтети да види што пре отворене путеве кроз Албанију, коју је створила и којој гарантује самосталност, што ће Аустро-Угарска и Италија тражити да поставе базе за свој економски и политички утицај у Арбанији где обе налазе своје животне интересе. Избор једнога владара, био он католик, мухамеданац, православни или протестант, неће у многоме изменити ред ствари и ток догађаја. Сваки први изборни владалац неће ваљати Арбанасима, па макар какве добре особине имао, и маколико био богат, и ма које вере био. Римска влада и бечки кабинет као да су споразумели са провизорном владом арбанашком да први втадалац буде нећак румунске краљице, кнез Виљем од Вида, и вероватно је да ће, пошто истече, Лондонском Конференцијом утврђени рок

међународној комисији, ступити овај млади кнез на престо арбанашки који никада није у ствари постојао, а који је данас несигурнији него што је икад био и престо на острву Самосу. Да ли ће се на њега применити речи које је некада кнез Бизмарк рекао бугарскоме кнезу кад је полазио у Софију као изабрани кнез нове Бугарске: „пођите, ако ништа друго остаће успомене да сте били владар"? Да ли неће судба тога владара бити још замршенија него судба кнеза Александра Батемберга?...

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Силвен Рудес: Књига о срећи. Путовођ у животу. С француског превео П. М. Петровић. Издавач: Напредак, Земун, 1913. Стр. III, 212, IV. Цена 3 кр.

Књига Силвена Рудеса, сем кратког предговора и поговора има четири дела. Први део је подељен на осам одељака, други и четврти на по три, а трећи на два. Прво што пада у очи у овој књизи то су многобројни цитати. Сваки час Рудес поклikне по кога писца у помоћ, као да осећа недовољност своје снаге и неубедљивост својих разлога. Међу тим његовим помагачима има их од велика гласа и сјајне књижевне вредности. А налази се и таквих који су испод средње вредности, те би им боље пристајало да се сами уче него да друге поучавају. По књижевној неједнакости писаца, и по разним нацијама којима припадају књига Рудесова личи на какву огромну царинску прегледаоницу. Нико се не пушта без таксе, и сваки је плаћа према вредности увезеног еспапа: ко аспру, ко дукат...

Нису само кратки цитати позајмица Рудесова код других аутора. Узима он и читаве одељке, разуме се признајући то лојално. Само, и ту ретко кад да је добре среће, јер се намерио на оно што је већ одавно застарило и изишло из употребе, или на друго што још није стекло никакве вредности. Рудес као да не познаје велике и богате књижевне фирме, те се обраћа час на банкротиране књижевне радње, час

на разметљиви рекламанти с лошом књижевном робом и врло јевтиним имитацијама.

И где је оригиналан, Рудес је врло неједнак. Местимице има паметних погледа, зрелих моралних идеја, правилног схатања људске слободе и човековог достојанства. И таман да читалац у мислима крепко стисне руку ауторову, а он похита да изглади тај утисак фриволним саветима, ћивтинским резоновањима и готово антисоцијалним идејама. Све је у њега као непребрана пшеница: уз које здраво зрно маса плеве, кукоља и других очинака.

И сам почетак показује ту чудну дисхармонију мишљења. У првој реченици слави здравље као најдрагоценије благо наше. Али одмах затим, као да се покајао за ранг дат здрављу међу елементима среће, он га баца у позадину, тамо у III део чак на 152 страну. А прво, почасно место оставља злату, потчињавајући се тако „општој заблуди“, и ако је књижевник и моралист дужан да се истрајно бори баш против тих општих заблуда.

Стављајући богаство на прво место Рудес га изједначује са срећом. „Што је број *срећних* људи просечно врло мали, долази отуд што многи од оних који би могли да стекну *богатство* не обраћају пажњу“... Ја знам да међу филозофима и моралистима који су грмели против богаства има доста који га нису могли стећи, па су га проглашавали за зло, баш као лисица грожђе за кисело. Само, ја ипак не мислим да је богаство ни главни, а то ли једини извор среће. Да се она постигне не сме се бити сиромах и убог, али се не мора бити ни врло богат. У осталом, и живот богатих људи често је пун скривених трагедија, тешких разочарања и моралног јада, и све физичко богаство покашто није довољно ни да убрише сузе а камо-ли да залечи ране...

Али и кад би се срећа састојала једино у богаству, савети Рудесови не би довели ни до чега. Он их даје свима нама, и извесно жели да сви будемо срећни, што у њега значи богати. Лепо, али да ли је то могућно? Данашње огромно богаство појединаца несумњиво почива на убоштву широких маса. Да се једнима пресипа, другима мора да недостаје. Све умешности, вештине, окретности којима се једна личност користи да стекне богаство морају ићи на штету оних невештих, неокретних и неумешних. Простор на коме живимо један је,

и кад неко захвати читаву прерију десет других морају да се збију на један крајичак. У културним нацијама друштвени преображај могао би створити сношљив живот и за шире слојеве, али тада не би била могућна велика богатства појединаца. Поуке које уче појединце како да дођу до богаства или су неправичне или неразумне. Ако се хоће благостање једног народа, морају се вршити корисне социјалне реформе. Ако се жели обогаћење појединаца, одржава се беда у слабијим класама. У осталом, банкарска аристократија и кнезови индустрије и трговине никад нису из оваких књига учили како да се долази до богаства. Оно што њима пуни ризнице не пише се у књиге...

Први одељак Рудесове књиге почиње Ничеовом изреком: „Срећа људска зове се: Хоћу“. Јадни Ниче! Морао је и да полуди, па опет није успео да растрезни свет, те да га не сматра за каквог великог философа него за занесењака, какав је у ствари и био. Свет је узео за ђенијалне идеје многа заблуде овога духа који је још од почетка рада био начет. Шта је у њега требала да значи она фраза, тешко је разабрати. Али за неке моралисте питање *хоћу* то је готово што и *могу*. На жалост, још смо далеко од тога! Између жеље и акције често је сасвим непрелазна провала. Мисао и осећање су ту, али покрет се понекад не јавља ни за цео живот. Зар је мало људи који се заклињу да ће се оставити рђавих навика, отрести се опаких страсти и поћи стазом којом их разум упућује. Па ипак, на крају крајева остају немоћни да испуне завет и с очајем гледају како их нерви и крв гоне странпутицама, које се кашто свршују бешчашћем, лудилом или самоубиством, а готово увек моралном и физичком разриveношћу...

Некад је ипак врло добро што *хоћу* и *могу* нису тако близу. Жеље појединаца често су опасне за мир и благостање њихових ближњих. Не узимајте за пример Нерона који је желео да сви Римљани имају једну главу, како би је могао једним ударом одсећи. Али сетите се само приче Леметрове о оном филантропу коме је Бог дао да му се оствари све прве жеље. Чим је тај дар добио, жена му је скочила кроз прозор и сломила врат, просјаци којима је делио милостињу поумирали су намах, а та је иста судба снашла све који су му се нашли као сметња при пролазу улицама.

Кад се дају упуства људима за прибављање богатства и стварање среће увек се прецењује вредност поука. Не рачуна се ни на темпераменат, ни на наслеђене особине, ни на утицај других снажних фактора који суделују при формирању било колективне свести једног народа, било психичког развића ма кога појединца. Отуда долази да ништа није лакше него давати савете, а ништа теже него послушати их. И што је најзанимљивије, најбоље савете дају често они исти који и најгоре примере. И то њихово моралисање и мудровање није само из притворности, него често из најбољег одушевљења што га у човека узазивају особине којих он има у најмањој мери...

*

Задржаћу се неколико тренутака на слабим странама ове књиге. Њих је повише, али се не може на свакој застајати. Ево најпре 17. и 18. страна на којима писац даје савете за „лакоћу изражавања“. У место да одлучно устане против љубитеља фразе, лепорека и ретора који гипкост језика претпостављају солидности мисли, писац учи своје читаоце како ће изобиљем „звучних ставова“ накнадити сиромаштво духа. Он не зна колико је зла у свету учинио окретан језик, иза кога није стајао крепак ум. Човечанство је већ пресићено громким беседама и огромном масом списа, из којих је тешко искресати неколико искрица правог духа. Ако људе треба чему учити то је да мало говоре али да више раде, и да кад год могу ставе пример место савета. Само онда треба обилато дати маха речи, кад се не може одмах створити дело. И та реч нек је увек упућена људском добру и ослобођењу оних који пате и који трпе друштвене неправде. Али Рудес као да не мари за тај језик протеста, јер на 30 стр. своје књиге даје овај савет: „загревати се и малаксати бранећи или нападајућа гледишта која немају дотицаја с нашим занимањем значи губити време и енергију“. Тај филистарски морал користан је за појединце, али што би било с друштвеним напретком, кад би сваки гледао само свој посао а за опште ствари и не хајао?

Ево једног читавог одељка који не вреди ни пребијене паре. То је VI, који говори о „познавању карактера“. Рудес је ту позвао у помоћ познатог шарлатана Лаватера, и уз њега

једну нову снагу, неко још горе издања Лаватерово, некаквог Евжена Ледоса. Добру психолошку идеју о узајамном утицају духа на тело и тела на дух, као и извесна тачна опажања о вези између емоција и покрета они су обесветили својим бапским нагађанима и бесмисленим закључцима. Цела та њихова физиогномика заслужује једино да човек презриво слегне раменима. Чак не вреди труда ни обарати је, толико је безумна. „Чувајте се косих очију, који наговештавају злобу, издајништво, нечовечност", тако нас саветује аутор. Ако хоћете да сазнате ко има велике способности погледајте да ли „набрекла жилица прелази стрмо преко чела", јер то је поуздан знак да сте нашли што тражите. Шиљат нос то је себичан карактер а јако извијене обрве — храброст и охолост. Још су носоње најсрећније прошле, јер су то „необични и ретки људи"...

Ако Рудес, као што изгледа, озбиљно верује у ове лудорије, зашто је писао своју књигу? Шта је вајде не само читати је, него је на памет учити, кад човек тиме не може од малог носа начинити велики, од дебелих усана танке, од водоравних обрва извијене, од ниског чела високо и испупчено, и тако даље. А ако књига не може извршити те промене, није јој могуће изменити ни карактер ни темпераменат читаочев, кад су тај карактер и тај темпераменат, по веровању Рудесову, чврсто везани, готово прикопчани с носом, челом, устима и другим деловима главе. И онда сав труд Рудесов — всује!

*

Други део књиге почиње једним неморалним принципом: „Нема ничега пробитачног него што је богаћење туђим радом". Али сем неморалности тај је принцип, овако постављен, још и бесмислен. Ако писац препоручује да се сваки човек богати туђим радом, онда ко ће се чијим радом обогатити? Да се један обогати туђим радом треба неколицина не само да живе једино од свог рада, него и да један део своје зараде силом или милом поклањају другоме. Рудесов савет је безуман, ако се односи на све људе, а безочан, ако се тиче појединаца. Зар Рудес налази да треба учити мањину на какав начин да експлоатише већину, у место да учи једне да не буду експлоататори а друге да се не даду експлоатисати. Зар је мало што извесним друштвеним класама и власти и закони и установе иду на руку да се богате туђим трудом, него треба

још и писати књиге које ће их саветовати како да врше ту пустошну и отимачку тактику?

Овим нису исцрпени морално натрули савети Рудесови. Он оглашује за драгоцене „трговчеве савете своме сину" од Иг ле Ру-а, који тврди да васпитање треба најпре да дā човеку карактер. А ево како аутор разуме шта је карактер: „Женска чија слика почива на доларима једина је жена на овом свету, ради које треба да заробиш своја осећања". То звони као Шајлокове речи: „Антонио је добар човек..., кад кажем добар то мислим богат" Рудес сматра да је и брак само проста трговина, при којој се гледа искључиво на добит. „Што је гадно лице, што је гадна душа, — ко за вишим тежи, тога се не гнуша. — Ма аспида била, дукате је красе, — ти мржњу на страну, а корист преда се".[1]

Овај део књиге завршује се *рекламом*. Ту су практичне поуке ауторове како да се намаме муштерије појединим радњама. Писац не преза чак ни од опсцених израза, као што је на пример онај на 140 страни („кад се упали стари пањ"). А колико је по каткад његово разлагање детињасто, сведочи то што он одређује чак колико треба да је широк један оглас, па да поуздано прибави купце појединим артиклима.

Трећи део говори о здрављу и хигијени. Не треба бити стручњак, па видети да и ту има сумњивих ствари. Савесни лекари и хигијеничари пре него што препоруче храну човеку, свестрано га прегледају. Један и исти човек сме и не сме јести извесну храну, што зависи од стања његова организма у тренутку прегледа. А Рудес све људе дели у четири типске нарави, и без обзира на индивидуалне особине, препоручује једну исту храну за целу једну типску нарав. У њега има и овака реченица: „Распаљиви треба да пију по мало вина, а спиритусна пића нимало". Да ли је ту каква погрешка преводиочева, или Рудес није знао да и вино спада у спиритусна пића? То нас подсећа на одговор онога нашега сељака лекару који му је саветовао да не пије алкохолна пића: „А што ће ми алкохол, господине, код наше лепе шљивовице!..." Али има још сумњивих места, нарочито у одељку Хигијена. Рудес препоручује брз ход при шетању, док многи лекари, напротив, препоручују спор ход, јер брзина у кретању штетно утиче

[1] Змај. Сатирична песма „Практични савети".

на рад срца. Тако је, чини ми се, и са спавањем по подне. Рудес саветује да се спава „бар два сата после ручка“, а ја сам слушао од лекара да не треба ни спавати по ручку, или и ако се и спава, то не сме бити дуже од четврт часа. И препорука Рудесова да се не скаче одмах из постеље, него да се „проленствује мало“ у сукобу је са саветима појединих лекара да треба устати чим се човек пробуди. А већ да то ленствовање у постељи чини омладини много моралне штете, то је сасвим поуздан факт.

О последњем делу „Лепота“ нећу ни говорити. То све не вреди много ни по идеји ни по садржини. Поменућу само да Рудес препоручује седима и онима којима су кратке обрве употребу сагореле плуте, уз још неке косметике. А има рецепт и за испирање уста и и неговање руку и лек против ћелавости. Покрај тога учи вас аутор и како да будете елегантни. Толики савети и цео тај пут к срећи не стаје вас више од три круне. То је изван сваке конкуренције, и јевтиније него на каквој распродаји. Папе су некад за који новчић продавале опроштај грехова, али то је било и прошло. Рудес иде и даље, и за три круне даје вам срећу. И само ми је чудо што није своју књигу завршио оном познатом речју: навалите муштерије !...

Језик је у књизи рђав. На многим местима изрази су неразумљиви. „*затражени* и изненађени признаће вам првенство и превиће се мудро кад осете вашу *сигурност* (стр. 16). Прва реч у овој реченици нема никаква смисла, друга је туђинска. „Кад ваља што да се учини *на дело се стављају* њене *моћи* (стр. 25. Реч је о енергији). Та реченица наставља се даље и нема завршетка, а цела је врло конфузна. Књига је пуна и архаизама, провинцијализама и варваризама а чини ми се и неологизама: опредељује, доброхотност, дозволити, строг, исход, пунонадежних, делотворне, нужан, пријежност, устројавање, навештавање, уредитељ, усклађеност, самосвојна, простообразна, противстраних, одадувају, трепкати, произхођење, наклон, кретња, сналажење, зијани, слуткови, итд. О обичним граматичким погрешкама и стилистичким млитавостима превода да и не говорим. Поменућу још само неколике реченице које или су рђаво састављене, или немају смисла. „Али за сажаљењем не иде често *пријем надмоћности* (28 стр.). „Немојте проводити време *на некорисно ћеретање*“ (59). „Сами ће признати ваше изузетне дарове за устројавање

и *поклониће се под вашу превласт* (62). Ми који нисмо заблудели човекомрсци, ни *љубавници* самоће...

Доста је, да завршим! Казао сам шта се имало рећи. Сад, ко хоће може купити и прочитати ову књигу. До среће, истина, неће доћи, а ни памет неће много обогатити. Али ће, извесно, имати један плус у умору и један минус у новцу. Ко је беспослен и новчан, ето му живе згоде и да убије време и да утуче новац.

J. М. Продановић.

Ludovic de Contenson: Réformes en Turquie d'Asie, la question armenienne; la question syrienne. (Paris, 1913. Plon, Nourrit & Comp.).

После последње деобе турске царевине у Европи, многи су се бавили о томе шта ће бити са сутрашњом Турском, оном што остаје у Азији. Многобројни и испреплетани европски интереси, сепаратистичке тежње Маронита, Арапа и Јермена, а пробуђене завојевачке амбиције Младотурака, рђава турска управа, повод су за то. Један од оних који ствари турске добро зна то је и Г. de Contenson, и за то је ова његова књига добра. У њој је методички и са пуно доказа приказано стање у азијским пределима Турске, које није ништа боље од стања у коме се налазиле турске провинције у Европи пре годину дана. Поредећи оно што се сад тамо види и догађа с оним што се за последњих година догађала у Европској Турској, јасно је да се отоманска царевина налази пред једном врло озбиљном кризом. Овамо су радиле Бугарска, Србија и Грчка, тамо су Немачка, Енглеска, Русија и Француска; овамо су се Срби, Грци, Бугари, најзад ујединили противу турскога господарства, а тамо могу Арапи и Јермени то учинити. Видећи да се из те кризе могу извести заплети који могу бити од штете по француске интересе, Г. de Contenson налази да треба ту кризу отклонити што пре. Он мисли да се то може учинити путем реформа целокупне турске администрације, а како је Турска у рђавом финансијском стању, то би најбоље било да се Турској помогне а у замену узму потребне гарантије којима ће се очувати јединство и будућност Турске. Ако је писац мислио да се Немачка, Француска, Русија и Енглеска, супституишу Турској, да они

управљају Турском, а да њен владар буде отприлике оно што је Кедиф у Мисиру, да се дакле Турском управља онако као са њеним дуговима, онда је мера добра, и сигурна. Али, ако се мисле уводити реформе налик оним у Румелији, онда ће неминовно наступити оно што је и наступило. А какви заплети предстоје може се мислити кад се сетимо да Немачка иде затим да себи створи место у Средоземноме Мору, да Енглеска хоће своју надмоћност тамо због својих колонија у Африци и Индији, да Русија тако исто хоће излазак у Средоземно Море, да Француска не жели такмаца у Средоземноме Мору, и да Италија тражи бар какву концесију у Малој Азији.

J. M. J.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Тристотинита свеска „Српског Књижевног Гласника". — Летошњи рат спречио је да се раније забележи публикација тристотините свеске овог часописа.

Покренут 1 фебруара 1901 године, „Српски Књижевни Гласник" је излазио без прекида, увек на време, и 16 јула ове године издао је своју тристотиниту свеску. У тих 300 свезака он је дао 30 књига, 15 000 штампаних табака, 24.000 страна. Кад је објављена двестотинита свеска, изнето је (у свесци за 1 јун 1909) колико је „Српски Књижевни Гласник" донео радова, колико је сарадника радило на њему и како је стајао са претплатницима. И време за које је изишло трећих сто свезака показује исто тако знатне успехе и напретке.

Круг сарадника се проширио; радници из целог Српства и Хрватства окупљени су око „Гласника". Последњих сто свезака могло је због проширења слога, донети далеко већи број радова: 106 романа, драма, и приповедака, 324 песме, 155 огледа разне врсте; прилоге у рубрикама: из страних књижевности (5), ситни прилози (15), књижевни прегледи (37), научни (27), уметнички (40), позоришни (69), политички (86), преко 200 оцена и приказа и преко 1000 књижевних и библиографских бележака. Број претплатника је знатно порастао. Кад је изишла двестотинита свеска, у јуну 1909, „Српски Књижевни Гласник" имао је 1113 претплатника; сад их има 2.351 (у Београду 471, у Србији 930, у другим крајевима Српства и иностранству 950).

У ових сто свезака, од јуна 1909 до септембра 1913, „Српски Књижевни Гласник" је дао најбоље песме које су у то време

испевали наши песници: Јован Дучић, Милан Ракић, Алекса Шантић, Вељко Петровић, Сима Пандуровић, Даница Марковић Милета Јакшић, Милутин Јовановић и други. У њима је много стихова истакнутих хрватских песника (Владимира Назора, Др. Драгутина Домјанића, Марина Сабића, Рикарда Каталинића Јеретова, Јосипа Миличића, и других). Наши млађи песници објавили су у њему песме којима су започињали стицати гласа. Приповетке и драме Ива Ћипика, Светозара Ћоровића, Петра Кочића, Борисава Станковића, Милутина Ускоковића, Анђелка Крстића, Невесињског, Вељка Петровића, Исидоре Секулић, Милице Јанковић и других који су главни представници наше прозе налазе се у обиљу у овим свескама Од већих таквих ствари објављене су: „На граници“ од Ћипика, „Дивљак“ од Ћоровића, „Надежда“ од Владислава Савића, „Битољски богаљи“ од Г. Божовића, „Под снијегом“ од Невесињског, „Потрошене речи“ од Ускоковића, „Болничарка“ и „Љубомора“ од Милице Јанковић. Изворне огледе и студије писали су Владимир Јовановић, Др. В. Јагић, Богдан Поповић, Павле Поповић, Др. Ђ. Шурмин, Др Б. Гавриловић, С. Урошевић, Слободан Јовановић, Ј. Продановић и цео један низ других наших и хрватских научних радника.

Преводима је и сад обраћена велика пажња. Пезија је превођена са француског (Ди Беле, Рембо, Леконт де Лил, А. Мисе, Огист Барбје, де Ередија, Верлен, Бодлер, С. Придом, А. Самен, Ф. Грег), немачког (В. фон дер Фогелвајде, Гете, Уланд, Лилиенкрон, Ниче, Ото Бирбаум, А. Мигел, Х. Хофманатал, О. Хартлебен), талијанског (У. Фосколо, Р. Росети, Ђ. Кардучи, Ђакомо Леопарди, Ђ. Пасколи), енглеског (О. Вајлд, Чарсл Вулф, В. Јитс, В. Уитмен), руског (Тјутчев). Преведени роман, драма, приповетка и спев представљају један леп извод из светске књижевности: „Дно јада“ Вацлава Сјерошевског, „Демон“ од Љермонтова, „Зашто?“ од Л. Толстоја, „Пролетње воде“ од Тургењева, „Мој Живот“ од Чехова (почето у других сто свезака), „Евгенија“ од Г. Келера, „Пут из Минхена у Ђенову“ од Х. Хајнеа, „De profundis“ од О. Вајлда, „Мала Рока“, „У породици“ и „Господин Паран“ од Гија де Мопасана, Додеов „Нума Руместан“, „Романтичне душе“ и „Сирано де Бержерак“ од Е Ростана, Флоберова „Легенда о Светом Јулијану Гостопримцу“, „Мршава мачка“ од Анатола Франса. Сем тога неколико знаменитих огледа страних писаца или значајних преведених чланака (Георг Брандес, А. Франс, Б. Кроче, Хлодвиг Хоенлое и други).

Више од констатовања ових моралних и материјалних успеха, „Српски Књижевни Гласник“ може с правом истаћи и високо испуњење свог родољубивог задатка за време последњих ратова. Онда кад су други часописи престали излазити, он је, без обзира на жртве, као и дотле излазио тачно и својом садржином вршио своју дужност једног националнокњижевног часописа.

„Српски Књижевни Гласник“ добија са сваком својом свеском нова издашна признања српске и словевске штамце; он сме, стога, да и сâм укаже на свој успех, у толико пре што он на њ показује само као на путоказ и јемство за своје будуће излажење. А. А

„Дивљак“. — Из последњих свезака „Српског Књижевног Гласника“ одштампана је велика приповетка Г. Светозара Ћоровића „Дивљак“. (8⁰, 86 страна, цена 1 динар).

Н.

„Гласник Српског Географског Друштва“. — Прошле године издало је Српско Географско Друштво прву свеску свога „Гласника“. Ратови су га спречили да изла и другу свеску, која се била већ почела слагати. Сад је довршено штампање те свеске и она се издаје као јединa за 1913 годину.

Као и прва свеска, и ова је пуна темељних стручних научних радова из географије и етнографије. Али су од нарочитог актуелног интереса чланак Г. К. Јиречека „Положај и прошлост града Драча“ и чланци Г. Др. Ј. Цвијића „Излазак Србије на Јадранско Море“ и „Распоред балканских народа“. Уз оба ова последња чланка иду карте рађене на основу најновијих података и личних испитивања Г. Цвијића. Етнографска карта приложена уз други чланак израђена врло прегледно од велике је вредности за сваког ко није обавештен у етнографским границама на Балканском Полуострву. (Са приложеним картама ова свеска стаје 6·— динара).

А.

Прилог статистици Србије. — XIV сесији Међународног Статистичког Института, која се држи у септембру ове године, Г. Богољуб Јовановић поднео је извештај о броју и врстама домаћих животиња у Србији („Die landwirtschaftlischen Nutztiere im Königreiche Serbien, ihr Wert und ihre Verteilung auf die einzeilnen Viehhaltungen“). Прилог Г. Јовановића штампан је као 5 овогодишњи извештај тога института.

Д.

Georgios N. Ghikas: Das orientalische Problem, Wien 1913. — Расправа је написана да се прикаже начин на који би могло да се отклоне опасности од будућега рата. Овај Грк, који је раније предвидео и пропаст Младотурака и рат међу савезницима, налази да би се Источно Питање могло расправити праведном поделом Турске европске међу Арбанасе, Бугаре, Грке и Србе, и стварањем једне уставне Турске. Поставивши овако свој закључак, он га овако објашњава. Да се изврши праведна подела, треба установити једну међуна-

родну комисију која би имала да изврши плебисцит народности у Турској. Кад се то сврши, онда треба створити једну „Источну Конфедерацију“, управо византијску конфедерацију, у којој би све државе биле равноправне, нешто налик на Немачко Царство. Грчки народ по свима својим историјским и садашњим особинама и врлинама најсигурнија је база за такав склоп државица, који би био препрека за будуће немире. Колико је Гика био добар пророк за догађаје 1912—1913 године толико је, чини нам се, рђав лекар за здраво решење Источног Питања. Оно није сасвим решено, оно ће можда бити повод за многе несугласице и немире међу Силама и међу Балканцима. Конфедерација балканских држава може још играти у решењу Источнога Питања велику улогу, али Византијска Царевина не може имати ту улогу, чак и кад би била могућна онако како је предлаже писац.

J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Југословенска Академија у 1912 години. — Југословенска Академија, основана 1867, већ двадесет и седам година даје, уз коло својих књига, и Летопис, у коме се штампа извештај о раду и стању Академије у претходној години. Ове године. она је дала свој Летопис за 1912 годину. Одатле вадимо ове податке. Управа је остала иста: председник, Г. Таде Смичиклас; предстојник у хисторичко-филологичком разреду, Г. Др. Томо Маретић; у филозофичко-јуридичком разреду, Г. Др. Фрањо Марковић; у математичко-природословном разреду, Г. Др. Густав Јанечек. Академија је имала 5 почасних, 22 редовна и 59 дописних чланова. Од 18 априла прошле године до 3 априла ове године било је 25 седница: 3 одборске, 17 разредних и 5 скупних. 5 априла ове године била је свечана седница, на којој је председник Г. Таде Смичиклас, констатовао моралан и материјалан успех Академијин. Материјалан успех даје Академији могућност и да приступи новим радовима, као издавању „Зборника за изучавање дијалеката и говора нашега народа“ и „Списа хрватских сабора“.

Припремне радње за Енциклопедијски Речник биле су толико напредовале да је председник Српске Академије Наука Г. Стојан Новаковић, дошао у Загреб да се с члановима Југословенске Академије договори о постављању редакције. Мобилизација, која је тада објављена, вратила га је у Србију. Са хрватске и словеначке стране радило се и даље и довршени су ови пописи: реалија из хрватске књижевности домаћих и страних, ботаника за Хрватску и Славонију; ендемичких биљака хрватско-славонских; балканске фауне уопште и босанске фауне (са суседним областима) напосе, с обзиром на бескичмењаке; кичмењака Босне и Херцеговине, ботанике

биљака босанско-херцеговачких; географије Истре; хрватског штампарства и књижарства; господарства и народне економије у Хрватској и Славонији, а тако исто за Босну и Херцеговину; хрватских музичара и људи који су утицали на развитак музике у Хрватској и Славонији; попис народних мелодија; трговачке историје Дубровника и Боке Которске, бродарства у Далмацији; пописи за политичку, црквену и културну историју Срба у Угарској и Хрватској, пописи српских књижевника у Угарској и Хрватској, пописи људи у Босни и Херцеговини који су знатни за садашњи политички рад. Извршен је и попис чланова за културну, црквену и књижевну историју православног елемента у Босни и Херцеговини; пописи манастира у хрватским крајевима, богословија; за загребачку бискупију и надбискупију; за задарску надбискупију и подручне цркве, за дубровачку надбискупију и подручне цркве, за сењску бискупију, за цркву у Истри; о јересима у нашим крајевима, о почетку хришћанства у нашим крајевима, о словенској служби у нашим крајевима; за католичку цркву у српским крајевима; о сједињењу источне и западне цркве у нашим крајевима; чланака општег садржаја за црквену историографију наших крајева. — Од стране Матице Словеначке извршени су ови пописи: словенске и политичке и црквене историје, биографија словенских књижевника; правних чланака, биографија словенских географа; за географију Крањске, Штајерске, Корушке, Горице, Трста и Истре, словенских крајева у Млетачкој и у западној Угарској; за словеначку уметност и музику уз биографије словеначких уметника и музичара; за земљопис; за словеначки језик, пописи културних раденика и мецена; спорта и стенографије; политичара и политичких организација, словеначког позоришта (биографије и стварни чланци), штампара, литерарних псеудонима, публициста и публицистике; добротворних завода, ђачких дружина, клубова и течаја за стране језике; организација народне одбране; архива и музеја, штампе и књижарства, књижевно-културних потхвата, археологије и нумизматике. — У 1912 години Академија је имала 85.484·21 круна прихода, 15.259·01 круна више него у 1911 години. Имовина уложене у папире од вредности износи 797.687·57 круна, вредност непокретне имовине износи 846.950 круна.

У Летопису је штампана расправа Г. Др. Андреје Моховричића: „Развој сизмологије последњих педесет година“, и некролог Миловану Зоричићу, од Г. Др. Јосипа Миловића.

Г.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXI, број 7. — 1 октобар 1913.

П Р В А.[1]

Испит. У клупама седе деца са скрштеним рукама. На лицу им израз напрегнуте пажње, а кроз њу се проводи страх или само узбуђење На столицама, лево и десно од катедре, пуно гостију са љубазним и слатким лицима. Ревизор је неки добар стари господин са проседом брадом. Само госпођица као да се нешто смањила, и ако има нову хаљину коју облачи кад децу води у цркву.

Све изгледа некако празнично: и ти лепо обучени гости, и чисти, јуче опрани прозори, и светлост летњега дана која широм улази унутра, и небо које преко суседних кућа наваљује на горња окна и боји их својом нежном плавом бојом, и госпођица, и гласови дечји који звоне трепераво и ситно, и уздржано-звучно, као звонцад са Врбице.

Испит. Деца су узбуђена, јер осећају да им је и госпођица узбуђена. Толико пута их је она преко године плашила или придобијала тим испитом, а сад изгледа као да се и она помало боји. Не то није могућно да се она, њина госпођица, може нечега бојати.

[1] Врло желим да се зна да та „Прва“ нисам била ја. Јер онда би ствар могла изгледати пристрасна и лажна, а она је истинита и непристрасна, и јер ја никад нисам била „прва“.

Писац.

Једна девојчица из прве клупе мисли о томе. Она се не брине за себе, она зна да је прва, најбоља ученица и да ће добити књигу у лепом повезу. Госпођица јој то казала пред свима ученицама и показала књиге. Има пет истих укоричених, са златним словима: Дела Љубе Ненадовића. Она је најбоља ученица, она ће прва једну од тих књига добити. То је госпођица казала још неколико дана пре испита, чим су дошле књиге. И она је испричала својима код куће.

Сад, она се не боји, сигурна је у себе, зна да се неће збунити, али је ипак узбуђена. И после — она се боји за госпођицу. Прва ученица је једина која сад мисли на госпођицу. Она зна да ће госпођица добити књигу за знање ученица. Њој се чини да то није право. Зар госпођица да не добије петицу само стога што има доста ученица лењих и немарних? Она их је лепо учила, она није ништа крива ако која не зна. Требало би дати госпођици оцену на знање одличних ученица као што је она, Станка Марковић, Добрила Крстић, и још две, три. Зашто се, Боже, не уче све ученице лепо? Ах, све те госпође, све те лепо обучене маме и тетке што се љубазно смеше, све су оне дивне и биће им мило и осмехнуће се на њу кад прва добије књигу, али ипак ниједна од њих није јој тако драга као њена госпођица, и ако она међу њима изгледа некако тако као радни дан према празницима.

Та бледа девојчица паде у очи својим необичним изразом: велика уста и крупни зуби; плава коса свуда унаоколо подстрижена као влашка шубара; жуте очи необично проницљивог погледа — ружноћа и интелигенција с неком болешљивом нежношћу чине неку чудновату хармонију. Она гледа и мисли и види све што гледа и има смисла оно што мисли.

Она је врло сиротињски одевена, и то пада у очи што што баш око ње седе деца великих чиновника, и њихове фине хаљинице пријатно се слажу с њиховим свежим лицима. Она је ћерка једне удовице која има врло малу пензију, а повише деце. Ова најмлађа је најбистрија. Трећа је година како су се доселили у Београд из једне пријатне мале паланке, где се сасвим друкчије живи, и где је и за сироту децу лепо. Тамо свака кућа има пуно зеленила, пуно чокота грожђа; тамо је река свачија и купање бесплатно; тамо ко нема за Божић печење или у јесен у башти јабука и ораја, добија од

суседа толико да и не осети да нема; ко нема виноград, зна ипак шта је берба; и ко не може да слави своју славу, слави туђу. Како се мала разочарала у Београду! Њена детињска машта је замишљала да у њему има много нечега новога, лепога, непознатога, али да све досадашње лепо не иде с њом, то јој ни на ум није падало. Ах, шта је нашла у Београду. стан од собе и кујне у једној далекој блатавој улици, авлија мала и у њој само једно дрво, један дуд, на коме никад нема дудиња; газдарица пуши дебеле цигаре, пије ракију, иде прљава, као куварица, и говори понекад тако ружно да се мала и гади и узнемири толико да јој срце лупа негодујући, док она од стида ћути и не зна где би побегла. Где би побегла? Ах, у Београду се нема где побећи. Суседи, богати горди, сироти гледају свој посао, — никога се не тичу ти сиромашни паланчани који се осећају тако сами и тужни у овој великој немирној вароши.

Па ипак — школа. Госпођица је воли, и њој је у школи дивно. Радни дани јој се чине као празници, а празници као радни дани. Ако се деси нешто што нико не зна, онда увек госпођица пита њу, и она увек зна. Има и у Београду нешто добро: поштује се добар ђак, цени се добра памет. Она осећа како је гледају другарице кад говори лекцију, баш најбогатије другарице. Има у тим озбиљним погледима и гордог негодовања: Откуд сад дође ова мала паланчанка у плавој сукњици и реклици од простог штофа, да се наметне за најбољу ученицу? Има тога у њиховим погледима, али има и поштовања, дивног, стидљивог, ћутљивог поштовања, какво само деца фине душе могу осећати. Она то и разуме и осећа. И њој је пријатно кад се о одмору, док она стоји или игра са каквом сиротом као и сама што је, приближи нека богата другарица и као нађе се у послу да је нешто запита. Ах, та проклета подела на сиромашне и богате, она се тако много истиче и међу децом! И има поносите сиротиње која се склања у крај од богаташа, „неће да се намеће“, али нема тога сирочета коме није мило, коме не ласка кад му неко богат учини подворење. И заиста, готово све богате другарице се лепо уче. Имају тату и маму који много знају, имају браћу и сестре на вишим школама, имају понеке чак и гувернанту. Госпођица је једаред казала да више вреди сирота ученица кад је одлична, него богата исто тако одлична, О, како она

воли ту своју дивну, правичну, силну госпођицу. Али ничим јој то није могла показати. Само два пута, кад је мајка била болесна и није могла спремити доручак, сва су деца добила по пет пара да купе у школи доручак, — тада је она остала до подне гладна и оба пута, сва срећна, предала пре часа својој госпођици букетић цвећа који је купила на пијаци. И, мислила је још, разумеће госпођица да је воли баш по томе што се тако добро учи.

И сад, ето, ту је пред њом испит. И све те срећне мајке дошле су да виде успех своје деце. А њена мајка није дошла. Она сигурно има какав посао који сматра за важнији од своје ћерке. А можда баш и не воли, незгодно јој да се умеша у тај свет. Она зна да јој се дете добро учи и да ће добити књигу, и то јој је доста.

Мала Загорка слуша шта говоре прозване другарице и посматра шта раде гости. Две госпође се смеше једна на другу, нешто шапућу и задовољно гледају у њену другарицу Станку која врло лепо говори земљопис. Станка се лепо учи: она ће добити књигу друга или трећа. Њену маму сви познају, она је чувена личност. Ево, Станка оде на место, а господин ревизор се окрете, погледа у њену маму и осмехну се чак и он, па онда забележи петицу. Како је то лепо кад ученица зна. Сви се гости осмехују радосно, као да су добили цвеће или тек заруделе мирисне кајсије које она тако воли и које само гледа кроз тарабу суседне авлије.

Она је нестрпљива: кад ће њу да прозову. Нехотице се мршти: што је глупа ова Милица Лазаревић, то је страшно. Госпођица се једи, она се љути и окреће главу. Нехотице се осмехне: како је лепа она госпођа код прозора! Тако изгледа добра да човек мора да је заволи. Чија ли је то мама? Пази сад, шта је Добрили, те се збунила, па не зна ко се родио у Бранковини! Није могућно то не знати! А њена мама се смеши, као да не мари, али види се да би јој помогла само да може. Како Добрилина мама има лепу хаљину и црни шешир са жутим ружама. Није лепа, а опет лепо изгледа што се лепо обукла.

Што је добар господин ревизор! Разговара се са многим госпођама, као да су његови гости, па и с госпођицом, само — њој је баш то криво — госпођица се некако тако

понаша као да то није њена школа и као да није она ту господар.

Полагано уђоше и два господина и поздравише све унаоколо тихо, само климањем главе и осмехом, као што се у цркви поздрављају познаници. Један од њих је професор Јовановић. Али његова ћерка неће добити књигу за одличан успех. О, не, често се дешавало да она не зна рачун и тада јој је госпођица говорила: „Ако се не поправиш, не надај се ове године књизи; ти си много попустила“.

Чудновато: нека се ученица збуни што јој је ту мама, а ето Јовановићеву одмах прозваше и она је баш добро знала, као да се охрабрила што јој је ту тата.

А њена мајка? Она је код куће и Загорки је то мило. Њој је мило, јер се боји, мисли да би се чак и она, која све што се учило зна, збунила кад би јој ту била мајка. И још нешто несвесно осећа, али не зна да би јој било тешко да да је њена мајку ту и да изгледа од свих најгора. Од тога би се она збунила, а не што се стиди да говори лекцију пред мајком. Она мисли да не би могла то преживети: да се збуни, па да на испиту обрука и себе и госпођицу. Не, боље овако: однеће књигу кући, мајка и сестре ће јој рећи „браво!“, доћи ће газдарица с дебелом као палац цигаром и причаће разне приче о својој београдској госпоштини, па ће причање прекидати узвицима: „Видиш ти, молим те какавог ја малог кирајџију имам“. И причаће гласно по авлији да сав комшилук чује какву је књигу она добила и тражиће од мајке да је части. И онда ће најстарија сестра зазвецкати оним трима сребрним кашчицама што је мајка за свадбу добила од свога ујака, — па ће после и њу послужити.

Ето, код куће та газдарица, од које се и боји и готово и гади; а овде ове фине, чисте, лепе госпође — па свима ће њима бити мило што ће прву књигу добити тако „даровито дете“ — госпођица је то казала — које тако сиротињски изгледа. Њена мајка, хвала Богу, није ни налик на газдарицу, ни на друге сироте београдске жене које пуше, пију ракију и иду исцепане. Њена мајка изгледа сасвим пристојно, не пије, не пуши и не оговара никога с газдарицом или с ким другим изван куће, само с најстаријом сестром оговара мало газдарицу, али она то сасвим и заслужује. Њена мајка не личи на оне немиле жене, али тако исто не личи

ни на ове насмејане госпође које се њој толико допадају. Она је често зловољна. Хуче кад је пиљар превари за грош. Шаље децу да код мењача размене банку у ситан новац да би добила десет пара ажије. Сиротиња, мука. За Материце њена деца не знају; никад нису ни покушали да је вежу. Кад поскупи месо или дрва, кад кречи кућу или кад пере рубље — да се бежи у свет, толико је зловољна и неправична чак, па грди и кад ниси крива. А њене другарице... Ето на пример, коју би маму узела..., и желела да буде њена мајка?... Она мисли и — жеља се све више одмиче од ње, као некада што је одмицала туђинска бела лађа од обале њенога роднога местанца, где је пристајала само за кратко време. Не, не, ниједну другу она не би могла волети као своју мајку. Јер .. ипак... она не зна шта је то, али... зими, кад ујутру устане, па покупи брзо своје хаљинице и претрчи из топле постеље, побегне из хладне собе у топлу кујну да се умије и обуче, а мајка већ крај ватре, а две старије сестре седе за столом и причају нешто занимљиво о својим другарицама, мирише кафа, мирише своја кућа, огњиште, љубав... Па вечери, летње, напољу под дудом кад јој сестре казују имена звезда, које као да се гњурају у небеском плаветнилу, — задршћу, зажмуре, нестане их, па се тек засветле, засмеју... Па зимње вечери, пријатније од јутара: има нечега чудног, рођеног, драгог у топлој соби: знаш да је изван тебе помрчина и зима у којима се крије страх, а ти си од тога ограђен, сачуван, теби је топло и светло: огњиште своје, љубав својих. Ту мајка нешто шије, плете или крпи и каткад погледа на децу која уче. И најмлађа схвата и осећа: и ако нема пољубаца — за њих нема времена — има љубави. Та мајка се због њих мучи, због њих је дошла у тај чудни Београд, где је живот сиротињи тако тежак. И то њено напрезање и труд никад не помути брига да јој које дете не добије двојку. Не, спокојство то јој је награда и одмор. Мала и то осећа и разуме. Ах, не, никад своју мајку не би променила ни за једну од ових лепих госпођа. Све своје воли онако како је. Не, ниједну жену на свету не би могла волети тако као мајку, чак ни госпођицу...

Она се трза и одједном сва поцрвени. Прозвали су је Журно излази и ревизор је поставља прво питање. Она говори. Она зна шта говори и узгред види да ревизорова бела,

лепа, велика рука непрестано нешто црта по некој хартији у каталогу и види да госпође остају сасвим равнодушне, и ако она тако лепо одговара на питање. Друго питање јој поставља госпођица. О, како она разуме своју госпођицу и како је гледа с вером и поуздањем. Њене очи као да говоре: Не, ја сам спокојна; ови људи су први пут дошли овде; они не знају шта сам ја вама, али ви то знате и мене је то доста.

„Добро, иди на место“ — рече ревизор.

Она оде. Сви остају хладни, само она лепа госпођа крај прозора тужно се осмехну. Да, да, њу човек мора да воли. Загорка је погледа тако као да би хтела рећи: „Да видите само, госпођо, кад почну да дају књиге. Ви нисте погрешили што мене волите“.

Говорила је још једна, па их пустише на одмор. Одмор на испиту није као други одмор, него некако друкчији, као кад би се на Ускрс ишло у школу. Другарице се разговарају друкчије, шетају друкчије; и најнемирније се умириле, и нај немарљивије узнемириле: осећа се чекање нечега врло важнога. Загорка се наслонила на зид и ћути и дише пуним устима топао јутарњи летњи ваздух помешан са сунцем и благим ветром. Све јој друкчије изгледа, чак и она два кубета на двору са орлом и круном која се издижу високо над женом школом, и у које се она толико пута загледала, маштајући шта све има у кући испод њих.

Прође одмор. Опет гости седе, опет ревизор и госпођица питају, опет ученице говоре, или муцају, или ћуте.

После су радиле гимнастику, а затим певали. Она и пева најлепше у школи, па јој се глас пријатно издваја из осталих. Она госпођа код прозора гледа у њу и као да се чуди како та мала тако лепо пева. Кад су свршиле, чуше се одобравања. Хвалили су госпођицу.

И сад ревизор пише по наградама имена ученица. Мало срце дршће: коју ли ће мени? Две су плаве, две црвене и једна зелена, најлепша — ту је она себи изабрала — а после све безначајне неувезане књиге, о којима она не води рачуна. Госпођица говори нешто господину ревизору, као да се нешто љути, то јест она не показује да се љути, она је љубазна и смеши се, али по томе како она показује нешто по каталогу, што он неће да усвоји, види се да је љута или врло незадовољна. То Загорка врло добро осећа, познаје она своју

госпођицу. Наопако, да није добила четворку! — плаши се за њу прва ученица. Али нема времена да мисли даље: господин ревизор устаје и прилази госпођама. Честита Станкиној мами — и јао, Господе! — професору Јовановићу што имају тако добру децу. Затим говори ученицама оно што готово сваки ревизор сваке године говори о испиту деци, па онда узима књиге. Прво ону зелену. Загорка дрхће. Чека да само чује своје име, па да изиђе. Шта?.. Није прва она, већ Станка!... Њој заиграше руке. Дакле, друга... Зашто? Шта није знала, да је могла покварити своје петице? Лете мисли као стреле и свака се забада у срце несрећног сирочета. А Станка је дотле узела књигу и онај неправични ревизор сад прозива другу. Опет није она! То је страшно! Њој се чини да сад та књига нема више важности за њу. Он прозива трећу — то је нечувено! — једну само врло добру ученицу, ћерку једног генерала који је мало пре дошао на испит. Она је очајна. Чини јој се да се у свету десио неки преврат, да се све наопако окренуло. Она се губи, она као да пада негде, у неку помрчину. А ревизор дотле прозива још две, једну која је заиста четврта од одличних, и — то је страхота! — — ћерку професора Јовановића. Нема више укоричених књига. Њу нешто стеже око срца и осети нешто страшно: само да је добила једну од тих књига, па макар и пета. Одмах затим се трза: то је немогућно! То је нека погрешка! Тај ревизор ништа не зна. Али где је госпођица? Зашто се не заузме за њу, зашто допушта да се деси тако страшна неправда? О, ту је, али ћути само и очајно је гледа. Зар госпођица овде није никаква важна личност? Па то је страшно!

А ревизор држи у руци једну повећу неувезану књигу и прозива њу „за одлично учење“. Посрћући она излази. Узима књигу. Враћа се. Чује неки шапат. Није казала хвала. Опет гледа у госпођицу, и она опет ћути. Зашто, зашто је нико не узме у заштиту? Зашто не поправе ту страховиту неправду? Зашто бар неко не каже да је учињена погрешка?

Погледа у ону милу госпођу, али и она је сасвим заборавила на њу. Теши своју ћерку, која се баш нимало лепо није учила, а сад плаче што није добила књигу

Загорка чује да је госпођица добила петицу и да јој честитају, чује да треба да иде кући, чује да госпођица њој говори да је „Сељанка“ врло лепа књига, чује и како неке

ученице протестују и како једна каже: „Баш боље Загорка и да се није учила лепо“. Све то чује што мора, улази јој у мозак несвесно, као ваздух у плућа, али све то нимало не утиче на њу. Она је сва претворена у једно осећање: бол, бол од велике страшне увреде. Она иде кући сама. Ноге јуре, она бежи, жури се некуда, огорчено срце лупа, лупа, кораци кораци тупкају, убрзавају се, срце тупка све јаче, све брже једно друго престиже. Стиже кући брже, него да је трамвајем ишла, а осећала се тако као да је хтела рећи: ах, једва једном!

— О, о, Коко! Камо књига, ђаче, камо књига? — дочекаше је весело сестре.

Она само баци „Сељанку“ на сто и рече:

— *Ова* књига *мени*.. — и побеже у собу. Попуцаше жице, баци се на миндерлук и даде се болу да је понесе као талас и пусти јецаје који су је гушили, као бесне животиње с ланца. Први пут у животу осети шта је то очајање. У своме кратком животу већ осети шта је очајање.

Једва су јој сестре отеле неколико речи и разумеле да се она није збунила, већ да је знала и на испиту — и ко је добио укоричене књиге.

— То је гадно! — рече средња сестра гњевно.

— Сирото дете! — рече најстарија, и пођоше јој сузе.

— Ништа, књига-књига — рече мајка. — Ти ниси учила за књигу. Хајде, доста, немој бити луда.

Ах, не она не може да ућути, не може ни да умири плач, она јеца гласно као што плачу деца кад су сувише несрећна. Сва се надула. Звали су је на ручак, а она није хтела. Мајка се наљутила и казала да мора, а она је одговорила:

— Не могу, знаш ли шта је не могу! Угушићу се ако пробам да прогутам штогод — и опет ударила у плач.

Најстарија сестра рече да је оставе, нека се исплаче. Кад огладни, јавиће се сама.

Њој се чини да никад више неће огладнети и јести. Њој је страшно. И не зна шта јој је горе: што није добила књигу, што јој је учињена неправда или што се њена госпођица тако слаба показала Све је боли, страховито боли.

После ручка дошла газдарица, задимила собу цигаром, донела стакленце ракије. Она се жести:

— Чекај само док ја њима одем, па их све редом из-

грдим. Господској деци укоричене књиге, тако ли они знају, а нашем сирочету да подвале! Е, одавно је неправда завладала. И ти, госпа Маро, ништа! Дете се кида, а она ништа. Флегма. Прави Енглез. А ја сам сва бесна.

И онда стане да грди ревизора и сву београдску господу. Она зна све њихове историје, дознала их од разних куварица и собарица с којима је у пријатељству. Прича, пуши и смеје се. Малу то вређа и она бежи у шупу. Тамо понова преживљава испит од почетка до краја, и плаче опет.

После су сестре с неком другарицом седеле напољу под дудом и причале прво о њеном испиту, а после убрзо о другим веселим стварима. Она полагано оде опет у собу. Мајка јој рече да јој је газдарица донела нешто.

— Ето, на орману. А ја видим да она нешто шапуће преко тарабе с комшиницом, кад она то за тебе искала.

Загорка погледа на орман — кајсије! Четири крупне, тек лепо заруделе кајсије се смешкају на њу. Она окреће главу и — поново сузе. Ах, сад кајсије! Она сад презире све што сеједе, све што је некад волела, јер ју је обмануло оно у шта је највише веровала.

— Јеси ли ти луда? — naљути се напослетку мајка. — Знаш ли *зашто* плачеш? За књигу! Да сам ја умрла, ти сигурно не би толико плакала.

Она није нимала осетљива према томе што мајка говори. Она мисли: „Да сам ја, госпођица, ја бих устала и казала пред свима гостима и ученицама: Господине, дајте ми ако хоћете двојку, али само моја прва ученица мора прва добити прву књигу. Она је и сад дивно знала, а и целе године је увек била прва“. Прва, прва... — куца у њеној глави. — Прва, прва... — па добила књигу шеста, и то књигу без корица! Ах, тај ревизор! Што га мрзи! И госпођица га се боји. Ах, сад само да може да се понови испит, казала би она сама свима... и госпођици: Зашто сте ме преварили? Не, не, свршено је и поправити се не може. И опет сузе.

А споља допире до ње смех. Сестре, мајка и другарица, неки живи ђаво, разговарају и смеју се. Нико не мари за њу, нико је не жали што је несрећна. Како је страшан живот.

Једна сестра завири кроз прозор, врати се у друштво и рече:

— Ала је то дете страшно сујетно: још плаче за књигу.

Она се тржe, обриса сузе, узе књигу, загледа само шта је ревизор написао, па је одгурну, погледа у кајсије, па окрете главу, погледа кроз прозор. Напољу сунце. Весело. Ах, како је јутрос пошла весела кад је то сунце изишло, а сад оно није зашло, а шта се све подешавало — страхота! Учини јој се да је испит био давно. Учини јој се да је негде залутала. Сама. Чу се опет смех. И сузе опет пођоше. Она их заустави, лупну ногом, намршти се и цикну љутито:

— Не смеш више да плачеш, кукавицо!...

Прва неправда — прва лекција од живота...

Л. Михајловић.

ТОМ БРЕД И ЏОН БРЕД.

(Крај).

IV

Ах! како би тата и мама Бред покликнули кад би их извели пред Тома и Џона, за које се нису могли надати ничем бољем него да постану кесароши или вашарски комедијаши.

Сад су оба брата били богати, ласкани, надути. Више нису спавали на слами простртој испод коња. Не. Њихове засебне собе, у зградама Цврчка, биле су врло накићене. Носили су рукавице и реденготе, бројали су на златнике. Постали су господа тако да су се друга господа, која су то била од оца на сина, поносила кад би се руковала с њима.

Ако су Бреди личили по спољашности један на другог, морално су се јако разликовали.

Вероватно зато што му је умовање било спорије, Том је био неприступачан за безброј новчаних комбинација и за љубазност разних људи којима је он отварао врата и прозоре, слушао све што говоре и писао им без престанка.

Старији брат водио је само једну тајну преписку. Често је добијао писмо од мис Елен, кћери Маркингема *млађег;* и он је без одлагања одговарао овим слатким признањима која су му стизала на ружичастој хартији божићних честитака, на чијем је једном углу била нацртана боца из које се преливала шампањска пена са натписом „Таква је љубав!“ или „Такав је живот!“.

Двоје младих налазили су се на свима скуповима друштва за гајење коња, и њихова наклоност све више је расла.

„Томи, писала је непрестано мис Елен, треба да однесете победу на Дербиу. Тата се заклео да нећете добити његову кћер пре него што добијете ово одликовање. Дакле, учините то, драги Томи. Је ли истина да брак кочи џокеју и руке и ноге? Тата то̏ тврди...“

Старији Бред би пољубио писмо, плакао би и заносио се хулећи свог газду и његовог гнусног љубимца.

Том је легао у постељу у девет часова.

Он се није могао ухватити како се у очи великога тешког *Хандикапа* искрада са Цврчка после повечерја, или да се увлачи у какву полуотворену крчму у Шантији.

Али, Џон је то поуздано радио.

И ко је бар једанпут недељно ручавао у Паризу код једног крупног *букмекера*, опкољеног девојкама са изрезаним хаљинама и набељеним до врха носа? И ко се слабо бринуо да зна да ли брак доиста кочи руке и ноге џокејима?

То је радио Џон, кажем вам, увек тај красни Џон!

У каквом тугаљивом положају налазио би се Г. Смит кад би клијентима ергеле пало на ум да се распитују о привржености Бреда: кад би неки сопственик, на пример војвода де В*** или мајор Z*** запитали да ли се не треба плашити какве подвале.

— Том, извесно, ја вам јамчим за њега! одговорио је главни надзорник (чешући се под средњом и дубоком браздом своје шкотске капе), Том, видите, то вам је момак!... ппффф...

И он је избацивао, из дна своје душе, дуг дах, који се пео к небу као изјава еванђелске вере.

— Џон? може ли се ослонити на њега?

— Одиста, Џон!... Разуме се: Џон! Видите, Џон, како да вам кажем... То је момак... или, боље, то није...

Овог пута, његова се мисао изрази у два кратка даха: „пф!... пф!...“, које је наднесена горња усна управљала ка земљи.

И већ је Г. Смит, мотрећи околину с неповерењем, давао знак „пст“ крајем свог прста.

...Било како било, Маркингем *старији* био је непоправљив у својој бесмисленој слабости према Џону.

И поред многих неочекиваних горчина, и поред многих

неоправданих пораза, он му се и даље упорно дивио, па чак и његовим пороцима. И чак после дана кад га је овај најочевидније варао, он се наслађивао да разговара на само са овим млађим Бредом, којим је био заслепљен, поред кондира бистре холандске ракије.

— Џоне, трабуњао је он, пазите, драги сине, на то што ћу вам рећи .. У вашим годинама, био сам потпуно такав мали гад као што сте ви...

. . . .

Прошло је неколико пролећа како ергела Цврчак није дала ни једног доброг тркача.

За то време, Тсм Бред упаде у све већу суморност. Живео је потпуно повучено, увек ћутљив, мучен клонулошћу духа, обузет страшћу према мис Елен, која је венула.

...Најзад, чудним случајем штала Маркингема *старијег* успе да стече, у једној истој сезони, два шампиона који убрзо доказаше своје преимућство над најбољим представником свих утакмица.

То је био *Бробдењаг*, огроман црн коњ, и *Витлејемска Звезда*, доратаста кобила врло отмена изгледа.

Међу кладиоцима држало се за поуздано да је све године *Дерби* у рукама старога Марка. Али са којим од његових ученика? То је било питање.

Одгајивач. с дотичним сопственицима, једини је знао ко ће бити бржи коњ или кобила. Тајне пробе показивале су особљу Цврчка сваки час противречне резултате.

Ако би се у понедељак лад Дик, Боб и Џак вратили с вешћу да је *Звезда* измакла за један коњски врат, могли сте бити уверени да ће је у уторник *Бробдењаг* лако престићи. *Типстери* у служби кладионица, узалуд су се крили у живе ограде, још пре зоре, да би нагађали исход по начину галопа.

Ох! како би се обогатио онај који би изнудио од Марка тајну како су распоређене количине олова у сваком седлу, од старог Марка коме би се, кад је остављао у џеп кључ од кесе на седлу, расула злобна радост по опуштеном лицу, као да је хтела да одатле ишчупа клицу његовог изумрлог осмеха.

Али, и овог пута, то је било непознато, то је било огромно X о чије су краке биле обесиле толике огорчене жудње.

...Ипак, временом, на тркалишту се утврди глас да је *Бробдењаг* бољи, што расрди његовог лукавог одгајивача.

Овај, пошто је озбиљно разговарао са својим ђавољим Џоном, позва Тома, и одржа му овај говор, са изразом необичног старања:

— Хе! хе! Томи! Да ли бисте имали што против кад бих вам казао да је данас дошао на вас ред да јашите на победиоцу Дербиа?... Но! искрено вам кажем да ће то бити!... Ви ћете, Томи, јахати на победиоцу кога ћу ја изабрати!... Ви и нико други. Нека ме ђаво носи ако то не будете ви!

Том, пренеражен, посрну. Покушавао је да одговори, али његова усхићена уста била су неспособна да произведу и један слог, јер су му се усне развукле чак до ушију, којима није могао веровати.

Газда се овог пута није више упуштао у разговор. Али семе ових кратких речи било је плодоносно.

Заинтересовани посматрачи опазише промену на старијем Бреду, подмлађеном, разгаљеном, задовољном. У Шантији говорило се само о том појаву. О томе се шушкало и на Компиењу, где мис Елен није могла одолети задовољству, а да не саопшти једно поверљиво одушевљено писмо свог просиоца.

Укратко, утврдило се мишљење да ће кандидат Цврчка, одређен за награду, бити поверен Тому.

После неког времена, Маркингам старији, кога су отмени клубмени на Лоншанском тркалишту засипали питањима, пусти глас, као какву учтиву безначајну концесију, да ће Том јахати *Витлејемску Звезду*, а Џон *Бробдењага*.

После једног тренутка ова несмотреност произвела је на кладионици утисак који добричина тобоже није опажао. Кобила је постала опште омиљена и тражена, док је њен друг из коњушнице нуђен по врло високу цену.

Са свих страна, под сенком кестенова, у бифеу, на трибинама, приступали су и пришаптавали у уво један другом ове тајанствене речи:

— Да л' знате?

— Шта?

— *Витлејемска Звезда!*

— Да: Том Бред!

— Па...?...

— До врага!

— Кажем вам оно што сам чуо!

— И ја такође.

— Ако је то још једна подвала старога Марка?

— Ох! он је већ сасвим излапео. . . . .

. . . .

Ипак, успомена на његов стари неуспех мучила је Тома све оштрије у колико се приближавала њена годишњица.

Сем тога, Г. Смит га извести да је Џон уложио три стотине ливара стерлинга на *Бробдењага*.

Старији брат, који је поново задобио некадашње самопоуздање и доброћудно држање (сада када му је, у неку руку, повраћен углед у његовим властитим очима), оде право да испита свог брата.

Сам Бог зна с каквим узбуђењем!... Већ пуних пет година нису ни говорили нити се чак гледали!

Џон, који је баш био заузет лицкањем за један од својих љубавних ручкова у Паризу, опозва ову клевету кунући се. И, да би разбио последњу сумњу свог брата, он додаде, не упуштајући из руку своју помаду, чији су млазеви лепили његову црвену косу.

— Опробаћемо заједно обе *шеве;* па онда бирајте.

Тада се срце Томово раскрави. Он пољуби Џона, закле му се да је заборавио прошлост; и у наступу своје разграганости, он изли, смешећи се наивно, све тужбе које је сузбијао, признање својих завршених патњи и тајну своје љубави.

— Ви разумете, драги Џоне!... то је мени преко потребно. Ја сам старији од вас... Хи! хи! хи! Трбух ми већ отежава!... Повући ћу се у мир пре вас... Оженићу се дакле у јулу... Хи! хи! хи! Присуствоваћете сјајној свадби, Џоне, ваш брат вам за то јамчи!

Џон, гледајући пажљиво у своје огледало, дочекивао је сваку реченицу са „Врло добро! Одлично!“ што је пропраћао с два ударца својих двеју четака.

И састанак се заврши крепким стиском руку ових двају вештачких кепеца, — које је њихово рођење осудило на бедне послове вечитог тамновања, а који су сад управљали судбином туђих милиона — усађених један према другом на својим кривим ногама, чији ужасан притисак већ је смрвио толико наслеђених имања!

...Уговорена проба одржана је идуће зоре.

Пошто су тежине уравнотежене, Том, на *Витлејемској Звезди*, победио је у пркос претераног напора Џонова на *Бробдењагу*.

Пред овим исходом, Г. Смит затресе главом.

— Хе! хе! Томи! Ждребац није имао ни капи крви по длакама на трбуху... Тај вражји Џон! Ко зна, можда је ударао бичем по својим чизмама?... Али ни речи! дечко! Предложите само обратну пробу. И овај излишан захтев био је услишен.

Сутра дан, Том узјаха *Бробдењага*, и, употребивши сву своју вештину, ипак није омео победу кобиле.

Само Г. Смит могао је бити још неповерљив. Али да буде такав има право онај који је обишао пешке Аустралију, избегавши на југу културна, а на северу дивљачка вешала, која је обоја подједнако заслужио.

— Добро, врло добро! примети он (зврцнувши помодрели нокат једног палца, скоро пригњеченог, о најистакнутији свој сечњак)... И та ваша обратна проба, ништа то за мене не вреди! Шта знате, можда су насули *Бробдењагу* пуно ведро воде да би му се ваљала по телу и сметала му при трчању?... (И метнувши кажипрст место палца) Пст! пријатељу!... Ставите као и ја по половину свог улога на сваког коња!...

Том оде слежући раменима.

Уосталом, наизменичне промене његовог обмањивог позива пореметиле су његов осредњи разум. Последњи поремећај извршили су сјајни изгледи које су му неочекивано показали у једној од најмрачнијих фаза његове завидљиве скрушености.

Међутим, из обазривости која му је по налогу остала, до свечаног дана јео је само кувана јаја. Затварао је под катанцем своје течне лекове, сам је справљао себи чај, преселио се из своје собе да би спавао заједно са *Витлејемском Звездом*, коју је миловао као драгану.

— *Звездо*, шапутао је он, љубећи јој ноздрве, ја те волим баш онолико као мис Елен... Хи! хи! хи! *Звездо!* Али то она не сме да дозна!.. Ох! то нипошто, драга!...

И он јој је миловао дорату кожу нежну и сјајну, и усхићавао се белим мрљама које су јој силазиле чак до ко-

пита, речима које вешт удварач налази пред обожаваном каћиперком.

Ово опхођење тако је забављало становнике Цврчка да једно вече чак Маркингем *старији* и његов нераздвојни Џон, већ готово пијани, из радозналости одоше да виде то.

Светлост која је падала из једног фењера, тржс Тома иза сна.

— Хеј! шта је? Шта тражите овде? рикну он трепћући и замахујући вилама.

— Та стани! Томи! повикаше ова двојица да би се дали познати, лагано! пријатељу! будите мирни, молимо вас!..

И оба саучесника у злочину журно се повукоше, да сакрију свој грохотан-смех.

V

Високо сунце царује на небу и обасјава све јасно растиње у Шантији. Безбројна и хучна гомила гамиже по рудини хиподрома. Седишта, пуна гледалаца, сачињавају партер отменог света, испод ступњева трибуна где се шире други низови разнобојних хаљина.

Сад настаје борба за награду Џокеј-Клуба.

Више од једног часа унапред, Том Бред обукао је своју јахачку хаљину и капу, црвене, жуте и зелене боје као папагајево перје, и гордо шеће између сакупљених људи. Његове очи се не заустављају ни на коме... Једва је благоизволео дати дирљиво узбуђеној мис Елен достојанствен осмех у знак разумевања. Претварао се као да је утонуо у некакав сан; његовом укоченом погледу не измиче ипак никакав покрет којим указују на њега док он шета.

Чиновници, старци, официри, жене, те како отмене жене излазе му на сусрет гурајући се, њему у част.

— Да! мисли он не трепћући, гледајте ме: ја сам Том Бред... Хи! хи! хи!... Нико не може тврдити противно... Видите ли какав сам?

...Али, ево, звоно је зазвонило.

Последњи звуци још трепере а он је већ сео на вагу, држећи на коленима своје седло и свој огроман бич, чија тежина ушла је већ у причу; јер ју је изнутра напунио изливеним оловом, да би у толико смањио количину *мртве* тежине која се уноси у кесу на седлу.

Кад се измерио и Џон Бред, његов газда одведе га на страну да му да неке савете.

Зашто се Том обзире на те ситнице?

Њему нису потребне поуке. Он зна оно што му треба. Бога ми: добити Дерби сасвим просто: то је његов посао. Било би му доиста смешно кад би се стари Марк потрудио да му каже:

— Томе, не заборавите да ви морате добити Дерби!...

...Најзад, такмичари су поређани...

Стартер спушта своју заставу.

Бррр!...

Сви ови коњаници залећу се с толиком громовитом праском да присутни, наднесени над конопце да би их боље видели, задрхте и већ из далека се подижу.

Трк је врло брз.

На првој окуци, чопор се већ издужује; затим, прекида се на неколико места.

Том Бред је на трећем месту, одакле као и обично, мотри ток догађаја. Што се тиче Џона, он остаје с *Бробдењагом* на задњем крају.

После Шатоа, Том почиње да поправља свој положај. Он долази на друго место, и не покушава више да промени овај ред, док се пењу.

Али чим су стигли на праву стазу, он одмах распаљује свог коња који, напослетку, долази на чело свију, далеко испред, на четири стотине метара пре мете. Брзим погледом у назад, Том се уверава да су сви пунокрвни тркачи изнурени, и безопасни.

С леве и с десне стране тркачке стазе заори се огромна граја, и, непрекидно одржана, лебди једнолико над бескрајном усталасаном гомилом људском.

Какви узвици!...

Витлејемска Звезда!!!... Витлејемска Звезда!!!..."

Томове уши зује услед неко непознатог заноса; груди му се надимљу, потколена му дрхте на стремену.

Наједаред, општа вика промени тон поставши два пут јача.

У том тренутку она је оштра, парајућа, помамна, и постепено, мења име свог идола.

Предосећајући опасност, Том Бред ободе снажно своју уморну кобилу.

Ускоро он зачу иза себе све јачи бахат галопа, затим се појавише издужене ноздрве једног коња који трчи дуж конопца

Борба започиње, свирепо, немилице.

Већ је *Витлејемска Звезда* заостала за неколико палаца.

Њен јахач добаци свом противнику очајан поглед.

И кога угледа: Џона! свог сатанског брата Џона!... који хоће још једанпут да отме победу свог старијег брата!... Ха! ха! ха! дивне подвале старог Марка за кога се каже да је излапео.

Сада *Брабдењаг* лети упоредо са својом другарицом из коњушнице.

По њиховим вижљастим бедрима, које зупци мамуза убадају подједнако свирепо, одјекује у хору ужасан фијук бичева.

Тому, се отима болан вапај, и замор и неправилно шибање корбачем прекидају његов преклињући глас.

— Ох! Џоне!... То не!...

Млађи брат не изусти ни речи. Усне му згрчене, и челик његових мамуза раздражено се натапа крвљу.

Бробдењаг је одмакао још неприметно; али лупање ногама које прети да ће срушити трибине јесте већ њему у част...

Као и сви ови бурни узвици који шире, по ваздуху, своју паклену помаму.

— Не! не! изусти Том са изразом страховите претње... Џоне! Џоне!... Не чините то!...

Тада се разлеже највиши крик.

— Онда нека!... Ево вам... убицо!

И, пропевши се у стременима, у бесвесној јачини братоубилачког гнева, Том спусти, насумце, ужасан удар својим бичем, набивеним оловом...

Џон, смртно погођен у слепоочиницу, посрте с коња и пада под Бробденгњага, који се сруши у тренутку кад га је опустила клонула рука, као под грубим обарачем снажне опруге.

Највећи део присутних није ништа распознао у овој драми тако брзој. У сваком случају, нико је није разумео. И, у општој заблуди, тумачи се овај догађај као чист несрећан случај.

Једно је поуздано, сам злочинац запрепашћен је тиме више него ли непосвећени гледаоци...

И не двоумећи, он пролази први поред победног стуба...

Тада, задовољена гомила прекиде своју ларму, и смири се...

Једини Том осећа како му расте бес и како му ври крв у жилама, и улази под лобању, где се сукобљавају хиљаду безумних замисли...

...За тренутак, у мало што се не подаде искушењу да побегне напред, сасвим право, непрестано напред, преко целе земље, на своме великом хату, кога не може више да стигне ниједан такмац

Али, један час потом, снажно несвесно надахнуће надјача сва осећања ове престрављене душе... У њему се пробуди појам нејасне дужности, и под тим утицајем он најзад заустави свог изнуреног коња чији се врат савија и отима...

Он се враћа на вагу, где ће га поново измерити ради контроле, пре но што га огласе за победиоца...

Ситним касом, *Витлејемска Звездо!* Хајде! лагано!...

Том се смеје не знајући зашто. Његова неприродна глава тресе се грчевито на врху овог нагрђеног тела, тако високо подигнутог...

— Овде одом, *Витлејемска Звездо!* одом, *Звездо*, кажем ти. Зар не видиш да су радознали гледаоци прекрилили тркачку стазу? Зар хоћеш да их размрскаш, *Звездо*, као што је *Бробдењаг* размрскао једног Џона...

Хи! хи! хи!...

Боже! какав језив осмех лебди живоме Бреду око одгољених зуба, који цвокоћу!

И шта му је наспело да овако поздравља н захваљује жандармима који су му изишли у сусрет да му прокрче пут кроз гомилу?...

И док *Витлејемска Звезда*, копајући предњим ногама и бранећи се тиме као какав злочинац, пролази кроз двоструки ред представника закона, Том Бред, збуњен помамним усклицима и виком која пробија уши, види: како се слива у један привид слика мис Елен, чије горостасне руке пљескају да све заглуше..., покрети старог Марка који чупа своју јарећу браду и диже трзајући свој упорни очни капак..., и, најзад, силуету Г. Смита, који увлачи конопац у копче на ђему, не дижући са усана прст свога вечитог „пст!“.

Пол Хервје.

(С француског превела П. Л.)

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(10)

ТРЕЋИ ЧИН.

Роксанин пољубац.

Мали простор у старом предграђу Маре́. Старинске куће. Перспектива уличица. Десно, кућа Роксанина и зид од њене баште, над којим стрчи широко лишће. Над капијом прозор и балкон. До капије клупа.

По зиду пење се бршљан. Јасмин покрива балкон, трепери и пада.

Преко клупе и камења, које вири из зида, може се лако успузати на балкон.

Преко пута налази се старинска кућа истога стила, од опека и камена, с капијом за улаз. Звекир на капији умотан је у платно, као болестан палац.

Кад се завеса дигне, дружбеница Роксанина седи на клупи. Врата на Роксанином балкону широм су отворена.

Пред дружбеницом стоји Рагно, обучен у некакву ливреју: он баш довршава своју причу, бришући сузе у очима.

Прва појава.

Рагно, дружбеница, затим Роксана, Сирано и два пажа.

Рагно.

...С једним мускетаром побегла је тада!
Сâм, пропао, ја се обесих од јâда.
Сирано ме спасе... То беху зли дани! —
Сад сам овде кућни настојник Роксани.

Дружбеница.

Шта је до пропасти довело вâс двоје?

Рагно.

Лизини ратници и поете моје!
Марс и Аполон су слошке торте јели:
Ето зашто смо се овако провèли!

Дружбеница.

(Устане и виче према отвореном прозору на балкону).
Пожури, Роксана!

Роксанин глас.

(С прозора).
Само два минута!

Дружбеница.

(Рагноу, показујући му улаз у кућу преко пута).

Знате, чекају нас тамо, преко пута,
Код Кломире. Ту се лепо друштво збира.
Данас о љубави читаће Кломира.

Рагно.

О љубави?

Дружбеница.

(Застиђено).

Па да!...

(Виче према прозору).

Хајд! Чекају на нас!
Брже!... О љубави биће речи данас!

Роксанин глас.

Да огртач узмем!

(Чује се свирка на теорби, која се све више приближује. Сирано пева иза кулиса: ла, ла, ла, ла, итд.).

Дружбеница.

(Изненађено).

Свирка? Шта то значи?

Сирано.

(У пратњи два пажа, који свирају у теорбе).

Акорди вам нису чисти, еј, свирачи!

Први паж.

(Иронично).

А откуд ви знате да баш нису чисти?

Сирано.

Јер сам музикалан, к'о сви Гасендисти!

(Паж свира и пева: ла, ла, ла, ла. Сирано му истргне теорбу и продужи сам песму).

Глупаче!... Дај мени да продужим даље!

(Пева: ла, ла, ла, ла, итд.).

Роксана.

(Појави се на балкону).

Ви сте то?

Сирано.

(Певајући даље у мелодији).

Сирано који поздрав шаље
Љиљанима вашим и вашем јасми...ну!

Роксана.

Сад ћу сићи!

(Оде са балкона).

Дружбеница.

(Показујући на пажеве).

Шта вам то у памет сину?

Сирано.

А, те сам вештаке на опклади стек'о! —
Д'Асуси запео за правило неко.
Јесте! — Није! — Он тад викну те две тице
Што га стално прате, гребући у жице,
И предложи ово као крај препирке:
„Да се опкладимо у један дан свирке!..."
Он је изгубио, и догод не сване,
Свирка њина не сме никако да стане.
Теорба ми сведок хармоничан поста...
С прва лепо беше, сад ми је већ доста!

(Свирачима).

Дајте Монфлерију концерт испред стана...

(Пажеви се повуку натраг, у намери да оду. — Дружбеници.

Хтео бих да чујем да ли још Роксана...

(Пажевима који одлазе).

Еј, ви! Добро само да сте му се драли!...

(Дружбеници).

...Да л' још лепе стране свога драгог хвали?

Роксана.

(Излазећи из куће).

Он је леп, духовит! Ја га волим силно!

Сирано.

(Смешећи се).

Има много духа?

Роксана.

Много, изобилно,

Више од вас!

Сирано.

Тачно.

Роксана.

И, што мени годи,
Уме тако вешто разговор да води!
Јест, по некад Муза за њега не мари,
Ал' он одмах затим прича дивне ствари!

Сирано.

(Не верујући).

Сумњам!

Роксана.

Страшно!... Ето, не верује нико!
Зар да нема духа што је леп толико?

Сирано.

Прича ли о срцу?

Роксана.

То тек чути вреди!

Сирано.

Пише ли?

Роксана.

О!... Ево неколико реди:
(Декламирајући).
„Ти ми срце кидаш, оно расте!...“ Затим...
(Тријумфирајући, Сирану).
Но?...

Сирано.

Тхе!...

Роксана.

Чујте даље: „Да могу да патим,
„Кад ми срце узе, ти ми своје прати!...“

Сирано.

Колико у њему срцâ може стати?...
Час има, час тражи! Говори к'о дете!...

Роксана.

(Лупне ногом).
То је љубомора...

Сирано.

(Задрхти).
Шта?...

Роксана.

...једног поете! —
Затим: „Близу вас ми срце и не дише;
„А да се пољубац може да напише,
„Усном би читали свако моје слово!...“

Сирано.

(И нехотице смешећи се од задовољства).
Дивно!...
(Тргне се, подцењујући).
Али бледо!...

Роксана.

Чујте још и ово...

Сирано.

(Усхићено).

Сва писма на памет знате?

Роксана.

Јер их волим!

Сирано.

(Гладећи бркове).

Благо њему!

Роксана.

Вештак!

Сирано.

(Скромно).

Вештак?...

Роксана.

(Одлучно).

Вештак!...

Сирано.

(Поклонивши се).

Молим. —

Дружбеница.

(Која је дотле стојала у позадини, дође брзо напред).

Граф Гиш!

(Сирану, показујући му кућу).

Брже тамо склоните се сада!
Да вас овде види не бих била рада,
Јер може да дозна...

Роксана.

(Сирану).

Шта ми срце скрива!
Он ме воли, уз то моћ и глас ужива.
Зар за моју љубав треба беде љуће?...

Сирано.

(Улази у кућу).

Добро... добро...

(Граф Гиш се појави).

Друга појава.

Роксана, Гиш, дружбеница (у дну позорнице).

Роксана.

(Гишу, направивши реверанс).

Сад баш изиђох из куће.

Гиш.

Ја путујем. Дођох да вам збогом кажем.

Роксана.

Куд?

Гиш.

У рат!

Роксана.

А!..

Гиш.

Часа не смем да одлажем!

Роксана.

А!...

Гиш.

Опсести Арас, такав налог стиже.

Роксана.

А!...

Гиш.

Да ли вам пут мој ствара мало гриже?

Роксана.

(Учтиво).

О!...

Гиш.

Ја дрхтим! Без вас умрећу од му̑ка!...
— Знате ли да постах командантом пу̑ка?

Роксана.

(Равнодушно).

Браво.

Гиш.

И баш гарду повериште мени!

Роксана.

(Изненађено).

А!...

Гиш.

Где служи стриц ваш, хвалиша чувѐни!
Ал' освети мојој сад умаћи неће!

Роксана.

(Уплашено).

Зар и гарда мора у рат да се креће?

Гиш.

(Смејући се).

Мора!...

Роксана.

(Клоне на клупу, за себе).

Христијане!...

Гиш.

Шта?

Роксана.

(Сва утучена).

То душу боде
Кад се неко воли, а он у рат оде!

Гиш.

(Изненађено и радосно).

О!... Прва реч, тако слатка, тако мека,
На растанку!...

Роксана.

(Другим тоном, машући лепезом).

Дакле, — освета га чека?

Гиш.

(Смешећи се).

Криво вам?

Роксана.

На против!

Гиш.

Виђате л' га?

Роксана.

Ређе.

Гиш.

С њим сад иде кадет...

(Досећа се имена).

Нев...

Роксана.

Дуг?

Гиш.

Косе смеђе.

Роксана

Риђе!

Гиш.

Леп.

Роксана.

Тја!

Гиш.

Глуп.

Роксана.

О !... Читате му с лица !

(Другим тоном).

Мислите ли да рат плаши мога стрица ?
Којешта ! Те ствари баш највише воли !
Знам ја шта ће њега јаче да заболи !

Гиш.

То је ?

Роксана.

Нек' се за пут друге чете спреме,
Ал' скрштених руку за све ратно време
Нек' остану овде и он и кадети :
Ко му живот чува, тај му се тек свети !

Гиш.

Само жена може тако што да смисли !

Роксана.

Они би од беса тада просто свисли !
Вама ће то слатку освету да пружи !

Гиш.

(Приближивши се).

Па ви ме волите ?

(Роксана се смешка).

Ваш савет ми служи
Као доказ ваше љубави, Роксана !

Роксана.

Да.

Гиш.

(Вадећи неколико запечаћених писама).

Наредбе за рат. Кад са свију страна
Пукови се данас бојишту упуте...

(Одвоји једно писмо).

Остаће кадети. Они и не слуте !...

(Метне писмо у џеп).

Задржаћу њега !...

(Смеје се).

Ха !... Ха !... Баш ми прија
Што ће и Сирано једном да долија !...
Волите ли кад се за нос вуку људи ?

Роксана.

(Посматрајући га).

Каткад.

Гиш.

(Сасвим се приближи Роксани).

Ах, крај вас се мора да излуди!...
Тек вам срце дирнух и већ тога дана
Да идем!... Не!... Чујте! Ево мога плана:
Ту близу манастир капуцина лежи;
Световњаку другом улазак је тежи,
Мене сваки од њих радо ће да склони
У рукаве своје: широки су они! —
Јер, како у служби Ришељеа стоје,
Они се ујака и нећака боје. —
Да сам отишао, вероваће свако.
Под маском ћу доћи, и тако ћу лако
Остати до јутра.

Роксана.

(Живо).

А зар вас не плаше
Слава, дужност ваша...

Гиш.

Тхе!...

Роксана.

Па име ваше?

Гиш.

Чујте...

Роксана.

Не.

Гиш.

Допусти...

Роксана.

(Нежно).

Не.

Гиш.

О!...

Роксана.

(За себе).

Христијане,
Ти остајеш овде!

(Гласно, поверљиво).

Желим, Антоане,
Да сте херој!

Гиш.

Реч та душу моју крепи!
Ви волите...

Роксана.

Оног за ким срце стрепи!

Гиш.

(Усхићен од радости).

Идем!

(Пољуби Роксани руку).

Је л' вам право?

Роксана.

(Нежно).

Да!

(Гиш оде).

Дружбеница.

(Учини за Гишом комичан реверанс).

Да!

Роксана.

(Дружбеници).

Само ћути,
Јер ће се Сирано на мене да љути!

(Виче према кући).

Рођаче!

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

ХИМНА ПОКОЛЕЊА.

1. Васкрс.

Свуд јесен мрка разапела нити,
Камење плаче и прозебле гране,
А Поколење Суза болом кити
Гробове своје још непокајане.

Те сузе беху смоласте и вруће,
Сузе џинова, које Господ укле,
Пред којима су звезде среће стукле
А сумњом прано ишчезло чезнуће.

А на дну мора плачна очаја́ња
Замрзла Вера снегом покривена
Проклињала је јесења времена.
И једне ноћи чу се дух Познања.

Под облацима у магли и праху
Заблесну пожар и с кркљањем бљуну
Васкрсла снага и бесвесно груну —
Јер у тој стра̏ви векови се клаху.

И урлало је кркљало и врило
И у лавовским канџама се мрело,
У реци мозга стварало се дело
И причешће се из лубања пило.

И Поколење Крви тад се роди.
К'о Бог ватрени смрт из себе шину
Бокоре крина низ падине рину
И груну пољем, што у бесмрт води.

Поколење се Крви тада роди.

2. Поход.

Преко језера, равница и стѐња
С китама ружа, гранчицама врѐња
У трку јуре синови Раша̂на
Победу кличу деца раздрагана.
Кршни и млади и ведри и смели
У час, кад пехар отрова се прели,
У блеску,
Треску,
Звеци,
Сеци
Са звизгом, смело
Венчаше чело врело
Ловором узабраним
По литицама;
По косама вра̂ним,
По витицама
Балканске тискоше цветове,

Што браше,
Кад гацаху сметове.
Сташе
Гордо на врхове снега пуне,
Оклен ко вијор груне
Пожар за четом, која настŷпа
И у крвавом се зноју купа.

О како јуре, стижу
Стегове дижу,
Вију,
Рију.
Крв се пенуша
Груша,
Комѐша.
Леш до леша.
Циктај стреса
Сложене рпе меса.
Трубе трубе,
Оштрице телеса рубе
И снаге грубе
У месо рију зубе.
Тисуће људи,
Тисуће груди,
Тисућ мӣшӣца,
Тисућ зѐнӣца —
Све мре и гасне
У славу славе часне.

3. Размах.

Прште небеса, јаучу кланци,
Тутње долине, звоне пропланци,
А деца буде Прошлост што спава
И ломе,
Громе,
Док ветар звижди смет завејава.
И ненасити, гвоздена кова,
Небеса траже нова и нова.
Албанске стене ледом пȍсȗте

Дршћу и слуте.
И урла пустош буђена йз сна
И цикће поноћ погледа рйсна,
А разјарена деца Дана
Стижу кроз пустош, где се сурвава,
Где се од ноћи дан ужасава,
На плави, цветни кут Јадрана.
Гацају горде чете, које
Преко језера стегове носе,
Тутње поносне легије што се
По голетима фијучним роје.

И пију жудно дах мора сиња
И осенчени пламеном славе
С косама пуним сна и иња
Кланце и мора здраве!
И нагле, сижу и ветре грле
И кличу силни клик побе̂да̄,
Византу хрле
Синови славни славних праде̂да̂.
Проричу ужас њихове трубе,
Где црноменске вихре љубе.
Марички ветар главе коси
А смет колоне завејава.
Челичне зйде мозак роси,
А сам Вукашин васкрса̂ва,
Проломи зиде,
Пркосни месец с мунаре скиде.

И са свих страна судбом гоњен,
Као челична рука стиснута,
К'о с неба грумен звезда сроњен
Мој народ дахће, дршће, стре́ми
И дивљим оком бесно лута.
Не́ми,
Слуктању предан
Он чека гневно удар један,
Да плане...
И плану, прасну.
Закрвише се старе ране.

Ја видим дивљу, страсну
Крв прадедова пени, ху̑че,
Чека да као лава шине,
Да њом се муње пакла сруче
И, шинув, сунце с небеса скине.
Да сунце отме поносна, хола,
Дрхтава снага хита, хита,
Славом се пи̏та —
У неврат гони победна кола.

4. Спомен.

Велбужд! Дан славе, дан царског крштéња
Кад први ловор свест Будућег опи,
И паде сребрн усклик Провиђења
И лину царска крв да жезло шкропи.

...Под врућим сунцем вриштај коња глу̑ши,
Топот се ломи о на̏дне че̏ле̑нке,
Млаз младог сока и̏скра и пе̏ну̑ши,
А челом мутне навлаче се сенке.

А кад се поноћ низ падине просу,
У сенци вења један цар Балкана,
Растурив своју позлаћену косу
Одмарао се од ноћи и дана.

Још не усахла крв копни и во̏ња
Свежи мртваци ћувиком се јате;
Краљевић седа на крвава коња
И кличе трубе да му размах прате.

Огрaшја ћуте. Тајац пољем гази.
Велбужд! Чујеш ли, то се мртви буде,
Челичном речи ди славе и суде...
А Поколење Сунца с гора слази.

5. Фанфаре.

Ужежите нам луча светлост пуну,
Фанфаре златне славу нек груну.
И дајте палу царску круну.

Ископајте је из гробова, дӓ се
Заблиста сјајем уз јеку фанфара,
Патријарх седи нек обнови часе,
Кад небо славе вратнице отвара.

И, с пуно сунца,
Нек' спровод крене преко царска моста.
Ево ти, Граде, старога бегунца,
Ево ти славе — жељеногa госта.

Дочекујте нас, челични јунаци,
Дочекујте нас, невесте скрхане,
Старице, пред нас венце ружа ба́ци,
Да каде ране деце изабране.

Бацајте пред нас венце сунцокрета,
Кличите пород што за славом плови,
Кличите бајке, понос младих чета,
Господе, нове нараштаје зови,

Победу кличи, пој и благосло̀ви.

6. Гробови.

Корача дуги низ мртва̀ца
И месец свеже хумке мије
И дуге сенке јаблан баца
И вечне наде тајац крије.

То мајке палу младост траже,
Мишице жељне ми̏лова̑ња,
Но лубања се венац слаже
И тужна врба вечност сања.

Вртови копне, блесак чи́ли,
Јаучу плоче и дрвѐта,
Ограшјем пустим север цвили,
И заборава бокор цвета.

М. Бојић.

ГЕНЕРАЛ СИМЕОН НЕРАНЦИЋ ЗОРИЋ.

(Крај).

1780 године Катарина Велика кренула се да обиђе Белу Русију, задобивену после прве деобе Пољске, и пет других западних губернија, уређених на нов начин, а у исто време да се сретне с аустријским царем Јосифом II у Могиљеву. Намесник Беле Русије, гроф Чернишов, није жалио ни труда ни новаца да што достојније дочека високе путнике. Како је царица имала да прође кроз Шклов, Зорић није могао мировати, већ се спремао да је дочека царски, ако не боље, а оно ништа горе него намесник. Кнез Безбородко, љубимац и лични секретар царичин, описује у „Дневним записками на путу Њ. Величанства кроз Псов и Полоцк у Могиљев" сјајни дочек Зорићев. На оправку свога дворца, и дотле раскошног, потрошио је 4.000 дуката, из Саксонске је набавио скупоценог порцуланског посуђа за 60.000 рубаља; на уласку у Шклов подигао је величанствену триумфалну капију: спаваћу собу за царицу био је удесио сасвим, до најмањих ситница, као у Зимском Дворцу. После величанственог дочека и пошто се мало одморила од пута, царица је играла карата, а потом гледала немачку оперу, коју је Зорић за тај случај нарочито био набавио; после опере био је сјајан бал и, напослетку, јединствено спремљена вечера. Сутра дан царица је отпутовала у Могиљев на сусрет цару Јосифу II, обећавши вратити се у Шклов заједно с царем.[1]

30 маја допутовали су Јосиф и Катарина у Шклов. После могиљевских свечаности изгледало је тешко саставити програм забава за две крунске главе, али је Зорић био и сувише искусан у тим стварима, па је припремио нечувен празник. При уласку у Шклов високим путницима се показивала овака слика: пијаца се шаренила од силног народа, биле су понамештене разноврсне љуљашке и друге забаве за народ; виделе су се печени волови, водоскоци од вина, огромни столови пуни хлеба и разних јестива; шкловски становници су у свечаном оделу громко поздрављали узвишене госте, пратећи их до двора Зорићева. У домаћем позоришту су 70 пле-

[1] *Сборникъ Импер. Росс. Истор. Общества, I,* стр. 404.

мића аматера играли пантомину с јединственим декорацијама; после је настала маскарада са скупоценим костимима и уметничка игра балета. Чим се свршила вечера, почела је илуминација и величанствен ватромет; двор и околне куће пливали су у мору од светлости, на пијаци су горела бурад са смолом, а из парка је пуштено 50.000 ракетла, баснословно скупих. Спремањем илуминацији и ватромета занимао се неколико месеци нарочити стручњак, учени артиљеријски официр генерал мајор Мелисино.

Природно је да је Зорићево имовно стање после ових невероватних трошкова нагло посрнуло, јер ни раније није било славно због његовог раскошног живота, поверљивости и дарежљивости. Занимљиво је прочитати шта о њему из тог времена пише један његов савременик Србин. То је Александар Пишчевић, син Симеона Пишчевића, једног од оних Срба официра што су оставили аустријску службу, па се с Хорватом и Шевићем населили у Јужну Русију. О своме раду на емиграцији и доцнијем животу у новој отаџбини написао је Пишчевић опширне мемоаре,[1] који имају врло велику вредност за познавање тог покрета. По угледу на оца, и син је написао аутобиографију, која за нас нема интереса, сем неких места где се дотиче српских насеобина, или Срба у руској служби.

Путујући у свој гарнизон, Пишчевић је прошао кроз Шклов и свратио код Зорића, па се отприлике овако одазива о њему у својој аутобуографији:

Сишавши са свог високог положаја, генерал Зорић је и даље хтео да игра важну улогу, зато су се око њега скупљали свакојаки људи: пољски племићи да би се користили његовом протекцијом, Руси да му дижу новац на картама, јер је био страстан играч, а није умео да игра, Срби из Русије и Аустрије, зато што се он пред њима умео да прави важним и великодушним. Упште, он је хтео да у Шклову продужи раскошни дворски живот у миниатури. Једном речју, увек је ту било много људи разног звања, тако да се сви нису могли сместити у Зорићеву дворцу, већ у вароши, на његов рачун, због чега су огромни расходи увек премашили

[1] *Пищевичъ Симеон Степ.: Извѣстіе о похожденіи 1731—1785.* Москва, 1884.

приходе. Међу гостима је увек било и светских протува, којима су на крају крајева „за почињена неваљалства чешали леђа кнутом“. Такви су били два брата Зановића, који су се називали грофовима, а Зорић их је престављао као своје блиске рођаке; они су донели са собом неколико стотина хиљада рубаља у лажним новчаницама, да би их протурили у Русији, али се то открило и они су били кажњени.

О Зорићевој школи, о којој ћемо доцније опширније говорити, Пишчевић вели ово: „У кадетском корпусу учило се до 100 младих племића; успех је био скоро никакав, а главна брига изгледа да је била начинити их добрим танцмајсторима и глумцима; скакати умеју одлично и доста добро говоре на бини; играју балете са двадесет девојака, одабраних из Зорићевих села, због којих се и учитељи радо губе за кулисама. Али се доцније ова школа поправила“.

Излазак Зорићев из двора још је интересантнији него живот у њему: на капији опколе му кола с једне стране зајмодавци, с друге стране просјаци; Зорић првима каже да је наредио да се прегледају рачуни и да их исплате, а другима громким гласом наређује да се да по рубља. А кад он оде, и једне и друге изгурају напоље! О позоришту вели да је то само по имену, а у ствари је „удобно зборно место за састанак заљубљених, где посред пријатног мрака и тесно збијени једни уз друге свако се предаје љубави до миле воље“.[1]

Што се Пишчевић по негде о Зорићу мало оштрије изразио, не мора се узети да је баш тако и било, јер се то може објаснити и завишћу и злобом, које су у то време биле врло развијене међу Србима у Русији.

Крајем 1780 године и почетком 1781 Зорић је био у Москви, када је отишао да тражи наставнике и управитеља својој школи и да се поклони царици, која се тада бавила у Москви. За то време стигну у Шклов његов брат Давид Неранџић и два брата, „грофови“ Марко и Анибал Зановићи, из племена Паштровића. То су чувени авантуристи XVIII века, о којима су читаве књиге писане. Они су били из добре и богате куће, добили су врло добро образовање по разним школама, путовали су много и имали много познаника, али

[1] *Жизнь Александра Пищевича имъ самимъ описанная,* у часопису *Чтенія* за 1885, књ. 1 и 2, стр. 28—29.

су расипним животом страћили цело имање, па су почели лутати по свету, живећи од авантура и коцке. Старији брат, Марко, преварио је једног холандског банкара за 300.000 франака, на име млетачког посланика Кавалиа, због чега умало није дошло до рата између Млетака и Холандије. Како је Зорић био врло страсан карташ и билиарист, због чега је губио многе суме, (једанпут је, на пример, изгубио 50 000 рубаља), а био чувен на далеко, ови се пустолови привежу за његова брата и дођу у Шклов, знајући да ће ту имати богату бербу. У то време Зорићеве ствари стајале су врло трађаво, јер и поред прихода од 100.000 рубаља није могао да излази на крај без дугова, меница и залога. Видећи га тако заплетеног, браћа Зановићи се досете како да дођу до новаца. Они предложу Зорићу да им преда на управу цело имање, а они се обавезују да исплате све његове дугове и да му дају годишње по 100 000 рубаља. Он пристане, те млађи Зановић, Анибал, отпутује у иностранство, тобож да прода неко њихово имање. У фебруару 1783 године врати се, али не одседне код Зорића, већ у варош, код неког Јеврејина, где се по цео дан затварао сам у соби. Баш тада се почеше у том крају растурати многе лажне новчанице од 100 рубаља. Кад је у априлу те године Потемкин пролазио кроз Шклов, један Јеврејин му се пожали и саопшти да лажне новчанице прави Зорићев собар. Иследник дође и ухапси млађег Зановића, а старији умакне са Французом Салмораном, управником војне школе, али га код Москве ухвате и нађу код њега 700.000 рубаља у лажним новчаницама од 100 рубаља и многе лажне карте. Овом афером био је компромитован и сам Зорић, те морао обвезати да за време истраге неће никуд излазити из двора. Али се после најбрижљивијег истраживања показало да Зорић није био умешан у прављењу лажних новчаница, те је ослобођен сваке одговорности, а Зановићи су указом од 25 октобра затворени у најшлотску тврђаву на пет година, а после тога протерани из Русије.[1]

25 јуна 1784 Зорић је пензионисан. После тога почео је да живи повученије и простије. Тад се сав посветио васпитању својих питомаца, којих је било око сто. Али су његове

[1] Види: *А. Барсуковъ, Шкловскіе авантюристы*, лист *Заря* 1871 године, књ. I, стр. 330—361.

материјалне прилике постојале све горе. Да би их поправио, паче вршити велике лиферације за државу, али се због њих још јаче заплео. Дугови су све више расли, тако да је напослетку дошло до тога да му се имање Шклов јавно продаје. Налазећи се у тако безизлазном положају, више пута обраћао се царици, преклињући је да му и овог пута укаже своју милост и ишчупа га из очајног стања, и само захваљујући њеном заузимању избављао се од коначног уништења.

1796 по смрти царице Катарине II, ступио је на престо Павле I, који је одмах вратио у службу Зорића и поставио га за шефа изјумског хусарског пука, који је по њему назван „хусарски Зорићев пук“. Павле I био је настран, суров и неповерљив, али и неподмитљив, па је, у жељи да своју војску и државу реформише по пруски, одмах разјурио све дворске улазице, протекцијаше и готоване, а прибрао и вратио у службу многе заслужне, честите људе и одличне официре, па међу њима и Зорића, кога је 2 јануара 1797 године произвео за генерал-лајтнанта. Својом савесном и усрдном службом умео је стећи поштовање и љубав и самог ћудљивог и настраног Павла I, који га је до краја живота заштићавао и помагао. Колико је он ценио способности и заслуге Зорићеве, најбоље се види из рескрипта његовог од 14 јуна 1797 године. Будући непрестано у пуку, није могао водити надзор над својом школом, због чега је она почела да трпи разне недостатке. Зато је цар, у марту 1797, претвори у државну, оставивши је под врховном управом Зорићевом.

У јуну 1797 одређен је Гаврило Романовић Державин, чувени песник одâ, да извиди уколико су оправдане тужбе неких шкловских Јевреја против Зорића, који им је иначе много добра чинио. Державин је нашао да су све тужбе против Зорића неоправдане. Исте године, 15 септембра, поднео је Зорић оставку на државну службу и отпутовао у иностранство на неко време. За време његовог одсуства, имање му је дошло до потпуног расула, тако да је Павле I наредио Державину да га узме под своју управу.

22 маја 1799 био је велики пожар, који је уништио школу и један део места. После тога Зорић почне зидати огромну зграду за своју школу, али потресен пожаром паде у тешку болест. Тада се окупи око њега родбина, па се

почне отимати око наслеђа и тражити да напише тестамент, али им је Зорић одговарао да ће Бог и његов господар учинити све као што треба. После дуге болести, умро је 6 новембра 1799 године. По смрти његовој, царица Марија Феодоровна прими се туторства над имањем у Шклову, не допустивши да се прода на добош, а родбина му је и даље примала издржање, као и за његова живота. Наследник је постао брат му Давид, а као старалац остао је и даље Державин. Од 1804 узео је управу потпуно у своје руке Давид, а после његове смрти имање је припало његову сестрићу, Симеону Павловићу Чернојевићу. После смрти овога, 22 фебруара 1816, одређена је комисија за преглед и исплату дугова свију дотадашњих сопственика Шклова, и она је завршила свој рад 10 августа 1821, распродавши парче по парче цео шкловски спахилук.

Пошто смо се упознали са животом овог занимљивог Србина, проговорићемо сад коју више и о његовој школи, којом је Зорић стекао видно место у руској просвети. И раније је на више места говорено о школи, а овде ћу изнети све што се о њој могло дознати, по Н. А. Барсукову, који је писао о Зорићу у „Руском Архиву“ за 1879, (стр. 65—69). Као што је раније поменуто, школу је основао 24 новембра 1778, на имендан царице Катарине II, узевши прво два сирота дечака на васпитање, од којих је један био Србин Василије Рајковић, његов рођак; доцније је примио још петоро деце сиромашних племића, и тако се поступно повећавао број ученика, да се морала организовати правилна школа, која је названа „Шкловска племићска школа“. За њу је Зорић сазидао велику камену зграду, с болницом и отвореним мањежом за учење у јахању, набавио наставнике и надзорнике, основао библиотеку, за коју је дао 8.000 рубаља, физички кабинет, зоолошки музеј и галерију слика. На оснивање школе потрошио је 80.000 рубаља, а годишње издржаље издржање износило је до 50.000 рубаља. Школа је била удешена да може примити 300 ученика, половина на Зорићев рачун, а за другу половину су имали родитељи да купују само одело и обућу.

Почетком 1781 ишао је у Москву да тражи управника школи, и нашао је неког пустолова, Француза Салморана с којим се, као што смо видели, рђаво провео. Све до афере-

с браћом Зановићима није обраћао на своју школу баш велику пажњу, али после тога, променивши свој живот, он је ту школу схватио озбиљније, посветио се сав њој, желећи да од ње створи потпуно модеран завод. То је и постигао, јер се и сад сматра да је Зорићева шкловска школа била прва модерна војна школа у Русији. Колико му је она лежала на срцу, види се по томе што је звао за наставника и и самог Доситеја Оарадовића, јер је био чуо за њега да је учен и искусан човек. Као што је познато, Доситеј је тај позив добио 1785, кад је био у Лајпцигу, али из материјалних разлога могао је отићи у Шклов тек крајем 1787, или почетком 1788 године. Пада у очи да Доситеј ни једном речју не говори о своме бављењу у Шклову и о самом Зорићу, а за нас би било драгоцено да баш из уста тако великог српског књижевника чујемо суд о тако знаменитом Србину и о његовој школи, због које је потегао чак из Лајпцига и превалио толики пут. Човек се мора чудити Доситеју, који о своме „благодјетељу“ није нашао за вредно ништа више да каже него само да спомене новац и бунду од лисичине, које је од њега при поласку добио, ма да је у Шклову проживео шест месеци, чекајући да му Зорић купи штампарију, а у Сесвегену, на његову имању, најмање месец дана! Чак је тамо написао и четири писма II дела свога „Живота и прикљученија“, два у Шклову, а два у Сесвегену. И тако не можемо да знамо да ли је Обрадовић предавао у Зорићевој школи, и због чега је у опште и дошао тамо. Изгледа да јесте, јер он изрично каже да му је генерал при одласку дао 400 рубаља за шест месеци колико је обећао за целу годину,[1] то јест за целу годину рада у школи.[2]

[1] *Дела*, стр. 92.

[2] Зорићева је школа доцније пресељена у Москву и претворена у I московску војну гимназиј , и један од биографа Зорићевих (М. И. Мешчерски, „Руски Архив“ за 1879, II, стр. 37—65) вели да се тамо, у сали за примања налази портрет Зорићев и испод њега поменути рескрипт Павла I. Ако је у тој гимназији сачувана архива шкловске школе, онда у њој, без сумње, има врло много занимљивих података о Зорићу и о раду Доситејевом у њој, а вероватно су сачуване и Доситејеве немачке књиге, које му је Зорић при одласку откупио за школску библиотеку. Како сам ове податке о Зорићу нашао у Петрограду, не имајући времена да одем у Москву да обиђем ту гимназију, оставио сам то до бољих времена.

Сем Обрадовића, изгледа да је било и других Срба наставника у Зорићевој школи. У исто време кад и Доситеја, позвао је за наставника математике и физике другог чувеног Србина у руској служби, Емануила Јанковића. Да ли се овај одазвао позиву, не зна се. Сем тога, на једном месту спомиње се да је био наставник, „егзерціи офицеръ“, неки Лазић.

За 19 година (1778—1797) школа је спремила за државну службу 268 људи. И ако је била војна школа, она је давала много општег образовања; нарочито је обраћана пажња на математику, вежбање у писменим саставима, на развиће укуса у музици, живопису, позоришту, игри (ритмици). Војно вежбање било је свега двапут у недељи.

Зорићева родитељска брига о питомцима није се ограничавала само на време док су се школовали; он своју „децу“ није напуштао и заборављао ни доцније: он се код царице заузимао да добију добра места, снабдевао их, при поласку, оделом, путним трошком, послугом, коњима и колима. Како је велика била његова љубав спрам питомаца, најбоље се види из ове епизоде, по причању једног очевидца [1]

„По закључењу Јашког Мира [1791], кад су се сви журили на одмор својим породицама, два официра, један мајор други капетан, а оба с крстовима Св. Ђорђа, оба без породице, допутоваше у Шклов, место свога школовања. Зорић, дознавши за њихов долазак, по обичају пошаље к њима човека да их упита како су са здрављем и замоли их, ако томе ништа не смета, да код њега доручкују. Било је јутро, и у одређено време за скуп гостију послата су кола позваним официрима. Али они нису чекали за госте одређени час и екипаж. Обукавши парадну униформу, они се брзо упутише у замак у оно време кад Зорић, по обичају, прима молиоце. Мајор и капетан улазе у чекаоницу. Гостољубиви домаћин жури се к њима на сусрет, пријатна погледа и с ласкавим речима, али га јунаци претичу, говорећи узбуђено: „Добротворе наш! Ми немамо никог на свету ко би нам био ближе срцу од тебе; наши су другови отпутовали к својима, а ми к теби“. Ту они казаже своја имена и презимена, затим један од њих настави: „Ти си наставник наш и старалац наше среће... Прими нашу захвалност. Ти си имао призрења спрам нас сиротана, ти си нас

[1] *Корсаковъ*, op. cit., стр. 93—94.

васпитао. Због твога милосрђа могли смо се спремити за службу отаџбини. Теби смо за све обавезни, ти си нас научио да будемо људи, ми те сматрамо оцем својим!“ Заплака се добричина Зорић. Загрливши и притиснувши на груди своје захвалне питомце, с погледом управљеним икони рече: „Премилостиви Боже! Како да ти се одужим за оваку радост, какву целог живота нисам осетио... Мени који сам без деце, Ти дарујеш децу, и још како достојну децу! Да, ви сте моја деца! Осећам како је пријатно бити оцем вашим и поносим се вама“. Рекавши то, Зорић их уведе к себи у унутрашње собе и остави да гостују за све време њихова бављења у Шкловну. Сутра дан посла позив свима својим познаницима да изволе к њему на балове и маскараде, којима намерава да одпразнује долазак из армије *своје деце* Неколико дана, један за другим, трајале су свечаности, у којима су учествовали питомци његове школе. Показујући на мајора и капетана, Зорић их је износио као пример питомцима, као пример службе *старијих својих синова, а њихове браће.* С љубављу је гледао на кадете, који су се у гомили тискали око њега, и говорио је својим посетиоцима: „То су све моја деца!“ При поласку угошћених официра у армију, Зорић се опростио с њима с правом родитељском нежношћу, обдаривши их поклонима, какве је само он могао измислити, а поврх тога дао им је и новаца за пут“.

Као што је поменуто, Зорићева школа је 1797 претворена у државну, под главном управом његовом. По смрти његовој Павле I назвао ју је, 22 новембра 1799, кадетским корпусом, а 16 марта 1800 године премештен је корпус у Гродно, јер је зграда била изгорела још за живота Зорићева. Доцније је премештен у Москву и претворен у московску војну гимназију, која се опет сад зове I кадетски корпус.

Нестало је Зорића, премештена је његова школа и ничега није остало од оног сјаја и живота којим је Зорић хтео да се такмичи с Петроградом. Чувено место Шклов изгубило је сваку важност и почело нагло да опада. Платон, митрополит московски, у своме „Путешествію въ Кіевъ“ 1804 године вели: „Прошли смо кроз славно место Шклов, али га нисмо могли разгледати, само смо чули да би се гледањем таквих становника увредили и поглед и душа наша...“ Данас у Шклову нема ничега што би опомињало на Зорића и ње-

гово време; од богатог, живог трговачког места, сад је то само једна бедна, прљава јеврејска варошица од 11.000 становника.

Упознавши се са животом и радом генерала Зорића, треба на крају да изнесемо карактеристику његову, у колико се она да видети из досад изложеног. Она се, у главном, неће много разликовати од суда о њему саме царице, Катарине II, који је записао њен секретар Храповицки 1793 године: „Може се рећи да је имао две душе: волео је добро, али је радио рђаво; био је храбар у борбама, али лично плашљивац. И крив је у афери грофова Зановића с лажним новчаницама". Тај царичин суд мора се ублажити, јер се оснива на њеном познавању Зорића из ранијих година. Према сведочанству савременика, Зорић се није одликовао баш великом образованошћу и високом интелигенцијом, али био је лично храбар добар војник, и имао је племенито и добро срце.

Милош С. Московљевић.

О ЦРНОЈ ГОРИ.

(4)

Сви новчани заводи, изузевши Народну Банку, имају у својим правилима клаузулу о помирителном или примирителном суду. То је наш избрани суд састављен од по два акционара избраника сваке парничне стране, који бирају петог. Овај суд расправља све спорове међу акционарима и заводима.

Интерес се наплаћује 11% код Прве Никшићске Штедионице, а она плаћа $5^1/_2$ и 6% на улоге; 11.5% код Подгоричке Банке; 10% и 1 перпер без обзира на износ на име провизије код Црногорске Банке, а за текуће рачуне 8%; исто тако код Народне Штедионице; 9% код Народне Банке.

Државна Хипотекарна Банка основана је законом о државном зајму од 1911 године, са капиталом од 2.500.000 перпера добивеним од зајма. Стављено је на расположење банци од те суме 752.165 перпера. У банчин капитал се имају унети и сума од продаје државних добара и сви фондови којима држава рукује. Задатак је овој банци да даје хипотекарне

зајмове на подлогу непокретних добара у Црној Гори, да кредитира јавна административна тела и новчане заводе у Црној Гори. Она има право издавати заложнице на основици хипотекарних зајмова и обвезнице на основу зајмова јавним административним телима. Банка стоји под директним надзором министра финансија и грађевина. Круна поставља управни одбор од 7 лица на 3 године. Управни одбор сваке године добија по два нова члана на место двојице који иступају. Хипотекарна Банка даје зајмове на слободна земљишта за подизање зграда у варошима до трећине процењене вредности, тако исто и на сва пољопривредна земљишта; до половине процењене вредности даје на земљишта са зградама од тврдог материјала у варошима. Најдужи рок зајма је 30½ година, најмањи зајам је 300 перпера. Њена хипотека може бити само на првом месту. Процену врше три проceниоца општинског или капетанског суда, а заставни уговор — уговор о хипотеци — заводи се код обласног суда, који извршује и привилегије у погледу наплате дуга као и за остале новчане заводе. Банка је почела да ради 1 марта 1912 године, и до краја 1912 издала је 745.500 перпера у 772 зајма. Чист приход је 20.000, а интерес 7%.

Земљорадничке задруге почеле су се оснивати од 1908 године, на начелу неограничене солидарне одговорности задругара без улога. Циљ им је помоћ пољопривреднику за пољопривредне послове. Примају новац на штедњу и дају зајмове на јемства и на подлози ручне залоге, на рок од месец дана до две године, и то од 5 перпера до 300. Организација им је: управни, надзорни одбор, скупштина, секретар благајник. Има свега 29 задруга; највише у катунско-ријечкој области (11), затим у зетско-брдској 9, приморско-црмничкој 8, морачко-васојевићској 1, а у никшићској ниједна. Број задругара је око 1000; највећа је његушка (катунска-ријечка област) 240 задругара, па I дражевинска (иста област) са 120 задругара; све остале имају између 14 и 80 чланова. Укупни капитал свих ових задруга чини око 30.000 перпера, од којих сама његушка има 18.000. Ма да број задруга напредује (оснивање је ишло: 1908 — 1, 1909 — 5, 1910 — 4, 1911 — 12, 1912 — 7) оне су врло слабо развијене, многе од њих само номинално постоје: ниједна никакве зајмове није закључивала,

а 14 њих немају никаква капитала. Земљорадничке задруге немају никаквих повластица.

Нема никаквих професионалних школа. Земљоделска школа је отварана у два маха, 1874 у Данилову Граду, кад је трајала годину дана и имала 18 ученика, и 1894, у Подгорици, кад је трајала до 1900, са 17 ученика.

Привредне установе су ове: воћни расадници у манастиру Морачи, Данилову Граду, Никшићу и Сотонићима (код Вира) са око 70.000 окалемљених и 60.000 некалемљених воћака; уз њих се налазе и лозни расадници са око 90.000 окалемљених лоза, а исто тако и виногради на американској подлози са око 30.000 чокота. Досад је раздељено становништву око 100.000 воћака и 50.000 лоза.

Сточарски завод постоји у Никшићу са око 120 грла коња (арапске и полуарапске расе), магараца (кипарске расе), говеди (виптајерске расе и пештерских), оваца (хороденки и пештерских), свиња (јоркширских). Уз сточарски завод је и живинарник.

У саобраћајним средствима колски путови заузимају најважније место. Њима су везани ови градови: Цетиње, Ријека, Подгорица, Данилов Град, Никшић, Шавник, Грахово, Колашин, Андријевица, Вир, Бар, Улцињ. Дужина је њихова око 500 км. Половина од ове мреже израђена је од 1903 године до данас. Линијски километар ($5^{1}/_{2}$ м. ширине) стаје од 12 до 18.000 перпера. У пројекту су путови Шавник—Жабљак, Андријевица—Берани, Грахово—Требиње, Грахово—Рисањ.

Тако звано Барско Друштво или Итало-Црногорско Друштво има по уговору од 1906 године концесију на петнаест година за подизање и експлоатацију пристаништа у Бару, за подизање и експлоатацију железнице Бар—Вир и Плавница—Данилов Град, за пловидбу по Скадарском Језеру. Од свих тих радова делимично су готови и предати саобраћају: (1909 године) барско пристаниште и пруга колосека 0·75 м. Бар—Вир око 25 км. Исто тако је успостављена и пловидба на Скадарском Језеру (Вир, Плавница, Скадар, Ријека). Ради бољег развића, пристаниште је оглашено за слободно и додат му је потребан простор за развиће једне нове вароши Бара. И лука и додата зона сматрају се као ванцаринска област. Држава гарантује 6% интереса на уложен капитал, али највећа њена помоћ може бити 50.000 перпера. Вишак у прихо-

дима од тога интереса дели подједнако друштво и Црна Гора. Досад друштво није успело да реалише ни интерес.

Међународни трговачки биланс стоји овако за периоду од 1905 до 1910:

У 1905	узвоз	4,500.000	извоз	1,700.000	перпера
„ 1906	„	5,100.000	„	1,800 000	„
„ 1907	„	6,300.000	„	1,300.000	„
„ 1908	„	7,100.000	„	2,700.000	„
„ 1909	„	6,200.000	„	2,400.000	„
„ 1910	„	8,200.000	„	2,300.000	„

Увоз није растао само по вредности него и по количини. Од 37.500.000 перпера, колико је увезено за тих шест година, највише је увезено артикала за одело и накит (14.000 000), овим редом 1,900.000, 2,000.000, 2,700 000, 3,000 000, 2,100.000, 3,200.000; за тим артикала за намирнице (14,000.000), овим редом 2,000.000, 2,100.000, 2,200 000, 2,500.000, 2,400 000, 2,800 000; на последњем су месту артикли за рад у опште (8 600.000), овим редом 700.000, 1,000.000, 1,400.000, 1,600.000, 1,700.000, 8,700.000. У партији намирница прво место заузимају вртарски и пољски производи (4/9), затим колонијални производи (нешто више од 3/9); стоке је увезено 19.400 комада у вредности око 980 000 перпера. За ову периоду увезено је око 28,000 000 кг. вртарских и пољских производа, и то поглавито кукуруза и пшенице за исхрану; најмање је увезено 1907 2,600 000, а највише 1910 године 6,300.000 кг. У партији артикала за рад напредак је учињен углавном због радова италијанског друштва (монопол, железница, пристаништа, пловидба). За периоду до 1907 до 1910 године државе увознице иду овим редом у 1907: Аустро-Угарска (4,800.000), Турска (690.000), Италија (580.000), Енглеска (150 000), Грчка (27.000), Француска, Немачка, Србија Русија; у 1908: Аустро-Угарска (5,000.000), Турска 1,100 000), Италија (650.000), Енглеска (60.000), Француска (40 000), Србија, Грчка, Немачка, Русија; у 1909: Аустро-Угарска (3,100.000), Италија (1,400.000), Турска (950.000), Француска (320 000), Немачка (180.000) Енглеска (178.000), Србија, Грчка, Русија; у 1910: Аустро-Угарска (4,400 000), Турска (1,400.000), Италија (1,300.000), Немачка (520.000), Енглеска (360 000), Француска (180 000), Србија, Русија, Грчка. Србија је увезла у Црну Гору у 1907 робе 15.000 перпера, у 1908 за 39.000, у 1909 за 35.000 у

1910 за 48 000; највише је увезла књига, шљива и пекмеза, ракије, и увоз тих артикала се стално пење: остали су артикли: олово и бакар, жита, стока, вуна, дрво кудеља. Турска је увозила артикле све три партије, а највише намирница. Италија исто тако.

Од 12 200.000 перпера, колико је извезено од 1905 до 1910 године, 4,500.000 долази на живу стоку и 2.000.000 на коже, дакле сточарство доноси 6,000.500 Вина се извезло за 2,000.500, маслиново уље 1,000.100. За 1908, 1909, 1910 године извезло се дувана на 1,600.000 перпера. Знатнији артикал за извоз је риба; за речену периоду извезло је око 300.000 перпера. Од крупне стоке у овој периоди извесено је на 13.000 коња у вредности 1,300.000 и 30.000 говеди у вредности 1,800.000 перпера. Свиња се извезло на 24.000 у вредвости 280.000 перпера. Извоз стоке не показује рашћење.

Пасивитет у трговачком билансу од 25,000.000 нашао је у неколико покрића у економском билансу.

Новац се вратио у земљу путем државних зајмова.

Даље, путем подигнутих кредита у иностранству од новчаних завода. Три новчана завода од свога постанка до краја 1912 године кредитирана су од иностранства са 8,500.000 перпера, Никшићска Штедионица 2,770.000, Подгоричка Банка 3,590 000, Црногорска Банка 1,820.000.

Од 1906 долази још једна чињеница у помоћ: увоз новца од „Американаца“, то јест од Црногораца који раде привремено у Америци. Од 1906 до 1912 они су послали преко новчаних завода 9,100.000 (овим редом по годинама: 300.600, 1,200.000, 1,700.000, 1,800.000, 1,500 000, 2,000.000), а поштом 6,900.000 перпера (овим редом по годинама: 1,000.000, 1,200.000, 2,000.000, 1,000.000, 700.000, 700.000, 300.000), свега 16,000.000 перпера.

Од кад је установљен аутомобилски саобраћај створена је једна нова грана народне привреде којом се уноси новац у земљу. Од друге половине марта до прве половине децембра 1910, као у првој години тога саобраћаја, било је на 1.500 туриста из разних крајева света.

Унутрашњи економски биланс упућује на ове појаве.

Цветају новчани заводи. Никшићска Штедионица, Подгоричка Банка, Црногорска Банка уплаћују свој капитал за шест година, и у тој шестој години праве обрт: прва 110

пута, друга 130 пута, трећа 220 пута. У 1911, кад имају дупло главнице, праве овакав обрт: прва 180 пута, друга 130, трећа 19 пута. Свих 5 завода имају у 1911 укупно: уплаћене главнице 2,200.000, улога 2,300.000, страног кредита 1,200.000, свега 5,700.000, а укупан обрт 270,000.000 милиона, дакле 45[1] пута више од укупног капитала.

Однос капитала у заводима и слободног капитала ван завода ангажованог у радњама овакав је 1906 1,500.000 : 7,000.000, у 1909 4,600.000 : 8,000.000, у 1912 6,700.000 : 14,000.000-

Задуживање публике код завода ишло је овако: у 1906 дато је зајмова 1,300.000 на 5 800 места, у 1909 4.200.000 на 13.500 места, у 1911 5.200.000 на 15.500 места. Просечни зајам био је у 1906 220, у 1909 300, а у 1911 320 перпера. Капитали давани испод руке и приватно под интерес ишчезли су, ушли су у заводе. Од 1,500 000 перпера, колико је порезано у 1906 на име капитала даваног под интерес, према 1,500.000 капитала заводских, у 1909 се виђа 500.000, а у 1911 врло незнатна сума. У 1906 сваки је становник дуговао 12 динара у 1911 преко 20.

Огромна већина ових задужења падају на сељака. Опасност од тога је умотрио и сам законодавац кад је обвезао државу да створи своју Хипотекарну Банку с тим да првенство на зајмове имају они који су већ дужни заводима (чл. 62 Правилника). На позив Хипотекарне Банке јавило се око 4.500 молилаца за зајам; она је могла да оствари само 772, и то у суми за 6% мање од законског износа. Дала је највише зајмова од по 800 перпера — 12%, најмање од 1.900 перпера — 0.4%. Највише је узела зетско-брдска област 40%, најмање никшићска 20%. Приморско-црмничка није се ни јављала за зајам.

Тихомир А. Поповић.

---

[1] Ова цифра је умањена билансима Народне Банке која је тек засновала и ограниченом радњом Народне Штедионице. Стање прва три завода који су у јеку у 1911 ово је: главница 1,900.000, улога 2,000.000, кредит 1,200.000, обрт 260.000.000, дакле 52 пута.

ЕСТЕТИЧКА ПИСМА ИЗ РИМА.

VIII

Рим, 20 јуна.

Intermezzo di modernità.

Ову италијанску реченицу бацила је јутрос међу нас, као угарак, госпођа Берсина, предлажући да овај дан посветимо „живој вароши“ и, нарочито, јубиларној умјетничкој изложби. Рекох да је та реченица на нас дјеловала као угарак, јер се ми мушкарци десисмо листом пријатељи старудија, па некуд инстинктивно зазиремо од модернизма, нарочито од модернизма римског. Но не би куд ни камо: *noblesse*, и особито *politesse oblige*, те смо нас двојица — то јест Др. Папи и ја — без велике муке пристали да за један дан савладамо своје архаистичке симпатије и заплиједмо струјом модернизма. Ко се тренутно (разумије се, безуспјешно) опирао предлогу, бјеше законити друг саме предлагачице, задрти археолог и заклети противник „трећег Рима“, као што неки писци називљу новији део вјечнога града. Разумије се: покушај опозиције пријатеља Јосипа Берсе прође напразно, те уортачено „Старословје“ мораде да положи оружје пред елоквенцијом младости и живота.

Модерност града Рима није, у осталом, тако страшна и насртљива ствар да би пријатељи старинâ имали узрока да се од ње плаше. Поред свију адаптација које му изнудише неминовни захтијеви живота, Рим је у главном остао стара „Urbs“, варош у којој — према ријечима Гетеовим — свак може да нађе „своју идеалну постојбину“. Аутомобили који улицама јуре, плакати о авијатичарској утакмици Париз—Рим, па ни сами концерти бечке „Damencapelle“ на пијаци Антонинова стуба, не могу да пониште чар што га непримјетно око себе шири ово старо гнијездо љепоте и успоменâ, које нас заноси умјетничким богаством својих галерија, љепотом својих чесма, својих башта, својих жена, зеленилом својих хумака, па најзад — зашто не? — и самим жагором и шаренилом својих модерних улица.

Истина је: путник који, попут средњевјековног хаџије, први пут допутује у Рим, у варош својих сањарија, чије се велико име толико година по његовој машти врзло, не може

у први мах а да се малко не намргоди на очиглед неких „модерности“ које су неспретно ужљебљене у стару варош и чине утисак паразитног израшћа. Али, с друге стране, смијемо ли римску опћину корити за то, што није хтјела да се ограничи само на то да од пријестолног града начини тек један велики музеј, или мајдан археологијских откопа? Правица је дакле захтијевала да се грађанима римским — којих има већ преко 600.000 — створе сви они увјети модерног живљења који су данас становницима великих вароши свуда заједнички, те ако је то добрим дијелом и постигнуто, било би бесмислено стога ударати у естетске ламентације.

Али кад смо модерним људима то право једном признали, ми смо се тим према њима ријешили сваког другог обзира, те кад их у Риму затечемо као умјетнике творце који не раде по невољи, већ очитим смјером да „стварају љепоту“, у том ћемо случају имати право да за себе тражимо потпуну слободу критике и да, као свагда, о њиховим дјелима говоримо без длаке на језику.

А друкчије у Риму не смије се и не може да буде. Овдје се, као што сам већ једном нагласио, свака ствар просуђује „sub specie aeternitatis“. Мјерило је по нужди високо, али томе нема лијеки. Захтјеви што их Рим, као умјетнички центар, ставља на савремене умјетнике који су вољни да у њему раде и своје радове предају јавности, необично су велики Ти су захтијеви нарочито тешки за умјетнике који иду затим да одрже равновјесје између култа за велике мајсторе (значи: култа за умјетничке традиције из прошлости) и неких артистичких праваца новијег времена, који су врло опасни за људе без солидних естетичких начела и без опширног умјетничког образовања.

Ова међународна изложба коју су смјестили у питомој долини *Valle Giulia*, била је за мене у том погледу веома инструктивна. Ја сам је данас у два маха разгледао, а намјеран сам да је, по могућности, посјетим још једаред. Рим је овдје, гдје се изложба налази, ишчезао испред наших очију, и то је за егзотичну архитектуру ове изложбе свакако једна добит. Густа борова шумица заклонила је класичне силуете римских споменика, и ми смо овдје на домаку града, али га на хоризонту не видимо. На источној је страни чувени *Casino Borghese* са својим Рафаелима, Берниниевим скулптурама из раније мла-

дости, и фамозном статуом Наполеонове сестре Паулине, коју је Канова истесао из карарског мрамора. На западу дријема у шипражју љетниковац папе Јулија III, данас преобраћен у Етруријски Музеј.

Готово сви културни народи послали су на ову изложбу све оно чиме су могли да се љепше пред свијетом прикажу. Али, за чудо дивно, канда су Италијани — између свих већих народа — релативно најслабије на њој представљени. Посјетилац има утисак као да се овом изложбом прославља, не педесета обљетница италијанске краљевине, већ педесета обљетница међународне умјетности. За нас Јужне Словене она има ту велику знаменитост, што се на њој један огранак Јужног Словенства, у павијону Краљевине Србије, први пут ухватио у коло са културним народима, као продуктор лијепих вјештина. Срби и Хрвати, којима је у дио пало да заједничким напором тај први корак учине, нијесу овом приликом изнијели пред европску публику све што је њихова млада умјетност пробраније створила; али као аформација једног новог госта за симпозијем свјетске умјетности, овај је први корак обиљежио један знаменит успјех. И треба одмах казати: томе успјеху су највише допринијела, по својој концепцији често настрана, али увијек снажно изражена дјела далматинског вајара Ивана Мештровића.

Ја, додуше, нијесам пријатељ његовог умјетничког правца и његове естетике, али морам констатовати како овај умјетник наш сачињава главну атракцију павијона Краљевине Србије, а можда и његов *raison d'être*.

Ово буди напоменуто узгред. У даљем току овога писма казаћу вам, госпођо, о Мештровићу и што опширније. Готово све овеће нације подигле су, у огради изложбе, своје више мање простране павијоне. Но о томе што ће, како ли ће која што у њима изложити, као да нијесу биле међу собом сагласне. Поједине државе руководиле су се у томе сасвим различитим критеријем, и док је на пример Енглеска приредила неку врсту ретроспективне изложбе цјелокупне своје умјетности, од краја XVIII па до конца XIX вијека, паунећи се нарочито својим великим пејзажистима и *Прерафаелитима*, дотле су Французи изложили једну умјетничку прошлост која је не само врло блиска, но и прилично безначајна. Од новијих и модернијих француских умјетника мало је који што по-

слао, а од старијих изнијете су само ствари старије, као неки већ познати и чувени портрети од Карола Дирана и два такође славно позната портрета Беснарова. Од пластике, мало ствари, и то не махом првог квалитета. Од Родена, на примјер, само једно дјело *(Le Marcheur)*, и то не од најбољих. Напротив, Њемачка и Аустрија држале су се строже програма (ова изложба је требала, наиме, да буде нарочито изложба савремене умјетности), те су своје павијоне декорисале самим дјелима из новијег времена. Ту се, према томе, нађоше на окупу, уз Менцела и Лембаха, лијепи број савремених њемачких умјетника, међу којима (у павијону аустријском) неминовни Климт, са својим фамозним живописом *Правде*, пред којим се гледалачка публика снебива или напросто — смије. У павијону италијанском, који ће се сачувати и послије изложбе као стална умјетничка галерија, наилази посјетилац на неколико свијетлих имена сликара и вајара, али — чудновато ноиста! — изгледа да су најбољи између њих (Бистолфи, Кадоника, итд., као по договору изостали. У одсјеку „за међународне госте“ овога павијона привлаче највећу пажњу на себе шпањолски сликари Зулоага и Англада.

Зулоага је данас, без поговора, један од најпопуларнијих сликара у Европи. Сличну популарност ужива још једино Швеђанин Андерс Зорн. Да ли је та репутација у пуној мјери и заслужена, то је друго питање. Да је овај Шпањолац прави виртуоз у цртачком и пиктуралном погледу, о том нема сумње; али су његовом гласу много допринијели и његови обилати уступци снобском догматизму владајућег модернизма. Његове фигуре су понекад у изразу напрегнуте до карикатуре, али су пуне драматског покрета и живота и, уз то, веома интересантне као „сликарски флекови“. То су вам понајчешће вјешто удешене комбинације ступљених боја и гобленских тонова, које одају извјежбану руку и веома дотјерани укус. Са пластичне стране не показују ове слике, искрено рекавши, никаквих изванредних одлика; али су пуне темперамента и привлаче већ из даљине поглед на себе. Није могуће да се Зулоагине слике гледаоцу поткраду — већ свога формата ради. То су већим дијелом пространа платна, са по једном или више фигура у величини природној, које се живолазно истичу са празне површине, или крупно одскачу из мршавог пејзажа у позадини. Њих стога може врло лако да препозна

и лајик, тим више што су и сами Зулоагини предмети обично узети из познатог националног репертоара што га је у свијету популаризовала литература и музика, а то је што и рећи: славне пустоловине *Дон Кихотове*, лака игра убаве *Кармен-сите*, итд. Сав тај мелодрамски свијет дјелује на посматрача тим сугестивније што су Зулоагине слике излежене у нарочитој сали и смјештене тако да им је осигуран сав декоративни ефекат, а да не морају да жртвују ни искре од своје ефективне вриједности.

Што се тиче Зулоагина земљака Англаде, тај умјетник широкој публици много више се удвара својим модернистичким смјелостима, него ли солидним артистичким одликама, пошто цртежи и боје у његовим сликама прелазе границе сваког разбора и сваке нормалности. Изгледа чисто као да је овај Шпањолац хтио да на римској изложби зацари „bluff“, наиме оно разуздано трагање за новим и настраним, оно ефемерно јурење за раније непознатим гестима и облицима у умјетности, онај вајни култ еготизма и аривизма, који у новије вријеме заводи толике младе таленте и прождире толико драгоцјене енергије.

Шпањолска има иначе своју посебну изложбу у нарочитом, врло гиздавом павијону, у ком је сабрала цвијет своје модерне продукције. Ту се, изнад свега осталог, својим многостраним талентом истиче Севиљанац Сороља (Joaquin Sorolla y Bastida), импресионист великог стила, пун финесе и истанчаног укуса, у чијим живописима букти јара андалузијског сунца, но који, на жалост, као да ни налази много сљедбеника у млађем нараштају шпањолских сликара, који као да су радији пливати у сивкастим водама Зулоагиним. Томе се ја не чудим ни најмање; та много је лакше сликати маглу, но јарко сунце и блиставу свјетлост.

Сјем напоменутих, ту су још павијони Русије, Уједињених Држава, Јапана, Белгије, Шведске и Угарске. Говорити, ма и у најкраћим потезима, о сваком појединoм од њих, за то би, госпођо, требало изаћи из оквира ових писама. За Русију буди напоменуто још само то, да је у њезином дому вјешто приређена таква изложба руске умјетности која је кадра да пружи доста јасну и прегледну слику артистичког покрета велике словенске државе, почињући од старијих, конзервативнијих умјетника, па све до нових и најновијих. Но

као да своју супериорност над свима осталима сјајно документује својим радовима Илија Рјепин и Валентин Сјеров, који су се овдје приказали читавим низом дјелâ у којима се огледају сталоженост и умјетничке врлине њихових твораца.

Рјепин, старо мезимче европске публике, истакао се овога пута нарочито као портретист. Изврсне су му, између осталога, двије слике *Л. Н. Толстога*, од којих потоња — из 1909 године — представља задњи снимак из природе прослављеног руског писца. Од Рјепина је изложен и чувени живопис *Младост*, једна опширна слика у којој је приказан млад руски официр што се са својом драгом узнио на валовима, тамо негде на сјеверном мору — симболу, ваљада, усталасаног живота — док се око њих мразеви топе, а огромне санте ударају једна о другу, подижући читаве ступове бијеле пјене. Сјеров — оглашени портретист — изложио је готово све саме портрете, међу којима се издваја нарочито портре кнегиње Орлове и чувене глумице Иде Рубинштајн. Уз ова два првака умјетника окупљају се остали представници разних праваца у руској умјетности, као што су на примјер сликари Маковски, Кустодијев, Вазнецов и, од млађих, Колеснитров и Тихов.

Руска скулптура је на овој изложби кудикамо слабије представљена: неколико ситнијих ствари од Трубецкога, међу којима познати *Толстој на коњу* и модел чувеног споменика цару Александру II; затим један *Роденов салик* од Судбињина и једна биста француског научника Бертлоа од Бернстама.

Не очекујте од мене, госпођо, да вам по реду говорим о умјетности осталих народа на овом међународном рочишту. Сам павијон енглески са својим Ренелдсима, својим Торнерима, својим старим Хогартом и својим *Прерафаелитима*, имао би чиме да испуни не једно ужурбано писмо, но читаву једну књигу. Ја ћу овдје да се укратко дотакнем чедног павијона Краљевине Србије, јер сам увјерен да ће вас то интересовати мимо ишто, свакојако мимо све остало. Како сам поменуо у почетку, унутрашње обилежје овом павијону (не знам да ли сам га згодно назвао „чедним“) дао је, управо своју сигнатуру на њ ударио је Иван Мештровић. Он је ту сигнатуру ударио не само својим многоспомињаним *Фрагментима косовског храма* и својим *Марком Краљевићем*, у ком хтједе да оличи симбол нашег племена, већ је његова

бизарна умјетност очито замахнула и градитеља самог павијона. Ова настрана зграда, својим асирским кубетом и својом мисирском декорацијом, дјелује на посматрача као упитни знак на који није лако одговорити. Киклопске Мештровићеве скулптуре, нарочито сфингови и кариатиде, у умјетниковој мисли намијењене будућем косовском храму, доказом су, бесумње, ванредне снаге и извјежбаности у третирању нагог тијела. Овај наш оригинални умјетник, што се тиче вајарске технике, успио је с правом да задиви и најбоље стране колеге. Мештровићеве фигуре одишу, доиста, необичном снагом и животом, али су оне уједно продукт и рјечито свједочанство једне естетике која се виолентно одмиче од грчке традиције и као да назире свој идеал у изражавању настраности и ружноће. Томе смјеру свом дао је, рекао бих, умјетник нарочитог израза у голом коњаничком лику М рка Краљевића, бизарној концепцији, у којој се Мештровић радикално одмакао и од народног предања о Марку, те од познатог епског јунака начинио неку врсту фабулозног чудовишта, у којега је најхуманија ствар — шарац, којему се прилипски див попео на грбачу. Коњ је тај остао вјеран традицији, бар у предњем дијелу кипа, који у сво ој архаистичкој стилизацији подсјећа унеколико на хатове партенонских фриза: што се тиче самог јахача, тај је својом хотимице пренапрегнутом мускулатуром и својом смишљеном грдобом просто и просто зашао у људску карикатуру и узео облик гротескнога. Народна фантазија је у Марку замислила била неку врсту антропоморфног титана; Мештровић је од њега начинио антропоморфног медвједа, у коме као да је изражена гола снага: али гола снага, која је себи самој сврха, не даје још љепоте. Овдје се к томе намеће питање: зар да у тој голој медвједини просјечни Србин уочи Марка, народног Сида Кампеадора, осветника биједне раје, бећарину и за инат потурицу? Мени се чини посве тачно оно што је за ову Мештровићеву работу казао А. Г. Матош: „Учинивши Марка митским херојем, умјетник га је лишио свега онога што Марка чини Марком". Лишио га је, нарочито, његове епске хуманости; јер овакав, каква га је представио Мештровић, овај наш национални јунак личи више киклопу, него ли човјеку.

И нека ми преревни хвалиоци сваког, ма и најмањег удара Мештровићева паоца, не упишу у гријех, или чак у злобу,

што у том погледу своје мишљење исказујем отворено. Нико више од мене не уважава Мештровићев таленат, али — ма како о томе мислили „људи од више умјетничке културе“ који у нас репутације стварају — ја сам тврдо увјерен о овој основној уметничкој погодби: дјело које хоће да произведе адекватну естетичку импресију, треба да је прије свега достојно вјере, оно мора да је *вјероватно* не само у погледу укупне слике коју умјетник приказује, већ и у погледу појединости у њој. Јер, да би једна умјетничка радња на нас дјеловала, потребно је изнад свега осталог да у њу вјерујемо. Овдје, напротив, имамо пред собом интерпретацију скроз и скроз произвољну, до крајности сецесијску, и која је у директној опреци са народним предањем и народном психом.

То је једно. Затим долази друго питање: питање естетично.

Ја ћу радо признати да би неправедно било умјетност ограничити на само приказивање лијепога. Стари Грци, ма да су главном били идеалисти, створили су и у умјетност увели Киклопе, Харпије, Химере и тако даље, па чак и једног хромог бога. Али отуда не слиједује ипак да у умјетности *ружно* има право да стоји на једном нивоу са лијепим. Ружно има, напротив, у умјетности смисла једино као интеграција лијепога. Погрјешка је мислити да оно може да стоји за себе, као самосталан предмет умјетничког стварања. Дисонанција, у музичком језику, значи уништење музике, не музика. Музичару је, до душе, слободно да се њоме послужи, али нипошто произвољно, већ тамо гдје је то потребито, умјесно; тамо гдје тупи звук, разливши се, може да допринесе триумфу какве више хармоније.

Узети *одвратно* као главни, или чак једини предмет свога стварања, као што је, примјера ради, учинио Мештровић у својој голој *Старици* — једној увелој и многобројним порођајима унакаженој женској прилици — то је једна болесна идеја. У својој *Канској свадби* насликао је Павле Веронез, између осталога, једно дијете што је чучнуло и безазлено под собом мокри. Радећи се о споредној фигури и о акту једнога дјетета, нико, наравно, не нађе да том умјетниковом капрису што приговори. Али замислимо како би то друкчије изгледало, да је сликар у истоме акту приказао зрела човјека, те га још учинио главним или чак јединим лицем своје слике!

Рећи ћете можда, госпођо, да су ово застарјели естети-

чки погледи и да у умјетности данас превлађује други укус, друга естетика: естетика техничког импресиониза и нео-романтичког лиризма. Дуго би међутим било о томе расправљати у једном оваквом писму. Једно се ипак може опазити и овдје. Ма колико да је импресионизам (који је, иначе, данас у потпуној ликвидацији) имао заслугâ за напредак умјетничке технике, он је опет зато неке душевне потребе оставио неподмирене. Импресионизам је с Курбеом (а у књижевности с Золом) сваку идеализацију сматрао као лаж, а видну, опипљиву природу као једину умјетникову музу. „Људским документима“ у литератури требале су да одговају „документарне боје“ у сликарству. Али то не могаше да удовољи жељама оних којима није доста да се оно што је човечје око запазило, тачно ухвати и прикаже пером или кичицом, већ који теже и за другом врстом љепоте, за љепотом која иде преко отрцаног документа из природе.

То су, наиме, присталице традиције у умјетности и у литератури. Ти људи мисли — а ваљда се у томе не варају — да је у дјелима старих мајстора нашла израза љепота која се оснива на секуларној, миленарној култури. Импресионизам је себи ласкао да ће се тобож отрести њезине „тираније“, и створити сасвим нову умјетност, нову врсту љепоте. Но у томе је била његова велика обмана. Његови први покретачи могли су се, у неку руку хвалити да су „открили свјетлост“, да су је открили чак и у бојама сцене; али је њихова погрјешка била у томе што су тај *напредак у техници подражавања* сматрали као *напредак у самој умјетности*. У самој ствари, свијет се убрзо увјерио како се новом процедуром могу да стварају исто онако лоше и безначајне слике, као год и ранијом техником.

Што се тиче лиризма и, нарочито, насликаног и изваjаног симболизма, за којим се неки модерни артисти толико заносе, и томе би се дало много штошта приговорити. Поводећи се за теоријама неких ултра-модернистичких естетичара, који уче да „све што је живо и реално може, у извјесним приликама, да постане лијепо“ (Guyau), било је умјетника, особито међу вајарима, који су умјетничку радионицу претворили у патолошку клинику. Они хтједоше, уз то, да њихова умјетност засегне у област метафизике и да почне да рјешава загонетке психичке, заборављајући при томе да је

скулптура позвана да саздаје пробране облике љепоте (селектовану природу), и ништа друго. Грчки вајари не имађаху другог задатка, и оно што је поједине од њих међу собом диференцирало не бјеше нипошто различито схватање коначног смјера умјетности, већ једино њихов индувидуални карактер, дакле оно што би се данас назвало лични темпераменат појединаца.

Признајући свакојако времену и модерној техници оно што им се признати мора, рекао бих, у опће говорећи, да се смјер умјетности данас мора да састоји у некој равнотежи између његовања традиција из прошлости и разних умјетничких тежња садашњице. То је иначе канда увидио и сам Мештровић, ако ћемо да судимо по неким његовим радовима који не стоје ни у каквој вези с фрагментима видовданским и са циклусом Краљевића Марка, а таково је једно дјело Мештовићево *Сјећање*, најљепша и можда најинтензивнија студија голога коју је он у опће и створио. И у овој је радњи својој умјетник хтио да буде технички реалист, али је успут наишао на идеал и подлегао његову чару. Он, бунтовник, који би хтио да се одметне од старих мајстора, није се овима никад приближио у таквој мјери.

Од осталих вајара у српском павијону, покрај Мештровића и његова ђака Томе Росандића, даровитог творца рељефних фигура народно-епског карактера у Марковој ротунди, који се у свему поводи за естетиком свога учитеља (Росандићева *Трудна жена* је, међутим, једна ужасна *faute de bon goût)*, истичу се надаље Ђорђе Јовановић са неколико врло спретно израђених фигура *(Остављена, Туга)*, и Симо Роксандић с једном врло агилном статуетом голог дјетета *(Изненађење)*, која је сливена у бронзу и у неколико опомиње на импресионистички манир Руса Трубецкога.

Бизарну представу о умјетности, која је нашла тако јака тумачења у пластици Мештровићевој, и која је углавном плод нездравих угледника из бечке *Сецесије*, пренијели су на поље сликарства његови више или мање даровити сатрудбеници: Мирко Рачки, Љуба Бабић и Томислав Кризман Овдје је стилизација на сваки начин умјеренија, народни јунак (Краљевић Марко) докопао се оружја и хаљина, у којима се више или мање води рачуна о мотивима народне ношње. Али, опет зато, у саставима гледалац назире нешто настрано и хетерогено, нешто,

што управо руши појам оног јединства између форме и тобожње садржине, на којем треба да се оснива умјетничко дјело. „Плаха кретања, сирове боје, презирање перспективе на првом плану, све то скупа — рекао је за ове слике један италијански критичар[1] — одаје адоптацију учитељских карактеристика кроз лични темпераменат његових ученика". Од Рачкога и Кризмана има, у осталом, и других кудикамо бољих ствари у двјема дворанама које су намијењене сликарству. Но сликарство је, укупно узето, много слабије заступљено него пластика. Наши сликари су још млади, као год и њихов заједнички народ. Они немају увијек оних одлика које обично карактеришу младост, то јест. искреност свјежину. Напротив, као да је већина њих заражена маном од које младост понајчешће пати, а то је нагон за имитацијом туђега и онога што се сматра као *dernier cri*. Шта више, понекад је та имитација тако очита, да се страни угледник може, тако рећи, да опипа руком.

На сваки начин, међу млађим, српским и хрватским сликарима, који су узели учешћа у овој изложби, право је да буду споменути: Петар Почек, родом Црногорац, ученик талијанског сликара Морелиа, који своме учитељу служи на част; затим Марко Мурат и Јосип Лалић, приморци, на махове врло срећни евокатори дубровачких сутона и његових блиставих обала; Михо Маринковић, такође приморац, у којега је кичица пуна симболâ и фантастичке сугестије; Ст. Тодоровић и Урош Предић, сликари конзервативнијег правца, но који опет часно заузимају своје мјесто у колу млађих и најмлађих.

И овим сам, ако се не варам, са ове *нашкг* изложбице на римској изложби, споменуо главније.

Кад бисте ме, госпођо, сада — након овог и одвећ суморног приказа — упитали које је опће значење имала, или ће га имати, ова велика међународна умјетничка смотра, ја бих се нашао у неприлици да вам одговорим тачно. Свакојако, особитих откровења на њој није учињено, нити их је ко очекивао; али су неки умјетници овом приликом дошли до јаче и шире афирмације своје индивидуалности. Једно се питање овом приликом може ипак поставити: каквим ли слутњама за будућност умјетности ова изложба даје повода, какве ли наде оправдава?

[1] A. Cinquini: *Il Paviglione serbo.* („Rassegna Contemporanea", guiqno 1911).

Кад се узме на ум тежња многих данашњих умјетника, да напуштају традиције и руше сва правила која иду затим да ограниче произвољност умјетничког замишљања и умјетничког стварања, одговор на то питање постаје врло мучан. За оцјену извјесних модерних умјетника и умјетничких праваца ништа, међутим, није тако значајно, као проучавање превртљива укуса у публици која те умјетнике мази, а донекле им и правац даје. Сјем врло ријетких изузетака, данас уопће превлађује трка за новим и настраним, непрестано мијењање умјетничких смјерова и шврљање чак на десно, час на лијево; час унапријед, час уназад. *Дивизионизам*, *поентилизам*, *симболизам*, тек што се ти разни правци бијаху излегли, а већ их нестаје са умјетничког зреника. Што ће доћи сутра и прексутра, то се још добро не зна.

Или ако се, у овај мах, може у опће што да зна, или барем по биљезима да суди, оно треба констатовати како бољи и бољи умјетници поступно напуштају ултра-модернистичке теорије, те се враћају опет на старо. Након толико лутања и јалова јурења за новим и незнаним, умјетност се канда обзире за собом, упире очи у прошлост. То се повраћање у крило традиције опажа не само међу умјетницима који стварају, но и публици која се за умјетност интересује. Реакција је, у осталом, сасвим природна данас, кад су дрски шарлатани и захукани снобови већ дотле догјерали својом рекламом, да „футуризам“ и „кубизам“ свијету приказују као озбиљне умјетничке правце.

Један велики француски писац који је уједно био и велики умјетник, Теофил Готјè, дошавши једаред — након многог тумарања по врзином колу романтике и дугогодишњег кокетовања са сјеверном митологијом — дошавши, рекох, једаред у Атину и угледавши пред собом класичне рушевине Партенона, викну као пред неким откровењем: „Dieu soit loué! La vue du Parthénon m'a gueri de ma maladie gothique!“

Надајмо се, госпођо, да се то исто догоди и многим данашњим умјетницима на домаку Вјечитог Рима, а пред рјечитим призором небројених, увијек младих његових умјетничких старина. Надајмо се, нарочито, да се то догоди даровитим гајитељима младе умјетности српске и хрватске.

Марко Цар.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Прилог за биографију Миљка Радоњића, Карађорђева министра спољних послова.

Миљко Радоњић, прешав у Србију, био је најпре писар, па је после одласка Југовића са Велике Школе заступио њега, предавајући историју света, немачки језик, и земљопис. У Народној Библиотеци налази се један део предавања из Земљописа: опис Француске, њеног уређења, закона, обичаја, итд., што ће по свој прилици бити извод из Радоњићевих предавања, која — ако су његова — могу му служити само на част. У Библиотекином каталогу наведено је, али ипак под знаком питања, да су то Соларићева предавања, што није могуће, јер Соларић није био професор у Београду. Радоњић је био професор од марта 1808—9, а затим је постао министар 1811. Кад је престао бити министар, вратио се понова за професора.

И Л. Арсенијевић-Баталака у својој историји, и М. Милићевић у своме „Поменику“ веле, да је Радоњић из рудничког округа. Али се из његове венчанице у Трсту види да је родом из Новог Сада, а у једном „свједочанству“ које му је издала трсганска општина, стоји да је родом из Карловаца. Радоњић је одмах после пропасти Србије 1813 године отишао у Трст, где с понудио да буде учитељ, и родољубива трстанска општина поставила га је за другог учитеља са првом платом од 450 форината годишње, а после годину дана по новој погодби, али сем те плате имали су родитељи давати по једну форинту за приватно поучавање. Као што се види трстанска општина није била штедљива према својим учитељима, што јој још више подиже њен и иначе велики углед у српском народу.

Одлазећи често у Трст, ја сам увек са највећим задовољством одлазио у ту најугледнију и најбогатију српску општину, и разгледао њену богату, и лепо уређену архиву, која је пуна драгоценог материјала, за културну и политичку историју једног дела српског народа. Како је лепу, и велику улогу играла трстанска општина, и њени поједини виђени чланови, довољно је само напоменути, да је ту налазио потпоре Доситеј Обрадовић, Павле Соларић. Вук Караџић добијао је

сталну пенсију од општине, и то пре но што му је држава српска дала, а сем тога новчано је помаган Карађорђев устанак. И данас најлепшу цркву у српству имају Срби у Трсту.

Знајући да је Миљко Радоњић био учитељ у Трсту, ја сам се обратио тршћанској општини да ми она прикупи податке о њему, у колико их буде имало у њеној архиви. И њен вредни свештеник Г. Никифор Вукадиновић био је тако добар и предусретљив, те ми је послао писмо које овде прилажем, заједно са уговором, венчаницом и сведоџбом о разрешењу.

I

Многопоштовани господине.

Из сачуваних аката у старом Архиву наше општине који се односе на школу, о учитељу Михаилу Радонићу дознајемо ово:

3 маја године 1814 Радонић је ступио у службу као учитељ наше школе по Уговору, чији тачни препис овдје прилажем. Радоњић је био учитељ друге класе, пошто је школа била дворазредна. Учитељ прве класе био је Димитрије Владислављевић (види уговоре његове са управитељима општине на талијанском језику под датумом од 1 (13) маја 1812 и 26 јула 1813).

О Радонићу нема даљих података, осим ако нећемо споменути акат надзорника за некатоличке школе у Трсту (Vincenzo Franul de Weissenthurn) од 9 маја 1817 у коме исти у име владе подјељује учитељима Димитрију Владисављевићу и Михаилу Радонићу признање за њихову ревност у настављању младежи грчко-илирске и у методу настављања којим су се служили.

Радонић није много година учитељевао у Трсту, јер године 1819 митрополит Стратимировић на молбу општине шаље јој за учитеља Јевтимира Поповића са писмом од 1 октобра. Поповић је и ступио на службу учитеља прве класе по *Контракту* од 1 новембра 1819. У даљим актима нема уопће података о учитељима све до године 1830, које су године били: Јероним Поповић, учитељ прве класе, и Димитрије Владисављевић, учитељ друге класе.

Из протокола пак вјенчаних ове општине види се да се Михаил Радонић вјенчао у Трсту 6 октобра 1829 са Ангелином, кћерком Драгутина Теодоровића. Овде прилажемо препис из протокола.

Ангелина то је она Анзолетица, Анцолета или Анђолета, коју Доситеј Обрадовић помиње у својим писмима Драги Теодоровићу и његовој жени Софији (Дела Доситеја Обрадовића. Државно издање, стр. 551, 553 и 556). Рођена је 25 маја године 1805, као што се види из протокола рођених ове општине.

Са одличним поштовањем.
свештеник Никифор Вукадиновић.

II

УГОВОР.

Данас под долупоставленим числом јест помежду племенитим обшеством Триестинским Сербским от једне, и Г. Михаилом Радонич от друге стране, сљедујушчи учебни уговор учињен и утвержден:

1. Прима се и обвезује се Г. Радонич јуности Сербској учашчејсја по сада поставленому расположенију науке и наставленија за втору классу назначена трудољубно, вјерно и ревностно преподавати, нраве себи вовјеренјих укрочавати, обхожденија управљати, једним словом о свем что се до просвјешченија и благообразованија њиова относи, настојавати и попеченије имати.

2. Обвезује се исти Г. Радонич науке предписане јежедневно — кромје Недјеље, праздников царских и четвертка — шест часов, сирјеч пре полдне от часа 8 до 11 а по полдне от часа 2 до 5, преподавати, и

3. Два испита јавна преко године — један при концу марта а други у почетку септембрија месеца — чинити, и после свакога испита по 10 а не више дана отмор или прохлаждение школско дјеци допуститити. — А равним начином и

4. Племенито обшчество Сербско обвезује се от своје стране реченому Г. Радоничу за труд и настојаније његово ове прве године дати четир-сто петдесет флоренов сребром, а по истеченију тога времена како се у том сагласе.

5. Кромје предречене плате опредјељава се истому Г. Радоничу от свакога ученика по један фиорин месечно у име особитога — приватнога — поученија, које родитељи имају свак за своје дјете давати.

6. Обје стране дужне су себи взајмно на четир месеца предварително своје за будушчи год мњеније и намјереније

изјавити, да и једна и друга страна за благовремено нуждне мјере предузети може.

Тако закључено, и два равногласна уговора написана

У Триесту дне 3 маја
1814 года

Михаил Радонич,
учитељ вторе класе,
Giorgio Teodorovich
M. Kurtovich

III

ВЕНЧАНИЦА.

По трекратному в церкви оглашенију, и ни једином препјатствију, обрјетшусја, обручисја и венчасја Жених Михаил Радонић родом из Новог Сада *Жител* Триестински, *невјестоју именем* Ангелина, *дшчерију* Драгутина Теодоровића *Житеља* триестин., *Мца и дне под љетом поставленнаго, чрез мене Јереа* Петра Вучковића, капелана *церкве свјатаго* Христова Спиридона *в* Триестје, сушчија: *Кум бист им* Матеји Драгичевић родом из Боке Которске, *Жител* Триестински, *иже и свидјетелствует со мнију* горје помјанутим капеланом јако обое првобрачно сут.	*1829 Мца* октоврна *дне* 6го

IV

СВЈЕДОЧАНСТВО.

Којима ми ниже потписани садашњи Главари Грчко-Илирическе Општине која се находи у слободном граду и пристаништу Трсту отпуштамо по својој слободној вољи ову нашу свједоџбу у хатар Г. Михаилу Радонићу, родом из Карловаца у Срему, због заслуга које је стекао у току непрекидних шест година, у својству професора при нашој народној славено-илирическој школи у овоме граду, који је васпитао у разним језицима многе младиће наше Нације који обећавају веома значајне успјехе, и да је он за то вријеме знао очувати свој врло поштен карактер, а да нам никада није дао ни најмањи повод у противном смислу. Оволико свједочимо у хатар чисте и праве истине са овим нашим свједо-

чанством, снабдјевеним обичним печатом наше Општине еда би се њиме могао послужити свакуда у својим потребама.

У Трсту 16. октобра 1819.

Главари Грчко-илирическе овдашње општине

(S.S.) Петар Теодоровић
Михаил Вучетић
Александар Раћенковић.

Износећи ове податке о Миљку Радоњићу, надам се да ће они макар мало попунити његову биографију. И као професор Велике Школе, и као Карађорђев министар, Радоњић је заслужио да потомство више зна о њему.

Добр. М. Ружић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Г. М. Мурко о епским пјесмама босанских муслимана.

Bericht über eine Bereisung von Nordwestbosnien und der angrenzenden Gebiete von Kroatien und Dalmatien behufs Erforschung der Volksepik der bosnischen Mohammedaner, von Prof. Dr. Matthias Murko. (Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-Hist. Klasse, 173 Bd, 3 Abh.) Wien, 1913.

Bericht über phonographische Aufnahmen epischer, meist mohammedanischer Volkslieder im nordwestlichen Bosnien im Sommer 1912, von Dr. Matthias Murko. (Nr. XXX der Berichte der Phonogramm-Archivs-Kommission der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien). Wien, 1912. (Погрешно мјесто 1913).

Г. М. Мурко бавио се чешће проучавањем наше народне поезије и писао је о том неколико пута; о муслиманским епским пјесмама држао је прије четири године једно нарочито предавање у Берлину и објавио га послије тога. (О њему је у овом часопису реферисао Г. А. Арнаутовић, књ. XXII, стр. 387—390). У августу и септембру 1912 он је, помогнут од балканске комисије бечке академије, проучавао специјално по босанској Крајини и околним дијеловима Лике и Далмације епску поезију наших Муслимана, њен карактеристични крајишки дио. Оба ова извјештаја дају кратке реферате о

том проучавању; посебно дјело са свим потребним научним апаратом биће објављено доцније у издањима балканске комисије.

Не имајући згоднијих веза у земљи Г. Мурко је прибављао своје експерте помоћу которских уреда и радио је с њима у већини случајева у њиховим просторијама, понекад чак и у присуству политичких чиновника. За нас је отуд лако појмљиво што се Г. Мурко није увијек могао да нађе са српским пјевачима и што о њиховим пјесмама нема много ближих података. Да је народна епска поезија тога краја и у православног дијела нашег народа од нарочите важности и велике интересе показао је са два занимљива примјера Г. Петар Кочић. („Босанска Вила" 1909, стр. 278, 280). И не само то. Хватајући народне пјесме, њихову мелодију и пратњу у фонограф, Г. Мурко је на једном мјесту осјетио сам како је присуство и наговарање престојника штетило присебности пјевачевој. Ја бих то претпоставио и код плата 31, 32, гдје је невјероватни сразмјер између диктованих и изговорених стихова непојмљив обичним тумачењем варирања. Збуњеност тежака Османа Карабеговића пред апаратом и господом, међу којом је диктат писао један порезски чиновник, објашњава потпуно његову несигурност. Коликогод сам пута ја лично радећи на терену прилазио људима са чиновницима, или кад сам био у таквој функцији, стално сам осјећао извјесно неповјерење и повученост и увијек сам постизавао мање него ми то успијева иначе.

Почињући сабирање и проучавање наших пјесама са фонографом, Г. Мурко је отпочео први једну нову етапу у тим студијама и имао је већ на почетку релативно добре успјехе. Несумњиво је тачна његова утврђена констатација: „да су све наше епске пјесме, какве их у великом броју имамо штампане, биле у ствари само једном тако пјеване, односно диктоване". Нема пјевача који ће једну исту епску пјесму два пута саопштити без икакве измјене, бар стилистичке. Међу тим, у схватању свих могућих одступања ја не бих никако могао до краја дијелити мишљење Г. Мурка. Кад један пјевач једну исту пјесму, њене карактеристичне и важне и увијек сталне прве ријечи три пута различито саопштава, и то различито не само у реду ријечи или измјени епитета, него и по садржају, то онда

значи, да он пјесму не зна сигурно или да је потпуно збуњен. (То је од оног пјевача Османа Карабеговића!):

Бег Османбег рано подранио.
Бег Османбег на бедем изиђе.
Бег Османбег гледа низ Посавље.

Та три почечка једне исте пјесме код једног истог пјевача апсолутно је немогуће схватити као просте варијанте; напротив, мени се чини, да су друга два стиха наставци првог, само је збуњени пјевач, можда услијед незгодног тражења да се пјесма понови, почео да мијеша.

Како су у оба ова извјештаја дати само резултати властитих опажања и проучавања, то су наравно изостала за сад пишчева детаљнија тумачења и разлагања извјесних питања која су потакнута баш у тој области у којој је он радио, као Лескиново тумачење мијешања дијелеката у муслиманским крајишким пјесмама. Због тога је у неким питањима незгодно казати дефинитиван суд и о извјесним пишчевим закључцима, јер не знамо свих његових разлога и података. Мени не изгледа оправдана његова подјела муслиманских епских пјесама у два типа: крајишки и херцеговачки. Херцеговачке муслиманске пјесме, у колико нијесу пренесене из Крајине и Средишне Босне, нијесу ништа друкчије од српских јуначких пјесама, од којих имају дикцију, епитете, опште схватање радње и нарочито релативну краткоћу, осим по извјесном специфично муслиманском моралу и лексикону. Босанске муслиманске пјесме, које се нарочито пјевају у Сарајеву и западно од долине ријеке Босне, особито у Крајини, имају у ствари свој круг јунака, свој морал, своје схватање радње, често чак и нешто своје технике. Осим стиха, језика и извјесне утврђене пјевачке технике, који указују на стваралачки утицај наше поезије, све друго је у тим пјесмама прилично самостално. Крајишки тип Г. Мурка по мом схватању је карактеристични тип муслиманске поезије у Босни у опште.

О животу народне поезије данас, о главном предмету ових својих студија, даје Г. Мурко неколико врло занимљивих података. У Хрватској и Лици народна пјесма ишчезава потпуно; слијепци, који се врло ријетко сретају између Сења и Карловца, пјевају мјесто уз гусле уз хармонику, а најславнији пјевач све Хрватске и Славоније пјева осим уз гусле још

и уз виолину и гитару и у фрулу и окарину. Стихови које наводи од Миле Ходака, не изгледају ми сигурни. Или је можда Ходак лош пјевач, и навођење оваквих десетераца даје знак очите декаденције и расутости народне пјесме у тим крајевима?

И говори својему господар[у].
Да је коме стати па гледати бил[о]
Чујеш мене млада генераловица.

Пјесме се пјевају уз гусле са по двије струне, али изгледа да тај обичај није од велике старости, док муслимани и дјеломично и православни и католички пјевачи пјевају и уз тамбуру са двије металне жице. У Херцеговини је као опште правило да се уз гусле пјевају епске, а уз саз, шаргију лирске пјесме.

Међу босанским муслиманима у Крајини налази се још приличан број пјевача; у цазинском котару има говото свако село по једног. Готово сви имају стално занимање, а пјевање им је узгредна зарада. Изненађење за Г. Мурка било је кад је нашао да и неки бегови пјевају народне пјесме. У нас то раније није схватано као просјачки занат, а у Херцеговини још ни сада. Чувени јунак из херцеговачких устанака војвода и прота Богдан Зимоњић радо је и добро пјевао уз гусле и у ширем друштву; тако се прича и за великог војводу Мирко Петровића, оца Краља Николе I. Ја сам толико пута слушао пјеваче уз гусле, али у Херцеговини нисам осим слијепаца наилазио никад, да су здрави људи своје пјевање наплаћивали, као што је случај у Босни. Примали су част, како се вели, „у нарави“, вино, каву, ракију, ручак или конак, ако су на путу.

Врло су важна и занимљива саопштења о пјевачким учитељима у Крајини о онима што воле да пуне радњу и ките јунаке (један је говорио: „накити момка, коња, нећеш му за своје паре куповати“), док су други желили да се „схвати језгра“. Има и врло корисних података о пјевачима на беговским дворима, о некој врсти дворских пјевача. Не само да је Дед-ага Ченгић, син Смаил-агин, имао свог пјевача, него се то наводи и за Смаил-агу. („Босанска Вила“, 1908, стр. 163). Само држим, да још није тако сигурно да се „почетак пјесама има тражити у феудалним круговима“. Напротив, прије

изгледа да су феудални кругови примили пјесму и пјеваче као опробано средство за популаризацију.

Што се тиче пјевања народног десетерца било би од користи, да у свом дјелу Г. Мурко приложи ноте мелодије. У „Наставнику“ 1908, стр. 295—6, давши мелодију гусларског десетерца у Херцеговини, ја сам показао и падање деветог слога (који се често „гута“) и дизање десетог, да се изједначи с новим стихом. Г. Мурко наводи да пјевачи у Крајини гутају десети слог, а да му је је један херцеговачки пјевач говорио, „да они задњи слог десетерца бацају на почетак новог стиха“.

У Крајини се у народној пјесми мање пјева о новијим догађајима. У петом деценију прошлог стољећа то је изгледа био обичај, бар у средњој Босни. Прије неколико дана дао ми је на преглед збирку покојног М. Шуњића директор овдашње фрањевачке гимназије Г. Др. Јулијан Јеленић, и у тој збирци, купљеној негдје око 1857 године, ја сам нашао једну, по свој прилици сарајевску, пјесму, која је пјевала скорашњи догађај: јунаштво једне нападнуте дјевојке. У Мостару је то чињено и доцније. Одмах иза грчко-турског 1897 године пјевало се о Етхем-паши, како „књигу пише“ и полази славодобитно да до краја сатари Грке. У нас се у Херцеговини, у опште, народна пјесма још прилично држи. У свеце чује се у Мостару готово увијек у каквој кафани за простији свијет или у механи како неко пјева уз гусле, уз врло пажљив аудиториј, док у Бањој Луци гоне пјеваче.

У Далмацији се народна пјесма држи боље него у Хрватској; пјевачи су за плаћу слијепци и кљасти, док здрави људи пјевају ради забаве. Као далматински специјалитет су сљепице жене, које иду од мјеста до мјеста пјевајући народне пјесме. У Сарајеву је Ана Бугариновић знала до 100.000 народних стихова (највећи дио своје врло богате збирке има од ње Г. Н. Кашиковић), али јој певање није био занат. И у Далмацији су обичне гусле са двије струне и рјеђе тамбуре.

Примјер како се пјесма расипа имамо овдје врло згодан. Г. Мурко је у Бихаћу забељежио пјесму:

Пиће пију аге Сарајлије
У Сарај'ву крајем жељезнице.

То је позната и популарна сарајевска пјесма:

Вино пију аге Сарајлије,
На Илиџи покрај Жељезнице.

Заборавило се да је Жељезница поток у Илици и притока Босне и онда се отворила слика како су аге засјеле негдје ваљда на жељезничкој станици, или украј пруге, не осјећајући, како то квари сав интимни утисак пјесме. Исквариле се, даље, и име. Треба Бесарина Сара, не Басарина.

Још једна примједба. *Чардак* није Grenzwachthaus, него љетњиковац или варошка кућа с отвореним доксатом. Не каже се *сапјевати пјесму* (стр. 32) него *спјевати*, или као у Херцеговини *складити*.

Занимљиви извјештаји Г. Мурка имају много нових података и заслужују нарочиту пажњу. Има велик дио детаља и напомена које ми овдје нијесмо ближе наводиле, желећи да истакнемо само најважније у њима. Према свему судећи, ново дјело Г. Мурка биће биће стварна добит за проучавање наших народних пјесама.

Владимир Ћоровић.

—

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Проучавање душа.

Премијера „Оног старог“, од Жоржа де Порто-Риша, у Народном Позоришту.

Необична драма о страдању једне несрећне супруге и раним патњама једног прерано зрелог дечка имала је значај открића за публику, која годинама прати чисто забаван француски репертоар На позорницу су, у низу патетичних сцена, изнети нови облици живота и обележене неслућене компликације душе. Драма је дала истину која се од свакидашњег живота није очекивала. Душевне тајне су откриле недогледност својих дубина, и свакидашњи живот је брижном гледаоцу изложио трагику своје упрошћености.

„Онај стари“ је велика драма емоције и мисли, велика поема љубави и љубавног јада. У њој се проучавају две болне душе, са озбиљношћу филозофа и великом аргументацијом о психолошком наслеђу бола. Драма садржи и читаву једну теорију о животу: фаталистичку теорију о неизбежности страдања на које природа осуђује човека, дајући му склоност ка болу.

Цео комад представља једну дугу анализу, дуго реконструисање личности из психолошких елемената који сачињавају њихову природу. И сама фабула представља, у ствари, резултат те анализе, пошто се јавља као неизбежна последица онога што је у психологији личности пронађено. Драма је, због тога, можда мало дуга и недраматична, ако се као целина посматра; али недостатак техничке комбинације модерних драма накнађују многи и многи драматични ставови о људској души, које она садржи.

Драма се догађа у Визилу, недалеко од Гренобла, у кући штампара Мишела Фонтанеа, који се настанио у Визилу пошто се материјално упропастио у Паризу. У дому влада спокојство, после дугих немирних година. Док није потрошио новац којим је располагао, Мишел Фонтане је био рђав отац и недостојан муж; забављајући се у Паризу, он је заборављао и своју жену и свога сина, који су делили тугу у самоћи. Али је нужност догађаја, променивши место боравка, променила и његове навике. У Визилу, Мишел се стварно поправио, не наилазећи на искушења, којима није могао да одоли у Паризу.

То је задовољан човек који има много смелости, али мало осећања дужности. То је грешник који није лишен срца. Он не зна граница своме лакоумљу, али прати са саучешћем бол својих жртава.

У часовима које је он проводио заборављајући на своје дужности, његова жена, очекујући његове позне доласке, васпитала је његовога сина у тузи и плачу. Материнска љубав је била за њу једино прибежиште у несрећи. У мало створење које јој је било друг у дугим часовима, када је мислила на човека кога је волела силно, она је унела сву своју болну душу. И мали Августин је од ње наследио, као главну тенденцију свога бића, велики немир срца, нејасну потребу за љубављу, визију далеке љубавне среће.

Породично спокојство, успостављено материјалним поразом господина Фонтанеа, затекло је то необично дете као већ одраслог дечка. Кад драма почиње, Августин има шеснаест година. Васпитан у тузи и самоћи, он је већ зрео младић, посвећен, преко књига, у све тајне живота Главна склоност његовога бића почиње да се буди, али она још налази излива само у читању „Ромеа и Јулије“ и слушању

музике Берлиозове. Његова мајка, својим опхођењем, које је више другарско него материнско, несвесно појачава његове душевне особине.

Први чин драме излаже још увек спокојан живот породице Фонтане. Али се у другом чину трагична прошлост почиње да буди, појавом једне доброћудне жене која у тихо визилско склониште уноси успомене на Париз. Госпођа Ален, враголаста Парижанка, која је у Паризу била познаница госпође Фонтане, долази у Визил да прими наследство. Тереза, коју дугогодишњи бол, као будна стража, обавештава о опасностима које јој прете, унапред страхује од боравка те жене у Визилу. Она се труди, да госпођу Ален што више одстрани од куће. Али се њене жеље противе жељи малога Августина, чије цело биће слути у веселој жени своју дубоку сентименталну везу. Госпођа Ален остаје као гошћа у кући, и својом појавом буди у Мишелу Фонтанеу „оног старог“.

За три недеље њеног боравка, Мишел Фонтане, под утицајем веселости, постаје други човек. Једна по једна скрупула у њему се гаси, као некада. Уложивши сву безобзирност и смелост ранијих времена, он постаје љубазник госпође Ален, коју његов син почиње да воли.

Тереза слути шта се догађа. Љубомора, коју у њој буди подозриво понашање њеног мужа, појачава њену проницљивост и изоштрава њено оштроумље. Она је толико уверена да је муж вара, да од њега самога лако изнуђава признање; али се, ипак, не усуђује да госпођу Ален изагна из куће, због привржености коју њен син према њој показује. Ради задовољства свога сина, који о госпођи Ален већ говори трагичним гласом, она пристаје да носи свој бол и даље, не слутећи да тиме гура свога сина у несрећу, у место да му прибави задовољство. Обдарен проницљивошћу своје мајке, Августин увиђа брзо да је његов отац љубазник жене коју он воли. Сузе његове мајке обавестиле су га, прве, о томе. Несрећан, он се решава да умре, и одлази, пред непогоду, у планину, после једног дирљивог опроштаја са госпођом Ален.

Докле се Августин вере по планини, Мишел и Тереза траже сигуран пут да Августина, који сумња, ослободе патње. Мишел треба да отпутује. Али за време тога последњег објашњења непогода, напољу, почиње да бесни. И под утицајем страшне буне елемената у природи, Мишела и Терезу обу-

зима од један пут иста слутња: да је Августин отишао да умре. Идеја о опасности, у којој се налази његов син, осваја Мишелов дух све више. Од један пут, ток његових мисли, који је био упућен на последњи састанак са госпођом Ален, ремети се; његова резоновања, раније добро конструисана, бркају се. Мноштво ситних појединости, дотле незапажених, долази му у сећање. И самртан страх га хвата.

У то, пред њих, престрављене, доносе Августиново тело. Очајан, Мишел покушава да се убије, и полази из куће с речима: „Збогом, Тереза; никад више нећеш чути за мене". Али га она задржава. „Не иди, каже она. Не могу".

Сви ти догађаји, који носе отисак најобичнијег живота, испричани су са необично јаком логичношћу и са ретко лепим песничким излагањем. У „Оном старом" има неколико дијалога, који се могу обројати у најлепше странице драмске књижевности. То су сцене између Мишела и Терезе у трећем чину, између Августина и Терезе у четвртом чину и између Терезе и Мишела у петом чину. Сви они откривају високу песничку инспирацију и необично познавање људске душе.

Али поред свих тих лепота и дубина, „Онај стари" није могао имати код нас успех који имају добро конструисани комади француског модерног репертоара. Да би такав успех могао имати, он је и сувише сложен и необичан.

Начин, на који је драма писана, могао је донекле изазвати и разочарење код великог дела публике. Сви њени чинови одигравају се на једном месту; у њој нема великог декора и бурних сцена, које одржавају публику у нервозном расположењу и страховању. Живот ту тече природно, без помоћи драмске теорије, и свака личност носи своју судбину. А поред тога, велика љубав, која се у њој прича, не појављује се у облицима које смо навикли да на позорници виђамо. То није фриволна љубав између човека и жене, која заузима тако важно место у савременој драмској индустрији: то је велика људска љубав, трагична љубав, са свима својим компликацијама, пожртвовањем, себичношћу, сажаљењем.

И облик и садржина драме морали су, сасвим природно, бити необични онима који у позориште иду ради забаве. Уместо да се, вештом комбинацијом појава, ствара драматична акција, у „Оном старом" дивним језиком, ретким стилом,

врши се једна дуга анализа осећања. И та сентиментална анализа, која местимично замењује акцију својом драматичношћу, диже вео са тајни, разјашњава душе, и на крају комада, заједно са једним свршеним догађајем, пружа целину једног трагичног живота.

Далеко својим животом од средине у којој се драма догађа, ненавикнута на анализу осећања у свакодневном животу, наша публика није могла довољно заволети једну трагедију тумачења душа, али је наслутила психолошку истину и осетила бол сентименталног страдања.

Приказ је био брижљиво спреман, али није био до краја спремљен. Било је много нетачности и погрешних тумачења; било је произвољних скраћења, која ометају смисао. У главном, одликовали су се Г. Гавриловић, који је у почетку био нешто мало несигуран, и Г-ђа Таборска, која је са много топлине глумила преварену жену и несрећну мајку.

Г-ца Бандићева је још увек само талентована почетница.

Коста Луковић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Арбанаски упади у Србију. — Бугарско-турски мир.

На конференцији амбасадора у Лондону руски амбасадор је рекао, кад је конференција закључила да се створи једна нова држава на Балкану, Албанија: „ни мање државе ни већих мука“, мислећи на све оне тешкоће и мене кроз које је пролазило ово питање докле се дошло до познатог резултата. Француски амбасадор Камбон додао је одмах: „Ове тешкоће су мале према онима које ће тек доћи на Балкану због овога“. Кажу да је један трећи амбасадор тада рекао: „ако, ако, злу не требало!“ Почетком августа конференција амбасадора у Лондону завршиле је све своје послове о Албанији, а готово крајем истога месеца, Арбанаси су упали на територију Србијину, удружени са бугарским четницима и вођеним неким бугарским официрима.

Напад на нашу границу и упад на нашу територију привремена арбанашка влада и њени пријатељи су хтели да обја-

сне као утанак Арбанаса на нашој територији, а доцније као један гранични догађај који је изазван са наше стране бављењем наших трупа на арбанаској територији и забраном приступа Арбанаса на српске тргове у Дебру и Ђаковици. Међутим, многим чињеницама је утврђено да је напад на српску границу и упад у српску територију спреман још из раније и да је у томе најживљега удела имала баш валонска влада, нарочито њега два члана Хасан-беј и Иса Бољетинац. Податци о томе су врло значајни. Крајем месеца јуна српска влада је скренула пажњу кабинетима Сила на агитовања која се врше из Валоне, где се тада бавио познати убица Бориса Сарафова Јане Сандански. Сандански је водио преговоре са провизорном владом о организовању чета и упаду њихову на територију Србије. Докле је он те преговоре водио, дотле су на српско-арбанаској граници водила агитацију највиђенији Арнаути, призивајући виђеније Арнауте са српске територије и растурајући оружје и усмене прокламације. У другој половини августа Велике Силе су учиниле представку у Београду да се Арбанасима са арбанаске територије допусти слободан долазак на тргове у Ђаковицу и Дебру. Српска влада је дала наредбу да се допусти слободан приступ Арбанасима у та два места ради трговине. Како су Велике Силе тражиле од Србије да повуче своје трупе са арбанашке територије на којима су оне држале неке стратегијске тачке у интересу сигурности на српско-арбанској граници, Србија је наредила да се трупе повуку на десну обалу Црнога Дрима. Почетком септембра месеца већ се јављају озбиљни знаци да се упад спрема. Неколико бугарских официра и војвода четничких налазе се у Елбасану, ту опремају последње четнике, дели се храна, муниција и сад већ легендарне, балканске бомбе. Докле је Србија скретала пажњу Сила на те припреме, дотле су већ и упади били извођени. Арбанаси, под вођством официра, прелазе Црни Дрим, и од Љуме до Струге улазе на српску територију, мећући све под нож и предајући огњу све хришћанске домове. После оваких упада, који су одбивени брзо пошто је војска дошла, српска влада је била начисто да су они спремани на територији Арбаније и помоћу са стране, и у очигледној намери да Србијину снагу слабе и не допусте јој корисно прикупљање.

Нови догађаји ове врсте у Европи су чинили исти ути-

сак и у Србији, али европски кабинети су одмах стали на становиште Лондонске Конференције. Другим речима признали су право Србији да са своје територије одагна арнаутске нападнике, али да треба да поштује границу Арбаније онакву какву је амбасадорска конференција у Лондону одреди. Они су ово чинили да би предупредили могућне заплете, јер су творци Арбаније били у страху да Србија не науми да увећа своју територију поново на рачун Арбаније. Аустроугарски представник у Београду скренуо је, и ако у сасвим пријатељској форми, пажњу Србији на озбиљне последице једне војне акције противу Арбаније, ако би ова имала за сврху да мења одлуке лондонске конференције амбасадора. Други представници Сила нису чинили никакве кораке овавквога карактера.

Србија је морала да, уз војничку експедицију ипак, разуверава европске кабинете о томе да она неће нове заплете истичући нове територијалне захтеве. Она је дала изјаву да она за тим не тежи, него да хоће само да силом истера упадаче и енергично поврати ред на граници према Арбанији. Али, једновремено је с том изјавом дала и другу: да јој је потребна једна стратегијска граница према Арбанији, како не би у будуће имала оваквих догађаја. Како је граница коју је лондонска конференција амбасадора израдила, неодређена и изломљена, то ће међународној комисији за дефинитивно утврђивање те границе бити у задатку да ту границу повуче тако да се више не би могли садашњи догађаји понављати. Ако Европске Силе желе доиста мир, онда ће се и то питање лако регулисати у смислу у коме Србија тражи.

Уговор о миру између Бугарске и Турске је сада свршен. Поред онога што је раније о границама уређено Турска и Бугарска су регулисале питање о амнестији и размени заробљеника, јер је мноштво људи сада прешло под турску управу понова, а било заостало доста заробљеника у тренутку када су односи између Турака и Бугара дошли до затегнутости. Трошкови око издржавања заробљеника стављени су на терет држава које су заробљенике издржавали. У уговору је даље расправљено и питање о поданству поданика тиме што је остављен један рок од четири године досадашњим поданицима да бирају за турско или бугарско подан-

ство. Даље је регулисано питање о бугарским црквеним општинама и о турским сличним општинама на бази узајамности, тако да ће положај муслимана у Бугарској бити данас нешто бољи него до данас. Питање о црквеним имањима, задужбинама, (имања која су познати под именом вакуфска имања) у уговору су повољно решена за Турску, јер до сада су та питања чинила велике тешкоће. Уређено је у овоме уговору и питање које се тиче размене, куповине, продаје, уступања непокретнога имања у међувремену од октобра прошле године до овога закључења уговора. Што се тиче жељезница, уговор је одредио да Бугарска прими све обавезе, права, дужности које је Турска имала раније на делу који ће припасти Бугарској а својина је Друштва Источних Жељезница. Уз овај уговор, који није баш сасвим за Бугарску повољан, има два додатка у корист Бугарске. Турска влада је показала готовост да у ономе делу Тракије који ће остати Бугарској дејствује на становништво да се оно потчини бугарској управи. На железници Мустафа - Паша—Једрене—Дедеагач режим остаје исти као и пре рата бугарско-турскога све донде докле Бугарска и Турска не саграде друге жељезничке путеве до Јегејскога Мора. Бугарска ће имати права за време мира, и докле не подигне ту жељезницу, — што мора бити најдаље у року од десет година — да превози старом жељезницом, као и Марицом, рекруте, трупе, оружје, муницију, храну и друго. Неколико још других протокола и чланова у овом уговору имају да регулишу трговачке односе између Турске и Бугарске, гранична питања, нека верска питања (о мешовитим браковима, о насилноме турчењу или покрштавању).

После закључења овога уговора односи између Турске и Бугарске су довени у нормалан ред. Могућно је да ће Бугари и Турци ради старих рачуна правити какве ефемерне заједничке конбинације противу својих суседа, али у трајност бугарскога и турскога пријатељства нико не може тврдо веровати. Интереси та два народа су од увек били супротни, и они ће такви и остати.

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Moje Simpatije“. — Г. Марко Цар публиковао је досада три књиге „Mojих Симпатија“. Из те три књиге направљен је избор, и сада штампан у Задру. („Moje Simpatije“. Književne slike i studije. Odabrano Kolo. Zadar, 1913). Издавач је задарска књижара Е. Шенфелда, која је узела на се да латиницом изда известан број наших дела ћирилицом штампаних. У овој књизи Г. Цар је дао оно што му је најбоље у његовом критичком раду, студија о домаћим писцима нашим (Његош, Љ. П. Ненадовић, Медо Пуцић, Стјепан М. Љубиша, Змај Јован Јовановић, Војислав Илић, Милорад Митровић, Симо Матавуљ, Лаза К. Лазаревић, Никола Томазео, Љубомир Недић, Натко Нодило). У нарочитом предговору Г. Цар говори о овом издању и излишно полемише с неким уличким писцима које он једини удостојава пажње. Иначе, књига ће добро доћи оном делу нашега народа који чита латиницом. Добар је знак што је у последње време све већи број прештампавања са латинице на ћирилицу и са ћирилице на латиницу. То казује да мисао народнога јединства није више једна лепа идеја неколицине људи но стварна потреба ширих слојева. X.

„Гедеон Јосиф Јуришић“. — Г. Димитрије Руварац, у свом „Архиву“, штампао је расправу „Гедеон Јосиф Јуришић, игуман, писац „Дечанског Првенца“. Ту своју расправу оштампао је у засебну брошуру. Г. Руварац је ту изнео занимљив живот и патриотски рад овог нашег калуђера из прве половине XIX века, о коме се врло мало знало.

К.

„Ручни рад“. — Као 11 свеска социјално-педагошке библиотеке „Будућност“, изишла је књига „Ручни рад као подлога хармонијског образовања и васпитања“. Писац је Роберт Сајдел, а преводилац Свет. Томић. Јасно и убедљиво излаже се у овој књизи смисао и потреба ручнога рада у школи, у школи онаквој каква треба да буде. М.

Румунија и Балканско Питање. (La Roumanie et la question balkanique, opinions nationales-libérales, Bukarest 1913). — Неколико говора и чланака у којима су изражена мишљења румунске либералне партије. Та мишљења су позната, и имају карактер пропагаторско-националистички, и малко су наперена противу конзерватора румунских. Ин.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.
Књига XXXI, број 8. — 16 октобар 1913.

ЈЕ ЛИ МОРАЛО ТАКО БИТИ?

Доктор Милутин Јовановић, председник суда у Митровици, био је прави господин. И по фигури и по души, и у кући и на улици и у суду, и по образовању и по имању.

Пун, али због своје висине ипак витак и окретан човек, највише четрдесет и неколико година стар, нарочито неког цезарског хода и држања, поносито усађене главе и отменог мирног лика, кратко ошишане проседе косе и округло подсечене још сасвим црне браде. Златне наочари су необично допуњавале пријатност његовог лица, и по мало кокетно се усадиле на грбавом носу и пред крупним, дугуљастим, црним његовим очима. Лети увек у оделу од сирове свиле, а зими у варошкој бунди која је стајала хиљадама круна. Али та пробраност у оделу није долазила отуд што би Јовановић био неки кицош, него отуд што се Милутин Јовановић друкчије не би могао ни замислити.

Напротив, био је то не само веома озбиљан, него чак учен човек. Говорило се да својим друговима, бившим ђацима гласовите пиаристанске гимназије у Сегедину, пише на латинском језику писма одличне садржине, и, кад је добро расположен, здрави својим гостима исто тако латински као и српски. А на берлинском университету направио му је један професор комплименат да говори немачки као Гете. Међутим, он

је највише волео природне науке, и дубоко у ноћ би седео и читао Дарвина, Бихнера, Хекла и Молешота, и знао о монадама и монерама можда више него какав Хеклов ученик.

Био је Јовановић чак помало и чудак, или бар своје врсте човек. Живео је повучено, долазио у додир са веома малим бројем људи, бавио се у слободним часовима понајвише код куће, књигама или децом, и, понекад, музиком. Јовановић је наиме био и одличан свирач, али је свирао, Бог зна из којих разлога, веома ретко, понајвише у вече, кад се и кућа и улица утиша, и свирао је увек самом себи. Кад би сео за свој грдно дугачки Безендорфер, и, згрбивши тело и обривши главу, одсвирао коју симфонију или сонату, или за хармониумом који ораториум или реквием, то је било тако свирање да би се на прстима довлачили под прозоре, и у суседству се данима говорило да је свирао господин Милутин Јовановић.

У четвртој години брака остао је удовац, са двоје мале, мајушне дечице, Миланом и Иваном, око којих се савио на један женски нежан и болећив начин, и предао се тим немоћним ситним црвићима као права мајка, можда тако као ниједна мајка. Поред свих обичних средстава, напатио се много и тешко, нарочито кад би које дете занемогло, али му никада, ни у сну, ни у шали, ни у срџби, није долазило на ум да се по други пут жени. А да се неко нађе да му из далека спомене да ће то можда ипак доћи на ред, и да га посаветује да је боље довести маћеху док су деца сасвим мала, ко би то смео учинити, ко би се усудио саветом или опоменом унети се у живот господина Милутина Јовановића!

Милану је било десет, а Ивану девет година, али су обојица свршавали четврти разред основне школе. Иван је, према очевој жељи да браћа остану заједно, пошао у школу годину дана раније. Било је то јако, здраво, одлично развијено и веома бистро, а и веома лепо дете. Сушти отац, већ и по томе што је сваку арију одмах обема рукама одсвирао. Милан је, напротив, био бледо, нервозно дете своје мајке, њеног танког, уморно савитљивог господског стаса, и њених великих, сетних плавих очију. По памети је био много паметнији од паметног Ивана, имао ону понекад непријатну памет малокрвне, бледе деце. Три године је имао кад је сам, из новина, научио читати, и сасвим течно, наравно само штам-

паним словима, писати. Сам је проналазио како сат иде, како чекрк на шлепу диже робу, и како пушка пуца. А сада је радио рачунске задатке целој Митровици, и множио и делио у глави с таком тачношћу и брзином да је човеку мучно било слушати га и гледати набрано чело тога танушког малишана.

Отац их је обожавао, до неситости их волео и једно и друго; али би мали математичар, понекад, на тренутак, канда ипак потиснуо малог музичара у неки, такође врели буџак врелог очинског срца Милутина Јовановића. Од своја два синчића, чешће је спомињао старијег, са сузама у очима је знао причати о Милану, и ишао би тада често до очинске наивности. Многи пријатељи Јовановићеви морали су да чују како је Милан, у двадесетом месецу, кад су му пружили две чоколаде, тражио: дај пет, осам. И затим, кад једва навршио другу годину, и отац једном приликом наредио кочијашу да их провоза до Три Кључа, Милан му се окренуо с речма: „оце иде Лиан цетили куца“.

С том децом, ето, живео је Јовановић, миран и задовољан, и у сваком добру, а изгледао је да никад ништа пожелети неће. Видело се на њему да сија и блиста од поноса и радости кад поведе за руку своје укусно и чисто одевене мушкарчиће, и, мало од шале мало од збиље, почне с њима да расправља морал или педагогију неке казне или неког поступка Господиновог, (учитеља IV разреда). Уживање је било гледати ускочоперене малишане, слушати брбљивог и живог Ивана како доказује да Милан ништа не види као што треба, а Милана опет, како мирно и с иронијом решава спор, да је то увек тако кад трећошколци иду у четврти разред. Али у том тренутку опасне дрскости Миланове, отац би учинио предлог да се иде на сладолед, у парк, тамо где музика свира, и браћа би се одједаред помирила, и скакућући тражила најкраћи пут до посластичарнице, и тамо Иван, заборавивши на други шнит сладоледа, пречучао цело време уз циганског примаша, а Милан се напревртао и напогађао слика из страних илустрованих листова. А затим би се дигли, одшетали својој лепој, чистој и удобној кући, и наставили једноставни, тихи живот оца који је срећан у себи и у деци, и деце која су у оцу гледала звезду мудрости и доброте, и извор свакој помисли и жељи. Цела варош је са задовољством пратила живот

те породице, и многи су завидели тој срећи, срећи без брига и стрепњи, животу који је био испуњен племенитим радом да се што боље развију та два мила детета, што су чинила утисак свеже прекопане баштице у којој ће да никне најлепше цвеће.

Понекад ипак, и у интимнијем мушком друштву, а нарочито међу женама, по подне, кад удари врућина, у сумраку иза затворених жалузија, кад је право уживање дахнути мало злурадости и зле слутње на туђ мир и на туђу срећу, говорило се и овако:

— Све је то лепо и красно, али ћемо причекати да видимо шта ће бити до краја. Тешко је веровати да онакав човек неће једног дана раскрстити с гробом, и чудо би било да баш та деца никад не осете и не закукају што су остала сирочад без мајке. Да видимо, да видимо! Наравно, дај Боже да остане овако, и да Бог склони и сачува да се деси од чега се бојимо — задржавале би и утишавале жене своје разигране језике.

Десило се затим, после извесног времена, у онај исти час можда кад су неке комшинице опет мало нагађале судбину Милутина Јовановића, седео је Јовановић сам у својој соби за рад, пушио једну цигарету за другом, гледао по соби као да нешто тражи, и немирно се премештао с једног краја канабета на други. Децу је послао с друговима и с васпитачицом у виноград на цео дан; радио је он то и други пут, али, како је мало час сам у себи признао, први пут с намером да остане сам, и да му не сметају.

— Шта је то са мном? Нити сам лакомислен, ни неваљао, ни себичан човек. Како сам дошао до тога, у коме часу сам се заборавио, у чему је била слабост — размишљао је Јовановић са страхом и немиром у очима и у покретима.

Пре кратког времена био је он на свадби неког свога пријатеља, негде дубоко у провинцији, и провео тамо на банални, најобичнији сватовски начин два дана, у друштву које за њега, Милутина Јовановића, скоро да би се такође морало назвати баналним. И шта се десило. Упознао се том приликом са једном старијом девојком, која му се сад, на један неразумљив и несватљив начин везала за живот и утиснула у мисли. Била је то још лепа, нарочито необично лепог стаса девојка. Кћи из пострадале трговачке куће, одрасла је и жи-

вела стално код двеју богато удатих старијих сестара, удовица без деце. Отуд јој ваљда, осим од лепога раста, неки нарочити став даме, и нека отменост у понашању и говору. Али шта то све значи за Милутина Јовановића! За човека који је живео у свету, у одличном друштву, човека са префињеним укусом, са пуно одабраних познанстава и доживљаја, и са јединственом женом као што је била његова Аница.

Ипак, Јовановић је изгубио мир и равнотежу. А оданде су стизале вести да је она просто помахнитала за њим, да плаче и моли пријатеље и познанике да је удаду за њега, а она пристаје на све, на све на свету. Слушкиња ће бити његовој деци, а не мајка.

А пријатељи, као обично кад се ужурбају да скроје неку срећу, изгубили су из вида која је личност најважнија међу онима којима срећу кроје. Место на Милана и Ивана, они су мислили на Јовановића и њу, и устрчали се и направили се важнима да усреће човека који је доста срећан био и без тога, и који, осим тога, излази из живота, и да надокнаде срећу једној надувеној девојци, која се само зато није раније удала што скалу својих претензија није удешавала према очинском дому, него према бесу својих сестара, од којих се ипак ниједна није решила да у згодној прилици положи одговарајући мираз.

Јовановић се одједаред тресну по челу, ђипи нестрпељиво с дивана, и љутито се стаде шетата кроз све отворене собе.

— Те ово те оно, те ја те она, те може те не може, — глупости, подле и кукавичке глупости су то од мене! Нема ту ни могућности, ни компромиса, ни надања, ни начина, него ту има једно једито питање: смем ли ја да се женим кад имам двоје одрасле деце која знају да им је мајка у гробу, и кад имам децу којима сам и мајка, и којима не треба још једна мајка. Друга мајка! Не заборави, Милутине Јовановићу, да друге мајке нема! То се зове маћеха, Милутине Јовановићу, маћеха се то зове, Миланова и Иванова маћеха! А знаш ли ти, Милутине, шта то значи? Запитај се шта је то маћеха! То је демон у јединству и љубави породице, то је зли дух који поткопава слогу оца и деце. То је ледени ветар из туђих крајева који гаси пламен домаћих интимности, то је мраз који убија топла породична сећања, то је дух зависти који ти са

срца и са усана чупа реч милоште према рођеној деци! Маћеха је хладни посматрач који на туђој деци види сваку телесну и унутрашњу ману, и трпи тамо где рођена мајка срце стеже, и кажњава и мрзи тамо где мајка благосиља и прашта. Она и у деци изазива то хладно и непријатељско суђење о најрођенијима, и она је не једаред крива што деца с презирањем и пребацивањем проплачу над рођеним оцем и мајком. И што је, најстрашније реци, реци и то Милутине Јовановићу! Маћеха је скрнављење мајчиног гроба, јер својим грешним телом раздваја тела оца и деце! Маћеха је милосница своме мужу! Може ли му она бити жена кад његовој деци није мајка! И оно што њих двоје чине, то је онда блуд! Блуд је то пред одраслом децом која знају да што тај брак рађа то њима нису ни браћа ни сестре...

Наслоњен на врата, с обема рукама на темену, мутна погледа и ознојена чела, мучио се Јовановић страшним, лудачким мукама, и као поплашен се трзао на сваки шум кола, осећајући једну махнуту жељу да му се деца што пре врате.

— Зло дело је то и грех је то што сам ја спреман да учиним, јер ето, никако не смем пред децом да кажем шта сам наумио и куда сам пошао. Трзам се, бојим се, стидим се кад помислим како ће ме погледати мој Иван, и шта ће ми рећи мој Милан. И зар то није најпростији и најмоћнији доказ да је одвратна мисао коју мислим, да је гнусно дело које спремам. Зар то није довољно да раскрстим с том намером одмах, сада, до краја, за сва времена, и да као душманина и зликовца дочекам свакога ко ми још једаред предложи да Милану и Ивану преполовим оца.

И кад су у том тренутку зазврјала кола, Јовановић се у три корака сјурио низ степенице, и као луд човек, као да му их неко отима или не да, трзао је и чупао децу своју из кола, и једно на једно, друго на другој руци, носио их уз степенице говорећи им много и усплахирено невероватне и чудне речи, љубећи их грчевито, и кријући своју главу час на једним час на другим грудма љубљених својих дечака.

Оба детета су опазила да њихов татица нешто није као обично, али нису то једнако примила и оценила. Иван је употребио необичну разнежeност очеву да излаже оправку неког трицикла који је за казну имао остати неоправљен, и изнудио му још неке ситнице, које у новцу, које у натури. Милан,

напротив, скинуо се, увлачио се у себе, ћутао и посматрао оца раширених очију, и тек за вечером, и то одједаред, запитао:

— А зашто, татице, теби ово све овако ради, показујући трзања у угловима уста.

И кад још усред његове речи оцу поново заиграше уснице, и то јаче но мало час и неколико пута узастопце, и отац се наже детету да га загрли и умири, Милан цикну у плач, прекиде вечеру и себи и другима, и јецао је у очеву крилу све док није заспао. Држећи дете у наручју, и тресући забринуто главом над њим, мислио је Јовановић:

— Данас се први пут десило да татица није умео јасно да протумачи ствар своме Милану, који све тако лако и тако брзо разуме и схвати.

Те ноћи, пошто су деца поспала, Јовановић је продужио да шета кроз спаваће собе, дечју и своју, између којих су била извађена врата и делила их само чипкана гардина. Видећи децу уз себе, мирну, у сну, који ништа не разбира и не подозрева, он је одједаред почео да савија свој проблем на ону многосмислену и грешну страну куда нагињу људи кад их опхрва страст, себичност или каприс крви, кад им се поколеба снага суђења и дисциплине, и кад се оглуше о своју душу, која увек само истину збори.

— Ваљда, најзад, и ја још имам гласа у животу, ваљда човеку с децом није суђено да му се свака жеља прометне у жртву. Па онда, сви кажу да је она красна девојка, и, напослетку, кад сам је ја заволео, ваљда нешто и мора бити на њој. Па онда, и цела моја кућа ће друкчије изгледати с госпођом на челу, а то ће за моју децу само добро бити. Моја деца, па да, они, зашто их она не би могла волети као и ја. — Лажеш, лажеш, Милутине Јовановићу! Нити ти хоћеш да неко воли твоју децу као ти, нити их неко може волети као ти! Лажеш кад мислиш да друга жена може постати пасторчади мајка! Та̑ деца су тако једно са својом рођеном мајком, да су мој Милан и Иван пре истоветни са оним трулим, распаднутим костуром, него што су једном жилицом везе деца моје друге жене. И како она онда може бити моја жена, кад сам ја рођени отац Миланов и Иванов! Па какво чудо ја то онда чиним! Ја се ипак спремам да постанем муж тој жени. То значи да ћу ја престати бити отац својој ро-

ђеној деци! Шта је то, Господе Боже, шта ја то радим, где истина и правда, како ће се све то свршити!...

Али неколико дана касније, и затим све једнако, долазили су неки људи, и чак и неке госпође, доносили и читали нека писма, разговарали се нарочито живо и са нарочито мазним минама, и, некако су сви заборављали да питају за децу, и да потраже да их виде. А кроз неколико дана Јовановић се спремио на пут. Пре но што ће поћи, узео је на крило своја два синчића, казао им је да путује чика-Сави, своме старијем брату, у Нови Сад, да ће им оданде донети нешто лепо, и, кад се врати, казаће им нешто ново.

Милан, као струјом погођен, скочи оцу с крила, и, као да је само то још требао да чује па да све сазна, рече кратко:

— Знам.

— Шта знаш, шта ти то знаш? збунио се очигледно Јовановић, и покушао да дохвати за руку свога синчића који се одмакао од очеве столице

— Ти ћеш да се ожениш, говорио је мали дечак, гледајући у земљу, хладан и туђ, као да је неко тог тренутка секиром, раздвојио оца и сина, и огањ пропасти завитлао у кућу Милутина Јовановића.

— А ко је то теби казао, запита строгим тоном погођени и застиђени Јовановић.

— Татице, немој да грдиш Милана, сви млађи у кући, и деца у школи кажу: ваш се тата по други пут жени — и Иван поче да криви уста, готов да се заплаче на те речи.

Јовановић љутито скочи, пређе два три пута по соби! зазвони по путничку торбу, и опростивши се суво и кратко, без сваког даљег обавештавања и умиравања, седе на кола и оде.

(Свршиће се.)

Исидора Секулићева.

„ДО КРАЈА!“

Био некакав Тома Вараксин, столар од двеаст пет година, човек веома неугледан: лубања му велика, код слепих очију припљуснута, а према потиљку — дугуљаста; гломазан потиљак притезао је назад шишану главу. Тома је ишао по

земљи, забацивши широки нос у вис — из далека је изгледало, да хоће као у неком заносу да викне неком:

— Дед — нек ме дарне, који сме!

Али, чим бисте само погледали на његово расплинуто лице са великим устима и очима неодређене боје, вама би било јасно да то иде једно момче добродушно и чисто радосно збуњено нечим.

Његов другар Алексије Сомов, такођер столар, рече једаред Томи:

— Их, брате, како ти је лице броћасто! Сасвим празно! Што не прилепиш себи макар какве било обрве, јер ето на целом лицу само нос што ти штрчи, а и он ти је цебрачки срезан...

— Право кажеш, — одобри му Тома, опипавши прстима горњу усну, — лепоте лица ми малко недостаје, али зато Пођа каже да су ми очи лепе!

— Не веруј: то она теби за то, да јој поручиш још једну флашу пива.

Алексије је млађи од Томе за две године, али је — пет месеци седео у апсу, много је прочитао разних књига, и, кад није могао, или кад би се уленио да разуме свог друга, он би му говорио:

— То је буржоаска предрасуда. Утопија. Треба знати историју културе. Ти класне противуречности не разумеш.

Он је увео Тому у једну дружину, где је мали, куконосати друг Марк, машући рукама, налик на птичје ножице брзим говором причао о радничком покрету на западу. — Томи се одмах допале те приче, и, после неколико предавања, он је, стискујући на груди руку, умазану лаком, као у заносу говорио:

— То ја разумем, Аљоша... То је збиља!... Постојава...

Мршави, подмукли Сомов, зажмиривши зеленим очима и стискујући усне, питао би га:

— Шта „постојава“?

— Па ето та тежња ка сједињењу људи — то постоји! На прилику ја: мени је свеједно — а литија, а пожар, а свет на шеталишту — уопште, ако се где народ сабрао, мене тамо нешто неиздржљиво вуче! Народ! Па ето и црква — зашто ја волим да идем у цркву? — зато, што је тамо сабор душа

— То ће ишчезнути! — обећа му Алексије, смешећи се. — Док усвојиш идеју...

Тома се удари у груди песницом, радосно кликнувши:

— Ја сам њу усвојио! Ево је, ту ми је! Њу сам ја најпре и усвојио. Сад је она за мене као Божја Мати — свих жалосних радост...

— Ти опет!

— Не, чекај: дођите к мени сви, који сте утруђени и оптерећени — је л' тако? Зар то није Она?

— Ама то је Јеванђеље, човече божји!

— Не мари ништа! Она је, ја тако разумевам, она је свуда једна и иста. Одеће су различите, цртежи — разни, али лик један! Она је мајка љубави! Је л' тако?

Када се Алексије што љутио, његова горња усна дизала се у вис, оштар му је нос подрхтавао, а зелене му се зенице заокругљавале, као у какве птице. Сухим гласом, који је на вишим нотама трештао, и неким речима, које су цвркале, Алексије би подробно и убедљиво обавештавао друга да је он утопист, да у њему спава сталешка свест и да се он, можда, никад неће пробудити, јер се Тома васпитавао у кући неког свештеника, где му је мати служила као куварица и где су му отровали душу буржоаским предрасудама и сујеверјима.

— Аљоша! — убедљиво узвикиваше Тома. — Веруј Богу — ни најмање ме нису отровали! Сасвим обратно.. Ја још као мали, на пример, нисам ишао у цркву. Боже — но па зар бих ја теби лагао? То је тек доцније — ето, кад сам почео читати и уопште — но, нешто ме почело привлачити међу људе! Ту није црква, него, разумеш ли, спој душâ! Идеја је ту. Јер о чем се ту води реч? Браћо — треба да вас је срамота, зар је могућно тако живети. Зар сте ви звериње? Уливање љубави и савести, Аљоша, то је ето главно, као што ја разумевам... Је л' тачно?

— Не, није тачно! — Алексије, љутећи се, све је већма кипео, на јабучицама му се јављаху црвена места, и Томи се често чинило да га он зврцка речима по носу, као картама, кад се игра на зврчке.

Тома смућено ћуташе, тарући главу; овда, онда би кривачким гласом гледао да умири другара:

— Ама ја, Аљоша, разумевам! Наравски — борба! Само се по себи разуме — ту се, братац — држи!

Но, излазећи из тог тона, наједаред би почео убедљиво доказивати:

— Јер ја, видиш ли, само у погледу човека: човек уопште — шта је он? уопште, шта је човек? Зар сам ја — длето? Јер ако те, рецимо, почну тесати, они онда по теби чекићем лупају — ето о чем ја говорим! Човек — није алат — је л' тако? Ал' и опет: наравно — борба је! Немаш шта да причаш! Но — то апостолско, та идеја, што је свеопшта, васионско измирење, да на земљи буде — мир међу људима...

Неки пут би Алексије, ућутавши се, дуго гледао у друга презриво избеченим очима и најзад би говорио, као да Томи уши одсеца:

— Не, ти си глуп! — Замршена ти је глава... и то ти је за навек!

А неки пут би му претио, хладно и освојно:

— Ето причекај — за који дан ћемо почети читати историју културе — видећеш!

Тома је свагда скраћивао свој говор: неразумљиве речи су га увек чисто угњетавале, изазивајући поштовање према људима који су их говорили, и изазивајући код њега чудновата обличја: кад би ко рекао „утопија“ — она би се код њега оцртавала као рит пун обрежака, сав покривен неким штурим биљем, а поврх њега иде, пружајући руке у даљину, жена са лицем Богородичиним, сва у белом и, као увек, обучена у велику тугу материнску, — иде немо, са тихим сузама на очима. Он је не једанпут слушао речи „религиозни култ“, и култура му се представљала као свечано богослужење, налик на ускршње јутрење. Мало по мало, њему се поче чинити да је та мудра наука кадра расплести све чворове замршених питања, довести у ред све мисли, прелити све шаренило боја живота једном уједначеном и пламеном светлошћу. Он говораше много, усхићено се гушећи речима, и увек гледајући право у лице сабеседниково мутним и чисто пијаним погледом. Свака нова мисао, која улазаше у његову свест, изазиваше код Томе брзу бујицу речи — он махаше рукама, умерено и гласно кликујући:

— Дивота! Тако му то дође! Врло просто!

С почетка га другови из његове дружине и радионице слушаху пажљиво, са љубопитством, али убрзо увидеше да је Тома просто једно причало, а туробни бравар Јегор Кашин му не једаред саветоваше:

— Одсеци полак језика, лармаџијо!

Али то није расхлађивало Вараксина — он је гледао на све пријатељски и неуморно жуборио, као пролетњи поток.

Кад је дошао на прво предавање из историје културе, па видео да ће предавати нека мала, пуначка, плавоока госпођица, глатко очешљана, са бујном косом, он осети неку сетну недоумицу, и све време се трудио да не гледа у госпођицу.

Но он ипак виде да се она збуњује, безуспешно се трудећи да дâ свом детињском лику озбиљан израз; говори брзоплето, без везе, а кад је што запитају — лице јој се све врло зацрвени, а очи јој често, збуњено трепћу. Сва бела и чиста, она је изазивала код њега осећање сажаљења:

— Види се да јој је први пут, — мислио је Тома, пажљиво разгледајући тáван, сив зид над њеном главом. Њему беше за чудо што она говори о муњама, облацима, о заласку сунца, о јунацима из народних песама, о грчким боговима — он није могао да ухвати везу у свему томе и, идући кући са Алексијем, — он му се жалио:

— То, Аљоша, није испало како треба! Ту би, за такву ствар, требало метнути сасвим неког другог човека... онако солидног, чак — да је неки сêд... па глас покрупан... па да се то чита као дванаест Еванђеља!

И Симов је био незадовољан, па је гунђао, љутито шиштећи носом:

— Одредили жапче некакво! Као да је мени баш потребно да знам ко је био Троглав Арапин... Знамо ми врло добро ко је он — него ти нама, братац, кажи, како да га савладамо...

— Боље да је просто узела ону дебелу књигу, па да нам је из ње читала! — говорилио је Тома, жалећи је. Али ускоро, заборавивши на госпођичин неуспех, он настави обичним тоном благодушног маштања: — А лепо ти је то, брат-Аљоша, што ето долази у наше простачко и грубо друштво таква мала личност... Па како је тек лепо оно њено: —

изволте... ево, шта ја знам, ако је по вољи да чујете! В-врло лепо! И тако, приањајући једно уз друго, и...

— Ти си опет твоје бесмислице! — сурово га задржа Алексије.

— А откуд је бесмислица? наваљиваше Тома, меко и умиљато: — Ето, ти велиш — класа, сталеж. А, одкуд ти је она, на пример, класа? Одједаред рећи, једна добра и мила госпођица... Њој је тешко, савест јој не допушта, да живи у окружењу људи, као што смо ми, те ето...

— Ама кад ће већ једаред исцурити из тебе сав тај комињак? — бунио се Сомов. — Каква савест? Потреба — то ти је савест! Да имају неко друго место куд да иду — они би пошли где је лакше, а не код нас; не маштај, не варај самог себе!

Тома погледа низ улицу на огњене низове светиљака и запита:

— Дакле ти мислиш, они то — што морају?

— Па наравно...

— Н-да? — рече Вараксин, јако забацивши главу натраг. — Али ја не верујем!

— Што?

— А нашто им — да живе под морање? Јер кад ја радим фини намештај од црвеног дрвета па сам се на свој рад навикао — мени је дунђерски посао просто чак одвратан — је л' тако? А они то сад као да диреке тешу...

Алексије отпљуну и рече:

— Нека их нека тешу...

На другом читању, Томи се учини да у госпођичиним речима као да искршњавају и светлуцају некакве занимљиве мисли, које га у срце дирају, и кад она доврши, он је замоли:

— Друже Лизо — молим вас за ту вашу књижицу до идућег пута — ако је могућно?

— Драге воље, — рече она и очигледно се нечем обрадова.

Затим је Тома ишао у варош са њом и непрестано се чувао да је како не гурне лактом. Кад су се пењали уз брдо, на њих су, са обе стране улице, тамним прозорима гледали мали кућерци на крају вароши. На врх улице горео је фењер, око њега дрхташе мутно-жут одсјај, а плава помрчина јесење ноћи беше пуна задаха од трулог дрвета и помија.

Тома, кашљући и трудећи се да се изражава фино, питаше Лизу:

— Ја дакле могу веровати да је у прастара времена човечанство говорило једним језиком — је л' тако?

— Да, аријски народи, — звучао му је у одговор тихи глас.

— И то је — већ доказано?

— Сасвим је доказано.

— Дивота! То је — врло занимљиво... Тако да су се сви данас разједињени народи налазили у заједничкој служби јединству живота... Значи, и у прастара су времена имали сви једну заједничку идеју, да-а...

Али речи му се некако с натегом склапале, и он је мислио не о прастарим временима, него о малој госпођици, која је журно ишла уз брдо на пола корака пред њим и малко с леве стране. Стиснута помрчином, она је изгледала још мања' но што је била. Тома примети како се она сваки пут, прилазећи каквом осветљеном прозору, сагнувши главу, трудила да што пре умакне са осветљеног простора.

— Чудна и дивна ствар! — мислио је он, непрестано говорећи и чисто раздвајајући се. — Таква мала личност... без страха, у кругу туђих људи... ноћу, у месту од живота удаљеном... чудо...

Да не би размахивао рукама, он их тури у џепове, — то му беше необично и везиваше га.

— А ви се пијаних не бојите? — запита је он.

Она му тихо и живо одговори:

— Ах, не, врло их се бојим... Овде их има тако много...

— Да, — рече Тома, уздахнувши, — пију веома безутешно. Што је главно — живот тражи напуњења, а он — нема чим! То јест живот — у смислу душе... Вино пак, као што је познато, помаже фантазији... И не можеш га строго ни осуђивати: зар је човек узрок томе, што је приморан да живот подржава фантазијама?

— Ја не осуђујем! — ускликну Лиза, успоравајући корак. — Ја — разумем. Ви сте врло тачно казали — страшно тачно!

То обрадова Тому — он се није сећао случаја, да би се когод слагао с њим. Па, извадивши руке из џепова, лупајући шаком по књизи под пазувом, он наново поче, са поверењем и убедљиво:

— Кад би, видите ли, књиге биле приступачније, ве

рујте, тада би била — друга ствар! Ако ћемо право да говоримо — људи се не треба бојати, ја вас уверавам, они заслужују потпуну пажњу и сажаљење — у свом празном животу. Ствар је у том, што свега има врло мало, као што знате, и отуд су сви пакосни. Никаквих утеха, ни разоноћења нема, сваки има само једну другарицу — голу судбину са страшним лицем сиротиње и порока, као што је речено у стиховима песниковим. . И онда, наравно, кад вама слични људи сиђу са свог врхунца у већој количини... онда ће то неминовно унети у живот садржину, достојну човека...

Лиза пође још лакше, придржавајући једном руком сукњу, другом пређе преко лица и рече, уздахнувши:

— Да, да, то је истина.

— Фјодор Григорјић, — настављао је Тома, прекидајући је, — син свештеника, код кога је живела моја мајка. — врло је добро чељаде моја мајка! али је — већ преминула, — еле Фјодор Григорјић, који ће сад скоро чак професором постати, — говорио би понеки пут, препирући се са својим оцем: живети, то је — знати! И врло проста ствар! Ако ја живим, а не знам ко сам ја, где сам и зашто управо — какав вам је то живот? Просто дугогодишње задивљавање у експлоатацији разних тамних сила, проистичућих од човека и од предрасуда, њим истим створених — зар није тако?

— Живети то је — знати! — понови Лиза. — Сасвим тако... друже... ви значајно широко схватате...

Тома се не сећаше, шта је он још говорио, али је он сад први пут у животу говорио тако много, смело и ватрено. Они се растадоше код капије једне велике куће од два спрата, са колонама на фасади, и Лиза, тресући његову руку, убедљиво га је молила:

— У четвртак и понедеоник — знате? Од седам сати у вече — ја сам код куће, чекаћу до девет — је л' добро?

— Са највећим задовољством! — клицао је Тома, ударајући ногом о тротоар. — Врло сам вам захвалан... Дивота!

Целу ноћ до самог јутра он је ходао улицама, забацивши главу у вис и у мислима састављајући ватрене, позивне говоре о неопходности да се помогне и речју и делом оним људима, који још не поимају истоветност појмова: живети и знати. Њему је било врло добро: суро јесење небо као да се беше отворило над њим, и из дубоког плавог бездана па-

даху, као какве звезде, звучне речи, слажући се саме собом у сјајне редове добрих и љубавних мисли о животу, о људима, и те мисли поражаваху и самог Тому својом непобедном простотом, истином, снагом.

У четвртак, он је седео у соби Лизиној, ништа не примећујући осим напрегнутог погледа плавих очију, које, — он је то видео, — хоће да разумеју његове речи. Гледао је у њихову дубину и говорио:

— То се онда дакле у фигури може рећи да је та идеја о победи светлости над тамом — небеског порекла?

— Да, ако хоћете, али ипак — нашто вам — небеско?

— Тако му некако најлепше изађе! Значи — коренита је идеја — сунце, које даје свему силу живота! То је значајно и потпуно тачно: ја сам јуче ишао изван вароши на Јарило, знате ли, — да гледам залазак сунца. Потпуно је просто и лако замислити све, како је написано: змај, мачеви, борба и победа над тамом. А затим — рађење сунца у триумфалном сјају. Рађања, управо, није било, него је била киша, но то ништа не значи. Ја сам много пута раније посматрао рађање сунца и неизоставно ћу опет да погледам, кад једаред буде лепо време. Неизоствно!

Он погледа око себе, и допаде му се чиста спретна собица са белом постељом у углу, девичански покривеном меком завесом помрчине. На столу пред Томом лежало је много књига, неке косо стајаху на полици, по зидовима су висиле познате му фотографије писаца и научењака, људи са дугом косом и мргодним лицима. Тарући дланове, пуне жуљева, натопљене лаком, Тома се тихо смејаше и причаше.

— Значајна ствар, друже; седим ја једаред, спустивши ноге, над провалијом, долази једно псето, такво, знате, на просјака налик, сво блатњаво, пуно чичка, седи му бркови на њушци. Гладно, старо, немило. Прилази ми, село до мене, па — и оно гледа, — а тамо, вид'те, пламти црвено, жуто сунце, таква се нека плаветникаста обличја слажу, а сунчани их зраци час потиру, час опет потпаљују, реке теку златне — а нас двоје — човек и псето, — гледамо, знате ли. Ако ћемо право да говоримо, друже, па то још и није сасвим поуздано сазнато, шта је то — пас, на пример, и какав је његов однос и држање према сунцу? Можда и он... ја, наравно, не

знам... то је тако, — фантазија, али — што не би и псето могло разумевати значај сунца, кад и оно осећа топлоту и зиму, и може да гледа у небо. Свиња, то је, наравно, друга ствар... Ја сам се, знате ли, чак нашалио: разумеш ли, рекох му, ко је прави творац живота, а? А оно ме погледа онако са стране, косо и — одмаче се... сви су на земљи врло неповерљиви и опрезни једно према другом... то је тако печално, кад човек помисли! Наравно, то је, можда, и глупо, но кад сам прочитао те две главе, ја сам — наједаред, знате ли, баш као тек тада први пут разумео — сунце! Сунце — то је за чудо просто!

— Ви сте две главе прочитали? — зачу Тома.

Питање му се учини строго.

— Само две, — одговори он и због нечег опипа столицу на којој је седео, — ми, знате ли, имамо много хитног посла: трговац Хлобистајев удаје кћер — узимају зета у кућу, па му оправљамо трпезарију... Хлобистајеву. Диван је намештај купио, чудесна, старинска израда... мат храстовина, знате ли...

Он виде како се плаве очи девојкине уморено скрише, и то му одмах веза језик, испуни га смућеношћу. Не без усиљавања над самим собом, Тома настави, збуњено се смешећи:

— Можда ја много и сувишно говорим — ви то мени опростите, молим вас!

Госпођица ужурбано ускликну.

— Ах, шта то говорите! Ви говорите тако занимљиво... о многом... Ја сам се само латила рада, за мене је врло важно да дознам психику људи... који... људи̑ вашега реда.

Тома наново си̑ну, охрабри се и, машући рукама, запева, као птица на уранку:

— Дозволите ми да вам кажем да су мени слични људи на форму мале дечице и — бојажљиви су, знате ли. Један с другим, на пример, ми занатлије, мало говоримо од срца... А сваки би, ипак, хтео ма шта да каже о себи... јер — човек, знате ли — њему је врло мало указивана љубав и милошта, па... кад још помислите да је сваки имао матер... и да је навикнут на милошту, онда... онда му дође некуд врло рђаво...

Он се заједно са столицом примаче малој домаћици — нешто пуче, паде на патос нека дебела књига.

— Извините, — рече Тома. — код вас је малко тескобно! — Па спустивши глас, тајанствено настави:

— Ја хоћу да вам кажем да је то чудновато тачно: није добро човеку живети *саморану*... Наравно, заједница интереса свих радника — то ја разумем врло добро, али интереси још нису све: колико још другог чега лежи иза њих у души! Човек неизоставно хоће да изговори своју душу, да је покаже у потпуној, празничној одори, сву, у свој њеној величини... а човек је, међутим, — младо биће, као што знате! Не по годинама, наравно, него целим животом — зар ми одавно живимо? Је л' тако? И наједаред нико ништа неће да чује, и наједаред — усамљеност душе.. немòћа и смрт мислима! Ја против тога беседим; заједница људска је неопходна, она мора бити — то је истина. Заједница интереса — лепо... али од куд самораност и неиздржљива туга неки пут? Ето...

— Не разумем сасвим о чему ви говорите, — рече Лиза, и глас јој понова зазвуча строго, учитељски суво.

Тома погледа на њу смешећи се, она му, намрштивши обрве, одговори погледом врло оштрим, који наново расхлади његово узбуђење. Уздигнувши рамена, она пребаци курјук на груди и брзо мицаше прстима, уплећући црну трачицу у косу, и говораше неприродно крупно:

— То је унеколико страшно чути. Признајући заједницу интереса...

— Ствар је у томе, видите ли, — примећивао је Тома, — да ако је један зрак — овде, други — тамо, онда — неће бити топлоте... потребно је стапање свих зракова уједно, ја л' тако?

— Но, добро, али шта ви називате зраком?...

— Душа моја и ваша, ето то су — зраци сунчани, говорећи у фигури...

...Кад је Тома одлазио, њему се учини да је Лиза гледала на њега подозриво, гледајући да се држи у страни, и кад јој је он на растанку стиснуо руку, она је јако повуче к себи.

(Свршиће се.)

Максим Горки.

(С руског превео Ј. Максимовић.)

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(11)

Трећа појава.

Роксана, дружбеница, Сирано.

Роксана

Идемо. Кломира нас звала.

(Показује на врата преко пута).

Биће лепо друштво.

Дружбеница.

(Забринуто).

Ја бих живот дала

Да је касно!

Сирано.

(Роксани).

Није. Чека вас та лу̏да?

(Стигли су пред Кломирина врата).

Дружбеница.

(Усхићено).

А!... Гле, звекир платном обвијен је свуда!

(Звекиру).

Обвили те, да ти метал сад не звечи,
Да не буниш, лоло, њине слатке речи!

(Подигне га врло пажљиво и закуца нежно. Врата се отварају).

Роксана.

(Сирану, стојећи на прагу).

Христијан нек' чека. Чудо да га нема?

Сирано.

(Брзо, баш кад Роксана хоће да уђе у кућу).

А!...

(Роксана се осврне).

О чему данас биће ваша тема?

Роксана.

О...

Сирано.

(Живо).

О?

Роксана.

Ал' ни речи!

Сирано.

Молим!

Роксана.

Ни о чему!
„Говорите смело“, ја ћу рећи њему,
„О љубави, лепо, узвишено, много!“

Сирано.

(Смешећи се).

Да.

Роксана.

Пст!...

Сирано.

Знам!

Роксана.

Ни речи!...

(Уђе и затвори врата за собом).

Сирано.

(Поклонивши се).

Чуваћу се строго!

(Врата се опет отворе и Роксана промоли главу).

Роксана.

Може да се спреми!...

Сирано.

А, то не!

Роксана.

Ни слова!...

(Врата се затворе).

Сирано.

(Зове).

Христијане!

Четврта појава.

Сирано, Христијан.

Сирано.

Тебе чека слава нова!
Ја знам све шта треба. Не изгледај глупо.
Памћење прибери. Време нам је скупо.
Хоћу да те учим. Хајд'мо брзо к теби...

Христијан.

Не!

Сирано.

Шта?

Христијан.

Овде чекам!

Сирано.

Јеси ли при себи?...
Хајд' да учиш...

Христијан.

Нећу, ко у каквој школи,
Да сричем и стрепим! Сад ме она воли!
Зато нећу више мозак свој да морим!
Хвала. Не бојим се. Сâм ћу да говорим!

Сирано.

Охо!

Христијан.

Мислиш, ваљда, да још нисам свик'о?
Видећеш да нисам ни ја глуп толико.
Лекције су твоје оставиле трага.
Сâм ћу да говорим! Ваљда, до сто врага,
Знам и ја да грлим!...

(Спази Роксану која се враћа од Кломире).

Ево ње! Не иди!...

Сирано.

Сâм говори!

(Изгуби се иза баштенског зида).

Пета појава.

Христијан, Роксана, неколико од господе и прециоза, затим дружбеница.

Роксана.

(Излази из Кломирине куће. Опрашта се са групом која је прати. Реверанси и поздрави).

Збогом!

Дружбеница.

Баш ми се не свиди
Што закасних!

(Оде у Роксанину кућу).

Роксана.

(Клањајући се).

Збогом!

(Сви се клањају Роксани. Затим се опросте међусобно и оду на разне стране. Роксана спази Христијана).

Ви сте!...

(Приђе к њему).

Ноћ је густа.

Они су далеко. Нигде никог нема.
Седимо! Ја слушам. Улица сва пуста.

ХРИСТИЈАН.

(Седне на клупу, поред ње. Пауза).

Ја вас волим.

РОКСАНА.

(Заклопи очи).

Лепо. Да чујем што више!

ХРИСТИЈАН.

Ја те волим.

РОКСАНА.

Добро. А шта даље знате?

ХРИСТИЈАН.

Ја вас...

РОКСАНА.

То је тема. Развите је!

ХРИСТИЈАН.

Ја те...

РОКСАНА.

Знам већ! Затим?

ХРИСТИЈАН.

Затим... више ми је стало
Да л' ме ви волите!

РОКСАНА.

Опишите мало
Вашу љубав!

ХРИСТИЈАН.

Ја вас...

РОКСАНА.

О!... Скините вео
Са љубави ваше!

ХРИСТИЈАН.

(Који се приближио Роксани и чисто прождире очима њен бели врат).

Кад бих твој врат бео
Загрлио сада!...

РОКСАНА.

Само даље, молим!

Христијан.

Ја те волим!

Роксана.

(Хоће да устане).

Опет!

Христијан.

(Задржи је, брзо).

Не, ја те не волим!

Роксана.

(Седне поново).

Но, то је већ боље!

Христијан.

Ја те обожавам!

Роксана.

(Устане и оде даље од њега).

О!...

Христијан.

Глу̀пим!...

Роксана.

(Суво).

У то се сама уверавам!
Глупост и ругобу мрзим преко мере!

Христијан.

Али...

Роксана.

Нека вам се речитост прибѐре!

Христијан.

Ја...

Роксана.

Знам, волите ме. Збогом!

(Пође у кућу).

Христијан.

Не, Роксана!
Ја вас...

Роксана.

(Отварајући врата да уђе).

...обожавам! Нека, другог дана!
Одлазите!

Христијан.

Али...

(Роксана му затвори врата испред носа).

Сирано.

(Који је мало пре невиђен ушао, скине шешир, иронично).

Успеху се дивим!...

Шеста појава.

Христијан, Сирано, затим пажеви.

Христијан.

Помози!

Сирано.

Не.

Христијан.

Знај да не могу да живим,
Не врати ли ми се одмах љубав њена!

Сирано.

Како могу, врага, одмах, овог трена?...
Да учите речи треба сад почети!

Христијан.

(Зграби га за руку).

Погледај!...

(Прозор на балкону осветли се).

Сирано.

(Узбуђено).

Њен прозор!...

Христијан.

(Вичући).

Ах, ја ћу умрети!...

Сирано.

Мир!

Христијан.

(Сасвим полако).

Умрети!...

Сирано.

Мрак је...

Христијан.

Па?...

Сирано.

Ићи ће лако...
Одатле, бедниче, да се ниси мак'о!
А ја ћу се тамо под балконом скрити,
И за све што треба шаптач ћу ти бити!

Христијан.

Али...

Сирано.

Пст!...

Пажеви.

(Појаве се у дну, Сирану).

Еј!...

Сирано.

Лакше!

(Даје им знак да говоре полако).

Први паж.

(Полугласно).

Шта даље желите?

Приредисмо концерт!

Сирано.

(Тихо, брзо).

За ћошак се скрите...

(Првоме пажу).

Ти онде...

(Другоме пажу).

Ти тамо. Будите на стражи.
Ако ко наиђе, као знак нек' важи
Један тон.

Други паж.

У дуру, ил' молу?

Сирано.

На смену:
Мол, иде ли човек, у дуру за жену.

(Пажеви оду, сваки на један угао улице. — Христијану).

Зови је!

Христијан.

Роксана!

Сирано.

(Узме неколико шљунака и баци кроз прозор од балкона).

Ево бољег знака!

Седма појава.

Роксана, Христијан, Сирано, који се сакрио испод балкона.

Роксана.

(Отвори пола прозора).

Ко је?

Христијан.

Ја.

Роксана.

Ко?

Христијан.

Тешко видите због мрака!
Христијан!

Роксана.

(С омаловажавањем).

А, ви сте!

Христијан.

Хоћу да продужим!

Сирано.

(Испод балкона, Христијану).

Тако.

Роксана.

Данас морам да се на вас тужим.
Празне су вам речи!

Христијан.

Милост!

Сирано.

Мало тише.

Роксана.

Одлазите! Ви ме не волите више!

Христијан.

(Коме сирано шапуће речи).

Шта?... Таква... оптужба?... О, Господе Боже!...
Све више... вас волим!...

Роксана.

(Која је већ хтела да затвори прозор).

Тако, то већ може!

Христијан.

(Као горе).

Љубав... љуљушкана... расла ми у души...
Силна... да ми душу... хтеде да угуши...

Роксана.

(Изиђе на балкон).

Ал' да би се душа те љубави спасла,
Што је не удави, док је љубав расла?

Христијан.

(Као горе)

Хтеде... Ал' тек тада... тешкоћа се јави:
Новорођенче је... било... Херкул прави!...

Роксана.

Лепо!

Христијан.

(Као горе).

У повоју... згази већ... две змије:
Охолост... и Сумњу...

Роксана.

(Наслони се преко балкона).

А, то згорег није! —
Ал' што су вам речи данас тако троме?
Да болови какви машту вам вам не ломе?

Сирано.

(Гурне Христијана под балкон, и сам стане на његово место).

Овако је тешко! Сам ћу напред стати!...

Роксана

Што муцате тако, волела бих знати?

Сирано.

(Полугласно, као Христијан).

Ноћ је. Моје речи уво вам не виде!

Роксана.

Како моје речи!

Сирано.

Њима лакше иде!
У срце ми лете, па су боље среће:
Уво вам је мало, моје срце веће!...
Затим, ваше речи к мени доле беже,
А моје се пењу: то је, госпо, теже!

Роксана.

Али, та тешкоћа сад је мања нешто?

Сирано.

Јер већ научише да се пењу вешто!

Роксана.

Збиља, ја сам овде много на висини!

Сирано.

Да. Пао бих мртав, тако ми се чини,
Да тврђа реч ваша у срце ме згоди!

Роксана.

(Учини покрет).

Сиђи ћу тад!

Сирано.

(Живо).

Не, не!

Роксана.

(Показује му клупу која је испод балкона).

Ено клупе! Ходи!

Сирано.

(Повуче се уплашено у мрак).

Не!...

Роксана.

Не?... Зашто?

Сирано.

(Кога занос све више обузима).

Кад смо већ овако сами...
Шапућимо слатко у тами...

Роксана.

У тами?

Сирано.

Да се не видимо много слађе пада!
Ви видите дуги огртач где сада
Кроз црнину ноћну ветрић заталаса,
Ја хаљину летњу како се беласа:
Ви сте зрачак један, а ја слика сёни!...
Да знате шта значи овај тренут мени!...
Јер, ако сам каткад досад речит био...

Роксана.

Често.

Сирано.

...Оно што сам у дну душе крио,
Ја прећутах!

Роксана.

Зашто?

Сирано.

Узрок томе јесу...

Роксана.

Шта то?

Сирано.

...Ваше очи што ми ум занесу!
Ал' ме ово вече храбро напред гони
Да први пут...

Роксана.

Збиља, глас вам чудно звони?

Сирано.

(Приближи се грозничаво).

Да будем свој једном ја смем само ноћу,
И зато ћу сада...

(Застане збуњено).

Ал' где сам? Шта хоћу?
Опростите, — не знам шта се збива ово...
За мене је то све тако дивно... ново...

Роксана.

Ново?

Сирано.

(Узалуд покушава да се прибере)

Ново, јер се... досад.. увек плаших...
Верујте... подсмеха... и туђих... и ваших...

Роксана.

Подсмеха? Због чега?

Сирано.

Ја узлећем, сневам,
Ал' од стида срце духом заодевам!
Скидао бих звезде, али ме страх спречи:
Да ме не исмеју, ја намештам речи!

Роксана.

Па то је баш лепо!

Сирано.

Сад не к'о иначе!

Роксана.

Чудим се! Шта треба те речи да значе?

Сирано.

Тоболац и стреле нека даље беже,
Сад су нам потребне ствари више свеже!
Не кап по кап што би Муза из свог врéла,
У напрстку златном, у душу на снéла, —
Из природне реке што бујицом лије,
Нека душа наша до воље сад пије!

Роксана.

А дух?...

Сирано.

Што сте ту још, он ми помоћ пружи.
Ал' ће мирис овај што око нас кружи,
Час и вече да се праве сласти лише,
Ако говоримо к'о што песник пише! —
Нека нам се поглед међу звезде вине,
Све вештачко ће се са нас да расплине.
Алхемијом нашом, слутња ме не вара,
Прави осећај би постануо пара;
У тој празној пари ја за душу стрепим,
Да се и најлепше не учини лепим!

Роксана.

Ал' дух?...

Сирано.

У љубави ја се њега гнушам,
Ја радије тада срце своје слушам!
А доћи ће, затим, и тај тренут свёти, —
Тешко оном који ту сласт не осети! —
Кад у нама љубав отмена се јави,
Да је духовита реч више скрнави!

Роксана.

Е, лепо! И ми се надамо тој срећи:
Какве речи ћете мени онда рећи?

Сирано.

Све, све, све, све речи пред вас ћу да метем,
У гомили, нећу у струк да их плетем:
Ја те волим, луд сам, пун љубавних ра̂на!
Срце ми сад личи на звоно, Роксана,
Где је име твоје. Како дрхти оно,
Твоје име звони, јер се љуља звоно!
Све памтим, ситнице твоје мени годе:
Лане, осмог маја, ти од куће оде
С друкчијом фризуром него седмог маја!
И као што други од сунчева сјаја
У очима дуго златне пруге носе,
И ја тад од сјаја твоје плаве косе
Гледах на све стране само пеге плаве!...

Роксана.

(Узбуђено).

То је љубав...

Сирано.

Јесте, због љубави праве
Такав осећај се сад у мени скрива.
Љубав ми је страшна, ал' не саможива!
Ах!... За твоју срећу ја бих дао своју,
Ти не би ни знала за ту жртву моју.
Да посматрам, скривен, мени ће да годи,
Осмех среће коју моја жртва роди. —
Ах!... Твој поглед сваки душу ми очара,
У мени врлину, нову снагу ствара!
Да ли ме разумеш? Да ли ћеш сад моћи
Да осетиш душу што у овој ноћи
Допире до тебе?... Да л' ме срећа куша?...
Дивно вече!... Она моје речи слуша!...
Надао се нисам никад таквој срећи!
Сад могу, Роксана, мирно у гроб лећи!...
То су моје речи, то су дражи њине,
Што сад она, к'о лист, дрхти од милине!
Јасте, ви дрхтите усред плавих грана, —
Ах, ти дрхтиш!... А ја осећам, Роксана,
То дрхтање слатко како са висѝна
Силази полако низ гране јасмѝна!...

(Пољуби страсно врх од једне гране што виси).

Роксана.

Да, ја дрхтим, плачем и тонем у страсти!
Волим те, твоја сам...

Сирано.

Ах, божанска сласти!
Нек' умрем!... Мој занос у њу се сад прёли!
Ја желим...

Христијан.

(Испод балкона).

Пољубац!

Роксана.

(Тргне се и мало повуче натраг).

Шта?

Сирано.

О!...

Роксана.

Шта сте хтели?

Сирано.

Да... ја...

(Полако Христијану).

Лакше мало. Немој као с неба!

Христијан.

Ганута је, сад се користити треба!

Сирано.

(Роксани).

Јесте... желео бих... Али, шта сам хтео!...
Признајем да бејах и сувише смео!

Роксана.

(Мало разочарана).

Шта? Зар вам до жеље није више стало?

Сирано.

Ништа ми на свету не би слађе пало!
Али не!... Из мене луде жеље лете...

Христијан.

(Сирану, вукући га за огртач).

Што?

Сирано.

(Полако Христијану).

Мир, Христијане!

Роксана.

(Нагне се преко балкона).

Нешто шапућете?...

Сирано.

(Тргне се).

Да, — стрепим да жеља скупо ме не стане,
Зато шапнух себи: мируј, Христијане!

(Чују се теорбе).

Неко иде!

(Роксана затвори прозор. Сирано ослушкује теорбе, од којих једна свира веселу, а друга тужну арију).

Мол? — Дур? — До ђавола, ко је?
Човек или жена?... А!... Калуђер то је!

(Улази један калуђер, из реда капуцинаца, са лампом у руци, иде од куће до куће и гледа у врата).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

ЛЕГИЈА.

У свакој планини има свога змаја,
И виле бродарке покрај свију река,
На сваком раскршћу по један краљ чека,
И старински напев пољима без краја.

Све за сунцем, као народи што селе
Она пође путем куд су прошли стари,
С невидљивом звездом у оку што жари,
С њином страшном речи на врх усне вреле.

Заставе вихоре мраком као клетве;
Далеки путници иду друг за другом
У поља где некад цар вођаше плугом
И наше царице певале уз жетве.

Свуд по јазбинама скривени су звери,
И по заседама скривени крвници,
И на тамницама под локотом двери,
У срцима јоште притајени клинци.

А унуци иду куд су прошли деди,
На истом камену оштрили су маче;
И страшну легију, и од гнева јаче
Води сјај далеке царске приповеди.

Пролазе заставе путишта далека;
Сутра ће да севну сабље отроване...
Но легија где ће најпосле да стане?
На сваком раскршћу по један краљ чека.

J. Дучић.

ВАРДАР.

И уста пророкâ и мишце јунакâ
Напише се снагом твоје свете капи,
Сад кроз срца наша иду крупни слапи
Твојих светлих струја и огњених зрака.

Свој хлеб и ловоре залили смо тобом;
Молитва и химна, обе су те пуне;
Пуна су те наша трзања и струне;
Као млечни пути сјајиш једним добом.

Узели смо гордо у своје трофеје
Све твоје ватрене заставе и маче,
Опленили твоје смарагде што зраче,
И твоје матице развели у леје.

Овде се бораху претци с потомцима;
Лавови од туча мотре живе лаве;
Ми смо победници безмерни над свима —
Две твоје обале две су наше славе.

Текла си из царске легенде, а сада
Робујеш у причи о нама, и груби
Сен наших легија сад на тебе пада;
Све твоје ветрове носимо у труби.

J. Дучић.

ПРЕ НЕГО ХЛАДНА ЗОРА СВАНЕ...

У тамној ноћи у тишини
Кад мирно спава све у мени,
Кад трепте звезде на висини,
Мој драги душе, из сна прени!

Крени се хитро миром ноћи,
Обиђи наше прошле дане;
Обиђи све их у самоћи,
Пре него хладна зора сване.

Обиђи младост: чини ми се
Да дете једно над њом плаче,
Да тужне врбе над њом висе —
Мрачно јој небо већма мрачe.

Обиђи прошле снове, наде,
Што не доспеше своме смеру;
Обиђи прошле боле, јаде,
И уздрману стару веру...

О, има ноћи има дана,
Кад су ми груди празне, болне,
Кад сколи зима са свих страна
И мрачне мисли неумолне.

И тада волим прошле дане,
И прошлу љубав тада сневам,
И њима снова дижем сане
И њима своју душу згревам.

О, крен' се, душе, миром ноћи
Обиђи наше прошле дане.
Обиђи све их у самоћи,
Пре него хладна зора сване.

Љуб. Дамњановић.

МАТЕРИНЕ ОЧИ.

Ни младо сунце пролећњега дана
Кад зором блисне врх планина снежни',
Ни добре бајке из детињства рана,
Нису ми драге као поглед нежни,
Очију твојих, мила моја мати!

Из сјаја њина топлога и мила
Испредају се у дугачком низу
Сва срећа, снови, што си икад снила.
И све је Богу то ту тако близу,
У оку твоме, мила моја мати!

Оне су к'о црква у пустоме крају,
Около које брда, шуме, стоје
И којој се многе стазе беласају;
Благослов к'о она нуде очи твоје,
Милошту, љубав. О ви, добре очи,

Ви сузом својом утирете сузе,
А туга ваша тугу чеда диже;
А где животу судба радост узе,
Ту љубав ваша са жртвама стиже
И вером светом свог великог храма.

У вама ја сам најпре сунце зглед'о,
Познао љубав и доброту Бога.
Душа је моја ваша нежно чедо
Немирна, сетна и чежњива много. —
У вама ја сам најпре сунце зглед'о...

Љуб. Дамјановић.

СРПСКА ОМЛАДИНА И ХРВАТИ.

У Скерлићевој књизи о српској „Омладини и њеној књижевности" (Београд, 1906) има толико нових података и погледа на омладински рад и прије 1848 године и послије, да ће за Србе можда тек овдје-ондје који нови податак из какве архиве моћи доћи. Али то главнога суда неће моћи да мијења. Што се тиче Хрватске, колико је она тому омладинскому пословању помагала, имаде у Скерлића мало података. Главних посљедица тога рада налазимо у послу Гајеву и у 1848 години. Што је послије долазило у Хрватској, мање је истицано. У тешким моментима за Србе у Хрватској једва да се из књиге разбира као посљедица омладинскога рада. А ипак је рад Омладине веома много утјецао не толико на књижевне прилике у Хрватској, колико на читави развој нашега народнога живота. Прије него пријеђем на саму Омладину и на посљедице њезина рада у седамдесетим годинама прошлога столећа споменућу неке свјетлије моменте из живота Хрватске, који су се збивали у јавности.

Не треба да се спомиње Штросмајер са својим радом. То је опћено познато како је велики владика ђаковачки, узгојен у духу хрватскога илирства, све до у сврху свога живота радио и мислио. Владичина снага била је толика да је он за собом повлачио готово све елементе који су што мислили и имали право да одлучују судбином свога народа. Једна је значајна згода за хрватске прилике из мјесеца маја 1866, кад је хрватски сабор хтио да оцу илирства и препородитељу Хрватске Гају даде помоћи. У том су сабору сједјели и љути ексклузивни Хрвати као Антун Старчевић, Драг. Акурти, Урпани, Барчић, Миховил Павлиновић и други, па Левин Раух, Јосиповић, Штросмајер, Рачки, Вицко Милић. Читав сабор се обратио у потписаној прокламацији од *свих* заступника с молбом и на српску књажевску владу да и она Хрвату дође у помоћ с каквим прилогом. Ово је можда јединствени чин у хрватској повјести кад је сва Хрватска, без обзира на радикални чисти хрватски правац, замолила помоћи од Србије.

Догађаји иза 1866 мало промијенише курс. Горе сам истакнуо најзнаменитије људе у Хрватској из различитих струја. Да је на пример Левин Раух био истога мишљења 1866 с Иваном Мажуранићем и владиком Штросмајером, то се види из потписа списа, којим се апелира на „наш народ“, којему је Гај израдио све, а напосе слогу међу словенском браћом. Пред српском владом се позива сабор на заслуге Гајеве, које је имао уопће за Јужно Славенство, а и за Србију.

С оваквим се мишљењем улазило у 1868 годину, кад је дошло до уређивања односа између Угарске и Хрватске, што се ресултира у такозваној „Нагодби“, која је донијела првога нагодбенога бана, онога Левина Рауха, који је потписао с другим заступницима онај спис из 1866 на српско министарство.

У Вертајмеровој књизи о грофу Јулију Андраши (Wertheimer: Graf Julius Andrássy), читају се већ извјештаји из 1867 да је хрватска опозиција била подупирана из Београда да затеже у преговорима с Маџарима (I, 366). У Хрватској су се прилике све више заоштравале. Хрвати и Срби јаким дијелом остадоше под истом снагом под који су били и 1866, а још и давно прије. Радикални Хрвати на челу са Старчевићем истицаху све више чисто хрватство, а присталице владе

Раухове почеше све више да одступају од оних принципа који су их још 1866 водили у погледу народнога јединства.

У ово баш доба догодише се крупне ствари у Европи. Српска Омладина, гледајући што су постигли Мађари, питаше себе зашто не би и Срби могли да проведу оно, што су други народи учинили. „Шта се чека? Што се не полази! Омладини изгледа — вели Скерлић у „Омладини“ стр. 223—224 — да је српска свест продрла у све крајеве и у све слојеве, да је дело легалне пропаганде и мирног продирања у духовима извршено. Најмањи знак тога буђења народне свести њима изгледа као да је све зрело и готово. Ено и католици се почињу осећати као Срби!“ И премда је омладина била против руске управе, а тражила слободу за руски народ онако како се слобода развијала у других народа, ипак је за односе те Омладине и Хрвата вриједила уза српску и руска ријеч, како се то види у Вертајмерову дјелу (I, 376). Српској либералној Омладини бијаше на челу у политичком погледу Светозар Милетић. У Новом Саду је нетко написао мемоаре с даном од 10 јунија 1870. Из тих записака вади Вертајмер (I, 407), да је народна либерална странка у Хрватској ишла раме о раме с Милетићевим националним Србима, којима бијаше идеалом великосрпско краљество, а састављале би га ове земље: Србија, Црна Гора, Босна, Херцеговина, Албанија, Бугарска, Хрватска, Славонија, Далмација и негдашња војничка Крајина. Барун Левин Раух у своме извјештају на грофа Андрашија од 13 априла 1870, као хрватски бан, извјешћиваше да су Срби имали ковани новац, на којем је била на једној страни слика Милетићева, а на другој да су биле означене све оне земље које би имале саставити великосрпско царство. (Вертајмер I, 407). Генерал Криж извјешћиваше свога министра Куна (Kuhn) из Земуна да ће у случају немира, које очекује вођ Омладине Милетић у Крајини, и млака српска влада као и Русија, коју су омладинци позивали на словенски и либерални посао, притећи Јужним Словенима у помоћ.

За разумијевање оваких извјештаја треба да се спомене ово. Неки Срби омладинци гледаху да се некако удруже по мишљењу Лиге Мира и Слободе у Паризу. Владимир Јовановић, један од омладинаца, издаваше у Женеви „Српску Слободу“. Он је проповиједао да српска Омладина нема искључиво националан идеал, „да она гледа даље преко уског и

себичног национализма: „она се бори против свију предрасуда, она износи на видело потребу слоге међу народима, који се подижу из својих развалина; она потврђује да ће се међународно братство славним успехом крунисати"". (Скерлић „Омладина", стр. 247).

Ако се мало замислимо у онај извештај баруна бана Рауха, па ако узмемо што је француска Лига за балканске народе мислила, онда га разумијемо. Француска Лига је — по Скерлићу, стр. 249 — жељела Балкану и његовим народима да постану „јаки и независни народи". „Ту се тражи *Подунавски Савез*, стара идеја изгнанством опамећенога Кошута". „Без сваке сумње ова ће држава бити демократична; — то обећава дух ових народа. Ваља их оставити себи самима". Ако споменем да је Јужно Славенство имало и међу млађим хрватским нараштајем да буде неком основком за идеје које је Омладина ширила, па да је јужнославенска мисао добила видљива знака у Југословенској Академији у Загребу, везе душевне би се могле наћи. Овако је било у схватању слободе младежи.

Што се тиче вјере, позната је она ријеч још из илирских времена којом се куне тко поради вјере на својега режи брата. Ово је у Хрватској остало и у јужнославенској ери, то јест у шездесетим и седамдесетим годинама. Српска Омладина (да говорим са Скерлићем, стр. 262) бијаше ђак Доситејеве школе. Вјера не може да дијели један народ и да га поради вјере ослабљује. „Пред чињеницом да је добра половина народа католичке и мухамеданске вере, Омладина је сматрала као нужно и политички истицати идеал верске сношљивости, па чак и верске немарности".

Не бих се усудио да утврдим да је утјецање Срба у вјерском погледу било јако на Хрвате. Али једно ваља да се истакне. Омладина српска, како је то Скерлић у потанкостима извео, није марила за свештенство, колико га уопће није осуђивала. У седамдесетим годинама није ни хрватска омладина, колико ју је водио Антун Старчевић, вољела попова. Дапаче из те омладине, а највише од самога Старчевића, било је најжешћих навала на попове, а напосе на бискупа Штросмајера. Ударало се веома жестоко. Новине које су издавали људи, који су се купили политички око Старчевића, напосе „Хрват", удараше тако оштро уопће на свећен-

ство, да се та жестина потпуно слаже с оним нападајима које су српски омладинци износили на калуђере и попове. Само је у разлогу тих нападаја разлике. Омладина је била у Срба, како до сад већ видјесмо, задојена духом политике, која има Јужно Славенство и читав Балкан учинити слободним. Хрвати су тражили разлога политичким својим недаћима у политици коју је водио Штросмајер. За њега не може нитко рећи да је био клерикалац, јер је он био управо у ватиканском збору изашао као један од вођа онога антиклерикализма, који је у ватиканским закључцима добио нове снаге за свој живот. Нападаји на оваква вођа свештенства потјецали су баш одатле што је он, како је познато, ако не директно, а оно свакако надиректно био присталица оних идеја за Јужно Славенство, које су заступали српски омладинци, а оштро их је истицала француска Лига Слободе. Други су били против водства клера, јер да је он одвисан од туђега утјецања. (Šegvić: „Starčević“, стр. 248—250).

У Хрватској је било незадовољства послије 1868 године, кад је преко воље народа утаначен уговор с Угарском. Тому је незадовољству и сам Штросмајер давао изражаја. Он је био вођ оне струје у Хрватској која је оснивала своју будућност на везама са Славенством. Што чвршће везе међу славенском браћом, — то вођаше и Штросмајера и Рачкога и све оне који су се скупљали око њих. Јер је ту било много свећенства, ексклузивно хрватство се размахало, па је много јаче ударало и на попове него ли на оне који су директно створили данашњи однос Хрватске с Угарском. Док је у Срба Омладина устајала и на црквену и на државну бирокрацију, дотле је на Хрватској страни главни ударац имао бити задан црквеној бирокрацији — али само у Хрватској. Политичка бирокрација није у Старчевићу имала онога противника каквог је имала на српској страни.

У овако несређеним приликама паде бан Раух, јер га држаху да је одвише погибељан противник циљевима које је маџарска влада имала за Хрватску. Док су политички кругови 1871 спремили тако звани септембарски манифест (27·IX), и тиме је дали још више грађе неповјерењу у народ озго, догодила се Кватерникова буна у Раковици 8 октобра. Главни су помагачи Кватернику били Срби граничари. Буна се јадно свршила, а оно што је Хоенвартово министарство у Аустрији

имало да проведе, све је пало у воду, будући да су Маџари и Нијемци имали тобоже у рукама доказа да Кватерник мора да је у вези с Француском. Андраши хтједе да му руку допану списи, који би посвједочавали да је Кватерникова буна била од иностраних утјецаја потакнута. А како је Андраши писао тадашњему бану Бедековићу 17 октобра 1871, имали би руски и српски изасланици, напосе они од омладинаца, да шире незадовољство и буну међу граничарима. У вези с тим омладинцима имала је бити хрватска странка, којој је на челу био Штросмајер. Дапаче знала су послаништва и то да су српски поданици Анкујучић и Вленковић, који да је био пенсионисани руски часник, спремали у Хрватској побуну! Вертајмер, из којега вадим ове податке (I, 583), не држи доказаним да су ови људи то све извели; он држи, да су Чеси кумовали овој несрећи у Раковици, а могли су то лакше што су чешке редакције новина биле у живим везама не само с министарством, већ и са Србима омладинцима, па и с Хрватима.

Није се питало да ли су све тврдње оправдане или нису; није се испитивало како стоји српска Омладина према руским односима и према руским приликама, — не у књижевности — јер их је она осуђивала. Маџарска дипломација је под водством Андрашија тврдо вјеровала да Срби омладинци и Хрвати послије Раковице нису друго већ поклоници Москве, „клика Москве“, како их је назвао поузданик грофа Андрашија Орци, 21 октобра 1871. Падом Хоенвартова министарства, које је директно срушио Кватерник, нестало је оне снаге штоно су је имали у монархији Славени, а по томе и Хрвати са Србима у Хрватској. Дуализам се у монархији учврстио, а Хрватима је остало да с тиме рачунају и да своје прилике уређују.

Како бих хтио да изведем своју задаћу и да прикажем односе Хрвата са српском Омладином, нећу да причам о догађајима у Хрватској како су се они даље развијали. Главно треба још да се знаде ово. Исти правац маџарске политике спрам Хрвата се задржао. У Хрватској се јављало — по чијој жељи, не знам — људи, који су на основци „урота“ радили на опрекама и на истицањима ствари за које се послије доказало, да нису биле истините. Али се политика развијала под заклопцем, а не јавно. Хрвати су некако добили мало ревидирану нагодбу од Маџара, и да им се покаже склоно-

сти, постаде баном један од присташа странке коју је водио Штросмајер. Био је то пјесник „Ченгић-аге“ Иван Мажуранић (1873). Народни редови су се мало расклимали. Штросмајер није више онако утјецао како прије тога на прилике у Хрватској. Људи су се надали да ће бан који је носио за својом капом мисли из 1848 године, који је у „Ченгићу“ и „Осману“ и у толиким другим пригодама истакнуо да је друго вјера, а друго народност, да ће тај бан свјетлије дане донијети и Хрватској. Можда би Мажуранићево бановање било далеко повољније, кад не би падало у доба таквих европских догађаја, који су особито око бацили на Хрватску. Под Мажуранићем се догодише ствари у Хрватској којих од њега није нитко прије могао да очекује. Неки његови чини доказе у јаку везу са српском Омладином, или се бар тако морају да узму.

Скерлићева књига говори о раду Омладине до 1871 године. Њезино даље дјеловање бих изводио из ових Скерлићевих ставова (292—3): „Омладински покрет стао се још од краја шездесетих година прожимати новим позитивистичким и социјалним идејама, које ће преобладати седамдесетих година. Обе струје су ишле једно време упоредо, док се нису стале раздвајати и најзад сукобиле. На тај начин омладинска епоха у исти мах је и наставак панславистичких идеја четрдесетих година и почетак позитивистичко-социјалистичких идеја седамдесетих година“.

Нећу да говорим о пословима, који су се изводили у Хрватској под бановањем Бана Бедековића, већ хоћу да истакнем моменте који су знаменито утјецали на Хрватску под Мажуранићем. Српска Омладина са својим социјалистичким смјером имала је јака удјела на томе.

Турска је са својом управом у Босни и Херцеговини изазивала немире. Срби дакако да нису мирно гледали што се све тамо догађа. А кнез Милан Обреновић бијаше директно окривљен у европским круговима да не може националистичкој српској струји стати на пут. Њемачки цар је говорио да је Милан премлад и неискусан, па да не може бити господаром ситуације у Београду, поготово у часу кад су духови захватали у сфере које да се њих нису тицале. Калај је као београдски посланик извјешћивао да су у Београду и у Србији међу студентима и сељацима почеле да претежу

комунистичне и антидинастичне идеје, уз које да су пристајали и државници као министар Ристић! Сава Грујић бијаше један од највиђенијих репрезентаната револуционарнога српскога удружења за српску републику, која би имала довести до „Велике и Слободне Свесловенске Федерације“ и дати израза за „једну и нераздељену општу словенску снагу“. (Скерлић: „Св. Марковић“, стр. 78). Не само то. Министар извањих послова Андраши разлагаше у аудијенцији код свога цара да је српска влада у тијесним везама с Омладином, коју воде Срби из Угарске, на челу с Милетићем. Милетић је с Омладином имао јаких веза с Крајином; подупирали су их српски часници, а напосе пуковник Орешковић. Министар Ристић, по мишљењу аустријскога министра, бијаше онај који ће немире у Босни и Херцеговини подупирати. По мишљењу тадашњих кругова Омладина је тако далеко све довела, да се гроф Андраши није уфао да у близини немира босанских од 1875—6 остави коју хрватску или српску регименту. По списима се види, да је незадовољство морало бити доста велико, само се не зна тко је то незадовољство водио.

Омладинци су, како се из овога разбира, љуто дирнули у дипломате. Они су својим настојањима потакли рјешење босанскога питања. Без сумње је програм Омладине био познат дипломацији. Кад је прокламовано, да се мали народи у Аустрији, сједине „с другом својом браћом, која живе ван Аустро Угарске“, да се међу Србима и Хрватима има прокламовати народно јединство, а с Бугарима и осталим балканским народима савез, кад је — по мишљењу Светозара Марковића, које је он пропаговао писмом — задаћа српског народа у томе да свој излазак уреди револуцијом на балканском полуострву, револуцијом, „која би се завршила уништењем свију држава што данас смећу, да ти народи не могу да се сједине као слободни људи и равноправни радници“ — кад се у свему томе говорило, није чудо да је Андраши у свом разлагању 17 августа 1875 пред краљем био онако неповјерљив спрам Хрвата и Срба у Монархији? Савезно уређење Србије, а не државно јединство, које ће довести до федерације на Балкану, „и још даље ако се узму у рачун наши суседи преко Саве и Дунава“ — то бијаше основа бар за један дио људи који су хтјели да Србију реорганизују. За то је Андраши по упутама Калајевим и био у страху да се

ове мисли не пренесу у монархију; за то је и долазило у Хрватској до неких потхвата, који се нису могли да доведу у склад с људима, који су их проводили. (Исп. Скерлић: „Св. Марковић“, стр. 199—205, Wertheimer: Andrássy, II, стр. 250 и даље).

Од 1875 године почеше да се плету велике ствари. По извјештају грофа Андрашија од 17 августа руски министар је спољних послова Горчаков предлагао аутономију за Босну и Херцеговину. И о ове двије провинције водио се бој између руске и аустријске дипломације. Већ је 1856 године Радецки набацио питање Босне као аустријско питање. 1875 је то питање за немира у Херцеговини и Босни постало живахније. Генерал Родић је свјетовао у Бечу да цар и краљ Фрањо Јосип пође у Далмацију. И то је прихваћено. Њемачки су кругови генералу Родићу приписивали су велику славенску тенденцију. Сам Бизмарк је држао тај царев пут веома погибељним. По извјештајима што их је Вертајмер приопћио (II, 254 и даље) била је војничка ствар читав пут у Далмацију. На путу у Далмацији је већ цар и краљ рекао Родићу да ће му повјерити заповједништво војске кад провале у Босну.

Не дирам у друге послове, јер би ме то предалеко одвело. Али треба да се овдје истакне ово. Министар спољних послова Андраши није био истога мишљења којега је био његов владар. По Андрашију су морали Турци као господари остати у Босни што дуже. Ако не би могли провести реформама које ће се од тражити, да се задовољи раји, онда ће монархија на њихово мјесто кушати да дође и заштитити хришћански свијет. Како се чини, било је довољно људи који су водили о овим провинцијама бригу и који су извјешћивали тко је што у Босни радио. Андраши је себи поставио циљем да нитко други ван монархије — ако Турској не би успјело — не смије дирати у ове крајеве и незадовољницима помагати. Андрашију се радило о томе да херцеговачки устанак буде смирен, а код тога да не утјечу нити Србија нити Црна Гора. (Wertheimer, II, 261.

У монархији је било увјерење да Омладина из Србије, и колико је било могуће, и из монархије подупире устанак. „Црвена књига“ (Rothbuch) има на стр. 104 (1875) упуту да је српски кнез Милан у Скупштини немоћан, јер да је рад Омладине надјачао све и да је она довела Србију већ до

тога да се спрема на провалу у турске земље. Да ли је тако било или није, ја не знам, али да је то мишљење имало својих пошљедица у Хрватској, то је сигурно. У јуну 1876 затражила је Србија од Турске да са одржањем своје врховне власти одступи Босну. Инсургенти у Босни прогласише кнеза Милана својим господаром, а они из Херцеговине кнеза Николу.

У оваким приликама је дошло под баном Мажуранићем да прогони Срба у Хрватској и Славонији. Сијело је било у Пакрацу, а захватило је и Бјеловар. Осим тога су затворили у Угарској Светозара Милетића и друге виђеније Србе

Како се почело да рјешава босанско питање у великој дипломацији, како је дошло до руско-аустријскога споразума у Рајхштату, није чудо да је било све предузето да не дође на југу монархије до каквих исказа, а у несређеним хрватским страначким приликама, бан Мажуранић учини оно што му се заповједило. Види се то из одговора владина органа на једну Суботићеву интерпелацију у хрватском сабору. „Свијетломе бану се је из неслужбена, али поуздана извора дојавило — рече предстојник Деренчин — да имаде у Пакрацу људи који нису задовољни начином којим се у нашој земљи изражавају симпатије напрама браћи која се у нашем сусједству боре“ итд. („Saborski Dnevnik“ 1875—1878, str. 352) Од неслужбене стране се јављало да има Срба који су добили рубаља из Русије, а из Србије оружја.

Нећу даље да се упуштам у тадашње прилике, јер су оне, и ако с једностраном тенденцијом, приказане у књижици М. Србинића „Узајамност јужнијих Словена“, Загреб, 1891. Према овом ће разлагању бити јасно како је држање хрватске владе било пошљедицом извањих прилика. У тадашњој политици одлучивало је мишљење да се из босанске буне не смије допустити да се међу Далмацијом, Хрватском и Славонијом створе аутономне славенске државе, како је то било замишљано од српске Омладине. По том ће се разумјети зашто су се односи Хрвата и Срба знаменито промијенили у седамдесетим годинама према односима шездесетих година. И хрватска омладина, рачунајући да Босна има припасти Хрватској, (види М. Павлиновић: „Разговор о Славенству“, 1876) постала је ексклузивном хрватском, налазећи упориште у ексклузивном хрватству Старчевића. Осим тога је било гласова који су упозоравали да би којекаквим омладинским настојањима могло

дођи, да се и Далмација откине од свога склопа, па да за то требаше предузети све мјере, које ће то спријечити. (Исп. Вертхајмер, III, 123, 158, 167, 188). Хрватска је ту на удару; у њој треба да се послови онако уреде како до тога не би дошло. У томе лежи онда појава да су се односи спрам Омладине и њезина рада под притиском ових отајних гласова онако развили, да их јавност у први мах није разумјела.

Српска Омладина стварала је своју литература. И Хрватска је добивала својих пјесника. И хрватски се дух национализма почео да буди. Само је то нешто касније било у нас. Истом је код Харамбашића долазило до онога што су Срби двадесетак година прије имали. Али веза с Омладином са стране Хрвата није било. У српској Омладини као социјалистичко-анархистичкој творби био је и један Хрват. Што је он радио, то се не зна. Послије догађаја из 1876 и 1878 размахује се омладински покрет и у Хрватској — али против омладинских идеја, како су се оне развиле под Милетићем и његовим друговима.

Загреб. Ђ. Шурмин.

АНА ОБРЕНОВИЋЕВА.

Прво женско име у новој књижевности Србије, у специјалној србијанској литератури, јесте *Ана Обреновићева*. Пре ње, почетком XIX века, зна се свега још за две списатељке нове српске књижевности. То су „госпожа *Евстахија от Арсич*, рождена Цинчич“, која је издала две „полезне“ књижице за народ, и *Јулијана Радивојевићка*, која је 1829, издала алманах „Талију“. Оне обе, по рођењу и по раду, припадају српској прекосавској књижевности.

„Сијателна господична“ Ана Обреновићева, „ружа од Истока“, како је називана доцније, била је дакле прва србијанска књижевница. Она је била кћи Јеврема Обреновића, а синовица кнеза Милоша. Рођена у доба када су Обреновићи били у пуној својој слави, та прва принцеза Нове Србије била је предмет општег дивљења. Лепа и интелигентна, она је несумњиво била боље васпитана од Милошевих кћери, које су

још „носиле антерије и шалваре".[1] Сачувана је једна гравира из тога времена, на којој је, доста добро, насликана млада и лепа девојка, обучена по прописима тадање европске моде, са кринолином и јаким „деколте" Лепотица седи за једним старинским „piano à queue", у салону чији се намештај не слаже много са појмовима које ми данас имамо о унутрашњем животу у дворовима првих Обреновића. То је слика Ане Обреновићеве. Непознати уметник свакако је имао машту већу него што је било потребно, али слика је ипак интересантна. Јер Ана Обреновићева је доиста имала извесну европску спољашњост.

Она је била у своје време врло слављена. Њој су посвећиване читаве поеме. Данило Младеновић, правник, посвећује јој, 1834, читаву књижицу стихова. Он са патосом кличе:

А ти, о Саф, певачице снажна!
Песмом што твојом питомиш зверињу,
Подпламти дух Алцеа, пјевни,
Нек разгрми славу списатељке.

Исидор Стојановић јој проричe:

Сербија мати у теби ће стећи
(О Боже, даруј!) Аспазију своју.
Сократе која и Алцибијаде
Питаoе роду[2]

Теодор Павловић, исто тако, слави тај

„...крин диvоте...
Који крвљу из питане земље.[3]

Па и сам Јован Суботић, славом увенчани Суботић, прославио је србијанску „другињу муза̂".[4] А Антун Михановић, песник хрватски и први аустријски дипломат на српскоме двору, који је у својим зрелим годинама упознао шеснаестогодишњу ћерку Јеврема Обреновића, имао је злу судбину да према њој осети љубав која га је унесрећила за много година.[5]

[1] Др. Мих. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. II. Београд, 1909. Стр. 707.

[2] *Летопис Матице Српске*, књ. 38, стр. 64.

[3] *Летопис Матице Српске*, књ. 49, стр. 66.

[4] Д. Тирол, *Уранија* за 1837, стр. 227.

[5] Dr. Branko Drechsler, *Antun Mihanović*, „Hrvatsko Kolo", 1910, стр. 16—17.

Ана Обреновићева родила се 20 марта 1821 године, у Шапцу. Она је била четврто дете од пет кћери и једнога сина Јеврема Обреновића. Још као сасвим мала добила је за „васпитаче“ Димитрија Тирола и његову жену Христину, којима је Јеврем Обреновић био поверио васпитање своје деце. Тирол, један од најобразованијих тадањих јавних радника српских, који је међу првима радио на стварању књижевности у Србији, умео је да својој младој и даровитој питомици пружи добро васпитање и да јој отвори вољу ка књижевности. И, као што је записано на једноме месту, она „најбоља дјевојка међу тадањим Српкињама... прими све спољне знаке европске образованости и поста необично сујетна“.[1]

Образовање које је добила Ана Обреновићева релативно није било мало. Јеврем Обреновић, релативно најобразованији од своје браће, трудио се да своју децу што боље васпита. Зна се да је он први покушавао да у Србији заводи модерне установе. Он лично води један скоро европски живот. Његов двор — како вели Јоаким Вујић — „симетријом, архитектуром и красотом превасходи све конаке и дворове по Србији“. У њему има и соба намештених модерно и отмено. Доброћудни Јоаким Вујић, говорећи о томе, није се могао уздржати, а да одушевљено не дода: „После кад сам ово очима мојим разгледао, помислио сам, да ни сам Фиршт Естерхази, нити пак Фиршт Грежалкович, нити барон Орци, или какав му буди маџарски магнат, не могу имати лепша собна украшенија, како овај наш сербски магнат, високородни г. Јефрем“.[2] Један други савременик, безимени писац кратких биографија чланова Обреновићеве породице, потврђује то исто: „Он [Јеврем Обреновић] је... први у земљи кућу по европејском начину сазидао, наместио и по европејском начину живео; боље башче засадио; европејску ношњу сам примио и војску на исти начин уредио; воену свирку устројио; он је први европејске лекаре [Перини, Ромита, Куниберт, и други] држао; учитеље и васпитатеље за своју децу имао, своје кћери стране језике, музику и тако даље учити дао...“[3] Он за своје кћери

[1] Нил Попов: *Србија и Русија*, књ. I. Београд, 1870. Стр. 323.

[2] Јоаким Вујић, *Путешествије по Сербији*, књ. II. Издање Српске Књижевне Задруге. Београд 1902. Стр. 95.

[3] *Обреновићи*, кратко начертаніѣ житія чланова ове княжеске породице. — Беч, 1852. Стр. 36.

набавља клавир, први у Србији, и доводи им нарочитог учитеља за музику, Јосифа Шлезингера, „Јевреја", како је кратко и просто називан у државним актима, и који је доцније био капелник прве српске војне музике. 1829 године Јеврем Обреновић морао је да се брани пред кнезом Милошем од оптужаба у којима се говорило како се он, „држећи кнежине, скеле, мукаде и панађуре, новаца нагутао, а сад службу само зато оставио да учи децу свирању". Тим поводом „господар Јеврем" пише кнезу Милошу: „Моје јединствено намереније јест децу ову дати научити женскоме рукодјеланију, у чему се непрестано упражњавају. Истина да има један човек, бивши Јеврej, а сада католик, који је у више отмени домова у Цесарији децу учио ударати у гитар и клавир; у ове инштрументе учи ударати нашу децу, када се од други послова своји уморе, ради одморка, и то у собама да се звук ови инструмената напоље чути не може, нити су се икада деца чаршиска на звук овај сабирала, нити су ји момци разгонили".[1]

У његовој кући постоји библиотека, и Јоаким Вујић, који је бележио све што је видео, оставља и о томе интересантну белешку: „У овој канцеларији видео сам равно и неке чужестрани језика књиге, као што је конверсационс лексикон на немецком језику, у 14 части; после следују сочиненија Лафонтена, Коопера, Скота, Шилера и прочи други немецки списатеља, измежду који видио сам и моје Новејше Земљеописаније и проче друге књиге".[2] И Ђорђе Магарашевић, познати српски списатељ са почетка XIX века, дао је један интересантан податак о библиотеци Јеврема Обреновића. Он је записао да је Јеврем Обреновић држао стране листове: „Österreichischer Beobachter" и „Allgemeine Zeitung", и да је имао и српских књижевних дела (романе Милована Видаковића, и др.).

Француз Ами Буе, савременик који је пропутовао цело тадање Балканско Полуострво и врло добро познавао политичке и друштвене прилике на њему, у својој познатој књизи „Европска Турска", говорећи о Србији, такође истиче кућу Јеврема Обреновића. Између његове деце, он се нарочито зауставља на Ани Обреновићевој, и оцртава је овом симпа-

[1] *Државна Архива*, кут. Јеврема Обреровпћа за годину 1826—1830. Датум: 25 август 1829.

[2] Јоаким Вујић, *Путешествије по Сербији*, II, стр. 96.

тичном реченицом: „Трећа [кћи], по имену Анка или Анета, није још удата и сједињава са својом врло пријатном спољашношћу преимућства духа, образованости и пријатнога таланта“.[1]

И није било чудновато што је „прослављена звездана србска Анка“, како је, у једноме писму Вуку Караџићу, назива владика Платон Атанацковић, са васпитањем које је добила од свога учитеља Тирола примила и љубав ка књижевности. Већ 1834, кад јој било тек тринаест година, она је, у „Забавнику“ Димитрија Давидовића, дала своје прве књижевне прилоге. То су биле с немачког преведене „нравоучителне повјести“: „Елеонора Шебрејка“ и „Огледало супружеске љубави и верности“. Затим, у идућим „Забавницима“ и у Тироловој „Уранији“ за 1838, Ана Обреновићева је дала читав ник таквих преведених приповедака: „Красан пример доброчинства и благодарности“, „Аљина од ликова платна“, „Дрзновено избављеније у Марбургу“, „Господи, реци да се овај камен у хлеб претвори“, „Грлице“, „Богати Индијанци“, и тако даље. Карактеристично је, и то треба истаћи, да је она, свакако под утицајем Антуна Михановића, сарађивала и на Гајевој „Danici“ за 1836, под потписом „Илиркиња из Србије“. 1836 године она је издала и једну збирку тих својих приповедака, са насловом „Нравоучителне повести“. У томе се састоји цео њен књижевни рад. Ма колико да је безначајан и без икакве књижевне вредности, он је ипак био довољан да јој стекне сву славу коју је имала.

Кад је 1838, за првог аустријског конзула у Србији, дошао Антун Михановић, писац хрватске химне, Ана Обреновићева била је већ чувена. Отац њен, раније кнез шабачке, ваљевске и београдске нахије и настањен у Шапцу, „од године 1832 био је губернатор београдски“, и стално је живео у Београду. У његовој кући и око његове кћери скупљало се оно мало људи у Београду који су се занимали књижевношћу. Из тога круга је, 1837, потекла и Тиролова „Уранија“, и било је сасвим природно да и Михановић, човек од пера, приђе томе друштву.

Само, тај избор није био по њега срећан. Ма да је своме новом послу приступио са извесним одушевљењем, он није

[1] Ami Boué, *Die Europäische Türkei*, Wien 1889. II Bd. S. 157.

стекао симпатије српскога кнеза.[1] На крају свога поздравнога говора он је кнезу Милошу упутио неколико топлих речи. „Ја сам Хрват — рекао је — и радујем се и охолим се тиме што сам постављен за првог царског конзула у средини тога храброга народа, и у ону славну земљу, које је крв, језик и слава мени сродно, и код јединитог нашег књаза илирскога племена".[2] Могло се очекивати да ће национална сродност приближити и спријатељити та два човека. Тога није било. Михановић је имао једно прилично охоло понашање, а затим он је можда био сувише Аустријанац да би се могао допасти опрезноме и неповерљивоме кнезу Милошу. Али на њихово међусобно непријатељство утицало је нарочито то што се Михановић спријатељио са кућом Јеврема Обреновићи. Тада су Јеврем Обреновић и друштво које је било око њега — ту је доцније био и енглески посланик Хоџес — представљали извесну опозицију кнезу Милошу, и Михановићево приступање томе друштву учинило га је сталним непријатељем кнежевим.

То непријатељство било је Михановићу двоструко непријатно. Пре свега, оно му је врло отежавало службу, а затим оно је нанело један удар његовим осећањима. Антун Михановић није остао равнодушан при сусрету са Аном Обреновићевом. Ма да је он био човек у годинама, она је у њему изазвала врло лирска расположења. Из тога је постала права и велика љубав. и у сонету „Вићење", објављеном у Тироловој „Уранији" за 1838, он је дао читаву изјаву. Он опева њену лепоту, која је

...не за љубит' — за молит'!

и завршава стиховима:

Кад би красна витка проходила,
Те благим ус'ма нашки говорила,
Тај струк и ход и глас не позна' прије;

Осупњен ја замукну и проблједо',
Као душе моје сунце да загледо';
Анђео, што је не знам, ак' то није!

[1] Dr. B. Drechsler, *Antun Mihanović*, стр. 16—18.

Др. Бартол Кунпберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића. 1804—1830.* Београд, 1901, стр. 491—497.

[2] *Новине Србске*, од 1836, бр. 35 и 36.

Девојка, са своје стране, није остала равнодушна. Михановић, имајући уза се Тирола и његову жену, запроси код Јеврема Обреновића руку његове кћери. Овај томе није био противан, али је за то требало добити допуштење и од кнеза Милоша. Наравно, код њега се није успело. Он се користио том приликом да се освети, и није пристао да се његова синовица уда за Михановића, изговарајући се како не жели да му се девојке из породице удају за аустријске поданике. Разуме се да је то био само празан изговор, јер је доцније у истоме питању кнез Милош самога себе порекао.

Цела та ствар је за Антуна Михаловића била врло непријатна. Он је доиста волео младу српску списатељку, и успомена на ту љубав мучила га је још за дуго. Осим тога, тај догађај учинио је да прикривена мржња према кнезу Милошу пређе у отворено непријатељство. Односи између њих бивали су све затегнутији, док се најзад нису сасвим прекинули. 1839 године, на лични захтев кнеза Милоша, Аустрија је морала да повуче свога конзула, и Михановић је отишао из Србије, разочаран и несрећан Много доцније, он је, у спомен те своје љубави, испевао топлу песму, „Камена дјева“:

Дјева седи покрај мора
На камену студеном,
Тихо гледа у даљину
И очима сузнима.

Гледа, уздише и чека драгог, али он је мртав и дева се од туге скаменила.[1]

Са Михановићевим одласком отишла је и срећа Ане Обреновићеве. Она је остала да размишља о лепим прошлим данима и да очекује своју судбину. Књижевношћу се није више бавила, и убрзо су почели да је заборављају. Доцније, 1842 године, удала се за Александра Константиновића, сеоског спахију из Баната. Тај брак био је без среће. Кад јој је муж умро, Ана Константиновићка живела је, са ћерком, на двору кнеза Михајла, да ту најзад и трагично заврши.

Заборављена и готово непозната, погинула је, заједно са кнезом Михајлом, у Кушутњеку, 29 маја 1868. Листови су њену смрт обележили сувим и хладним: „Са пресветлим књазом погинула је и његова братучеда Г-ђа Анка Константиновићка“.

[1] Dr. Br. Drechsler, *Antun Mihanović*, стр. 21.

О њој као о правој књижевници не може бити речи. Неколико преведених приповедака, сасвим у духу безначајне моралишуће литературе тога времена, не могу данас оправдати славу коју је она некада имала. Она је интересантна само као прва србијанска списатељка и као једна од првих српских образованих жена. Време у коме је радила и глас који је имала сачуваће јој име.

Али оно што њену појаву чини трајно симпатичном јесте њен живот. Она је била лепа, интелигентна и добро образована, имала је један интересантан љубавни роман, доживела је ретку славу, дочекала удовичке дане и умрла трагичном смрћу.

За нас, она је живела колико и њена срећа. Њен прави живот имао је шеснаест година.

Милан В. Богдановић.

ЕСТЕТИЧКА ПИСМА ИЗ РИМА.

IX

Рим, 24 јуна.

У својим ранијим екскурзијама римским требао сам више пута да посјетим манастир Светог Онуфрија, на Јаникулу, и и у њему Тасову гробницу, али ми је та жеља до данас остала увијек неиспуњена. У манастиру том, покрај смртних остатака Тасових, хране се још и неке друге успомене на пјесников живот и његов боравак у томе тихом збјежишту. Стога се ријеших да тај давнашњи завјет испуним, и ја сам то јутрос учинио у таким атмосферским приликама какве се у ово жарко доба године могу само зажељети. Прошле ноћи пала је обилата киша, те у зраку влада пријатна свјежина. Млако сунце које се опет јавило послије кише, весело блијешти са умивеног неба и просипље на све стране своју наранчасту свјетлост. Доручкујући пред *Caffè Aragno* и гледајући како се свијет око мене роји и жустро одмиче, мислио сам у себи: ово ти је нешто налик на приморско прољеће, кад се човјек осјећа навалице весео и расположен, јер је радост и весеље у зраку, јер га на ведре мисли упућује насме-

јана природа и оно јарко сунце што људе позивље на рад и уживање.

Па ипак не могу казати да сам, у души својој, био расположен на весеље. Бог ће знати зашто, али мени ово сунце, овај свјежи и мирисави зрак, овај чисти небески свод, не бијаху некуд по ћуди. Био бих волио да је вријеме напуштено — што ти ја знам? — да духне вјетар, да удари киша, да у зраку стане бијеснити — еле да је отприлике вријеме онако као што је то, по памћењу људи, било на први дан априла мјесеца 1595. Тога је дана, ако не лаже предање, у Риму сипало као из кабла, а небо хоћаше да се проломи од грмљавине. И док је у зраку тако бијеснило, пред манастир Св. Онуфрија дојурише тешка кардиналска кола, што се тешком муком бијаху успентрала уз јаникулски бријег. Игуман и калуђери, мнијући јамачно да некакав заморени хаџија тражи да се заклони од невјере, истрчаше листом у манастирски тријем. Из кола међутим искочи пјесник *Ослобођеног Јерусалима*, погурен прије рока и времена, сатрвен, под јесен живота, завишћу незналица̂ и неблагодарношћу великаша̂.

Позван под старе дане у Рим, да прими лавор-вијенац на Капитолу, пјесник „милосрдног оружја“ бијаше оболио на путу, те му једва дотече времена да се склони у овај римски манастир и у њему остави своје измучене кости.

Како већ поменух, бијаше тек настало прољеће. Али природа удараше у несташлук, као да је хтела да се освети опаким људима, који бијаху довели до скончања првог пјесника свога вијека. Сиромах Тасо! Ступајући у живот, бијаше наишао одмах на двије велике биједе; још као мален дјечко би предан на одгој језуитама, који му млађано срце укочише свакојаким стегама; кашње, у својој десетој години, мораде да се одвоји од матере, коју љубљаше изнад свега на свијету. У шеснаестој години, као слушалац права у Падови, написа своје пјесничко првенче („Риналда“), а на измаку двадесете — већ славан и чувен — допутова у Ферару да се представи естанском двору, који је тада био на гласу ради боравка Ариостова на њему. Лијеп, духовит, прави витез по роду и израсту, млади пјесник задоби одмах за се двор и дворане; но као да га највећма завољеше госпођица Леонора и госпођица Лукреција, рођене сестре војводе Алфонза, које

су на Естанском двору истом истом засјале биле као двије мајске руже.

Ове красне и одличне двије принцезе заузеше истакнуто мјесто у његовим лирским пјесмама, које су тако њежне! На естанском двору з.тече пјесника тужни глас о очиној смрти то га љуто уцвијели и он хтједе од јада да свисне. Након подуже болести и разних недаћа, пресели се у Француску, да се отуд поново врати у Ферару и сав посвети књижевном раду. Убрзо издаде *Аминту*, слаћану идилу која је с краја на крај прожета љубављу и поезијом, и која се неколико вечери приказивала у дворском позоришту, заносећи старо и младо, племените даме и отмјене кавалере, и проносећи славу пјесникову с краја на крај Италије. Годину дана по томе доврши Тасо задње пјевање свог *Јерусалима*, на којему радијаше, припадом, од своје раније младости. Младе кнегињице, којима га је на махове читао, као што сам вели, *in secretis*, навалише на њ да своје дјело преда јавности. Али се он отимаше, поводећи се (сиромах пјесник!) за приватном критиком неких педантних пријатеља, који га буњаху свакојаким примједбама и захтијеваху ништа мање него да писац из свога спјева избаци и Софронију и Армиду и Клоринду и Ерминију. Силви е Антонијан, један од тих потајних савјетника, упућиваше пјесника да под сваку цијену угоди поповима, а нипошто свјетовњацима. Зло по нас, да их је Тасо послушао!

Пјесник се, напротив, ослони радије на савјете и на... лијепе очи Леонорине, која га некако баш у то доба поведе са собом на ладовање, у богати и осамљени дворац „Consandoli“, гдјено скупа проведоше, као што причају неки Тасови биографи, једанаест дана у пријатној самоћи.

Све је то, разумије се, љутило дворске улизице и суревњиве надрикњиге, којима је Ферара у тај мах киптила. Њима су Тасови стихови глушили уши, а његови љубавни успјеси ужасно им кварили снове, те се најзад договоре да га опањкају пред владаоцем и у његовим очима оцрне. И тако против злосрећног пјесника буде скована читава урота. Злуради душмани поткупљују његове невјерне слуге, отварају кришом његова писма, увлаче се ноћу у пјесникову собу да му претражују списе и преписују рукописе. Најзад ће га чак тужити и Светој Инквизицији. Пјесник, раздраган већ од природе, постаде страшно мрзовољан и заједљив. Жали се јавно

на своје прогонитеље, трудећи се да покида њихове замке и да им осујети смицалице, док га најзад један од њих не нападе из потаје и о длаци не остави мртва на мјесту. Тасо потражи заштите код кнеза владаоца, али се бездушни Алфонзо покри ушима.

Тада пјесник одлучи да се уклони из Фераре, те је за неко вријеме путовао пјешке по Италији. Али попут лептира што се врти око пламена, док на њему не спали крила, тако се и он на концу враћа на старо своје падалиште, у Ферару. Ту ће, ни крив ни дужан, допасти тамнице и седам година робовати, тобоже као сумахнут.

Кад га пустише на слободу, нико не могаше да у њему препозна једра витеза, о којега се некад отимаху ферарске љепотице и дворска господа. Сви га сада избјегаваху, као човјека окужена. Неко вријеме је поново тумарао од немила до недрага, не налазећи нигдје правог мира, и кад га напосљетку — усљед посредовања не знам којег високог прелата — позваше овдје у Рим да га пристојно заклоне и, по старинском обичају, окруне ловор-вијенцем на Капитолу, ојађени пјесник бијаше постао пука сјена себе самога. У очи самог дана кад је требао да буде рехабилитован и јавно овјенчан пјесничким вијенцем, допаде, као што видјесмо, у манастир Св. Онуфрија, и ту издахну дана 25 априла 1595 године, дочекавши смрт као искуп од мука, као конац свога витешког страдања.

Ове сјетне успомене јатимице наилазиле су на моје подјарено памћење, док сам пред манастирском капијом чекао да ми брат вратар отвори врата. Некуд навалице осјећао сам потребу да прикупим своје успомене, да се саберем и спремим, како ћу живљи утисах добити ступајући у самртну собу Тасову, у којој је ствар још на свом мјесту и све онако како је то пјесник за собом оставио.

Ушавши у манастир, не нађох у њему живе душе, сјем фратара, па ипак ми се чинило као да под ступовљем у дворишту назирем читаву поворку бијелих сјенки, што се ту сјатиле да мртва пјесника дворе; чинило ми се као да очима гледам оне дивне женске главе које бијаху подстакле на пјевање заљубљеног пјесника и послужиле као модел дивним творевинама његове маште.

Имајући тако пред умним очима сав тај фантастични

свијет, успех се на први спрат да обиђем Тасову ћелију. Тек што фратар раствори преда мном узана ћелијска врата, а мени се учини као да пјесника, у позадини, гледам пред собом жива — тако је сугестивна слика на дувару, која га приказује у ритарском одијелу, с мачем о бедру. Веле да тај салик не наличи пјеснику; свеједно илузија је међутим потпуна. У једној стакленој кутији показују ми дивит којим се, тобоже, Тасо служио; затим мало ручно огледалце, један изношен појас и, ако добро памтим, једно мало распеће. Наоколо су поређане високе дрвене столице. Мој пратилац показа ми ону на којој је пјесник, тобоже, понајрадије сједио. Сјем тога, тамо и амо по дуварима, извјесена су, у малим старинским оквирићима, нека рукописна Тасова писма, међу којима је најинтересантније оно што је пјесник, на умору, написао своме пријатељу Костантинију, и које би заслуживало да га сваки посјетилац овог манастира препише, или научи на изуст. Ево једног уломка из тога писма:

„Шта ће да рекне мој добри господин Антоније, кад чује да је његов Тасо умро? А, како се мени чини, за то неће још много требати, пошто већ осјећам како се примиче крај мога живота, и ја ево изнемогох до гроба, сатрвен немилом болешћу која ме за собом повлачи као дрво низ ријеку. Нема више смисла да се жалим на своју худу судбину (нећу ни да помињем неблагодарност људи) која је најзад одржала нада мном савршену побједу, *те ме ево тање у гроб просјака*, и то у часу кад сам се могао надати да ми трудови неће проћи напразно, захваљујући *лијепом гласу што ће овом нашем вијеку, упркос онима који то не желе, припасти од мојих списа.*

„Довезао сам се у овај манастир не само зато што су ми љекари особито препоручили његов положај и чистоту зрака, но и зато још што сам вољан да *са овог узвишеног мјеста започнем* (разговарајући с овом побожном браћом) *свој разговор с небом.* Молите се Богу за ме, који сам вас у животу толико љубио и поштовао...“

Кад ове болне ријечи прочиташ, срце ти се и нехотице стегне, а очи испуне сузама. Једна собица у којој је пјесник своје задње часове провео, дође ти некако јадовита, те у души осјећаш неку неизмјерну тугу, читаву пустош. Ништавило људског живота сине ти напрасно у свој мизерности

својој. У тим часовима душа се повлачи трепетљиво у се, цијело биће обузме нам зебња нека, и човјек би само да му је на домаку мило чедо — жена коју љуби — па да је стегне на своје груди и, чујући откуцаје сродна срца, сам себе увјери да није сам на свијету.

Из ове ћелије, освећене тугом једнога генија, сађох у манастирску црквицу, у којој је сахрањено неколико славних људи, међу којима чувени болоњски сликар Ханибал Караћи и гласовити полиглот, кардинал Мецофанти. Али се посјетилац на те прослављене људе једва обзире; њега привлачи у овој цркви само једна ствар: излизана плоча на десној страни улаза, која каже да су на том мјесту Тасове кости лежале све до 1852 године, кад их одатле пренијеше у неспретну гробницу која је пјеснику подигнута у суседној капели. Пије IX, по чијем је налогу тај нови споменик подигнут, руководио се без сумње племенитом намјером; али ако је намјера била племенита, она није у истој мјери и срећна била, јер за умјетника, за пјесника и мисаоног човјека, она стара, једноставна спомен-плоча, имађаше много више смисла но овај модерни споменик са својом неукусном статуом. Пред оном старом, испуклом плочом, у своје вријеме, пролио је сузу жалобницу један други велики страдалник, Јаков Леопарди, и то му је, вели, била прва и последња радост коју је у Риму осјетио. Њему та надгробна плоча у скромној манастирској црквици бијаше дража но икакав маузолеј, јер се у његовим очима тим јаче истицао контраст између моралне величине пјесникове и дивне чедности њихове раке. Упоређујући ову смјерну, голу плочу са огромним и богатим споменицима толиких римских величина; велики пјесник бо̑ла и разочарања сјетно ће опазити: „Човјека обузима осјећање неког огорченог задовољства, кад помисли да је ова узвишена сиротиња опет кадра да заинтересује и одушеви благодарно потомство̑, док раскошни сјај гробних споменика којима је Рим натрпан, не може да нас загрије за сумњиве величине што у њима леже, а којима нико за име не пита, или ако и пита, оно пита једино ради споменика̑ у којима вјечни сам борави“.

Напустивши манастирску црквицу, изидосмо на пространу терасу одакле је пјесник, за свог кратког боравка, могао да посматра један од најљепших призора под капом небеском, призор вјечнога Рима са небројеним црквама и звоницима,

с његовим тријумфалним капијама и дивот-стубовима, са старим Тибром и Апијским друмом, што се отегао у недоглед између два реда гробова. Исповиједам да је — у мојим очима барем — мало који поглед у стању да човјекā занесе и уједно испуни сјетом као овај величанствени панорам римски, нарочито ако га посматрамо у часу кад нам нека сјетна мисао ум и срце заноси. Рим је, јамачно, најприкладније уточиште за пострадале духове. Нигдје као у овој историјској вароши не осјећа човјек бескрајно ништавило људских предузећа. Није, према томе, никакво чудо што разочарана срца и страшћу изломљене душе у њој траже заклона, ка' оно ти у вароши која човјека може да утјеши у свакој невољи, јер је и сама сваку невољу претурила.

А ја сам, госпођо, данас — кад се сав културни свијет с Римом такмичи да заслужену пошту ода оснивачима италијанске слободе — ја сам данас неизмјерно срећан што ми је у дио пало да у вашој милостивој успомени освјежим слику последњег барда хришћанских епопеја, пјесника који је опјевао „милосрдно оружје“ крстоносних витезова, који је пјевао љубав и тугу, и који спада у оне ријетке пјесничке величане којима се свијет диви, а човјечанство поноси

Торквато Тасо, дивна пјесничка душа, оличава другу половину XVI вијека италијанског, као што Ариосто оличава прву. Католичка реакција, кобна превласт језуитā и, нарочито, дворски зрак у ком је проживио бољи дио свога вијека, могаше донекле да утоле пламен његова генија; али он вјечно живи у успомени човјечанства, којему је утјехе пружио својом умилном пјесмом. А тирани и завидљивци који су га за живота кињили, ако се данас понекад и спомињу, то бива једино ради њега, жртве њихове; спомињу се зато што су имали част да с њиме опће, и бездушност да га немило прогоне. Марко Цар.

СИТНИ ПРИЛОЗИ

Дан рођења Павла Соларића.

Кад сам 1904 дошао за пароха у Велику Писаницу и видио кућу и лијепи посјед мојих предака, који се данас налази у рукама њекога Нијемца, зажелим да завирим у њихово ро-

дословље, те одлучим да га саставим, јер сам чуо од свог пок. оца, да су нам сви преци рођени овдје. И успио сам. Саставио сам потпуно родословље и дотјерао га до год. 1710.

Наравно да сам се интересовао и за своје знатније претке, као, за Павла Соларића, књижевника. И не мало сам се зачудио, кад видјех у Матици да година његова рођења није идентична са оном годином, која је, као таква, забиљежена свуда у књижевности. По дужности својој јавио сам то заинтересованима, и то Г. Др. J. Скерлићу, и дао му прави дан рођења пок. Павла Соларића, књижевника. На молбу истога господина ево доносим и потпун препис из матице крштених о рођењу истога претка:

„1779 Јулија 27, родисја отроча пола мужеска јего же отец Николај Соларич, јереј, Мати же Сарра, жителије Писанице. Крестисја и Миром Светим помазасја чрез јереја Василија Пуришича — [Послије је име Василија Пуришића превучено тинтом, а озго написано:] Теодора Омулича, пароха трешнј. [а затим је по реду даље писано:] и данно бист имја младенцу Павл, кум јему бист Јосиф Берзин, Лат., из Гереевца, жител јулиа 30-ог љета, јако же горје".

Павла је крстио у ствари Теодор Омулић, али је крштење увео у матицу мјесни капелан Василије Пуришић; па, вичан да пише своје име као функционар, потписао се и овдје — у забуни. По рукопису се пак познаје, да је горњи исправак учинио мјесни парох писанички, Никола Соларић, отац Павлов.

Павле, књижевник, био је унук Павла, званога Пауна, капетана, а по Др. Н. Андрићу, војводе, једнога од оне тројице браће, што су се по предању доселили овамо из Босне: два као војводе, а трећи као свештеник. Име другога брата, војводе, није познато по матицама, а потом мора да је био он најстарији, те је умро прије године 1792, од које године почињу овдашње матице умрлих. Трећи брат, свештеник, такође није познат мени по имену, али ће бити да се звао Стефан или Григорије. Првога спомиње Владимир Красић у „Манастиру Лепавини" око 1755, а други се спомиње у једном писму пакрачкога епископа, Атанасија Живковића, од 26/4. 1775, гдје га препоручује патријарху да би био добар за конзисторијалног биљежника.

Врло бих радо знао има ли гдје још Соларића. Чуо сам од пријатеља да у Србији има не додуше Соларића, него

Соларевића, но можда је то ипак иста лоза. Наше крсно име јест: св. Михаило Арханђео. Био бих захвалан ономе пријатељу који би о томе што знао, па да ми то и дојави.

Велика Писаница.

Михаило Соларић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Краљева Јесен, од Милутина Бојића. — Стана Бјучића, од Милана Беговића

Само су случајно *Краљева Јесен*, историјска слика у једном чину и у стиховима, и *Стана Бјучића*, драма из маловарошког живота и у дијалекту, стале заједно на позоришну листу последње премиере Народног Позоришта. Иначе међу њима нема ничега заједничког. Једна је нов покушај у нашој драмској књижевности и први рад за позорницу једног младог лирског песника, и по томе двоструко занимљива. Друга је старији рад и већ напуштен правац познатог позоришног писца и зрелог књижевника. Зато је мање значајна. *Стана Бјучића*, натуралистичка драма, друга пишчева драма играна код нас после давно изнесене *Venus victrix*, не даје слику Г. Беговића какав је он данас. Много истинитије, а и срећније, био би писац *Стане* представљен којом од његових лаких елегантних бурлеска и драмских каприса, пуних Мисеовског духа, грације и слободе, као што су *Пјеротово рањено срце*, *Менует* и понајпре изврсна *Бискупова синовица*. Последња премиера Народног позоришта, *Стана Бјучића*, могла је бити претпостављена овим малим скицама, усамљеним у својој врсти у нашој књижевности, једино из чисто позоришних обзира, обзира трупе и могућности извођења.

Г. Бојић је напротив имао сасвим срећан позоришни почетак у *Краљевој Јесени*, историјској слици из доба краља Милутина. У лепим, звучним стиховима, вешто здруженим сликовима, не одвећ усиљеним нити баналним, дао је две три лепе тираде, умео је да стегне дијалоге, да прошара скоком сликова ћаскање гомиле, успео је скоро сасвим у логичном спајању сцена и није ретко показао да уме да објасни једну

душу. Дао је, најзад, и поред претрпаности и тежња да много појединости и кретања унесе, ипак оно што је најтеже: општи лирски тон, боју „Краљеве јесени“ — оно што је хтео у главном.

Јер *Краљева Јесен* није патриотска драма, није ни историјски драмски одломак, него душевна, лирска садржина једног тренутка у историји. Г. Бојић није почео да пише за позорницу са каквом правилном историјском драмом у пет чинова, са заплетом, са догађајима, у лепим стиховима. Он је остао доследан својој генерацији лиричара, најмлађој нашој: разувереној, естетичарској. *Краљева Јесен* даје само тешку, загушљиву атмосферу двора једног престарелог, средњевековног краља. Милутин је варварин укрућен у византијски брокат, рушевина, разнежени космати словенски див, грозничави љубавник полу-девица, источњачки тиранин који слепи своје синове, неурачунљив старац, играчка туђе воље. Таквог је хтео писац да види најбезобзирнијег Немањића. Тај крај једне велике душе, та скрхана силуета и све оно што у њој има болешљивог, чудног, страсног, пропалог, скоро смешног, волео је да изабере. Његов однос спрам Симониде објашњава још боље пишчеве тежње. Стихови Милутинови дају тај немир, непоузданост, празнину у души, колебање последњих тренутака једне енергије на издисају. За то је нашао неколико лепих стихова (као онај: „Бела си као снег на косама мојим“).

Могли смо очекивати да ће бити донекле отисака једне драме коју воле млади и коју погађате. Г. Бојићев Милутин подсећа, само из далека и у неким цртама, а нарочито у сцени са Симонидом, на Ирода у Вајлдовој „Саломи“. Симодини стихови у великој сцени са Данилом понели су више тих трагова, али су обе личности створене сасвим различно, по односу спрам Данила.

Симонида је у осталом мање успела и мање нова. Она је мање и објашњена и њено ступање долази недовољно спремљено, нарочито њен изненадни излив љубави спрам Стевана, али су њени стихови лепо и вешто везани сликовима, кретани су изразним ритмом и пуни музике. То исто важи и за тираду калуђера, l'Eminence grise Милутиновог двора, Данила са стиховима пуним смисла и лепоте слике, као што су:

За трпезом пуном, ми смо увек гладни.
Ми деца таштине, гладни среће мремо. и т. д.

Г. Бојић је са овим својим покушајем први унео у драму и пренео на позорницу, резултате наше савремене лирске поезије, њен савитљив, богат и пун боје стих, који су израдили његови претходници. Са тим би се могло унети више књижевности на позорницу и повратити у живот озлоглашена српска историјска драма. Са мало школе у техници, у увођењу личности, у спремању ефеката (на пример необјашњена песма калуђера на крају!) у економији детаља, Г. Бојић може дати убрзо лепу историјску драму у стиху.

Стана Бјучића је сасвим други случај: она је готова, правилна драма искусног писца и позоришног човека, пријатна и пуна покрета, без оних тешко сварљивих и досадних фотографских подражавања стварности, без погрешке консеквентног натурализма немачких натуралиста из Холцовог и Хауптмановог доба, на које ипак највише подсећа, — на грађу и душевну садржину „Розе Бернд“ на пример. И Стана је кћи скромног сиротог човека, заведена једног дана без љубави, попуштајући живцима, у несвести здравог, неумитног нагона, и стављена ван друштва, пропадајући све дубље, губећи све моралне ослонце који су јој још остали, одриче се среће јер је недостојна, укаљана продајом свог тела. Она је у тренутку видела своју пропаст, онда кад је не знајући за смрт свог ванбрачног детета, играла „по свом властитом срцу, по оном малом мртвом тилу“, и онда се очајно, јуначки отрже од сна могућног душевног исцелења.

Али у „Стани“ све је изнесено врло лако, неусиљено, вешто. Садашња публика већ нигде не воли натурализам, наша га никад није могла примити, али је Г. Беговићева драма из маловарошког живота, са ванбрачном децом, немилосрдном, ниском средином, ситним душама, скромним ограниченим психама и целим прибором натурализма заобишла тешкоћу и врло вешто пружила гледаоцима драму с предметом од кога би се сваки позоришни посетилац уплашио.

То је највише заслуга пишчевог непосредног посматрања средине. „Стана Бјучићева“ нема тешку, црну боју радничког или сељачког света руских и немачких драма тог књижевног програма. Она даје веселе, скоро лакоумне наше људе, Приморце. Неколико комичних типова, као успели Анђело, оне девојке и матере са „бала“, Бепина и други дају живота,

комике и опкољавају трагедију Станину шареним, живахним жубором својих дијалога. Г. Беговић је хтео да буде натуралиста, али није био подјармљен ни заведен ниједним узором.

Драма има лак, жив ход и вешто је склопљена, осим другог чина, где се отац, син и подводач неприродно састају у кући девојчиној и не изгледа да то опажају. Први чин као излагање и трећи са оном вештом, скоро карикатуралном сликом средине врло су успели и били су сасвим лако примљени од гледалаца. То је друга драма ове врсте, са драмом Гђе Милчиновић „Без Среће“, која успева код нас. Поуздана рука драматичара и искусног познаваоца позорнице умела је да натури публици једну врсту која она не може иначе да воли.

Тако су ове обе успеле изворне премиере дале једно лепо вече, са више књижевне отмености него што је то, на жалост, случај са већином наших изворних премиера.

Милан Предић

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Албанија, Србија и Аустро-Угарска. — Грчко турски преговори. — Бугарске илузије.

Намера српске владе да, пошто је одбила арбанаске нападаче, издејствује код Великих Сила исправку своје државне границе према Арбанији, није се могла остварити. Пре него је влада и предузела потребне кораке, наишла је на одлучан отпор Аустро-Угарске.

Влада српска је ставила Силама до знања да ће морати задржати на арбанској територији, после свршенога посла око протеривања Арбанаса преко границе, извесне тачке, потребне да обезбеди становништву сигурност а држави сносан мир. Ова изјава изазвала је одмах узбуну у Аустро-Угарској, која је одмах поставила цело питање на другу основу. Аустро Угарска је устала у одбрану одлуке Лондоске Конференције Амбасадора, коју Србија није намеравала непоштовати, и тражила је да зна хоће ли Србија напустити арбанашку територију, изјавивши да она сматра да је Лондонска Конференција Амбасадора дефинитивно утврдила границу из-

међу Србије и Арбаније. Кад је од српске стране одговорено да Србија мора гледати да обезбеди своје границе од напада задржавајући извесне стратегијске тачке све докле докле међународна комисија, — која се, међутим, састала 10 октобра, — не утврди границу, онда је Аустро-Угарска упутила Србији једну ноту у којој је тражено од ње да своју војску повуче у року од осам дана на границу коју је утврдила Лондонска Конференција. Влада Краљевине Србије је онда дала овај одговор:

„Кад су Арбанаси у масама нагрнули из Албаније на српску територију, попалили српска села, поубијали мирно становништво и потисли наше посаде, предузете су са српске стране мере да се непријатељ сузбије са српскога земљишта. Том приликом српска Влада, и ако је својим досадашњим поступцима била вољна да докаже да поштује савете и одлуке Великих Сила, изјавила је у неколико махова да ће се и у овоме случају српске трупе ограничити на одбрану српске територије а неће ићи да чини никаква нова освајања туђих земљишта. У исто време је изјављено са српске стране, да, ако српске трупе и пређу на територију Албаније и тамо поседну стратегијске положаје, да ће и то бити само привремено и да ће се оне отуда повући чим арбанаску границу буде обележила интернационална комисија и ред заведен, тако да српска територија буде ван опасности од нових напада. Те изјаве краљевске Владе одговарале су потпуно и саветима Великих Сила и јасно показале мирољубиво и коректно држање Србије у овоме питању. Ако је Влада Србије и имала намеру да, у пријатељскоме духу и у интересу сталнога мира, код Великих Сила учини корак за ректификацију своје границе према Албанији, то је само један доказ више да је Србија на коректан и пријатељски начин хтела решити једно питање колико у њеном властитом интересу, толико и у интересу саме Албаније. Србија је, дакле, својим држањем дала довољно доказа да нема намеру самовласно и насилним путем мењати одлуке Великих Сила. Међутим, ова намера српске Владе, која ни у колико не би оштетила ничије интересе, није још ни извршена а већ се јавља приговор од стране Аустро-Угарске Монархије. Аустро-Угарска је, незадовољна овим декларацијама српске Владе, и ултиматумом захтевала да се српске трупе повуку на границу утврђену на Конфе-

ренцији Амбасадора у Лондону у року од осам дана, са напоменом да ће, у противноме случају, предузети мере које ће остварити тај њен захтев. Српска Влада, после овога изненаднога корака, доследна својој политици помирљивости и у жељи да поново дâ доказа свога коректнога и миролубивога држања, наредила је српским трупама да се повуку на границу коју је одредила Конференција Амбасадора у Лондону, остављајући одговорност за то онима који мисле да се таквим начином утврђује европско уверење о миру".

Аустро-Угарску су у овоме кораку помагале Немачка и Италија, а Силе Тројнога Споразума су пријатељски саветовале Србији да повуче војску са територије Албаније. Корак Аустро-Угарске владе је изненадио све кабинете. И ако је Аустро-Угарска тако рећи створила Арбанију и у њој нашла своје животне интересе, ипак су били изненађени у европским престоницама њеним кораком, предузетима без нарочитога овлашћења. У таквоме поступању назирали су једну опасну праксу, која може у будућности непрекидно доводити европски мир у питање. Како међународна комисија за Албанију, која има да изврши дефинитивно ограничавање између Србије и Албаније, није почела свој рад, то ће сигурно сада и њени чланови имати нова упутства, шира пуномоћија, како би резултати њиховога рада могли бити стварни и дати што сигурнијих гарантија да се у будуће неће доводити европски мир у питање.

Међународна контролна комисија која представља данас суверену власт у Албанији, која има да сагради државни брод Албаније и да га пусти на воду, састала се у Валони. Изгледа да први почетци нису баш добри; јавиле су се неке несугласице око именовања најважнијих чиновника. У осталом, комисија ће имати и друге тешкоће и унутра и споља; унутра ће бити увек Аустро-Угарска и Италија, које ће тражити начело једнакости свуда; споља у образовању жандармерије, финансијске управе, војске, разоружавања, и тако даље. Данас се може рећи да међународна комисија нема још фактичке власти у рукама. Ту власт нема ни провизорна влада у Валони. Може се рећи да само у једноме делу северне Арбаније има права власти; њу има само Есад-паша, који је образовао владу, изабрао сенат и почео управљати по његову начину. С избором кнеза за Албанију није се још ништа учи-

нило. Кнез од Вида, који је у први мах као пристао да буде владар ове државе на хартији, двоуми се. Савети које добија готово од свуда такви су да он са тешком муком може да се прими владарскога достојанства у земљи где за сада влада анархија под заштитом Сила.

Између Грчке и Турске воде се преговори о дефинитивноме миру. Ови преговори се понављају по четврти пут (једном у Лондону, једном у Цариграду, једном у Атини и сад опет у Атини). Овога пута Турска има захтеве који су претерани, захтеве о којима у прва три пута није никако говорила. Ти су захтеви, како смо раније поменули, у питању о поданству, о вакуфима. О питању о поданству донета је повољна одлука. Али питање о џамијским, верским баштинама, остаје још увек отворено. Судећи по неким знацима, Турска намерно одуговлачи споразум и решење овога питања због тога што у Цариграду има једна струја која би хтела ратовати са Грчком и у томе рату повратити на дневни ред питање о острвима у Беломе Мору. Међутим и грчки краљ се налази на ново освојеној грчкој територији спремајући се за одбрану Кавале и целог Hinterland-а на које и Бугари жељно погледају.

Између Србије и Турске нису још регулисани односи. Тако исто нису ни између Бугарске и Србије, ни између Грчке и Бугарске редовни односи успостављени. Међу члановима бивше Маћедонске Револуционарне Организације у Софији опажа се кретање које иде за тим да се сада, на територији западне Србије, изазове неред помоћу оружаних чета. Испод руке бугарска Влада помаже овај покрет, увек са намером да Европи покаже како у новим крајевима Србије не може бити мира докле год се не учини ревизија Букурешкога Уговора. Напори бугарске Владе у Цариграду и Букурешту иду затим да обезбеде сурадњу, или бар неутралност, на случај да она предузме нове авантуре на Балкану, што је, у осталом, увек могућно докле је садашња Влада на управи Бугарске.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Петровић, Војислав М.: Елементарна граматика немачког језика. Хајделберг, Јулиус Грос. 1912. Стр. 184. 8⁰.

Petrowitsch, Woislav M.: Serbische Konwersations-Grammatik. Heidelberg, Julius Gross Verlag. 1913. Стр. 264. 8⁰.

Schlüssel zur Serbischen Konwersations-Grammatik. Исто, стр. 43.

Поред осталих потребних књига, за време наших ратова појавиле су се и две граматике српског језика за Немце. За то се и раније осећала потреба, а после ратова много више. Прво се, прошле године, појавила „Српска Граматика" у издању Göschen, од Др. В. Ћоровића, али је она више научна, систематска граматика. Друга је горе наведена, по познатој методи Gaspey-Otto-Sauer. По издавачу и самој методи и могли бисмо бити спокојни за успешно изучавање српског језика код Немаца. Али је довољно ма где отворити прву од наведених књига па да се изгуби сва радост због појаве и српске граматике у том издању.

Овде се о поменутим књигама неће говорити опширно, стручно, с научног и педагошког гледишта, јер ово није стручан лист, већ ће се те стране само унеколико додирнути, а више ће се говорити о њима као о културно-књижевној појави. Па и о свима се неће подједнако говорити, већ, углавном, само о првој (друга јој је само допуна), јер нас се она највише тиче, а трећа је прост превод руског, француског, или енглеског издања. Ту нема готово ничега пишчевог, сем превода, који није увек добар, нарочито су му реченице врло често несрпске; поред тога, пишчева објашњења су много пута нетачна и непотпуна. На пример, „ich werde gelobt" преводи само са „ја сам хваљен", и ако то није увек што и „хвале ме"; говорећи о прелазним и непрелазним глаголима у немачком, само узгред, под текстом, напомиње да се неки непрелазни глаголи мењају са haben, и наводи само пет примера, а не вели какви су ти глаголи по значењу. Како је некритично и ненаучно радио и ту граматику види се, на пример, из овог примера. Говори о гласовима, па ставља наслов *Проста слова*, а испод тога вели: „Прости самоглас-

ници су: а, е, і, о, u, р и од њих изведени: ä, ö, ü; сва остала слова су прости консонанти". Тај још не разликује слова од гласова!

Задржаћемо се, дакле, више на његовој „Српској Граматици". Својом обрадом она се прилично разликује од немачке, али не и својом вредношћу, већ само начином обраде. Писац није могао укалупити српски језик у оне обрасце који су удешени за немачки језик, већ је био принуђен радити самосталније, али је баш ту показао с једне стране сву неспрему и незнање самог српског језика, а с друге стране лакомисленост, несавесност и дрскост с којима се прихватио послова за које није дорастао. Он је сматрао да је довољно метнути звучне и невероватне титуле испод свога имена на насловном листу, па да свако поверује у његову ученост, а за могућне омашке да се заклони за леђа Даничића, Новаковића и неког немачког професора. Заборавио је да ће књига доћи до руке и неком Србину, а не само странцима, које такође може преварити само у почетку, а кад нешто мало науче српски, ако га из ове књиге уопште могу научити, и сами ће наћи силне погрешке.

И ако је за ову књигу било потребно више самосталности, ни овде није сам много дао: обрасце за деклинације и конјугације узео је из Новаковића, са истим примерима, а реченице за поједина вежбања и лекције из других сличних граматика, или их мало прекројио; његове оригиналне реченице не одликују се баш великом бистрином и стално се врте око наше Краљевске Породице или самог писца. Најзад што је узимао из туђих граматика, није тако велики грех: од писца граматике не може се ни тражити нека оригиналност, већ једино спрема и савесност, али ни тога нема, што ћу замало и доказати.

Своје знање и савесност имао је да покаже у објашњењу појединих правила српског језика, како би их Немци што боље разумели. Али је он просто редом преносио поједине обрасце и правила из српских граматика, без обзира да ли ће их Немци тако моћи разумети, ма и преведене, на пример правило о подели речи на слогове. Доносио је многа правила која су сасвим непотребна Немцима, а многе ствари није хтео да за њих друкчије објасни него што је то потребно за Србе. Али је најгоре то што је износио разна правила из

српског језика, а сам се доцније њих не држи. У том погледу најгоре је с акцентима. Готово кроз целу књигу обележавао је акценте речи̑, али непотпуно и нетачно. И ако у почетку говори о разним српским акцентима и о месту где могу стајати, доцније се, у тексту, па и обрасцима, тих правила не држи, већ обележава немогућне акценте, и већином употребљава само, ` и ´, а некад ниједан. Из безброј других примера, ево само неколико: р̑ђа, говр̀им (стално), јатага̀н, украша́ва, служа́вка, посло́вица, игра̀чка, трго́вца, ико̀на, допа̀да, пу̏товати и тако даље. Отворите гдегод хоћете књигу, па ћете наћи тако накарадно акцентоване речи. Нигде не обележава нити говори о квантитету неакцентованих слогова, то јест о дужини после акцента, и ако је то врло карактеристична особина српског језика, која је везана за значење; код њега нема разлике између *се́ла, се́ла̄* и *се̑ла̂*, *ду̏га̄* и *ду́га* и тако даље. Можда ће неко помислити да је довољно за обележавање два акцента, један за дуге, други за кратке слогове; али је тако мишљење нетачно; кад се изучава један језик, он се мора изучавати у целини; као што се не могу учити само једна или две деклинације, него све, тако се исто морају научити сви акценти, а не само два, па ма колико то било тешко. Бар писац граматике мора изнети све битне особине језика, а ученику стоји до воље хоће ли их научити, или не.

Он стално пише *хрђав, и умрео*, и ако је баш тај пример навео за самогласно *р*; даље, *цареви*, од *дете* множина *детета*, *око* и *ухо* по њему се мењају као *ствар* (а gen. pl. *очију, ушију?*); код њега има и овака реченица: *закон бога.* Изговор сугласника којих нема у немачком није описао, а ако јесте, то нетачно, тако на пример, према његовом објашњењу *љ* и *ћ* се потпуно једнако изговарају. Говорећи о дијалектима, нетачно и непотпуно, вели да „источни“ дијалект заузима само један део Старе Србије. Презенс прави од инфинитивне основе, кад се одбије наставак — ти а додаду лични наставци; примери: певам, читам, имам и слично, на — им: говорим. Исти пример наводи и за остале глаголске облике и то је све о промени глагола; нигде ни једне речи о конјугацијама! С колико пажње ради показују ови примери: Аорист означује тренутну, а имперфект трајну радњу, на пример: сѐсти и сѐдети, а не вели како гласе та времена од тих глагола (стр. 36). Даље, на 41 страни вели да се будуће време

добија од помоћног глагола *бити* и инфинитива глагола који се мења, а наводи пример за то „ја ћу певати“.[1] Или, ево шта на пример вели о заменици *свој* на 50 страни: „Abei während себе überall, wo eine Rückbeziehung stattfindet, gesetzt werden muss, braucht das besitzanzeigende Fürwort свој nicht gesetzt zu werden, wenn die Rückbeziehung auf den Pronomina der ersten und zweiten Person stattfindet *(ausser wenn die lezteren Personen das Subjekt bilden)*, sondern мој, твој, наш, ваш, њихов usw. (Курсив је његов). „Време ми не допушта да наведем све интересантне примере, које сам онако летимице покупио. Како неозбиљно ради свој посао, показује и то што се често срета енглеска реч or уместо немачке oder, на пример „помагајте (or помозите)“. То је или непажња, или парадира са знањем енглеског.

У првом делу граматике, док уз поједине граматичке категорије иду кратке, вештачке реченице. уз сваку лекцију су пописане речи, а у другом делу, где су место реченица читави чланци, нема никаквих речи, нити су ушле у речник тамо позади употребљене речи. А то се да просто објаснити: вежбања је преписао готова, с пописаним речима, из других граматика, а чланке је узео из српских читанака, па је требало повадити из њих речи и унети у речник, а то га је мрзело, или није умео да их преведе. Поред свега осталог, књига кипти штампарским погрешкама, а некад је тешко погодити да ли су његове или штампарске. Још би се могле и опростити да их је мање и да су само у тексту, али их често има много баш у самим обрасцима, и ако их је просто преписао, и у примерима који треба да потврде неко правило. Па како ће ти да науче српски!

И ако је овде наведен само један сићушан део од недостатака ове књиге, ипак и са овим надам се да писцу неће помоћи ни звучне титуле ни заклањање за крупне ауторитете, да се провуче некажњено. Он се без икаквих скрупула примио да напише ове књиге, сматрајући да ће свако поверовати у вредност његових „књига“, кад само прочита на насловном листу да их је написао „Војислав М. Петровић, B. A., свршени [?]

[1] Die Bildung des Futurums ist eine sehr einfache Sache. Sie geschieht durch Vorsetzung der Futurformen des Hilfszeitwortes *бити* vor den Infinitis des betreffenden Verbums.

студент филозофије, професор модерних језика у The Jnternational Correspondence School (London), члан Краљ. Британске државне испитне комисије и тако даље“. Ако би пак ко и нашао неку омашку, ту су Миклошић, Даничић и Новаковић, које је марљиво простудирао, и ено вам Г. Г. Ч. Мијатовића и Ст. Новаковића, који су му обилате савете давали и чијим се познанством он разметће.

За карактеристику овог „научника“ навешћемо још неке појединости из ових књига. Тако, „Српску Граматику“ посветио је Г. Ст. Новаковићу, а немачку престолонаследнику Александру. На крају „Српске Граматике“ има неколико писама, за пробу писања. И ако не стоји коме су упућена и ко их је писао, ипак се за већину види да су њему упућена, као одговори, и то једно од К. Јиречка, једно од Ч. Мијатовића, једно из Крезоа, од неког нашег политичара, који му даје тражени савет да се још не уписује ни у једну странку; једно је од неког нашег дипломата на страни, а једно од неког извозника из Београда о продаји јаја у Лондону.

Можда ће неком изгледати да је овај наш приказ сувише личан, да много нападамо самог писца. Писац је овде мало свога дао, па и то је рђаво, што је делимично и показано. И ако је у својим књигама дао мало свога, то јест себе самог, ипак се познаје као да је фотографисан, као из најличније лирске песме он провирује из ових граматика. А то што се види, изнето је и жигосано. Јер, за упропашћење туђе својине казни се, а он, из материјалне користи и ради своје рекламе, унакарађивао је српски језик, нашу општу својину, и обмањивао свет лошим граматикама.

Српски народ имао је и раније којекаквих авантуриста, већином политичких, као графова, претендената, онда кад смо географски и политички били мало познати у свету. Сад у том погледу боље стојимо, али су нам књижевност и наука још мало познати, зато се сад појављују књижевни и научни авантуристи. Тако, пре неку годину један млад човек, Србин, прочуо се у Француској као велики драмски писац, а од скора се по свету разметће велики научењак Г. Војислав М. Петровић. У почетку смо поменули како су нам сад потребни добри представници и на научном и књижевном пољу у Европи а сад морамо завршити овај приказ са: Сачувај нас, Боже, оваких представника! М. С. М.

Louis Leger, membre de l'Institut, professeur au Collège de France: Serbes, Croates et Bulgares. Etudes historiques, politiques et littéraires. Paris. Jean Maisonneuve et fils, editeurs. 1913.

Г. Луј Леже, члан Францускот Института и професор на Колеж де Франс, најстарији међу француским славистима, јавио се сада актуелном књигом „Срби, Хрвати и Бугари". То управо није једно дело него збирка историјско-филолошких и књижевних чланака о Јужним Словенима. Цела књига нема већих научних претензија: она обавештава француске читаоце о новом свету на Југо-Истоку Европе. У предговору Г. Леже вели: „Пошто смо дуго време мало знали или неозбиљно узимали народе који су предмет огледâ у овој књизи, они су се сами наметли пажњи Европе. Има већ скоро пола века како сам ја почео да их проучавам, да говорим њихове језике, да читам њихове песнике и њихове публицисте, да живим њиховим животом, да истичем улогу коју су они играли у историји цивилизације, да указујем на њихове државнике, њихове писце, њихове јунаке, њихове добротворе. Ја сам се трудио без престанка да покажем у мојим предавањима и у мојим књигама да Јужни Словени нису уљези у европском животу, да нису — као што се некада веровало — пасивно оруђе ове или оне стране амбиције, но да имају право и дужност да поново заузму место које су некада заузимали на огњишту европске цивилизације. Скорашњи догађаји дали су ми потпуно за право".

У књизи су ови чланци: „Порекло српскога народа", „Историчар Србије: Г. Константин Јиречек" (поводом његове „Историје Срба"), „Један српски претенденат у XVII веку: Гроф Ђорђе Бранковић" (на основу књиге Г. Др. Јована Радонића), „Српско-хрватска књижевност", „Ђорђе из Есклавоније, каноник катедрале у Туру", „Интелектуална култура у Босни и Херцеговини од XI до XVIII века" (на основу књиге Г. Др. Драгутина Прохаске), „Људевит Гај и Илиризам", „Духовна обнова српског народа: Јован Рајић и Доситеј Обрадовић" (према књизи Г. Јована Скерлића „Српска књижевност у XVIII веку") „Молиер у Дубровнику", „Ускоци", „Национална поема Црне Горе" („Горски Вијенац"), „La Guzla од Меримеа", „Бискуп Штросмајер", „Старо бугарско право", „Стогодишњица бугарске књижевности: владика Софроније",

„Бугарски историчар Пајсије“, „Модерна Бугарска“, „Краљ Фердинанд“, „Излет у Софију“.

Као што се види Србо-Хрватима дат је већи део. Само, у наслову требало је да стоји Serbo-Croates, (а не Serbes et Croates). Иначе Г. Леже није ни овога пута прикривао своје познато и одвећ пристрасно бугарофилство, чији разлози, доста наивно изнети, јасно се виде у последњим главама. Његовој књизи могле би се учинити многе и доста крупне примедбе, и у погледу метода рада и у погледу материјалне тачности. Али када се има на уму како се у Западној Европи, па и у Француској, наше ствари знају мало, и у колико се знају, знају се погрешно, ми морамо бити захвални Г Лежеу што нас је и оволико и овако представио страном свету. Он је био један од првих људи који су, са знањем словенских језика, почели обавештавати дотле сасвим необавештену француску публику о Словенском Југу. После њега су дошли други и млађи, као Г. Г. Емил Оман, Албер Мале и Гастон Гравје, који су те послове боље упутили и који их сада модерније и боље раде. Али дужност је наша да се сећамо пријатеља из првога часа, чак и онда када имамо разлога да им чинимо замерке. X.

Général Herr, de l'artillerie français: Sur le théâtre de la guerre des Balkans. Mon journal de route (17 novembre - 15 décembre 1912). Avec 9 illustrations et une carte hors texte. Berger-Levrault, éditeurs. Paris, 1913.

Француски артиљеријски генерал Хер, за време примирја крајем 1912, обишао је један део балканскога ратишта. Месец дана провео је он прво у Скопљу и Куманову, потом у Цариграду и на Чаталџи. Он је хтео као стручњак да на лицу места види један модеран рат, нарочито га је занимала модерна артиљерија на послу. Своја техничка опажања публиковао је он у засебној стручној књизи: „Балкански рат. Неке поуке о употреби артиљерије“ (La Guerre des Balkans. Quelques enseignements sur l'emploi de l' artillerie). Књига о којој је овде реч јесте његов дневник, какав је био писан, без икаквих књижевних претенсија. То је просто „путни дневник једног туристе и једног војника“.

Очевидно је да генерал Хер тешко рукује пером, и његова књига одаје човека коме писање није навика. Али нас

не интересује његова литература, но његово стручно и меродавно мишљење о српској војсци и о српским ратним операцијама. И његов суд о нама је врло повољан, местимично ласкав.

Када је стигао у Београд 8 новембра, после битољске публике, њега зачуђава достојанствена мирноћа Београда. „Мирноћа све те публике не може се испричати“. „Мислио сам да ћу наћи хучну варош, народ са јужњачким нагонима, упечатљив, занесен успехом. Ја сам, на против, у додиру са спокојним људима, свесним снаге коју им је открила победа, али који изгледају да неће да злоупотребљавају ту победу“. Пада му у очи „савршен ред“. Гледајући из вагона од Ниша и Врање пут којим је прошла Прва Армија, он чини ову примедбу. „Количина енергије утрошена да се постигне такав резултат, ужасна је. То је, по моме мишљењу, право чудо од снаге, и уводи ме у добро расположење за војску која је умела да га оствари“. Француски хирурзи у Скопљу казују му да су српски рањеници на бојном пољу врло добро превијани. Официри у Скопљу имају добро држање. Војска која пролази чини добар утисак. „Видевши је у тако изврсном стању, човек тешко може да схвати да су ти људи стално бивуаковали, од почетка рата, под непрестаним кишама. Та отпорност може се објаснити само чистотом крви и трезвеношћу“. „Та српска раса је чудесно отпорна“. Присуствовао је вежбању извесних трупа, трупа другога позива, и вели да вежбање у месту показује невичност, али да је вежбање на терену боље. „Ма како било, те су трупе остале победиоци; ти успеси могу се приписати само вредности официра и нижих чинова, организацији, дисциплини, издржљивости, трезвености трупа“. Као особине српске војске он истиче: „дисциплину, насртљивост у борби (le mordant) и патриотизам“. Генерал Хер нарочито истиче трезвеност српскога војника. „За време свога краткога бављења у Србији и Маћедонији, ја нисам видео ниједног пијаницу“. У Цариграду, гледајући турске трупе, вели: „Каква разлика према реду и дисциплини српских маршева!“ О Бугарима чини овакву констатацију: „Бугарин је бруталан, свестан своје снаге. Он има срце скоројевића (parvenu), и пун је презирања према слабом“. „Ја нећу говорити о Бугарима, које не познајем и за које немам садашњу занетост, јер су се на Чаталџи показали врло испод

своје репутације. Али Срби, које сам упознао и које ценим, показали су какви се напори могу тражити од једног младог народа, надахнутог племенитим осећањима, који је под водством енергичних вођа. Србија је припремала и заслужила своје успехе". И цела књига се свршује овим речима: „Ја завршујем желећи српском народу, као и његовој младој и већ славној војсци, награду коју заслужују његове озбиљне грађанске и војничке врлине". Д.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Књиге Г. Дачића. — У издању „Народних Новина" изишло је друго издање збирке популарних приповедака из народног живота „Како моји живе", коју је наградила Српска Краљевска Академија и о којој је било раније говора у „Српском Књижевном Гласнику". У књизи су девет приповедака писаних течно, стилом разумљивим за широке народне кругове и са дискретном дидактичном намером. (8^0, 112, цена 0 60).

Ратови које је водила Србија у прошлој и овој години инспирисали су читаву једну ратну књижевност. Да не помињемо многобројне песнике, читав је низ писаца — првокласних и другог и трећег реда — који су писали ратну прозу. Г. Иво Ћипико је писао фељтоне по дневним листовима, Г-ца М. Јанковић, Г. Милан Прибићевић, Г. Милутин Јовановић и Г. Вељко Петровић су дали ратне приповетке за читаоце овог часописа; изишла је збирка у којој су и новинари писали одушевљено и топло („Рат 1912" и збирка Г. Јаше Томића „Рат у Албанији и око Скадра"); Г. Милорад Павловић издао је ратне анегдоте „Из рата"; Г. Др. Никола Вучетић је издао збирку „За Српство" која је садржавала симпатичне мемоаре једног лекара који своју мисао схвата као апостолство. И тако даље.

Сад се јавља и збирка Г. Живојина Дачића. У укусном издању изишле су његове „белешке из нашег последњег рата" „С Брегалнице и Вардара" (8^0, 91, цена 1 динар). Проживљује се живот Треће Армије кад се чита ова збирка и човек се диви српском војнику кад Г. Дачић пише о онима што својим костима омеђише Нову Србију чијој успомени су и посвећени редови ове лепе књижице. А.

Пѣсме Г. Давида Пијада — Читаоци из бољих часописа срели су се каткад са именом Г. Пијада. Он се, свакако, по једној француској досетљивој речи, „чеше о талент и наслања

на невештину“, али, пре, није без разлога написао стих: „Песник ја сам, ал' без нада“. Чему да се нада онај ко ради слика и метра измишља речи као што су: туга жиће *рови*; нешто црно *јапи*; очи *злоћне*; *патно* срце; ја пијан *жеље смрсим* и тако даље, и тако даље. Још мање наде може имати онај ко напише и овакве стихове:

— У камину ватра тужно *зановета*...
— Ја дршћем и *цвокоћем* од студи...
— Врела ми глава *ужасно бучи*...
– Вали... *клате*... тело твоје [т.ј. песникове драге]...
— Како дојке бујне
Набубреле *шкрипе*...
— Љубим је [т.ј. Ану] *око* главе,
По танком белом носу.

Низ таквих стихова би се могао исписати; нити су ови наведени најпробранији представници; има их горих још:

Очи ти се нешто тако чудно *цакле*...

Нити су то једини недостатци ових песама које су посвећене госпођама и госпођицама А, Б, В ...(све до Ш), „плавојкама“, Влахињама, Рускињама и тако даље. Једно је „поезија“, спомен-књига младих маловарошких девојака где се бележи „песма за успомену“, а друго збирка с којом се излази пред читаоце. Г. Пијаде то није знао. А.

„Куманово“. — О ратним догађајима 1912—1913 писано је до сада врло много, али мало је од тих написа који имају већу вредност. Једна од добрих књига те врсте која заслужује да буде забележена јесу белешке Г. Јанићија Поповића, српског учитеља у Куманову, „Куманово пре и за време рата 1912 године“. Г. Поповић је био међу оним народним првацима из Куманова и околине, које су Турци пред рат затворили, и које је победничка војска српска ослободила историјског 11 октобра. Он верно прича те доживљаје и осећања своја и својих другова, и живо слика како је изгледала Кумановска Битка из кумановских апсана. Те странице, писане просто и без претензија, иду у „преживљену литературу“, и имају дах истине и величине догађаја. Поједине епизоде, као она кад су заточеници из апсане чули први српски топ пред Кумановом, њихово страховање да их Турци при бежању не побију, тренутак када се из даљине чула песма српских војника и када је у апсану продро српски наредник — све те драматичне и истините епизоде читају се са великим интересовањем. Г. Поповић је своје доживљаје испричао просто и природно, али са ведрином, у добром расположењу, са искреним патриотизмом, и врло читко и пријатно. То је једна лепа књига која заслужује да се чита и која је добар непосредан исписан документ о последњем рату. Л.

„Српско-Турски Рат“. — У Београду, у издању књижаре М. Стајића, изишла је књига „Српско-Турски Рат у 1912—1913 години. Из аутентичних извора. Књига прва. Од 5—15 октобра 1912“. (8⁰, стр. 127; са 3 карте; цена 2 динара). Писац, који се крије под именом Mars, очевидно је војно лице, које је имало службене везе с ратним операцијама. Излагање је стручно, местимично сасвим техничко. Средиште интереса ове војне књиге јесте Кумановска Битка. М.

Шеста свеска „Писци и Књиге“. — Изишла је из штампе VI свеска „Писци и Књиге“, од Г. Јована Скерлића. У овој најновијој свесци налазе се ове књижевне студије и оцене: „Милорад П. Шапчанин“, „Др. Анте Старчевић“, „Генерал Симеон Зорић“, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, „Никола Велимировић“, „Нови песници“ (Милан М. Ракић, Алекса Шантић, Вељко Петровић, Сима Пандуровић). М.

„Današnji srpskohrvatski nacionalizam“. — Књижара Г. Трбојевића, на Ријеци, издала је латиницом два овећа чланка из „Српског Књижевног Гласника“ од Г. Јована Скерлића, један о Др. Анте Старчевићу, други о новим омладинским листовима и нашем новом нараштају. Књига, која износи 65 страна и стаје 80 филира, носи наслов „Данашњи српскохрватски национализам“. Писац је написао и нарочити предговор за ово издање латиницом. К.

Споменица стогодишњице рођења Петра II Петровића Његоша. — Г. Марко Драговић објавио је на Цетињу једну књигу „У спомен стогодишњице рођења митрополита и господара црногорскога Петра II Петровића Његоша (1813—1913)“. У оскудици кориснијих и паметнијих прилога, које је о Његошу могао да даде један црногорски књижевник, ми овака дјела морамо два пута више да осудимо. Мјесто да нам даде нових података о црногорским догађајима и јунацима, којима се Његош бавио; мјесто, да се потруди да прибере нове грађе о Његошу самом (списак његове библиотеке, његова писма, његова путовања и тако даље), Г. М. Драговић је дао једну оскудну биографију на 11 страница и неколико већ десетинама пута навођених биљежака страних путника. Прештампао је, осим тога, без икакве потребе Суботићево посмртно слово Његошу и три-четири Његошеве пјесме не давши о њима никаквих ближих података, ни уводних напомена, него само неколико емфатичних фраза, које ништа не значе.

В. Ћ.

Букурешка Конференција. — Из београдског „Одјека“ одштампани су у засебну књигу протоколи Букурешке Кон-

ференције и Уговор о миру. Тачан превод и објављивање ових докумената од актуелног интереса била је стварна потреба. Цена је књизи 0·50 динара (1913, 12°. 94 страна).

Н.

Из нове Арбаније (Marie Amélie Freün v. Godin: Aus dem neuen Albanien. Politische und kultur-historische Skizzen Wien, Roller C-ie). — Опет једна нова књига; сад од једне даме, која је по Албанији више пута путовала. У низу скица приказани су: цео покрет Арбанаса за стварање једне засебне области; историја догађаја из прошле године, у којој се сретамо са сад историјским личностима Арбаније; и цео културни и политички живот Арбанаса, који готово ничим не одговара животу и опхођењу ни данашњих најзапуштенијих народа у Европи. Ова књига је доста добар извор за познавање овога народа, који је први корак свога независнога постојања употребио да нападне свога најближега суседа, Србе. Силуете подмуклих и наивних чланова валонске провизорне владе добро су погођене. Исто тако умотрене су карактерне црте целога народа, које су истина необичне и несимпатичне, али и разумљиве код народа који је живео далеко од сваке културе, који културу није хтео, и противу које се борио најенергичније. J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Коларчева Задужбина. — 6 октобра се навршило тридесет и пет година од смрти великог добротвора Илије М. Коларца, који је завештао све своје имање оснивању једног књижевног фонда и подизању Универзитета. Као и обично, и ове године је истакнут тај дан парастосом добротвору и читањем извештаја о раду његове Задужбине у прошлој задужбинској години, од 1 октобра 1912 до 1 октобра ове године.

Из тог извештаја, који је написао Г. Момчило Иванић, пословођ и члан Коларчевог Одбора, вадимо ове занимљиве податке.

И поред тога што је сва наша делатност била посвећена рату и што је свеколика пажња била обраћена ратним догађајима, Одбор је успео да рад Задужбине постигне повољне резултате. Нарочито је Фонд за књижевност показао леп успех. Ове године примљено је седам дела за издања Задужбине. (Раније године примљена су само два дела). Сви примљени радови су од велике вредности и од неисказаног интереса. Ретке су задужбинске године које су оволико плодне и пуне књига оваквог очевидног значаја по умно и морално напредовање читалаца.

Прва од тих књига јесте сјајна „Историја Русије“ од чувеног француског историка Алфреда Рамбоа, у преводу

Г. Стевана Ловчевића. Дело велике ерудиције, савестан опширан научнички рад, информативни извор, али и стилски лепо, занимљиво и јасно, писана, ова историја треба и научнику и ширим круговима наше публике. — Поводом превода ове књиге о историји највећег словенског племена, у циљу да помогне словенску узајамност, Одбор је одлучио да распише стечај за преводе историја и осталих словенских народа.

Одбор је, даље, донео одлуку да штампа „Историју нове српске књижевности“ од Г. Др. Јована Скерлића. То ће бити потпуно илустровано издање дела из којег је прошле године изишло скраћено издање, управо извод.

Задужбина ће издати, затим, „Народну Педагогију“, од Г. Јована Миодраговића, који је у овом свом проучавању народне психологије прикупио и средио обилну грађу из усмених извора и писане књижевности. Исто тако и „Џју Џицу“ од Ирвинга Ханкока у преводу с руског од Стевана Милићевића. Преводилац, стари српски журналиста, као и његов референт Г. Стеван Тодоровић, академик, истичу хигијенску преокупацију овог дела.

Рат је омео штампање ових издања на време. Ипак су две књиге већ штампане: „Царство лажне образованости“, петнаест дидактичних причица из народног живота, од Сретена Динића и „Аграрна политика“, од Евгена Филиповића, у преводу Г. Г. Милорада Зебића и Данила Данића, дело професора на Бечком Универзитету које расправља за нас крајње актуелна питања.

Од нарочитог интереса биће седма књига, приповетка Г. Стојана Новаковића „Калуђер и хајдук“. Та „приповетка о последњим данима Србије у XV веку“ у ствари је „културна историја српског Средњег Века“ дата у забавном облику. Наша просвета, вера и физичко брањење с једне стране и полумесец с друге стране стали су једно према другом као два хрвача од којих један мора бити оборен. Наслов ове приповетке, коју чекамо са живим нестрпљењем, говори име победника у тој борби.

У извештају се види и новчано стање Задужбине. Целокупна имовина износи сада 3 224 888.92 динара (852.000 у непокретностима, а остала два и по милиона у готовини и хартијама од вредности). Од тога Фонд за књижевност има 247.027,37 а остала сума, скоро три милиона, припада Фонду за Университет.

На крају, само једна примедба Зашто се извештај пословође и биланс издају у овако пуко сиромашној књижици? И да није извештај овако занимљив какав је дао Г. Иванић, требало би га дати и технички достојно Задужбине.

А. А.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXI, број 9. — 1 новембар 1913.

ЈЕ ЛИ МОРАЛО ТАКО БИТИ?

(Крај).

Од брата се вратио брзо. Ни тамо га канда нису дочекали ни с разумевањем ни с одобравањем, и у њему се све више развијала нека готово пакосна заблуда да му деца криво чине, и да га због деце неправедно осуђују, и, кад је стигао кући, понашао се према њима хладно, скоро неочински.

У кући је све слегало раменима. Чудо се направило. Породица, која је до јуче била узор љубави и слоге, у којој је певала срећа од зоре до мрака, сада се поделила у два непријатељска табора, и између оца и деце пролази утвара несреће и слома. Раздвајали се, у боловима се цепали једно од другог рођени отац од рођене деце, и нестајала је радост из те ведре куће као што отиче вода из напукнуте чаше.

Једне вечери, отац се приближи опет својим дечацима, започне с њима неки разговор и шалу, и одједаред им поче говорити како ће скоро ићи по нову маму, како ће онда све друкчије и лепше бити, и стаде им показивати неке скупоцене наките, претрпане дивним драгим камењем, из којих су сипали и блистали зраци као укрштена плава и зелена копља.

Деца, која су дотле тупо и без интереса, и не приљубивши се ниједно оцу, слушала његове речи, сада се примакоше да виде шта је то сјајно и богато што отац по столу ређа.

— Ала је то дивно, ја никад тако лепо нисам видио. А је ли то много новаца коштало?

— Много, Милане, тата је изабрао најлепше што је било.

— А коме ћеш то да даш?

На те Миланове речи Јовановић скочи као разјарена звер, и продера се на дете тако љутитим и бесним тоном, да је Милан пребледио као крпа:

— Ваљда нисам спремио за црну циганку, него за своју жену и вашу матер — и силно намрштен, с стегнутих песница укопа се као џин пред оном заплашеном, сићушном дечицом.

Иван је сав дрхтао, гушио јецање као дете коме су запретили да плаче, и полагано, као да се краде, примицао се Милану да се код брата заклони и спасе. А Милан, туђ и хладан, какав се начинио последњих дана, гледао је оцу право у очи, и том чудном детету се на очиглед слагале црне мрштине по челу и око уста, а у очима његовим, упртим у оца као да се од њега опраштају, исписало се нешто што је страховито одјекнуло у срцу очевом, и смлавило гордог Милутина Јовановића.

Јовановић је утекао из собе, и три дана се без речи разговора ручавало и вечеравало, долазило и одлазило.

Неколико дана пред полазак на венчање, кућа је опет оживела. Али не од Милана и Ивана. Бог те пита ко све није ушао и изишао, ручао и вечерао у то време код Милутина Јовановића! Сем тога, радило се и дању и ноћу, довлачили се неки нови намештаји, мењао се распоред соба, куцало се и лупало од тавана до подрума, чистило и рибало гдегод је крпа и метла могла да се провуче, и сандуцима се доносила најбоља роба у јелу и пићу.

Дан пре но што ће се свати кренути, стигла је невестина најстарија сестра, као да се нађе око деце, а у истини да изврши још неке, како кажу, деликатне промене. Да изврши оне богомрске и богохулне, оне сатански гнусне и свирепе, оне зликовачки крваве ствари које се састоје у скидању, сакривању и уништавању мајчиних слика, и у премештању дечјих постељица из очеве близине.

А земља се не стреса, сунце се не мрачи, и завеса се не цепа, кад ђаволи усијаним кљештама, и вештице отровним

ноктима чупају и деле једну кост и једно месо, кад се на крстове дижу и клинцима прикивају мала, невина деца!

Свати су полазили рано ујутру, и Јовановић се опраштао од деце у постељи. Иван је стезао оца око врата, љубио га, и плакао неке чудне јауке, и говорио неке неразумљиве речи. Отац му је пољупце и загрљаје враћао, али га није, као пре, запитао: „кажи, чедо, татици шта ти је тешко". Милан је дочекао оца седећи у кревету, с надувеним неиспаваним очима, сувих, врелих ручица и преломљена срца. Пољубио га је неколико пута у обадве руке и запитао: кад ћеш доћи?

— Прекосутра у вече, брзим возом. Буди добар, сине, и лепо да дочекаш тату и нову маму.

Тада се из Миланових малих груди залети врисак какав ваљда још никад није испратио младожењу на венчање:

— Бежи, бежи, дај ми стару моју маму, стару моју маму хоћу — и тресао је главицом и јастуке, и гребао својим згрченим прстићима зидове и постељско рубље.

Тако је пошао на свадбу господин Милутин Јовановић.

То је било последње спавање Миланово и Иваново уз татичину собу. Нова тета је скинула гардину, дала опет уметнути врата, а дечји кревети су изнесени у собу до фрајле. Милан и Иван провлачили се кроз кућу ћутљиви и мирни, добри као деца која ће скоро да умру. Све су посматрали, али ништа нису питали, ником нису сметали, склањали се с пута, и понајвише су седели у кујни, где их је разонођавала вика и разговор жена и људи који су кували, месили, трчкарали, једно другом наређивали, шалили се и свађали.

Прексутра дан је сва кућа блистала, у трпезарији дивно постављен сто, млађи у паради, и све препуно цвећа и украса. Дошла је затим и дечја кума са својом ћерком. Кума да остане и дочека сватове, а млада кумица да одведе Милана и Ивана, код њих да вечерају и спавају, а сутра да дођу да се виде с татом и мамом. Кума је, пред полазак, провела децу кроз све собе, и нудила их да понесу што им се најбоље допада од слаткиша или хладних јела, а дечаци, држећи се непрестано за руке, посматрали су све тако оштро као да то за цео век ваља запамтити, и пошли су куминој кући не поневши ниједну од понуђених посластица.

Код куме су доста добро вечерали, а после је кумица покушала да се с њима мало позабави, али то некако није

ишло, и деца су наскоро легла. Иван је брзо заспао, а Милан се превртао, силом жмурио, устајао до Иванова кревета и кумичиних врата, и двапута се преко ноћ молио Богу. Ујутро се дигао раније но обично, и сишао у башту где је дочекао брата. После доручка, опет су отишли у башту, и, како им нико није нарочиту пажњу обраћао, одједаред, око девет сата, Милан узе Ивана за руку:

— Хајдемо.

Иван, свикао у последње време да не пита и не говори, пође без речи.

Дођоше до очеве куће и уђоше. Све отворено, развашарено, негде још светли електрика, негде догоревају искапане свеће, мирише вино, леже на све стране колачи и бонбони. оклембесило се спарушено цвеће, отопили се и цуре кремови, на све стране размакнуте столице и изгажени срозани ћилими, и греје сунце, и зује муве, и нигде живе душе. Мора да је до белог дана трајало весеље, и сада све попадало и поспало.

— Ала је вашар, Милане; хајде, ја ћу да изиђем, шаптао је Иван.

А Милан, вукући брата за руку, прелазио је брзо из собе у собу, најзад у бившу дечју спаваћу собу и пред ново уметнута врата. Отшкринуто. Нико се не миче. Милан пође, тргне се, застане, коракне опет и погледа, једаред, и још једаред. Па онда нагло зграби за руку Ивана, који је за њим стајао, и безобзирце и преплашеним трком се сјури преко степеница, на улицу, до ћошка, и чак у другој улици се заустави, знојавом руком стегнувши још јаче Иванову руку, а другом руком се држећи за груди, тамо где је мало његово срце морало оштро куцати, јер је Милан задувано дисао и чисто тражио ваздух.

Иван, јадно дете, трзан из чуда у покор, и из једне сцене у другу, није знао да ли да што пита, да ли да опет ћути. Ипак заусти да нешто каже.

— Ћути, ћути, Иване, хајде брзо код куме, и да кажемо да смо се шетали по пијаци, и ником да ниси нипошто рекао да смо ишли кући.

После подне, око четири сата, кума их обуче у свечано одело, и пошље их оцу и новој мами, казујући им надугачко шта да раде и како да се понашају.

Милан је бирао споредне улице, и ни десет речи није проговорио с братом док се нису успели до самог предсобља. Тада. као по договору, застадоше обојица и погледаше се.

— Ја се бојим, Милане.

— Што се бојиш. Стани само мало, тако ми лупа срце.

Милан загрли Ивана око врата, и тако дођоше до трпезарије, и, без куцања, као што су пре улазили, отворише врата.

У наслоњачи је испружено седела једна одиста лепа, стасита жена, у лакој, раскошној домаћој хаљини и с кокетном чипканом капицом на глави. На наслону те исте фотеље седео је Јовановић, заривен у врат и у косу те жене, грлећи је обема рукама.

Настао је тренутак пун мука и бола.

Деца скинула капице и унезверено застала код врата, отац и његова жена размотавају се из загрљаја, она се прибира да што брже уђе у ситуацију коју није желела, а њему једно за другим прелета црвен стида и немира преко лица.

Најзад прискочише обоје дечацима, понудише их да седну, запиткиваше их да ли хоће да ужинају, да свирају, да разгледају играчке што су им с пута донели. Иван се мало откравио, пришуњао се оцу и узео га за руку. А Милан стоји, гледа, и дави се тешким неким гутљајима од отрова и ватре.

Једнако нуђени, грицнули су најзад обојица у неки слаткиш, па оставили, нису хтели да свирају, играчке су до душе биле лепе и разноврсне, али машта дечака била је на другом месту, разговор се све више затезао, и ниједанред нико није изустио реч мама. Кад се малишани машили капица да пођу, Јовановић је опет преживео мучан тренутак. Он би их задржао, али ова жена дрхће од жеље да остану сами, и за њу је питање среће да јој муж сада не буде отац.

И Милан и Иван сиђоше опет низ степенице очинске очинске куће, где је престала да се разлеже вика и смеј малих господичића који су пре тога били највећи господари те куће.

Сутра дан нису долазили, али пред вече се кума јавила телефоном да не зна шта ће с децом, ништа не једу, неће да се играју, и моле да их неко води на који дан чика-Сави у Нови Сад. Јовановић се наљутио, али шта је знао чинити, нашавши се између деце кују је одбио и у туђу кућу склонио. и жене која, најзад, није ничему крива, и не може се

од ње тражити да трпи ћуди деце које морају проћи. Попустио је. Али ко да их води? Па, наравно, он. Та да, али она, жена, како ће њу сада оставити? И остаде на том да ће их васпитачица отпратити Кући нису долазили пре поласка. Оцу се чинило да је тако боље, а нова мама их није тражила. Јовановић се одвезао са стварима по њих, и отпратио их на станицу.

У кући Милутина Јовановића настао је дакле мир, тешки онај мир испражњених кућа где овлада један мирис и једна боја, боја пустиње и мирис туђих суза. Јовановић је неколико пута сневао пољану пуну снега, и у сред пољане усамљени грм, и неколико пута је осетио да старији човек занос свој од данас плаћа миром и срећом својом од сутра.

А из Новог Сада већ неколико дана никаквих вести. Онда Јовановић депешом потражи брата, и запита га шта је с децом.

„Милан није добро. Бојимо се несреће, јер у вароши има случајева шарлаха. Сава“.

Првим возом је Јовановић отпутовао брату, и нашао је свога Милана у грозници, у бунилу, одељеног и затвореног у крило куће са својом стрина-Лелом.

Милан није дошао к себи ни кад је отац јекнуо, ни кад се срушио пред постељом, ни кад је ударао главом о даску кревета, ни кад је почео крваво да се оптужује и куне. Милан је бунцао о браци, своме брату од стрица, медицинару, о разапетом језику жапчевом под стаклом да се види како крв кружи, наређивао је да тата донесе много „марон гласе“, јер ту има пуно деце, и од времена на време спомињао: гимназија, тата, Иван, ту, чика-Сава.... А затим, кад би му позлило, колутао се и бацао по кревету као да га неко удара или плаши, претрзао се у слабинама као да му се тело на двоје чупа, и јечао је тако тужно и болно, да се Јовановић ужасавао и кидао као полудео човек.

До ујутру, он је остарио и поружнао се да га је тешко било познати, а иза наочари су зјапила два празна погледа као две отворене ране.

Целога тога дана мучио се Милан као и пређашњег, стално у заносу. Тек у ноћ, око десет сата, дошао је к себи. Оца је одмах познао, али због велике малаксалости и пред-

смртне апатије дочекао га је и без радости и без суза. Само га је загрлио, и увукао му главицу под браду.

— Хоћеш кући, мали мој Милане, чедо моје драго?

— Шта ћу тамо, кад не смем више да спавам код тебе — шапутао је Милан, гладећи оца руком по затиљку; а оцу се тресла глава, и дрхтало му је снажно тело као гранчица шиба или стручак траве.

— То је само за дан-два тако било, мали мој Милане, опет ћеш ти код твог тате спавати, је ли, душо, је ли.... А шта си оно спомињао чику и Ивана и гимназију, јеси што хтео, кажи тати шта си хтео.

— Татице — и Милан поче колико игда могаше да стеже оца својим већ мртвим ручицама — татице слатки, молим те, Иван ће сад бити готов с IV разредом, нека дође код чика-Саве, и нека ту иде у гимназију, све, целу гимназију, с чика-Савином децом. Иван њих тако воли, свих осам разреда нека ту иде у школу, молим те — и Милан бризну у плач.

— Добро, сине, хоћу ја, чедо, све што ти кажеш, само се смири, болестан си, немој плакати, душо татина!

Још десетак минута је разговарао с оцем, све мање, све тише, а тада је поново заклопио очи, почео да се трза, којешта да говори, и тешко и испрекидано да дише као да му крвопија каква дави и цеди слабачке груди, и смирио се, мали Милан тек пред зору, кад је умро.

*

Пре три недеље дана, возио се жељезничком пругом господин Милутин Јовановић у рузмаринима, с чутурама и сватима, и уз своју нову жену. И сада се у сремским буквицима враголасто сакривало сунце, и сада се на пропланцима стидљиво перутала бела брезова стабла. Али сада је истом том пругом пролазио кукавни Милутин Јовановић, несрећан и сам, и носио у белом металном сандуку малог свог Милана старој његовој мами.

Исидора Секулићева.

„ДО КРАЈА!“

(Крај.)

И наново скоро сву ноћ ходаше по празним улицама успаване вароши, будећи стражаре, који дремаху код капија, и изазивајући пажњу општинских ноћних стражара.

Сећао се својих речи и незадовољно се мрштио, видећи да је говорио збуњено и сплетено, не о ономе што је хтео да каже и не онако, како је желео.

— Е, гле, молим те само! — мислио је он. — Кад сам ишао к њој — све ми је тако лепо сложено лежало у глави.. Али други пут ћу ја то већ боље спремити...

И застаде, сетивши се да му Лиза није рекла кад јој опет може доћи.

— Заборавила! Врло сам много говорио.

А после ју је опет пратио ноћу до куће и целим путем ју је обасипао својим усхићеним говорима, причао јој је, не опажајући то ни сам, мале тајне своје пробуђене душе, не примећујући да га она слуша ћутећи, да одговара на његова питања врло кратко и да га — већ не позива к себи, у малу топлу собицу.

— Па ви сте — романтик! ускликну она некако једанпут са осећањем, налик на сажаљавање према човеку; и, гледајући му у лице, замаха главом у знак неодобравања.

Тому збуни реч која подсећаше на романе и на љубав, он се тихо засмеја, а Лиза настави:

— Како је то чудновато! Уопште — ја, наравно, разумем романтизам, али...

Она је говорила дуго и поучно, а Тома не разумеде њених речи.

Једаред јој он радосно рече:

— Ми смо данас много урадили...

— Ми? — расејано понови она, погледавши га постранце, и насмехну се, али он брзо заборави тај осмех.

И мало по мало за њега постаде потреба да види Лизу — њене очи ствараху код њега пријатну опијеност и, дошаптавајући му нове речи, распламћиваху некакве плаховите, нарочите мисли. Гледајући је опкољену збивеним венцем од радника, који пажљиво и задубљено слушаху њен тих, убед-

љив глас; видећи, како у собној полутами титрају, као мали голубови, њене беле руке, како јој се мичу загасите обрве над плавим очима и како непрекидно дрхте, цветају, румене јој усне, Тома је мислио:

— Идеја... Свима тужнима радост...

И њему је излазио пред очи поток пун свеже воде, који говорљиво трчи с брда у долину, измучену сушом, — у долину, где стоје дрвета, огрезла у прашини, невесело опустивши тешко, завело лишће, а поток живе воде пробија се до њихових жила.

Падаше му на памет дивна прича о девојчици што је била залутала у шуми — па сад ето наишла на пећину патуљака и поверљиво седи посред њих, пуна жеље добра свему што живи.

Неки пут би Лиза, узбуђена оним о чем је говорила, узнемирено замуцкивала, не могући да нађе подесне речи, и очи би јој брижно трчале по лицима људи — у тим тренутцима се Тома напрезао, уздржавајући дисање; он је желео да јој добаци речи, што јој недостају и — то беше мучно за њега — он се чак знојио од напрезања.

— Аљоша! — говорио је он Сомову, размахујући рукама. — Каква је то значајна и чудна ствар, кâд ето тако чист човек прилази људима — та она је скоро дете, а? — па им говори — „дозволите, све то није тако, све је нетачно, од вас је скривено оно што је главно — идеја сједињења света је скривена!“ Дивно! Ништа друго, него — скаска, а?

Алексије га гледаше постранце и испод очију, и говораше му подсмешљиво и заједљиво:

— Пази да се не истопиш: направиће се блато.

— 'Ајд', окани ми се, особењаче! Та ти и сам... та и ти верујеш, осећаш...

Сомов је кривио усне и, чисто као одгурујући свог другара, љутито га поучавао:

— Боље би ти било, да мало више слушаш, а мање да брбљаш. И да се не упушташ да објашњаваш људима оно што не разумеш. Погледај само — свет те не гледа баш најљубазније: сметаш, брате, својим разговором...

— Сметам? — зачуди се Тома Вараксин.

Једаред га заболи зуб, он се својски заузе да задржи бол, турајући у шупљину фату, натопљену шпиритним лаком,

купи чак и креозота, који је држао за штетан, али бол не попусти, и он не могаде поћи на предавање.

Касно у вече, Сомов, намрштен, незадовољан, врати се с предавања у радионицу, одазва Тому у угао и строго га запита:

— О чем си ти то прекјуче говорио с Лизом?

— Ја? Па тако... о свему... а што?

Алексије, искрививши усне, погледа га постранце и, јако повукавши дим из цигарете, опет га запита:

— Ти си се канда на самоћу жалио?

— Жалио? Ни најмање! То сам ја просто уопште, дошло ми под реч...

— Требао би да пазиш на речи...

— Јеси л' је ти пратио вечерас?

— Но, да.

— Па шта ти је о мени говорила? — запита Тома, гладећи се по отеченом образу.

— То исто што ти и ја говорим: празна ти је тиква....

— Не, збиља?

Разгледајући задимљен крај од цигарете, Сомов подругљиво рече:

— Слободно веруј! Баш тако је казала.

— То није ништа! — ускликну Тома, и учини му се да га чак зуб мање боли. — Ја ћу јој доказати...

— Ево шта је, — рече Алексије, смешкајући се и разбацајући ногом столарске шушке на патосу, — да ти дам један савет... или просто да ти испричам један случај, — мени се десио. Док сам био у затвору, видео сам једаред у шетњи девојку интелигентну, па се и ја тако исто наједаред зацопах.

— Ама шта ти то? — зачуђено ускликну Тома.

Али Алексије, мрштећи се и сам, баш као да је и њега зуб заболео, настављаше, не гледајући у другара:

— Па сам се разговарао са њом куцкањем у зид ноћу, и све такве ствари... и ја сам о самоћи говорио и... испаде' брате, некако врло незгодно...

— Ама шта ти то, Аљоша! — тихо прошапута Тома, размахнувши рукама. — Што ти то... зар сам се ја заљубио? Откуд ти то?

— Но, но, не врдај репом. Боље батали све то, за времена...

— То је — којешта, Аљоша! — рече Тома, стискујући руку на срце и осећајући да оно бије за чудо брзо, баш као да се уплашило од нечега и обрадовало. — Господе Боже мој... но, од куд до врага? Чудновато, бога ми! Ни помислио нисам... шта је? Од куд то може бити? Премда, наравски, ако се узме, да се она одлучила да иде с нама, онда но, па шта? Врло просто, ако ћемо право да говоримо! Да кажемо тако: нека се човек, као грумичак соли, раствори у пресној нашој средини, па нека засити...

Попушивши цигарету, Сомов брижљиво изгњечи опушак прстима, осврну се, зазвижда кроз зубе — а Тома, приметивши да другар неће да га слуша, уздахну и изјави:

— Зуб ми, ђаво да га носи, јако смета, боли ме...

— Да те само још што не заболи, пази! — упозори га Алексије, сакривши очи испод трепавица, и наједаред поче говорити новим за Тому гласом:

— Ево шта, ако ћемо до краја да говоримо... премда ја нисам мајстор за то... Кажу за тебе да си ти — збуњен човек, па и ја ти то велим... а тако му и дође — неки пут ти тако лупеташ, да Бог сачува! Али ипак ја, брате, тебе увек чујем... то јест слушам...

Он је седео на тезги, погурвиши се; његова рамена, лактови и колена штрчаху на све стране као оштри углови, и изгледало је да је он на брзу руку склепан од неједнаких комада дрвета. Гладећи руком праву, загаситу косу, он понајлак и тихо настављаше:

— Допада ми се што си ти такав као неко дете: што знаш, у то и верујеш...

— Аљоша — то ти је врло правилно! — повика Тома, надносећи се над њега. — Сећаш ли се, казивао сам ти, Фјодора Григорјића? Он баш тако и тврди: отац њему вели: вера! А он — и под њу је, вели, подметнуто неко знање; без знања су, вели, макаква тумачења живота немогућна...

— Но, ти то, братац, батали! — посаветова му Сомов. — Не разумем ти ја то...

— Не, ти разумеј, та врло је просто! Пре свега је — знање, а после — вера! Оно је мати вере, оно њу рађа, помисли само, како ћеш веровати, ако не знаш?... Друг Марк

и Василије — они просто не верују на основу знања, отуд се и изражавају против вере уопште...

Сомов га погледа тужним и подругљивим погледом и изговори, помахујући главом:

— Тешко је с тобом! Нагутао си се којекаквих бесмислица и никад се, очевидно, нећеш искобељати из њих... Ево шта ја хоћу да кажем — жао ми те је! Јеси л' разумео? И саветујем ти: Лизе се окани!

Тома Вараксин се нерадо засмеја, зажмиривши очима, баш као мачак, кад га помилију.

— Не, ја ћу сад већ до краја доћи, до потпуног, ако је тако! Ја ћу да је питам... то је, брате, значајно. Главно је — шта ће она казати, а?

— А о чем ћеш ти то њу питати? — суво се обавештавао Алексије.

— Уопште ћу је питати о потпуном јединству. Реч и дело — да ли су јој једно?

Сомов извади цигарицу, дрхтећом руком тури је у уста, али не оним крајем којим треба. Одгризавши зубима поквашено место, он га испљуну и бацивши цигарету на под, запита:

— Волиш ли ти њу? Говори!

Тада Тома без размишљања одговори.

— Па наравно, још како... То јест, да ти ниси казао — ја се, можда, још не бих сâм сетио... но, а сад ми је — јасно! Кад говорим са њом — мени је тако добро и лако, као да сам, збиља, дете... јест, Бога ми!

— Збогом! — рече Алексије, нагло му пруживши руку, и пође к вратима.. Али зауставивши се у дубини радионице, та́ман и мален, он запита не одвећ гласно:

— Ти си то, шмокљане, можда баш сад и измислио?

— Шта то?

— Та ето ту твоју љубав?

— Јеси чудан! — ускликну Тома. — Па ти си и сам казао.. баш си чудан! Ја то нисам измислио, него просто нисам још умео сам да појмим... а ти си ми...

— И ја сам будала! — рече Сомов, удаљујући се.

Од узбуђења и мучног немирног маштања о будућем виђењу са Лизом, Тома заборави на зубобољу, поче корачати по радионици, шуштећи столарским струготинама. На зиду

је чкиљила и чађила лампа, једва осветљавајући жуте пруге дасака над главом и код зидова, кудраву рпу струготина у углу, мало тело једног шегрта, бачено поврх њих, тамне тезге, криве ноге од столица, дрво затуткалисано и јако стегнуто.

— Дивота! — мишљаше Вараксин, снажно тарући рукама.

Њему излажаше пред очи слика простог, милог живота са малом, паметном и срдачном женом, која све разуме, може да одговори на сва питања. Око ње — све своји људи, другови, а и она је — своја, крвно свој човек.

— Д-дивота!

А затим — прогонство, то ће већ сигурно бити, прогонство! Негде далеко, у малом сеоцету, које је снег до кровова завејао и које се изгубило у тавним и до неба високим шумама — он седи са њом и учи. По зидовима, на полицама дебеле, солидне књиге, — у њима је казано о свему, и њих двоје мислено прелазе од једне к другој, по сјајним путевима човечанске мисли. Тамо иза прозора — залеђена тишина, бес снег је обукао земљу перјаном бундом, а земља је покривена сниским кубетом северног неба. У соби топло, чисто, спретно, ватра у пећи трепти јарко жутим пламеним језицима, тихо скакућу по зидовима сенке, а у малом креветцу — још један дивна човечић, рођен на борбу за јединство свих људи на свету у једну породицу пријатеља, радника и твораца. На зимском небу хладнога краја играју се црвени заласци сунца, подсећајући на давна времена, кад су се родиле прве мисли људске, кад се родила у живот непобедна идеја триумфа светлости, која сједињује све људе..

Тома Вараксин није волео чекати дуго: у недељу обуче он свој најбољи капут, коме се један скут некуд био отегао дужи од другог, а jäка се увек пењала на потиљак, обуче кошуљу са уштирканим грудима и рукавима, са којих је требало маказама срезати окрзане ивице, привеза плаву пошу са црвеним бобицама, издиже рамена што је могао више, и — пође к Лизи.

Ведар зимски дан блистао је у накиту од иња, у кадифеној снежној одори — снажећи у грудима Томиним радосну одлуку, дошаптавајући му сјајне, чисте речи. Беле маљаве телеграфске жице отегле се у ваздуху тако лепо и право до оне улице, где је живела девојка, коју је Тома већ не једаред,

без и најмање сенке сумње, називао у мислима својом невестом и женом. Леп је био дан, радостан, пун светлости, пун бљеска од сребрних искрица.

— Ах... то сте ви! — рече Лиза, отворивши му врата од своје собе.

— Јесте л' сад дошли кући, или одлазите? — запита је Тома, смешећи се и снажно јој стиснувши руку.

— Одлазим, — рече она, намрштивши се и дуну на прсте, машући њима пред лицем. На глави јој је била капица од мачје коже, на левој руци рукавица.

— Но, ја вас дуго нећу задржати! — обећа јој Тома, седајући у зимском капуту на столицу и лупајући капом по колену.

— Ви сте данас некако нарочито сјајан и свечан? — запита га Лиза, лако прелазећи плавим очима по његовој појави.

Он не одговори одједаред, осматрајући је љубавно и и пажљиво, онако малу, округлу и румену као јабучица.

— Луткица! — севну му кроз главу.

Она је ходала по соби од врата до прозора, лупкајући о под потпетицама: погледа кроз прозор, затим на госта, обрве јој задрхте, па се, гегајући се, полако креће ка вратима. Њему се учини да јој је данас лице строжије и брижније, него обично.

— Можда — осећа! помисли он.

— Одмах ћу вам објаснити, што сам тако светао, — рече Тома гласно и понуди је: — Седите, молим вас.

Она смаче раменима и нерадо, или неодлучно седе према њему.

— Но?

Тома се наже према њој, пружи руку са жутим ноктима, офарбанима политуром, па поче говорити тихим гласом, меко и умиљато:

— Знате ли, друже Лизо, ја хоћу, да вам кажем једну реч! — Он се мало диже, узмахну руком, указујући напред, и освојно усклину: До краја!

— А шта то? — запита Лиза, смешећи се.

— Објаснићу вам: плови лађа по реци полако — тихим темпом — не знајући где је река довољно дубока за пло-

видбу, али ево, ствар се разјашњује — „средњи ход!“ виче капетан у машину, а после, кад већ нема више сумње, да је пут добар, он, капетан, командује: — „до краја“ — „пуном паром!“

Лиза збуњено и неодлучно отвори очи и ћуташе, грицкајући усне ситним, белим зубима.

— Нисте разумели? — запита Тома, примичући јој се.

— Н-не! Ко вам је то — капетан?

— Капетан? Ви! И ја... ми смо обоје капетани свога живота — ви и ја! Нама припада право да командујемо својом судбом — је л' тако?

— Па дабогме, али — у чем је ствар? — ускликну девојка, смејући се.

Тома јој пружи руке и понови чисто откинутим гласом:

— До краја, друже! Ви знате нас мене и све, — ходите к нама, с нама до потпуног јединства.

Лиза устаде, њему се учини да јој преко лица пређе сенка и збриса јој румен са образа, угаси јој јасни сјај у очима.

— Не разумем! — говорила је она, подигавши рамена. — Па то се само по себи разуме... наравно, ја сам са вама... кад већ... зашто ви то говорите? У чем је ствар?

Тома узе њене руке својим рапавим длановима и тресући их, скоро је викао:

— Само се по себи разуме! — Дивота, друже! Ја сам знао... Наравно, ви — ви ћете поћи!

— Куда? — бојазно запита она, истрзајући своје прсте. — Немојте викати, јер ја не живим овде сама... Куда да идем?

Њен глас звучао је љутито и малко гневно. Тома осети то и брже боље објасни:

— За мене да пођете, ја вам предлажем! „До краја!“ Знате ли шта ће и какав ће бити наш живот, друже!

Стојећи пред њом, расецајући ваздух рукама, он поче сликати одавно смишљене слике заједничког живота, рада, слике живота у прогонству; говораше и непрестано снижаваше глас, јер му се чинило да се Лиза чисто топи, да бива све тања, нижа и да се одмиче од њега.

— Господе, каква глупост! — зачу он пригушен, увређен усклик. — Какво просташтво!

Томи се учини да му неко неприметно прискочи и да

му затвори уста тако јако, да му у грудима наједаред застаде срце, и би му немогућно дисати.

— Како вас није срамота, Томо! — чуо се љутит, тих глас. — Та то је страшно, чујте! То је гадност... зар ви то не видите? Ох, како то није лепо, Боже мој, како није лепо!

Њему се чинило да девојка одлази у зид, да се крије у портретима, а лице јој постаје тако суро, мртво, као на оним фотографијама око њене главе и над њом. Она је чупкала себе за косу једном руком, а другом гурала ваздух испред себе и, једнако скраћујући, говораше тихо али оштро:

— Па зар вас није срамота видети у мени само женско...

Тома поче мрмљати, ширећи руке:

— А што?... Па ја то не жену. . него уопште... као људи, ја и ви...

— Па какво је то задругарство! — питала је она. — Па како ћу ја од сада гледати на вас?... Зашто сте ме увредили, зашто?

Тома се није сећао како је он отишао из мале собе са мноштвом фотографија на зидовима, и не сећаше се како се опростио са Лизом, какве су јој биле последње речи — она се била сасвим истопила у маси суровиx учитељских фотографија на зиду, постаде слична њима, те је, као и они, уливала у човека хладно, строго поштовање.

Ишао је улицама, ништа не видећи, осим некаквих магловитих котурова пред очима, набијао капу на главу и премишљао, усредсређено, упорно и тужно:

— А што — глупости? И што да ме је срамота? Просташтво? Жена. Па шта је жена? Зар је то што важно, то? Ако су кад две душе у једној идеји... па шта онда, ако је жена? И што баш — гадост?

И он је наново набијао капу на уши: глава му је зебла, као да је била пуна леда, и то осећање студени било је тако оштро, да га је срце тиштало, баш као да се малочас гушио од нечега.

Сарањивали су војника. Четири задружна солдата у мундирима, равномерно и широко корачајући, носили су сандук, и он се лепо, тако правилно, љуљушкао на хладном ваздуху. Напред је ишао добошар, вешто ударао маљицама по хлад-

ној кожи и расипао у ваздуху ситну, задобијајућу арију. Позади корачаше читав вод с пушкама на раменима; главе војника беху повезане црним наушницима, и сви они канда су били рањени дубоким ранама

А са стране поред сандука трчаше, с подавијеним репом, мало суро псетанце, и када је добошар престајао да бубња погребну ноту, оно би му притрчавало, а кад би његове маљице опет почеле да тресте — псетанце бојажљиво и тужно поцикиваше, одскочивши у страну.

Тома Вараксин са великим усиљавањем скиде капу, наслони се леђима на плот, гледаше на чудновате војнике, дрхташе од зиме, која му испуњаваше груди и мишљаше, баш као да пита некога:

— А што да је срамота?

Максим Горки.

(С руског превео Ј. Максимовић.)

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(12)

Осма појава.

Сирано, Хришћијан, калуђер.

Сирано.

(Калуђеру).

Да л' се то Диоген нови приближава?

Калуђер.

Станује ли овде...

Хришћијан.

(Љутито).

Бестрага му глава!

Калуђер.

Госпођица Робен...

Хришћијан.

Шта ће?...

Сирано.

(Показујући му једну побочну улицу).

Десно

Калуђер.

Хвала!
Бог нека вам спасе душу свију зала!
(Оде).

Сирано.

(Вичући за калуђером).
Желим сваку срећу!
(Врати се Христијану).

Девета појава.

Сирано, Христијан.

Христијан.

Пољубац изради!...

Сирано.

Не!

Христијан.

Пре или после...

Сирано.

Да, живи у нади!
Доћи ће час кад ће плаве бркe твоје
С руменом јој усном пољупци да споје!
(Више за себе).
Волео бих више...
(Прозор се опет отвори. Христијан се сакрије испод балкона).

Десета појава.

Сирано, Христијан, Роксана.

Роксана.

(Изиђе на балкон).
Христијане, ви сте?
Реч је о...

Сирано.

Пољупцу. Ако досад нисте,
Што вам усна не би сласт ту данас стекла?
Не бојте се, ма се мало и опекла!
Кол'ко пута смех вам неосетно стане,
И уздах наиђе, па и суза кане!
Један корак даље! Ни он није тежи,
Јер између суза и пољупца лежи
Један дрхтај само!...

Роксана.

Ћутите!

Сирано.

Шта мари?...
Пољубац!... Ал' шта је то у самој ствари?
Један ближи завет, једно обећање
Одређено више, нечујно признање
Које усне само још јаче оснаже;
Тајна што се усни, место уву, каже;
Тренутак вечности, шум пчелина лёта;
Причешће што има мирис свежег цвета;
Начин како да се душа мало кусне,
Ил' срце удâне на врху од усне!...

Роксана.

Ћутите!

Сирано.

Пољубац отмен је толико,
Да лорду, што беше срећнији но ико,
Краљица Француске, госпо, један даде!

Роксана.

Па?

Сирано.

(Узбуђено).

Као Букингем, немо сносим јаде!
Краљице, мој бол је силан, неизмеран!...
К'о Букингем, ја сам несрећан и веран...

Роксана.

И леп тако!

Сирано.

(Долазећи к себи, на страну).

И леп, то сам с ума смео!...

Роксана.

Пењите се! Тај цвет паде вам у део...

Сирано.

(Гура Христијана према балкону).

Хајде!

Роксана.

Тај дах срца...

Сирано.

Пењи се!

Роксана.

Та срећа...

Сирано.

Пењи се!

Христијан.

(Оклева).

Треба ми сад прибраност већа!

Роксана.

Тај тренут вечности...

Сирано.

(Гура Христијана).

Та пењи се, стоко!...

(Христијан, преко клупе, бршљана и камења у зиду, успужа се на балкон).

Христијан.

Ах!... Роксана!...

(Загрли је и пољуби).

Сирано.

Авај!... То боли дубоко!...
Пољубац!... Љубави дивна свечаности!
Ја сам убог Лазар док се он сад гости!...
Али, дођох и ја ту до мрве које:
Она му на усни љуби речи моје!...

(Чују се теорбе).

Мол, — дур, — калуђер је!

(Као да тога часа долази из даљине, виче гласно).

Еј!...

Роксана.

Ко то сад виче?

Сирано.

Ја. Христијан где је?

Христијан.

(Јако зачуђен).

Гле, Сирано!

Роксана.

Стриче!

Ево ме!

(Нестане је с балкона. У дну позорнице појави се калуђер).

Христијан.

(Спази га).

Зар опет!

(Оде за Роксаном).

Једанаеста појава.

Сирано, Христијан, Роксана, калуђер, Рагно.

Калуђер.

Овде мора да је!
Магдалена Робен...

Сирано.

Ро-лен?

Калуђер.

Бен, бен!

Роксана.

(Појави се на прагу од куће, у пратњи Рагноа који носи лампу, и Христијана).

Шта је?

Калуђер.

Писмо...

Христијан.

Шта?

Калуђер.

(Роксани).

Ту нека света ствар се крије.
Писмо је од једног...

Роксана.

(Христијану).

Графа Гиша!

Христијан.

Чије?
Зар сме...

Роксана.

Неће дуго! Нек' те то не плаши!

(Отвори писмо).

Ја те волим, па-ма...

(При светлости од лампе коју држи Рагно, чита полако писмо, за себе).

„Госпођице,
Наши
„Добоши већ бију; мој пук је при путу:
„Ал', скривен у једном манастирском куту,
„Ја остајем, преко датог обећања.
„По човеку који о том и не сања,
„Јер је прост к'о овца, да ћу доћи, јављам.

„Осмех усне ваше још не заборављам:
„Да га опет видим, све више ме мами!
„Уклоните сваког и будите сами.
„Опростите смелост коју љубав шаље
„Оном који јесте ваш... и тако даље...“

(Калуђеру).

Оче, ево шта у писму стоји. Чујте:

(Сви јој приђу ближе. Она чита гласно).

„Госпођице,
Ма и тешке да су, штујте
„Жеље кардинала, јер су оне свете.
„Да везе на ваше лепе руке мете,
„Шаљем калуђера, умна, поуздана;
„Нек' вас ноћас тајно, ма сред вашег стана,
„Венча...

(Преврне лист).

...с Христијаном. То кардинал жели.
„Пристаните! Ја знам да не бисте хтели,
„Али, у тој беди нек' вас крепи вера
„Да и небо само, поред калуђера,
„За ту жртву вашу свој благослов шаље.
„Остајем покоран ваш... и тако даље...“

Калуђер.

(Очи му засветле).

Красан човек!... Нек' му Бог срећу подари! —
Кажем ја да пише неке свете ствари!

Роксана.

(Полако Христијану).

Је ли да ја писма читам врло вешто?

Христијан.

Хм!

Роксана.

(Гласно, у очајању).

Страшно!...

Калуђер.

(Сирану, упревши лампу у њега).

Ви сте тај?

Христијан.

Ја сам!

Калуђер.

(Обрне лампу према Хрпстијану п, угледавши његову лепоту, као да се у њему пробуди нека сумња).

Ал'...

Роксана.

(Живо).

Још нешто:
„За манастир дајте сто пистола њему“.

Калуђер.

Красан човек!

(Роксани).

Дакле?

Роксана.

(У очајању).

Пристајем у свему!

(Док Рагно отвара калуђеру врата и Христијан га нуди да уђе унутра, Роксана шапне Спрану).

Задржите Гиша, може нас затећи,
Док ми...

Сирано.

Знам већ!

(Калуђеру).

Да ли знате тачно речи
Трајање венчања?

Калуђер.

Око четврт сата.

Сирано.

(Гура пх у кућу).

Пожурите!

Роксана.

(Хрпстијану).

Ходи!...

(Сви уђу).

Дванаеста појава.

Сирано, сам.

Сирано.

Како испред врата
Да задржим Гиша?... А!... Ево мог плана...

(Скочи на клупу и, преко зида, пужа се на балкон. У томе тренутку теорбе стану тужно да свирају).

Човек!...

(Чује се језив тремоло).

О!... Још какав!...

(Стане на балков, набије шешир на очи, скине мач, увије се добро у огртач, нагне се преко балкона и гледа).

Сад још једна грана...

(Опкорачи ограду од балкона, привуче дугачку грану једног дрвета које је високо над баштенским зидом, и обеси се чврсто обема рукама, готов да скочи доле).

Скочићу пред њега, нек' се изненади!

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

„TURRIS EBURNEA“.

Овдје гдје се орли с вјетровима боре
И ледèњак сја се изнад мрачних јаза,
С ебеновим врат'ма с круном од топáза
Моја кула crpши на врхунцу горе.

Крај ње нигде нема траве, грмља, врутка...
Стоји сама, тиха — и с висине гледа,
Гдје је са свих страна стиска обруч леда
У тврд насип кружи блистава бјелутка.

Она не зна што су путници и гости;
Не зна за смијех људи и за пјану буку;
Ништа још не такну, осим мојих руку,
Б'јелих јој зидова од слонове кости.

Саздана у царству снјеговâ и бурâ.
Она не зна за плач и за лажне јаде;
Откад овдје стоји, јоште јој не стаде
Људска нога блатна на праг од биљура.

Стоји моја кула сјајна, тиха, сама,
Хиљаду већ љета горе на врхунцу;
Нетом зора сване, отварам је сунцу,
Да ме плам прожèже, да ме мине тама.

Једем плод што кити сунчева дрвѐта,
Пијем свјетлост зв'јездâ, лазур у груд ливам;
И том храном пи̑тан ув'јек већи бивам
Горе на врхунцу хиљаду већ љета.

А сред ноћи, кад у доцу магла ври̑,
Ебенова врата отварам олуји;
Тад се на ме дижу с вјетрином што хуји,
Стари горски дуси и дивови сви.

Ја се с њима рвем срѐд хуке и тмине:
Сада трупло дижем, сад ме пета тлачи...
И том борбом кр'јепљен постајем све јачи
Тисућу већ љета на би̑лу планине.

То је рај што чара л'јепе дане моје;
Такве су ми славне вечери и ноћи...
— Кад ћу, кад ћу једном јак и добар моћи
Да међ људе сиђем из те куле̏ своје?

Владимир Назор.

ВЈЕТАР.

Капље сјају... Слатко плаче свака грана,
Док се прамен магле вуче кроз дрвѐта
Ја све гледам воћку, што сред баште цвјета,
Па ме спомен хвата мојих младих дана.

К мени сада опет к'о змије из честе
Гмижу црне слутње, сумњâ чете ц'јеле,
Ох, ви сање златне, мисли моје б'јеле,
С дрвца жића мога тко вас оте? гдје сте?

...Вјетар у врт бану. Фију̏ка и хри̑пâ.
Баца се на трешњу, б'јеле цв'јетке коси,
Па на крилу мрзлом до цесте их носи,
Па их руком хитром у блато просипа.

Владимир Назор.

З А Ш Т О?

— из Београда. —

Зашто сам те срео, лепа бледа жено,
Сад, кад младост слатка оставља ме скоро?
Кад у срцу задњи нâд је давно свен'о,
Кад блудим кроз живот безвољно и споро....

У вихору једном што хоће да смрви
Поколење цело, ми пружисмо руке
Једно другом, — и тад у врелој ми крви
Дрхтну сваки атом док сам слуш'о звуке

Чаробног ти гласа. И ја, ком је срећа
Доделила часе да пред Смрћу стојим,
Задрхт'о сам — к'о и твоја бела плећа
Кад их лако такнух тад рукама својим.

Ја ћу поћи опет, да се никад више
Не сретнем са тобом у заносној ноћи,
Када месец лије своје златне кише
И плене ме чудне твога ока моћи.

Ја ћу поћи тамо где Смрт пустош сеје
Носећи у души тебе витку, бледу, —
И док с неба јужног златно сунце греје,
И колоне суре у дугоме реду

У смрт иду вољно, — ту. уз песму труба
Док трепере зраци на сабљама голим, —
Ја ћу пасти крвав, блед, стиснутих зуба
И са једном мишљу: да те вечно волим....

Фебруара 1913.

Милутин Јовановић.

ПЕСМА МРТВИХ.

— са Власине. —

Наша млада тела рат је сеј'о редом:
Крај убогих села и планинском гредом; —
Наше гробље дуг је ред вардарских њива
И тракијска раван бескрајна и сива.

Ми смо пали скромно у једноме низу
Светлих дана, који собом оркан носе:
Крваву је сунце облачило ризу
Кад би зрна врела почела да косе.

И сад нам је добро: јер чујемо хуку
Коњаника врх нас, топова и кара;
Чим заброди сунце у високом луку,
Тад допире до нас једна песма стара:

Песма слатке Славе, крваве Слободе, —
Из челичних цеви она силно звони; —
Крваво на нашем гробљу коло воде
Нове чете наше, страшни батаљони.

Ал' кад поноћ падне крвавим ограшјем,
И месец обасја попале јунаке
Растурене пољем и тавним јелашјем, —
Наше с' гробље буди, отварају раке.

И ми устајемо: — дугачке колоне
Незнаних и мртвих мирном ноћи језде, —
Тихо и нечујно наше речи звоне,
Гледају нас само доброћудне звезде.

Прелећемо изнад пукова и чета,
Не види нас будно стражарево око; —
Гледамо где сјаје шуме бајонета
Сложених у кӳпе, крај којих високо

Блиста копље наше заставе свилене:
Немо је поздравља поворка мртваца,
Палих под њом и рад сјајне части њене,
На пољу где крв се до колена гӓца.

И јездимо даље нечујно к'о ждрали
Док не сагледамо Моравине вале,
И кровове црне наших кућа мали'
У родноме крају, — где кандила пале

За нас што од дома далеко смо пали...
И у ноћи редом облећемо тада
Мила места где смо к'о дечаци мали
Живели без бриге, чувајући стада.

Мртва наша срца у ноћи оживе:
Ми љубимо жељно своја мала чеда,
Њина топла уста, сочна к'о оливе;
Загрлимо љубе, на којима беда

И туга свој траг су утисли по лицу...
И кад светлост јутра блесне са видика
Ми журимо опет у братску гробницу:
Да слушамо врх нас хуку коњаника

И потмули јецај нових рањеника.

Јула 1913.

Милутин Јовановић.

КИЈЕВСКА АКАДЕМИЈА И СРБИ.

Српске везе с Русијом до Петра Великога нису ни биле толико ретке, колико су биле *једнолике*. Учени Срби ишли су, особито од XV века у Русију, обнављали су у њој „татаршчином“ запуштено образовање и учили Русе да је њихова дужност бранити православље и ослобађати Словене од турскога јарма. Неки од тих остајали су у Русији, а неки су се с милостињом враћали у своје измучене земље. Од великога цара добивају раније још неодређене политичке везе Срба с Русијом много јасније контуре, а у књижевним везама мењају се улоге сасвим. Срби постају од ранијих учитеља ученици и не задовољавају се само тиме да појединце иду у Русију и тамо стичу знање неразводњено и неосумњичено унијатским римским тежњама, него моле од Русе учитеље, који ће им помоћи штитити српско православље и учити Србе наукама, не отуђујући их у исти мах, као што су радили странци, од њихове вере.

Колико год је досад публиковано извора и израђено расправа о тим одношајима Срба с Русијом, ипак су нам многе стране тога питања или сасвим тамне, или су још недовољном светлошћу расветљене. Да се пак скупи и слије

у једну целину све што су у том послу Руси и Срби урадили, била би слика тих односа много јаснија и расправљање а овом предмету много поучније, али наши и руски истраживачи иду већином различним путевима, често и не знајући једни за друге, и зато се и поред много расуте енергије још релативно мало знаде о нашим везама с Русијом, а још мање о утицају рускога доба просвећености на наш XVIII век. Заходан пут којим је, у исто време, западњачка просвећеност већ преко Кијева долазила међу Србе није ваљано испитан и ми зато с великом радошћу поздрављамо сваки нов прилог да се разјасни почетак и средина нашега XVIII века, који се без познавања веза с Русијом и нарочитом Кијевском Академијом *никако* не даду разумети. Леп број дотичних руских докумената и расправа, који се нас много и директно тичу, пропуштено је код нас и споменути, а камо ли да су они оцењени, њихове погрешке исправљене, а добри резултати додали оном што ми из раније о том знадосмо. Да немамо један изузетак.

Поред старе књиге Булгакова „Исторія Кіев. Духов. Академіи (1843) и нове Д. Вишњевскога, „Кіевская Академія въ первой полов. XVIII стол.“ (1903), других дела и импозантнога броја *добрих расправа* публикованих већином у „Трудима“ исте академије — за које је сасвим неразумљиво да су код нас остали неопажени и неупотребљени — издаје *Н. И. Петров* збирку: „Акты и документы отсящіеся къ исторіи Кіевской Академіи“, од који је пред нама друго оделење и део трећега (год. 1721—1808).

Није нам намера овде исписивати све што се налази у овим документима, а тиче се директно или индиректно Срба, јер би за то требало много више простора него што ми с њим овде располажемо. Исто тако нећемо скопчавати у овој збирци издане споменике с изранијe познатим, него ћемо само на њих упозорити, да се не отму оку онога који се буде тим добом и предметом специјално бавио. А и за свакога, уопће, кога занима не само на само наш XVIII век, него проучавање српске жеђи за науком и развитак данашње српске културе, биће од користи да знаде ово. Занимљиво је да Петар Велики када тражи учитеље за Србе (11 октобра, 1722) не вели куда ће их слати, јер је слутио да у подивљале крајеве на турској граници нико не би ишао, него вели да му требају

учитељи за „нѣкую страну" (Акты и документы", II, I, 1, стр. 122-3). Познато је како је његова опрезност била оправдана, јер кад се дознало куда је цар рад слати учитеље, једва се нашао М. Суворов да се крене међу Србе. Његови ученици уништили су у српском друштву и оно мало поверења спрам неправославне науке што га је било и нису више никаквој књизи веровали осим руској. Зато и гледају, преко руског бечког посланика, а и иначе, да доспеју до Русије и да у Кијевској Академији овде стечено знање рашире и удубе. У првој половини XVIII века била је она доиста, и поред застарелог начина рада, једна особита школа, у којој се споро, али темељно долазило до лепога и корисногa знања. Чини се само да је Србима много сметало што су као момци и чак као зрели људи ишли у Кијево и тешко памтили оне гомиле схоластичких дефиниција, које је само добар и млад мозак брзо и без велике штете могао у се примити. Тако се за једнога Србина из Угарске вели (1736) да је жељан науке, али му смета што давно више није младић (tarditas annorum) (о. с. II, I, ч. стр. 27). Од тога се дакле није било богзна чему надати, а ни од многих других који нису могли издржати дуг низ разреда, него су се задовољавали тиме да проведу у Академији две или три године. Који би пак доспео до реторике био је сав срећан и остављао школу с чврстим уверењем да је учен човек. Целу је међутим школу свршио, изгледа, први од Срба, *Дионисије Новаковић*, каснији будимски владика, који је 1737 године забележен у највишој класи, богословији, и то с нотом: „Ученія изряднаго" (о. с. II, I, ч. стр. 38). И остали Далматинци мора бити да су већином дуже од других Срба остајали у Русији, јер им је требало чврстина знања и добре спреме у борби с насртљивим римским клиром, који је баш највише досађивао нашим Далматинцима. Како пак треба бранити православље том се доиста дало најбоље научити у Јужној Русији, која је раније морала и сама издржати толике досаде римских прозелита. Издавач ове збирке мисли, да је до половине XVIII века било српских ђака најмање 25 у Академији и од тих их је само неколико школу сасвим завршило (о. с. II, I, ч. стр. 271, и даље). Како се пак у то доба у Академији учило и живело знадемо из ових докумената и особито из сачуваног наставног плана за 1752 године (о. с. II, I, стр. 75 и даље). Није

ваљда потребно ни спомињати да су Руси учитељи копирали — колико се то могло — и овај наставни план и дисциплинарни ред у Карловцима у руским школама, те како се њиховим ђацима у Кијеву није било тешко привићи, и с те стране није било никаквих тешкоћа да наставе школовање у Русији. Па ипак, од половине XVIII века опада број српских студената у Кијевској Академији, и то, чини се, нагло. Разлоге је томе доста, а најважнији су ово. Од сеобе Срба у Русију аустријске власти не само да нерадо гледају школовање Срба у Кијеву, него раде око тога да одлажење у Русију на школе Србима сасвим спрече. У томе им је неувиђавна руска дипломација ишла много на руку. Бечки, наиме, руски посланик Бестужев Рјумин дао се залудити, те је веровао како је митрополит Павле Ненадовић потајно примио унију и зато му је у његовим везама с руским Св. Синодом на сваком кораку сметао (о с. II, II, стр. 85 и даље). Па бар да се на том задржао и само митрополита омрзнуо, али није, него је изазивао и сумњу против свих Срба што су долазили у Русију, да су потајни унијати и световао да се најопрезније с њима опћи. Због тога Срби не само да нису могли више добијати из Русије црквене књиге и друге милостиње, него су их тешко и у школе примали и свуда их с неповерењем сретали. На те смушене и неистините обеде са стране руске дипломације одговорио је поносити Павле Ненадовић с пркосом, па није ни он више мољакао помоћи и милостиње из Русије, нити је тамо ђаке упућивао. Међу кијевским ђацима се, истина, и од тада нађе по где које српско име, али то су већином Срби из Нове Србије.

За положај пак у Русији и живот ових Срба има у овој збирци две три врло занимљиве појединости, који су кадри много шта расветлити што нам до сада није било сасвим јасно. Познато је наиме, већ одавно, како су рђаво Козаци дочекали српске досељенике и каквом су их мржњом мрзили, а сад поуздано знадемо да ни иначе Руси нису били спрам Срба одвише љубазни. Жена генерала *Хорвата* тужила се још 4 јануара 1752, генерал-гевалтигеру С. Пучкову: „что здѣшніе подольскіе обыватели и многіе студенты немалое посмѣятельство имъ чинятъ и съ великимъ поруганіемъ называютъ какъ ихъ служащихъ такъ и ундеръ-офицерскихъ женъ цыганками, потому что онѣ имѣютъ на головѣ уборъ, булав-

ками иглама с великим главама које дрхћу заткнутой, и будто бы пріѣхали сюда булавками торговать" (о. с. II. II. стр. 103). Како су Срби враћали жао за срамоту другима, то не знамо, али су се студенти Академије с њима врло рђаво проводили. Српски војници, „гусары", често су их и много били, бацали су их из њихових станова, ако су им се само ти свиђали, разметали су се по ђачким собама као да су њихове рођене и још су им горим претили, ако им се у чем било успротиве. Нису, истина, ни иначе студенти с војницима лепо живели, него су пијани и обесни једни другима пакостили и због својих сукоба властима досађивали, али, чини се, да су баш најчешће биле ђачке туче са Србима. Да се Србима у Русији није ни иначе могло на добру завидети, види се и из једнога занимљивога акта генерала *Хорвата* од 30 септембра 1754 (о. с. II. II. стр. 147 и др.). У њему моли генерал Сенат да изради царичину одлуку како би се Срби што сврше школе у Русији ту и задржали. Он пак обећава да ће им дати достојан положај и пристојне части у Новој Србији, боље него што им обећава владика Висарион који их мами натраг кући. А зашто то није генералу по вољи? Зато што је хтео задржати и образованих Срба у Русији и још више због, да ови не би световали свакога Србина с којим се састану, да нипошто не иде у Русију. Зато је на ово одлучено и Србима јављено: „что они и въ Россійской Имперіи по усмотренію состоянія ихъ съ респектомъ содержаны быть имѣють" (о. с. II. II. стр. 148), ипак су они већином остављали Русију. И тако се код нас дознало, како је српским исељеницима у Русији и како их Козаци исто онако мрзе као и сви овдашњи Несрби.

Тако је исељавање силом и приликама спречавано престајало, а одилажење у Русију на школе било све ређе и ређе. Да би му и једини повод одстранили бринули су се аустријски власти око оснивања школа и штампарија те тако отимали Србима и једини још изговор да морају ићи у Русију. У осталом и углед је Кијевске Академије тада нагло опадао, јер није била кадра задржати ону брзину развијања и способност прилагођавања новим временима који су имале школе од ње млађе. Академија је постајала све више чиста теолошка школа, и ко је желео стећи потребно знање за високе школе није могао у њој остати, јер му га она није могла дати. Занимљиво

је, да су девет Црногораца године 1757 дошли у Академију да се школују, али су издржали само годину дана, а за тим су премештени у војничку школу (о. с. II. II стр. 63), где су без сумње бољи успех и већу вољу за останак показали. Бежање из Академије није ни иначе у то доба никаква реткост и сви који нису били ради учити богословију склањају се и траже гимназије и друге сличне школе. Такав је глас Академија тада и код Срба имала, и само је траже они који су желели учити теолошке науке. Последњи међу Србима који се у овој збирци спомиње, Марко Релић, моли, 23 марта 1798, да га приме у Академију и отворено вели да код нас овде нема богословија где би могао учити, него је дошао у Русију „для сего единственнаго предмѣта“ (о. с. III. 1. стр. 88). Кад је Стратимировић основао у Карловцима богословију, онда је било и због тога непотребно ићи у Русију, и међу студентима Кијевске Академије нађе се од тада само случајно по који Србин.

Пре него што завршимо, морамо нагласити да у овој збирци има осим споменутих још докумената који се много тичу српскога историчара, особито литерарнога. Има наиме овде описа свечаности с одама, који су Србима биле узор; даље, има спискова професорских и ђачких библиотека, које је врло поучно читати, да се види одакле су и Срби ђаци црпли своје знање. Целе пак студије нису им овде штампане, али ја не могу а да не кажем да можемо знати и шта су учили у првој четвртини XVIII века по сачуваним у Гргетегу преписима студија Дионисија Новаковића, а за касније време по Рајићевим теолошким делима. Чудо је да се ни овде у документима Рајићево име не спомиње ни као ђака, ни иначе. Има само једна мала белешка где се вели, да је преко г. Рубана поклонио 1764 године књижници „бурси“ неку књигу. По овом би се дало поуздано закључити да се и он, као и многи други сиромаси у Академији, школовао бедно и сиротињски, живећи у „бурси“ (сиротињском ђачком дому), која му је поред свега тога остала у лепој успомени, и он је се са захвалношћу сећао.

Никола Радојчић.

ЕСТЕТИЧКА ПИСМА ИЗ РИМА.

X

Рим, 30 јуна.

Бисте ли, госпођо, вјеровали Богу? У овом грандиозном, али већ прилично ужагреном Риму, ја се често обзирем мишљу на оне красне децембарске вечери што сам их, уз здјелицу теја, проводио у вашем салону, док је у старом камину од ружичаста гранита ватра весело пуцкарала, ширећи по соби пријатно расположење и пријатну топлоту. Сјећате ли се? Разговарали смо понајвише о литератури и умјетности, палећи оне танке црногорске цигарете са позлаћеним вршком и посматрајући како се модрикасти колутићи духанског дима у зраку бркају са мирисавом паром топлога чаја. Око нас је, међутим, свака ствар опомињала на предмет о којему говорасмо: на литературу и умјетност. Мени је у овај мах довољно да зажмем очи, па да се смјеста преда мном створи она ваша огромна „empire-console“ са златним зрцалом и мраморном плочом, на којој су поређани разни портрети у оквирићима од плиша, и онај репати стари гласовир са црвеним чирацима пред раствореним Шопеном. Треба да се човјек неко вријеме потуца по гостионицама у туђем свијету, па да осјети сву цијену, сав интимни чар једног таког *interieur*-а. Све што га у такој средини окружује, одише поезијом и шири неки парфем одличности. Велим све: и онај стари под од мозаика, и онај велики округао сто у средини, и лагано исплавели фотеји, и онај монументални сахат са златним кадраном, што се као ступац узбарјачио у ћошку и чини утисак као да је истом добјегао из каква музеја!

Као што видите, госпођо, ја се сјећам свега. Сјећам се, нарочито, ваших духовитих глоса на извесне „дубровачке поеме“, за које ви налазасте да су, у суштини, онако исто дубровачке, као што су оперетске „гејше“ у Лотиевим романима (гејше са папирним хризантемима у гаравој, залицканој коси) у суштини Јапанке. Да красног ли ћеретања! У самој ствари говорасте, госпођо, непрестано ви. Ја сам дотле, очаран звонким таласом вашега гласа, понајвише ћутао, уживајући у вашем чаврљању, и то све дотле док вам се не додија говорити, или док вам какав шаљиви „aperçu“

одједном не голицне фантазију, те вас не натјера да прснете у смијех.

Сјећате ли се?... Што се мене тиче, увијек ћу се сјећати паметних и скроз *женских* опазака, што их једнога вечера учинисте чувеној *Крајцеровој Сонати*. Све што сте том приликом казали за Толстоја као моралиста, вриједи, у осталом, и за Толстоја као критичара и филозофа умјетности. Толико у својим старачким погледима о жени и љубави, колико у својим идејама о умјетности, велики руски писац био је, фактички. одвећ апсолутан, одвећ екстреман, одвећ парадоксалан.

Ја сам се о томе. ово дана, још једаред увјерио, читајући његову књигу *Шта је умјетност?* Прошавши покрај једне антикварнице у *Via Condotti*, запазим у излогу, између осталих старудија, један још нерасјечен примјерак те много спомињане књиге, која ми дослаје бијаше позната само по ексцерптима. — Хајде, рекох, да је набавиш и проштијеш; римски је *milieu* за такву лектиру као наручен.

И тако ћу се тога дана успети к Пинчу, носећи под пазухом свог Толстоја. Али ме је при читању те књиге чекало велико изненађење. Толстој, противник модерне, како је он крсти, „сензуалне умјетности", ишчаурио се у њој као савршени анархист, хулитељ и анатемизатор умјетности у опће. Кад сам дочитао задњу страницу, остао сам напросто убезекнут. Ко има право? — рекох у себи: — Толстој или историја? Нарогушени моралист или читав људски род, који се није још сит нагледао и наслушао умјетничних дјела из прошлости и садашњице, и који непрестано тражи да му пјесници, приповједачи, сликари и музичари живот заслађују новим творевинама своје умјешности и свога генија?

Толстојева књига је мјестимице тако логички насртљива, да би читалац — кад би уопће могао пристати на њезине премисе — морао, из досљедности, да јој усвоји и све консеквенције. А то би било врло жалосно.

За срећу, произвољност једног дијела тих премиса тако је очита, да се сама натурује пажњи и најповршнијег читаоца. Ма колико иначе волио и уважавао писца, ма колико се дивио сјајним дјелима којима је овај руски великан обогатио лијепу књижевност, човјек не може опет зато да се отме неком осјећању мрзовоље и уједно пиетета према гени-

јалном умјетнику, који се, у напону стварања, заплео у замке мистицизма и средњевјековне аскезе.

Изгледа чисто као да за њега умјетност нема историје.

У његовој књизи је модерној умјетности намијењена она иста социјална задаћа, коју је умјетност вршила у најдревнијој старини. За њега би пјесник и данас требао да је неки небом задахнути свештеник, пророк. Но то је једна илузија у коју су понекад могли упадати само — пјесници. У самој ствари, пјесници не морају да су стручни људи ни као историци, ни као критичари умјетности. Деси ли се ипак да понеки умјетник (дакле и пјесник) обрати своју пажњу и таквом предмету, он мора прије свега да је сам собом начисто е се латио посла који је сасвим различит од посла пјесникова, сликарева или музичарева. Лав Николајевић — човјек супериоран — увидио је то одмах, и зато је управо и настојао да се као критичар наоружа свом могућом диалектиком. На жалост, он се у расправу упустио с једном основном маном; он је наиме имао у џепу већ готов одговор на питање које бјеше поставио на чело своје расправе.

Толстој се дакле упитао: *Шта је умјетност?* Затим је часком застао и рекао: Да видимо, прије свега, шта су о томе, у току времена, казали разни критичари и филозофи, разни научници и „људи од заната". Опкладио бих се да су о предмету написали гомилу бесмислица и свакојаких контрадикција. Сви су они очевидно бенетали, јер их не вођаше спасоносна мисао религиозног осјећања, мисао на којој се оснива моја рођена, толстојевска, доктрина.

И он стаде низати разне дефиниције умјетности, почињући од Баумгартена, оснивача естетике, па до Гијоа, Кралика, Спенсера и Тена. По његову мишљењу, колико људи толико. . заблудâ. Велики руски писац не помишљаше међутим ни за час да би те многе дефиниције могле бити уједно и тачне и нетачне, јер да свака појединa од њих посматра умјетност са свога посебног гледишта, дајући рељефа само оној страни проблема која одговара личним погледима односнога писца.

„Након сто и педесет година дискутовања и препирања о значењу ријечи „љепота", ми се — узвикује триумфално Толстој — налазимо и данас пред истом загонетком".

Загонетком? Па нека буде. У природи има толико за-

гонетака, толико потајних сила, чија нам је суштина и данас непозната, али нам то опет не смета да се тим силама служимо и да их употребљавамо у своју корист.

Него то и јесте оно што највише љути Толстоја. Њему је криво што се у модерном друштву, како он мисли, на зло употребљава умјетност. Што се њега тиче, он би се најрадије повратио на становиште Сократово и Платоново, на становиште будистичких филозофа, који су умјетност хтјели да проскрибују из људске задруге, као што данас раде Мухамедовци и као што је некад рад био да учини чувени вођа хрватских праваша, Анте Старчевић.

Или, тачније рекавши, Толстој није зато да се умјетност проскрибује у опће; он би хтио да из друштва проскрибује само једну врсту умјетности: умјетност која његује љепоту и приказује људске страсти. По његову схватању, умјетност би требала да постане нешто налик на ону илустровану литературу која је, у протестантским земљама, намијењена за пропаганду и прозелитизам. Оваква каква је данас — завршује писац — умјетност не само да не користи људскоме напретку, него му је управо од највеће сметње. „Људи који имају у виду срећу и добробит човјечанства, треба да свима силама пораде да се истријеби модерна умјетност, која је највеће људско зло. Упитајте ма којег правог Хришћанина, да ли би вољан био прегорјети и оно мало истинске умјетности што се данас гаји, тек да се људство ослободи од бича лажне умјетности, и тај ће вам Хришћанин, као Платон и црквени оци, без оклијевања одговорити: Боље је не имати никакве умјетности, него ли живјети под пагубним утјецајем умјетности коју имамо данас“.

И пазите добро: реченица „коју имамо данас“ не означује, у пишчевој замисли, тек само умјетничку продукцију данашњег дана, већ она циља и на сва она естетичка начела којима се човјечанство руководи у оцјењивању умјетности свих времена. Наше умјетничке предилекције, по рускоме писцу, ствар су махом конвенционална. Грчки трагичари, Данте, Рафаило, Бах, сматрају се генијама зато што је тако утврђено у почетку. У самој ствари, има ли ишта неспретније од гатки на којима су основана позоришна дјела грчких писаца из старине, нарочито комедије Аристофанове? А Шекспир? А Милтон? А Микеланђело? Зар овај потоњи, са својим *Вјечним*

Судом, није управо апсурдан? Традиционално величање извјесних дјела створило је *умјетничку заразу*, којему жртвом пада небројена гомила имитатора.

Тешко је, заправо, ићи мирно за трагом ове усплахирене дискусије, која често застрањује у инциденталне расправице, дајући једнаку важност малим и великим чињеницама, а која сваку ствар подређује религиозној и моралној идеји, не водећи никаква рачуна о томе да је душевни живот човјечанства веома сложена ствар, и да је тај живот, у сваком случају, резултантна једне секуларне и миленарне културе која је људима, тако рећи, прешла у крв.

Разлажући тако, није никакво чудо што је писац дошао до закључка да умјетност, ако хоће да има смисла за живот „треба да удовољи потребама ширих народних гомила које живе у нормалним приликама, а нипошто да се поводи за фантазијама привилегованих људи који се крећу у срединама абнормалним“. Још се мање треба чудити што нам Толстој, као једине здраве обрасце модерне приповједачке умјетности, препоручује Игове *Јаднике*, *Биједнé људе* од Достојевског, романе Дикенсове, *Чича-Томину колибу* од госпође Бичер-Сто и *Адама Бида* од Ђорђа Елиота.

Ма да су поједина од ових дјела од неоспорне вриједности, ипак једностраност и екцесивност оваког избора и оваког разлагања удара у очи; а кад велим екцесивност, држим да је моја критика умјерена. Срећом својом, а још већма срећом нашом, књижевну репутацију Лава Толстоја неће имати да бране и чувају једино његове књиге социјалног и вјерског карактера, а најмање ће то бити задаћа овог његовог дјела о умјетности. Успркос томе што их се под крај живота свог одрицао, романи *Рат и Мир* и *Ана Карењина*, па покрај свију парадоксалних страница у њој, и сама *Крајцерова Соната*, сматраће се увијек као драгоцјено благо свјетске књижевности. Из благодарности за та мајсторска дјела, потомство ће писцу радо опростити што је под старост волио да кокетује са улогом пророка, а не хтио да се ограничи на то да и надаље буде јединствен, недостижан умјетник.

Један римски новинар, с којим сам јуче о Толстојевој књизи измјенио неколико идеја, учинио је дубоку опаску да је та књига „достојна била да је опровргне један Ренан“. Примједба је врло умјесна, јер се диатриба руског писца

никога толико не не тиче, колико баш чувеног францускогфилозофа који се толико заносио љепотом — и то не само љепотом Платонових *Дијалога* и класичних рушевина на Акрополису. Ренан је оваплоћење љепоте гледао нарочито у живом женскињу. У својој књизи о Марку Аврелију отишао је он у свом култу „вјечитог женскиња“ тако далеко да је оштро жигосао Хришћанство зато што је вјечито зазирало од женске стране и женске љепоте. Сав Средњи Вијек хришћански био је заражен том глупом прерасудом. У том је — вели Ренан — Хришћанство било очито на кривом путу. „Са гледишта перфектне филозофије, љепота не само да није ствар ташта и опасна, него је она управо дар божји, као год и крјепкост. *Она вриједи сама собом колико и крјепкост;* у женској глави која је лијепа огледа се једно лице божанственог смјера, један од циљева божјих, као што је друго његово лице нашло израза у генијалном човјеку и у узоритој жени... Жена која своју љепоту негује, врши једну дужност; она негује једну вјештину, најњежнију од свију вјештина“.[1]

Исписао сам овдје ове ријечи Ренанове, јер ми се учинише врло подесне да утуку адвокатску доктрину нагомилану у књизи *Шта је умјетност?*, која се најзад своди на осуду љепоте, у којој писац назире еманацију женскиња и заводљиве женске пу̏ти.

Човјек овдје и нехотице мора да се опомене *Крајцерове Сонате*, у којој је Толстој попријеко осудио љубав, чак и у самом браку. Јунак његова романа, Позднишев, примјењујући на своју закониту жену ријечи Евангелиста, вели: *Ко жену с пожудом погледа, учинио је тим самим актом пола прељубе.* Чудноват, додуше, начин умовања, који руши из темеља ону красну платонску ријеч, која вели да је објекат љубави генерација и множење *у љепоти!*

Међутим пресуду о томе који је од двају филозофа — да ли Ренан или Толстој — био ближи истини судећи о љепоти и женскињу; пресуду о томе ја, милостива госпођо, препуштам вама, у увјерењу да сам парницу повјерио добрим рукама. Не сумњам да ћете се ви у том погледу, до краја сложити са оном младом Гркињом из Коринта, коју ће инди-

[1] E. Renan, *Marc-Aurèle et la fin du monde antique*, ch. XXX, p 554.

скретан стојик неки једном упитати зашто јој је драго бескорисно цвијеће.

— Драго ми је, одврати Коринћанка, зато што је лијепо и што лијепо мирише!

XI

Рим, 2 јула.

Бити одвећ чаврљав и, напоредо с тим, не имати довољно обзира за естетичке симпатије својих благородних прија, то је — изгледа — једна велика мана у епистоларном стилу! Ви ми, госпођо, приговарате да сам у својим архаистичким предилекцијама сувише једностран, и некуд малициозно додајете да бих морао настојати да куд и камо „модернизујем своју душу".

Модернизовати душу! Крупан је то посао за човјека ӯзорана, као што је ваш полуматори дописник. Али, „*голубка*" — рекао би Макарије Дјевушкин[1] — „*множно ли это достигать?*" Може ли се то постићи? Кад је човјек превалио узлазну страну животног бријега, врло је мучна ствар исправљати боре на изношеној този својих душевних навика. И онда, ко би данас могао тачно одредити појам модерности? Мени је, на примјер, позната једна отмјена госпођа — једна ужа моја земљакиња, настањена у Бечу — која највећи израз модерности назире у свом староликом кућњем намјештају и у својој фризури *à la Botticelli*: фризури, наиме, коју је у потоње вријеме у моду увела чувена играчица *Cléo de Mérode*, и која има свакако ту заслугу што се показала веома подесна да својим нашироко рашчешљаним, око слијепих очију сведеним золуфима, заклања оно што младе љепотице тако радо крију од сувише испитљивих очију —: одвећ наглашена увета. Писаћи сто у те моје земљакиње, који ме је својим скулптованим храстовим ножицама опомињао на покућанство домова помпејанских, бијаше увијек натрпан књигама модерних писаца — таман, госпођо, као и онај округли стȏ у вашој „салочи", с том разликом само што су модерне књиге на староликом столу моје бечке земљакиње биле већим дијелом нерасјечене.

Ја сам тој, иначе врло љубазној дами, одлазио чешће на сијело. Морало је бити некако под крај 1900 године, у

[1] Познато лице Ф. М. Достојевскога, у роману *Биједни Људи*.

вријеме дакле, кад је у Бечу најжешће бијеснила *сецесија*. На тим састанцима — у којима узимаху учешћа и неки приморски умјетници настањени у Бечу — било је често говора о новим правцима у умјетности, и фраза која је у разговору најчешће навирала на уста, бјеше „модерно осјећање", за које госпођа Л., наша домаћица, тврђаше да га треба узгајати свима средствима што их модерна умјетност и модерна литература нуде образованом човјеку. Еле, као год што је данас мода показивати разумијевања за разне физичке спортове, тако је онда у бољем друштву доликовало имати смисла за „модерну" и њезина откровења у царству љепоте.

Једног вечера ће се тако, у нашем кругу, повести разговор о управо тих дана изашлој књизи неког младог њемачког естетичара: *Die moderne Seele*

Као што видите, госпођо, та књига се бавила таман предметом којему бих ја, по вашим ријечима, требао данас да поклоним своју пажњу.

Госпођа Л. не бијаше, разумије се, још доспјела да то ново дјело прочита, али на основу неких цитата, што их бијаше нашла у једном фејтону Хермана Бара, она о младоме писцу говораше као о неком откровењу, безмало као о неком месији модерне естетике.

За мало, па се о том занимљивом предмету распреде, као што то већ обично бива, читава дискусија.

У неки ће мах један од гостију — један даровити наш сликар, који је у кругу својих зналаца познат био и као човјек веома проницава духа и сталожена укуса — упасти у ријеч:

— Господо моја, знате ли ви шта, по неким данашњим психолозима, значи имати модерну душу? То значи напросто: имати душу која осјећа... странпутице. Ви ћете, ваљда, упитати како ја то замишљам: „осјећати странпутице". — Ево како: ако хоћете да сте модерни, а ви треба да осјећате увијек... заобилазно. Срца која осјећају правце, то су срца која су се преживјела. Антична мудрост — мудрост праве црте — то је проста успомена из живота наших дједова. Али ако своју душу навикнете да редовно мимоилази оно „што се само каже", ви ћете заобилазним путем ући у ону сферу осјећања и појмова, коју вјештаци називају „модерном".

Међу гостима госпође Л., нарочито у женској страни,

настаде велико ишчуђавање. Домаћица се промешкољи на столици и живахно упаде:

— Господине, то што кажете, биће можда духовито, али је до краја парадоксално. Изволите, молим вас, своје ријечи објаснити каквим примјером.

— С драге воље, госпођо. Кад неко дакле туђим манама кроз прсте гледа, а туђе врлине узноси, то је сасвим банално, старомодно; али кад се неко *диви* туђим манама, а *извињава* или чак *сажаљава* туђе врлине, то је, обратно, сасвим модерно. Избјегавати у животу непријатне утиске и ићи у потјеру за импресијама угодним, то је, што рекао Француз, *vieux jeu*. Али ако се будете клонили од пријатних импресија и тражили само утиске непријатне, то ће бити знак очите модерности. Кад се неко нечему *тек онда* диви кад је дотичну ствар схватио и од ње адекватан утисак добио, то може да буде строго логично, али модерно није никако. Модерно је, напротив, кад се човјек клања и у екстазу пада пред загонеткама (умјетничким или књижевним); кад се диви ономе што му је апсолутно недокучиво. Волети јарко сунце, мирис свјежих ружа и једро испољавање живота, то су чувства и нагони који одају људе и душе старога кроја. Али ко је кадар да ужива у језивом полумраку, у *увеоцима* природе и живота, у ономе, једном ријечи, што је нејасно и неодређено — то је тек човјек који може рећи да је одњеговао модерну душу!

На лицу госпође Л указаше се биљези очите мрзовоље; она одврати с једва притајеном љутњом у гласу:

— Види се, господине, да сте прочитали *Дориана Греја* и да то ни од кога не кријете. Изгледа доиста, као да вам се у овом тренутку призиру досјетке Вајлдова парадоксалног јунака, Лорда Хенрика — које ви, наравно, примјењујете наопачке. Но, увјерена сам да се ова господа неће повести за вашим ријечима! Прије него ли пристану уз вашу злобну сатиру модерности, они ће се свакако потрудити да сами прочитају дјело о коме је ријеч. Није ли тако, поштована господо?...

Као сви остали гости, тако се и ја — из учтивости — поклоних домаћици у повлад; али вам, уважена пријатељице, морам искрено рећи да јој савјета нијесам прихватио, ма да је дотична књига носила ознаку трећег, или чак четвртог издања. Чудновато, али данас нијесу нипошто ријетке књиге

које не имадоше првога издања!.. Ко зна? Можда је и то неки знак модерности

Ово моје данашње писмо, или боље, овај *hors d'oeuvre* у њему, нека вам, госпођо, објасни зашто ме ваш савјет о „модернизовању душе“ није могао да одушеви. Но немојте, опет зато да изводите отуда какве спаке закључке о мом тобожњем анти модернизму. Ја од модерних умјетничких тежња не одбацујем све у гомили; ја се буним једино против модернистичког сектарства и његове ексклузивности. А да у томе немам криво, показује најбоље случај што сам га синоћ доживио на једној конференцији у овдјешњем друштву *Associazione Artistica Internazionale*.

Имао је да држи једно предавање много спомињани итало-француски поет Маринети, велики понтифик „футуризма“ у литератури и умјетности.

Говорник је започео своју бесједу објашњујући публици како ће данашње сликарство у скорој будућности да постане апсолутно немогуће. Код све то веће ужурбаности модерног живота, непомичност насликаних фигура постаће један анахронизам. Човјечје око хтјеће да осјећа боје, као што се осјећају тренутне импресије; комбинованим бојама неће требати одређених обликâ, па да им се схвати тачно значење; сликарска дјела, то ће бити као неке луминозне еманације, као неки бојадисани гасови, ит.д, ит.д.

На овом основу и оваким рјечником је пророк футуризма развио даље своју тему пред забленутом публиком, коју су сачињавали неколико новинара, велики број студената и некоје госпође.

Но кад се бесједник малко у говору занио и стао да слушаоце увјерава како и умјетност треба да доживи своју 1793 годину, те како би ватром и сјекиром требало уништити сву старију артистичку продукцију, као што је „стари режим“ уништен гиљотином, слушаоци изгубише стрпљење и, разгњевљени, ударише у писку и дерњаву којој не беше краја.

Неколико футуристичких младенаца хтједоше да реагирају, али се њихови аплаузи изгубише у општој ларми и цијукању.

Резултат овог шаљивог *соареа* био је за мене тај, да сам се читава два сата врпољио на столици, и на крају понио са собом увјерење како тај развикани футуризам није друго

он једна подгријана чорбе, у коју је ушло много паприке и знатна доза шарлатанства. Неки старији умјетници са стране, који су присуствовали предавању, побјегоше, у неки мах, чисто згрожени.

Ово су вам, љубезна, моје задње римске импресије. Ако, с ваше стране, имате што лијепо да ми јавите, пожурите се с писмом. Ја ћу овдје бити још десетак дана, затим одлазим у Напољ. Хтио бих да вам штогод кажем о својим задњим екскурзијама по граду, али је ово писмо већ натрпано којечиме, па бих морао да своје утиске биљежим стилом посве „телеграфским". Нека остане за други пут.

Збогом, пријатељице драга. Кажите ми што радите, и кад ми пишете, распричајте се на дуго.

Марко Цар.

ЧИТАЊЕ КРИТИЧАРА.[1]

Постоји једно велико питање, Треба ли, заједно са добрим писцима читати и оне који су о њима говорили или говоре? Треба ли читати критичаре?

Ја сам мишљења да треба, врло умерено истина, али сам тога мишљања.

Шта је критичар? То је пријатељ који са вама разговара о вашој лектири, пошто је то и његова лектира или му је пак то некада била. Па да ли је то лице бескорисно, да ли је оно мрско? Без сумње не; у домаћем животу ви тражите такво лице. Ви осећате да вас оно подстиче на размишљање да у вама обнавља сензације и импресије које сте као читалац имали, да усвајањем или одбијањем ваших мишљења оно чини да ви њих прегледате, при чему се без сумње ваш укус дотерује и усавршава; да вам он, упућивањем на нову лектиру, отвара нове земље на које сте нејасно или и никако помишљали, а које могу бити велике лепоте или и чаробне необичности.

На послетку ви сте задовољни пријатељем који са вама разговара о вашој и својој лектири. Он је по каткад оштар;

[1] L'art de lire. Paris, Hacthette. 1912.

каткад се много диви и пријатељ је свих; некад је он, према вашем укусу, сувише наклоњен прошлости, или је пак човек кога много привлаче новине и човек који свакога јутра открива по које ново велико дело а заборавља оно које је јуче открио; то је каткад човек који има само памћења и који наводи скоро без избора, и ви налазите да је он једнолик; каткад то је човек који, говорећи о другима, помишља нарочито на себе и који у духу писаца налази само згодну прилику да се диви своме духу. Али, ма какви били његови недостатци, ви га увек волите по мало: читалац воли онога који чита и који му говори о лектири, и, услед потребе интелектуалних поверавања, додаје и прима, долази дотле да не може бити без њега.

Критичар је управо тај пријатељ кога ви имате, а кога замењује ако га немате.

Имате право што волите критичара.

Али, овде се поставља право питање: кад треба читати критичаре? У ком тренутку? Да ли да читате критичара који говори о Корнеју пре но што читате самога Корнеја, или пошто сте Корнеја прочитали? У томе је тежиште питања.

Ја сам више пута рекао: критичар је човек који вам служи да једног писца читате са извесне тачке гледишта и у извесним духовним диспозицијама које вам он даје Ако је то истина, чувајмо се! Не значи ли то... да не треба никако читати критичаре?

Тако бар изгледа; јер, на послетку, оно што је за мене као читаоца важно (управо то је и мој задатак) јесте, да имам лични утисак, значи да имам импресију која је моја сопствена, значи да потпуно лично будем узбуђен Корнејем, а не према импресији ког другог лица. Тачка гледишта на коју ће ме критичар поставити јесте његова; диспозиција духа у коју ће ме он метнути његова је. Тако да читати критичара пре писца значи спречити себе да сами разумемо писца; значи приморати себе да писца слушамо једним већ припремљеним ухом, ухом које је тако рећи други начинио; значи радити да себе онемогућимо непосредну емоцију, а то је радити да себе онеспособимо за уживање. Лепа би то корист била!

Додајте да ћу се услед извесне лености или, ако хоћете, услед закона мањега напора, убрзо задовољити тиме

да знам шта о писцима мисле најугледнији критичари, не читајући никад саме писце; најпре то је — ако узмемо бирати своје критичаре — најкраће; затим, опширно су критичари рашчистили градиво и наводима које они узимају од свога писца, дају ми очевидно оно што је најбоље, а то ми може бити довољно; а после, и ово је важно, пошто, кад читам писца после критичара, треба да претрпим утицај критичара и да читам у духовној диспозицији у коју би ме он метнуо; и пошто, кад писца читам после критичара, треба да имам исту импресију коју бих имао кад бих читао самога критичара, онда уштеђујем времена кад читам само критичара.

Стога је Ренан врло добро казао да ће доћи време кад ће читање писаца бити замењено читањем књижевних историчара. Изгледа чак да му није било криво кад је то казао.

Има много истине у тим примедбама и, да узгред кажем, због тога сам ја, и ако присталица читања самих писаца, често из свег срца одобравао опширним критичарима. „Како! Овај пише две свеске о *Принцези од Клева*; овај опет пет свезака о Жан-Жак Русоу! У толико боље!

— Како? У толико боље?

— Без сумње! Читалац ће наћи да је краће читати самога Русоа!“

Међутим треба да се разумемо. Потребно је да најпре поставимо разлику између књижевног историчара и критичара у правом смислу речи.

Књижевни историчар треба да буде безличан што је више могуће; требало би да он то буде апсолутно. Он треба само да обавештава. Он нема да каже какав је утисак учинио на њега један писац; он има да каже само какав је утисак учинио писац на своје савременике. Он треба да обележи општи дух једнога времена према свему ономе што он зна из историје; књижевни и уметнички дух тога времена, што је већ мало различно, према свему ономе што он зна из историје књижевности и историје уметности; треба да процени утицаје који су могли деловати на писца, што је у осталом немогуће, али због тога и интересантно; да се бави формацијом његова духа према лектири за коју би се могло знати да је имао, према његовој преписци, према извештајима које су о њему оставили његови савременици; да испита опште, националне, локалне и домаће прилике у којима је писац

писао свако од својих дела; да тражи, што је такође један начин да се писац дефинише, утицај који је он вршио, т.ј. којима се допао, одбијања која је он произвео, т.ј. којима се није допао. То је само један мали део рада књижевног историчара, али и он даје довољну идеју о томе раду.

Оно што књижевни историчар не сме да чини, то је да суди; он не сме да суди ни догматички, на име према принципима, нити, још мање *импресионистички*, на име према осећањима која је он имао. Сасвим је јасно да би он потпуно изишао из своје улоге историчара ако би то чинио. Он би у том случају радио историју књижевности онако како је у XVI и XVII веку рађена политичка историја, када је историчар судио краљевима и великим историјским личностима, хвалио их или кудио, бунио се против њих онако како би то учинила каква покрајина, или их обасипао цвећем као при каквом свечаном уласку у варош; на послетку управљао је целом историјом и сводио је да буде морална придика.

Књижевни историчар не треба више да се тиме служи као год ни политички историчар. Он треба да познаје само чињенице као и односе између чињенице и да са њима упознаје друге. Читалац не треба да зна ни како он суди, ни да ли суди; нити како осећа, ни да ли осећа.

Критичар, на против, почиње онде где књижевни историчар завршује, или боље он је на једном сасвим друкчем геометријском плану но књижевни историчар. Оно што се од критичара тражи јесте баш његово мишљење о неком писцу или о каквом делу, његово мишљење, па било да се оно састоји из принципа или из емоција; оно што се од њега тражи није карта једне земље, него путни утисци; оно што се њему каже јесте: „Ви сте се сусрели са Г. Корнејем; какав је утисак учинио он на вас? Да ли се он слаже са вашим општим мислима о књижевности и вештини писања, или је пак њима противан, и, према томе, да ли сте му потпуно одобрили, или га строго осудили? Ако сте пак претежно или и једино човек од осећања, од емоције, какве је емоције Г. Корнеј побудио код вас, на који је начин ваша душа реагирала кад се сусрела са његовом: задовољно, или болно, или слабо; шта је било са вашим осећањем у разговору или при додиру са Г. Корнејем?

— Ама ви ме питате скоро толико исто о мени колико о Корнеју?

— *Сасвим!*“

Ето, то је критичар. Скоро је сушта противност књижевном историчару; у најмању руку они су тако различни, да оно што, сасвим оправдано, тражимо од једног јесте оно што не тражимо и што не треба да тражимо од другог, а супротност је тачна.

Потребно је било задржати се на овоме, јер се тек од скора схватила велика разлика која постоји између књижевног историчара и критичара; јер и до последњих година прошлога века књижевни историчари су мислили да им је задатак да критикују, као и обратно; јер је та и та историја књижевности, од Низара на пример, потпуно критичко дело а као историја књижевности и не постоји, тако да писац није учинио ништа што је требао да ради, а учинио је, изврсно у осталом, оно што никако није требао да чини; тако да његова књига, сасвим пропала као историја књижевности, остаје потпуно као збирка критичких чланака.

Пошто смо учинили ову разлику, и ако ви њу примате, вратимо се на наше питање: кад треба читати критичара?

То управо зависи од тога да се зна да ли је он књижевни историчар, према дефиницији коју смо ми дали о књижевном историчару, или је критичар, према дефиницији коју смо о критичару дали. Ако је књижевни историчар треба га читати пре писца, а ако је критичар не треба га *никад* читати пре. Ако је књижевни историчар он ће вам дати сва обавештења која су вам корисна, и од којих су вам нека неопходно потребна, као: о свету у коме је писац живео, о људима о којима је он говорио, о свему ономе што је писца учинило то што је он био (његов геније остављамо на страну); он ће вас увести код писца; даће вам сва обавештења без којих ви не бисте ништа скоро разумели од писца. Доказали смо дакле, да књижевног историчара треба читати пре писца коме хоћете да се одате. Увод у дубље разумевање Корнеја јесте историја Корнејева времена, цела историја Корнејева времена, а напосе историја француске књижевности од 1600 до 1660 године.

Што се критичара тиче, ту је велика разлика. Сасвим је тачно да ће вам он више шкодити но користити ако га

читате пре писца с којим желите ступити у везу. Читајући писца, ви се нећете моћи ослободити критичарева становишта, да би добили непосредну импресију, или ћете то тешко моћи учинити; критичар ће бити као заклон између писца и вас. Ви желите знати какав ће утисак на вас учинити Монтењ, али ви не знате да ли оно што вам се у духу јавља при читању Монтења долази одиста од Монтења или од Низара; желели сте знати своје душевно стање модификовано Монтењем, док ви знате за модификацију учињену можда Монтењем, али припремљену Низаром; ви видите нешто у себи што је од Монтења, Низара и вас; ту се налази један члан више; читати Монтења не значи читати га кроз Низара, тражећи ту инстинктивно и силом налазећи не толико Монтењеве мисли колико мисли које је Монтењ улио Низару; да одиста читате Монтења, оно што се зове читати, потребно је да најпре потпуно заборавити Низара.

Ако је то тако, по себи се разуме да не треба почињати читањем критичара.

— Онда, читајмо књижевног историчара пре, а критичара никико!

— Зашто? Читајмо књижевног историчара пре, а критичара после. После, то је врло доцкан? Никако. Критичар треба да вас позове да поново прочитате своју лектиру или да поново о њој размишљате. То је права критичарева улога. Критичар припрема, као што сам раније казао, не да се у извесној диспозицији и са извесног становишта чита: у чему би он био од штете; он припрема да се са извесног становишта и у извесној диспозицији поново прочита: у чему је он користан.

Узмимо онај ранији пример пријатеља с којим ви разговарате о књижевности. Ви сте читали последњи роман; он вам је оставио извесну импресију; сретате се с пријатељем; и он је тај роман читао; књига је на њега учинила сасвим други утисак; ви дискутујете, дајете своје разлоге, он своје; ви износите једну појединост коју он није приметио, он вам указује на неку појединост која вам се измакла; потом одлазите својој кући са једином мишљу да књигу поново прочитате, или бар да је у памети прегледате; на један или други начин ви је поново читате, ви је поново прегледате, али под једним другим углом. Томе је узрок ваш пријатељ.

Ето критичареве улоге и ето случаја кад критичар не може бити од штете, макар то био и рђав критичар, јер он само подстиче ревизију; а може бити од велике користи, јер је подстиче.

Ја сам неколико година живео у друштву људи веома интелигентних, јако књижевно образованих, са много укуса, и веома одлучних, који су стално говорили о новим делима. Ја сам та дела скоро увек читао пре но што би они о њима говорили и са веома живим интересом слушао сам ту господу. Њихове мало одсечне одлуке и њихови сумарни погледи, које ја никако нисам очекивао, чудили су ме и пружали ми много размишљање. Враћао сам се кући увек са истинском потребом да поново прочитам књигу о којој је говорено и да своје импресије упоредим са њиховим. То ми је било од велике користи; после ревизије ја нисам био увек њихова мишљења; ја чак нисам никад био тог мишљења; али сам поново прочитао са једним новим духом, а то је значајно. Ја њима много дугујем.

Истина, после извесног времена они су ми престали бити од користи, јер сам приметио да од свих књига о којима су говорили нису они никад ни једне стране прочитали, што ми је одмах објаснило јасноћу њихових одлука и оригиналност њихових погледа; они нису читали, имали су опште идеје, идеје у напред смишљене, и судили су са висине и не трпећи примедбе; они су вршили дефиницију великог критичара.

Али узмите: да су они осталим својим особинама додали и слабост да читају књиге о којима су говорили, њихове одлуке биле би мање одсечне и њихова разматрања мање оригинална; они би били критичари средњега реда, али би њихов утицај на мање био исти и дуже би се вршио; ја бих, после њихових разговора, прочитавао са једним новим духом.

То је благодат критичарева. Критичар је узрок што читалац чита са размишљањем, пошто је већ читао са потпуним предавањем ствари; критичар је узрок што читалац врши лектиру у ширем пољу мисли; критичар је узрок што читалац чита писца у троје или четворо, пошто га је најпре читао на само; не треба неограничено ширити тај круг и као увећавати слушаоницу око писца; али, у згодном тренутку, треба прекинути читање насамо.

Јер би то дуго трајало. Ако ви без припита будете поново читали писца кога сте лично, ако смем да се тако изразим, читали, ви ћете при поновном читању имати исте импресије које сте имали и при првом читању; те су импресије оставиле своје „трагове“, како Малбранш каже; ви фатално преоравате исту бразду.

Потребно је да у извесном тренутку — у коме? у ономе кад приметите монотонију у својим сензацијама — помислите и питате се: „Шта о томе мисли тај и тај?“ Кад будете знали шта о томе он мисли, ви ћете бити спремни за један нов пут; не, за исти, али са другим начином гледања. Лекари позивају неког свог колегу на саветовање не зато што немају вере у себе, не зато што мисле да је колега вештији од њих — они то никад не мисле —, него из страха, да, услед утицаја који у нама одржава прва импресија или прва идеја, не буду остали при погрешној диагностици. Они мењају ваздух.

Дакле, не читати никад критичара каквог писца пре но што би читали самога писца; једног писца поново читати тек пошто прочитате једног или више критичара тога писца: у томе је, мислим, добра метода читања и поновног читања.

С друге стране, скоро је неопходно потребно читати књижевног историчара пре писца; али није нужно читати књижевног историчара пошто се писац прочита; то је само некад од нешто користи, да се провери нека сагласност, а понајчешће да се сетимо каквог обавештења које нам је историчар изнео а које смо заборавили.

У данашње доба постоји мала незгода у томе што су, све до данас, сви књижевни историчари, без изузетка, мислим, хтели да *у исто време* буду и критичари, критичари и у самим својим историјским делима, те према томе, ако их читамо пре писца како би и требало, они врше онај рђав утицај који се врши кад се критичар чита пре писца.

Незгода је, истина, доста озбиљна. Ње ће нестати. Књижевни историчари ће се навићи да буду само историчари, као што ће се критичари навићи да буду само критичари, или боље, књижевни историчар ће се навићи да буде само књижевни историчар у историјском делу, а да у критичком делу буде само критичар; они се већ навикавају на то, и одлично успевају.

Остаје једно доста озбиљно питање. Ако је све тако како

сам ја изнео, како се у настави треба служити критичарима? По мом мишљењу треба ученицима дати књижевне историчаре који не критикују — а пошто данас сви то чине, онда, до новог стања ствари, оне који то најмање чине — и наредити им да их читају пре писаца; или пак треба ученицима држати предавања из историје књижевности, као што се држе предавања из историје, и умолити их да читају само оне писце о којима би већ било говора у тим предавањима.

Ствари ће се, у осталом, уредити доста добро саме по себи, пошто ће предавања из историје књижевности позвати дете да чита писца чије би му име пало у очи у току предавања. Ја говорим о већини деце која су, и у Француској доста послушна.

Неки ће пак предавањима из историје књижевности бити подстакнути да читају писце о којима се још није говорило или о којима се неће ни говорити. Како је, у шестом разреду гимназије, изазвао у мени љубопитство својим задатком из француског језика један мој друг, кога ја иначе нисам познавао, јер је био из другог пансиона, отишао сам, после неког времена, њему и упитао га шта ради: „Од неког времена, рече ми, много се бавим филозофијом“. Идуће године он се без сумње бавио латинским и француским књижевницима.

Али, већина ученика ће, природно, читати писце на које ће им предавања из историје књижевности или дати им књижевни историчари обратити пажњу.

— Али прави критичари?

— Ништа ме не буни као то питање. Кад сам ја учио нама нису давали никаквог критичара. Ја сам Сент-Бева читао тек у двадесет трећој години. Давали су нам историје књижевности, које су, истина, како сам већ казао, биле пуне критика, али које су ипак биле претежно историје књижевности. При изради каквог задатка професор те историје књижевности допуњавао би са неколико обавештења која се односе на дати задатак. Он би нам, на пример, оцртао два мала портрета Садолеа и Еразма кад би нам дао да израдимо писмо које Еразмо упућује Садолеу. То је све. По себи се разуме да ми нисмо ни речи прочитали ни од Еразма ни од Садолеа. Шта је могао бити наш задатак? Неколико општих места из морала или књижевности са неколико анегдотских појединости које смо брижљиво прикупили из уста свога професора.

То је било врло празно. Наше „историјске расправе" нису биле такве, јер смо ми више знали политичке историје него историје књижевности; ми нисмо читали Еразма, али смо познавали по мало Хенрика IV, Луја XIV, Тирена и Кондеа.

Око 1880 призната је ништавност те методе и њених резултата; ученицима су дати критичари; у предавања из историје књижевности уношено је и одвише критике; задаване су им расправе о стоицизму код Монтења и чистоти и елеганцији језика код Молиера; и тада је било горе.

Било је горе због тога што су деца, неспособна да читају Монтења и Молиера, а нарочито да их читају као критичари, те да би могла имати личне мисли, своје мисли о Молиерову и Монтењову духу, — уносила у своје задатке само одломке, по некад јасно одвојене, од Сент Бева, Брилнетјера, Лентилака. Жалосна штурост тих задатака није ни мало уступала жалосној детињарији задатака из 1865, ако чак није и јасније падала у очи.

Па шта да се ради? Енергично, научнички неки кажу: „Од детета тражити само његово лично мишљење, само добијену импресију о којој је он морао себи дати рачуна и коју је морао примити, читајући *les Femmes savantes*, *Britannicus* или *l'Art de conférer*. Неговати личност а не угушивати је под личностима других, не приморавати је да абдицира, да би уступила место каквој позајмљеној личности: ето, ето шта се има радити, и ништа друго".

Заиста, ја се потпуно слажем с тим. Само, тиме се тако ограничава поље школских задатака, да би се свело на скоро ништа. То значи ово: немојте ништа казати ученику о *Сиду*, не допуштајте му да ишта чита о *Сиду*, дајте му да прочита то дело и потом га питајте, шта он о њему мисли. А ученик ће одговорити да му се оно много допало и да је врло лепо. Будите уверени да је лагао ако буде што друго одговорио; то значи да је читао каквог Сент Бева или Лентилака да ту нађе „идеје".

У основи школски задатак ће бити увек одсјај, изузимајући извесне цртице, каква опажања у појединости, зашто ће дужност професора бити да их уочи, да обрати пажњу и брижљиво их истакне, да би на томе честитао ученику. Од детета ће бити добро уређена композиција, јасан и можда

већ вешт распоред мисли, и мање-више израђен стил, и само према томе треба увек оцењивати детињи задатак. На личност, оригиналност, не рачунајте.

Она ће доћи много доцније, и то код врло мало, бескрајно мало њих. Ко има личност? Ретки су они који њу имају. Нико скоро није личност. А у шеснаестој години нико није личност. Само према извесним знацима по неко показује или даје наду да ће бити личност.

Шта више, тај лов за личношћу, похвалан по себи, може бити недостатак код професора. Има професора који само тражи да све своје ученике приближи једном признатом типу здравог разума, правилности духа и здравог укуса. То је најопштији тип професора. Има професора који из тежње, зацело веома похвалне, да тражи и развије личност, са дирљивом добром вољом, сматра просте знаке бизарности или несташности као знаке личности која се још колеба и тражи, али која се може да развије. Такав је онај, можда легендаран, професор, који је био очаран учеником Крулбарбом који је држао похвално слово Св. Вартоломеју: „Он нема права, казао сам му већ, нема права; али је индивидуалан. Да! Да! Он је индивидуалан“. О таквом једном професору говорио је његов колега: „Ето Флигенфангера где још истражује лажни дух“.

Не, треба се задовољити основом расправе која обично неће имати ничег оригиналног, која ће задржати мање више вештих позајмица и мисли о којима се мање више добро промислило — и још добрим распоредом делова и здравом, каткад пријатним стилом. Ето шта све можемо тражити од једног врло доброг ученика последњег разреда гимназије.

Према томе? Према томе, ја сам, што се наставе тиче, готово принуђен да напустим свој велики принцип: да се не читају критичари пре текстова. Ја допуштам да, заједно са текстовима, ученици гимназија читају критичаре, да би могли „радити своје задатке“, да би се спремали за испите, да би своме духу дали једну општу културу, врло површну, али, на послетку, општу културу.

Али, ја брзо предузимам свој принцип да им кажем: што се бар великих писаца тиче, за чија најглавнија дела имате времена да их прочитате, читајте увек најпре писца, а крити-

чара само после тога, само пошто сте о писцу створили једну своју мисао, па ма каква она била.

Осим тога, чим изађете из гимназије изгубите потпуно, изгубите енергично ту навику да скоро заједно, скоро помешано читате текстове и критичаре, а нарочито навику да читате критичаре а не писце. Та навика по себи је кобна; она прави глупаке; у књижевним стварима она прави људе који су сасвим слични људима у политици који цитирају уводне чланке својих новина; она прави људе-одблеске; она прави људе који су месеци; не треба тежити за тим да будемо сунце, али не треба да будемо ни као месец.

Има два васпитања: прво, које се добија у гимназији; друго које сваки сам себи даје; прво је неопходно потребно, али је само друго од вредности. У првом, читајте критичаре скоро у исто време кад и писце, увек са обазривошћу коју сам изнео. У другом, читајте критичара неког писца само да бисте поново читали самога писца; иначе, ви не бисте никад ушли у друго васпитање, увек бисте остали у првом.

Емил Фаге.

(Превео с француског С. З.)

СИТНИ ПРИЛОЗИ

„Хасанагиница“ на словеначком.

Позната песма о Хасанагиници, која је прва од српских народних песама била преведена на неколико страних језика, била је и једна међу првим српским народним песмама које су угледале света на словеначком језику. Први преводи из наше народне поезије, 16 лирских песама, изишли су 1831 године у алманаху „Kranjska Čbelica“, а превод „Хасанагинице“ изишао је годину дана доцније у истоме алманаху и од истога преводиоца. „Хасанагиница“, која је у преводу добила име „Asan-Aginka“, и ако није била први превод из целокупне српске поезије, била је ипак прва дужа преведена песма којој је Караџић давао места међу јуначким песмама, и ако то није била.

Поред уредника и издавача „Kranjske Čbelice“ Миха Кастелеца (1796—1868), најглавнији сарадници су били Dr.

Фрања Прешерн (1800—1849), Dr. Јакоб Зупан (1785—1852), Блаж Поточник (1799—1872), Јанез Циглер (1792—1869) и Јожеф Жемља (1805—1843) Зупан је, свршивши латинске школе у Хрватској, постао свештеник, а ускоро, положивши докторат богословије, био подуже времена професор у Љубљани. Човек немирна духа, који је био плодан песник свога доба и вредни скупљач народних умотворина, жучно је учествовао не само у политичким препиркама већ и у полемикама око језика и правописа, те је због тога био приморан да се уклони из Љубљане и последње дане провео је у Целовцу где је и умро. Он је био један од оних одушевљених и активних родољуба и словенофила каквих је доста било и међу Словенцима у доба четрдесетих година XIX века и, увиђајући да је словеначки народ мали, он је нагињао српско-хрватском зближавању и први почео преводити српске народне песме на словеначки језик. Зупан је, поред повећег броја оригиналних песама, дао у „Kranjskoj Čbelici" без потписа и 27 превода српских народних песама и на тај начин, не само да је први ближе упознао Словенце са српском народном поезијом, већ је, повећавши интересовање и за словеначке народне песме, изазвао, поред других, читав низ песника који су почели певати под утицајем народне поезије и на чијим се песмама дају очигледно приметити трагови и српске народне поезије. Али, нас овде интересују само преводи „Хасанагинице".

„Жалосну пєсну племените Асан-агинице" унео је Вук Караџић у своју „Малу простонародну славено-сербску песнарицу" (Беч, 1814 стр. 113—116) са напоменом да је саопштава онако како ју је забележио Алберто Фортис 1774 године. Када је доцније дао I књигу „Народних Српских Пјесама" (Липиска, 1824) он је није унео „док не би ли ђе како чуо од каква Крајишника или Далматинца". Зупану су биле познате све дотадање збирке Караџићеве, и „Хасанагиницу" је превео из „Мале песнарице", јер је Караџић до тога доба само ту саопштио. Затим, сам превод, интерпункција, одвајање строфа на исти начин и повише ситних појединости служе нам за доказ овога тврђења. Почетак, на пример, преведен је скоро од речи до речи:

„Kaj se béli v gôri tam zeléni?
Ali sneg je? ali so labudje?

Ako bii bi snég, bi bil žé skopnel.
Odletéli bili bi labudje.
Ni ne sneg to, niso ni labudje,
Ampak šotor Aga Asan Aga".

Исто тако су доста течно преведени стихови:

„Kadar je od ran mu bilo bolje,
Je poročil svôji zvésti žêni:
„Ne počakaj me u béli hiši,
Ne u hiši, ne u rodu môjim!"

Поред стихова који су врло слични са оригиналом (De prineseš dolgo pokrivalo — Да понесеш дуго покривало, и слични), има их који су нешто слободније преведени, као на пример:

„Tam leži nesmiljeno izranjen"
„Гди он лежи од љутпе рана".

— — — — — — — — — —

„Vrat si lômit z line previsôke".
„Да врат ломи куле низ прозоре".

— — — — — — — — — — —

„Tam na mesto dušo izdihaje,
Vidit' žalostna sirote svôje".
„И упут се с душом разставила
Од жалости гледајућ' сироте".

Сем тога, по негде је нека реч слободније преведена (здраво — srečno; сердце — duša), али мисао је увек, као и у ранијим примерима, тачно схваћена и у главном добро пренесена. Стихови нису нигде испуштени или развијени и сувише слободно преведени. Зупан је умео и овде, као и у другим преводима, да сачува српски десетерац, и стихови му се, поред местимичних тежих места, дају ипак лако читати.

„Kranjska Čbelica" је убрзо растурена и у другом издању III „bukvice" (Ljubljana, 1849), које Dr. Франц Симоничић и не помиње у својој „Bibliografiji", изишла је и „Asan-Aginka" онако исто као и у првом издању само новијом ортографијом. Зупан је несумњиво знао да је Караџић дао нешто поправљену „Хасанагиницу" („Српске Народне Пјесме", Беч 1846 стр. 527—533), али он није хтео ништа поправљати свој превод. Када је 1883 покренута „Narodna Biblioteka", онда су као прве свеске те библиотеке, а у редакцији Рајка Перушека изишле све свеске „Kranjske Čbelice". Онда је ту Зупанов превод „Хасанагинице" угледао по трећи пут света.

Зупановим преводима био је отворен пут српској народној поезији у словеначкој књижевности. Поред старијих, који су под утицајем илирских и панславистичких идеја били још више заинтересовани за српску народну поезију, и ђаци старијих гимназиских разреда почињу читати српске народне песме, преводити их и имитовати им. Један од тих младих људи, Фран Цегнар (1828—1892), који је почео певати као ђак VII разреда гимназије у Блајвајзовим „Novicama", као двадесетогодишњи младић, почев од 1848, даје, поред других превода, и низ превода из српске народне поезије. Он је један од оних словеначких песника шездесетих година на чијим се песмама, нарочито из првог доба деловања, даје на први поглед запазити велики утицај српске народне поезије како у духу певања тако и на спољашњем облику.

Фран Цегнар дао је, поред повећег броја других превода, и „Asan-Aginicu" у „Glasniku slovenskega slovstva" (1854) Антона Јанежића. Он је превео онакву какву је Караџић дао поправљену 1846, у ствари исти текст са малим изменама, јер је узалудна била Караџићева мука да је сам чује у народу и забележи. Цегнаров превод не само да је течнији, него је ближе српском оригиналу и по правилности стиха и по језику. Почетни стихови:

„Kaj se beli na zeleni gori?
Ali snegi, ali labudovi?
Da so snegi, bili bi skopneli,
Labudovi bili odleteli;
Niso snegi, niso labudovi,
Ampak šator Age-Asan-Age".

или:

„Ko to vidi Aga-Asan-Aga
Pa pokliče oba sinka svoja:
Pojta k meni sem, sirotka moja!
Kedar nečo vsmiliti se vaju
Vaša majka, serce okamnelo!"

не само да су тачан превод од речи до речи, већ су десетерци правилни и лаки скоро као на српском језику.

Када је Цегнар доцније издао збирку својих изабраних оригиналних песама и превода (Pesmi, Celovec 1860), онда је, поред неколико чешких, руских и три немачке песме, дао, и то на првом месту 26 превода српских народних песама.

У броју тих песама налази се и „Asan-Aginica“, али нешто измењена и поправљена да би се добили бољи и правилнији десетерци, пошто је први превод већ био тачан. Док се први пут пазило више на тачност превода од речи до речи дотле се, при другом издању, пазило на правилност стиха и да се језиком што више приближи оригиналу.

Цегнаров превод „Хасанагинице“ несумњиво је бољи од Зупановог. Али, треба додати, да је Зупан дао превод још 1832 године, управо у доба када су постављени темељи нове и праве словеначке књижевности и када код Словенаца нису била пречишћена питања ни о књижевном језику ни о правопису. Цегнар је, међутим, дао свој превод двадесетак година доцније када су бар елементарне тешкоће биле уклоњене, када се о српској књижевности много више знало и писало и по тексту који је, ако не много, ипак нешто био поправљен и разумљивији за превођење.

„Хасанагиница“ је, дакле, у два маха преведена на словеначки језик, а објављена пет пута.

У. Ц.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Браћа Карамазови. По роману Достојевског израдили Жак Копо и Жан Круе.

Руски роман на француској позорници: огромна и препуна свеска Достојевског у пет кратких чинова: Руси како их разумеју два Парижанина, велике загонетке живота, критика вере, болесне душе, цела Толстојева и Достојевскова Русија — у неколико глумаца! Јунаци из великих руских романа стегнути у позоришне особе, да искажу сву своју душу, изнесу сву своју судбину између три позоришна зида, излазећи на врата од платна, водећи одмерено дуге дијалоге, говорећи гласно оно што само потајно узнемирује душу! Психолошки натурализам руског Деветнаестог Века осветљен оздо, рампом!

То сте, без сумње, узвикнули кад сте чули за ову драму прерађену по роману писца „Злочина и Казне“. То је, у

осталом, прва реч критичара за сваку драму извучену из романа. Да је драма ослабила или извитоперила роман из ког је извађена постало је једно „опште место“ у критици. Неуспеси драматизовања „Дон Кихота“, „Мињона“, „Пиквика“ и свих романа до Игове „Богородичине Цркве“, коју је прерадила, удајући Есмералду за Фабуса, Госпођа Бирхпфајфер још за укус наше стара-мајке, сав тај позоришни репертоар који не представља често ништа више до књижевнички непоштено искоришћавање туђега, заслужује да добија унапред критику која је постала већ општа предрасуда.

Роман, заиста, много више може да дâ читаоцу, и ми те драме не волимо. Та предрасуда не греши често, управо никада сасвим. Роман испита целу душу до њених најскривенијих кутова, изнесе јунака са свих страна, у разним светлостима, у односу на много лица, целу повест његову и све око њега. Роман износи све шаренило живота. Јунака романа познате боље, бавите се њиме дуже, поверљивије говорите с њим. Ви га још и можете да замислите како хоћете, и то онако како га можете волети. Код великих руских романа, као што су „Ана Карењина“, „Рат и Мир“, „Злочин и казна“, „Браћа Карамазови“, има још и то да се ви с јунацима њиним бавите по неколико дана и у тој дружби постанете њини добри познаници, изаберете једног у коме видите себе и све што сте и ви некад осећали или почели да осећате. Ово нарочито док сте сасвим млади, док не научите себе самог и не ограничите обим своје душе. Ко није волео Пјера, кнеза Андреју, Љовина, Кити и цео онај широки руски живот и свет у коме вам је изгледало да је свако ваш пријатељ који вам је поверио све.

Романи Достојевског су тако претрпани трагичним судбинама, анализом бедних, болесних, поремећених, тако пуни оне нарочите тешке атмосфере безверја, сумње и греха, да је немогуће замислити драму која би цео тај свет бола који у роману дрхће и стрепи могла свести у тврде калупе правилних чинова. Па не само да драма не би могла дати сву душевну садржину, да би морала свести широко оцртане карактере на главне црте, учинити да се преливи изгубе, да Мића буде познати симпатични развратник, Иван Јаго, Грушењка јавна жена покајница, да се руски типови Достојевског сведу и упросте у драмске схеме. Драма чини још и

тај грех што воли а и мора да покаже видљив догађај, призор, а он, међутим, често није прави велики догађај, јер је важно оно што се догоди у души, што писац каже, може бити, у једној реченици психолошке анализе, једној мисли свог јунака, једној сумњи. Једна мисао није драмски прекрет. Он се мора представити покретом, призором, опипљиво, видно. Гледалац драме је размажена особа: њему треба све јасно показати, док он угодно седи. Он не размишља и не тражи као читалац романа, налази се осим тога у гомили, осећа се као део гомиле, и следствено на нижем ступњу.

Али прерађивачи романа у драме имају неких својих заслуга, ако бар донекле успеју да унесу најглавније из романа у драму. Они оживљују писца, чије име шири позоришна реклама, они донекле натерују гледаоца да оде у виши књижевни свет, јер се романи мало читају у наше практично доба, кад је питање о драмском укусу париске и наше велике публике, они имају и ту заслугу да одмењују у репертоару производе драмских трговаца на велико. Кајавеа и Флера, Шентана, Ауернхајмера и њима сличних. Ако се узме у обзир ово, може им се и у име књижевности опростити грех и ако од романа великог болесног човека направе нешто што се приближује мелодрами, зато што се задржава на убиствима, тајанственим сценама и љубавним сплеткама.

Писци драме „Браћа Карамазови“, један критичар и један глумац, унели су заиста доста из романа од онога што га чини Достојевсковим делом. Његови јунаци нису у главном изгубили своју боју. Они су покушали да смело задрже гледаоце на подужим дијалозима које су саставили из разних глава романа, да би дали душевну анализу бар у скраћеном, народном издању.

Тако донекле Мића, Иван, Фјодор и други остају створења Достојевског. Ипак, немогуће није се могло учинити. Битност романа се премешта неосетљиво и утисак се мења. Нас више не занима да идемо што дубље у душе, него то ко ће победити, да ли Мића или Иван. Неумитно, драма, која је радња, преноси тежиште на развитак догађаја. Ево шта се у драми може видети: Мића и Иван се свађају са оцем око поделе имања њине мајке. Отац, Фјодор је покварен, себичан, развратник и задржава новце да би набављао љубазнице, нарочито Грушењку, пропалу девојку, заведену

и напуштену некад од пољака Мусјаловића. Грушењку воли и Мића, управо мисли да воли, зато што је он сам пропао и осећа да нема душевне снаге да буде раван Катарини, која га воли одкад јој је дао једну суму новаца да избави част њеног оца. И Мића би волео узвишену Катарину, али је она поносита, горда. Он тражи преданости, праву жену, као што мисли да је Грушењка, душу која нема охолости. Он је сам поносит, плаховит, али слаб да одоли наслеђеним пороцима. Он се зато бори са Катарином, осећајући да је за њега несношљива висина на којој она покушава с њим да остане, и најпосле је напусти, увреди, и, осећајући да се њој противи ако се спушта све дубље у блато, хоће да оде са Грушењком. Чувши да ова треба да посети старог грешника, њиховог оца, науми да га он убије, да му узме новац, врати Катарини њен који му је она поверила а он потрошио, пође да га убије али га предухитри ванбрачни син Фјодора и једне идиоткиње, Смерђаков, који убије Фјодора, али учини да сумња падне на Димитрија. Он буде осуђен и оде у Сибир, радостан што ће исцелити своју душу, Карамазовљеву душу,

Њега прати у Сибир најмлађи брат Аљоша, манастирски ђак, једини здрави члан породице, који ће покајати њене грехе у страдању за другог. Са њим иде и Грушењка која је познала сву величину Мићине разорене душе и као Соња Расколника прати Мићу на пут искушења да му помогне да понесе свој крст.

Једини остају Иван и Катарина. — Њих двоје писац не воли. За њих нема спаса. Они немају доброте. Иван је као и Мића разривен пожудама и отрован крвљу свог оца, али он не уме да жели пропаст, да сагори и да се исцели. У њему отров потпуно ради, његова памет се бори, али је нагон Карамазова у њему још јачи. То га боли и он се отима од њега. Ипак најјаче што је остаје у њему: жеља за уживањем, за животом. Нем, ћутљив, он не говори ништа отворено, али су његове мисли оваплоћене у епилептичном Смерђакаву, који га разуме и подражава му, и у својој наказној души увеличава до разбојника. Смерђаков је убио Фјодора кад је осетио да Иван то потајно жели. На крају, кад је Катарина прибегла њему, он дознаје све од Смерђакова, који је, слично донекле Расколникову, учинио дело не знајући ни сам јасно зашто, под притиском судбоносних и нејасних похота Кара-

мазова. Најгаднији члан породице, који је добио сав гад Карамазова у део, обеси се. Иван полуди, видевши у Смерђакову самог себе, ђавола који је у њему, јасне и до крајности изведене тежње његовог ја, тамну сенку његове душе.

Поред свега елемента чисто руског, идеја о религији, о чишћењу душе патњом, о величини бола и страдања, о немоћи бедних кривичних природа, роман и донекле драма остављају јак утисак својом радњом У том сукобу жеља, сличних али помешаних са различним другим потребама душе и идеалима код појединих чланова Карамазове породице има трагичне линије. Овај сукоб је тежиште драме, и она има ипак великих лепота. Много је остало нејасно. Публика ће много видети и објаснити као „руска душа". Тако на пример клањање оца Зосиме пред Димитријем (као Расколников поклон пред Соњом: оба романа се понављају у многоме). Смерђаков најгоре пролази, личи по мало на његовог друга Квазимода у познатој преради Игова романа. Нарочито, драма овлаш прелази преко његове одлуке да се убије. Не износи његов бол што не може да се одржи јак у греху, што се осећа неспособним за живот. Он хоће да Иван живи оним животом о коме је сањала његова кратка, сапета душа. То је узбудљива трагична лепота последњег разговора њих двојице, а колико је то у драми јасно?

И онда остаје ипак трагика жеља и слабости као драмски садржај. Драма је ипак понела из романа уздахе, узвике бола, грчење бедних душа, мучење савести у сумњама. Особе драме сачувале су главан покрет судбином оптерећених трагичних природа и боју романа, у коме се раздеране душе вуку, остављајући болан траг. Донекле, и нејасно, осећа се и онај притисак озго, тучани свод о који се крваве главе. У Ивану има стрепње Хамлетове. У Мићи има нечег од Магбета, који осећа да натраг не може. Последњи чин досеже до Шекспирске јачине. Прерађивачи су успели да од драгоцених парчади великог романа саграде нешто што личи на узвишену трагичну зграду. У сваком случају „Браћа Карамазови" као драма имају више смисла и мање књижевна греха него „Земља" и „Маљ", прерађени од Золиних романа, чији је натурализам сав спољан, у збиру података, а ретка душевна боја у описима. Представа „Земље" и „Маља" су смешно необјашњено кретање простака, пијаница и болесних радника,

марионета у крпама. Прерађивачима је помогла у њином приличном успеху и велика надмоћност руског психолошког натурализма. Достојевски им је дао готове, јасне, одређене душе. Њихова заслуга је што су им донекле сачували обим, разноликост и ширину. Они су успели да их много не окрње провлачећи их кроз тесан ходник драме.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД

Концерт Јура Ткалчић.

Пред многобројном публиком, дочекан аплаузом, свирао је први пут у Београду, 14 октобра 1913 године у Народном Позоришту, млади хрватски челист Г. Јуро Ткалчић. Београд, — пун широких југословенских осећања, увек готов да покаже добру вољу да прими сваки корак који значи прогрес југословенске националне културе, од неколико година на овамо систематски васпитан да за југословенски национализам подноси и жртве, а не само одушевљењем докаже да му је та идеја драга, — Београд је овога пута тапшао не само за то што је Г. Ткалчић Хрват него и што је уметник.

Његова уметност је у првом реду *наша*, и као наша интересантна и за шири слој публике европских центара. За његову уметност то је срећа, јер Г. Ткалчић, далеко од тога да подлегне утицају људи који су се развијали под много повољнијим условима и у посве другој средини, развијајући се очувао је можда најсимпатичнији део своје уметничке индивидуалности: своју душу, југословенску душу. То се осетило не само у репродуктивној него и у продуктивној уметности његовој. И ако не по основном тону исте: „Елегија“ од Фореа и „Успаванка“ Г. Ткалчића, обе су сродне по душевној експресији. И колика разлика у изразу. „Елегија“, иначе ванредна композиција коју је уметник интерпретирао са пуном снагом свога гудала, ширином тона уједначеном и јасном, гест је префињене и танане културе Европљанина; „Успаванка“, непосредно лепа, што је у осталом и свака Успаванка, израз је друге душе, друкчије танане, друкчије одга-

јене, под другим сунцем и другом атмосфером и ако је Г. Ткалчић, давно већ напустио свој Загреб и живи у Паризу.

Отуда је појмљиво да је тон, преимућство Словена, својственији уметности Г. Ткалчића него техника. Јер наша душа не може да поднесе окове технике, технике ради него средством технике разрађује своју урођену песму, широке тонове своје националне сете, и бола и туге, занемарујући, инстинктивно, сваки спољни ефект виртуозне технике. Концерт у D dur-у од Јозефа Хајдна најбоље је свиран у Adagio, исто као и Макс Брухова „Ave Maria“, мада је и Allegro Moderato и последње Allegro, имало успелих места у техници пасажа, брзога контрапункта и, класичарима омиљених, скокова велике раздаљине. Екзактна школа кроз коју је Г. Ткалчић прошао учинила је да је интонација била увек безпрекорна. Да се Г. Ткалчић зна користити и техничким ефектима доказала је и Мазурка недавно умрлога мајстора целокупне савремене културе виолончела, Давида Попера, Голтермановога наследника. Лакоћу Handgelenk-a показао је у Давидовљевом „Водоскоку“, који је по музичкој вредности и своме површно-салонском стилу далеко заостајао иза осталих пиеса програма, а брињантност, коју уметници сматрају за неопходно потребну у програмима и резервишу јој ма и једно једино месташце, и онда када им она није ни урођена ни прирођена, наш млади певач широке кантилене је дао у Сен Сансовом „Allegro appassionato“. „Sérénade de Pierrot“, друга композиција која је из пера Г. Ткалчића била на програму, има пун тон стила који је од d' Ambrosio па преко Svendsen-a и Drdle култивисан и развијан као озбиљнији салонски стил. Г. Ткалчић је успео да сачува грацију те врсте, мада је, по моме личном мишљењу, могао да се послужи лепшим и оригиналним мотивом наше народне музике у Seitensatz-y, а не већ давно и са правом заборављеном песмом: „Знаш, неверо“...

За мене лично најинтересантнија тачка програма била је Соната у F dur-y од старога мајстора Бенедета Марчело (1686—1739), адвоката и композитора, ученика Гаспарнина и Лотиа, који је, као и сви његови савременици, са пуно лепога успеха обрађивао Canzoni madrigalesche ed arie per camera a 2, a 3, a 4 voci сонате (за виолончело op 1, клавир op 2, флауту op 3) а нарочито вишегласну вокалну музику: талијанске парафразе 50 првих псалама од Ђиролама Асканио

Ђустинианиа: Estro poetico-armonico 8 свезака. Морам да признам да је Г. Ткалчић његову Сонату свирао као добар уметник, који пак није хтео да зађе у историју и потруди се да под историјском прашином пронађе кристално чист стил ове музике која тражи другу технику од оне потребне за интерпретацију Брухове Ave Maria, другу од Поперове Мазурке а са свим друге од Давидовог Водоскока или Сен Сансовог Allegra appassionato. Али и ту је успео да у прелудирајућим Lagro, Allegra и Presto-а, да донекле бар импресију стила кога није било. А штета је што Г. Ткалчић, који је на нас као челиста учинио леп утисак није се потрудио да и као стилист изнуди призниња.

На клавиру пратио га је његов брат Г. Иван Ткалчић, са пуно правога смисла да се потчини вољи солисте, мучећи се да лепе особине пианисте којима располаже покаже на инструменту који је био рушевина од клавира и сметао да се ужива у оној мери у којој се могло те вечери уживати.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Нерешена питања.

Ослобођење Хришћана испод турскога јарма ишло је доста брзо од онога дана када су Турци потиснути од Беча. Требало је, истина, неколико етапа док се није дошло до данашње етапе, коју су балкански народи у независним државама својом снагом обележили. Свако повлачење Турака с европске територије ка њиховој колевци имало је велику реперкусију, потресало је по неколико година европски мир. Ето, рат је свршен још у децембру прошле године са Турском, а данас стоје отворена још многа питања. Та питања изгледају по себи проста, и никако таква да могу забрињавати, а у ствари она непрестано дају повода да се страхује од нових заплета и потреса. Зна се како се споро свршава питање о уласку Бугарске у суверена права над Тракијом добивеном новим цариградским уговором. Видимо како се повлаче неколика проста питања између Грчке и Турке, питања која су била расправљена у Лондону и Цариграду и два пут у Атини,

питања која се увек расправљају после рата и готово никад не доводе до новога рата. Зна се како питање с јужним границама Арбаније данас стоји. Познато је да питање о острвима није још свршено, и ако о томе стоји одлука амбасадора у Лондону. Једно од таквих питања је било и питање о северно-источној граници Албаније.

Поред ових политичких питања, која су или природна последица балканскога рата из октобра прошле године, или резултата политичких тежњи и изукрштаних многобројних интереса, — од вајкада били врло много изукрштаних и заплетених у центру Балканскога Полуострва, — има и других питања. Та друга питања имају везе са међународном трговином, саобраћајем и утакмицом Великих Сила. Ту су питања о трговини, о индустрији, о жељезницама, о путевима, о пристаништима, о рудама, о разноврсним концесијама, ит.д. које је само источњачка администрација умела замрсити. И, не треба се варати, та питања су врло важна и деликатна и можда компликованија него што се обично мисли. Балканске државе, мале, неуједињене, још неспремне за борбу противу економскога завојевавања, морају се енергично бранити да не прођу као на Берлинском Конгресу. Капиталисти европски, које су уложиле велики новац у разна предузећа, новац који је доносио одличну ренту, морају се старати да тај новац и даље доноси приходе, и ако је турско господарство промењено. Досадашњи главни извозници за Балкан морају опет обезбеђивати својој трговини и индустрији исту ону прођу коју су имали и за доба Турске као балканске државе, тако исто имаће између себе, сем политичких спорова и економских, и т.д. У реду Сила које имају најживљега интересовања за ред ових питања јесу Аустро-Угарска и Француска; прва као држава чија је индустрија на Балкану до сада имала прво место, друга као држава која има највише уложених капитала на Балкану. Аустро-Угарска мора настојавати да одржи своје место и ранг међу извозницима, а Француска своју досадању клиентелу. Аустро-Угарска ће сада бити само у много тежем положају од Француске — Француска је данас изван конкуренције у погледу богатства свога новчанога тржишта — Аустро-Угарска је још сигурно јака, али она има поред других два врло велика такмаца, и то баш своја два савезника, Немачку и Италију. Немачка је нарочито опасан

такмац аустроугарској индустрији и трговини на Балкану. Нема изгледа да ће у будућности бити попуштања са немачке стране, свеже су у успомени речи немачкога цара које је летос изговорио у Хамбургу: „ко је непријатељ трговцу, и мој је непријатељ“. У споразуму између Аустро-Угарске и Италије о Арбанији који је Висконти Веноста закључио пре неколико година биће да је за Албанију предвиђена слободна утакмица и отворена врата.

Ова друга питања међународне трговине и међународнога саобраћаја морају се регулисати путем нових трговачких уговора, жељезничких споразума, и т. д. И зато ће предстојати склапање нових трговинских уговора, или ревизија старих трговинских уговора са балканским државама. И како је аустро-угарска монархија најживље интересована то ће, по свој прилици, она прва почети радити на томе послу. Није вероватно да ће се чекати на 1917 годину, када је крај десетогодишњем року трајања многих трговинских уговора међу државама централне Европе, која од 1892 године има свој нарочити систем трговинске политике, чији су ресултати врло спорни.

У односима између Србије и Аустро-Угарске доминирала су у последње време три главна питања. Прво о уређењу границе између Албаније и Србије, друго о новоме трговинскоме уговору, треће о жељезницама. У интересу мира између Албаније и Србије, Србија је тежила за тим да се граница коју је обележила лондонска конференција амбасадора, поправи, Аустро-Угарска је заступала гледиште да се та граница не може мењати ни у коме случају. Трговински уговор између Србије и Аустро-Угарске од 1910 године сматрају аустро-угарски привредници као неповољан и траже да се ревидира, предпостављајући уговор од 1908 године, чије су одредбе повољније за аустро-угарску индустрију. Српска народна привреда не каже да је уговор од 1910 године добар, али би пристала да се измени под погодбом да за оно што даде добије одговарајуће концесије. Питање о жељезницама има два интереса за Аустро-Угарску; један је да се вежу босанске железнице са српским, а други да онај део пруге Источних Жељезница који је Србија добила од Турске, остане и даље у експлоатацији Друштва Источних Жељезница. Србија нема ништа противу веза са босанским жељезницама,

али у питању о експлоатацији Источних Жељезница на њеној територији није истога мишљења.

Кад се Србија спремала, после одбијенога наструтаја арбанашких нападача на српску територију, да замоли Силе потписнице Лондонске Одлуке да створе између Србије и Албаније такву границу која би служила као стварна база за даље мирно развијање међусобних њихових односаја, Аустро-Угарска је једним оштрим и наглим кораком спречила то. Србија је после тога корака оставила Силама да нађу јемства да се спрече у будуће арбански упади на њену територију и, колико оне то не постигну, мораће Србија сама предузети мере на својој територији за одбрану од упада.

Између Грчке и Турске још није постигнут споразум за сва питања на новој територији. Преговори се још воде о седам питања, о којима ће доцније и са Србијом Турска расправљати. У питањима о поданству Турска рачуна да је право опције лица рођених на новој грчкој територији а која станују на турској територији још спорно. Што се тиче питања о приватним имањима, Грчка признаје права својине свима усломанима, али не признаје правну личност сељачким и варошким имањима, јер то право им није ни Турска признавала пре рата. У питању о чифлуцима Турска предлаже да се никакав ага не може натерати да прода своју земљу кметовима и да се однос ага и чипчија не може никако под данашњим околностима изменити, сем једним законом за целу Грчку. Грчка не пристаје на то. За питање о вакуфским имањима споразум је постигнут тако да се турска гробља сматрају као вакуфска својина, да се вакуфски десетак укида, да се остала имања експропришу, с тим да се Грчка стара о издржавању о верским и доброчиним установама. Грчка пристаје да муслиманској вероисповести чини највеће олакшице, а у пет разних градова да сагради о државном трошку џамије и установи школу за шеријатске судове, да призна муслиманске општине као правне личности. Муфтијско питање, које је увек највише интересовало Турке, Грчка рачуна да реши тако да муфтије буду јавни изабрани чиновници, а реис-ил-улема да буде један од три кандидата које све муфтије у Грчкој изаберу, а којега би краљ указом потврдио. Именовање реис-ил-улеме саопштавано би било преко грчкога посланства Шеик-ул-исламу у Цариграду који му издаје по-

већу и право да издаје фетву. Сем верских прерогатива реис-ил-улема имао би право да доноси решења о брачним пословима међу муслиманима, о бракоразводним парницама, о издржавању, старатељству, наследству, и т.д.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Срби и Бугари у Балканском Савезу и у међусобном рату. (Са пет карата у тексту) од А. Белића, проф. Универзитета. Издање књижаре С. Б. Цвијановића, Београд, 1913.

Од слома турске војске на вардарском и тракијском војишту до нерасудног напада бугарске војске на Србију 17 јуна 1913, са српске стране учињено је све што се могло, ради отклањања рата, да се што тачније представи основаност српског становишта у питању о подели заједнички завојеване турске територије.

Г. Белић, у брошури „Срби и Бугари“ — првобитно на руском језику — покушао је да, како са чисто научног, тако и политичко-економског становишта утврди тачност српских погледа у питању о подели Македоније. У прва два одељка своје опсежне књиге писац је изнео политичке принципе којима се имају руководити српски државници при одређивању граница према Бугурској. Набрајао је све економске и политичке разлоге који говоре у прилог додељивања вардарске долине Србији. Истакао је опасност која би стално претила животним интересима Србије, на случај да граничи са новоствореном албанском државом. Споменуо је главне историјске етнографске и националне разлоге који оправдавају српске захтеве за одржање вардарске долине. Најзад, народна част и значај српских победа на вардарском бојишту императивно су налагали Србији да главни део територије, који је освојила њена војска задржи као свој коначни посед.

Уверен у велику корисност Балканског Савеза за све балканске народе, Г. Белић се истиче као његов бранилац и посвећује један посебан одељак потреби његовог одржавања. Имајући у виду даљи културни рад свих балканских

народа, писац сасвим умесно вели: „Балкански је Савез склопљен ради изгнања Турака из Европе; он представља само почетак правих споразума међу малим балканским државама". Крвави јунски дани дуж Брегалнице помели су и одложили на неодређено време склапање тих нових споразума.

У завршном, четвртом, одељку, који обухвата добру половину књиге, Г. Белић је изнео чисто научне разлоге — историјско-етнографске — у прилог одбране своје тезе у српско-бугарском спору односно поделе спорне територије. Позната је разноликост мишљења слависта и филолога других народности о језику македонских Словена, познати су и фантастични статистички податци многих „научних" испитивача о бројном стању становништва, као и школâ и других културних установа у негдашњој Македонији. Најзад, постоји и читава збирка етнографских карата, које разноврсношћу националних боја најочигледније подсећају на несигурност и разноликост мишљења њихових твораца. Расправљајући сва ова многострука језиковна, етничка и историјска питања и дајући упоредни преглед из даље прошлости о српском и бугарском утицају у спорним пределима, писац је несумњиво, поред Г. Цвијића, пружио најубедљивије научне разлоге о основаности српских захтева на спорну територију. С обзиром на време када је Г. Белић објавио свој рад, ова његова научна излагања о прошлости македонског становништва од великог су значаја.

Услед одвећ слабе обавештености већег дела руског јавног мишљења, необавештености која поглавито долази због наше сопствене кривице, о политичким приликама у Србији у опште и о улози српског племена у великој словенској заједници, сви смо били сведоци оних тешких оптужаба, које су подизане у многим редакцијама угледних руских листова против политике званичне Србије, а често и против целог српског народа. У свим тим оптужбама Србија је унапред оглашавана за главног кривца на случај да се изазове оружани сукоб између ње и Бугарске.

Својим чисто научним радом Г. Белић је успео да у знатној мери ослаби, па и одстрани, не само погрешна мишљења о прошлости, већ и тешке оптужбе које су подизане противу рада Србије у садашњости. Г. Белић је нарочито с довољно одлучности отклонио од Србије оптужбе двају њених великих противника: Бугарске Краљевске Академије

Наука и П. Миљукова, вође руске кадетске странке. Пошто је констатовао неоснованост оптужаба Бугарске Академије Наука против рада званичне Србије, писац је у целини саопштио и одговор Српске Краљевске Академије упућен Бугарској Академији, као и спроводно писмо њеног секретара Г. Љ. Стојановића. На тај начин он је дао могућности читаоцима да упореде оба документа двају највиших представника науке у Београду и Софији и да објективно донесу свој суд о њиховим научним погледима у једном спорном питању.

Благодарећи своме врло видном положају који заузима у руским либералним политичким и парламентарним круговима, као и своме такође угледном положају у парламентарним круговима западне Европе, посебице у Француској, Г. П. Миљуков, својим тешким оптужбама против Србије, претио је да нанесе осетне штете интересима српског племена и да унесе пометњу у српско-руске односаје. Опровргавајући заблуде Г. Миљукова, Г. Белић је, и ако местимице тоном полемичким, припомогао да се идеје Г. Миљукова о држању Србије у балканском рату отпочну примати у самој политичкој организацији, чији је он највиднији члан, с доста великом резервом.

Српско издање писац је увећао једним посебним одељком „Срби и Бугари у међусобном рату". Овај одељак писан је у доба, када се оружјем у руци решавало: да ли ће победити начело српског народа, који се борио за *одбрану својих животних интереса*, или начело Бугарске, која је на вероломан начин повела рат против својих савезника, да би обезбедила *дефинитивну превласт Бугарској на Балкану*. Сасвим је природно што је и Г. Белић, под утицајем опште осуде Бугара за њихов мучки напад на Србију, био, у својим оценама о бугарским варварствима, врло строг. Осуђујући свирепости бугарских официра и војника, писац се донекле удаљио од научних проматрања и заузео више становиште борбеног публициста.

Грешком бугарских државника изазван је други балкански рат. Он је собом донео много жртава на обе стране и задао доста осетан удар општој словенској ствари. Србија је морала тај рат примити. У противном случају — да је Бугарска остварила своје планове које је имала пре рата — настало би тешко питање: да ли би се, у будуће, управљало судбином српског племена у Софији или у Београду. Рат је завршен и желети

је да се минули догађаји постепено предају историји. А бугарским увиђавним политичким круговима неће требати много труда па да се увере о великој сличности између поступака њихових одговорних државника према Србији у години 1913, са поступцима српских руководних политичара према Бугарској године 1885. Ова сличност и обострано стечено искуство можда ће моћи да послуже као најпоузданије мерило за истраживање путева рада и међусобних односа у будућности.

М. Ђ. Милојевић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Чланци и студије". — У колекцији „Културни проблеми" изишли су „Чланци и Студије" Г. Др. Бранислава Петронијевића. У књизи су шест раније штампаних састава: „О сну и прорицању из снова", „О становницима на планетама", „Толстојева теорија уметности", „О вредности живота", „Платон", „Фридрих Ниче и Лу Саломе". „Од шест комада штампаних у овој првој свесци, вели се у поговору, само чланак „О вредности живота" захтева стручно образовање и велику пажњу при читању. Осталих пет написани су тако да их може разумети сваки образован читалац". Н.

„Србија у слици и речи". — Г. Т. Радивојевић, професор Државне Трговачке Академије у Београду, дао је, у издању књижаре Г. Кона, „Србију у слици и речи", (књига I: „Природне лепоте и историјске знаменитости". У 96 чланака са 194 слика у тексту. Београд, 1913; 8⁰, стр. V; 352). То је илустрована „географско-историјска читанка о Србији", коју испуњавају чланци разних писаца. Од тих писаца неки су од вредности и заслужују да уђу у једну такву читанку, други су слаби, или непознати, којима није место у једној оваквој књизи. Та неједнака књижевна вредност састава одузима од вредности овој књизи, која је, у опште говорећи, добро замишљена и развијена. Она ће корисно доћи ђацима, којима је у првом реду намењена као штиво уз земљопис Србије, и широј публици српској. Писац спрема и другу књигу ове своје „земљописне читанке", у којој ће се говорити о насељима и становништву у Србији. М.

Г. Б. Ђ. Нушић код Хрвата. — Г. Б. Ђ. Нушић је можда највише читан српски писац код хрватског дела нашега на-

рода. Овде је забележено да је Матица Хрватска издала лањске године једну књигу његових хумoрески. Загребачка „Humoristična knjižnica“ обратила је Г. Нушићу нарочита пажњу и обилно га издавала. У 11 броју те књижнице изишла је Нушићева хумореска „Купалишне панталоне“, у 15—16: „Министарско прасе“ и „Полаженик“, у 23—24: „Попис пучанства“. Роман „Општинско дете“ изишао је у целини засебно. Поред тога иста књижница донела је и 4 свеске „Humoreski“ Нушићевих (бр. 27, 37, 44—46, 57—59). У тексту су чињене незнатне измене, локални београдски изрази замењени су хрватској публици разумљивијим загребачким изразима. М.

„Medju ranjenom srpskom braćom“. — У овом часопису раније је била забележена лепа књига словеначког лекара Др. Ивана Оражена, у којој је писац, са пуно братских симпатија, забележио своје утиске о српским рањеницима. Ту књигу преведену на наш језик издала је латиницом ријечка књижара Г. Трбојевића. Књига је имала заслужен успех, и сада је изишло и друго издање. Н.

Хрвати и Мађари. — Г. Фердо Шишић објавио је у издању Далматинске Матице своја два предавања држана у Сплњету ове године. Прво говори о односима Хрвата и Мађара од 1790 до 1873 године, од доба потпуног слома централистичке политике Јосифа II. Тада су Хрвати нарочито тежили, да уреде своје односе према Угарској, с којом су хтели да остану као јак елеменат према евентуалним бечким намерама, али тад су избиле и њихове прве борбе с Мађарима, нарочито у питању језика. 1873 године важна је по том што је у њој санкционисана ревидирана хрватско-угарска нагодба од 1868 године. Друго предавање износи историјат ријечког питања од 1776, кад је Ријека одлуком Марије Терезије припојена Хрватској, до 1870, кад је дошла под управу централне угарске владе. Ова занимљива предавања излажу врло јасно два од најважнијих хрватско-угарских питања, чији је историјат нашој публици мало познат.

Ђ.

Наустица. — Има већ више година откако Г. Димитрије Руварац и Г. Радослав М. Грујић воде једну оштру и неплодну полемику начином којим се иначе не служи у науци. Неколико чланака у „Бранковом Колу“ и неколико посебних брошура чине једну малу библиографију узајамних ниподаштавања. И питање о *Наустици* (првим знањима свештеничким која су учена науст, на памет) употребљено је да се поводом њега заметне без икакве нарочите потребе једна нова поле-

мика. Стварно разлагање о том предмету, у које су обојица унели поштеног тражења, корисно је с обе стране, и дало се као такво много скромније, много темељније и с више добре воље потпуно привести крају. Ђ.

„Ликвидација мораториума“. — Г. Др. Велимир И. Бајкић написао је актуелну и корисну књигу „Ликвидација мораториума“, уз коју иде пројекат закона о ликвидацији мораториума и таблица продужених рокова плаћања. Цена књизи је 1·50 динара. К.

„Аграрна политика“. — У издању Задужбине И. М. Коларца, а у преводу Г. Г Милорада Зебића и Данила Р. Данића, изишло је познато дело бечког универзитетског професора Евгена Филиповића „Аграрна политика“ (Београд, 1913, 8⁰, стр. 219; 3 дин.). К.

Једна чешка књига о Србији. — Г. Ченек Слепанек публиковао је, у Чешком Броду, своју опсежну и документовану политичко-привредну студију о данашњој Србији: „Srbsko od prvého povstání 1804 do dnešní doby“. Нарочити предговор написао је Г. Коста Стојановић. У засебним поглављима писац излаже српску прошлост и стварање данашње Србије, развитак политичких странака и економски напредак у Србији, заустављајући се нарочито на новијим и најновијим догађајима. Г. Слепанек је свој посао радио са великом пажњом, и дао је чешкој публици најпотпунију и најбољу студију о данашњој Србији. Н.

Otto Neurath: Serbiens Erfolge im Balkankriege, Wien, 1913. — Ова привредно-социјална расправица преведена је на српски језик и штампана у „Трговинском Гласнику“. Интересантна је све донде докле не почне говорити о балканскоме спору између Срба и Бугара. Чим је писац прешао на тај спор, одмах се изгубио. То је природно кад се учи из књига и новина, и то не увек најбољих, један тако деликатан спор као што је био онај између нас и Бугара. Г. Најрат је у журби много ствари и доста нетачнога унео, тако да му је други део расправе изишао с брда с дола.

Ин.

Уметност.

„Неронова светковина“. — Изгледа да настаје Обнова хорске музике у великом стилу Огромни развитак инструменталне музике од класичара на овамо, специфично-романтичарска љубав за мале облике, коју тако јасно истиче Шуман, и широка концепција вагнеровске музичке драме, сметала је

да се велики ансамбл концертног хора са оркестром развије са пуним правом и онако како може и треба. Савремени композитори почели су тек да му поклањају пуну пажњу. Данас има хорских дела из пера: Штрауса, Хаузегера, Делиуса, Пјернеа, Георга Шумана, Хуга Волфа, Фрица Нефа, Бентека, Шилингса, Браилеа и других, која чистотом стила и прикладношћу за концертну салу, по садржини и уметничкој обради својој, престављају једну уметничку врсту од будућности.

Једно дело те врсте је и „Неронова свечана песма“, речи В. Ига, коју је за тенор-соло, хор, оркестар и оргуље од минхенског професора удесио Фридрих Клозеа. Клозе, Брукнеров ђак, један од оних модерниста који дају само дела од вредности, због чега се не јавља баш тако често, успео је да својом музиком да снаге и боје Иговим стиховима, и тиме је створио дело од трајне вредности. Огромна градација од првога мирног тренутка у Вечном Граду па до невероватне слике Рима у пламену и његове катастрофе, и узвика „Смрт Хришћанима“ изведена је онако како се и могло очекивати од композитора драмске синфоније „Илзебил“ и синфонијске поеме „Живот је сан“. Европска критика има за ово дело само лепе речи. Да има хора и оркестра у Београду, добит би била извести га и код нас Овако треба да послужи за студију нашим композиторима. Изишло је у издању C. F. Kahnt Nachfolger, Leipzig. М. М.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — *Академија Природних Наука* имала је скуп 26 марта 1913.: 1. Рад Г. Др. Паје Радосављевића: „Илустрована историја биологије“, којим је конкурисао за награду Пере Ј. Јанковића, дат је на оцену Г.Г. Јовану М. Жујовићу и Др. Ивану Ђаји. 2. Рад Г. Др. Милутина Миланковића: „О распореду сунчане радиације на површини земље“ дат је на оцену Г.Г. Др. Михаилу Петровићу и Др. Богдану Гавриловићу. 3. Примљен је предлог Г. Јована М. Жујовића да Академија предузме геолошко испитивање бившег Новопазарског Санџака и изради прегледне геолошке карте, с тим да старање око извршења овога посла узму на себе Г.Г. Јован М. Жујовић, Сава Урошевић и Др. Светолик Радовановић.

Академија Друштвених Наука имала је састанак 26 марта 1913. 1. Приказана је расправа Г. Љубомира Стојановића: „О хронологији у старим српским записима и натписима“, која ће се штампати у *Гласу*. 2. Приказана је Студија о српској дипломатици, VI. Промулгација, од Г. Др. Станоја Станојевића, која ће се штампати у *Гласу*. 3. Приказана је расправа Г. Др Драгољуба М. Павловића: „Покрет у Босни и у Ал-

бинији против реформама султана Махмеда II", која ће се штампати као засебно издање Академије. 4. Према реферату Г. Јована Н. Томића о „Записима, рукописима и штампаним књигама у ризници Цетињског Манастира", од Марка Драговића, одлучено је да се придруже записима које је Г. Љубомир Стојановић спремио за штампање у IV књизи Зборника записа и натписа. 5. Рад Г. М. Трпковића: „Православна пасхалија и проверавање датума" дат је на оцену Г.Г. Љубомиру Стојановићу и Др. Станоју Станојевићу.

Академија Природних Наука имала је састанак 29 априла 1913.: 1. Приказана је расправа Г. Др. Михаила Петровића: „Интерполација — интеграција помоћу једне класе одређених интеграла", која ће се штампати у *Гласу* 2. Приказана је расправа Г. П. С. Павловића: „Пећински пуж, Lartetia Serbica n. spec. из Западне Србије", која ће се штампати у *Гласу* 3. Расправа Г. Др. Ивана Ђаје: „Утицај убацивања гликозе у вене за млечни шећер" дата је на оцену Г. Сими М. Лозанићу. 4. Према реферату Г.Г. Јована М. Жујовића и Др. Ивана Ђаје одлучено је да се раду Др. Паје Радосављевића „Илустрована историја биологије" може дати награда из фонда Пере Ј. Јанковића. 5. Према реферату П. С. Павловића примљина је за *Глас* расправа Г. Др. Славка Шећерова: „О експериментално произведеним двоструким, троструким и многоструким пипцима код пужева, специално код барског пужа Limnea stagnalis".

Академија Природних Наука имала је састанак 5 јуна 1913.: 1. Према реферату Г.Г. Др. Михаила Петровића и Др. Богдана Гавриловића примљена је за *Глас* расправа Г. Др. Милутина Миланковића: „О распореду сунчеве радиације на површини земље". 2. Према реферату Г. Симе М. Лозанића примљена је за *Глас* расправа Г. Др. Ивана Ђаје: „Утицај убацивања гликозе и сахарине у вене на млечни шећер". 3. Према реферату Г.Г. Др. Михаила Петровића и Др. Богдана Гавриловића примљен је за „Споменик" рад Г. Др. Свет. Ристића: „Један претеча Еуклидовим геометријама".

Академија Друштвених Наука имала је састанак 5 јуна 1913.: 1. Према реферату Г. Л. Нидерла примљена је за *Глас* расправа Г. Др. Милоја Васића: „Кађење у егејско-милском култу". 2. Приказана је расправа Г. Др. Јована Радонића: „О деспоту Јовану Оливеру и жени Ани Марији" која ће се штампати у *Гласу*. 3. Према реферату Г. Др. Станоја Станојевића одлучено је да се штампа као помоћна књига рад Г. М. Трпковића: „Православна пасхалија и проверавање датума", пошто се изврше извесне измене. 5. Приказана је студија о српској дипломатици, VII Интервенција (петиција), VIII Експозиција, од Г. Др. Станоја Станојевића, која ће се штампати у *Гласу*. 5. Приказан је рад Г.Г. Гершића: „Царински савези", који ће се штампати као засебно издање о трошку једног фонда.

Академија Друштвених Наука имала је састанак 1 октобра 1913. 1. Приказано је дело Г. Др. Владана Ђорђевића: „Црна Гора и Русија 1784—1814“, па је одлучено: да се дело штампа као засебно издање, а документи у зборнику за историју, језик и књижевност. 2. Расправа Г. Др. Душана Пантелића: „Аустријски покушаји за освојење Београда 1787—1788“, дата је на оцену Г. Др. Драгољубу М. Павловићу. 3. Приказана је студија о српској дипломатици, „IX Санкција и тема“. од Г. Др. Станоја Станојевића, која ће се штампати у *Гласу*. 4. Прочитан је реферат Г. К. Јиречека о расправи Г. Др. Драг. М. Анастасијевића: „Отац Немањин“, па је одлучено да се не штампа да се не би развила излишна полемика. 5. Приказана је расправа Г. Јована Н. Томића: „Поход Турака на Црну Гору 1712 (Царев Лаз)“, која ће се штампати у *Гласу*.

Председништво Академије имало је састанак 7 октобра 1913. на коме су приказани радови за овогодишњу Стаменковићеву награду, и то: Сава Илић: Пастирске поуке о вери и духовном сину; ?: Рад и марљивост; М. Б.: „Троглава неман“; Мих.: „О најбољем и најсрећнијем животу“; Migud: „Народни разговори“; Милан Матић: „Приче и поуке“; Д. Н. П.: „Наука о здрављу“; Влад. Т. Спасојевић: „Кроз призму времена“; Ж. О Дачић: „Да нам буде боље“; и ?: „О моралу и истини“. Списи су дати на оцену Г.Г. Момчилу Иванићу, Др. Браниславу Петронијевићу и Милану Гролу.

Академија Уметности имала је састанак 15 октобра 1913, на коме је учињен распоред народних песама које ће пријављени уметници илустровати

Академија Философских Наука имала је састанак 16 октобра 1913.: Расправа Г. Андре Гавриловића: „Копитар и Вук у борби за књижевни препорођај српски“, дата је на оцену Г. Др. А. Белићу. 2. Рад Г. Др. Драг. Н. Анастасијевића: „Из грчког архива хиландарског“ дат је на оцену Г. Стојану Новаковићу. 3. Према реферату Г Др. А. Белића штампаће се у *Гласу* расправа Г. Др. В. Чајкановића: „О атонском кодексу грчких пословица са једним новим Есхиловим фрагментом“. М. Р.

Годишња скупштина Српске Књижевне Задругe. — Под председништвом Г. Стојана Новаковића, одржала је, 20 октобра, Српска Књижевна Задруга своју двадесету годишњу скупштину.

У исцрпном извештају, Управни Одбор изнео је рад Задруге од последње скупштине, држане пре две године, до овогодишње. У дѐлу о књижевном раду, тајник Г. П. Поповић објаснио је и изложио идеје које су водиле Задругу при избору књига за прошлогодишње коло. То излагање о делима М. Шапчанина, Г-ђе Ј. Димитријевић, Де Вињиа, хрватских

приповедача, Његоша, Демостена и Маколеа, штампано у последњем броју службеног листа „Српска Књижевна Задруга“, пружа интерес једног концизног есеја. — Поводом мотивисања о издању Маколеових *Огледа*, забележена су три списа поуке која су остала у комбинацији за идућа кола: *Стара српска црквена архитектура* од Г. Андре Стефановића, *Бомарше*, књижевна студија Г. Б. Поповића, и *Историја Уметности* од Соломона Ренака.

Због прошлогодишњег ратовања, није се могла сазвати скупштина, али Управни Одбор није зауставио књижевни рад. Он је спремио овогодишње коло I, које је — објашњиво кад се имају на уму околности за време и после рата — задоцнило према ранијим излажењима, али ће ипак изићи у току ове године. Поједине његове књиге су одабране ретком вештином и оно је комбиновано, сходно Задругиној сврси, необично згодно да занима и користи; у њему су три романа, једна књига новела, књига стихова и два поучна дела чији наслови стоје тако лепо један поред другога: *Нова Србија* и *Савремена Хрватска*. Цело коло је овако састављено:

1. *Рућин*, роман И. С Тургењева, у преводу Г-ђице Зорке Велимировићеве, с уводом Г. Јаше Продановића; 2. *Хајдук Станко*, роман Јанка Веселиновића, у редакцији и с предговором Г. Јеремије Живановића; 3. *Васа Решпект*, роман Јакова Игњатовића, у редакцији и с предговором Г. Др. Јована Скерлића; 4. *Аталија*, трагедија Ж. Расина, у преводу у стиху Г. Симе Пандуровића, с предговором Г. Миодрага Ибровца; 5. *Лука Ларас*, новела Д. Викеласа, у преводу, с предговором и коментаром Г. Др. Драгутина Анастасијевића; 6. *Нова Србија*, од Г. Др. Јевте Дедијера; 7. *Савремена Хрватска*, од Г. Милана Марјановића.

Прегледни извештај благајника Г. Х. Лилера о руковању Српском Књижевном Задругом и имовном стању њеном пружа ове занимљиве податке. Прошлогодишње коло, штампано у 11.000 примерака није могло бити растурено у оном броју коликом се надало кад је одлучивано — према растурању прошлих кола — да се штампа у толико примерака; ратне прилике су учиниле да је одзив за четвртину мањи него последњих година. Па ипак, и поред тога што су и Задругини чиновници, и њени повереници, и њени чланови били на војној дужности, растурено је 7.500 комплета. Треба да се растуре још 2000 па да се покрију трошкови. — Стални капитал реализован је са 113.320·35 динара, а, са сумом за отплату кућњег дуга, износи 147.037·50. Обртни капитал (магацин књига, намештај, на дугу) износи 59.117·97. Годишњи буџет предвиђен је сумом од 76.600 динара.

Скупштина је изрекла своје признање тројици повереника који су за три године уписали преко 150 утемељача и

примила за добротворе шесторицу који су још више учинили за ширење корисне и лепе Задругине књиге.

Поводом предлога двојице задругара (Г.Г. Д. Ђокића и М. Ристића) да се Управи одреди хонорар за седнице, истакао је члан Управног Одбора Г. Др. J. Скерлић предлог који је хитнији и значајнији: да се повећају хонорари писцима чија дела уђу у Задругина издања. Тајник Г. Поповић је прихватио и такође образложио предлог; за њ су били и остали говорници, Г.Г. Живан Живановић, Х. Лилер, Јован Томић, Г. Јовановић, Миодраг Ристић, Јеремија Живановић. Резултат претресања, у којем су навођени занимљиви аргументи о слабом хонорисању у Задрузи (научни рад Г. Решетара; необично успели превод „Вереника“; романи млађих писаца који добијају од приватних издавача три пут више него од Задруге, и то за далеко малобројније издање; превод „Уједињене Италије“ платила Задруга 800 динара, а други издавач три пут више) био је тај да је ове године сума одређена за хонораре повећана од 5.400 на 8.000 динара, а донета је одлука да идућа скупштина одреди редовну већу стопу хонорисања.

⁂

Председник Матице Хрватске Г. Отон Кучера и представник Друштва Хрватских Књижевника Г. М. Шеноа донели су на тај састанак поздрав, честитку и жеље хрватског дѐла нашег једног племена. Топли, незадржани поздравни пљесак био је речит одговор на братске поруке. Својим присуством подсећали су ови представници на узајамност која се све више развија између двеју српско-хрватских матица. А сав ток скупштинског рада говорио је о резултатима које је Српска Књижевна Задруга постигла, нарочито за последњих шестседам година, после једне веће кризе у којој је била. Сав рад је био израз склада између разноврсних жеља чланова из Управног Одбора и чланова ван њега, и израз лепог помирења потребâ и планова са стварношћу. Цела скупштина оставила је утисак једне потврде успехâ којима обилује Задругино дѐло последњих година и једног доказа о старању да се никад не застане у усавршавању.

А. А.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXI, број 10. — 16 новембар 1913.

ПОД ЈЕДНИМ ШЉЕМЕНОМ.

I

У суседству Каназира, у кући старога Лазе, необична је врева, јер се спрема пир. Жени му се најмлађи син, Сако. Смакли су гојну крмачу и посолили је. Младе невјесте мијесе колаче а стари домаћин обилази од краја на крај да све иде у реду. И ред је био од увијек у његовој кући. Ту се још поштује старјешинство, дјеца га слушају и не гледају криво један на другога. Сви живе у великој прадједовској кући. Од троје синова два су се оженила и нијесу ни преоштитили лежаје. Двије цуре су се удале и однијеле прћију по адету. Шесторо унучића му се примају уз кољена и називљу га слатким именом: дједа. Кућа му пјева и благослов кипи. Једина му је још брига био Сако, па ево ће и ову да претури. Свак му у село завиђа, и он зна да имају и зашто: јер је срећан, или боље, јер свак говори да је срећан. Тако је мислио и он, тако би мислио и сад, да нема дана у којима га спопане нека језива, тајна, црна слутња што њиме треса као силан вјетар крошњатим, древним храстом. Тад му се скупљају густе, сиједе обрве у повије, и тада он пали из дуге луле, одбијајући густе димове.

Он воли понајвише најмлађега сина, а то друга два брата, ако не гледају зла ока, види се, мучно подносе. Он

то види на њима, ма колико се правили невјештим пред њиме. Он види то и боли га, у толико више што разумије да је некако сам крив. Него опет зато не би марио да му сам Сако не задаје бриге. Добар је као крух, него чудан; у неке дане мучаљив и замишљен. Тада се клони браће и снаха, па и њега старога, који га воли више но очњи вид. Па и то је што неће да ради као што су му браћа. Стари би желио да му је довео невјесту из познате куће, прћијашицу, а Сако се занео негдје тамо, у треће село; не зна јој се рода ни племена. Чуо је само да је Нака, нова невјеста, лијепа и да су се о њу отимали понајбољи момци из њезиног села, но она не хтједе ни за кога, откад се Сако у њу загледао. А отада се Сако и већма смркнуо, а без којег разлога. Оставио сваки посао и ништа но што се нагизда, оде од куће за рана и врати се касно. Знало се у кући куд он то иде, но нико му не рече ни речи, већ су сви само чекали, па је стари једва дочекао кад се напокон изјавио.

Било је то једне недјеље, прије службе божје. Приступио му руци, а сјаји му му се лице на ведар дан.

— Знаш, ћако, ја сам се кô загледâ!... — Нешто га је мучило да рече даље, преблиједио мало и оборио очи, а Лази дрхће срце; сад би скочио и загрлио сина, па опет хоће да се држи и једва смрска:

— Па нек је с благословом!

Сако се тад као осмјелио: — Није из нашега села... Је ли ти криво, ћако?

Но стари не издржа више: — Само да си ти задовољан! — Сузе га пропануле и загрлио сина.

Но кад је за вечером најавио синовима и невјестама вијест, они сви то дочекаше као наручено и ништа не рекоше, већ се покуњише. Њега то заболи, јер је разумио зашто им није право, и као слутећи хтио је да им нешта рече: како би била права штета и грехота да завиде брату, јер он, сиромах старац, њих све подједнако воли, него је разумио да то не би ништа помогло и да би им се још више замјерио. И тако не рече ништа, али се од оног дана у кући свак промијенио, и нестаде весеља. Свак се брижно чувао да се састане с њиме, па и сам Сако. И он осјети у срцу пустош а у глави нешто тешко, тешко, као да му је сва кућа сјела на њу. Најтеже му је било што га се и Сако клонио.

Ма рашта он кад би му дао крви испод врата? Дуге ноћи је о томе мислио. Него, кад би устајао, црне мисли су разбјегавале као јутарња магла о сунцу, и нада да ће, у најпотоње, све бити добро, помаљаше се опет у његовој души, особито кад би видио да је Сако нешто ведрији.

Сако је у задње вријеме био прионуо уз рад. Устајао је први и свуда уносио руке, па је све текло као никад прије. Стогови су ницали у авлији, пред кућом, на њиви, на ливадама. У вечер, кад су се тешка, волујска кола, натоварена, враћала кући са далеких сјенокоса, тромом шкрипом колеса, и високо, на њима, на сијену, зајапурене, ознојене, сједиле невјесте, њему би срце заиграло и пјевао је и задиркивао невјесте.

И опет је било шале око огњишта, па се стари умирио и мислио да ће поготово бити добро кад се Сако ожени. Пир је имао да буде о Св. Аранђелу, него Сако изненади оца једног дана.

— Како би било, ћако, да се сврши о Преображењу? Старога зачуди та новост, али кад види да му се син помрачио у лицу, рече:

— Па кад има бити, свеједно, било прије или послије.

Него га тад салети опет она слутња, она зебња пред нечим нејасним, али чега се бојао да ће наједанпут доћи, ко тешка крупа у неке љетње вреле поподневе. Њему се је Сако видио чудан. Он није био као друга два брата; био је као племенита, али слаба воћка у пољу једрог, високог класја. Класје се понавља, рађа обилато, а воћка к'о хоће и неће, док напречац не пресачне. То га је болило и у неке се љутио на Саку. Онда кад је премишљао, баш зато што се одвајао од друге браће, био му је милији. Његово очево срце нагињало је више њему, јер је знао да је у њега срце чисто као у голуба, док је знао да је у срцу осталих његових синова црв зависти и пожуде, па гледају како би га омразили њему, да му откину и себи додају. Него су знали да их он, стари, познаје у души, па зато су од њега одвраћали поглед, и зато су ћутали.

Као избављење од свега тога, виђао је долазак младе невјесте, па му је баш било мило што је Сако ускорио. Можда и он види све то и разумије његову бригу, па кад доведе

младу женицу, биће као и друга браћа, с њима ће се добро слагати, и све ће бити добро и мирно.

И зато је он прионуо да гледа и пази како се све спрема за тај дан, и зато је била у кући та необична врева и трка.

II

Кад је Нака дошла у кућу, као да је ушла с њоме топла, сунчана зрака и све обасјала. Премда је омотала малену главу великом извезеном марамом, премда је навукла бјечве и тешке ишаране клашње, још мање се видела глава у којој су сјале крупне очи, црне ко угаљ, још мање ноге у зеленим опанчицама. Била је још право дијете. Како је била собом добра, лијепо је складовала са јетрвама и послушавала шуре. Стари Лазо је заволи као да му је од срца отпала. И њему се је као обистинило оно што му је срце желило: да буде све у миру и љубави. Јест, све је кренуло на добро, све је било ко прије, све... осим Сака.

Првих дана је Сако био највеселији. Грлио је свакога, пазио на све, дозивао, миловао младу женицу, приступао њему старому сваки час да га пита што би била његова жеља за овај или онај посао, а то само тако да му разигра срце. А Лазо је то разумијевао и био срећан. Но наједанпут се Сако смркну, поста мучаљив. Устајаше са вечере прије других, изилазио би на поље, и кад су већ сви били почели, дошуњао би се ко лупеж до постеље, гдје га је, будна, дрхћући као преплашена птица, чекала млада жена. Што је старога још више чудило било је то што је Сако и према Наки био као и према осталима, па и гори. Само би је ријетко кад ословио, и то само да је, ма с чега, прекори, а да није имао никаква разлога, јер је била свуда прва и сваког се посла лаћала. Она је ћутала и трудила се како ће боље, дрхћући кад би само чула бâт његових корака.

Чудили су се и други кућани, а понајвећма невјесте. Њима се Нака у почетку хвалила како јој је добро код Сака, како је милује а она њега воли више но очи у глави. Âли је послије ућутала; нека јој сјена пала по младом, лијепом лицу, и пред њима је обарала очи. На њихова припитивања она је само уздисала, док не би ударила у плач. Чудиле су се невјесте, а у једну и веселиле. Па ето та ријетка птица, то чудо

из трећега села, као свако друго, за три дана! Ваљда је нешто тешко скривила Саки, кад је он тако запушта. Та зашто не занемарују њих њихови мужеви?

И оне су ћукале између себе и нагађале што би могло да буде. Него што су се више мучиле да одгонетну тајну, то су мање долазиле крају. Највише је злобила Деса, жена старијега брата, Јована; млађа, Стоја, не налазећи у Наке никаква зла, само се чудила

Нака је често из краја слушала њихове разговоре и разумје како је Деса мрзи, и од тога се запрепасти и још више повуче у себе.

У зимње вечери, кад је лијегала сама, она је слушала шаптање јетрва с њиховим мужевима, и Десин, злобни, оштри глас што јој се ругао, уједао ју је за срце, док је чекала кад ће доћи Сако, у увјек новој нади да се промијенио, да ће је, као у прве дане, назвати својом милом женицом, загрлити, помиловати. А кад би он дошао и не прословио слова, кад би легао и за час захркао, она би се надвирила над њим слушајући његово неједнако хркање, не би ли од тога разумјела што се у његовој глави збива. Дуго би тако стала, док неби понижена, ојађена, не размијевајући, завукла главу под биљац и гушила се у сузама. Она је из дана у дан венула. Њезини једри, румени образи спадоше и проблиједише; очи, дубоко утекле у главу, изгубише сјај, а црна уста под њима још више истицаше бледило лица. И она сама разумје да ће овако погинути, осушити се као млада бреза, коју ишчупаше из земље гдје је никла и пресадише у другу земљу гдје није могла да ухвати корена. Њој би жао њезиног младог живота. Чему је заволила Сака, чему је оставила рођено село, па за то да погине, а кад би имала зашто! Хтјела је да живи.

И једног се дана осмјели те прије но ће јој муж у поље, она га устави у авлији, пошто је огледала има ли кога. Заплаканих очију свије му руке око врата:

— Сако, за име Божје, што је то с тобом? Шта сам ти скривила? — Он је погледа, набра чело, макне устима, и док се она сва загледа у њ, чекајући живот или смрт из његових уста, он је отисну од себе не рекавши ништа.

Она остаде ту понижена, заплакана, не знајући што би. Не... не! Тако није могла даље. Поћи ће к својима, оставити

мужа. Њезино лице било је за миловање, а не за сузе. Била је још премлада за то. Нека говори свијет што хоће. Стари отац ће је примити опет у кућу... Замисли се и у то осјети да јој се нешто макло у утроби. Вал крви јој удари у лице. Ах, није могла! Ето, осјећа под срцем његово дијете. Она ће му казати. Воли да је и убије него да је онако јадна.

И сачека га кад се, пред вече, повратио из поља. Баци се на земљу, обујми му кољена и зајеца:

— Сако, преклињем те оним што под срцем носим, погледај ме, не убиј!...

Као да је гром праснуо крај њега, он одскочи и викну:

— Не спомињи!... Па као да су га виле однијеле, улети у кућу.

Њој се мало не преврну свијет. Расколачи очи и није могла ни да проплаче. Тек кад је дошла Стоја и нешто јој рекла, па је стала миловати по рашчешљаној коси, удари у плач, тресући се као млада бреза на великом вјетру.

Него у то бану од некуда Стојин муж, Стеван и рече жени:

— Не плети се ти у туђе посла... нек' свак мисли о себи! Па и Стоја оде од ње.

Тад увиди да ће јој у оној кући бити горак хлеб до задњега часа. Старији шура, Јован, кад год би је срео на само, погледао би је на чудан начин и неразумљив осмјех му набираше уста. То је добро видела, као што је опазила да је Деса гледа љутито кад прође мимо ње и да нешто шушка са женама на бунару, кад би пошла на воду, па све гледају на необичан начин у њу, а кад им дође близу, све у мук.

А кад је једном чула да се спомиње име једног момка из рођеног села, пукне јој пред очима, и што тад виде бјеше црње од свега што јој се до тада било десило.

Јест, њу је прије Сака просио тај момак, њој нешто и у роду и с њиме се и састајала док се није загледала у Сака и рад њега одбила оног момка с којим се познавала из дјетињег доба, кад су скупа ишли на пашу. Ако се и послије тога састајала с оним момком, то је било случајно, а ни за какво зло. Да га је волила, била би и пошла за њега, та ко јој је бранио? То је знао и Сако, јер му је све испричала, и он јој ништа не рече Истина, састајала се и послије вјенчања, јер је долазио почешће да је види, али је то било само да се распита за своје и да по коме искаже

како јој је добро, да њезини дочују како је њој код Сака, јер нијесу били задовољни да је за њега пошла. Па виђала се с њима и у вароши и по сајмовима, али је то било само ради пријатељског разговора. Па како је ико могао да што посумња? Тај момак је био добра душа и није ништа зла помислио. Кашњс, кад ју је Сако стао запуштати, она се и чешће разговарала, а то да се ма коме изјада, јер јој је било мучно оно дуго ћутање, оно гушење бола у себи, који бјеше прејак за њезине слабе силе.

Највише се чудила како јој Сако није никад рекао ријечи, док јој је сада било јасно да се црна сумња завукла у његово срце и да га гризе као црв. Та његова сумња биће смрт и њој и њему, јер ма шта сад чинила, ма шта говорила, прекасно је било да му је ишчупа. Та мисао ју је мучила више него мисао да ће погинути. Знала је да је до смрти још чека многа горка. И да јој није било жао дјетета, сама би себи судила.

(Свршиће се.)

Задар.

Рикард Николић.

ДВЕ ЖЕНЕ БРИШКОГ ГРАЂАНИНА.

За време Обнове живео је у Брижу један богат грађанин кога нису могли разгалити весели пирови где су се његови земљаци забављали, једући много и збијајући шале. Он би могао уживати у стрељању, које је изврсно знао, да није сматрао као ствар врло обичну да му се диве грађанске торокуше. А изгледа да му је и жена постала мало досадна, ма да је била верна и свежа. Као што се види из њене слике, она је била мала девојчица с Мемлингових слика, сва предана оном што се налази у скромном кругу уредног живота, и сасвим неспособна да разуме залудничења и претераности, што би једино могло задовољити овог нерадног меланхоличара. Он намисли да путује у Свету Земљу, да почини славна дела, а и да се разоноди.

Снови нам се никад не испуњују; Фламанац није отишао даље од Италије, јер једна жена, која је била тип талијан-

ске лепоте, и која му се због тога учинила јединствена, задржа на својим обнаженим грудима четвртасту главу овог туђинца. Она је била љубазница Лоренца де Медичи, и, само једне ноћи, љубазница младог Пика дела Мирандола. Видео сам њихове портрете, које је потом она пренела у Фландрију. Они се налазе у Анверсу, у дому Плантен. Лоренцо де Медичи је крупан и прљав као учитељ цртања, а Ла Мирандол има чисто и ледено лице једног отменог и неспретног Јеврејина интелектуалца.

Намирисана и обучена у свилу, ова Клоринда читала је своме љубавнику Ариоста, чији неусиљен сјај увећавао је још њену сластвену грацију, и сета младог човека, који је до тада била склон мргођењу, постаде занесена туга.

Кад су потрошили свој новац, па чак и накит, Фламанац, који није могао поднети мисао да ће она једног дана бити далеко од њега, остарела и бедна, замоли је да га прати у Фландрију, где ће живети у изобиљу.

Клоринда, учећи свог милог варварина да воли све лепе ствари, одучила се да их сама воли. Једино би је болело да се растави од свог пријатеља. Она пристаде на изгнанство. Али у колико се њихов пут приближавао крају, они су били жалоснији, јер је природа постајала оскуднија, а настајала је и зима.

Кад су стигли на домак Брижу, они осетише, и једно и друго, да, прелазећи овај последњи простор, завршавају део свог живота који је био њихова младост. Поља су била смрзнута под слабим подневним сунцем, које је зрачило са оловног неба. Срце у странкиње се стеже, јер се плашила да ће је он волети мање него своју венчану жену, и да ће је отерати. Међутим, он, видевши поново прве слике којима су му се у детињству напајале очи, ражали се при помисли да ће умрети једног дана.

Тако стигоше до Розерског Кеја, и налактише се над малим језером које запљускује ниске куће од цигаља, овде-онде обојене жутом иловачом. Његов грозничав мирис подсети их на рајску Венецију. Гледали су ово меланхолично огледало, окружено бегинском травом што расте по старом камењу, и мисли су им отицале са овом хладном водом, и губиле се под мрачним сводовима. Небо је било тако близу свих ових малих кровова, фантастично изрезаних, да је изгле-

дало да га додирује звоник са Богородичине Цркве. Тада, без сумње као и данас, Кафана код Краве надносила је над воду своју пријатну и скромну терасу, наслоњену на танке стубове. А можда су, као што сам и ја чуо, и тада свирали тужну свирку на Рибарском Тргу.

Он се окрете њој, свој уздрхталој, и рече јој:

— Враћајући се с вама у ово место које сам оставио пре но што сам вас познао, хоћу да вам кажем искрено, моја драга, колико вам дугујем. Ви сте били врло добри према мени, који сам био права дивљак, и ја вам имам много да захвалим.

Она је била тако узбуђена, и ма да је увек опажала врло оштроумно све што је било и најмање смешно, очи јој се сад наводнише сузама. И она му одговори:

— Не знам како је то, пријатељу, али ви који сте по каткад тако опори, и, да вам право кажем, мало груби, налазите покадкад ствари тако нежне да се нико не може равнати с вама. И будите уверени да нико на свету не постоји за ме, осем вас.

И они се пољубише, не као љубавници него као брат и сестра, који осећају да су истог рода толико да би лако умрли један за другог, свако са уверењем да његов прави живот није у њему самом него у другом.

У томе стигоше до Фламанчеве куће, и ту се његова жена искрено обрадова његову повратку. И, ма да се, видевши ово поверење, сажалио због неправде коју јој је нанео, осећао је свирепо колико мора да пати његова лепа пријатељица, која их је посматрала удаљена на неколико корака. Он их представи једну другој:

— Драга жено, загрлите ову странкињу, јер је она највећа срећа мога живота. То је неверница коју сам преобратио у праву веру приликом свог крсташког похода, и довео сам је зато да се не би у моме одсуству повратила својим идолима.

Тада пуче глас по Брижу да је благородни хаџија преобратио у праву веру једну неверницу, и да ју је довео са собом, и сав народ му приреди гозбу где је он седео у зачељу, посадивши с десне стране туђинку а с леве своју жену. Уживао је много гледајући како се диве сјајној лепоти његове

драгане, али су ипак и једно и друго били замишљени, због чега су их сви сматрали за свеце.

Кад искуца час да се иде на починак, његова жена, која је, плачући за време његова крсташког похода, изгубила много од своје веселости, рече му озбиљно:

— Ја сам, господару, много увела, и одвикла сам се од уживања; немојте ми доћи у ложницу, него ја ћу служити ону којој сте ви даровали Рај, и повешћу је са собом преко ноћ.

Клоринда је била ужаснута при помисли да ће спавати сама док ће онај кога је обожавала бити у наручју своје жене: и зато је дочекала ово решење сва пресрећна. Он поможе и једној и другој да се свуку, а затим сам леже у другу постељу у истој соби.

Тако су живили сви троје, и често, у дугој фландријској зими, како је хладноћа била оштра, једна или друга његова жена долазила је да му прави друштво.

Бриж је варош закриљена дрвећом; он се огледа у каналима, и по њему без престанка дува свеж северац и звоне звона. Али кад су посматрали лабуде како без шума дотичу кеј, они су се сећали како Венеција има на својим лагунима концерте и страсне жене. И једно и друго волели су да ноћ обавије тамом одвећ танану лепоту фламанске уметности, и да се у њој назире само величанствени полет архитектонских маса. На великој пијаци, кад је у сутону упрошћени звоник изгледао као племићска кула флорентинска, Клоринда је мислила на неустрашиве људе који живе тамо доле у чврстим замцима, сличним један другом, и који су је први стисли у своја млада наручја, док се он сећао како су му на широким плочама тосканских улица збркане ствари узбуђивале душу.

И они нису могли, без болног заноса, да се сећају својих дана проведених у Италији. Не зато што је та прошлост, укупно узевши, била пријатнија од лаганих шетњи што су сад правили по магли Северног Мора, од вечери које су проводила иза окана с металним одблесцима у Гушчјој улици, него зато што им је у карактеру било да се нису могли помирити са просечношћу, док се међутим, Фламанкиња задовољавала тиме што би им зготовила добар ручак, или кад би добро загрејала кућу.

Фламанац је умро од срчане мане, а његове две жене — тако су их звали у Брижу — будиле су сажаљење код свију; али, ма да је супруга давала јаке доказе, њен бол није био ни из близа онакав као бол невернице, која је сада губила оног који ју је упознао са истином.

Ова лепа особа ступи у искупилачки ред калуђерица, које народ назива „Црвеним Сестрама“, зато што су обучене у кошуље и чарапе од црвене свиле. Она казни себе обавијањем свога лепог тела само свилом, да би на тај начин испаштала уживања која је некад познала, изван наручја свог покојника. При сваком њеном кораку, шуштање свиле подсећало ју је на њене страховите грехове.

Говорили су како је хтела да умре прва, да би још неколико тренутака лежала у гробу сама с њим.

Друга жена живела је врло дуго у бегинском манастиру, где се била повукла. Отишао сам тамо да тражим њину успомену. Ништа не може боље него ове благе, нежне речи „бегински манастир“ да изазове слику оног језера по коме се ваљају алге, оне оголеле врбе, оно млако сунце које ублажава црвенило цигала, лак дах морског поветарца, сребрнасти звук звона и суморност оног забаченог места где је она наставила свој бедан живот, који је увек био само полу-живот. Преко ових ниских кућа ништа не допире у ово пусто место, ни гласи страсти, ни хука јавног мишљења. Шта је она икад дознала од све љубави и таштина које испуњавају свет? Ништа се није развило у њеној души што би било сложеније него што је у бегинском дворишту, неправилном четвороуглу, покривеном травом, које пресецају уске стазе, и одакле се уздижу, као ускрснуће врбе, високе витке тополе.

Њена последња старичка жеља била је да је сахране крај ногу обеју покајника, и то није зачудило никог, јер су их сматрали за блажене. Хтела је да начине њен кип од бронзе, и да га поставе на гроб, место верног пса који се обично тамо намешта. Али се ова скромност учинила претерана и противна породичном достојанству; и сада се виде у цркви све троје поређани једно поред другог, као да су равни, и држећи свако заставицу на којој су записане побожне речи што је она изабрала: „Марта, Марта, зашто се узбуђујеш? Марија је изабрала бољи пут“.

Што се тиче мене, ја се буним против овог пренебрега-

вања њене праведне жеље, противим се овом увредљивом изједначавању, које ју је уздигло против ње саме. И нека цео свет хвали простодушне беднике, све Мемлинге и све смирене врлине, ја узносим талијанску красоту, страст која не дрема и која има покрете страсти: ја узносим активну страст.

Нека она која је рођена да служи п[illegible] до века кра ногу својих племенитих господара. Бог не би одредио да живи у Фландрији једну душу способну да буде Венецијанка. Нека се мала Фламанкиња задовољи тиме што је поштују! Ми волимо и уважавамо само милу искупилачку калуђерицу, и ако се узбудим у бегинском манастиру, ја се онда, са дна просечности, обраћам још живље лепотама нежне и уметничке страсти.

Морис Барес.

(С француског превела П. Л.).

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(13)

Тринаеста појава.

Сирано, Гиш.

Гиш.

(Долази, под маском, пипајући по мраку).

Тај проклети калцан шта сад вазда ради!

Сирано.

Ако ми глас позна?...

(Пусти грану једном руком и чини по ваздуху као да окреће кључ у брави).

Крр!... Крр!... Само смело!

(Свечано).

Позајми ми акцент, родно моје село!

Гиш.

(Посматра кућу).

Једва нађох пут што води њеном стану.

(Хоће да уђе у кућу. Сирано скочи с балкона, држећи се чврсто за грану, која се савије и спусти Сирана између капије и Гиша; као да је пао са велике висине, опружи се по земљи, и онесвесне. Гиш устукне натраг).

До ђавола!... Шта је?

(Кад је погледао горе, грана се већ била дигла. Види само небо, и не разуме од свега ништа).

Откуд овај бану?

Сирано.

(Усправи се, са извесним акцентом).

С месеца!

Гиш.

С ме...

Сирано.

(Као да сања).

Сати?

Гиш.

Луд је, ил' ме проба!

Сирано.

Која је то земља? Дан? Годишње доба?

Гиш.

Ал'..

Сирано.

С месеца падох...

Гиш.

Али...

Сирано.

Из далека,
Са ужасним треском, као бомба нека!

Гиш.

Али, Господине...

Сирано.

(Устане, страшним гласом).

Као бомба права!

Гиш.

(Устукне).

Верујем вам!...

(Више за себе).

Овом није чиста глава!

Сирано.

(Пође к њему).

Није метафора, ја сам збиља пао!

Гиш.

Али, Господине...

Сирано.

Ко би тачно знао
Колико сам свега провео на путу!
Можда сто година, можда у минуту
Слетех с оне кугле, боје шафранове!

Гиш.

(Слеже раменима).

Пустите ме...

Сирано.

(Препречи му пут).

Где сам? Како ли се зове
Овај крај и место, где сам пао сада,
Као аеролит што са неба пада?

Гиш.

До врага!...

Сирано.

Не крите ништа сад од мене! —
Падајући брзо преко васелене,
Ја не бирах место! Је л' то земља која,
Или месец, где ме свуче тéжа моја?

Гиш.

Али, Господине...

Сирано.

(Са узвиком ужаса, од кога Гиш поново устукне).

Ха!... Господе Боже!...
У овој су земљи људи црне коже!

Гиш.

(Ухвати се за лице).

Шта?

Сирано.

(Са емфатичним страхом).

Урођеници?... Алгир, дакле?

Гиш.

(Сети се да има маску на лицу).

Није.
Због маске...

Сирано.

(Као да се мало умирио).

Тад падох усред Венеције?
Ил' Ђенове?

Гиш.

(Хоће да иде).

Мене једна дама чека!

Сирано.

(Потпуно умирен).

Е, онда је Париз!...

Гиш.

(Смеје се против воље).

Смешна хуља нека!

Сирано.

А, ви се смејете?

Гиш.

Да, али сад доста!

Сирано.

(Ужагрених очију).

То је Париз, дакле!...

(Потпуно задовољан сагне се и, смејући се, брише прашину са себе)

На мени још оста
Од етера мало... То није ствар лака
Путовати дуго!

(Дува, као да хоће да отера једну длаку са капута).

Ево, једна длака
На мом огртачу од неке комете...

(Тресе мамузе).

Мамузе ми пуне песка са планете...

(Трља очи).

Од звезданог праха гледати не могу...

Гиш.

(Ван себе).

Ал'...

Сирано.

(У тренутку кад Гиш хоће да га обиђе, испружи ногу пред њега као да би хтео да му покаже нешто на њој. Гиш застане).

Велики Медвед шчепа ме за ногу.
Одатле на Рака наиђем на путу.
И, знајући добро штипаљку му љуту,
Ја, бежећи, паднем баш у Теразије!
Измерим се...

(Брзо препречи пут Гишу и ухвати га за дугме од капута).

Да ми когод нос разбије,
Млеко би потекло...

Гиш.

Млеко?...

Сирано.

С Пута Млечног!...

Гиш.

Гром и пак'о!...

Сирано.

Не, ја идем с неба вечног!...

(Прекрсти руке).

Замислите само, усред мога пута,
Спазих где Сириус са турбаном лута!

(Поверљиво).

Знате, Мали Медвед још је зуба слабих.

(Смејући се).

У пролазу с Лире једну струну зграбих!

(Поносито).

Написаћу књигу у којој ћу редом
Изнети све борбе с невољом и бедом.
Звезде које успех у огртач скрити,
У тој мојој књизи звездице ће бити!...

Гиш.

Али ја бих...

Сирано.

Вама радозналост буди...

Гиш.

Страшно!...

Сирано.

...да ли има на тој тикви људи,
И како је месец саграђен, од чега?

Гиш.

(Виче).

Не! Ја бих...

Сирано.

Ил' како ја доспех до њега?
Нађох пута!...

Гиш.

(Више као за себе).

Нека учена будала!

Сирано.

(Гордо).

Мени лично мис'о на памет је пала!

(Са подцењивањем).

Не треба ми ор'о Региомонтана,
Ни голуб Архитин!

Гиш.

Добро, има дана...

Сирано.

(Пође за Гишом који је, најзад, успео да обиђе Сирана и упутио се према капији од Роксанине куће).

Да могу кроз ваздух себи пут просећи,
Шест средстава нађох!

Гиш.

(Окрене се и застане).

Шест?

Сирано.

Да?

(Са извесном лакоћом).

Могу лећи
У јутру, на сунце, скинувши одело
И покривши најпре своје голо тело
С росним бочицама, штогод могу више:
Сунце сише росу, ал' и мене сише!

Гиш.

(Изненађен, учини корак ближе Сирану).

Гле!... Једно!

Сирано.

(Узмиче, да би Гиша што више удаљио од Роксанине куће.)

И ово друго средство вреди:
Кад се у ковчегу густ ваздух разреди,
Са огледалима, као ватра врелим,
Могу да полетим кудагод зажелим!

Гиш.

(Учини још један корак).

То су два!

Сирано.

(Све више узмиче).

И треће, к'о човек од струке,
На једном челичном скакавцу, без муке,

Могу да се винем у небеса сама,
Ношен силном снагом шалитрина плама!

Гиш.

(Иде за Сираном, не слутећи ништа, и броји на прстима).

Три!

Сирано.

Сешћу на куглу, пуну густог дима:
Дим се с куглом пење, и ја летим с њима!

Гиш.

(Као горе, све више запањен).

Четир!

Сирано.

Феб ужива у волујској сржи:
Премажем се! Феб ме, срж сишући, држи!

Гиш.

(Убезекнут).

Пет!

Сирано.

(Постепено је, причајући, одвукао Гиша готово на другу страну, близу једне клупе).

И, најзад, шести начин мога лêта:
Кад бацим у ваздух парче од магнета,
За плочу од гвожђа стегнув се што боље,
Могу да се пењем тад до миле воље:
Бацајући магнет брзо напред, значи
Да и плоча лети, јер је он привлачи!

Гиш.

Шест!... Изврсна средства!... Од тих шест система
Који изабрасте?

Сирано.

Тога овде нема!
Ја изабрах седми!

Гиш.

Седми? Гром и пак'о!

Сирано.

Њега погодити није, богме, лако!

Гиш.

Истину да признам, ово ме занима!

Сирано.

(Чини тајанствене покрете, подражавајући шум морских таласа).

Ху!... Ху!..

Гиш.

Но?

Сирано.

Знате ли?

Гиш.

Још не!

Сирано.

То је плима!...

Купах се у мору. Улучивши згоду,
У часу кад месец привуче сву воду,
Ја испружим главу, јер влакна задрже
Много воде. Сместа, кол'ко могу брже,
Полетим кроз ваздух, к'о анђео неки.
Летео сам тако у простор далеки,
Сасвим право, дуго, слатко, без по јада,
Кад осетих удар!... Тада...

Гиш.

(Сав занесен, седне на клупу).

Тада?

Сирано.

Тада...

(Својим природним гласом).

Има четврт! Више нећу да вас трудим:
Венчање је прошло!...

Гиш.

(Скочи).

Још ћу да излудим!

Тај глас?...

(Врата од куће отворе се. Појаве се лакеји са упаљеним свећњацима. Сирано подигне обод од шешира).

Нос!... Сирано?...

Сирано.

(Поклонивши се).

Глас и нос Сирана!

— Сад баш венчаше се!

Гиш.

Ко?

47*

(Осврне се. Слика: иза лакеја иду Роксана и Христијан, руку под руку. Калуђер их прати, смешећи се задовољно. Рагно носи буктињу. Напослетку дружбеница Роксанина, гледајући зачуђено шта се збива, у ноћном огртачу).

Боже!...

Четрнаеста појава.

Исти, Роксана, Христијан, калуђер, Рагно, лакеји, дружбеница.

Гиш.

Роксана!...

(Познавши Христијана, љутито).

Он!...

(Поклони се Роксани, с дивљењем).

Баш вешто!

(Спрану).

Ви сте, збиља, од заната:
Прича би вам могла испред рајских врата
Свеца да задржи! Ја вам тврдим смело
Да ће књига ваша бити славно дело!

Сирано.

(Поклонивши се).

Каква част!

Калуђер.

(Гишу, показујући на Роксану и Христијана и од задовољства гладећи своју велику седу браду).

Диван пар ваша рука здружи!

Гиш.

(Погледа га намрштено).

Да.

(Роксани).

Нек' вам муж руку за растанак пружи!

Роксана.

Шта?

Гиш.

(Христијану).

Пук се тек креће. Можете га стићи!

Роксана.

У рат?

Гиш.

У рат!

Роксана.

Зар ће и кадети ићи?

Гиш.

Да.

(Извади оно писмо које је пре тога оставио у џеп, и преда га Христијану).

Носите налог. Ево сад и мене!

Роксана.

(Загрли Христијана).

Боже!...

Гиш.

(Сирану, заједљиво).

Још је рано до ноћи свадбѐне!

Сирано.

(За себе).

Мисли да ми тиме нешто напркоси!

Христијан.

(Роксани).

Још један пољубац!

Сирано.

(Христијану).

Брже налог носи!

Христијан.

(Загрли Роксану).

Зар њу да оставим?... О, да страшних мука!

(Сирану).

Ти не слутиш...

Сирано.

(Хоће да отргне Христијана).

Знам већ.

(Из даљине чују се добоши како ударају један марш).

Гиш.

(Који је отишао у дно позорнице).

Ено мога пука

Где полази!

Роксана.

(Сирану, држећи чврсто Христијана кога Сирано непрестано покушава да отргне).

Вама сад га поверавам.

Кад га ви чувате, ја без бриге спавам.

Обећајте!

Сирано.

Ја ћу увек над њим бдити.

Али...

РОКСАНА.

Обећајте да ће мудар бити!

СИРАНО.

Покушаћу. Али...

РОКСАНА.

(Као горе).

Кад јаче замрази,

Да се чува зиме!

СИРАНО.

Мораће да пази.

Али...

РОКСАНА.

[Као горе).

Да је веран!

СИРАНО.

За то се не бојим.

Али...

РОКСАНА.

(Као горе).

И да пише!

СИРАНО.

(Одлучно).

За то — добар стојим!...

(Завеса.)

(Наставиће се.)

ЕДМОН РОСТАН.

(С француског превео Милан Димовић).

КРШТЕЊЕ ЕГЕЈА.

(Из епиникијских пјесама „Косово Освећено“).

На високоме куку, над Вардара ждријелом,
Златокрила је вила инокосница сјела;
И чешља златним чешљем прозрачном руком бјелом
Плетеницу што пада, кô јадици, са чела.

Према њој сури орô, на хриди с друге стране,
Од крви крила чисти и канџама и кљуном;
Ил' оштри кљун о шкропу и нокте окресане.
Руку је од јунака ту сакрио за жбуном...

У ждр'јелу Вардар шуми и бучи, кô олуја;
Крвљу и лешевима темеље гори бије.
Струја му сукрвицом одасвуда набу́ја:
Кô голем румен змају прам Егеју се вије.

Силени врући ветри, у вртлогу се б'јесну,
У коштац ухватише и мрсе вили косе,
Чупају златна крила; ужаса поју пјесму;
И вили власе с перјем низ мутни Вардар носе.

„О силни вјетри, зашто ломите моја крила,
Чупате златне власе? Који вас бијес мучи?
Која вас пр'јека сила у ршум ту зави́ла?
С којих вам страна мржња по урвинама бучи?"

„Ми смо кô горке р'јеке, одасвуд што се купе:
Извор нам уздах љуба, сестара, дјеце, мајка;
На разбојима сукоб, бјес људске мржње тупе;
Бездушност насилника, похлепа, подла хајка;

И сл'јепе неке силе... Ил' ми смо сами сл'јепи,
Не видећ' свога врела.. Кô види вјетру врело?
Гони нас неки бијес прадавни и свирепи,
Заторник свега... а све опет је њег'во дјело...

Са ц'јелога Балкана, с Анатолије б'једне
Набујаше нам силе, из сваког села, града:
Кô прашину у битци витламо људе једне;
Наша су црна крила препуна сваког јада;

Воњају људском, коњском непокопаном стрвљу,
Кô гавранова крила. Градове, села руше.
Болести кужне носе. Румене р'јеке крвљу.
Пожари за нам' шума и усјева се пуше..."

„Прођите! — рече вила — и ваздух прочистите.
Гоните кужне воње с Балкана к мутну југу;
Да овдје сунце грије: ал' спремни похитите,
Када вас зовнем другу да отпрхнете кугу...

Вардаре, дал' се сјећаш ти Душанова лова?
Веселе царске хајке по твојим обалама?...
Враћа се Немањића преславно доба снова...
Побједни рик топова ждр'јелом се твојим слама...

Вардаре мутни, хитро таласе рујне гони,
Да српском крвљу крстиш вале Егејског Мора...
Солуну старом приче о прошлости ромòни...
Већ б'јели орли ето врх њег'вих круже гора...*

А. Тресић Павичић.

ПОСЛЕ ПОБЕДА.

Отварам срце, и из њега кличем:
Господе, што нам оваплоти снове,
Прими захвалност, моју и мог рода
И дај нам крила за полете нове!

Сањам на јави и сновима пловим,
До српског југа, Вардара и Струме,
Дивно је сада у међама новим,
Где лимун цвета и маслине шуме.

На Грачаници крст поносно сјаји
Царево Скопље радошћу одише,
А у Прилепу протопоп Недељко
Краљевић Марку ситну књигу пише

„Устани, Чедо, достао си среће,
И старе боле за навек сахрани;
Обеси ђорду о јуначко плеће
И буздованом са града размани

„Нека полети до Јадрана плави',
Као што чете нашег рода лете
И задњу уру нека им објави
Васкрса светог и Слободе свете".

Милорад М. Петровић.

ХИМНА ЉУБАМА.

Ви, што у црнини стискате бурно на груди
руком свој најљепши сан к'о велику ружу што жуди,

мотрећи мрачине грдне раздрте косовске ноћи,
шапћући топло и жално: „хоће ли, хоће ли доћи?...

...Бурму он злаћану даде, и оде у јесен сиву,
поносно расипљућ' огањ и сличан змајићу живу!..."

И ви што као блиједе статуе, у ноћној тмини,
надвите саме над собом, непомично у тишини,

остављене с језом плача уз бијело раме,
слушате под срцем глас живота новог, а саме

сузе вам лицем лију, а душа љуто пишта,...
докле гаврани врани с незнаних разбојишта

над вама проносе мртве руке и очи јунака̂,
и ноћ се црна леди с њиховог језивог грака!

И ви што на пустом прагу, чувајућ' сирото сљеме,
поднимљено к'о сфинге загонетне и нијеме,

чекате, чекате вазда; док вам у борама скута
нејачад крије главе од плача загрцнута,

убаве дјетињске главе с увојцима што стр'јепе,
што миришу на мека паперја птичади л'јепе;

и док коњ крвав пред двор без господара стиже,
с њиском жалосним копа, за собом гледа, и стриже!

Дигните суморне главе! Слушајте тутњаву моћну
побједа наших и славе наше, што налик на ноћну

виорину с Косова освећенога јури,
проносећ, собом њисак Маркова Шарца, што јури

новим мегданима, новим славама; проносећ' плиме
поносних снова наших; проносећ олујне риме

кликтања Мора кад Мајци Великој скуте љубљаше;
проносећ' сјемење тешко будућности големе наше!

Дигните мислена чела; и као Питије пламном
Господу Пјесме подане благословите са мном!

„благословена крв најтоплија нашијех душа
топлих, што проливена и распрскана пјенуша

грдно од двију Ријека до шумних Мора двају!
Благословени врисци што нам у гроцима стају;

и благословена тужна кукњава дјеце нам босе,
и бол с ког грдисмо лица и русе мрсисмо косе,

и чемер жалбе наше садање и будуће!
Благословено све ради сузе једне, но вруће,

Једне, но срећне, што Мајка проли не кротећи срце!" —
Благословите, Тужне, тражећи премиле мрце

своје по разбојима, по горама, крај мора сиња,
уз ритам живог млијека што вам у груд'ма ромиња!

Љубе, благосиља с вама љубав, Будућност, Љепота
побједе наше што вриште за нама пуне сопота!

Трудне, благослов ваш је благослов Огња свевласног,
Обнове вјечне, Живота врелог и неугасног!

Сијачице, ријечи ваше су сјемење штедро:
за сваком светом стопом вашом узраста једро

класје, пуно божанског плода за жетве нове,
за наша вознесења и триумфе и обнове!

Неимарке, од тешких стихија ваших болова
храм се сред Косова диже с хиљаду чврстих сводова!

О, Свештенице храма славе и величине
наше, огрните ризу признања и топлине.

Знамен вам ударам данас на чела вјечан и пламен;
уђите у Храм к'о Вјечност неприкосновен и стамен!

Докле пјесме и ритми моји к'о вјетрине мамне
зал'јећу се у косе ваше топле и тамне,

и к'о са заставом црном вијају с њима и машу,
поздрављајући Вјечност и Браћу Бесмртну нашу!

Мирко Королија

РЕШЕЊЕ ПРОБЛЕМА ТРИЈУ ТЕЛА.

Основни проблем Небеске Механике састоји се, као што се зна, у томе да се, знајући стање сунчаног система (положаје и брзине тела што га састављају) у једноме датом тренутку (почетне погодбе при кретању система), одреди рачуном стање система у једноме, ма коме, тренутку у току његовог кретања. Проблем је знатно упрошћен тиме што се, за главни циљ Небеске Механике, тела могу сматрати као материјалне тачке у којима су концентрисане масе тих тела. Математичка основица за његово решење нађена је у Њутновом закону универсалне гравитације, према коме се материјалне тачке, две и две, међу собом привлаче тако да је привлачна сила у свакоме тренутку пропорционална масама тих тачака. а обрнуто пропорционална квадрату њиховог међусобног растојања Са таквом основицом проблем постаје математички потпуно одређен и јавља се у овоме облику: проучити кретање једнога система од n материјалних тачака које се међусобно привлаче по Њутновом закону гравитације *(проблем n тела.*

За $n=2$ решење је проблема врло просто, и оно је одмах нађено још од оних који су га били и поставили. Математичка анализа показује да се у томе случају релативна путања једне тачке око друге своди на један конични пресек, чија се жижа налази у тој другој тачки; положај тачака на

тим путањама и њихове брзине могу се израчунати за сваки дати тренутак.

Међутим за n веће од 2 показало се одмах да проблем задаје несавладљивих тешкоћа. И сам најпростији такав случај: *проблем трију тела*, који је, због занемарљивости једних маса у сунчаном систему наспрам других, и због незнатних утицаја врло удаљених маса, баш од највећег интереса за практичне циљеве у Небеској Механици, за коју би био велики напредак кад би се могао потпуно проучити утицај ма и само двеју препондерантних маса на трећу посматрану, масу, остао је у току векова нерешљив. На њему су, почевши од Њутна, највећи математичари: Ајлер, Лаплас, Лагранж, Поасон, Гаус, Јакоби, Бертран, Поенкаре и други окушавали снагу, али се нису његовом тачном и потпуном решењу ни приближили. Са једнога по једног од проблема са репутацијом да су веома тешки или несавладљиви, скидана је копрена која им је заклањала решење; један по један од њих попуњавао је празна места у регистру онога до чега је допрло људско сазнање; али проблем трију тела остајао је увек непомичан и неприступан ни најмоћнијим средствима математичке анализе.

Немогућно је овде улазити у дубље појединости разлога који су проблем чинили несавладљивим. Они не леже у немогућности да се проблем стави у једначине, који је посао већ давно и давно потпуно свршен; они су у томе што је из тих једначина немогућно одредити тачне вредности оних непознатих које се траже, а чије познавање, као функција времена, дефинише стање система у коме се хоће тренутку. Математички казано: немогућно је експлицитно и тачно интрегалити диференциалне једначине на које је проблем сведен, а које су таквог облика и структуре да су све досадашње методе за интеграцију немоћне да из њих извуку потребне интеграле у којима се састоји решење проблема трију тела, а који би дефинисали координате тачака као функције времена. Та немогућност, међутим, не лежи у самој природи ствари; интеграли постоје, само су они скривени у диференцијалним једначинама проблема, и рачунски елементи и операције, којима се данас располаже, нису довољно генерални да би се могли применити и на једначине проблема трију тела и њиховим комбинацијама у ограниченом броју

немогућно је изразити те интеграле у тачном и експлицитном облику, Факт је, од прилике, сличне врсте оно; које је и елементарни факт: да се логаритам једнога целог броја не може изразити, ни израчунати помоћу ограниченог броја елементарних рачунских операција са целим бројевима (сабирања, одузимања, множења, дељења, степеновања и кореновања); тај логаритам, међутим, постоји и до њега доводи једна од најпростијих трансцедентних рачунских операција. Тако исто и немогућност интеграције диференцијалних једначина проблема трију тела ваља схватити као немогућност да се данашњим рачунским инструментом извуче из једначине оно што се тражи, а да проналазак каквога новога рачунског елемента, какве нове рачунске операције, о каквима се за сад и не слути, може у часу учинити проблем потпуно решљивим.

У томе погледу тачно експлицитно решење проблема трију тела није много одмакло од онога места на коме је стајало пре толико деценија. Али је за то учињено великих напредака у другим правцима, којима је, или бачена нова светлост на природу и тешкоће проблема, или су се успеле задовољити бар извесне практичне потребе за астрономска израчунавања.

Тако, нађено је партикуларних решења проблема трију тела, то јест потпуних решења проблема за поједине нарочите специјалне случајеве. Лагранж је, на пример, потпуно проучио случај кад су растојања трију тачака непрестано у константној међусобној пропорцији за све време кретања, и нашао да се у томе специјалном случају такве три тачке непрестано налазе на теменима једнога равностраног троугла, или да су непрестано на једној правој линији, према томе какве су почетне погодбе при кретању.

Поенкаре је за врло генералне случајеве проблема нашао тако звана *периодична* и *асимптотна* решења. Периодична решења истичу на видик периодичност међусобних положаја тачака у кретању, то јест факт да се тачке по истеку једнога сталног, одређеног размака времена увек нађу у једноме истом међусобном положају. Асимтотна решења показују да се путање тачака, по истеку једнога довољно дугог размака времена, све више и више приближују оним путањама које су одређене периодичним решењима проблема. Од интереса је навести, да у општем случају, поред свега тога што је

егзистенција периодичних решења несумњива, она ни до данас није потпуно доказана. Сам Поенкаре, пред крај свога живота, учинио је један покушај да то докаже, али је у његовом доказу остало празнина, које ће се, можда, ускоро попунити.

Трагајући у другим правцима, поједини математичари су успели истаћи на видик неколике негативне резултате, који бацају светлост на аналитичку природу општега и потпуног решења проблема трију тела. За практичне астрономске потребе, као и у опште у свима проблемима Небеске Механике, у којима се, бар у првој апроксимацији може задовољити и са познавањем кретања за време једнога ограниченог размака времена, постоје разноврсне приближне методе, које са практички довољном прецизношћу дају све количине, потребне за познавање кретања, као функције времена. Те количине у данашњој Небеској Механици добијају се у облику тригонометријских бескрајних редова, у којима време фигурише под знаком синуса или косинуса и који конвергирају за све вредности времена у једноме ограниченом размаку времена, но ипак довољно пространом за данашња обична практична астрономска приближна израчунавања.

Међутим, ти редови са ограниченом ковергенцијом, као и све што је до сад нађено у проблему трију тела, не допуштају предвиђање појединости кретања у једноме дугоме размаку времена, а још мање допуштају то предвиђање за сваки дати тренутак, док време поступно расти од $-\infty$ до $+\infty$. Они се не могу сматрати као математичко решење проблема, у коме се тражи да се координате, што дефинишу међусобне положаје трију тела, изразе као експлицитне функције времена, које би одређивале те координате за вечита времена то јест за све могућне реалне вредности времена. Ти тригонометријски редови имају се сматрати само као провизорна приближна решења, којима се астрономи, у недостатку тачног и потпуног решења, могу само привремено задовољити. Сви покушаји да се координате трију материјалних тачака изразе као функције времена, у облику редова који би конвергирали за све могуће вредности времена, остајали с безуспешни. Једна од главних сметња за формацију таквих редова помоћу средстава које пружа данашња математичка анализа јесте неизвесност, која се никако није могла отклонити, у погледу

могућности судара двеју од те три материјалне тачке, или свих трију у једанпут, и у погледу пертурбација које би судар унео у кретање система. Математички казано: нису се могли предвидети тренутци судара, који би извесно имали бити сингуларитети функција што одређују координате трију тачака, нити се могла сазнати аналитичка природа тих сингуларитета за функцију на коју се односе А зна се у математичкој анализи, да облик реда, у који се може развити једна функција за све вредности независно промењиве количине, зависи на првом месту од аналитичке природе њених сингуларитета.

После великих напора Поенкареових да се приближи решењу, који су истина, расветлили поједине тачке у томе вековном аналитичком проблему, али ипак нису довели циљу што се има пред очима, проблем се трију тела, и у овоме погледу у коме је овде реч, то јест схваћен као проблем изражавања међусобних положаја посматраних трију материјалних тачака помоћу бескрајних редова, конвергентних за све реалне вредности времена, почео сматрати као нерешљив помоћу средстава којима располаже данашња математичка анализа. Један од најкомпентентнијих познавалаца тога питања, француски математичар и директор париске опсерваторије Тисран, у своме великом делу „Mécanique céleste“ (tome IV) тврди на пример ово: „тачно решење проблема трију тела није се још од Лагранжа, помакло напред и може се тврдити да је оно и немогућно“. Под тачним решењем проблема Тисран је погразумевао онакво решење о каквом је овде реч, то јест експлицитно решење помоћу бескрајних редова конвергентних и употребљивих за све реалне вредности времена. На тај начин створено уверење о нерешљивости проблема данашњим рачунским инструментом и учинило је да су га се математичари у последње време нерадо прихватили и да је он одбијао чак и оне који су по области свога рада и математичкој ерудицији били најпозванији да се о њему баве.

* * *

Тако је стајала ствар до пре неколико месеца, кад се десио један неочекивани случај, коме тешко да има равна у историји наука и који је целу ствар од једанпут и из основа изменуо. Прелиставајући један, не баш тако познати и врло мало распрострањени, математички часопис („Acta Societatis

Scientiarum Fennicae", публикацију Финскога друштва за науку у Хелзингфорсу) француски математичар и професор на Сорбони Емил Пикар, пуким случајем, запази у њему једну математичку расправу, која му одмах привуче пажњу и пред којом застаде изненађен. У тој расправи, која је још од 1906 године, Пикар је, на своје велико изненађење, нашао на још 1906 године решен проблем трију тела, чије је решење, свршено обичним средствима математичке анализе, у томе маломе часопису стајало за толико година скривено, а о чему нико, осим самога аутора расправе, није ни слутио. Аутор је расправе Сундман, астроном опсерваторије у Хелзингфорсу, до пре неколико месеци потпуно непознат у круговима истраживача на пољу математике. Своје решење проблема саопштио је први пут 17 децембра 1906, а затим 18 јануара 1909 године Финскоме Научном Друштву, и на томе је ствар и остала све док поменутим случајем није дошло до сазнања Пикара, чијом је иницијативом одмах изашла у ширу јавност. Саопштивши одмах Сундманово решење париској Академији Наука, и учинивши да сам аутор понова и у дубљим појединостима изложи своје рачуне, овога пута у великоме и угледном математичком часопису „Acta mathematica" (t. XXXV), Пикар је учинио да решење проблема, које је могло још годинама лежати незапажено у маломе финском часопису, добије најширу публикацију и допре до сазнања оних који су позвани да се о њему баве и који би, незнајући да је престала потреба трагати више у томе правцу, узалуд и од сада трошили на то своје снаге.

Овде ће у најкраћим потезима бити изложени главни моменти Сундмановог решења проблема трију тела, и то, разуме се, само у толико у колико га је могућно ослободити чисто математичке одеће и аналитичких формула у којима се оно поглавито и састоји, а којима није место у оваквоме једном прегледу.

Поенкаре је показао 1886 године, у најопштијем случају тога проблема, без икаквих претпоставака о релативним величинама маса које се међусобно привлаче, (али претпостављајући само то да никако нема судара у систему), да се координате трију тачака могу израчунати у облику бескрајних редова, уређених по степенима једне извесне количине, која зависи од времена, и која расти — 1 до + 1 за време док време расти од — ∞ до + ∞. Редови су конвергентни и били

би употребљиви за све могуће реалне вредности времена. Али, оно што им потире сваку вредност, чинећи им немогућном употребу у аналитичким спекулацијама или практичним израчунавањима, био је факт да се ничим не може гарантовати за немогућност судара нити се могу тачно или приближно предвиђати тренутци кад судар може наступити. Осим тога, баш и да се могу предвиђати тренутци судара, судар двеју или свих трију маса у систиму уноси у кретање пертурбације које се помоћу Поенкареових редова нису могле предвиђати, и од таквог једног тренутка ти редови сасвим губе своју употребљивост и сам свој смисао. То је и навело Поенкареа да, излажући своје рачуне, изјави да и сам не верује да ће његови редови моћи бити од користи у Небеској Механици.

Главна ствар у Сундмановим истраживањима била је пре свега питање о могућности судара и затим тражење бескрајних редова за израчунавање координата трију тачака за вечита времена, то јест, тражење таквих редова који не би губили свој смисао и своју употребљивост ни после судара, па било да је број судара ограничен или неограничен.

У погледу питања о могућности судара, Сундман је нашао, да изузимајући само један врло специјалан случај, о коме практички не треба ни рачуна водити, судар је свих трију тачака одједном у опште немогућан. Али су за то могућни делимични судари између двеју маса и такви су баш судари били оно пред чиме се застајало у свима досадашњим истраживањима о проблему о коме је реч, а што је дало повода горњој Поенкареовој изјави. Сундман, међутим, није застао пред том препоном. Имајући пред очима факт, познат у данашњој општој теорији функција, о тако званом аналитичком продужавању функција, према коме сингуларитети функција, кад им се зна аналитичка природа, нису никаква сметња за ширење области у којој функција има смисла, Сундман је поставио себи за задатак да примени методе модерне теорије функција и теорије диференцијалних једначина на одређивање улоге, коју моменат судара, сматран као сингуларитет интеграла тих једначина, игра према овим интегралима, сматраним као фунције времена. Резултат истраживања, које је са потпуним успехом до краја извео, био је тај, да поменути моменти играју према интегралима проблема улоге алгебарских критичких сингуларитета трећега реда. Помоћу

тога основног резултата, до кога је одиста било врло тешко доћи, а који одједном отклања све препоне пред којима се дотле морало стати, било је сад лако, данашњим аналитичким методама, формирати бескрајне редове у облику којих ће се изразити интеграли проблема, то јест, девет координата трију материјалних тачака у проблему, и који ће бити употребљиви за све реалне вредности времена. Сундман је то одмах и урадио, и редови, које је он на тај начин нашао за изражавање координата тачака у проблему, потпуно задовољавају све оно што се тражило од тачног решења проблема трију тела у смислу у коме се оно данас тражи: они дају свих девет координата трију материјалних тачака што се међусубно привлаче по Њутновом закону, у облику бескрајних редова, уређених по степенима једне количине која се и сама мења у току времена по једноме познатом закону; редови су конвергентни за све реалне вредности времена и према томе употребљиви за изражавање тих координата за вечита времена, па ма какве биле почетне погодбе при кретању.

Тиме је први пут добио своје решење један од великих проблема Природне Философије, који је у току више од два века задржавао и највеће математичаре, у коме су узалуд окушавана и најмоћнија средства математичке анализе и за који је већ изгледао да ће морати чекати можда још који век, док се не нађе какав нов аналитички инструменат, о коме се данас не може ни слутити, па да и он од овога добије своје решење. И као што се више пута дешавало у сличним приликама, сад, кад се има решење проблема и кад су познате појединости начина на који су савладане до сад несавладљиве тешкоће у њему, видело се да поједини математичари, који су пре Сундмана покушавали решити исти проблем, нису били баш тако далеко од решења. да су већ наилазили на неке од Сундманових основних резултата, али да или им нису тачно схватили улогу коју су ови били позвани да играју у дефинитивном решењу проблема, или се дешавало да ни један од тих Сундманових претходника није имао све те резултате у један пут, а да ови, изоловани од других и сваки за себе, нису били у стању довршити проблем. Сад се на пример, зна да је немачком математичару Вајерштрасу био познат факт (или да га је бар наслутио) да тренутак судара игра улогу алгебарског критичког сингула-

ритета трећег реда; то се види тек сада из једнога приватног Вајерштрасовог писма писаног 1889 године шведском математичару Митаг-Лефлеру, а публикованог тек на неколико година после Сундманове публикације о проблему трију тела; Вајерштрас у томе писму, на једноме месту где додирује то питање, узгред помиње поменути факт, који је основица Сундмановом решењу, али оставивши га без доказа. Са друге стране, кад се редови, у облику којих Сундман решава проблем, упореде са онима на које је у својом истраживањима наишао Поенкаре 1886 године, о којима је напред било речи и у чији велики интерес за Небеску Механику, као што је поменуто, није ни он сам веровао, види се да су врло сличног облика и да је Поенкаре, и не слутећи о томе, био близу правог решења. Од последњег, дефинитивног корака ка решењу проблема задржао га је поменути факт: да се не може гарантовавати за немогућност судара и да се ништа не може казати о томе на који би начин нађени редови били измењени после судара, чија се ни могућност ни немогућност није могла предвиђати. Као што је напред наведено, Сундман је успео да отклони обе те тешкоће и одмах се тиме користио да решење проблема приведе крају.

Да ли је Сундмановим решењем проблем трију тела исцрпен и скинут са дневног реда у Небеској Механици и математичкој анализи? Да ли је то решење последња реч која се о њему имала рећи и после које би била беспослица трагати више у томе правпу? Свакако да то неће бити и да је далеко од тога. Сундманови бескрајни редови имају за себе једну, са гледишта чисте математичке анализе, ненадмашно добру страну: конвергенцију за све реалне вредности времена, што се у чистој Математици сматра за савршенство. Али њима недостаје нешто што је од интереса и важности како за математичку анализу, тако и за конкретне потребе Небеске Механике. Познато је у анализи колико су редови, уређени по степенима једне променљиве количине, мало подесни за проучавање тока функције коју они представљају, а нарочито за проучавање квантитативних и квалитативних појединости тих функција, као што су: периодичност, симетрије, асимтотне вредности, осцилаторни какактер и промене осцилаторних амплитуда и т. д. Осим тога, показало се да је немогућно из тих редова извести она партикуларна решења

проблема, која су још раније нађена, нити се они могу ма у колико упростити хипотезом, која је остварена у доста великом броју спепијалнијих конкретних проблема Небеске Механике: да је једна од трију маса веома мала наспрам осталих двеју или да је једна од њих јако препондерантна. Очевидно је да је све што се до данас зна о проблему трију тела, садржано већ у Сундмановом решењу, пошто је ово опште и не претпоставља никакве специјалне погодбе; али од самога тога факта, па до могућности да се он истакне на видик из самих Сундманових редова, читава је провала. Тај велики недостатак немају, међутим, обични тригонометријски редови, у облику којих се данас приближно израчунавају тражене количине у Небеској Механици, и у којима се, поред свеколике њихове несавршености, дивергенције и ограничене употребљивости, саме собом истичу на видик поменуте квалитативне и квантитативне појединости, партикуларна решења за поједине специјалне случајеве, упрошћена због незнатности појединих маса, и т. д. Остаје, дакле, отворено једно широко поље за тражење нових решења, која би такође имала бити карактерисана неограониченом конвергенцијом, а не би имала поменуте недостатке Сундмановог решења.

При свем том, и у свакоме случају, Сундманово решење проблема трију тела представља са гледишта чисте математичке анализе, по својој генералности и неограниченој конвергенцији, једно савршенство, и оно је у томе погледу до данас једино такво решење проблема. Са тога гледишта, оно несумњиво чини епоху у историји тога проблема, јер је оно у исто време и једино решење, за које се може тврдити да обухвата ток појаве за вечита времена.

Мих. Петровић.

ИСТОЧНО ИЛИ ЈУЖНО НАРЕЧЈЕ?[1]

У првој половини XIX века у српско-хрватском народу, који је дотле живео покрајински поцепан, јавио се снажан покрет ка уједначавању и јединству. Велики успех у томе правцу био је што су локалне књижевности ишчезле и што се кул-

[1] Предавање у Друштву за Српски Језик и Књижевност, 4 новембра 1913.

турни и књижевни живот нашега народа усредсредио око два средишта: Београда (у први мах Новога Сада) и Загреба. Нарочито је било од значаја што су и Срби и Хрвати дошли до једног књижевног језика. Али остало је још јазова између оба дела наша народа: постоји пре свега тешко премостива, и за наш народ фатална подвојеност на три супротне вере, затим остале су још две азбуке, латиница и ћирилица, и, најзад, два наречја којима се у књижевности служи, источно и јужно.

Народно јединство иде својим природним током, и тај процес изједначавања, и ако спорији но што би требало да буде, не може се ничим зауставити. Напредак иде по самој природи ствари, и свакога дана долазе нова питања на решавање и чине се нови кораци у напред. Једно од таквих питања које је сасвим сазрело, и које се практички почело решавати пре но што је теоријски потпуно претресено, јесте питање: којим наречјем треба писати у српско-хрватској књижевности, јужним, јекавским, или источним, екавским.

На то питање покушаће се, са чисто практичне и књижевне тачке гледишта, дати одговор у овоме предавању.

I

Како је јужно наречје ушло у књижевност.

Два најстарија наречја српско-хрватска јесу екавско и икавско, источно и западно. Источним наречјем писани су споменици старе српске књижевности, западним наречјем писане су старе приморске књижевности, и то је био језик народне хрватске цркве. Јужно наречје, јекавско, најмлађе је. Оно се јавља од XIV века, у југо-западним крајевима нашим. Оно се шири од како су почеле јаке емиграције тих планинских крајева на север и на исток, и прешло је у северну и западну Босну, северну Далмације, Лику и Крбаву, у западну Србију. У књижевности оно се јавља доста касно. Граматичар Бартол Кашић, у свом *Римском Ритуалу*, 1640, износи и особине босанских, далматинских и дубровачког говора. Лексиколог *Микаља* (1649) истиче босански говор, и сам пише јекавски са извесним примесама икавског наречја. *Арделио дела Бела*, у своме речнику (1728) пише јекавски, такође са извесним примесама икавским.[1] Познији дубровачки писци,

[1] А. Белић: *О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик* (из LXXXIII књиге „Гласа Српске Краљевске Академије“). Београд, 1910. Стр. 130-131.

дотле икавци, почињу од XVII века писати јекавски. Један од Палмотићевих биографа прича како је он ради језика нарочито ишао у Босну. Гундулић је јекавски песник.

Иначе, у XVIII и првој десетини XIX века у српско-хрватском народу пише се или екавски или икавски. Књижевност босанска XVII и XVIII века је знатним делом екавска, књижевност славонска у XVIII веку, мала буњевачка књижевност у XVIII веку, писане су икавски. Књижевност хрватских кајкаваца од XVIII века, књижевност Срба у Угарској од XVIII века, писане су екавски, како се и говорило у тим крајевима.

Специјално у новој српској књижевности влада источно наречје. Изузетци су ретки. Доситеј Обрадовић, рођен у чисто екавском крају, и који је можда више но ико учинио да екавско наречје преовлада у српкој књижевности, како се дуже време, баш у почетку свога књижевнога рада бавио, у Северној и Јужној Далмацији (1761—1765, 1769—1771), почео је писати јужним наречјем. Први његов књижевни рад, *Буквица*, писан на далманском Косову, 1765, за Јелену, кћер попа Аврама Симића, на јужном је наречју, не увек доследном. Исто тако и *Христоитїя*, писана у Плавну 1770. Али то је само по изузетку и код Доситеја Обрадовића и у целој ондашњој српској књижевности. У почетку XIX века сви српски писци, у колико их је било, пишу источним наречјем.

Од тога правила почиње одступати Вук Караџић. Он не само да извојева себи право да се изузетно у српској књижевности служи јужним наречјим, но то локално наречје диже на висину књижевног наречја, које примају сви Хрвати и један добар део Срба. То је ванредан пример шта све може да учини јака воља и борбена снага једнога човека. Рођеном у Западној Србији, у једној породици досељеној из Херцеговине, Караџићу је јужно наречје било матерње. И од почетка свога књижевнога рада он се служи њиме. Само, у првом почетку његова рада показује се извесно колебање. У првим својим писмима Копитару пише мешовито, и јужно-источним наречјем. У писму од 6 маја 1814 поред облика по јужном наречју пише и: цело, песнарица, разумети, девојка, одело. У писму од 20 маја 1814 има: овде, уверен, човек, утекао, цели, мера, пролеће. Карактеристично је за његову несигурност у том погледу што у писму Копитару од 6 маја

1814, дајући му упуства како да штампа његову *Малу просто народњу славено-сербску песнарицу* вели: „в прочем код други писмена гди стоји Ѣ, онди метните э, на пример, вэра, дэвойка, пэсна, а не вѣра, дѣвойка, пѣсна“. Неколико дана после тога, 20 маја, шаљући му за штампу своју рецензију о Видаковићеву *Усамлѣномь Юноши*, пише Копитару обратно: „ја би рекао да не оставите гди э на место Ѣ, јер се рецензија за цели народ прави, пак може бити коме противно...“[1]

Почевши да се служи јужним наречјем, Караџић не мисли да оно треба да буде главно и искључиво у српској књижевности. Све што тражи тада, то је равноправност за сва три наречја. У предговору *Малој простонароднњой славено-сербской песнарици* вели:

> „Овде може бити да ће се коме особито смијешно видити што ја пишем: лијепо, бијело, снијег, свијет, ријеч, и пр. Но ја молим свакога коме се ово не допадне, нека ми опрости. Ја знам да у славенским књигама стоји лепо, бело, снег, реч, свет, а Сербљи по Срему, по Бачкој, по Бањату и по Сербији око Дунава и око Саве говоре: лепо, бело, снег, свет. Али Сербљи по Хорватској, по Далмацији, по Босни, по Херцеговини, по Црној Гори и по Сербији до Ваљева и до Карановца сви говоре: лијепо, бијело, свијет, ријеч, лијек, ријека и пр. Које је сад од овога трога најљепше и најбоље, то би тешко било решити, јербо би то сваки доказивао да је оно које је он из детињства навикао, а само у себи може бити да је све троје једнако. А ја сам овде овако писао из два узрока: једно што сам овако из уста моје мајке чуо и из детињства навикао, пак ми и сад љепше него и једно и друго у устима звечи; а друго, што се овако говори онде гди сам ја ове песне слушао“.

И сама његова прва књига није доследно писана јекавски. Књига је писана у главном јекавски, али су екавизми многобројни. Тако у посвети налази се: дело, вечно, бедан, редак, уверио; у „предсловију“: место, песна, дело, посмевати се, бедан, натерати, отерати, седећи, певати, намерење, уверити се, умео, хотео, време, утеха, река, и тако даље. Тек доцније он ће почети писати доследно и искључиво јекавски.

Караџићево писање јужним, дотле у српској књижевности неупотребљаваним наречјем, није се допало ондашњим српским писцима, који су били из екавских крајева и који су већ имали традицију да је екавско наречје књижевно наречје српско. Милован Видаковић није хтео ни да чује да се пише као што

[1] *Вукова Преписка*, I, 131-132, 136-137.

„бабе у Ерцеговини и Шијачкој говоре“. Караџићев пријатељ Лукијан Мушицки говорио му је да не треба да пише јужним наречјем: „Волите Сријемцом пркосити и са тим и литератури шкодити“. Када је Караџић 1817 по своме уредио неколико бројева *Новина Сербскихъ*, писао му је Мушицки: „Очевидан је по њима вукизам Гдешто може проћи, а гдешто Сремци, Бачвани и Банаћани, који су по већој части читатељи Србски Новина, најзнатније муштерије — нипошто трпити не могу“. Мушицки га моли да се окане херцеговачког диалекта: „Верујте да со тим врло одвраћате, читатеље од читања и от најбољи совјета ваши'. И мени је, да искрено кажем, мрско постало“.[1] Јоаким Вујић се недотупавно подсмевао том „херошијачком језику“. Један од Караџићевих противника са којима је полемисао, и који је писао под псевдонимом Благоја Штипкаловића, 1821, напада јужно наречје, којим „Ерцеговци и босански Турци по крчмама беседе“, и саветује Караџићу: „Не развлачи језик као да су ти уста већа него у свију других Србаља. Иди у Ерцеговину где таке вилице као што су твоје имају...[2]

И поред тих критика и напада, Караџић је остајао при своме, служећи се и даље јужним наречјем. Шта више, он је у то бивао све убеђенији и давао све нове и нове разлоге. У предговору *Српског Рјечника*, 1818, он пише: „Мени се ниједно ово нарјечије не чини љепше ни милије од другога, него су ми сва три једнака. А ову сам књигу зато писао ерцеговачки: а) што се тако говори онђе ђе сам се ја родио, и тако сам најприје од мајке и оца научио говорити; б) да виде Сријемци и Бачвани и Банаћани како *њиова браћа* и по оним земљама говоре: зашто се до сад о том ништа није писало“.[3] 1821 у полемичком чланку *Неколико ријечи мојим овогодишњим рецензентима*, Караџић пише:

> „...Србаља нема мање који говоре ерцеговачким нарјечјем него онније' који говоре сремачким и ресавским. У народним нашим пјесмама, које су једино и вјечно благо и украшеније литературе наше, пјева се и данашњи дан усред Бачке и Сријема, као и усред Браничева и Ресаве: бијело, лијепо, дијете, цвијет, и т. д. Какогођ

[1] *Вукова Преписка*, II књ., стр. 261; II. 203.

[2] *Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића*. Књ. II (Београд, 1894—1895), стр. 125.

[3] *Скупљени граматички и полемички списи*, II, 22.

што у Сријему ријетко може се наћи који човјек кога се ђед или пређед није доселио из Србије, тако се у Србији ријетко може који наћи кога се стари нијесу доселили из Ерцеговине... Ерцеговачким нарјечијем ја сам први почео писати, али нијесам казао још никоме (нити сам мислим) да је сремачко и бачванско нарјечје ружније од ерцеговачкога, нити сам кога Сријемца или Бачванина понудио да пише ерцеговачки, него сам још говорио да пише сваки нарјечјем предјела свога у коме се родио и узрастао..."[1]

У првом периоду свога рада Караџић пише јужним наречјем, али се готово правда и извињава, *не тражи да јекавско наречје искључиво преовлада*, но се задовољава да му се призна право грађанства у српској књижевности. *Он је тада био за равноправност свију српских наречја*. Али доцније, пошто је победа остала на његовој страни, он иде корак даље, *и одлучно тражи да јужно наречје постане искључиво књижевно наречје српско*. То своје ново гледиште он је потпуно изразио и образложио у својој књизи: *Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма високопреосвештеноме господину Платону Атанацковићу, православноме владици будимскоме, о српскоме правопису, са особитијем додацима* (Беч, 1845). Полазећи са гледишта да најчистији народни говор треба узети за књижевни језик, он се изјашњава против источнога говора у Срему, Банату и Бачкој, а за јужно наречје, онакво какво се говори у Херцеговини.

„Што сам до сад све околишио, овдје ћу изријеком да кажем: да се у свему народу нашему нигдје не говори српски тако ружно и покварено као у Сријему, у Бачкој и у Банату... А гдје се говори најбоље? Ево и на то одговора. Српски се говори најчистије и најправилније у Херцеговини и у Босни... У данашњој Србији што се год даље од Саве и од Дунава иде к југу, све се чистије и правилније и на херцеговачко нарјечије наличније говори српски..." (Стр. 85—86.

Херцеговачко наречје, то је идеалан српски језик, и њега треба усвојити за опште српско.

„А кад бисмо се договарали које би нарјечије било најприличније да га у писању књига сви примимо, ја бих рекао: *ово*, јужно. Оно од запада у Сријему допире до Вуковара и уз Дунаво готово до Будима, а од југа у Србији готово до Бијограда... Осим тога главнога узрока могу се споменути још и ови: 1) да су готово све наше пјесме у њему постале; 2) да се ни у једноме другом нарјечију гдјекоје ријечи различнога значења словима не могу

[1] Исто, књ. II, стр. 133 и 134.

разликовати, као н. п. *сједим* (ich sitze) и *сиједим* (ich werde grau), *запјевати* (anfangen zu singen) и *запијевати* (wehklagen), тако *отпјевати* и *отпијевати, попјевати* и *попијевати,* и т. д.; 3) оно је најближе и славенскоме нарјечију, од којега многи вичу да се не треба удаљавати; а 4) оно је нарјечије и у дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо уједините с нашом браћом римскога закона, која с радошћу нама руке пружају. ." (Стр. 19—20).

У половини XIX века Караџић је извојевао готову потпуну победу својих идеја. Међу осталим његовим идејама остаје и идеја о херцеговачком наречју као књижевном наречју не само код Срба но и код Хрвата. 28 марта 1850, у Бечу, углавили су *књижевни договор* ови југословенски писци: Иван Кукуљевић, Димитрије Деметар, Иван Мажуранић, Вук Ст. Караџић, Винко Пацел, Фрањо Миклошић, Стјепан Пејаковић, Ђуро Даничић. Поред два Србина, Караџића и Даничића, и једног Словенца, Миклошића, остало су били Хрвати. У томе *књижевном договору*, који је изишао у 76 броју *Narodnih Novina* Људевита Гаја,[1] пошло се од гледишта: „да *један* народ треба *једну* књижевност да има". Између осталога, ту се углавило и ово:

„Једногласно смо признали да је најправије и најбоље примити јужно нарјечје да буде књижевно, и то а) зато што највише народа тако говори; b) што је оно најближе старому словенском језику, а по томе и свијема осталијем језицима славенскијем; c) што су готово све народне пјесме у њему пјеване; d) што је сва стара дубровачка књижевност у њему списана; е) што највише књижевника и источнога и западнога вјерозакона већ тако пише (само што сви не пазе на сва правила). По том смо се сложили да се на онијем мјестима гдје су по овоме нарјечју два слога (силаба) пише *ије*, а гдје је један слог, онџје да се пише *је* или *е* или *и*, како гдје треба, н. пр. *бијело, бјелина, мрежа, донио.* А да би свак лакше могао сазнати гдје су по овому нарјечју два слога, гдје ли један и гдје треба писати *је*, гдје ли *е*, гдје ли *и*, замолили смо сви остали Г. Вука Стеф. Караџића да би написао о томе главна правила која су доље приложена".

У пет тачака Караџић је дао у прилогу та помоћна правила.

„Кад помислимо да сваки књижевник закона источнога зна или да *мора* знати гдје би по славенскоме језику ваљало писати *ѣ*, а тако сваки књижевник закона источнога зна или да *мора* знати гдје би по дојакошњему писању многијех ваљало писати ě, а уз то

[1] *Скупљени граматички и полемички списи*, III, стр. 299—303.

сви знају или да морају знати с каквјем се гласом која ријеч у народу изговара, онда се слободно може рећи да сваки одмах без икакога учења може знати не само како се која ријеч по јужноме нарјечју изговара, него и у онијем ријечима гдје се ѣ или ѥ изговара као *ије*, на којему је слову и какав акценат..."

Од српских листова једино је београдска *Шумадинка* (1850, бр. 13) донела Караџићева правила о употреби јужнога наречја.

Од шездесетих година прошлога века Караџићеве идеје о језику и правопису постају владајуће у књижевности и јавном животу код Срба и Хрвата. Његов правопис постаје званичан правопис код Срба, народни језик постаје књижевни језик. Библија, и Стари и Нови Завет, преведена је тим наречјем, и тако се још и данас штампа. Хрвати сасвим усвајају јужно наречје. Код Срба јавља се тежња да јужно наречје постане књижевно.

Ширењу јужнога наречја код Срба много припомаже и та случајна чињеница што су два главна српска песника четрдесетих година, П. П. Његош и Симо Милутиновић, један Црногорац а други Босанац, били из крајева јужнога наречја и што су њиме писали. Млади писци који су се груписали око Вука Караџића, интегрални „Вуковци", усвајају јужно наречје. Јоксим Новић Оточанин, песник некада слављене *Лазарице* (1847), у толико је лакше усвојио јужно наречје што је и сам био из Лике. Јован Сундечић, Медо Пуцић, Матија Бан, далматински песници, такође пишу матерњим јужним наречјем. Главни помагач Караџићев, Ђуро Даничић, који ће дати научну основицу и аргументацију његовим идејама, био је родом из Новога Сада, али у свом „вукизму", како би рекао Лукијан Мушицки, поставио је себи за циљ да постане што већма Херцеговац. Од Ђорђа Поповића, како му је било право име, постао је, према народним песмама, Ђуро Даничић; као ђак почео је носити херцеговачко одело, говорити и писати јужним наречјем, и тим наречјем служиће се у својим списима. Забележена је анегдота како је пред 1848 Даничић, у херцеговачком оделу, упао у уредништво *Србскогъ Народногъ Листа* у Пешти, и чистим јужним наречјем ословио уредника Теодора Павловића. Разговор између уредника и псевдо-Херцеговца водио се о приликама у Херцеговини. При растанку Павловић запита свога посетиоца: „одакле сте

ви родом?". Даничић одговори: „из Новога Сада". Забезекнут Павловић љутито му добаци: „Е, па што се онда бебучете?"[1] Јован Илић, родом Београђанин, прве своје стихове, *Песме* (1854), штампао је источним наречјем; поставши фанатичан Вуковац, поневши фес као и његов узор, он је почео писати јужним наречјем, *Пастири* (1866) и *Дахире* (1891) писани су чистим јужним наречјем; Бранко Радичевић, који се учио српском језику у Караџићевом *Српском Рјечнику* и у његовим збиркама народних песама, често се служио и јекавским облицима, његова песма *Ајдук* (1843) и спев *Ајдуков гроб* (1849) написани су јекавски. Змај Јован Јовановић, рођен Новосађанин, у старости написао је јужним наречјем своје књиге имитација народних песама: *Снохватице* (1895, 1900) и *Девесиље* (1900). Код Ђуре Јакшића, родом Банаћанина, опажају се јекавизми („Гром је ријеч којим збориш хола..." „Ти који се при јеваром црном..." и т. д.). У омладинском покрету била је струја да се прихвати јужно наречје, јер оно изгледа већма народско и српско, исто онако као што је тада изгледало да треба носити народно одело. У *Матици* за 1867 предлаже се „Омладини што ће се скоро скупити у Београду": „јужни нам говор ваља примити за књижевни". Стојан Новаковић почео је писати јужним наречјем, и тако писао још 1868 у *Вили* и 1869 у *Матици*. Мита Ракић 1868 преводио је у *Матици* Бихнера јужним наречјем; Милован Ђ. Глишић родом Ваљевац, почео је у *Зори* за 1869 писати јужним; 1870 Београђанин Љубомир Недић преводио је 1871 јужним наречјем *Кукова путовања по свијету;* Јаков Игњатовић је 1874 издао јужним наречјем писану прву књигу својих *Дјела*. Г. Љубомир Ковачевић свој чланак *Неколико хронолошких исправака у српској историји*, који је изишао у X књизи *Годишњице Николе Чупића* за 1878, штампао је јужним наречјем. Лазе К. Лазаревића приповетка *Школска икона* у дубровачком *Slovinci* изишла је штампана јужним наречјем и тако унета у *Шест приповедака* (1886). И доцније било је писаца из североисточних крајева наших који су писали јужним наречјем. Тихомир Остојић је деведесетих година писао јужним наречјем. Јован Живановић још и данас тако пише. Последњи од пи-

[1] *Јавор*, 1886, стр. 100.

саца из северо-источних крајева који је покушао да образложи писање јужним наречјем био је Драгиша Станојевић. Он је Ариостовог *Бијесног Роланда* превео у главном јекавски. Уз тај превод дао је занимљиву књижицу *Поговор Бесном Роланду* (1898). Ту он вели: „Најчистији, најзвучнији, најмузичнији, једном речи најлепши српски говор разлеже се по Херцеговини. Ту сељак овчар говори академски, hoch-serbisch...". „Сви Срби треба *само* херцеговачким говором да пишу своје *песме*. Он је лепши, мекши, оштрији, силнији, музичнији од ресавскога". Али, у прози: „*сви* Срби треба да пишу само *ресавски*". Херцеговачки је тежак и њиме се врло често погрешно пише. Ресавски говор је „простији и лакши..." „Његова простота и лакоћа биће му моћно оруђе у борби за опстанак. Простији језички облици побеђују заплетеније. Београд је престоница Србије, и сви Срби треба да пишу онако како пише Београд..." И Станојевић, завршује, ето „зашто се еп Ариостов у стиху зове *Бијесни Роландо*, а у овом поговору *Бесни Роландо*..." У самом спеву, Станојевић је еклектичар, узима како му треба ради стиха, има и јужнога и источнога изговора, за њега је то „сасвим допуштена *licentia poëtica*".

Последњи од важнијих екавских писаца који су писали и јужним наречјем био је Стеван Сремац. Своје историјске приповетке *Из књига старославних*, хотећи да им да свечан поетски стил, писао је јужним наречјем.

Али, поред свих тих појединачних случајева, јужно наречје није преовладало у северо-источним крајевима српскога народа. Парадоксално је, али стоји чињеница: да је код Хрвата, где је велика већина икаваца и екаваца, јужно наречје сасвим освојило у књижевности; док код Срба, где је толико велики број јекаваца, није могло у књижевности освојити земљиште, и до данас је остало једно покрајинско наречје. Источно наречје не само да се одржало у крајевима у којима се говори, но поставши књижевно наречје српске књижевности, показује јасну и јаку тенденцију да истисне јужно наречје и постане опште наречје целе српске књижевности.

Латентна борба између та два наречја постоји, и данас се може поставити питање: које наречје треба примити, источно или јужно.

II

Разлози који говоре за и против јужног наречја.

Разлози које Вук Караџић даје за јужно наречје ови су:

1) Разлог који сам Караџић назива *главним: јужно наречје је нејраспрострањеније.* Границе тога наречја он је у неколико махова одредио. 1814 вели да јужном наречју „принадлеже сви Серб̂љи који живе по Херцеговини, по Босни (како греческога, тако и мухамендаскога вјероисповједнија, по Церној Гори, по Далмацији, по Хрватској, озго до Мачве, до Ваљева и до Карановца“.[1] 1845, да би поткрепио своју тезу, он још проширује границе јужног наречја: „оно од запада у Сријему допире до Вуковара и уз Дунаво готово до Будима, а од југа у Србији готово до Бијограда...“[2]

Као што је и иначе често радио, Караџић је овде одвећ подупро своје разлоге и претерао у своме тврђењу. Када је то писао он није знао за широке области источнога наречја, које се простиру ка истоку, југу и југо-истоку, и које се почело проучавати тек око 1880 године (Милан Ђ. Милићевић, 1876; Јован Живановић, 1882; Велимир Карић, 1887). Сва Босна и Херцеговина не говоре јужним наречјем, но знатним делом, у муслиманском и католичком делу народа, икавски. Далмација не говори сва јекавски, но у северном приморју и на острвима икавски. У Хрватској има много икаваца; у правој Хрватској, око Загреба и Вараждина, говори се екавски. У Србији само један мали део говори јекавски: данашњи ужички округ цео, и делови чачанског, рудничког, ваљевског и подринског. Караџић је налазио на трагове јекавизма и у северо-источним, екавским крајевима, уопштавао те појединачне и усамљене случајеве, и апсолутно нетачно тврдио да се јужно наречје говори до Београда, па чак и до Будима. Томе хотимичном и произвољном проширавању области јужнога наречја треба још додати и намерно прећуткивање ширине области источног и западног, екавског и икавског наречја. Познате су границе данашњих наречја српско-хрватских, и треба само бацити поглед на диалектолошку карту Г. Александра

[1] „Примѣтба“ на крају *Писменице сербскога iезика*, Беч, 1814.

[2] *Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма високопреосвештеноме господину Платону Атанацковићу*... Стр. 19.

Белића и опазити одмах колико је Караџић хотимично и нетачно проширио границе јужнога наречја.

2) *Готово све народне песме постале су на јужном наречју.* То је делимично тачно, јер има доста народних песама на екавском и икавском наречју, за које Караџић, у почетку тога рада на скупљању није ни знао, нарочито му није било познато народно благо у искључиво екавским крајевима, у Старој Србији и Маћедонији. Затим, тај разлог тек је другога реда. Он је могао бити нарочито и пресудно важан за Караџића, који је у народним песмама гледао „*једино* и вјечно украшеније литературе наше“, и могао је имати великог значаја за онај нараштај који је био сав васпитан у романтичарском култу народне поезије. Данас, када се писана књижевност наша развила и има високих уметничких дела, када се не мисли више да су народне песме почетна и завршна тачка душевног живота народног, данас тај разлог није довољан да уобичајено наречје народних песама буде књижевно наречје целе српско-хрватске књижевности.

3) „...*ни у једном другом нарјечију ријечи различнога значења словима* [се] *не могу разликовати*, као на пример *сједим* (ich sitze) и *сиједим* (ich werde grau) *запјевати* (anfangen zu singen) и *запијевати* (wehklagen), тако *отпјевати* и *отпијевати*, *попјевати* и *попијевати*, и т. д.“ Разлог је сасвим усиљен, јер смисао речи не види се само по њиховој засебној физиономији но и по смислу у реченици. Пре свега, различан смисао може се обележити акцентом: *сѐдети* и *сéдети*, *запѐвати* и *запéвати*. У свима језицима, па и у нашем, велики је број облика и речи који истоветно гласе а разно значење имају. У целој реченици и у склопу мисли никада нема опасности да се побрка смисао речи. Ни у јужном наречју не може да се споља обележи разлика код речи разнога значења који се подједнако пишу: *море* (са једним истим акцентом има три смисла: море! усклик; море, mare; море, треће лице множине садашњега времена од глагола морити); *коса* (у три смисла); глагол *бити* (помоћни глагол, у смислу постојати, и у смислу тући), *плавити* (у смислу боје, и у смислу плавити обалу). Исто онако као што није потребно нарочитим ознакама обележавати смисао тих речи које подједнако гласе и у јужном наречју, није нарочито потребно јекавизмом обележавати разне смисле речи: *седати, попевати, запевати, отпевати*, и т. д.

4) *„Јужни говор је најближи и словенском нарјечију, од којега многи вичу да се не треба удаљавати“*. Караџић наводи тај разлог без много убеђења, више као једно туђе мишљење („многи вичу...“), на које сам много не полаже. И одиста, ако је било човека који није имао права да наведе тај разлог то је био Караџић, које је из азбуке избацио знатан број непознатих словенских слова и увео из латинице *ј*, која је својим фонетичким правописом још више одвајао српски језик од словенског језика, и који је стално тврдио да су словенски језик и српски језик два разна језика који имају да живе својим засебним животом. Колико је Караџић био нелогичан са самим собом наводећи тај разлог, још боље се види из овога. Пишући правила за јужно наречје, он који се стално борио за ослобођење од црквено-словенског језика, почео је тражити од писаца да знају црквено-словенску ортографију! „Најприје се мора помислити, вели он, да сваки наш књижевник закона грчкога зна гдје по славенском језику ваља писати *Ѣ*...“ Са разлогом, поводом тога тврђења, пише Г. Белић: „Дакле, да би знао писати својим књижавним језиком, који је у исто време и народни, велики део књижевника треба прво да научи како се *словенски* пишу неке речи! Како је тај захтев удаљен од простога правила: „пиши као што говориш!““. Усиљавајући се да пошто пото нађе што више разлога за јужно наречје, Караџић је дошао да пориче самога себе, да прихвата тврђења својих противника „славјанствујушчих“ етимологичара и да од српских писаца тражи знање црквеног језика!

5) Јужно наречје је *„и у дубровачкијех списатеља, и тако само чрез њега можемо уједините с нашом браћом римскога закона*, која с радошћу нама руке пружају. Ми сви ваља да се трудимо дотле да дотјерамо да нам језик у књигама буде једнак...“ Тврђење делимично тачно, у целини нетачно. У свакоме случају као разлог се не може одржати. Од „наше браће римскога закона“ само су, иначе малобројни, Дубровчани од XVII века писали јужним говором (и то не сви), докле су писци из Северне Далмације, Босне и Славоније писали готово редовно икавски, а писци из кајкавске Хрватске писали екавски. У доба када је Караџић писао ове редове дубровачка књижевност била је мртва, а „наша браћа римскога закона“, тадашњи Илирци, писали су екавски! Караџићев раз-

лог окреће се противу њега самога: ако се хтело јединство са католичким делом нашег народа, требало је усвајати источно наречје којим се тада писало у Загребу.

6) Поред тих пет разлога, Караџић је имао још један разлог, који није изрично навео: како су му југо-западни крајеви изгледали етнички свежији и чистији, већма српски, *он је јужно наречје сматрао за право, непокварено и чисто српско наречје.* Усвајање јужнога наречја било је сасвим у логици његове основне романтичарске идеје: *што ближе к простом народу!* Једна од његових главних идеја, у опште, била је национално и књижевно истаћи језгро српског народа на Балкану, балканско Српство у ондашњим турским провинцијама, на супрот периферијском Српству у Јужној Угарској и Срему, где је тада било усредсређен духовни живот српски. Народну поезију југо-западних крајева он је стављао на супрот уметничкој књижевности угарских Срба, писаној рђавим језиком и без довољно националне подлоге. Сукоб Вука Караџића са ондашњим српским писцима био је у ствари сукоб између балканског и угарског Српства. На Србе у Угарској, нарочито по варошима, Караџић је гледао као на изопачен, недовољно националан део народа, и бојао се да ти „учени Србљи“ не покваре новостворену Србију. То што је мислио тек је отворено казао 1845 године: „Што сам до сада све околишио, овдје ћу изријеком да кажем: да се у свему народу нашему нигдје не говори српски тако ружно и покварено као у Сријему, у Бачкој и у Банату. И што је год мјесто веће и има у себи више господе и књижевника, то се у њему говори горе; тако сељаци говоре тоље боље од варошана, а слуге од господара. Ја сам напоменуо на страни 18 како је кварење језика прешло и у Србију, и ако му се каквијем мудријем књижевнијем уредбама не стане на пут, отићи ће, као куга, по свему народу нашему“. С друге стране: „српски се говори најчистије и најправилније у Херцеговини и Босни“[1] И логично, према тако изложеном стању ствари, треба примити то чистије, већма српско, херцеговачко наречје.

Да је Караџић овај разлог уврстио у листу својих разлога, то би му био један од најјачих. Али и њему би се могло

[1] *Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма високопреосвештенему господину Платону Атанацковићу...* Стр. 85.

учинити ова примедба. Караџић, који је у својој аргументацији врло често ствари упрошћавао онолико колико је то њему било потребно, поставио је питање тако као да је реч само о наречјима која се говоре у Херцеговини и у Јужној Угарској. У Срему, Банату и Бачкој језик, нарочито у оно доба, јако се кварио, и источно наречје српско којим се говорило у Јужној Угарској одиста је било много изгубило од своје чистоте. Али Караџић мудро прелази да се то источно наречје говорило и говори врло чисто и врло српски у Србији, у Шумадији, у ваљевском округу, у Мачви. Херцеговачки говор био је одиста врло чист српски говор, али исто тако чисто српски говорило се и по селима целе северо-западне Србије. Дакле, са гледишта чистоте језика, источно наречје имало је исто толико права колико и јужно.

7) Најзад, за јужно наречје има још један разлог који Караџић није наводио, а које су доцније наводили они који су били за њ: то је његова благогласност. Одиста, јужне наречје својим обиљем самогласника и умекшаваним *д*, *т* и *л* у *ђ*, *ћ* и *љ*, има нечега јужњачки меког и подсећа на талијански. Као саливени изгледају они стихови у прекрасној народној песми *Стари Вујадин*.

Кад су били бијелу Лијевну,
Угледаше проклето Лијевно,
Ђе у њему бијели се кула...

Има талијанске мекоте у песми народној *Најљепши цвијет на море:*

Тужила се жута дуња на море
„Ја сам цвијет на овај свијет најљепши...
. . . .
То зачула невјерена ђевојка:
„Не фали се, некошена ливадо,
„Ја сам цвијет на овај свијет најљепши...

Али, за поезију, јужно наречје има и једну озбиљну ману: речи су сувише развучене, са више слогова но што је у источном, и зато песник не може да пише довољно сажето. У колико је у томе погледу, источно наречје погодније за поезију, биће више речи мало ниже.

Од свију наведених разлога ниједан не изгледа довољно јак и убедљив да јужно наречје, са искључењем других, треба да постане књижевно наречје српско хрватске књижевности.

(Свршиће се.)

J. Скерлић.

ЕСТЕТИЧКА ПИСМА ИЗ РИМА.

XII

Рим, 4 јула.

Кад сам 1891 године први пут ступио у дворану ватиканске Пинакотеке, гдје су на вјечиту славу италијанске умјетности изложена велика три ремек-дјела папинског музеја, наиме Рафаелово *Преображење* и *Госпа од Фулиња*, и *Причешће Светог Јеронима* од Доминикина, било зар стога што сам те бесмртне слике посматрао кроз призму *књишких* сугестија, или што сам се збиља налазио под хипнозом великог сликара Богородичина, тек сва се моја пажња елементарном силом окрете сликама Рафаеловим. Напротив, *Причешће Св. Јеронима* учини на ме утисак већма моралне, но сликарске природе; утисак од прилике, као да ми је наједаред објављен читав један поем вјере и људског самопријегора.

Мени онда, морам признати, не бијаше још изближе познат живот великог Далматинца којега је римска црква уврстила у своје светитеље и у своје мудраце, али сам, посматрајући овај живопис, имао импресију као да гледам икону која је некуд одвојила од обичних декоративних слика паганскога „Чинквечента", те која, успркос своме мистичком предмету, дира човјека у најинтимније жице, дјелујући на њега као узвишена пјесма — пјесма љубави и пожртвовања. Касније, читајући Јеронимов живот од Тјерна.[1] изиђе ми ова Доминикова слика пред очи као неко откровење, и ја сам тек онда могао да у потпуности схватим живи нагласак хуманости што се извија из ње.

Јер, у истини, жива људска симпатија, незадржљива, управо *нагонска* хуманост нека била је карактерна црта овога великог поборника Исусове вјере, који се вољно подвргавао сваком одрицању и свима тјескобама испосничког живота, но у којему су се цијела вијека бориле двије супротне струје: с једне стране инстинкт живота и са њим скопчана љубав ка божјем створу, а с друге стране принцип вјерске аскезе, који му налагаше да у себи, и у ближњему свом, узбија демонске нагоне пути и сваку тежњу ка радости и животу. Та му је унутрашња антиномија горчила живот до последњег

[1] *Saint Jérome*, par Amédée Thierry. Paris, Perrin et C-ie, 1891.

часа, доводећи га час у разна искушења, а час га опет бацајући у бригу ради тобожње непокорности вјерским наређењима и дајбуди угроженог спаса неумрле душе.

Али овог изванредног човјека треба, госпођо, себи представити у напону живота; њега ваља замислити млада, лијепа, имућна, с главом пуном наснова и срцем које кипти страстима. Кад се Јероним први пут домаче Рима, западно царство бијаше таман утонуло у валове историје, а на катарци Петрове лађе лепршао се истом развијени крсташ. Млади приморац бијаше дошао у Рим да се изобрази и да уједно потражи пријатна разоноћења; као многе друге младе људе тога доба, и њега бјеше привукао сјај и оглашеност пријестонице свијета, јединствене Роме. Испрва се момче приљежно посвећује учењу; затим га велика варош повлачи у вртлог свога страственог живота. Јероним хоће да проучава живот у самом животу. С бујном природом и врелом фантазијом, као што је његова, а у заношљивој атмосфери блиставе вароши, збива се оно што је у таком случају неминовно: да би до краја схватио велике филозофе и велике пјеснике Хеладе и Рима, требало је да млади „варварин“ своје васпитање зачини сладострашћем, да га зачини мудрим и као понор дубоким пољупцима лијепих Римљанки.

Но и њему, као многом веселом „јуноши“ тога времена, бијаше судба одредила да се убрзо нађе на путу од Дамаска; и њему бијаше суђено да подлегне тајанственом чару нове вјере, која је у тај мах триумфално продирала из својих подземних збјежишта, ширећи кроз гомиле науку о таштини свију људских предузећа и о вјечној правди која људе чека с ону страну гроба. Струји тој бијаше мучно одољети, те се и Јероним убрзо придружи сљедбеницима новог вјеровања. Да би се опрео напастима и покидао чаровне везе што га везиваху за блудну варош, млади катекумен отиде најприје у Галију, па онда у Аквилеју, да тобоже окаје своје гријехе и доврши науке. Но не потраја дуго и младеначки бијес преоте мах и надби у њему све остале побуде, те га у извјесном часу видимо како се враћа у Рим, да поново загризе у забрањено воће, те да се, мало времена затим, изнова отргне од напаснице-вароши и побјегне главом без обзира, далеко, далеко, чак у Колхидске пустаре, гдје ће се пуне четири године морити постом, учећи мудре књиге и кротећи

своју бијесну нарав. Доцније ће Јероним своје пустињачко живовање дивно описати у чувеној посланици посестрими Евстахији, и то таким нагласком јада, тако страшним болом у души, да је чисто мучно изрећи да ли из њега проговара човјек који је радостан, или човјек који је жалостан што се посветио штуром и јадовитом испосничком животу.

Хтио сам, учтива пријатељице, да вам у овом писму говорим о Јерониму, јер сам увјерен да га и ви — попут већине наших земљака — познајете тек по чувењу, а то значи слабо или никако, док би право било да му особито женска страна завири у велику душу. Посветивши се Богу и молитви, млади аскет бијаше се, заправо, одрекао женскиња, али је он, у својој души, био опет најсрдачније одан женској страни, и то у најљепшем и најплеменитијем смислу ријечи. Тим се једино може да објасни она његова незадржљива тежња за катихизацијом женске пастве, и она његова, чисто страствена, брига да управља женским савјестима и да је непрестано у усменом и писменом односу са женскима. Јероним се чисто разњежава кад о њима говори, и као да их редом сматра као неке „сестре и рођаке". А колико су му оне за то биле харне, то се најбоље увиђа из дугог списка његових јараница и милостивих тјешилица у овој долини сузâ. Паула, Евстахија, Блесила, Меланија, Марцелина, Албина, Фабиола, — то су само некоје од Јеронимових prija, или боље, сестара у Христу; и те племените душе заузеше непропадно мјесто у његовим посланицама, које су прожете тако жарким човјекољубљем и тако искреном љубављу к истини. Да ли се пак у том његовом интересовању за женскињем крио и какав потајни, дајбуди атавистички култ онога што је Гете назвао „das ewig weibliche", то вам, госпођо, не бих знао рећи. Факат је међутим да је Јероним женској страни био искрено и племенито одан, и да је тој оданости својој вјеран остао до самртног часа, ма да се често пута због тога излагао жаокама свјетске злобе и морао да се брани од оговарања и недостојних подвала.

Његови противници (а има их, како сте ваљда слушали, моћних и жестоких) обиједише га више пута да се са женском страном, нарочито са госпођама из бољега друштва, састаје у нечисте сврхе. „Зашто си, вељаху му, Јерониме, тако рад да поучаваш женскадију, а на мушкарце се једва обзиреш?"

А Јероним њима: „Кад би мушки долазили к мени да им тумачим Свето Писмо, не бих, вјерујте ми, марио да поучавам женске“.

Француски биограф далматинског свеца, историк Тјери, прича много што шта о унутрашњим борбама које су великом богословцу, у непреспатим ноћима пустињачким, горчиле смртним животом. По његовом властитом причању, двије супротне струје као да се вјечито отимаху о превласт у његовој души: струја свјетовна и струја небеска. „Док сам се Богу молио — вели на једном мјесту — и постом своје тијело кињио, моје руке и нехотице су сизале за књигама Цицероновим. Небројено пута, пошто бих цијелу ноћ провео у екстази, ронећи сузе над својим слабостима, узео бих пред зору да читам Плаута“.

Да би се отео напасти, Јероним уклања од себе све књиге свјетовне, чита навалице пророке, мрцвари своје тијело бичем и свакојаким тјескобама. Узаман. Мисао његова лети непрестано омиљеним класицима. Најзад, једне ноћи, сни се пустињаку да је отишао Богу на истину. Ступивши пред вјечнога Судију, Јероним пада на кољена, не осуђујући се да дигне очи к пријестољу Свевишњега, које се блисташе у мору од свјетлости. Бог ће га тад упитати које је вјероисповиједи, на што му он одговори да је хришћанин. „Лажеш — упада вјечни Судац — ти си, Јерониме, цицероновац, а не хришћанин, јер тамо гдје су човјекове мисли, ту је и његово срце“.[1]

Па ипак је Вјечни Отац морао најзад Јеронима помиловати и његове добре намјере признати. Он је, нарочито, морао уважити његов побожни и пожртвовни рад у Палестини, гдје је заједно са сестрама Паулом и Евстахијом провео двадесет година свога живота, зидајући цркве, манастире и побожна склоништа за хришћанске хаџије што се ту окупљаху око гроба Спаситељева.

О смрти своје по Богу сестре Пауле написа Јероним једно тјешитељно писмо кћери јој Евстахији, из којега његов француски биограф наводи ове дирљиве ретке: *Отишла је Богу на истину побожна и у истини света сестра Паула, дана 26 јануара, у уторак, тачно о заходу сунца. Сахра-*

[1] A. Thierry, op. cit., p. 58—59.

нисмо је на 28 истога мјесеца, за конзулства Августа и Аристинова. Живјела је светим животом пет година у Риму, а двадесет година у Витлејему. Свега је на земљи провела педесет и шест година, осам мјесеца и двадесет дана.

Сатрт болом већма него ли теретом годинâ, истраја Јероним још пуне двије године у својој ојађеној самоћи, не дајући о себи никаква жива знака. Тијело његово бијаше дошло прозрачно и у такој мјери ослабило, да је изгледао као живи костур — еле онакав каква га приказује Доминикиново *Причешће* у Ватикану. Најзад, освитом дана 30 септембра 420 године, умрије након 62 године патничког живота, од којих бијаше провео добар дио у Витлејему.

Кад сам јутрос, оставивши Ватиканску пинакотеку, отишао к цркви *Santa Maria Maggiore* на Есквилину, гдје су пренесени били, да вјечни сан бораве земни остатци Јеронимови, ја сам, госпођо, под још свјежим утиском Доминикинова ремек-дјела, дуго времена шврљао по сјајној базилици, премишљајући о овом божјем угоднику који се цијела вијека напрезао да у себи умртви оно што човјека највећма облагорођава и изједначује са божанством: љубав ка божјем створу.

Срећом, та његова напрезања пројђоше напразно; велики овај светац наше крви[1] остао је *човјек* чак и под светитељским колутом. Па и кад не би имао никаквих других заслуга, он би већ тога ради имао право на нашу благодарну симпатију, нарочито на симпатију наше убаве дрӳге на земљи, коју је он толико задужио.

XIII

Рим, 6 јула.

Ви ћете, племенита пријатељице, можда казати да је дослије, у овим писмима, било и сувише историјских ексхумација, и да би ваш дописник требао да сјети свога обећања: да вам казује своје импресије из Вјечнога Града. Не поричем, госпођо, да је било и скакања у страну, али се у Риму једва може да о чем говори, једва о чем да размишља, а

[1] Пред римским великашима Св. Јероним, кажу, извињавао је своју опору искреност тиме што је био родом Далматинац: „Parce mihi, domine, quia Dalmata sum!“

да то не стоји у некој вези са прошлошћу — тако је она овдје жива и, у неку руку, насртљива! Човјек којему сам у задњем писму покушао да оцртам моралну силуету, оличава, заправо, један тренут оне велике римске и опће људске прошлости, која је мени толико драга, али сам ја, вјерујте ми, говорећи вам о Јерониму, већма него ли црквеног оца имао у виду великог земљака. Па онда, не заборавите, молим вас, да је мојој козерији дала повода једна импресија умјетничка: чувена слика Доминикинова. Како било да било, ја сам увјерен да се ви, госпођо, прича̂ из давнине не плашите зато што су оне, више или мање, зачињене ерудицијом. Разговарајући с вама о књижевности и умјетности, мени се више пута учинило као да се за вашим ријечима крије мисаона душа што из потаје мотри суптилну игру духа која међу собом везује минула времена, као карике јединственог ланца. Што ја дакле у овим писмима често посежем за књигом историје, то не значи опет да се ја, као друштвен човјек, пред вама заборављам и да престајем бити учтив. Кад бих се тога бојао, ја у вама не бих гледао ону изабрану душу којој је у животу контраст, као што су магнету потребити супротни полови. Вама је, госпођо, умјетност драга изнад свега осталог, и ја вас ради тога хвалим: али умјетност не обухвата сав живот, и она, према томе, не може да апсорбује све ваше мисли. Умјетност, на крају крајева, не обухвата ни сву љепоту.

Кад се добро промотри, ове наше умјетничке екскурзије по вјечноме граду своде се, у суштини, на неку врсту естатичких ексхумација — ексхумација по црквама и музејима, или, у пренесеном смилу, по великом гробљу историје утмјетности. Што је пак то гробље, као што га назва Вогие, „једно гробље из којега се рађа живот“, то спада на други лист.

Ако дакле може да буде говора о ексхумацијама, ја сам нешто слично томе данас предузео у цркви *Santa Maria della Vittoria*, која сама по себи није богзна како знаменита, но у коју путници обично свраћају ради Бернинијевог чувеног вајарског посла: *Света Тереза у екстази.*

Доручкујући јутрос са скулптором Д. — једним својим ужим земљаком који живи у Фиоренцији, а сад се овде затекао ради изложбе — и говорећи нешто о талијанској пластици XVII и XVIII вијека, ми ћемо се, тако, дотаћи и Бернинија, чији је умјетнички правац, као што знате, у Европи

предњачио све до појаве Кановине. Говорећи о Бернинијевим радовима који су у Риму, мој пријатељ спомену и чувену групу *Св. Терезе*, додавши да је то, по његову суђењу, најбоље дјело овог у маниру огрезлог умјетника, којега су повремени снобови упоређивали са Микеланђелом. „Ствар ми је — рекох — позната по чувењу, али то дјело нијесам, бој се, још очима гледао“. — Е, онда треба свакако да ту празнину попуниш“ — поврну Д., и надостави: „Црква Св. Марије della Vittoria је сасвим близу, на мало корачаји одавде, те ако ти је по вољи, могли бисмо тај мали хаџилук учинити заједно. Видјећеш нешто, што заслужује да се види: нешто што се ријетко може да види у једној хришћанској богомољи!“

Ми се у тај мах налазасмо у улици *Venti Settembre*, недалеко од министарства финансија, те за мало часака стигосмо пред цркву свете Марије Побједнице, гдје сам имао прилику да се увјерим о потпуној оправданости горе наведених ријечи свога пријатеља скулптора.

Четврта капела с лијеве стране од црквеног улаза, то је капела богу угодне Свете Терезе Исусове. Млада светица је изнемогла негдје у пустињи, па се срушила на храпаву, голу ледину, и чисто премире. Лијева рука и лијева нога, дивно моделисане, извирују испод тешке колудричке хаљине. Заморене очи са спуштеним вјеђама и напола растворена уста, из којих се блистају бијели зуби, дају овој женској глави такав један израз сладострастевене клонулости, да би човјек промислио е пред собом гледа не светицу која сања о Богу, но гријешно чедо које премире од љубави. Чак и „анђео смрти“ који се наднио над њу и обореном стријелом пријети светичиним грудима, много је више налик на неког покрштеног Купидона, но на крилатог улака из рајских сфера. Гледалац се у чуду пита: каква је то побожна сцена и којим је путем та паганска скулптура над један хришћански олтар доспјела?

Јер, ма како се њена ефективна намјена тумачила, нема сумње да је овом радњом својом умјетник имао прије у виду да илуструје какву новелу свога ужег земљака Кастиа, но да у њој симболише живот чувене шпањолске светице. Потајни узроци с којих је ово убаво створење изнемогло и канда од сласти премрло, немају, јамачно никакве везе са хришћанско-

католичком мистиком. Жена коју пред собом гледамо нема ништа од светице у екстази; она нас, насупрот, опомиње на заљубљено женскиње које је изгубило свијест под ипнозом чарних очију свога драгога.

Чудновато је само како је тако једно дјело могло да се годинама сматра као алегоријски израз религиозног осјећања. Невјероватно, али су људи у овом заводљивом, страшћу прожетом вајарском послу, дуго времена гледали оваплоћену идеју мистичког заноса и религиозне екстазе! Да о сличној заблуди људској немамо један класичан примјер у *Пјесми над пјесмама* — тој страственој лирици која је залутала у Свето Писмо — ми бисмо тако што могли једва да вјерујемо. Факат је међутим да су побожне душе кроза сав предњи Вијек своја срца кријепиле том заношљивом пјесмом. Но, настрано тумачење те јеврејске песме може донекле да се објасни, јер су ријечи напосљетку ријечи, те им се смисао може кадшто н да изврће. Уз то су звуци, којима се у *Пјесми над пјесмама* испољава љубав, наивни и безазлени као и сама природа, те није чудо што се они могоше да снађу у улози једне мистичне алегорије. Али у овој Берниниевој светици узалуд бисмо тражили наивност и безазленост Суламкину. Слатки гријех чврсто се угнијездио у њезином срцу; она то добро зна, па опет нема снаге да му се одупре; шта више, рекло би се да она у њему ужиза и да је чак срећна што од њега премире.

Ипак не би рећи да је — и у самој прошлости — сав свијет једнако мислио о симболу који се, тобоже, у овој бизарној скулптури крије. Судећи по ријечима једног гласовитог француског путника из XVIII вијека (De Brosses, *Lettres écrites d'Jtalie*, II, 78), јасно се види да је већ онда било људи који су о „светости“ ове чудновате светице имали своје посебно мишљење, У своме оригиналном путопису вели овај духовити Француз о Берниниевој думни ово: „Elle est dans son habit de Carmelite (Света Тереза је припадала реду шпанских кармелитки из XVI вијека) toute pamée, tombant à la renverse, la bouche entr'ouverte, les yeux mourants et presque fermés; elle n'en peut plus; l'ange s'approche d'elle, tenant en main un dard dont il la menace d'un air riant et un peu malin“.

И каустични писац додаје малициозно:

„Si c'est l'amour divin, je le connais; on en voit ici-bas maintes copies d'après nature!"

Напосљетку, како год се мислило о идеји која је руководила умјетника, једно је свакако несумњиво: ово је дјело за Бернинијев стил веома карактеристично. Ту се, прије свега види његова незадржљива тежња ка патетичном и, у неку руку, мелодрамском; затим несразмјерна важност што је умјетник поклања одијелу, скулптованој драперији. У античкој пластици хаљине су увијек подређене живим облицима тијела, што се за њима крију, док овдје умјетник хоће да нам покаже своју вјештину у набирању скутова и у мудром размјештању по њима свјетлости и сјене.

То је, рекао бих, очевидно и запиње за око и лаицима. Па ипак, госпођо, мени изгледа глупо што овдје налазим за потребно да и толико замјерам дјелу које је, са више погледа, једно ремек-дјело. Ако вас икада пут опет овамо нанесе, посјетите свакако ову цркву и нагледајте се ове радње. Ја ћу за овај мах да савладам свој ентузиазам, те ћу све оно, што бих о њој исао да кажем, дискретно прећутати; али једно не могу. Не могу да прећутим љепоту којом је моделисана рука и нога у ове јединствене светице. Рекао би човјек, под млијечном кожом струји живот, а мекоћа којом су, у опће израђене голе партије ове дивне жене, дозивље ти нехотице у памет адмиративни поклик пјесника Суламке у VII глави *Пјесме над пјесмама:* „Како су лијепе ноге твоје без обуће, кћери кнежевска! Саставци су бедара твојих као гривне, дјело руку умјетничких!"

Већ сам поменуо како ова црква, сама по себи, нема никакве знаменитости. У архитектонском погледу она је, доиста, једно скромно здање, нарочито у овој вароши, која обилује дивот црквама. Та опет, Света Марија „Della Vittoria" има своју малу историју; у њој се, наиме, све до пожара 1833 године хранила слика Матере Божје, коју је ћесар аустријски Фердинанд Хабсбуршки поклонио овоме храму у знак благодарности за побједу над чешким протестантима код Бијеле Горе (1620). Отуда цркви и, односно, икони назив: *Света Марија Побједница.* Икону је 1833 уништио пожар, али један живопис у црквеној апсиди, који је у новије доба израђен, показује триумфални улазак царске војске у столни Праг Према томе, дакле, ова скромна римска црква има та-

коће своју знаменитост, мада се та знаменитост везује за једну голему катастрофу чешкога народа. Она је, наиме, одређена била да слави успомену Бијеле Горе, или, другим ријечима, успомену чешкога Косова!

Ово данашње моје писмо требало је, госпођо, да вам донесе и малко полемике, јер сам дужан да предусретем неке ваше опаске о мојој „претјераној љубави за хладну љепоту класичну“. Нарочито бих волио био да учиним неке примједбе вашем погледу о „љепоти експресивној“, која је, велите, „више моралне, него ли материјалне суштине“.

Али би о томе требало расправљати надуго.

Ја ћу вам, духовита пријатељице, за овај мах рећи само једно: морална љепота, у умјетности, не да се замислити без материјалног, формалног руха. Љепота је за мене видљиво, тако рећи, опипљиво божанство, *небо* које је сишло на *земљу*. Примјера ради, неке вијугасте црте у женском тијелу, крој неких устију, израз неких очију, могу кадшто да ме испуне ненадном радошћу која траје по више часова. Спомињем ове импресије из живе природе, јер сам увјерен да у природи нема ништа љепше од складне црте у којој се развија тијело младог женскиња.

Да сам сликар (а увијек ћу жалити што ми судба, умјесто пера, није турила у руке макар и најотрцанију кичицу), ја бих своја платна пунио самим нимфама и мадонама. Смртно женскиње сликао бих само онда, кад је лијепо. У ту цијену — у цијену љепоте — опростио бих многој Евиној кћери што се родила без *esprit*-а. Јер ја мислим, госпођо, да је лијепа женска глава увијек духовита; она је духовита већ по томе што је лијепа. Деси ли се пак да је у извјесном случају љепота потенцирана и ванредним особинама духа, срца и фантазије, онда се такој жени може дозволити да се заноси чак и за љепотом која је „више морална, него ли материјалне суштине“.

Надам се, госпођо, да ове моје јеретичке погледе о љепоти не ћете хтјети да опровргавате у вашем најскоријем писму: то би значило саму себе тући по прстима.

Не идем даље, јер, као што видите, полемички полет могао би лако да ме гурне на земљиште практичних демонстрација. Не идем даље и са тога још, што имам да вам саопћим једну занимљиву новост: сутра полазим у Напољ

скупа са својим пријатељем Др. Папием Ви сте сигурно чули за овог нашег одличног земљака. Веселе нарави и веома углачаног укуса, Др. Папи је оно што се каже: un homme aimable au plus haut degré. Против сваког атавистичког правила, рекло би се да је овај пучки изданак у ћифтински и бирократски Дубровник наших дана пресадио једну клицу оног пробраног духа којим су снабдјевени били славно упокојени *Госпари* његова родног града. Ми идемо, као што рехох, у Напољ, да проведемо који дан у сноснијој температури, коју ћемо до потребе потражити на отоцима оног божанственог залијева, или можда у убавом Соренту.

Мом наредном писму надајте се, дакле, из Напоља, или евентуално са острва Каприје, гдје ћемо се (по свој прилици) превести чим стигнемо у Напољ. Дотле, ma chère, будите ми здраво и молите се моћним боговима *Magnae Graeciae* да нам на путу буду милостиви.

(Свршиће се).

Марко Цар.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

О угледању на Христа. Превод с латинског од Јелене Марковић. Издање Архијерејског Сабора, Београд, 1911.

Данас је недеља. Кад почињем данас писати о овој књизи, ја бих се заклео да је у овоме часу држе у рукама не хиљаде него десетине, стотине хиљада побожних хришћана у Берлину и Лондону, у Бостону и Њујорку, у Риму и Калифорнији, у Аустралији и на осталим континентима. Данас је дан празновања, но и дан уживања. Читаће се много Бокачи и Зола, и Вајлд и Куприн, и сви остали, многобројни песници телесне страсти и лепоте, но — ако цените вредност песника баш и по броју читалаца — и песник духовне страсти и лепоте, анонимни аутор „De Imitatione Christi“, неће изостати ни за стопу иза најчитанијих у свету. Можда ће их и претећи; но то нећу да тврдим. За мене је главно да песма духу увек још држи баланс песми телу. И ја мирно спавам, у сазнању да свет још увек има довољно здравља за опста-

нак. Шта су се узбунили маловерни? Виде неправду и вичу: пропаде свет! Виде смрт једног човека и досађују с јадиковањем: пропаде свет! Виде пропаст једнога народа и алармирају: зар не видите, пропаде свет! Међутим сви се гробови на земљи лепо заравњују и на њима цвета ново цвеће. Све се неправде на земљи лече или правдом или заборавом, и механизам васионе продужује непогрешно да се окреће и свира. Лелујајући се на таласима живота маловерни пиште: потонусмо! Где ћете потонути, маловерни, кад се већ налазите на дну? Они који се носе по врху, могу потонути. А ви сте већ потонули, на дну сте, чим сте постали маловерни. За то: или умирите или дижите се, јер број ваш је тако велики, и тако нагло из дана у дан расте да ћете пореметити равнотежу света, и свет ће у истини пропасти. Од смрти не прети опасност свету — смрт долази увек по своје и у своје време — но од маловерства, од бледе болесне вере.

Ко је маловеран? Свак ко осећа досаду од самоће; ко не може ни за тренут без „друштва“; ко није осетио никад сласт од друговања са душом својом и са душом света. Бежање од себе! Проучавање живота вазда на другима! То је обична појава код наших савременика. Наши савременици живе *посредним* животом. Ништа се нису научили од Сократа. „Познај себе“, то је девиза непосредног живота. Ни од стоика се ништа нису научили. Божанствени стоици! Они су тражили срећу у познању и трпљењу. Ако и нису нашли срећу, бар су живели непосредним животом; стајали су на прагу среће. Нису били несрећни. Нису били маловерни. Они су своју веру називали сазнањем. Хришћанство је допунило Сократа и загрејало стоике. „Познај и жртвуј себе“! То је проширена девиза хришћанска. Хришћанство је назвало сазнање вером и трпљење потребом. Тиме је оно оживело скелет стоички и загрејало његову укочену хладноћу.

Непосредност душевног живота искључује маловерство. Ко непосредно општи са својом душом, ко се пашти да своју душу проучи, култивише и осветли, тај брзо долази у додир с вечним животом и вечном лепотом. За тога овај свет има мало вредности и мало привлачности. Но за тога је овај свет један жртвеник, на коме се он драговољно жртвује. Онај ко себе тако дубоко презире као аутор „Угледања на Христа“,

и ко друге учи себе презирати, не жртвује ништа кад жртвује свој живот. Ево његових речи:

„Онај ко себе добро познаје, *презире* сам себе... (стр. 7.)

„Највише и најкорисније знање је тачно познавање и *презирање* самога себе (стр. 9).

„*Прашино*, научи да слушаш: научи да се покораваш, *земљо и блато* (terra et limus)", и да се спустиш под ноге свакоме (стр. 137).

„Треба да научиш презирати себе искрено, ако хоћеш да победиш месо и крв" (стр. 136).

То је дакле главно: *победити месо и крв, ради духа*. Човек је сам себи најстрашнији непријатељ. Отуда, човек ће победити све остале непријатеље своје лако и брзо само ако је себе победио. „Јер се спољашњи непријатељ много брже победи, кад се човек не бори сам са собом" (стр. 136).

Мисао је јасна. Победа над собом за аутора је полазна тачка у духовном усавршавању.

Другу етапу у том усавршавању чини борба са спољашњим, чулним светом. Само онај ко победи себе и свет око себе може се приближити Богу. O quam cito transit goria mundi! узвикује аутор. Слава света пролази брзо као дим, као роса, као убор на тихој води. Слава и радост света онако су исто смртне и пропадљиве као месо и крв. „Ако хоћеш да осетиш праву радост и обилну утеху, презири све светске ствари, одбаци све земаљске радости" (стр. 135). Људи величају природу и не знају мере том величању. Међутим природа се противи милости и духу. О томе говори глава 54 у III књизи. Природа је представљена у најживљим бојама као носилац и иницијатор зла.

„Природа је пуна лукавства; она привлачи, изненађује, заводи, она никад не тежи другоме до само себи..

„Природи је одвратно умрети, она неће да буде притиснута, побеђена, савладана, и не потчињава се радо...

„Природа ради за себе саму...

„Природа љуби славу и почасти...

„Природи љуби леност и одмор...

„Природа грамзи за земаљским благом, радује се свакој користи, жали сваки губитак, и гневи се на најмању увреду". И т. д., и т. д.

Дакле, природа је нешто што треба презрети и победити. Само победиоци дижу се Богу, побеђенима Бог се спушта. Само слободни могу да опште с Богом, робови се друже с робовима. Немају искуства они који говоре: ми можемо

бити слуге чулима и слуге божје. Нека покушају; видеће Бога као слепци сунце. Служба Богу субординира себи сваку другу службу. А служити Богу може онај ко се ослободио службе себи и ропства свету. Господарске и херојске природе, које овај живот обвија леденим хладом, греју се на божанском огњу. Кад се тај огањ претура из руку у руке, он охладни, и кад стигне до последњег озеблог, он има само назив огња а температуру леда. Господарске и херојске природе *непосредно* се греју на божанскоме огњу.

„Нека ми не говори ни Мојсеј, нити који други пророк; него ми говори ти, Господе Боже мој; ти, који си светлост свих пророка и дух који их је надахњавао. Ти можеш сам, без њих, прожети душу моју својом истином; а без тебе они ништа не би могли.

„Они разлажу, али ти откриваш смисао.

„Они објашњавају тајну, али ти ломиш печат који је скрива.

„Они објављују твоје заповести, али ти помажеш да се оне врше.

„Они показују пут, али ти дајеш снаге да се по њему ходи...

„Они залевају, али ти дајеш плодност...

„Зато нека ми не говори Мојсеј, него ти, Господе Боже мој, вечна истино, говори ми! (стр. 107—108).

Ово није проза, но страсна поезија, достојна Св. Павла или Августина. Мисао о посредовању између Бога и људи овде је јако оштећена. Великом духу то посредовање је непотребно. За велики дух је непосредност најважнија ствар,

Но нашто тако строго господарство над собом и над природом. Ради службе, — ради службе Богу. „О мила и слатка службо Богу, у којој човек налази праву слободу и светост! (Стр. 131.) O grata et iucunda Dei servitus! Велика је част и велика слава теби служити и ради тебе све презрети (ib). „Све што имам, све што могу посветити твојој служби, твоје је". (130). Да би се Богу служило морају се закопати многе симпатије, морају се напустити моги господари. Јер Бог не дели власт ни с ким. „Ко се одвоји од својих познаника и пријатеља, томе ће се приближити Бог са светим анђелима" (44). Срце је људско малено да би могло у себе сместити две велике љубави: према небу и према земљи. Кад љуби небо, мрзи земљу; кад љуби земљу, не мари за небо. Љубав према земљи и земаљскоме означава

немир, љубав према небу и небескоме означава мир. „Мир свој у Богу тражи!“ саветује Мудрац, аутор дела. Мира не може никад имати роб; мира може имати само слободан човек. Јер роб је зависан од онога што над њим господари и што свакога часа може узбуркати његов мир; слободан човек само може имати мир чију глатку површину ништа не узбуркава. А слободан је онај „ко ништа на земљи не жели“ (177). Ко ништа на земљи не жели, тога жеље узлећу на небо, к Богу. „И докле год се човек духом тако не уздигне, док се не одвоји од свих створења и потпуно не сједини с Богом, дотле све што зна и све што има мало вреди“ (non est magni ponderis, 177) Треба се свега одрећи, да би се *све* добило. Јер Бог има све. Треба заборавити на све, да би се Творац могао наћи. Треба се и себе одрећи, да би се задобила права слобода, која није нигде у свету но само у Ономе који је створио свет. Треба презрети мишљење људи и само Праведног Судију призивати у помоћ. Светско задовољство, светска слава и ученост, — све је то таштина пред оним ко је познао и заволео Највишег. Тражиш ли мир? Он је једино у Богу. Тражиш ли срећу? Она је једино у Богу. Или сталност, или вечност, или утеху? Све је то у Богу, и само у Богу.

Љубав.

Трпљење.

Рад.

„Љубав је велика ствар, добро изнад свију добара“. Magna res est amor! (194). Мисли о смрти сваки дан, јер кад будеш мислио о смрти нећеш имати љубави према овоме свету, који је сав плен смрти. Мисли о беди људској, једноме делу неизмерне беде светске, и туга ће испунити твоју душу. Овај свет само може изазвати тугу и жаљење; Бог је једини предмет љубави.

Трпљење.

„Спремај се за трпљење више него за утеху“ (91).

„Буди захвалан кад ти се даје и стрпљив кад ти се одузима“ (93).

„Ако крст свој нерадо носиш, увећаћеш терет његов (99).

„Хтео или не, једнога дана се мораш одвојити од свега“ (82).

Тако вели мудрац. И још вели да је невоља корисна, и да је мука неопходна. Но треба до краја све поднети и све отрпети. Човек и није дошао у овај живот да господари но да служи.

Рад.

„Не долази се до одмора без рада, ни до победе без борбе“ (149).

Само аутор не препоручује рад ради спољашњег добра, ради културе и угодности. Не; он препоручује рад као потребу духовну. Радом се јача и дух; не само тело. Радом се срце облагорођава и уздиже.

Охолост је таштина.

Самољубље је таштина.

Таштина је и сва светска мудрост и сва светска срећа. Препоручује се скрушеност срца и покорност вољи Божјој. И најзад, једна молитва:

„Господе, кад размислим о твојој величини и мојој ниskости (tua dignitas, mea vilitas), страх ме обузме и ником поникнем!“ (275).

Није то све. То су само поједине мисли, и то не најкарактеристичније и најбоље. Тешко је ове и изабрати и издвојити, исто као и код Сенеке и Паскала. Кад човек отвори књигу с намером да прочита само неколике мисли прочита читаве главе. Као и све збирке великих мисли тако и ова дражи на читање. То су збирке језгрâ без љуске. Код других књижевних производа мора се дуго љуска одвијати док се до језгре дође. Људи или дуго размишљају и онда записују само резултате свога размишљања или истовремено размишљају и пишу. Кратко а дубоко, дуго а плитко. О малој свесци Епиктетових мисли написали су коментатори читаве томове размишљања. Сентенције индијске надуване су и раширене код Шопенхауера и Хартмана зато у свом облику слабије фрапирају него у оном. Као сентенције оне су постале религија, као Шопенхауер и Хортман оне су постале филозофска литература.

Тома Кемпѝски, највише слућени аутор дела „Угледање на Христа“, био би творац једне нове религије, да је живео пре Христа и стоика. Фанатик у вери, радикалан без и најмање концесија, с херојском тежњом и борбом да се уздигне до највишега и најбољега, са страшћу која је готова да сагоре земљу и осветли небо, Кемпѝски није имао само једну потребну особину оснивача религијâ — демократизам. Чак и Буда је био више демократ него он, да не говоримо о другима. И Буда је имао своје ученике, своје „друштво“. Кемпѝски је аристократ и са аристократском себичношћу.

Себе усавршити, себе уздићи, себе ослободити. На себи радити целога века. Сва самопонижења, о којима он говори, срачуната су с духовном себичношћу: понизити се телесно да би се уздигло духовно. То је себичност обратна обичној телесној себичности. Човек с овом последњом врстом себичности жртвује телу и дух и срце; човек с духовном себичношћу жртвује сав материјални свет величини свога духа. Тамо тело узурпира права духа, овде дух презире права тела. Тамо је тело тамница духа, овде је дух мучитељ тела.

У томе своме аристократизму духовноме Кемпијски стоји ближе стоицизму него хришћанству. Сенека и Марко Аврелије више би себе нашли у овоме делу него Христос и апостол Павле. У овоме делу налази се цела стоичка и половина хришћанске етике. Себе усавршити, себе уздићи и себе ослободити, — то је цео стоички морал. Хришћански морал захтева још толико, на име: усавршавање, уздизање и ослобођење и својих ближњих. Љубављу према Богу горели су и стоици. Но Христос истиче и љубав према ближњим. Који је од стоика положио живот свој за ближње своје? Кад је пак реч о хришћанским апостолима, онда је приличније питање: који од ових није положио живот свој за ближње своје?

Зашто се у ово и делу не говори о царству Божјем? То је врло карактеристично. Христос се најчешће и најрадије на тој теми задржавао. А човек који пише „Угледање на Христа“ ту тему и не помиње. Зашто? Зато што њему није стало до царства, до *друштва*, но до *једног* човека, аскета и усамљеника. Њему је стало до себе и Бога, то јест до свога духа и његовог творца. И до целога себе није му стало, пошто он тело не узима у обзир, сем у негативном смислу. Он не признаје царство Божје у минералном, ни у биљном, ни у животињском свету. Он га не тражи ни у идеалним социјалним односима, ни у поправљеној и успостављеној правди и љубави на земљи. Цело Царство он види само у Цару. Царство Божје је у Богу. Ако жели то царство, жели Бога. И ко је лицем окренут томе царству мора бити леђима окренут сваком другом Земаљско царство је царство мрака, бола и пролазности. Писац не допушта ни најмању материализацију царства Божјега. Она је за њега у Бога и донекле унутра у човеку. „Царство Божје унутра је у вама“.

Једна меланхолична, монашка мудрост. једнострана, искључива, фанатична. Усамљеност је мати меланхолије. Има меланхолије и у еванђелској мудрости, но радост и друштвеност преовлађује. Отуда „Угледања на Христа" не исцрпљује потпуно угледање на Христа. Једно само правда једностраност овог дела: оно није ни писано за сав свет но баш за оне који су се заветовали напустити свет и посветити се Богу.

Писано је за монахе. И кад се та околност не губи из вида, онда се тек може правилно оценити ово дело. С тог гледишта оно је јединствено, без иједне замерке, Само би се наслов могао исправити, овако; „угледање монаха на Христа". И тад би садржина потпуно одговарала наслову.

Но ово дело очаравало је и очарава и оне људе који се далеко од манастира и монашке самоће рађају и умиру, који падају и дижу се, и пузе по блату, и отимају се око првих места за гозбеним столом овога света. У чему лежи та чар?

1. У миру, нађеном, окушаном и непоколебљивом миру, чија се лековитост осећа на свакој страни овога дела.

2. У огромности и изузетности подузећа. Научити се, обогатити се, лепо оденути се, добро нахранити се, зародити се и окућити се, то су ситна и обична подузећа људи. Но решити се на тако стрмо пењање уз високу планину, чији је дух Бог и чије је подножје бездан, то је и огромно и изузетно.

3. У интимном познавању душе. Као кроз микроскоп посматра читалац нејасне и мрачне тежње своје, *своје* сопствене душе, и види све јасно и опредељено. Аутор, могло би се готово рећи, зна све. Познавши себе, он је познао и тебе и мене. Као хиромант он ти набраја све оно што си ти држао да само ти знаш; и још више: он даје форму ономе што је код тебе било хаотично, он даје име ономе што ти ниси умео да крстиш.

Књига која не стари. Она вреди много за патнике и страдалнике, за болесне и старе, и изневерене и разочаране, за презрене и за умируће. За срећне она не вреди ништа. Крв и страст не може дочитати ниједну страну ове књиге. Но она може да буде најмилији пријатељ онима којима је смрт наговестила свој долазак кроз болест и страдање.

А таквих је доста у Србији. Таквима је добро дошао превод овога дела. Православни га могу читати с коришћу

као и католици и калвинисти. Дело ово је ван конфесија. Оно је пре свега и изнад свега стоичко. Оно сугерира јаку веру. Оно подиже маловерне и доводи у сумњу неверујуће. Но главно је: оно улева страх и утеху, страх од тешког и усамљеног пута који оно предлаже, и утеху од Бога, утешитеља свих неутешних на земљи.

Поред свуколике хвале преводиоцу за труд што је се ово класично дело западне побожности појавило и на српском језику, не може се не зажалити што превод није често ни тамо буквално тачан где је то и могао и требао бити. Но пошто је дело већ растурено, те ће се Госпођи Марковић дати прилика да приреди и друго издање, то се надамо да ће она тада многа места у своме преводу више приближити оригиналу. То ће бити у толико лакше што Госпођа Марковић преводи не са превода него са оригинала, и што је доказала већим делом да може да преводи и пажљиво и буквално, налазећи често у нашем језику веома подесних израза и веома гипких фраза за текст оригинала. У колико је једно дело славније, у толико је потребно пажљивије и буквалније га преводити. А ово дело има толико славе, да један део увек даје и својим преводиоцима.

Николај Велимировић

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Концерат Госпођице Лоле Тези у Народном Позоришту 12 новембра 1913 године.

Госпођица Тези дошла нам је из Европе. Сама та чињеница не би много значила да нам Госпођица није донела и најласкавије критике о својој уметности. Јер ми, на средокраћи између Запада и Истока, уживамо код просечних, и испод просечног нивоа, европских уметника репутацију народа који хоће да плати, али који не уме да одвоји лепо од ружнога, уметничко од неуметничкога, уметнички здраво од уметнички болеснога. Отуда је код нас навраћала маса „уметника“ којима је главни циљ био слава у Цариграду и орден заслужен у „Јилдизу“. Они су, уз пут, свратили, прошли и

изгубили се, без трага, исто тако као што о њима нема трага ни у аналима историје концертне сале у Европи. Зато за нас више не мора да значи ништа напомена да тај и тај уметник живи у том и том центру европске културе и да ужива велику репутацију створену свесним и здравим уметничким делањем. Не, зато већ што су они који су мислили у Београду „опсенити простоту“ једанпут свега дошли, искусили, даље, да су се преварили у предиспазицији о нашем културном ниво-у и наставили пут дубље доле на наше полуострво, да га заврше у Цариграду.

Госпођица Тези је и раније била код нас и опет нам је дошла. Не зато што нас не цени него зато што нас цени и што у својој уметности има једно искуство и једно савршенство које важи и које јој се признаје — са пуним правом признаје, и у Европи и у нас. Ми смо само донекле у незгоди када треба да формирамо наш суд о њој, јер критике које нам је донела често су више нешто него и сам панегирик. Не сложити се са мишљењем критичара из „Le Républicain“-а који каже: да је потребно бирати нарочити речник да би се могле изрећи све похвале које је млада уметница заслужила може да изгледа чудно. Али нема те похвале данас ни за Мартоа, ни Изаи-а, ни Печникова, и Бурместера, која се до сада разгранатим речником не би могла изказати. А похвале које заслужује Госпођица Тези, тек не могу бити веће од оних за Мартоа на пример или оних за њене професоре Розеа и Жак Тибоа. Далеко је од мене свака намера да њену уметност упоређујем са уметношћу других, већ и због тога што је у њој толико позитивних страна које су довољне да нас заинтересују и створе чак врло добар суд о њој, него ово наведох да упозорим на панегирик.

Госпођица Тези је уметница, неоспорна уметница. И оно што њему уметност чини више него симпатичном, то је неусиљена природност. Природност њене уметности је у границама њене женске природе. И тежња да се из те природе не изађе, да се од гипког и нежног потеза женске руке не изради одрешити потез мушкарца, сачувала је Госпођицу Тези од афектираности. И када прави музички темперамент изазове гестове јачих размера нама су они пријатни, јер су здрави. А Госпођица Тези има пуно темперамента. И није требало да узме Хубајеву „Hejre Kati“ па да нас о томе убеди. Двор-

жакова „Балада“ је за њен темперамент значила више него мађарскога Сарасате каприциозна композиција, која површном концепцијом и скроз лажним и quasi националним ритмом директно одбија. Ја имам једно осећање и оно се стално појачава: да уметници на гудачким инструментима веома греше истичући тежњу за бравуром и техником. То сам и раније напоменуо пишући о врло добром виолончелисти Г. Ткалчићу, то сад још више истичем. Кјујова „Ориенталка“, додата, Госекова „Гавота“ и Andante Менделсоновога Концерта дубљи су ефект учинили на публику од Паганинијевих вратоломија и „Herje Kati“-них површности. А техничка извежбаност ставља се на програм искључиво ефекта ради. Међу тим појам о ефекту данас је посве други. И он је најбоље истакнут можда у модерним концертним композицијама за соло инструменте са оркестром. Макс Шилингс је свој a moll концерт за виолину и оркестар израдио са потпуно изведеном тежњом да техника добија свој музикални у опште, а не само музичко-ритмички смисао. Феликс Бербер је успео свирајући га да изазове френетичан аплауз. Исти је аплауз доживео и концертмајстер Анер свирајући виолински концерт Карла Блаиле-а, који је заснован на истом принципу: да је техника, као једина уметничка потреба изгубила значај и служи само као педагошко средство да се постигне сигурност потребна за здраву и апсолутно *музикалну* интерпретацију. И њу у томе смислу данас форсира сам Евген Д'Албер.

Г-ђица Тези је још далеко од тога убеђења и отуда је на њеном програму истакнута тежња да се технички технике ради музицира. Паганинијев D dur Концерат — једна, ја напомињем са потпуном оградом, за мене једна од најнепријатнијих композиција, пре ће уморити него задовољити публику. Убеђен сам да би техника, којом Госпођица довољно располаже, стављена у службу Годаровог Концерта допринела више ефекту него при интерпретацији овога фамозног дела из пера једног чаробника на виолини.

Не бих да улазим дубље у састав програма, али морам да напоменем да је Госпођица погрешила што нам на пример место тога концерта није дала Цезар Франкову Сонату за виолину и клавир. У опште цео програм је — са најмањим изузетком, склопљен са виртуозне тачке гледишта; а Госпођица је уметник највише и првенствено, а виртуоз, ја би

рекао, много много мање. Њена виртуозност није могла да победи ни при интерпретацији последњега Allegro molto vivace Менделсоновога Концерта ни у Паганинијевој композицији, али је њена *уметност* пожњела прави успех у првом ставу Менделсоновог Концерта који, на специалан начин технички тежак, увек даје нове проблеме који се морају не виртоузно него помоћу ње чисто уметничко музички решавати.

И када мој завршни суд о лепој уметности Госпођице Тези одступи донекле од судовâ које нам је донела из Европе то ће значити да је за рекламу лепо понети у Београд и мишљењâ европских критичара, али да та мишљења не могу да сугерирају нама једно убеђење које се заснива једино на нашем личном искуству. Према томе општа напомена да Г-ђица Тези располаже правим музичким талентом и добрим способностима за виолинску уметност потпуно је тачна. Ја додајем још да је та њена уметност, врло симпатична са апсолутне неусиљености и лепоте женског уметничког здравља. И тим делом своје уметности Г-ђица Тези ми је причинила пуно задовољства. Не слажем се да је Г-ђица Тези у равној мери и виртуоз. А доказ ми је за то: завршни став Менделсоновога Концерта и Паганинијев D dur. Концерт. Ипак је Госпођица показала врло добру школу и приличну техничку гипкост која јој је помогла да интерпретација музикално-технички тешкога дела програма потпуно успе.

Аплауз који је Госпођица добила заслужила је потпуно *уметница* Лола Тези, а не Лола Тези *виртуоз*. А тиме у данашње дане ће и сама Госпођица Тези бити потпуно задовољна.

Из српске литературе Госпођица је свирала Симфонијску фантазију за виолину и оркестар од Г. Стевана К. Христића. Г. Христић не може само да буде задовољан што му је Госпођица изводила композицију него мора јој бити и захвалан што му је својом интерпретацијом „Фантазије“ учинила лепу услугу.

Оркестар Краљеве Гарде, који се споро, али ипак попуњава, добро је пратио благодарећи окретности капелника Г. Биничког, који је са лепом сигурношћу давао целини и боју и ритам. На клавиру је пратила Г-ђа Бинички разумно и са способношћу да помогне солисти и са њиме дâ живу контуру музичке садржине композиције.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

У Бугарској. — Грчко-турски споразум. — Разграничавање Албаније

Истражујући који су прави кривци за последње бугарске поразе, данашња владајућа странка и странка прошле владе у Бугарској, дошле су до врло тешких узајамних оптужаба. Странке Др. Данева и Ив. Ев. Гешова оптужују помоћника врховнога команданта генерала Савова, а Др. Генадијев шеф Стамбуловиста и министар иностраних дела, оптужује Др. Данева. Др. Данев публикује две наредбе генерала Савова, заступника врховнога команданта, присног пријатеља Др. Генадијева, које је овај упутио без знања владе војсци. Прва наредба од 15 јуна ове године гласи „Команданту IV армије у Радовићу: Да наше ћутање на напад Срба не би утицало неповољно на наше трупе, и да непријатељ не буде смео, наређујем вам да најжешће нападнете непријатеља на целој линији, не откривајући сву своју снагу и не улазећи у непрекидну борбу. Стараћете се да заузмете и утврдите се у Криволаку, на десној обали Брегалнице на коти број 350, на Богословцу, и на коти број 550 код села Шахада на Овчем Пољу и близу села Добрена. Отворите ватру пред вече и ноћу, и у заклону помрчине извршите напад свом силином и на целој линији. Напад има да се изврши 16 јуна“. — Друга наредба је од 17 јуна и гласи: „Командантима војске, последњом наредбом наређено је команди IV армије да продужи своје напредовање, а другој да се концентрише на линији одређеној за напад Солуна, а пошто доврши операције код Цајези. Команданти војске треба да имају на уму да се наше операције противу Срба и Грка врше без званичне објаве рата, и да се то чини из ових важних разлога: 1) да се што више подигне морал наших трупа и да их научимо да наше бивше савезнике сматрају као непријатеље; 2) да, под претњом да ћемо објавити рат међу савезницима, натерамо руске политичаре да пожуре са решењем питања и да се избегне одуговлачење; 3) да силним ударцима нагнамо наше савезнике да буду помирљивији; 4) да пошто ми тражимо земљиште које они сада држе, силом оружја заузмемо нове територије, што ћемо моћи

свршити докле Силе не учине крај нашим војним операцијама. А, како се интервенција Сила може очекивати свакога часа морате радити живо и брзо. Четврта Армија ће се старати да заузме, пошто пото, Велес, чије ће заузимање имати велику политичку важност. По себи се разуме да ће требати предходно заузети линију Султан-Тепе, Кратово, Св. Никола. Друга Армија кад доврши своју концентрацију добиће наредбу, ако допусте операције IV Армије, да нападне Солун. У томе случају биће појачана са две или три бригаде. Ако се зауму секције железнице Криволак—Ђевђелија и Ђевђелија, треба се одмах чврсто укопати и јаким одељењима чувати шанчеве. На тај начин ће бити обезбеђена окупација обе обале Вардара".

Др. Генадијев је у своме партијскоме говору опет овако оптуживао бивше бугарске министре Гешова и Данева. „Бугарска катастрофа почиње одмах после битке код Лиле-Бургаса. Гешов није хтео да прими предложени мир после Лиле-Бургаса, јер су му рекли да је отворен пут за Цариград, јер су га новине могле напасти што није продужио рат, јер су Грци били против примирја, јер су услови за мир били готови тек после битке на Чаталџи. Ја сам после Лиле-Бургаске битке саветовао Даневу да закључи и без Грчке мир, јер су Турци нудили Солун и целу Маћедонију. Данев није пристајао, јер су Турци тражили за себе Једрене. Да су Гешов и Генадијев пристали да потпишу мир после Луле-Бургаса, Румунија се не би умешала у ствари, и Бугарска не би ништа изгубила. Из Лондона Др Данев је телеграфисао 1 јануара 1913 Гешову: „ево недељу дана како избегавам да се састанем с румунским делегатима; стидим се да им кажем да нисам добио још упутства, и ако и даље будете ћутали, опасност је велика. Треба се на нешто одлучити". Два дана доцније Гешов телеграфише да пристаје на неке уступке. Само ти уступци које су биле довољне пре недељу дана нису више задовољавали Румуне. А кад Данев саопштава да се ситуација погоршава, Гешов му телеграфише да шаље краће телеграме. — Гешов је посматрао ствари као обичан партизан, а не као државник. Петроградска Конференција је уступила Силистрију Румунима, али како рат међу савезницима постаје неизбежним, Румунија тражи нове уступке; на то није дат никакав одговор, и ако је бугарски посланик у Букурешту наваљивао да се пристане. Он телеграфише: „тренутци су озбиљни;

пошљите ми упуства"; на то није добио одговора. Румунија тражи све више, али Влада не даје одговора. На два дана само пре него што ће Румуни прећи преко Дунава, могли су бити заустављени, али из Софије ни тада никаква гласа. Из Петрограда Бопчев, бугарски посланик, телеграфише да препоручују бугарској влади да се споразуме са Румунијом, јер ће њена војска ући у Бугарску и узети шта хоће и натераће Бугарску да уступи Маћедонију Србима. Данев је на влади, али ни он ништа не предузима. А, кад су Румуни ушли у Бугарску, он даје пуномоћство Русији да преговара са Румунима и прима све што траже".

После овога доћи ће на ред и друга открића, која ће ускоро и румунска Зелена Књига допунити.

После ултиматума Аустро-Угарске Србији ради повлачења војске са територије арбанашке, Аустро-Угарска и Италија упутиле су Грчкој једну колективну ноту у облику мемоара, готово у свему једнакога. У ноти се изјављује да је међународна комисија за разграничавање јужне границе у Епиру наилази на велике сметње једино због држања народа на спорноме земљишту и то због агитација Грка. Обе владе изјављују да су дале упутства својим представницима у међународној комисији да сматрају као арбанашка сва она села у којима би били спречени да се од становника увере какве су народности. Аустро-Угарска и Италија, каже се даље у ноту, остаће и даље при одлуци Лондонске Конференције у погледу на време и трајање рада међународне комисије. Другим речима, Аустро-Угарска и Италија неће пристатати да се дан за евакуисање, 31 децембар, промени, чак ако и послови међународне комисије за разграничавање не буду завршени 30 новембра. Римска влада је одлучно на томе становишту да 31 децембра морају бити евакуисане не само територије које су већ одређене Албанији него и оне које су спорне. — На ту ноту грчка влада је одговорила вербалном нотом да су се аустро-угарски и талијански представници у међународној комисији обраћали ради утврђивања народноснога обележја села на старице, што не одговара ни у чему одлукама Лондонске Конференције. Грчка влада пориче свако учешће у утицају на народ на спорноме земљишту, и оптужује аустро-угарског и талијанског представника да они под-

леже утицају својих пратилаца, који су највећи албански агитатори. После овога корака Италије и Аустро-Угарске послови међународне комисије ишли су редовније. У Паризу и Петрограду и Лондону узели су целу ствар мало озбиљније, показујући намеру да се у Лондону поново састане Конференција Амбасадора ради ових питања. Предлог Енглеске да се не узима увек етнографски него географски и економски принцип при утврђивању граница између Грчке и Албаније, као да ће упутити на прав пут цело питање о јужној граници Албаније.

Између Грчке и Турске постигнут је најзад споразум о питањима отвореним и неуређеним после Лондонскога Мира. И тако ће сви уговори и конвенције које су важиле пре рата остати и даље у важности за обе државе. Лица која имају свој домицил на новој грчкој територији постаће грчки поданици, ако за три године не приме отоманско поданство и напусте Грчку. Приватна лица сачуваће право својине и даље на новој грчкој територији, а могу бити само путем експропријације лишени права уз праведну накнаду. Добра султанска и царске породице биће очувана и поштована, а за друга приватна добра, нарочито обележена, донеће одлуку Хашки Суд. Овај исти Суд ће имати да одлучи на чији ће терет пасти издржавање заробљених војника; за официре ће се платити оштета. Хашки Суд ће одлучити за повраћај узапћених бродова и штета које су настале због тога. Питање о муфтијама и о надлежности његовој за суђење је окончано; џамијска имања ће бити очувана, а џамије, текије, медресе издржаваће грчка влада, ако се не би могле саме издржавати.

Грчко-турски споразум је постигнут захваљујући највише интервенцији Румуније у Цариграду. Румунија је отворено изјавила у Цариграду да неће допустити нити ревизију Букурешкога Уговора нити какве нове заплете на Балкану. Њен министар унутрашњих дела, Јонеску, отпутовао је у Атину одмах, и ствар је брзо била закључена. На овај начин догађаји су још јаче приближили Грчку, Румунију и Србију. Могућно је да ће оне у будуће, у свима питањима која се тичу Балкана, јављати се заједно, од прилике онако као и силе Тројнога Споразума, да очувају и мир и равнотежу.

Иностpани.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Narod koji nastaje“. — У издању књижаре Г. Д Трбојевића на Ријеци изишла је врло интересантна и врло актуална књига Г. Милана Марјановића: „Narod koji nastaje“. Читаоци „Српског Књижевног Гласника“ имали су задовољство да на овом месту виде лепе интелектуалне особине Г. Марјановића, његове широке национално-културне идеје и ретку способност за историјске синтезе. У овој књизи Г. Марјановић баца општи поглед на историјски развој, садашње стање и тенденције за будућност српско-хрватског народа, „Народа који настаје“. Књига је пуна нових и примамљивих идеја. И ако мала обимом, она је богата садржином, знатно одскаче од публицистичких послова, и иде у философију наше националне историје. Сваки мисаони човек у нашем народу требао би да прочита ову у сваком погледу одличну и значајну књигу. С.

Шаљиве, кратке српске народне приповетке. — У низу „Књига за народ“ што их издаје Матица Српска у Новом Саду из Задужбине Петра Коњевића изишао је до сад приличан број збирки народних приповедака, песама и пословица. Као четрдесет седма „Књига за народ“ недавно је изишла опет једна збирка народних приповедака под насловом „Шаљиве, кратке српске народне приповијетке, изабрао и средио Владимир Ћоровић“ (Велика Кикида, штампарија С. Миленковића, 1913, страна 31), која садржи само одабране приповетке из зборника приповедака Вука Караџића, Вука Врчевића, Светозара Бојића, Луке Грђића-Бјелокосића. Петра Стојачића, Вукова „Српског Рјечника“ и часописа „Босанске Виле“ и „Караџића“. При одабирању Г. Ћоровић је обратио нарочиту пажњу да у збирци не буду „етички недостојне ствари“, којих има врло много у нашим народним шаљивим приповеткама, да не буду ствари локалне и у дијалекту, те да су многима нејасне, и да не буду ни за кога увредљиве. Збирка због тога, истина, „не оставља пуни утисак народног хумора“ наших народних приповедака, али је таква да је могу читати и деца и да су свакоме јасне и пријатне; а то је и смисао књига за народну масу. Г. Ћоровићева књига је права књига за народ, са паметно изабраним и одлично сређеним материјалом. И ако се о свима „Књигама за народ“ из Коњевићеве Задужбине не може рећи исто што и о овој ваљаној књизи Г. Ћоровића, ипак је велика штета што оне мало улазе у народ, нарочито у крајеве јужно од Саве и Дунава. Т. Ђ.

„Тартарен Тарасконац“. — Славни „Тартарен Тарасконац“, који је у Српској Књижевној Задрузи изишао у лепом преводу Г. Душана Ђокића, сада се прештампава латиницом у свескама загребачке „Humoristične Biblioteke“. Н.

„Срби у Балканском Рату“. — Обилна ратна литература о догађајима у прошлој и претпрошлој години добила је једно од најбољих дела. Г. А. Кучбах, добар познавалац прилика на Балканском Полуострву, учесник у Херцеговачком Устанку, провевши време наших ратова у близини ратишта или и у штабу наших армија, написао је досад најбољу и најпотпунију историју нашег ратовања са Турцима и Бугарима. (Die Serben im Balkankrieg 1912-1913 und im Kriege gegen die Bulgaren. 8⁰, 150 Seiten, Stuttgart, Frankh'sche Verlagshandlug. M. 3·20).

Књига Г. Кучбаха је једна од оних студија које свему дају праву вредност. У њој нема тежње да се пише лепо, топло, егзалтовано, да се прави стил; све је писано мирно као што се излажу историјске истине, и све је чињеница, податак, доказ. Отуда дело Г. Кучбаха даје утисак рада, каквим су испуњене оне историје које не знају за други смер до за тачност и верност. Али је управо то и најпријатније, што се из таквог дела похвала сама уздиже и што писац такве књиге указује, у предговору, на врлине једног народа који је поред петвековног сужанства сачувао народност, језик, веру и обичаје, и наглашује неправду коју европски народи чине Србима кад их не дочекују с поверењем и прече им пут.

Г. Кучбах изазива својом историјом све значајне тренутке у нашим ратовима. Он износи појединост или цео догађај; осврће се на политички, финансијски, стратегијски, расни и етнографски момент; наглашава најпримитивније и најсложеније узроке; не заборавља везу климата и времена са напредовањем трупа; картама, сликама и скицама тумачи своје написане редове — све то је од живог утиска и од јасног, прегледног представљања.

Ако иједна друга књига, ова књига, чија сложена концепција предмета и јасно излагање изазива поштовање, треба да се свакако преведе. Е. Н.

Преводи из Шопенхауера. — До пред крај деведесетих година прошлог века био је Артур Шопенхауер код нас готово непознат. Тек са почетком данашњице упознају се и наши читаоци са „тајанственим створењем из Франкфурта на Мајни“. Нарочито се преводи из његовог последњег, најпопуларнијег дела из „Парерга и Паралипомена“ („Parerga und Paralipomena, kleine philosophische Schriften“).

У последње време интерес за поједине писце омиљене

у нашој прошлости обнавља се: тако је са многим руским романсијерима, тако и са Шопенхауером.

У Сарајеву је изишао у преводу Г. П. Д. Вукића део „О части“ (Издање И. Ђурђевића, 8°. 50, 0·60). Шопенхауер истиче три врсте части: грађанску, службену и сексуалну част, и задржава се дуже и на „point d'honneur“, на средњевековној витешкој части, против чије извештачености живо устаје, позивајући филозофију да изменом идеја уништи њену последицу, двобој, који насиљем а не разлогом брани част.

У издавању београдске књижаре Г. С. Цвијановића изишле су две свеске превода, једна из поменутог дела: „О женама“ (изишла су два издања), друга, из „Света као воља и представа“, „Метафизика полне љубави“. Обе су у преводу Г. М. Вујаклије.

Теорија Артура Шопенхауера о жени и о љубави позната је и код нас. „Филозоф столећа“ је жену сматрао детињастим, лакомисленим, кратковидим, створењем, које има ум тачно одмерен, оскудан; он је жене називао „родом ниског раста, уских плећа, широких кукова и кратких ногу“. Како да се не чита таква књига! Читалац воли свирепа и одсечна тврђења. Отуда ће свакако убрзо доћи и друго издање „Метафизике полне љубави“. И у њему је теорија која најсвирепије решава питање о љубави и баца на њ најимпресивније црнило безилузије. Сва љубав је, по Шопенхауеру, ван оних који су у њој; она је условљена само вољом природе која хоће одржање врсте, и ми смо најобичнија средства те воље.

У једној белешци се не може тумачити или оспоравати читав филозофски систем, али се може истаћи корисност упознавања са њиме. У доба кад се код нас још увек *мислити* сматра за нерентабилан посао, ове књижице — ма колико да су врло рђави преводи — добродошле су, јер покрећу и натерују на размишљање. А.

Елен Кеј у српском преводу. — Једна од најпознатијих теоретичарки данашње популарне шведске социологије, Елен Кеј, коју су врло много преводили на све европске језике, није била досад код нас превођена. Први пут сад излази на српском једно њезино дело. Г. Милорад Антоновић превео је њену мисионарску књижицу „Млади Нараштај“ [8°, 117: 1·50 динара].

Као и у другим својим списима, Елен Кеј, проучава у „Младом нараштају“ промену која се за неколико последњих деценија јавила у човечанском менталитету и у друштвеној заједници, и тражи, као и низ северних писаца, критичара, социолога и моралиста, организацију друштва и лично делање сходно том процесу људске свести.

Кеј је једна од великих и фанатичних поборница сло-

боде и њене књиге, „Љубав и Етика“ на пример, писане су одушевљено, убедљиво и топло, те су имале судбину књига чије нове, друкче мисли су се гутале и које су изазивале бурна интересовања о себи у свакој страној књижевности. Нарочито су их млади и демократи лепо дочекивали, ширили их, и преувеличавали њихов значај. Међутим, највећа вредност њеног дела јесте у срећном помирењу савременог развића и традиционалног схватања. Она је, по једној срећној фигури, проповедала слободу, али слободу која има стеге — не онакве као што су гвоздене стеге које спречавају да се старо дрво не распадне, него онакве каква је лика која везује младо дрво.

И „Млади Нараштај“ има ту врлину. Елен Кеј указује младима да су у једној од чаробних епоха пролећа, у доба прелома, и да ће лутати и наилазити на разочарења, али да не смеју уступати испред њих. Нека раде што више на личној култури ; друштвена делатност сад, обрнуто оном што је било раније, заузима више места него индивидуално израђивање, а ово последње је важније и за јединку и за заједницу. Више самоће, мање површне заједнице, ако се неће да се после извесног времена осети унутрашња празнина. У том тежењу за све већом вредношћу живота, нарочито сањати о миру И Елен Кеј, као и Анатол Франс, сматра утописте за оне који су створили данашње друштво и који ће створити лепшу заједницу. Омладина треба да у своје пријемчиве душе унесе сан и мисао о миру. Ми их нећемо остварити, али ћемо победити преко оних који још нису рођени, као што су мртви победили преко нас. Нове мајке могу највише учинити да се тежи миру, који значи културни рад и подизање класа са последњих духовних степеница.

Млади нараштаји неће изгубити читањем ове књижице која подиже, саветује и одушевљава. А. А.

Српско-хрватски разговори. — У познатој Гешеновој збирци изишле су до сада дне ручне књиге за учење српскохрватскога језика: „Serbokroatisahe Grammatik“ и „Serbokroatisches Lesebuch mit Glossar“. Писац обе књиге је Г. Др. Владимир Ћоровић. Од истога писца изишла је сада, у истој збирци практична књига српско-хрватских и немачких разговора „Serbokroatisch-deutsches Gesprächsbuch“. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXXI, број 11 и 12. — 1 и 16 децембар 1913.

ПОД ЈЕДНИМ ШЉЕМЕНОМ.

(Крај.)

III

Све је било мртво у оној кући гдје су прије одзвањали смијех и вика. Жене су ћутке обављале кућне послове, људи ћутке одлазили на радњу; а у вечер, за столом свак гледао преда се и ко на силу изговарао оно мало што је било од пријеке потребе, толико да се староме не замјере. Од неко доба Нака није ни чекала на вечеру. већ би легла прије. Од оне румене, јаке жене остала је била само сјена. Само што су јој се очи сјале неким чудним сјајем, од којега као да је изгарала. Она је хтела да пред сваким крије своју жалост. Него баш зато као да су је други то више тражили да је муче, жељни да продру у ону тајну што је била узбунила све у кући.

Два старија брата нијесу ни ријечи измијењивали са Саком, а он се туђио од свакога, па и од самог оца. У вечер би чекао да свак легне, а у јутро је први устајао. И њему се, на сувом, изблеђјелом лицу видио да му је мучно.

Све је то најтеже поднашао стари Лазо. Она црна слутња што га је тресла прије свадбе, као да га је погодила. Догодило се најгоре чему се могао да нада. Само кад би при томе остало! И та неизвјесност га је још већма морила, него

да је знао да ће му кућа пропасти у црну земљу. Осјећао је да се надвио црн облак над његовом кућом и пријети.

И тражећи узалуд узрок свему злу, устављао се на мисли која га је једино могла да распути: је ли томе чуду крива Нака?... Да... зашто у њу свак тако чудно гледа, зашто се она клони свакога, преза, не приступа никоме, ни њему, староме; да није одиста крива? Та мисао му се наметала као ослобођење од оне црне језиве слутње. Него би му у таке часе ницала пред очи миловидна, послушна, плаха Нака, и он је себе кињио што је и за час ишта могао да посумња о њој.

Не, не она није крива! Ма да ко је тад крив? Зашто се је све наопако окренуло?

Он није знао да одговори, или боље, било му је тешко. На саму помисао су га пролазили хладни трнци. Његова слутња није била ни зашта. Тако је морало бити, баш као и на њиви. У једроме, здравоме житу никнуо је коров и жито, ето, да изгине. Било је свима превише добро и то није могло да потраје. Нека тајна, зла сила хоће да му се освети што је за толико година био срећан.

Него највише га је жалостило што нико у кући није хтио да се одупре тој сили. Напротив, као да је свак пристао да јој помогне и да ускори пропаст. Сви су, сви у кући криви томе, највише два старија сина. Сад је видио добро у њиховим срцима: гори су него што је његово меко, очево срце и могло да наслути. Сваки се од њих мислио само о себи и ни бриге их за брата. Не воле они њега, чак мрзе га, и како би радо дочекали да му се зло деси, јер знају да би то њега, старога, убило, а то би најрадије дочекали.

Видио је и чуо. Паде ријеч, смијех, поглед, само да још више оцрне Наку пред њим, а у очима најстаријег сина прочитао је нечисту, грабежљиву жељу јастреба за голубом. Чуо је у његовим шкрипим, муцаним ријечима паклену, гадну страст. Разумио је напокон да је у свима жеља да им се он, кукаван старац, макне с пута, јер то се свима изгледало као ослобођење.

IV

И Деса је примијетила како се њезином човјеку отимају очи за Наком, и омрзе још више на њу, па је презала не ће

ли их затећи. Пазила је кад ће Нака на воду или за благом, и остављала кућни посао да се устопице краде за њом. Тако је једном затече с оним момком. Како је била подалеко није могла да чује њиховог разговора, али је видила да Нака плаче, јер је отирала очи рукавом од кошуље, док је момак оборио очи и копао ногом земљу, у неприлици. То је још више увјери да је било истина што је нагађала, па отрча кући да рече Стоји.

Нака се била изјадала, и кад је све казала, би јој лакше, но кад је онај момак стаде наговарати да одбјегне мужа она заклима главом:

— Не могу, не... него ти немој више долазити. Мени како буде, а ти... само да знаш да сам праведна — и к'о Бог!

Замоли га напосљетку да не рече ништа њезином да се не би чудо излегло.

Ако је презала Деса, није мировао Јован. Прохтје му се младе жене и помисли да му неће бити тешко, кад је већ пошла низ стрмо. Гледао је не би ли се нашао с њоме гдје на само, и како је знао да га жена уходи, ишао би странпутицама да је не сретне. Тако је било и оног дана. И он је видио Наку гдје се разговара с оним момком, и и кад види да му је жена пошла правцем куће, и како се момак опростио с Наком, он удвоји кораке да је стигне. Кад га Нака види, претрну, јер је разумјела да ју је видио, па од забуне и стида остаде као прикована. А њему удари пламен у лице јер га она њезина забуна, оно бледило на лицу још више раздражи. Из очију му сијеваше дивљи сјај нечисте жеље и муцавим, промуклим гласом рече:

— О Нако... а шта ти ту?

Његов глас одјекну у њеном преплашеном срцу као змијино сиктање, и она се трже. Јован јој није никада до тада био рекао добре ријечи, и њој пуче пред очима што је од ње хтио. Скупи слабе силе, подиже заплакане очи и обори их одмах, јер се преплаши од његовог онакаженог, животињског лица, па тихим, мирним гласом рече:

— Јоване, остави се мене, тако ти жалости; жалосна и кукава ли сам!

Он се чудно насмија и припрети јој да ће је исећи, но у њој тад узавре крв. Љутња и јад је учинише смјелом и она се маши ножа коричаша што је носила привезана за тка-

ницу, па викне, одступив два три корака: — Не дирај ме, јер ће се приповиједат'!

Он уступи, проблиједи мало, развуче велика уста на животињски осмјех, па промуца.

— Добро... добро; с другим хоћеш, а са мном нећеш! — и оде полагно, освр́ћући се.

Сад јој је њој све било чисто. И погледе озбиљне и питајуће млађег шуре, и Десине пуне мржње разумјеваше сада. Ни Стоја, добра Стоја није била више с њоме као прије. Ах, и то је сад разумијевала, повјеровало је и Стоја!

V

Што се више примицало вријеме кад ће се Нака опростити бремена, све то више је Сако био мрк.

Једне ноћи, док је спавала, навали је тући шакама, а кад му она само рече:

— Убићеш своје дијете, онда побијесни, те она утече у кокошињак.

Отада није ни лијегала у кревет, већ спавала у кокошињаку. Свак је то брижно крио од старога Лазе да не буде веће бруке, а за Наку није никоме било стало, осим Стоји. Не, она није могла да гледа како се јадница мучи и једне је вечери устави:

— Нако, убићеш се тако!

Нака погледа у њу као у своје спасење и чекаше из њених уста једну само ријеч; за друго није марила. Стоја разумје, али не рече ништа већ обори главу, а тад се Нака стаде трести:

— И ти... и ти — јецала је, и на све Стојине молбе не хтједе доћи у ватрену кућу.

Сако ко да више није марио ни за Наку ни за кућу. Запустио посвема рад. Ишао је у варош, а у вечер, кад би се вратио, у једног комшије распикуће засјео би, па с њиме пио и играо се карата са друга два позната сеоска неваљалца. Само кад би затекао Наку у авлији или у кући, стао би је тући, и како се она није бранила нити од њега бјежала, не би свршио док не би допала Стоја и истргла је из његових руку. Једног пута извуче је једва живу испод његових ногу. Крв јој је ишла на уста, а образи позеленили. Тад се Стоја стиче од своје жалости и викне:

— Убићеш је тако!

— То и хоћу! — мрдну он, послије другог премишљања.

— Ма зашто је мориш, зашто? — рече Стоја кроз плач. што јој бјеше навалио иа дна срца.

— А ти, зашто је браниш? — окоси се он, и погледа мрко. Она није знала да нађе одговора и остане спуштених руку, пригнув главу пред њим као грешница, а он, да га није уставила, био би убио Наку на мртво, па од љутње изгреба сам себи прса.

Те вечери није дошао на вечеру ни на спавање, а Стоја је цијелу ноћ бдјела уз Наку у кокошињаку и додавала јој воде, да јој устави кашаљ и крв што јој је ишла на уста.

VI

Стари Лазо дознао је све. Забољело га је љуто, али га је највише забринуло што се, уза сва наговјештања, обистинило ипак најгоре. Пекло га је што се говорило са сваке стране и њему се на силу наметало, но што је његово срце одбијало са свим снагама: не, није била истина. Нака је била чиста као онај препадани, непогажени снијег на планини. И кад би налакћен на перду од огњишта, сам премишљао о томе, долазило му је да полуди. Али, ако није крива, зашто се не брани; зашто не виче то свакоме, па и Саки, у очи; зашто ћути! Можда не може, или неће!

Али баш зато што није знала или није хтјела, баш зато се на њу љутио! Што је дошла у моју кућу? — јадиковао је очајно и чупао сиједе, ријетке власи. — Крива је што пушта да се њезино, Сакино и моје име потеже по блату, да је муж убија, шура напастује. Но тада би му дошло пред очи оно изморено, скоро девојачко Накино тијело, упала зеленкаста лица са грозничавим, заплаканим очима, и тад га је нешто тако љуто за срце уједало да су му сузе саме на очи навирале.

— О, ово ће мене у гроб свалити, ово ће ми кућу из темеља оборити. — То га је највећма болило. Обезумише његови синови. Ту је сва несрећа; и срце му се кидало од јада што су сами себи јаму копали. Најжалије му је било Саке. Мора да га силно пече, кад и од њега бјежи.

Глухи, нијеми бол га је притиснуо. Није марио више ни да вечера с дјецом. Није могао да у њих гледа, јер им је на

лицима читао све гадне жеље, које су узалуд настојали да пред њим сакрију. Стоја му је доносила ручак на таван, гдје је дуга јутра и поподневи сједио сам, размишљајући.

Често се сам са собом разговарао и смијао као луда... То је било особито кад се сјећаше како је био силан и поносан што му све село завиди. О, што неби дао да није имао дјеце, да је био сушта потреба, бескућник!

У топлије дане би сјео под једним крошњатим храстом, пред кућом и тамо му је Стоја носила ручак. Он јој се био привикао. Видио је да није зла, као Деса, и разумио је да је и њој жао Наке, њега, Сака и свијех... По кад би се пропитао: — А како она несрећница? — Стоја је обично одговарала уздахом, по гдјекад би рекла и коју самилосну ријеч: „а ено је мало жива — или — нема од ње већ кости и кожа“. Стари би тад отрао сузу што му се омицаше низ наровано, исушено лице, скоро љут што га је Стоја задесила да је болећива срца.

То га је још више мучило, но ипак је имао неке горке насладе у мучењу само себе, кад није знао да нађе другог излаза оној тјескоби, оном јаду без узвика.

Једног дана, кад му донесе по обичају ручак, Стоја, умјесто да пође, стаде за њим мотајући у рукама нешто везива. Он наслути да се је нешто особито догодило.

— Што би, Стојо? — упита, а дрхтао му је глас.

Стоја порумени.

— Ма шта?

—Ноћас је родила... мушко!

Стари остаде с кашиком у руци, отворених уста.

Стоја настави: — У кокошињаку... к'о живинче, прости Боже! Чула сам је стењат', па сам дотрчала и подигла дијете и дала га комшиници која има своје од силе... А њу сам опремила у свој кревет.

— А Сако, Стојо, шта је Саком?

— Не зна још!

— Да сазнаде, Стојо, чувај је.. Бог с нами! Могло би бити зла!

— Чувам је, — рече тихим гласом Стоја и расплака се, клече пред њим, а он положи суву, коштуњаву руку, што је

дрхтала, на њезину главу и тронутим гласом изусти: — Бог ти платио!

VII

Кад Сако чује да му је жена родила, побјесне. Тражио је њу, дијете, вичући да ће њу заклати, а дијете удавити. Стоја је била сакрила и Наку у комшинице, премда се ова отимала и говорила: — Пусти, Стојо, нек' ме убије, кад су и онако мени избројени дани!

Него мало потраја Саково бјеснило. Његов поглед се укочи. уста онијемише. Само је био блијед као воштаница. Час би, сјев код ватре, турио главу у руке, час устајао и ходао гори доли по авлији. И Јован и Стеван бјеху мрки и забринути. Пекла их је савјест, јер и они почеше сумњати о Накиној кривици. Било се догодило нешто чему се они нијесу ни из далека надали.

Напокон им би жао Саке. Та био им је рођени брат. Јован хтједе да га ободри, разведри и ослови га, но Сако га погледа на начин да га га је прошла воља сваког тјешења.

Сако је почео све по мање да долази кући. Изјутра би обишао поља а у вечер бивао код комшије, и играо и пио, највише пио да заборави.

Нака, чим је Стоја позове кући, не хтједе никако да легне у кревет, већ се завуче у кокошињик. Она није на друго мислила но на дијете. Хтела је да га доји, али није имала млијека. Од дана у дан је гинула. Јабучице јој се извијаху на сухом, зеленкастом лицу и мало румениле. Очи су догоревале. Слутила је да јој се примиче крај. Једне ноћи пробуди је сух кашаљ, крв јој навали на уста и тад разумје да је дошао час да се опрости више онога живота, оних мука. За час јој би тешко. Зашто да тако млада умре, кад се могла науживати миловања!

Тешке је сузе пропануше. Сад јој је било жао што је ћутала и подношала мирно мужевљеве ударце, Десино ругање и Јованово вријеђање. Зашто је то све поднијела? Је ли зато да умре као живинче у кокошињаку, зато да јој успомена остане срамотна код људи? О, да јој је сад рећи сваком, прво Саки, да је она поштена, а они наопаки! Него, кад мало помисли, би јој свеједно. Што је марила што ће ко по њезиној смрти мислити, кад није марила за живота!

Него се тада сјети дјетета што је родила у сузама и смртним мукама, и тад се у њој све узбуни.

Неће да умре тако, не! Њезина успомена имала је да буде света њезином сину, па и Саки. Кости би јој се у гробу превртале, кад би је они имали да спомињу по грдилу. Све, све хтјела је да рече, прије но ће за навијек да онијеми. Хтједе да устане, али није имала снаге. А морала је, морала да проговори. Погледа правцем ватрене куће. Врата су била притворена и ватра је горила. Битће Стоја, помисли, чека на Саку. А он сједи код комшије и утапа у вино жалост, коју је сам створио. Хтјела је да рече Стоји све... ићи ће к њој... она ће јој повјеровати.

Четвороношке се стаде вући по земљи, влажној од вечерње росе, и дође до врата и руком их маче. Него је у то сподаде несвјестица. Крикну слабо и клону.

Стоја је сједела код ватре, у тешким мислима. Она је сваке вечери чекала тако Саку, од страха да не би што извршио на Наки. Кад зачу крик и да је нешто шушнуло, скочи са троноге сједалице, повири на врата, и видје.

— Ти... ти, о Господе, Нако... да није мртва!

Попаде је под пазуха и унесе у кућу, па положи крај ватре. Дохвати дрвену здјелу с водом и мало квасине, па је стаде прскати по лицу. Нака отвори очи, погледа и кад видје Стоју над собом, бризну у плач. У грудима је стаде ропац, а у грлу ју је давио сух кашаљ. Стоја јој принесе здјелу к устима. Нака гутну, и мало се примири. Придигну се и слабим гласом, на прекиде, гледајући упорно помућеним очима у Стоју, муцаше...

— Стојо... тако ми мајчиног млијека... кунем ти се... оно је његово дијете... његово... Стојо... Сто...

Кашаљ навали, крв удари на уста, глава, клону.

— Нако... Нако... мртва је!

Стоја полети као избезумјела напоље. Плачући, ламајући рукама, дотрча комшијиној кући. Отвори врата, уђе у ватрену кућу гдје је Сако, пијан, играо са три друга. Дохвати га за руку, клону на колена и кроз плач повика:

— Сако, за име божје, дођи! Ено... мртва је... а праведна. Среће ми, младости ми... чујеш ли, Сако!

Он је погледа у чуду. Пређе руком преко чела.

— Ма шта велиш?

— Велиш погинула... Убио си је... Убили смо је!

Тад се у њему зби нешто чудно. Скочи се, док су га другови гледали запрепашћени, издигне Стоју, стисне је за мишицу да је вриснула од бола.

— Велиш: праведна... а?

— К'о Бог!

— Велиш... мртва?

— Крај ватре... куку! — Није могла даље, јер се давила у сузама.

Он је отури, полети на врата, као вјетар долети кућним вратима, повири, видје. Врисну. Сагну се, прими у руке ону малу, милу главу и остане онако непомично.

— Стојо, је ли... праведна, велиш!

— Младости ми... среће ми! јецала је Стоја.

Тад заплака и он, што није никада.

— А ја је ето убих... убио ме Бог!...

Задар.

Рикард Николић.

ПОШТА ЈЕДНОГ ПЕСНИКА.

Мој драги пријатељ дочекао ме је са обичном усрдношћу и посади ме крај свога великог стола за рад, пуног књига и листова, растурених као и његова коса. Али се некако јетко трже, кад га запитах на шта је мислио у тренутку кад сам ушао. Па ми мало зловољно рече:

— Мислио сам како ћу написати једну малу расправицу о „Галатеју писања". Је ли ти ипак пало на памет да би така књига била врло корисна? Погледај ову дописну карту што сам је добио од једног непознатог. Испунио је сав празан простор, па је преко редова написао друге редове, затим још четири реда која се укрштавају са оним попречним, и тако начинио збрку речи, да би човеку требало пола дана да их дешифрује!

Затим извади испод новина једно писмо, и настави:

— А погледај овог другог разбојника, који ми пише читаве четири стране као да је кокош чепркала, на којим се више не види бело од хартије. И један и други траже од мене услугу!

Може ли се замислити дрскију безобразност? И оваква ти је безобразност сад у моди, јер га чине свакодневно и особе које се сматрају за добро васпитане. Мораш признати да човек треба да има образ као орахово дрво, па захтевати да ја са овим њиховим шкрабањима имам оно свето стрпљење које они нису имали да пишу читко. Заиста, мислим да су хиљаде људи покварили вид варварским рукописом својих ближњих. Не можеш замислити како ме љуте.

И, узев писмо и карту, поцепа их на комадиће и баци у корпу.

— Одобрено, — рекох ја.

Он ме погледа, па ће ми рећи смешећи се:

— Ниси искрен. Ти си анђео стрпљења. Ја знам да ти читаш и писма која се не могу прочитати.

— Није истина, — одвратих; али кад би и била... моје је занимање сасвим различито од твога. Што се тиче књижевнога гласа, ја сам прост племић, а ти си кнез. Ја немам иста права као ти, па па се служим корпом. Оно што је код тебе дело оправданога нестрпљења, код мене би било дело гордости, којој нема извињења.

Прекинуо ме је; али му ја не дадох да дође до речи.

— Уштеди одговор, јер га нагађам. Ти знаш да ти се ја дивим, али ти не ласкам. Ја знам да те је твоја слава као писца романа који прозире у срца и лирског песника утешитеља уцвељених, начинила епистоларним нишаном модерне Италије, на који се највише пуца. А знам, по своме слабом искуству, да је и киша поштанске прозе, која пада на писце, мешавина од цвећа, прашине, бисера и мува. Ти имаш више него ико права да се браниш од мува и прашине, јер више него ико други заслужујеш бисер и цвеће. Али немаш права да се љутиш, јер, најзад, од поште мораш имати више задовољства него досаде. Па, кажи ми право: зар ниси научио познавати свет, онако како га познајеш, чак и по писмима која су ти досађивала? Зар те нису занимала и многа она која нису заслуживала одговора? Ја ти завидим на том благу од „људских докумената“, који мора да су ти послана у „коверту“ са све четири стране ветра.

— Ах, ако ми говориш о људским документима! — повика мој пријатељ, разведривши се одједном. — Да, имам несрављиву збирку. Ето: баш јуче, један ми је стигао са крај-

њег југа Италије: четири стране од једног младића, који очајава што је изненадно спрам њега охладнила нека госпођица којој се удвара, па моли мене — „мајстора у вештини дирања срдаца“ — да му пошљем концепт писма које ће му повратити љубав оног анђела „који је сад већ потребан његовом животу“.

— Joli métier, — приметих.

— И завршава са речима: — „Али учините брзо“. И разуме се: за оне године! Али такве врсте имао сам их још лепших. Писмо од једног старог господина, који ме моли да пишем — „као што ја знам написати“ — једном поручнику, и да га натерам да одржи обећање дато једној његовој сестричини коју је онај залудио. па оставио; разуме се, да му пишем под својим именом. Можеш ли замислити какво би лице начинио неверни поручник кад би примио моје писмо? А да ти кажем да су ми писали неки сељаци, молећи ме да једним писмом приволим неког непознатог поседника да им врати неки повећи дуг; да сам примио писама — која су опремљена на пошту са стотину обзира и опасности — од робијаша, који ме моле да напишем молбеницу краљу да их помилује; писама из луднице, и у једном од њих ставља ми се на душу да препоручим неким посланицима један баснословни пројекат реформе порезе, и да их натерам. да тај пројекат натуре Влади „под претњом“ — сећам се фразе јер је неисплатива — „неумитног опструизма“? — Потражи у машти и чудновата писма: биће тешко да ћеш наћи неку врсту чији образац ја нисам примио. Али по неку врсту не би могао замислити. На пример: да има грађана, који, сматрајући да сам ја неки књижар, траже ми „каталог мога стоваришта“ и „рабат“ који ћу им учинити за неке књиге; да неки препродавци књига, нашавши да у једном мојем делу недостаје један лист, пишу ми карту и траже га, препоручујући ми да се мало боље бринем о прошивању својих дела... Не може човек замислити за колико је још света, писац, издавач, склапач, прошивач, разашиљач једна иста ствар. А би ли веровао да ме неке мајке, не оне из народа, него из имућнијег грађанства, и то баш из вароши у којој живим, питају писмом колико би тражио да им, скраћеним методом, спремим ћерке за пријемни испит за учитељску школу? А почуј још и ову, од прошле недеље: удовица неког сеоског апотекара.

која ме моли да држим јавно предавање, за плату, „са слободним избором теме“, да би могла подићи „скроман споменик“ своме мужу.

— Ово последње, — рекох му, — чини ми се најјаче. Али је била добит што си имао слободан избор тема; могао си држати предавање о фармацеутици. Продужи, молим те, ово ме бескрајно занима. Бићеш примио писама о књижевној „поруџбини“. Испабирчи на том пољу, док ти ја попуним једну цигарету.

— Писама о књижевној „поруџбини“? Та у томе је богата жетва. Чувам их у засебним корицама, да се освежим у тужним часовима. Већином су то писма у којим ме моле да им напишем песме за свадбу или за имендан. Једно сам примио пре неколико дана, у којем ми се, да би ми покренули надахнуће, даје опис невестин: раст осредњи, коса плава али нагиње на смеђу, али чисто плаве..., а има и post scriptum, у којем се каже: „Свакако пре прве среде, препоручујем вам“. — Један други, није одавно, послао ми је сасвим готову песму у почаст неком свом стрицу ког су именовали кавaљером, и пише ми: — додајте, одузмите, избришите, преиначите, по својој вољи, још сад одобравам, сваку ствар“. — Не може човек бити ширих рукава. По неко тако писмо даје ми на знање да мој труд неће бити без награде. Разумеш? Могао бих лепо с времена на време зарадити свој петодинарац. А да ти и не говорим о посмртним натписима, о диалозима за школске свечаности, о здравицама на банкетима. А не говорим ти ни о бујици рукописа да прочитам, сваке врсте и сваке мере, почев од мале збирке сонета, па до друштвеног романа од пет стотина страна, о трубама и сноповима хартије да ти памет стане, пропраћеним писмима невероватним. Пре неколико година, примио сам једну огромну свеску од гувернанте неког банкара, која ми је у спроводном писму говорила: — „Досадило ми је служити: осећам да сам рођена за друго; решила сам се да се одам на књижевност“. И тражила је од мене да јој прочитам њен рад, да јој нађем издавача, да напишем предговор, да држим прву коректуру и да препоручим новинама. Пресвети Боже милостиви! И да знаш каквих ми је безобразности написала та јетка „Коломбина“ што сам јој одговорио да то не могу „узети на себе“. Али молиоци за предговор нарочито су фамилија

у којој се налази најзанимљивијих типова. Навешћу ти само један, који ми је тражио предговор за једну његову комедију. Ти знаш да у мојим списатељским грудима има неизлечива драмска рана. Учтиво сам му одговорио, у тренутку излива срца, да се не разумем у позоришту, да сам у целом свом животу једном био толико дрзак да покушам, и да сам учинио будалаштину и доживео незаборавав фиаско, који ће ми бити прави стид и грижа савести док год уживим, и да се због тога, пошто сам за навек изгубио право да судим о туђим комедијама, и да прочитавши дело, изјављујем му само своја честитања. Дакле, после три месеца, примам штампану комедију, са својим писмом штампаним онако како је, са „дрскошћу“, са „будалаштином“ „срамотом“ и „грижом савести“. Дозволићеш да би овакав ударац заслужио метак из пушке...

Кад чух ово не могах се задржати а да не прснем у смех; видећи пријатеља да се љути, да бих га умирио, пожурих се да му кажем, да се тако нешто и мени догодило. Али он беше већ у другом реду мисли. Па ће ми рећи мирно:

— Али, што је најсмешније, у неким писмима је чудновато пишчево непознавање личности којој се обраћа, и коју такође зове *славним*, као да је то неки *славни* у књижевност арапској или персијској. Добијам писма пуна хвале, али адресована са неким крсним именом које није моје, па и са породичним именом нагрђеним. Знаш да има један народни сенатор мој имењак, неки богат поседник с југа, противник мојих политичких идеја, које сам и ја јасно изложио у својим публикацијама. Дакле, многи ме држе за тог другог, те почињу писма са: „Угледни господине Сенаторе“ —, и хвале ми чак и политичке принципе мога имењака и оштре опомене које он чини демократском министарству. Није ми било још четрдесет година, а многи су држали да сам већ једном ногом у гробу, па су ми писали фраза као ове — „жао ми је што досађујем вашој поштованој старости... Са свим поштовањем спрам ваше часне седине...“ — А кад су то биле госпође, признајем ти, било ми је криво. Један безобразник пре месец дана назва ме је: — „часна старино“ — и тражи од мене услугу! А они што ми пишу исказујући ми своје заносно дивљење због романа... који није мој! Али ни по јада: ови су *bona fide*. Они који ми чине да пуцам од јела, то су оне претворне наивчине, који, само да им пошљем

књигу која се свуд налази, пишу ми: — Коме бих се могао обратити да добијем то и то ваше дело? Залуду сам га тражио по свима књижарницама... — Сироти! Кажу чак и да им је непознато име издавача. Најлепше је да по некад не знају и натпис дела, па ме питају, наговештујући садржину. По некад паднем у искушење да им одговорим да сам и сам заборавио. И забележи, да се по начину писања ових књижевних просјака, који овако детињски лажу, скоро увек види да су имућан свет. Веруј ми, њиховим меденим писмима претпостављам писма од простака и безобразника.

— Зар примаш и така? ти који

сипаш учтивости тако широку реку?

— Да. Али не изопачавај Дантеа говорећи лажи. Примам. Али разумејмо се. Ко пише така писма зове их просто *отвореним*. И у ствари многа јесу отворена. Ах, то су дивни типови! Занимљиви људи, који ми напишу читаве четири стране да ми докажу да сам употребио тај и тај израз који није талијански, или ми хвале неко дело, а другом веле: — „Са овим, дозволите ми да будем отворен, нисам могао дотерати ни до половине“ — па ми крвнички искасапе и оно мало што су прочитали; а други, тражећи ми мишљење о неком њиховом раду, започињу писмо говорећи: „Надам се да ви нисте горд егоист као што су неки други писци, који одговарају простачким ћутањем онима...“ — ; и све таки слатки почетци. Па има их који ме простачки изгрде што се још нисам дотакнуо тог и тог питања или одбранио тај и тај спор, који су сасвим туђи мојим студијама и сасвим далеко од поља моје вештине. Примио сам писама од „заштитника животиња“ са речима: „Дозволите да вам се каже да је срамота што ви нисте никад написали ни речи...“ — Ипак, и између писама у којим ме опомињу и прекоревају примам доброћудних и учтивих; то морам казати у част свога ближњег. Примио сам их неколико, и добијам их сваки час, од попова, који ми предбацују за неке слободније изразе, или опомињу разлажући ми и држећи ми проповед да се вратим у крило Цркве; на нека сам така писма, добра и усрдна, која су ме потресла, и одговорио. Има један сеоски поп, који од пре дваестак година с времена на време учини покушај, увек са истом благошћу и неуморном надом. Хоћеш

ли ми веровати да сам га заволео? И вероваћеш ми такође да ми је чисто жао што немам кад да му одговорим, да се извиним, да му објасним, да поправим погрешна мишљења и рђаве предрасуде. Али има света који мисли да ја немам никаква посла: чудновати типови који воле ребусе и законетке „на скокове", па не знајући како ће да утуку време, предлажу ми да с њима удесим повремено дописивање, „да мењамо наше мисли", и започну са уводом од осам страна биографских исповести, да заврше са: „Дописујмо се, господине, *често* и *на дуго*, и са свом искреношћу". — Кад добијеш овако писмо једнога дана, кад си претрпан пословима, кад те боли глава и кад си мртав уморан, онда је то једно уживање

Које разумети не може онај који га не искуси.

Видиш да сам и ја читао Дантеа. Тад га запитах о једној нарочитој врсти писама, из којих сам мислио да је већином поцрпао оно живо и обилно милосрђе спрам људске беде, које струји у већем делу његових лирских песама. Његов одговор беше какав сам предвиђао. Истина је да је за многе несрећнике који се налазе у страшном тренутку живота, и који су узалуд тражили помоћи око себе, њихов омиљени писац, па био он и непознат и врло далеко, за њих последња нада, последња котва спаса, ка којој пружају руке. Да; примио је и он писама од невољника, који или га мољаху за неколико хиљада динара да попуне празнину у каси при очекиваном и неминовном прегледу, што би била њихова срамота и пропаст. Добио је писама пуних молбе и преклињања од сиротих матера које траже новаца да плате школску таксу за сина, без које, после толикогодишњих жртава, мораће да напусти школовање и отићи на занат. Примио је писма очајничких од младића, који му изјављиваху своју очајничку решеност да ће се убити, ако им не пошље неку стоту, која ће их спасти од глади за оно време док не нађу какву службу, ма какав посао, ма и најнижи и најтегобнији. — Сећање на нека таква писма — рече ми — за мене је утеха, јер је везано са једним добрим делом; сећање на нека друга побуђује ми грижу свирепог егоизма; са успоменом на нека оживљава се у мени мучна сумња, немирна неверица, која ме је обузела чим сам их почео читати: да нису можда оно што

ми је искуство показало, то јест да су: веште преваре, речите лажи боспоспличара, покварених људи без достојанства, препредењака којим је занат писмена прошња. И у тој сумњи која ме стаје већег умног напрезања него икоји уметнички рад; напрезања да у писмима, наоштривши све своје аналитичке способности, пронађем израз, реч извештачену, која издаје претворну муку спокојне душе, да разликујем у извештаченостима форме, оне које су последица рђавог укуса и оскудне образованости, а не поуздан знак недостојања искрености, од оних које су мâне речитости вештачке а не осећане; па кад се тако напрегнем а не постигнем да се зауставим на једној идеји, моје радно јутро је изгубљено, не успевам више да заједно саставим два појма, утвара непознатог молиоца стоји ми чосовима онде крај стола, и понавља: — Веруј ми, не варам те, помози ми — или ме гледа са саркастичким смехом, као да вели: — Ево *човека од срца*, хипокрита без милосрђа као и сви други; док не бацим перо и побегнем од муке као неки преступник...

Да га наведем на веселији предмет рекох.

— Мислим — рекох му — да ти твоја „Дечја песмарица“ доноси многа дечја писма.

Пријатељ се сав засја у лице, и рече ми врло живо:

— Многа, и то су ми најдража; она су једини узрок да сам задовољан што сам написао ону књигу песама, са којом сам онако мало задовољан са уметничке стране, и ако је постигла толику срећу. Кад примим какво писмо са адресом писаном крупним и неједнаким словима, по којим познам ђачку руку, обрадујем се, и пре него што га прочитам. Многи су написали, разуме се, под диктандом тате или маме; али шта ћеш? мила су ми и та, јер помислим да је прва помисао да ми пише зачела у малишановој памети. А има их каја су тако наивно усрдна, пуна тако малих погрешака, са завршецима тако љупким и оригиналним, да уживам и прочитам их по двапут. Ова сва чувам. То су једина на која вазда одговарам. Примио сам писама која су ми натерала сузе на очи, писана кришом од деце злостављене у породици, која од мене траже утехе; примао сам их од деце која ме моле за моје мишљење о неком школском задатку, на који им је учитељица, по њиховом мишљењу, дала недовољну оцену; добијао сам писама од дечака затворених у домовима за по-

правку, који ми изјављују своје кајање и одлуку да ће бити добра и поштена. Многи прилепе на лист своју малу слику, изрезану око главе из какве фографије. Међу својим хартијама имам збирку главица ових малих непознатих пријатеља, које често загледам једну по једну. Па ми се догоде чудновати случаји. „Дечја песмарица“, као што већ знаш, од пре је двадесет година. Дакле понекад ми дође у походе какав брадати господин или елегантна госпођа, који пошто ми кажу своје име, које ми је сасвим ново, запитају ме смешећи се. — Зар ме се не сећате? Пре толико и толико година, кад сам био у основној школи, писао сам вам тако и тако писмо, на које сте ви одговорили... одговорили... — и поднесу ми пред очи неко моје пожутело писмо, које ме наједанпут подсети на негдашњег дечка или на девојчицу; а по неки би додао: — Ви сте ми послали пољубац; допуштате ли да вам га вратим? — Сад су ми она најслађе задовољство у мом животу.

Затим ми рече, метнув ми руку на раме: — И најслађа су и у твоме, знам за извесно.

— Не могу казати најслађа, — одговорих; — али су једина.

— Не, — одврати ми он. — Имаш зацело и оно што ти дају писма младића који са одушевљењем приступају животу и уметности, и који излију своју душу са првим писцем кога су случајно интимније упознали него друге, мислећи да је искрено дивљење у њега она неодољива њихова потреба да се диве и да воле. Како су ми мила она писма, и ако ја више не налазим никаква задовољства у поносу! Не, Боже мој; ја знам добро да ће зрелија памет оне младиће начинити много неприступачнијим, да ће они окренути на другог своје поштовање и своју симпатију, да ће се можда смејати својој данашњој наклоности, да ће мој рад строго критиковати, и да ће ме може бити заборавити. Али шта смета? Ја опет волим њихова писма. Волим их што у њима налазим наивна и лака одушевљења моје младости, исте изразе, исте речи, које сам онда писао писцима које сам био заволео, па се подмладим на топлоти њихова заноса. Стога скоро увек им одговарам са живахношћу песника њихових година и са осећањем очинске благости.

— Само младићима одговараш? запитах га. — Знам те, па ти не верујем.

— Не: одговарам свима онима за које мислим да су искрени. А није их мало, и ако су године и мене начиниле по мало скептичним. Има писама која не могу лагати, која су тако свеже и мирисно цвеће нежности, тако искрена и утешна откривења племенитости људског срца, тако јасни, тако гласни узвици љубави и доброте, да их ја опет прочитам, па би их и пољубио; и довољно је једно овако писмо, па да ме разведри за цео дан. Свима њима пишем. И одговарам на усрдна писма, која су писале просте руке и која исказују осећања симпатије простим речима; одговарам странцима који ми пишу на своме језику, дечјим стилом, нежне речи за моју отаџбину, говорећи ми да сматрају Италију као una nazione fratella и да су читали conmolto delitto[1] моје стихове; одговарам свима оним својим земљацима, из далеких крајева, који су усамљени, па ми пишу да је по нека моја песма стигла донде као ласта из отаџбине и донела им часак радости. Сви ови непознати су ми пријатељи са којима се чешће занимам и које призивам у неутешним часовима. Можда, као год што се они варају сматрајући мене бољим него што сам, варам се и ја судећи о њиховој души по изразу неког пролазног осећања доброте и усрдности. Али волим да се заносим, и у толико су ми драже ове илузије јер, остајући они за мене непознати, ја их не могу изгубити, и сачуваће увек изглед и дејство стварности у мојој дужи. Они су за мене невидљиво човечанство, чији чујем само глас ослабљен даљином, али који ме ипак одржава у доброме складу, у пркос свакодневним разочарењима са човечанством чија лица видим и осећам ударце. Сваког јутра кад се пробудим, моја најмилија мисао је ова: — Можда ће ми данас стићи са неке стране глас од неког пријатеља или пријатељице непознате, поздрав од неког брата, пољубац од неког детета, благослов од неког старца тужна и умилна реч од неког несрећника; и њихова реч биће надахнуће мога рада и радост мога дана. Ето, то ми чини да још волим живот: није више љубав, нити амбиција, нити светска уживања: него је то.

[1] Требало би: una nazione sorella (братски народ) и con molto diletto (са великим уживањем), а овако би изишло: „сестрински народ“ и „са великим преступом“. Прим. Превод.

На једанпут, изменивши лице и глас, и загледавши се у мене са осмехом, рече ми:

— Али ти, лукави обешењаче, и да се не сетим, навио си ме као салонски „вергл“, а о себи ниси ни дахнуо. Редом ћемо, драги пријатељу. Сад мораш свирати ти.

Али ја нисам свирао, нити свирам. И нема тога који неће разумети, да би, после свирања мога пријатеља, моје свирање било сасвим излишно.

Едмондо де Амичис.

(С талијанског превео Т. К.)

СИРАНО ДЕ БЕРЖЕРАК.

ХЕРОЈСКА КОМЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, У СТИХОВИМА.

(14)

ЧЕТВРТИ ЧИН.

Гаскоњски кадети.

Место на коме логорује чета Карбона де Кастел-Жалуа, при опсади Араса.

У дну, грудобран преко целе позорнице. С оне стране виде се раван хоризонт и поље покривено опсадним справама. У даљини, зидови Араса чији врхови кућа, као силуете, дижу се према небу.

Шатори; разбацано оружје; добоши, и т. д. Свиће. Мутно јутро. Страже у размаку. Ватре.

Кадети спавају, увијени у огртаче. Карбон де Кастел-Жалу и Ле Бре будни су. Обојица бледи и врло мршави. Напред, међу осталима, Хришћанин спава, такође увијен у огртач. Лице му осветљава ватра. Тишина.

Прва појава.

Хришћанин, Карбон де Кастел Жалу, Ле Бре, кадети, затим Сирано.

Ле Бре.

Грозно!

Карбон.

Крај!...

Ле Бре.

До врага!

Карбон.

(Даје знак Ле Бреу да говори тише).

Пст! Сваки још спава!

Псуј лагано!

(Кадетима).

Лези!...

(Ле Бреу).

Сан их засићава!

Ле Бре.

Богме, будноме је то утеха худа!
Да ужасне глади!

(У даљини чују се неколико пуцња).

Карбон.

Та пуцњава луда!...
Сваки час ми децу из сна слатког диже!

(Кадетима).

Лези!...

(Кадети полежу. Чују се поново пуцњи, само ближе).

Један кадет.

(Узнемирено).

До ђавола!

Карбон.

То Сирано стиже!

(Кадети који су дигли главе, спусте их поново).

Стражар.

(Иза грудобрана).

Ко је?

Сиранов глас.

Ја, Бержерак!

Стражар.

(Истрчи на грудобран).

Ко?

Сирано.

(Појави се на врху грудобрана).

Бержерак, лудо!

(Сиђе доле. Ле Бре појури му у сусрет, сав узнемирен).

Ле Бре.

О, Господе Боже! Зар опет?

Сирано.

(Даје му знак да не буди кадете).

Пст!

Ле Бре.

Чудо
Да већ ниси рањен?

Сирано.

Ти знаш да ме они
Редовно промаше!

Ле Бре.

Мало смешно звони
Да због једног писма теби игра глава!

Сирано.

(Застане испред Христијана).

Обећах да пише!

(Посматра Христијана).

Како је блед. Спава.
Да зна јадна мала како га глад мори...
Ал' је леп још!

Ле Бре.

(Сирану).

Лези!

Сирано.

(Љутито).

Ле Бре, не говори!
Где се ја провлачим, ту стражаре Шпанци
Који ноћ проводе стално у пијанци.

Ле Бре.

Онда нам бар штогод од јела донеси.

Сирано.

Смета ми. — Данас ће нешто да се деси.
Овако не може још дуго да траје.
Или ћемо јести, ил' умрети...

Ле Бре.

Шта је?

Сирано.

Не знам... Видећете!... Данас се прелама...

Карбон.

Опсадници гладни! Да страшнога срама!

Ле Бре.

Збиља, ова наша опсада је глупа,
Јер свуд око наших опсадничких трупа
Инфант од Шпаније постројио чете...

Сирано.

Сад треба да неко њему замку мете!

Ле Бре.

Мани шалу!

Сирано.

Охо!

Ле Бре.

Већ објасни ово:

Што због једног писма...

(Сирано се упути према једном шатору).

Куд?

Сирано.

Да пишем ново!

(Загрне платно и уђе унутра).

Друга појава.

Исти, без Сирана.

(Све више свиће. Ружичаста светлост. Варош Арас сија се на хоризонту, као позлаћена од сунца. Чује се топовски пуцањ, затим одмах, с леве стране, врло далеко, лупање добоша. Други добоши лупају такође, час даље, час ближе, час одмах иза грудобрана, као да пролазе кроз цео логор, и губе се десно. Кадети се буде. Жагор. Из даљине чују се разне команде официра).

Карбон.

(С уздахом).

Морам да их будим!... Еј!... Устај!..

(Кадети се мичу у својим огртачима и протежу се).

Већ свиће!...

Њихов први узвик знам о чему биће!

Један кадет.

(Усправи се седећи).

Гладан сам!

Други кадет.

Умрећу!

Сви

О!...

Карбон.

Устај!.. Шта могу!

Трећи кадет.

Једва дижем руку!

Четврти кадет.

Једва мичем ногу!

Први кадет.

(Огледа се на оклопу).

Ваздух је несварљив, језик ми сав бео!

Други кадет.

Грб баронски даћу, кад бих сад што јео!

Један други.

Богме, ако ми се сад у овој беди
Мало стомачнога сока не нацеди,
Ја ћу, као Ахил, под шатор се скрити!

Један други.

Да, хлеба!

Карбон.

(Оде до шатора у који је ушао Сирано, полугласно).

Сирано!

Остали кадети.

О!...

Карбон.

(На улазу од шатора, полугласно).

Ти их засити!
Да се развеселе, баци им реч коју!
Ти то знаш!

Други кадет.

(Дотрчи првоме који жваће нешто).

Шта жваћеш?

Први кадет.

Кучину у лоју,
Којом се топ маже! Умрећу од глади!
А дивљачи овде нема лека ради!

Један кадет.

(Улази).

Пецао сам рибу!

Други кадет.

(Такође улази).

Лових на све стране!

Сви.

(Скоче и опколе ову двојицу).

Шта нам доносите? Шаране? Фазане?
Дајте брже!

Ловац.

Врапца!

Рибар.

Кесегу!

Сви.

(Очајно).

О, Боже!

Карбон

Помози, Сирано! Даље се не може!

(Већ је потпуно свануло).

Трећа појава.

Исти, Сирано.

Сирано.

(Изађе из шатора, миран; за увом му стоји перо, у руци књига).

Шта је?...

(Тишина. Првом кадету).

Што се тако гегаш, друже стари?

Кадет.

Не знам, по табану све ме нешто жмари!...

Сирано.

Шта ли је то?

Кадет.

Стомак!

Сирано.

Мене тако исто!

Кадет.

Да ли те савија?

Сирано.

Не, већ диже чисто!

Други кадет.

Ја сам страшно гладан!

Сирано.

Бар ћеш јести боље!

Трећи кадет.

Мене у цревима к'о да нешто коље!
Све крче!

Сирано.

Послужи место добошара!

Четврти кадет.

Мени к'о да нека граја уши пара!

Сирано.

То је празан трбух, лажеш да су уши!

Пети кадет.

Мене силна глад већ само што не сруши!
Штогод у зејтину...

Сирано.

(Скине му капу и баци у руку).

Ево ти салате!

Шести кадет.

Шта ће да се ждере?

Сирано.

(Баци му књигу коју држи у руци).

Илијада, брате!

Седми кадет.

А Ришеље сит је ручкова, ужина!

Сирано.

Да ти пошље дивљач?

Кадет.

Што да не!... И вина!

Сирано.

Бургоњца, if you please?

Кадет.

По ком калуђеру!

Сирано.

(Иронично).

О, преосвећени!

Осми кадет.

Глад већ пређе меру!

Сирано.

Ти глогиње једи!

Први кадет.

(Слеже раменима).

Увек игра речи!

Сирано.

Ништа ме у томе не може да спречи!
И ја бих желео да једне вечѐри,
Ружичастим сјајем док небо трепери,
Умрем с речју што би згодно дошла тада! —
О! Умрети славно!... Душа ми је рада
Да остави груди што су прободене
Мачем противника, ал' достојног мене!
Са мачем у срцу да паднем ја желим,
И са лепом речју на уснама врелим!

Сви кадети.

Хлеба!

Сирано.

(Прекрсти руке).

Стомак само шта ће да вам свари?...
— Еј, Бертранду, свирче и пастиру стари,
Из те кожне торбе фрулу своју вади,
Па тим гладницама, које муче јади,
Свирај старе песме њиног завичаја,
Где са душом њином сваки звук се спаја,
Где је свака нота дах сестринских груди,
И где сваки глас им сладак спомен буди!
Свирај, нека песма једна другу стиже,
Лагано и тужно, к'о дим што се диже
С крова кућа њиних; нек' се у њој скрива
Музика што сећа на драж њиних њива!...

(Старац седне и вади своју фрулу).

Нек' се данас твоја бојна фрула сети,
Док ти хитра рука преко рупа лети,
Да је најпре била само трска проста,
И да тек касније мрк абонос поста;
И, док тихи звуци твоје песме звоне,
Нек' у мирну младост душа њена тоне!...

(Старац почне да свира народне мелодије из Лангедока).

Слушајте, Гаскоњци!... У његовој руци
Сад се не разлежу ратоборни звуци!
Није то јек боја што нам душу дира,
То је фрула наших планинских пастира!...
Слушајте га... То су поља, шуме, лузи,
Пастир који свира у срећи и тузи,
Љуљушкање слатко што пружа Дордоња, —
Слушајте, Гаскоњци: све је то Гаскоња!...

(Кадети оборили главе. Као да сањају. Крадом бришу сузе, неки крајем од огртача).

Карбон.

(Сирану, полако).

Па они већ плачу!

Сирано.

Ал' од носталгије!...
Бол отмен, моралан... То више глад није!...

Видиш како песма тешки терет скину,
Те сад лепша чежња пуни душу њину!

Карбон.

Ал' ако остане она мека тако?

Сирано.

(Учини знак једном добошару да приђе ближе).

Не брини! Хероји разбуде се лако!
Довољно је само...

(Учини покрет. Добошар залупа).

Сви.

(Скоче и појуре за оружје).

Шта је?... Шта се збива?...

Сирано.

(Смеши се).

Видиш како громко сваки се одзива!
Оде чежња, љубав, песма што се чула...
Све однесе добош што изазва фрула!

Један кадет.

(Погледавши у дно позорнице).

А!... Гиш иде!

Сви кадети.

(Мумлају).

У!... У!...

Сирано.

(Смешећи се).

То је дочек прави!

Један кадет.

Досадан је!

Други кадет.

Ал' га крута јака дави
На опреми ратној!

Трећи кадет.

К'о кад се обвије
Гвожђе платном!

Четврти кадет.

Можда какву рану крије?

Пети кадет.

Улизица дворска!

Шести кадет.

Достојан ујака!

Карбон.

Гаскоњац је!

Први кадет.

Сумњам, нигде једног знака!
Гаскоњци су луде. Нико није гори
Од мудра Гаскоњца!

Ле Бре.

Блед је.

Други кадет.

Глад га мори...
Ал' пошто му оклоп сав од злата чиста,
И стомачни грч му к'о на сунцу блиста!

Сирано.

(Живо).

Ни трага од патње! Нек' се пуши, — карта...

(Сви брзо поседају и стану да играју карте, неки на добошу, неки на земљи, а неки на огртачима који су прострти по земљи, и запале своје дугачке луле).

А ја ћу, међутим, да читам Декарта.

(Шета се горе-доле и чита књижицу коју је извадио из џепа. — Пауза. — Гиш улази. Сви изгледају као удубљени у игру и задовољни. Гиш је врло блед. Упути се Карбону).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Милан Димовић).

БРЕГАЛНИЦА.

Опраћемо тобом очи нашој деци,
И чело пророкâ у тренути судње,
Реко, која поста у мачева звеци
Светлом међом између истине и блудње.

Као варница си избила из мача;
И свој пут просекла између два доба;
И дигла све огње из свог сјајног дроба,
Да би један народ знао да корача.

Водо вапијућих у великој ноћи,
Осветљеним путем сада иде племе,
На рукама пуним победничке моћи
Носи своје родно небо као слеме.

Света реко где се огледнула слава,
Омађијан народ спустио је на те,
С побожношћу жреца и поносом лава,
Своје беле орле и своје пенате.

Твој луч севну да се ужди ореола;
И носиш, до јуче непозната ником,
Све сунчане мреже и звездана кола;
И вриш под огњиштем и под жртвеником.

Као твоје ждрело што не зна да скрене,
И међе су срца немењиве, преке:
Наша душа има боју наше стене,
И наша крв тече куд и наше реке.

J. Дучић.

МЕЂУ ЗВЈЕЗДАМА.

Ил' се небо спусти на врела и гн'језда,
Ил' ме сила нека дигну изнад горâ:
У талас урòних етирскога мора
Па сву ноћ корачâм пò пучини зв'јездâ.

Газим Мл'јечним Путем. Св'јетле сфере тону
Океана тамна на дно коловрата.
Ја сад мрежу бацам ỳ дубину ону
Па је дижем пуну пламена и злата.

Небо с пр'јетњом гледа. — „Ој ви зв'језде сјајне,
Узаман сам дуго од вас помоћ чек'о:
Блиставо вам поље, пуно хладне тајне,
Свеђ нам оста пусто, јалово, далеко.

Волове ћу Јасне у Плуг упрегнути,
Да те њиве орем... Онда на нас све ће,
Кад се Веље Биће опет к нам упути,
С усјева небèскӣх падат' сјеме среће".

Тако кличем. — Пљуштећ' низ стубе се плаве
Као киша златна зв'језде просипају,
А к'о будне страже изнад моје главе
Чупаве и пламне рèпатице сјају.

Владимир Назор.

ПОЛОМЉЕНИ ПЛУГОВИ.

Гдје сте?... Вашу пјесму још не чујем с луке
А то, дјецо, љуто боли ме и вређа...
Све једнако мотрим испод сухе руке
Нећети ли доћи са далеких међа...

Орању је доба... У плавоме небу
Молитва се чује ластавица рани'...
Старати се треба о насушњем хљебу,
А ја сам орон'о... Ко ће да нас храни?...

Момчило, Милојко, Мргуде, мој диве,
Хоћете ли старе узорати њиве?...
Хоћете ли жњети к'о што лани жњесте?...

Вај, плугови ваши поломљени стоје...
С болом, на тјемена унучади своје
Суху руку спуштам... Моја дјецо, гдје сте?...

Алекса Шантић.

БАСНА О ЖИВОТУ.

У једном куту небеснога шара
Још од постања стоји Разбој вити.
Ту Господ седи вечно, Живот ствара.
И чунак стално пролета кроз нити

Од Зла и Добра, од меда и жучи..
И анђели Му носе танку пређу
Од славе, јада, памука и тучи,
Јаковну, слабу, јаснију и блеђу,

Са једне хрпе, големе к'о гора.
У основицу, честу или ретку,
По неку жицу сваког Свога створа.
Уткива Господ ткиву у почетку.

У сваком ткиву има шара битна.
Две нигде нису једнаке нит' исте:
У неком једна, нејасна и ситна,
У неком — пуно, све крупне и чисте...

Кад Господ хтеде живот мој да отка,
Преосташе Му неколика пасма.
И поче ткати. Основа и потка
За ново ткање беху ретке сасма.

И жице ретке, сваког часа беже. —
„Хеј! Мало пређе!" — анђелима рече.
Принесоше Му паукове мреже
И модри сутон у јесење вече.

Бог, задовољан, стаде живље ткати.
И танко ткиво све то више расте. —
„И овде ваља неку шалу дати". —
Донесоше Му тужну писку ласте.

И утка Господ у сутон и мреже
Од ластавице лаке љуте јаде.
И када ткиво, по свршетку, леже,
Он среза живот, и мени га даде...

У телу моме живи страшни паук
Што сише мозак, срж и крвцу свежу;
У души — сутон, и у њему јаук: —
То пишти ласта, спутана у мрежу...

Велимир Ј. Рајић.

ТАНАТОПСА.[1]

Ономе који, у својој љубави према Природи,
Саосећа са њеним видљивим облицима, Она говори
На разне начине; — за његове ведрије часове
Она има глас весеља и осмејак
И речитост лепоте; а поткрада се тихо
У његова суморнија расположења, с мелемом
Благог саучешћа, које крадомице тупи
Њихову оштрицу, пре но што је човек и осети. Кад мисли
О последњем горком часу наиђу као отрован дах
На твоју душу, и пред очи ти изиђу суморна привиђења
Мрачне агоније, и мртвачко одело, и покров,
И ледена помрчина, и уска кућа,
Те уздркћеш и осетиш да ти је у срцу тешко —
А ти изиђи, под ведро небо, и ослухни
Наук природе, који са свих страна —
Са земље и њених вода, и из дубина ваздушних —
Долази као притајен глас: —

„Још који дан, и тебе
Сунце које све види неће више никада видети
На целом путу свом; нити ће и у хладној земљи
У коју твоје бледо обличје спустише с много суза,
Нити у загрљају морском, остати
Твоја слика. Земља, која те је одхранила, потражиће натраг
Твоје тело, да га поново у земљу раствори;
И, изгубивши све трагове људске, предавши натраг
Своје лично биће, поћи ћеш
Да се за навек измешаш са елементима,
Да будеш брат неосетљивој стени
И тромој грудви, коју тежак равнодушно
Преврће својим ралом, и гази. Храст ће
Разгранати своје корене, и проћи кроза те.

„Али у своје вечно боравиште
Ти нећеш поћи сам; нити је могућно пожелети
Сјајнију постељу. Ти ћеш лежати

[1] В. *Српски Књижевни Гласник*, од 1 децембра 1911.

С патријарсима првих времена — с краљевима,
Силнима овога света — с мудрима, добрима,
Лепима — и са седим пророцима минулих векова, —
Сви у једној огромној гробници. Брда,
С њиховим каменим ребрима и стара као сунце, — долине
Које се међу њима пружају у сањивој тишини;
Старе, велике шуме — реке које теку
Величанственим током, и потоци који жуборећи
Росе зелене ливаде; и свуда унаоколо разливена
Старога Океана сива и меланхолична пучина —
Све су то само узвишене декорације
Велике гробнице човекове. Оно златно сунце,
Планете, сва она бескрајна јата небеска,
Сјају над тужном домовином смрти
У тихом току векова. Све што гази
По земљи само је једна прегршт према поколењима
Која почивају у њеним грудима... Вини се
Истоку, продри у Барканску[1] пустињу,
Залутај у непрегледне шуме
Кроз које се ваља Орегон, и не чује другога звука
До свога властитог пљускања — и ту ћеш наћи мртве;
И милиони у тим пустињама, откако се први пут
Крену поворка столећа, положили су их
У њихов последњи сан — Мртви ту царују сами.
Тако ћеш и ти починути; — а шта ће бити ако се уклониш
Од живих, у тишини, и ниједан пријатељ
Не примети твој одлазак? Све што дише
Поделиће твоју судбину. Весели ће се смејати
Кад ти одеш, суморна гомила брижних
Мучно ће газити даље, и сваки ће као и пре јурити
За својом омиљеном химером; али ће сви они оставити
Своје весеље и своје послове, и доћи ће
И наместиће своју постељу крај твоје. Док дуга река
Векова полако протиче, синови човекови —
Младић у пролећу свога живота, и онај који се
Налази у пуној снази година, жена и девојка,
Одојче неуко говору, и седи старци —

[1] Барка = стара Киренаика, доскорашња турска провинција у Северној Африци, између велике Сирте и Мисира.

Биће покупљени један по један поред тебе
Од оних који ће, кад дође ред, и сами поћи за њима.

„Тако живи, да кад ти дође позив да се придружиш
Безбројном каравану који мили
Ка оном тајанственом царству у коме ће свак заузети
Своју клет у немим дворанама смрти —
Не пођеш као роб у мајдану кад падне ноћ,
Потеран бичем у тамницу, но — окрепљен и умирен
Непоколебљивом вером — да пођеш своме гробу
Као човек који хаљине свога одра увија
Око себе, и леже да снива пријатне снове“.

Виљем Кулен Брајент.

(Превео с енглеског Б. П.)

ПРОСЈАКОВА СМРТ.

(Из „La Chanson des gueux“).

Тај старац, рутав као зец, који иде просећи свој леб, рамајући и тетурајући се,

Где иде? Одакле долази? Шта то мари! За случајем који га носи, он иде од врата до врата.

Једна нога боса, друга без обуће, на својој дугој тојаги, он прелази више но друмска кола.

Он у полу-сну гута миље, по путевима са дугим репом, који иду ка плавим брежуљцима,

Тамо, тамо, у ту даљину, која се измиче свакога јутра и која у вече није достигнута.

Он изгледа као да без одмора и починка гони какав немогућан сан, увек, увек док се не скрха.

Тада, поред друма, умире, а нико руку не пружа томе човеку без сутрашњице.

Простри на леђа у трави, он гледа охоло небо са звездама у снопљу,

Ах, тамо горе, тамо можда његова нада одагна циљ који је увек измицао!

Ах, тамо горе, тамо је можда ковчег ка коме је тај старац управљао свој вечити ход!

Када је недељом пребројавао пред црквеним вратима своје бројанице, тамо горе ишло је његово срце!

И без сумње тај скиталац једним скоком полетеће тамо горе, и тај тренутак мора да му изгледа добар!

Не, не! Искривљен као стара врба, тај роб воли своју тамницу, и неће да се да смрти у руке!

Он се бори, урла као луд, извија слабине, врти врат, и пољупцима гризе земљу.

Он ни најмање не жели небо, и у својој неугашеној жеђи он још хоће да пије од живота.

На голој земљи која му је мртвачка постеља, он се сећа да је имао добрих часака у животу,

Да је као мало дете спавао на салашу поред огњишта у колеби;

Да је потом на зеленим стазама проводио целе дане берући цвеће са дивљих ружа;

Да је у месецу мају, месецу перуника, често хватао око паса лепе девојке беле пути;

Да се случај увек побринуо да му сачува један топао кутак у пластовима сена:

Да је из пуних чаша пио ладно вино, тако слатко када клизи кроз грло, и сркао добру масну чорбу,

И да је њему намеренику, њему незнанцу, њему туђину, свако давао да једе;

И да су људи добра срца, па отварају сиромаху своје штале, и дају му места за својим столом;

И да нигде, чак ни на небу, бедници нису боље но на земљи.

Сиромах старац отима се да би видео још једну зору, и неће да иде на онај други свет који не зна.

И живот је тако велико добро, да тај старац, тај просјак, то псето, жали за свим, он који није имао ништа!

Жан Ришпен.

(С француског превео М. М.).

ДЕВОЈЧИЦА КОЈА КАШЉЕ.

(Из „La Chanson des gueux“).

Иглице ладнога ветра забадају се као у јастуче у њен мали нос и прстиће. На белом тротоару које је то тамно и дрхтаво створење што јеца?

Бедно дете! Погледајте. Кашаљ, учестаним ударима, тресе је. А ладан ветар који је уједа, меће руже смрти на њене бледе образе.

Љубичице су мање плаве но ивице њених усана, но колути испод њених очију, које су исисали плави пољупци грознице.

Кашљи! Кашљи! Још! Час као да се чује чекић у ковачници; час јасније кркљање као да труба труби у њеним грудима.

Кашљи! Кашљи! Кашљи! Још! Ох! тврди и мукли звук као да се руга! Та широка и дубока труба као да звони повечерје за оне који нестају.

Кашљи! То је продирни крик тешког утопљеника који нестаје под воденом пеном. Кашљи! То звони тако далеко, тако далеко, као посмртно звоно које се гаси у магли.

Кашљи! Кашљи! Још једанпут! И њена глава клону на врату, као што ладан ветар гаси буктињу у ноћи. И за мир у гробу она је готова.

Она ће се венчати још вечерас, без цвећа, без кадионица, без свирке, раније но што је мислила, за мраз, старог вереника грудобољних.

Жан Ришпен.

(С француског превео М. М.)

ЕПИТАФ МА ЗА КОГА.

(Из „La Chanson des gueux").

Нико не зна зашто се тај човек родио, и зашто је умро? Нису га знали. Го је дошао на свет, и отишао је из света како је дошао.

Веселост, брига, нада, страх, једно за другим, били су у његовом срцу. Његове усне нису знале ни за смеј ни за тужбу. У оку му је била искреност и подсмех.

Јео је, пио, спавао; затим, туробан, опет је спавао, пио и јео; и свакога дана је била иста ствар, иста ствар да се мења.

Чинио је добро, и видео да је то химера; чинио је зло, и зло га остави без гриже савести. Имао је пријатеља, тренутна пријатељства! И непријатеља, али они су помрли.

Волео је. За једном љубављу дошла је и друга, и још неколико. На све то дошла је одвратност да се посади. И тај човек прошао је као што пролази живот: уђите, изиђите, и потом лаку ноћ!

Жан Ришпен.

(С француског превео М. М.).

УЗРОЦИ ПРОПАСТИ ТУРСКОГ ЦАРСТВА.[1]

Да ли је турско царство у Европи пропало услед пораза код Лозенграда и Луле-Бургаса с једне, и код Куманова и Битоља с друге стране? Да ли се то држава Сулејмана Величанственог срушила у једној ненадној катастрофи која је оставила дубок утисак и потресла душу гледалаца као каква велика светска трагедија?

Обично се говори, у новинама и књигама за народ, као и у делима привидно научним, о једној отоманској царевини која би, почињући од Османа, најстаријег поглавице свога племена, ишла без прекида до Абдул-Хамида, сужња свога властитог народа, и до доброг старог Султана Махмуда, који, без успеха, преклиње Пророка да пошље свој благослов на његове последње војнике. То царство је, каже се, основало 1354 и учврстило 1453 једно освајачко племе које је имало јасно углављене политичке појмове и савршено војничко уређење, под поглавицама запојеним тежњом да завладају Тракијом, Балканом, Источном Европом, целим светом, и на одлучан позив, на фанатичан подстрек свештенства које је ставило у дужност тој војсци мусломана да извојује победу, огњем и мачем, идеји Ислама над идејом Христовом, полумесецу над крстом.

[1] Предавање које је Г. Н. Јорга, професор Универзитета у Букурешту, члан Румунске Академије и дописни члан Српске Краљевске Академије, држао у Београду, 11 новембра 1913. Предавање је изишло у Букурешту, на француском, под насловом „Les causes de la catastrophe de l'Empire Ottoman". Прим. Превод.

Врло је згодно представљати ствари на тај начин, али то не значи да је то и тачно.

I

Ослободимо се од свих својих модерних предрасуда, свих својих интереса, свих својих успомена, свих својих јучерашњих болова, и потражимо истину у причама савременика, у често дотериваним, ретким споменима отоманских хроника и у занимљивим и пуним живота страницама византијским.

Ту ћемо видети нешто сасвим друго на место те журне трке за победом кроз крвава разбојишта и градове сатрвене у варварском бесу.

Ту ћемо видети дело неумољиве судбине, неминовног удеса, оне вишње правде која, и ако својом привидношћу вара кратковиде посматраче, осигурава победу онима који, будући здрави и прости, долазе у згодан час да обнове, да подмладе свет.

Туранско племе, помичући се често на Запад због унутрашњег комешања о коме знамо мало што поуздано, основало је, у XI веку, на мало-азијском и софијском земљишту, селџучко царство. Треба ли то царство сматрати као турску народну установу? Свакојако не. То је била једна од оних држава с општим обележјем господарства над разним народима, каквих је било у Азији још од времена Асираца, Калдејаца и Медо-Персијанаца. Азијатски дух био је дакле, у ствари, победио нови римски дух у Цариграду.

То царство се ускоро исцепкало, измрвило при првом судару с оним Татарима Џингис-кановим, који су и сами представљали једну новију најезду туранску. То показује потпуну слабост његовог моралног живота, који није био ни верски, ни народни.

Тада је у Малој Азији било неколико емирстава. Је ли Османово емирство било најјаче, најзгодније положено, оно коме се могла прорећи најсјајнија будућност? Ни најмање. На против, то је било емирство које је, будући последње основано, имало мању снагу, незгоднији положај, и ако је било близу Цариграда, на оној мало гостопримној црномор-

ској обали, и нико није могао слутити да ће унук Османов бити краљ, његов праунук цар Ориента.

Баш својој малој важности оно је и имало да захвали за те огромне успехе. Балканско Полуострво било је од пре неког времена поприште на коме су готово свакодневно биле битку незадовољене царске хришћанске тежње. Византијско царство било је раздробљено и две дуге унутрашње борбе довршиле су његов распад: рат старог Андроника против његовог истоименог унука и рат Јована VI Контакузена против његовог усвојеника Јована V Палеолога. С друге стране, бугарско царство спремало се за онај расцеп који је од Трнова и Видина начинио две супарничке престонице. А, што се тиче Срба, ново царство Стевана Душана јавило се и сувише касно да би могло променити судбу народа који га је основао, као и судбу европског југо-истока. Оно је морало пропасти баш због горостасности напора који га је створио.

У тим ратовима, ваљало је прибегавати најамницима, и, као што је природно, тражили су се они који су јевтиније коштали, који су имали мање тежње и представљали слабију опасност. Од једног Момчила, једног Добротића, направљени су били високи доглавници, обласне поглавице, деспоти, што је исто као да су за време Тридесетогодишњег Рата прогласили за надвојводу старешину какве ратничке руље. Они су постајали опасни са своје моћи и са своје разметљивости. Турци су били погоднији.

Позваше Турке из Смирне, али су они имали бродовље а могла се у њих родити и жеља за влашћу. Уз то су и сувише тражили. Дивље пустахије који су били *својина* Османова и његове породице, Османлије, били су ближе и задовољавали су се сасвим малим. Кад их позваше, они дођоше; кад их отпустише, они одоше. Али Кантакузен дође на мисао да више не троши на њихов пут. Он их задржа и одреди за ових неколико хиљада варвара стално логориште, у Цимпу, поред Галипољског мореуза. Већ су се двојица од поглавица те ратничке руље, отац и син, били ородили с царевима, и врло је смешно видети колико је бојажљив изгледао у Цариграду на свадбеном пиру убоги син једног бедног емира!

Ускоро се деси велики земљотрес који поруши бедеме трачких вароши. Османлије су могле да одмах преместе свој

логор усред градова. Престрављена гомила сељака бегунаца нагрнула је била, као у новембру 1912, у незаштићени Цариград, који је могао освојити. Они то не учинише. Нису били нимало властољубиви.

Али им је требало јести, и они су имали само један занат, који су били донели из Азије: да пресрећу и пљачкају караване. Наставили су га и у Европи. Он их одведе, двама великим трговачким путевима, у Солун и у Једрене.

Хришћани хтедоше да их отерају. Маћедонски Срби бише побеђени на обалама Марице и Војуше. Бугари су се склањали по готову без борбе. Цариград је дрхтао у својим бедемима. Било би лако основати Царевину.

У толико лакше што је народ стењао под теретом царских намета и силно мрзео феудализам, који је још више отежавао, нарочито код Срба, његово тешко стање. Као некад Сирци спрам Арабљана, као, на другој страни, становници римских провинција спрам Германаца, они су радо примали власт која је тражила мање а давала више, правду просту и сигурну, обезбеђен мир, заштиту сироте раје од чиновничког кињења — све то у размену за уобичајени десетак и за харач.

Приморани да дођу у Европу, да се у њој настане, Турци су били сад приморани да оснују царевину.

II

Али нису имали за то никаквих средстава. Све на свету може се скрпити на брзу руку, али никад цивилизован човек, с духовном снагом коју му дају старе културне традиције. Турци су имали енергију, успех, чудну срећу. Али мисао о држави постојала је код њих толико исто мало колико год и средства да је приведу у дело. Док је Цариград имао све што иде уз једну савршену државу: дивну престоницу, сјајан двор, читав низ достојанственика, све војничке титуле за целу војску, инвентар државне имаовине, Ризницу у којој је недостојао само новац, и рпе старог свечаног одела некадањих ћесара, и док му није ништа недостојало сем земље, Османлије су имале пространу земљу, али нису имале ништа од онога што иде уз државни живот.

То је требало надокнадити. Кад би руља црвенокожих

Индијанаца успела да загосподари у наше време Канадом или Здруженим Државама, она би морала, да би могла њима управљати, задржати облике живота побеђених и употребити те исте побеђене да управљају у тим облицима. То су учиниле и Османлије.

Оне су најпре покушале с наметањем врховне власти над постојећим државама, које су све задржале. Те државе су имале само да признају своју потчињеност, што је за Турке било важније но и сам харач и војничка помоћ, која тим победницима није ништа требала. С великим поштовањем дочекивао се у логору нових господара цар византијски, поступало се као са старијом браћом са царским поглавицама Срба и Бугара. И једна слаба веза вазалства била је довољна да поласка њиховим још сасвим примитивним властољубивим тежњама.

Али ови владари били су навикли да се међусобно туку без престанка. У турском емиру који је престајао да не извлачи крајње последице из своје победе, они видеше због тог само једног новог суседа према коме су мислили да могу себи допустити да се понашају на исти начин. Отуда је било бунâ противу мусломанског свевласника који је такође био ушао у балкански ред. То је имало за последицу пораз удружене српске снаге, на Косову, пропаст Бугарске, чије су обе престонице биле заузете и поседнуте, крај и саме Византијске Царевине. Требало је тада заменити ишчезле државе новом царевином, која никад није носила назив народа или земље, макар како да је расла титула њеног поглавице: емир, Султан, Падишах, Кан. С гледишта турског, то је било само наследство Османово, лична својина његових наследника.

Али, и покрај тог нижег схватања политичког уређења, ваљало је да држава постоји, да се њоме влада и управља, и за то је било само једно једино решење, које се наметнуло тим невољним освајачима који су силом околности били доведени на то да оснују једну царевину чији су се терет осећали неспособнима да понесу. Ваљало се обратити побеђенима, присвојити њихове особине разума и енергије, преузети врлине њиховог племена.

Турци дакле бише склоњени у прикрајак. У политичком животу, био је само један који је морао припадати њиховом племену: Султан. Други су долазили сви од покорених народа, на које је сад био дошао ред да покоре себи ову државу подигнуту на развалинама њихових темеља. Војска је била састављена од јаничара, хришћанске деце покупљене по селима од царских харачлија; и доста често поверавали су им радосно и с надом ове дечаке који су могли доспети до првих места у отоманском свету — покушавало се чак да се поткупе ради тога државни службеници; — затим од спахија, који су награђивани поклонима у земљи за своје војничке услуге и који су могли припадати мусломанима као год и хришћанима, — а, у осталом, раса, укрштена везама са женама побеђених, губила је у сваком новом поколењу од своје првобитне чистоте. Сви достојанственици у држави која је била својина Султанова морали су бити његови робови, и, да би то постали, чистокрвни Турци нису имали никаквога пута и начина, док су ти путеви били отворени хришћанима, који су улазили у тај виши свет, било као државни питомци, васпитани у њеним школама и у кућама азијских Турака, било као ратни заробљеници, било као поклони од Татара или као прости отпадници од вере који су драговољно дошли из царских области.

Одрећи се вере био је готово више формалан услов да би се могла добити служба. Потурице, нема збора, нису биле примерно побожни људи, који су преврнули вером из искреног убеђења. Многи међу њима задржавали су симпатије за своју прву веру, и чак су их јавно показивали помажући своје родитеље, оснивајући задужбине у корист свог родног места, и чак заштићујући хришћанску цркву, као што је то чинио онај Мухамед Соколи, Соколовић, који је обновио Пећску Патријаршију и поставио јој на чело два своја рођака, Макарија и Антонија.

На тај начин, покорена племена су управљала и владала Царевином, и бранила је од непријатеља, неколико векова. Једно за другим, инициатива и стварна управа прешле су са грчког племена, које их је имало у XV веку, на Србе, којима су допале у XVI веку, и на Албанце, који су наследили Србе у другој половини тог истог века. Грци и Срби позајмили су

били државн чак и свој језик: јер су се званична акта писала на грчком, затим на словенском, од прилике до године 1550.

III

Али један народ може сачувати и развити своје особине једино на свом националном тлу и у строго опредељеним границама своје историјске мисије. Иначе ће избацити само поједине вештe, енергичне, способне и славољубиве људе, који ће све те особине употребити на своја лична задовољства, што ће убрзо донети општу квареж.

Осим тога, дуги тешки ратови, честе смртне казне на двору на коме су цветала потказивања и сплетке, остављали су великих празнина у редовима. Једно по једно, племена су се истрошила и нису више давали свој удео Царевини, која никако није имала мира, благодарећи самим својим основним начелима, и која га чак није ни могла имати.

С друге стране, хришћани су били у положају да су могли живети и сами за се, и та чињеница постајала је све очигледнија. Не само да се Турци нису постарали да укину цркве које су били затекли, већ, приморани да упросте што је могуће више администрацију и навикнути да бркају појам народа са појмом вере, они су покушали да је још боље уреде. Никад цариградски патриарх није имао толику власт, ни световну ни духовну, колику су му је дали нови господари над целим грчким народом, *рум милет* Никад његов утицај није био тако потпун над правоверним Словенима.

И дворови румунских дунавских кнежева пружали су уточиште и кариеру, и, ако она није била онако сјајна као у Стамболу, могла је бити сигурнија. Уз то је положај бојара био наследан, док звања турских великодостојника нису остављала наследницима ни почасти, ни новаца.

Не треба заборавити ни велики трговачки полет који су ти хришћани, а нарочито Грци, показали од половине XVI века. Пошто су сад потомци царске породице, као Кантакузени, могли да постану богати трговци, моћни капиталисти, пошто су могли да употребе свој утицај да играју велику политичку улогу, као што је то био случај са Михаилом Кантакузеном под Сулејманом и Селимом II, тежња, потребна славољубивцима, да мењају веру, постојала је све слабија.

У осталом, ускоро се добила могућност да се буде члан духовног суда, да се узме учешћа у политичком животу, да се одлучује о судбини царевине а да се не изговара формула којом се неко одриче хришћанства. Фанариоти, који нису били Грци по народној тежњи, већ чланови отоманске олигархије који су задржали своју хришћанску веру и који су говорили грчки језик, били су, захваљујући свом успеху који је све више растао, разлог више да се смањи број потурица.

Ко је њих могао да замени? Турско племе дало је само јаничаре у доба пропадања. Регрутујући се међу слободним елементима цариградског олоша, они су се клонили рата, који су жељно тражили њихови претходници, и нису се мицали из хришћанских села. Без икакве културне и политичке припреме, то племе не би било у стању да прихвати место које је било приморано, због своје неспособности, да уступи другима још у време освојења.

IV

Тако се створио један сталеж наследних чиновника ефендије. То су били површно образовани људи неспособни за рад, који су се задовољавали тиме да протоколишу и експлоатишу у своју корист политички живот који нису били дорасли да обнове.

Царевина је, у ствари, била завршила своје још онда кад је свршена њена освајачка сила. Једна привремена држава живела је једино благодарећи трпљивости суседа који се нису могли споразумети због своје превелике похлепности; трговачки интереси Енглеске, која се старала да не изгуби сигурну пијацу у једној земљи која није кадра да има националан економски живот, категорију купаца који нису могли мислити на личну делатност у области индустрије, припомогли су да се одржи једно међународно уређење које више није имало никаквога разлога да постоји, пошто није представљало ни културну надмоћност, ни плодоносан рад једног народа коме се праштa за његово господарство. Порази који су се низали, брз губитак области, потпуно неповерење које се обелодањавало у опорој акцији стране дипломатије, дизање хришћанских народа који су, почев од Кара-Ђорђева

устанка, хтели одсад да живе сами за се, показали су јасно ефендијама XVIII и XIX века, који су само запремали места задовољавајући се тиме да немарно упражњавају дугу рутину, опасност што грози њиховој држави. Они су ипак помислили да надмоћност победилаца долази од облика њиховог војног и политичког уређења и да се, на супрот њему, може истаћи журно угледање на те исте облике.

Међутим, све се на свету може увести и усвојити, само не политичка цивилизација, која има свој корен у целом, столетном животу читавог једног народа. Позајмити само спољне ствари значи додати једном очигледном пропадању још кобнију заслепљеност за његове последице. Међутим, та заблуда руководила је једно за другим племенити патриотизам Селима III, кога је убио његов пораз, Махмуда II, кога је сатрло очајање што је изгубио своју битку, твораца Танзимата, Решида, Алиа, Фуада, који су сва тројица пали на попришту, изнемогли, Мидата, који је држао да човек постаје млад и јак огрнувши уставни ћурак, двојице младих официра који су уображавали, сутра дан по Ресну, да су свргли с престола Абдул-Хамида да би на његово место подигли, у лицу питомог и побожног кнеза Решида, новога Сулејмана Величанственог.

Друго је нешто требало радити. Постаје се јачим покаткад освајајући, али тако исто и знајући одрећи се власти у згодном тренутку. Напустити народности којима се није могло завладати била је дужност коју нису испунили. И нарочито, нису испунили дужност да подигну на развалинама једног свеопштег царства које се преживело, један народ, онај који је имао најстарије право у држави, да би саградили на његовој снази и за његове интересе једну Турску која ће, једва једном, бити национална, и која ће задржати само азијске провинције, заједничке по вери.

* * *

Има ли међу онима што стоје на челу данашњој Турској довољно одважних људи да истакну, на супрот јавном мњењу, које се још није ослободило својих самообмана, ту сигурну свест о једном скромном народном идеалу?

Они би могли да се поуче на примеру Срба. Подигнута на темељу чисто народном, на темељу једне савршене сеоске

демократије, турска провинција од 1804, коју су од угњетача браниле устаничке чете, развила се до тог тог степена културне, војничке и политичке снаге да, сутра дан по победи, с поуздањем може сањати о потпуном испуњењу свога политичког идеала.

Н. Јорга.

(Превео с француског Н. Н.)

— — -

АЛФРЕД РУСЕЛ УОЛЕС.

Код нас је готово неопажена прошла вест да је 7 новембра ове године умро такмац Дарвинов, чувени Алфред Русел Уолес (Wallace), у својој 91 години.

Ретко је наћи у свету два тако велика човека, који су били такмаци један другом, а да буду тако скромни и пажљиви један спрам другог као што су били Дарвин и Уолес. Сваки је од њих независно изнео своје идеје, стварајући једну исту теорију, а при том неотимајући се о првенство, и не водећи борбу један противу другог, као што то бива у већини случајева.

У својој аутобиографији Дарвин спомиње како му је 1856 Лајел саветовао да своје назоре опширно изнесе, што је он и учинио, али је то било три и четири пута више но што је доцније изнето у „Постању видова“, и сви ти планови беху срушени, кад је лети 1858, добио од Уолеса његову расправу „О тежњи варијетета“ — јер је та расправа износила исту теорију коју је и он изнео. Уолес је био изјавио жељу да ако је Дарвин повољно оцени. преда Лајелу на преглед.

„Прилике — вели даље Дарвин — под којима сам пристао на молбу Лајела и Хукера, да се један извод из мог рукописа, са писмом на Аса Греја, датираним 5 септембра 1857, изда заједно са Уолесовом расправом, саопштени су у часопису Линеовог друштва 1858 стр. 45. Испрва то нисам хтео никако дозволити, пошто сам мислио да ће Г. Уолес мој поступак сматрати као неправедан, јер ја тада још не знађах како је он великодушна и благородна срца. Извод из мог рукописа, као и писмо Аса Греју било је спремљено за јавност, али обоје је било рђаво написано. При свем том наши заjед-

нички радови побудили су врло мало пажње, и једина објављена приметба о њима, — у колико се сећам, — била је од проф. Haughton-а у Даблину, чија се оцена сводила на то: да све што је у њима ново то је лажно, а што је тачно то је старо. — То је доказ, како је потребно сваку нову мисао опширно разрадити, ако се хоће да скрене на њу јавна пажња". (Leben und Briefe von Charles Darvin, I Bd., стр. 75—76).

А Уолес опет у предговору своје књиге „Прилози ка теорији природног одабирања (стр. 4 и 5) вели: „Ја сам целог века осећао најискреније задовољство. и осећам још, што је Г. Дарвин пре мене на том послу био, и што није на мени остао покушај да пишем „Постанак видова". Ја сам одавна оценио своју сопствену снагу, и знам врло добро да она није дорасла за тај задатак. Много способнији људи но што сам ја, признаће да ја немам оног неуморног стрпљења; ни оног довољног физијолошког знања; ни оног оштроумља у изналажењу, и вештине у постављању експеримената; ни онај задовољавајући, а у исто време, убедљив, и критички стил излагања; особине које у својем хармоничном споју представљају Дарвина као човека, који, може бити од свију до сад живећих људи, најспособнији је да велико дело које је започео и доврши".

На ово ласкаву оцену, Дарвин у писму од 20 априла 1870, овако му одговара: „Сад сам добио вашу књигу и прочитао предговор. Ја нисам никад, или бар ниједан човек није никад већу похвалу добио, него што је ваша. Желео бих да је потпуно заслужујем. Ваша скромност, и ваша часност, одавна ми је позната. Ја се надам да ћете бити задовољни, кад помислите — а мало је ствари у мом животу причињавало ми тако велико задовољство — да ми нисмо осећали један спрам другог никакве суревњивости, при свем том што смо у извесном смислу такмаци. Држим да то могу о себи са сигурношћу казати, као што сам апсолутно сигуран да је то и за вас тачно".[1]

А колико је Дарвин ценио, уважавао, и волео Уолеса, доказао је својим заузимањем да Уолес — који нити је имао какву службу, нити је био имућног стања — добије од државе пензију. Ту његову замисао прихватили су његови научни другови и пријатељи и успели су. Сам Гледстон похитао је да о томе извести Дарвина, који је био усхићен том вешћу.

[1] Leben und Briefe, књига 3. стр. 118.

И одиста ова два великана имају много сличног, обојица су претерано скромни, имају огромно стрпљење у прибирању факата, и објашњавању, као и ванредан дар посматрања. А при том обојица су готово самоуци.

Уолес је рођен у Ush-у 8 јануара 1823. Основне школе посећивао је у Хертворду. Од 15 до 21 године спремао се код свога старијега брата за геометра и инжињера, изучавајући притом и ботанику. Затим је био учитељ, бавећи се скупљањем инсеката. 1848 укрца се на лађу и оде у Јужну Америку, где је остао четири године у долинама око Амазонске реке, али се 1852 морао вратити у Енглеску услед грознице коју је добио. Но при повратку деси му се несрећа да се усред океана запали лађа, и сви путници једва су се спасли на чамцима. Том приликом пропала му је сва његова велика збирка живих животиња, рукописа и скица. Лутајући на чамцима десет дана по мору, једва наиђу на једну лађу, која их спасе и врати у Енглеску октобра 1852 године. Резултат тога пута било је дело: „Пут по Амазонској реци и Рио Негру“; и „Палме амазонске реке“. Али већ после две године, 1854, креће се понова на пут, на коме остаје осам година до 1862, крстарећи по малајском архипелагу, од полуострова Малаке па до Нове Гвинеје. На том путовању он је дошао до резултата, који су га прославили и ставили у један ред са Дарвином. Тада је он у фебруару 1858 написао чланак: „Како варитети теже да одступе од свог првобитног (исконског) типа“, и као што смо напред споменули, пошље ту расправу Дарвину, који га заједно са својим изводом пошље Линеовом Друштву, те тако обе расправе буду публиковане исте године. Дарвинова 1 јула 1858, а Уолесова изишла је у „Journal of the Proceedings of the Linnaean Society“, августа исте године. Идеју о постанку видова природним одабирањем изразио је још 1855 у једном чланку, којег је написао у Сараваку на Борнеу, под насловом „О закону који утиче на постање нових видова“. Ова је расправа изишла је у Annals and Magazine of Natural History“, свеска за септембар 1855 године.

Путујући по малајском архипелагу, Уолес је дошао до још једног важног закључка: да се малајски архипелаг дели у две групе острова, и то: западна група, због животињског света који се у тој групи находи, припада Ориенту, а источна група са истих разлога треба да се рачуна у аустралијско копно.

Овај изналазак није само од географске вредности, већ и од великог значаја за упоредну зоологију, што је у исто време и доказ оштроумља Уолесовог. Због тога је пут између Борнео—Бали и Целебес—Ломбок прозват *Уолесов пут*.

Главније своје расправе, (има их десет), скупно је доцније (1870 г.) и издао под насловом: „Прилози ка теорији природног одабирања". Једна од тих расправа, која говори „О инстинкту код човека и животиња", била је са свим нова, нигде нештампана. Али док је Дарвин под закон развића подвео и човека, Уолес је томе био противан, и издвајао је човека од животиња, извесно под утицајем спиритизма, чему је био — нарочиту под старост — јако наклоњен. Он је чак и писао о спиритизму, као и о народној економији, што све није било од велике и трајне вредности што су их имали расправе из природних наука, где је стекао лепо име једног савесног и вредног испитивача природног. Утонув у спиритистичке сањарије, Уолес се није више ни појављивао у научном свету. И тек смрт његова подсетила је људе од науке на великог такмаца Дарвиновог.

Доброслав М. Ружић.

СТОГОДИШЊИЦА КЛОДА БЕРНАРА.

Клод Бернар био је физиолог; данас, његово име оличава физиологију какву нам је оставило последње столеће.

Славни француски физиолог није био од оних научника које су породична традиција и зарана откривене наслеђене способности, упутиле без околишаења одређеном пољу рада, на коме су се доцније одликовали. Рођен од родитеља бургоњских винодеља, пре сто година, (12 јула 1813), у Сан-Жулиану, Бернар је први пут дошао у додир са науком поставши апотекарским помоћником у Лиону, и одмах је посумњао у њену исправност нашавши се у храму емпиризма и видевши свога ученога газду где чува све остатке лекова, за справљање теријаке, лека састављена по рецепту случаја а непромењљиве лековите моћи. Његове мисли су, у осталом, ишле тада на другу страну, — ка позоришту. После извесна успеха неким водвилом на једној лионској позорници, Клод Бернар се креће

око 1834 године за Париз, са једном трагедијом у пет чинова, *Шарл VI*, у своме пртљагу. Препоручен Сан-Марк Жирардану, Клод Бернар му однесе своју трагедију. Резултат је био да је критичар саветовао Бернара да се мане литературе и да се лати каква кориснија занимања. Никада искрен савет није учинио веће услуге науци. Остављајући своје драмске амбиције, Клод Бернар почиње изучавати медецину. 1839 постаје интерн у Hôtel-Dieu, случајем у служби човека тада већ истакнута својим радовима на физиолошкој науци а чије је име данас везано за многа физиолошка открића. Реч је о Мажандиу. „Клод Бернар и Мажанди, вели Ренан, били су у неку руку створени да би се састали, допунили и наставили. Мажанди, оригиналан учитељ, антисистематичар у доба када је медецина живела о системима, један од оснивача експерименталне методе, привуче свога интерна што му га је случај дао, ка физиологији и реши о његову позиву, узевши га за препаратора својих предавања медецине у Колеж де Франс (1841)". Убрзо затим, Клод Бернар се јавља својим првим радом, који се односи на анатомију и физиологију *cordae tympani*, о коме ћемо даље проговорити, а којим се отвара низ многобројних открића што их је Клод Бернар учинио за тридесет и четири године свога делања на физиолошкој науци.

*
* *

Изложити рад Клода Бернара на експерименталној физиологији, значило би дотаћи се свих физиолошких питања која су била претресана до пред крај прошлога века Не мислимо то предузети, већ ћемо само изложити у мало речи неколика открића која стоје у првоме реду по важности своје природе, која су крунисање метода које је Клод Бернар препоручивао и која највише доприносе његовој научној физиономији. Приступамо одмах излагању експерименталних проналазака Клода Бернара — који је био и филозоф и творац доктрина — стога, што је он био пре свега велики проналазач факата који се односе на механизам живота, неуморан испитивач живота, продирући у њ са свих страна, сличан оним експлораторима који су претресали океане у свим правцима, тражећи нова копна. У тим својим предузећима Клод Бернар је наоружан беспрекорним оруђем, које је дало доказа своје вредности, а које се зове: *експериментална метода*. Њоме Клод Бернар рукује као прави вир-

туоз. Нико није као он знао дићи на такву висину експерименталну методу у физиологији и медецини. Никада нико можда, у тим наукама, није поред високог ума толику важност дао оку и руци. С тога поред његових дела у којима су његова открића добила философска израза, налазимо и *Лекције из оперативне физиологије*, у којима се налазе разна практична упутства за експерименталну технику, и из којих се види како је сам Клод Бернар сматрао вешту руку у експерименталној науци, од помоћи разуму.

Несумњиво је да је *животињска гликогенеза*, по савршеној експерименталној техници стављеној у њену изучавању у службу тачна и доследна резоновања, као и по необичној физиолошкој важности својој, највећи проналазак Клода Бернара, који би сам био довољан зајемчити му часно место у физиолошкој науци.

Пре Клода Бернара мислило, се да се шећер, који је врло распрострањен у биљном свету, налази у крви човека и животиња само у анормалним приликама, као на пример у шећерној болести, а да га у нормалној крви нема. Клод Бернар утврђује да се шећер налази редовно у нормалној крви, и то у сталном проценту упорно независну од врсте хране; тај се проценат одржава чак и до смрти животиња које гладују. Само у неким патолошким случајевима крв може не садржавати шећера. Према томе, присутност шећера у крви, или *глицемија*, постаје једна физиолошка чињеница, а не изузетна или патолошка као што се пре мислило. Отуда Клод Бернар развија и овом приликом схватање које му је увек било драго: да патолошко стање није нешто ново без везе са физиолошким стањем, већ да се оно састоји просто у извесној измени или изопачености одређених физиолошких функција. „Клиника и физиологија, вели Клод Бернар, не могу никада бити у неслози: постоји само једна биолошка наука или наука о животу, која подразумева нормално и болесно стање“. У овоме посебноме случају, пошто је утврђено да је шећер нормалан саставан део крви, да је дакле глицемија физиолошка појава, то шећерна болест неће бити ништа друго до поремећена глицемија. И заиста, довољно је ову повећати вештачким начином те да се изазове прелаз шећера у мокраћу, што је најважнија чињеница у шећерној болести.

Рекли смо да је Клод Бернар утврдио да је глицемија

независна од хране. Значи да је тешко претпоставити да крвни шећер води своје порекло из шећера хране. Из једнога низа лепих огледа Клод Бернар долази до открића гликогенске функције јетре, што је најсјајнија глава његових изучавања животињске гликогенезе. Не само биљке већ и животиње су у стању производити шећер. Потребни шећер за одржавање сталне глицемије градиће организам, кад се налази шећера у храни, на рачун других тела, али ће одржати нормалну глицемију. Та гликогенска функција организма припада јетри.

Та нова схватања нису примљена у своје доба без извесна устезања. Духови су толико били прожети идејом да само биљноме свету припада моћ органских синтеза, а да животињски организам само разорава оно што је биљни организам саградио, да је производња шећера у животиња изгледала невероватна ствар. Данас нико не помишља да је пориче, и животињска гликогенеза стоји међу најбоље утврђеним тековинама физиологије. Њу је Клод Бернар утврдио низом вештих и убедљивих огледа. Тражећи шећер упоредно у крви која иде јетри, т. ј. у крви портне вене којом пролази сав шећер који је у цреву абсорбован, и у крви која напушта јетру, Клод Бернар је констатовао да за време варења обеда који је садржавао шећера у изобиљу, крв која иде јетри садржи више шећера од крви која напушта јетру; док за време физиолошког поста на против, крв која напушта јетру садржи више шећера од портне крви. Одакле закључак да јетра уступа шећера организму када животиња пости, а да за време варења задржава шећер који јој нагло придолази, не престајући издавати организму потребну му количину. Јетра нам се указује, према томе, као регулатор глицемије, што објашњава сталност ове последње Клод Бернар је не само пронашао гликогенску функцију јетре, већ ју је и дубоко проучио, тако, да оно што знамо данас о том предмету већим је делом дело Клода Бернара. И са хемијске стране Клод Бернар није оставио питање недирнуто, показавши да се шећерна резерва јетре налази у облику једне врсте скроба, слична биљном скробу или штирку, који се може под утицајем фермената лако претворити у шећер, из кога је разлога назван *гликоген.* Схватајући увек ствари у широком обиму и прожет идејом да су велике физиолошке функције опште за разноврсне живе створове, Клод Бернар доказује експерименталним путем општу распро-

страњеност животињске гликогенезе, почевши од човека до најнижих створова.

После гликогенезе долази други проналазак Клода Бернара који стоји готово на истој висини. То су *вазомоторни живци*. Прибор за крвоток стоји под утицајем живчаног система Крвни судови, артерије и вене, сматране су пасивним еластичким цевима, сличне цевима од каучука. Клод Бернар је утврдио да су и крвни судови као и срце под утицајем живчаног система, да и они примају живце, и да ови утичу на њихов калибар. Надражај једних живаца производи смањивање калибра крвних судова, надражај других производи њихово ширење. Под утицајем првих, орган или кожа побледе, температура њихова спадне, а мања их количина крви испира. Под утицајем других, резултат је обрнут. Бледило страха јесте пример активности живаца који смањују калибар крвних судова лица, а руменило стида пример утицаја супротних живаца. Утицај вазомоторних живаца, на нашу кожу свакоме је познат; али они не регулишу само њене крвне судове већ и свих унутрашњих органа. Њихова физиолошка важност врло је велика; довољно је имати на уму да регулишу протицање крви према физиолошкој потреби органа, па према томе и његову исхрану, да утичу на температуру површних органа и на крвни притисак у артеријама.

За *улогу панкреаса уварењу*, име Клода Бернара везано је за свагда открићем утицаја панкреаснога сока на варење масних тела.

Механизам утицаја надражаја *cordae tympani* на лучење пљувачке, испитао је Клод Бернар врло брижљиво, давши леп пример анализе једне сложене физиолошке појаве. Утврдио је да се надражај *cordae*, живца који иде у пљувачну жљезду, преноси непосредно на жљездане ћелије и изазива њихово лучење; да је према томе *corda tympani* „лучећи" живац, а да ширење крвних судова жљезде, које њен надражај изазива, није узрок лучења.

У радове првога реда спадају и изучавања која се односе на *животињску топлоту*, *анестезике*, *спиналан живац*, *цревни сок*, *курар* (отров особеног физиолошког утицаја, којим нека америчка племена трују своје стреле), а која можемо само споменути, оставивши непоменута многобројна остала проматрања која се односе на све одељке физиологије.

*
* *

Филозофско дело Клода Бернара обухвата у ствари два велика схватања. Прво *животно јединство*, на коме је основао *општу физиологију*, друго је: *експериментална медецина*, по коме медецина мора бити научна, употребљавајући методе осталих егзактних наука и почивајући на детерминизму појава. Поред тога, Клод Бернар је био и законодавац *експерименталне методе*, одредивши њену суштину и давши правила којих се треба држати при њеној употреби.

Пре свега, филозофско дело Клода Бернара има једну особину коју треба одмах истаћи: велика јасност идеја и њихово тачно излагање, не злоупотребљавајући никада речи, не тражећи никада да помоћу речи да привидну одређеност неодређеним схватањима.

Не треба очекивати да ће се у филозофском делу Клод Бернара наићи на сјајне теорије које често стоје на слабачким ногама хипотезе. „Клод-Бернардизам" не постоји; његово је име везано за многу справу и справицу и разна *modus operandi* који се свакодневно употребљују у физиолошким лабораторијама, али није везано ни за какву смелу теорију. Читајући данас његово дело које носи назив: *О појавама живота које су заједничке животињама и биљкама*, читалац се пита да ли је *животно јединство* теорија, или факат који би сваки лако открио; толико је теорија животног јединства саграђена на чврстој основи факата из којих се сама намеће духу. У опште, идеје Клода Бернара толико су се наметнуле духу у току времена да су данас неке постале баналностима. Међутим, требало је много проницавости и моћи широкога схватања да би се открила заједничка животна основа животиња и биљака. На први поглед не само да се та заједничка основа не опажа, него се животиње и биљке указују супротнога правца у своме делању. Доста се понављало да биљке граде а да животиње разоравају, да прве узимају угљен-диоксид а избацују кисеоник, док су друге седиште обрнуте гасовите измене. Тој дуалистичкој теорији Клод Бернер ставља на супрот теорију *животног јединства*, показујући да су разлике између два животна царства, како морфолошке тако и физиолошке, само површне а не у основи самих појава, и да се из разноликости испољавања живота даје размрсити заједничка основа. Органско грађење и

разоравање јесу особине живе материје у опште. И животиње и биљке седишта су истовременог разоравања и обнављања, тако да се њихов опстанак може сматрати непрекидном алтернативом грађења и распадања, или живота и смрти. „Нема живота без смрти; нема смрти без живота“ вели Клод Бернар у поменутом делу. А на другом месту афористички: „Живети значи умирати“. Органске синтезе не припадају искључиво биљноме свету: сигурно је да крава не налази масло свога млека у трави коју пасе, као год што угојена гуска није нашла своју маст у кукурузу којим је кљукана. Што пак зелене биљке могу вршити синтезе органских тела пошавши од минералних елемената, док животиње нису то у стању чинити, узрок не лежи у некој разлици животне основе, већ у томе што зелене биљке имају једну посебну функцију коју животиње немају, која је један епифеномен и која се може лако издвојити: довољно је ставити зелену биљку у мрак па да се хлорофилна функција обустави и да се заједничка животна основа укаже. И разлика у енергетичном погледу између биљака и животиња (видети: „Енергија у биологији“. *Књижевни Гласник*. 16 јул, 1913), ишчезава према томе са хлорофилном функцијом.

Утврдивши јединство живота, Клод Бернар није ништа друго учинио до створио *општу физиологију*. Не постоји нарочита физиологија човека и разних животиња; и ако сви механизми нису истоветни у свих живих створова, заједнички су принципи ту. С тога не треба мислити да експериментални резултати добивени на једној животињској врсти немају опште физиолошке важности. Физиологија је једна за све живе створове, са разликом статистичких података и посебних механизама. Експериментатор ће се обраћати овој или оној врсти живих створова, према већој способности коју му из ма кога разлога пружа за функцију коју испитује. Колико је то схватање тачно види се по томе што уџбеници који данас носе назив *Људске физиологије* најмање садрже резултата добивених на човеку, а материјал што садрже добрим је делом онај исти што налазимо под другим називима: *Упоредне физиологије*, *Животињске физиологије*, *Физиологије нижих животиња*, и т. д.

Своје идеје о експерименталној методи и о научној медицини изложио је Клод Бернар сјајно у своме делу: *Увод*

у изучавање експерименталне медецине, које је из научне књижевност прешло у општу философску књижевност XIX века. Наслов не одговара потпуно садржају дела; узрок треба вероватно тражити у томе што је главне идеје у томе делу развијене, Клод Бернар излагао у Колеж де Франс где је заузимао катедру *експерименталне медецине*, и што је желео видети своје идеје о експерименталној методи примењене нарочито на медецину. Увод у експерименталну медецину јесте најсјајнија књига до данас написана о експерименталној методи у опште и њеној примени на изучавање живих створова. У њој је посматрано: суштина експерименталне методе, начини на које наш дух објашњава откривена факта, заблуде у које се може упасти. Та књига јесте у исто доба и законик и вођа за примену тог нежног оруђа које се зове експериментална метода, оруђе којега се треба у толико пре чувати што нам изгледа да можемо сви њиме руковати урођеном поузданошћу. Овакву књигу о експерименталној методи могао је написати само човек који ју је са таквим успехом, као што је случај за Клода Бернара, лично примењивао. Она треба да буде ручна књига свих оних којима је оруђе рада експериментална метода. Данас, када поред тако званих егзактних наука имамо експерименталну социологију и када историчари и књижевни критичари траже научни детерминизам појава које су предмети њихових студија, дело Клода Бернара не припада више само природњацима и лекарима, већ свима онима који у ма којој грани сазнања траже истину. Вредност тога дела повећана је свима особинама Клода Бернара писца: наиме, јасност и отменост стила. Ево неколико главних мисли које су развијане у *Уводу у експерименталну медецину*.

Факат је основа резоновању и изнад свега: „Када је факат на који се наиђе у опреци са једном владајућом теоријом, треба примити факат а напустити теорију, па ма она, брањена великим именима, била од свих призната“. Далеко од тога да одбацује хипотезу и теорију као непотребне, као што је чинио његов учитељ Мажанди, Клод Бернар их сматра неопходно потребним, да би подстакле на проналажење факата и дале извесан правац експериментисању: „Када се не зна шта се тражи, не схвата се шта се проналази“. Али хипотезу увек сматрати само оруђем напереним у томе циљу, а ако је откривена факта потврђују, покушати са свих страна помоћу фа-

ката оборити је, „јер су наше идеје само оруђе разума које нам служи за продирање у феномена; треба их мењати кад су испуниле своју улогу, као што мењамо отупео скалпел који нам је подуже служио.“ Експериментатор мора сачувати потпуну независност духа и не презати од огледа који су нелогични по владајућим теоријама, јер су проналасци управо непредвиђени односи које теорија није обухватила, јер би иначе били предвиђени. Не мислећи уздизати незнање, Клод Бернар сматра човека коме теорије нису познате у бољим погодбама за експериментисање, од ерудита који није сачувао слободу духа. Пошто у природним наукама нема аксиома као у математици, према којима математичар нема више слободе духа, то све истине, па и најбоље утврђене, ипак су у наукама живота релативне истине, како принципи од којих полазимо тако и закључци до којих долазимо. С тога експериментатор не треба да буде никада без *философске сумње*, коју не треба помешати са скептицизмом: „Јер је скептичар онај који не верује у науку, а који верује у себе; верује толико у себе да сме порицати науку а тврдити да није подчињена утврђеним и одређеним законима. Онај који сумња прави је научник, он сумња само у себе и у своја тумачења, али верује у науку; он признаје и у експерименталним наукама један критеријум или један научни принцип који су апсолутни. Тај принцип јесте *детерминизам* појава...“

Детерминизам у физиологији и медецини јесте ствар на коју је Клод Бернар највише настојавао у својим философским делима. Разумљиво је зашто је то чинио: када за појаве у физиологији и медецини строг детерминизам не би био од вредности, тада ни физиологија ни медецина не би биле науке. Данас је баналност тврдити да су појаве којима су седиште живи створови, последице одређених узрока, да исти узроци изазивају у истим погодбама исте последице, а да циљ не може заузети место узрока. Исто је тако јасно да је размршивање детерминизма појавâ у живих створова, ствар необично тешка због сложености те узрочности, али да је то једина разлика између ње и узрочности појава у физици и хемији. Данас нико не верује да се свим појавама у биологији није могла ухватити узрочност с тога што се оне покоравају фантазији неке животне силе која је изван домашаја закона. Да таквих „фантазија“ има често у појавама живота, знају добро сви они који

су експериментисали на животу; али су оне само доказ сложености узрочности појава, чије чиниоце не можемо увек ухватити.

Једна од великих заслуга Клода Бернара јесте, да је прогласио да научни детермилизам мора бити основа на којој ће се градити медецинска наука. Да у то доба то није била опште призната ствар, може нам послужити овај пример: тврдећи у једноме предавању држану 1845 године, да се различни резултати добивени од два експериментатора, истоме предмету, објашњавају тиме што се оба експериментатора нису ставила у исте огледне погодбе, Клод Бернар је тиме изазвао примедбу једног професора на медецинском факултету, познатог хирурга, у којој се огледа схватање које је тада владало у медецини: — „Велите да су резултати огледа у физиологији истоветни; ја то поричем. Тај би закључак био истинит за мртву природу, али не може бити истинит за живу природу. Свакога пута када се живот умеша у појаве, можете бити у истоветним погодбама, резултати могу бити различни“. Ако ово данас нико не би смео тврдити, у томе има заслуге и Клод Бернар, који је замишљао медецину правом експерименталном науком, са научним детерминизмом у основи и тесно везаном за физиологију. Познавати нормално функционисање јесте по Клоду Бернару прва погодба за схватање поремећеног функционисања. На медецину применити методе којима се служи физиологија, тражити тачну узрочност патолошких појава. На истој основи је замишљао и терапеутику, давши сјајне примере свога схватања, студијама физиолошког утицаја неких отрова.

Да су та схватања тачна признаће сви они који не мисле порицати медецини место међу наукама. Ако се пак медецина не развија сасвим онако како је Клод Бернар желео, узрок је, вероватно, тај, што је медецина пре свега вештина лечења. Излечити и то што пре, то ће увек бити најпривлачнија мета медецине. Серотерапија је пошла од научних тековина Пастера и постала је емпирична. Проналазак једног новог серума непознатог састава, који на необјашњив начин лечи болест неодређеног узрока, није, док се не објасни, никаква научна тековина. Међутим, зар медецина у томе не види с правом једну сјајну победу и остварење једнога од својих циљева. Али се не треба варати; ако медецина, удаљивши се

од научнога стожера, може око њега учинити богату жетву на пољу емпиризма, раскинувши везу којом је за њ везана, могла би се изгубити у тмини, — мањ да у своме лутању наиђе на други, којим ће заменити први.

После свега што смо изложили о делу Клода Бернара и ако је далеко од тога да дâ о њему потпун појам, ипак је довољно да бисмо могли сматрати излишним питање: да ли је имао Клод Бернар утицаја на развитак физиолошке науке. Његов савременик Вулпиан, рекао је: „Клод Бернар био је учитељ свих физиолога свога доба“, хтевши тиме истаћи утицај који је Клод Бернар још за свога живота имао на еволуцију физиологије. Али оно што хоћемо овде напоменути јесте, да је тај утицај извршио не само као изузетан радник при грађењу физиолошке зграде, већ и давши овој место које данас заузима. Физиологија је пре сматрана помоћном науком без своје аутономије. Она је била растргнута између анатомије и медецине. Прва ју је сматрала себи подређеном, јер су морфолози мислили да грађа органа довољно објашњава и његову функцију, а медецина ју је сматрала помоћном науком као и физику и хемију, не тражећи у физиологији објашњења патологије. Настава физиологије била је поверена медецинским факултетима и катедрама анатомије на научним факултетима. Клод Бернар проглашује независност физиологије: *Physiologia nec ancilla medicinæ, sed scientia per se*, и захтева да јој се да места међу другим наукама где би се могла слободно развијати, неподчињена и не осврћући се на практичне прилике којих би била кадра. После открића гликогенске функције, створена је за Клода Бернара (1854) прва катедра физиологије на Факултету Наука у Паризу; та нова катедра доби име: *Катедра опште физиологије*, садржавајући у своме имену једно схватање драго ономе за кога је била основана. И тако Клор Бернар, — коме је у осталом катедра медецинског факултета била неприступачна пошто је одбијен на професорском испиту (1844) — виде зарана физиологију у оквиру који јој је желео. Али жарка жеља која му се за живота није испунила да види јесте, око себе једну добро снабдевену лабораторију која би му пружала сва средства потребна његову генију. У његовим предавањима налази се често на одјек те његове жудње; завидео је својим инострa-

ним колегама, који су били у бољим приликама од њега. У једно известно време могло се мислити да ће се и та његова жеља остварити: Наполеон III му је обећао суму од 400.000 франака за грађење једног модернога физиолошкога завода; али од обећане суме добио је само 40.000 франака.

Какав је силан подстрек дао Клор Бернар настави физиологије види се и по томе што данас у Паризу има не мање од *десет* катедара физиологије и физиолошке хемије. Његов се утицај на развој физиологије извршио и посредно преко његових ученика, који су постали сви знатни раденици на физиолошкој науци. Пол Бер, Ранвие, Маласе, Греан, Дастр, д'Арсонвал, Мора, били су сви његови ученици.

* * *

Поред пресуднога утицаја што је Клод Бернар имао на физиологију, његов утицај и на савремену мисао јесте неоспоран. Тиме Клод Бернар спада у оне ретке научнике чији се утицај зрачио далеко преко њихове науке. Зацело он није био први који је врхом скалпела потражио тајне живота и који је у животу тражио законе физике и хемије. И други, и не незнатни, пошли су пре њега тим путем. Али за ширу публику, Клод Бернар је оличавао ту нову науку. Као год што је неколико векова раније, публика напреднијих мисли видела у дисековању људских лешева, израз еманциповања духа, тако је на неки начин, половином прошлога века утицао на ту публику овај човек чија рука продире не више у лешине, већ у живот који подрхтава под његовим ножем, који иде трагом тананог живца, изучава тиху агонију органа издвојених из тела, своди живот на механизме, а ове на физику и хемију. Вероватно је да није увек схватана права величина његова дела, већ више спољашност, али његов утицај на савремену мисао није тим мањи.

Јасност његове философије приступачне и ширем кругу људи, његове особине вулгаризатора које се огледају у научној хроници коју је водио у *Revue des Deux Mondes*, сасвим изузетна моћ и отменост његова говора којим је привлачио многобројне слушаоце на Сорбону, у Колеж де Франс и Музеум, све су то чињенице које објашњавају утицај који је имао на своје доба.

Утичући на савремену мисао, Клод Бернар је утицао и

на књижевност тога доба. У детерминизму књижевног покрета који се појавио половином прошлога века, књижевни историчари стављају поред имена Дарвина, Тена и Ренана, име Клода Бернара

Ничега интересантнијега од тог правца којим се упутила француска књижевност. Ствара се нова школа чији се чланови називају *природњацима* — (натуралисти) и који на књижевност примењују методе природних наука, или бар изјављују да то чине. Као да су вођени прецептима Бернарова *Увода у експерименталну медецину*, они посматрају живот — можда доста једнострано — и бележе га, тежећи при томе да буду што објективнији. Приповедачи имају нарочиту наклоност ка оцртавању друштвених рана и патолошких стања. Неразумљиво је како је књижевност неко доба могла бити просто хипнотисана природним наукама и медецином. У неким стварима опажа се управо непосредан утицај Клода Бернара. Натуралисти изјављују да написати роман значи извршити један оглед онако као у експерименталним наукама. Најревноснији натуралисти иду по болницама и изучавају живчане болести, а сви прелиставају уџбенике медецине и физиологије. Само што није проглашено да романописац натуралиста мора бити доктор медецине. Књижевност се за неко доба просто шета између болнице и лабораторије. Вођа те школе даје низу својих натуралистичних романа општи назив: *Природна историја једне породице*... а „природна историја“ има француски од прилике значење које је Панчић дао речи *јестаственица*. Исти натуралистични писац предухитрује природне науке свога времена, налазећи законе наслеђа у генеалогији својих јунака. Штета што није знао за *менделизам*, те законе који дозвољавају данас да се математичком поузданошћу утврди шаренило особина потомака из особина предака...

Нисмо могли другаче, а да не поменемо тај чудновати утицај Клода Бернара на књижевност, — питање које у осталом нисмо у стању расправљати, — да би се видело како су се његове идеје далеко инфилтровале, чак и онамо где он свакако није држао да им има места.

* * *

Клод Бернар је умро 10 фебруара 1878, чувен у целоме свету, поштован, окружен многобројним оданим ученицима од

којих су неки већ били учитељи, окружен почастима. Члан Академије Наука (1854), сенатор царства, доживотни председник Биолошкога Друштва, 1869 би изабран за члана Француске Академије на место Флуренса, место које су после њега заузимали Ренан, Бертло и Анри Поанкаре.

Иван Ђаја.

ИСТОЧНО ИЛИ ЈУЖНО НАРЕЧЈЕ?

(Крај).

III

Разлози за источно наречје.

Српски списатељи из почетка XIX века, готово сви из Јужне Угарске, писали су источним наречјем, и то наречје је је тада искључиво владало у српској књижевности. Кад је Вук Караџић почео писати јужним наречјем, оно је њима изгледало простачко и били су му противни. Али своме противљењу јужном наречју они нису давали ниједан озбиљан разлог. Они су имали за себе *usus*, традицију, навику да сами пишу источним наречјем, и то им је било довољно. Први од српских писаца који је са разлозима и озбиљно устао у одбрану источнога наречја противу јужнога, био је Др. Јован Стејић. У II свесци *Гласника Друштва Србске Словесности*, 1849, он је написао документован и јак чланак *Езикословне примѣтбе на предговоръ Г. Вука Стеф. Караџића къ преводу Новогъ Завѣта*, и то је можда и најбоља критика Караџићева рада која се јавила у српској књижевности.

Стејић тврди да је „сремско-србијско наречје“ „лепше, благогласније од тога ерцеговачког, и да ће се *оно*, а не *ово* за језик наше књижевности остати...“ Стејић за то своје тако одсудно тврђење даје ове разлоге:

1) „Сремско, или боље рећи *вишине* народа србског, наречије говори већа част нашега народа, а имено она која живи у србском Књажевству, осим подрински крајева изнад Лознице и поред ови лежећег не пространог предела све к босанско-ерцеговачкој граници; после у Срему, који је средоточни крај србски земаља; затим у Банату и у Бачкој, а најпосле даље у Мађарској, у Славонији, а и у Хрватској, и овде и онде

готово свуда гди се нашинци, који се Србима називају, налазе. Најправилније и најчистије пак говори се овим наречијем у Србији у посавским и подунавским крајевима од Дрине до Мораве, и у целој средини њеној, коју су пре Шумадијом звали, па јошт и даље до у крушевачке и чачанске крајеве; а на оној страни у целом лепом Срему, у Граници банатској, у слободним Диштриктима и у Бачкој, наравно туда осим у варошима, и то само оним, обично већим, гди су Србљи с инародцима толико помешани да и' ови числом надилазе. Да је у овим земљама најгушће наш народ насељен, и по тиме да њега ту највише има, то, мислим, никоме не треба доказивати. А „вишина“ кажу „решава“, па јошт тим више, кад је и претежнија умност на њеној страни.“

Дакле: *источним наречјем говори већи и културнији део српскога народа.*

2) „Осим тога што је ово наречије већој чести правога србскога народа обичније и милије, јоште је оно на сваки начин и *благогласније* од наречија (Вуковски) ерцеговачког. Ово веће благогласије ја највише налазим у томе што се у њему писмо *Ђ* онде гди се од словенског у србски глас претвара као прости самогласник *е* (или кадшто као *и*), дакле и сваки слог с овим писменом просто и једноставно, без затезања и без различитога извијања, изговара; што се, покрај тога, и сугласници у њему само по вештественим правилима или по својству свега србскога језика, а не по наречној различности мењају и претварају, и што се у њему рапаво *х* изоставља или другим, највише меким и за србско уво пријатније звечућим сугласницима и самогласницима замењава.“ У јужном наречју је оно „прекомерно *ијенЂ* готово ачење и сведочба да уму који се овим језиком изражава није млого за скупим временом стало...“ И пошто је навео известан број добро пробраних примера, Стејић се пита: „За које наречије морало би се више правило учити? Које је наречје уву пријатније, наравно питам: за уво „њежније“ и за оно које није пристрасно заузето за све што се чује тамо „ђе се оно родило“?“

Дакле: *источно наречје је благогласније, простије, лакше.*

3) „Ово „сремско“ наречије било је базис писменога језика и у стара наша времена, као што се сваки о томе могао уверити коме су познате писмене наше древности, на пр. законик цара Душана, царске дипломе, хронике, и т. п. У новој

пак нашој књижевности и писмености од како је Доситеј *србском* начинио, управо ово „сремско“ наречије нашега „народнога језика“ влада. Слободнија и изображенија част народа, која за књижевство мари и потпомаже га, и ред учени људи који књиге пишу, ако неколицину из њега изузмем, сав овим наречијем говори; оно се дакле више негује и неговати мора. Књижевство је наше да тако кажем, већ лепо и ногом пошло и збори нам сваки дан овим наречијем: његови су нам дакле звуци већ мили и обични постали и зато се ја надам да ће се оно за књижевни наш језик и одсад одржати засад и унапредак.“

Дакле: *источно наречје има за се традицију и општију употребу, оно је језик и старе српске писмености и нове српске књижевности.*

Питање о источном и јужном наречју узгред је додирнуо и Г. Стојан Новаковић, у својој посланици *Српска Краљевска Академија и неговање језика српског*, која је објављена 1888 у *Гласу Српске Краљевске Академије* (стр. 54—71). Он ту тврди да питање источнога или јужнога наречја има да се подвргне ревизији. „Гдекоји од разлога, на које се позивао Вук, нису одржали вредност коју су имали у његовим очима“. Источни говор је старији, он има традицију за се, његов изговор гласа ѣ, најближи је изговору у старом словенском; тако изговарају и југоисточни крајеви наши, она словенска „племена која су на прекретници између Срба и Бугара, а која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама, позвана да уђу у народну заједницу с нама, у којој су се и у старо време налазила. (У томе је једна културно-национална мисија Србије, која ће без сумње исто тако бити мила и нашим племенима на западу“). Област источног говора много је већи но што је Караџић тврдио. У области источнога говора постала је нова српска држава, источни говор постао је књижевни језик српски, „За лексичко образовање народног књижевног језика, за стил, за акценат, тај је говор неоспорно имао одсуднога утицаја, и то се може опазити и у писаца који јужним говором пишу, јер је јасно да се лексички састав и стил садашњега народнога књижевнога језика није образовао у области јужнога но у области источнога говора“. Јужно наречје је тешко, јер је изговор гласа ѣ везан за акценат и променљиве појаве јотовања. „Остаће разлог да је јужни говор најкарактеристич-

нији и најоригиналнији говор српскога језика. Али се неће посведочити ни да је ни најстарији, ни најподеснији, ни најпростији“ Г. Новаковић не тврди да је источни говор и најподеснији, и најпростији, али мисли да би се могла оба језика „једнако држати у потпуној равноправности.“ На крају крајева, разлике између оба говора су незнатне, и треба оставити времену да оно само реши тај спор. „Време ће показати хоће ли ће се моћи један од њих извести изнад другога и хоће ли моћи који од њих надвладати... Оставимо и даље неспречен, слободан ток природноме развитку, нека он покаже животне моћи и културне упливе који су се до сад у двоструком правцу обележили“.

У питању источнога и јужнога наречја после тога се мало дискутовало. Сасвим паметно, оставило се времену да оно то питање реши. И данас, готово после сто година од како је Вук Караџић почео писати јужним наречјем, има све више и све јачих разлога који говоре да источно, екавско наречје, треба да постане књижевно наречје српско-хрватско.

Ти разлози су, у главноме ови:

1) *Бројем већи и културом јачи део српско-хрватског народа говори источним наречјем.* Тим наречјем говори се у целој Србији, без ужичког округа и делимично чачанског, рудничког, ваљевског и подринског; у Старој Србији, сем старог Новопазарског Санџака; у целој Маћедонији; у целој Војводини, са изузетком католичких „Буњеваца“ и „Шокаца“; у северо-западној Хрватској, и код кајкаваца и, делом, код чакаваца. Како су и Словенци екавци, *тим наречјем говори се на Словенском Југу од Триглава па до Солуна.* Тим језиком говоре и Срби и Хрвати и Словенци, и интерес је народног јединства и између Хрвата и Срба, и између Србо-Хрвата и Словенаца, да се усвоји најопштије и заједничко источно наречје. У Војводини, Хрватској и Србији култура је најразвијенија, главни наши центри Београд, Загреб, Нови Сад, Карловци, у екавским су крајевима, и из њих се култура шири и у остале мање просвећене и мање напредне наше крајеве.

2) *Екавско наречје је било књижевно наречје и раније и данас.* Стара српска писменост била је екавска, исто тако хрватске књижевности и кајкавска и илирска; нова српска књижевност била је екавска од свога почетка, и остала је и данас

екавска у највећем и најважнијем свом делу. Специјално у српској књижевности велика већина и оних који пишу и оних који читају на екавској је страни, и три четвртине српских књига и листова штампа се источним наречјем.

3) *Источно наречје је простије, једноставније, лакше; њиме без икаквих тешкоћа могу писати и јекавци и икавци.* Главни разлог који говори против јужног наречја јесте што је оно доста сложено, недоследно и тешко за оне којима није матерње. Пре свега јужно наречје није уједначено. 1839 године у *Одговору* Јовану Хаџићу, Караџић вели да је он почео писати по херцеговачки, а сада чини по дубровачки, за који би се могло рећи „да је варошки, господски, говор јужнога наречја“. Караџић је 1850 написао *Главна правила за јужно наречје*. То су емпирична правила, без научне подлоге и утврђености. Остављајући на страну многе остале недоследности и изузетке јужног наречја, Караџић је навео ових пет тачака: 1) Где се у истини и у западном *е* или *и* изговара оштро (`), или само полако без икакога акцента“, онде се у јужном изговара *је* (сјеница и увјерити). 2) Када после *д*, *л*, *н* и *т* дође *је*, онда се изговара *ђ*, *љ*, *њ*, *ћ* (ђед, љето, њедра, ћерати). Тако је у Херцеговини и Црној Гори, док „у Дубровнику и у Босни — особито по варошима“ не врши се умекшавање тих сугласника (дјед, љето, њедра, ит.д.). Караџић вели: „за ово могло би се рећи да је грађански или господски говор јужнога наречја, који ми велимо да би требало узети за књижевни језик у свему народу нашему“. 3) После гласа *р*, *ѣ* се и у јужном наречју изговара *е* (пред, преко, претопити, срећа, врећа, ждребета, јастребови). Караџић вели да је у Тршићу чуо и: рјечит, грјешник, али у Дубровнику Херцеговини и у Црној Гори вели се: грешник. 4) „Гдје се у источном и у западном нарјечју на овијем слоговима глас отежа (са знацима ^ или ′), ондје се свуда изговара као *ије* (дијете, сијено, бијело, лијеп, нијесам, ријеч, ит.д.). 5) „Пред самогласнијем словима и пред *ј* (по славенском пред *я* и *ю*), изговара се као *и*, (вијати, сијати, смијати се, Биоград, изио, видио, ит.д.). 6) Најзад, *ије* се изговара и у деклинацији придева и присвојних и показних заменица (добријех, нашијех, овијех људи; добријем, нашијем, овијем људима)“.

Како да се један човек из источних и западних крајева нађе у том лавиринту? Како да лако и тачно пресуди да ли

своје *е* и *и* има да изговора *ије*, *је*, или *е*? „Кад помислимо вели Караџић да сваки књижевник закона источнога зна или да *мора* знати гдје би по славенском језику ваљало писати ѣ, а тако сваки књижевник закона западнога да зна, или да *мора* знати гдје би по дојакошњему писању многијех ваљало писати ѣ, а уз то сви да знају или да морају знати с какијем се гласом која ријеч у народу изговара“, онда ће сваки „одмах без икакога учења“ моћи писати јужним наречјем. Дакле, да би се писало јужним наречјем, ваља знати словенски и разумевати се у акцентуцацији! А како ће деца учити по школама, како ће се мало школовани и слабо писмени људи наћи у том лабиринту. Караџић на то не одговара, јер за њега постоје само „књижевници“.

Караџићева *Главна правила за јужно наречје* помажу врло мало људима којима је источно и западно наречје матерње; она само показују како је тешко писати тим наречјем онима који га нису примили из матерњих уста. Ко да се нађе лако у овим случајевима: ријеч — рјечит (или речит) — рећи; бијело — бјељи — Биоград; наслиједити — насљедник — нашљедник; — услијед — ушљед; лијеп — љепши; цвијет — цвјетови; дијете — детета — дјеца (или ђеца); вријеме — времена; Сријемац — сремачки; ждријебе — ждребећи; јастријеб — јастребови; хтјети — хтјео, или тео или хтио; слијеп — ослијепити, ошљепити; послије — пошљедње; пријевара — преваран, и т. д. Зашто се каже: кадгођ, кудгођ, када ту није било ѣ, као и речима у костијер, панцијер, кондијер? Зашто сам Караџић пише: затјецати, пролијевати, разлијевати, када ту није било ѣ?

Чак и људи који су из јужних крајева не знају како у појединим случајевима треба писати: *е* или *ије*, *је*. „Као најновији по постању, везан за акценат и за појаве јотовања, развијене где на један где на други начин, говор је тај тако пун тегоба за писање и изговор, да се без устезања може казати: да се осим Вука и Ђ. Даничића још једва који писац може показати који је тим говором писао потпуно доследно и без икакве погрешке“.[1] Сам Караџић пише 1817: Лијевач, а доцније Левач. У Босни и Херцеговини врло често се говори и пише: свјештеник. Писци из јужних крајева често исто тако

[1] Стојан Новаковић: *Српска Краљевска Академија и неговање језика српског*, X *Глас*, стр. 66.

погрешно кажу *заклијетва* и *болијест*. Лист који је недавно изилазио у Мостару звао се *Мали Пријеглед;* часопис који сада у Сарајеву излази зове се *Преглед.* Када су такве тешкоће за људе из јужних крајева, лако је појмити како је тешко њиме говорити и писати људима из источних и западних крајева. Класичан је случај са *вјечером* Љубомира П. Ненадовића. У *Летопису Матице Српске* (књ. 198) један писац написао је *до њекле*, а неки Карловчани пишу: *њешто*, *њеко*... и тако даље. Ништа комичније но „јужно наречје" којим су писана званична документа и објаве у Босни и Херцеговини!

Ван сваке сумње је да је јужно наречје врло сложено и тешко, и да се у њему тешко разазнају и они којима је матерње. Један човек из источних и западних крајева код сваке речи треба да поставља проблем: треба ли да своје *е* или *и* изговара *ије*, или *је*, или *е*, или *и*. За човека из јужних или западних крајева врло је лако: просто место свога *ије*, *је* и *и* треба да изговара *е*. Ван сваке сумње, *источно наречје је најпростије, најуједначеније и најлакше за примање људима од остала два наречја.* Сам Караџић је то признао у предговору I издања *Српског Рјечника.* „Између ови нарјечија мени се чини да се наједначије изговарају ријечи у ресавскоме..."[1]

4) *Источно наречје најзгодније је за поезију.* Обиљем самогласника (*ије* место *е*) и умекшавањем сугласника *д*, *н*, *л*, *т* у *ђ*, *њ*, *љ* и *ћ*) јужно наречје је мекше и благогласније. Али у накнаду за то, источно наречје има нешто оштрије, јаче, енергичније. Нарочито речи у источном наречју су знатно краће, и у везаном слогу, у поезији, може са њиме више рећи. Данашња поезија тежи да са што више речи каже што више ствари, и због тога је сва збијенија и концизнија. Код нас се то опажа у толико више што су наше речи махом веће од два слога, једносложних речи је мален број, и када се у стиху, у јужном наречју, од једнога слога прави два, или од два три, од три четири, то озбиљно смета песнику. И зато се види у поетској пракси данашње српске књижевности овај појав: песници из јужних крајева, да би имали што мањи број слогова и лакше савлађивали метричке тешкоће које долазе од расплинутог јужног наречја, или шарају своје строфе силним апострофима, или, се поред јекавских облика служе по потреби екавским, или,

[1] *Скупљени граматични и полемични списи,* II, стр. 22.

просто на просто, радикално решавају то питање и пишу источним наречјем. Песници из југозападних крајева, ради стиха, врло често пишу: вр'јеме, бр'јеме, мр'јемо, р'јека, ждр'јело, бл'јед, сл'јеп, гн'јездо, ит.д., што даје тврдо и непријатно нагомилавање сугласника, и чиме се потпуно одузима јужном наречју разлог благогласности. (Изговорити, на пример: бл'јед и ждр'јело!) Пример Јована Дучића нарочито је карактеристичан. Прва његова збирка, *Пјесме*, која је изишла у Мостару 1901. сва је написана јужним наречјем. 1908 Српска Књижевна Задруга је издала његове *Песме*, пренесене источним наречјем, али са још остатака јужнога. Али има песама у којима је остало помешано и јужно и источно, и то по свој прилици ради стиха. Тако на пример у песми *У сумраку* има *бледи, река*, а и *бијела*: у песми *Чекање: река*, *месечина*, али и *вријеме*; у песми *Моја поезија* има: *сено*, *снева*, *одело*, али и *нечистијем*; у песми *Крај мора: век, седи*, и: *веселијем* и *прије*; у *Далмацији: беше* и *крвавијем*; у *Дубровачком мадригалу: млетачком* и *прије*; у песми *Сапутници: вечно* и *несвесно*, и *својијем*, и т. д. У последњим песмама, Дучић пише чисто источним наречјем, осетивши, као у виртуоз у стиху, да се њиме лакше пише и може више рећи. И сам Алекса Шантић, који пише ванредним јекавским наречјем, каткада ради стиха послужи се и екавским облицима. Обратно оном што је предлагао Драгиша Станојевић, песници ће бити први који ће, у интересу технике стиха, усвојити источно наречје.

5) *Источно наречје је експанзивно, оно има силу ствари уза се, оно само собом побеђује и потискује јужно наречје.* Сам тај разлог је довољан, јер у борби наречја не побеђује оно које је најлепше но оно којим се говори у политички и културно надмоћнијим крајевима. Такав случај је био у Француској, Немачкој, Италији, Русији, где су дијалекти из севернијих крајева, који су имали политичку и културну надмоћност, потисли остале диалекте, и постали опште књижевни. И ако су Вук Караџић и његова непосредна школа успели да јужно наречје подигну до висине књижевног наречја, и ако је у један мах, шездесетих година, претила опасност да источно наречје буде потиснуто из књижевности, ипак се ово одржало, и последњих година све више отима маха. Оно је остало владајуће код Срба у Јужној Угарској, у Срему, и у Србији. Икавци који се у Срему и Бачкој

налазе, не само да примају многобројне екавизме, но и сами постају екавци; такав случај бива са католичким „Шокцима" у Срему и „Буњевцима" у Бачкој. У Србији, екавско наречје, којим се служи у државној администрацији, у школи, у војсци, у новинарству и књижевности, моћно потискује јужно наречје. Писци из области других наречја усвајају источно наречје. Такав је раније био случај са Матијом Баном и Др. Јосифом Панчићем, тако у новије доба са Симом Матавуљем, Љубомиром Стојановићем, Доброславом Ружићем, Јованом Дучићем, Милутином Ускоковићем. У самој Србији, у народу, још осамдесетих година прошлога века, запажено је да „јужни говор попушта и почиње се мешати с источним".[1] У Ужицу и Чачку све више се говори екавски; говорити јекавски грађанима и школованим људима изгледа сељачки. Источно наречје је брже, краће, пословније; као што је рекао један човек из источних крајева: „ја немам времена да говорим јужним наречјем". На селима исти појав, до душе мање брз и општи. Село Сјеча Ријека у срезу црногорском округа ужичкога старији мештани називају Сјеча Ријека, млађи, испод четрдесет година, који су прошли кроз школу и касарну, кажу: Сеча Река. У рудничком округу може се лако констатовати узмицање јужнога наречја пред источним. У Вуковом Јадру јужни говор се губи, у самом Тршићу само старији још говоре јужним говором.

Та појав у Србији се опажа у народној маси: у другим крајевима нашега народа то се даје опазити код образованих људи и код писаца. У Босни и Херцеговини има писаца који пишу правилним јекавским наречјем, тако Алекса Шантић, Светозар Ћоровић, Петар Кочић. Али из истих крајева има писаца који су сасвим напустили јужно наречје и пишу искључиво источним, тако Јован Дучић и Димитрије Митриновић. Омладински лист *Српска Омладина*, који је 1912 покренут у Сарајеву, донео је у свом 1 броју чланак *Стил, дијалекат, интерпункција*, од једног младог херцеговачког писца, Петра Слијепчевића. Међу осталим, ту се предлаже да се као опште књижевно наречје усвоји распростањенији, лакши „савршенији источни дијалекат", чиме ће се учинити корак ближе ка

[1] Стојан Новаковић: *Српска Краљевска Академија и неговање језика српског, Глас*, X, стр. 60.

народном јединству. Један од најпозванијих стручњака, Г. Др. Милан Решетар, професор университета у Бечу, који је нарочито изучавао питање српско-хрватских дијалеката, иначе по рођењу јекавац, писао је недавно у словеначком часопису *Veda*: „Прије би се могло постићи да Србохрвати западних крајева, који пишу јекавски, за вољу Словенаца и Србохрватима источних крајева прихвате екавски изговор, чиме би се српско-хрватски књижевни језик знатно приближио словенском“.[1]

Такви гласови чују се не само са српске но и са хрватске стране. Као што је познато, у Загребу се говори екавски, загребачки писци који са великим трудом пишу јекавски, међу собом говоре екавски, и морају да чине напоре да говоре тешком јекавштином. Усвојити источно наречје значило би за њих једну олакшицу. И гласови у том смислу почињу се јављати и са хрватске стране. У 5 броју загребачког часописа *Zvono* за 1911 изишао је чланак *Hrvatsko-srpski književni jezik*. „Нити је латиница специфично хрватско писмо, нити је екавштина специфично српско, пак не би требало да се код тога појаве икакове осјетљивости, или да буде каковијех посебних обзира. А нарочито што се тиче екавштине треба да се сјетимо да њиме говори највећи дио народа и хрватскога и српскога, јер су осим највећег дијела источнијех Срба екавци и кајкавци и велик дио чакаваца Хрвата, а и знатан дио Словенаца. Икавштина није никада била јачи литерарни језик, а јекавштином се служи мањи дио народа. Колико ијекавштина прави неприлика само правопису у Хрвата, а колико смета у поезији код стварања стихова, то ће знати најбоље наши пјесници. Екавштина је у томе много једноставнија и љепша за пјеснички израз“. У поменутом одговору на *Vedinu* анкету, један Далматинац, јекавац, Др. Никола Звонимир Бјеловучић пише: „Да ли је ијекавштина најзгоднија, то је друго питање. Срби су екавци, Словенци исто тако, и хрватски Загорцу су екавци („цена на цело лето...“, „ово лепо бело дете“), ијекавштина је у Херцеговини и у дубровачком територију. Потпуном јекавштином говоре само два града: Дубровник и Мостар“.[2]

[1] *Odgovori na „Vedino“ anketo o jugoslavenskem vprašanju (Veda*, 1913, св. 4—5, стр. 379).

[2] *Veda*, 1913, св. 4—5, стр. 339.

Ти гласови нису усамљени, и данас је знатан број и српских и хрватских писаца који тако мисле. Када би се правио плебисцит међу српским и хрватским писцима, несумњиво је да би велику већину добило источно наречје.

* * *

Овде је наведен довољан број разлога, и види се зашто се не може јужно наречје које је унео Вук Караџић усвојити као опште књижевно српско-хрватско наречје. Оно је мање распрострањено, њиме се говори у мање напредним крајевима нашим; оно је сложено, недоследно и тешко за писање онима који га нису од матере научили. Нико у источним крајевима и не помишља на усвајања јужнога наречја. Данас је јасно да источно наречје има много јаче разлоге за себе, као наречје којим говори већи и културнији део нашега народа; оно је простије, једноставније, и једном човеку из јужних и западних крајева њиме је лакше писати и говорити. То наречје има за се време и силу ствари, сваки дан ради за њега, и оно се само собом, по сили ствари, шири и побеђује.

То је природан процес који се не може зауставити. А пре а после источно наречје постаће опште наречје српско-хрватско, као што је извесно да ће кроз тридесет, четрдесет или педесет година када српско-хрватски народ буде национално обезбеђен, као што је био случај код православних Румуна, латиница постати општа књижевна азбука.[1] Зато што за

[1] Идеја да Срби треба да пишу латиницом, изложена је у *Шабачком Гласнику,* 1885, бр. 7; потом је исту идеју заступао Г. Ђорђивоје Поповић у *Звезди* за 1912, св. II, стр. 119. Г. Поповић је ту писао:

„Ја се ни мало не устежем одмах рећи да сам за један *правопис*, и то за *латиницу*. Прво због тога, што тим правописом и иначе пише већи део нашега народа. Друго зато, што и ћирилица није ни српска ни чисто словенска, него је грчкога порекла. И треће, латиница је правопис који ће олакшати улаз нашега језика у књижевну заједницу целога културнога света. Нека се због тога ништа не брину предани поборници православља и одушевљени заточници национализма. У почетку би било критике због новачења и незгоде због прелаза у нове начине, као што су Вук и његове присталице имали незгоде и смеле, отпорне борбе за своје реформе. Још не треба заборавити да су данас погледи о свему напреднији. Али, о овоме другом приликом опширније, и само о томе. Ово, за овај мах, само узгред, у колико и то иде у склад са општим смером културне заједнице Срба и Хрвата". Да би се још боље осетило колике има широкогрудости са српске стране, треба поменути да је Г. Ђорђивоје Поповић посланик националистичке — националне — странке.

крајњу победу источнога наречја само време ради, и што је његова победа сигурна, зато не треба наглити и присиљавати. Широка толеранција је ту врло потребна,[1] јер оба наречја која се споре о првенство у ствари мало се разликују. можда је било најбоље оно што је Др. Јован Стејић предлагао 1849, а чега се Јован Суботић држао још 1881: да треба задржати слово *ѣ*, па нека га изговара како је ко научио *и*, *је* или *е*.

Али у сваком случају, у интересу не само књижевнога но и народнога јединства, ваљало је данас, на сто година од како је то питање кренуто у српској књижевности, претрести све разлоге који говоре за и против источног и јужнога наречја, и указати на очевидну и природну тенденцију да источно наречје преовлада у српско-хрватској књижевности.

J. Скерлић.

ЕСТЕТИЧКА ПИСМА ИЗ РИМА.

XIV

Рим, 10 јула.

„Златно доба Аугустово тек што бијаше минуло; побједник код Акциума и његов први министар, поштени Агрипа, бијаху већ сишли у гроб; Рим је дрхтао од њихових грозних нашљедника Тиберија и Сејана. Небројено жртава попадоше, док се та два крвожедна тирана дочепаше неограничене власти...“

Овим ријечима које ће вам јамачно изгледати као увод у неко мрачно поглавље римске историје, хтио сам јутрос, по доручку, да започнем један збијен опис римских прилика у првом вијеку наше ере, за владања првих ћесара, кад је, тако рећи, цијело људство дрхтало у шаци једног јединог човјека. Но тек што се горе исписане ријечи бијаху склизле из мојега пера, а оно упаде у моју собу пријатељ Јосиф Берса, довезши са собом једног новог приморског хаџију — заjед-

[1] Док *Српски Књижевни Гласник* доноси радове својих сарадника који пишу јужним наречјем онако како су писани, дотле *Savremenik* штампа радове својих београдских сарадника јужним наречјем, без обзира што се метрика песама губи и што се цео карактер радова изокреће.

ничког нам пријатеља Др. Десницу, адвоката из Задра — који бијаше истом допутовао из Болоње. То је, разумије се, потисло махом у закутак моје историографске прохтијеве, и ми узесмо смјеста да кројимо програм за своје јутрошње опхођење. Али је на концу свршило тиме да смо се, као прави далматински Тартарени, толико занијели у ћеретању, да нам је пред ручак дотекло једва времена да посјетимо базилику Светог Јована Латеранског, на истог имена бријегу.

Но ја нећу да вам о тој посјети говорим, а да прије не задовољим вашу оправдану радозналост, објаснивши вам зашто сам још увијек у Риму, док сте ово моје писмо, према некидашњем обећању, требали да примите из Напоља.

Догодила се, госпођо, ненадна.

Кад смо у прошли четвртак одлучили да путујемо у Напољ, ми не имађасмо ни појма о томе да у лијепој Партенотиној вароши бијесни колера: јер, на жалост, италијанска штампа као да о тој јавној биједи марљиво „чува тајну“, и страни путници, који у овој земљи тражи разоноођења, дознају о здравственим приликама тек онолико, колико подносе интереси јавног промета, угрожени успјех разних изложаба и — *last not least* — интереси талијанских гостионичара: а то значи да не дознају ништа.

Не могу вам рећи како нам је тешко пало што смо зачас приморани били да се одречемо Напоља; али по приватним вијестима које су нам одонуд стигле, дознали смо да је посљедних дана колера у оном граду покосила много живота.

Наши лијепи планови о ладовању у оној дивној напољској околици, која је у старо римско доба била начичкана љетниковцима поносите Роме, морају дакле да се у овај мах изјалове; али, што рекла латинска пословица, намјера која је одгођена, није зато опет напуштена. *Quod difertur, non aufertur.* Ми смо своју напољску шетњу дакле одложити на згодније вријеме, а изглед је да нам жеља неће остати пуста, јер је нама, чешћим хаџијама римским, Напољ увијек на дохвату.

Да бисмо остали на окупу и учинили по вољи новом другу, великом пријатељу италијанске умјетности, који је желио да своја обилажења започне са великим римским базиликама, ми смо, како рекох, јутрос посјетили цркву Светог Јована Латеранског, а то значи прву по историјској знаменитости цркву у цијелом свијету: *omnium ecclesiarum Urbis et Orbis mater et*

caput. Ова црква сувереном пантифаку даје наслов епископски, и у њој су, током стољећâ, држани разни црквени сабори које је забиљежила историја.

До ове базилике дизао се некада стари папински двор, и уза њ манастир један с болницом — читава дакле насеобина религиозног карактера. Овдје су, наиме, папе становале све до свога ексода у заточење авињонско

Да окаје своје страшне гријехе, римски ћесар Константин, крвник своје вјерне љубе, свога таста, свога рођеног сина и својих првих доглавника, ускочи под крај живота у хришћанство. У својој неофитској ревности — у коју је, разумије се, улазило и доста рачуна политичког — насели Константин Вјечну Варош небројеним хришћанским храмовима, међу којима је овај Свети Јован био најзнаменитији. Читаву тисућу година уздржала се ова црква у свом првобитном облику, док је у XIV вијеку не уништи пожар. То је било доба велике декаденције папства, кад су Петрови насљедници пребивали у Авињону и кад је Вјечита Варош, по ријечима једног историчара,[1] „личила већма разбојничкој пећини, но људској постојбини“.

Кад се папски двор поново пресели у Рим, светим оцима је прва брига била да што љепше и сјајније обнове своју базилику. Кад је озидаше, они су је током времена толико „уљепшавали и допуњавали“, да је у њезиној архитектури морало да нестане сваког јединства. То се примјећује на први поглед, посматрајући цркву с лица. Па ипак, фасада овог чувеног храма, са својим двоспратним портиком и својом челном балаустрадом (која је искићена статуама) није опет без неке своје љепоте. Неки је путници претпостављају чак и самој фасади Светога Петра Ватиканског.

Послије цркве, обишли смо чувену Константинову крстионицу, затим тако зване „Свете Степенице“ (Scala santa) и најзад Латерански Музеј, који овдје иначе називљу и *Museo Gregoriano* по имену његова оснивача папе Гргура XVI. У овом музеју је смјештена знаменита једна колекција историјских и умјетничких предмета из старине. Дјела су та страном у мрамору, страном у мозаику, погдјекоје од бронза, а долазе већином од откопа који су чињени под папинском владом до 1870 године. Од свега осталога издваја се у тој збирци једна

[1] Gregorovius.

отмјена грчка статуа из краја IV стољећа пре Христа ископана 1838 године у околици римској, а у којој вјештаци препознаше обличне црте Софоклове. Да ли је ово дјело, као портре, достојно вјере, то вам, госпођо, не бих знао рећи; али се јасно види да је дјело рађено у декоративне сврхе, с намјером то јест да пјесника свечано представља у јавности. А пошто је Софокле, по причању савременика му, био човјек лијеп (тако лијеп да је у раној младости, за повратка грчких ратника из Саламине, нађен достојним да се појави гô ѓолцат међу атлетима који су имали да забављају побједничку војску), то нас мушка љепота и израз складне достојанствености, што се огледа у овој статуи, не чуди ни најмање. То је, доиста, оваплоћена снага у љепоти, човјек идеалан зато што је отменији, племенитији од човјека реалног, каква га — чак и у његовим пробраним облицима — видимо у животу истинском. Атињани су Софокла вољели; они га називаху „атичком пчелом". Гледајући му овај камени лик, нама данас бива јасно зашто је бодљикави Аристофан, кад оно хтједе да се очеше о Еврипида, повукао на сриједу „беспријекорног" Софокла.

Послије подне отишли смо у цркву Св. Петра „in vinculis", да пред статуом Микелаиђелова *Мојсија* освјежимо у својој души утисак *грандиозногa у уметности*. То је она црква у којој су, према причању Љубомира П. Ненадовића, Владици Раду нудили да љуби „часне вериге",[1] но пјесник не хтједе да их целива, рекавши: „Црногорци не љубе ланце!".

Микеланђелово ремек-дјело — буди речено без икакве емфазе — и овога ме је пута задивило. Није нужно да вам ту радњу италијанског див-умјетника описујем ријечима. Наш друг Др. Десница, који се очито родио са већом предиспозицијом да његује љепоту него ли правне науке и „умјетност форумску", остао је неколико тренутака убезекнут, а кад је најзад проговорио, рече: „Е, то је заиста човјек, који се разговарао с Богом!"

Но с Богом творцем морао се кадшто разговарати и творац *Мојсијев*, јер је само од њега — свемогућега — могао да дозна тајну и научи вјештину којом се удише живот у хладну иловачу, или боље, у хладну стијену. Ова статуа је,

[1] Ланац којим је, тобоже, Свети Петар био свезан у Иродовој тамници у Јерусалиму.

као год и онај *неизмјерни* „Penseroso“ у медицејској капели у Фиоренцији, највећа екстринсекација „Микеланђелова дјела. Његов скулптурни геније постигао је овдје крајњи ступањ савршености и оваплоћеног хоћења.

Ово је, пријатељице драга, задње писмо које вам пишем из Рима, одавде ћу, по свој прилици, отпутовати сутра, да се вратим кући, те ћу тако опет оставити ову чаробну варош и неколико симпатичних пријатеља у њој. Отуда ми иначе навалице пишу да је моје „присуство нужно“ и да се, према томе, пожурим натраг. Ах, та вјечита „нужда“, како ми је крвава постала са својим бруталним „дозивањем к себи“ и својим непрестаним опомињањем на опору стварност живота!

Придржавајући се једног старог обичаја свог на путу, ја сам јуче и данас хтио да, једном опроштајном шетњом по граду, поново завирим у неке цркве и галерије, за обилажење којих ми овога пута не дотече времена, или које сам, овом приликом, могао да разгледам тек површно. На жалост, много је тога остало, с чега ће ме на повратку гристи побуњена савјест; али шта је то мјесец дана провести у овом јединственом граду, гдје би човјек имао чиме да се занима читав људски вијек?

Ја сам, дакле, с неким тешким осјећањем у души, ишао да се опраштам од старих базилика, од величанствених живописа, од примитивних мозаика. Отишао сам да кажем „збогом остај“ Петровој Цркви, Бернинијевој Колонади, и оној Сикстинској Капели, чији се драгоцјени афресци за увијек смјестише у моју машту, ма да се одричем наде да ћу икада моћи да искажем ријечима оно што сам пред њима осјећао у души. Опростио сам се од Јаникулског бријега, од зеленог Пинча, од убаве *Villa Medici* што их красе господски шедрвани, дивне статуе и успомене пуне чара и поезије; опростио сам се са свим оним што је и овог пута, као свагда, сачињавало слатку пићу, главни предмет мојих римских сензација: с Форумом, с Капиталом, са императорским дивот-капијама, с Апијским Друмом, са џиновским Колизејом. Све што сам о тим споменицима, и овом приликом и раније, знао да кажем — све је то само један мали знак благодарности за истинско, за големо добро, што га те величанствене старине учинише мојој души!

Посматрајући сада, на поласку, са жељезничког воза, римску кампању што се меланхонично губи у даљини и тре-

пери у благом смирају, ја се рапидном синтезом обзирем мишљу на велике духове који су у свечаној прози и у крилатим стиховима величали подвиге и узносили славу божице Роме, и тек у овоме часу — гледајући у своју рођену прошлост, која је малко и ваша прошлост — мени, госпођо, постаје до краја разумљив страствени поклик пјесника римских *Елегија*: „Свијет си један, доиста, о божице Ромо; али без љубави нити би свијет био свијет, нити би Рома била Рома“:

Eine Welt zwar bist du, o Rom; doch ohne die Liebe
Wäre die Welt nicht Welt, wäre denn Rom auch nicht Rom!

Марко Цар.

ТОЛСТОЈ О „РАТУ И МИРУ“.

Међу многобројним чланцима и засебним књигама, у којима лични познаници Толстојеви и идејно блиски му људи саопштавају своја сећања на јаснопољанског уметника-филозофа, врло важно место заузимају и успомене И. Тенерома: „Живе Речи“. Будући Толстоју идејно врло близак и мио човек, он је често имао прилике упуштати се са Толстојем у дуготрајне разговоре о смислу и крајњим циљевима живота и књижевности. Једном приликом му Толстој исказиваше своје погледе на своје уметничко делање.

— Ја не кокетујем, ја вам говорим потпуну истину, — говорио је Толстој Тенерому, — да ја искрено сматрам та моја дела као слаба и мало значајна. Уметничке ствари мени лако полазе за руком, и то вам је за мене то исто, као кад се пливач, препливавши велико растојање и уморивши се од посла, окреће на леђа па лежи, предавши се игри воде и ветра. Он се одмара и забавља. Право пливање за мене, у које сам се ја пустио још од дечачких година, то је — рад религиозне мисли, и сви моји састави који су служили разјашњењу и расветљавању тога рада. То је мој посао, — посао, пун напрезања и огромног трошења духовних сила, и, тек пошто се уморим, ја се овда-онда окрећем на леђа, па се предајем игри уметничких обличја, и, забављајући се, пишем романе, повести и приповетке, а нарочито из живота нашега круга (руског племства). Ја се брчкам у тој стихији,

и могу ли ја сад нарочито ценити и високо стављати то своје брчкање по води? Ја то још упоређујем и са осећањем жене, која је много рађала и која је опкољена великом породицом. Чудновата ствар, али она деца коју је она лако родила, не користе се нарочитом њеном љубављу и милоштом, а она деца чије је рађање било праћено нарочитим мукама, намештањем штипаљки, послепорођајним болестима и тако даље, — ту децу она пази и чува као мало воде на длану, та су јој деца мила, и сва материнска милошта и сва топлота њених осећања падају њима у део. То, што је она због њих била на ивици смрти, — то ју је баш и привезало за њих.

Исто то и ја осећам, и не поричем, можда су нека од мојих уметничких дела и добра, али ја нисам очаран њима, и свагда видим у њима такве недостатке, због којих, верујте ми, неки пут црвеним, али је већ касно поправити их.

Ето, на пример, ту скоро, читајући коректуру за ново издање „Рата и Мира“, ја сам био просто поражен једном врло нескладном сценом, на коју сам наишао у последњем тому тога романа. Сећате ли се, кад се Николај Ростов моли да му Бог удеси да се ожени са богатом кнегињицом Маријом и да се све заглади у погледу остављене заручнице Соње, сиромашне рођаке, за коју га веже реч и давнашње осећање љубави. Он остави лулу у угао, и, ставши пред иконом, поче се молити Богу тако, како се давно није молио.

Наједаред улази Лаврушка, његов посилни, и даје му два писма, једно од матере, а друго од Соње. Он брзо отвара прво писмо од Соње и, на своје чуђење, чита да га Соња ослобођава од дате речи и дозвољава му да се ожени другом.

Ја се добро сећам, како сам писао тај призор. Мени се чинило да је тако ефектније. Али, написавши то и прочитавши још једаред, ја увидех да је ствар малко незгодна, те почех поправљати, почех објашњавати, зашто се то десило. И изиђе, наравно, још нескладније. Ја измислих заплетен и рђаво слепљен призор са Наташом и Соњом у гостионици Тројичког Манастира, кад Соња дознаде да ће Наташа опет бити невеста Андријина, те да се дакле Николај неће моћи оженити сестром Андријином, кнегињицом Маријом. И тек тада се Соња направила тобож великодушна, па написала Николају своје одрицање, — као вели, и тако се њом нећеш оженити, ја ћу пред твојим очима одрасти велика, па ћу те још боље за себе привезати.

И писмо Соњино дође баш у тренутку његове молитве. То се, наравно, још и може допустити у каквој скасци, али нипошто не у роману који треба да одговара свакидашњој истини.

Затим је сва та историја са женидбом некако нарочито скрпљена. Гледајте само. Ростови беже из Москве, они су на путу, живе на биваку, Николај је официр у дејствујућој армији, учествује у озбиљним борбама, а мати му за то време не доспева да мисли ни о чем другом, него како би то било добро кад би се њен Никољињка оженио богатом кнегињицом, код које је он случајно свратио за време извиђања непријатеља (рекогносцирања). Је л' те да није добро сашивено?

А осим тога још је и само богатство кнегињице Болконске „на врби свирала“. Где је оно? Старинско породично село разорено, друго им заузели Французи, остатци од покућства и имања једва некако извезени, и сама невеста живи сад у Вороњежу; о каквом имању се ту може мислити? И зар је могућно допустити да ће мати мучити милу Соњу и приморавати је, да се одрече Николаја у онако страшно време, кад она уз то још није уверена ни да ли је жив заручник Никољињка, и да можда не лежи са француским куршумом у грудима негде под каквим брдом? Несклапно. И само стога, што је сва та нескладност посута и зачињена светлацима не баш Бог зна какве психологије и зачињена опажањима над преживљавањима душе, људи су читали и читају ту ствар и не примећују до крајности неуспео рад, и још се усхићују и заносе „генијалним аутором“ „Рата и Мира“. Ох ти славослови, ти књижевни трубачи! Све се гуше — грцају од пустих похвала! А ја бих, верујте, сву ту епизоду избацио, али ме мрзи да све изнова почињем, јер знам, да кад дарнеш на једном месту, неизоставно ћеш повући конце и из других места, те ћеш морати све наново радити. Те тако не хтедох поправљати. Кад је гатка, нека је гатка — срећан јој пут...

Лав Николајевић поче корачати крупним корацима по соби, и, затуривши руке на леђа, настављао је:

— Али мене неки пут баца у бригу и друго нешто, и ја хватам себе на једној досадној и за моје срце болној мисли. Ако је то истина, да ја пишем не за славу и корист, него за Бога и за благу вест људима, онда зашто не слу-

шати глас људи и зашто не говорити с њима у оној форми, која им је разумљивија и пријатнија? Јер деци се даје млеко и мекана храна, а мисао, исказана у уметничким фигурама, то ја управо као то млеко и та мека храна. Јер ја сам се и сам пре хранио тиме и, тек кад сам дошао у духовно доба живота, мало сам се извештио у раду и, добивши јаке зубе, почео сам гристи тврду храну умовања и сувих излагања.

И зар то није гордост од моје стране и брижљиво скривана сујета, кад ја однекуд хоћу да дајем људима баш ту тврду храну, ту трушницу више философије и префињеног проницања умом? Ћате, изволте, тобож, гризите то па гледајте и дивите се, како сам ја порастао, и какви су ми јаки зуби, како могу да гризем чак и такве двопеке! Ја то себи говорим и видим да се збиља код мене у старости десио прелом, и ја почињем све јаче и јаче да волим и да се навикавам на чланчиће и на размишљања, него на приче и песничка обличја. Да ја можда не грешим?

То је ето за мене било питање, и тим опасније што има људи којима се баш допада тај мој чврсти и окорели рад. И они воле мене и кад пишем и кад говорим, али све у тону афоризама и сентенција до полемике и спорова са фарисејима и иродијадама наших дана. И ја се бојим да упаднем у тај бездан..

Пада ми на памет и још једна мисао. Задубљујући се у свој рад са отвореном, непристрасном искреношћу, ја сам почео опажати у својим списима понављање већ једаред реченог. Мени се чини само да је добро исказати своју стару мисао још и с једне нове стране, и ја седам за рад, па пишем нов чланак, или нову приповетку. И ето ту сад видим разлику у форми. Мисао, изражена у фигури, у уметничком обличју, као капља која пада на камен, на крају крајева ће га издубити, пробити. И у самој капљи и у падању њеном постоји живот, игра светлости, снага, и ако капља згодно пада на једно исто место, — судба камена је унапред решена. Огромна немâн људске равнодушности и духовне отупелости буде скроз продубена и пробијена и она — попушта. А понављање старе мисли, изражене у размишљању, философирању, то је — рецкање старим зарђалим ексером по staклету. Стакло не може да се расече, а клин страховито шкрипи и цичи, и само раздражава уво.

И ја разумем то непријатељско држање многих према мојим чланцима. Они просто имају акустичну нетрпљивост. Мисао, изражена једаред крепко, силно, па макар и у облику размишљања и поклича, сече стакло људских срдаца, као дијамант, тихо, али дубоко, и под мајсторском руком шкрботине спадају, неравни крајеви се заравњују, а из стакла се изрезује оно што нам је требало. А понављање једне исте мисли у једној истој форми — то вам је већ стари зарђани клин, а не дијамант, и отуд он само шкрипи и цичи, а не сече, нити поравњује. Ја и сам то осећам, и није ми баш пријатно. Али мени је лакше гледати то, него се оканути тога. У осталом, ма како радио и ма шта радио, само да ми је да радим за *Њега* и у дубокој искрености духа, — па ће све бити добро, и рад ће увек бити дијамантски. *Он* зна, како ће то удесити.

И. Тенеромо

(С руског превео Ј. М.).

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Српска Књижевна Задруга у 1912 години.[1]

У својој тежњи да међу писцима недавне прошлости изабере оне који још могу имати вредности и интересе за данашње читаоце, Српска Књижевна Задруга се ове године зауставила на Милораду П. Шапчанину, први пут. Шапчанинов рад на књижевности доста је обилат и разноврстан. За више од тридесет година, овај писац је дао, сем превода, повећу збирку лирских песама, два епска спева, неколико историј-

[1] У свом двадесет првом колу Српска Књижевна Задруга дала је ове књиге: 1. *Сањало*, роман Милорада П. Шапчанина, у редакцији и с предговором Др. Јована Скерлића; — 2. *Нове*, роман Јелене Димитријевић; — 3. *Антологија новијих хрватских приповједача*, св. I, у редакцији и с предговором Др. Бранка Дрекслера; — 4. *Робовање и величина војничког позива,* од Алфреда де Вињија, у преводу Душана Ђокића с предговором Миодрага Ибровца; — 5. *Мање пјесме* Петра Петровића Његоша, у редакцији и с предговором Др. Милана Решетара; — 6. *Демостенове беседе,* у преводу, с предговором и коментаром Др. Јована Туромана; — 7. *Огледи* Томе Бабингтона Маколеа, у преводу Боже Кнежевића и Владимира Савића.

ских драма, нешто мање комедија, два романа и близу тридесет приповедака и новела. Нека су од тих дела сасвим слаба, а добар део је у духу тадашњег времена, нити се она чим било издижу над другим делима истог доба; данас су она заборављена или су на путу да то буду, и то је оправдано. Шапчанин је писац другог и трећег реда, од оних који нису ни по таленту јаки, нити по напорима да даду све крупнија и замашнија дела; код таквих писаца најчешћи је случај да, пошто су задовољили публику којој су се обраћали и за коју су били дорасли, убрзо изгубе интерес код нове публике и претрпе бродолом са својим делима. Али и код тих писаца дешава се да се и после бродолома спасе по једно дело трајне вредности. Данијел Дефо написао је масу дела, и од свију испливао је после бродолома само *Робинсон*. Опат Прево написао је такође пуно дела, и после свих несрећа одржала се само *Манона Леско*. У малом, и са потребним и појмљивим ограничењем, то је случај са Шапчаниновим *Сањалом*. Кад сва дела Шапчанинова буду заборављена, *Сањало*, који је и у своје време био јаче примећен, остаће још. Нећемо да кажемо да се на *Сањалу* не познаје донекле писац *Хомољске лепотице*. Напротив, Шапчанинов дух и идеје исти су овде као и другим његовим причама, и мале невештине и наивности опажају се у појединостима и у целини овог дела: ту су, на пример симпатични јунаци (Гргур) увек беспрекорни, на неким местима има плитког морализања, извесне фигуре (Милан, Илија, нарочито овај последњи) рађене су врло несигурно да не кажемо недоследно. Али, с друге стране, срећним стицајем околности, у *Сањалу* су Шапчанинове мане у многом сакривене, а његове врлине нарочито искачу на видик. Да ли зато што се ту описују ђачки живот и стара времена, која се, како изгледа, многим успоменама везују за самога писца и оно што је његов нараштај највише волео; или зато што је Шапчанин писао ово дело с вишом књижевном амбицијом, тек *Сањало* је његово најбоље дело. Ту се једна пријатна љубавна идила, услед сликања бурних времена словенских покрета и општег националног одушевљења, диже до величине правог романа. Ту су пејзажи добри, главне фигуре тачне и ако у главном конвенционалне; ту је на стил пажено; и нарочито једна особина задивљује: изобиље живописнога елемента. Све те осо-

бине више издижу писца *Сањала,* и као да није пуки случај што је наш најбољи приповедач Л. К. Лазаревић своје најбоље приповетке посветио баш Шапчанину. Уз издање иде и лепи есеј Г. Јована Скерлића, који тачно и пуно оцењује цео Шапчанинов књижевни рад.

Са *Новима* Г-ђе Јелене Димитријевић Српска Књижевна Задруга даје нов роман. Роман у нас рђаво стоји. Од пет главних књижевних родова који се у нас негују, три стоје врло добро: приповетка, песма и критика; два, која су врло важна и тешка, драма и роман, рђаво стоје. Да се и ова два рода подигну на ступањ осталих, потребно је — уз остале околности, наравно; у првом реду, уз околност да се прави и јаки таленти ода̀ду на неговање романа и драме — да поједине књижевне установе поклоне нарочиту пажњу тим родовима, да их стављају на углед писцима, да их упућују све више на њих, да изазивају сталан и интенсиван рад на њима. За роман, на пример, — о драми остављамо да се брине најпре Позориште — нека се ангажује Српска Књижевна Задруга. Нека Задруга тражи свим средствима — позивом, саветом, вишим хонораром, стечајем, наруџбином — да јој данашњи књижевници сваке године даду по један нов роман, па ће за десет година бити десет романа, и у њима десет пристојних покушаја обраде разних тема, десет нових листова из живота или историје који дотле у роману нису били исписани, десет нових угледа и подстицаја у том правцу. Онда ће се ваљда родити прави роман, и развити овај род као што су и остали развијени. Кад се Л. К. Лазаревић јавио са својим приповеткама и дао образац, читав низ приповедача, све бољих од бољега, јавио се за њим; надајмо се да ће се и за роман јавити какав Лазаревић. Овим идејама вођена, Српска Књижевна Задруга је дала *Нове* од Г-ђе Јелене Димитријевић. Г-ђа Димитријевић већ дужи низ година ради на књижевности, на песми и приповеци, с похвалном и врло приметном тежњом да увек даје све боља дела. У истој тежњи, она је овога пута дала роман, први њен роман као и прво њено дело у издањима Задругиним. Она је узела предмет из турског живота, који је тако честа тема и инспирација био за њене песме и приповетке; предмет је, специално, из света Младо-Туркиња, из света *нових.* Она тај живот зна, ван сумње, и нама се, обичним читаоцима, чини да на свакој страни књиге наилазимо на све-

дочанства тога познавања; ту су описи турске свадбе, харемског весеља, обичаја о рамазану, и сто других појединости које делимично дају књизи карактер фолклорног романа. Сем те локалне боје, које има много у роману, сам роман по себи, главнина његова, има више врло добрих ствари. Замисливши га без целог ориенталног колорита, роман је овај историја једног несрећног брака који почиње правом идилом а свршава са убодима ножем и смрћу, — предмет један који се досад у нашем роману није јављао, и ако је један од првих које наш друштвени живот намеће романсијеру. Тај је предмет у главном врло добро рађен. Увод је нешто спор и тежак, и прве главе су нешто празне и незанимљиве, али убрзо, од првог, лепо израђеног, састанка Џемала и Фатме, (глава III), па на даље, радња постаје све живља, и роман тачан, реалан, занимљив. Има местимичне немотивисаности и несигурне психологије — није јасно на пример што Џемал вређа Фатму ружним речима (XII глава); пијанство није довољно извињење за то — као и остатка неке јаче осећајности, — има је мање него у првој, рукописној редакцији пишчевој — али је тачно, реално, природно и сликање медених месеца младенаца, и прво пијанство младога Џемала, и Фатмина душевна стања услед тога, и даље фазе те несрећне историје, Фатмино бежање, Џемалово кајање, извесна места у дневнику, и друго; цео главни ток романа је такав. Надамо се да ће широка публика наћи у овом потребне занимљивости и интереса, а они који се брину о јачању наше књижевности свакако ће у њему угледати један од озбиљних марљивих, предано рађених покушаја на стварању нашег новог романа.

Као хрватску књигу овога кола Српска Књижевна Задруга је дала *Антологију новијих хрватских приповједача*. Управа је сама желела такву антологију, и предала је на избор и редакцију Г. Бранку Дрекслеру. Г. Дрекслер је добар познавалац данашње хрватске књижевности, и саставио је антологију од првих данашњих хрватских приповедача, руковођени се првенствено мерилом лепоте приповедака а после и обзирима друге врсте (приповетке не смеју бити сувише дуге, оне треба да сликају разне покрајине, и тако даље). Тако је у *Антологију* ушао Владимир Назор, један од најјачих данашњих хрватских књижевника, са својом лепом и

поетичном легендом о *Дивићграду*. Јосип Козарац, познат задругарима по *Мртвим капиталима*, ушао је сад са интересантном, логично и вешто вођеном *Оправом*, која од почетка заинтересује читаоца и интензивно држи његов интерес до краја. Вјенцеслав Новак, познат задругарима по *Титу Дорчићу*, ушао је сад са својом нежном и ако махом од старинских ефеката састављеном *Цртицом о Божићу*. Доста јачине има у натуралистички изведеном *Кукавцу* Ивана Козарца. Интересантна је али и нешто мутна приповетка *Тко је крив* Јура Турића. Интересантне су, по своме правцу и тражењу новога, и приповетка старијег и цењеног писца Јанка Лесковара *Послије несреће*, и приповетке новијих: *Вјетар* Андрије Милчиновића, *Идила* Мата Лисичара и *Дуга* Динка Шимуновића; ми се интересујемо за такозвану *модерну*, и ако је не волимо кад прелази у област књишке и неискрене литературе. На страну то, Српска Књижевна Задруга, издавши ову књигу, дала је неколико лепих или интересантиих приповедака данашњих хрватских писаца. Тиме је упознала задругаре са данашњим стањем једне врсте хрватске књижевности, а то и јесте циљ хрватским књигама у њеним издањима. Да би упознавање било потпуно, Г. Дрекслер је уз издање дао и брижљиво рађени увод у којем су сва потребна обавештења и оцене о писцима.

У нашој преводној књижевности, која се са свих страна обилато негује, има чудних празнина. Има писаца великих а потпуно приступачних нашој публици, чак и занимљивих за њу, који код нас или нимало нису превођени, или су врло мало и сасвим недовољно. Један од њих је Алфред де Вињи, један од најсјајнијих и најдубљих француских писаца. Задруга је сад издала његово *Робовање и величину војничког позива* у врло добром преводу Г. Д. Ђокића, али ванредни писац *Сен-Мара* и *Стела* заслужује да још више уђе у издања њена, ако, због појмљивих тешкоћа, не би могао ући са својом величанственом поезијом. Његово *Робовање и величина* згодно долазе нашој публици баш у тренутку кад је и сама имала да осети сву величину и беду војничког позива; њен интерес за ово дело биће тиме свакако појачан. Чак и уводне главе пред појединим новелама, у којима су рефлексије о војничком позиву и које обично читаоци с досадом прелазе или просто прескачу да би што пре дошли до онога што је занимљиво,

— имаће у овом тренутку више интереса него иначе, и многи ће читалац осетити колико су оне дубок философски коментар новелама које следе. А саме новеле биће, ван сумње, лепо примљене. Ко да се не узбуди читајући *Лорету*? „Кад се први пут појавила, *Лорета* је расплакала све читаоце“, каже Г. М. Ибровац у свом добро рађеном и информативном уводу. Кад једанпут прочита *Живот и смрт капетана Реноа*, ко ће заборавити ону сјајну сцену између Наполеона и папе, која је сама довољна да обесмрти једнога писца? Па и остале сцене исте новеле, као и оне *Венсенског вечера* и свију, — све је то ванредно сликано, живо, драматично, без реторике, тако да ствар сама за се говори. А из свега још избија једна колосална философија разочарања и стоицизма, која је цео де Витьи, и која ће својом суморношћу и дубином, и кад не буде потпуно схваћена, силно утицати на свакога, као што и *Хамлет* дубоко узбуди и оне који му не схватају све психолошке тананости.

Књигу стихова представљају овога пута *Мање пјесме* П. П. Његоша. Ако икојега српског писца треба Српска Књижевна Задруга да изда целокупног, треба зацело Његоша, овог несумњиво највећег песника српског. Задруга је досад издала само његова *Шћепана Малог* и сад ове *Мање пјесме*. Те песме Његош није никад уједно штампао. Неке од њих издавао је у збирчицама — те су збирке *Пустињак цетињски*, *Лијек јарости турске*, *Кула Ђуришића*. Неке је издавао оделито — то су *Србин Србима на части захваљује*, *Ода Фердинанду I*, *Три дана у Тријесту*. Неке је штампао по књижевним листовима, забавницима, календарима (*С. Н. Лист*, *Голубица*, *Грлица* и др.). Неке су, још за живота његова изашле у књигама С. Милутиновића, А. Попова и др. Остало је посмртнина његова. Њу су, по сећању, бележили његови биографи: Љ. П. Ненадовић, М. Медаковић, В. Врчевић: или су их учени људи налазили у хартијама његовим и туђим, те штампали по појединим листовима. Већи део свих ових песама прештампала је „Народна Библиотека“ Браће Јовановића 1885 године; издање је то у оно доба било добро дошло, али за данашње доба критичких издања оно је посве рђаво, као што је и посве неугледно. Што није ту ушло, штампао је П. А Лавров у својој руској књизи о Његошу 1887; не ни он све, пошто све у његово доба није било познато. Овога

пута Српска Књижевна Задруга је дала све те песме, и Г. Решетар, којем је она поверила редакцију. имао је незахвалан посао да све те песме, које су у четрдесет разних књига и часописа штампане, покупи, са првим издањима и рукописима испореди, и критички изда, додавши и потпуну библиографију Његошевих дела; он је то с финим разумевањем и пуном савесношћу израдио. Да би и техничка страна одговарала брижљивости издања, Задруга је дала факсимиловане снимке насловних листова оригиналних издања. Овим издањем подмирена је једна од најпречих потреба у издавању Његоша; њим је и школа добила као што је нарочито добила и наша покрајинска публика Црне Горе и Приморја. После издања *Мањих пјесама*, биће лако са издавањем осталих дела Његошевих, која у Задрузи чекају на ред (сва могу стати у две свеске). То су *Горски вијенац* и *Слободијада* у чијим досадашњим издањима нису узети у обзир и рукописи песникови или из његова времена; затим, *Луча микрокозма*, и, најзад, нешто прозе, која никад није угледала света у издањима његовим. Кад се ово издање изведе, имаћемо целокупна дела Његошева у потпуно критичном и сасвим пристојном издању. То ће издање, доцније, припремити даља, елегантнија, можда и илустрована, за која ће вероватно у врло блиском времену настати потреба. Ми смо се овде задржали само на издању књиге, не говорећи о њеној вредности. Сматрали смо да је данас Његошева слава и величина тако утврђена да нема потребе нарочито је доказивати. Ако нам се примети да *Мање пјесме* немају ону вредност коју има *Горски Вијенац*, ми ћемо најпре рећи да се код великих песника, из пуно разлога а не само из пијетета, издаје све што је њихово; а после, указаћемо на следеће песме које се немају чега ради застидети пред *Горским Вијенцем*, пошто су оне, рођене махом у истој инспирацији у којој и он, припремале пут к њему или му позајмиле што од своје јачине. То су: *Црногорац к свемогућему Богу*, *Сабљи бесмртнога Карађорђија*, *Нелажни знак памети праху народољубица*, *Плач на смрт Павла Петровића Његоша*, *Три дана у Триjесту*, *Мисао*; *Филозоф, астроном и појета*; *Сјени А. Пушкина*, *М. Медаковићу*, *Поздрав роду*, *Љ. Штуру*, *Спровод праху С. Милутиновића*, *Рим*, *Полазак Помпеја*, *Љ. П. Ненадовићу*, *Поздрав штиту Србобрана*, *Ноћ скупља вијека* и др. Књига Његошева долази још као нека јубиларна књига у очи

стогодишњице његова рођења, ако је уопште било потребно књигом светковати ову стогодишњицу у којој су мачем остварени најлепши снови овог нашег великог родољуба.

Српска Књижевна Задруга одавна није дала ни једно дело класичне римске и грчке књижевности, и свега се једанпут на њу осврнула — и добро тад учинила — давши *Енејиду* Виргилијеву. Не значи то да она ову књижевност не цени довољно, него само да сматра да модерној публици треба давати више ствари из модерних књижевности него из старих. С времена на време, потребно је ипак сетити се и класичне књижевности. Овога пута дате су *Беседе* Демостенове. Демостен је врло чувено име. Његове *Беседе* фигуришу у свима листама најбољих светских дела која се за читање препоручују; тако у оној листи Лобокове књиге *Задовољства у животу*, коју задругари познају. Његову *Беседу за венац* оценио је познати енглески беседник лорд Хенри Брум као „највећу беседу највећег беседника“. То је доста похвала да се оправда зашто је Задруга издала Демостенове *Олинтске беседе, Филипике* и *Беседу за венац*. Како ће читаоци ову књигу примити, то је питање које бисмо ми, у интересу њихову, волели да се повољно реши. Ми се, у осталом, надамо да је ова књига потребна онима које позив или прилике упућују да се вежбају или усавршавају у беседништву. Код широке публике надамо се да пријем такође неће бити рђав. Демостен, с почетка, можда не занима довољно читаоца: он није лак, ни одмах јасан ономе коме прилике његове нису боље познате, али је природно да он занима све више што се читалац више у њега удубљује. Кад наши читаоци буду схватили да је положај Демостенове домовине често налик на положај наше, они ће много место из његових *Филипика* не само разумети него и заволети и памтити. У његовој *Беседи за венац*, која је иначе ситна по своме пореклу, наћиће такође много лепих изрека, мисли, компарација, и осетиће вешту композицију и груписање аргумената. Ми смо за ову књигу Демостенову узели готов превод Г. Туромана, старог познаваоца класичних језика и књижевности, који се стално занима превођењем и изучавањем великог беседника, пуних педесет година, почевши још од 1863 године, кад је, као ђак, штампао прве одломке *Беседе за венац* у *Преодници*.

Са поуком овога пута није ишло лако. Неколико изврсних дела узето је у комбинацију: најпре: *Стара српска црквена*

архитектура од Г. Андре Стевановића; затим *Бомарше*, књижевна студија Г. Богдана Поповића; после, *Историја уметности* од Саломона Ренака, и, најзад, *Стара Србија*, посмртне белешке Светислава Симића. Све су те комбинације пропале, прве три за ово коло, а четврто за свагда, пошто су се Симићеве белешке, нешто изгубљене а нешто неизрађене, показале недовољне да се из њих састави пуна књига. Тада се управа зауставила на Меколију, једном од најбољих светских есејиста и најсјајнијих стилиста, који је једна од њених најјачих симпатија, а од којега није ништа издала. Са својим дубоким познавањем предмета о којем пише, са својим тачним и високим идејама о поезији, историји и науци, са својим невероватним даром развијања идеја и аргумената, са својим сјајним стилистичким особинама, Меколи ће, једном преведен, бити не само занимљив и драг читаоцима, него и од особито благотворна утицаја на развијање наше науке о књижевности и историје, које сваким даном све више симпатија стичу у нашој публици. Он је у нас врло мало превођен, као што је о њему мало и писано, а била би врло лепа књижевна амбиција за познаваоце енглеске књижевности да се с преданошћу и разумевањем одаду превођењу његових најглавнијих есеја; таквог би преводиоца Задруга оберучке дочекала. Чекајући на то, управа је изабрала два најпознатија и одлична есеја Меколијева, о Милтону и лорду Бекону, и дала их у преводу Боже Кнежевића (Кнежевић је превео почетак есеја о Бекону) и Г. Владимира Савића; уводни есеј о Меколију и ближа објашњења оставила је за даље издавање овога писца. Она зна да је тај увод потребан, и да је без детаљних објашњења теже пратити историско разлагање нарочито у есеју о Бекону, као што зна и друге незгоде овога издања, али она може само да жали што је била у немогућности да ствар боље изведе. И поред тога, држимо да ће читалац ипак моћи с интересом читати ове *Огледе*. Има доста великих и лепих партија књиге — скоро цео есеј о Милтону; а у есеју о Бекону, партије о Бекону и Есексу, о Бекону као чувару државног печата, о осуди Беконовој, и друге — у којима ће читалац познати лепоту и вештину Меколијева сликања.

Павле Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Између водвила и комедије: „У новој кожи", од Етјена Реја. Гостовање француске дружине Г. Гастона Дибоска и Г-ђе Жане Роли: „Лепеза" од Кајавеа и Флера; „Клацкавица" од Мориса Донеја, „Из љубави", од Леона Гандијо; „Леонтинини мужеви", од Каписа.

Немачка књижевна драма: „Електра", од Хуга од Хофманстала; „Код зеленог папагаја", од Артура Шницлера.

Водвил, искрен, отворен, изгубио је публику, и код нас и у Француској. Њега су протерали у најнижа позоришта и у унутрашњост. Наши савремени гледаоци воле да им се пружи нешто што личи на студију, мало психологије и друштвене слике, али хоће и да се смеју. Треба погодити средину: не дати потпуно Лабиша, али не бити ни као Анри Бек. Најбоље је бити жив, богат изненађењем: лепо почастити гледаоца, свима заплетима, ситуацијама и досеткама, али овде онде, у монологу, у неколико парадокса, пустити га нека мисли да је нашао један тип из живота или критику друштва у коме живи. Сарду је донекле дао ту средину у „Присним пријатељима", „Маторим момцима" на пример, али је та врста, водвил-комедија, усавршена и служи као узор у много трошеним производима куће Флер-Кајаве. Такав је комад „Љубав бди" „Буриданов магарац", „Тата", „Лепеза", и тако даље.

„У новој кожи" изгледа да је као неко почетничко дело тих писаца: мало сиромашније, мало невештије, простије и тврђе. Новине су, уосталом већ објавиле сарадњу Етјена Реја са својим учитељима: чувена кућа узима помоћника који се добро показао на послу. Изгледа да почетник хоће да упрости врсту, да је сведе на извесну класичну простоту. Де Флер и де Кајаве, осим у „Буридановом магарцу" и у „Примрози" — нарочито солидније израђен производ протурен као јака реклама у кућу Молиерову —, увек су зачињени мноштвом епизода и кипте досеткама које су често и само духовитост за духовитост, а не једна врста психологије у парадоксима. Зато комад Етјена Реја највише личи на „Буридановог магарца", чија је он само једна варианта, али се служи у средствима другог опште успелог комада, „Љубав бди", и добрим старим средствима класичне комедије.

Прича је проста. Жермена воли свог мужа, али је он вара, ма да је више воли од макоје љубазнице, јер не може друкчије. Свака жена која му се приближи мора да га поремети у његовим чврстим одлукама о новом животу без пустоловина, као ону добру Г-ђу Бернен у „Лепези“ де Флера и де Кајавеа, која тражи свој огртач и налази увек на новог љубазника. Франсоа оставља Г-ђу Дироа и објављује Жаку, — а то је овде Ернест из „Љубав бди“, — да је други човек. Долазак Лисиенин га поремети и он опет зове Жака да му исте речи каже, — класично средство комике у понављању истог, — и први чин се свршава тиме што је Жермена опет преварена. Франсоа има изглед симпатичног сметењака као и Жорж Булен. То је један тип кога воли комедија-водвил. Нико не би веровао да Франсоа има своју теорију, парадоксалну наравно, као што је то обично у овој врсти. Али писац од сметеног лутка прави одједном свесног освајача жена са једном теоријом о користи прељубе у браку по којој „кад човеку досаде љубазнице он се радије враћа у породично гнездо и уноси у њега нове топлине“. „Да човек потпуно ужива у срећи не сме да је буде достојан“ каже Франсоа, да заврши излагање својих погледа на брак.

Ви знате да то комично разлагање вреди само по себи, по својој комици, и не верујете да је потребно објашњење карактера и догађаја, јер је у другом чину свако цртање типова заборављено. Франсоа, Жермена, Жак, његова жена Марта и Лисиена грле се узајамно, оснивају нове прељубе, затичу један другог, трче, укрштају се, вичу, туку се и водвиљ је у пуном јеку. Лисиена уђе на прстима и пољуби Франсоа с леђа. Он је назове именом своје жене и она га удари по лицу, и то се понови кад Жермена заиста пољуби мужа и он јој протепа „мила моја Лисиена“ (класично средство комике у несрећно примењеном искуству). Кад га затекне одмах затим и са Мартом, она науми да му се освети на начин Жаклинин у „Љубав бди“. Само је овде професор историје бесомучни спортсман, толико исто немогућ као заводник. Требало је пристати на невероватно, да би се добило што више комике: чист водвилски захтев.

У трећем чину, врло слабом због понављања исте сцене за Жаком и са Мартом, Франсоа и Жермена се мире на исти начин као што Жаклина прилази свом мужу у „Љубав бди“

и Мишелина Жоржу Булену у „Буридановом магарцу". Оне су нарочити тип заљубљене и невеште жене која је мила са своје наивности, не уме да се освети и тако остане лако комична и симпатична, сасвим у тону који пристаје уз смех какав изазива ова врста.

Тако смо видели да је у „У новој кожи" донекле љубазна. лака комедија. као „Љубав бди" и карикатура једног карактера као „Буриданов магарац". Нешто што је разликује, то је извесна простота у развијању и љубав за класична средства комике, што је, опет више приближује водвилу.

„Лепеза" де Флера и де Кајавеа има изглед комедије карактера обрађене на обичан начин ових писаца. Они нас забављају, поред многих других ствари, човеком који се слабо брани од жене, и зато је смешан. Франсоа Треву је некад волео Жизелу и на известан слабо објашњен начин, отприлике зато што се бојао њене кокетерије, напустио је, да је опет случајно нађе у једном друштву. И он је симпатичан и смешан, јер је неспретан и по мало будала. Најзад кад призна своју љубав тиме што хоће да иде на двобој због ње, он се њоме жени, али на самом крају чина остаје у смешном положају кад се симбол Жизелине кокетерије, лепеза, неочекивано појави опет у њеним рукама. Овај комад је сасвим у тону осталих комада ових писаца. слабост му је у многим споредним интригама и у томе што су писци покушали да изнесу неколико карактера, у чему не успевају и постају само досадни. Франсоа Треву остаје поред свих коментара писаца и доброћудног „резонера" Гарена пре водвилска лутка него карактер комедије.

Трупа Г-на Дибоска и Г-ђе Роли је остала при овој врсти у свом репертоару. Једини изузетак чини комад Леона Гандијо, „Из љубави". „Клацкавица" од Мориса Донеја је такође љубазна комедија, али без икакве максиме и са мање привидности психолошке студије. Комика је у положају жене и љубазнице: обе се налазе на клацкавици, то јест час је једна горе час друга. У комаду нема многога: четири чина, који значе четири промене положаја жене и љубазнице, садрже најобичније догађаје. То је отприлике разрађен принцип из комада Етјена Реја: кад се љубазница досади иде се к жени са више нежности и обратно. Комад је писан за Парижане, као весела анегдота причана у друштву, из које се

издваја лака сатира на живот који га воде, једно комично поређење. Донеј је и овде као и у својим драмама љубави и друштвеним уздржљив, прост у својим средствима, прелази лако и неосетно преко свога предмета.

Отприлике та лакоћа и несвршеност израде одлика су плодног писца Алфреда Каписа, познатог и код нас („Две Школе", „Пустолов") „Леонтини мужеви", „Новац или живот", „Срећа", „Две школе", „Brињол и његова кћи" — и осталих двадесет комада тог писца остављају општи утисак доброћудне, лако иронично обојене причице, која не значи ништа, или скоро ништа. У њима се говори опет о Парижанима и париском животу, с нешто претеривања у сликању, али које није злобно и не иде до карикатуре. Савременици Каписови не изгледају да су потпуно јасни писцу, управо он највише воли да покаже да они не знају зашто нешто чине и да су смешни зато што су сувише Парижани, то јест са свима њиним слабостима и предрасудама. Он показује једно парче живота и мисли да је он врло сложен, пометен, без друштвених типова, јер је демократија изравнала разлике, и без особитих карактера, јер је васпитање уједначило све људе „Наше време није погодно за фотографско снимање, каже он у једној расправи, јер се сувише креће". Зато га он износи као човек који се одрекао да га разуме и следствено да у њему истакне обележене типове, појача општу главну црту. Он то чини само донекле и то у обрнутом смислу: његови типови су свакидашњи до крајности, карикатуре свакидашњости. Као такав писац он је јасан, љубазан, ироничан без злобе, само понекад духовит у смислу Тристана Бернара, де Кајавеа и де Флера, или Пјера Вебера, али најчешће духовит на отменији начин, дискретно и ненамерно. Већина његових духовитих речи су део једне филозофије која изгледа да излази из његових комедија, а та нас филозофија учи томе да су савремени Парижани играчка чудног париског живота и да кад је тај живот такав не треба се одупирати његовим ћудима, нити озбиљно узимати незгоде у које он доводи. Може бити да ово није никаква филозофија, али Капис потпуно доследно остаје њој веран. Његови комади улазе такође у врсту водвила-комедија, без шаренила заплета и са више психолошке могућности но комади де Флера и де Кајавеа. „Пустолов", који је игран код нас, и „Два човека"

чине два неуспела покушаја који се одвајају од Каписовог начина.

У комаду „Леонтинини мужеви“ износи се један привидан парадокс тог оптимизма. Дибоа се развео са женом, али му она задаје више посла после развода него пре. Они су се, као прави Каписови јунаци, развели мирно и остају и даље пријатељи. То пријатељство доводи Дибоа ипак дотле да он побегне од ње у унутрашњост. Али је тамо нађе као бароницу Жамбјер, спасава је од поновног развода у једној сцени полицијског констатовања неверства у којој он има улогу комесара, жени се бароновом нећаком настојавањем своје жене. И оба пара живе даље један поред другог: муж помирен са женом помоћу првог мужа своје жене и овај сам ожењен помоћу своје прве жене, јер се ничему не треба чудити и све треба равнодушно примити од нашег друштва.

Капис нема велику публику ни у Паризу ни на страни. Ово друго је потпуно појмљиво. И париским гледаоцима његови комади изгледају недовољни, слабији по приликама за смех, по израђености типова, јачини сатире. Он је комедиограф једног сувише ограниченог света, а његов поглед на свет поред своје умерености и опортунизма изгледа ипак извештачен баш у тој природности. Он даје анегдоту и само утолико је сликар тог времена и тог друштва. Неки су нашли да се париско друштво американизује, и да тако ново доба долази у опреку са предањима и омогућава драмске случајеве. Други су појачали плаховитост савремених нагона и жеља, пронашли узбудљиве нове црте душевног живота какав се развија данас, или му дали поетску чар, или објаснили као зачетке великих и крупних промена савременог човека Поред извесне декаденције и песничке боје Батаја, нежности и осетљивости Донеја, озбиљности Буржеа, Хервијеа и Лаведана, Капис у драми има изглед дилетанта. Он и не ласка много новом Парижанину: пред тежњама, обзирима и осећањима његовим понаша се као искуснији, разуверенији човек: чини покрет руком који треба да значи: све то није у ствари бог зна како озбиљно. Као сликар тог друштва он му не ласка и зато што не изгледа ни да је задобивен новим типом нити да се плаши много од нових психа Он је доброћудно, учтиво ћаскало са улице и из салона. Код нас и за сваку туђу публику скоро је немогућ.

Леон Гандијо је написао у своме комаду „Из Љубави“ (Vers l'Amour) једну дирљиво, искрено изнесену анегдоту из уметничког света у Паризу, која се као „Чергарски Живот“ почиње весело, у друштву кафана на Монмартру, и свршава озбиљном љубављу и смрћу. Жак Мартел, сликар са почетком славе и благостања, заволи Бланшу, „манкена“ кројачких салона и улаже онолико осећања колико имају обично ти односи сликара са радницама. Али доцније, кад га Бланша напусти јер се он хтео оженити имућном девојком, осети да га је она волела озбиљније, поквари женидбу, али изгуби Бланшу. Кад је после нађе удату за богатог човека, отмену и улепшану чарима госпође из света, он не може да је заборави и осети да је мора виђати сваког дана, да без ње неће моћи радити ни живети. Трећи и четврти чин су та борба између увређене и охладнеле жене и човека који се каје. То је болан пут ка љубави. Бланша га одбије, јер не може да вређа човека који је њу подигао из блата, не верује више да љубав вреди више од обезбеђеног, удобног живота. Сломијен, без енергије, већ морфиноман и пропали сликарски глас, Жак се на крају лепог четвртог чина упућује језеру у Булоњској Шуми, за које му је чувар, несрећан остављен човек као и он, рекао да је дубоко. Механичко понављајући рече: при обали скоро нема воде, али је на средини врло дубоко“ полази да се убије. Маргарита Готје јача је од Дивала и Мими је преживела Родолфа.

„Из Љубави“ или боље, „Пут Љубави“ је написан просто, без великог разметања љубавне топлине и очајања, са извесним изгледом искрености и непосредног посматрања. То је био у репертоару Г. Дибоска и Г-ђе Роли најсимпатичнији комад.

Зато су француски глумци Г-ђа Роли и Г. Гастон Дибокс најмање успели у овом комаду где је било потребно имати искреног нагласка. Било је осетно да не могу до досегну до његове јачине израза, до те књижевне висине.

Г-ђа Роли је са својом скривеном, отменијом игром била пре за то способна. Г. Дибоск је у главном и најуспешнији глумац за Кајаве-Флера и њима сличних. Он је израђен, увек има на расположењу потребан покрет тела и лица, има брзине у игри, неусиљености и таман толико израза у мимици колико драмски јунаци ових комада имају душевне истиности.

Оно што он уме да створи по својој спољашњости, боји гласа и темпераменту, то је управо тај тип донекле неспретног, умерено комичног јунака „Лепезе“, „Клацкавице“ и Каписове комедије. За те улоге је нарочито потребна вештина говора. Треба умети лако прелетети преко досетке, не подвући је, јер је она често досетка писца на рачун личности у толико више успела што се гледаоцу чини да је приметио сам у размишљању особе као неку глупост. Та досетка је нешто што блесне с времена на време у диалогу, што се залепрша на крају реченице, изврне наопако мисао, која је почела као паметна. Шарена хаљина Полишинела треба нехотице да се за тренут појави под салонском одећом, а тако је обучен тип Парижанина водвила-комедије Као Каписов Адолф Дибоа, Франсоа Треву Флер-Кајавеа и Ибер Донејев умео је вешто да носи ту двоструку одећу булеварских беспосличара.

Много мање му је пристајала артистички везана кравата сликара са Монмартра који је волео као Рудолф и Арман Дивал. У улози Жака Мартела је Г. Дибоск био недовољан, осим може бити у последњем чину. Иначе је као сваки глумац вичан занату технички био увек добар, али је остао без уверења. Извесно је да глумци на гостовању воле да играју улоге које не играју код куће, (то им је општа слабост), и да је то мењање врсте улога у двојном гостовању као што је ово Г-ђе Роли и Г. Дибоска још пре могућно. И Г-ђа Роли није била увек једнака. Тако је њена кокета у „Лепези“ и париска радница у „Из љубави“ била боља но остале две улоге. Лака сентименталност јој више приличи него распусни тип обичне париске жене са булевара. Улога Бланше у комаду Леона Гандијо, коју је она прва и створила, била јој је најлогоднија.

Остали чланови трупе су почетници са мање или више дара и по неки старији глумци, који су се којекако извлачили с разном срећом. Као обично, они су били пробрани тако да могу учтиво изостати далеко иза главног лица и по игри и по — спољашности. Чини ми се да је за ова два наша госта тај избор био мало сувише брижљиво изведен, као за глумце који већ по својој врсти ни сами не дају велике драмске гестове. У њиној игри било је нечега дирљивог, јер се њима у гостовањима дешава као и вођама, и чешће но овима, да играју улоге које нису за њих, до којих се пропињу, о којима су они сањали и сад их с очајањем хватају. Они дају, ако није сви-

репо учинити ово поређење, утисак мале, вредне пудлице која свесрдно лаје пред великим вратима. Зато је јадни „кабо“ дирљив. Он по некад да који искрен тон и унесе више душе, неспретније но „звезде“ трупе, али симпатично. Треба му пљескати, и добра публика, као што је наша, има право што то чини понекад.

Са Хофманспталом и Шницлером смо далеко од драмских трговаца и епизодиста. Први је изврсни, може бити најбољи немачки песник међу живима. У сваком случају нико није постигао његову савршеност стиха, мелодичност, сугестиван ритам, његов стил пун боје и значаја. Он има у највећем степену оно чему су тежили симболисти око „Листића за уметност“, књижевног листа с којим је почео симболизам у Немачкој, а то је вештина да се осете најтањи преливи сензација, и да се сложе у музичку целину. Његова мала књижица песама је најбоље што је дала немачка лирика од деведесетих година прошлог века до данас.

„Електра“ нема ничега заједничког до исту митску причу са трагедијом Софокловом. Она је шта више сушта противност стилу античке драме „Електре“ од тог писца. Служећи се терминима Ничеовим, она је дионизијски стилизована, док је Софоклова аполински. Песник је писао за савременог човека, различног од античке душе, страног предањима, неспособног да види онако и све оно у јунацима трагедије што је видео и осећао Атињанин. Треба дати исти утисак али се мора говорити новим језиком. Хофманстал преводи у језик разумљив за своје савременике, он даје *утисак* трагедије. Он тежи да потресе живце до ступања докле је ишао верски лиризам античког гледаоца. Главно је дати ту врсту сензације и у тој јачини.

Зато је Софоклова трагедија јако измењена. Све што је споредно, што нас не занима јер не разумемо и не осећамо, отпало је. Остала је само једна страст и једна катострофа. Нема говора о Еринијама, јер их се ми не бојимо, ни о жртвама које се носе на гроб очев, јер за њих ми немамо нежности, ни о епизодама из живота Агамемновог, јер то његову величину пред нашим очима не уздиже. Искуство савременог драмског писца учинило је још неке измене. У грчком оригиналу неизвесност о Оресту не постоји за гледаоца, јер се Орест одмах javља. Тако је требало објаснити комад, али је

утисак његове појаве доцније и жудња Електрина изгубила. Кад се брат нађе са сестром разговор протиче четврт часа по укусу старе драме у дијалогу са по једним стихом, класична сцена непознавања, у коме Орест неће да се каже сестри. Орест јој даје урну са пепелом за који каже да је од покојног брата, и Електра у четрдесет или педесет стихова нариче за братом као што приличи доброј Гркињи и што је чинило симпатичном савременицима. Нова „Електра“ није пиктурално грчка, или је то ретко.

Хофмансталова трагедија је управо само један дуг монолог Електрин, у коме се њена страст за осветом развија. Та страст је употребљена као музички мотив. Остала лица су вешто намештени контрасти или допуне. У томе је велика уметност Хофмансталова и велико дејство појединог стиха и целе драме. Њу треба осетити као музички спев, пустити као и у музици да се живци таласају за тоновима. Као „Салома“ Оскара Уајлда, „Електра“ је зналачки склопљена у симфонијску целину савременог стила, пуној сложених, чудних и бруталних средстава.

После безначајног увода: слушкиње које ћаскају око бунара, Електрина мржња се полако подиже, развија, грана у страшне снове освете, у хистеричне прохтеве, у визију мука у које би хтела да види мајку, убицу свога оца. Њене речи говоре о крви, о убијању људи и животиња, о страшној жртвеној гомили телеса, преко којих ће она „краљевски играти“ као осветница. Она је прљава, суха, без нагона, сажежена ватром освете, надчовечански ступањ мржње, дионизијска хистерија мржње.

...као из крчага
преврнутих крвца ће потећи
из тела твојих везаних убица.
Као крчази мраморни ће бити
убица твојих обнажена тела.

Клитемнестра није хладна достојанствена краљица као код Софокла и има краљевског, трагичног величанства што говори максиме о свету, мстини и животу. Она је болесна, подбула, пати од несанице, потпуно стварна. Писац је назначио болест и био тачан у психичкој анализи. Да би у нама пробудила гађење од ругобе трулежи, да је осетимо као такву, мора бити одређена. Она има халуцинације и губи се јер са-

вест, дуго мучење сликом убиства, оставља празнину, страшну рупу у свести:

Од једном не знам рече ли то данас
што мене гони да дрхћем од гнева,
да л' данас рече или негда давно.
Тако од једном свест ми ишчезава
и не знам више ни ко сам ни шта сам.

То је психолошки јако и пуно дејства.

Она је постала слаботиња, азијски крволок и мекушац, сличан Ироду у „Саломи“. Клитемнестра улази са звуцима ланца за који су везане дивље животиње, носи скерлетне одеће са много камења и украса. Тако она у стилу допуњује Електру, чија је бесомучна страст примитивно дионизијска. Ова је кип архаичке скулптуре, чудне и тврде; Клитемнестра је египатска богиња од слонове кости урешена смарагдима и топазима. То су слике које писац хоће да изазове тренутно, с времена на време, то је онај други, скривени опис који он даје, да упути сензацију куда хоће.

Контраст је Хризотемида. Она је свежина, природа, бела јасна мрља, јасан, леп тон. Она хоће само да буде жена, да „има дечицу своју“, да побегне одатле, из камена и из сестриног сухог загрљаја. Она је таква по Електриним речима:

Допусти ми само
да пипнем твоје мишице. Како су
хладне и снажне...
Образима својим
осећам маље са мишића твојих:
ти си к'о воћка која тек сазрева.

Хризотемида је код Софокла само паметна обична девојка, опрезна, и саветује опрезност Електри. Хофманстал је унео с њом девицу, слабост, нежност. Као и код случаја са краљицом, његова особа је реална, потпуно дата, психички и физички. Она је као таква била „потреба контрапункта“ у симфонији сензација: Електра је грли и каже:

По твоме телу снага струји тако,
К'о вода хладна што из стене тече. —
И косом твојом снага тече сило
на плећа снажна.

На крају, пред катастрофу, та уметност слагања стања душе, природних и истинитих, најбоље се огледа. Кад је

Електра чула да јој је брат погинуо и да је сестра неће помоћи, после јаке сцене и проклетства, хоће да „сврши сама дело“, мирна је, тиха и укочена. Странац, — Орест — долази и тон дијалога је раван. Она је чак снисходљива спрам непознатог и само се један узвик туге за братом диже. Али слутња се већ појавила: „Страх ме је“, каже она. Бешумна појава старог слуге који је познао Ореста и само прешао преко позорнице утишава још сцену, али напиње чекање нечег што се приближује, док страшан акорд високих тонова не продере ваздух: „Оресте!“. И кад је жеља испуњена, после великог крика, долази слабост. Електра тужи за оним што је изгубила, и ти су стихови можда најлепши у драми.

Склони се само ја се стидим тебе...
Моја је коса била тако дивна
да би пред њоме уздрхтали људи —
пред овом косом што је данас тако
прљава, ружна, понижена грозно.

И још безброј примера лепих речи и тачности осећања. После свршеног дела. Хризотемида јасно кличе, двориште се пуни жагора, а она је сломљена под теретом среће извршеног дела:

Океан огромни
двадесет пута и већи и јачи,
сваки ми делић океан покрива
беснилом својим. Не могу се дићи!

Један грч: она игра као баханткиња освете и пада доле док Хризотемида зове брата, и драма се сврши тишином, танким, нежним Хризотемидиним „Оресте! Оресте!“, после буре догађаја, убистава, дивљих гестова: великог бубња и контра-баса у нашем музичком поређењу.

Комад је као што видите једно осећање подигнуто до висине на којој боле нерви. Иза свега се диже основа антична, управо архаична јако стилизован декор. На супрот Метерлинку, Хомфанстал даје само то: књижевну слику, сензацију прошлости, пастиш великог стила, превод дионизијске Грчке за нерве савременика Вагнера, импресионистичких сликара, симболиста. Његова поезија је у најлепшем смислу епигонска. Пуни реминисценција на савремену оперу, сликаре и из класичне књижевности и Ничеа, ми треба да осетимо архаистичку и азијску чудно узбудљиву душу, да уживамо у суровости

великих барбарских инстинката, као грубу површину архаичког барељефа кад прелазимо дланом преко њега, да му осетимо чулом сву драж старине.

Мање уметности и поезије садржи Шницлеров комад „Код зеленог папагаја“. Он је само једна алегорија, без икаквог историјског сликања једног времена. Мешавина стварности и привидности у којој се састоји живот, између којих он лебди, то је поетска идеја ове епизоде из доба пада Бастиље. Идеја је мало драмска и врло је сумњиво да је много гледалаца њу могло да види испод шарених догађаја. Кривица је и до писца који је морао да усиљава личности да би нагласио своју мисао, тако да великој публици није остало ни да ужива у идеји ни у историјској епизоди.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

За нашу уметничку културу.

Поред свега што српскохрватска ликовна уметност броји неколико генерација и сликара и вајара, ми не можемо да говоримо о нашој уметничкој култури. За уметничку културу није доста само имати уметнике, него треба знати што више се користити њиховим делима; треба увидети праву вредност уметника и омогућити њихово успешно деловање у *нашој* средини. Треба, речју, створити једну нашу уметничку *средину*. Да се то постигне, потребно је концентрисати рад свих најбољих наших, српскохрватских и југословенских уметника. Досад су наши најбољи уметници (Влахо Буковац, Паја Јовановић, Иван Грохар) били без икакве везе с нашом културном средином. Они су живели и зарађивали на страни, долазећи к нама, као гости, гдекојим својим делом. Влахо Буковац је, додуше, покушао да у Загребу створи и уметнички центар, али, с једне стране ради слабе спреме ондашњих загребачких уметника, а с друге из разумљивих политичких разлога, није могао успети. Данас најбољи хрватски уметници (Мирко Рачки, Емануел Видовић, Целестин Медовић, Љуба Бабић, Владимир Бецић, Бранко Петровић) живе на страни, имајући са Загребом врло слабу везу.

Као ни у Загребу, тако се ни у Љубљани није могао учинити центар југословенске уметности. Највећи словеначки сликари (Ажбе, Грохар) живели су посве повучено од своје метрополе.

У Београду, пак, није се могло доћи до резултата, јер се са меродавне стране уметности посвећивала сразмерно врло мала, готово никаква пажња. Док у Загребу уметници уживају државне уметничке атељее, док влада троши око по милиона круна годишње на уметност (издржавање Обртничке и Уметничке Школе, поруџбине, потпоре), у Београду могу да живе уметници једино као — наставници цртања! Ради тога, никакво чудо да су најбољи уметници присиљени живети и зарађивати на страни.

Колико пати Београд што у њему не делују најбољи наши, и југословенски, уметници види се најбоље по његовој архитектури. Када би Београд био уметничка средина, када би било уметничкога разумевања и васпитања, било би заиста немогуће да се граде тако неукусне, понекад варварске куће. Нова зграда на Теразијама чија је фасада обложена плочама неукусних боја, најбољи је пример за то. О архитектури Београда води се врло мало рачуна. Како Београд, као југословенски центар, добива све већу важност, треба настојати да његова архитектура не буде последња у Југословенству, као што је данас. Београдска архитектура изгледа да назадује. После Универзитета, Двора, Управе Фондова и Београдске Задруге, архитектура нове Скупштине и новога Двора значи, без сумње, велики назадак. Док, на пример, Управа Фондова својим складним пропорцијама одаје архитекта великога знања и способности, нови Двор, и у целини и у детаљима показује ауторово дилетантско схватање. Најновија београдска архитектура јасно доказује како је неопходно нужно да се у Београду организује заједнички рад свих способних. Није ли националан грех допустити да се уметношћу једнога Јосифа *Плечника*, архитекта високих европских квалитета, користе странци, а архитектуру центра Југословенства оставити на милост и немилост неуким дилетантима? Ваљана архитектура, заједно с уметничким обртом (занатом), највише придоноси уметничком образовању. И архитектура и уметнички обрт највише су у вези с нашим практичним потребама. Уметничке фасаде кућа, естетичка архитектура улица, хармонично уре-

ђени тргови и паркови. просто и укусно опремљени домови, највише ће васпитати наш укус и уметничко осећање. Доклегод не будемо имали у својој средини најбоље уметнике, док се не будемо њиховим радом упознали код куће, док не будемо могли да васпитамо свој укус на домаћој архитектури, сликарству и вајарству, неће се моћи говорити о нашој уметничкој култури.

* * *

Пре кратког времена основан је, иницијативом неколицине уметника и научника, *Одбор за Организацију Уметничких Послова Србије и Југословенства*. Његов задатак је подизање и унапређење југословенске уметничке културе са центром у Београду. Како је за такву организацију потребно сложно деловање свих способних српских и југословенских уметника, Одбор је изабрао за чланове уметнике из свих главних група без разлике. Одбору је покровитељ Њ. Краљ. Височанство Престолонаследник *Александар*, а почасни председници Г. Г. Богдан *Поповић*, Андра *Стефановић*, Јован *Цвијић*, Иван *Мештровић* и Јосиф *Плечник*.

Рад и циљ Одбора карактерисани су речима његова програма: „После историјског дела Српске Војске, убеђени смо да мора следовати национално ојачање и препорођај Југословенства, изнад свега у култури, а посебно у уметности. Историјски разлог Србије и Југосдовенства мора бити надмоћ његове културе на Балкану“. Затим образложени: „Србохрвати са Словенцима мораће да произведу истоветну самониклу југословенску културу, која ће у највећем и завршном свом моменту морати да надвлада и обујми и полусловенску културу Бугара. Уметност Југословенства, као једна од највиших манифестација културе Србохрвата и Словенаца са Бугарима, мораће да буде хармонија и организованост најбољих духовних блага свих југословенских племена, саздавања нове и велике цивилизације Словенства на Балкану. После јунаштва и победа Српске Војске, југословенском културом национализму остаје рад достојан првобитне Србијине државне и народне снаге. Једино ће висока уметност, и велика култура у опште, оспособити Југословенство за културно владање Балканом и оживотворавање Словенске Мисли на Балкану“.

Одбор је у реченом штампаном програму који се састоји из *десет тачака* изложио све наше најрече уметничке потребе. За унапређење уметничке културе, без сумње је од највеће важности оснивање *Високе Школе Ликовних Уметности.* На школи треба да се, уз сликарство и вајарство, посвећује особита пажња архитектури и уметничком обрту. Она мора да буде у најужој вези са радионицама свих обртничких и декоративних струка. Посебно треба уредити модерну ливницу и одељења за графику и за производњу текстила (ћилимови, везови, костими). „Висока Школа Ликовних Уметности, уређена према савременим културним захтевима, унапређиваће и *уметничку индустрију* националнога карактера и, у облику примењене уметности, распростирати је по осталом Словенству и културном Западу".

Од опште је важности тачка која говори о проширењу *уметничке наставе* на Универзитету и на средњим школама. „На нашем Универзитету треба основати две самосталне катедре. Једну за Естетику и Науку о Уметности. другу за Историју Српске и Југословенске Уметности. Обе са што потпуније опремљеним семинарима и библиотекама. Уметничку наставу на средњим школама треба из основа реформирати Учитељи цртања морају имати образовање виших уметничких школа Добри уметнички педагози највише ће придонети уметничком разумевању наше интелигенције, која је данас уметнички слабо образована. У све средње школе треба увести предавање о историји уметности с обраћањем нарочите пажње на југословенску уметност. Најглавнија уметничка дела треба ђацима приказати помоћу добрих фотографија и диапозитива".

Ради што јачег утицања на уметничко образовање ширих слојева, Одбор препоручује заснивање *Југословенске Модерне Галерије* и *Музеја сликарских копија и садрених одлива.* „Треба подићи зграду за уметничка дела модернога и ранијега вајарства и сликарства. Галерија треба да посвећује особиту пажњу делима модерних иностранских, словенских и југословенских сликара и вајара. Сва боља дела која су данас раштркана по разним српским, хрватским и словеначким институцијама и музејима, треба скупити у југословенску Модерну Галерију. Галеријом треба да руководи стручно образовани директор, који ће бити кадар просуђивати дела високим естетичким мерилом". И Галерија и Музеј, са копијама и одливима

главних уметничких дела од старине до данас, били би у свези са Високом Школом Ликовних Уметности, затим са уметничком наставом на Университету и на средњим школама.

По уметничко васпитање од не мале је користи и унапређење *позоришне декоративне уметности*. „Како је позориште у великој мери кадро да естетички делује на публику, Одборова је дужност да утиче на уметничку опрему позоришних дела. Да би се што лакше дошло до оригиналнога нашега стила у режији и декорацији драма, оперета и опера, потребно је однеговати наше сликаре, и послати их у иностранство, да се специјално образују у сценографској струци. Пошто је модерна руска сценографија најбоља које данас има, и најближа нама словенским карактером, питомце за сценографију требаће слати на изучавање у Русију".

У програму је Одбора и подизање Мештровићева *Видовданскога Храма*. „Узвишена лепотом балканска и словенска уметност Ивана Мештровића, оличена у Видовданском Храму, представља националну религију Југословенства и морално-историјско враћање дуга Југословенства и Модерног Балкана култури човечанства. Видовдански Храм је југословенска или српска национална уметност и представља Српство или Југословенство, — историјско и легендарно као и цели и завршено, будуће и право, — гледано душом кроз митос српскога предања. Представљајући организованост и хармоничност свега највишег и најбољег, најближег Југословенству у архитектури и пластици, и саздавши поврх тога у поновно оживотворење највећих архитектонских и пластичких лепота, још посебно и душу Југословенства и Балкана, Видовдански Храм ће бити споменик, док буде цивилизације човечанства Словенској Мисли на Балканском Полуострву". Како је жеља Одбора подизање југословенске националне уметности, Одборова је дужност да припреми општи дух за остварење Видовданскога Храма. „Мештровићева уметност представља српску националну религију и највишу уметност Балкана, а Видовдански Храм је синтеза свих југословенских културних настојања".

Како се види, Одборов програм обухвата поред најосновнијих уметничких потреба и подизање Видовданскога Храма.

Да би се што брже унапредила наше уметничка култура, Одбор препоручује концентрисање најбољих југословенских

уметника. Уметничку продукцију треба потпомоћи грађењем државних Уметничких Атељеа и Уметничкога Павиљона у Београду. Треба приређивати српске, југословенске и иностранске изложбе у Београду, а српске и југословенске у иностранству. Одбор жели да буде стручно саветодавно тело Г. Министру Просвете, кадгод овом то затреба, у свим Србијиним и југословенским уметничким пословима. „У споразуму са Одбором расписивали би се стечаји за све државне поруџбине које засецају у област сликарства, вајарства и архитектуре, особито конкурси за јавне репрезентативне грађевине, за регулацију градова и њихових делова. Пошто новоослобођени крајеви обилују старим споменицима, који су не само од историјског него и од уметничког значења, Одбор је убеђен у потребу закона о чувању и рестаурирању споменика“.

*

Одбор за Организацију Уметничких Послова Србије и Југословенства, у споразуму са својим почасним председницима Г.Г. Богданом *Поповићем*, Јованом *Цвијићем* и Андром *Стефановићем*, упутио је Господину Министру Просвете једну Представку у којој се образлаже потреба оснивања Високе Школе Ликовних Уметности и, у исто време, упозорава на велику и националну и економску важност уметничке индустрије оригиналнога карактера. Да буде што више користи од рада свих способних српских и југословенских уметника, Одбор *наглашава* да треба њихово деловање концентрисати у једној широко заснованој уметничкој школи у Београду. Ова школа, да би могла што јаче утицати на стварање наше уметничке културе, мораће највише унапређивати архитектуру и уметнички обрт. Овакве школе су, у другој половини прошлога века, препородиле уметничку културу у највећих народа. Чувени Готфрид Семпер, основавши у Лондону, одмах после прве светске изложбе 1851, познати Саут-Кенсингтонски Музеј, обратио је пажњу на важност уметничко обртничких школа, којима се једино може доћи до оригиналне архитектуре и примењене уметности. Енглески прерафаелитски сликари, радећи на струковним школама, постигли су велике резултате у свим гранама уметничкога обрта. У Немачкој се последње две деценије преко школа, музеја и изложаба неуморно ради на подизању националне уметничке културе. Немачка је сво-

јом изврсном организацијом уметничко-обртничких школа постигла је, да је на међународној изложби, у Брислу 1910, њезина уметничка индустрија надмашила и енглеску и француску. Немачка примењена уметност данас је по своме квалитету и оригиналности прва у Европи.

У представци се, надаље, констатује како су све наше обртничке струке далеко застале од савременога схватања. Наши декоративни сликари и вајари, клесари, дрворесци, столари и бравари обично се образују код домаћих мајстора који су у свом послу конзервативни и несамостални. Пошто су код свих европских народа уметници препородили све обртничке струке, „треба подићи у Београду модерно уређену школу на којој би деловали наши најспособнији уметници". Уз обртничке и декоративне струке ваља највише унапређивати архитектуру. Она се у нас од свих уметности најмање схвата. Наше јавне, репрезентативне и приватне зграде граде, у највише случајева, слабо образовани архитекти и неукусни предузимачи. „Најбоље зграде у Београду или имају обележје архитектуре из прве половине прошлога века, када су се лажно копирали историски стилови, или су лоша имитација преживелога сецесијскога стила. Треба само проћи београдским улицама да се одмах уочи оскудица укуса и нелогичност које су тамо посејали необразовани и неспособни градитељи". У Београду се граде, уз многе приватне куће, и велике палате и монументалне грађевине на које се и милиони троше. Монуметалне грађевине, краљевска палата, парламенат, позориште, университет, понос су у народа и града у којем се налазе; оне су по својој архитектонској важности трајни документи културе, „Лепе и уметнички замишљене зграде једне улице или трга најбоље ће изазвати интерес и разумевање. Док не буде у нас домаћих архитеката уметника, треба за све репрезектативне грађевине расписати југословенске и свесловенске стечаје". Тако су и велики народи Запада употребљавали за своје монументалне грађевине, у оскудици домаћих, често и стране уметнике. Докле год у нашим школама не буде добрпх уметничких педагога, док се наша публика не буде одушевљавала за уметност, док куће наших улица не буду укусне и европске, неће се никако моћи говорити о нашој уметничкој култури. Европска и естетичка архитектура нашега Београда најбоље ће нам одгојити домаће таленте,

док ће неукусна и варварска, каква је данас, убити и последњу мрву урођенога нам осећања за уметност.

У представци се даље опширно говори о значењу нашега народнога предања. Сви реформатори европске архитектуре и уметничкога обрта служили су се мотивима из старога домаћега предања које обилује декоративном снагом и самониклошћу. Орнаментално благо на везиву, ткиву и предметима сељачких кућа постало је неисцрпно врело не само за архитекте него и за декоративне уметнике. Модерни уметници из народних мотива и орнамената створили су националну архитектуру и уметнички обрт. Како западни народи немају одвише богато народно предање, разумљиво је да су уметници брзв исцрпли сва врела. *И француски и немачки реформатори и уметници једнодушно признају да је словенско предање најбогатије и у народним орнаментима и у музичким мотивима.* Стручњаци тврде да музички мотиви из Старе Србије и Маћедоније, по својој снази и оригиналности, наговешћују *будућност музике.* Познати немачки научник, Јозеф Лукс, доказује да *југословенски народи имају непресушно врело орнаменталне уметности која ће створити уметнички обрт и архитектуру будућности.* Европски уметници, упознавши наше богато народно предање, почеше се све више служити нашим мотивима. Гласовити бечки архитект Јозеф Хофман познат је по целој Европи једино својим собама (intérieur-има) на које примењује чисте *југословенске* орнаменте.

„Када нам инострански уметници и стручњаци признају неисцрпно благо народнога предања и проричу будућност и у архитектури и у уметничком обрту; када се властитим нашим мотивима служе инострански уметници, *ми бисмо морали сматрати својом националном чашћу и дужношћу да се сами користимо огромним материјалом нашега предања*". Када Француз или Немац употребљава наше мотиве, он је кадар познати само њихову спољашњу страну, а у њихову суштину може продрети једино наш уметник, човек наше, народне душе. Наша народна поезија не би могла никада надахнути једнога француског или немачкога вајара, као што је надахнула нашега Мештровића који јој је једини могао дати у скулптури самоникли дубоки израз. Тако ће једино наш човек и у архитектури и у уметничком обрту и у му

зици створити на основу народних мотива нови оригинални стил. „Да се дође до нашега, српскога, стила потребно је европски однеговати домаће таленте који ће бити кадри стварити у народном духу У нас је покушао Драгутин Инкиостри да ствара нови, српски, стил. Немајући нужне спреме ни европског схватања, он је декорисао фасаде и различите делове београдске лоше архитектуре орнаментиком за коју је тврдио да има основ народнога предањи. Међутим, његова орнаментика имала је за основ мотиве преживеле тако зване сецесије, у које је он невешто уплитао по кадкад и чисте народне мотиве“. Да се што јаче спречи овакво криво схватање стварања нашега стила, треба што пре подићи једну уметничко-обртничку школу и поставити јој на чело способнога архитекта. У Лондону, Перизу, Минхену, Берлину, Бечу, Прагу, Кракову, и другим уметничким средиштима, опажа се и у архитектури и у уметничком обрту заједничко деловање јаких појединаца које је редовно сједињено на уметничко обртничким школама. Пошто у самој Србији нема довољно способних домаћих уметника, оправдано је да се позову југословенски и словенски, који ће бити кадри да европски и у словенском духу одгоје наше генерације. Када у нас буде европски одгојенога подмлатка, лакше ће се доћи и до националне уметности. Треба увидети потребу европеизирања.

У представци се, најзад, осуђује копирање старих византијских облика: „Погрешно би било мислити да копирати и примењивати старе византијске и остале историске облике на профане и репрезентативне грађевине значи стварати једини пут којим би се могло доћи до новога, српскога стила. Стил једне архитектуре бива карактерисан више њезиним конститутивним елементима него ли декоративним. *За наше старе византијске цркве не може се рећи да су грађене у стилу који би имао специфично српски карактер.* Тако звана српско-византијска архитектура наших средњевековних задужбина не може да буде једина база за будући наш архитектонски стил, јер није искључиво наша национална креација“.

Као што је споменуто, Одбор за организацију Уметничких Послова сматра оснивање Високе Школе Ликових Уметности као једну од најпречих културних потреба. Да се оваква школа може остварити, Одбор је уверен о потреби концентрисања свих способних југословенских уметника (сликара,

вајара, архитеката). Како је за школу потребан један архитект који ће руководити свим обртничким и декоративним радионицама, Одбор је убеђен да је за ову задаћу најспособнији словеначки архитект Г. Јосиф *Плечник*. У нас, додуше, има добрих и способних домаћих архитеката, али њихова се делатност ограничава једино на подизање зграда, док се примењеном уметношћу никако не баве. Пошто је школи баш уметнички обрт (особито прављење намештаја и соба), једна од главних задаћа, школа се никако не може замислити без архитекта са спремом и праксом у примењеној уметности. Г. Плечник доказао је многогодишњим деловањем у Бечу своје велике способности. На основу својих успелих радова, он је пре неколико година именован за професора архитектуре и примењене уметности на Уметничко Обртничкој Школи у Прагу. У представци Г. Министру изражена је жеља да се Г. Плечник што пре ангажује за наше уметничке послове. Одбор држи да је неопходно нужно позвати га у Београд и поверити му организацију школе, пошто је он за такву задаћу данас најспособнији у Југословенству, и пошто се ниједан странац његових способности не би хтео примити организације школе у Београду.

Како ће за школу требати већи број наставника, особито за примењену уметност, у представци се упозорава да треба одмах сразмерним стипендијама омогућити усавршавање у иностранству свим нашим млађим талентима из Србије и осталих југословенских земаља, и одредити им да се специјалишу у једној од струка примењене уметности на школама у Немачкој. Исто тако треба захтевати од свих сликара и вајара који су као стипендисти већ на страни, да се образују у једној од струка уметничкога обрта. У представци се најзад, истиче како је нужно да се одмах уреде у Београду и у ослобођеним крајевима најважније радионице за продукцију сагова, за разбарство и за златарство.

Пошто су изнете у кратким цртама најпрече потребе за стварање и подизање наше уметничке културе, Одбор чврсто верује да ће Г. Министар уложити своје моћи за велику обнову југословенске уметности посредством претварања Србије у културни Пијемонат Српства и Југословенства, а Београда у уметничку метрополу Балкана.

Коста Страјнић.

Поводом два гостовања.

Обележје доба које је на помолу у нас изражено је у живој тежњи да се раскине са сумњивим традицијама које су до сада владале и пође другим путем, новим, који су прокрчили народи срећнији од нас, путем који је одвео до правога циља. Сума тих тежња данас се више огледа у вољи да се тим путем пође него у способности да се тим путем иде. Отуда се дешава да читави реформни програми који се предлажу и изводе немају здраву основу и не могу да послуже циљу коме се тежи. Многе истине се не знају, и са тога разлога многе заблуде још владају. Па и оне истине које су познате, из разних разлога не говоре се. Не говоре се, јер у средини као нашој пуној воље за радом, тешко је наћи човека који ради а није убеђен да право ради. У нас се већ сам рад сматра за особиту врлину и резултати рада — ако представљају и минус — не узимају се у обзир из чистог разлога што је главно радити. Међутим у срединама прекаљеним и формираним рад значи снагу која је употребљена да би се постигли позитивни резултати. У таквим срединама, које су „лево од Дунава и Саве“ утврђене су извесне истине које није на одмет, шта више потребно је, рећи по који пут и у нашој средини, јер од тога може бити само користи.

Једна од тих истина је и убеђење: да драмски певач, био он сериозан, буфо или лирски, мора да буде и добар глумац. И ја мислим да се не би ни један од истакнутих драмских певача од данас, ни од оних из скоре прошлости, могао именовати, а да се не потврди да је имао, поред чисто певачкотехничких способности којима је побеђивао, и глумачких особина које су снагом својом доприносиле пуном и израђеном уметничком ефекту. А сагласност између певачко-техничког савршенства и здравог инстикта за глуму, између глумачког и певачког темперамента једном речи, неопходан је услов за дубоко проживљену и уметнички здраву интерпретацију. Па чак и ако би недостајало коме довољно подједнаке снаге за оба дела ове бинске уметности ни у ком случају не би успех могао да буде прави ако је недостатак у глумачкој способности. Одличан певач, а лош глумац пропада. Ми имамо примера и међу Србима певачима. Тенориста Јуришић, на пример. Одличан глумац а врло добар певач тешко да би могао

имати мање успеха, или много мање успеха, од одличног глумца-певача. Јер сва сугестија којом се уметник служи више је у мимском делу његове уметности него у вокално-техничкоме. Певач у оба правца способан ствара уметнички стил, прво стил у опште, па затим стил у свима његовим нијансама. Његов широк интелект обухвата сав појам уметности и убедљиво га другом говори. Добар уметник мора да буде општи стилист. И чињеница да се данас може говорити о разним певачко-драмским школама, дакле о разним певачима стилистама, не мења ништо у горњој поставци. Јер то је дошло са многобројношћу дела у музичко-драмској литератури. Она је у развитку своме, у свима својим подврстама, достигла стилску изразитост која тражи специјалисане певаче-глумце. Уметник, способан да дубоко зарони у своју уметност, уме̂ће да нађе у тој разноврсности онај стил који му је најближи и развиће га, не на уштрб других, него на корист опште уметности. И ако он остане специалист који не тражи интерпретације и других стилова, то не значи да он за то нема и *не мора* да има способности, него да је литерарна многобројност довољна да задовољи његове личне и стилистичке и чисто уметничке прохтеве. Осим тога немогуће је наћи и времена које би се целокупној музичко-драмској литерарној продукцији могло посветити. И због тога немогуће је савладати је и имати је сву у своме репертоару. Тако су се данас одвојиле певачке школе: вагнеровог, штраусовог, импресионистичког, национално-музички-драматичног, конверзационог, као и европског и екзотичног веристичког стила. Певачи тих школа ако су прави уметници и не теже другоме жанру, другом стилу. За то се данас код великих певача не може говорити о свестраности ни, са обзиром на њу, о разноврсности репертоара. Што у осталом није ни потребно. Свестране уметнике певаче имају само провинцијалне бине; и тај не ласкави епитет дају им директори из чисто трговачких разлога. А њихова просечна уметничка способност, на њихову срећу, смета им да у томе признању виде не част него деградацију. Такви „уметници" не могу једног дана бити добри у улози Сигфрида да сутра исто тако задовоље као креатори Бајаца или Манрика. Они не могу данас добро интерпретирати капарадосијеву улогу да сутра даду израза Тристану. Певач који мисли да је добар и Шкарпија и Хаген и Граф Луна и Орест није

певач-уметник. Добра Изолда не ће бити и добра Хо-хо-Сан. Електра никад добра Агата, ни Салома успела Сантуца. Јер тај певач нема способност да поштује уметност, и због тога је и не познаје. А тананост појединих стилских особина данас је толика, да је потребан пун интелекат и солидно знање па да се постигне прави и жељени успех. Тиме располаже прави уметник, и за то данас не може бити говора о разноврсности репертоара правих уметника-певача.

Ја мислим да ћу поновити речи једне огромне већине наше интелигентне публике, ако кажем да је у томе погледу и наше Народно Позориште једна провинциална бина. Ми немамо у музичко-драмском делу нашег глумачког персонала, у декоративном стилу и у музичарском ансамблу ни ситнијих а потребних чињеница, а камо ли да се можемо похвалити успесима који не само да се граниче него да су потпуно у границама горњег убеђења. Правда захтева, и ја то са нарочитим нагласком истичем, да се напомене да за то најмању кривицу сносе музичари који та питања решавају. Али признати се мора да се осећа воља да се донекле бар, и у томе правцу више уради. Та воља је нашем Народном Позоришту донела несумњиве користи. Да ли је та корист једнака са користи коју је публика извукла, друго је питање о коме ће другом приликом бити речи; за сада је довољно констатовати да је корист од неговање музичко-драмске уметности за Позориште несумњива, и са тога разлога да је потребно уложити сву вољу да се васпостави равнотежа између користи и саме уметничке интерпретације која се публици пружа. Јер само узајамна корист имаће за резултат једну здраву основу за будући уметнички прогрес који добрим делом зависи и од предусретљивости нашег Народног Позоришта. А не може нам се спорити право да и јавно тражимо да се учини све да се до здраве основе дође, тим пре што ће онда и за саму установу бити још и више користи од неговања музичко-драмске уметности.

Да је Управа Народног Позоришта стекла исто уверење које је горе изнесено види се из намере да ангажује Г-ђицу Марију Котнауер. Да ће Управа и даље још отићи можемо да верујемо, јер не може бити да не увиђа и за себе лично користи од тога рада. За сада се може потврдити да је избор који је учињен ангажманом Г-ђице Котнауер врло добар.

Г-ђица Котнауер је глумица-певачица. И све особине којима располаже опазиле су се тек друге вечери, јер улога коју је имала у „Виларовим Драгонима“ прво није за њу, не одговара њеном темпераменту, друго имала је у тој опери да пева у ансамблу и са Г-ђом Спасић, која је, без нарочитих обзира и воље да се удуби у смисао ансамбла, и најбезначајније партијице певала пуним гласом са очевидном намером да буде „озго“. То је толико упадало у очи да је под том околношћу и сама гошћа осећала се нелагодно и често морала да прибегне форсирању да би донекле могла бар главна линија, нарочито у терцету пред пустињаковим станом, да се истакне и целина сачува свој смисао. Отуда се не само не може говорити о успеху Г-ђице Котнауер у „Виларовим Драгонима“, него се не може уопште о успеху говорити, мада се капелник Г. Бинички очито трудио да одржи у целини једну радњу и једно музицирање раздешено негостољубљем Г-ђе Спасић.

А „Ђамиле“? Под велом бескрајно лепе музике Жоржа Бизеа одиграла се први пут заиста лепо и у нашем Театру, безначајна и сетна историја несрећне заљубљене робињице и најзад побеђеног Харуна. Г-ђица Котнауер успела је да нас убеди да је не само певачица која има посве здрав орган развијен, и ако не потпуно (нарочито око прелома гласа), али ипак толико да је у стању да да сваки израз који добра глумица Котнауер хоће: него да је и уметница која несумњиво има и будућности коју ће добити симпатичном непретенциозношћу која бије из сваког геста симпатичног и приступачног. Њено прво виђење са Харуном — док овај сања, глумачки дискретно, мимички пуно нежне топлине и лишено свега сенсуалнога, како је то до сада приказивано у нашем Позоришту, задобило је на мах, симпатије. И од тога немога тренутка до врло лепо градиране песме о тренутку растанка који настаје, отпеване заиста живим изразом и сигурном интонацијом која осваја, симпатије су расле да победе у последњем дуету између ње и Харуна. У благом сумраку нилскога вечера, које је могло још боље да створи илузију, да је више технике у осветљењу бине, Ђамиле је очарала Харуна, и са тоном који је имао не само снаге него и лепоте она је довршила дело које је наумила. Њено присуство је учинило да и остале солисте у ансамблу (терцет) добију полета и да радња у целини и у детаљима добије ток који је, са малим изузетком, те ве-

чери први пут текао онако како је то Бизе желео. Да је само декор дискретнији и Нил природнији да је мање видика а више верно оријенталској навици за претрпавањем намештајем намештена соба а не тераса. Харунова — ја се сећам декорације коју је у Минхену био дао режисер Вирк, и оквир музике и радње би одговарао успеху који је, благодарећи највише Г-ђици Котнауер, био у музичко-техничком делу те вечери.

Тај успех значи да Г-ђица Котнауер треба да постане наша и да ће, када се више развије и стекне још више слободе коју је, за чудо, и ако први пут глуми, имала у врло великој мери, бити од врло лепе користи. Јер уме да пева, и ако је на српском језику певала, и. јер је добра глумица.

Осим ње допринела је успеху и игра Г-ђице Зуле де Бонза. Г-ђица је са лепим гестовима, са дискретном сенсуалношћу и ненаметљивом слободом покрета, одиграна пред Харуном и гостима арапску игру, комад пун крви и ритма. И када је привукла се клечећи до Харуна и спустила своју главу пред њим, изгледала је као рањена тица.

Уметничка игра код нас није ни у првом стадиуму. Г-ђа Врбанић, која је као аматер, и као аматер добро, играла до сада арапску игру у Ђамиле не може да потврди супротно горњем наводу. За то је за нашу публику био читав доживљај гостовање Г-ђице Зуле де Бонза, мимске играчице Комичне Опере у Паризу, у „Ђамиле“ и дан раније у сопственом вечеру.

Г-ђица је играчица од интелекта који са пуно тананих нианса регулише грацију њенога тела. И у колико је могуће гестом само интерпретирати музику, може се рећи да је Г-ђица обе вечери потпуно успела. Она се креће лако као сен. Њене гипке руке вибрирају живахношћу целокупног осећања које је гони да игра. У Менделсоновој песми без речи и Шубертовом „Moment musical“ две композиције најчешће игром интерпретиране, она је била лепота која је никла међу цвећем обавијена велом од тананог мириса и прозрачна и једва чујна у покрету. Веберов „Позив на игру“ највише ми се допао. Њен гест је ту донекле био материјалисан и као оживљен међу живим бићима у раскошном салону. Бизеов „Фламенко“ био је израз темпераментне обести à la Тортајада или Сахарет. Ајслерове: „Poses plastiques“ имале су и музички и кореографски површног салонског стила. Стила је било и

у „Египатској игри“ највише. Г-ђица је успела да изазове ефекте које изазивају рељефи на саркофазима. Најдубљи утисак, и ако смишљен за ширу публику, и зато не силно уметнички саживљен, учинила је игра Шопеновог „Погребног марша“. Њено тело је гестом изразило бол који слама и наду која уздиже.

Обе вечери за диригентским пултом седео је Г. Стеван К. Христић.

Милоје Милојевић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Данашњи национализам.[1]

[Ligue Internationale pour la défense du Droit des Peuples. *Cahiers mensuels.* 1912—1913. Paris: Siège de la Ligue: 21, rue Visconti, VI).

Paul Desjardins: Politique étrangère et Droit des Peuples. Paris, 1913.]

У другој половини XIX века изгледало је да политички и социјални проблеми потискују у страну национални проблем. и у унутрашњим борбама, политичким и социјалним, национализам је био идеја од споредног значаја. Од почетка XX века ствари у Европи су се из основа промениле. У великој борби коју нације воде за опстанак, у општој државној и националној несигурности и у предосећању једне велике међународне борбе, народи стављају на прво место свој животни интерес, своју националну особеност, и Европа је ушла у период оштрих националних борби какве су биле пред 1848 годину.

За велике народе брину бригу њихове организоване и силне државе, које своје право „држе на врху свога мача“ Мали и угњетени народи морају се позивати на право и правду, и на осећања која још нису изумрла у данашњем добу бруталне силе. Слободни и правдољубиви духови у напредним земљама удружују се да стану у заштиту погажених народ-

[1] В. Научни преглед „Данашњи национализам“, приказ књиге „Les aspirations autonomistes en Europe“, у „Српском Књижевном Гласнику“ за 1913. свеска за 16 децембар (Књ. XXIX, стр. 942—950)

ности, којих у Европи није мали број. Једно од таквих удружења јесте *Међународна Лига за одбрану Права Народâ* (Ligue internationale pour la défense du Droit des Peuples), која је основана у Паризу јула месеца 1912, и која има на челу, као председника, Г. Ернеста Дениса, професора париског Университета, познатог француског историчара и осведоченог и драгоценог пријатеља српско-хрватског народа.

Главне идеје Лиге ово су. Она поставља себи за циљ да „организује међународно јавно мњење“, како би се „дала потпора отпору народâ повређених у њиховом праву“. Тих народа у Европи има много, и они су или под изузетним законима, или су им формална права погажена, или им се насилно истребљава језик и њихова култура. Модерни дух, који је изишао из француске и американске традиције XVIII века, осуђују то гажење једног од најосновнијих човечанских права. „Самовоља влада, збрка властй, које су апсорбоване у полицијској власти, такозвано право завојевања, цео систем „државног разлога“ који допушта да је један човек у рукама другога човека — то је, у нашим очима, осуђен анахронизам“. Идеал је: да је у свету буде што мање поданика и што више слободних грађана.

Лига се не ставља на гледиште једног националног интереса, нема у напред створеног непријатељства ни против једне народности. Она не устаје против националнога самољубља, и зна врло добро да у тренутцима опасности национално осећање може узети и страстан и искључив облик. Али Лига ће се борити против свију гоњења права ма у којој земљи се дешавала и ма којим се разлозима покривала. Јер, у вртоглавици завојевања и дојучерашњи угњетени лако постају угњетачи. „У разним народима ми видимо чланове човечанства. Сваки од њих, нарочитим обликом своје културе, својим етничким или историјским карактером, па и једино својом вољом да буде оригинална особеност, даје — или у стању је да дâ — свој прилог општем благу људске цивилизације. Спречавати или кочити нормално развијање једне од тих људских група, то значи одузимати од опште човечанске имаовине један део који може бити незамењив. Систематско угњетавање нама изгледа као злочин против будућности“.

У борби за одбрану гажених права народâ, јавно мишљење у цивилизованим земљама је озбиљна сила. Кривци врло

често покушавају да угушивањем речи или фалсификовањем истине заведу јавно мњење. Али оснивање појединих лига, организовање митинга, потписивање петиција, покретање нарочитих листова — све то показује да јавно мњење живи, да се креће и да утиче. Но све те манифестације су усамљене и пролазне, без међусобне везе оне нису од онаквих последица од каквих би могле и требале да буду. Ту растурену силу треба прикупити, ваља организовати јавно мњење као једну велику и трајну моралну силу наше цивилизације.

Лиге хоће да прикупи људе који тако мисле. Обавештавајући их о свему што се дешава, отклањајући неспоразуме, пратећи живот европских народа, бележећи свако насиље и неправду, Лига ће радити на стварању јавнога мњења код свију цивилизованих народа. „И ако нисмо сународници, ми се, у једном извесном смислу, сматрамо као суграђани. Та заједничка титула нас везује, она нам даје достојанство које осећамо, и у прилици налаже нам и жртве“. Једном речју: циљ је Лиге: „организовати међународно јавно мњење објективним изучавањем и излагањем жалби и тражбина појединих народа повређених у њиховим правима“.

Ради тога, Лига ће кренути један месечни орган за обавештавања, издавати разне публикације, отворити биро за обавештења који ће бити на услузи свима члановима, приређивати зборове, предавања и међународне конгресе, оснивати слична удружења у разним земљама, хватати и одржавати везе између појединаца и удружења који су у тим идејама.

Лига је покренула свој месечни билтен, који потпуно одговара њеном програму. Са разних тачака Европе ту се чују гласови притиснутих народности. Билтен је пун документованих чланака о народносним борбама у целој Европи, и даје пуну слику ширине и оштрине данашње националне борбе. За нас је од нарочитог интереса држање Лиге у Балканском Рату. У „Објашњењима“, у 1—2 броју билтена, (новембар-децембар 1912) баца се поглед на балканске догађаје, „да би се суочила начела са активним стварностима живота“.

„Сјајне победе четири балканске државе не доказују само да су топови и пушке једина средства угњетених, и да треба сили оставити да реши сва међународна питања. . Победа савезника просто значи да материјална сила, у облику броја, оружања и организације, најбржи је начин за решавање питања. Када

је та сила у служби права, ми се томе радујемо. Јер ми не осуђујемо угњетене народе што против сила стављају силу и што вешто избирају свој тренутак акције. Али ми хоћемо нарочито да подвучемо ону знатну потпору коју је спољној сили дало осећање права. Мисли ли се да би се Бугари, Срби и Грци тукли онако као што су се тукли, да нису имали убеђење да крхају неподношљив јарам који је притискивао његову браћу?

„Тај рат очевидно показује важност националних тражбина... Ниједним уговором не може се уредити једно међународно питање, када је право једнога народа повређено. Старе неправде имају свој живот: оне раде и кипе, до дана када, на наивно чуђење дипломата „реалистичке школе“, не дође експлозија...“

*
* *

Основна схватања и идеје ове Лиге исказао је један од њених потпредседника, Пол Дежарден, познат писац који је узео видна учешћа у последњим покретима за етичку културу. На годишњем банкету Лиге, 7 јула 1913, у Паризу, он је у једном дужем говору изнео теорију нео-национализма.

Има два схватања национализма, једно старо романтично, и друго ново, реално и демократско. Око 1848 веровало се у „братство народа“, у „ослобођење народности“, у светски мир. Адам Мицкијевич је 1848 основао у Паризу, у „Престоници борбене демократије“, лист „Трибуну Народâ“, са циљем: „ломљење окова угњетених народа“, — али све је то свршено Наполеоном III и крвавим добом великих ратова од 1854 до 1871. Тај стари национализам, из кога је изишло баш обратно ономе што је очекивано, данас не може да стоји. То националистичко осећање је ретроспективно; оно тежи ка прошлости, каквој старој историји, коју је модерна историја порушила. Сан једнога пријатеља „малих народности“ био би: шарено, распарчано човечанство, чији би сваки делић био засебан свет, без везе са другима. А тај сан иде на супрот стварном ходу историје, која, у модерном времену, иде ка стварању великих држава, и, може бити, још ширим федерацијама. Националисти на тај начин одишу жаљењем за оним што је било; њихово лице окренуто је ка реакцији. Отуда њихов вечити уздах.

„На против, ми се стављамо на гледиште модерних људи.

Наша жеља није враћање ка Средњем Веку. Мала људска груписања, затворена, повлашћена, која би се стварала, на пример, у корист аристократског Пољака, због његове славне прошлости, његове поезије, његовог дубоког срца, његовог живописног одела, али на штету Рутена, Литванца, Јеврејина, којима се не би признала једнака права — таква људска груписања нама се не свиђају. Оно што нама треба, то је да међу нашим савременицима порасте број грађана. Тиме растемо и ми сами... Насиља „државног разлога" неће нас поколебати. Ми се због њих нећемо вајкати као Псалмовац, као Мицкијевич, као Ламне. Она су у нашим очима архаизми, старо гвожђе које се повлачи... Будућност је за нас. Сваки напредак разума нас помаже..."

Разлика између националиста старе школе, поборника „начела народности", и нових, реалних и модерних националиста, поборника „начела народа" у овом је. „*Начело народности* је за њих „један принцип", нешто објективно. То је илузија". Идеја народности није принцип „права народā". Осећање народности је жива ствар, једна жива сила, саставни део душе једног модерног човека, ствар његове слободе савести и права личнога опредељивања. Место „принципа народности" треба истаћи *право народā*. Право једнога народа, то је право које је у свести тога народа, право које је он створио, не у фразама, но у начину живота, у јавним и приватним односима, право у коме се он развио и у коме се само осећа слободним. Један народ не трпи у апстракцији, у апстрактном националном праву, но у стварном праву, у стварним односима, били они административни, судски, школски, црквени, порески. Један народ је гажен не као једна матафизичка целина но као скуп грађана који нису једнаки пред законима једне исте земље. Политичка и аутономистичка слобода је конкретан облик националнога права.

Како изгледају на практици та начела? Пример Балканског Рата нека то покаже.

„Када су четири савезне државе објавиле рат Турцима, код нас је пре свега било запрепашћење; затим, после првих сјајних победа, одушевљење. Они наши пријатељи који имају епску машту, поздрављали су их из далека, нарочито Бугаре, који су тада изгледали најцивилизованији, а у исти мах и најјуначнији међу њима". Да ли је на Балкану било само питање

националнога права. Срби су одмах у почетку тражили излаз на море — „оправдан напор, извесно, и сурово и неправедно било је угушити га“, — али то показује да у тражењу слободе за потлачених било је и економских потреба и тражбина. Етнички принцип није довољан да објасни све што се на Балкану дешава. Расе, религије и језици су измешани, и како да се нађе у томе хаосу? „Постоји једна Србија која себе тражи; старе јуначке традиције, оживљаване опорим трењима са суседима гурале су стару нацију српску да се сједињује и спаја. Али оно што је створило право Срба, то није та рђаво позната историја, прошлост, но њихова садашња воља, у којој старе успомене су само једна од побуда. Претпоставимо да један научењак почне оспоревати Косовску Епопеју, то неће ништа сметати српском праву. Чињеница која значи јесте у томе што Срби хоће да верују у ту историју; то је једна чињеница свести. „Националност“ улази у сферу права као нешто чисто субјективно. Нека покушају правници са Конференције Амбасадора да је дефинишу споља! Видеће се, у вероватном побацају покушаја фабриковања Албаније да се не прави једна нација на основу језика, религије, нарави, и т. д., но да за то треба интимне жеље и воље“.

И не само у земљама још неразвијеним, као што су балканске земље, но и у далеко већим и старијим државама, немогуће је решавати спорна национална питања на основу „националног права“, које је апстрактно, релативно, растегљиво, но само на основу *демократског права*, права народâ, права које сваки народ има да се сам опредељује, да сам бира себи форму државне управе, законе, веру, обичаје, да живи како сам налази за најбоље и најкорисније, а то садржи у себи све особине плебисцита. X.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Стање у Бугарској. — Источне Железнице.

Бугарска катастрофа изазива још трзавица. У самој Бугарској су се наставила предвиђана разрачунавања, која су у толико жешћа што су расписани законодавни избори за Народно Собрање. Сви државници сматрају да треба казати по-

нешто о догађајима који су довели Бугарску до Букурешта и до Цариграда. Они који су на влади данас имају да кажу више него остали ; они који су били пре њих исто тако. И ако се данашња влада Др. В. Радосављева јавља више у улози тужиоца, а влада Д-р Данева и Гешова у улози тужених, ипак и једна и друга се туже на некога трећега. Из онога што они говоре на зборовима и пишу у новинама излази да има само један кривац, а то је краљ Фердинанд. Да ли са правом или без права, све се своди на то да је он дао наредбу да се ноћу 17 јуна енергично нападну Срби и Грци на целоме фронту. Одбрана да су сви политички људи и виши официри у Бугарској били за рат са Србијом, није се примила, јер се одговара да нису сви били за рат. Па и они који су за рат били дали су своја мишљења да је бугарска војска боља од српске и грчке, али не и мишљење да треба ратовати. Ова размирица није свршена и она ће довести до чистине о томе историјском рату.

Одлазак бугарскога краља Фердинанда у Мурањ и у Беч, на дуже бављење, дао је маха да се у Бугарској подигне јавна оптужба противу њега за несрећни бугарско-грчко-српски рат и да се тим поводом врло много говори и пише о његовој абдикацији, па и абдикацији његове династије. Краљ бугарски се вратио у Бугарској, и није вероватно да ће ускоро абдицирати. Нема сумње да је његов положј сасвим тежак и да у Бугарској предстоје врло велике унутрашње кризе али не треба заборавити и друге ствари. Прво, да је тај исти краљ, у другој једној прилици, онда када је у Бугарској био господар Стефан Стамболов, врло вешто помогао да се и Стамболов и његов крајње реакционарни режим сруше у Бугарској. Друго, да Бугарин није никада био револуционар за унутрашње преврате. Може се рећи да има неке разлике између некадашњега Бугарина и данашњега, али она није толико велика. Данашњи Бугарин, који је ишао у рат, жео успехе и повлачио се после тога рата испред Срба, Грка и Турака, морао је више мислити о себи и о својој држави, а нарочито о онима који су га довели до последњих неуспеха. Али тај Бугарин је опасан колико за краља толико и за политичке вође бугарске партије. Сродничке везе и положај у Аустро-Угарској биће од велике користи за краља Фердинанда, који је изгубио поверење у Петрограду и код осталих

балканских народа сем код Арбанаса. Краљ Фердинан, чије амбиције и сујете немају границе, умеће још да се бори са „својим курјацима“, како он из милоште пред странцима зове своје поданике. У тој његовој борби је једна велика сметња партија стамболовистичка, која је под вођством Др. Генадијева учинила до сада највише штете бугарској ствари, и ако јој је намера била сасвим чиста. Докле је тај немирни човек у Министарству Спољних Послова, докле он руководи судбином Бугарске, дотле је и она и њен данашњи краљ у највећој опасностима, а са њима и балкански мир.

Унутрашња изборна борба у Бугарској, која је почела добијати и обележје „за и противу Русије“, изазвала је публикацију српско-бугарскога уговора о савезу, и уговора грчки-бугарскога о савезу. Како је први уговор садржавао и један члан о томе да је Бугарска дужна огласити Аустро-Угарској рат и помоћи Србији са 200.000 војника ако Аустро-Угарска нападне Србију или уђе у Новопазарски Санџак, то је у европској штампи изазвана дискусија. Управо, само је бечка штампа дискутовала о тој ствари и нашли за потребно да каже: да је Русија спремала против Аустро-Угарске систем словенског савеза, и да је објављивање тајнога уговора о савезу између Србије и Бугарске, који је имао само дефансивни карактер, извршила Србија. Улога Русије о склапању савеза између Србије и Бугарске је одређена била интересима политике коју Русија, некада више некада мање, доследно изводи на Балкану, а који се састоји у заштити словенскога елемента. Што се тиче Србије, она је склапала савез чисто дефансивнога карактера, а доследно својој политици уједињења. Србија није према монархији могла имати другу политику, после догађаја за последњих година. Србија није објавила овај уговор, и ако он њој иде више у прилог него Бугарима. Објављени текст српско-бугарскога уговора о савезу је аутентичан, и по форми његовој и по праву préséance, који су у њему, види се да је превођен са бугарскога оригинала. Публиковањем текста грчко-бугарскога уговора о савезу, који је исто тако аутентичан, а који није био познат у целости ни Београду ни Петрограду, најбоље се утврђује одакле је и зашто је цео текст публикован. Публиковање ових текстова је најнесимпатичнија епизода у последњој балканској кризи.

Између Турске и Грчке су успостављени редовни односи чим су размењене ратификације о атинскоме уговору. Између Србије и Турске воде се данас преговори о уговору који би имао да поврати редовне односе између њих. Ти преговори иду доста брзо, јер и интереси обеју држава су да се што пре заврше, а и нема таквих питања која би их врло много раздвајала. У ове преговоре умешала се и аустроугарска дипломатија ради питања о делу железница које се налазе на нашој територији. Она је тражила од Порте да у уговор између Србије и Турске уђе једна одредба, о овим железницама. По тој одредби требала би Србија: да призна она иста права која је Друштво Источних Железница по уговорима имало од Турске; да одмах уступи на руковање сву железничку пругу којом управља од октобра месеца прошле године; да се на међународну финансијску комисију у Паризу пренесу сва потраживања Друштва Источних Железница. Србија неће пристати да слична одредба улази у њен уговор са Турском; али ће примити да уђе она иста одредба коју је примила и Грчка, то јест да се сва спорна питања о правима, обавезама и накнади штете буду расправљена у Паризу на међународној финансијској конференцији. Држање Србије у овоме питању је непрестано исто, то јест она сматра да су и политички и војнички и економски разлози за то да железнице на новој територији буду у рукама државним. Ако се да Друштву Источних Железница добра цена за откуп експлоатације онога дела пруге на који ови полажу право, а и ако му се исплати и праведна накнада штете за све време откако том пругом управља српска држава, Друштво Источних Железница би било довољно награђено. У овоме питању се увек истицало да аустро-угарска монархија жели да очува те железнице у рукама аустро-угарскога капитала зато што би на тај начин био аустријској и Угарској роби био обезбеђен пут до Солуна. Иначе, казивало се, ако пређу те железнице у руке Србије, онда ће тај пут бити затворен. Овако разлагање није тачно. Пут аустријској и угарској трговини на Солун преко Србије није никада био затворен; а противно је било то јест да је српској трговини био затворен пут преко Пеште и Беча. Аустро-Угарска има обезбеђени пут кроз Србију такозваном четворном железничком конвенцијом од 1883 године, којом је и тарифска политика донекле уређена у њену корист. У

Аустро-Угарској заборављају често да пут од Беча и Пеште до Солуна преко Босне није најкраћи; он је чак и дужи за неких 200 км Тамо се не сећају да је од Беча и од Пеште до Саве само железница нормалнога колосека, а од Сарајева до Увца железница ускога колосека. Још се заборавља и то да од Увца до Косовске Митровице није још сагрђена пруга, и да је то грађење у рукама српске државе. Поред тих, пуно је и других разлога да Србија за време мира никада не ускрати редован и обилат саобраћај на својој територији. Због схватања аустријских капиталиста, ово питање може да буде повод за озбиљни сукоб између српске државе и Друштва Источних Железница. Сукоб се може избећи; а од начина којима се то постићи може најважнији је онај који је нађен у Паризу. Садашње Друштво Источних Железница имало би се претворити у аустро-српско-француско, а цео капитал да буде у подједнаким деловима распоређен у Србији, Француској и Аустроугарској.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Alain de Penennrun: 40 jours de guerre dans les Balkans. La Campagne serbo-bulgare en juillet 1913. Troisième édition. Paris. Librairie Chapelot. 1914. (3 fr. 50).

О Балканском Рату постоји већ цела једна литература. Писали су и позвани и непозвани, и стручњаци и лаици, много чешће непозвани и лаици, обично новинарски дописници. У тој обилној литератури мало је дела од више и трајне вредности, која су писали људи од посла и очевидци самога рата. Један од тих ретких квалификованих очевидаца Балканскога Рата, јесте француски генералштабни капетан Ален де Пененрен, који је, као ратни дописник париске „Илустрације“, био и у бугарској, и у турској, и у црногорској, и у српској, и у румунској војсци. Са изузетком грчке војске, он познаје све балканске војске, био је са њима у рату, зна их какве су на делу, упоређивао их је као врло квалификован стручњак, и његово сведочанство и мишљење има изузетно велику вред-

ност. Свему томе треба додати да је Пененбрен писао као потпуно независан човек, који није тражио ни ордене ни новаца, што врло често раде извесне новинарске сецикесе са Запада. Извесно је да је суд Алена де Пененрена најближи објективној оцени догађаја коју тек историја има да да̂.

Он је у ову књигу унео проширене и попуњене, обилно илустроване, своје дописе слате угледном париском часопису. У првој глави он приказује српско-бугарски спор око уговора, дајући за право Србима, и износи организацију српске војске и њен ра̀според пред борбу. У II глави описује свој долазак у Београд и Скопље и прве утиске које му је већ започети рат дао. У III глави прича свој одлазак у главни стан Прве Армије, код престолонаследника Александра; том приликом ишао је на Дренак, где је Шумадијска Дивизија извојевала можда решавајући борбу у целом рату, и на Црни Врх. У IV глави дао је општи опис историјске битке на Брегалници, и то је до сада најбоље најпотпуније и најстручније излагање те велике осмодневне битке, која је била највећа и најкрвавија у целом рату, и после које је остало на бојном пољу, и са једне и са друге стране, на 60.000 мртвих и рањених. У V глави описује свој излазак на фронт, где су се биле последње борбе, код Цедилова и око Криве Паланке. Пошто је у VI глави говорио о закљученом приморју, о скопским болницама, и, према накнадним извештајима, о крвавим борбама око Царева Села, где су Срби сваки километар напредовања плаћали са 1000 мртвих и рањених, Пененрен у VII глави слика румунску војску у Бугарској, а у VIII, последњој, глави даје закључак.

У целој књизи од највећега је интереса закључак. Ту је један одличан и потпуно незаинтересован стручњак дао општи и упоредни суд о српској војци.

„Не мислим не признавати ваљаност и енергију коју су грчке дивизије показале, на супрот оном ироничном предубеђењу које се имало о њима, али ја мислим да су прави војни победноци, а не политички, у овоме раду били Србија и њена војска“.

„Сигурно, *од свих војски које сам ја видео како се боре већ десет месеца на Балкану, српска војске ми изгледа најдостојнија похвале...* Материјал која је састављa, људско месо која је сачињава, војник једном речју, очевидно је од вред-

ности првога реда. Исто онако сељак и тврд по темпераменту и по карактеру као бугарски војник, српски војник је неоспорно много виши од бугарског војника својим особинама срца и својим моралним врлинама.

„Не значи то да је српски карактер сама благост и допадљивост. Али, својом напреднијом културом, Србин остаје симпатичнији, ближи нама но Бугарин. Прост војник по природи је доста весео и поверљив. Његова умереност у јелу и пићу је крајња и често му је била од веома велике помоћи, јер и ако је рана дељена у доста нормалним условима, колико пута, што је неизбежно у свакоме рату, видели смо војника да се задовољавају оскудним комадом леба и незнатном количином меса. Морам да кажем да је то било изузетно". (Стр. 233—235).

Исти тај суд Ален Пененрен је изрекао и пред румунским министром Таке Јонеском, који га је питао шта мисли о српској војсци. „*Српска војска*, одговорио је француски официр, *по моме мишљењу је најозбиљнија и најлепша војска на Балкану*. Ја не познајем румунску војску, Господине Министре, али могу говорити о осталим војскама на Балканском Полуострву, у толико независније и у толико боље што сам их пратио у борбама. Од исте грубе и примитивне материје од које је Бугарин, Србин, са исто толико издржљивости у трпљењу и храбрости пред смрћу, има над Бугарином једно огромно преимућство: он је, у пуном добром смислу речи, цивилизовано биће, финији, интелигентнији, погоднији за маневрисање но његов противник. Србин има исто толико храбрости и бујности. То није Монгол но Словенин. На организацији трупа опажа се то више духовно стање. Организација је безмерно боље схваћена. Што се тиче команде, изгледи ми да је и она показала исту надмоћност..." (стр. 196—197).

Ален де Пененрен критички прегледа сав рад српске војске, и чини извесне критике, које, ако ништа друго, доказују његову независност у суђењу. Он пребацује Србима „известан врло оријенталски немар", који их у најозбиљнијим тренутцима доводи у „потпуну неосетљивост према ономе што се дешава." У битци на Брегалници изгубљен је сваки додир са бугарским левим крилом. После Брегалнице, тога „сјајног покрета гнев и беса", којим су Бугари силно одбачени назад, Срби су се зауставили су се, очекујући Грке да се ка Џумаји примакну бугарској граници; пред крај рата наступило је извесно очекивање, малак-

салост и жеља да се што пре сврши. Пененрен нарочито осуђује неактивност Треће Армије. Он се неколико пута враћа на ту идеју, упорно и каткада оморо. Изгледа да ту у њему говори ратни дописник, који би хтео да својим очима види битку у великом стилу, и генералштабни официр, коме је стало да види како изгледа борба између две модерне војске у планинском пределу. Он се не ставља на српско гледиште. После Брегалнице, Срби су знали да оно што могу добити да је добијено, да и освојење Софије неће Србији донети ни стопе од старе бугарске територије, да у часу када је Бугарска дипломатски капитулирала и кад је мир био питање неколико дана, било би и лудо и злочиначки жртвовати још 30.000 људи, да би је се задовољила празна сујета публике и да би страни ратни дописници имали материјала за сензационе дописе, а страни генералштабни официри имали слику велике планинске војне. Што се нас Срба тиче, ми више волимо да нам Г. Ален де Пененрен пребацује нашу пасивност после Брегалнице но да још 30 000 наших вредних и храбрих сељака, честитих оцева породица, оставило кости око Ћустендила.

Пененрен, потом, прелази на поједине црте и дела српске војске. „Српска дисциплина је врло чврста и у осталом свуди добро одржавана, али јако прожета добротом и благошћу. *Нигде ја нисам видео официра тако блиског трупи*, чак ни у Француској. Целина је очевидно састављала једно силно тело, снажно склопљено и са лепом душом“ (стр. 238—239).

У српској команди писац види у главном француске идеје и методе. Војвода Путник је „човек од одлуке у погодним тренутцима“. Генерал Мишић је „човек врло радан, врло савестан“. „Официр који је, неоспорно, представљао у главном стану српском најпотпунији тип шефа од брзе и сигурне одлуке био је пуковник Живко Павловић, шеф операционог одељења. Јасна и мирна духа, он је предосећао бугарски напад, и од краја маја [нови календар], извршио концентрацију од 6 јуна, затим на крају месеца јуна концентрацију дуж Брегалнице, ставивши српску војску у могућност не само да се брани, него, сачињавајући компактну масу, и у могућности да по потреби и напада. Од њега долазе заповести кретања ка северу, које су тако брзо извршене од 9 до 15 јула...“

Првој Армији био је на челу престолонаследник Александар. „„То је младић“, говорило са климајући главом и са мало

скептицизма. Има да се види да тај младић, чак и неискусан, али који је прекаљен као што изгледа, није безмерно више вредео но стари генерали као они који су му служили као слу... атори. Престолонаследник Александар ми је увек изгледао обдарен изврсним особинама, жив, окретан, интелигентан, знатно ревностан у раду, и у разговору је давао знаке зрелости у суђењу, која изненађује и која није обична код младих људи његова доба.“

Пошто је учинио критику, Пененрен овако оцењује српску војску као целину и поједине њене родове. „Српска војска и њени команданти су показали не само *издржљивост која је изнад сваке похвале*, но и *снагу, страховиту офансивну способност*, која се не може спорити, *стварну надмоћност над толико хваљеном бугарском војском.* То је зато што Срби нису само ђаци, као што су Бугари, но знају створити нешто, имају, једном речју, идеје, што је потпуно недостајало њиховим противницима у другом делу Балканскога Рата.

„Када сам, прошле године, још у месецу децембру, написао ову реченицу: „Бугари су само ђаци, и можда на увек добри ђаци“ дигла се велика вика противу мене, не само у Бугарској, но чак у Француској, где ми се замерало што скидам ауреолу славе коју је, наивно, цела штампа била ставила на победничку нацију. На жалост, ја сам говорио на основу ствари које сам видео и проверио и имао сам оправдану претензију да за то тврђење имам извесних разлога. Ток догађаја добро је доказао оно што је тада још стајало под сумњом, и оно што је тада изгледало горе но парадокс, чак и бласфемија, сада је постало еванђелска истина.

„Потпуно је немогуће замислити ишта луђе но што је почетна растрканост Бугара у почетку другог балканског рата; а ништа паметније, на против, но што је било прикупљање Срба на очевидно најкритичној тачци, са обзиром на општи положај њихових непријатеља. Ја нећу овде да се враћам на детаљну критику операција, коју сам већ учинио у току претходних глава. Ограничујући се да сажаљевам изненадно заустављање сваке идеје офансиве пошто је довршена концентрација дуж бугарске границе, ја ипак признајем да средње решење које је усвојила српска команда може се бранити оним најпотпунијим осећањем да је најпаметније ићи у битку тек пошто се све силе прикупе. Али за то време, зна се каква

се некорисна жртвовања људских живота морала чинити, какве је напоре још требало чинити, и све то без другога циља до чекати Грке или примирје“.

Вредност појединих родова српске војске ова је. „Пешадија, крепка, отпорна, добро извежбана, извесно је међу свима војскама које сам видео на Балкану, најпогоднија за рат. Умерена у јелу и пићу, сељачка, апсолутно чудесне отпорне снаге у умору и у оскудици, српска пешадија је поред тога, као што сам казао, интелигентнија, погоднија за маневрисање но бугарска пешадија. Пуцање је паметно вођено. У току дугих часова у шанчевима, где се на одстојање од 800 до 1000 метара са обе стране пуцало из пушака, са српске стране један човек једва да би испалио један или два шаржера, нишанећи увек мирно и без журбе, и желећи да има погодак за сваки метак. Одсуство нервозности код људи, њихова мирноћа и лепа присебност допуштали су, при јуришима, да никако и не пуцају, што сматрам за врло корисно, јер, на крају крајева једна пешадија напада, и онда иде напред, или пуца а не наступа, дакле не напада...

„Та пешадија, врло згодна за маршовање, исто је таква била је и у радовима сваке врсте, нарочито у пољском утврђивању. Радови српске пешадије били су праве тврђаве у маломе, на којима сам више пута могао констатовати духовитости њихових распореда...“

Наступање се вршило у ланцу и у скоковима, под заштитом артиљерије. Заједничка сарадња пешадије и артилерије била је потпуно изведена. Недостатак је што при нападима није било густине нападних маса, што је ланац био одвећ растурен, што није било резерве и елемената из друге линије.

Артиљерија и коњица заслужују сваку похвалу. Инжињерија се примерно показала. Снабдевање војске ишло је добро; санитетска служба исто тако.

„Онаква каква је, са својим недостатцима и лепим врлинама, српска војска ми изгледа знатно виша од свију војски које сам видео на маневрисању и у борби за последњих десет месеци рата на Балканском Полуострву“. „Српска војска је најзрелија, најхомогенија, најнепосредније потпуна војска у потпуном смислу речи, коју сам је икада сусрео. Равнотежа између трупе и официрског кора осигурава јој врло велику надмоћност над осталим војскама, као што је на пример тур-

ска војска, где је слично стање ствари потпуно непознато. И у бугарској војсци официр је близу трупи, али целина је безмерно мање гипка, мање интелигентна, мање погодна за маневрисање но што је код Срба. Сељачки дух и издржљивост у невољи и у трпљењу подједнаки су и код једних код других; а тога је очевидно мање код размекшалих и дегенерисаних Турака, који немају више ништа од старих ратника некада тако славних, од којих је дрхтао Исток и који су у два маха затресли зидине Беча. — Румунски војник је, на против, доста тврд, доста отпоран у оскудици и у уморима. Он је показао лепу издржљивост у огромним маршевима које је морао учинити. Влах, а још више Молдавац, од доброг је војничког материјала, навикнут на опорости зиме и лета у мучном животу на дунавским висоравнима, где, везан за земљу, неуморно живи сеоским животом. Највећа мана румунске војске јесте очевидно њен недостатак социјалне равнотеже. Војска, која је жива слика нације, састављена је од спахијскога робља, илота, са једне стране, и племића и велике господе са друге стране... 1913 године, у почетку XX века, у једној земљи која представља најчистију цивилизацију на Истоку, у земљи која не допушта да је назову балканском, као да је та реч синоним варварства, чудно је, запрепашћује видети једну такву ствар. Велике тешкоће из прошлости, потреба веће правичности у раздеоби добара, што брже доношење аграрних закона, донеће можда решење једнога стања које ће без тога одвести Румунију у врло крваву револуцију...“

И Ален де Пененрен, закључујући своја излагања, истиче равномерну ваљаност свега код Срба, и хвали нарочито интелигенцију и дух иницијативе. „На супрот ономе што сам писао о Бугарима, могао бих рећи да су Срби добри ђаци, нешто више боље но добри ђаци, јер и сами знају стварати и имају особеност“. М. М.

Срби у рату са царем Фердинандом, од ђенерала Е. И. Мартинова, с руског превео С. П. Бошковић. Издавач књижарница Геце Кона. Београд 1913. Цена 1·50 дин.

Од првих дана стварања српске државе почетком прошлог века, српски национални радници налазили су моралне и материјалне потпоре како у званичној Русији, тако и у ши-

роким слојевима руског друштва. Букурешким Уговором (маја 1812) Русија је положила прве основе будуће самосталне српске државе. Ове симпатије Русије пратиле су Србију све до великог Источног Рата 1877—78 године. У доба када је руска војска безуспешно месецима држала у опсади Плевну, император Александар II позвао је и Србију да одмах поново ступи у рат. „Не заборавите да кажете кнезу, разумејте ме добро, рекао је цар српском поверенику у руском главном стану, пуковнику Катарџији, да ако Србија не пређе границу у року од дванаест дана, она је изгубљена и њена народна будућност за свагда компромитована". Српска влада није се одмах одазвала овом категоричком позиву монарха моћне словенске царевине. Тада настаје други период у односајима између Србије и Русије. То је период неспоразума између двеју словенских држава. Сан Стефански и Берлински Уговор, Српско-Бугарски Рат, многи покушаји Великих Сила да се заведу реформе у вилајетима Европске Турске, показивали су да Русија, с малим изузетком, не показује према Србији оно интересовање које је показивала до 1877. За све то време Србија преживљује врло тешке дане, налази се у мучним финансијским приликама и стално у неизвесном међународном положају, многи српски политичари и публицисти окривљују у првом реду Русију као главног кривца за тешки удес српског племена.

Неспоразум је у толико више растао што се у Русији велики број интелигенције одушевљавао Сан-Стефанском Бугарском, чак и после свих разочарења која су доживели многи виђени Руси приликом њиховог бављења у Бугарској. Тако је неприметно створено неповерење између већег дела руских и српских просвећенијих кругова. Неповерење, а често и мржња према свему што је руско, владало је понаособ у оним српским круговима који су посве површно познавали руске политичке и друштвене прилике. Међутим широке масе нашег народа, упућиване неком врстом урођеног нагона, вазда су остајале непоколебљиви привржен︎ици велике руске царевине.

Руско друштво није изражавало нарочито негодовање према Србији. Но самим фактом што се указивала сва пажња бугарском народу, утврђивала се равнодушност према српском.

Овој дугогодишњој кризи у српско-руским односајима,

која је нанела велике штете српском племену, а посредно и општој словенској заједници, учињен је крај пре десет година. Тада је, променом система унутрашње управе, у Србији успостављена и нова спољашња политика. Односи старог доброг пријатељства између Петрограда и Београда од тада оживљују поступно, али стално.

Велики Балкански Рат, као и други Српско-Бугарски Рат, коначно су учврстили узајамно поверење између Руса и Срба. Многи виђени руски политичари и публицисти без устезања устају у одбрану српских интереса. Генерал Мартинов је један од тих оданих заступника српског народа. Он изражава те своје симпатије према нашем племену у једној обичној и простој форми. Његова књига нема великих литерарних нити каквих научних претензија. Она има само да послужи као добар сведок руском друштву да на Србију не треба више гледати старим наочарима.

Ради упознавања са садашњих прилика у Србији, Г. Мартинов је употребио најумеснији метод. Он је пробавио извесно време у нашој средини и сам собом створио суд о нашим политичким и војничким приликама.

Као војник од заната, он даје врло ласкаву оцену о нашој војсци и њеној храбрости и физичкој издржљивости. Таквим проучавањем наших прилика, као и прилика у Бугарској, даје се могућност ширим руским круговима да створе упоредан суд о респективним правима и дужностима оба словенска народа и на Балкану и у крилу опште словенске заједнице.

Садашњи српско-бугарски неспоразуми несумњиво су пролазне природе. Сви реални политичари у Београду и Софији, као и сви радници на неговању и одржавању опште словенске солидарности, дужни су да их смотрено и постепено отклањају, како интереси свег Словенства од њих не би трпели штете. Г. Мартинов, упознавајући руско друштво са приликама у Србији, исплатио је свој дуг према тим општим интересима.

Г. Бошковић је учинио услугу српској читалачкој публици дајући превод књиге Г. Мартинова. М. Ђ. М.

Шведски превод „Горског Вијенца“ од Алфреда Јенсена Montenegros Ärekrans. Tva sydsl. hjältedikter. övers. av Alfred Jensen. (Стокхолм, 1913):

Што ми, невични шведском језику, можемо да кажемо

о преводу „Горског Вијенца" од Г. Алфреда Јенсена, свдило би се на ово.

Издање је врло елегантно, једино елегантно међу свима данашњим туђим и — на срамоту нашу — српским издањима овога спева, најлепше међу њима, ван сваке сумње. То је један велики кварт, на чисто белој и лепој а дебљој хартији, са крупним гармондом у тексту (коментар је у петиту) са лепим проредима, са врло широким маргинама које изванредно лепо изгледају. Насловни лист је елегантан а с простим распоредом, корице су тврде, и једна лака бела хартија покрива их и затвара, као омотач. Крупна црвена слова мешају се с црнима на насловном листу и корицама. Мач један, доле нешто повијен црн, у једном црвеном венцу — све врло лако и овлаш а лепо оцртано — стоји као украс наслова и символ спева који се издаје. Књига је штампана у Готенбургу, а издата је на трошак самога Г. Јенсена, и то доиста служи на част и Г. Јенсену и штампарији. Тако *Шведи* издају *наше* песнике. Кад ли ће, Боже, код нас изићи *овакво* издање *Горског Вијенца?*

Што ми, даље, — преврћући листове у књизи чији језик не разумемо, — можемо да кажемо о оном што је у књизи неће, наравно, бити богато у примедбама. На наслову — мало чудно — нема имена Његошева. Иза наслова је кратак послован предговор. За њим је овећи увод с насловом *Петар Петровић Његош.* Подељен је у четири главе, које обухватају: потребне напомене о Црној Гори, биографију владичину, преглед његова рада у опште, оцену *Горског Вијенца* и његових превода. То је све један мали есеј о Његошу и његовој поезији; ту су и пробе његових песама, које је Јенсен превео на шведски: неколики стихови из *Шћепана Малог,* и из песама *Заробљени Црногорац од виле, Љубичну, Философ, астроном и поета, Поладак Ломаје, Младост, Путовање у Тријесту.* Иза увода иде генеалошка таблица дома Петровића, па посвета *Праху оца Србије.* Затим долази листа лица у спеву. Добро је што је Г. Јенсен, на тој листи и иначе, задржао као титуле лицима исте речи које су у оригиналу: владика, кнез, и т. д, не преводећи их на шведски; мађарски преводилац *Горског Вијенца* превео је име владике Данила са „Danilo Püspök", што је од врло комичног ефекта. На листи лица није забележено име Вука Марковића, које

је Његош сам пропустио, па у многим издањима иста погрешка поновљена, али је, чим је грешка примећена, у новија Г. Решетарова издања то име одмах унесено. Сад долази текст, сам превод, с коментаром у напоменама. Секретар Шведске Академије Д-р К. Д. Вирсен назива превод „лепим“ и додаје да се „одликује верношћу, ерудицијом и укусом“. По другом компетентном мишљењу, у које смо и ми склони веровати, „овај превод, како у поетском — сетимо се да је Г. Јенсен и песник — тако и у филолошком погледу најбољи је од свих досадашњих“; познато је да су извесни преводи *Горског Вијенца*, немачки и словеначки на пример, одлични. Коментар је обилат, и ако мањи од Г. Решетарова, што је појамно пошто је то коментар преводу а не издању. Он се махом тиче историје, географије, фолклора. У њему се, као и у предговору и уводу, сусрећемо са именима свију који су се бавили тумачењем Његошева спева; ту су Г.Г. Јагић, Решетар, Вуловић, Стојановић, Скерлић, Костић, Вукчевић, Георгијевић и други.

У истој књизи са *Горским Вијенцем* штампан је и превод *Смаил-аге*. Опширан увод о Мажуранићу и његову спеву, обилат коментар и јамачно исте вредности превод, карактеришу и овај рад Јенсенов као и онај први.

Павле Поповић.

А. З. Носовъ. Къ антропологіи Сербовъ Королевства. С. Петербургъ, 1913. Отд. оттискъ из IV т. Ежегодника Русскаго Антропологическаго Общества при СПБ. Университетѣ, страна 123—150).

Ми нисмо увек срећни кад нам се странци мешају у националне науке. Има у томе и часних изузетака, али у највише случајева они не раде добро. То пак ништа не смета да страни свет о многим стварима о нама зна само по њима. Са антропологијом Срба у Србији, за коју још сами нисмо ништа дали, стојимо у том погледу најгоре. Још пре три године пишући на овоме месту[1] оцену на чланак Г. Евжена Питара о антрополошком проучавању Срба у Краљевини, истакао сам потпуну оскудицу у науци о физичком бићу у Срба, па сам том приликом констатовао и то колико је био

[1] „Српски Књижевни Гласник“ од 16 октобра 1910, страна 615—618.

оскудан и како непотпун и рђаво изабран материјал на основу кога је Г. Питар изводио своје резултате, о којима се већ данас у науци води рачун. Данас овде бележим још једну, истина бољу ствар у погледу количине и избора материјала, али ипак непотпуну и недовољну за сваку научну употребу.

По поруци Руског Антрополошког Друштва при Петроградском Универзитету бавио се Г. Носов у Србији преко лета 1911 и 1912 године прикупљањем антрополошких мера, и резултате свога рада саопштио је у чланку који сам горе исписао. Г. Носов је узео највише мера од мушких особа. Од 195 особа је 187 мушких, а само 8 женских. Највише је мера од сељака — 93%, од којих су 77% били прави сељаци, а остали су или занатлије или су других занимања; од људи виших професија измерио је свега 7%. По окрузима је измерено: из Београдског 23 особе, Подринског — 8, Ваљевског — 4, Крагујевачког — 9, Смедеревског — 23, Пожаревачког — 19, Моравског — 11, Крушевачког — 4, Рудничког — 11, Чачанског — 12, Ужичког — 28, Нишког — 13, Врањског — 27, Пиротског — 3. Мерење и обрада добивеног градива извршени су по познатој системи Париске Лабораторије и међународном споразуму, који је усвојен и у Географском и Антрополошком Институту Петроградског Универчитета.

У чланку је вођен рачун о мерама добивеним од мушких особа које су имале 21—40 година. Резултати су мерења у овоме: Срби су највећим делом средњег састава — 68,3%, слабог су 22%, и јаког — 9,7%. — Боја косе им је највише тамна — 62,7, за тим кестењасте 33,5%, па отворена 3,8%. — Боја очнју: прелазна 56,4%, тамна 23,7% и отворена 19,9%. — Однос боје косе према боји очију показује такође преовлађивање средњег — 72,4%, између тамне — 23,8% и светле 3,8%, боје. — Средњи је раст свију особа 1 713 m. (најмањи 1,572 m., највећи 1,913 m.) са 55,37% високога раста (преко 1,700 m.) — Индекс главе показује краткоглавост (средњи индекс 84,68), при чему је већина брахицефална (65,75%): суббрахицефала је мање (23,53%) а мезоцефала и долихоцефала је врло мало (тек око 10%). — Лубања је ниска — хамецефална (са индексом 69,69). — Лице је широко (са индексом 101,53). Осим овога изнесене су још мере: вилице, носа, уста, очне дупље, ушију, трупа, удова и различити телесни односи.

После овога изнео је Г. Носов са свим сумарно, главне цифре добивене мерењем 8 женских особа од 14—46 година, но те мере и он сам сматра за недовољне за какве било тачне закључке.

Завршујући своја излагања Г. Носов закључује, да Срби у Краљевини, на основу његових мерења, припадају јадранској раси, тамне косе, високог раста и кратке главе.

Податци које је прикупио Г. Носов нису без интереса, јер су потпунији од свију које смо до сад имали о Србима у Краљевини. Они су потпунији и у погледу мушких особа и у погледу мера које су узете у обзир, да се антрополошке одлике Српског Народа истакну. Због тога су они у најпотпунији прилог антропологији Срба у Краљевини. Али они су у исто време само то и ништа више, далеко од тога да се на основу њих праве научни закључци, какве је покушао Г. Носов. Антропологија је још врло еластична и несигурна наука, те јој се закључци морају правити врло обазриво и на далеко широј основици. Материјал који је прибрао Г. Носов није довољан за све, за што га је он употребљавао. Он је тешко довољан да дâ и просечне мере за народ Србије, јер је за целу њезину територију било потребно много више материјала. Он је овако дао само прилог за то. Он је недовољан да се на основу њега може одредити место Српскоме Народу, и ако је можда Г. Носов својим мерењем и случајно погодио то место. Најмање је пак довољан да се на основу њега могу правити поређења антрополошких особина народа појединих огруга, која нисам сматрао за потребно ни да поменем, јер шта могу казати три особе из Пиротског Округа, по четири из Крушевачког и Ваљевског осам из Подринског, девет из Крагујевачког, а да и не помињем што из неких округа и нема података? За поређење телесних особина народа по окрузима потребно је много више података, но што су и највећи подаци по окрузима код Г. Носова. Колико вреди оперисање са мало података ја сам показао говорећи о раду Г. Питара. Да сам тада имао право најбоље утврђује Г. Носов који је све резултате Г. Питара оборио новим бројевима

[1] Док је Г. Питар нашао средњу висини Срба 1,655 м., дотле је она код Г. Носова 1,713 м.; док је код Г. Питара средњи индекс главе 80,68 код Г. Носова је 84. 68, и тако даље.

Иста судбина чека и овај посао Г. Носова. Штета је само што ће ови радови са својим податцима ући у научну литературу, одакле их је после тешко изгнати.

Све дотле докле се ми сами не почнемо антрополошко проучавање нашега народа, онако и онолико колико је науци потребно, ми ћемо имати ту судбину да нам се са стране удељују непотпуни прилози који се искључују а науци мало користе. Т. Р. Ђ.

Нова талијанска збирка српских и хрватских народних песама

Canti popolari serbi e croati, tradotti ed annotati da *Pietro Kasandrić*. Istituto veneto di arti grafiche Venezia 1913. (in 16[0] di pag. X + 156.)

У Италији, као и у свему цивилизованоме свету, последњи историјски догађаји на Балкану у великој су мери појачали интересовање за младе балканске народе и њихову културу. То интересовање талијанске публике задовољавао је велики број новинарских и часописних чланака и известан број брошура. Од књига, пак, које су за време ове бурне периоде од 1912—1913 године изишле у Италији и које се тичу нас Срба, вреди споменути нарочито две збирке на талијански преведених наших народних песама. Прва књига је просто прештампавање, у засебну књигу, свих оних „илирских“ народних песама, које је Николо Томазео ставио поред тосканских, корсиканских и грчких народних песама и публиковао у Венецији у 20 свезака (од по 80 страна) од 1841 до 1843 године.[1] Тај прозни превод наше народне поезије довољно је познат и на његовом поновном прештампавању нећемо се задржавати.

Друга збирка, чији наслов горе исписасмо, у стиху је и дугујемо је Г. Петру Касандрићу, уреднику задарске полузваничне „Smotre Dalmatinske“ и писцу ваљане књиге „О Далматинском Новинарству“.[2]

Ни ова збирка — бар што се тиче већег броја у њој са-

[1] Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci, raccolti e illustraiti da Niccolò Tommaseo. Venezia, Girol. Tasso 1841—43, fasc. I—XX in 8[0]. „Илирске“ народне песме заузимају XVII—XX свеске.

[2] Jl Giornalismo Dalmato dal 1849 al 1860. Appuinte di Pietro Kasandrić. Zara, Stab. Sip. Edit. Sp. Artale. 1899. in 16[0] di pag. 185.

држаних народних песама — не излази сада први пут пред талијанске читаоце Пре без мало тридесет година, Г. Касандрић је у Задру штампао збирку неколиких наших народних песама у талијанском стиху преведених.[1] Ту су биле: 1. „Зидање Скадра“ (L' Edificazione di Scodra). 2. „Кнежева вечера“ (La Cena di Lazaro). 3. „Цар Лазар и Царица Милица“ (Lazaro e Miliza). 4. „Марко Краљевић и Муса Кесеџија“ (Marco e Musa il malandrino). 5. „Марко укида свадбарину“ (Marco abolisce la taglia nuziale). 6. „Маркова смрт“ (La morte di Marco). 7. „Женидба Максима Црнојевића“ (Le nozze di Massimo de' Neri). 8. „Женидба Милића барјактара“ (Le nozze di Miloje l' alfiere). 9. „Јово и Марија“ (Jovo e Maria). 10. „Асанагиница“ (La sposa di Assano Agà) и 11. „Свеци благо дијеле“ (I Santi si partiscono i poteri).

Књижица је садржала кратак предговор, у коме је преводилац, укратко, изложио о версификацији српских народних песама. Иза прве, треће, шесте, седме и десете од набројаних песама, налазило се по неколико историјских објашњења. На задњим корицама, најзад, преводилац је објављивао скоро штампање свога превода неколиких хрватских народних епских песама и једне своје студије о српско-хрватској епској поезији.[2]

У овој збирци из 1913 године налазимо исте те песме и још седам нових и то: „Писмо Муратово“ (L' Intimazione), „Косанчић уходи Турску војску“ (L' Oste turca), „Смрт мајке Југовића“ (La madre dei nove eroi), „Цар Дукљанин и крститељ Јован“ (Diocleziano e Giovanni Battista), „Радосав Сиверинац и Влатко Удински“ (Radosavo), „Попијевка од Свилојевића“ (Sviloјevo) и „Султана Гроздана и Влашић Млађен“ (Grozdana e Mladeno). Последње су три бугарштице, као што се из наслова види.

Задржавши свих једанаест песама из збирке од 1884, Г. Касандрић их није пустио у нову збирку без извесних измена. Некима је наслов променио („Lazaro e Miliza“ постаје „La giornata di Cossovo“, и тако даље), поједине песме је

[1] Canti popolari epici serbi. Versione metrica di Pietro Kasandrić Zara, S. Artale 1884. in 16° di pag. XI + 216.

[2] Колико је нама познато, Г. Касандрић није остварио ту своју намеру.

скупио и образовао три циклуса: Ciclo di Cossvvo, Ciclo di Marco Kraljević и Antiche leggende religiose. Најзад, многа преведена места је преиначио и превод учинио течнијим. На пример у „Кнежевој вечери“ стихови:

С десне стране старог Југ Богдана,
И до њега девет Југовића;
А с лијеве Вука Бранковића,
И осталу сву господу редом.. ;

преведени су у збирци од 1884 са:

alla destra fe' sedere il vecchio
Diodato Jugo, ed a lui daccanto
i sioi nove figli Jugovidi:
Brankovide Lupo a manca, e intorno
tutta l'altra Signoria dispose.

а у новој збирци са:

... a la destra Jugo Diodato
il vegliardo coi suoi nove figli,
a sinistra pon Lupo di Branco
e poi l' altra signoria per grado.

Овако допуњена и исправљена, ова збирка Г. Касандрића спада међу најуспелије талијанске преводе наших народних песама. Три ствари су се стекле да Г. Касандрићев превод испадне одличан: подједнако дубоко познавање оба језика, јак смисао за народну, а нарочито епску поезију и факт што је Г. Касандрић и сам помало песник.[1] Као многи Далматинац, он има згоду већине њихових земљака да му талијански буде исто толико матерњи колико и српски. Том интимном познавању талијанског језика он је доцније придодао и брижљиву класичну културу талијанску, која је тако еминентно епска. Његови покушаји у поезији дали су му извесну рутину у прављењу стихова, те га је то све укупно добро припремило за преводилачки посао коме се савесно одао и који му је одлично пошао за руком.

Превод је необично веран. Г. Касандрић је до виртуозности подигао вештину адекватног и скрупулозног преношења стиха из српског у талијански. Можемо отворити где хоћемо укусно опремљену књижицу и свугде ћемо се изне-

[1] Pietro Kasandrić „Prime Rime.“ Zara, Vitalini e Jancović, 1880, in 16° di pag. 35.

надити апсолутноме поклапању превода са оригиналом. Узимам овај пример:

„Снао моја љубо Дамњанова,
Што нам вришти Дамњавом зеленко?
Ил' је гладан шенице белице,
Ил' је жедан воде са Звечана..?“

„O mia nuora, sposa di Damiano,
Di Damian perchè frigna il leardo?
Ha di grano biancolino fame,
od ha sete d'acqua da Sveciano?

Места која нам се чине потешким за тачан превод, Г. Касандрић преводи са лакоћом која задивљава. Стихове:

...Сви сватови ником поникоше
И у прву земљу погледаше
Ја од чуда лијепе ђевојке...

преводи верно са:

...Reclinàro il capo i paraninti,
gli occhi in terra fissero davanti
ad un tal portento di belezza...

Поред тачности, превод се одликује великом, и ако не апсолутном течношћу. Ево два речита примера:

Ој Бога нам, царице Милице!
Ми смо јутрос од Косова равна,
Вићели смо двоје силне војске;
Војске су се јуче удариле.
Обадва су цара погинула..;

O sovrana Miliza, per Dio!
ben veniam da Cossovo stamane:
i due forti eserciti vedemmo,
le coorti ieri s'afrontàro,
ambedue perirono i sovrani...;

Што би, слуго у пољу Косову?
Ђе погибе славни кнеже Лазо?
Ђе погибе стари Југ Богдане?
Ђе погибе девет Југовића?
Ђе погибе Милош војевода?
Ђе погибе Вуче Бранковићу?
Ђе погибе Бановић Страхиња?

Di', sul campo a Cossovo che avvenne?
dove cadde Lazaro il glorioso?
dove cadde Jugo Diodato?
dove i figli suoi son caduti?
dove cadde il condottier Milosse?
dove cadde di' Lupe di Branko?
dove cadde di Straigna il Bano?

Јако и разумно осећање Г. Касандрића за народну епску поезију учинио је да су све чари српскога текста вешто и потпуно пренесене. Наивност, непосредност, простота, епски замах и опширност, све је то потпуно свеже пресађено у талијанске стихове. Г. Касандрић се није повео за неким ранијим талијанским преводиоцима наших народних песама, који су те песме скраћивали, преиначавали, избацујући епска понављања и варирајући често понављане епитете. Он се и ту показао као човек од укуса и обдарен јаким смислом за народну поезију.

Оно што нарочито ваља истаћи код превода Г. Касандрића, то је његова велика умешност да психички садржај и емоционалне особине српскога текста пренесе неизмењене. Он има осећање мере и уме да сажме фразу тако да она, одговарајући концизној српској фрази, оставља исти утисак који и оригинал. Томе доприноси много и његов богат речник из кога он узима баш ону реч или обрт који пристоји. „Зидање Скадра", на пример, оставља у истој мери силан утисак нечега кобног, језовитог и неминовног као и српски текст. Исто је то и са песмама „Цар Лазар и царица Милица", „Смрт мајке Југовића" и другим. Уверења ради испишујемо неколико примера тога уметничког преношења:

...Ал' говори слуга Милутине:	...Ma favella il servo Milutino:
„Скин'ме, госпо, за коња витеза,	„Deh, dal prode corridor mi scendi,
Умиј мене студеном водицом	con fresc' acqua lavami, madonna,
И залиј ме црвенијем вином,	e mi stilla in bocca vin vermiglio,
Тешке су ме ране освојиле..."	m'hanno vinto le ferite gravi.."

или стихови:

Тада слуга поче казивати:	A narrare prese il servo allora:
„Сви осташе, госпо, у Косову.	„Giaccion tutti a Cossovo, madonna,
Ђе погибе славни кнез Лазаре,	Dove il prence glorioso cadde
Ту су многа копља изломљена,	ivi sono molte lancie infrante
Изломљена и српска и турска,	molte lancie serbiche e turchesche:
Али више српска него турска,	ma più serbe son che turche, infrante
Бранећ', госпо, свога господара,	in difender, donna, il signor loro,
Господара славног кнез Лазара.	Lazaro, il sovrano glorioso.
А Југ ти је, госпо, погинуо	T'è perito Jugo, mia signora,
У почетку, у боју првоме.	al principio ne lo scontro primo.
Погибе ти осам Југовића,	Son periti otto figli suoi:
Ђе брат брата издати не шћеде	un fratello l'altro abbandonare
Докле гође један трајаше;	non voleva, finchè un sol rimase.
Још остаде Бошко Југовићу,	Resta solo ancor Bosko di Jugo,
Крсташ му се по Косову вија,	sventola pel campo il suo stendardo,
Још разгони Турке на буљуке	e a drappelli sperde ancora i Turchi,
Као соко тица голубове..."	come falco stormo di colombi..."

Дивни стихови из „Женидбе Милића барјактара"

„Ој пунице, ђевојачка, мајко,
Или си је од злата салила?
Или си је од сребра сковала?
Или си је од сунца отела?
Или ти је Бог од срца дао?..."

претварајући се у талијанске, пренели су собом сву наивну чар:

„Dolce madre de la sposa mia,
dimmi, fusa l'hai tu forse in oro,
o in argento fino lavorata,
o rapita al sole folgorante,
o benigno il ciel te la concesse?“

Исто се то може рећи и за ове стихове, из исте песме

„Чарна горо, не буди јој страшна!
Црна земљо, не буди јој тешка!
Вита јело пусти широм гране,
Начини ми заручници лада;
Кукавице, рано је не буди,
Нека с миром у земљи почива...“

који су овако преведени:

„Selva fosca, non l'impaurire;
negra terra, non esserle grave,
snello abete, stendi intorno i rami,
spandi il rezzo su la sposa mia,
non destarla, o cuculo, su l'alba,
perchè in pace sotto terra posi“.

Као што се из горњих примера види, Г. Касандрић је наше народне песме превео у оригиналном метру, десетерцу. Исто тако су и три бугарштице („Радосав Сиверинац“, „Попијевка од Свилојевића“ и „Гроздана и Млађен“) преведене у њиховом оригиналном метру.

Узимајући десетерац за свој преводни стих, он се — као што и сам у предговору збирке вели — угледао на Гетеа, Г-ђу Талфи и Капера који су у оригиналном метру превели неке наше песме на немачки. То подузеће Г. Касандрића било је доста смело, јер се за декаметар у талијанској поезији готово и не зна. Тај метар није за талијанско версификовање и кад је и бивао употребљиван, то је било само узгредно. Кјабрера, Томазео, Кардучи, Д' Анунцијо понекад су се њиме служили, и то готово једино зато да би показали своју версификаторску вештину. Природно је да је Г. Касандрић, у томе погледу, наилазио на велике тешкоће од којих је многа и многа остала несавладана. Поред свега тога може се рећи да је и у погледу версификације Г. Касандрић прилично успео. Он се старао да ритмични ход нашег десе-

терца пренесе што је могуће тачније. Често му је то испадало мајсторски за руком:

Милош ти је госпо, погинуо...,
и т. д.

e Milosse ti perì, madonna,
de la fredda Sitniza a la spoda,
dove molti Turchi son caduti...

Или: Ја каква је пура Љепосава!
кроз мараму засија јој лице,
сватовима очи засјенило...

Com' è bella la soave sposa!
fra le bende le brillò la faccia
sì che tutti fûro abbarbagliati...

Напор Г. Касандрића у томе метричком прилагођавању достојан је највећег признања.

Завршавајући овај приказ дужност нам је да укажемо на једну незгоду Г. Касандрићева превода, коју је по сваку цену ваљало избећи. То је честа употреба „опкорачавања" (l'enjambement), које наша народна поезијане трпи. Места као:

Da lontan la scorsero le nuore
e a incontrarla mossero. — Proruppero
in lamenti allor le nove vedove,
in singhiozzi ruppero i novo orfani...

Или: Bee vino Musa d' Albania
in taverna a Stambul; poiche sazio
fu di vino, brillo frese a dire...:

и још друга нелагодно утичу после онако лепо и складно преведених стихова.

Но, крај свега тога, ми понављамо, Г. Петар Касандрић је један од највернијих и најумешнијих талијанских преводилаца наше народне поезије.

Витор Павловић.

— —

Le Chemin de fer de Bagdad au point de vue politique, économique et financier, ou *l'Expansion de l' Allemagne en Orient*, par Alexandre Jlitch, docteur en sciences commerciales. Bruxelles—Leipzig, 1913.

Последња три деценија, поред отвореног питања о будућности Европске Турске, постепено се стварало питање о будућности Азијске Турске.

Лондонским и Букурешким Уговором о миру питање о Европској Турској, једно од најважнијих савремених политичких питања, скоро је коначно решено. Од тада, у склопу међународних питања, питање о Азијској Турској спонтано постаје актуалније. У решавању проблема Европске Турске ангажовани су били у првом реду животни интереси мањих балканских држава, а тек у другом економски и политички интереси Великих Сила. Од даљег развоја прилика у Азијској Турској зависиће опстанак турске царевине. У Азијској Турској не постоје у оној мери укрштени племенски и верски интереси становништва, у којој су постојали у Европској. Азијска Турска представља поглавито један велики економски објекат, чијим се огромним богатством желе користити све Велике Силе. Пожуда сваке од њих да присвоји за своје грађане што више корисних послова, изазива узајамно супарништво. Та борба економских повластица, које собом повлаче и политичке, оличава у суштини садашњи азијско-турски проблем.

Када је Бизмарк 1876 године свечано изјавио да Источно Питање не представља вредност костију једног његовог Померанца, није ни слутио како ће та изјава остати у историји као класичан пример да, у међународној политици, и тако велики умови као што је био његов, често до невероватности показују неспособност предвиђања развоја будућих политичких догађаја. Једва је прошла једна деценија после ове Бисмаркове изјаве, а Немачка је већ у велико почела правити планове за свој будући рад у Азијској Турској.

На своме путу у Анатолији, Месопотамији, Сирији и Арабији, Немачка је наишла на рад много старијег датума других Великих Сила, напосе Енглеске, Француске и Русије. Да би омогућила својим држављанима успехе у њиховим финансијско-економским предузећима у Малој Азији, Немачка је узела на се да, путем повластица, тамо створи прво саобраћајна средства и пригради у своје руке најважније саобраћајне артерије. За извођење ових својих планова Немачка се користила својим повлашћеним положајем у Цариграду. Она је тај положај задобила окретним радом своје дипломатије. Млади султан Абдул Хамид није био задовољан резултатима Берлинског Конгреса. Он је сматрао да су за онакав исход ствари на Конгресу, поред Русије, биле одговорне Енглеска и Аустро-Угарска

Француска још није била опорављена, да би могла имати пресуднији утицај у светској политици. Тада је Абдул-Хамиду изгледало да Немачка најмање може бити опасна по његову царевину. Како се с друге стране у то време већ осећало супарништво Енглеске, Француске и Русије у Малој Азији, он је веровао да ће, фаворизујући Немачку, лакше одржавати своју власт, користећи се супарништвом ових Великих Сила. Он је тамо применио исте политичке методе као и у Европској Турској. Неки знаци наслућују да ће Отоманско Царство и тамо пожњети исте успехе...

Прве важније економске повластице добијају добро организоване немачке новчане установе 1887 и 1888 године. Но тек после пута Виљема II у Света Места и после његове изјаве о непоколебљивом пријатељству према musломанском свету, немачки капиталисти успели су да добију концесије за многа важна трговинско-економска предузећа.

Једно од ових немачких предузећа, о коме се тако много расправља у европским политичко-финансијским круговима, јесте предузеће за грађење Багдадске Жељезнице. Уговор о грађењу ове жељезнице потписан је 23 децембра 1898.

У својој темељно написаној књизи о Багдадској Жељезници, Г. Др. Александар Илић, један наш интелигентан Србин Маћедонац, успео је да врло прегледно изнесе економске, финансијске и политичке планове Немачке, Велике Британије, Русије и Француске у Малој Азији.

Писац је дао и кратак историјски преглед о развоју жељезничког питања у Турској. Он сматра да је жељезничко питање природна последица Хати Хумајуна од 1856 и више спонтано дело самих турских државника. Међутим, Турска је отпочела подизање железница ускоро после Париског Конгреса поглавито по савету Енглеске, која је желела да се построје прво стратегијске железнице ради одбране од Русије. Тиме се објашњава грађење железнице од Варне до Рушчука, коју писац не спомиње. То је једна од најстаријих железница (1864), коју је саградило једно енглеско акционарско друштво. — У колико је немачки утицај јачао у Цариграду, у толико су и планови Немачке о њеној „*Weltpolitik*“ добијали све одређенији облик. Од 1887—88 године Немачка почиње усредсређивати своју колонијалну политику на територији „Болесног Човека.“

Немачка је била силом околности упућена на ту страну, пошто скоро више није било „земље без господара“ на европском, нити осталим континентима.

Као што Г. Илић умесно примећује, Немачка је, поред економских интереса, имала и посебне националне интересе, да вишак свога становништва упућује у Турску, а не у Сједињене Американске Државе, где је од 1840 године емигрирало више од 5.000.000 Немаца, од којих се већи део претопио у Англо-Саксонце. Међутим, немачки живаљ је на далеко вишем културном ступњу од муслиманског. Према томе, те опасности не може бити за немачку емиграцију у Малу Азију.

Своју колонијалну политику у Турској Немачка изводи средством својих јакик новчаних установа. „Deutsche Bank“ стоји на челу свију осталих банака. Према ономе како је то писац добро оцртао немачке банке, индустријска, пловидбена и трговинска удружења имају не само за циљ да омогућавају дивиденду акционарима, већ ове установе, а у првом реду банке, врше врло значајну културну и посебно националну мисију.

Као главни предузимач за грађење Багдадске Железнице „Немачка Банка“ допринела је да берлинска влада у свима питањима економско-политичког значаја у Малој Азији остане на равној нози с осталим заинтересованим Силама.

Питање о Трансмесопотамијској Железници и о железници коју жели Русија подићи преко извесних делова Турске и Персије, довели су до познатог Потсдамског Састанка руског и немачког цара (марта 1911). На том састанку дошло се до споразума, који је потписан у Петрограду 19 септембра 1913. А питање о спровођењу Багдадске Жељезнице до Персијског Залива довело је било до озбиљне заоштрености односаја између Енглеске и Немачке.

У питању Багдадске Железнице између Енглеске и Немачке постигнут је споразум, који није задовољио извесне наде немачких финансјера и политичара.

Немачка ипак има пуно разлога да не клоне у својој малоазијској колонијалној политици. Једна од тајни успеха њене колонијалне политике почива, како је то Г. Илић, умесно приметио, јесте у смелости немачких финансјера и банкара. Немачке банке иду као предходнице у државној колонијалној политици. Оне се подухватају, на свој ризик, највећих предузећа. На тај

начин, оне отварају и у многом обезбеђују пут трговцима индустријалцима и радницима у њиховим колонијалним пословима. Благодарећи овом систему рада, Немачка је успела да радикално поправи свој трговински саобраћај с Турском. Увоз Немачке у Турску 1887 износио је 6% од целокупног увоза, а 1910 достиже 21%.

Француски капиталисти придржавају се свог другог система. Они врло нерадо улазе у предузећа која излажу уложени капитал ризику. Они се задовољавају пласирањем свога капитала у сигурне послове. Француска је уложила у Турској око четири пута више капитала (две и по милијарде) од Немачке. При свем том, њен увоз у Турску стално опада. Од 18% 1887 године спао је 1910 на 11% од целокупног увоза.

Само предузеће грађења Багдадске Железнице обећава према пишчевим податцима, у ближој будућности, огромне користи немачким предузећима и колонистима. Немачка већ заузима једно од првих места међу државама увозницима у Турску. Када се буду израдиле главне и споредне линије у Малој Азији, када се буде у Месопотамији извршила потребна дренажа извесних мочарних предела, она ће представљати нову житницу света, местимице плоднију од Египта. Према оцени немачких испитивача, требало би више од петнаест милиона немачких колониста, да би се непрегледна поља дуж Тигра и Еуфрата могла савремено обрађивати. Само у Месопотамији има преко четрдесет милиона хектара земље за обрађивање, више него што има цела Француска.

Какав ће ток у будуће узети питање Азијске Турске, од веома је великог значаја за европску, а посебно за балканску политику.

Вишак људства и индустријске производње Немачке Царевине мора тражити вангранична тржишта. У колико Немачка успе да та тржишта нађе изван европског континента, поглавито изван Балканског Полуострва, и у колико буде заузета у својој колонијалној политици, у толико ће бити више изгледа за одржавање мира у Европи и пружиће се више могућности малим балканским државама да се слободно културно развијају, а привредно и војно јачају. Са тих разлога књига Г. Илића заслужује пажњу и наших читалаца.

Осим ових политичких разлога, студија Г. Илића има

за нас значаја и са гледишта економског. Проучавањем прилика у Азијској Турској, ми ћемо извесно наћи могућности да на тамошњим тржиштима обезбедимо извоз нашој брашнарској индустрији, као и индустријским прерађевинама кудеље, вуне, лана, мака дувана и друго. Исто тако и извоз стоке и сточних производа на малоазијска тржишта имаће у будуће свакако више услова за успех него што их је до сад било.

М. Ђ. М.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Калуђер и Хајдук“. — И ако је историјска традиција код Срба тако жива и јака, ипак српска књижевност нема добрих историјских романа. Када се упореде последњи историјски романи, на пример Г. Андре Гавриловића, са нашим најранијим историјским романима, као на пример са романима Милована Видаковића, не осећа се напредак. За последњих пола века чињено је неколико покушаја, али увек без већега успеха.

Г. Стојан Новаковић, чија духовна свежина и радна снага остају увек за дивљење, осећајући ту празнину у српској књижевности, дао је једну велику историјску „приповетку о последњим данима Србије у XV веку“, која је под насловом „Калуђер и Хајдук“ изишла у издању Задужбине И. М. Коларца. (Београд, 1913; 8⁰, стр. 296). То је прерађена и знатно допуњена пишче4а приповетка „Калуђер“, која је 1865 изишла у „Вили“. У предговору Г. Новаковић овако објашњава свој најновији књижевни посао: „Читаоцима се на овим листовима пружа приповетка коју није писао приповедач од посла. Писцу је жеља била да читаоцима пружи опис живота српскога народа у средњем веку у што свестранијем облику. И облик приповетке учинио му се за тај посао најподеснији. Тим путем се овде у облику приповетке износи дело студије. .“ Као што се види из преговора и самога дела, то је мање документован историјски роман а више културно-историјска студија у приступачнијој и популарнијој књижевној форми. Г. Новаковић, који се нарочито и са познатим успехом бавио проучавањем српске културе у Средњем Веку, и који, по својој прилици, има од свих наших савременика најпунију и истини најближу визију тога ишчезлога доба, био је најпозванији за један овакав посао. Књига се чита са интересом и са коришћу, и један српски читалац пошто прочита ову верну реконституцију наше прошлости, имаће широку представу

како су наши стири живели у „тешким и усилним временима“ XV века. Једном данашњем српском читаоцу намеће се поређење између ове приповетке и историјског дела Г. Чедомиља Мијатовића „Ђурађ Бранковић“, које има за предмет исто доба српске историје. По учињеном поређењу, изишло би да је Г. Новаковић као приповедач био ближи истини но Г. Мијатовић као историчар. Л.

„Hrvati i Srbi“ — Хрватски писац Јаков Царић држао је 1912. у хрватском просветном друштву „Људевит Гај“ у Дубровнику, предавање о „Хрватима и Србима“. То предавање, које је прерадио и попунио, штампао је у засебну књижицу, под насловом: „Hrvati i Srbi. Filološko-literarni razgovor“. (Дубровник, 1913). Писац је узео да говори о теми ванредно важној и занимљивој, и актуалнијој но икада. Поједина његова тврђења су спорна, има и несумњивих материјалних нетачности, али основне идеје и закључци, сама целина, потпуно су тачни и имају се примати како са хрватске тако и са српске стране. Ова врло национална и истинска родољубива књижица је нов појав новога духа који све више хвата маха у оба дела нашега народа. Писац је својој књижици дао име „разговор“, и то у ствари и јесте. Велика научна дискусија о сличностима и разликама, заједничким и посебним особинама Хрвата и Срба, има тек да се води. Али како догађаји јуре, ми немамо времена да то спорно питање решавамо у филолошким, историјским и књижевним дискусијама, но имамо да радимо на самој ствари, на што интимнијем везивању Српства и Хрватства, стварању једног Србохрватства, као што су то млађи нараштаји реално и практички схватили и стали изводити. Л.

Издања Српске Краљевске Академије. — Изишла су из штампе овогодишња издања Српске Краљевске Академије: „Глас“, „Споменик“, Српски Етнографски Зборник“, „Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа“. (Нису заступљени „Годишњак“, „Српски Дијалектолошки Зборник“ и посебна издања).

У „Гласу“ првог разреда су прилози Г.Г. Симе Лозанића, Др. В. К. Петковића, Др. М. З. Јовичића и Др. Н. Кошанина. У „Гласу“ другог разреда су радови Г.Г. Стојана Новаковића, Јована Томића, Др. Станоја Станојевића и Драгутина Костића („Тајно писање у јужнословенским ћириловским споменицима“) У „Споменику“ су прилози за политичку и културну историју од Г.Г. Стојана Новаковића, Љубомира Ковачевића и једног од најплоднијих истраживача наше црквене и државне прошлости. Г. Радослава Грујића, који је дао документа за осам интересантних тема о патријарсима, митрополитима и покретима нашег народа у XVIII веку. —

У „Зборнику за историју језик и књижевност" штампани су „Исписи из Бечких државних архива" од Г. Др. Владана Ђорђевића. Исписи се тичу односа између Црне Горе и Аустрије. — У „Етнографском Зборнику" је девета књига „Насеља српских земаља" које излазе под уредништвом Г. Др. Ј. Цвијића. Дата је грађа о Заглавку, Боци и Рађевини и Јадру; у тексту и ван њега има 60 скица. Н.

„Janko Polić Kamov". — Г. Владимир Черина издао је на Ријеци своју овећу, добро писану монографију „Janko Polić Kamov", у којој је топло и исцрпно приказао живот и рат једнога интересантнога писца најмлађега књижевног нараштаја. И личност која је предмет ове књиге, и писац који ју је писао, заслужују пуну пажњу као карактеристични представници „најмлађе, немирне, неспокојне, бунтовне и апшене, прогањане, па свијетом у потрази за културом и слободом растурене Хрватске". Н.

„Пролетње Воде". — Једна од карактеристичких појава данашње српске књижевности, то је да у њој понова улазе у моду руски писци. Нарочито је тај случај са Тургењевом, једним од оних истинских великих писаца који никада не старе. Пошто је више од тридесет година владао и у српској књижевности, Тургењев по други пут осваја српску читалачку публику. Само са ову последњу годину четири његове ствари понова су преведене на српски („Пролетње Воде", „Фауст", „Прва љубав", „Руђин"). „Пролетње Воде", које су у овом часопису изилазиле у лепом преводу Г-ђе Олге Којић-Глушчевић, сада изилазе у засебној књизи, као 4 свеска „Модерне Библиотеке", Г. С. Б. Цвијановић. То је први пут да овај прекрасни роман изилази на српском у засебној књизи. Х.

„Жан-Жак Русо и природно васпитање". — Земунска књижара „Напредак", као 7 свеску своје збирке „Културни проблеми", дала је дело француског педагога Габриела Компереа „Жак-Жак Русо и природно васпитање", у преводу Г-ђе Јелисавете С Марковић. О тој књизи и о том преводу било је већ речи у овом часопису. Та књига је изишла прво у Београду 1911, и како се није растурила, књижара „Напредак" је узела, дала јој нове корице и изнела на пијацу као нову! Такве послове радили су до сада само антиквари на Зеленом Венцу у Београду. К.

„Три љубави". — Матилда Серао једна је од релативно најпознатијих талијанских писаца код нас. Сада је у Београду изишао превод њене новеле „Три љубави". Преводилац је Г. Ђ. Стефановић. Цена је књизи 1·50 дин. Н.

„Црвени крин". -- Анатол Франс, пре десетак година готово сасвим непознат код нас, почео је да осваја и наш читалачки свет. „Модерна Библиотека" Г. Св. Б Цвијановића, која се одликује добрим књижевним избором, продужује успешно своје излажење. Као 5 свеска изишао је врло познати роман „Црвени Крин", један од најбољих дела славног писца, из првог периода његова књижевна рада. Преводилац је Г. Радивоје Карацић. Н

„Quo vadis?" у српском преводу. — Светски популарни роман Хенрика Сјенкијевича, који је до сада код нас неколико пута превођен, али у подлисцима дневних листова, сада је изишао у целини, у засебној књизи. Преводилац је Г. Лазар Р. Кнежевић, који са лепим успехом преводи са пољскога, и чији преводи се одликују добрим српским језиком. Издавач је Свесловенска Књижара у Београду. Књизи, која је повезана и има 645 страна, цена је 6 динара. Н.

„Максиме" Ла Рошфукоа. — Славни француски моралист Ла Рошфуко почео се преводити код нас још у првој половини XIX века. И од тога доба стално, по часописима, а нарочито по листовима, превођене су његове оштроумне и горке максиме. Сада су његове „Максиме" изишле преведене у засебној књизи (1914; 8° стр. 86; издање Г. С. Б Цвијановића; 1·20 динара). Преводилац је Г. Др. Милутин Ускоковић. У овој малој књизи има више философије, познавање људи и животног искуства но у другим дебелим свескама, и она и код нас заслужује што више и што пажљивијих читалаца. Н.

Прилог немачкој филологији. — У немачком стручном часопису „Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur". (38 књ., св 1—2) који излази у Хале, штампан је рад Г. Др. Милоша Тривунца „Zur Ausstossung des schwachen *E* im bairischen des 11. und 12. Jahrhunderts". Д.

Чланци и књиге о Балканском Рату код Словенаца. — Већ је у „Српском Књижевном Гласнику" било речи о брошури *Др. Оражена* „Med ramjenimi srbskimi brati" Сад је на словеначком језику изишла друга књига о српском рату, и то од Г. *Милана Плута* „Po makedonskom bojišču". Писац је стално као новинар ишао са српском војском до Битоља, те је као очевидац догађаја описао са великом пластиком, особито последњи део (Прилип, Битољ). — У Марибору (на немачко-словенској граници у Штирској) изишао је „Mariborski Slovenski Kaledar" (за годину 1914). Овде је у добро преглед-

ном чланку Јосип *Вуга* описао „Балкан и Југословене“; ту писац показује тачно схватање „југословенства“. Исти Г. Вуга превео је у „Каледару“ приповетку „Stana“. — Фантазијом латио се балканских догађаја тајник Матице Словеначке, уважени славеначки књижевник *Милан Пугељ*. У белетристичном листу „Словану“ (XI) саопштио је цртицу „Mili rastli kakor bori in smreke“ (призор у једној српској болници, где разговарају рањеници. један Србин и један Словенац, како би расли да су удружени). Г. Мелик у истоме листу обрадио је мотив из бугарско-руских односаја („Iz spominke knjige naših bratev“). — Марко Стојан (књижевник *Владимир Левстик*) саопштава у „Slovenskom Ilustrovanom Tedniku“ роман са Балкана „За слободу и љубав“. — Старогорски *(Иван Вук)* издао је књигу приповедака и цртица о страхотама рата, под насловом „Junaki slobode“. Као што се види, велики балкански догађаји заталасали су словеначку публицистику и делимице и лепу књигу. Наравно, да белетристици недостаје непосредност утисака.

Љубљана Др. Фран Илешић.

„Дневник опсаде Једрена“. — Густав Сирили (Gustave Cirilli), једренски дописник париског „Matin“-а, преживео је целу једренску опсаду. Како је 1871 издржао и опсаду Париза, то му је била друга опсада коју је видео. Своје „утиске једног опсађеног“ објавио је у засебној књизи, која носи наслов: „Journal du siège d'Andrinople“ (Paris, librairie Chapelot, 1913; 2·50 fr.). Из дана у дан он је ту бележио све што је видео, и, поред свега претеранога туркофилства, те белешке имају вредност једнога документа. Међу осталим стварима, да забележимо две. 26 октобра. када је српска војска ишла већ на Битољ, командант Једрена Мехмед Шукрипаша објављује, међу осталим, становништву и ово: „Наша западна војска продужује да задаје српској војсци велике ударе. Један одред српске коњице потпуно је уништен. Велика количина оружја. са 4 непријатељске заставе, пала је у наше руке“. (Стр. 76). Описујући вандализам који су бугарске трупе учиниле ушавши у Једрене, писац додаје: „Не могу а да не поменем лепо држање српских трупа које су ушле у варош; оно је чудновато другаче но држање бугарских трупа. Достојанство, учтивост, пристојно држање српских официра приметило је цело једренско становништво, и то им је донело опште симпатије“ (стр. 161). М.

О турском поразу. — Париска књижара Chapelot издала је ове године брошуру генерала Пала (Palat): „Les Préliminaires du désastre des Turcs“. Врло општа разлагања, без ичега новога, о првом делу Балканског Рата. Писцу су главни извори: турски емигрант у Паризу генерал Шериф-паша, који о последњем рату пише искључиво са своје антимладотурске

тачке гледишта, и фантастични бечки дописник и хотелски стратег Вагнер, прослављен својим измишљањима битака које се никада нису биле. Н.

Виљем Кулен Брајент. — Песник чију *Танатопсу* доносимо у данашњем броју, један је од најзнатнијих песника енглеске Америке. Рођен је 1794, умро је 1878. — *Танатопсу* је објавио у својој двадесет првој години, али је скоро сигурно да је написао две или три године раније. То је редак, ако не јединствен пример да песник у тако младим годинама испева тако савршену и тако зрелу и тако оригиналну песму. „Други млади људи су писали добре стихове исто тако рано, али ниједан није у тим годинама написао песму која би имала тако трајан и тако висок утицај на књижевност једне земље“.

У *Танатопси* је Брајент одмах погодио тон који ће остати карактеристичан за његово песништво. Љубав према природи, „саосећање са њеним видљивим облицима“, појимање науке коју нам природа даје, висока и мудра филозофија која је последица тога појимања, племенита и либерална морална начела, којима се Брајент руководио и у свом животу, приватном и јавном, — то су главне црте његовога песништва за време целог његовог живота. „Друид наших шума, просвештеник Природин“ — тако га назива један амерички песник и критичар. Друго име којим су га још често звали, било је: „први грађанин републике“; кад је умро, његова је смрт у свима редовима друштвеним сматрано као народна несрећа.

Превод који доносимо превод је у прози; али је сваком стиху дат засебан ред.

„Танатопса“ значи „посматрање смрти“, „размишљање о смрти“. Б. П.

УМЕТНОСТ.

Српски Певачки Савез. — Од новијег доба опажа се жив покрет у јавном животу српскога народа у Аустро-Угарској. Осећа се буђење умртвљених народних енергија, тежња за прикупљањем и развијањем бољих народних снага, жудња за стварањем лепших друштвених облика, освајање духа солидарности, нарочито међу будућим народом, међу омладином. О том новом покрета има много знакова. Такав је један знак и оснивање Савеза Срба Певача.

Године 1911, на позив Српске Црквене Певачке Дружине у Сомбору, оне исте која је ономлани на утакмици српских певачких друштава у Београду одликованв од српског Краља првом наградом, орденом Св. Саве V степена, основан је у тој години Савез Српских Певачких Друштава са седиштем у Сомбору. Савез се већ на првим корацима у живот и рад при-

казује српским свету као једна озбиљна српска установа. Оснивање српских певачких друштава пада у оно доба, када је духовни и друштвени живот овостраних Срба стајао под утицајем омладинских идеја и тежња. Од тог доба па до данас основано је око 100 певачких друштава. Та друштва које са већим, а које са мањим успехом, вршила су високо националну мисију. Но живећи свако за себе, стојећи усамљено, њихов је значај био више локалан. Њихов национално-културни утицај простирао се на једно место и његову најближу околину. Новоосновани Савез налази тежиште свога рада у што живљем агитовању код певачких друштава да се она уписују за чланове Савеза. Путем свога гласила и честим дописивањем са Савезним нечлановима, Савез у том послу постизава лепе и брзе успехе. За сразмерно кратко време, за непуне три године, место 19, колико је у почетку било, Савез данас броји 43 редовна члана. Он духовно уједињује све српске покрајине, на које се као тело простире У њему су заступљена певачка друштва из Угарске, Хрватске, и Босне и Херцеговине. Има ту друштава са периферија српске области, као из Вршца, Темишвара, Ријеке. Има их најстаријих, најзаслужнијих и материјално најјачих. Савез тежи, да у све чланове своје, а особито у слабије, унесе нов, модернији, већма српски и словенски дух. Даље, Савез дела и у другом правцу. Расписом награде за најбољу српску хорску композицију изазива стварање неколиких бољих српских музичких дела. После тога он издаје прву свеску својих партитура, у коју улазе 16 дотле необјављених корских композиција за мешовите и мушке зборове од старијих и млађих наших музичара, и тако својим члановима пружа бесплатно добар материјал за певање за више година. То Савезно издање заузима, и садржином и спољашњим обликом, једно од првих места у српској музичкој литератури. Већ из овога се види, да је Савез на висини свога задатка, и да постаје значајан национално-културни фактор. Сад пак Савез чини један [illegible] корак у напред. Са својом сакупљеном војском од преко хиљаду певача излази први пут као целина пред форум јавности. Догодине, на православне Духове, приређује у Сомбору први слет Срба певача.

Од савремених народа пак ваљда ниједан нема тако изразито практичан поглед на музику као немачка нација. Немци су се на пољу вокалне народне музике организовали као ниједан народ под небом. Они су постигли рекорд у организацији певача. Разни немачки певачки Bund-ови, од којих најјачи, Швапски Певачки Савез, броји 18 000 певача, уједињени су у величанствени свеопшти немачки *Sängerbund*, који броји близу 200 000 певача Тај Sängerbund приредио је лане у Нирнбергу свој VIII певачки слет, у којем су учествовали певачи из Аустрије, Букурешта, Цариграда, па чак и из Чикага. Ту су на окупу 42 000 немачких певача свечано манифестовали

народно јединство. У тако чврстој организацији обијени немачки певачи чине једну велику силу, којој је гвоздени немачки канцелар Бизмарк, признао, да је она „испевала политичко јединство немачког народа“. И Срби певачи, сви и свуда, и они у слободној Србији и они у Црној Гори и у Аустрији и у Америци, треба да оснивају у сваком већем месту певачка друштва и да се удружују у своје певачке савезе. Код нас, држим, неће то тешко ићи, можда лакше него код Немаца. Срби су склони к задругарству. При том Србин по својој живахној природи, воли песму.

Савез Српских Певачких Друштава, као што поменусмо, чини први покушај са својим догодишњим певачким слетом. За овим првим слетом, доћи ће, од времена на време, други, трећи слет, сваки пут у другом средишту српскога живља. За овим покрајинским српским певачким слетовима, следоваће свеопшти српски слетови, а за овима свесловенски. Ето перспективе рада Савеза Српских Певачких Друштава! На догодишњем слету у Сомбору поједина друштва неће само полагати испит из технике певања пред широм публиком. На њој се неће само показати снага и лепота српске песме, када се у нарочитој, акустички подигнутој арени, она захори из тисуће и више грла одушевљених певача, него ће се постићи нешто више, што се не да у перо ухватити, и што ће се осетити у срцима оних који буду дошли на певачку славу.

Сомбор. Милутин Гавриловић.

Концерат Г-ђице Јелене Докић у Љубљани. — 26 октобра концертовала је у Љубљани Г-ђица Јелена Докић, српска пианисткињв. Концерат се давао у врло угледној словеначкој „Глазбеној Матици“, којој је хоровођа Г. Матија Хубад. На истом концерту певао још и оперски певач из Загреба Г. Вушковић, те је према томе концерат био управ југословенски.

Критике које су о српској пианисткињи изишле у љубљанским новинама, врло су похвалне. Дневник „Dan“ пише: „Госпођица Докић показала се првог реда уметницом. Све што се о њој писало, истинито је; додати бисмо могли још цео славопев. Публика била је очарана. Било је красно вече.“ „Slovenski Narod“ пише: „Г-ђица Докићева несумњиво сведочи да се много врбовала, и својим школовањем постигла похвалне успехе.. Не може се лако наћи место које с потребном елеганцијом није савладала. Композиције што их је свирала, изискују од пианиста највише захтеве.“ — Службени немачки лист „Laibacher Zeitung“ истиче: да је Г-ђица Докићева пианисткиња одличних својстава; њезина техника је на високом степену. Већ њезин програм сведочи о висини њезина уметничка схватања, и изабрани комади спадају међу најбоље клавирске литературе уопште. Уметница влада својим инсрументом и у најтежим пасажима. Њезино свирање није женско, чак је

пуно и јако у звуцима, где аутор то изискује и где Г-ђица Докићева то држи естетски умесним. Г-ђица није наиме само сигурна свирачица, већ зна и с финим осећањем и укусом да тумачи... Једноставна и чедна у својем наступу, ишчезава са својом чистом осећајућом душом у комаду који хоће да дâ. Докићева је изразит племенит клавирски таленат са одличном школом. — Дневник „Zarja“ пише: „Веома лепа техника Г-ђице Докићеве изражава се напосе у лакоћи свирања. Гледалац ужива гледајући окретност прстију, који играју по диркама, а и снагу ових прстију.“ Лист предсказује Г-ђици лепу музичку будућност.

Ти одзиви сведоче да је Г-ђица Докић код нас постигла велики успех. Што смо навели из новина, то није можда само глас новина, које често ствари приказују по личном нахођењу својих редактора, већ ови извештаји одговарају истинитом суду, као што смо га могли чути свуда и у приватним друштвима, напосе и од самог Г. Хубада.

Успех Г-ђице Докићеве у толико је већи, што је то било први пут да је једна Српкиња изишла пред публику у Љубљани. Словенци су се могли осведочити какав је напредак учинила музичка уметност у Београду. Уз то од велике је важности што су се тиме основале нове везе између културне Љубљане и културног Београда.

Љубљана. Др. Фран Илешић.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија — *Академија Природних Наука* имала је састанак 9 новембра 1913: 1. Приказане су и за „Глас“ примљене расправа Г. Др. Јована Цвијића: „Ледено доба у Проклетијама и суседним планинама“ и „Глацијација дробњачких језера и резултати о глацијацији и глацијалној ерозији“. 2. Расправа Г. Др. Младена Берића: „Разматрање о конвергенцији и дивергенцији редова“ дата је на оцену Г.Г. Др. Михаилу Петровићу и Др. Богдану Гавриловићу.

Целокупна Академија имала је скуп 10 новемара 1913. Г. Др. Никола Јорга, професор Универзитета у Букурешту и дописни члан Српске Краљевске Академије, користио се приликом доношења у Београд Карађорђевог звона, које је за Тополску цркву изливено 1811 године, да одржи у нашој Академију једно предавање о српско-румунским односима у прошлости. Због њега је и сазват овај скуп, на коме је Г. Јорга у збијеним цртама изложио српско-румунске односе у прошлости.

Академија Философских Наука имала је скуп 11 новембра 1913. 1. Према реферату Г. Стојана Новаковића штампаће се у „Споменику“ Исписи из грчкога архива хиландарског, од Г. Др. Драгутина Анастасијевића. 2. Према рефорату Г. Др. Александра Белића није могао бити примље спис Г. Андре

Гавриловића: „Копитар и Вук у борби за књижевни препорођај српски“. 3. Збирка записа и натписа од Г. Др. Владимира Ћоровића придружена је осталоме материјалу за нову књигу записа и натписа, коју уређује Г. Љубомир Стојановић. 4. Према реферату Г. Др. Тихомира Остојића штампаће се оглед српске музичке библиографије, од Г. Владимира Ђорђевића, али када се претходно попуне празнине које су у реферату наведене. 5. Грађа о Давидовићевим „Новинама Српским“ и његовој штампарији штампаће се у „Споменику“ или у засебном издању.

Председништво је имало скуп 11 новембра 1913. 1. Упутства Г. Др. Тихомира Р. Ђорђевића о скупљању градива о занатима и еснафима у српским земљама штампаће у 1000 примерака џепног формата. 2. Примљен је к знању записник састанка Одбора Мариновићеве Задужбине, по коме Одбор није наградио ни један спис.

Академија Природних Наука имала је састанак 25 новембра 1913. 1. Приказана је за „Глас“ расправа Г. Др. Милорада З. Јовичића; „Појава кобалта у Србији“. 2. Приказане су за „Глас“ расправе Г. Др. Михаила Петровића: „Квадратура помоћу курвиметра“, „Елементарна релација између правих и кривих дужи“ и „Једна врста инваријаната кривих линија дефинисаних диферевцијалним једначинама“. 3. Према реферату Г. Г. Јована М. Жујовића и Петра С. Павловића штампаће се у „Гласу“ расправа Г. Др. Славка Шећерова: „Ciona-e intestinalis L.“. 4. Према реферату Г.Г. Др. Михаила Петровића и Др. Богдана Гавриловића штампаће се у „Гласу“ расправа Г. Др. Младена Берића: „Разматрање о конвергенцији и дивергенцији редова“

Академија Друштвених Наука имала је састанак 2 децембра 1913. Приказане су за „Глас“ Студије о српској дипломатици, од Г. Др. Станоја Станојевића: XI Короборација. XII. Апрекација. XIII. Потпис. XIV. Хронологија. XV. Писар. XVI. Печат. 2. Расправа Г. Др. Момчила Нинчића. „Аграрноправни положај српског тежака под Турцима. 1. део. Од турског освојења до краја 18 века“ дата је на оцену Г. Стојану Новаковићу. 3. Према реферату Г. Др. Драгољуба М. Павловића штампаће се у „Гласу“ расправа Г. Др. Душана Пантелића: „Аустријски покушаји за освојење Београда 1787—1788“. 4. Књига Г. Љубише П. Љубишића: „Шеста година српског устанка“, која је поднета на расписани стечај Министра Просвете и Црквених Послова, препоручена је Министарству по реферату Г. Др. Драгољуба М. Павловића. 5. Приказана је за „Глас“ расправа Г. Јована Н. Томића: „Црногорски митрополит Василије и емиграција Црногораца у Русију 1754—1757“.

Председништво Академије имало је састанак 3 децембра 1913, на коме је донело одлуку о расписаним наградама из Задужбине Димитрија Стаменковића. Према рефератима Г.Г. Мом-

чила Иванића, Др. Бранислава Петронијевића и Милана Грола о свима поднетим списима за награду, председништво је наградило са по 1000 динара у злату спис Живојина О. Дачића: „Да нам буде боље. Народна читанка“ и превод Г. Влад. Спасојевића Вагнеровог дела „Кроз призму времена“.

М. Р.

ЧИТУЉА.

В. Ф. Милер. — 5 новембра ове године умро је знаменити руски етнограф Всеволод Фјодорович Милер, марљиви испитивач и познавалац руског народног епског песништва и главни представник московске етнографске школе. Син песника Ф. Б. Милера, родио се у Москви 1846 године. У почетку је био чист лингвист, и још као гимназист почео је изучавати санскрит, и као професор университета предавао је упоредну граматику, санскрит и стару историју источних народа. Био је добар познавалавац иранских, кавкаских и јеврејског језика. Али је одмах по свршетку университета почео проучавати народно песништво, и то прво литавско. Још од 1884 године био је стално председник Дашковског етнографског музеја.

Доцније је, проучавајући народно песништво, све више почео да се бави руским језиком и књижевношћу, тако да је од 1892 године сасвим напустио санскрит, па је предавао руски језик и књижевност. Отада је написао врло велики број расправа и чланака о руском епском песништву, који су растурени по разним руским, чешким и немачким часописима, или засебно штампани. Знајући многе источне језике, он се није задовољио, као дотадашњи етнографи, смелим претпоставкама, већ је компаративно проучавао листове руске индијске иранске, кавкаске, финске, грчке, те је пронашао мотиве многих руских народних песама у источним или западним књижевностима, и обрнуто. У тај трудни посао он је ушао потпуно спреман, са великим филолошким знањем, што је неопходно потребно за проучавање народног епа; зато њему и припада највећа заслуга што је руско народно епско песништво доста обрађено, далеко боље него руски језик. И ако су сви ти радови строго научни и уско сцецијални, ипак су писани са стилом и врло разумљиво. Поред осталог писао је двапут и о југословенским народним песмама: 1877 написао је „Примедбе поводом Верковића збирке“, а у „Вјестнику Европе“ за исту годину „О Верковићевим народним песмама“. Од 1889 године издавао је часопис „Етнографски Преглед“, око којега је, као и у музеју, скупио читаву чету младих људи, који су се преко лета растурали по целој Русији ради проучавања народног живота и поезије.

М. С. М.

Власник. Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.